TOPLUMSAL

TARİH

SAYI: 200001

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

OCAK 2000 FİYATI: 1.500.000 TL (KDV DAHİL)

Güdümlü Bir Yazar: Pierre Loti

Osmanlı Münevverlerinin Pierre Loti Hakkındaki Beyanatları

Piyer Loti Cemiyeti Nizamnamesi

Osmanlı Feminist Dergilerinde Pierre Loti

Muğla Halkevi

Burdur - Isparta Depremi (1914)

Ignácz Kúnos'u Anarken...

Millet Mektepleri

"TÜRK DOSTU"
PIERRE LOT

73

Yalnızca mükemmel olan kalıcıdır...

Kurulduğumuz günden beri mükemmeli arıyoruz.

* Osmanlı yapımı saat... Fotoğraf Ara Güler arşivinden alınmıştır.

ARÇELİK

Hayata.

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Fransız romancı/subayı Pierre Loti hakkında sanırım herkes bir şeyler bilir. Doğumunun (14 Ocak 1950) 150. yıldönümü nedeniyle Pierre Loti hakkında bir dosya hazırlığına girişinceye kadar ben, onun hakkında çok az şey bildiğimin farkındaydım. Derginin her sayısı, özellikle de dosyalar dergiyi çıkaranlar için de bir öğrenme sürecidir. Şimdi dosyayı tamamladığımda en azından, bu edebi ve askeri kişilik üzerine çok az araştırma yapıldığını ve -genel kanının aksine- Loti hakkında fazla bir şey bilinmediğini öğrenmiş bulunuyorum. Oysa, 1910 ve 20'lerde, tam da "dünyada hiç dostumuz kalmadığı" bir dönemde Loti'nin "Türk dostu" tavırlarından o kadar etkilenmiştik ki! Hatta, Celal Nuri (İleri), "şeyhülislâm olsaydım, Loti'ye 'fahrî Müslüman' rütbesini tevcîhde tereddüd etmezdim" demişti.

Dosyamızda Pierre Loti hakkında farklı yaklaşımlara yer vermeye özellikle dikkat ettiğimizi belirtirken, Loti'nin doğum gününü bize hatırlatarak bir dosya hazırlama fikrini aklımıza getiren ve dosyaya hem makale hem de görsel malzeme vererek katkıda bulunan Faruk Ersöz'e bilhassa teşekkür ediyorum.

Atatürk devrimlerinin en cesaretlisi hangisidir diye sorsalar, hep aklıma harf devrimi gelir. Mustafa Kemal, başka hiçbir devrimde göze alınamayan bir şeyi yaparak alfabeyi değiştirmiştir. Türkiye'nin Batı dünyası yönündeki tercihinin açık bir ifadesi olan bu karar geçmişle olan bağların da büyük ölçüde kopmasına yol açmıştır (Kendisini "aydın" kabul edenlerinin bile 70 yıl önceki gazeteleri okuyamadığı başka bir ülke sanırım yoktur). Bir anda okur yazarlık oranını sıfırlayan bu kararın ardından bütün halka Latin alfabesiyle okuma yazmayı öğretmek üzere seferberlik başlamıştır. Aslında, başöğretmenliğini Mustafa Kemal'in yaptığı, yurdun her tarafında dershaneleri olan tek bir "Millet Mektebi" espirisiyle yola çıkıldıysa da, kısa zaman içinde "Millet Mektebi" adlandırmasının yerini "Millet Mektepleri"nin aldığını görüyoruz. Açılışının 71. yıldönümünde Millet Mektebi de dergimizde yer alıyor.

1998'in kasım sayısına yazdığım Sunuş yazısında MS 100. yıla girildiğinde nasıl 1. yüzyıl sona ermiyorsa, 2000 yılına girmekle de 20. yüzyılı bitiremediğimize değinmiştim. Tabii, çok sıfırlı sayılar takvim biliminin gerçeklerinden daha cazip geliyor; bu yılbaşı her zamankinden daha renkli kutlanacağa benziyor. 20. yüzyılın son yılına girereen, okurlarımızın yeni yılını kutluyor, esenlikler diliyorum.

Gelecek sayıda buluşmak dileğiyle...

OSMAN KÖKER

Pierre Loti (ortada), 1913'teki gelişinde törenle karşılandığı İstanbul Rıhtımında. Solunda, Beyrut eski valisi Ebubekir Hazım [Tepeyran] Bey, karşılama için Padişah tarafından görevlendirilen Yaver İbrahim Bey; sağında, şair Mehmed Emin [Yurdakul] Bey ve Hukuk Mektebi muallimlerinden [daha sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı başkanı ve TBMM ikinci başkanı] Celaleddin Arif Bey.

Aylık Dergi
Ocak 2000 Sayı: 73 Cilt: 13
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siiler
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Ali Çakmak
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Meltem Yayın
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 8.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 16.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 8.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Açılışının 71. Yıldönümü Dolayısıyla Millet Mektepleri 4
Dr. Mustafa Duman Harf Devrimiyle okuryazarlık oranının yüzde 0'a inmesinin ardından, Latin alfabesiyle okuma yazmayı öğretmek amacıyla kurulan Millet Mekteplerini açılışının 71. yıldönümünde anlatıyor.

Güdümlü Bir Yazar Olarak Pierre Loti 8
Faruk Ersöz Pierre Loti'yi tanıtan yazısında onun Türklere angaje olmuş bir yazar olarak faaliyetlerini de aktarıyor.

Osmanlı Münevverlerinin Pierre Loti Hakkında Düşünceleri 18
Zeki Konur devrin önemli yazar, şair ve gazetecilerinin, hatta Enver ve Cemal Beyler gibi önemli siyasi kişiliklerin Şehbal *dergisine açıkladıkları Loti hakkında düşüncelerini yeni yazıya aktarıyor.*

"Tükler ve Araplar Aleyhinde Konuşanlar Onun Huzurunda Kabul Görmezdi" Türkçe Öğretmeni Zeki Maghamez'in Kaleminden Pierre Loti 27
Orhan Koloğlu Loti'ye Türkçe öğreten Zeki Maghamez'in tanıklığı ile onun Türklere ve Türkçeye duyduğu ilgiyi açıklıyor.

Nâzım Hikmet, Oryantalizm ve Pierre Loti 30
Ahmet Çaylı Nâzım Hikmet'in 1925'te yazdığı "Piyer Loti" şiirini sunarken, Loti'nin Avrupa emperyalizmiyle arasındaki mesafeyi sorguluyor.

Piyer Loti Cemiyeti Nizamnamesi 32
Faruk Ersöz 1920'de kurulan ama hiçbir etkinlik gösteremeyen Piyer Loti Cemiyeti'nin nizamnamesini yeni yazıya aktarıyor.

KİTAP/FİLM 34
Aziyade ve Hamam'da "Doğu"nun Kurgulanışı
Cemal Demircioğlu Pierre Loti'nin Aziyade *romanıyla Ferzan Özpetek'in yönettiği* Hamam *filmindeki ortak oryantalist imgeler ve yaklaşımı çözümlüyor.*

EPHEMERA 38
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda eski bayram kartları yer alıyor.

Osmanlı Kadın Dergilerinin "Feminist" Gözüyle Pierre Loti 40
Yavuz Selim Karakışla Loti'nin Doğulu kadına yaklaşımını sorgulayan yazısında Osmanlı kadın dergilerinde feminizmden ziyade milliyetçiliğin öne çıktığını gösteriyor.

III. Uluslararası Tarih Kongresi 44
Levent Yılmaz ve Filiz Çalışlar Yenişehirlioğlu Tarih Vakfı'nın düzenlediği "Tarih Yazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme" başlıklı kongreyi değerlendiriyorlar.

ARŞİVDEN BİR BELGE 48
Yavuz Selim Karakışla İskilipli Tahir Efendizâde Ebubekir Nâbî'nin gördüğü "siyasi" rüyaya ilişkin bir belge sunuyor.

1894 Depreminin İzmir'deki Yansıması ve Güneş Tutulmasının Ardından Gelen Burdur-Isparta Depremi (1914) 50
Mehmet Emin Elmacı 21 Ağustos 1914'teki Güneş tutulmasının ardından ortaya çıkan felaket söylentilerini aktaran makalesinde 3 Ekim 1914'te Burdur ve Isparta'da meydana gelen deprem hakkında bilgi veriyor.

Muğla Halkevi ve Çalışmaları 53
Melek Çolak 1933'te kurulan Muğla Halkevi'nin toplumun yeniden biçimlenmesinde oynadığı rolü ve Demokrat Parti'nin kuruluşuyla birlikte siyasi tartışmalardan nasıl etkilendiğini inceliyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 58
Nevra Necipoğlu: Türkiye'de Bizans Çalışmak
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Nevra Necipoğlu'nun konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

KİTABİYAT 61
Kúnos'u Anımsamak...
M. Sabri Koz ölümünün 55. yıldönümünde ünlü Türkolog Ignácz Kúnos'un bir kitabını değerlendiriyor.

NOT DEFTERİ 64
Âkif Ulusayar'ın "Oruç Baba" üzerine bir notu ve Rıfat Bali'nin geçen sayımızda yer alan bir makale hakkındaki uyarısı.

AÇILIŞININ 71. YILDÖNÜMÜ DOLAYISIYLA

Millet Mektepleri

Dr. MUSTAFA DUMAN

1 Kasım 1928 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 1353 sayılı "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun" 3 Kasım 1928 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu yasaya göre gazete ve dergiler 1 Aralık 1928 tarihinden itibaren yeni yazıya geçmek zorunda idiler. Gene bu yasaya göre 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren bütün devlet dairelerinde yazışmalar yeni yazıyla yapılacaktı. Ancak bazı evraklarda 1 Haziran 1929 tarihine kadar eski yazı kullanılabilecekti. Bu tarihten itibaren tapu kayıt ve senetleri, nüfus ve evlenme cüzdanları, askerî kimlik ve cüzdanlarda da yeni yazı kullanılacaktı.[1]

1927 yılında yapılan nüfus sayımı sonucuna göre okumayazma bilen Türk vatandaşlarının sayısı toplam nüfusun yüzde 10.6'sıydı.[2] Bu durum imparatorluk döneminde okuma-yazma, daha doğrusu eğitim sorununun ne denli askıya alındığını göstermektedir. Arap harfleriyle Türkçenin yazılmasındaki zorlukları ve bu yazının öğrenilmesinin çok uzun bir zaman aldığını düşünürsek aynı yazı ile yola devam etmenin anlamsızlığı ortaya çıkar. Başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyeti kuranlar eğitim sorununun çözülmesinde Türk dilini kolayca yazabileceğimiz Latin kökenli Türk harflerinin kabulünün önemli bir adım olacağını düşünüyorlardı. Yazının sadeleştirilmesi ya da tamamen değiştirilmesi konusunda, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı aydınlar düşünceler ileri sürüyor, teklifler getiriyorlardı. Örneğin *Enver Paşa Alfabesi* bu çalışmalardan birisidir. Aydınlar arasında süren tartışmalar Cumhuriyetin kurulduğu tarihlerde, özellikle Azerbaycan'ın 1924 yılında Latin harfli yazıya geçmesinden sonra tekrar alevlendi.[3] Bu arada Atatürk de Latin harfli Türk Alfabesi konusunu Dil Encümeni üyeleri ve bazı yabancı bilginlerle görüşüyordu. Sonunda 9 Ağustos 1928 tarihinde, İstanbul'da Sarayburnu'nda yaptığı bir konuşmada Atatürk yeni yazıya geçileceğini açıkladı ve bu açıklamanın ardından Türkiye'de, özellikle gazeteler aracılığı ile yeni yazıyı öğretme kampanyaları başlatıldı. Bazı gazeteler eski ve yeni yazıyı bir arada kullanarak halkın yeni yazıyı öğrenmesini teşvik ettiler.

Yeni yazı kabul edilince bir anda Türkiye'de okur-yazar oranı neredeyse yüzde 0'a düştü. Eski yazı ile okuyup yazan yüzde 10'luk vatandaş kesimi

Millet mektebi açılıyor.
Erzade Ertem arşivi
***75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul, 1998.**

Kütahya'da Millet Mektebi, Mart 1931.
Alpöge Ailesi albümü

de artık okuyup yazamaz hale gelmişti. Bu durumun geçici olduğunu bilen yönetim, özellikle Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet Paşa ve Maarif Vekili Mustafa Necati, büyük bir kararlılıkla uygulamayı sürdürmüştür. Gazi'nin deyimi ile "Bu iş ya üç ayda olur, ya hiç olmaz"dı. O, yazı devrimi girişimini zamana yayarak uyutmak isteyenlere karşı takındığı bu tutumla yazı devriminin başarıya ulaşmasını sağlamış ve tarihte eşi görülmemiş bir uygulamanın yaratıcısı olmuştur.[4] İlk aşamada devlet memurları açılan kurslarda yeni yazıyı öğrendiler. Okullarda da yeni yazı kullanılacaktı. Bu durum öğrencilerin de yeni yazıya geçmesini sağlayacaktı. Fakat öğrenci ve memur olmayanlar yeni yazıyı nasıl öğreneceklerdi?

İşte bu sorunun karşılığı "Millet Mektepleri" idi.

Atatürk'ün yazı devrimini halka açıkladığı 9 Ağustos 1928 tarihinden itibaren halkta yeni yazıyı öğrenme çabaları görülmeye başlanmış, Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocakları ve gazeteler bu çabalara yardımcı olmuştu.[5] Milletvekilleri de yurdun çeşitli yörelerine dağılarak halka okuma yazma öğretme çabası içine girmişlerdi.[6]

24 Kasım 1928 tarihli *Resmi Gazete*'de "Millet Mektepleri Nizamnamesi" yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu yönetmelikle halkın yeni yazıyı resmi bir örgüt, Millet Mektepleri aracılığı ile öğrenmesi sağlanıyordu. Bu yönetmeliğe göre 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren açılacak olan Millet Mekteplerinde, yeni yazıyı bilmeyen, hiçbir okula ve memuriyete devam etmeyen 16 ile 40 yaş arasındaki Türk vatandaşları yeni yazıyı öğreneceklerdi. Millet Mekteplerine devam süresi eski yazıyı bilenler için iki ay, bilmeyenler için ise dört ay idi.[7]

Millet Mektepleri 1 Ocak 1929 tarihinde resmen açıldı. Bütün yurtta bayram sevinci ile karşılanan bu günü Cumhuriyet döneminin büyük eğitimcisi, yazı devriminin mimarlarından Milli Eğitim bakanı Mustafa Necati Bey göremedi. Aynı gün apandisitten öldü. Mustafa Necati Bey'in ölümü herkesi çok üzdü. Başbakan İsmet [İnönü] O'nun mezarı başında yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

Maarif Vekili Mustafa Necati.

Millet Mekteplerinde okunan bir "kıraat" kitabı.
Mustafa Duman arşivi

Millet Mekteplerinde kullanılan bir alfabe kitabı.
Cengiz Kahraman arşivi

> .... İnkılâpçıların ölürken kalanlardan ve yeni yetenlerden bir tek dileği vardır. Cansız bileklerinde sallanan vazife bayrağının kavranıp daha yükselkte dalgalandırılmasıdır.
> Necati, aziz Necati, dileğin yerine getirilecektir.[8]

Atatürk devrimlerinin şüphesiz en önemlisi olan yazı devrimi yenilikçi kadrolar elinde, halkın da katılımıyla büyük bir şenliğe dönüşen Millet Mektepleri'nin açılışı ile şehirlerden kasaba ve köylere kadar yayılmış, kısa sürede yeni yazıyı öğrenenlerin sayısı hızla artmıştır. Millet Mektepleri örgütlenmesinin başında "Başöğretmen" olarak Atatürk bulunuyordu. Büyük Millet Meclisi başkanından vali ve kaymakamlara kadar her kamu yöneticisi bu örgütün çeşitli kademelerinde sorumlu yönetici olarak bulunuyordu. Okullar öğleden sonra ve akşamları Millet Mektebi olarak kullanılıyordu. Okul müdürleri ve öğretmenlerinin yanı sıra gezici öğretmenler de vardı. Bazı ortaokullarda da Millet Mektepleri açılmıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası üyeleri, Türk Ocakları üyeleri ve bazı aydınlar da belirli bir eğitimden geçtikten sonra yedek öğretmenlik görevi alıyorlardı.[9] Milli Eğitim Bakanı her üç ayda bir Başöğretmen Atatürk'e Millet Mektepleri hakkında bilgi vermek zorundaydı. Dershane olarak mevcut okullardaki dershanelerden yararlanıldığı gibi, camilerden, hükümet salonlarından, kulüplerden ve kahvehanelerden de yararlanılmaktaydı. Hapishanelerde, fabrika ve çiftliklerde de Millet Mektepleri'nin açılması yönetmelik gereği idi.

Eskişehir-Kurşunlu'da 1 Ocak 1929 tarihinde Millet Mektepleri Bayramında. Sağdan sola doğru: muallim İhsan Bey (Atay), Yüzbaşı Enver Bey, refikası muallime Hafize Hanım, başmuallim Kadir Bey, muallim Zeki Bey, başmuallim Ahmet Korkud Bey, muallime Zahide Hanım, muallime Nimet Hanım.
Atilla Özdemiroğlu arşivi

Millet Mektepleri'nde vatandaşlara yeni yazının yanı sıra sağlık bilgileri, yurttaşlık bilgileri de veriliyordu.

Millet Mekteplerinin öğrencilerinin ve öğretmenlerinin ilk yılların coşkusu ile arttığını, sonradan bu artışın durduğunu ve nihayet gerileyerek 1936 yılında işlevlerinin sona erdiğini elimizdeki bilgi ve istatistiklerden anlamaktayız. İlk yıl bir milyonu aşan öğrenci sayısı 1936 yılı sonunda 50 bine düşmüştür. Gene başlangıçta 16 bin 922 olan öğretmen sayısı 1936 yılında 1798'e düşmüştü.[10] Bu düşüşün nedenlerini incelemek konumuzun dışındadır.

Millet Mektepleri açık kaldıkları süre içinde yeni yazının öğretilmesi ve halkın eğitim düzeyinin yükselmesinde önemli rol oynamıştır. Altı yıl içerisinde iki buçuk milyon insan bu okullarda okumuş, bunların 1 milyon 124 bini yeni yazıyı öğrenip diplomalarını almıştır. 1927 yılında Türkiye'de yüzde 10 civarında olan okur-yazarlık oranı 1936 yılında yüzde 17'ye yükselmiştir. Yeni bir yazıyı öğreterek kısa sayılacak bir sürede bu oranı tutturmak az bir başarı değildir. Bu başarı yeni yazıyı getirenlerin ve bunu öğretme yolunda üstün çabalar harcayanların eseridir.

Millet Mektepleri'nin vatandaşlar tarafından nasıl değerlendirildiği konusunda elde fazlaca belge yoktur. O günleri yaşayan tiyatro sanatçısı İhsan Devrim'in Millet Mektepleri konusunda anlattıkları bu nedenle önemlidir. İhsan Devrim aynı zamanda insanların Millet Mektepleri'ne polis zoru ile götürüldükleri yolundaki söylentilere de cevap vermektedir:

MAARİF VEKÂLETİ

Adı, Sanı İbrahim efendi

İşi Talebe muallimi

Türk harfleri ile okuyup yazabilir.

3/1/1929

Kurs Muallimi

M. Ali

Müdür

Millet Mekteplerini başarı ile bitirenlere verilen "şahadetname".
İ. Gündağ Kayaoğlu arşivi

Cilt: 558 No: 55955

KURS

Asım kız Mektebi 4.

MİLLET MEKTEBİ

ŞAHADETNAME

Maarif müdüriyeti: İstanbul

Vilâyet: İstanbul Kazâ: Fatih Nahiye

Şehir: Kasaba: Köy:

Semt: Eğrikapı Mahalle: Ağa Camii No 33

İstanbul 39 uncu Millet mektebi Derecesinde

376 Doğumlu 1-1-1329 dan 30-11-1345 kadar derslere devametmiş ve yapılan imtihan neticesinde yeni harflerle Türkçe okuma ve yazmayı ayrıca öğrendiği anlaşılmış olduğundan kendisine bu şahadetname verilmiştir.

10-5-1929

A. Kaydı

İstanbul Vilâyet matbaası

Denizli Maarif Müdürlüğünden alınmış 3 Ocak 1929 tarihli devlet memuru yeni yazı okur-yazarlık belgesi.
M. Orhan Bayrak arşivi

Böyle polis zoruyla okula götürme diye birşey yok. Ben yaşadığımı söylüyorum. Üsküdar'da, İcadiye'de oturuyorduk. Millet Mektepleri açıldı. Bu okullara bizim mahallede oturan Topal Tevfik Hoca'nın torunları falan hayattadır şimdi onlara muallim hayrı edildi. Bu Topal Tevfik Hoca aşırı zamanda Selimiye'deki Sellm Sabis Okulu'nda da muallim idi. Bu ek vazifeyi muallimler ücretsiz olarak, gönüllü olarak yapıyorlardı. Bizim mahallede bir yığın hanım, benim annem de dahil Millet Mekteplerine gittiler. Latin Alfabesini yeni harfleri öğrendiler ve okumaya başladılar.

Bu büyük bir iş. Yabana atılacak bir şey değil. Sözünü ettiğiniz kitapta (Ahmet Sipahioğlu'nun *1929* adlı kitabı kasdediliyor) "Bugünkü dertler o gün de vardı" deniliyorsa söyliyeceğim şu: İstiklâl Harbi'nden çıkmıştık. Esir değildik. Bu bize yetiyordu.

Şimdi Cumhuriyeti, o gün de dertler vardı diye mütalâa etmek haksızlık değil mi? Bizim mahalleden kimse o mekteplere polis zoruyla gitmedi. İşlerini güçlerini bırakıp koşa koşa gittiler. Annem her zaman söylerdi, ölünceye kadar dua etti. Belki bizden daha çok Atatürk'ü o anlamıştı. Ben 15 yaşındaydım. O zaman Darüşşafaka'da okuyordum. Anam İstanbul'da esareti yaşadığı için, yokluğu yaşadığı için ne anlama geldiğini iyi biliyordu. İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların hatta Hint askerlerinin dolaştığı devirde bir Türk kadınının nasıl huzursuz olacağını düşünün. Bunlardan kurtularak hürriyetin havasını teneffüs ettiği için, belki Atatürk'ü bizden daha iyi anladı. Ben böyle düşünüyorum.[11]

1 Ocak 1929 tarihinden 1936 yılı sonuna kadar faaliyet gösteren Millet Mektepleri, Türk yazı devrimi sürecinde tarihsel görevlerini yerine getirip, o yıllarda açılan Halkevleri ve Halkodaları ve daha sonra açılacak olan Köy Enstitüleri zincirinin ilk halkası olarak eğitim ve öğretim alanından çekilmişlerdir. Millet Mektepleri'nin ortadan kalkmasını erken bulanlar yazı devrimi süreci içinde karşı devrimcilerin de hoş durmadıklarını bilmelidirler. Yetmiş yıl sonra, artık bütün dünyada herkesin yararlandığı sekiz yıllık eğitime geçişin ne kadar sancılı olduğunu gören kişiler olarak, Cumhuriyetin geçmişte olduğu gibi bugün de aydınlık kuşaklara gereksinim duyduğunu söylemek bir gerçeği kabul ve teslim etmektir.

1. Bilâl N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, TTK yayını, Ankara, 1922, s. 213-14.
2. Cavit Orhan Tütengil, "Türk Harfleri'nin 50. Yılında Bir Durum Değerlendirmesi", *Ulusal Kültür*, Sayı: 2 (Ekim 1978), Ankara, s. 5-10.
3. Alâeddin Mehmedoğlu Aliev, "Alfabe Hakkında Düşünceler", *Milli Kültür*, Sayı: 92 (Mayıs 1922), Ankara, s. 21-22.
   Arap harflerinin Türk dilinin yazıya geçirilmesinde yetersiz kaldığına dair birçok yayın vardır. Bunlardan bazıları şu yazılardır: Tahir Nejat Gencan, "Arap Yazısı ve Türkçe", *Ulusal Kültür*, Sayı: 2 (Ekim 1978), s. 11-16; Mustafa Canpolat, "Türk Abeceleri", *Cumhuriyet, Yazı Devrimi Belgeler*, (1 Kasım 1978), İst. s. 2; Zeynep Korkmaz, "Arap Alfabesi ve Türk Dili", *Türk Dili*, Sayı: 561 (Eylül 1981), s. 183-191.
4. Sami N. Özerdim, *Yazı Devriminin Öyküsü*, Cumhuriyet Yayını, İst. 1998, s. 96-97.
5. Yazı devriminin tarihsel seyri için bkz. M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, TDK Yayını, Ankara, 1991, (2. baskı), 141 s.
6. M. Rauf İnan, "Bir Ekin Devrimi", *Ulusal Kültür*, Sayı: 2 (Ekim 78), s. 55-64.
7. Bilâl N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, s. 235.
8. Bilâl N. Şimşir, *age.*, s. 236.
9. M. Rauf İnan, "Yazı Değişimi: Çok Kısa Sürede Gerçekleşmiş Bir Devrim ve Gerçekleştirme Yöntemleri", *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, TTK Yayını, Ankara, 1981, s. 169-186.
10. *Türk Harfleri, Kabulünün Onuncu Yıldönümü Vesilesiyle, İstanbul Belediyesi Festival Komitesi tarafından tertip edilmiştir.* Kenan Basımevi ve Kilişe Fab. (İst), s. 8.
11. Uğur Yıldırım, "Yılların Tiyatro Sanatçısı İhsan Devrim Millet Mekteplerini Aydınlık'a Anlattı", *Aydınlık*, Sayı: 546, (4 Ocak 1998), İst. s. 29.

Güdümlü Bir Yazar Olarak Pierre Loti

FARUK ERSÖZ

Bu makalede Pierre Loti'nin yapıtlarından yapılan alıntılarda ve göndermelerde, çok sayıda basım dolayısıyla, benimsenen genel eğilime uyularak, yalnızca yapıtın adı verilmiştir.

"Pierre Loti" dosyasındaki fotoğraflar Faruk Ersöz'den temin edilmiştir. *(-Ed.)*

Pierre Loti'nin Türk taraftarlığını hicveden ve eşcinselliğini ima eden, Fransa'da yayınlanmış bir karikatür.

> Loti için Türkiye gençlik demektir önce, sonra aşk demektir ve vatan demektir sonunda.[1]

Yaşadığı dönemde ünü dünyayı tutan Fransız deniz subayı Julien Viaud, yazın dünyasındaki adıyla Pierre Loti, Türkiye'yi ikinci vatanı saymıştı. Denizcilik sayesinde çeşitli ülkeleri tanıma fırsatını bulan Loti subaylık gereği yaptığı yolculukların yanı sıra zaman zaman kendi de yolculuklara çıkmıştır. Tahiti'den Senegal'e, Mısır'dan Çin'e, Hindistan'dan Amerika'ya kadar çok yer gezip dolaşmış ama yalnızca Türkiye'ye bir gönül bağı duymuştur ve bu sözde kalan bir gönül bağı değildir.

Ardında kırk kadar yapıt bırakan Pierre Loti 14 Ocak 1850 günü dünyaya geldi. Kendisinden 12 yaş büyük bir ağabeyi, Gustave ve 19 yaş büyük bir ablası, Marie, vardı. Julien'in sanatçı kişiliği daha çocukluğunda belirmeye başladı. Kendisi de resim yapan Marie, küçük kardeşinin yeteneğini gördü ve onu yönlendirdi, aynı zamanda piyanoya başlattı. Zamanla resim konusunda büyük ustalık kazanan Loti fotoğraf çekmeye merak sarınca giderek resmi bırakmış ama piyanodan hiçbir zaman kopmamış, komutanlık yaptığı savaş gemilerinde bile odasına bir piyano koymayı ihmal etmemiştir.

Julien 15 yaşındayken, ağabeyi gibi denizci olmaya karar verir. Deniz kuvvetlerinde cerrah olan ağabeyi Gustave'ın, Uzakdoğu'da bir kolera salgını sırasında hastalanıp geri gönderilirken gemide ölmesi üzerine annesi ile babası Julien'in yanlarından ayrılmasını pek istemezler. Çok geçmeden Rochefort kent yönetimine ait yüklüce bir miktar tahvil ortadan kaybolunca Julien'in belediyede çalışan babası haksız yere suçlanır ve işini bırakmak zorunda kalır. Aile sefaletin eşiğine gelir. Bu durumda Julien'in Deniz Harp Okulu'na gitmesi hayatını daha erken kazanmaya başlaması demekti.

Deniz Harp Okulu sınavlarına hazırlanması için ailesi Paris'e gönderir Julien'i. Paris'teki öğrenciliğin tadını çıkarmasına fakirliği engeldir. Yalnızlıktan kurtulmak için küçük bir deftere içini dökmeye karar verir. 1866 Kasım'ında başladığı bu defter giderek bir yaşamın seyir defterine dönüşecek ve 1918 yılına kadar sürecektir. Pierre Loti hemen bütün yapıtlarını bu günlükten hareketle yazmıştır; o nedenle yapıtları otobiyografik bir nitelik taşır.

Julien Viaud ilk kez subay adayı olarak *Jean-Bart* gemisiyle çıktığı uygulama gezisi sırasında Türk topraklarına ayak basar. *Jean-Bart* 20-25 Şubat 1870 tarihleri arasında İzmir limanında demirler. Şehir onda üstünkörü bir izlenim bırakmıştır. Karanlık bir gecedir; yağmur yağmakta, sokak köpekleri ulumakta, kervanlar geçerken develerin çıngırakları duyulmaktadır. Her şey sanki bir düşteymiş gibi görünmüştür ona.[2]

Akdeniz'den çıkınca *Jean-Bart* Güney Amerika'ya yönelir; sonra kuzeye doğru çıkar. Julien New York'ta babasının ölüm haberini alır. Fransa ile Almanya arasında çıkan savaş nedeniyle *Jean-Bart* geri çağrılır. Fransa'nın yenilgisiyle biten savaştan sonra Julien asteğmenliğe yükselir, artık Julien'i okyanus aşırı yolculuklar beklemektedir. Paskalya adasına uğradıklarında adadaki dev heykellerin resimlerini yapar. Resimler çok beğenilince onları yayınlamayı düşünür. Çünkü bir bölümü babasından kalan borçların ödenmesine giden asteğmen maaşı ile Rochefort'ta sefaletin eşiğinde yaşıyan ailesine destek olması güçtü, dolayısıyla para kazanması gerekiyordu. Resimleri Paris'teki teyzeleri Nelly Lieutier aracılığıyla yayınlatması için ablası Marie'ye gönderir. Resimlere eklenecek yazıları ablasının yazmasını iste-

Deniz Harp Okulu üniformasıyla.

Aziyade'yi tanıdığı yıllarda.

diğinden günlüğünün Paskalya Adası'na ilişkin bölümünü de resimlerle birlikte ablasına göndermiştir. Kısa zamanda başarı kazanır ve Julien Viaud, Paris basınında dönemin en tanınmış ressam muhabirleri arasına girer. Daha sonra iki ay kadar kaldığı Tahiti'de Kraliçe Pomare'nin nedimeleri ona tropikal bir çiçeğin adını takar: Loti. Kendisine Pierre denmesinden hoşlanan Julien Viaud, yeni bir ad kazanmıştır artık: Pierre Loti.

Fransa'ya döndükten sonra teğmenliğe yükselen Julien Viaud'nun Senegal'e tayini çıkar. Burada 1874 yılı ilkbaharında "yaşamımdaki ilk büyük fırtına"[3] diye tanımladığı tutkulu bir aşk yaşar. Bu gönül serüveni düş kırıklığıyla son bulur. Loti, günlüğünün bu döneme ilişkin sayfalarını yok etmiştir. Senegal'den dönüşte bunalımlı günler yaşayan Julien, Toulon'da Akdeniz filosuna bağlı *La Couronne* fırkateynine atanır.

La Couronne'un Selânik'e gönderilmesi Julien'in hayatında bir dönüm noktası oluşturacaktır. Selânik'teki Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesi üzerine Batılı güçler Osmanlı İmparatorluğu'ndan özür dilemesini ve suçluların cezalandırılmasını istemişler ve Osmanlı hükümetine gözdağı vermek için savaş gemilerini Selânik koyuna göndermişlerdir.

Julien, Selânik'in Müslüman mahallelerinde dolaşırken "eski bir camiinin kapalı kapısı önünde dövüşen iki leyleğe bakmak için"[4] durduğunda bir çift yeşil gözün kendi gözlerinin üzerine dikilmiş olduğunu fark eder. Bunlar Aziyade'nin, 18 yaşlarında bir Çerkes kızının, yaşlı tacir Abeddin'in dört hanımından en genci Aziyade'nin gözleridir. Aziyade'nin hizmetçisi Kadidja (Hatice) ve Julien'in Selânik rıhtımlarında tanıştığı Musevi kayıkçı Samuel'in katkılarıyla gizli buluşmalar ayarlanır. "İlkin bir düş ve duygu esrikliğinden öte değil[dir] bu; ardından bir şeyler daha gel[ir], aşk ya da onun gibi bir şey."[5] Bu arada İstanbul'daki *Gladiateur* gemisinde bir göreve atanır. Ancak, Aziyade de sonbaharda İstanbul'a gelecektir, çünkü kocası Abeddin evini başkente taşıyacaktır.

İstanbul'da önce Beyoğlu'nda bir otelde kalan Loti, daha sonra Beyoğlu'nun tenha bir köşesinde Haliç'e bakan bir ev tutar. İlk izlenimlerine bakılırsa bu kente hayran olduğu söylenemez. Her şeye yabancıdır; bir turist gibi dolaşmakta, "sık sık Aziyade'yi düşün[mekte] ve onu, düşünce[lerinin] derinliklerinde yer etmiş bulduğu[na] şaş[makladır]."[6] Beyoğlu'ndaki evinde kaldığı ilk haftalarda tanıştığı bir Ermeni papazdan ilk Türkçe derslerini alır. Giderek Hıristiyanların yaşadığı Beyoğlu ona sıkıcı gelir. Çarşıları, kahveleri ve insanlarıyla Türklere özgü bir semte yerleşmeye karar verir, fes ve kaftan giymeye, "çocuklar nasıl askercilik oynuyorsa o da öyle bir 'efendi' gibi davranmaya"[7] başlar.

Aziyade'nin Loti tarafından çizilen resmi.

Eyüp'te bir ev tutar ve buraya taşınır. Aziyade ile bu evde buluşacaktır. Zamanla Eyüp halkından biri olur çıkar. "Dünyanın en güzel ülkelerinden birinde oturduğuna"[8] inanmaktadır artık, üstelik iki ayrı kişiliği birlikte götürmektedir, "resmen her zaman olduğu gibi, ama olabildiğince nadir Mösyö Loti"[9] diğer zamanlarda isc Arif Efendi'dir. Çünkü ona göre insan İstanbul'da keyfince ve denetimsiz yaşayabilirdi.[10] Ama nasıl oluyordu da, Aziyade Julien Viaud'nun evine rahatça gidip geliyordu. Loti'ye göre bu durum çevrede "üstü kapalı biçimde kabul edilmişti."[11] Aziyade ya da hareme mensup bir Müslüman kadının Hıristiyan bir erkekle ilişkiye girmesinin olanaksızlığı üzerine az mürekkep harcanmamıştır. Kimileri Aziyade'nin hiç bir zaman var olmadığını sanal bir sevgili olduğunu vurgularken, Gide, Cocteau ve Goncourt kardeşler gibi kimileri de onun aslında bir erkek olduğunu ısrarla öne sürmüşlerdir.

Julien 1876-1877 kışını Aziyade ile Eyüp'teki evinde geçirir. Genç subay "ruhumun olanca derinliğiyle onu seviyor, ona tapıyorum"[12] demektedir. Aziyade ile yaşadığı bu aşk ona Türk dünyasının kapısını açar. Öte yandan gelişen siyasal olaylar karşısında "gönlü[nün] haritadan silinmek istenen bu güzel ülkeden yana [olduğunu], hiç farkına varmaksızın yavaştan Türkleş[tiğini]"[13] itiraf etmiştir. Ara sıra kendini "Türk rolünde" ciddiye alamayan bu adam,[14] zamanla bu rolü oynamaktan vazgeçer. Düş gerçeğe dönüşür. Artık "kendi memleketinin tehdide ve ölüm tehlikesine maruz kalması halinde hissedeceği coşkuyu bir parça Türkiye için de hisse[tmektedir]."[15] Ancak, günün birinde gemisinin bir başka ülkeye doğru demir alacağının bilincindedir. Genç subay 17 Mart 1877'de, Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasından bir süre önce, sevgilisine döneceği sözünü vererek İstanbul'dan ayrılır.

Türkiye'den dönüşünde sıkıntı ve özlem kaplamıştır içini. Anıların yükünden kurtulmak için yazmayı düşündü. "Acısının türküsünü söylemek, içindeki acıyı önüne gelene haykırmak"[16] istiyordu. Hem yazmak için pek kafasını yormasına gerek yoktu. Nasılsa günlüğü elindeydi. Ufak tefek değişikliklerle İstanbul'da kaldığı süreyi çok özgür bir tarzda roman gibi yeniden yazmaya başladı. Yalnızca isimleri değiştirdi; Hatice'yi Aziyade, kendisini Loti adında bir İngiliz deniz subayı yaptı. Bir de romana özgü etkileyici bir son bulması gerekiyordu. Buldu da. Romanın baş kişisi Loti, İstanbul'a döndüğünde sevgilisinin öldüğünü öğrenince Ruslara karşı savaşan Türk birliklerine katılır ve Kars kalesi önlerinde şehit düşer.

Julien Viaud'nun ilk yapıtı *Aziyadé* Ocak 1879'da satışa sunuldu. Yayın için deniz kuvvetlerinden izin alma zorunluluğunu aşmak için kitap, kapağında yazar adı olmadan çıkarılmıştı. Loti'nin bu ilk romanı hemen hiç ilgi uyandırmadı. Romandaki olay örgüsünü oluşturan bir dizi küçük olayın siyasal ve tarihsel bir fon üzerinde sıralanması yapıta belgesel bir çeşni katmaktadır. Sultan Abdülaziz'in tahtları indirilip yerine V. Murad'ın getirilmesi, üç ay sonra onun yerine II. Abdülhamid'in tahta çıkarılması, 23 Aralık 1876'da Meşrutiyetin ilanı ve yine aynı gün Bahriye Nezareti Binası'nda toplanan Tersane Konferansı ve konferansın başarısızlıkla sonuçlanması bu fonun dokusunu oluşturur.

Julien Viaud yazmasına karşın sıkıntılarından arınamamıştı ama yazmayı sürdürmeye kararlıydı. 1879 sonunda ikinci romanını bitirmişti. *Aziyadé*'yi yayınlayan Calmann-Lévy bu ikinci romanı yayınlamak üzereyken *La nouvelle Revue*'nün yöneticisi Juliette Adam ondan tefrika edilecek bir roman istedi. Basılmış olmasına karşın Calmann-Lévy ona *Rarahu*'yu önerdi. Juliette Adam metni elden geçirdi, romanın adını *Le mariage de Loti* olarak değiştirdi ve dergide yayınladı. Bu kez yazarın adı *Aziyadé*'nin yazarı diye geçmekteydi. Roman pek beğenildi. *Aziyadé*'nin yazarı birdenbire üne kavuşmuştu. Öte yandan, çok geniş çevresi ve politik nüfuzu olan Juliette Adam genç yazarın Paris'in seçkinler çevresine girmesini sağlamıştır. Deneyimsiz Loti'nin bir bakıma yazın danışmanlığını üstlenmiş, zamanla onun bir manevî annesi olmuş ve dostlukları ömür boyu sürmüştür.

Julien Viaud, üçüncü romanı *Le Roman d'un spahi*'de Pierre Loti imzasını ilk kez kullanır. Konusu Senegal'de geçen bu roman da büyük başarı kazanmıştır. Artık yapıtları birbirini izleyecek ve *Fleurs d'ennui* (1882), *Mon frère Yves* (1883), *Pêcheur d'Islande* (1886) art arda yayınlanacak Fransız Akademisi Vitet ödülünü bu son romanı dolayısıyla Pierre Loti'ye verecektir.

1883 yılında *Atalante* zırhlısı ilk Uzakdoğu seferine çıkar. Fransa Annam'a ve Çin'e savaş ilan etmiş, *Atalante* Along körfezine vardığında savaş kızışmıştı.

Kanlı çatışmalara uzaktan tanık olan Loti 28 Eylül ile 13 ve 17 Ekim 1883 tarihli *Figaro*'da ilk ikisi imzasız, üç yazı yayınladı. Loti, Fransız denizerlerinin kıyımlığını şöyle anlatıyordu: "Annamlılar'ın göğüsleri deşilmişti, kumların üstüne kan kusuyorlar, garip bir şekilde boğuk boğuk bayılıyorlardı. Birisi, denizerinin ağzına sapladığı süngünün ucunu olanca gücüyle ısırmış, süngünün ucu tümüyle batıp gırtlağını yırtmasın diye direnmeye çalışıyordu. Ama denizeri güçlüydü. Süngü Annamlı'nın dişlerini kırıp ensesinden çıktıktan sonra onu yere mıhladı. Denizerleri neredeyse coşkuyla öldürüyorlardı insanları, çığlıklar, kargaşa ve kanın rengiyle kendilerinden geçmişlerdi"[17] Büyük olasılıkla hükümetin müdahalesi sonucunda bu röportajın devamı yayımlanmadı. Yazılar hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Bakanlık emrine alındığı ve Fransa'ya geri çağrıldığı bildirildi. Yargılanması söz konusu olabilirdi. Juliette Adam'a nüfuzunu kullanmasını ve kendisi için devreye girmesini rica etti. Haftalar süren dönüş yolculuğu ardından Paris'e bakanlığa gittiğinde pek kötü karşılanmadı; mesele kapanmış gibi görünüyordu.

Rochefort liman amirliğinde bir göreve atandı. Bu bir çeşit cezalandırmaydı. Ama bu görevde uzun süre kalmadı. Bir yıl kadar sonra tekrar Uzakdoğu'ya gönderildi. 1885 ilkbaharında Çin sularındaki *Triomphante*'da göreve başladı. *Triomphante*'ın Nagazaki'de onarılması ona Japonya'yı tanıma fırsatını *Madame Chrysanthème* romanının malzemesini vermiştir.

Japonya dönüşü Loti'nin yaşamındaki en önemli olay evlenme-

Loti'nin iki karakalem çalışması: "Ay tutulması" ve "Selamlık". 27/28 Mart 1877 gecesi meydana gelen Ay tutulmasını gösteren resim, 17 Mart 1877 tarihli* Monde Illustré*'de yayınlanmış.

Fotoğrafa başlayınca resmi bırakan Loti'nin çektiği fotoğraflardan biri: Mahmud Paşa Camii Avlusu.

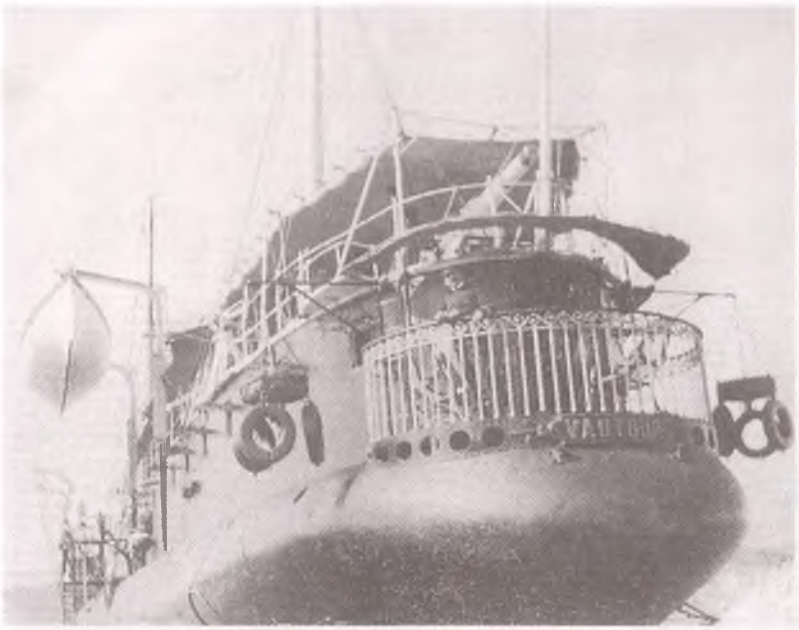

Loti, komutanlığını yaptığı Vatour'un güvertesinde.

sidir. Hem annesi hem ablası uzun zamandır onun evlenmesini istiyorlardı, ama Julien'e uygun bir kız bulmak kolay değildi. Sonunda Bordeaux'nun köklü ailelerinden Franc de Ferrière'lerin kızı Jeanne-Amélie Blanche'la evlendi ama, sonuç tam Julien Green'in dediği gibi çıktı: "Adam evliydi, subay pek evli sayılmazdı, Loti ise hiç evlenmemişti"!

1887 sonbaharında Loti *Madame Chrysanthème*'i yazmayı bitirdi. Bunalıyordu, bir ay izin aldı. İstanbul'a gidecekti. Önce yazın dünyasında Carmen Sylva adıyla bilinen Romanya Kraliçesi Elisabeth'in çağrısına uyarak kraliyet ailesinin yazı geçirdiği Sinaia şatosuna gitti. Bir hafta orada kaldıktan sonra on yıldır ayak basmadığı İstanbul'a doğru yola çıktı. İçinde bir korku vardı. Çünkü kitabında günlüğünden hareketle her şeyi olduğu gibi yazmakla birlikte, kurguladığı sonda iki kahramanı da öldürmüştü. Şimdi yazdıklarının doğru çıkmasından korkuyordu.

6-8 Ekim 1887 tarihleri arasında İstanbul'da kalan Pierre Loti, bu üç gün içinde eski günlerin izini sürmeye çalışır. Kendisine yardım edecek hemen hiç kimse kalmamıştır. Ümitsiz bir çırpınmadır onunkisi. Çılgınca bir koşuşturmaca başlar ve bu koşuşturma Topkapı'da Aziyade'nin mezarında noktalanır. Bundan böyle İstanbul'a her gelişinde bu mezarı ziyaret edecektir. Bu üç günlük ziyaretini *Fantôme d'Orient* adlı kitabında anlatmıştır.

İstanbul'dan döndükten sonra Julien Viaud bir süre Rochefort'da kalır. 17 Mart 1889'da oğlu Samuel dünyaya gelir. Ancak bu arada Fransa'nın Fas'a atadığı yeni ortaelçi kendine eşlik edecek heyetin içinde Pierre Loti'nin de yer almasını istemiş, Loti öneriyi kabul etmiştir. Loti yeni doğan oğlu Samuel'i bırakıp hemen yola koyulur. Fas yolculuğu izlenimlerini 1890 yılında yayınlanan *Au Maroc* adlı kitabında anlatacaktır. 1890 ilkbaharında *Le Roman d'un enfant* çıktı. Çocukluk yıllarını anlatan bu kitap Romanya Kraliçesi Elisabeth'e ithaf edilmişti. Loti mayıs ayında tekrar kraliçenin konuğu oldu. Oradan yine İstanbul'a uzandı. 12-15 Mayıs 1890 tarihleri arasında Osmanlı başkentinde kalan Loti'nin üçüncü kez gelişinin nedeni pek açık değildir. Günlüğünde resmi bir ziyaret için İstanbul'a gittiğini belirtmesi ünlü yazarın Sultan Abdülhamid'in çağrılısı olduğu varsayımına yol açmıştır. Gerçekten bu gelişinde Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülhamid ile görüşmüş, Mecidiye nişanıyla taltif edilmiştir. Loti'nin Abdülhamid'e hayranlık duyduğu doğrudur. Ama bu, siyasal nedenlerden çok estetik nedenlere dayanan bir hayranlıktır. Çünkü hükümdarlar hep büyülemiştir onu. Kralları hep bir peri masalı kahramanı olarak algılamıştır.[18] Onun gözünde Osmanlı padişahı Batılı ruhun yeryüzünde en anlayamayacağı insandır, insanüstü sorumlulukları olan Halifedir, Asya çöllerinin derinliklerinde Tanrı'nın gölgesi diye adı geçen adamdır.[19] Görüşme sırasında sadrazam, padişah ile ünlü konuğu arasındaki konuşmaları çevirmek için boşuna nefes tüketmiştir. Çünkü Loti'ye göre ikisi de birbirlerini çok iyi anlıyor, Hıristiyan güçlerin sıkıştırdığı imparatorluğun geleceği hakkında aynı kaygıları paylaşıyordu. Ötesi Loti, yalnızca Abdülhamid'den değil çağın birçok kral ve kraliçesinden iyi kabul görmüştür. Ancak Loti, hiçbir zaman Abdülhamid'i savunmamıştır. Bu üçüncü İstanbul yolculuğundan *Constantinople en 1890* çıkacaktır.

Loti, bunu izleyen yıllarda daha çok Fransa içinde komutanlık görevlerinde bulundu. Fransız Akademisi'ne seçildi. Ama kabul töreni nedeniyle verdiği söylevde dilini tutamadı ve kendisinin hiç kitap okumayan biri olduğunu söyledi. 1894 yılında henüz küçük bir çocukken yitirdiği inanca tekrar kavuşmak ümidiyle kutsal toprakları ziyaret etti. Fransa'ya dönüşte dördüncü kez İstanbul'a geldi.

Loti'nin İstanbul'a dördüncü gelişi 12-18 Mayıs 1894 tarihine rastlar. Abdülhamid'in davetlisi olarak Cuma Selâmlığını izler; Fransız sefiri Paul Cambon'un eşliğinde Bursa'ya gider. Bursa yolculuğu izlenimlerini *La Mosquée verte*'de anlatmıştır. Kutsal topraklardaki yolculuk notlarından üç kitap çıkar: *Le Désert, Jérusalem, Galilée. La mosquée verte*'i *Galilée*'nin sonuna eklemiştir.

1896'da annesini kaybeder. 1898'de uzun zamadır tasarladığı Hindistan yolculuğunu gerçekleştirme fırsatını yakalar. İç dinginliğine ulaşmak için bu kez de *teozofların* kapısını çalmaya kararlıdır. Dört ay süren Hindistan yolculuğu düş kırıklığı ile biter. Kalküta'dan gemiyle İran'ın Buşir limanına gelir. Şiraz ve İsfahan üzerinden Tahran'a ulaşır ve Bakû üzerinden Fransa'ya döner. Loti Hindistan'a yaptığı yol-

culuğu 1903'te yayınlanan *L'Inde (sans les Anglais)*'de, İran yolculuğunu ise 1904'te yayınlanan *Vers Ispahan*'da anlatmıştır. Loti çok geçmeden Tümamiral Pottier'nin yaveri olarak Redoutable gemisinde görevlendirilir ve yine Uzakdoğu'ya hareket eder. Çin'de geçirdiği günleri *Les derniers jours de Pékin*'de anlatır. Bu kitabında Batılıların vahşetini ayrıntılı biçimde gözler önüne sermektedir. Bu arada yine birkaç kez daha Japonya'yı ziyaret fırsatını bulacak, bu ziyaretler ona *La troisième jeunesse de Madame Prune* ve *Japoneries d'automne*'u esinleyecektir.

Uzakdoğu'dan döndükten sonra Loti bir süre Rochefort'da kalır. Bu sıralarda Balkanlar'daki huzursuzluk Fransa'yı tedirgin etmektedir. Dolayısıyla İstanbul'daki Fransız Elçiliği'ne bağlı karakol gemisi *Vautour* komutanlığına atanacak kişi önemli bir rol üstlenecektir. Belki diplomatik hesaplar, belki raslantı sonucu bu göreve Pierre Loti atandı.

9 Eylül 1903 günü Julien Viaud beşinci kez İstanbul'a geldiğinde 53 yaşında ünü dünyayı tutmuş bir yazardı. Günlerini, Fransız karakol gemisi komutanı sıfatı nedeniyle, resmi resepsiyonlara katılarak, Türk ve yabancı çevrelerinden ileri gelenlerle görüşmeler yaparak geçiriyordu. Fransızca yayınlanan *Stamboul* gazetesi Loti'yle ilgili cemiyet haberlerini sürekli yayınlamaktaydı. 9 Aralık 1903 tarihli nüshasında bir gün önce *Vatour*'da düzenlenen bir törenle kendisine hediye edilen kediyi vaftiz ettirdiğini yazınca kıyamet koptu. Olay Paris gazetelerinde skandala dönüştü. Öte yandan çapkınlığıyla da ün kazanmış olmasına karşın Loti, yeni bir serüvene atılmaktan sakınıyor, resmi görevlerinin dışında oldukça sakin bir yaşam sürüyordu. Boğaziçi kıyıları boyunca tek başına gezinmenin yanı sıra, ilk gelişinde olduğu gibi başında bir fesle İstanbul sokaklarında dolaşıyordu. Ne ki, görünüşte genç bir Türk kadınından gelen bir mektup, bu dingin yaşamın sonu oldu. Yaşamının sonuna kadar kandığı bir aldatmaca söz konusudur burda.

Müslümanlığı kabul ettikten sonra Türkiye'ye yerleşmiş bir

Fransız'ın torunları olan iki kızkardeş, Zennur ve Nuriye ile, o sıralar İstanbul'da bulunan arkadaşları Marie-Amélie, diğer adıyla Fransız gazeteci Marc Hélys, sıradışı bir şeyler yaşamak için Loti'ye mektup yazıp kendisiyle tanışmak istediklerini bildirmeye karar verdiler. Tek amaçları eğlenmekti. İki yıl öncesinde Zennur, Pierre Loti'ye bir mektup yazmış ve *Aziyadé*'yi yayınladığı için teşekkür etmişti; insanın sevdiği yazarı yakından tanımak istemesi, Loti'den bir randevu koparmak için iyi bir bahane olabilirdi. Bu kez Marc-Hélys yazdı mektubu.

Mektup Loti'nin keyfini kaçırmıştı, ama her şeye karşın randevuya gitti. İlk buluşmanın ardından üç genç kadın "ona bir roman yaşatmaya"[20] karar verdiler. Kendilerinin, çağdaş genç Müslüman kadın ruhunu temsil ettiğini sanıyorlardı, onun için yazacağı bir romanla bu kadının özgürleşme davasına katkıda bulunmasını Loti'den rica etmeyi düşündüler. Buluşmalar birbirini izliyordu, ama üç genç kadın yüzlerini peçeyle örtmekte direniyor, gerçek kimliklerini gizlemeyi sürdürüyordu. Bunu fırsat bilen Marc Hélys, Aziyade çağrışımlarının yazarda uyandırdığı duygulardan yararlanarak hem mektuplarında, hem buluştukları zamanlar, üstü kapalı biçimde sevgisini dile getirmişti. Giderek tüm olup bitenler bir saklambaç oyununa dönüştü. Loti ise tüm kuşkularına karşın kendini aldatmayı yeğliyordu. Marc Hélys Paris'e dönünce bu güldürüyü noktalamak gerekti. Marc Hélys, kendini Loti'ye tanıttığı adla Leyla, ailesinin kendisini istemediği biriyle evlenmeye zorlaması üzerine intihar etmeden önce, Loti'ye son bir mektup yazacak ve aşkını itiraf edecekti! Bu aldatmaca, Loti'nin ölümünden sonra Marc Hélys *Le secret des Désenchantées*'yi yayınlayınca aydınlığa çıkmıştır. Pierre Loti'nin bu yaşantılarını anlattığı roman müthiş bir başarı kazanır. *Les Désenchantées* adlı bu romanında Loti, gerek Müslümanlığa, gerek Türklere halel getirmemek adına, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının toplumsal konumuna ilişkin üstünkörü yargılarda bulunmaktan kaçınmıştır.

Pierre Loti kendisine hediye edilen kediyi vaftiz ettirdiği gerekçesiyle eleştiriler aldı. En üstte: Gemide kedinin vaftiz töreni

Üstte: Zennur ve Nuriye ile birlikte.

Loti 1907'de Mısır ulusal hareketinin önde gelen isimlerinden Mustafa Kamel'in çağrılısı olarak Mısır'a gider. Bu yolculuğunu *La Mort de Philae*'de öyküleyen Loti, Fransa'ya döndükten sonra aktif askeri görevler almamış, kendini tümüyle yazmaya adamıştır. 1910 yılında emekliliğini ister. 60 yaşındadır ve 42 yıllık hizmetinin 20 yılı denizlerde geçmiştir. 1910 Ağustos'unda altıncı defa İstanbul'a gelir ve 15 Ağustos-22 Ekim 1910 tarihleri arasında dokuz hafta İstanbul'da kalır.

İstanbul'a romanında adını Cenan koyduğu Leyla, dolayısıyla Marc Hélys hakkındaki gerçeği öğrenmek üzere gelmişti. Bir kaç gün Kontes Ostrorog'a konuk oldu ve Ostroroglar'ın Kandilli'deki yalısında kaldı. Kontesin kendisini ağırlamak arzusuna ve hoş tutmasına karşın Loti, Beyoğlu'nda değil, tarihi yarımadada açıldığını işittiği otellerden birinde kalmayı kafasına koymuştu. Kontesle birlikte otelleri dolaştılar, ancak basit han odalarından başkasını bulamadılar. Bu arada genç bir subay Çemberlitaş'taki evini ona kiraya vermeye razı oldu. Loti eve yerleştikten kısa bir süre sonra hastalandı ve hastahaneye yatmak zorunda kaldı. Hastahaneden çıktıktan sonra Fransız konsolosunun Ortaköy'deki yazlık konutunda uzun bir nekahat dönemi geçirdi. Öte yandan romanına konu edindiği İstanbul'daki o gönül kırgını kadınlar hakkında doğruyu öğrenmeye yönelik tüm girişimleri, tüm araştırmaları sonuçsuz kaldı. Loti, 23 Ekim 1910 günü, bir daha hiç gelmeyeceğini sanarak Türkiye'den ayrıldı.

20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları hâlâ Batının iştahını kamçılayacak kadar genişti. İtalyanlar 1911 Eylül'ünde Trablusa saldırdı. İtalya geri kalmış bir topluma uygarlık götürdüğü gerekçesiyle saldırıyı haklı göstermeye çalışırken yalnızca Pierre Loti buna karşı çıktı. 3 Ocak 1912 tarihli *Figaro*'da çıkan yazısında "Ben yalnız İtalyanlar'ı değil, hepimizi, kendine Hıristiyan diyen bütün Avrupa halklarını üzüntüyle protesto ediyorum" diyor, yazısını şöyle sürdürüyordu: "Dudaklarımızdan düşmeyen kardeşlik sözleriyle Afrika ya da Asya'nın eski dünyasını yağmalamak için ateşe ve kana boğuyor, kara ya da sarı ırkın insanlarına vahşi hayvanmış gibi davranıyoruz. Hiç anlamadığımız, önyargıyla küçümsediğimiz bizden farklı uygarlıkları top mermileriyle parçalıyoruz.[...] Kendine Hıristiyan diyen Avrupa'nın gözünde bütün ülkelerin Müslümanları avlanmasına izin verilen av hayvanlarıdır. [...] Türkiye kendisine böyle davranılmasına razı gelmeyecektir, evlatlarını kemirmeye başlayan çağdaşlık yağmuruna karşın, Türkiye korkulacak bir savaşçıdır, gururlu ve kahraman ordusuyla kanının son damlasına kadar kendini savunacaktır." Bu şarkın gizemine tutkun, Türklere duygusal yakınlık duyan Pierre Loti değil, tümüyle siyasal tavır sergileyen güdümlü bir yazardır. Bu yazısından sonra Loti'ye yüzlerce okuyucudan destek geldi, ama İtalya karşıtı bu yazıdan dolayı aboneliğini iptal edenlerin çokluğu gazetenin müdürü Gaston Calmette'i güç durumda bıraktı.

1912 Lozan antlaşmasıyla Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalya'ya verilmesinin hemen ardından Birinci Balkan Savaşı patlak verdi. Bu sırada Loti *La fille du ci-*

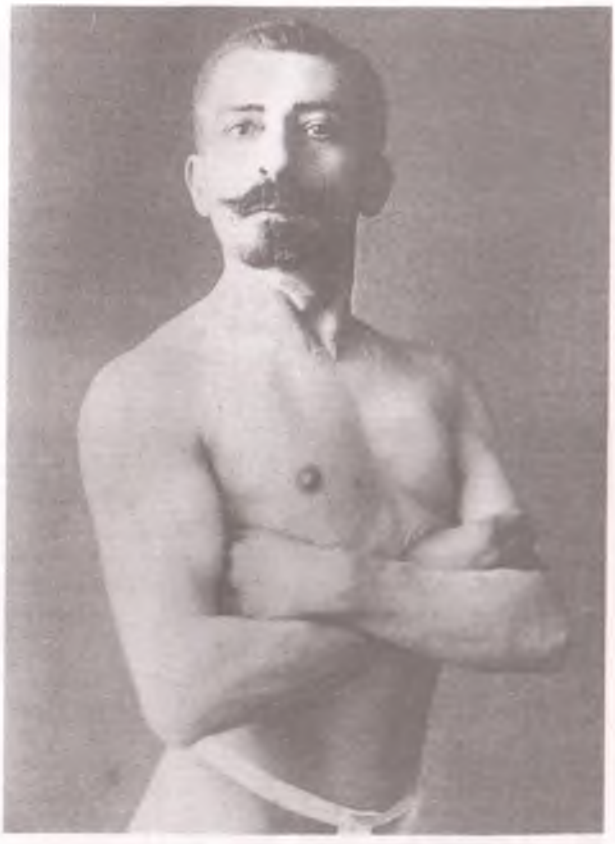

Pierre Loti'nin ilginç fotoğrafları: Karşı sayfada, Arap kıyafetinde ve Mısır tanrısı Osiris kılığında; üstte, akademisyen kıyafetinde ve çıplak bir pozu.

el adlı oyunun prömiyeri için New York'taydı ama sesini yükseltmekte gecikmedi. Avrupa'nın savaşa müdahale etmesi için çağrıda bulundu ve 13 Ekim tarihli *Le Matin* gazetesinde aksi takdirde bunun "Avrupa'nın tarihinde kara bir leke olarak kalacağını" yazdı.

Loti Ekim sonunda Rochefort'a döndü. 60 yaşını geçmiş olmasına karşın giderek artan bir ateş ve coşkuyla Türkiye'yi savunmaya koyuldu. Önce *Figaro*'da sonra *Gil Blas*'da sürdürdüğü yazılarla Avrupa'yı küçük Balkan devletlerinin suç ortağı ilan etti. Loti, Batının Hıristiyanlık adına saldırganlarla dayanışmasına karşı çıkıyor, Türklere yöneltilen suçlamaların aslında bir iftira olduğunu belgelere dayanarak ortaya koyuyor, kamuoyunu uyarmak için bıkmadan yılmadan didiniyordu. Avrupa'nın "sahte Hıristiyanlık anlayışını"[21] ve Türkleri aşağılayan tutumunu eleştiriyor, "Türkiye'ye hiçbir zaman ayak basmadıkları halde" Türklere kara çalmaya uğraşan "satılmış yazar bozuntularına"[22] ateş püskürüyordu. Karşılığında ise eleştirilere ve acımasız alaylara konu oluyor, kınanıyor, küfürlere maruz kalıyor, bol bol düşman kazanıyordu. Fransız basınına göre Pierre Loti kendisine roman konuları esinleyen Türklere şükran borcunu ödemekteydi. Ama Pierre Loti geri adım atmadı. Jean Jaurès'in ricası üzerine yazılarına *l'Humanité*'de devam etti. 22 Ocak 1913'te *Turquie agonisante* piyasaya çıktı. Bu kitap Loti'nin maruz kaldığı olaylara tanıklık eden mektuplardan ve makalelerinden oluşan bir derlemedir ve Bulgar vahşetini ayrıntılı biçimde sergilemektedir.

Loti'nin Türklerden yana oluşu nasıl açıklanabilirdi? Bazı Fransız araştırmacıların öne sürdüğü gibi, 35 yıl önce yaşanmış bir aşkın anısı siyasal bir tavır almaya yetebilir miydi? Loti "Türklere duyduğu bağlılık ve saygının çok daha az kişisel nedenlere bağlı"[23] olduğunun altını çizmektedir.

Ancak kendi bu nedenleri sistematik bir şekilde açıklamazsa da onları yapıtlarına serpiştirilmiş olarak bulmak mümkündür. O, özellikle "sadakat, dürüstlük, büyüklere saygı, konukseverlik, düşman olmayan herkese beslenen, hatta hayvanları da kapsayan sınırsız şefkât"[24] gibi artık Avrupa'da sarsılmış olan değerlerin hâlâ Türklerin yaşam biçemini belirlemesine hayranlık duymaktadır.

Osmanlı hükümeti şükran ifadesi olarak *Turquie agonisante* yazarını İstanbul'a resmen davet etti. 12 Ağustos-17 Eylül 1913 tarihleri arasına rastlayan bu yolculuk onun Türkiye'ye yedinci ve son gelişi olacaktı. *Phyrigie* gemisi Galata'ya yanaşırken rıhtımda büyük bir kalabalık toplanmıştı. Saray ve hükümet ileri gelenleri ünlü yazarı karşılamak için gemiye çıkmışlardı. "Karaya ayak basar basmaz kalabalık alkışlamaya başladı.[...] Tophane rıhtımına kadar dizili askerler selam durmuştu. Alkışlar dinmek bilmiyordu."[25] İstanbul'da kaldığı süre içinde hükümet ve saray mensupları ile görüştü, padişah tarafından kabul edildi. 18-21 Ağustos arasında Edirne'ye bir yolculuk yaptı. Trenin geçtiği her yerde "kara gün dostu" nerdeyse bir

1913'te Türkiye'ye gelişinde İstanbul Rıhtımında karşılanışı.

***Edirne İstasyonunda Enver Bey'le (daha sonra Paşa) sohbet ederken. Oğlu Samuel (sağda). Şehbal*, S. 81 (1 Eylül 1329).**

kurtarıcı gibi coşkuyla karşılanıyordu. İstanbul'a dönüşünden Fransa'ya hareketine kadar, daha önce Ostroroglar'a konuk olan Loti, Yavuz Selim'de kendisi için özel olarak hazırlanıp döşenmiş bir evde ağırlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı patlak verince Loti silah altına alınmasını ister. Ama asıl kaygılandığı konu Türkiye'nin savaşta hangi kampta yer alacağıdır. Bir Türk-Alman ittifakını engellemenin görevi olduğuna inanıyordu. Bu amaçla Enver Paşa'ya gönderdiği mektup 6 Eylül 1914 tarihli *Figaro*'da yayımlanmıştır. Loti kendisine aktif bir görev verilmesi için çırpındı, sonunda General Gallieni ikna edildi ve generalin irtibat subayı oldu. Doğuda ikinci bir cephe açılması gündeme geldiğinde Çanakkale çıkarmasına karşı çıkmış, bu konudaki kaygılarını General Gallieni'ye aktarmıştı. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale yenilgisi onu haklı çıkarmıştı. Bunun sonucunda da yine o, Türkiye ile görüşmeye oturulmasını önerdi. Poincaré önce karşı çıkmış, General Gallieni'nin onaylaması üzerine razı olmuştu. Ne ki Osmanlı hükümetinin üst düzey temsilcilerinden biriyle Cenevre'de gizlice buluşmayı hedefleyen bu tasarı sonuçsuz kalacaktı.[26] Loti daha sonra -savaş bitiminde İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetlerinin komutanı olacak olan- General Franchet d'Esperey'nin kurmay heyetine katıldı.

Pierre Loti savaşın ardından Türkleri savunmak için tekrar kalemine sarılır. Ona göre "yüzyıllar boyu Fransa'nın müttefiki kalmış olan Türkiye [Fransızlarca] Orta Afrika'nın kimi bölgeleri ya da Ay kadar bilinmeyen bir yerdir."[27] Ama,"her şeyden önce onlar Hıristiyan değildir; zavallı Türkler, ve işte bu, Avrupa'nın gözünde çok büyük bir kusurdur."[28] "Türkiye ateşkesi imzalarken Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmasını öngören [ve] İtilaf Devletleri'nin tümünün garanti ettiği Wilson programındaki 12. maddeye güvenmek hakkını kendinde görebilirdi";[29] ama şimdi "yalnız bu 12. madde ayaklar altında çiğnenmekte, en ufak bir özür ya da yalnızca açıklama yapmak kimsenin aklına gelmemektedir. Artık Batıda Türklerin yasadışı paryalar olduğu ve yalnızca düşmanlarının barış konferansına katılma hakkı olduğu kabul edilmiş gibi görünmektedir."[30] Çünkü Türkler "ne yaparlarsa yapsınlar Avrupa daima onları haksız bulacaktır."[31] "İnsan haklarına ve antlaşmaların ruhuna aykırı olarak İzmir'e yerleşen yabancı işgalciler[in]"[32] kanlı bir savaşa yol açması olasıdır. "Ne ki İzmir'i Yunanlılara vermek, Foçalılar zamanında Marsilya'da Yunanlıların çok olduğu ve orada iyi işler çevirdikleri bahanesiyle burasını da onlara vermeyi önermekle aşağı yukarı aynıdır."[33]

Sansürün baskısı karşısında hazırladığı bazı broşürleri el altından dağıttıran Loti'nin çabaları İstanbul'da yankısını bulmakta gecikmedi. "Her taraftan tazyik gören Türkler, o devirde Avrupa'dan lehlerine yükselen tek sesten ümit duydular ve 10 Aralık 1920'de Matbuat Cemiyeti'nde elli kadar edip toplanarak Piyer Lo-

MUSTAFA KEMAL'İN TBMM ADINA PIERRE LOTI'YE GÖNDERDİĞİ MEKTUP

Türkiye Büyük Millet Meclisi Paris mümessilinin hareketinden istifade ederek Türklerin büyük ve asil muhibbine karşı perverde ettiği hissiyât-ı minnet ve şükranı tekrar beyan etmeyi kendine borç bilmiştir. Tarihinin en karanlık günlerinde sihirengiz kalemiyle daima kendi hakkını te'yid ve müdafaa etmiş olan ulvi üstada karşı Türk Milletinin mütehassis olduğu derin ve layezal muhabbet-i meveddete, istiklal mücadelesinde şehit düşen erkeklerimizin yetim bıraktığı kızlar tarafından gözyaşları arasında dokunan bu halı şahadet edecektir. Naçiz kıymeti, delalet ettiği manadan ibaret olan bu hediyemizi muhibb-i hak ve civanmert büyük Fransıza karşı duyduğumuz hiss-i şükrana delalet olarak telakki ve kabul buyurmanızı rica ederiz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi Mustafa Kemal

3 Teşrinsâni 337
[3 Ocak 1921]

Pierre Loti, *Türkler Üzerine Makaleler*, İstanbul, 1995, s. 10.

ti Cemiyeti'ni kurdular. [...] İdare heyeti kuruldu ve 21 Ocak 1920'de Darü'l-fünûnda büyük bir içtima yapılmasına karar verildi. O gün Bayezit meydanı görülecek bir hal almıştı. Darü'l-fünûn salonunda heyecan son raddeyi bulmuştu. İşgal altında bulunan İstanbul'un kalbi orada çarpıyordu. Nitekim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Piyer Loti Cemiyeti'ne yüz lira teberru etmek suretiyle bu harekete iştirakini gösteriyordu. Toplantıda Piyer Loti'ye İstanbul'un fahri hemşerisi unvanı verilmesine karar verildi. O gün Süleyman Nazif'in Darü'l-fünûnda söylediği nutuk bir kıvılcım gibi kalbleri tutuşturmuştu."[34] Bu toplantının ardından Süleyman Nazif İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü.

Öte yandan Pierre Loti Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkleri savunurken bunun Fransa'nın ulusal çıkarları açısından önemini sık sık dile getirmekten kaçınmamıştır. Çünkü Fransa "Halife'nin imparatorluğuna milyarlar yatırmıştır. Rusya'nın çökmesinden sonra Türkiye'nin de yıkılması Fransa'ya çok pahalıya mal olacaktır. [...] Orada piyasayı elinde tutan tartışmasız Fransız tacir ve bankerlerdir ve Türkiye ile sürtüşmek Fransa'nın yılda ortalama iki buçuk milyar kaybetmesine yol açacaktır."[35]

Türkler lehine yürüttüğü bu kampanya giderek kendisinin Türklere yaklaşımında da değişikliğe yol açacak, Mustafa Kemal'in çevresindekileri, vatanlarını savunan kahramanlar olarak selâmlayacak ve kaderci bir bekleyiş içinde olan değil hakları için savaşan Türk'e destek verecektir.[36] Büyük Millet Meclisi hükümeti Loti'nin bu tutumuna incelikli bir yoldan karşılık verir. Fransa'daki temsilcimiz Ferit Bey'in eşi Müfide Hanım Loti'ye Mustafa Kemal Paşa'nın bir mektubuyla Meclisin hediyesi olarak bir halı vermekle görevlendirilir.

Sağlık durumu giderek ağırlaşan Loti 10 Haziran 1923'te Hendaye'da ölür.

> Loti'nin bütün kamuatiyle Türkler lehinde dünya çapında yaptığı tesirli propagandayı, elli senedir Türkiye'de gelip geçen bütün hükümetlerin topu yapamamıştır.[37]

Pierre Loti'nin bir süre kaldığı Çemberlitaş'taki ev.

1. Claude Farrère, *Loti*, Ernest Flammarion, Paris, 1930, s. 203.
2. Pierre Loti, *Un jeune officier pauvre.*
3. Pierre Loti, *Journal İntime, 1882-1885.*
4. Pierre Loti, *Aziyade.*
5. *age.*
6. *age.*
7. *age.*
8. *age.*
9. Pierre Loti, *Aziyadé.*
10. *age.*
11. *age.*
12. *age.*
13. *age.*
14. *age.*
15. *age.*
16. Pierre Loti, *Fantôme d'Orient.*
17. Bkz. Alain Quella-Villéger, *Pierre Loti l'incompris*, Presses de la Renaissance, Paris, 1986, s. 76-77.
18. Paul Faure, "Quelques mots sur Pierre Loti", *Mercure de Flandre, janvier - février 1931*, s. 109.
19. Pierre Loti, *Les Désenchantées.*
20. Marc Hélys, *L'envers d'un roman, le secret des "Désenchantées"*, Perrin, Paris, 1924, s. 29.
21. Pierre Loti, *Turquie agonisante.*
22. *age.*
23. Pierre Loti, *Suprêmes visions d'Orient.*
24. Pierre Loti, *Turquie agonisante, La mort de notre chère France en Orient.*
25. Comtesse Léon Ostrorog, *Pierre Loti à Constantinople*, Eugène Figuières, Paris, 1927, s. 32-33.
26. Alain Quella-Villéger, *La politique méditerranéenne de la France 1870-1923*, Un témoin: Pierre Loti, L'Hadmattan, Paris, 1987, s. 129-160.
27. Pierre Loti, *La mort de notre chère France en Orient.*
28. Pierre Loti, *La mort de notre chère France en Orient.*
29. *age.*
30. *age.*
31. *age.*
32. *age.*
33. *age.*
34. *Yeni İstanbul*, 14 Ocak 1950.
35. Pierre Loti, *La mortde notre chère France en Orient.*
36. Orhan Koloğlu, "La campagne de Pierre Loti en faveur de la Turquie pendant la guerre d'Indépendance", *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*, Paris, Coll. Turcica, 1981, s. 62.
37. Abdülhak Şinasi Hisar, *Pierre Loti ve İstanbul*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1958, s. 156.

Osmanlı Münevverlerinin Pierre Loti Hakkında Düşünceleri

Çevrimyazı:
ZEKİ KONUR

Şehbal dergisinin 1 Eylül 1329 (14 Eylül 1913) tarihli 81. sayısında yer alan yazı Osmanlı münevverlerinin Pierre Loti'den nasıl etkilendiğini çok açık gösterir. Devrin önemli yazar, şair ve gazetecilerinin, hatta Enver ve Cemal Beyler (daha sonra Paşa) gibi önemli siyasi kişiliklerin Loti hakkında düşüncelerinin aktarıldığı 6 sayfalık yazının sayfa üstlerindeki "Osmanlı sınıf-ı münevveri Piyer Loti hakkında ne düşünüyor", "Erbab-ı kalemimizin muhibb-i millimiz hakkındaki ihtisaslarından bir nebze", "Milletin Piyer Loti hakkındaki hülasa-yı hissiyatına tercüman olmak için", "Memleketimizin zübde-i mütefekkirîni karşısında Piyer Loti", "Mahâfil-i fikriyemiz Piyer Loti için ne söylüyor" başlıklarının altında, "İsimler huruf-ı heca tertibiyle tasnif olunmuş ve herkesin imlası aynen muhafaza edilmiştir" ifadesi yer alıyor. Biz de yeni harflere aktarırken *Şehbal*'in bu tavrına saygı göstererek yazıların imlasına dokunmadık ve özellikle metinde geçen Fransızca kitap adlarındaki hataları düzeltme yoluna gitmedik. Ancak, görüş açıklayanların daha kolay tanınması için soyadlarını, lakaplarını ve o dönem veya daha sonra aldıkları unvanlarını parantez içinde ekledik.

Teâli-i hak mefkûresine ma'tûf mücâhedâtıyla temeyyüz eden mösyö Piyer Loti'yi, hakkın -pek garîb kaldığı bir devirde- bu yegâne müdâfiini mefkûresi gibi âlî buluyorum.

Darülfünûn-ı Osmânî Hukuk Şubesi muallimlerinden
Ebulûlâ [Mardin]

Bademâ Piyer Loti nâm-ı mükerrem ve muhteremi bütün tevârih-i Osmaniye ve İslamiyede, bütün tevârih-i insaniyet ve medeniyette en muazzam ve muhteşem bir sahife-i tebcîl ü takdîs işgal edecek, o nam-ı celîl kâffe-i ehl-i İslâm'ın hatırâtından aslâ silinmeyecek, hakk-ı âlîcenâbânesinde bi'l-cümle Osmanlıların ve İslamların hâsıl ettiği fart-ı ta'zîmât ve muhabbet ve minnetdârî kalblerinde ebediyyen mahfûz kalacaktır.

Göztepe 15 Ağustos 1329
Askerî Müzesi Müdürü Erkân-ı Harbiye Ferîki
Ahmed Muhtar [Paşa]

Sevgili memleketimin en felâketli zamanlarında -nezâhet-i fikriyeleri romanlarının saha-i hayâlîsinden başka bir yerde tecelli edemeyen- Fransızlar arasında bulunmak mecburiyet-i elîmesinde idim. Mağlubiyetin şâyân-ı tahkir ve nefrîn görüldüğü icmâ'-ı ümmetle sâbit olan Fransa'da Piyer Loti bu hükm-i zâlimâneye karşı bütün safvetiyle isyan edenlerin birincisidir.

Paris Hukuk Fakültesi mezunlarından
Ahmed Esad [Arsebük]

İstanbul'u, Şiraz ve İsfahan'ı muhteşem kubbeli câmileri, semaya doğru yükselmiş birer niyâz ... andıran narin ve zarif minareleriyle, fağfûr ve çinileri, gülleri ve gülsitânlarıyla tasvir ve takrir eden şöhretkâr Piyer Loti, son mücâdelât-ı celîlesinden bir şân-ı beyne'l-milel de iktisâb etti. Dünyada takibi ancak birkaç zâta nasîb olan siyâset-i hakikiyeyi şimdi artık o temsil ediyor, hukuk-ı düvelin müeyyiden-i yegânesi olan efkâr-ı umumiye-i cihânı tashih ile manzûmât-ı düveliyeye hemen yeni bir çığır ihtiyârına mecbûr etmek şerefi bu zaman kadar hatta hiç bir siyasi-i mesûda bile nasib olmamıştır! Elsine-i İslâm onun nâm-ı lâyemûtunu ilelebed zikr edecektir. Çünkü ervâh-ı şühedânın veli-i rahmeti olan Piyer Loti, Zola gibi bir tek değil üç yüz milyon Dreyfus'un müdâfi'-i zulm-âgâhıdır... Muvâzenet-i beyne'l-milel, diplomatların havsala-i menfaatine nûr-ı hak îsâr edenlerin sâye-i bî-bedel-i ictihâdında teessüs eder. Onların sâyesinden bazen birçok vatanlar kurtulur; onun için ben Piyer Loti'yi sevgili vatanım kadar severim.

22 Ağustos 1329
İsmail Hami [Danişmend]

Piyer Loti dünyanın bütün sihâm-ı buğz u adâveti üzerine tevcîh edileceğini bilse hedef-i tîğ-i zulm olduğunu gördüğü bir zümre-i beşeri müdafaadan çekinmeyen âlî-tıynetân-ı erbâb-ı dehâdandır. Garbın bütün kuvâ-yı mâddiyesi aleyhimize ittifak etmiş denilebilecek derecelerde düçâr-ı tecâvüz olduğumuz sıralarda onun başlı başına lehimizde icâle-i kalem edişi cihân-ı manevî-i hak-perestinin hâkim-i mutlakı olduğunu isbât etmiştir.

İstanbul Muhafızı
Ahmed Cemal [Paşa]

Benim kalbimde büyük Piyer Loti için iki duygu yaşar: Hürmet ve muhabbet.

Muallim İsmail Hakkı [Baltacıoğlu]

Yirminci asr-ı medeniyetin bî-kayd enzârı önünde kurûn-ı vustâ vahşetlerini yâd ettiren Balkan mezâlimini tarih, o şâhid-i lâyemût tasvir ederken bir nâm-ı bülend tebcîl edecek o vahşetlere karşı her nazar kapanmış, her şey sükût etmiş iken yalnız büyük bir insan, Piyer Loti müdâfi-i hak olmuştur diyecektir.

Efdaleddin [Tekiner]

Piyer Loti'ye olan hürmetimin derecesini, ancak, Hindistan'ı İngiliz hâkimiyetinden, Kafkasya'yı Moskof pençesinden kurtaracak kahramanlara karşı olacak hürmet ve minnettarın derecesiyle ölçülebilir.

Aka Gündüz

Güzergâh-ı temâşâsına müsadif menâzır-ı tabiiyenin; münhit-i istitlâ'ına dâhil hadisat-ı kevniyenin künûz-ı serâirinde gizlenmiş en rakîk, en ruhperver şiirleri; en müessir, en ibret-âmîz hakikatleri görüp bulmak ve bedî ve serî bir üslûb-ı rengîn; hâr ve cüretkâr bir tavr-ı hazîn ile enzâr-ı iştiyâk ve hayrete arz etmek kabiliyet-i fıtriyesiyle cihân-ârâ-yı vücûd olmak ne mesud ve magbût bir mazhariyettir!..

Ufuklerle meydana getirdiği müstesna ve makbul yazılar kendisine pek muhik ve meşrû olarak mühim bir şöhret ve servet temin etmiş ve milletin en büyük mahfel-i edebinde cenâb-ı istiğnâ-meâbı bilâ-minnet ihrâz-ı mevki-i ihtirâm eylemiş iken esrâr-ı garâibine tab'an meftûn olduğu şarkın aksâ-yı memâlikine kadar birçok beldeleri, biraz da müsaade-i meslek sâyesinde, gezip görmeye ve buralarda topladığı kıncak kıncak tuhaf ve tarâif-i şi'riye ile vatanının kitabhane-i irfanını ziynet-yâb etmeye muvaffakıyet ne şâyân-ı tahassür bir bahtiyarlıktır!

İşte bu mazhariyet, bu muvaffakiyet, bu mesudiyetle kâmurân olan zât bugün misafir-i muhteremimiz Fransız edîb-i insânîsi mösyö Piyer Loti'dir!

Fakat, bu insânî, bu büyük edîb feyz-i kadîr daha ulvî, daha magbût, daha lâyemût bir fahr u şeref-i lâ-yüzâl takdir etmiş ki o da Osmanlıların lehindeki mücâhede-i hak-perestânesiyle, mazi-i şevketi nâ-mahdûd, ikbâl-i istikbâli mesâi-i vatan-kâmânesine mev'ûd olan, bu millet-i muazzamanın, bütün şa'şaası, velvelesiyle saha-i tarih-i asra intikal edecek şükr ü minnet-i kadr-dânîsine nâiliyetidir.

Göztepe - 11 Ağustos 1329

Recâîzâde Ekrem

Benden, vatanımızın muazzez misafir ve müdafii Piyer Loti hakkındaki ihtisasımı musavver bir iki satırlık bir fikra istiyorsunuz. Dolu bir sadr hiç bir iki satır ile tasvir edilebilir mi? Felâket-zede bir millet ile ne kadar hâlisâne mûvâsât[1] eden azîz ve kerîm nezilimize bütün milletin müşterek vicdanında vakfettiği his o rütbe bî-pâyândır ki unvânı katre ile tabir ne mümkin. Hem ben korkarım, olabilir ki, kendi fuâdımı tahassüs ederken bu azîm tufan-ı his içinde şahsiyet-i vicdaniyemin fena bulduğunu fark edeyim. Fakat o da zaten bu millete mevkûf bir halîl[2] değil mi?

Emrullah [Maarif Nazırı]

1. Müvâsât-ı elem ü keder hissetmekte ve duyulan elem ve kederin def' ü zevâlini arzu eylemekte iki vicdânın ittihadından ibarettir ki bunun son gayesi bir vicdanın diğer bir vicdanda iğtiyâb etmesi, fenâ bulmasıdır.
2. Halîl gayre hisse ayıramayacak derecede kalbini mahbûbuna vakf u îsâr eden dosttur. Bu manayı bir hadîs-i şerîf ile de teyid ediyorum. Buyurulmuştur ki: "Ben rabbimden gayrı bir halîl ittihâz ede idim, Ebubekir'i kendime halîl edinir idim."

Piyer Loti, insanlığın yükselmesine matûf olan hiss-i necîbden başka sâik tanımayarak garazsız bize acıdı, bizi sevdi. Bunu menâfi'-i şahsiyesini düşünmeyerek alenen söyledi. Böyle bir vücûd her an şâyân-ı tebcîl ve büyüktür. Büyüklüğü de ebedîdir.

Edirne - 14 Ağustos 1329

Enver [Paşa]

Öksüzlerin figanını tahkir eden cihan
Katillerin silâhına vermişti izz ü şân!..
Mazlûm idik... Fakat yine dünya utanmadan
"Barbâr" demişti bizlere... Ey kin ilâhesi!
Yalnız... Bu levsden müteneffir ve girye-dâr:
-Tarih, bil! diyordu "büyük nâsir"in sesi,
Binlerce bî-günâh kandan kasırgalar
Zulmün, taassubun medeni mâcerâsıdır,
"Türk iftirâsı" Avrupa'nın iftirâsıdır...

Duydum bu hak sadâsını, duydukça ağladım;
Gözyaşlarımla "şâir"e bir sevgi bağladım;
Vicdânımı yegâne azîz âşinâsıdır.

12 Ağustos 1329

Enis Behiç [Koryürek]

Zulümlerin na'rası ve alkışçılarının şemâteti ile mazlûmların figânından müteşekkil musiki-i dil-hırâşın arasında nâgehân bir lahn-ı latîf işittik: Büyük adam, bu sizin sesiniz idi!

Şehbâl'in musiki muharriri

Bedî' Mensî [Sadettin Arel]

Birçok itirazlara rağmen inanırım ki insanlar her dakika aynı mizâcda ve aynı halet-i zihniyede değildirler. Tesirât-ı muhitiye insânı zaman zaman maddi, hayâlî, şâir, dûr-endiş, lâkayd, bedbîn, hatta reybî bile yapıyor.

İşte her zaman büyük bir muhabbetle sevdiğim Piyer Loti'ye hayaliyet ve şâiriyet dakikalarımda büsbütün perestiş ederim. Filhakika Loti tahrirî, fakat bilhassa amelî ve hayatî bir şâirdir; yazdıkları kadar yaptıkları da şiirdir, ve onun bize, bizim muhitimize merbûtiyeti ancak bu saha-i hayaliyesi dolayısıyla oluyor. Çünkü medeniyeti, fen ve terakkiyi sevmeyen, hatta bir kitab bile mütalaa etmediğini itiraf eden bu şairin, a'sâr-ı

sâlifeden menkul ve asâlet ve necâbetle tavsif edilen hayat-ı pür-sükûna, an'anât-ı mütekâsileye; tahlili icab etmeyen; büyük bir merbutiyet-i diniyesi var...

Ben; bütün bu efsanevi hayatı yaşadığı kadar yaşatmaktan da müstesnâ bir mehâret-i san'atkârâne gösteren Piyer Loti'yi çok severim. Fakat hiç şüphesiz daha çok ve mahiyeti ayrı bir muhabbetle sevdiğim vatanımın ilelebed onun zevk-i şairiyetini memnun edecek bir şekilde kalması taraftarı değilim...

Baha Tevfik

Şark ile Garp arasındaki tabii farkı anlayamayan garplılara ve hatta şarklılara Piyer Loti âsâr-ı muhteşemi ile bu tefâvütü anlatmaya çalışmış, şarkın pîşdârı olan Türkiye'yi yakından tanıdığı için sevmiş, sevdiğini sevdirmek istemiş ve müdafaa eylemiştir. Muazzez müdâfi ve misafirimizin bu hareket-i necîbânesi ensâl-i âtiyemizin bile şükrân-ı ebedîsini çoktan kazanmıştır.

Celaleddin Arif

İçinde yaşadığımız medeniyet asrında hakikatleri açık söylemek, günahsız mazlûmlara yüksek sesle acımak mümtâz birkaç insana inhisâr eden müstesnâ bir meziyettir; hele bu hakikatler Türklüğün lehine ve bu mazlûmlar Türk olursa!

Pecheur d'Islande'ın muharriri olduğu için pek sevdiğim Piyer Loti'yi işte bu mümtaz insanların biri olduğu için hürmetle selamlıyorum.

13 Ağustos 1329

Celâl Sâhir [Erozan]

Türklüğümü ve Müslümanlığımı takviye edenlerden biri de, şüphesiz, Piyer Loti Efendi Hazretleridir. Bu tirâşide-kâr-ı zî-zekâ teknik medeniyet-i hâzıranın, bî-mana ahlâk-ı asriye-i garbiyenin zincir-i esâretinden kurtulmuş, âlemi, daha başka, pek hakiki, pek şâirâne bir gözle görmeye ve muhakeme etmeye muvaffak olmuştur. Avrupa zâhir-perest kitleleri Piyer Loti'nin "hissiyle" deryâ-yı hakikatten çıkardığı lâlinin, derece-i nefâsetini takdir edemezler. Piyer Loti'yi anlamak için Avrupa'nın o boğucu, ezici heyat-ı maddiyesinden tecerrüd etmek lâzımdır.

Loti hakkında Türk milleti hayli âsâr-ı kadr-dânî gösterdi. Merâsim icrâ edildi, bu nâma bir geniş cadde açıldı. Bunları nâ-kâfî görürüm. Piyer Loti'ye gösterilecek en büyük nişane-i kıymet onun eserlerini Türkçeye nakildir.

Bazı dârülfünûnlar mesbûkü'l-hidme birtakım meşâhire "fahrî doktorluk" payesini verirler. Şeyhülislâm olsa idim Piyer Loti'ye "fahrî Müslüman" rütbesini tevcîhde tereddüd etmezdim.

Galata - 15 Ağustos 1329

Celâl Nuri [İleri]

Menazır-ı muhiteden aldığı hisse-i teessürü hiç kimse Piyer Loti derecesinde elfâz ile iâde ve ifadeye muvaffak olmamıştır: Elvâh-ı kâinâtı hurûf ile kâğıda nakş eder. Şuarâ-yı İran kendisini tanımış olsalardı, kaviyyen sanırım ki, mânî-i beyân lakabını verirlerdi. Bu üstad tasvir-i zemîn ü âsumânın öyle müstağrak ve samimi bir dildâde-i cemâlidir ki insanlar bile nazarında gûyâ şekl-i beşere girmiş birer cüz-i tabiattır; Piyer Loti eşhâs ve eşyâyı aynı şiir ve ziya ile görür ve gösterir; dağlardan, derelerden, yıldızlardan veya çiçeklerden bahsederken zannedersiniz ki büyük dostumuz ma'şûka-i kalbini tarif ediyor. Cihan harici ile Aziyade muharririnin her musafaha-i dehâetini âlem-i edebiyat için bir tufan-ı nûr hadisesi tevlid etti: Üstâdın mihr-i üslûbu in'itâf ettiği cihetî öyle îkâd eder!

Piyer Loti'nin her hikâyesi mehâsin-i tabiattan birkaç dilim çıkarmak için bir bahanedir: Onda biz bir romancı değil, i'câz-kâr bir nâsîr-i musavvir görmeliyiz.

Cenâb Şahabeddin

Piyer Loti'nin müdafaa-i hakk u hakikat yolundaki gayretini her türlü takdir ve sitâyişin fevkinde bulur ve kendisini tebcîl ve tekrîm eylerim.

Aynîzâde Hasan Tahsin [Ayni]

Loti'nin hüviyet-i edebiyesini en ziyade teşhîs eden hassa tersîm-i mahsûsâttaki mehâretidir. Mensub olduğu bahriye zabitliği mesleği ekâlîm-i muhtelife-i cihân üzerinde hulyâ-yı şâirânesini gezdirmesine pek müsaid olmuş ve temâşâ etmiş olduğu menâzırı yazdığı şeylere nöbet-be-nöbet zemîn ittihâz etmiştir.

Meselâ *Les pêcheurs d'Islande*'ında karilerine Britanya'nın dumanlı ve haşin bika'ını, bihâr-ı hârreyi, Çin'i ve onun pirinç tarlalarını tasvir eder; *Le roman d'un Spahi*'sinde Afrika'nın havâli-i ateş-feşânını; *Vers Ispahan*'da gülsitanlarının bedâyi-i dil-cûy u reng-âmîzini; *Les désenchantés*'sinde Boğaziçi'nin mevâki-i dilârâsını, riyâz ve efniye-i mesâcidde çınarların sâye-i hüzn-efzâsında kurulmuş seyyâr kahvehaneleri ve eski İslâm kabristanlarını tarif eder. Loti bu mevaki-i mütenevvia'yı bize pek şahsî bir surette irâe eder ve bunda âdetâ sâhirâne bir tarz teblîğe mâliktir.

Bu ressâm-ı bi-bedelin meziyetini kıymet-i şâirâne muzaaf kılar. O yalnız tersîm-i füyûz ve letâif-i tabiatıyla iktifâ etmez, onların temâşâsıyla duyduğu ezvâkı da âsârında terennüm eyler. Müşârünileyhin elvâh-ı mersûmesinde ilmü'n-nefse müteallik tedkikat yoktur, efkâr-ı amîka-i felsefiye de melkuddur. Yazdıkları, söyledikleri hep sîne-i hassâs-ı şâirânesinden kopup gelen şerhâttır. Yazılarında gösterdiği eşhâsta hep Loti'nin kendi ihsâsâtı, kendi hevesâtı, kendi emânî-i mevhûmesi, kendi yeisleri, kendi iştiyâkâtı görülür. O, şarkın bir meftûnudur ve ruhu bir ruh-ı mecrûh-ı gam-âlûddur.

15 Ağustos 1329

Hüseyin Dâniş [Pedram]

Matemlerimle başbaşa zulmette inledim,
Hicrân içinde ağladım: Öksüz, emel-cûdâ...
Gökten biraz ümid ve ziya, nağme bekledim
Heyhât! Ufukta doğmadı bir lem'a, bir sadâ...

Yalnız senin sesin bu sükûnette ey dehâ!
Atmış bir âh-ı yeis ile mazlûm kalbime
Bir lahn-ı sermedî dökerek verdi bir rehâ!
Saçtın ziyâsı düştüğüm ummân-ı muzlime.

Cephendeki ışıkla zalâm zalâm etti iğtirâb,
Gelsin önünde lem'a, güneş şimdi ağlasın
Haykırsın âsumân-ı elem, ma'bed-i harâb
"Yüksel ki sen hakikat ve hak şehriyârısın!"
Kalamış 8 Ağustos 1329
Hıfzı Tevfik [Gönensay]

Piyer Loti hassâs ve hülyâvî bir şairdir, şiir ve hayal memleketi olan vatanımızı, bu münâsebetle sever. Ben, Loti'yi hassâs ve rakîk bir şair ve hak-perest bir insan sıfatıyla tebcîl ederim.

Fakat selâmet-i irfan ve mevcudiyetimiz için Avrupa'nın şairlerinden ziyade mütefennin ve siyasilerinden dostlar ve müttefikler kazanmaya cehd etmeliyiz; demekten de vaz geçemem.

11-6-1329
Kılıçzâde Hakkı [Kılıçoğlu]

Nâşâdlar, Aziyâde, İzlandalı Balıkçılar, Madam Krizantem, İsfahan'a Doğru, cidâl-i san'atın anîf zorbaları ile yorgun düşen fikrimin tenezzüh-gâh-ı herdem baharıdır. Şarkın semâ-yı ilhâmından en bâkir ve nâzar-girîz şiirleri toplayan bu şaheserler mübdi'-i bedîakârının meftûn ve meshûru idim; fakat şimdi, ân-ı felâkette vatan-ı mukaddesin nevhât-ı tazallümünü hakk u adlin erîke-i nûrânûr-ı ihtişâmından bir sadâ-yı irşâd halinde cihân-ı medeniyetin gûş-ı intibâhına isâl eden edîb-i muazzam hakkındaki meftûniyet ve incizâbım derin bir minnet ve şükrâna münkalib oldu.

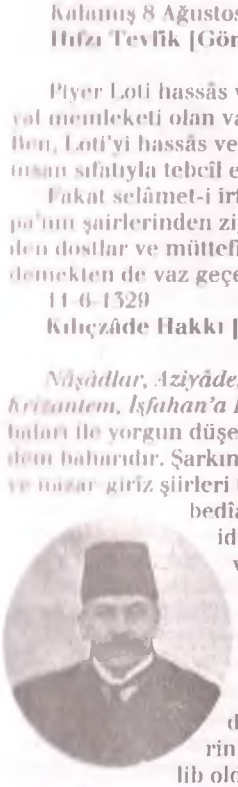

Doktor Rusçuklu Hakkı

Osmanlı iklimini tazyik eden felâketlerin tevali ettiği ve Fransız ulüvv-i cenâbıyla Türk necâbetinin henüz tanışamadığı ve birbirine yaklaşamadığı zamanlarda, irfanımızın vatanı olan Fransa'ya hatırat ve maneviyatının vatanı olan Türkiye'yi takdim ve takrib eden yegâne sîna Piyer Loti'dir ve bu asrın yegâne hak sesi onun sesidir.

Onu burada şu garib terakki asrının ihtiva ettiği azdâd cümlesinden olmak üzere bir zaman medeniyetten yalnız lâkaydî değil hatta mücâheret görmüş ve vahşet eserleri arasında yıkık mezarlara isimleri pâmâl edilmiş kucakları karşı gözleri nemnâk, dudakları mütekallis gördüğüm zaman beşerde uhuvvet ve insaniyet hislerinin bir gün menfaat ve siyasetten daha müessir ve büyük mevkileri olabileceğinden tekrar ümidvâr oldum; ve bu necîb ve muhterem simada bana bu ümidi veren mana-yı fazîleti selamladım.

Edirne 12 Ağustos 1329
Hakkı Behiç [Bayiç]

Şarka en muhteşem bir lisan-ı şiirle tercüman olan Piyer Loti'nin sadası hakka da en müheyyic bir gülbâng-i itilâ olmuştur. Biri gözlere, diğeri ruha aid bu iki güneş diyarıyla ezeli bir irtibatı olan hüviyet-i şaşaadârı türbe-i mesaib-i millete mübtesim bir kandil gibi daima âvîhte kalacaktır.

Uşşakîzâde Halid Ziya [Uşaklıgil]

Piyer Loti bizi sevmese bile ben yine onu sevmekten kendimi men' edemezdim... Her türlü zulüm ve hakarete müstehak görülen milletimi, vatanımı sevdiğini, kıymetdâr kalemini hakkımızı müdafaaya alet ittihaz ettiğini düşünüyorum da bu büyük ve muhterem edîbe karşı kalbimde nasıl bir mevki-i muhabbet ü hürmet tahsis edeceğimi tayinden âciz kalıyorum...

12 Ağustos 1329
Halil Nihad [Boztepe]

Fazilete meyl etmek için iyi insan olmak kâfidir; fakat faziletin cinâyet add edildiği mehâfilde onu yüksek sesle haykırabilmek için kaç kat iyi olmak lâzım? Bence Piyer Loti bir demet iyi insandır!

Şehbâl'in mizah muharriri
Handan

Beşeriyet... Muhâkemelerini hissiyât-ı dinîyenin esaretinden kurtarabilecek derecede yükseldiği vakit... Balkan mezâlimi karşısında âlem-i medeniyetin gösterdiği sükûn ve lâkaydîyi hayret ve nefretle yâd edecek ve bu mücrimâne sükûta iştirâk etmemiş zümre-i kalîlenin erkânı arasında Piyer Loti diye pek mübeccel bir mevki-i şeref verecektir.

15 Ağustos 1329
Sâtı' [el-Husrî]

Bedbaht milletimin harabe-i hûn-âlûdunda yüzbinlerce annenin, hemşirenin şehîk-i uhrevîsini dinlediğim, binlerce bâkire-i mazlûmun ebedi elemleri, ebedi tel'înleri, ebedi gözyaşlarıyla huzur-ı uluhiyete çıkan siyah ve perişan hayallerini seyredecek olduğum matemli sineler içinde beşeriyetin büsbütün ümidsiz bir cenîn-i sâkıt olmadığına beşeriyetten henüz birşeyler beklenebileceğine cihânda hicâb, fazilet, şecaat olduğuna iman edebilmek istediğim zamanlarda Piyer Loti'yi de derhatır edeceğim.

12 Ağustos 1329
Sâlime Servet Seyfi

Son Balkan muharebesi bize musibet olduğu kadar Avrupa'ya ve yirminci asra da lekedir. Piyer Loti bu halk-ı mazlûma olan müzâheret-i kalemiyesi ile vatan-ı muazzamanın ve yaşadığı devrin şeref ve haysiyetini ensâl ve a'sâr-ı müstakbele karşı müdafaa etti. Lâkaydlar arasında hassâs ve mücrimler meyânında fazilet-perest olmak secâyâ-yı insâniyenin en bülendidir. Ondokuzuncu ve yirminci asırların yalnız en büyük şâiri, nâsiri değil, en asil bir merd ferdi olduğunu da gösterdi. Bu adama insâniyet-i hâzırada Osmanlılar gibi ve Osmanlılar kadar minnetdâr olmalıdır.

Süleyman Nazif

Piyer Loti İstanbul'da dâr ve i'vicâclı sokaklar yerine caddeler açılmasına aşı boyalı ahşap evlerin kârgir olmasına esrârengiz kafeslerin yerine pencere takılmasına hulâsa medeniyet-i garbiye namına unrân-ı belde için yapılan şeylerin hiçbirine tarafdâr değildir.

Şikâyet-âmîz bir lisânla diyor ki:

"Ben İstanbul'u bir Avrupa şehri gibi görmek istemem. Onun kendine mahsus güzellikleri vardır. Onları olduğu gibi muhafaza etmelidir."

Acaba öyle mi?

Selim Sırrı [Tarcan]

Medeniyet-i garbiyede İslamlara karşı bir ma'nâ-yı meâlînin mevcudiyetini tasavvur edebilseydim bunu ancak, muazzez misafirimiz büyük ve necîb Piyer Loti cenablarının müdafaa-ı hak ve hakikat yolundaki âteşîn mücâhedâtının mahsul-i ilhâmı diyebilirdim.

Balkan mezâlimi muvâcehesinde yirminci asr-ı medeniyette -cânilerin sitâyiş-hân-ı şenâatlerinden başka- her şeyin sustuğu zaman sine-i insâniyetten yalnız bir sadâ-yı hak yükseliyordu. Piyer Loti'nin mehîb ve füsûnkâr sada-yı fazîleti... Bu şanlı ve muzaffer mücâhede tarih-i insaniyeti lâyemut elvâh-ı mefâhir ile tezyin etmiştir. Ben bu muvaffakıyet-i müşaşaa karşısında ne kadar meshûr ve müftehir isem o dahi-i muazzam hakkındaki meftûniyet-i ruhiyemi tasvire gayri muktedir bulunduğumdan dolayı da o derece mefkûr ve müteessirim.

Mirgûn, 15 Ağustos, 329

Suhreverdi

Piyer Loti son yirmi sene zarfında teşekkül eden esâlîb-i edebiyyenin hepsinde yaşar bir üstaddır. Loti, Chateaubriant'dan sonra kalemiyle elvân ve hutûta tesâlüb eden yegâne edîbdir. Ben küçük yaştan beri ne vakit onu okursam muhayyilemde, hassâsiyetimde bir başkalık, bir tazelik, bir televvün ve bir tezeyyün hissederim. Muhterem üstadı Osmanlıların müdâfî-i kıymetdârı olmadan tanıdım, sevdim. Bunun içindir ki haklarındaki muhabbetim bir edâ-yı dinden ziyâde menfaatten ârî, sanatkârânedir.

Şehabeddin Süleyman

Vatanımızın geçirmekte olduğu şu evân-ı felâkette hukuk ve menâfiimizi müdafaa için Balkan düvel-i müttefikasının cinâyâtını cihân-ı beşeriyete neşr eden âlî-cenâb Fransız mösyö Piyer Loti'ye benden bînihâye ihtisâsât-ı minnetdârâne!

Doktor Subhi [Ezgi]

Bizi hiçbir garaza müstenid olmayarak, insaniyet nâmına seven birisini aramak lâzım gelirse onun da mösyö Piyer Loti olduğuna bütün kalbimle kaniim.

Edirne Valisi **Âdil [Arda]**

Piyer Loti, mehîbâne dilber olan *Partou ou l'on pleura mon âme a sa patrie*[1] mısraı şâirinin vatandaşıdır. Onu da Piyer Loti'yi de Fransa, ruhumun anası Fransa doğurdu ve büyüttü.

Piyer Loti'nin kanatları yalnız Fransa'yı ihataya inhisar edemeyecek derecede geniştir... Bâzergân ve banker Avrupa'nın lâkaydlığı önünde, Piyer Loti'nin sayhası, yine Avrupa'nın giyeceği hükmün tahfîfine bir sebeb olacak. Fakat Balkanlılar tarafından Avrupa'nın huzurunda bâ-kemâl-i huzur tatbiki irtikâb olunan imhâ-yı tâm sistemine, Avrupa büyük hükümetleri bir hak harbi sıfatı vermiş oldular: Avrupa bunun avâkıb-ı ukubetini pek müdhiş bir surette çekecek. Tabiatte tabii ve lâyezel bir adalet-i zâlimenin müstekar olduğuna inanacak; fakat iş işten geçmiş olacak. Ba'demâ harblerin gayesi mağlub etmek değil, mahv etmek oldu.

Piyer Loti'nin şâir ruhu, anası Avrupa'yı bu lekeden ve bu girdâbdan kurtarmak istedi. Avrupa Piyer Loti'ye Türkiye kadar teşekkür ve şükretsin. Ben Piyer Loti'yi insanlık haysiyetimle ve Türkiye vatandaşı sıfatıyla pek çok ta'zîm ederim, çok severim.

Abdullah Cevdet

1. Her ağlamlan yer vatanımdır.

Cihanın en bedbaht insanları olan Türklere muhabbet ve sahâbet edenler miyânında Fransa'nın şâir-i yegânesi ve hilâfgîrânımızın insâniyet nâmına düşmanı değilse de bîgânesi olan muhibb-i muazzezimiz Piyer Loti hakkında ihlâs ve hürmetimi izhâr hususunda kalem ve nâtıkam âcizdir.

Abdülhak Hâmid [Tarhan]

Hak ve hakikat pâmâl-i zebûnkeşî olduğu ve âlem-i medeniyetin siyâset ve matbuatı bu ahenge uyduğu bir devirde büyük bir vicdândan insaf ve mürüv-

vet sadaları feverân eyledi; ma'delet ve beşeriyet müdafaa olundu; mazlûmînin hukuku pîş-i itibâra atıldı. İşte o büyük vicdân sahibi mösyö Piyer Loti'dir. Yalnız kulûb-ı Osmaniyânda değil, tarih-i adâletin rengîn sahifelerinde dahi mevki tutmuştur. Düşenin dostu olmaz derler. Fakat ekârim düşene de dost oluyor.

25 Ramazan 1321

Abdurrahman Şeref

Servilerimizin, ma'bedlerimizin zalâm-ı ilhâm-âlûdundan duyduğu ezvâk-ı bedîanın şükrânını masum hukukumuzun müdafaasıyla ödeyen Piyer Loti'ye ebedi hürmetler.

Abdülfeyyâz Tevfik [Yergök]

Balkan ehl-i salibinin taassubuna kurban edilmiş olduğumuz halde âlemin haksızlığına karşı Fransa ahalisinden mösyö Piyer Loti ve Farer ve Jores gibi müntehab zevâtın bize müsâid bulunmaları bizim için ne büyük tesellidir.

Mahkeme-i temyiz ceza reisi

Osman

Türklerin Avrupa'daki mahdûd müdafilerini manevî yaralarımızı saran bir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne benzetiyor ve Piyer Loti'yi onların reis-i necîbi sıfatıyla selâmlıyorum.

Doktor Adnan [Adıvar]

Piyer Loti'nin san'at-ı tahriri, fevkalâde muvaffak olunmuş bir sehl-i mümteni'dir. Piyer Loti ekseriyâ pek hayalî bir şâir, bazen de pek hakikatperver bir hikâye-nüvîsdir. Piyer Loti ekseriya pek safdil bir mütefekkir, bazen de zamanımızın belki en müessir ve en mühim mütefekkiridir.

Bize aid eserleri için şunu söyleyebilirim ki, bedâyi-i tabiatın rengin ve hassâs birer ressâmı olan Piyer Loti memleketimizin ruh-i mehâsinine en çok nüfûz etmiş, bu güzelliklerin manâ-yı hüzn ü şiirini en iyi anlamış olan ecnebi müellifidir.

İzzet Melib [Devrim]

Türk olan Abdülhak Hâmid'le Türk olmayan Piyer Loti... İşte iki şâir ki biri Türk ruhunun yaşadığı, öteki Türk hayatının yarattığı derin ve pek yüksek güzellikleri keşfettiler.

Ben Türküm ve bu zâtlar bana benliğimi terennüm ettiler. Bu benliğin ne kadar müstesnâ olduğunu anladım; gururlandım, bu milli gurur, milli gayzıma kuvvet ve haşmet verdi. Hâlik Türk'ün ve hâlik Türklüğün öldürülemeyeceğine iman ettim.

Ali Cânib [Yöntem]

Sefîne-i devlet rotasından çıkmıştı. Pontum tayini için, sevgili şark simasının ne gündüzlerinde bir güneş, ne gecelerinde bir yıldız vardı. Derûnunda mevt-engîz bir endîşe-i hayat kaynaşan bu köhne sefînenin zavallı kaptanları hayran ve müteredddid idiler. Böyle bir zamanda, muazzez Loti! Barbaros Hayreddin'in müttefiki olan memleketin feza-yı sâkitinde sen, bir necm-i ümîd ü selâmet gibi parladın; âlem-i adi ü hakkın; Osmanlılık lehine, hayırhah bir rehberi oldun... Uzun müddet meslekdaş olduğun bahriyenin, Osmanlı bahriyesinin şükrân ve ihtirâmını sana takdim ediyorum; onu lutfen kabul et ve Osmanlılığı unutma.

15 Ağustos 329

Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne tarih-i harb-ı bahrî muallimi

Ali Haydar Emîr [Alpagut]

Piyer Loti; lakin şimdi ben bu iki kelime ile bize hayâl-engîz memleketlerin, pagodaların ruh-ı esrârım bir esîr-i muattar halinde teneffüs ettiren, vesî', nîm-müncemid, denizleri bütün ulviyeti, meşâkk-ı hâilesi ile intak eden i'câzkâr-ı şi'r ü san'atı murad etmiyorum:

Benim tanıdığım ve kalbimi şu satırlarda kendisine verdiğim Piyer Loti kan ve demirle mestûr ruh-ı girân-ı beşeriyyetten fışkırmış pâkîze bir zambak, mecrâ-yı a'sârı korkunç uğultuları ile yaka yaka uzayan ihtirasât-ı muzlime önüne bî-pervâ durmuş bir kahraman, zehr-i hand içinde bir enîn, zulmette bir nur, bizâtihi bir şi'r-i merdânegîdir.

Piyer Loti ruh-ı vesî' ü kerîmiyle büyük Fransız inkılâbının mâba'd-ı güzîni olacak bir âsumân-ı gayb açtı. Beşeriyet-i müstakıllenin bugünkü milletler muhasebe-i levsiyât ve ihtirâsâtının kemâl-i nefrîn ü huşyetle seyredeceği bir zamanda Fransa, mahzâ Piyer Loti ve rüfeka-yı cihâdını yetiştirmiş olduğu için mahcûbiyet-i umûmî-i milel ortasında bir tâc-ı fahr u tesliyet taşıyacak ve Fransız milleti bu büyük çocuklarına olan deyn-i şükrânını huşû'-ı lâzimi ile ancak o zaman ödeyebilecektir.

Piyer Loti, Klod Farer hareketleri beşeriyetin bir mebde-i teyakkuzudur.

15 Ağustos 329

Ali Rıza Seyfi [Seyfioğlu]

Piyer Loti akademiye dâhil olduğu gün nutkunda hiç okumadığını söylemiş idi. Ne mutlu *Şehbâl*'e ki bu okumaz büyük adama kendisini okuttumak çaresini buldu!

Galib Atâ [Ataç]

İslam aleyhine, ve sözde medeniyet nâmına, hürriyet-i akvâm namına hareket eden vahşiler tarafından Balkanlar'da irtikâb edilmedik şenâyi' ve fecâyi' kalmadığı Avrupa'nın vicdânı o ve vahşet ve dehşete sükût ile iştirâk veyahud, bundan daha beter olmak

üzere, kasaid-i takdir ve teşvik inşâd ederken birkaç refîk-i necîbü'r-ruhuyla bütün o mezalim-i bî-misle karşı bir vâveylâ-yı tel'în koparanak vicdân-ı münevver ve medenîyi temsîl eden bugün mihmân-ı âlî-cenâbımız Piyer Loti hazretlerini kemâl-i hürmetle selâmlarım.

Faik Âli [Ozansoy]

İnsanların bazıları hayat-ı hususîden hayat-ı umûmîye geçerler ki bu da ulûm u fünûnda sâirlerinden temeyyüzle olur. Feylesof, âlim, edîb, san'atkâr olan kimselerin nâmları herkes tarafından tanınır. Bunların mümtâz olanları için de hayat-ı tarihî vardır ki işte o câvîdânîdir!.. Onların nâmı ilâ-nihâye yaşar!

Hayat-ı tarihînin de derecâtı vardır. En âlî mertebeye vâsıl olanların ebedî olan isimlerine bir de "büyük" kelimesi ilâve olunur. Piyer Loti'nin âsâr-ı edebiyesi kendisini hayat-ı tarihîye geçirmiş idi. Bu kere insaniyet, hakikat, adâlet uğruna fedâkârâne mesâisiyle "Büyük Piyer Loti" nâm-ı sermedîsine nâil olmuş, teâlî-i manevîsi onu taht-ı hakikate i'lâ ve tac-ı faziletle tetvîc eylemiştir. "Yaşasın Büyük Piyer Loti". Yaşasın da o efsere daha nice cevâhir-i hakayık ve lâlî-i fazâil ilave eylesin.

Fatma Aliye

Bence Türk tarihi Piyer Loti'nin namını aziz Trakya'nın ikinci fâtihleri sırasında sayacaktır. Yeni Dreyfus'un yeni Zola'sını insaniyet tarihi de unutamaz. Esasen Piyer Loti hakkında duyduklarımı pek tahlil etmek de istemem: Onun, neşriyatında, ne kadar asîl ve muhteşem ve bununla beraber nihayet bir insan olduğunu düşünmek; tekrar kendi seviyemize asıl insanların seviyeleri arasına inmek mecburiyetini duyunca pek fena bir sükût tevlîd eder.

Benden sevgili dostun bülend insanlığına sadece ihtiram ve tebcîl.

11 Ağustos 1329

Falih Rıfkı [Atay]

Fransız hayat-ı edebiyyesinde pek yüksek ve mümtâz bir mevki sahibi olduğu gibi hak ve hakikatin de en şecî' bir müdâfi'-i necîb ü âsil bulunan Piyer Loti kalben taşıdığımız en derin ve samimi ihtisâsâtın hedef-i in'itâfıdır. Hakkın ve hakikatin bu ulvî-haslet müdâfi'-i gayûruna bütün insaniyet minnetdâr ve müteşekkirdir.

Kâmurân Sırrı

Güzel Şehbâl'e:

Tunçtan heykelleri, mermerden sütûnları yerlere geçiren zaman Piyer Loti'nin büyük adını bizim yüreklerimizden silemeyecektir. Bu adâlet ve hakikatin kahramanını nânkör olmayan Türk ilinin en sonuncu evlâdı hürmetle selamlayacaktır.

20 Ağustos 1329

Mehmed Emin [Yurdakul]

Balkan düvel-i müttefikası askerinin ve be-tahsis bunlar meyanında Bulgar vahşilerinin Hıristiyanlık namına ahali-i ma'sûme-i İslamiye'nin mal ve can ve ırzı ve namusları hakkında tafsilâtı tüyleri ürpertecek vücûh ve suverle ika' ettikleri envâ'-ı mezâlim ve taaddiyât-ı vahşiyâneye karşı bilmem ki ne hissin sevk u icabıyladır, bütün âlem-i garbın kulakları tıkanmış ağızları kapanmış, kalemleri kırılmış olduğu bir sırada hukuk-ı İslamiye ve Osmaniye'yi kaal ve kalemiyle müdafaa etmek gibi bir haslet-i âlî-cenâbâne izhâr eden muhibb-i muhteremimiz fâzıl-ı şehîr Mösyö Piyer Loti hazretlerine karşı Osmanlılar ile beraber bütün âlem-i İslâm'ın kalplerinde zevâl-nâ-pezîr bir suretle câygîr olan hissiyât-ı minnetdârâne ve samîmâneye tercüman olarak arz-ı şükrânı vecîbeden addederim.

15 Ağustos 1329

Şura-yı Devlet azasından, Dârülfünûn Hukuk Şubesi Meclis-i Muallimîn Reisi

Mehmed Celaleddin

Piyer Loti sanat ve dehasıyla âlem-i edebde büyük bir kudret irâe etmiştir.

Fakat her taraftan dûçâr-ı kahr u hücûm oldukları bir sırada mağlûbları himaye ve müdafaa ederek kalbinin dehasından daha büyük olduğunu muhteşem surette isbât etti.

12-6-1329

Mehmed Rauf

Türk unsuru, Bulgarların her türlü insâniyet ve medeniyeti ayaklar altına alan vahşet ve barbarlığına maruz kalırken; aheng-i tarab-fezâ gibi Avrupa'nın sâmi'asında ihtizâzlar tevlîd eden bu gadr ü i'tisâf tarrakalarına nihayet verdirilmek için devletimiz, milletimiz Avrupa'ya karşı ismâ'-ı merâma çahşırken hiç bir taraftan mazhar-ı himâye ve isticâbe olamayan Osmanlılara vaktiyle François'nın muhakkak bir tazallum ve ilticâsına karşı Kanuni Sultan Süleyman'ın kalb-i rakîk-i hümâyunlarında uyanan hiss-i amîk-i zuafâ-nüvâzîye mukabil şimdi Avrupa'nın en sâmit ve sâkit bir köşesinde Türklerin uğradığı cân-sûz felâketlere karşı edîb-i nezîh Piyer Loti cenâbları onların hukukunu cihân-ı medeniyete bir lisan-ı hakk u hakikat kesilen o müskit kalemiyle müdafaa etmek âlî-cenâblığında bulunduğundan dolayı ben de en saf ve samimi minnet ve teşekkürâtımın naçîz bir tercümanı olabilecek olan şu satırları Şehbâl'in muhteşem sahifeleri arasına saff-ı ihtirâm olmak üzere tevdî ve takdim eylerim

Kanlıca, 25 Ağustos 329

Maarif Nezareti şube müdirlerinden ve İstanbul Muhibleri Cemiyeti Meclis-i İdaresi azasından

Mehmed Ziya [İhtifalci]

Fazilet-şinâs olan bütün Türkler Piyer Loti'yi ebedi bir hiss-i tebcil ile yâd etmeyi kendilerine medâr-ı mefharet addedeceklerdir.

14 Ağustos 329

Bursalı Mehmed Tahir

Loti cihan-ı irfân u edebin necîb ve hassâs bir sîmâsı; insaniyet ve faziletin muallimi ve müstesnâ bir iklîl-i iftiharıdır. Nâgehânî bir sarsar-ı ihtirâs bütün âlem-i medeniyeti sarstığı dakikada mahmûr-ı melâl nazarlara ümidler, cerihadâr kalblere tesliyetler bahş eden Loti hafıza-ı enâmda bir ömr-i müebbed yaşayacaktır.

Kadıköy - 15 Ağustos 329
Dârülfünûn Hukuk Şubesi Müdiri
M. Adil [Taylan]

Efsûs ol medeniyete ki vahşi düşmanlarımız eli bağlı esirlerimizin kanlarını sel gibi akıtırken Avrupa merâkiz medeniyette âlî-cenâb Piyer Loti ve rüfeka-yı kirâmının o ulvî âvâze-i ta'rîzinden başka sâmimi bir ses duyulmadı. Utansın medeniyet! Var olsun Piyer Loti!

Muallim Mehmed Azîz

Kalblerimizin yeis ve felâketle dolduğu meş'ûm siyâh dakikalarda, "Piyer Loti"nin sükûn-ı umûmî arasında yükselen vakur ve rahîm-i ferdâ-yı dudaklarımızda -biraz solgun- ezhâr-ı ümîd ve tesliyet açtı. Hikâyelerinde nây sıfatıyla tabiata renk ve hayat veren bu büyük adam, denilebilir ki, lâkayd ve müstehzi bir beşeriyetin dökmüş kalbine biraz hevâ-yı şefkat nefh etmiştir.

Köprülüzâde Mehmed Fuad [Köprülü]

Lâhûtî ve ulvî bir hissin tesir ve ilhâmı altında talâkat-ı edebiyesi semâvî bir pâye alan Türk muhibb-i kadîmi Piyer Loti; bu muhterem, necîb Fransız akademisyeninin içinde Türklüğün, İslamiyetin hakkını müdafaa ve kabul ettirmesi fıtrat-ı güzîdesinin temeyyüzünü ve bize karşı olan derece-i hubb u ihlâsını izhâr ve isbât eylediği cihetle kendisine bütün mevcûdiyet-i milliyem ile râbıtadâr olan hissiyât-ı şükrâniyemi iblâğ ile bahtiyârım...

Hekimbaşızâde Doktor Muhiddin

Piyer Loti'nin büyüklüğünü ancak hududumuz küçüldüğü zaman hissedebildiğimiz için ne kadar bedbaht bir kavmiz!

15 Ağustos 329
Midhat Cemal [Kuntay]

Dershane-i kâinât-ı hakk u hakikat gibi cihât-ı câmia-i insaniyeti müdafaaya vakf-ı mesâi eden birçok zevâta icâzet vermiştir. Fakat bu şânlı, şümûllü mücâhede-i âliye halkasında muhterem misafirimiz Piyer Loti cenabları kadar tekmîl-i nüsah-ı muzafferiyet eden görülmemiştir. Müşârünileyhin ilâ maaşallah sahaif-i âlemde beka-yı nâm u şânını mevcûdiyet-i beşeriye mütekeffildir.

23 Ağustos 1329
Dersaadet mücîz dersiâmlarından
Mustafa Hâzım

Şarka meftûn olduğu kadar da Osmanlılara meclûh olan cesûr ve âlî-cenâb Piyer Loti'ye herhangi bir takaddüme-i şükrân onun ulüvv-i himmet ve azamet-i tefekkürü karşısında mutlaka nâçîz olur. Ancak böyle âlî-cenâb, müdâfî-i hak evlâd yetiştiren o feyyâz Fransa'ya Osmanlı kalbinden bir tuhfe-i selâm u ihtirâm terlîki ile müteselli olabiliriz.

Şehbâl müdiri
Necati

Piyer Loti'nin hakkımızda ibzâl ettiği metânet-i kalemiye ile necâbet-i ruhiye tıynet-i beşeriyeye karşı bedbîn olanları nikbîn edecek derecede ulvîdir.

Düşünün yed-i ra'şedârım tutmak için uzattığı dest-i necîb ve tesliyet-medârı bütün cihân-ı insaniyetin iltisâm-gâh-ı hayâli olmalıdır. Büyük Piyer Loti'nin sevdiği Türkler meyânında gördüğü istikbâl-i müte-

MUHİBB-İ MUHTEREMİMİZ MÖSYÖ PİYER LOTİ'NİN *ŞEHBAL*'E BİR MEKTUBU

Azizim efendim,

Efsûs Türkçe okumak bilmiyorum! *Şehbâl*'in bana tahsis buyurduğunuz nüshasında Türk münevverleri tarafından hakkımda yazılan bütün o lutufkâr ve dil-firîb fikirlerin tercümesi nihâyet ancak dün alabildim. Kendilerine iblâğını bugün sizden rica etmek istediğim teşekkürât-ı mütehassısâneyi iş'ârda beni ne kadar gecikmiş bulacaklar! Mazhar-ı afv olmam için lutfen onlara söyleyiniz ki ben zaman-ı kadîm şarklılarındanım; yani vaktin geçişinden çokluk haberdâr olmayan biri. Onlara bilhassa deyiniz ki muazzez Türkiyemize ruhumla, bedenimle sadıkım ve hakaretlere, tehdidlere rağmen Osmanlıların ruhundaki asalet ve ulviyetleri daha ziyâde tanıtmaya dâimâ sarf-ı kuvvet edeceğim.

Size ve herkese karşı olan teşekkürât-ı amîkamı kabul buyurunuz, efendim.

(İmza)
Piyer Loti

Şehbal, S. 88, 15 Kanunievvel 1329.

Fransız edibinin measir-i muhabbetine karşı matbuatımızın tahassüsat-ı samimiyesi

١- Mösyö Piyer Loti, ٢- Sabık Paris Sefareti ateşe militeri Fethi Bey [Okyar], ٣- Doktor Abdullah Cevdet Bey, ٤- Babanzade İsmail Hakkı Bey, ٥- Tasfir-i Efkâr muharriri Yunus Nadi Bey [Abalıoğlu], ٦- Süleyman Nazif Bey, ٧- Hariciye Nezareti vekaletinde bulunmuş olan Atina sefir-i sabıkı Muhtar Bey, ٨- Hüseyin Tosun Bey, ٩- Esad Fuad Bey, ١٠- Tan [Temps] gazetesi muhabiri Mösyö Moto, ١١- Matbuat Müdir-i Umûmisi Rauf Bey [Rauf Ahmet Hotin], ١٢- Osmanlı Ajansı Müdiri Salih Gürcî Bey, ١٣- Maten [Matin] gazetesi muhabiri Mösyö Detre, ١٤- Matbuat Müdir muavini Hikmet Bey [Nâzım Hikmet'in babası], ١٥- Kazım Nâbi Bey [Duru], ١٦- Ebüzziyazade Velid Bey [Ebüzziya], ١٧- Danyal Bey, ١٨- Matbuat Dairesi memurlarından Celal Bey, ١٩- İkdam gazetesi muhabirlerinden Kenan Bey, ٢٠- Sabah Muharrirlerinden Âdil Bey, ٢١- Jön Türk heyet-i tahririye müdiri Jak Yaldez Efendi, ٢٢- La Türki muharrirlerinden Mösyö Güstav Seyon, ٢٣- Tasfir-i Efkâr muharrirlerinden Hüseyin Bey ٢٤- Sabah muharrirlerinden Enisi Bey [Enis Tahsin Til], ٢٥- Tanin muharrirlerinden Server Cemal Bey.

Mösyö Piyer Loti şerefine matbuat-ı Osmaniye tarafından Tarabya'da verilen ziyafet esnasında.

Şehbal, sayı: 81, 1 Eylül 1329 (14 Eylül 1913)

hâlikâne isbât etti ki Türkler pür-kusur olsa bile nimet-nâ-şinâs değildir.

Bir Piyer Loti tarafından takdir olunmak! İşte, ben bu hiss ile tesliyetyâbım...

Rumelihisarı, 10 Ağustos 1329

Nigâr binti Osman

Bütün Türklük, Türklerin milli intibâh asrı ibtidâsında yaşayan garb edîblerinden yalnız birisini unutmayacaktır ki o da Piyer Loti'dir.

12 Ağustos 329

Yusuf Akçuraoğlu [Akçura]

Kitablarının mütalaasından aldığım zevk ve lezzetten dolayı Piyer Loti'yi zaten severdim; tali'siz milletimizin geçirdiği kara günlerde ve bütün âlemin bizi tahkir ettiği muhabbet-i vefâkârâneden dolayı bu büyük adamı şimdi takdis ediyorum.

Türk dostu, adl u hakikat müdâfii Piyer Loti, Türkleri ilelebed minnetdâr ettiği gibi bu hareket âlîcenâbânesiyle kendi milleti olan Fransa'ya da yeni bir şeref-bahş etmiştir.

Yusuf Râzî [Bel]

Mütefekkir ve nikbîn dimâğların, zulüm ve taassub karanlıkları içinde rehâ ve hakikat ışıkları arayan ekalliyet-i beşeriyyeyi: "Hakikat terakkidedir. Hiçbir şey onu tevkîf edemeyecektir." Teselli-i kâzibiyle avuttuğu "yalan ve kan asrı"nda[1] şarkın ve şarkın belki en bedbaht heyet-i içtimaiyesi olan Osmanlılığın ayaklar altında çiğnenen hakkını, her taraftan yükselen âvâze-i gayz u kin arasında metînâne müdafaa eden muhterem Fransız edîbi Piyer Loti cenablarına, mağdûr ve muztarib inleyen memleketim nâmına, hakikat ve hukuk-ı beşer nâmına en samimi teşekkürler.

İstihkâm mülâzim-i evvellerinden

Tayyareci Yusuf Kenân

1. Celâl Sâhir Bey - *Yirminci Asra*

Piyer Loti düne kadar tabiatı teşrîh ve teşhîrde nev'i şahsına münhasır büyük bir musavver addolunurdu. Onu okuyanlar ile tahlîl ve takyîd edenlerin hâsıl ettikleri fikriyûndan ibaretti.

Yalnız şu âlî mazhariyeti ile câvîdânî hayat kazanmış olan Piyer Loti, bugün beşerin vicdâniyâtına aid hakikatleri, yine kendisine has bir safvet ve bekâretle, müdafaada dahi emsâli pek az bir insan oldu, ve tabii daha ziyade büyüdü, ve yükseldi.

Bunu herkes bilir ki Piyer Loti şarka öteden beri hâr ve meftûn bir hiss ile meclûbdur. Şimdi de şark, hususiyle Türk ve müslüman âlemi bu büyük insâm minnetdâr ve hürmetkâr bir aşk ile tebcîl ediyor.

Yunus Nadi [Abalıoğlu]

"TÜRKLER VE ARAPLAR ALEYHİNDE KONUŞANLAR ONUN HUZURUNDA KABUL GÖREMEZDİ"

Türkçe Öğretmeni Zeki Maghamez'in Kaleminden Pierre Loti

ORHAN KOLOĞLU

150. doğum yılı vesilesiyle andığımız Fransız romancı Pierre Loti (Asıl adıyla Julien Viaud) 1876-1923 arasındaki elli yıla yakın bir sürede Türklerin savunuculuğunu üstlenmiş tek kişi olarak toplumumuzda hâlâ sevgi ile anılan pek nadir yabancılardan biridir. Türklerin pılısını pırtısını toplayıp geldiği yere, Asya'nın içlerine dönmesini bütün Avrupa'nın haykırdığı bir dönemde, büyük bir cesaretle Avrupalıların emperyalist politikaları kadar onların piyonluğunu üstlenen gayrimüslim cemaatlerin oyunlarını ve çarpıtmalarını da gözler önüne sermekten bir an geri kalmamıştır. Loti'nin özelliğini tek başına Türklerin içine girip yaşamakla yetinmeyip onları tanımak için Türkçeyi öğrenmek gayreti oluşturur. Bu sayede Türkü ve Osmanlı toplumu içinde yaşayan düzinelerle dini ve etnik cemaati şahsen değerlendirmek olanağını bulmuştur. Türkleri savunurken tezlerinin gücünü bu bilgisi oluşturmuş, karşı propagandaları kolaylıkla çürütebilmiştir.

Bu yazımda Loti'nin Türkçe hocalığını yapan, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde basın alemimizde yer alan önemli bir kişinin tanıklığı ile Loti'nin Türke ve Türkçeye ilgisinin özelliklerini aktarmaya çalışacağım. Bu şahıs geçimini ticaretle sağlayan (İstanbul'da, Asmaaltı Papazoğlu Han no. 9'da bürosu var) Suriyeli Hıristiyan Zeki Maghamez'dir. Osmanlı kimliğini ve Türk kültürünü ön planda tutanlardan olan Zeki, Loti ile mektuplaşmalarına daima Latin harfleriyle 'İki Gueuzoum Effendim' diye başlardı. Kendi

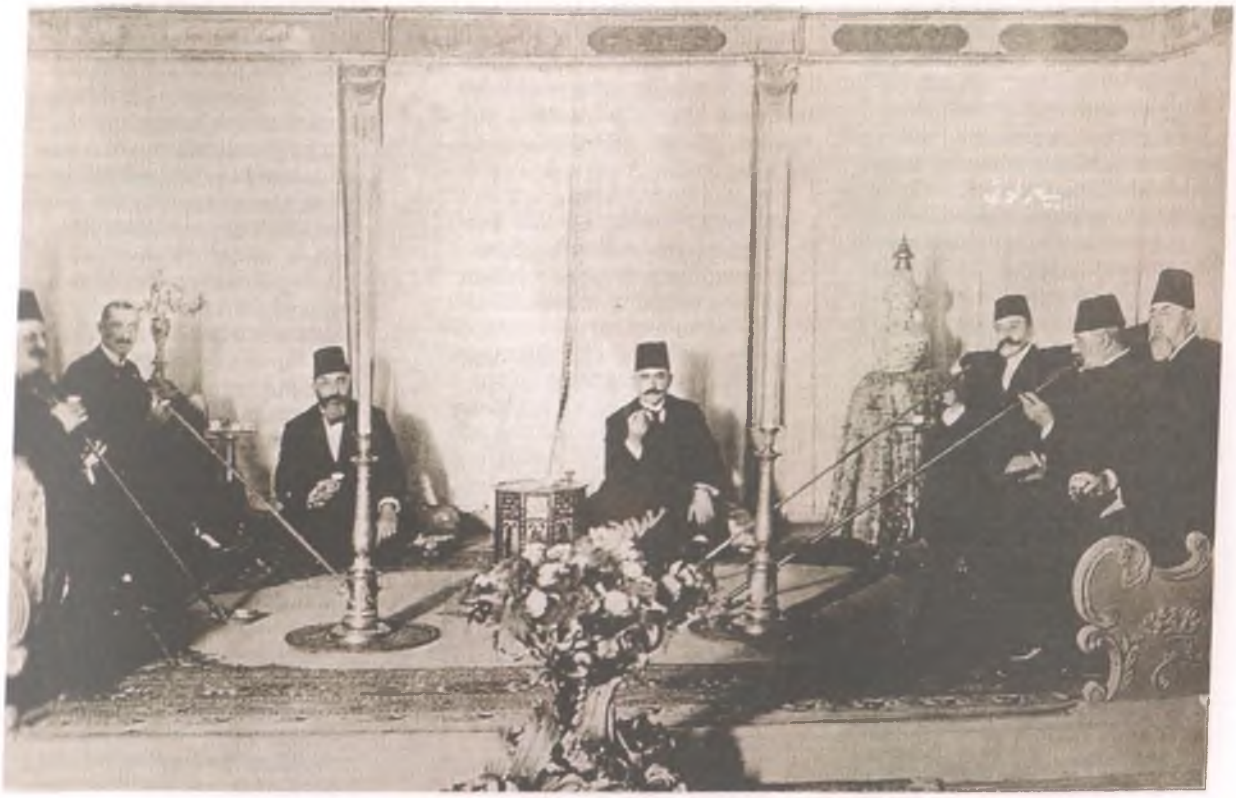

Pierre Loti (sağdan üçüncü) bir kahvehanede.
Burçak Evren, Osmanlı Esnafı, İstanbul, 1999

Pierre Loti, Bedevi kılığında.

kalemiyle Loti'nin İstanbul'daki yaşamını anlatan bir yazısını/aktarmadan önce, ona gönderdiği bir mektubunu birlikte okuyalım:

> Mektoubinizi aldoum, djan gueuzu ile oukoudoum, tchok sevindim. Techekour ederim. Loutfounouz var olsoun.
>
> Ne zaman Stamboule deunedjeksiniz? Gueuzoumouz iolde kaldi. Tchabouk gueliniz, bizi merakden kourtariniz.
>
> Gueldiguiniz zaman, isterseniz, size islam kadinlari khaste-khane-sini guezdiredjeim, mekteblere gueutou`redjeim, Stambouloun en derin ierlerini gueusteredjeim. Ietichir ki Pierre Loti Bey effendi ile guezioroum. Boile oloundje hitch bir cheiden sakinmam.
>
> Dostlougounouz ile bana bouiouk bir charaf verdiniz. Bou charafe laik olmak itchoun tchalichioroum ve tchalichedjeim. Sihatde olmanize doua edioroum, gueuzoumoun nouri effendim.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra Türk düşünürlerinin toplumun savunmasını tek üstlenen Loti'ye teşekkür için kaleme aldıkları yazılar arasında Ali Kemal'in *Peyam* gazetesinde de "Piyer Loti'nin Türklüğe Muhabbeti" başlığı altında bir makale bulunuyor.[1] Maghamez'in mektubunu sunuş yazısında ilginç bilgilere rastlıyoruz:

> Piyer Loti bütün dünyaca kabul edilen bir edebi dehadır. Öyle bir dehayı edebi ki duygularının esiridir. Kalemini daima kalbine tercüman eyler (...) Kalbine ne derece ram olduğunun delili Türklere muhabbetidir. İçyüzünü idrak edemedikleri içindir ki bazı kısa nazarlılar bu muhabbeti bir rastlantı eseri sanırlar. Oysa Loti'nin bu kalpten gelen meylinin mesadüften daha azade ve daha saf bir şey olamaz. Türkçe okuyabilirdi ve Zeki Maghamez'den ders alırdı. O vesileyle onunla gece ve gündüz düşüp kalktı. Zeki neslen Halep'tendir, kalben Türkdür. 26-27 sene evvel delaletimle o havaliden İstanbul'a geldi. Ömrünü matbuatımıza, edebiyatımıza, irfanımıza hasr eyledi. Bütün gazetelerimizde çalıştı. Birçok memuriyetlerde bulundu. Hasılı Türklüğe hizmette benim diyen Türkten geri kalmadı. Bu faziletine bir de ahlaki meziyetlerini katan Zeki'yi o koskoca Fransız edibi en samimi bir dostlukla ve övünerek asla unutmaz, her fırsatta özel iltifatlarla mutlu kılar(dı).

Bu girişten sonra, Maghamez'in Paris'ten son mektubu denerek aynen şu metin aktarılıyor: (Sadeleştirerek sunuyoruz)

> Azizim Beyefendi,
>
> Mektuplarımı alamadığımızı hissediyorum. Şimdi o hissin sıhhatine emin oldum. Çünkü Fransız postahanesi vasıtasıyla size hitaben gönderdiğim son mektubum üzerinde (Mürsilaleyh meçhuldür = Alıcı bilmiyor) ibaresini havi olarak tekrar iade edildi. Görüşdüğümüz zaman size kanıt kabilinden göstermek üzere bu zarfı saklıyorum. Çünkü çoktan beri bana haber verdiğiniz veçhile sizi Fransa'da göreceğimi ümit ediyorum. Hemen emrinize amadedir. Bu mektubumu alırsanız bana lütfen bildiriniz. Postaların hatası dolayısıyla ilişkilerimizin kesilmesi beni pek çok muzdarip etmektedir...

Fransız postasının Ali Kemal gibi ünlü bir kişiyi ve *Peyam* gazetesini bulmamasının olanaksızlığı karşısında bir sansür mantığının işlediği anlaşılıyor. Gerçek bir Türk dostu olan Maghamez eğer barış hazırlıklarının yapıldığı dönemde Fransız politikasının perde gerisi hakkında bilgiler aktardıysa bunların öğrenilmemesi şüphesiz Fransız işgal kuvvetlerinin de işine gelmiyordu. Buna karşılık Loti hakkındaki mektubunun yerine ulaşması o açıdan bakılmasının uygun görüldüğünü kanıtlar. Maghamez'in gazetede yer alan yazısı şöyle:

> Piyer Loti'yi eskidenberi tanırım, Vautour gemisi[2] kumandanlığı zamanından. Mısır'ın El Hizbel Vatani fırkası[3] reisi dostum merhum Mustafa Kamel Paşanın gıyabi aracılığıyla beni aramıştı. Daveti üzerine kendisini ziyaret ettim. O andan itibaren samimi dost olduk. Merhum Mustafa Kamel Paşa ile dostluğumuza ise yazarlığım sebep olmuştu. İkimiz *el-Muayyed*'e[4] yazı yazıyorduk. Oradan birbirimizi tanıdık. Bilahare Dersaadet'ten gazetesi *el-Liva*'ya[5] yazı gönderdim.
>
> Piyer Loti'yi birkaç defa ziyaretten sonra Türkçe öğrenmek istediğini anladım, kendisine ders verecek bir zat tavsiye etmemi rica etti. Piyer Loti gibi bir müşkülpesente bir muallim tavsiye etmek kolay değildi. Çünkü kendi şahsına mahsus bir takım hissiyat haricinde hiç bir şey tanımayan bu zat muallimi ta ilk dersten kovabilirdi. Ben de müşkil bir mevkiye düşerdim. Bu sebeple ödül ve ücreti kendisinin samimi dostluğu olmak üzere bu vazifeyi kendim üstlendim. Ve her maddi menfaatin üstünde olan o dostluğa nail oldum. Kendisi de öyle sevgi ve vefakarlık gösterdi ki cidden minnetdarım. Hatta bu bakımdan bendenize minnet çektirdiği de vakidir. Ona da minnettar oluyorum. Bazı mektuplarında "Bak Zeki, bana yüzlerce mektup geliyor da kimseye cevap vermiyorum, yalnız sana yazıyorum" der.
>
> Piyer Loti Türkçeyi yalnız konuşmak için öğrenmek istemedi. Onun için Türkçe harfleri de öğrendi. Kelimeleri Latin harfleri ile yazardı. Kuralları

ise katiyen dinlemek istemezdi. Hatta bir gün bir terkibin keyfiyetini kendisine anlatmağa çalışır iken Fransız gramerinden onun mukabilini zikrettim.

- O suretle izah etmeyiniz, gramer kurallarının tümüyle cahiliyim. Ufak bir çocuk grameri benden bin kat iyi bilir, dedi.

Piyer Loti için pratik yapturacak birisi lazımdı. Maiyetine bir Türk uşak almasını tavsiye ettim. Soyluluğunu ve nezaketini daima takdir ile iftihar ettiğim Keçecizade Reşad Fuad Beyefendinin veyahut ara sıra edibi azamın ziyaretine giden Belkıs Hanım namında gayet bilgili kibar genç bir hanımın delaletiyle Şükrü isminde bir uşak bulundu. Şükrü bir buçuk sene kadar Piyer Loti'ye hizmet etti. O devirde Piyer Loti'yi yabancı bir savaş gemisinde ziyarete kimse cesaret edemiyordu. Yalnız Reşad Fuad Beyefendi bir istisna idi. Zavallı Piyer Loti!... Memurlardan olsun, basından olsun, her ne sınıftan olursa olsun Türk görmek istiyordu. Heyhat!... Kimsede cesaret yoktu. Bu derece esir bir memleketten daha sonra sayısız ve sınırsız kahramanlar türemesine karşı gerçekten hayret edilir.

Piyer Loti bir müddet sonra Türkçe güzel konuşmağa başladı. Lakin beyler ile, efendiler ile konuşmak istemezdi. O yalnız benimle, Belkis Hanımla, Şükrü ile, Sandalcılar ile, arabacılar ile, İstanbul'dan bir şey satın aldığı zaman dükkancılar ile, Mahmud Paşa kahvesi, Beyazıd Meydanı kahvesi, Eyüp Sultan kahveleri sahipleri ve çıraklarıyla Türkçe konuşurdu. Hem de meramını pek güzel ifade ederdi. Bir gün Türkçedeki ilerlemesini takdir ediyordum. Cevaben:

-İyi ama, yarın öbür gün Fransa'ya döneceğim, öğrendiğim Türkçeyi unutacağımdan korkuyorum. Nitekim benim Japoncam da öyle oldu. Japonya'da iken Japon lisanını iyice konuşuyordum. Fransa'ya döndüm, hepsini unuttum, dedi.

Fakat Piyer Loti Türkçeyi öyle kolay kolay unutamadı. Zira Meşrutiyetin ilanının başlarında Dersaadet'e tekrar geldiği zaman varışını Boğaziçi'nde Kandilli'de Kont Ostrorog'un yalısında Latin harfi ve Türkçe güzel bir ifade ile yazmıştı. Gerek bu mektubu, gerek yüzlerce diğer kıymettar mektuplarını büyük bir itina ile saklamaktayım.

Pierre Loti, Beykoz'da bir bahçede.

Tuhafdır bu zat, hakkımda o kadar lütufkardır ki, anbean lütuf ve teveccühünün derecesini göstermekten çekinmez. Yukarda arzeylediğim gibi kendisini tanıdıktan sonra ikinci defa Dersaadet'e geldiğine dair kendisinden mektup alır almaz ertesi günü Kandilli'ye Kont Ostrorog'un yalısına gittim. Haber verdiler. O sıralarda Sultan Abdülhamid'in tac ve tahtı büsbütün sarsılmamıştı. Piyer Loti beni çok bekletmedi. Kemali samimiyetle sohbet ettik. Söz arasında "Öğleden önce bana bizzat Abdülhamid gelmiş olaydı özür diler, çıkmazdım. Fakat sen geldin. Seni bekletmek elimden gelmez" diyerek yakınlık gösterdi, daha doğrusu davet neticesi olan naz ve tahakkümünün derecesini gösterdi.

Gerçekten Piyer Loti'nin fikri mesaisi zamanı sabahlarıdır. Hatta bazan yemek zamanına kadar kendi odasına kapanıp çalışır. Kendisi bizzat çağırmadan uşağı bile yanına giremez. Osman adında bir Fransız ağası vardı. Bütün yazılarını o kopya ederdi. Basımevine o kopyalar giderdi. Bir gün bu zat anlatıyordu: "Kumandan sabahleyin odasına kapandığı zaman yanına kimsenin girmesine izin vermez, ben bile giremem."

Piyer Loti'de bir haslet vardır ki o da dehasını takdir yolunda kendisine söylenen sözlere karşı ne memnuniyet ne de alçakgönüllülük göstermesidir. Bana hediye ve yadigar olarak verdiği eserler arasında 'fazilet mükafatı tevzii' meselesine dair Fransız Akademisi huzurunda verdiği nutuk vardı. Bunu okur iken konuya giriş için başlangıçtaki birkaç satır deha ve belagatı ile beni titretmişti... "Biz de yazı yazdık birçok yazılar da gördük, fakat bu dehanın mislini görmedim" dedim. Piyer Loti biraz tebessüm etti. Ne memnuniyet gösterdi ne de tevazu. Sonra başka hususlardan bahsettik. Bu zatın yegâne övünüşü artist olmaktan ibaretti. Bir defa "Ben bir artistim" dedi.

Piyer Loti samimi ve vazgeçmez Türk ve Arap sevendir. Bu iki kavim hakkında yok olmaz bir sevgi çekiciliği taşır. Onun huzurunda bu iki kavim veya biri aleyhinde kimse söz söyleyemez. Söylerse bir daha onun huzurunda kabul bulamaz. İstanbul tarafına çıktıkça fes giyerdi, fes giymekten çok hoşlanırdı.

1. *Peyam*, 5.11.1919.
2. Loti'nin 1903-1905 arasında komutanlığını yaptığı İstanbul'daki elçilik gemisi.
3. Mısır'ın İngiliz işgaline karşı çıkan milliyetçi partisi.
4. Kahire gazetesi.
5. Mustafa Kamel'in gazetesi.

Nâzım Hikmet, Oryantalizm ve Pierre Loti

AHMET ÇAYLI

Nâzım Hikmet, 1921'de Kastamonu'da Vâlâ Nureddin'le birlikte.
Fotoğraflarla Nâzım Hikmet, Cem Yay., İstanbul, ty.

"Öteki"nin yabancılığı büyük ölçüde bizim onun hakkındaki bilgisizliğimizin derecesiyle ilgilidir. Öte yandan bilgi sahibi olmak da, bilgiye duyulan ihtiyacın gerekçeleri düşünüldüğünde her zaman masum bir tanıma çabası olarak görülemeyebilir. "Batı"nın "Doğu" hakkındaki bilgisi en azından 16. yüzyıldan bu yana artmasına rağmen, bu durum neredeyse aynı artışa denk bir önyargılar, klişeler toplamı da üretmiştir. En kapsamlı çözümlemelerinden birini Edward Said'in yaptığı oryantalizm tartışmaları, Doğunun bir arzu ve bilgi nesnesine dönüştürülmesinin ardında Batının kendini tanımlama ve olumlama ihtiyacının yattığını kanıtlıyor. Kendini tarihin merkezine oturan bir özne olarak tasarlayan Batı, kaçınılmaz olarak Doğuyu tarih ve akıldışı olarak kurgulamıştır. Pierre Loti'yi ise hem bu oryantalist çerçevenin içinde hareket etmesi, hem de o çerçevenin sınırlarını kısmen de olsa fark etmesi ya da fark ettirmesi orjinal kılıyor.

Avrupa'nın kendi tarihsel gerçeklerini hakikat diye dayatmasından rahatsızdır Loti, ama öte yandan o da Doğulu ötekinin gerçekliğine kısa yoldan ulaşmak arzusundadır. Kendine bir kurtarıcılık misyonu da vehmeden Loti'nin Osmanlı aydınlarında yarattığı duygu ise uzun bir süredir karşılık bulamamış "kendine acıma" duygusunun nihayet bir Batılı tarafından fark edilmesidir. *Şehbal*'deki beyanatlarında Adnan Adıvar'ın Loti'yi, "Türklerin manevi yaralarını saran bir Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin reis-i necîbi" olarak selamlaması da, Midhat Cemal'in Loti'yi "ancak hududumuz küçüldüğü zaman" tanımamıza hayıflanması da aynı acıma duygusunun kısmen karşılık bulmasıyla ilgilidir.

Nâzım Hikmet ise hem bu kendine acıma duygusundan uzaktadır hem de yekpare bir Batı ya da Doğu imgesine sahip değildir. Bir yandan Doğunun "tevekkül, kısmet ve esrar"dan ibaret olmadığına, bir yandan da Avrupa'nın tümüyle düşman olmadığına inanmaktadır. Avrupa'nın yoksullarının, "üstünde çıplak esirlerin aç geberdiği" Şarkın yoksullarının elini tutma ihtimalinin olduğuna hâlâ inanmaktadır. Nâzım'ın 1925'lerde "oryantalizm" kavramını günümüzdeki açıklığıyla deşifre etmesi elbette beklenemez, ama onun "Pierre Loti" şiirini günümüzde bile anlamlı ve açıklayıcı kılan, "emperyalizm" ve "oryantalizm" kavramlarının içerdiği hiyerarşi ve sömürü arzusunu göstermesidir. Doğunun kendi içine kapalı, yekpare bir bütünlük olarak görülmesine itirazı çok açıktır: "böyle bir şark/yoktu/olmayacak!" Belki de günümüzün tüm oryantalizm tartışmaları böyle bir Doğu imgesinin gerçeklerle hiç de bağdaşmadığı ekseninde yürüyor.

Nâzım'ın şiirinde Pierre Loti'nin, Aziyade'yi çabuk unuttuğu için eleştirilmesi de, bir ara Doğuya yakın olduğunun sanılmasına duyulan öfke de, onun aslında Avrupa emperyalizminden ayrı düşünülmemesi uyarısını içeriyor gibidir. Belki bütün Pierre Loti tartışmalarının etrafında döneceği merkez de budur; onun Avrupa emperyalizmiyle arasındaki mesafe. İhmal edilebilir bir mesafe olduğu düşünülebilir belki, ama bir çırpıda kapatılacak gibi de değildir. Avrupa'nın Asya'daki, Afrika'daki katliamlarının, vahşetinin karşısındadır Loti, ama bütün Doğu gezintilerinde hep bir askeri ya da diplomatik görevi olduğu da unutulmamalıdır.

Bütün bunların tartışılması belki Nâzım'ın çizdiği Pierre Loti portresinin dikkate alınmasını da gerektiriyor: "Çürük Fransız kumaşlarını/yüzde beş yüz ihtikârla şarka satan:/ *Piyer Loti!*"

PİYER LOTİ

"Esrar!
Tevekkül!
Kısmet!
Kafes, han, kervan
şadırvan!
Gümüş tepsilerde rakseden sultan!
Mihrace, padişah,
bin bir yaşında bir şah.
Minarelerden sallanıyor sedef nalınlar;
burunları kınalı kadınlar
ayaklarıyla gergef dokuyor.
Rüzgârlarda yeşil sarıklı imamlar ezan okuyor!"

İşte frenk şairinin gördüğü şark!
İşte
dakikada 1.000.000 basılan
kitapların
şarkı!
Lâkin
ne dün
ne bugün
ne yarın
böyle bir şark
yoktu,
olmayacak!

Şark
üstünde çıplak
esirlerin
aç geberdiği toprak!
Şarklıdan başka herkesin
orta malı olan memleket!
Açlığın kıtlıktan öldüğü diyar!
Ağzına kadar
buğdayla dolu ambar!
Avrupanın ambarı!

Asya!
Amerikan dretnotlarının tel direklerine
senin Çinlilerin
uzun saçlarından
sarı mumlar gibi asıyorlar kendilerini!
Himalayanın
en yüksek
en dik
en karlı tepesinde
Britanya zabitleri cazbant çaldırıyorlar,
kara tırnaklı ayaklarını daldırıyorlar,
Paryaların
beyaz dişli ölülerini attığı Ganja!

Anadolu baştan başa
Armistrongun
talim meydanı oldu!
Asyanın bağrı doldu!
Şark
yutmayacak
artık!
Bıktık be bıktık!
İçinizden biri
can verebilse bile
açlıktan ölen öküzümüze,
burjuvaysa eğer
gözükmesin gözümüze!
Hattâ sen
sen *Piyer Loti!*
Sarı muşamba derilerimizden
birbirimize
geçen
tifüsün biti
senden daha yakındır bize
Fransız zabiti!
Fransız zabiti sen,
o üzüm gözlü Azadeyi
bir orospudan
daha çabuk unuttun!
Kalbimize diktiğin
Azadenin taşını
bir tahta hedef gibi topa tuttun!
Bilmeyenler
bilsin:
sen bir şarlatandan başka bir şey değilsin!
Şarlatan!
Çürük Fransız kumaşlarını
yüzde beş yüz ihtikârla şarka satan:
Piyer Loti!
Ne domuz bir burjuvaymışsın meğer!
Maddeden ayrı ruha inansaydım eğer,
Şarkın kurtulduğu gün
senin ruhunu
köprü başında çarmıha gerer
karşısında cıgara içerdim!
Ben elimi size verdim,
size verdik biz elimizi
kucaklayın bizi
Avrupanın sankülotları!
Sürelim yan yana bindiğimiz al atları!
Menzil yakın
bakın
kurtuluş günü artık sayılı.
Önümüzde şarkın kurtuluş yılı
bize kanlı mendilini sallıyor.
Al atlarımız emperyalizmin göbeğini nallıyor.

Nâzım Hikmet
1925

Piyer Loti Cemiyeti Nizamnamesi

Çevrimyazı: FARUK ERSÖZ

Veliahd-ı Saltanat Abdülmecid Efendi Hazretleri'nin himâye-i necâbetpenâhîleriyle mübâhî Piyer Loti Cemiyeti

Şeref Heyeti
(alfabe sırasıyla)

Fahrî Reis: Abdülhak Hamid [Tarhan]

Ahmed Hikmet Bey [Müftüoğlu]
Çürüksulu Ahmed Paşa
Sabık Dâhiliye Nazırı Edhem Bey
Millî Ta'lîm ve Terbiye Cemiyeti Reisi Müderris Doktor Esad Paşa [Işık]
Dâr-ül Bedâyi Reisi İsmail Cenanî Bey
Sabık Beyrut Valisi İsmail Hakkı Bey
Dâr-ül Fünûn Emini Besim Ömer Paşa [Akalın]
Aydın Mebusu Cami Bey [Baykurt]
Şehremini Cemil Paşa [Topuzlu]
Cenap Şehabeddin Bey
İstanbul Mebusu Hamit Bey [Hasancan]
Mâni'zade Hacı Hüseyin Efendi
Halit Ziya Bey [Uşaklıgil]
Halide Edip Hanımefendi [Adıvar]
Müze Müdürü Halil Bey [Edhem Eldem]
Reşat Fuat Bey
Dâhiliye Nazır-ı Esbakı Reşit Bey [Rey]
Selma Hanımefendi
Mahkeme-i Temyiz Sabık Reisi Osman Bey
Sadr-ı Esbak İzzet Paşa [Furgaç]
Kemalzade Ali Ekrem Bey [Bolayır]
Müderris Fatin Efendi [Gökmen]
Lütfi Fikri Bey
Türk Şairi Mehmet Emin Bey [Yurdakul]
Şair Mehmet Akif Bey [Ersoy]
Canik Mebusu Mehmed Ali Bey
Çürüksulu âyandan Mahmud Paşa
Şeyhülislamzade Muhtar Bey
Karamürsel Fabrikası sahibi Mustafa Bey
Veled Çelebi Efendi [İzbudak]
Posta ve Telgraf Müdür-i Umumîsi Yusuf Razi Bey [Bel]

İdare Heyeti
(alfabe sırasıyla)

Servet-i Fünûn Sahibi Ahmed İhsan Bey [Tokgöz] (Reis)
Bedri Nedim Bey (Muhasip Veznedar)
Celâl Sahir Bey [Erozan] (Reis Vekili)
Arif Bey (Teşvikat Murahhası)
Kâzım Şinasî Bey [Dersan] (Matbuat Murahhası)
Velid Bey [Ebüzziya] (Reis Vekili ve Matbuat Murahhası)
Yahya Kemal Bey [Beyatlı] (Kâtib-i Umumî)

پیه رلوتی جمعیتی
نظامنامهٔ اساسیسی

Veliahd-ı Saltanat Abdülmecid Efendi Hazretleri'nin Himâye-i Necâbetpenâhîlerinde Piyer Loti Cemiyeti Nizamname-i Esasîsi
İstanbul
Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi
1336

Piyer Loti Cemiyeti Nizamname-i Esasîsi

1 - 10 Kânunısanî, 1336 tarihinde Piyer Loti Cemiyeti namiyle bir cemiyet teşekkül etmiştir.

2 - Cemiyetin merkezi İstanbul'dadır.

3 - Cemiyetin maksadı Türkleri müdafaa eden Piyer Loti'ye şükran-ı millîyi izhar etmek için eserlerini intihab olunacak muktedir muharrirler vasıtasıyla Türkçeye nakl ettirmek ve ileride tecemmül ve takrir edilecek bir şekilde hatırasını te'bid eylemektir.

4 - Cemiyet, Veliahd-ı Saltanat Abdülmecid Efendi Hazretleri'nin himâye-i necâbetpenâhîleri altında olup fahrî reisi şeref heyeti a'zâlarından Abdülhak Hamid Beyefendi'dir.

5 - Cemiyet a'zâları şeref a'zâsı, daimî a'zâ, âmil a'zâ namlariyle üç kısma münkasımdır.

Şeref a'zâları memleketin zevât-ı ma'rûfesinden isimleri bu nizamnameye merbut otuz üç zatdan ibaret olup bu zatlar şeref heyetini teşkil ederler. Şeref heyeti sülüsân-ı ekseriyet-i ârâ ile bir diğer zatı şeref a'zâlığına intihab edebilirler. Bu takdirde yeni şeref a'zâsının intihabı ilk umumî heyet ictimâında tasdik olunur.

Daimî a'zâ cemiyete bir defada elli lira teberru edenlerdir.

Amil a'zâ cemiyete elli kuruş vererek kayıd olunan ve Piyer Loti'nin cemiyet tarafından neşrolunacak ve her cildi elli kuruşa satılacak eserlerinin her birinden akalli bir tanesi intişarında bedelini tesviye ederek almayı taahhüd edenlerdir.

6 - A'zâlık sıfatı evvela istifa etmek suretiyle, saniyen neşriyatı iştirâ taahhüdünü iki kere ifâ etmemekle sakıt olur.

7 - Cemiyetin umumî heyeti şeref a'zâlarıyla daimî ve âmil a'zâlardan terekküb eder.

8 - Umumî heyet senede bir defa kânunısani ayı zarfında alelade ictimâ eyler. Bu ictimâın günü idâre heyeti tarafından tayin ve umum a'zâ gazete ile ilan suretiyle davet olunur.

9 - Umumî heyet in'ikad edebilmek için akalli yüz a'zânın huzuru şartdır. İlk ictimâda bu miktar a'zâ mevcud bulunmadığı takdirde yine gazete ile i'lân edilerek bir hafta sonra için a'zâ tekrar davet olunur. Bu ikinci ictimâda mevcud a'zâ mikdarı ne olursa olsun müzâkereye ibtidar edilir.

10 - Umumî heyetin, idâre heyetinin ekseriyet-i ârâ ile vereceği karar veya cemiyet a'zâsından akalli elli zatın müşterek ve tahriri talebi üzerine fevkalade ictimâ davet olunur.

11 - Umumî heyete cemiyet fahrî reisi riyâset eder. Bir mazeretle ictimâda hazır bulunmadığı

takdirde şeref heyeti a'zâlarından biri riyâsete intihab olunur. Yine intihab ile iki reis vekili ve iki kâtib tayin olunur.

12 - Umumî heyet ictimâlarında bulunabilmek için son intişar eden kitaba merbut kuponu ibraz etmek lâzımdır.

13 - Müzâkereler idâre heyeti tarafından hazırlanan rûznâmeye tevfikan cereyan eder ve muntazam zabıt tutulur. Kararlar mevcud a'zâların ekseriyet-i ârâsıyla verilir. Ancak nizamname ahkâmında ta'dîl veya tebdîle aid kararlar akalli yüz a'zânın huzuruyla ve ârânın sülüsân-ı ekseriyetiyle verilir.

14 - Umumî heyet, idâre heyeti ile edebî heyetin raporlarını ve bir senelik muvazeneyi tedkik, idâre heyetini tecdîd veya ibka, idâre heyetinin göstereceği lüzûm üzerine nizamname ahkâmı ta'dîlâtım icrâ velhasıl cemiyetin bütün umûrunu tedkik ve müzâkere etmek salâhiyyetini haizdir. Rûznâme haricinde bir sadedin müzâkeresi için akalli on a'zâ ve nizamname tadilatına aid bir teklifin müzâkeresi için akalli yirmi beş a'zâ tarafından bir takrir verilmek lâzımdır. Umumî heyetin kararları gazetelerle i'lân olunur.

15 - İdâre heyeti, umumî heyetin İstanbul'da bulunan cemiyet a'zâları arasından rey-i hafî ile ve bir sene müddetle intihab edeceği yedi zatdan mürekkebdir. (Fıkra-i muvakkate: İlk idâre heyeti 10 Kânunısanî 1336 tarihinde Matbuat Cemiyeti merkez-i umumîsinde toplanan zevât tarfından intihab olunan şu yedi zatdan mürekkebdir: Ahmed İhsan, Bedri Nedim, Celâl Sahir, Arif, Kâzım Şinasî, Velid, Yahya Kemal Beyler.)

Cemiyete a'zâ kayıt ve kabulü her nev'i teberruatın derci, teşvikat heyetinin teşkili, cemiyetin maksadına muvafık konferanslar ve ictimâlar tertibi, hasılat temin edecek teşebbüsat icrâsı, edebî heyet tarafından hazırlattırılacak tercümelerin tabı ve neşri, nizamnameye tevfikan cemiyet umûr ve muamelatının tedviri ârânın sülüsân-ı ekseriyetiyle nizamnameye aid ta'dil veya tebdîl teklifi idâre heyetine aiddir.

16 - İdare heyeti, a'zâlarından birinin irtihal, mazeretsiz mütevaliyen üç defa devamsızlığı veya istifası takdirinde yerine cemiyet a'zâlarından birini intihab ederek ilk umumî heyet ictimâında tasdike arz eder.

17 - İdâre heyeti kendi arasından bir reis, iki reis vekili, bir kâtib-i umumî, bir muhasip ve veznedar intihab eder.

18 - İdâre heyeti akalli on beş günde bir olmak üzere lüzûm görüldükce hattâ her gün ictimâ eder. Mukarrerat muteber olmak için bu ictimâlarda akalli dört a'zânın huzuru şartdır. Kararlar ekseriyet-i ârâ ile verilir ve muntazaman zabt ve hazır bulunan a'zâlar tarafından imza edilir.

19 - İdâre heyeti a'zâlarının memuriyetleri fahridir. Yalnız hariçten lüzumu kadar maaşlı kâtib ve memur istihdam edilir. Muhaberatı reis, bulunmadığı zaman reis vekillerinden biri imza eder. Mübayaat ve sair sarfiyatın icrâsı idâre heyetinin tahriri kararıyla olur. İdâre heyeti reisi hükümet ve mahakim nezdinde cemiyetin mümessilidir.

20 - Piyer Loti Cemiyeti'nin bir edebî heyeti vardır. Edebî heyet isimleri hurûf-i hecâ sırasıyla muharrer şu yedi zatdan mürekkebdir: Celâl Sahir, Resad Nuri, Refik Halit, Fazıl Ahmed, Köprülüzade Mehmed Fuat, Yahya Kemal, Yakup Kadri Beyler.

21 - Edebî heyet Piyer Loti'nin eserlerini cem' ve tasnif ederek bunların tercümesini temin ve tercüme edecek zatlarla takarrür edecek şeraiti tasdik olunmak üzere evvelce idâre heyetine tebliğ ve hazırlanan tercümeleri idâre heyetine suret-i tab' ve temsiline dair mütalaasıyla beraber tevdi etmek vazifeleriyle mükelleftir.

22 - Edebî heyetin teklifi idâre heyeti tarafından itiraza ma'rûz olduğu veya iki heyet arasında herhangi bir ihtilaf zuhur ettiği takdirde idâre heyeti edebî heyet a'zâsından üç zatın iltihakıyla müşterek ictimâ ve ekseriyetle bir karar ittihâz edebilir.

23 - Edebî heyet her ictimâda aralarından birini reis, birini kâtib olarak intihab ve o suretle müzâkereye ibtidar ederler.

24 - Piyer Loti'ye karşı olan şükran-ı millînin hatırasını teyid için herhangi bir kararın ittihâzı lâzım geldiği vakit şeref ve idâre heyetleriyle edebî heyet müştereken ictimâ ve müzâkere ederler. Bu ictimâlarda müzâkere cereyanı için müretteb a'zânın nısfından bir fazlasının vücudu meşruttur. Kararlar ekseriyetle verilir. İki veya üç heyetin böyle müştereken ictimâlarında bu heyetlerin birden fazlasına dâhil bulunsa bile her a'zâ ancak bir rey sahibidir.

25 - Teşvik heyeti idâre heyeti tarafından müntehab ve adedi gayri mahdud zatlardan mürekkebdir. İdare heyeti a'zâlarından birini veya daha ziyâdesini teşvik heyeti nezdinde murahhas olarak intihab eder.

26 - Teşvik heyetinin başlıca vazifesi cemiyetin istihdaf ettiği gayenin millî ehemmiyetini münâsib vasıtalarla tamim ve telkin ve efrâd-ı miletin bu mühim vazifeye iştirakini temindir. Bu hususda düşündüğü her tedbiri idâre heyetinin tasvibiyle tatbik eder.

27 - Teşvik heyeti görülecek lüzûm üzerine umumî ictimâ akd edebileceği gibi a'zâlarının ikamet ettikleri semtlere veya mensûb oldukları zümrelere göre küçük kısımlara da ayrılabilir. Ancak bu ikinci suretde teşekkül edecek tâli heyet idâre heyetini haberdar eder.

28 - Gerek Türkiye dâhilinde gerek sair Müslüman ve ecnebî memleketlerinde sâkin Müslümanlar ve Türkler cemiyetin maksadına yardım etmek için şubeler teşkil edebilirler. Şubeler cem' edecekleri teberruatı merkeze gönderebilecekleri gibi bu teberruatın miktarına ve kendi arzularına göre mahallince aynı maksatla bir eser de vücuda getirebilirler.

29 - Cemiyetin varidatı evvela a'zâların ellişer kuruşluk ilk duhuliyeleri, saniyen her nevi teberruat, salisen tercüme ve neşrolunacak eserlerin hasılat-ı safîsi, rabiyen Piyer Loti namına tertib edilecek müsamere, konferans ve suare hasılatıdır.

30 - Piyer Loti Cemiyeti'ne teberru' olunacak emvâl ve emlâk cemiyet nâmına idâre heyeti tarafından tasarruf ve idâre olunur.

31 - Cemiyetin nukudu idâre heyetince tensib olunacak suret ve mahalde hıfz edilir.

32 - Defaten yirmi lira veren zatlar Piyer Loti'nin tercüme ve neşrolunacak külliyâtını tamamen iştira etmiş olur ve cemiyetin bir sene zarfında tertib edeceği her nevi konferans, müsamere ve suareye iştirak hakkını iktisab eder.

33 - Cemiyetin mevcûdiyyeti zaman ile mukayyed değildir. İstihdaf ettiği gayelerin husûlü halinde bile, Türklerin Piyer Loti'ye karşı şükranını müstakbel nesillerin kalbinde yaşatmaya çalışarak vazifesine devam eder.

Aziyade ve Hamam'da 'Doğu'nun Kurgulanışı

CEMAL DEMİRCİOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Filistin asıllı Amerikalı edebiyat eleştirmeni ve Karşılaştırmalı Dünya Edebiyatı profesörü Edward Said, *Oryantalizm* adlı çalışmasında Doğu kültürleri üzerine yazan Batılı yazarlara, bilim adamlarına, gezginlere vs yazma ve konuşma gücünü veren temel dinamiğin mekanizmalarını tanımlama çabasına girer. Said, Doğudan bahseden her Avrupalının ırkçı, emperyalist ve milliyetçi olduğunu söylemenin pek yalan olmayacağını ifade etmektedir. Çünkü Said'e göre, Doğuya ilişkin bütün tabirlerin altında Doğuyu kapsayan bir doktrin yatmaktadır ve bu da Doğunun her şeyi hakkında fikir birliği eden Avrupalıların eseridir. Said'e göre Oryantalizm, "Doğu ile uğraşan ortak bir kurumdur; yani Doğu hakkında hükümlerde bulunur, Doğu hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Doğuyu betimler, öğretir, oraya yerleşerek onu yönetir; kısacası Doğuya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve yönetmek için Batının bulduğu bir yoldur" (Said, 1979: 3).[1]

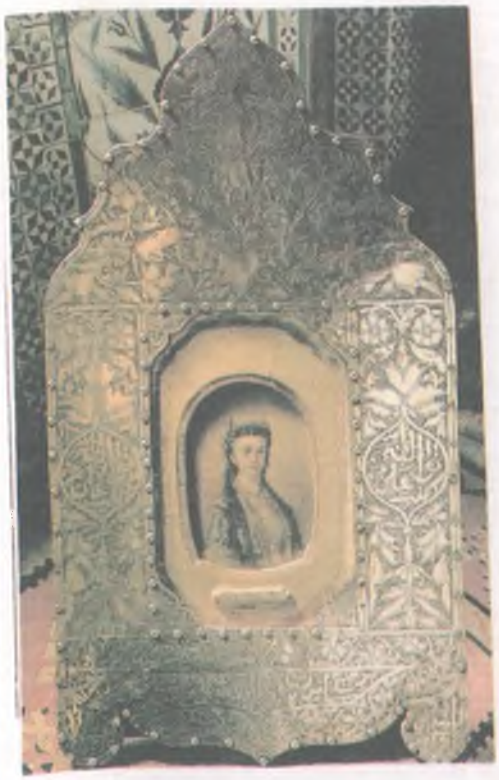

Aziyade.
Loti'nin Fransa'daki evindeki tablo tarifi üzerine ablası tarafından yapılmış.

Doğuyu üzerinde çalışılacak bir bilgi alanı olarak kodlayan oryantalizm söylemi, siyasal ve kültürel alanın yanında edebiyat alanında da *tarih* oluşturmuştur. Kendine özgü araçlarla düşünen bu tarihin gözlemlenebilir olguları, hem kaynak kültürlerin hem de erek kültürlerin edebiyat metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. O halde edebiyat metinleri, Doğunun alımlanması konusunda bir inceleme alanını kendiliğinden oluşturuyor. Yazımda Said'in temel kuramsal çerçevesinden ve kavramlarından yararlanarak, iki metin[2] özelinde Doğunun nasıl betimlendiğini sorgulamayı, tarihleri, dizgeleri ve türleri farklı bu eserlerin benzeştikleri ya da ayrıldıkları yönleri tartışmayı hedefliyorum.

Aziyade (1876) Pierre Loti'nin ilk romanı, *Hamam* ise 1997 yılının sonlarında gösterime giren, Ferzan Özpetek'in yönettiği bir film. Tarihsel dönemleri, dizgeleri ve türleri açısından farklı olan bu eserlerin ortak noktasını oluşturan şey ise metinlerin, bir şekilde, o çağrışımlarla yüklü *Orient*'ten, Doğudan bahsetmesi: Yani *öteki*nin dünyasında *heyecanlı bir arayış*.

Doğuyu betimleyen *Aziyade* ve *Hamam* gibi metinlerde birliği sağlayan özellikler, Said'in tanımladığı iki içerik temelinde açıklanabilir: Örtük içerik (*latent content*) ve Görünen içerik (*manifest content*) (Said, 1979: 206). Said'e göre, oryantalist iktidarı kuran ve yeniden üreten bir anonimlik mevcuttur ve bu anonim söylem, değişik Batılı yazarların [ve Doğulu olanların da] Doğuya ilişkin tasvirlerindeki biçimsel farklılıkları da kapsayacak bir şekilde, görünen içeriği oluşturmaktadır. Bütün bu oryantalist metinlerde ortak olan dokunulmaz bir yön vardır. Hepsi, Doğunun *öteki* olduğundan, geri kalmışlığından, fantastik dünyasından, kolayca girilebilir ve biçimlendirilebilir olduğundan bahsetmektedirler. Görünen içerik, Batının, Doğu üzerinde iktidar kurma isteği konusundaki ısrarcı yaklaşımının bir ürünü olarak açığa çıkarken örtük içerik alıntılayıcı bir yaklaşım tarafından üretilmektedir. Çünkü bir önceki metin, bir sonraki için kaynak olmuş ve yeni metinlerin imgeleri bir anlamda *oryantalist temsil evreni*nden alıntılanmıştır.

Betimlenmiş bir Doğu bilgisi, dünün ve bugünün romantikleri için ütopik bir nitelik taşımaktadır. Eserlerde romantiklerin sosyal baskılardan kaçarak sığınma ve kimlik arayışı temelinde kurmaya çalıştıkları *ütopik ülke* söylemi "... olmayan ya da ... gibi olması gereken" bir Doğu bilgisi inşa etmektedir. *Aziyade*'de yazar Loti, romantik bir duyuşla Doğu-

Nahit Sırrı Örik'in* Aziyade *çevirisi (Varlık Yay., İst., 1992).

Hamam*'dan bir sahne.*

ya, İstanbul'a bakar. Doğuya yolculuk yapan bir *mitkurucu özne*[3] olarak kişisel özlemlerine, ütopyasına uygun bir söylem ve metin oluşturur. Yazar Loti'nin, eserin kahramanı Loti ile özdeş olduğunu romanda sıkça hatırlarız. Fakat kahraman Loti, romanda Kars cephesinde ölen İngiliz deniz subayı olarak karşımıza çıkar. Oysa yazar Loti, Fransız Akademisi üyesi olan ve Türkiye ile ilgili birkaç kitap daha yazan kişidir.[4] Roman kahramanı Loti, bir Türk gibi yaşama arzusu ile sonradan Arif adını alır. Yazar hem eserin kahramanı hem de onun yazarıdır.[5] Birbaşka deyişle o, Loti ve Arif ya da gezgin ve maliktir.

Kahraman Loti, farklı olanın peşindedir; kurallara aykırı ve sıradışı yaşamak ister. Sıradışı yaşam ancak Doğuda varolabilir. Doğuyu Hıristiyan inancının dışında bir yer olarak görür ve bu farklı coğrafyada bir Türk gibi yaşamak fantezisini kurar.[6] *Hamam* filminde de Doğu benzer bir tema etrafında kurgulanmıştır: İtalyan mimar Françeska'nın kendi kimliğini ötekinin mekânında araması, bulması, sıradışı ilişkileri ve hamamın vb temsil ettiği geleneksel değerler arasında bir Türk gibi yaşama fantezisi. Doğu, bastırılmış özlemlerin dile geldiği, Loti, Françeska gibi *mitkurulan nesne*lerin yitirilmiş benliklerini aradıkları bir mekân niteliğini kazanır.

Eserlerdeki kahramanların Doğuya yönelmesi bize -Oryantalizm tartışmalarında sıkça vurgulanan- siyasi amaçlardan farklı bir hareketin kültürel alanda ortaya çıktığını göstermektedir. Batıdaki dünyalarından sıkıldığını gördüğümüz, batının toplumsal baskılarından kaçmak isteyen kahramanlar, her şeyin farklı olduğu bir ülkeye ulaşmışlardır. Arayışları *ütopik bir ülke* arayışıdır. Turistik, ticari vb amaçlarla Doğuya uzanan bir yolculuğa çıkmışlar; kimisi geri dönmüş, kimisi ütopya ülkesinde bir göçmen olarak kalmayı tercih etmiştir. Arzularını doyurmak ve Doğuda yeniden keşfettikleri kendi kişiliklerini kurmak adına okyanuslar, çöller ötesindeki diyarlara gitmişlerdir. Uçlarda yaşayan romantikler, Doğunun farklılığı karşısında büyülenmişlerdir. Doğu belki de büyülü falan değildir ama onlar, gerçekleşemeyen topluluğa olan özlemleri, ütopyaları dolayısıyla Doğuyu hep egzotik görmek isteyeceklerdir. *Hamam* filminde Françeska, kendisine teyzesinden miras kalan hamamı satmak amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Yolculuk böyle başlar. Hem kendisini, hem babasıyla ilişkisi olduğunu öğrendiği teyzesinin serüvenini hem de onun mektuplarında anlattığı Doğu egzotizmini keşfedecektir. *Hamam* filminde bir alegori olarak karşımıza çıkan hamam, işlevsel ve mecazi çağrışımlarıyla Doğu egzotizmini, şehvetini yansıtmakta, Said'in tanımladığı görünen ve örtük içerik bu mekânda buluşmaktadır. *Aziyade*'de pazarların, kahvecilerin, çadırlar ve bademağaçları altında nargile içen dervişlerin bulunduğu kutsal Eyüp, avam, mütevazı ve daha Doğulu olan bir yaşantıyı temsil etmektedir. Loti için haremler, çokeşliliğin yaşandığı hatta bazen harem kadınlarının sevgilileriyle buluştuğu cumbalı ve kafesli evler, metres ya da alınıp satılan cariyeler Doğunun egzotizmini ifade ederler.

Aziyade ve *Hamam*'ın Doğuyu kurgulamalarının yanında ortaklaştıkları diğer bir yön de romantik tasvirlere yer vermeleridir. R. Wellek - A. Varren, *Edebiyat Teorisi* (1948) isimli eserlerinde romantik tasviri şöyle tanımlıyorlar: "Romantik tasvir bir duygusal hava oluşturup bunu sürdürmeyi amaçlar. Mekânın oluşturduğu atmosfer ve tesirin olay örgüsüne ve kişilere hakim bir durumda olması gerekir (...) Mekân çevredir ve mekânlar (...) mürsel mecaz veya istiare yoluyla bir karakteri açığa vuran şeyler gibi görülebilir" (Wellek - Varren,

1993: 196). İstanbul ve özellikle hamam Françeska ve teyzesi üzerinde dönüştürücü bir etki yapmış, Françeska'nın arzularının ifadesi olmuştur. Fiziki çevre olarak hamam, filmde ikinci bir kahraman gibi belirginleşmiştir. Loti'nin ise Hıristiyanların mekânı Beyoğlu'ndan Eyüp'e taşınması, Arif adını alması, mekânın bir Türk gibi yaşama arzusu üzerindeki etkisini göstermektedir.

Aziyade romanının kahramanı Loti, bir İngiliz deniz subayı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında, Doğu bunalımının başladığı sıralarda bir İngiliz savaş gemisiyle önce Selanik'e sonra İstanbul'a gelir; Selanik'te tanıştığı bir Türk kadınına âşık olur. Savaş koşullarından (Osmanlı-Rus, 1853 Kırım Savaşı) rahatsızdır. Eserde Doğunun anlatı düzeyinde mitleşebilmesi için anılarını tarihsel bir konjonktürde kaleme alır. Romantik ve fantastik anlatının yanında akışı keserek zaman zaman tarihsel arkaplanı devreye sokar. Batının işgalci bir kimlikle Doğuya gelmesinden üzüntü duyar ve Doğunun gizeminin bozulacağını hisseder. Aslında Loti'nin üzüntüsü, kendi kimliğini kurduğu fantezinin kirlenmesi ya da "öteki"ni vareden Doğuya özgü gizemin bozulması karşısında hissedilen bir üzüntüdür. Doğunun Batının siyasi kurum ve kuruluşlarıyla tanışıp Batılı bir çizgiye yaklaşmasıyla büyüsü bozulmuş ve Doğu, Loti gibi romantikler için kirlenmiş demektir. Loti, eserinde kızkardeşine ve diğer subay dostlarına yazdığı mektuplarda Doğuda bir arayış halinde olduğunu söylemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı için yeni bir sömürge alanı olarak kurgulanması, "Doğu miti"nin parçalanması ve fantastik dünyanın kirlenmesi demektir. Gerçi Osmanlı, Batılılaşma hareketleriyle bir anlamda bu gizemli dünyadan kopmaya ve Batılı olmaya başlamıştır ama örneğin İstanbul'un gizemini oluşturan, *mitkurucu özne*lerin hayallerini süsleyen el değmemişlik ve geleneksel atmosfer, artık bu mekânı çiftkişilikli bir konuma getirmiştir. Batılı gibi yaşamak, Batılı kurumlarla yaşamak artık "Doğu miti"nin kaybolması anlamına gelecektir. Doğunun kirleneceği ve gizeminin bozulacağı düşüncesi *Hamam* filminde Françeska'nın da sorunu olmaktadır. Hamamı satmak için İstanbul'a gelmiş, fakat Doğuyu ve kendisini keşfettikçe hamamı satmaktan vazgeçmiştir. Hamamın satılmasıyla onu alacak güçlerin, hamamın yerine otel/iş merkezi yapma düşüncesi karşısında Françeska, tavrını karanlık ve vahşi sermayeden değil Doğunun gizeminden yana koymuştur. Fakat *Aziyade*'de Doğu mitini bozan ve tehdit eden savaş koşulları ve Batılılaşma olgusu *Hamam* filminde sermayeci güçler ve kapitalistleşme olgusu olarak ele alınır.

Aziyade'nin kahramanlarından Loti ile Aziyade (Hatice) arasındaki ilişki, Doğulu kadın ile Batılı erkek özne arasındaki bir ilişkidir ve Doğulu *öteki*nin mekânına, bedenine ve hakikatine ulaşma arzusunu ifade eder. *Aziyade*'de Loti ve Aziyade arasındaki ilişkinin yanında bize ima edilen bir başka ilişki daha vardır. Aziyade'ye yaptığı ziyaretlerde kendisine yardım eden iki hizmetkârı, Samuel ve Ahmet ile Loti arasındaki ilişki. Ahmet İslami bir gerçeklik, Samuel ise Yahudi, İtalyan, Yunan ve Türk karışımı birisi olarak betimlenir. Ahmet ve Samuel rakiptirler. Ahmet erkeksi, Samuel kadınsıdır. Loti, Samuel'i çıldırtacak derecede etkiler. Roland Barthes, romanda Loti ve Samuel arasındaki aşk ilişkisinin açıkça gösterilmediğini fakat bu ilişkiye işaret edildiğini söylemektedir: "Elleri avucumun içinde titriyordu ve gereğinden fazla elimi sıkıyordu. Karanlık ve belirsiz bir sesle 'Che volete, che volete mi?' (Benden ne istiyorsunuz?) dedi... Zavallı Samuel'in aklından hayale gelmez ve karanlık bir şey geçmiş olmalı. Doğuda herşey mümkündür! Yüzünü kollarıyla örterek orada öylece, kendinden ürkmüş, titreyerek ve kıpırdamadan duruyordu..." (Barthes, 1990: 111). *Aziyade*'de gösterilmeyen bu ilişki, *Hamam*'da Françeska ve Mehmet arasında "buharın bedenle birlikte gelenekleri gevşettiği" hamamın kubbeleri altında eyleme dönüşür. Filmde Batı ve Doğu arasındaki yakınlaşmayı temsil eden bu eylemde Mehmet, Françeska karşısında pasif bir konumda ele alınmıştır. Bu pasiflik, Özpetek'in Doğuyu dişil olarak algılamasından kaynaklanıyor olabilir. Bu yaklaşım, *oryantalizmin temsil evreni*yle ve örtük içerikle ilişkili görünmektedir.

Loti'nin metninde haremden bahseden bölümlere rastlarız. Kafesli evler, harem tıpkı kadının örtündüğü bir peçe gibi Doğulu kadının yaşama mekânının betimlenmesinde temel bir mecaz olarak kullanılmaktadır.[7] Kadının (ve özelinde Doğunun) bir gizemlilik perdesi arkasında var ettiği yaşam *fallosantrik oryantalist edebi söylem*in bir kurgusu gibi görünmektedir. *Hamam*'da İstanbul sokaklarında dolaşan mavi çarşaflı kadınlar, cumbalı, kafesli evler görürüz. Françeska ve sevgilisi Mehmet, hamamın duvarları ve kubbeleri arkasında sakladığı yaşamı ele geçirmek adına kadınlar hamamını gizlice gözetlerler. Bu "gizemli ve saklı" olan mekâna karşı duyulan *yolculuk arzusu*, felsefi anlamda Foucault'ya, psikanalitik anlamda ise Lacan'a gönderme yaparak yasaklı ve mahrem olana karşı duyulan elde etme/ele geçirme arzusu olarak da yorumlanabilir.

Doğulu kadının ve yaşadığı mekânın betimlenmesi bu gizeme, yasak olana ulaşma yolunda işlev görür. Batılı bir özne olarak yazar Loti, özgürce dolaştığı bir mekânda, "Dünyanın en güzel topraklarından birinde yaşıyorum ve sonsuz bir özgürlüğe sahibim" (Loti, 1992: 36) diyeceği, keşif ve bilgi edinmeye yönelik bir yolculuğa çıkmıştır. İşte Doğunun kavranılması ve alımlanması aşamasında gerek kadının yaşama mekânının gerekse diğer sosyal yaşam alanlarının ve âdetlerinin *gözlem*lenmesi, oryantalist metinler için birer malzeme olmakta ve bu figür Doğu

hakkında konuşan metinlerde bir *oryantal olgu* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aziyade'de toplumsal karmaşanın yaşandığı bir savaş döneminde köklerinden radikal kopuşu gerçekleştiremeyen, Batılı bir özne olarak kimliğini Doğuda kurmayı deneyen Loti, eserin finalinde gizemli Doğu adına, savaşa katılır ve ölür. *Hamam* filminde de Françeska Doğunun gizemini korumak adına hamamı satmadığı için rantiyeci güçlerce öldürülür. Her iki eserde de gelişen toplumsal koşullar, *Aziyade*'de temsil edildiği kadarıyla gelenekselden moderne ve *Hamam*'da temsil edildiği kadarıyla modernden postmoderne geçiş sürecinde Doğu romantizminin sonunu hazırlamıştır. Doğu romantizminin, dışarıdan gelen bir etkiyle bitmesi, iki metnin yine ortaklaştıkları bir özelliktir.

Aziyade ve *Hamam* "öteki"den, Doğudan bahseden metinlerdir. *Aziyade*, Osmanlı imparatorluğunun son döneminde yazılmış, *Hamam* ise Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyonunun çok tartışıldığı bir dönemde çekilmiştir. Metinlerin Doğuyu hissedişlerindeki ve betimleyişlerindeki benzerlikler ve farklılıklar eserlerin hem estetik ve ideolojik kavrayışlarındaki farklılığı oluşturmakta hem de metin-dışı normların metin normlarını nasıl belirlediğini örneklemektedir. Özpetek, metinde işaret edilen çok-kültürlülük, heterojen bir dünyanın varlığı gibi olgularla postmodern özlere işaret etmektedir.

Kurgularda açığa çıkan diğer özellik kullanılan temalar düzeyindedir. Doğuya yapılan yolculuk teması, anıların ve anekdotların aktarıldığı bir kurgulama, mektup ile iletişim, örtük bir kurtarıcılık (Mesihacılık), Osmanlı/Türk toplumunun peçe, harem, örtünme, kadın gibi konularında bir yaklaşım geliştirme ve bu alanları yaklaşım geliştirecek temalar olarak görme, açığa çıkarma ve sahiplenme ortak bir *romantik-oryantalist hafızanın* ilk elde tıkıldığı/tercih ettiği temaları ve Doğudan bahseden farklı türlerdeki metinlerde betimlenebilecek *oryantal olguları* temsil etmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed, Aijaz. *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat*. Çeviren Ahmet Fethi. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995.

Barthes, Roland. "Pierre Loti: Aziyadé" *New Critical Essays*. Los Angeles: University of California Press, 1990.

Even-Zohar, Itamar. "Polysystem Theory". *Poetics Today*. vol. 11. (Spring, 1990): 9-51.

Even-Zohar, Itamar. "Yazınsal 'Polisistem' İçinde Çeviri Yazının Durumu". *Adam Sanat*. Sayı 14. Çeviren Saliha Paker (Ocak 1987): 59-67.

Jakobson, Roman. "Dilbilim Açısından Çeviri". *Yazko Çeviri 1*. Çeviren Emel Sözer (Temmuz-Ağustos, 1981): 138-144.

Jakobson, Roman. "On Linguistic Aspects of Translation". *On Translation* in R.A. Brower (ed.). Cambridge, Mass.: Harward University Press, 1959: 232-239.

Loti, Pierre. *Aziyade*. Çeviren Nahit Sırrı Örik. İstanbul: Varlık Yayınları, 1992.

Mizanoğlu Reddy, Nilüfer. "Pierre Loti'nin Türkiye Romanları: Bir Okuma Yolculuğu". *Kuram*. Kitap 16 (Ocak, 1998): 19-32.

Özpetek, Ferzan (Yönetmen). *Hamam*. Türk-İtalyan Ortak Yapımı, 1997.

Paker, Saliha. "Yazınsal Çeviri". *Adam Sanat*. Sayı 14 (Ocak 1987): 58-59.

Said, Edward. W. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979.

Toros, Taha. "Pierre Loti'den İstanbul'da Kalan Anılar". *Sanat Dünyamız*. Sayı 21 (Ocak 1981): 32-37.

Wellek, Rene-Austin Varren. *Edebiyat Teorisi*. Çeviren Ö. Faruk Huyugüzel. İzmir: Akademi Kitabevi, 1993.

Yeğenoğlu, Meyda. "Peçeli Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark". *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*. Derleyenler Keyman-Mutman-Yeğenoğlu. İstanbul: İletişim, 1996.

1. E. Said'in *Oryantalizm*'de tartıştığı yaklaşım, bu alanda çalışan bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Said eleştirisi için bkz. Aijaz Ahmad, 1995 içinde "Oryantalizm ve Sonrası: Edward Said'in Eserindeki Metropolitan Konum ve Kararsızlık" adlı bölüm.
2. Edebi metinler (roman, hikâye, şiir vb) ile görsel (film, tiyatro, resim vb) ya da işitsel (müzik) metinler arasında karşılaştırmalı çalışmaların yapılabileceği düşüncesi bugün karşılaştırmalı kültür, edebiyat ve çeviribilim alanlarında özgün bir konudur. Sözel, görsel, işitsel vb metinler arasındaki aktarım ilişkileri, dizge kavramı Çeviribilim *(Translation Studies)* disiplininden gelen yaklaşımlarla zenginleşmiştir. Özellikle Rus Formalistlerinden Roman Jakobson'un "On Linguistic Aspects of Translation" isimli makalesi, farklı metin türleri arasındaki çeviri ilişkisini incelemesi açısından ilginçtir. Ünlü kültür ve çeviribilimci Itamar Even-Zohar da "çoğuldizge *(polysystem)*" kuramında edebiyatı dizgesel, dinamik ve işlevsel bir yaklaşımla incelemektedir. Yazıda bir roman, bir makale ve bir filmin metin türü, tarih ve dizgeleri açısından farklı olsalar bile sözel ve görsel metinler olarak ele alınabileceği, söylemleri arasında karşılaştırmalı bir çalışmanın yapılabileceği düşüncesi bahsedilen yaklaşımlardan beslenmiştir. Bkz. Roman Jakobson, 1959. Çevirisi için bkz. Roman Jakobson, 1981. Itamar Even-Zohar, 1990, 1987 ve Saliha Paker, 1987.
3. Yazıda kavram oluşturmak açısından, Doğudan bahseden oryantalist kurgusal metinlerde bir söylem üreten ve kurgulayan öznelere (yazar, yönetmen vb) *mitkurucu özne* (myth constructing agent), bu söylemin metinlerde cisimleştiği, taşındığı ve temsil edildiği metin kişilerine de (Loti/Arif, Françeska) *mitkurulan nesne* (myth constructed subject) diyorum.
4. Pierre Loti'nin kısa özgeçmişi ve Türkiye'den bahseden eserleri için bkz. Taha Toros, 1981. Nilüfer Mizanoğlu Reddy, 1998.
5. Roland Barhes, *Aziyade* üzerine yazdığı bir yazıda, pseudonym (takma ad) sonucunda eserin hangi Loti'ye ait olduğu konusunda bir boşluk oluştuğunu, kendine özgü üslupla tartışıyor. Bkz. Roland Barthes, 1990.
6. Batılı öznelerin Doğuda yaşama arzusu ve kimlik arayışı temelinde kurduğu fantezi, Lacancı bir yorumla gönderme yapıyor. Lacan'a göre, özne kendi kimliğini fantezi sayesinde kurar. Bilinçdışı (burada Doğuya duyulan arzu olarak alınırsa) "öteki"nin söylemidir. İstek "öteki"ni istemektir. İnsanoğlu ancak Öteki'nde kendini bulur ve istediği şey de her şeyden önce Öteki'nde gördüğü şeydir.
7. Bkz. Meyda Yeğenoğlu, 1996.

Pierre Loti, Aziyade'nin mezarı başında.

"Bayramınız kutlu olsun."

Bayramınız kutlu olsun

11-3-935

Seman

BAYRAMIŞERİFİNİZİ TEBRİK EDERİM

Mahmoud Hüssein Ameen Bey.
Khanawiah Maktabi.
Mossul.
M. H. Ameen
24-12-35

Bayraminizı tebrik ile kesp şeref eyleriz.

Eski bayram kartları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

"Bayramınız kutlu olsun."

Eski bayram kartları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

OSMANLI KADIN DERGİLERİNİN

"Feminist" Gözüyle Pierre Loti

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Pierre Loti Türk halkının yakından tanıdığı bir isim. Bizler onu Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler hakkında romanlar yazan bir Fransız yazarı olarak tanıdık. Bizim için, Pierre Loti, romanlarında bizim hayatımızı anlatan, yazdığı romanlarla bizleri Avrupa'ya tanıtan, bizi bizden daha iyi tanıyacak kadar içimizden biri.

Pierre Loti'nin eserleri feminist açıdan *(gender analysis)* ve sınıfsal açıdan *(class analysis)* henüz yeterince incelenmiş ve irdelenmiş değildir. Loti'nin romanlarına sınıfsal açıdan baktığımızda, onun bütün Türklerin değil, üst tabakadan Türklerin hayatıyla ilgili romanlar yazdığını görürüz. Romanlarında arka planda kalan İstanbul'un alt tabakalarına hemen hemen hiç yer ayrılmamıştır.

Loti'nin romanlarına cins ayrımcılığı açısından bakıldığında ise onun Doğulu kadınları her zaman ikinci sınıf olarak gördüğü gözlemlenir. Örneğin *Aziyadé* romanında, Pierre Loti son derece edilgen, aşkını bile ifade etmekten aciz, erkeğinin elinde bir zevk unsurundan farksız bir "Doğulu" kadın karakter yaratmıştır. Pierre Loti'nin Aziyade karakteri, Batılı bir erkeğin düşlerindeki Doğulu kadın imajından başka bir şey değildir.

Romanda Müslüman tüccar Abidin Efendinin Çerkez karısı rolündeki Aziyade, Selanik sokaklarında dolaşırken şans eseri, bir İngiliz deniz subayı olan Pierre Loti ile karşılaşmıştır. Pierre Loti'nin "Aziyade gözünü bana dikip uzun uzun baktı. Ben bir Türk erkeği olsam kendisini bana göstermezdi. Ama bir gâvur, erkek bile sayılmaz" sözleriyle anlattığı bu karşılaşmadan daha sonra İstanbul'a da taşınıcak olan bir aşk hikayesi doğmuştur.[1] Romanın, aşkından yanıp tutuşan kadın kahramanı Aziyade, İngiliz deniz subayının peşinden İstanbul'a gelecek ve onun Haliç sırtlarına bakan evinde bir kış boyunca müthiş aşk geceleri yaşanacaktır. Pierre Loti Eyüp sırtlarından Haliç'e bakan evi için "Pera'da bu gerçekleştirilmesi olanaksız rüyamı mümkün kılabilecek yöntemler düşünerek üç ay geçirdikten sonra, evimi Haliç'in öbür tarafına taşımayı ve Aziyade'nin Müslüman yaşam tarzını paylaşmayı, günlerimi onunla birlikte geçirmeyi arzu ettim" demektedir.[2] Kitabın ilerleyen sayfalarında yayıncısına yazdığı bir mektupta, Aziyade'nin kendisine tef çalıp şarkı söylediği bir akşam, nargilesini fokurdatarak etrafına bakınan Loti

Pierre Loti, Rochefort'daki evinin Türk salonunda.

Pierre Loti'nin yağlıboya bir portresi.

MUHTEREM BİR SİMÂ: PİYER LOTİ

Memleketimizi, milletimizi al kanlar içinde bırakan muhâcemât-ı umûmiye-i malûme esnâsında zavallı ümmetimizin enîn-i tazallümünü işitmek isteyecek bir sem'-i insâniyeti bile dirîğ etdiğini gördüğümüz garb, o merkez-i muallâ-yı medeniyet ve insâniyet bildiğimiz garb, zavallı mazlûmların enînini bile boğucu bir velvele-i hakaretden başka bir eser izhâr etmeyecek bir hâlet-i umûmiye-i zâlimkârânede iken bütün bu zulmleri, bütün bu hakaretleri dûş-i tahammülüne alıp o gaddar olduğu kadar kara taassub dumanları arasında medeniyet-i hakîkiye envâr-ı ulviye-i insâniyesini i'lâ eden pek nâdir bir iki muhterem simâ-yı gayûr zuhûr etmişdir ki bunlardan biri ve hatta en birincisi simâ-yı necîbi bâlâ-yı makâlemizi tezyîn eden büyük Piyer Loti'dir!

Fransızlar'ın darb-ı mesel hükmüne geçmiş olan ulüvv-i cenâb-ı fıtrîlerini bile karartmak istemiş olan o dûd-ı siyâh-ı mezâlim yine Fransa'nın necâbet-i asliyesinin bir timsâl-i müşahhası olan Piyer Loti gibi câzının envâr-ı cehd ü irfânıyla tenevvür etmiş olan mâhiyet-i necîbesini yine o muhterem simâda selâmlarız.

Osmanlılar bir büyük simâyı tebcîlde yek-dil ve yek-zebândırlar. Biz de Osmanlı kadınlığı nâmına, yarın memleketimizi teşrîf edecek olan büyük Piyer Loti'ye bugünden ihtirâmât-ı mahsûsa ile ifâ-yı hoş-âmedi eyleriz.

Osmanlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti

Kadınlar Dünyâsı, no. 102
(27 Temmuz 1329/7 Ramazân 1331), s. 2.

"nargilelerimizin mavimsi dumanı dalga dalga havaya yükseldikçe bütün varlığım, insani yaşamımızın tüm elemli duyguları, bilincimin dışında kaldı. Benim nazik ve dost üç yoldaşımın yüzlerine bakarak hayale dalıverdim: metresim, hizmetçim ve kedim..."[3] Pierre Loti hemen eklemektedir: "bir yuvanın gerçek anlamını yalnızca Doğulular bilebilir."[4] Pierre Loti Fransa'ya dönüşünde kendi "Doğulu" evini Rochefort'da kurmuş, İstanbul'dan getirmiş olduğu eşyalarla "şark odası" tarzında döşetmiştir.

Aziyadé romanının sonunda İngiliz subay Pierre Loti, ait olduğu haremden yakalanmayı ve ölümü göze alarak gizlice kaçıp kaçıp koynuna giren bu Müslüman Osmanlı kadınını ardında bırakarak İstanbul'dan ayrılır. İstanbul'a geri döndüğünde ise artık iş işten çoktan geçmiştir. Aziyade'nin aşkından, kahrından ve muhtemelen terk edilmişlik duygusundan dolayı ölmüş olduğunu öğrenir. Kendisi de üzüntüsünden ve çaresizliğinden '93 Harbinde Kars'ta Ruslara karşı dövüşen Osmanlı birliklerine Arif Hüssam adıyla katılır. Ölümünden sonra, *Ceride-i Havâdis*'de şu haber yayınlanır:

> Kısa bir süre önce Arif Hüssam adıyla Türk ordusuna katılmış olan genç bir İngiliz deniz subayının cesedi Kars savaşında ölenlerin arasında bulunmaktadır. Subayın cesedi Karacaemir Ovası'nda bulunan Kızıltepe'nin eteklerinde, peygamber efendimizin himayesine sığınmış olan diğer imanlı Müslüman müdafilerle birlikte defnedilmiştir.[5]

Piyer Loti'nin tabiriyle "tipik bir oryantal güzel" olan Aziyade, romanda şu sözlerle anlatılmaktadır:

> Aziyade, Türkiye'de yetişmiş bütün kadınlar gibi boş gezenin boş kalfasıdır. Yalnızca nakış işler ve gül suyu hazırlar. Sadece ismini yazabilir... Aziyade düşüncelerini bana dudaklarından daha ziyade gözleriyle aktarır. Gözlerinin sıradışı çeşitli ifadeleri ve belagati vardır. Bu göz lisanında o denli mahirdir ki, hemen hemen hiç kelime kullanmaksın kendisini ifade edebilir. Bazen bir sözüme bir Türk şarkısının bir iki mısrasıyla cevap verir. Avrupalı bir kadının asla başaramayacağı bu tam yerinde alıntı yapma sanatı, Aziyade'nin dudaklarında cezbedici bir oryantal çekiciliğe dönüşür...[6]

Bazı Fransız yazarlar, muhtemelen Loti'nin cinsel tercihlerini de hesaba katarak, Aziyade'nin aslında Piyer Loti ile bir gönül ilişkisine girmiş olan bir erkek olduğunu yazmışlardır. Osmanlı aydınlarından bazıları da Piyer Loti'nin eşcinsel eğilimlerini vurgulayarak, onu "Piyer Lûtî" olarak anarlar.[7]

Pierre Loti'nin romanlarına Doğu-Batı ayrımı açısından baktığımızda, söylenecek ilk şey, Pierre Loti'nin oryantalist bir yazar olduğudur. Loti, Edward Said'in ünlü *Orientalism* kitabında tanımlanmış olan "oryantalist" yazar kategorisinin en canlı ve en tipik örneklerinden biridir.[8] *Aziyade* gibi "Doğu"yu anlatan romanlarda Pierre Loti Batılı erkeklerin düşlerini süsleyen iki şey sunar: Doğunun "gizemli" dünyasını ve Doğulu kadınların "gizli" harem yaşamını. Doğulu yaşamı Batılı okurlarına anlatan Pierre Loti'nin hayalleriyle arzuları, varsayımlarıyla gözlemleri, istekleriyle bulguları, önyargılarıyla inançları, ideolojileriyle saplantıları birbirine tamamen karışmış gibidir.

Birkaç örnek vermek gerekirse, *Aziyadé* romanı 1876 yılında, yani I. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemde geçmektedir. Pierre Loti'nin Meclis-i Mebûsân'ın açılışı ile ilgili yorumu kayda değerdir. Romanın erkek kahramanı Loti, yayıncısına 27 Eylül 1876 günü yazdığı mektupla "Parlamenter hükümet Türkiye'nin yıkılmasına yol açacaktır. Bunda hiç şüphe yok" yorumunu (!) yapar.[9] Aynı sayfada bir başka veciz ifade daha yer almaktadır: "Türklerin geçmişe büyük bir tutkusu vardır. Duraganlığa *(stability)* ve durgunluğa *(stagnation)* duyulan bir özlem."[10] Pierre Loti için selvi ağaçlarının gölgesinde yatan mezarlar da bunun bir delilidir: "İşte bu Türkiye, saf ve basit. İn-

MUHİBB-İ HÂSIMIZ PİYER LOTİ

İnci'nin geçen ayki ilk nüshasını neşr etdiğimiz zamân muhterem üstâda bir nüsha göndermişdik. Hatt-ı destiyle göndermiş olduğu bir fotoğraf ile kâtib-i husûsisi tarafından yazılan mektûbu neşr ediyoruz:

İnci gazetesi müdüriyetine,
Efendim,
Gazetenizi aldım. Muhterem üstâdın rahatsızlığı her türlü meşgûliyetine mâni' olduğundan, gelen mektûb ve gazeteler gibi gönderdiğiniz mektûb ve gazeteyi hıfz ederek, kendisine şifâhen malûmât verdim. Türk diyârından gelen gazetenizin ve mektûbunuzun [sadece] mündericâtını öğrenmeğe râzı olmadı, ve kendine göstermekliğimi emr etdi. Her türlü hareketden mahrûm olmakla beraber İnci'nin her sahifesini bana çevirtdi ve kemâl-i alâka ile resimleri ve yazıları süzdü.

Bana vermiş olduğu emir mûcibince bu mektûbu size yazıyorum. Mektûbunun kendi tarafından yazılamadığından dolayı çok teessüf ediyor. Türkiye'deki dostları tarafından unutulmadığına da derece-i nihâyede memnûn ve bahtiyârdır.

Yeni İnci, no. 2 (Temmuz 1338), s. 1.

san kendisini kolaylıkla iki yüzyıl öncesinde hayal edebilir."[11]

Yaklaşık kırk civarında eseri bulunan Pierre Loti seyahatleri sırasında karşılaşmış olduğu başka halklar hakkında da Batılı gözüyle eserler vermişdir. Çin, Tahiti, Senegal, Hindistan, İran, Japonya, Fas, Mısır, Filistin vs hakkında da eserleri vardır. Ama dünyanın başka hiçbir köşesinde, kimsenin aklına bizim onu "Türk dostu" ilan ettiğimiz gibi, "Japon dostu", "Çin dostu" vb olarak kabul etmek gelmemiştir. Pierre Loti'nin yaşamına ve romanlarına konu olmuş olan bizden başka hiçbir halk onu milletçe "bağrına basmak" çabasında bulunmamıştır.

Ama, ülkemizde Pierre Loti kayıtsız şartsız bir "Türk dostudur." Biz Pierre Loti'nin adını otellere, kahvehânelere, hatta caddelere vermişizdir. Pierre Loti'nin adını ve eserlerini yaşatmak için cemiyetler kurmuşuzdur.[12]

Aziyadé romanının üç ayrı yerinde kendisini "geminin şımarık çocuğu", "Eyüp'te mahallenin şımarık çocuğu" ve yine "mahallenin şımarık çocuğu" olarak nitelendirmiş olan Pierre Loti'yi daha da şımartmak için elimizden gelen her şeyi yapmışızdır. Biz Türkler için, Pierre Loti'nin yeri bir başkadır:

> Onun kalbi, felâket günlerinde de, saâdet demlerinde de, Türk milletinin metîn kalbiyle beraber çarptı. Onun saçlarını çekdiğimiz mihnet ve meşakkatler ağartdı. Bütün ömrünü cihâna karşı Türk'ün hakkını müdâfaa uğrunda hebâ etdi ve bu yüzden milletdâşları nezdindeki teveccühünü hile gayb etmekden çekinmedi...[13]

Gelelim Osmanlı kadın dergilerinde Pierre Loti ile ilgili olarak yayınlanmış yazılara. İlginçtir, Osmanlı kadın dergilerinde Pierre Loti hakkında yayınlanmış olan yazılar hiç de "feminist" gözüyle yazılmış yazılar değildir. Üslûplarının ağırlığı ve ağdalı kelimelerin çokluğu bu yazıların erkek elinden çıkmış olabileceğini akla getirmektedir.

Osmanlı kadın dergilerinde Pierre Loti ile ilgili olarak yayınlanmış olan yazılardan ilki, Pierre Loti'nin 1913'te Balkan Savaşı sırasında yaptığı İstanbul seyahatinde kendisine bir karşılama yazısı olarak *Kadınlar Dünyâsı* dergisinde "Muhterem Bir Simâ: Piyer Loti" başlığıyla yayınlanmıştır.[14] Bilindiği gibi, *Kadınlar Dünyâsı* dergisi, Osmanlı kadın cemiyetleri arasında en radikal feminist çizgiye sahip olan kadın örgütünün, Osmânlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti'nin yayın organıdır. Pierre Loti'nin İstanbul'a gelişi de Osmanlı ordularının Balkan Savaşı'nda açık bir yenilgi yaşaması ve neredeyse bütün Rumeli'nin kaybedilmesinden hemen sonraya rastlamıştır.

Balkan Savaşı'nda yenik düşmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün ümitleri yıkılmıştır. Pierre Loti'nin Osmanlı hükümeti tarafından düzenlenen ve masrafları hükümet bütçesinden ödenen İstanbul seyahati, Osmanlı ordusunun durumundan ümidi kesmiş olan Osmanlı aydınlarının, Avrupa devletlerinin savaşın başlangıcında ilan etmiş oldukları "yenilen kim olursa olsun savaştan sonra sınırların değiştirilmeyeceği" ilkesini uygulamaya koyacakları beklentisi ile Avrupa'nın vicdanına hitap etmeye çalıştıkları bir anda gerçekleşmiştir. Oysa, bu karar savaştan galip çıkması beklenen Osmanlı devletinin savaşın sonucunda toprak kazanamaması için alınmış bir karardı. Beklenilenin tersine, savaş Osmanlı ordularının yenilgisi ve Osmanlı topraklarının Bulgar, Yunan ve Sırp orduları tarafından paylaşılmasıyla sonuçlanınca, Osmanlı aydınlarının umutları da Pierre Loti gibi Avrupalı "Türk dostu" yazarların lobi faaliyetlerine bağlanmıştı. Pierre Loti de "Türk dostları"nın beklentilerini boşa çıkarmadı ve bir demecinde Balkan Savaşı'nın "Avrupa tarihinde bir kara leke olacağını" söyledi.

Kadınlar Dünyâsı dergisinde Osmânlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti imzasıyla yayınlanmış olan yazı, dönemin kadın dergilerinde eşi benzeri görülmeyecek kadar ağdalı bir Osmanlıca ile kaleme alınmıştır. Kadın okuyucuların anlayabilecekleri bir dille "Avrupa'ya karşı bizi savunan Pierre Loti'ye hitaben övgülerle bezenmiş bir 'hoşgeldin yazısı' niteliğinde"dir. Radikal feminist bir Osmanlı kadın örgütünün *Aziyade* vb gibi romanlarında Doğunun kadınlarını aşağılayan ve birer cinsel nesne olarak resmeden Pierre Loti'ye göstermiş olduğu bu büyük iltifat ve yakın alaka,

PİYER LOTİ ÖLDÜ

İnci, büyük vefâkâr dostumuz Piyer Loti'nin vefâtı hasebiyle Türk ve Müslümân âlemine taziyetlerini arz eder.

Piyer Loti öldü. Türklerin kara gün dostu, hakk ü adâletin ebedi müdâfii, büyük insân ve büyük edib Piyer Loti Haziran'ın onuncu günü Pirene eteklerinde ebediyete kavuşdu.

Bu müellim haber, Şark'ın hassâs ufuklarını en müessir bir felâket sâikası gibi sarsdı ve her Türk'ün, her müslümânın kalbinde onulması güç hasret ve hicrân cerîhaları açdı. Aziyâde'nin âşıkı, Şark'ın her türlü ihtirâslardan mücerred ve asil rûhuna meftûn, İstanbul'un esîrî hüsnüne meczûb bir âşıkdı. Onun kalbi, felâket günlerinde de, saâdet demlerinde de, Türk milletinin metîn kalbiyle beraber çarpdı. Onun saçlarını çektiğimiz mihnet ve meşakkatler ağartdı. Bütün ömrünü cihâna karşı Türk'ün hakkını müdâfaa uğrunda hebâ etdi ve bu yüzden milletdâşları nezdindeki teveccühünü bile kaybetmekden çekinmedi.

Loti'nin ufûlüyle yalnız Türkiye ve Fransa değil, bütün hakîki medeniyet muhibleri ve insâniyet dünyâsı büyük bir dehâdan mahrûm ve cüdâ düştü. Yalnız bizi biraz müteselli eden şudur: o, büyük Türk inkilâb ve zaferini gördü, İzmir'in kurtarıldığını haber aldı. Memnûn ve mütebessim bir çehre ile bu fânî alemden ayrıldı..

Hayır, Loti ölmedi. O, Türk milletinin kalbinde yaşıyor ve dâimâ yaşayacakdır.

Piyer Loti'nin asıl ismi Julien Viaud'dur. 1850 tarihinde Roşfur'da doğduğuna nazaran 73 yaşlarında bulunuyordu.

1867'de eskiden beri perestiş etdiği bahriye hayâtına atılarak muhtelif sefînelerle bahr-ı muhîtleri ve şark denizlerini dolaşdı. Tabiyatı gayet sıkılgan olduğu için arkadaşları kendisini aksâ-yı şarka hâs ve mahrem bir çiçek ismiyle, "loti" diye çağırmaya başladılar.

Loti, 1876'da sefînesiyle ilk defa İstanbul'a geldi ve burada esrârengiz bir hayât yaşadı. Surların haricindeki mezârlıklarda, şehrin kuytu köşelerinde yalnız başına dolaşdı ve Aziyâde'nin mevzû'unu bu cevelânları esnâsında oralardan iktitâf etdi. Muhtelif tarihlerde Çin'e, Fas'a, Senegal'e, Mısır'a, Kudüs'e gitdi ve her uğradığı memleketden o memlekete mütealllik bir eser yazarak ayrıldı. Nihâyet, 1891'de Fransa Akademisi'ne kabul edildi.

Loti, Meşrûtiyet'den sonra tekrar İstanbul'a gelmişdi. O zamânlar oturduğu evin kapısına iki üç sene evvel bir levha talik edildiği gibi İstanbul'un en mutenâ bir caddesi bugün o büyük insânın ismi ve mahlasını taşıyor. Bundan mâadâ Loti'ye İstanbul'un fahri hemşerisi ünvânı da verilmiş ve Piyer Loti Cemiyeti, her Kanûnısânî'nin 23 ncü gününü onun hatırasını takdîs ve izâza hasr etmişdir.

Fakat bu şükrân ve minnet tahassüsâtı onun büyüklüğü, muhabbeti ve asâleti yanında, ne kadar ufak ve ehemmiyetsiz kalıyor...

Yeni İnci, no. 11 (Haziran 1339), s. 3

akla savaş nedeniyle milliyetçi beklentilerin feminist değerlerin önüne geçmiş olduğu fikrini getirmektedir.

İkinci yazı ise *Yeni İnci* dergisinde yayınlanmış olan "Muhibb-i Hâsımız Piyer Loti" başlıklı yazıdır.[15] *Yeni İnci* dergisi, ilk sayısından bir nüshayı Pierre Loti'ye göndermiş ve Loti hasta olduğu için yardımcısı bir mektupla dergiyi yanıtlamıştır. Dergide yer alan yazı bu mektubun çevirisidir. Bu yazı, *İnci* dergisinde Pierre Loti ile ilgili olarak yayınlanmış ilk yazı değildir. *İnci* dergisi 1336'da Loti'nin *İsfahan'a Doğru* kitabından küçük parçalar yayınlamıştır.[16]

Sunduğumuz son yazı da Pierre Loti'nin ölümü hakkında *Yeni İnci* dergisinde yayınlanmış olan "Piyer Loti Öldü" başlıklı yazıdır.[17] Yazı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Pierre Loti "Türklerin kara gün dostu, hakk ü adaletin ebedi müdâfii büyük insân ve büyük edib" olarak kadın okuyuculara tanıtılıyor ve "hayır, Loti ölmedi. O, Türk milletinin kalbinde yaşıyor ve dâimâ yaşıyacaktır" vecizesiyle sona eriyor. Yazının ikinci bölümünde ise Pierre Loti'nin kısa bir özgeçmişi ile birlikte, Piyer Loti Cemiyeti'nin Pierre Loti'yi tanıtma çabalarından bahsedilerek, "fakat bu şükrân ve minnet tahassüsâtı onun büyüklüğü, muhabbeti ve asâleti yanında ne kadar ufak ve ehemmiyetsiz kalıyor..." denilmektedir.

1. Pierre Loti, *Aziyadé*, (İngilizceye çev. Marjorie Laurie) Londra, Keagan Paul International Publishers, 1989, s. 9.
2. *ibid*, s. 33.
3. *ibid*, s. 109.
4. *ibid*, s. 109.
5. *ibid*, s. 182.
6. *ibid*, s. 61-62.
7. Meraklısına not: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'inde "lûtî" kelimesi için "Lût kavminin çirkin hallerini tekrarlayan kimse, kulampara" karşılığını vermektedir. Kulampara ise, bilindiği gibi, Farsça "gulâm-pâre" yani "erkek sever" terkibinden türemiştir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitapevi, 1986, s. 663.
8. Edward Said, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, İstanbul, Pınar Yayınları, 1982.
9. Pierre Loti, *Aziyadé*, s. 73.
10. *ibid*, s. 73.
11. *ibid*, s. 100.
12. *Piyer Loti Cemiyeti: 10 Kanûnusânî 1336*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsân ve Şürekâsı, [1336], 4 s.
13. "Piyer Loti Öldü," *Yeni İnci*, no. 11 (Haziran 1339), s. 11.
14. Osmânlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti, "Muhterem Bir Simâ: Piyer Loti", *Kadınlar Dünyâsı*, no. 102 (27 Temmuz 1329 / 7 Ramazân 1331), s. 2.
15. "Muhibb-i Hâsımız Piyer Loti", *Yeni İnci*, no. 2 (Temmuz 1338), s. 1.
16. "İsfahân Yolunda Nâm Eserinden", *İnci*, no. 20, [1336], s. 4.
17. "Piyer Loti Öldü", *Yeni İnci*, no. 11 (Haziran 1339), s. 11.

III. Uluslararası Tarih Kongresi

Tarihçilikle Müzeciliğin Keyifli Buluşması

LEVENT YILMAZ

Tarih Vakfı'nın düzenlediği III. Uluslararası Tarih Kongresi, 9-11 Aralık tarihleri arasında İTÜ Maçka Sosyal Tesisleri'nde yapıldı. "Tarihyazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme" başlığını taşıyan bu kongre, başından bu yana hem bazı soruların sorulması için, hem de bazı yeni sorulara zemin oluşturmak üzere tasarlanmıştı: Tarihyazımının geçirdiği kuşkuculuk döneminin sona erip ermediği, tarihin yazılırken ne türden önkabullerle yazıldığı, bu önkabullere göre ne tür görünümler kazandığı, geçmişin bugün içindeki yeri gibi sorular, çeşitli alanlardan gelen tarihçi ve müzeciler tarafından tartışılacaktı. Müzelerin toplumlar için anlamı, müzelerin tarihe nasıl müdahale ettikleri, tarihi nasıl anlattıkları, kurguladıkları gibi mesleki sorunlar da müzecilik alanında çalışan uzmanların değerlendirmelerine sunulacaktı. Tüm bu sorun ve sorular demeti, küreselleşme ve yerelleşme ana kavramları çerçevesinde değerlendirilecekti.

Üç gün süren kongrede tüm bu sorular öne çıktı, ayrıca kimi noktalarda sonuç yerine geçebilecek bazı anlaşmalara dahi varıldı.

İlhan Tekeli'nin açılış konuşmasıyla başlayan Kongre, oturum ve bildirilerin özetlenip değerlendirildiği bir seansla kapandı.

Tarihçilikle müzeciliği aynı toplantıda ele almak, başlangıçta aykırı gibi görünse de bu toplantının en can alıcı yaklaşımlarından birini oluşturdu. Bildiriler sonuçta, iki alanın da, geçmişin bugünde yaşayanlara nasıl sunulduğu, nasıl anlatıldığı ekseninde kesiştiğini gösterdi. Tarihçilerle müzecilerin aynı oturumlarda birlikte yer almaları, kavramlar etrafında sınıflanan konuşmalar, kongre öncesinde düzenleme komitesinin varsayımsal olarak öne sürdüğü kesişme noktalarının çok ve önemli olduğu düşüncesini teyid etmiş oldu.

Kongreyi açan Carlo Ginzburg ile Michael Bentley'in konuşmaları, küreselleşme diye adlandırılan olguya kuşkuyla yaklaşıyordu. Son yirmi-otuz yılın en tartışmalı ve önemli tarihçilerinden Carlo Ginzburg'un konuşması, İsviçre doğumlu bir Calvinist olan Bury'nin yaşamöyküsünden yola çıkıyordu. 18. yüzyılın bu maceracı kapitalistinin hayatını belirleyenin Protestan ahlakı mı olduğu, yoksa, bu kişinin eylemleri için İncil'i bir gerekçe olarak mı kullandığı sorusunu soruyordu. Ve hiç duraksamadan bizi Weber'in belirlenimciliğini sorgulamaya itip, aslında, küreselleşmenin bir fetih ekonomisi ile ilişkilendirilebileceğini söylüyor ve ölçütlere göre azalan ve çoğalan bir adaletsizliği sürekli olarak yaşattığını göstermek istiyordu. Bentley'in konuşması ise "toplumbilimsel" vurgular taşıyor, siyasal olana vurgu yapan bir tarihyazımından yola çıkıyor ve küreselleşmenin içinde milliyetçilik vurgusunun yok olmadığını öne sürüyordu. İki konuşma da küreselleşmenin "karanlık" yüzüne atıfta bulunuyordu.

Ertesi günün iki ana konuşmasını, İlhan Tekeli ile Donald Kelley yaptı. Tekeli konuşmasında gündelik yaşam tarihçiliğinin kuramsal altyapısının nasıl olması gerektiği üzerinde durdu ve gündelik yaşam tarihçiliğinin, eğer yazılabilirse, karşılaştırmalı bir işlem sonrasında, insan toplumlarına ilişkin yeni bilgileri üretebileceğini, taraflı bir tarihyazımına karşı bir seçenek oluşturabileceğini söyledi. Donald Kelley ise, kültür tarihçiliğinin uzun tarihine bakıp, son dönemlerdeki "yeni kültürel tarih" tartışmalarının, aslında, geçmişteki uygulamaları ve tarih tasavvurlarını tamamen yok sayıp, bir tür hafıza kaybını içerdiğini öne süren "tartışmalı" ve tasvirî bir konuş-

ma yaptı. Bu konuşma bir bilimsel dal olma iddiasındaki tarihin tarihinin toplumların işleyişi ile ilgili çok önemli veriler ortaya koyabileceğini gösterdi.

Son günün ana konuşmacıları Martin Roth ile Krzystof Pomian'dı. Tarihyazımı tarihi üzerine çalışan ve müzecilik tarihi alanında dünya çapında bir uzman olan Pomian, yeni müzelerin tarihi nasıl yazdıklarını anlamaya çalışan konuşmasında, tarihyazımındaki yeni yaklaşımların, müzelerdeki sergileme stratejilerine ne denli etki ettiğini vurguladı. Bu yeni yaklaşımların siyasal dönüşümlerin ürünü olduğunu belirten Pomian, tarihin de müzenin de aktörlerinin değiştiğini, sergileme ya da yazma stratejilerinde öne çıkanın "demokratik bir bakış" olduğunu, ya da olmak zorunda olduğunu söyledi. Uygulamacı olan, bu yüz ve binyılın son Dünya Sergisi'nin yöneticisi olan Martin Roth ise Dünya Sergilerinde gelecek zamana ilişkin veriler olduğunu, bu anlamda, bir araya gelen gerilim noktalarının gelecekteki birtakım olayların nüvesini de içerdiğini öne sürdü. Çok büyük bütçeli kendi uygulamasından örnekler verdi.

Zaman-Mekân-Bellek: Derleme başlıklı A oturumundaki neredeyse tüm konuşmalarda ortaya çıkan, geçmişe ilişkin bilginin ya da geçmişin bilgisinin bir hakikat tasavvurunun süzgecinden geçtiği, bu hakikat tasavvurunun ise bugüne ait olduğu idi. Geçmişin gerçekliği ile sunulanın gerçekliği arasındaki mesafenin iki boyutu olduğu görüldü. İlki: tehlikeli boyut; burada bugünün hakikat tasavvurlarına göre yazılan geçmişin tahrif edildiği söylendi. Bu noktada, geçmişin bugünü meşrulaştırır şekilde işlev kazanmasının yaygın bir olgu olduğu belirtildi. İkinci boyut ise, bu mesafenin kaçınılmaz bir mesafe, hakikat tasavvurununsa kaçınılmaz bir öğe olduğunun kabul edilmesi durumunda ve ayrıca tasavvurun üzerinde anlaşılmış bir biçimde kurulması sonucunda yazılacak ya da sunulacak olan tarihin işlevinin tehlikesiz (ve belki de daha nesnel) olacağına ilişkindi.

Kültür-Tarih-Müze: Sunma başlıklı B oturumu, kültür kavramı etrafında gelişen konuşma ve tartışmalarla gelişti. Bir kültürün ürettiği ürünlerin sunumu ile bir kültürü bütün olarak sunma arasındaki büyük farklar ortaya konulurken, alıcılar ile yazıcıların ait oldukları dünyaların, uygulamaya yönelik işlemleri nasıl değiştirdiği tartışıldı. Üretilen kültür ile kültür içinde üretilen nesneleri yeniden sunma aşamasında nasıl sorunlarla karşılaşıldığı, müzeleri kimlerin ve niçin kullandığı gibi konular bu oturumun öne çıkan konularındandı. Bu oturumda özellikle tartışma yaratan bir sorun, bir kültürün nasıl sınırlandırılabileceği, bu sınırlamanın yapılıp yapılamayacağı, özellikle de dünya kültüründen söz edildiği bir dönemde, ister coğrafi, isterse de tarihsel sınırlamaların ölçütlerinin ne olduğuydu: Avrupa nerede başlıyor, nerede bitiyordu örneğin...

Yerel-Ulusal-Küresel: Yorum başlıklı C oturumu, yerel örneklerin ya da küçük çaplı örneklerin temsil ettikleri bütünlüklerle ilişkisi üzerine kuruldu. Örneğin yerel tarihyazımının daha büyük ölçekli bir tarihyazımı içindeki yerinin ne olabileceği soruldu. Aynı anlamda, yerel müzelerin, küçük gruplara ait müzelerin daha geniş sınıflamalar içinde nasıl bir yer edindikleri, neyi açıklayıp neyi açıklayamadıkları tartışıldı. Bu temsil sorununun, aidiyet sorununu da içerdiği, bu anlamda özellikle tarih yazan ya da müze yöneten kişilerin ait oldukları ya da kendilerini ait hissettikleri bütünlüklerin, sonuçta ortaya konan ürüne ne türden bir etkide bulunduğu araştırıldı. Aynı yönde, seyirciler ile okuyucuların aidiyetlerinin de yazılanla sunulanı ne oranda değiştirdiği soruldu.

Kongrenin kapanış oturumu.

Kongrede ayrıca üç adet de atölye çalışması gerçekleştirildi. Atölye çalışmalarında, genellikle konuşmacı olarak davet edilen kişilerin mesleki deneyimlerinden yola çıkılarak çok daha genel sorular soruldu. Tartışmalara yön veren, her üç oturumda da, bilgi ile uygulama alanı ve çeşitli bilimsel dallar arasındaki geçişgenlik ve etkileşim idi.

III. Uluslararası Tarih Kongresi, konuların ele alınışını kavramsal düzleme çektiği için, konuşmalar arasında büyük kesişme noktaları olduğu ortaya çıktı. Müzecilik ile tarihçiliğin, bugünün dünyasında, uyması gereken ve üstünde küresel olarak anlaşılmış ölçütleri olduğu görüldü. Müzenin de, yazılan tarihin de hafıza düzleminden bilgi düzlemine çekilmesi gerektiği öne çıktı. Müzelerin özellikle sunma stratejilerini yeniden gözden geçirdiği, bir eğitim mekânı olmaya doğru gittiği görüldü. Konuşmacıların siyasal, kültürel kimliklerinin öne çıkmadığı, bilginin her türden kimlik ve aidiyetin önüne geçtiği bir kongre gerçekleşti böylece. Katılımcıların her birinin kendi alanında uzman olmasının yanı sıra, diğer alanlara da ilgili ve açık olması, niteliği yüksek bildirileri izleyen tartışmaların da hayli verimli geçmesini sağladı. Bilimsel düzeyi yüksek, kışkırtıcı ve düşündürücü bu kongre, Tarih Vakfı çalışanlarının titiz ve başarılı organizasyonu sayesinde eşine az rastlanır bir düzeyde ve keyifte geçti.

Tarihçilik ve Müzecilikte Yorum ve Kurgu

FİLİZ ÇALIŞLAR YENİŞEHİRLİOĞLU

9-11 Aralık 1999 tarihinde İstanbul'da Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından düzenlenen bu uluslararası toplantı, Türkiye'de ilk kez bazı konuların çok disiplinli bir yaklaşımla uluslararası bir kongre kapsamında tartışıldığı bir ortam yarattı. Aynı zamanda Brüksel'de yapılması planlanan Avrupa Müzesi ve Almanya'da Hannover'de Mayıs ayında açılacak olan yüzyılın son dünya fuarı World Expo 2000'in düzenlemeleri gibi gündemde olan kimi büyük boyutlu ve küresel organizasyonların, yöneticileri tarafından Türkiye'de tanıtılmasını sağladı.

Kongrenin ana temasını oluşturan "Tarih Yazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar" ve bunun küreselleşme ve yerelleşme kapsamında değinilen açılımları toplum ve birey arasında yüzyıl sonunda değişen sosyo-kültürel algılama modelleri ve uygulamalarının örneklemeleri oldu. Bu konuşmaların geri planını oluşturan bilimsel kaygı ise epistemolojik yaklaşımdı.

20. yüzyıl sonu, Batı akademik dünyasında epistemoloji, yani bilgi bilimin öne çıktığı bir dönem olmaktadır. Bilginin ortaya çıkış nedenleri ve biçimleri, üretimi, aktarımı, dağılımı, kullanımı, algılanması, öğrenimi ve birey tarafından içselleştirilmesi özellikle sosyal ve insani bilimler alanında yapılan araştırmaların özünü oluşturmaktadır. Bilgi aktarımının soyut ve kategorik doğrular çerçevesinden çıkması bilginin tanımlanmasını da genişletmiştir. Bilgi sadece yazılı olan değil bireyin gündelik yaşamındaki ampirik bilgilerin ve becerilerin yanı sıra, anı ve hayal dünyasının tutumu olarak da kabul edilmekte ve bilgi oluşumuna katkısı sorgulanmaktadır. Bilgi oluşumunun bireyler tarafından sorgulanması, bir yüzyıl sonu davranış biçimi olarak kabul edilse de bilgi üretiminin sadece nesnel ve pozitivist verilere dayanmadan da oluşabileceği varsayımı, 19. yüzyıl sonundan farklı olarak 20. yüzyıl sonunda güçlenmiştir. Bireyin öznel dünyasının hangi koşullarda oluştuğu araştırılırken bu kapsamda görsel birikim, eğitim biçimleri ve toplumsal değer yargıları gibi dış etkenlerin rolü özellikle gündeme gelmektedir. Tüm bu alanların sorgulanması tarih yazıcılığının yazılı biçimlerinde olduğu gibi tarihsel nesne olarak kabul edilen maddi kültür verilerinin görsel düzenlenme biçimlerinde de yeni yaklaşımların ortaya çıkmasında etkin oldu.

Batı tarih yazıcılığında sömürgeci söylemin tarih yazıcılığını nasıl yönlendirdiği konusundaki sorgulamalar yeni yaklaşımlardan birini oluşturmaktadır. 19. yüzyıl sonunda ulus devletler oluşturan Avrupa ülkelerinin aslında bu kimliklerini kurabilmek için sömürgecilik kapsamında nasıl bir "öteki"yi oluşturdukları; gittikleri yerlerde kendi başat kültürlerini yerleştirebilmek için ne tür antropolojik kategoriler yarattıkları, dini misyonerler aracılığıyla veya ilkel-insanı eğitmek adı altında nasıl yerel tarih araştırmalarını destekleyip yerel kimlikler yaratmaya çalıştıkları ideolojik olarak irdelenmektedir.

Bu yaklaşımın müzecilik

Kongrenin açılış günü katılımcılar toplantı binasının önünde.

alanına yansıması ise artık Etnografya Müzelerinin içerik değiştirmesidir. İnsanları etnik yapıları ve kültürlerine göre kategorilere ayıran bu 19. yüzyıl sonu anlayışının Paris'teki ünlü merkezi Musée de l'Homme artık kapanmıştır ve yeni bir anlayışla tekrar açılmak üzere yeniden düzenlenmektedir. Avrupa merkezli zaman ve mekân anlayışının dışından gelen nesneler artık etnografik nesne olarak değil fakat tarihsel nesne olarak tanımlanmaktadır. İsviçre'deki Neuchatel Etnografya Müzesi'de düzenlediği sergilerde, (müze uzmanının söylediği gibi) "bir yandan sergilemelere düşünümsel *(reflexive)* bakış açısı, yani yorumlayanın mutlak olarak kendini yoruma dahil edişini göstermesi", öne çıkmakta diğer yandan da "günümüz hakkında hemen hiçbir şey söylemeyen sanki zamanın durduğu bu müzelerde yapılan güncel tematik sergilerle bu objeleri günlük sorgulamalara entegre etme" çabası gösterilmektedir.

Tarih yazıcılığındaki bir diğer yaklaşım ise, günümüzde küreselleşme kapsamında ortaya çıkan bireyin çok kimlikli benliğinin gündeme gelmesi ve bunun dış dünyaya ve toplumsal örgütlenmeye yansıma biçimleridir. Bu kimlikler artık daha önceden başkaları tarafından belirlenmiş kategoriler kapsamında incelenmemektedir. Bireyin kendini ve çevresini tanımlama ve algılama biçimleri ve yaşanılan tarihsel olguların bu bireysel tecrübe ve düşüncelere yansıması ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda değişik boyutlarıyla tarih eğitimi gündeme gelmektedir. Tarih kitaplarının yazım biçimlerinden ders programlarına, tarihsel mekânlarda yapılan yaratıcı drama çalışmaları ve aktif öğrenme ortamlarından tarihi coğrafyanın kurgulanmasına kadar değişik uygulamalar tarihin "yorumlayanın isteği doğrultusunda" öğrenilmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu kapsamda müzeler ve sergilerin ayrı bir yeri vardır. Tarih müzeleri de tıpkı etnografya müzeleri gibi sergileme yaklaşımlarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Kanada'da Quebec Devlet Müzesi, 1988 yılında yeni bir sergilemeyle "dünyaya ve insanoğlunun serüvenine açık" bir Uygarlık Müzesi olarak açılmıştır. Kanada'nın ülke olarak göçmenlerden oluştuğu görüşü bu yeni sergilemede ağırlık kazanmış, bu nedenle Quebec'in geçmişi "Hatıralar" adı verilen bir sergilemeyle ele alınmıştır. Müze uzmanının görüşüne göre "16.-20. yüzyıla uzanan olayların kronolojik bir dökümünü didaktik bir kurgulama kapsamında vermek yerine, sergileme Quebec'lilerin tarihini beş bölümde anlatmaktadır. Yurt özlemi, yeni koşullara uymak, baskı, zorla kabul, özgürlük. Böylece ülkeyi oluşturan her türlü cemaat, etnik ve kültürel grup kendini bu sergilemede bulabilmektedir."

Kültürel tarih ve kültürler arası ilişkilerin tarihi algılama ve yazmadaki rolü ise tarih yazıcılığına, arkeoloji, sanat tarihi, sosyal ve kültürel antropoloji gibi bilim dallarına oranla çok daha geç tarihli olarak girmiştir. Daha çok 1970'lerden sonra tarih yazıcılığında ivme kazanan bu anlayış tarihin sadece yazılı belgelerde ve arşiv kaynaklarında yer almadığını kabul etmiş ve kültürel tarih veya tarihsel antropoloji araştırmalarının desteklediği yorumbilimsel yaklaşımla zenginleşmiştir. Müzecilik alanında ve sergilemede ise bu yaklaşım her zaman için ön koşul olmuştur. Tarihçi bireysel araştırmalarıyla tarihi yorumlayıp yazarken, müzeci, nesneleri yeni bir bağlam içinde bir araya getirirken diğer alanlardan gelen kişilerle sürekli olarak iş birliği içinde olmaktadır. Bu olgu ise müzeciyi ve sergi düzenleyicisini sürekli olarak tarihi yeniden kurgulayabilmeye ve ortaya konanın değişik katmanlar içinde izleyici tarafından daha açık okunabilir ve yeniden izleyicinin bakış açısına göre üretebilir kılmaya yönlendirmektedir. Tarihçinin aksine, yaptığının kurgulama olduğunu başından beri bilen müzeci, yeni sergileme yöntemiyle konuyu didaktik gerçekler olarak değil fakat sergilemeyi yapan kişinin bakış açısı olarak gösterirken, tarihçi kendisini kurgulamasının arkasına saklamaktadır. Müzeler ve sergiler yazılı tarihin resimsel mekânları değil, tarihin görsel bir dille yeniden üretilebildiği, bireyi geçmişiyle birebir ilişkiye geçirebildiği yerlerdir.

Kongrenin, İlhan Tekeli'nin yönettiği, Carlo Ginzburg ve Michael Bentley'in konuşmacı olarak katıldıkları açılış oturumu.

ARŞİVDEN BİR BELGE (10)

İskilipli Tahir Efendizâde Ebubekir Nâbi'nin Rüyası (1909)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

31 Mart Olayı'nın ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine V. Mehmed'in çıkarılması nedeniyle Şehbal mecmuasının yayınladığı kapak.
Şehbal, S. 5, 15 Mayıs 1325.

Derler ki, "dervişin fikri ne ise" rüyası da odur... Yani, yaşadığımız hayatın niteliği, gündelik yaşantımızın akışı, yaşadığımız (ya da yaşamak isteyip de yaşayamadığımız) olayların içeriği, yaşamda gerçekleştirmek olanağı bulamadığımız bütün hayallerimiz geceleri uykumuzda "rüya" olarak çıkar karşımıza. Rüyamızda, olmak istediğimizi olmuş, yapmak istediğimizi yapmış görürüz kendimizi. Bilinçaltımızda her ne varsa, rüyalarımızda su yüzüne çıkıverir. Çok sıkışık bazı durumlarda, rüyada görünen (ya da göründüğü söylenen) "aksakallı bir dede" bize doğru yolu gösterir, hidayete erdirir. Düşlerimiz bizi biz kılar. Bu nedenle, "bana rüyanı anlat, sana kim olduğunu söyleyeyim" tarzında bir rüya yorumculuğu geleneği insanlık tarihinin en eski mesleklerinden bir tanesidir.

Osmanlı tarihi de hem rüyalardan, hem de rüya yorumculuğu geleneğinden nasibini almıştır. Namık Kemal Osmanlı devletinin kuruluşunu "cihângirâne bir devlet yarattık, dört yüz çadırlık aşiretden" beyitiyle özetlemiştir. Ama, Osmanlı devletinin kuruluşu aşamasında Osman Gazi'nin görmüş olduğu bir rüya da çok önemli bir rol oynamıştır.

Aşıkpaşazâde'nin aktardığı bir rivayete göre, Osman Gazi dönemin hem saygın hem de varlıklı Sûfî şeyhi Şeyh Edibâlî'nin evinde misafir olarak kalmakta olduğu bir gece bir rüya görür. Osman Gazi'nin rüyasında ak sakallı ve nur yüzlü bir ihtiyarın göğsünden bir ay doğar, gökyüzüne yükselir ve Osman Gazi'nin göğsüne dalar. Ayın Osman Gazi'nin göğsüne girmiş olduğu yerden bir büyük ağaç çıkar. Bu ağacın gölgesi kısa bir zaman zarfında bütün dünyayı kaplar. Ağacın gölgesi altında koca koca dağlar, dağların eteklerinden güldür güldür akan dereler vardır. İnsanlar, mutluluk içinde, akıp giden bu sulardan içmekte, bahçelerini sulamakta, çeşmeler inşa edip suyu başkalarına da ulaştırmaktadır. Osman Gazi uyanır uyanmaz gördüğü rüyayı hemen Şeyh Edibâlî'ye anlatır. Şeyh Edibâlî Osman Gazi'nin rüyasını, "Osman, oğlum, sana ve senin soyundan gelecek olan oğullarına Allah tarafından imparatorluk bağışlanmıştır" sözleriyle yorumlar. Şeyh Edibâlî, kızı Malh[ât]ûn'u derhal Osman Gazi ile evlendirmiş ve yakında bir cihan imparatorluğu kuracak olan Osman Gazi ile yakın akraba olmayı da ihmal etmemiştir.[1]

"Osman Gazi'nin rüyası" ile kurulduğuna inanılan Osmanlı İmparatorluğu tarihinde rüyalar ve rüya yorumcuları hep önemli bir rol oynadı.[2]

624 yıl süren Osmanlı hükümranlığının son dönemlerinde iktidara gelen Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid'in baskı (istibdâd) rejimi sırasında yaşanan siyasi olaylar, dönemin aydınlarını baskının olmadığı bir ülke hayal etmek durumunda bıraktı. Bazı yazarlar bu yöndeki düşüncelerini sansür memurlarının elinden kurtarabilmek için "rüya" adıyla yayınlamak durumunda kaldılar. Ünlü şair Namık Kemal'in *1289 Safer'inin Ondördüncü Gecesi Görülmüş Bir Rüyâ*'sı[3] ile şair ve edib Ziya Paşa'nın uzun yıllar yayınlanmaksızın elden ele dolaşan ve ölümünden sonra *Edîb-i Muhterem Merhûm Ziyâ Paşa'nın Rüyâsı*[4] adıyla yayınlanmış olan risalesi, bu geleneğin iki güzel örneğidir.

Bu sayıda sunacağımız belge, birkaç gün önce rüyasında "hazret-i fahr-ı risâlet efendimiz"i, yani Hz Muhammed'i görmüş olduğunu iddia eden İskilip'li Tahir Efendizâde Ebubekir Nâbi efendinin, 31 Mart Vak'ası'ndan sonra Osmanlı tahtına çıkmış olan Sultan Reşad'a göndermiş olduğu 5 Haziran 1909 tarihli bir dilekçe ile ilgili. Ebubekir Nâbi

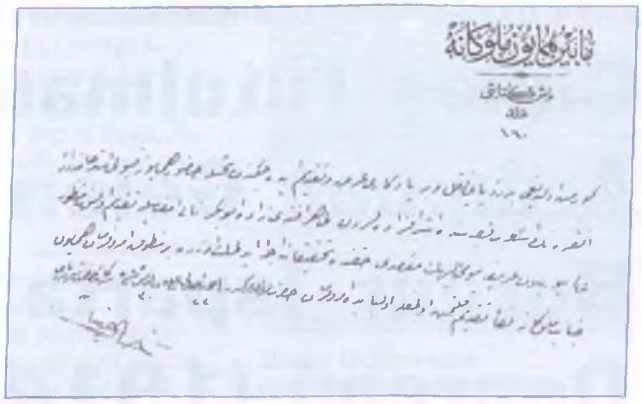

BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsi, Genel No: 156, Husûsi No: 25, Aded: 2, Vesika: 1 ve 2.

efendinin iddiasına göre, "rüyâ-yı acîzide" peygamberimiz efendimiz kendisine iki kez üst üste görünmüştür. Hatta Ebubekir Nâbi efendinin anlattığına göre, görünmekle kalmamış, ondan tahta yeni çıkmış olan Sultan Reşad'a selamlarını iletmesini de istemiştir. Dahası, Hz Muhammed, Ebubekir Nâbi efendiye Sultan Reşad'a iletilmek üzere çok özel bir de mesaj (kelâm-ı resûlullahî) vermiştir. Ebubekir Nâbi efendi bu mesajı Sultan Reşad'a şahsen iletebilmek için huzura kabul edilmek istemektedir. Huzura kabul edildiği takdirde, üzerine Kur'an-ı Kerim'den âyetler yazılı para büyüklüğünde bir taşı da Sultan Reşad'a ayrıca hediye etmek niyetindedir.

Dönemin saray başkatibi Halid Ziyâ'nın (Uşaklıgil) imzasını taşıyan diğer belgede ise Ebubekir Nâbi efendinin huzura kabulünden evvel asıl maksadının ne olduğunun etraflıca araştırılması istenmektedir. İskilipli Ebubekir Nâbi efendinin "rüya"sı gerçekleşebildi mi? Kim bilir...

1. Aşıkpaşazade [Derviş Ahmed], *Menâkib-i Tevârih-i Al-i Osman*, (Ed.) F. Giese, Leipzig, 1929, zikreden: Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley, 1995, s. 10.
2. Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyâtında Siyâsî Rüyâlar*, Ankara, Akçağ Yayınları, ty, 272 s.
3. Namık Kemâl, *1289 Saferinin Ondördüncü Gecesi Görülmüş Bir Rüyâ*, 1304, 32 s.
4. Ziyâ Paşa, *Edîb-i Muhterem Merhûm Ziyâ Paşa'nın Rüyâsı*, Dersaâdet, Karabet Matbaası, 1326, 39 s.

Atebe-i felek-mertebe-i cenâb-ı pâdişâhiye

Bahr ü berde rehber ve yâveri hızr ü ilyâs ve hamâyil-ârâ-yı kerîme-i (kul eûzu bir rabbin nas melikin nas) olan pâdişâh-ı sipihr-iktidâr veli nimet-i bî-minnetimiz şehinşâh-ı sürûş-girdâr efendimiz hazretlerini rabbimiz lemyezel hazretleri taht-gâh-ı karârilerinde bitmez ve tükenmez ömür ve afiyet ihsân buyursun, amin.

Bu abd-i memlûkleri Ankara vilâyet-i celîlesine merbût İskilip kazası eşrefzâdegân evlâdlarından olup bundan çend gün akdemleri min-gayr-i haddin âlem-i ma'nâda iki def'a olarak hazret-i fahr-i risâlet efendimiz hazretlerini rüyâ-yı acîzide görerek zât-ı veli-nimet efendimiz hazretlerine selâm-ı peygamberî buyurularak ve daha başka kelâm-ı peygamberî olduğundan işbu kelâm-ı resûlullahı zât-ı pâdişâhilerine arz u beyân buyurulmasını da emr ü tenbîh buyurmuş olduğundan şu hâlde emr-i risâlet-penâhiyi efendimiz hazretlerine de tebliğe mecbûr ve borçlu bulunduğum sûretde yed-i âcizîde cihân kıymetinde ve zât-ı mukaddes efendimiz hazretlerinin de hıfzına şâyân ve kabûl buyurulacağından cennet-mekân sultân Mahmûd hazretlerinin yirmi paralık meteliği kıt'asında makbûl bir taş üzerine hazret-i Kur'an-ı azîmü'ş-şân yazılı taşı da hazret-i şehriyâriye yâdigâr ve takdîm edeceğimden zîrâ gerek kölelerince ve gerek başka bir şahsa müteallik (vallahi billahi) bir ifâde-i marûzâtım olmayıp asıl maksad-ı acizînin bâlâda beyân eylemiş olduğum kelâm-ı hazret-i peygamberiyi izâhâtla yâdigâr edeceğim taş husûslarından ibâret olup bu abd-i memlûklerinin taraf-ı saltanat-ı seniyyelerine celbime irâde-i fermân buyurulması bâbında ve kâffe-i ahvâlde emr ü fermân ve âtıfet-i bî-pâyân şevketlû kudretlû pâdişâhımız efendimiz hazretlerinindir

fî 23 Mayıs sene 1325 [5 Haziran 1909]

Bende-i sâdıkalarından Tahir Efendizâde
Ebubekir Nâbi köleleridir
İskilip
(mühür)

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsi, Genel No: 156, Husûsi No: 25, Aded: 2, Vesika: 1.)

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne
Başkitâbeti
aded
160

Görmüş olduğu bir rüyâyı nakl ve bir yâdigârı arz ü takdîm edeceğinden bahisle huzûr-ı hümâyûna kabûlü istirhâmına dâir Ankara'nın İskilip kazasında eşrâfzâdelerden Tahir Efendizâde Ebubekir Nâbi imzâsıyla takdîm olunup manzûr-ı âlî buyurulan ariza-i mumâileyhin maksadı hakkında tahkikât icrâ edilmek üzre bermantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne leffen takdîm olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 23 Cemâziyelevvel sene 1327 ve fî 30 Mayıs 1325 [12 Haziran 1909]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
(imza)
Hâlid Ziyâ.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Husûsi, Genel No: 156, Husûsi No: 25, Aded: 2, Vesika: 2.)

1894 DEPREMİNİN İZMİR'DEKİ YANSIMASI VE

Güneş Tutulmasının Ardından Gelen Burdur-Isparta Depremi (1914)

MEHMET EMİN ELMACI
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü
araştırma görevlisi

17 Ağustos 1999 tarihinde gerçekleşen deprem sonrası güncelleşen 1894 İstanbul depremine *Toplumsal Tarih*'in 69, 70 ve 71. sayılarındaki yazılarla ışık tutulmaya çalışılmıştır.[1] Bu kısa yazımda 1894 İstanbul Depremi ve İzmir basınındaki yansıması üzerinde dururken, o dönemde basının deprem haberlerini verme yöntemi üzerinde de birkaç örnek vereceğim. Ayrıca 11 Ağustos 1999'da gerçekleşen güneş tutulmasının ardından önce 17 Ağustos'ta Marmara'da, sonra Yunanistan, Tayvan ve Amerika'da gerçekleşen depremler ile 21 Ağustos 1914'teki Güneş tutulması sonrası meydana gelen depremlerin ortaya koyduğu ilginç tesadüfe de yer vermeye çalışacağım.

1894 depreminde Fatih Atikali'de hasar görmüş bir türbe.
İstanbul'da Vuku Bulan Hareket-i Arza Ait Resimler Albümü, Atatürk Kitaplığı.

1894 İstanbul Depremi

> ...öğle üzeri müezzinlerin ezan okuduğu bir sırada önce hafif bir sarsıntı ile kendisini hissettirmiş, güneybatıdan kuzeydoğuya ve aşağıdan yukarıya olmak üzere bunu daha şiddetlisi takip etmiştir. İstanbul halkı dehşet içerisinde sokaklara dökülmüş, Allah Allah nidaları her tarafta duyulmaya başlamıştı. Bu sırada deniz üzerinde bulunanlar şiddetli dalgalarla sallanınca büyük bir korkuya kapılmışlar, şehre baktıkları zaman yükselen toz bulutları görünce deprem olduğunu anlamışlardı. Marmara sahillerinde deniz önce geriye çekilmiş, sonra şiddetli dalgalar halinde karaya vurmuş, etrafta kayık, küçük gemi gibi deniz üzerinde, sahilde ne varsa hepsini parçalamıştır.[2]

Deprem gerçekten de İstanbul'da büyük bir yıkıma yol açmıştı. Bu konuda önemli bir çalışma yapmış olan Feriha Öztin'e göre deprem, İstanbul sınırları içinde 474 kişinin ölümüne, 482 kişinin yaralanmasına, 387 dayanıklı yapı ile 1087 ev ve 299 dükkânın önemli ölçüde hasar görmesine neden olmuştur.[3] Ancak gerçek sayının bunun daha üstünde olduğu bilinmektedir.

O dönemde basına uygulanan sansüre bakış açıları da ilginçti. Deprem sırasında Adapazarı'nda bulunan Dybowski, 6 Ekim 1894'te yazdığı makalesinde "İstanbul gazeteleri, 1894 Temmuzunda meydana gelen ve Adapazarı'nda gözlemleyebildiğim, Anadolu'daki son depremlerin neden olduğu hasarın ve üzerinde önemli durulması gereken olayların önemini azaltmayı amaçlayan küçük bir sansüre uğradı"[4] derken yayınlanan başka bir makalede "...Avrupalıların anlamakta güçlük çekeceği geleneksel bir taktikle Türk Hükümeti övgüye değer bir amaçla ve kuşkusuz halkı kışkırtmamak için depremle ilgili hiçbir bilginin verilmemesi konusunda basına kesin yasaklar getirildi. Böylece ülkenin yetkili insanlarına, ellerinde bulunan gözlemlerini karşılıklı iletebilecek tek aracı ve bir çalışma-

nın ortak bileşkesini çıkarmayı da yasakladı"[5] deniliyordu.

Deprem Anadolu'nun birçok bölgesinde de hissedilmişti. İzmir'de de 10 Temmuz günü iki kere şiddetli sarsıntı gerçekleştiği ve sadece halkın heyecanlanmasına neden olduğu bilinmektedir. Yine de

> ...asıl vakanın nerede serzede-i zuhur olduğu kestirilememişti. Aradan on iki saat geçmeksizin İstanbul şehrinin büyük bir zelzeleye tutulduğu hakkında ilm-i icmali alınabilmiş ise de telgrafların inkıtaına mebni bu babda tafsilata derdest olamayan şehrimiz ahalisi büyük bir heyecan içinde kaldılar. Filhakika vaka-ı müessireden yirmi dört saat sonra vürud eden vapurlarla birtakım yolcular gelmiş ise de, bunların yekdiğerine uymayan rivayeti ahalimizin heyecanını teskine badi olmak şöyle dursun bilakis mucib-i iştidadi olmuştur. Herkesin nazarı Dersaadet postasının vürudüna münatıf oldu. Nihayet Perşembe günü (12 Temmuz) Dersaadet evrak-ı havadisi geldi. O belde-i tabiiyenin nasıl bir ahval-i es'ef iştimale düçar olduğu anlaşıldı.[6]

İzmir'de de deprem sırasında, Aydın demiryolu hattının Punta civarındaki saat kulesindeki saat beş dakika durmuş, sonra yeniden işlemeye başlamıştı. Demiryolu çevresinde bulunan kasabalardan alınan telgraflar sayesinde depremin Soma, Akhisar, Kasaba, Alaşehir, Ödemiş, Dinar, Tire, Nazilli, Aydın ve Torbalı'da da hissedildiği anlaşılmıştır.

Depremde zarar görenler için, her tarafta yardım komisyonları oluşturulmuştu. İzmir'de de eşraftan oluşan bazı kişiler 18 Temmuz 1894 tarihinde vilayete çağrılmış ve bir komisyon oluşturulmuştu.[7] Oluşturulan bu komisyon, *Bank-ı Osmani* şubesinde 23 Temmuz'da bir toplantı yapmış ve 5 kısıma ayrılmışlardı. Buna göre;

1. Kısımda: Mösyö Weber, Abdulkadir Paşa, İliyadi, Ispartalı Rejyo ve Şekyari Efendi.

2. Kısımda: Tisniso Neme, Fidao Gaydo, Horasani ve Siyezani Efendiler.

3. Kısımda: Evliyazade Hacı Mehmet Efendi, Georgi Bobli, Karaman, Hacı Davut Ferkuli, Ksenepulos Efendiler.

4. Kısımda: Eşref Paşa, Nesim Habif Efendi, Matyosyan, Arabyan, Aysiyan ve Salamonidi Efendiler.

5. Kısımda: Armao, Ispartalı Mikr, Bosko Bey ve Murat Efendi yer almıştı.

Aynı şekilde yurtdışından da yardım gelmekteydi. Zarar görenler için para toplamak amacıyla Londra Belediye Başkanı başkanlığında bir komisyon oluşturulurken, İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası da ayrı bir komisyonda yer almıştı. İngiliz Elçisi ve James William Vital de ayrıca para yardımında bulunmuşlardı.[8]

Deprem dış basında da yer almıştı. *Hizmet*'in aktardığına göre; Fransız *Figaro* gazetesinde de depremle ilgili bir makale yayınlanmış, ayrıca bu gazetede, İstanbul'daki depremzedeler için bir yardım komisyonu da oluşturulmuştu.[9]

1894 Depremi'nde 17 Ağustos 1999 depremiyle önemli benzerlikler bulunmaktaydı. Günümüzde deprem bölgesine daha önce göç etmiş olan ailelerin, deprem sonrası kendi memleketlerine dönmeye başlamaları gibi, 1894 depreminde de Şirket-i Hayriye vapurları, programları dışında olmak üzere birçok aileyi köylerine götürmek için bir iki iskele dışında bir yere uğramadan, karşılıklı seferler düzenlemişlerdi.[10] 1894 depremi gündüz gerçekleştiği için, çarşı esnafı korkularından işyerlerini terk ettiklerinden dolayı kuyumcu, bakkal dükkânı ve manifatura gibi yerler açık kalmış, bu nedenle bir şey çalınmaması için jandarma, çarşı odabaşıları, hamal ve bekçiler sırayla nöbet de tutmuşlardı.[11]

Gazetelerdeki "...Merkez Efendi mahallesinde sakin 3. Daire mensubininden Mustafa Ağa'nın zevcesi heyecan ile kendisini pencereden atmış ve bel tarafı ezilmiştir. Mevlevihane kapısı civarında sakin Kantarcı Emin Ağa'nın başına bir taş düşerek yaralmıştır. Gureba Hastahanesi hademesinden Kayserili Mustafa duvar altında kalarak mecruh olmuştur" gibi haberler de dönemin basınının depreme ve zararlarına bakışını yansıtması açısından ilginçtir. Yine 17 Ağustos depreminde, bir futbolcunun ailesinin önce öldüğü belirtilerek sonra haberin yanlış olduğunun duyurulması gibi, 1894 depreminde de *Sabah* gazetesi Heybeliada'da Şura-yı Bahriye azasından Mirliva Tayyar Paşa'nın evindeki balkonun yıkılmasıyla, Paşanın bir eşinin ve bir oğlunun öldüğü haberini vermiş; ancak daha sonra bunun asılsız olduğu bildirilmişti.[12]

***Güneş tutulmasının rahat izlenebileceği yerler. Tasfir-i Efkâr*, 21 Ağustos 1914.**

GÜNEŞ TUTULMASI SONRASI DEPREM

Gelelim 1914 yılındaki Güneş tutulması ve ardından gerçekleşen Burdur, Isparta depremine. 1914 yılının 21 Ağustosu'nda gerçekleşen Güneş tutulması Türkiye'den de belirli bölgelerden izlenmişti. *Tasfir-i Efkâr*'da verilen haritada da bu küsufun (Güneş tutulmasının) rahat izleneceği yerler belirtilmişti.[13] Buna göre; 1914 Güneş tutulması Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Ergani, Muş ve Musul bölgelerinde rahatlıkla izlenebilmişti. Bu Güneş tutulmasından sonra ise, 3 Ekim 1914 tarihinde büyük yıkımlara neden olan Burdur, Isparta depremi gerçekleşmişti.[14] Aynı deprem, verilen haberlere gö-

KÜSUFU NASIL SEYRETMELİ?

Güneşin tutulmasını doğrudan doğruya gözle tetkik etmek müşgüldür. Şemsin şiddet-i ziyası hele bidayet-i küsufda gözleri pek kamaştıracağından kamerin ne suretle güneşi örtmeye başladığını görmek mümkün olmaz. Küsufu bidayetinden nihayetine kadar temaşa edebilmek için iki vasıta vardır ki, biri vapur dumanı renginde cam kullanmaktır. Diğeri genişçe bir tahta fıçının içine su doldurup yere bırakmak ve güneşin su içinde akseden suretini seyreylemektir. Bir büyük ayna da arkası üstü yere yatırılıp, güneşin resmini ayna içinde temaşa etmek de kabildir ama ayna ziyade inikasat (yansıma) verdiğinden en iyisi ya dumanlı cama, veyahut fıçı içinde suya müracaat eylemelidir.

Tasfir-i Efkâr, 21 Ağustos 1914.

re Avusturya'da Viyana'da da hissedilmişti. 17 Ekim 1914 tarihinde ise bu kez Yunanistan'da Ege Adaları kaynaklı bir deprem daha gerçekleşmişti.[15] Bugün bazıları tarafından öne sürülen depremlerin Güneş tutulmasından kaynaklandığına dair iddialar, o zaman da dile getirilmiş ve bu iddialar karşısında Rasathane-i Amire Müdürü Fatin şöyle bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır:

> ... filhakika ahalimiz arasında bazı safdilane tesadüf ediliyor ki bunlar kuyruklu yıldız zuhuru, hüsuf (Ay tutulması) ve küsuf vukuu gibi hadisat-ı semaviyenin esbabı malum olan bazı vaka-yı mühimme-i arziye zuhuruna delalet eylediği zehab-ı batılına düşüyorlar. Belki beş bin seneden beri esbabı malum olan zaman-ı vukuu tayin edilebilen ve arazi üzerinde bir senede laakal iki defa vukuu bulan ve adeta Güneşin tulû ve gurubu gibi bir mesele-yi hayatiyeden başka bir şey olmayan husuf ve küsuflardan tefaüle (geleceği görmeye) kalkışmak pek büyük bir zaaf-ı fikir eseridir. Bu babda fazla bir söz söylemeye lüzum görmüyorum. Fakat Farabi'nin bir risalesinin bir bölümünü tercüme ile iktifa ediyorum. "En garip ve en acaip şeylerdendir ki küsuf vukuunu, büyük padişahlardan birinin vefatı ve saire gibi bazı vaka-yı azime-i beşeriyeye delalet eyleyenler bulunur. Eğer şu hüküm-ü kanaat sahih olsaydı güneşin bulutla kapanmasıyla da aynı hadisatın vukuu lazım gelirdi. Bu gibi fikirlerden divaneleri bile uzak görmek isterim.[16]

Fatin Bey, bu gibi batıl inançlara inananları kendine göre bir açıklama yaparak ikna etmeye çalışıyor ancak bunda başarılı olamama korkusundan olsa gerek, işi bir de dini yönden ele alıyor ve Hz Muhammed'den de örnek veriyor:

> İşin cihet-i diniyesine gelince. Böyle bir itikadda bulunmak hafazanallah küfürdür. Nebi-i zişanımız Müslümanları bu gibi düşüncelerden suret-i katiyede men buyurmuştur. Mahdum-u resulun vefatı gününe bir küsufun tesadüfü hasebiyle, ashab arasında bu vakanın vefat-ı mahdum-u nebiye işaret olduğuna dair bir söz devran eylediği peygamberimize vasıl olur olmaz buyurmuşlardır ki "hüsuf ve küsuf Allahtandır. Ne bir kimsenin doğumu ne de ölmesi için tutulmazlar." İşte bu hadis-i teşrifden bu gibi itikat-ı batılanın İslamiyete ne kadar remugayyir ve menafii olduğu anlaşılıyor.

Güneş tutulması sonrası gerçekleşen Isparta'daki depremde 5500 haneden 3000'inin yıkıldığı, 2000 kişinin öldüğü belirtilirken[17] daha fazla zarar gören Burdur'da ise tahminen 2500 kişi hayatını kaybetmişti.[18] Depremden zarar görenler için özellikle Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-ı Milliye Cemiyetleri maddi yardımlarda bulunmuşlardı.

1. Osman Köker, "Sansüre Uğramış Bir Deprem", *Toplumsal Tarih*, S. 69 (Eylül 1999), s. 4-7; Mehmet Ö. Alkan, "1894 İstanbul Depremi Üzerine", *Toplumsal Tarih*, S. 70 (Ekim 1999), s. 11-17. Ayrıca bu konuda bkz. Feriha Öztin, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1994; Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanat Tarihi*; Erdem Yücel, " Tarih Boyunca İstanbul Depremleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 6 (Temmuz 1971), s. 58-63.
2. Erdem Yücel, *age*, s. 63.
3. Feriha Öztin, *age*, s. 9.
4. *age*, s. 30.
5. *age*, s. 48.
6. *Hizmet*, 14 Temmuz 1894. İzmir, depremi ancak iki gün sonra öğrenebilmişti. *Hizmet* gazetesi depremi ile ilgili yazılarında İstanbul'daki *Saadet* gazetesinin haberlerini aynen aktarmıştı.
7. *Hizmet*, 25 Temmuz 1894.
8. *Hizmet*, 28 Temmuz 1894.
9. *Hizmet*, 25 Temmuz 1894.
10. *Hizmet*, 14 Temmuz 1894.
11. *Hizmet*, 21 Temmuz 1894.
12. *Hizmet*, 21 Temmuz 1894. *Sabah* gazetesinin kapatılmasında bunun gibi asılsız haberleri yayınlaması etkili olmuştur.
13. *Tasfir-i Efkâr*, 21 Ağustos 1914.
14. *Tasfir-i Efkâr*, 4 Teşrinevvel 1914.
15. *Tasfir-i Efkâr*, 18 Teşrinevvel 1914.
16. *Tasfir-i Efkâr*, 21 Ağustos 1914.
17. *Tasfir-i Efkâr*, 11 Teşrinevvel 1914.
18. *Tasfir-i Efkâr*, 4 Teşrinevvel 1914.

ISPARTA'DAN YÜKSELEN İMDAT ÇIĞLIĞI

Memleketimizi kurasıyla beraber yerle yeksan eden müthiş zelzele 40.000 nüfusu sokaklarda, çamurlar ve sular içerisinde bıraktı. Kabil-i iskân bir ilticagâh yoktur. Umum aileler üryan ve giryan, ayaklar altında sürünüyorlar. Her tarafta baş gösteren ihtiyac-ı umumiye inzimam eden şiddetli ve devamlı yağmurdan mütevellid sefalet de her merhametli insan yüreğini parçalayacak kadar dilsûz bir manzara teşkil etmektedir. Anadolu'nun en güzel şehirlerinden biri olan Isparta şimdi baştan ayağa muhtac-ı muavenettir. Elyevm bu tali'siz toprakta hiç kimse bir şeye malik değildir. Hemhududumuz olan Burdur dahi aynı haldeki bir harabeden başka bir şeydeğil. Isparta'da zaiyat 2000 nüfustan fazladır. Mecruh çoktur. Enkaz altından hâlâ ecsad çıkarılıyor. İhtiyac-ı umumiyi tehvin için mutasarrıfımız ve valimiz çalışıyor. Fakat bu felaketzede havalide her vasıtadan mahrum bulunuyoruz. Çamurlarda yatan 40000 nüfus zannederim bütün Osmanlı ve İslam alemini düşündürecek ve ağlatacaktır. Hamiyetperverânın dikkatine bu sadâ-yı istimdadı îsal eylemenizi istirham ederim.

(Isparta Belediye Reisi Ali Bey'den 10 Ekim 1914'te gelen telgraf)
Tasfir-i Efkâr, 11 Teşrinievvel 1914.

Muğla Halkevi ve Çalışmaları

Dr. MELEK ÇOLAK
Muğla Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi okutmanı

En altta: Halkevinin ilk binası (x işaretli). Bugün yerinde Ziraat Bankası bulunuyor.

Altta: Halkevinin ikinci binası. Bina şimdi Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi olarak kullanılmaktadır.

MUĞLA HALKEVİ'NİN AÇILMASI

Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra onların yerini alan halkevleri Cumhuriyetin ilk yıllarında halkı eğitmek, ulusal kültür ve bütünlüğü sağlamak için kurulan kurumlardır. Ulusal kültürün araştırılması ve yaygınlaştırılması için okullar ve resmi kuruluşlar yeterli olmadığı için yarı resmi kuruluşlar ile kültürün yaygınlaştırılması yoluna gidilmiştir.[1] Halkevleri kurulduğu yıl olan 1932'den itibaren yurt düzeyine, köylere ulaşan bir kuruluş, birer halk üniversiteleri niteliğindedir.[2]

Muğla Halkevi'nin yayın organı olan *Halkevi* dergisinde halkevlerinin kuruluş amacı şu şekilde dile getirilmektedir:[3]

> Halkevleri Kemalizmin ve demokrasinin en kuvvetli prensiplerinden biri olan sınıfsız bir millet yaratmak konusunda ümit bağladığımız bir kuruluştur. Sosyal konumları ve meslekleri ne olursa olsun, bütün vatandaşlar bu temiz çatıların altında yer bulurlar; herkes payına düşen yararı sağlar. Bir demirci ile bir doktor, bir fırıncı ile bir mühendis, bir dülger ile bir ressamın yanyana bağdaş kurduğu dertleştiği birbiriyle fikir takası yaptığı başka bir kurumumuz yoktur.

Halkevleri Türkiye'de ilk açılmaya başladığı andan itibaren Muğlalı aydınlar da Muğla'da bir halkevinin açılması konusunda girişimlerde bulunmuşlar, ancak bina sorunu nedeniyle bu istek hemen gerçekleşmemiştir. Bu engele karşı, en istekli olan kişilerden biri *Halk* gazetesi sorumlusu Mustafa Cavit Aker'dir. Şöyle der:

> Muğla ili memlekette görülen inkılap hareketlerinin hiç birinden geri kalacak bir durumda değildir. Bu hareketleri büyük bir yetenekle hazmeden bu çevre neden bu hareketlerden mahrum kalmalı-dır? Biz gerekirse yağmur çamur altında toplanır ve amacımıza ulaşmak için en çetin durumu bile kabul ederiz.[4]

Sonunda dilekler gerçekleşir. Şimdiki Ziraat Bankası'nın bulunduğu yer, eskiden şehir kulübü olarak kullanılan bina, halkevine verilerek Muğla halkevi 23 Şubat 1933'te açılır.[5] Daha sonra 1.4.1936 tarihinde Muğla valiliğine atanan Recai Güreli döneminde yaptırılan (şimdi Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi olarak kullanılan) binaya taşınır.[6]

1950 yılına kadar ise Muğla'ya bağlı diğer ilçelerde birer halkevi açılmıştır. 1949 tarihine göre Muğla ve çevresinde 7 halkevi ve 41 halkodası vardır.[7] Bu çalışmanın konusu sadece Muğla merkezdeki halkevi ve çalışmalarıdır.

Tek partililiğin doğal bir sonucu olarak CHP'ye bağlı kurum olarak çalışan halkevleri dokuz şube olarak hizmet vermiştir. Bunlar:[8]

1- Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi,
2- Ar (Sanat) Şubesi,
3- Temsil Şubesi,
4- Spor Şubesi,
5- Sosyal Yardım Şubesi,
6- Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi,
7- Kitapsaray Şubesi,
8- Köycülük Şubesi,
9- Müze ve Sergi Şubesi.

Muğla Halkevi Bando-Mızıka Takımı, bir bayram kutlaması sırasında.

Bir halkevi açılınca mutlaka 9 şubenin birden açılması şart değildir; üç şubede faaliyete geçecek imkân ve üyesi olan her yerde bir halkevi açılabilir. Bu bakımdan Muğla halkevi ilk olarak dil-tarih-edebiyat, güzel sanatlar, spor, sosyal yardım, halk dersaneleri ve kurslar ile köycülük şubesi olmak üzere 6 kolda faaliyete geçmiştir.[9]

MUĞLA HALKEVİ'NİN ÇALIŞMALARI

Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi

Bu şubenin amacı çevrenin genel bilgisinin artmasına ve parti prensiplerinin kökleşmesine, yurt sevgisinin, yurttaşlık görevleri duygusunun yükselmesine yarayacak konularda konuşmalar, konferanslar düzenlemekle beraber, dil ve edebiyat konularıyla özellikle ilgilenmektir.[10]

Muğla halkevi ilk açıldığı yıl bu şubede 1 avukat, 9 öğretmen, 7 tüccar, 6 sanatçı, 8 diğer mesleklerden olmak üzere 31 kişi görev yapmış,[11] bu sayı birkaç yıl içinde 3 katına ulaşmıştır.[12] İlk yıllarda bütün şubelerinde olduğu gibi coşkulu çalışmalar devam etmiş; şube açıldığı yıl, öz Türkçe kelimeler derlemekle folklor incelemeleriyle uğraşmış, tarih araştırmaları yapılmıştır.[13] Örneğin Lisien ve Karyahlara ilişkin incelemelerde bulunmuş, eski eserlerin resimlerini toplayarak sonuçlarını *Halk* gazetesinde yayımlamış, köylerin tarihini yazmak için köylerden bilgi toplamaya başlamıştır. Yurttaşların soyadı almalarında kolaylık olması için M. Cavit ve O. Saffet'in yazdığı *Türk Adları* adlı bir küçük broşür bastırarak bütün çevreye dağıtmış, atasözleri, maniler toplayarak Türk Dil Kurumu'na göndermiştir. Knossos Telmisos, Halikarnas, Milas gibi eski ve yakın çevreye ait incelemeleri yayımlamıştır.[14] Ayrıca halkı her konuda aydınlatmak için merkezde ve köylerde konferanslar verilmiştir.[15] Bu konferanslara ilk yıllarda halk büyük ilgi göstermiştir diyebiliriz.[16] Ancak bu coşku zamanla, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında azalmış, Muğla halkevinin şube sayısı artmasına rağmen, faaliyetleri günden güne azalmış ve eleştiriler başlamıştır. Örneğin dil bayramının 12. yıldönümü kutlamalarında bayramın önemi yeterince anlatılmadığı gerekçesiyle dil ve edebiyat kolu başkanlığı eleştirilmiştir.[17]

Ar (Sanat) Şubesi

Amaç müzik, resim, heykel, mimari alanlarında profesyonel veya amatör unsurları bir araya toplayıp genç yeteneklerin yetiştirilmelerini sağlamaktır.[18] Şu çalışmalarda bulunmuştur:[19]

Modern müzik üzerinde çalışmış gençlere kurs açılmıştır. Bu şube sayesinde hemen her halkevi gibi Muğla Halkevi de bir radyo sahibi olmuş, radyosunu Ankara'ya bağlayarak hoparlörünü koydukları bahçe ve meydanların kalabalıklarla dolmasını ve halkın radyo programlarını dinlemesini, en önemlisi halkın dış dünyayı algılamasını sağlamıştır. Önemli günlerde, halkevlerinin kuruluş yıldönümlerinde radyo önemli bir görev üstlenmiştir. Özellikle halkevine ait bando-mızıka takımı bayramlarda, özel günlerde müziği halka duyurmada önemli bir görevi yerine getirmiş, bayramlarda milli oyun havaları çalarak halkı aynı heyecan etrafında birleşmede etkili olmuştur.[20] İlgi azalınca da halkı halkevine çekmek için resim, şiir yarışmaları düzenlemek bir çözüm yolu olarak sunulmuştur.[21]

Temsil (Gösteri) Şubesi

Amacı halkevlerinde hareket uyandırmak, şehir ve kasabaların tiyatro ihtiyacını gidermek, gençleri güzel ve serbest konuşturmaya alıştırmak, memleket ve toplum için yararlı öğütlerde bulunmak, tiyatro sanatçısı olabilecek yeteneklerin kendilerini geliştirmelerine imkân vermektir.[22]

Muğla Halkevinin temsil şubesi 1935'de açılmış, piyesler özel gün ve milli bayramlarda halka sunulmuştur.[23] Muğla Halkevi temsil şubesi ilk kurulduğu yıllarda açık tiyatro yöntemini uygulamış; kazaları dolaşmış, sahnesi olmayan yerlerde açık hava yöntemini uyguladığı gibi, köy ve nahiyelere yaptığı gezilerde açık hava gösterileri ile halkın ilgisini çekmeye çalışmıştır.[24]

Muğla Halkevi temsil şubesi kapanmasından önceki 6 -7 yıl içinde ise görevini pek yerine getirememiştir. Bunun nedenleri arasında malzeme eksikliğini söylemek gerekir.[25] Ayrıca kadınların sahneye çıkmak istememesi, gönüllü olmamaları da bir eksiklik yaratmıştır.[26]

Spor Şubesi

Amacı beden terbiyesine önem vermek ve sağlıklı kuşaklar yetiştirmektir.[27]

Spor şubesi 1933'te açılmıştır. Bu yılda 124 erkek üyesiyle köycülük şubesinden sonra en fazla üyesi olan koldur.[28] Bölgede sporun gelişmesi için çalışmış, maçlar düzenlemiş, bölge birinciliklerine girmiş, spor sahası yaptırmış, özellikle futbol ve avcılık sporlarının yayılması için çalışmalarda bulunmuş, Avcılar Kulübü adıyla bir kulüb kurulmuştur.[29] Ayrıca bugünkü Muğlaspor, geçmişteki halkevi spor kulübünün bugünlere dek gelen bir uzantısıdır.[30]

Sosyal Yardım Şubesi

Görevi yardıma muhtaç kimselere yardım etmek ve toplumun yardım ve dayanışma duygularını uyandırmak ve yükseltmektir.[31] Sosyal yardım şubesi halkevi ilk açıldığı yıl kurulan şubelerden birisidir.[32] Diğer şubelerle işbirliği yapan sosyal yardım şubesi, açtığı bakımevinde yoksullara yardım etmiş, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun ihtiyaçlarını belirlemiş, ilkokullarda bulunan fakir çocuklara gıda yardımı yapmıştır.[33] Kapanışına kadar maddi imkânsızlıklar içinde de olsa çevresine en faydalı olan şubelerden birisidir.[34]

Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi

Halkın bilgisini yükseltecek her türlü okuma- yazma hareketlerinin ilerleyip gelişmesini sağlamak amacıyla açılmıştır.[35]

Muğla Halkevi halk dersaneleri ve kurslar şubesinde Fransızca, yurt bilgisi, tarih kursları ile okullarda okuma yazma öğretmek için kadın ve erkeklere halk dersaneleri açmıştır.[36] Açılan yabancı dil kurslarına öğrencilerle beraber özel girişimci ve memurlar ilgi göstermiştir.[37] Dikiş ve nakış kursları ise en çok ilgiyi gören kurslardır.[38]

Kitapsaray ve Yayın Şubesi

Kütüphaneler halk bilgisinin ilerlemesinde başlıca etken olduğu için her halkevinde bir kütüphane ve okuma odası bulunması halkevinin ilk kurulma şartlarından sayılmıştır.[39]

Muğla Halkevi kitapsaray ve yayın şubesi 1934'te 36 üye ile işe başlamış,[40] iki yıl içinde bu şubeden yararlananların sayısında artış görülmüştür.[41] Toplumumuzda kitap okuma alışkanlığının bugün bile ne derece yaygın olduğu düşünülürse, Cumhuriyetin ilk yıllarında, cumhuriyetin getirdiği değişiklikleri henüz özümseyememiş olan halkın, bu kitaplıklardan ne derece yararlandığı veya yararlanmak istediği daha açık bir şekilde ortaya çıkar. Muğla Halkevi kitapsaray ve yayın şubesi ayrıca birtakım broşür ve kitaplar yayınlayarak kültür yaşamına katkıda bulunmak istemiştir. Bunlar *Akşehir Kitabeleri* ve *Tetkikat, Türk Adları, Tütün Ekenlere Öğütler, Demokrasinin Menşei ve Tekamülü, Halkevi Çalışma Broşürleri* adlarını taşımaktadır.[42] Cezaevindeki vatandaşlara kitap yetiştirme çabası içinde olması bu şubenin faaliyetleri arasındadır.[43]

Temsil ve Musiki Şubesinin Fethiye'de bir etkinliği.

Sosyal Yardım Şubesi'nin fakir öğrencilere verdiği yemek.

Köycülük Şubesi

Köycülük şubesinin asıl görevi köylerin gelişmesine ve köylü ile şehirli arasındaki karşılıklı sevgi ve dayanışma duygularının kuvvetlenmesine çalışmaktır.[44]

Muğla Halkevi köycülük şubesi 1933'te 130 erkek üye ile açılmıştır. Sık sık köyleri ziyaret etmiş, köy okulları açtırmış, köylülerin devletle ilgili işlerini takip etmiş, konferanslarla köylüyü aydınlatma görevi yüklenmiş,[45] spor faaliyetleri köylere taşınmıştır,[46] ancak zamanla bütün bu programların düzenli yerine getirilmesi için maddi yardıma büyük ihtiyaç duyulmuş, bu sağlanamadığı için de 1947'den itibaren bu şube faaliyet gösterememiştir.[47]

Müze ve Sergi Şubesi

Yerel tarih hakkında yapılacak araştırmalarla yeni belgeler elde etmeye ve bunları yayınlamaya çalışmak, tarihi eserlerin korunması için halkla temas etmek, milli ve yerel tarihi gerçekleri çeşitli konferans ve yazılarla geniş halk kitlelerine yaymak bu şubenin görevidir.[48]

Muğla ili bir açık hava mü-

Halk Dershanesi ve Kurslar Şubesi'nin kadınlar için açtığı okuma yazma kursu.

zesi olmasına rağmen Muğla Halkevinde bu şube açılamamıştır. Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan beri ilin önde gelenleri, çıkarılan eski eserlerin biraraya getirilebilmesi için Milas ve Muğla'da bir müzenin kurulmasını istemişler,[49] bu isteklerden 25 yıl sonra 1962'de Fethiye'de bir arkeoloji müzesi, 1964'te Bodrum da bir müze açılmasına rağmen,[50] Muğla müzesi ancak 19 Ocak 1994 tarihinde açılabilmiştir.

HALKEVLERİNİN KAPATILMASI

Muğla Halkevi gün geçtikçe etkinliğini yitirmeye başlamış, II. Dünya Savaşı yıllarında durgunluk dönemine girmiştir.[51] Daha 1942 yılında Mustafa Cavit Aker, halkevine, özellikle aydınların gelmediğinden şikâyet ederek şöyle demektedir :

> Bu konuda hayli anlaşmazlık ve dedikodu vardır. Fakat gerçeği söylemiş olmak için diyelim ki aydınların hepsi de buraya müdavim değildirler. Birçokları buraya gelmiyorlar, bunların bir çoğu özel çıkarlar veya başka dedikodulara kurban olsa bile, bir kısmı da gelmiyorlar. Yapılan incelemelerde bunlara ya halkevlerinde uygun mevkii verilmediği veya halkevlerinde, halkevlerinden çıkar bekleyenlerle halkevinin çevrilmiş bulunması neden olarak gösterilebilir. Halkevleri hiçbir çıkar ve hiçbir kişisel emel gütmeyen kurumlardır. Bu yüksek ideyi kişisel kurallara uydurmak hiç kimsenin hakkı değildir. Layık olanları ve çalışabilecekleri işbaşlarına geçirmek ve layık oldukları mevkilerde çalıştırmak gerekir. Çok yerlerde buna önem verilmediği görülüyor. Halkevi başkanlığı ve üyeliği kutsal bir görev değil, bir etiket olarak kullanılıyor.[52]

Ayrıca bu konuda gençlerin halkevine karşı ilgisiz kaldığından söz edilmekte, fakat suçlu olarak onlara önderlik etmeyen halkevi büyükleri görülmektedir.[53] Bu konuda Cevdet Sönmez adlı bir kişinin söyledikleri ilgi çekicidir:

> Ben şuna inandım ki gençliğin hemen hemen her hareketi yaşlıların etkisinden ileri gelir Eğer çok işler yapmak için kanı kaynayan gençlik, başlarında bir şahsiyet bulursa, muhakkak ki kendisinden beklenen her işi yapacaktır. Bütün gecesini temsil solonundaki sobanın veya bilardo masasının başında geçiren gençlik bu oturuşu ile ne kendine nede kimseye bir şey kazandırmıyor. Arada sırada yapılan maçlar veya seneden seneye söylenen bir iki şiir, verilen bir telsim asla yeterli değildir.[54]

Muğla Halkevinin bu durgunluğunun nedenlerini araştırmak için Muğla'da çıkan *Akyol* gazetesi iki soruyu içeren bir anket yaparak okuyucuların düşüncelerini almak ve olaya çözüm getirmek istemiştir.[55] Gelen yanıtlar halkevi komite ve üyelerinin yeni baştan seçilmesi, büyüklerin gençlerle ilgilenmesi, maddi imkânsızlıkların giderilmesi ve halkın halkevinde aradığını bulamadığı için gelmediği yönündedir.[56]

Bütün bu eleştirilere, çözüm yollarına rağmen Muğla halkevinin hareketsizliği II Dünya Savaşı'nın getirdiği başka kaygılar nedeniyle sürmüş,[57] yapılan törenler bile adet yerini bulsun tarzında olmuştur.[58] Bu durgunluğun nedenlerinden olarak ayrıca halkevi programlarının uygulanmasında maddi yardımın çözümlenmesinin önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.[59]

Türkiye genelinde 1944'te devlet bütçesinden halkevlerine yapılan yardım 2.800.000 Lira iken, 1950'de 1.250.000 Liraya düşmüştür.[60] Özellikle çok partili yaşama geçtikten sonra başlayan parti mücadeleleri, Muğla Halkevi içerisinde etkisini göstermiş, Halkevine zarar vermeye başlamıştır.[61] 1945'ten sonra muhalefetin; halkevinin CHP'nin organı olduğunu, örneğin "siz halkevinin uşağısınız" düşüncesini işlemesi Muğla'da aydın ve halk üzerinde etkili olmuş, halkevi gün geçtikçe ilgisizliğe mahkum olmuştur. Kısacası halkevi siyasete alet edilmiştir.[62] Dönemin parti çekişmelerine örnek olarak, Cevat Cavlı adlı kişinin halkevinin kuruluş yıldönümde tören ve eğlencelere katılmak istemeyen DP'lilere yazdığı şiir bunu göstermektedir.[63]

Siyasi fikirler arkada kalsın,
Arkadaş yararlı olmak için gel,
Zevkinden memleket örnekler alsın,
Arkadaş yararlı olmak için gel.

Mukaddes havası ihlal edilmez,
Herkesin evidir kötülenilmez,
Boş yere bu ocağa küsülmez,
Arkadaş yararlı olmak için gel.

Gayesi bambaşka öyle bir ev ki,
Burada çalışmanın sonsuz olur zevki,
Vatana faydalı bu yeri sev ki,
Arkadaş yararlı olmak için gel.

Sonuçta Halkevlerini kapatan kanun 8 Ağustos 1951'de kabul edildikten sonra Muğla Halkevi de kapatılmış, eşya ve dokümanlara devlet el koymuştur.

Atatürk Türkiye'sine özgü olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında halkı cumhuriyet ideoloji-

si etrafında toplamak ve yurttaş olma bilincini sağlamak için kurulan halkevleri, bu açıdan çok önemli bir görev üslenmişlerdir. Muğla Halkevi kurulduğu ilk yıllarda bütün halkevlerinde olduğu gibi başlattığı coşkulu atılımını ilerleyen yıllarda gösterememiştir. II. Dünya Savaşı'nın getirdiği yokluk yılları, bunun halk üzerindeki etkisi, çok partili yaşama geçiş, halkta yarattığı kutuplaşma, devrim yıllarının eleştirisinin yapılmaya başlanması gibi pek çok neden bu kurumu durgun hale getirmiştir. Bütün eksikliklerine rağmen dış dünya ile pek bağlantı sağlayamayan Muğla halkının sosyal, kültürel açıdan gelişmesine etki etmiş, çevresi ile ilgilenmesinde önayak olmuştur.

1943 yılı Şubat ayında biçki-dikiş kursuna devam eden öğrenciler.

1. Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", *Belleten*, c. I., sayı: 196, TTK Basımevi, Ankara, 1956, s. 213; *Muğlada Halk*, 2 Şubat 1948, s. 1; Şerafettin Turan, "Atatürk Devriminin Işığında Kültür ve Bilim Politikamız Nasıl Bir Gelişme Göstermiştir?", *Atatürk ve Eğitim, Türk Eğitim Derneği 5. Eğitim Toplantısı 4-5-6 Kasım 1981*, Türk Eğitim Derneği yayını, s. 268; *Muğla Halkevi Dergisi*, Halk Basımevi, Muğla, sayı: 1, 1 Mart 1937, s. 19.
2. Şerafettin Turan, *age*, s. 268; *Muğlada Halk*, sayı:1570, 2 Mart 1940, s. 2.
3. *Halkevi Dergisi*, sayı: 2, 1 Nisan 1937, s. 20.
4. *Muğlada Halk*, sayı: 1205, 26 Haziran 1932, s. 1-2.
5. *Halkevleri 1932-1935*, "Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?" Bu konuda ayrıca o dönemde yaşıyan emekli öğretmenlerle görüşme yapılmıştır.
6. Zekai Eroğlu, *Muğla Tarihi*, İzmir 1939, s. 135.
7. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Genel Kitaplıklar ve Müzeler ile Halkevleri, Odaları ve Okuma Odaları, Kitaplıkları İstatistikleri 1943-1944*, Pulhan Matbaası, s. 30; *Kuruluşlarının Yildönümü, Halkevleri 1932-1951-1963*, CHP İstanbul Gençlik Kolu yayını, Ünal Matbaası, İstanbul, 1963, s. 13.
8. *Halkevleri 1932-1935*, s. 11-12.
9. *Halkevlerinin 1933 senesi Faaliyet Raporları Hülasaları*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1934, s. 94-96.
10. *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Zerbamat -1940, s. 5.
11. *Halkevleri 1933 senesi...*, s. 84-85.
12. *Halkevlerinin 1935 senesi Faaliyet Raporları Hülasaları*, Ulus Basımevi, 1936, s. 126-127; *Halkevlerinin 1934 senesi Faaliyet Raporları Hülasaları*, Ulus Basımevi, 1935 s. 140-141.
13. *Halkevleri 1933...*, s. 62.
14. *Halkevleri 1934...*, s. 86; *Halkevleri 1932-1935*, s. 19.
15. *Halkevlerinin 1933...*, s. 122-123; *Halkevlerinin 1934...*, s. 86.
16. *Muğlada Halk*, sayı: 1586, 22 Haziran 1940, s. 1; *Muğlada Halk*, sayı: 1624, 5 Nisan 1941, s. 1; *Muğlada Halk*, sayı: 1637, 11 Nisan 1942, s. 1; *Muğlada Halk*, 28 Eylül 1940-27 Şubat 1943 yıllarına ait sayılar.
17. *Akyol*, sayı: 27, 2 Mart 1944, s. 4; *Akyol*, sayı: 97, 27 Eylül 1944, s. 1.
18. *Talimatname*, s. 10.
19. *Halkevleri 1932-1935*, s. 41; *Muğlada Halk*, sayı:1570, 2 Mart 1940, s. 1
20. *Muğlada Halk*, sayı:1553, 28 Teşrin 1939, s. 3; *Muğlada Halk*, sayı: 1570, 2 Mart 1940, s. 1; *Muğlada Halk*, sayı: 1619, 1 Mart 1941, s. 1; *Muğlada Halk*, sayı: 1640, 26 Temmuz 1941, s. 1.
21. *Akyol*, 1 Şubat 1944-6 Nisan 1944 arasındaki sayılar.
22. *Talimatname*, s. 13-14.
23. *Halkevleri 1934-1935...*, s. 94-207; *1937 Yıldönümü Broşürü*, s. 27; *Muğlada Halk*, sayı: 1545, 2 Eylül 1939, s. 4.
24. *Muğlada Halk*, sayı: 1637, 5 Temmuz 1941, s. 1; *Muğlada Halk*, sayı: 1641, 6 Eylül 1941, s. 1.
    Bu piyesler içinde en ilgi çekeni *Yurdum İçin* adlı oyun ve *Efenin Aşkı* adlı komedidir.
25. *Akyol*, 21 Mart-1 Şubat 1944 arasındaki sayılar.
26. *Muğlada Halk*, 28 Şubat 1942 s. 1.
27. *Talimatname*, s. 15-16.
28. *Halkevlerinin 1933-1934-1935 senesi...*, s. 116-159.
29. *Halkevlerinin 1933-1934 1935 senesi...*, s. 62-98; *Halkevleri 1932-1935...*, s. 74-75; *1937 Yıldönümü Broşürü*, s. 27; *Akyol*, sayı: 109, 15 İkinci Teşrin 1944, s. 2; Akyol, sayı: 112, 25 İkinci Teşrin 1944, s. 1.
30. Emekli Öğretmenlerle Yapılan Görüşmeler.
31. *Talimatname*, s. 19.
32. *Halkevlerinin 1933-1934 Senesi...*, s. 92.
33. *1937 Yıldönümü Broşürü*, s. 14; *Halkevleri 1932-1935*, s. 98, *Halkevlerinin 1933-1934-1935...*, s. 62-87; *Muğlada Halk*, 10 Birinci Teşrin-21 Birinci Teşrin 1942 arasındaki sayılar, *Muğlada Halk*, 9 Mayıs 1942 sayı: 1981 s. 1.
34. *Akyol*, 4, sayı: 107, İkinci Teşrin 1944, s. 2; *Muğlada Halk*, sayı: 19758, 25 Şubat 1948, s. 53.
35. *Talimatname*, s. 22-23.
36. *Halkevlerinin, 1933-1934-1935...*, s. 62-98.
37. *Halkevleri, 1932-1935...*, s. 99.
38. *Muğlada Halk*, sayı: 1720, 13 Şubat 1943, s. 1.
39. *Talimatname*, s. 24.
40. *Halkevlerinin 1934 Senesi...*, s. 176-177.
41. *Halkevlerinin 1934 Senesi...*, s. 87-95; *Halkevlerinin 1935 Senesi...*, s. 95-98.
42. *Halkevi, 1932-1935...*, ss. yok.
43. *1937 Yıldönümü Broşürü*, s. 16.
44. *Talimatname*, s. 27-28.
45. *Halkevlerinin, 1933-1934-1935...*, s. 62-236.
46. *Akyol*, sayı: 62, 23 Mayıs 1944, s. 2.
47. *Muğlada Halk*, 21-25 Şubat 1948, s. 1-3.
48. *Talimatname*, s. 29.
49. *Muğla: Cumhuriyetin 15. Yılında*, Marifet Basımevi, İzmir, 1938, s. 97.
50. *Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla: 1973 İl Yıllığı*, Ticaret Matbacılık, s. 148-150.
51. *Akyol*, 5 Şubat 1944-2 Mart 1944 arası sayılar.
52. *Halk*, sayı: 1671, 28 Şubat 1942, s. 1.
53. *Akyol*, 1-5 Şubat 1944 arasındaki sayılar.
54. *Akyol*, sayı: 14, 1 Şubat 1944, s. 2.
55. *Akyol*, 7-11 Mart 1944, arasındaki sayılar.
56. *Akyol*, 14 Mart-11 Nisan 1944 arasındaki sayılar.
57. *Akyol*, 30 Eylül-13 Ocak 1944; *Halk*, 21-25 Şubat 1948 arasındaki sayılar.
58. *Akyol*, sayı: 97, 27 Eylül 1944, s. 1; *Akyol*, 2 İkinci Teşrin 1944, sayı: 105, s. 2.
59. *Halk*, 21 Şubat 1948, sayı: 19757, s. 1.
60. *Kuruluşlarının Yildönümünde...*, s. 40.
61. *Halk*, 21 Şubat 1948, s. 1.
62. Emekli öğretmenlerle yapılan görüşmeler.
63. *Halk*, sayı: 19760, 3 Mart 1948, s. 3.

Nevra Necipoğlu: Türkiye'de Bizans Çalışmak

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin kasım ayı konuğu Nevra Necipoğlu'ydu. Toplantı 18 Kasım'da Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Lise eğitimini 1978'de Robert College'de tamamlayan Doç. Dr. Nevra Necipoğlu, ABD Wellesley College'de tarih ve iktisat üzerine eğitim almış. Yüksek lisans ve doktorasını ABD Harvard Üniversitesi'nde Bizans tarihi üzerine yapan Necipoğlu halen Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünde görev yapmakta.

Lisans eğitimine başlarken, düşünceleri arasında tarih eğitimi almanın bulunmadığını belirten Necipoğlu, içindeki tarih sevgisini nasıl keşfettiğini anlatarak toplantıya başladı:

"Tarihçi olmak, benim üniversite yıllarımın başlangıcından beri belirlenmiş, planlanmış bir seçim değildi. Tam anlamıyla tesadüfi oldu diyemesem bile, büyük ölçüde dört senelik lisans eğitimim sırasındaki deneyimlerim, seçtiğim dersler, karşılaştığım hocalar bu tercihi belirledi diyebilirim."

ÜNİVERSİTEDEKİ İHTİSASLAŞ(MA)MA

Üniversiteye başladıktan sonra, okunulan bölümden memnun kalmamak veya başka bir bölüme ilgi duymak, sık karşılaşılan bir durum. Nevra Necipoğlu iktisat eğitimi alırken tarihe olan ilgisini keşfedince, Amerika'daki lisans eğitiminde sunulan imkânlar sayesinde hem iktisat hem de tarih üzerine eğitim alarak *(double major)*, önüne çıkan bu sorunu kolaylıkla aşmış:

"Wellesley'de bir yandan iktisat dersleri alırken, diğer yandan da tarih dersleri almaya başladım. Ama daha henüz o noktada da benim tarihçi olmak ve de akademik kariyer yapmak gibi bir fikrim yoktu. Niyetim önceleri iktisat-felsefe üzerine *double major* yapmaktı. Ancak Wellesley'de ilk yılımda Avrupa entelektüel tarihi üzerine aldığım iki dersten çok etkilendim. Bunları takip eden diğer tarih dersleri, beni iktisat-felsefe yerine iktisat-tarih üzerine *double major* yapmaya yönelti. Ve nihayet, artık dördüncü senemin sonunda, 'tarihçi' olmaya karar vermiştim. Şimdi burada özellikle şunu vurgulamak istiyorum; Türkiye'deki ve Avrupa'daki çok yerde geçerli olan üniversite sisteminde, hemen lise eğitimi sonrasında bir ihtisaslaşma oluyor. Aslında, ben burada 'ihtisaslaşmamanın' önemini vurgulamak istiyorum. Çünkü Türkiye'de kalsaydım, tarihe olan bu akademik ilgimi belki hiç keşfetmeyecektim, belki de bugün tarihçi olmayacaktım."

NEDEN BİZANS TARİHİ?

Meslek hayatından edindiği tecrübeler sonucunda "neden tarih?" yerine "neden Bizans Tarihi?" sorusunun Türkiye'de daha çok merak edildiğini fark eden Necipoğlu bu konuya da açıklık getiriyor:

"Wellesley'deki son senemde tarihçi olmaya, akademik kariyer yapmaya ve dolayısıyla lisansüstü programlara başvurmaya karar verdiğim noktada, hangi konuda uzmanlaşmak istediğimi düşünmeye başladım. Her nedense Osmanlı tarihi, Türk tarihi, İslam tarihi gibi ilk akla gelen ve bizim daha yakın olduğumuz konular beni çok çekmedi. İstanbul'da doğmuş ve büyümüş biri olarak bizlere okullarda çok çok az öğretilen Bizans tarihi bende daha büyük heyecan, ilgi ve merak uyandırdı. Tarihe ve tarihçiliğe ilgisi olan kişide bir nevi dedektiflik ruhu olduğuna inanıyorum

ben; yani gizli olanı ortaya çıkarmak, deşifre etmek dürtüsü. İşte bu kapsamda ortaokul, lise tarih kitaplarında birkaç cümleyle geçiştirilen Bizans, bana böyle gizli, hatta gizemli de diyebilirim, bir konu olarak gözüktü."

Türkiye'nin coğrafi açıdan bakıldığında Bizans çalışmalarında önemli bir yer edinmesi gerekirken, Bizans tarihi araştırmalarının yok denecek kadar az olmasını eleştiren Necipoğlu, bu durumun kendi çalışma alanının belirlenmesinde büyük etkisi olduğunu vurguluyor:

"Bizans'a çocukluğumdan beri duyduğum kişisel ve amatörce ilgi ve merak, daha sonraki yıllarda giderek olgunlaşarak, Türkiye'de Bizans çalışmalarının oldukça geri kalmış konumu, ihmal edilmiş ve hatta reddedilmiş oluşu, bunun yanlış bir yaklaşım olduğu, coğrafi ve kültürel mirasçısı olduğumuz Bizans'ın daha iyi tanınması ve bilinmesi gerektiği gibi düşünce ve kaygılarla birleşince, sonunda 'Bizans tarihçisi' olmaya karar verdim."

Bu kararını verdikten sonra Harvard Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlayan Necipoğlu, 1990'da Boğaziçi Üniversitesi'nde görev yapmaya başlar.

TÜRKİYE'DE BİZANS ARAŞTIRMALARI VE OBJEKTİFLİK

Kendini, Bizans tarihinin özellikle sosyal ve ekonomik gelişmelerine yönelik çalışmalar yapan, bir "sosyal-iktisadi tarihçi" olarak tanımlayan Necipoğlu, bu ana çerçeve içerisinde özellikle Bizans-Osmanlı ilişkilerini incelediğini ve esas uzmanlık alanının da Geç Dönem Bizans tarihi olduğunu belirtiyor.

Necipoğlu bir Türk tarihçi olarak daha çok Geç Dönem Bizans tarihi ve Bizans-Osmanlı ilişkilerine yönelmesinin, Mutfak Toplantılarında birçok tarihçinin de dile getirdiği, objektiflik konusunu zedelemeyeceğini aksine bu durumun faydalı olabileceğini vurguluyor:

"Geç Dönem Bizans tarihi ve Bizans-Türk ilişkilerine daha yoğun olan ilgim, bir yerde tabii bir Türk Bizansçı olmamdan kaynaklanıyor. Tarihçilerin mümkün olduğunca objektif olmaları gerektiğini hep söyleriz. Fakat objektiflik, tarihçinin ilgilendiği konuyla kişisel bir bağı olmamasını, çalıştığı konunun onun için kişisel bir anlam taşımamasını gerektirmez. Bu, objektifliği illa ki engelleyen bir faktör değildir. Aksine, tarihçinin kendi yaşadığı ortam ve mekânlarla çalıştığı konu arasında bir ilişki kurması gerektiğini düşünüyorum ve bu yüzden Bizans tarihi içerisinde Geç Dönem Bizans tarihine ve Bizans-Türk, özellikle de Bizans-Osmanlı ilişkilerine yöneldim."

Nevra Necipoğlu, 1997'de Selanik'teki Osios David Kilisesi'nde.

Çalışma masasında.

BİZANS TARİHİYLE İLGİLENMENİN ZORLUKLARI

"Günümüzde Bizans uygarlığı insanlık tarihinin önemli bir parçası olarak, tüm dünyada bilim adamları tarafından incelenmekte. Özellikle Bizans İmparatorluğu ile aynı coğrafyayı paylaşan ve bu uygarlığın etkilerini günümüzde hâlâ hissetmekte olan ülkelerin bu konuya ayrı bir önem vermeleri, ayrı bir ilgi göstermeleri doğal bir durum. Ancak Bizans coğrafyasının büyük bir kısmını kapsayan ve bu uygarlığın başkentini de içeren Türkiye'de, Bizans'ın günümüze dek süregelen etkileri inkâr edilemeyecek kadar önemliyken, Bizans çalışmaları maalesef çok geri bir konumda" diyen Necipoğlu, bu durumu Bizans tarihi çalışmanın Türkiye'ye özgü zorluklarına bağlıyor ve bu zorlukları da belirtiyor:

"Türkiye'de Bizans tarihçisi olmanın üç büyük zorluğu ya da üç büyük engeli var. Bunlardan birincisi dil sorunu. Tarihçi do-

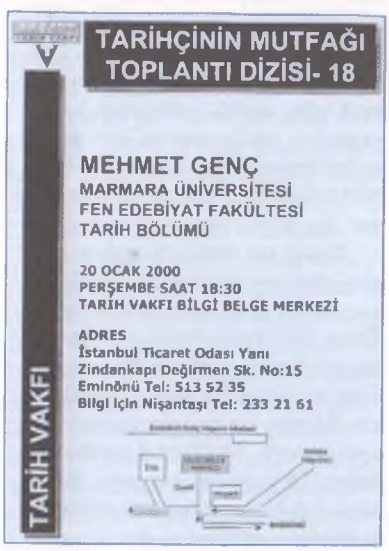

ğal olarak yazılı belgelerle uğraşan bir kişi olduğu için ve Bizans tarihinin de orijinal belgelerinin çoğunluğu Grekçe ve Latince olduğu için ortada ciddi bir dil sorunu var. Klasik dilleri, yani Grekçe ve Latince bilmek gerekiyor ve Türkiye'de özellikle bu dillerde eğitim almak çoğu zaman kolay olmuyor. Bunun yanı sıra birtakım modern Avrupa dillerini de bilmek gerekiyor; İngilizce, Fransızca, Almanca en başta aklıma gelenler ve en gerekli olanlar. Çünkü bu ülkelerde Bizans çalışmaları çok gelişmiş ve bu konuda literatürü takip edebilmek için, yani orijinal kaynakları okumanın yanı sıra ikincil literatürü de takip edebilmek açısından, bu dilleri bilmek çok önemli. Öte yandan Bizans tarihi içerisinde seçilen uzmanlık alanına göre, birtakım başka diller de gerekiyor, örneğin bu Arapça olabilir, Osmanlıca olabilir, Farsça olabilir, Rusça ya da birtakım başka Slav dilleri olabilir. Dolayısıyla diller açısından çok zahmet ve birtakım ön çalışmalar gerektiren bir konu Bizans tarihi.

Özellikle tarihçilere mahsus ikinci büyük zorluk ya da engel, Türkiye'de Bizans çalışmaları sürdürmenin kaynak sorunu. Bizans'ın fiziksel mirasını Türkiye bugün büyük ölçüde barındırmakta; buna karşın yazılı kaynaklar burada yok denecek kadar az. Dolayısıyla, orijinal belgelere dayanan araştırma imkânları çok kısıtlı. Bunun yanı sıra, bir de kütüphane eksikliği var, Bizans'a dair literatürü takip etmeyi zor kılan. Bizans konusunda yeterli, uzmanlaşmış, ihtisaslaşmış iyi kütüphaneler mevcut değil. Dolayısıyla, gerek araştırma yapmak için, gerek tarihçinin yeni yayınları takip ederek kendisini geliştirmesi için büyük ölçüde yurtdışına bağımlı olması gerekiyor. Bu ikinci büyük sorun.

Fakat en ciddi ve aşılması en güç olan sorun, siyasi-ideolojik sorun. Bu aslında Türk tarihçiliğinin genel ideolojik problemlerinden birisi, sadece Bizans tarihine mahsus bir sorun değil, fakat Bizans tarihi için özellikle çok geçerli. Milliyetçi tarihçilik akımı Türkiye'de bir nevi 'Bizans fobisi' ve Bizans mirasını reddetme eğilimi doğurmuştur maalesef. Bizans tarihçisi Türkiye'de bu sorunlarla mücadele etmek zorunda ve bu mücadele, kolay bir mücadele değil."

Necipoğlu bu sorunlardan özellikle siyasi-ideolojik sorunun çok büyük bir engel olduğunu ve acilen aşılması gerektiğini vurguluyor:

"Türkiye doğal olarak Bizans çalışmalarının merkezi olması gerekirken, ne yazık ki bu konuma gelememiş ve Bizans çalışmalarında oldukça geri kalmıştır. Bir yandan dinsel etkenler, bir yandan Bizans uygarlığına, Bizans tarihine öncelikle Yunanlıların sahip çıkmasıyla bağlantılı olarak, konunun birtakım siyasi amaçlara alet edileceği korkusu, bazı önyargıların oluşmasında önemli rol oynamış ve Türkiye'de köklü ve kuvvetli bir Bizans tarihçiliği geleneğinin var olmamasına kısmen neden teşkil etmiştir. Oysa ki bazı çevrelerce ileri sürülen Bizans'ın siyasi emellere alet olması tehlikesi ancak bilim yoluyla, Bizans tarihine ve kültürüne Türkiye'nin de sahip çıkmasıyla engellenebilir. Dolayısıyla Türkiye'de Bizans'a olan ilginin gelişmesi ve bu sahadaki çalışmaların artması bizim için bir tehdit değil, tam tersine, eğer mevcutsa, böyle bir tehdidi ortadan kaldırmanın en etkin yoludur. Ayrıca, nasıl ki Osmanlı tarihine sadece Türkiye ve Türkler sahip çıkamazsa, çıkmamalıysa, o coğrafyada yaşamış çeşitli uluslar Osmanlı mirasından ne kadar etkilendilerse, Bizans coğrafyasında yaşayan kişiler olarak bizlerin de bu tarihi ve kültürü reddetmemesi gerekir."

ARTAN İLGİ VE BİZANS ÇALIŞMALARININ GELECEĞİ

Necipoğlu, tüm bu olumsuzluklara rağmen, Bizans tarihinin Türkiye'de bir gelecek vaat ettiği inancında olduğunu belirterek, Bizans tarihi açısından yakın zamanda Türkiye'de yaşanan olumlu gelişmeleri aktarıyor:

"Öncelikle Bizans konusuna giderek artan bir ilgi var. Bu gerek popüler seviyede, gerekse akademik seviyede bariz bir şekilde görünüyor. Söz konusu ilginin en büyük göstergelerinden bir tanesi, sayıları son yıllarda giderek artmakta olan Bizans konulu yayınlar. İkinci olarak, geçen sene Boğaziçi Üniversitesi'nde Tarih Bölümü ile Fransız Anadolu Araştırmaları Merkezi'nin ortaklaşa düzenlediği, 'Bizans İstanbul'u: Anıtlar, Topografya ve Gündelik Yaşam' konulu uluslararası konferanstan söz etmek gerekir. Bu, 1955 yılından beri Türkiye'de gerçekleştirilen ilk, kapsamlı uluslararası Bizans toplantısıydı ve gördüğü yoğun ilgi memnuniyet vericiydi. Ancak, Türkiye'de Bizans çalışmalarının geleceği açısından ümit vaat eden belki de en önemli gelişme, son yıllarda Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün lisansüstü programına Bizans tarihi çalışmak üzere başvuran öğrencilerin sayısında görülen bariz artış. Tüm bu gelişmeler, daha önce bahsettiğim önyargıların yavaş yavaş yok olmaya yüz tuttuğuna, Bizans mirasının gittikçe daha çok sahiplenilmeye başladığına ve bu yönde yeni bir bilinçlenme ve bilgilenme sürecine girildiğine işaret etmekte."

ÇALIŞMA TARZI

Nevra Necipoğlu dinleyicilerden gelen bir soru üzerine, çalışma yaparken nasıl bir metot izlediğini şu sözlerle anlatıyor:

"Belirli bir konuda araştırma yaparken öncelikle o konu üzerine mevcut literatürü incelerim. Konu üzerine neler yazılmıştır, neler yazılmamıştır, hangi noktalar veya bakış açıları ele alınmamıştır, bu gibi şeyleri belirledikten sonra, esasen o konuyla ilgili ana kaynakları, metinleri, belgeleri, dokümanları, incelerim. Benim ilgilendiğim konulara ilişkin aslında oldukça bol miktarda basılmış kaynak var. Dolayısıyla bugüne kadar çok yoğun bir arşiv çalışması yapmadım. Yayınlanmış belgelerden yeterli malzeme çıkarmam mümkün oldu, çünkü bunların çoğu iyi bilinen ve kullanılmış belgeler olmakla birlikte, benim sorduğum sorular çerçevesinde daha önce incelenmemiş ve benim sorduğum soruların cevapları bu belgelerden alınmamış. Araştırdığım konuya dair Bizans, Batı ve Osmanlı kaynaklarını taradıktan sonra, yeterli malzeme topladığım noktada da yazma işlemine başlıyorum."

Kúnos'u Anımsamak...

M. SABRİ KOZ

Wilhelm Radloff-Ignaz Kúnos, *Proben: der Volkslitteratur der türkichen Stamme* [Türk Boylarının Halk Edebiyatı Üzerine Denemeler], c. VIII, Latin harflerine aktaran ve hazırlayanlar: Saim Sakaoğlu-Metin Ergun (inceleyen: Nevzat Gözaydın), Türk Dil Kurumu Yayınları: 701, Ankara, 1998, iv+532 s.

W. Radloff ve I. Kúnos (okunuşu: Kunoş), eserleri ile Türkoloji araştırmalarının birçok dalında "ilk"lere imza atmış bilim adamları olarak her zaman anımsanacaklardır. Alman asıllı Rus Türkoloğu W. Radloff'un (1837-1918) Türk yazıtları (tespit ve okuma çalışmaları), Türk dilleri (metin derleme ve sözlük) ve Türk boyları ile ilgili çalışmaları; Yahudi asıllı Macar Türkoloğu I. Kúnos'un (1860-1945) Türk folklor ve halk edebiyatıyla (masallar, halk hikâyeleri, Nasreddin Hoca fıkraları, Karagöz ve Ortaoyunu metinleri, türkü, ninni ve mâniler, bilmeceler vd.) ilgili derlemeleri günümüzde bile yararlanılan ancak eski baskıları nadir bulunan kaynaklardır.

Konusu ve dili bakımından Türkçe'ye aktarılma şansı en yüksek olanlar Kúnos'un çalışmaları olduğu halde henüz bizi ilgilendirenlerin tamamı ülkemizde yayımlanmış değildir.

I. Kúnos (1860-1945), bu hizmetlerine karşılık Türk bilim çevrelerince yeteri kadar değerlendirilebilmiş de değildir. Çalışmaları unutulmamış, eserlerinden yararlanılmış; kimi kitapları Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde ülkemizde de yayımlamıştır. Yakın yıllarda da I. Kúnos'la ilgili yayınlar yapılmıştır. Ancak onu her yönüyle ele alan yeterli bir tanıtma kitabı ya da anısına hazırlanmış bir armağanın olmaması büyük bir eksikliktir. Üç yıl önce yayımlanan küçük bir tanıtma kitabı ise hazırlayanların tüm iyi niyetlerine karşın yeterli olamamış, bu bilim adamını güncel bilgilerle tanıtamamıştır: Judith Kovacs-Metin Karadağ, *Ünlü Türkbilimci Dr. Ignac Kunoş'un Özgeçmişi ve Eserleri*, Balıkesir, 1997, 129 s. (resimli).

W. Radloff'un 10 cilt halinde yayımlanan (ilk altı cildin Almancası, son iki cildin ise Rusçası ile birlikte 18 cilt) ağız özelliği korunmuş Türk boylarının halk edebiyatı malzemelerinin genel başlığı *Proben*'dir. Bu dizinin 8. cildi Osmanlı-Türk halk edebiyatıyla ilgilidir ve I. Kúnos tarafından hazırlanmıştır. 1899'da yayımlanan bu eser, Türk halk edebiyatı öğretim üyeleri Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ve Doç. Dr. Metin Ergun tarafından Türk alfabesiyle basıma hazırlanmış ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Proben VIII, aslında Kúnos'un daha önce iki cildi yayımlanmış olan *Osmanlı-Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*'nin üçüncü cildi olarak hazırlanmıştır. Türk folklor ve halk edebiyatının Anadolu sahası ile uğraşanlar için Kúnos'un diğer kitaplarıyla birlikte önemli ilk derlemelerden biri olan bu kitap, yayımlanışından yaklaşık yüz yıl sonra yeniden bize dönmüş oluyor.

Sakaoğlu-Ergun imzasını taşıyan ve belli başlı çalışmalarıyla Radloff'u, Kúnos'u ve yayımlanan eseri tanıtan "Hazırlayanların Ön Sözü" ile "Osmanlı Türklerinin Halk Edebiyatı Üzerine" başlıklı olup Türk dili, Türk dilindeki gelişmeler yanında eserin içeriği ve nasıl hazırlandığı hakkında bilgiler veren I. Kúnos imzalı uzun "giriş", yüz yıl öncesinin birikimini anlamamızı kolaylaştıracak bilgileri ve ipuçlarını önümüze getiriyor.

Eserde yer alan metinler İstanbul, Bursa, Aydın, Konya, Kütahya illerinden derlenmiş olup ağırlık Konya ve Aydın'dadır. Birçok metin, bilim adamının dostu Yusuf Samih Efendi tarafından dikte ettirilmiştir. Bilim adamı, kitabında yer alan metinler için "...hiçbir yerde yayımlanmamıştır.", "Onları doğrudan halkın ağzından derledim." gibi ifadeler kullanıyor. Özellikle halk hikâyeleri ve hikâyelerden alınmış türkü metinleri için "Osmanlı-Türk şivesiyle konuşan bir âşığın ağzından" kaydettiğini

Kúnos'a Osmanlı Devleti'nce verilen mürûr tezkeresi.

Proben *VIII* ve *Künos'un 1925'te Ankara ve İstanbul'da verdiği konferansların metninden oluşan* Türk Halk Edebiyatı *kitabının ilk baskısı.*

açıkça belirtmesine karşın insanın içine sinmeyen bazı hususlar var. Kitabı okurken o yıllarda hemen her yerde ele geçebilecek olan eski baskı halk kitaplarıyla aşağıda açıklanacağı gibi çok yakın benzerliklere rastlayınca ister istemez kuşkuya düşer gibi oluyorsunuz.

Dokuz bölümden oluşan metinler arasında ilk sırayı "Meşhur Körōlu'nun Hikâyesi" alıyor. Bu, Köroğlu'nun ortaya çıkışını, Çamlıbel'e yerleşmesini, Ayvaz'ı kaçırmasını da hikâye eden ilk koldur. Bilindiği gibi bu kol, eski harflerle taşbasması, hurufat ve Ermeni, Grek ve Latin harfli olmak üzere geçmişte ve günümüzden onbeş yirmi yıl öncesine kadar halk kitabı olarak basılıp satılmıştır. Burada verilen metnin pek çok bakımdan bu küçük halk kitabıyla çakıştığını, "anlatanın" ya da daha doğrusu "yazdıranın" kitaptan ama bazı ağız özellikleriyle "okuduğu" izlenimini verdiğini yazmadan geçemeyeceğim.

İkinci metin "Şah İsma'il"dir. *Şah İsmail Hikâyesi* adıyla ve halk kitabı olarak yukarıda belirttiğim gibi dört ayrı alfabe ile pek çok baskısı bulunan bu hikâye de böyle bir kitaptan, özellikle bir taşbasması nüshadan aynen dikte ettirilmiş izlenimi vermektedir. Bunu anlamak için rastgele yerlerinden karşılaştırarak okumak kâfi gelecektir. Bir fikir olsun diye I. Künos'tan ve 1328 (1910) tarihli olup eski baskıların tekrarından ibaret olan bir taşbasmasından hikâyenin başlangıç cümlelerini olduğu gibi aktarıyor, daha fazla yorum yapmaktan kaçınıyorum:

I. Künos'tan:

> Raviler şöyle rivayet ederler ki Acemde bir şah vardı, Kandehar padişahı derlerdi, amma bunun dünyaya hiç zürriyeti gelmedi. Bir gün padişah sabâ namazını kılıp, badehu yerine oturdukta hanım sultan gelüp şahın yanına oturdu. Padişah bir kerre ah çeküp başını salladı, hanım sultan itti:... (*Proben*, C. VIII, s. 52.)

Taşbasması'ndan:

> Râvîler şöyle rivâyet iderler ki Acem'de bir şah var idi, Kandehâr padişahı dirlerdi. Amma bunun dünyaya hiç zürriyeti gelmedi. Bir gün padişah sabah namazını kılup ba'dehu yerine oturdukda hanım sultan gelüb şahın yanına oturdu. Padişah bir kerre âh çeküb başını salladı. Hanım sultan eyitti:... (*Şah İsmail Hikâyesi*, [İstanbul], 1328 (1910) , s. 2.)

Üçüncü sırada "Âşık Garib Türküleri" yer alıyor. Burada verilen 51 türkünün ilk 10'u ile elimde bulunan bir taşbasması *Hikâye-i Âşık Garib*'deki ilk 10 türkü arasında yaptığım karşılaştırmada ufak tefek farklılıklar bir yana bırakılacak olursa büyük ölçüde birbirlerine benzediklerini gördüm.

Dördüncü sırada yer alan "Âşık Kerem Türküleri" için de aynı şey söz konusu olabilir. Burada yer alan 133 türkü için pek çok kez basılmış olan *Hikâye-i Kerem*'lere bakmak, hatta Köroğlu, Şah İsmail, Âşık Garib ile birlikte esaslı bir karşılaştırma yapmak çok yararlı olacaktır. I. Künos'un derlemelerindeki Kerem şiirlerini okurken bunlardan bazılarının yanına günümüzdeki yaygınlıklarını düşünerek Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Sümmânî gibi âşıkların adlarını yazdım; bazılarına da "halk türküsü" notunu koymak ihtiyacını duydum. Bunlar, bu büyük halk hikâyesinin, âşık edebiyatımızı ve halk musikimizi ne ölçüde etkileyip beslediğini göstermeye küçük birer örnektir.

Söz konusu hikâyeler üzerine oylumlu çalışmalar da yapılmış ve bunlardan bazıları yayımlanmıştır. Bu karşılaştırma ve dikkat çekme işini yüz yıllık bir gecikme ile de olsa kısa değinmeyi aşacak biçimde mutlaka yapmak gerekiyor.

Beşinci sırada 24 masal, 5 tekerleme ve 1 "mettah [meddah] masalı" yer alıyor. Türk masallarının ilk ve unutulmaz derleyicisi I. Künos, kitabının girişinde diğer konular için olduğu gibi masallar için de açıklayıcı bilgiler vermiş, masal kahramanlarını ve tiplerini tanıtmıştır. Bu bölümde yer alan masalların başlıkları şöyle: Muradına Ermeyen Kız, Muradına Eren Kız, Takırdak, Eskici Kız, Kara Yılan, Kahraman Kara Mustafa, Yapış, Şah Bender, Ağlayan Nar ile Gülen Ayva, Bedestenli Hacı Ahmet Ağa, Musa Bey, Tasa Kuşu, Boynuzlu Yılan, Korku, Helvacı Güzeli, Gül Peri, Kahveci Güzeli, Güzel Ahmet, Billur Köşk, Uslu Oğlan ile Deli Oğlan, Bahtiyar Bey, Peri Oğlu, Zümrüt Anka Kuşu, Kahveci Ömer. I. Künos'un derlediği masallardan oluşan büyük bir seçkiyi Gani Yener yayımlamıştı: *Türk Masalları* (1987).

"Karagöz" metinleri başlığını taşıyan altıncı bölümde Yalova Safası, Ağalık Oyunu, Ferhad ile Şirin, Kanlı Kavak, Ters Evlenme, Kütahya Oyunu, Kayın Oyunu, Abdal Bekçi, Tımarhane Oyunu adlı 9 oyun yer almaktadır. Bunlar Kúnos tarafından derlenmiş kâr-ı kadîm oyunlardır. Bilindiği gibi I. Kúnos, Türk gölge oyunu metinlerinin derlenmesinde de öncülük etmiştir.

I. Kúnos'un Türkiye'de yeteri kadar değerlendirilememiş çalışmalarından bir öbeği de Nasreddin Hoca ile ilgili olanlardır. Onun bu konuda birçok yazısı ve bir kitabı vardır. *Proben*'in 8. cildinde yedinci bölüm olarak yer alan 136 fıkra Sakaoğlu-Ergun neşrinde 116'ya indirilmiş ve bunun gerekçesi "Ön Söz"de açıklanmıştır. Buradan, 20 fıkranın müstehcen bulunarak ve Nasreddin Hoca'ya ait olmadığı ileri sürülerek alınmadığını öğreniyoruz. Bu uygulamanın gerekçesine katılmıyorum, metinleri vermenin bir başka yolu da bulunabilirdi, diye düşünüyorum. Ancak hiç olmazsa hangi fıkraların alınmadığı birer cümlelik "tesettürlü" tanıtma ile bildirilse de olurdu, düşüncesinde olduğumu da eklemek istiyorum. Nasreddin Hoca fıkralarına, daha doğrusu genel olarak fıkralara, bunların yayılmalarına, aidiyet değişmelerine, farklı tip ve kişilikler adına anlatılmalarına ilişkin konularda farklı görüşler bulunmakla birlikte I. Kúnos'un daha önce yayımladığı bir metni yayımlarken seçilecek yol bu olmamalıydı diye düşünüyorum.

Ben bu eserde yer alan Nasreddin Hoca fıkraları ile ilgili küçük bir karşılaştırma yaptım ve buradaki fıkraların eski baskılardan biri ile kısmen örtüştüğünü gördüm. Halk hikâyelerinde olduğu gibi Nasreddin Hoca fıkralarında da kaynak kişinin yazdırdığı metinlerin büyük ölçüde kitabî olduğunu düşünüyorum. Ayrıca bazı yerlerde ilk hece dışında kullanılan geniş ünlüler konusunda da kuşkularım var. Şüphesiz hazırlayıcılar eserin orijinalinde bulunanı aktarmışlardır, ancak "çıharob", "doramayob", "görör", "oldogono" gibi garip yazımların Konya ya da Aydın ağzı ile bir ilgisi bulunup bulunmadığını da merak ediyorum, Anadolu ağızlarıyla uğraşan dil uzmanlarının da merak ederek yayımlanmış ya da yayımlanmamış malzeme ile bir karşılaştırma yapmalarını bekliyorum.

Fıkralardan rastgele seçtiğim üç örneği buraya aktarırken bana garip gelen bu hususun daha da somutlaşacağını sanıyorum:

> Bir gön hoca yonnortanıñ dohozono bir ahçaya alob başha bir yirde onono satarmış.
> (*Proben* VIII, fıkra 12, s. 395.)

> Hocanın böyük boynozlo bir öközö varmış...
> (*Proben* VIII, fıkra 71, s. 410.)

> Bir gön Hoca çay başında gögömönö doldororhan elinden gögöm suya döşerek batar.
> (*Proben* VIII, fıkra 107, s. 419.)

Bu özelliğin diğer metinlerde olmayıp yalnızca Nasreddin Hoca fıkralarında bulunması da ilginçtir. Bir başka ilginçlik de bu bölgede, bu söyleyişe yakın bir ağızla konuşan herhangi bir köy, kasaba ya da şehir bulunup bulunmadığıdır...

Kitabın sekizinci bölümünde "mâniler" yer almaktadır. Bu bölüm "Beytler" başlığını taşımakta ve "Maniler" ile "Cinaslı Maniler" diye iki öbeğe ayrılmaktadır. İlk öbekte 302 düz mâni, ikinci öbekte ise 229 cinaslı mâni bulunmaktadır. I. Kúnos, kitabının girişinde diğer türler yanında mâniler hakkında da bilgi vermiş ve bunların büyük bir kısmını şair Nigâr Hanım'ın annesinden derlediğini belirtmiştir. Kúnos'un derlediği manilerden bir kısmı daha önce de yayımlanmıştı: *Mâniler* (1924).

Son bölümde "Bā'rma" [Bağırma] başlığı ile verilmiş 95 türkü metni bulunmaktadır. Bu adlandırma daha sonra başka yerlerde de kullanılmış mıdır, bilemiyorum. Ama yaygın olmadığı bir gerçek. Burada Kúnos'un derlediği türküler üzerinde duracak değilim. Çünkü bunlar Doç. Dr. Ali Osman Öztürk tarafından derlenmiş ve yayımlanmıştır (I. Kúnos, *Türk Halk Türküleri*, Ankara, 1998).

Ignácz Kúnos.
M. Sabri Koz arşivi

Ancak "bā'rma" ile belirtilmek istenilenin bugün "nakarat" ya da "kavuştak" dediğimiz mısraları anımsattığını da belirtmekte yarar görüyorum.

Ben kendi adıma *Proben* VIII'i baştan sona okuyup yorumlarken bilgilerimi yenilediğimi, W. Radloff ve I. Kúnos'un hizmetlerinin büyüklüğünü bir daha takdir ederken çalışma biçimlerini biraz daha yakından kavradığını düşünüyorum. Özellikle I. Kúnos'un halk hikâyeleri, Nasreddin Hoca fıkraları ile ilgili çalışmalarının halk ağzından yapılmış derlemelerden oluştukları iddiasına karşılık, ortadaki metinlere ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini araştırmacıların dikkatine sunuyorum.

Proben VIII dolayısıyla hazırlayıcılara teşekkür ederken bu türden daha başka eserlerin kazandırılması gerektiğini herkese bir de ben hatırlatmış olayım, diyorum... Bugün değişik zamanlarda eski ve yeni harflerle yayımlanmış birçok kitabının varlığına karşın bir "I. Kúnos Külliyatı"mız olmadığını, güncelleştirilmiş ve açıklamalı bir bibliyografyasını bile hazırlayamadığımızı, onun 55. ölüm yıldönümünde bir kez daha yazmakla yetiniyorum.

NOT DEFTERİ

Oruç Baba'nın Kerameti

Ramazanın ilk günü akşamı televizyon kanallarında halkımızın orucunu nasıl açtığına dair haberler: Oruç Baba Türbesinin önüne yığılmışlar, iftar saatini bekliyorlar. Bu Oruç Baba'nın da ne zaman yaşadığını, kim olduğunu tarihçiler bile bilmiyormuş. Çok yoksul olduğu için orucunu sirke ve ekmekle açarmış. Öldüğü yere gömmüşler, zamanla buraya türbe yapılmış.

Haberleri dinlediğimde bu adam Hıristiyan azizlerinden biri olmasın diye düşündüm. Tarihçiler bile bilmediğine göre Bizans döneminde yaşamış olabilir, şarap-ekmek zamanla sirke-ekmeğe dönüşür. Çünkü şimdi Falanca Baba veya Sahabeden Filanca Efendiye ait diye Müslümanların önünde dua ettikleri türbe, mezar vb'nin önemli bir kısmı, Bizans döneminde Hıristiyan azizlerinin mezarıydı. Yoksa Bizansın en önemli kiliselerinden Khora'nın (daha sonra Kariye Camii) bahçesinde Sahabeden Ebu Said el-Hudrî Efendinin mezarının ne işi var.

Bir gün sonra *Hürriyet* gazetesindeki kısa haberde türbenin Şehremini'de bulunduğunu ve Fatih Sultan Mehmet'in sancaktarlarından Mustafa Zekai Efendi'ye ait olduğunu okuyunca işin aslını anladım.

Sinanî şeyhi Mustafa Zekaî Efendi (Fatih devrinde değil) 18-19. yüzyılda yaşamıştır (ölm. 1812). *İstanbul Ansiklopedisi*'nin 7. cildinde M. Baha Tanman tarafından kaleme alınan "Ümmî Sinan Tekkesi" maddesinden edindiğimiz bilgilerden, Mustafa Zekaî Efendi'nin kerametinin keşfinin, yani Oruç Baba haline gelmesinin 1950'li yıllarda gerçekleşmiş olduğunu öğreniyoruz. Evliyalığın sosyal ihtiyaçlardan doğduğu söylenir; kırdan kente göçen halkımız kentte de evliyalarını yaratıyor.

Oruç Baba doldu taştı

İSTANBUL'da ramazan ayı coşkusu ilk günden yaşanmaya başlandı. Şehirdeki türbeler önceki gün Müslümanlar'la doldu. Öte yandan kent trafiği iftar saatinden 1 saat önce yoğunlaşmaya başladı, yarım saat önce de kilit oldu. İstanbullular her yıl olduğu gibi bu yıl da çoğunluğu belediyeler tarafından kurulan iftar çadırlarına akın ettiler. Şehremini'de bulunan Oruç Baba Türbesi, her ramazanda olduğu gibi dün de Müslümanlar'la doldu taştı. Fatih Sultan Mehmet'in sancaktarlarından olduğu ileri sürülen, ayrıca Halveti ve Şabani tarikatlarının şeyhi olan Mustafa Zekai Efendi'nin türbesi çevresinde büyük bölümünü kadınların oluşturduğu kalabalık, öğle saatlerinden itibaren birikmeye başladı. İftar vaktine kadar dua eden Müslümanlar, ezanla birlikte ramazanın ilk iftarını sirke ve ekmekle yaptı. Çok yoksul olduğu için orucunu sirke ve ekmekle açtığı rivayet edilen Oruç Baba'nın türbesinin önünde sevap kazanan Müslümanlar bereket duaları edip dilekte bulundular.

Hakan DENİZER - Levent ARSLAN / İSTANBUL

Hürriyet, 11 Aralık 1999.

Âkif Ulusayar

"Aşkale'ye Gidenler-Gitmeyenler" Yazısı Hakkında

Derginizin Aralık 1999 sayısında yayımlanmış olan Osman Köker'e ait "Aşkale'ye gidenler-gitmeyenler" başlıklı makalesinde yer alan "Ayrıca, 500. yıl etkinliklerinde çok açık görüldüğü gibi Yahudi cemaatinde ana eğilim, 'resmi tarih'lerini '500 yıllık Türk misafirperverliği'ne dayandırmak ve Cumhuriyet döneminde azınlık karşıtı politikalardan mağdur olduklarını gizlemek yönündedir" tespiti doğru olmasına rağmen bu konudaki ilk saptamaları ve tahlilleri makaleler halinde yayımlamış olan bir araştırmacı olarak sayın Köker'in aşağıda zikretmekte olduğum makalelerime atıfta bulunmamış olmasını bir unutkanlık olarak değerlendirdiğimden bu yayınların künyelerini *Toplumsal Tarih* dergisi okurlarının dikkatine sunuyorum:

"Çok Partili demokrasi döneminde Varlık Vergisi üzerine tartışmalar" *Tarih ve Toplum* Eylül 1997 sayı 165 s. 47-59

"Resmi ideoloji ve gayrimüslim yurttaşlar" *Birikim* Ocak-Şubat 1998 sayı 105-106 s. 170-176

"Cumhuriyet döneminde azınlıklar politikası" *Birikim* Kasım 1998 sayı 115 s. 80-90.

Rıfat N. Bali

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 8.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 16.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 8.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

aylık kitap ve eleştiri dergisi

virgül,

sayı 26

Ayhan Bozfırat	Behçet Çelik
Daniel Pennac ile Söyleşi	Sosi Dolanoğlu
Kürt Meselesi	Ragıp Duran
Punk, Bir Altkültürün Oluşumu	Yaşar Çabuklu
Aynada Bir Yüz	Necmiye Alpay
Şimdi Reklamlar	Cevat Yıldırım
İçi Sevda Dolu Yolculuk	Ali Galip Yener
Binyıl Çeşitlemeleri	Anthony Grafton
Kadınlar Rüyalar Ejderhalar	Mustafa Yelkenli
Bilimkurgunun Yapısal Çözümlemesi Üzerine	Stanislav Lem
Kum Saatından Harfler: Kitabın İçi Yalnız	Enis Batur
Osmanlı Çingeneleri	Ahmet Eken
Beyaz Geceler	Süreyya Çakır
Kosova'ya Üç Ağıt	Tufan Erbarıştıran
Alçakgönüllü Bir Öneri	Cengiz Alkan
Bellek Peşinde	Ayşe Çavdar
Haset ve Şükran	Ahmet Bozkurt
Dune	Savaş Kılıç
Cingöz Recai	Esin Bayraktar
Çayın Kültür Tarihi	Ahmet Uhri
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bilim Kitapları	Osman Bahadır
Tiziano: Su Perisi ile Çoban	Güven Turan
Sadece Ses Kalıcıdır	Sami Oğuz

pusula Büyükparmakkapı Sokak No:1/2 80060 Beyoğlu-Istanbul • tel.: 0212 - 252 42 80 • faks: 0212 - 293 15 44

Bir imparatorluğun çöküşünü gördük.

Güçlü bir Cumhuriyet'in doğuşuna ve yükselişine tanık olduk.

Türkiye'nin 136 yıldır yaşayan tek bankasıyız.

Tecrübenin değerini ona sahip olanlar bilir.

OSMANLI BANKASI

www.osmanli.com.tr

SAYI: 200002 ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

ŞUBAT 2000 FİYATI: 1.500.000 TL (KDV DAHİL)

Atatürk ve Ulusal Müzik

Ömer Paşa'nın Besteci Karısı

Kürtler ve Vikingler

Bizans'ın "Kahpe"liği Üzerine

Nevşehir'de Karamanlı Okulları

İzmir'de 6/7 Eylül Olayları

Bir Babıâli Yayıncısı:
Tüccarzade İbrahim Hilmi

Osmanlıda "İlk" Banka: Bank of Smyrna

Osmanlıdan Cumhuriyete: Avrupa'yla Birlik

74

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

OSMANLI BANKASI TARİHİ

EDHEM ELDEM

Osmanlı Bankası, 150 yıla yaklaşan uzun ömrüyle kuşkusuz modern çağın en ilginç bankalarından biridir. Prof. Dr. Edhem Eldem'in Osmanlı Bankası arşivlerinde on yıldır sürdürdüğü çalışmaların son ürünü olan bu kitap, bankanın mali rolünü ve işleyişini eksen alıyor. Bununla birlikte geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinin mali, ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel tarihi konusunda muhtemelen en zengin bilgi kaynaklarından biri olan bu arşivlerin, söz konusu döneme farklı bir ışık tutacak bir okumasını da gerçekleştiriyor.

xxv + 587 s. / ISBN 975-333-111-8

ARAÇ TARİH AMAÇ TANZİMAT

TARİH-İ CEVDET'İN SİYASİ ANLAMI

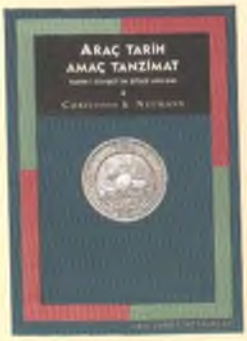

CHRISTOPH K. NEUMANN

***Tarih-i Cevdet*, son dönem Osmanlıca metinlerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilir. Daha sade, daha arı bir edebiyat dilinin ilk ustalık örneklerinden olması kadar, 1774-1826 arası Osmanlı İmparatorluğu tarihinin standart anlatısı olması da bu değerlendirmede büyük rol oynar. Tarihçi Christoph K. Neumann'ın hedefi, eserin, içinde yazıldığı zamana getirdiği eleştirel yaklaşım göz önünde bulundurularak okunmasıdır. Bu kitap *Tarih-i Cevdet*'i, tasvir ettiği çağ için daha iyi kullanılabilir bir kaynak haline getirecektir.**

xiii + 248 s. / ISBN 975-333-118-5

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU VE BÜYÜK GÜÇLER

EDİTÖR: MARIAN KENT

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Avrupalı Büyük Güçler bir yandan "Hasta Adam"ın ömrünün ne zaman sona ereceğini hesaplıyor, diğer yandan da kaçınılmaz son geldiğinde pastadan en büyük payı kapmak için bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalışıyordu. Çöküş, Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle birlikte geldi. Bu çöküşten emperyalizm ne ölçüde sorumluydu? Yoksa bu son İmparatorluğun yapısal zaaflarından mı kaynaklanmıştı? Büyük Güçlerin Türkiye politikaları üzerine uzmanlaşmış tarihçiler bu soruların cevaplarını araştırıyor.

ix + 261 s. / ISBN 975-333-115-0

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE TEK-PARTİ YÖNETİMİ'NİN KURULMASI

METE TUNÇAY

Artık bir klasik sayılan eserin yeni basımı.

Mete Tunçay kitabı şu sözlerle tanıtıyor: "Bu kitap Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bir tarihi değildir. Ülkeyi tek başına yönettiği dönemin başlarında, parti olarak CHP üstüne bir yapıt da değildir. Burada, 1923-31 dönemindeki kamusal yaşayışın genel bir incelemesini yapmaya çalışıyorum." Gözden geçirilmiş bu yeni baskıda kitabın ilk yayımlanışından bu yana çıkan kaynaklar da değerlendiriliyor.

xii+519 s. / ISBN 975-333-114-2

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Haftalık bir haber dergisinin geçtiğimiz yıl verdiği "Milenyum" eklerinden birinde "Dili Türkçe, Alfabesi Yunan, Dini Hıristiyan" başlıklı bir yazı yer alıyordu:

"Karamanoğulları farklı bir beylik. Onu Anadolu'yu kaplayan diğer beyliklerden ayıran özellikleri var. Söylendiğine göre, bunlar Türkçe'yi resmi dil kabul etmişler. Konya'ya geldiklerinde, 'divanda, dergahda, bargahda, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmayacağı' kararını almışlar; yani dilleri Türkçe. Ama Yunan alfabesini kullanıyorlar, biraz değişiklikle.

"Lakin gariplik bununla sınırlı değil. Hıristiyan bunlar; Ortodoks Hıristiyan. Kimileri sırf bu yüzden, Karamanlılar'ın aslının Rum olup, sonradan Türk'leştirildiklerini söylüyor. Kimileriyse, Bizans'la yakın ilişki içinde olmalarına bağlıyor bu durumu. Kimbilir belki, Anadoluya geldiklerinde bile Müslüman değillerdi, ya da tam olarak 'Müslümanlaşmamışlardı' da, burada din değiştirdiler."

Osmanlı döneminde Anadolu'nun en ilginç renklerinden biri olan, dini Ortodoks Hıristiyan, dili Türkçe olup Yunan alfabesiyle yazan Karamanlıların, "Türkleşmiş Grek" mi, "Hıristiyanlaşmış Türk" mü olduklarına dair bir tartışma olduğunu biliyorduk. Ama *Aktüel*'in bu ekini okuyana kadar Karamanlıların -isim benzerliğinden dolayı- Karamanoğulları'yla karıştırılacağı aklımıza gelmemişti. İki genç araştırmacı Foti ve Stefo Benlisoy kardeşler bu sayımızda 19. yüzyılda Karamanlıların eğitim faaliyetleri üzerine yazdı.

Karamanlıların "sonu" hakkında şu bilgiyi eklemek istiyorum: Lozan Antlaşması toplulukları din esasına göre ayırdığı için Karamanlılar Mübadelede dillerini, kültürlerini hiç bilmedikleri Yunanistan'a gönderildiler (tıpkı, Yunanca konuşan Müslüman Giritlilerin Türkiye'ye gönderildiği gibi). Yeni ülkelerine intibakta büyük güçlük çektiler. İstanbul'da oturduğu için Mübadele uygulamasının dışında kalan az sayıda Karamanlı ise zamanla "Rum"laştı.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASI TARİH YARIŞMASI

Toplumsal Tarih dergisi üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini ve sevgisini, araştırma ve yazma alışkanlığını geliştirmeyi; geleceğin tarihçilerine, ilk yazılarını değerlendirme ve yayımlama olanağı sağlamayı amaçlayan bir yarışma düzenliyor. Üniversitelerin lisans öğrencilerinin Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin özgül bir konusu hakkında özgün bir araştırmayla katılabilecekleri yarışmada derece alacaklara çeşitli ödüller verilecek ve çalışmaları dergimizde yayımlanacak. Koşulları önümüzdeki günlerde kesinleşecek olan yarışma hakkında ayrıntılı bilgiyi gelecek sayımızda vereceğiz.

Gelecek sayıda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

İstanbul Konservatuvarı öğrencilerinden bir grup, hocaları Cemal Reşit Rey'le, 1929. *İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Arşivi (Cumhuriyetin Sesleri, Ed.: Gönül Paçacı, Bilanço 98 Dizisi, İstanbul, 1999).*

Aylık Dergi
Şubat 2000 Sayı: 74 Cilt: 13
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Mete Tunçay, Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Ali Çakmak
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Özgür Güleç
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 8.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 16.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 8.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Atatürk ve Ulusal Müzik 4
Hasan Ersel Atatürk'ün, kendi müzik zevkiyle uyuşmasa bile, klasik batı müziğini siyasal programının kültür boyutunun önemli hedeflerinden biri olarak gördüğünü belirten makalesinde Atatürk döneminde müzik alanındaki girişimleri aktarıyor.

Ekselansları Ömer Paşa'nın Besteci Karısı 13
Emre Aracı 19. yüzyılda Avrupa'da "Her Excellency the wife of Omer Pacha" veya "Mme Omer Pacha" olarak tanıtılan klasik batı müziği bestekârımız hakkında bilgiler veriyor.

Kürtler ve Vikingler 17
Rohat Alakom İsveç'te bulunan Kürt sikkelerinden de yararlanarak, Bizans döneminde Anadolu'ya gelen Vikinglerin Kürt beylikleriyle ilişkilerini inceliyor.

19. Yüzyılda Karamanlılar ve Eğitim Nevşehir Mektepleri 24
Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy Anadolu mozayiğinin en ilginç renklerinden birinin, dinleri Ortodoks Hıristiyan olup Türkçe konuşan ve Yunan alfabesiyle yazan Karamanlıların, 19. yüzyıldaki eğitim faaliyetlerine ışık tutuyor.

İzmir'de 6/7 Eylül Olayları 34
Arzu Kılıçdere bir gecede İstanbul'u kasıp kavuran, başta Rumlar olmak üzere gayrimüslim azınlıkların can ve mallarına zarar verilen, 6/7 Eylül 1955 olaylarını İzmir boyutunda inceliyor.

Türkîli Hicazkâr Bir Beste Denemesi "Avrupa, Avrupa Duy Sesimizi!" 42
Kaan Durukan Osmanlıdan Cumhuriyete Avrupa'ya dahil olma sorununu işlerken, Türkiye'deki tarihçilerin bugünle geçmiş arasında bağlantı kurmadaki eksikliğini de eleştiriyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 46
Yavuz Selim Karakışla Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk bankalarından İzmir Bankası hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden 1842 tarihli bir belge sunuyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 50
Tülay Artan:
Yanıbaşımızdaki Tarih
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Tülay Artan'ın konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Bir Babıâli Yayıncısının Portresi 53
Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıraçan)
Başak Ocak Gez yayımladığı bini aşkın kitapla yayıncılık tarihimizde çok önemli bir yere sahip olan Tüccarzade İbrahim Hilmi'yi (Çığıraçan) inceliyor.

EPHEMERA 58
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda 1910'lu yıllarda sevgililere gönderilen kartpostallar yer alıyor.

FİLM 60
Bizansın "Kahpe"likleri Üzerine
Ahmet Çaylı geçtiğimiz günlerde gösterime giren Kahpe Bizans *filmini değerlendiren yazısında "içimizdeki Bizans fobisi"ni yenmemiz gerektiğini vurguluyor.*

KİTABİYAT 62
Postmodern Bir Osmanlı Tarihi
Nilüfer Mirzanoğlu Reddy Jason Goodwin'in Türkçeye Ufukların Efendisi Osmanlılar *adıyla çevrilen kitabını eleştiriyor.*

NOT DEFTERİ 64
Faruk Ersöz'ün Fransız yazar Pierre Loti'nin doğumunun 150. yıldönümü nedeniyle düzenlenen etkinlikler hakkında haberi.

Atatürk ve Ulusal Müzik

HASAN ERSEL

Yazar, Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdür Başyardımcısı olup Boğaziçi Üniversitesi, İktisat Bölümünde yarı-zamanlı öğretim görevlisi olarak ders vermektedir. **Bu yazı 10 Kasım 1999 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde Atatürk'ü anma töreninde yazarın yaptığı konuşma için hazırlanan metnin gözden geçirilmiş biçimidir. Bu metnin hazırlanmasında yazarın Açık Radyo'da çeşitli tarihlerde yayınlanan programlarından serbestçe yararlanılmıştır.**

Yazar, bu yazının taslaklarını okuyup eleştiren ve bazı kaynaklardan haberdar olmasını sağlayan Sn. Yelda Yücel'e, kalan hatalardan sorumluluk yüklemeksizin, teşekkür eder.

THE ILLUSTRATED LONDON NEWS

Atatürk manevi kızının düğününde tango yaparken. ***The Illustrated London News*, 23 Şubat 1929.**

Atatürk'ün Türkiye'nin sanatta neyin hedeflenmesi gerektiği konusundaki görüşlerini somuta indirgediği ve bu yönde bazı girişimlere öncülük yaptığı alan müziktir.[1] Atatürk, Türkiye'de klasik batı müziğinin yerleşmesi ve bu türde Türk sanatçılarının özgün yapıtlar ortaya koymalarını siyasal programının kültür boyutunun önemli bir hedefi olarak görmüştü.

Atatürk, müzikten tad alan bir insan olmasına karşın sistematik müzik eğitimi görmüş değildi. Atatürk'ün, halk müziğinden, özellikle de Rumeli türkülerinden zevk aldığı, bunları iyi bildiği, klasik Türk müziğine olan ilgisinin ise daha sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.[2] Klasik batı müziği bilgisi ise çok daha azdı. Üstelik bu tür müzikten fazla hoşlandığı da söylenemez.[3] Öte yandan bu yöndeki açığım gidermek için, örneğin İsmet İnönü gibi, çaba gösterme gereği de duymamıştır.[4]

Atatürk'ün, klasik batı müziği konusunda özel bir ilgi ve bilgisi olmamasını vurgulamamın nedeni bunu bir eksiklik olarak görmem değil... Amacım, Atatürk'ün klasik batı müziğine siyasal programında, kültür boyutunda ağırlık vermesinin nedeninin kişisel zevkleri ya da tercihleri ile açıklanamıyacağına dikkat çekmek...

Peki o halde Atatürk'ü siyasal düzlemde müzik ile daha somutta klasik batı müziği ile ilgilenmeye yönelten etmenler nelerdi? Niçin bu konuya bu denli önem vermiş? Bu sorulara yanıt verebilmek için önce, genelde siyaset ve müzik arasındaki ilişkilere dair bazı temel noktalara değinmek istiyorum.

SİYASAL ETKİLEME ARACI OLARAK MÜZİK

Müziğin insanları etkileme gücünün, siyasal açıdan önemi-nin farkına varılması yeni değildir. Müzik tarihinde bu yönde ilginç olayların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bir müzik yapıtının icrasının kitleleri harekete geçirmesi ve siyasal eylemlere yönelmesine yol açması, tarihte azımsanmayacak kadar çok rastlanan olaylardan birisidir.

Birkaç örnek vereyim: Daniel-Francois Esprit Auber'in *La Muette de Portici* adlı operasının 1830'da Brüksel'deki icrası, Belçika'daki Hollanda yönetimine karşı gösterileri başlatmış, bu olaylar sonunda da Hollanda egemenliği sona ermiştir (Ewen, 1954, s. 7).

Jean Sibelius'un ünlü *Suomi* (Finlandiya) senfonik şiiri Finlandiya'da Rus işgaline karşı hareketlerin başlama sinyalini vermiştir. Bu yapıtı Sibelius, 1899'da Finladiya'da Çarlık rejiminin uygulamaya koyduğu Ruslaştırma kampanyasının doruk noktasında olduğu sıralarda bestelemişti. 1899 yılının Şubat ayında Rus yönetiminin yayınladığı *Manifesto* ile Fin Meclisinin yetkileri elinden alınmış, basına sansür uygulanmaya başlamıştı. Bunu gazetelerin kapatılması izledi. Bu gelişmeleri protesto etmek ve basın çalışanları emekli fonuna para toplamak için 1899 yılı Kasım ayında bir dizi sanat etkinliği düzenlenmişti. Sibelius bu amaçla, Fin tarihinden alınmış yedi tablodan oluşan bir dizi için müzik besteledi. Bu müziğin son parçası *Finlandiya Uyanıyor* adını taşıyordu. Bu olaydan bir ay sonra ünlü orkestra yöneticisi Robert Kajanus bu yapıttan seçtiği dört parçadan oluşan suiti icra ettiğinde bu son parça daha büyük bir heyecana yol açtı. Yapıtın neredeyse bir ulusal marş gibi duran orta bölümü çok beğenilmişti. 1900 yılında Sibelius bu yapıtı gözden geçirdi, kimliği bilinmeyen bir dinleyicisinin gönderdiği mektuptaki öneriye uyarak, adını *Suomi* olarak değiştirdi. Yapıtın Finlandiya'da doğurduğu heyecan Rus Çarlık rejimini korkuttu ve Finlandiya'da çalınmasını yasakladı. Finlandiya'da yapıtın ilk çalınışı Rus Çarlığının Finlandiya'daki siyasal haklar konusunda büyük ödün verdiği 1905 yılında olmuştur (Rinfborm, 1954, s. 65).

Giuseppe Verdi'nin *Nabucco* operasının, Yahudi tutsakların vatanlarına olan özlemlerini dile

getiren ünlü koro parçası "Va Pensiero sul'ali dorati", İtalya'yı işgal altında tutan Avusturyalılara karşı İtalyan ulusçuluğunun sesi olarak yorumlandı (Şatır, 1999, s. 23). Daha sonraki yıllarda Avusturya'ya karşı direnen İtalyan ulusçularının ünlü sloganı "Viva Verdi" (Yaşasın Verdi) oldu. Ama burada Verdi "Vittorio Emmanuele Re d'Italia" (İtalya Kralı Vittorio Emmanuel), ifadesinin başharflerini simgeliyordu (Schonberg, 1997, s. 277).

Müziğin kitleleri etkileme gücü sadece böyle kendiliğinden olaylarla ortaya çıkmış değildir. Siyasal örgütler (partiler, siyasal dernekler, sendikalar) kitlelere iletilerini ulaştırmak, etkilemek ve yönlendirmek için müziği bilinçli olarak kullanmışlardır.

Müzik tarihi kitaplarında bu konuda üzerinde en çok durulan deneyimler Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği (özellikle Stalin dönemi) olagelmiştir. Bu nedenle de bir ülkede siyasal programın bir parçası olarak müzik alanında yapılanlardan söz edildiğinde, bu ülkelerin deneyimlerinde benzeşim olduğu gibi bir izlenim edinilebilir. Bu deneyimlerin baskıcı niteliği, siyasal yetkenin müzikle ilgilenmesinin bu bağlamda düşünülmesini bile ön plana çıkarabilmektedir.

Hemen ifade edeyim, böyle bir zorunluluk yoktur. Her şeyden önce demokratik ülkelerde de müzikten siyasal amaçlarla yararlanma olgusu hep gündemde olmuştur. Müzik, siyasal tartışma alanına bu ülkelerde de girmiştir. Hatta bu ülkelerde bile, istisnai de olsa, bazı bestecilere karşı siyasal yaptırımlar uygulandığının tarihte örnekleri vardır. Bir örnek vereyim... 1953'de ABD Başkanı Eisenhower'in göreve başlaması nedeniyle yapılacak törende Aaron Copland'ın *A Lincoln Portrait* adlı konuşmacı ve orkestra için yapıtının icra edilmesine karar verilmişti. Bu yapıtın sözleri Abraham Lincoln'ün, Gettysburg konuşmasındaki ünlü demokratik devlet tanımının[5] da içinde yer aldığı, çeşitli konuşmalarından alınmıştı. Ama, Aaron Copland'ın Sovyetler Birliği ile barış içine yaşanmasından yana olması, her köşede komünist arayan McCarthy'cilerin ona saldırmasına yol açtı. Yapıtın törende çalınması engellendi...

Ankara konservatuvarı ekibinin, 1937'de Konya, Aksaray bandosunu ziyareti.
Nedim Otyam arşivi

Bugün Aaron Copland'a yapılan saldırıları tezgâhlayan Illinois senatörü Fred E. Bubey'i kimse anımsamıyor, McCarthy ise ABD siyasal tarihinin kara bir lekesi olarak belleklere kazıldığı için unutulamıyor... Oysa *A Lincoln Portrait* Amerikan müzik dağarının saygın yapıtları arasında yerini aldı....

İkinci üzerinde duracağım nokta ise zaten Nazi Almanyasının müzik programı ile Sovyetler Birliği'ninkinin benzer olmadığı...

Nazilerin gözünde büyük Alman bestecilerinin bir tür dokunulmazlıkları vardı. Dolayısıyla Nazi Almanyasının müzik programının özü yeni bir müziği oluşturmaktan çok, o eski yüce yaratıcıların mükemmel icralarına koşmaktı... Bu nedenle Nazilerin, başarılı icracıları yüceltmeye yönelik bir yaklaşımları vardı. Dolayısıyla Naziler döneminin önemli isimlerinden olup müzik tarihine geçenler daha çok icracılardır. Wilhelm Furtwängler, Herbert von Karajan ve Elisabeth Schwarzkopf gibi...

Naziler müzikte yaratıcılık konusunda kuşkucuydular. Caz, çağdaş müzikteki akımlara karşı tutum alıyorlar ve bunları "yoz müzik" olarak damgalamaya yatkın bir politika izliyorlardı...[6] "Yoz müzik" bestecilerinden en talihli olanlar, binbir zorlukla ABD'ye kaçabilenlerdi... Diğerlerinin yaşamı büyük sıkıntılar içinde geçti, çoğunun yaşamı toplama kamplarından birisinde sona erdi...

Sovyetler Birliğinde ise durum değişikti. Bu ülkede bir anlamda kitlelere yönelik yeni bir müzik yaratılmak isteniyordu. Ama bu müziğin temel işlevi, devrimin ideolojisini kitlelere ulaştırmak olacaktı. Böyle olduğu için de siyasal yetke, nasıl bir müzik yapılması gerektiği konusunda sanatçıya fazla söz hakkı vermek istemiyor, yaratıcılığın sınırlarını çizmek konusunda son söz sahibi olmaya çalışıyordu. Bu da özellikle Stalin zamanında, bestecilere karşı siyasal kampanyalar açılmasına yol açmıştı.[7] İşte Shostakovich'in, Prokofief'in ve diğer seçkin Sovyet bestecilerinin dramı da buradaydı.

Atatürk dönemine bakıldığında yeni müzik yaratılması siyasal programın bir parçası olarak ortaya çıkıyor.[8] Bu anlamda batı demokrasilerinden bir farklılık var. Ancak, bu program ne Nazi Almanyasınınkine ve ne de Sovyetler Birliği'ninkine benziyor. Ne bir ırkın seçkinliğine gönderme yapılarak geçmişin bazı büyük sanatçılarının yüceltilmesine yöneliniyor, ne de müzik, hakim siyasal görüşün propaganda aracı olarak düşünülüp, yaratıcılık yönlendirilmeye çalışılıyor.

Atatürk döneminde ne yapıldığını anlayabilmek için önce ülkenin müzik ortamına kısaca bakalım...

1920'lerde bir fasıl grubu. Arka sıra: Numan, Cemal, Zeki, Şerif, Selahaddin (Pınar), Şefik (Gürmeriç), İbrahim, Emin (Ongan); orta sıra: Hayriye, Mahnure, ..., ..., Seyyan, ..., Nedime(?), Hayriye; ön sıra: Nubar (Tekyay), Neyzen Tevfik, Necati.
Gönül Paçacı arşivi

20. YÜZYILIN BAŞINDA TÜRKİYE'DE MÜZİK

Her ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de halk müziği vardı ve zengindi. Bunun yanı sıra ülkede bugün klasik Türk müziği dediğimiz bir müzik daha vardı. Bu müzik tıpkı klasik batı müziğinde olduğu gibi, bu alanda yetişmiş, yetenekli kişiler tarafından bestelenen ve yine bu nitelikleri olan sanatçılarca icra edilen bir müzikti. Özetle bu müziği bestelemek, icra etmek ve hatta dinlemek eğitim görmeyi gerektirirdi. Bu nedenle de bu müziğe ilgisi olanların sayısı görece azdı. Klasik Türk Müziğine destek veren başlıca iki kurum saray ve dinsel müzik bağlamında tekkelerdi.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Klasik Türk Müziğini olumsuz yönde etkileyen bazı tavır değişiklikleri oldu. Türkiye'deki batılılaşma hareketleri, sarayın bu konudaki tutumunu da değiştirmeye başladı. Bu, öncelikle kendisini klasik Türk müziğinin konser biçimi olan fasıldan, şarkıya geçmek ve giderek de ilginin hafif batı müziğine yönelmesi biçiminde olmuştu. Klasik Türk müziğine olan talepteki bu düşme, nitelikli bestecileri bu alanda ürün vermekten uzaklaştırmaya başladı. Söz gelimi Hammâmîzâde İsmail Dede Efendi, 1845 yılında Hacca gitme bahanesiyle, saraydan ayrıldı. Öte yandan hemen hemen aynı zamanlarda İsmail Dede Efendi'nin en önemli öğrencisi sayılan Hoca Zekâi Dede de Kahire'ye göçetti. Sarayın bu ilgisizliği daha sonraki yıllarda artarak devam etmiştir. Örneğin Tanburi Cemil Bey yaşamında sadece bir kere saraya çağrılmış, verdiği konser ise Abdülhamit'in uykuya dalması nedeniyle yarım kalmıştır (Feldman, 1996, s. 16).

Dolayısıyla, 20. yüzyıl başına gelindiğinde, Klasik Türk Müziği ancak çok sınırlı ortamlarda icra edilen bir müzik haline gelmişti. Batı müziğinin etkisi ise giderek artıyordu. Saray, batı müziğine kapılarını açmış Giuseppe Donizetti (Paşa)[9] sarayda klasik müzik konserleri düzenlemeye başlamıştı. Daha sonraki tarihlerde ünlü besteci Franz Liszt İstanbul'a davet edilmiş, konserler vermiş hatta Sultan Abdülmecit için *Grand Paraphrase de la marche de Donizetti, compose pour sa Majeste le Sultan Abdül Medjid Khan* adlı bir piyano yapıtı bestelemişti.[10]

20. yüzyıl başında İstanbul, İzmir gibi kentlerde hem konserler veriliyor, hem de evlerde genç kızlar piyano, keman gibi müzik aletlerini çalmayı öğreniyorlardı. Toplumsal yaşamdaki değişmeler, eğlence müziğini ön plana çıkarmış, burada da batı etkisi giderek daha belirginleşmişti. Eğlence müziği alanında kantolar, operetler ve benzeri müzikler ön plana çıkmıştı.[11]

Dolayısıyla, müzikçi olmayan bir insanın, İstanbul'un müzik evrenine bakarak klasik Türk müziğinin tarihte kalmış olduğu sonucuna varması doğaldı.

Öte yandan, Türk ulusçuluğunun güç kazandığı 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başını kapsayan dönemde, klasik Türk müziğinin kökenleri de sorgulanmaya başlamıştı. Bazı düşünürler, özellikle Ziya Gökalp, bu müziğin kaynağının Türk kültürü olmadığı savını kuvvetle sa-

vunuyorlardı. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı yapıtında şöyle der:

> Avrupa Musikisi girmeden evvel, memleketimizde iki Musiki vardı: Bunlardan birisi Farabi tarafından Bizans'dan alınan Şark musikisi, diğeri eski Türk musikisinin devamı olan halk melodilerinden ibaretti[...] Bugün ise şu üç musikinin karşısındayız. Şark musikisi, garb musikisi, halk musikisi. Acaba bunlardan hangisi bizim için millidir? Şark musikisinin hem hasta, hem de gayr-ı milli olduğunu gördük. Halk musikisi harsımızın, Garp musikisi de yeni medeniyetimizin musikileri olduğu için, her ikisi de bize yabancı değildir. O halde milli musikimiz, memleketimizin halk musikisi ile Garp musikisinin imtizaçından doğacaktır. Halk musikimiz bize birçok melodiler vermiştir. Bunları toplar ve Garp musikisi usulünce armonize edersek hem milli hem de avrupai bir musikiye malik oluruz... (Nakleden, Oransay, 1985, s. 16-20.)

Bu görüşün doğru olup olmadığı ya da tutarlılığı ayrı bir konu olmakla birlikte[12] özellikle Atatürk'ün de içinde bulunduğu çevrelerde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

ATATÜRK'ÜN SİYASAL PROGRAMINDA MÜZİK

Atatürk'ün düşündüğü siyasal program içinde müziğin yerinin ne olduğu sorusunu yanıtlayabilmek için önce Atatürk döneminde müzik alanında neler yapıldığına kısaca göz atmakta yarar var. Bu amaçla söz konusu dönemdeki bazı önemli olduğunu düşündüğüm olayları çerçeve içinde veriyorum.

Atatürk siyasal programında müziğin yerini en açık olarak 1 Kasım 1934'te TBMM'yi açış konuşmasında ortaya koymuştur. Ona göre,

> Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği algılayabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün [.....] dinlet[il]meğe yeltenilen musiki bizim değildir. Onun için o, yüz ağartacak değerde olmaktan çok uzaktır. [.....] Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları [....] genel, son musiki kurallarına göre işlemek gerekir...

Konservatuvarın küçük bir orkestrası, 1926.
Gönül Paçacı arşivi

Tanburi Cemil Bey'in Yıldız Sarayı'nda verdiği konser II. Abdülhamid'in uykuya dalması nedeniyle yarım kalmıştı. Taş plakta Tanburi Cemil Bey'in Şedd-i Arabân Saz Semaisi.
Cengiz Kahraman arşivi

Bu görüş çerçevesinde bakıldığında, Atatürk döneminde müzik alanında yapılanları üç başlık altında toplamak olanaklıdır. Bunlardan iki tanesi bir şeylerin yapılmasına yönelik, "olumlu" çabalardır.. Sonuncusu ise bir şeyin yapılmasını yasakladığı için "olumsuz" olarak nitelendirilebilecek bir eylemdir.

Olumlu çabalardan ilki Türk halk müziğinin ciddi bir biçimde ele alınmasıdır. Bu çalışmalara yukarıda değinildiği üzere 1926 yılında başlanmıştır. Bu çerçeve içinde ünlü Macar besteci ve müzikbilimci Bela Bartok Türkiye'ye davet edilmiştir.[13] Bu tür faaliyetler daha sonra da devam etmiş, böylelikle Türk halk ezgileri sistematik bir biçimde toplanmıştır.

İkinci olumlu çaba ise klasik batı müziğinin öğretimine ağırlık verilmesi, bu türde yapıt üretiminin özendirilmesidir. Devlet Konservatuarının açılması, yetenekli gençlerin yurt dışına eğitime gönderilmesi, okullarda müzik eğitimine ağırlık verilmesi ve opera bestelenmesinin özendirilmesi bu bağlamdaki girişimlere örnek olarak gösterilebilir.

Olumsuz olan eylem ise 1926'da klasik Türk müziği eğitimine son verilmesi ve 1934'de, bir süre için bile olsa, bu müziğin radyodan yayınlanmasının yasaklanmış olmasıdır.

Atatürk'ün siyasal programı, Osmanlı İmparatorluğundan sonra Türk ulusu kavramına dayanan bir devleti oluşturmaktı. Bunun kültürel boyutunda önem verdiği nokta da Türk sanatını yaratmak ve bunun çağın evrensel değerlerini taşımasını sağlamaktı. Böylece amaçladığı toplumun çağdaş olmasının bir boyutu sağlanmış olacaktı.

Müzik bu bağlamda önemli bir sanat alanıydı. Çünkü dili evrenseldi. Dolayısıyla evrensel estetik değerleri yakalayıp yakalamadığı bir anlamda en kolay sınanabilen sanat dalıydı (ikincisi de resim/heykel olsa gerek). Atatürk ve onun neslindeki pek çok kimse için, herhalde, klasik batı müziği evrensel estetik de-

ATATÜRK DÖNEMİNDE MÜZİK ALANINDAKİ GİRİŞİMLER

27 Nisan 1924: Dolmabahçe Sarayında görev yapan Müzika-i Hümayun [daha sonraki adı Makam-ı Hilafet Muzikası], adı Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti olarak değiştirilerek Ankara'ya taşındı. Bu heyet iki topluluktan oluşuyordu. Bunlardan ilki Riyaset-i Cumhur Orkestrası idi. Bu topluluğu Zeki (Öngör) Bey yönetiyordu. İkinci topluluk ise Riyaset-i Cumhur İnce Saz Heyeti, yani bir klasik Türk müziği topluluğu idi. Bu topluluğun yönetmeni Hafız Yaşar (Okur) Bey idi. Bu heyette Nuri Halil (Poyraz), Münir Nurettin (Selçuk) ve Tanburi Refik (Fersan) Beyler gibi ünlü Türk müziği sanatçıları da bulunuyordu (YKY, 1998, c. I, s. 35).

1 Eylül 1924: Ankara'da Musiki Muallim Mektebi kuruldu ve 6 öğrenciyle eğitime başladı.

7 Haziran-5 Eylül 1926: Riyaset-i Cumhur Orkestrası seyyar sergi olarak Avrupa limanlarına giden Karadeniz* gemisi ile turneye çıktı. Uğranılan limanlarda konserler verdi.

31 Temmuz 1926: Darülelhân (Melodiler Yuvası) adına Yusuf Ziya (Demirci), Rauf Yekta, Dürri (Turan) Ekrem Besim Beyler halk türkülerinin toplanması için Anadolu'da çalışmalara başladılar. Bunun sonunda 250 kadar ezgi toplandı. Bu çalışmalar izleyen yıllarda da devam etti.

Ayrıca Klasik Türk müziğinin (Divan müziği) derlenmesi için üç kişilik bir tesbit ve tasnif heyeti kuruldu. Heyetin üyeleri Rauf Yekta, Ahmet (Irsoy) ve İsmail Hakkı Beylerdi.

29 Aralık 1926: Darülelhan'da Türk müziği öğretimine son verildi.

1927: Yetenekli gençlere yurt dışında devlet bursu ile müzik eğitimi görme olanağı sağlandı.

19 Haziran 1934: İlk Türk operası olan Ahmet Adnan Saygun'un *Özsoy*'u Ankara Halkevinde sahneye konuldu. Bu gösteriyi İran Şahı Rıza Pehlevi ve Atatürk de izledi.

1 Kasım 1934: Atatürk, TBMM açılışında müzik konusundaki politikayı açıkladı.

2 Kasım 1934: İçişleri Bakanı Şükrü (Kaya) Bey'in bir genelgesiyle radyo programlarından Alaturka musiki kaldırıldı.

27 Aralık 1934: Ahmet Adnan Saygun'un *Taşbebek* operası ile Necil Kâzım Akses'in *Bayönder* operasının üç tablosu Ankara Halkevinde sahneye konuldu.

30 Aralık 1934: *Ulus* gazetesinde Burhan Belge'nin, Ahmet Adnan Saygun ve Necil Kazım Akses'in opera denemelerinin Türk ruhuna seslenecek ulusal müziği yaratmakta yetersiz kaldığı biçimindeki eleştirisi yayınlandı. Ahmet Adnan Saygun, Ankara'dan ayrıldı, İstanbul'a yerleşti. Beş yıl süreyle de Ankara'ya dönmedi.

14 Nisan 1935: Sovyetler Birliği'nden bir grup sanatçı Türkiye'ye geldi. Bu grubun içinde ünlü besteci Dimitri Shostakovich, kemancı David Oistrakh, piyanist Lev Oborin de vardı.**

27 Mart 1935: Ünlü Alman bestecisi Paul Hindemith ile Türk müzik yaşamının yeniden düzenlenmesi için incelemelerde bulunup rapor yazması için anlaşma imzalandı. Hindemith ile kurulan ilişki devam etti.

Ekim-Kasım 1935: Paul Hindemith'in önerdiği Alman sanatçı-öğretmenler Ankara'ya gelmeye başladılar. Bunlar arasında uzun süre Riyaset-i Cumhur Orkestrasını yönetecek olan Dr. Ernst Praetorius, ile ünlü tiyatro adamı Carl Ebert de vardı. Türkiyede müzik yaşamının gelişmesine 35 yıl süreyle büyük emek veren Eduard Zuckmayer de ertesi yıl Nisan ayında Ankara'ya geldi.

1 Kasım 1936: Ankara'da Devlet Konservatuarı kuruldu.

8 Ocak 1938: *Ulus* gazetesinde Atatürk'ün Kemal Ünal'a yazdırttığı "Fasıl Musikisi Milli Musiki Değildir ve Olamaz" başlıklı yazı yayımlandı.

* Bu turneden söz eden müzik kaynaklarında nedense geminin ismi verilmiyor. Tutel (1998, s. 31-34)'de ise bu gezi etraflı bir biçimde anlatılıyor.

** Shostakovich anılarında bu geziden söz eder. Konser için Beethoven'in bir yapıtının notasına gerek olur, ama Ankara'da bulamazlar, Volkov (1987, s. 85).

gerlerin neler olduğu konusunda iyi bir yol gösterici olarak kabul ediliyordu. Bu savı ileri sürerken iki noktaya dayanıyorum.

Bunlardan ilki, 20. yüzyıl başında başta İstanbul olmak üzere Osmanlı imparatorluğunun büyük şehirlerinde batı müziğinin bir nevi hakimiyetinin kurulmuş olmasıdır. Dolayısıyla Atatürk'ün görüşlerinin oluştuğu ortamda batı müziği belli bir saygınlık kazanmıştı.

Öte yandan, Atatürk ve yaşdaşları batı dünyası ile temas ettiklerinde klasik batı müziğinin ulusal sınırların ötesinde değer taşıdığını görüyorlardı. Sözgelimi Sofya'da sahnelenen Giacomo Puccini'nin *Tosca* operası, sadece salondaki İtalyanları değil, Bulgarları da Fransızları da etkiliyor, duygulandırıyordu. Öte yandan, savaşta Almanlarla dövüşmelerinin bir İngiliz ya da Fransız subayının Beethoven'e hayran olmasıyla çelişmediğine de tanık oluyorlardı. Bu da, müzikte evrensel değerler olduğu ve söz konusu bestecilerin bu değerlere ulaştığının bir kanıtı idi. Dolayısıyla Türkiye çağdaş uygarlık sahnesine çıkacaksa, bu değerleri hedeflemeli, bu değerlere ilişkin ölçütlerle başarılı olmalıydı.

Ancak, Atatürk'ün programı aslında bir ulus yaratma programıydı. Bu ulus Türk ulusu olacaktı, kültürü de Türk kültürü olacaktı. Bu kültürün bir boyutu da müzikti. Dolayısıyla müzik aynı zamanda Türk müziği olma vasfını da taşımalıydı. Ortada bir sorun vardı. Müzikte çağdaşlığı yakalamak evrensel değerlerle başarılı olmak biçiminde tanımlanmıştı. O halde yeni müzik evrensel olacaktı. Ama ulus yaratma programı için de bu müzik Türk müziği olmalıydı. Atatürk'ün önerdiği çözüm, başlangıç noktasının Türk halk müziği olması, ama yaratının oluşmasını sağlayacak kuralların ise evrensel müzikten alınması idi...

Bu çerçeve içinde bakıldığında Atatürk'ün müzik alanındaki girişimlerine ilişkin, biraz farklı yorumlar yapmak olanaklıdır.

1) Öyle görünüyor ki Atatürk'ün temel sorunu tek seslilik/çok seslilik değildi. Böyle bir teknik konunun içine girecek ne bilgisi vardı, ne de niyeti. Onun için önemli olan müzikte evrensel

1925'te Darü'l-elhan alafranga ve alaturka talebe ve muallimleri bir arada.
İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Arşivi

düzeye ulaşmaktı. Çok seslilik, bu amaca varmak için bir teknik zorunluluk olduğu ölçüde önemliydi.

Ancak etrafındaki herkesin bunu böyle anladığı söylenemez. Necil Kâzım Akses'in Hasan Ferit Alnar'a dayanarak aktardığı 1938 yılında olduğu anlaşılan bir olay var. Atatürk'ün memleketin havasını dile getiren çok sesli yapıt üretilmesi isteğini, kelimesi kelimesine uygulamayı görev bilen Ferit Talay, Tatyos Efendi'nin *Hüseyni Peşrevi* ile *Saz Semaisini* alıp Edgar Manas'a çok seslendirtiyor. Sonra Ankara'da bunu Halil Onayman yönetimindeki orkestraya çalıştırtıyor ve bir konser düzenleyip Atatürk'ü çağırıyor. Atatürk konseri sonuna kadar dinleyip, sanatçılara zahmetleri için teşekkür ettikten sonra yerine dönüyor. Son derece sinirli bir biçimde "bu bir irticadır efendiler! Ben Tatyos efendiyi yenileyin demedim ki, yeni bir müzik yaratın dedim" diyor.[14]

2) Klasik Türk müziğinin bu dönemde terk edilmesinin kanımca önemli nedeni, bu müziğin ulusal olmadığı savının Ziya Gökalp gibi çok saygın bir düşünürün de içinde bulunduğu bir çevrece ileriye sürülmesi, buna karşılık aynı çevrenin batı müziğinin kurallarının benimsenmesini uygun görmüş olmalarıdır. Atatürk'ün, o zamanlar ciddi bir biçimde eleştirilmemiş olduğu anlaşılan bu görüşü düşünce sisteminin bir beliti (aksiyom) olarak kabullendiği söylenebilir. [15]

3) Atatürk döneminde, müziğin hakim siyasal görüşlerin kitlelere aktarılmasında bir araç olarak kullanılmasının ön plana çıkmadığını düşünüyorum. Ama ihmal edilmediğini de vurgulamak gerekir. Aile çevremden bildiğim bir örnek vereyim:

Rahmetli annem Türkiye Cumhuriyeti'nin yurt dışına gönderdiği ilk kız öğrencilerdendi. Resim tahsiline gittiği Belçika'da bir gün birkaç Türk kız arkadaşı ile birlikte kaldıkları pansiyona bir paket gelir. Gönderen Türk Büyükelçiliğidir. İçinden 78 devirli bir plak çıkar: *10. Yıl Marşı*. Ertesi hafta 10 yıldönümüdür Cumhuriyet'in kuruluşunun... Paketin içinde bir de kısa not vardır... Büyükelçinin kaleminden çıkmıştır... "29 Ekim akşamı dinlemek istersiniz diye düşündüm."

4) Bir önceki maddenin devamı olarak, Atatürk döneminde bestecilere ne tür yapıtlar besteleyecekleri konusunda da karışıldığı söylenemez. Bu dönemin bestecilerinin yapıtlarına bakıldığında, siyasal yönlendirmeler görülmüyor. Farklı nitelikte yapıtlar bestelenmiş. Atatürk'ün bu konuda belli bir hoşgörüsü olduğu anlaşılıyor. Nitekim sanatçılar söz konusu olduğunda, kendi istedikleri yerine getirilmezse, onlara sadece küsmekle yetinen bir insan... Sonra da barışma yolu arıyor... Münir Nurettin Selçuk ile arasındaki inişli-çıkışlı ilişkinin altında yatan da bu... Münir Nurettin Selçuk kendi estetik değerlerinden taviz vermiyor (Kulin, 1996).

Klasik batı müziği alanında eğitim gören gençlerle olan ilişkisi de böyle. Cemal Reşit Rey, Ankara'dan uzak bir müzik yaşamını sürdürmeyi yeğliyor. Ama bu, ne Rey'in *10. Yıl Marşı*'nın ne de *Lüküs Hayat* operetinin bestecisi olmasını engelliyor... Üstelik de Cemal Reşit Rey klasik batı müziğinde de kendi benimsediği tarzda ürün vermeye de devam ediyor. Söz gelimi başyapıtlarından birisi sayılabilecek *Instantanés*'yi 1931 yılında besteliyor. Hiçbirinde Atatürk'ün talimatı ya da itirazı söz konusu değil...

Ulvi Cemal Erkin'in de, bu hoşgörünün dönemin siyasilerinde pek olmadığını gösteren bir macerası var. 1934'te Ahmet Adnan Saygun ve Necil Kâzım Akses ile birlikte ondan da bir opera bestelemesi isteniyor. O nazik, kimseyi incitmemeye yaşamı boyu dikkat eden Ulvi Cemal Erkin

Ahmet Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin ve Necil Kâzım Akses, bir arada.
Evin İlyasoğlu arşivi

bu öneriyi red ediyor. Atatürk'ten hiçbir serzeniş yok. Ama, zamanın mebus sıfatlı Halkevleri başkanı, İzmir suikastı davasının savcısı, Ulvi Cemal Erkin'i "Ben İzmir Suikastî davasında 30 kişiyi astım. Onu da astırırım" diye tehdit ediyor. Ama bu zat münasebetsizliği ile baş başa kalıyor.

Atatürk'ün müzik konusundaki iki davranışı, bu dört maddede topladığım çerçeveyle çelişir niteliktedir. Atatürk'ün siyasal programı açısından önemli gördüğüm bu iki davranışa yol açmış olabileceğini sandığım bir ortak neden olduğunu, bunun da müzikle ilgisi olmadığını düşünüyorum.

Bunlardan ilki radyoda klasik Türk müziğinin yasaklanmasıdır. Bu kararın, yanlışlığı bir yana, Atatürk'ün bu tür müziğe olan sevgisi göz önüne alındığında açıklanması zor olduğu açıktır. Bu kararı alanın zamanın İçişleri bakanı Şükrü Kaya olması, Atatürk'ün zaman zaman bu kararı alanın hükümet olduğunu olumsuz bir tavırla anıştıran ifadeler kullanmış olması bence sorunun özünü değiştirmemektedir. Şükrü Kaya'nın Atatürk'ün görüşlerine karşı çıkacak güçte bir insan olduğunu sanmıyorum. Yani olay bir "yanlış anlama" biçiminde geçiştirilebilir nitelikte değildir.

Bu olayın nasıl olduğu da kanımca çok açık değil. Hâfız Yaşar Okuyan'ın anılarına göre, bu yasaklamaya yol açan, radyodan yapılan bir yayındaki icra sırasında saz heyeti üyelerinin gülüşüp konuşmalarının, yani ciddiyetten uzak olmalarının Atatürk'ü rahatsız etmesidir. Yasaklamanın böyle bir olayla doğrudan ilişkisi olduğunu sanmıyorum. Ama Atatürk'ün, Şükrü Kaya'nın bu kararına tepkisiz kalmasına yol açmasına yol açan, klasik Türk müziği icralarında rastladığı ciddiyetten uzak tavrı genellemiş olması olabilir.[16]

Atatürk bir müzik topluluğundan, bir batı kentindeki opera temsilindeki gibi, tam ciddi işbölümü, eşgüdüm ve etkinlik beklemektedir. Bütün bunlar yapılırken de evrensel estetik değerlerin gözetilmesini arzulamaktadır. Bu durumda da Atatürk'ün ciddi olmayan bir müzik icrası ile ulaşılmasını istediği ortam arasındaki çelişkiyi saptaması doğaldır. Çünkü bu kurmaya çalıştığı toplumu tanımlayan özelliklerdir de aynı zamanda... Çağdaşlık, işbölümünü, eşgüdümü ve etkinliği gerektirir. Toplumsal yaşamda, estetik kurallarına karşılık gelen boyut ise etik değerlerdir.

İşte bu, Atatürk'ün farklı davrandığı ikinci noktaya bizi getirmektedir. Atatürk yurtdışına tahsile gönderdiği gençler ülkeye döndüklerinde onların neler besteleyecekleri konusunda talimat vermemiştir. Ne bir keman sonatı ısmarlamış ne de bir senfoni... "Şunu bestelemeyin" de dememiştir. Ancak bu tutumuna ters düşen bir davranışı vardır. O da 1934'te Ahmet Adnan Saygun'dan *Özsoy* ve *Taşbebek*, Necil Kazım Akses'ten de *Bayönder* operalarını bestelemelerini istemiş olmasıdır.

Özsoy operasının ısmarlanışının görünürdeki nedeni İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyaretidir. Atatürk kendisi konuyu belirlemiş ve librettoyu Münir Hayri Egeli'ye yazdırmıştır. *Taşbebek* ve *Bayönder* operalarının ısmarlanmasının görünürdeki nedeni ise Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin 15. yıldönümü törenleridir. Atatürk bu operaların da konularını önermiş, librettolarını da yine Münir Hayri Egeli'nin yazmasını istemiştir. Kendisi ayrıca librettoları dikkatle okumuş ve bazı kelimelerin değiştirilmesini önermiştir.

Burada akla iki soru geliyor. Bunlardan ilki Atatürk'ün neden opera üzerinde durduğudur. Niçin başka müzik biçimleri (senfoni, sonat) ile o denli ilgilenmemiş, ama Türk bestecilerinin bir opera ortaya koyması için ısrarlı olmuştu? İkinci soru ise niçin operaların konularını belirlemeyi ve sonra librettolar üzerinde çalışmayı istediğidir.

İlk sorunun yanıtı, bence, Atatürk'ün operayı işbölümü, eşgüdüm, etkinlik ve estetiğin birarada var olmasının doruk noktası gibi görmesinde yatıyor. Andrew Mango'nun *Atatürk* adlı kitabında şöyle bir olay aktarılıyor:

> Atatürk Sofya'da askeri ateşe iken bir akşam operaya gittiğinde orkestra elemanlarının ve şarkıcıların Bulgar olup olmadıklarını sorar. Bulgar olduklarını öğrenince, "şimdi Bulgaristan'ın Balkan savaşını niçin kazandığını anladım" diye mırıldanır.

Atatürk'ün Şah Rıza Pehlevi'ye gösteri yapmak istediği açık. Ama bence vurgulamak istediği nokta, Türkiye'de operanın varlığını göstermek değil. Bir operayı başarıyla sahneye koyabilecek uygarlık düzeyine ulaşılmakta olduğunu, daha çok, etrafındakilere göstermek kaygısı. Bu olayın hemen ertesinde tamamen yerel bir nedeni bahane ederek yeniden opera ısmarlamış olması da bunu gösteriyor. Benim gerek Ahmet Adnan Saygun'un ve gerekse Necil Kazım Akses'in anlattıklarından çıkardığım bu...

Librettoyla meşgul olması ise müzik alanında uygulanmasını arzu ettiği programın doğal bir sonucu. Bu üç operanın da konusunun Türk efsanelerinden seçilmesini istemiş. *Özsoy*'da Şah Rıza Pehlevi'nin ziyareti ne-

deniyle Tük-İran kardeşliğine açık gönderme yapılmasını istemiş. Bunun ötesindeki müdahaleleri daha çok kelimelere öztürkçe karşılık önermekten ibaret kalmış. Yine anlayabildiğim kadarıyla, bestecilerin çalışmaları konusunda onlara iltifat etmek dışında hiçbir tutum takınmamış, işlerine karışmamış.

Böylece, Türk kültüründen hareketle evrensel değerlere ulaşılması biçimindeki müzik programını, bunun en somut ortaya konabileceği sanat dalı olarak gördüğü opera alanında sınamış.

BİR SORU AMA YANITSIZ GİBİ...

Atatürk'ün müziğe siyasal programı çerçevesinde verdiği rolü anıştıran başka siyasal deneyimler var mı?

Tam yanıt verebilecek bilgim yok. Ama epeyce ilgilendiğim bir deneyime dikkati çekmek istiyorum. O da Brezilya'da 1930'da iktidara gelip, 1945'e kadar kalan Getulio Vargas'ın "Nuova Estado" (yeni devlet) kurma programı çerçevesinde Brezilyalılık ruhunu geliştirmek için müziği kullanması.[17]

Getulio Dornellas Vargas (1883-1954) Brezilya tarihinde önemli bir lider. Ayrıca ilginç bir insan. Ülkesinin sanayileşmesi yolunda çaba gösteriyor, asgari ücret, toplumsal güvenlik konularında ciddi reformlar yapıyor. Onun Brezilyalılık ruhunu okuma yazma oranının çok düşük olduğu o zamanın Brezilyasında yaymak için başvurduğu araçların başında müzik ve film yapımı geliyor.

Getulio Vargas'ın siyasal programı çerçevesinde bir şansı vardı. O da bu konuyu tümüyle emanet edebileceği iddialı bir müzikçi dostu vardı. Adı da Heitor Villa-Lobos'du. Çağımızın en büyük bestecilerinden birisi... Villa-Lobos, bu görevde kaldığı dönemde bir yandan bu programı halka anlatan yazılar yazdı, hem eğitim programları hazırladı hem de sayısı 30.000'e varan dev korolar kurarak kamu oyunun ilgisini çeken gösterileri düzenledi (Wright, 1992).

Anlayabildiğim kadarıyla, Atatürk'ün Villa-Lobos gibi işi üstlenebilecek, çaplı bir yoldaşı olmadı. Değerli genç müzisyenler vardı, ama onlar müziği üretmek ve icra edecekleri yetiştirmekle meşguldüler. Olayı çekip çevirmesi gereken bürokratlar ise bu programı anlayacak ve gereğini yapacak anlayış ve beceri düzeyinde değillerdi... Olsalardı, değindiğim hatalar, yalpalamalar azalırdı hiç olmazsa...

Bir son nokta daha... Atatürk'ten farklı olarak Getulio Vargas müzikten hoşlanmazdı. Ona müziğin rolünü anlatıp ikna eden Heitor Villa-Lobos'tu...

KAYNAKLAR

Altar, Cevat Memduh (1989): "Müzikte Neden Çokseslilik?", *Erdem*, c. 2, no. 6, Eylül 1986. [Erdoğan Okyay (haz.) *Cevat Memduh Altar'a Armağan*, Sevda-Cenap And Vakfı Yayınları, Ankara, içinde s. 19-42]

And, Metin (1999): "Atatürk ve Sanat-Özel Olarak Müzik ve Tiyatro Üzerine Değinmeler", Jacob M. Landau (der.) *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, (Türkçesi Meral Alankuş), Sarmal Yayınevi, İstanbul, içinde, s. 273-297.

Arel, H. Sâdettin (1990): *Türk Mûsikisi Kimindir?*, Kütür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Bardakçı, Murat (1995): *Refik Bey... Refik Fersan ve Hatıraları*, Pan Yayıncılık, İstanbul.

Bartok, Bela (1991): *Küçük Asya'dan Türk Halk Müziği*, Çeviren Bülent Aksoy, Pan Yayıncılık, İstanbul.

Başeğmezler, Nejat (1993?): *Necil Kâzım Akses'e Armağan*, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara.

Behar, Cem (1987): "Ziya Gökalp, Mahmut Ragıp ve Klasik Türk Musikisi", Cem Behar: *Klasik Türk Musikisi Üzerine Denemeler*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, içinde, s. 93-106.

Cengiz, Halil Erdoğan (1993): *Yaşanmış Olaylarla Atatürk ve Müzik; Riyâset-i Cumhûr İnce Saz Hey'eti Şefi Binbaşı Hâfız Yaşar Okur'un Anıları (1924-1938)*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.

Feldman, Walter (1996): *Music of the Ottoman Court*, Verlag für Wissenschaft und Bildung, Berlin.

Hasgül, Necdet (1996): *Cumhuriyet Dönemi Müzik Politikaları, Dans Müzik Kültür*, Sayı 62, Boğaziçi Üniversitesi Folklor Klübü Yayını, İstanbul.

Ho, Allan B. & Dmitry Feofanov [Eds.] (1998): *Shostakovich Reconsidered*, Toccata Press, Londra.

İlyasoğlu, Evin (1992): *Müziğin Kanatlarında*, Pan Yayıncılık, İstanbul.

İlyasoğlu, Evin (1997): *Cemal Reşit Rey Müzikten İbaret Bir Dünyada Gezintiler*, YKY, İstanbul.

İlyasoğlu, Evin (1998): *Necil Kâzım Akses-Minyatürden Destana Bir Yolculuk*, YKY, İstanbul.

Jaffé, Daniel (1998): *Sergey Prokofief*, Phaidon, Londra.

Kahramankaptan, Şefik (1998): *İsmet İnönü ve Hârika Çocuklar*, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Kalan (1998): *Kantolar (1905-1945)*, Kitap & CD, Kalan Müzik Yapım Şirketi, İstanbul.

Kater, Michael H. (1997): *The Twisted Muse-Musicians and Their Music in the Third Reich*, Oxford University Press, New York.

Kulin, Ayşe (1996): *Bir Tatlı Huzur-Fotoğraflarla Münir Nurettin Selçuk'un Yaşam Öyküsü*, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Mimaroğlu, İlhan (1961): *Onbir Çağdaş Besteci*, Forum Yayınları, Ankara.

Mimaroğlu, İlhan (1995): *Müzik Tarihi*, Beşinci Basım, Varlık Yayınları, İstanbul.

Mango, Andrew (1999): *Atatürk*, John Murray, Londra.

Oransay, Gültekin (1985): *Atatürk İle Küğ*, Genişletilmiş İkinci Basım, Küğ Yayını, İzmir.

Özasker, Ancan (1997): *Müzika-i Hümayun'dan Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasına*, Boyut Müzik, İstanbul.

Refiğ, Gülper (1991): *A. Adnan Saygun ve Geçmişten Geleceğe Türk Musikîsi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Refiğ, Gülper (1997): *Atatürk ve Adnan Saygun-Özsoy Operası*, Boyut Müzik, İstanbul.

Ringbom, Nils-Eric (1954): *Jean Sibelius, A Master and His Work*, Çeviren G.I.C. de Courcy, University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma.

Saygun, A. Adnan (1987): *Atatürk ve Musiki*, İkinci Baskı, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara.

Schonberg, Harold C. (1997): *The Lives of Great Composers*, Third Edition, Abcaus, Londra.

Sevengil, Refik Ahmet (1998): *İstanbul Nasıl Eğleniyordu?*, Dördüncü Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Stokes, Martin (1998): *Türkiye'de Arabesk Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Struble, John Warthen (1995): *American Classical Music*, Robert Hale, Londra.

Şatır, Sabri (1999): *Verdi-Koronun Babası*, Pan Yayıncılık, İstanbul.

Tanrıkorur, Çinuçen (1998): *Türk Halk Musikisi ve Klasik Türk Musikisi, Müzik Kimliğimiz Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, içinde s. 63-77.

Tura, Yalçın (1988): *Cumhuriyet Döneminde Türk Mûsikisi, Türk Mûsikisinin Mes'eleleri*, Pan Yayıncılık, İstanbul, içinde, s. 37-51.

Tutel, Eser (1998): *Gemiler... Süvariler... İskeleler...*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Volkov, Solomon [Ed.] (1987): *Testimony-The Memoirs of Dimitri Shostokovich*, Faber and Faber, Londra, 1987. (İlk İngilizce Baskısı 1979) [Türkçe çevirisi Solomon Volkov: *Tanıklık Tutanağı; Şostakoviç'in Anıları*, Çeviren M. Halim Spatar, Pencere Yayınları, 1992, İstanbul.]

Wilson, Elisabeth (1994): *Shostakovich-A Life Remembered*, Faber & Faber, London.

Wright, Simon (1992): *Villa Lobos*, Oxford University Press, Oxford.

YKY (1996): *Operetler, Kantolar, Fanteziler*, CD, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul.

YKY (1998): *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. I, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul.

(Yönetken), Halil Bedii (1987): "Milli Musiki", *Darülelhan Mecmuası*, Sene 1, No. 3, 1 Haziran 1340, sayfa 129-132. [Cem Behar: Klasik Türk Musikisi Üzerine Denemeler, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, içinde, s. 107-113]

İstanbul Belediye Konservatuvarı Yatılı Kısmı Şehir Cazbandı, 1930'lar.
Solda hocaları: Hulusi Öktem.
Gönül Paçacı arşivi

1. And (1999, s. 280)'de benzer bir biçimde Atatürk'ün sanata yaklaşımı ele alınmaktadır.
2. Saygun (1987, s. 10-13)'de Atatürk'ün müziğe olan ilgisi ve bu alandaki bilgisi konusunda benzer bir değerlendirme yer almaktadır. Atatürk'ün halk müziğine olan tutkusu konusunda dönemin önemli sanatçılarının görüşleri için Cengiz (1993), Bardakçı (1995) ve Kulin (1996)'de aktarılan anılara başvurulabilir. Atatürk'ün klasik Türk müziği alanında bilgisinin düzeyi çevresindekilerin de ilgisini çekmiş. Oransay (1985, s. 60-64)'da alıntılanan Burhanettin Ökte'nin anılarında, Atatürk'ün gençliğinde arkadaş çevresinde oluşturdukları amatör fasıl heyeti içinde okuduğu yer alıyor. Ancak bu anılarda, Atatürk'ün Bolahenk Nuri Bey'in öğrencisi olmuş olabileceği görüşünün doğru olmadığı da yer almaktadır.
3. Cemal Reşit Rey'in anılarında 22 Eylül 1925'te İzmit'te Reşit Paşa vapurunda Atatürk'e Cesar Franck'ın Fa minör piyanolu beşlisini çalmalarıyla ilgili bir anısı var. Atatürk, yapıtın birinci bölümü sonunda yanındakilerle konuşmaya dalmış... Konseri kesmişler...
4. İsmet İnönü, 1910-1912 yılları arasında Yemen isyanını bastırmak üzere gönderilen kuvvetlerde görevli iken bir Fransız şirketinin bölgeyi terkederken bıraktığı eşyalar arasında rastladığı taş plakları dinleyerek klasik batı müziğine edindiği yakınlığı, Özasker (1997, s. 28), cumhurbaşkanı olduğu zaman ünlü çellist David Zirkin'den viyolonsel dersleri alacak düzeye kadar götürmüştü. Söylendiğine göre, bu dersleri almak için bir kere bile David Zirkin'i köşke çağırmamış, hep kendisi konservatuarda onun odasına gitmiş, İlyasoğlu (1998, s. 85). İsmet İnönü, benim öğrencilik yıllarımda (1960'lar) Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının konserlerinin en devamlı dinleyicilerinden birisiydi.
5. "That this nation, under god, shall have a new birth of freedom; and that government of the people, by the people and for the people, shall not perish from the earth", Abraham Lincoln, "The Gettysburg Address" 19 Kasım 1863.
6. Nazi Almanyasında siyaset ve müzik yaşamı arasındaki ilişkiler konusunda önemli bir kaynak Kater (1997)'dir. Bir Kanadalı siyaset bilimcisi olan Michael H. Kater'in bu kitabı, Nazilerin müzik politikası konusunda önemli bir kaynak olarak şimdiden kabul görmüştür. Kater bu kitabıyla 1998 yılında Kanada Tarihçiler Birliği'nin ödülünü almıştır.
7. Stalin'in yarattığı baskı ortamı konusunda Mimaroğlu (1961, s. 70-72), Mimaroğlu (1995, s. 166-169), Kutlu (1997, s. 35-50) bakılabilir. Bu baskıların Rus bestecilerin somut yaşamlarındaki görünümü ise Volkov (1987), Wilson (1994), Ho & Feofanov [Eds.] (1998) tarafından Shostakovich ve Jaffé (1998) tarafından ise Prokofief bağlamında ele alınmaktadır.
8. Bu konuyu Hasgül (1996) etraflı bir biçimde incelemektedir.
9. Giuseppe Donizetti ünlü İtalyan bestecisi Gatreano Donizetti'nin ağabeyidir.
10. Bu yapıtın piyanist Ergican Saydam tarafından bir kaydı yapılmıştır. Bu kayıt Diskotür, DTLP, 10.035, 1986 Stereo uzunçalarda yayımlanmıştır.
11. İstanbul'un eğlence yaşamındaki değişiklikler için Sevengil (1998)'e bakılabilir. Kalan (1998) ve YKY(1996)'da bu tür müziklere örnekler bulmak olanaklıdır. Ayrıca Kalan (1998)'de kantoya ilişkin derli toplu bilgi verilmektedir.
12. Behar (1987), Ziya Gökalp ve izleyicilerinin, bu bağlamda en önemlisi sayılabilecek olan Mahmut Ragıp Gazimihal'in, görüşlerinin akademik bir bütünlük içinde eleştirisinin yapıldığı, bilebildiğim, tek çalışmadır. Klasik Türk müziğinin kökenlerinin Türk kültürü dışında olduğu savına karşı çıkan önemli bir çalışma H. Saadettin Arel'in Nisan 1939-Kasım 1940 arasında yayımladığı 14 makalelik dizisidir. Bu makaleler daha sonra *Musiki Mecmuası*'nda yayımlanmıştır. 1969 da ise Milli Eğitim Bakanlığı bu metinleri ilk kez kitap olarak yayımlamış, yapıtın ikinci baskısı ise 1990'da Kültür Bakanlığınca yapılmıştır, Arel (1990). Gökalp ve izleyicilerinin bu görüşlerinin eleştirisi için ayrıca Tura (1988), Stokes (1998, s. 51-65) ve Tanrıkorur (1998)'a bakılabilir.
13. Bela Bartok 1936 yılında Türkiye'ye geldi. 16-29 Kasım 1936 tarihleri arasında Adnan Saygun ile birlikte 14 ayrı yöreden 99 parçayı silindire kaydetti. Bu parçalar üzerine yaptığı çalışmanın iki ayrı müsveddesi ölümünden 31 yıl sonra iki ayrı ülkede, ABD ve Macaristan, basıldı. Macaristan'daki baskı ayrıca Adnan Saygun'un Bartok'un yaptığı araştırmaya ilişkin uzun bir yazısını da içermektedir. Bu kitap Türkçe'ye de çevrilmiştir, Bartok (1991). Bartok'un bu kayıt ettiği türkülerden 40 tanesi, 1996'da Macar Etnografya Müzesi yetkililerinden Jozsef Birinyi'nin çabalarıyla iki CD'den oluşan bir albüm içinde yayımlandı.
14. Akses'in bu anısı üç ayrı kaynakta yer alıyor. Bunlar Başeymezler (1993, 30), İlyasoğlu (1992, s. 146) ve İlyasoğlu (1998, s. 70). Akses'in ilk kaynaktaki anlatımı ile ikinci (ve ona gönderme yapan üçüncü) kaynaktaki anlatımı arasında, bu bağlamda özde fark etmeyen, bazı farklılıklar var.
15. Burhanettin Ökte anılarında, Atatürk'ün müzik konusunda arayışlar içinde olmasına karşılık, onu doyurucu bilgi verebilecek, uyarabilecek müzikçilerle yeterince temas edemediğinden söz ederken, hislerini, biraz da abartılı bir biçimde, "Büyük insan daima artist aradı, fakat karşısında çalgıcı buldu" biçiminde ifade etmektedir, Oransay (1985, s. 60).
16. Hâfız Yaşar Okuyan'ın bu tanıklığı, Oransay (1985, 93-95) ve Cengiz (1993, s. 100-101)'de yer almaktadır. Ancak bu olayı bağımsız olarak doğrulayan bir başka kaynağa ulaşamadım. Ancak Hâfız Yaşar Okuyan'ın ifadesinde bu olayın olduğu tarih verilmemiştir. Konuyu aynı biçimde sunan Burhanettin Ökte'nin anılarında ise Oransay (1985, s. 99)'ın dikkat çektiği üzere 6 senelik bir süreyi bir gecede olmuş gibi gösteren bir atlama vardır. Klasik Türk Müziğininin radyodan yayınlanmasını yasaklayan genelgenin 2 Kasım 1934 tarihinde yayınlanması, bu kararın Atatürk'ün 1 Kasım 1934'de TBMM'de yaptığı konuşmanın etkisinde alınmış olması olasılığını güçlendirmektedir. Şükrü Kaya'nın bu genelgeyi Vedat Nedim (Tör) Bey'in önerisi üzerine çıkardığı savı iki ayrı kaynakta yer almaktadır. Bunlardan ilkinde kaynak gösterilmemektedir, Oransay (1985, s. 120). İkincisinde ise Vedat Nedim Tör'ün bunu kendisine anlattığını ifade eden Muammer Sun'un tanıklığına gönderme yapılmaktadır (Kahramankaptan, 1998, s. 45).
17. Getulio Vargas'ın siyasal programı ülkenin çağdaşlaşmasına da yönelikti. Müziğin bu amaca koşut olarak ne kadar kullanıldığını yargılayacak bilgim yok... Ancak izlenimim Brezilyalılık kavramına verilen önemin çok daha öne çıkmış olduğu yönünde...

Ekselansları Ömer Paşa'nın Besteci Karısı

Dr. EMRE ARACI

Müzikolog Dr. Emre Aracı, Cambridge Üniversitesi'ne bağlı The Skillter Centre for Ottoman Studies'te Türk Ekonomi Bankası'nın sponsorluğunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı Müziği konusunda araştırma yapmaktadır.

Ömer Paşa at üzerinde Tuna ırmağı kıyılarında; Henry W. Goodban'ın Ömer Paşa Valsleri'nin 1853 senesinde Londra'da basılan notasının kapağı.
Emre Aracı koleksiyonu

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı müziği geleneği ciddi anlamda ilk olarak 19. yüzyıl içerisinde ordu da yapılan yenilikler sırasında kendini göstermeye başlamıştır. Nitekim bu dönemde Sardunya elçiliği kanalı ile Türkiye'ye davet edilen Gaetano Donizetti'nin kardeşi Giuseppe Donizetti'nin Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid'in himayelerinde düzenleyerek oluşturduğu Müzika-yı Humayun bugünkü orkestralarımızın geçmişlerinin dayandığı önemli bir kurum olmuştur. Her ne kadar bu kurumun tarihçesi hakkında günümüze kadar yapılmış olan çalışmalar kısıtlı da olsa, bugün elimizde Mahmud Ragıp Gazimihal ve Refik Ahmet Sevengil gibi müzikoloji ve müzik tarihi açısından önemli eserler yazmış olan kişilerin bu konuda ortaya çıkartmış oldukları çeşitli kitaplar bulunmaktadır.[1] Ancak yine de geniş kapsamda, dönemin hem Türk, hem Avrupa basını ve diğer kaynakları sistematik olarak taranarak "Türkiye'de Batı müziğinin tarihçesi" konulu akademik bir çalışma ne yazık ki henüz tam anlamda mevcut değildir. Bu yüzden de bugün adlarını unuttuğumuz, ancak Osmanlı zamanında epeyce tanınmış ve Batı tarzında eserler vermiş olan pek çok besteci karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede böylesine unutulmuş gitmiş, ancak çeşitli Avrupa kaynaklarında "Ekselansları Ömer Paşa'nın karısı" olarak anılan ve eserleri yabancı dergi ve gazetelerde yayımlanan bir hanım bestecinin hayatı ve kişiliği konu olarak alınmıştır.[2] Gerçi konuya geçilmeden önce aralarında Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murad gibi padişahların da bulunduğu bu tarz bestecilerin çoğunluğunun polka, vals ve mazurka gibi dönemin Avrupa tarzı popüler dans müziği alanında eserler vermiş olduğunun ve bu çeşit müziğin daha ciddi Avrupa kompozisyon ekolleri ile doğal olarak farklı olduğunun, dolayısıyla bu bazda kritik edilmesinin yanlış olacağının altı önemle çizilmelidir.

Osmanlı sarayındaki Avrupai müzik hayatının askeri bandolar dışında hanedan üyeleri ve yüksek düzey rütbeli subayların ailelerine de sıçradığı ve dolayısıyla haremlerde piyano ve keman çalarak besteler yapan pek çok hanımın bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Londra'daki *The Musical Gazette* dergisine 1856 senesinde İstanbul'dan yollanmış olan bir mektupta şöyle denilmektedir: "Burada Avrupa müziğine karşı olan ilgi son zamanlarda büyük artış kaydetti. Sultan'ın hareminde sadece hanımlardan oluşmakta olan mükemmel bir orkestra bulunmaktadır. Bu hanımlardan bir tanesi özellikle kemanda çok başarılı bir icracıdır; hatta stili aşırı derecede Teresa Milanollo'yu andırmaktadır. Piyano bulunmayan haremlerin sayısı artık pek az olup, Türk hanımları ise mükemmel icracılardır. Sultan [Abdülmecid] Tophane'de bir tiyatro binası inşa ettirmek arzusunda olduğunu ifade etmiştir".[3] Ömer Paşa'nın karısının da bu hayat tarzı içerisinde eserler vermekte olan bir hanım olduğu düşünülebilir. Oysa biraz sonra açıkça görüleceği üzere kendisi piyanoda iyi bir icracı olup, harem hayatını kabullenecek karakterde bir hanım hiç de değildir.

Ömer Paşa'nın besteci karısının varlığını ilk olarak, 1989 senesinde Londra'da Goerge Jeffery isimli meşhur bir sahafın sokak tezgahında, onun orijinal 1855 baskısı bir notasını keşfetmem sonucu öğrenmiştim. Eser "March composed by Her Excellency the wife of Omer Pacha" adı altında 13 Ocak 1855 tarihli *The Illustrated London News* haftalık gazete-

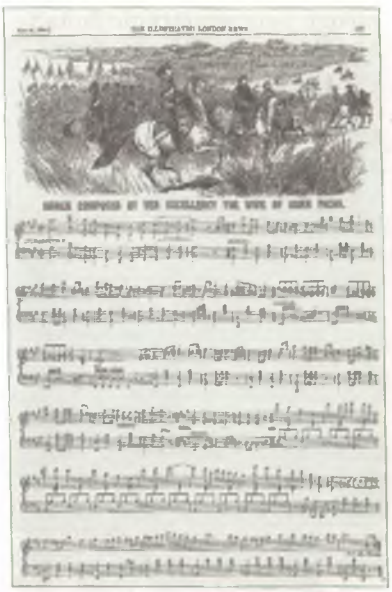

İngilizce başlığı ile* March composed by Her Excellency the Wife of Omer Pacha *(Ekselansları Ömer Paşa'nın karısının bestelemiş olduğu marş).
***The Illustrated London News* haftalık gazetesinin 27 Mayıs 1854 tarihli sayısından.**
Emre Aracı koleksiyonu

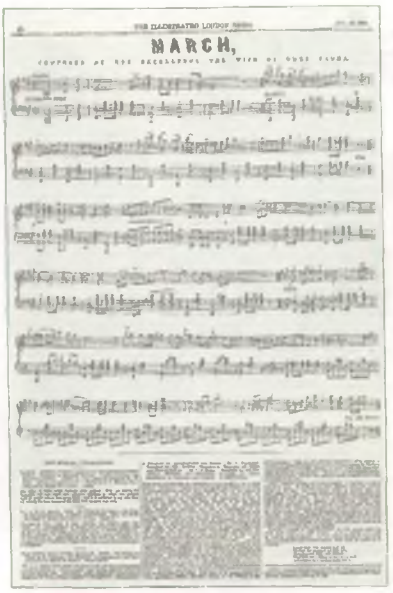

İngilizce başlığı ile* March composed by Her Excellency the Wife of Omer Pacha *(Ekselansları Ömer Paşa'nın karısının bestelemiş olduğu marş).
***The Illustrated London News* haftalık gazetesinin 13 Ocak 1855 tarihli sayısından.**
Emre Aracı koleksiyonu

sinde yayımlanmış olup, İngilizce başlığında da belirtildiği gibi bir marş idi.[4] Ancak gazetede ne yazık ki bu Osmanlı hanım besteci hakkında hiçbir biyografik bilgi bulunmamaktaydı; kendi adı dahi verilmemekte olup, sadece Ömer Paşa'nın karısı olarak İngiliz halkına tanıtılmaktaydı. Daha sonra bu hanımın aynı gazetede yayımlanmış bir başka marş notasının orijinal kopyasını daha satın aldım. Bu nota ise 27 Mayıs 1854 tarihli *The Illustrated London News* haftalık gazetesinde basılmış ve yine aynı şekilde bestecisi hakkında bizlere maalesef hiçbir bilgi verilmemekteydi.[5] Bu marş Bülent Aksoy'un *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki* başlıklı kitabında da yayımlanmıştır, ancak Aksoy'un da bu konuda fazla bir izahatı bulunmamaktadır; nitekim bu hususta şöyle der: "Ömer Paşa'nın karısının kim olduğunu öğrenebilmek güç, ancak, 1854 tarihine bakılırsa, kendisinin Kırım Savaşı'na katılan Osmanlı birliklerinin başkomutanı Ömer Paşa olduğu tahmin edilebilir".[6] Aksoy bu tesbitinde tamamen haklıdır; aşağıda da görüleceği gibi eşi besteci olan Ömer Paşa, Kırım Savaşı'nın meşhur Serdar-ı Ekrem'idir; hatta 19. yüzyılda bu ünvanı alan iki Türk komutanından bir tanesidir.

Esasen Hırvat ve Macar karışımı bir aileye mensup olan ve Mahalya Lattas adını taşıyan Ömer Lutfi Paşa, Avusturya Kraliyet Harb Akademisi'nde okumuş ve II. Mahmud reformları sırasında, 1830 senesinde, Osmanlı orduları hizmetine girmiş ve Müslüman olmuştur. Kırım Savaşı öncesi ve sırasında göstermiş olduğu başarılar onun hakkında Avrupa basınında da geniş haberlere yol açmıştır. Nitekim *The Illustrated London News* gazetesi 22 Ekim 1853 tarihli sayısında onun uzun bir biyografisine yer verir ve bir portresini yayımlar.[7] Burada verilen bilgiye göre onu ilk Hüsrev Paşa himayesine almış ve hatta 1827 senesinde idam edilen bir yeniçeri ağasının kızı ile evlendireceğine dair söz vermiştir. Muhabir Ömer Paşa'yı ve ailesini Travnik'teki karargâhında uzaktan görme imkânına sahip olmuştur; anlattıklarına göre Ömer Paşa kucağında kızı Emine ile birlikte dört Macar atının çektiği bir araba ile en önde gitmekte, arkasında da başka bir araba içerisinde karısı, karısının annesi ve en arkada gelen arabada da karısının Alman hizmetkârları ve kızının Fransız dadısı bulunmaktadır. Hatta peçesinin ardından seçebildiği kadar Ömer Paşa'nın karısı güzel, açık renk saçlı ve genç bir kadındır. Ancak maalesef burada da bu bestekâr hanımın isminden veya müzik çalışmalarından hiçbir haber verilmemektedir.

Yine bu konuda yazmış olduğum bir makale sonucu dikkatimi çeken Ivo Andric'in *Omer Pacha - Latas* isimli biyografik romanı ve araştırmalarım sırasında bazı Avrupa dergilerinde rastladığım ipuçları nihayet, bu hanımın kişiliği ve ismi hakkında karşımıza bazı somut cevaplar çıkarttı. Andric Osmanlı döneminde Bosna'daki sosyolojik hayata duyduğu ilgiden dolayı olsa gerek bu Hırvat-Macar karışımı Osmanlı Paşa'sının hayatına merak salmış ve bu konuda henüz daha dilimize çevrilmemiş olan yukarıda adı geçen biyografik romanı yazmıştı.[8] Burada bildirdiğine göre Ömer Paşa'nın bu bestekâr hanımı Macar asıllı bir aileden gelmekte idi; ilk olarak Ömer Paşa'nın çocuklarına müzik dersi vermek için Türkiye'ye gelmiş ve burada kalarak Ömer Paşa ile evlenmiş, haremine girmişti. Esas adı İda olan bu hanım daha sonradan Ömer Paşa gibi Türk adetlerini benimseyerek Saide adını almıştı. İyi bir aileden gelen İda piyanoda son derece kabiliyetli bir icracı idi; hatta yine Andric'in bildirdiğine göre zamanın meşhur piyano öğretmeni olan ve bugün dahi piyano egzersizleri pek çok piyanist tarafından çalışılan, aynı zamanda Franz Liszt'e de ders vermiş olan Karl Czerny'nin de Viyana'da bir sü-

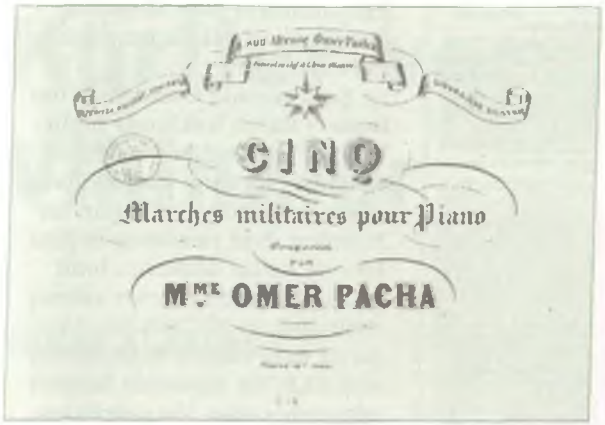

Solda: Mme. Omer Pacha'nın bestelediği, Fransızca başlığı ile* Cinq Marches militaires pour piano *(Piyano için beş askeri marş) notasının kapağı.
Bibliothèque Nationale, Paris

Sağda: Marche Militaire *(Askeri Marş), Ömer Paşa'nın karısının bir İngiliz dergisinden alınarak (büyük olasılıkla 27 Mayıs 1854 tarihli* The Illustrated London News*) orkestraya aranje edilen marşının Paris'te basılan ve Ömer Paşa'yı ordularının başında gösteren nota kapağı.*
Bibliothèque Nationale, Paris

re öğrencisi olmuştu. Onu bu marşları yazmaya iten de şüphesiz kocasının bir başkumandan oluşuydu. İda hakkında bir diğer önemli kaynak da İngiliz *The Musical Gazette* dergisinde, 1857 senesinin Aralık ayında çıkan bir haber olmuştur. Burada hem hayatı, hem de müzik kariyeri açısından verilen ve bugüne kadar hakkında rastladığımız en geniş kapsamlı bilgi olma özelliğini taşıyan bu haber aynen şöyledir:

> Birkaç Fransız dergisi Ömer Paşa'nın boşanan karısının Paris'e geldiğini haber vermektedirler; Patrie tarafından meslegine ait şu bilgiler verilmiştir: Transilvanya'da doğdu ve 11 yaşındayken Bükreş'teki en iyi yatılı okullardan bir tanesine yollandı. Piyanoda aldığı birkaç ders şahane müzik kabiliyeti şeklinde kendisini gösterdi ve on beş yaşına ulaştığında bu alette son derece dikkate değer bir kabiliyet sergiledi. Bu zaman içerisinde Wallachia'da askeri kumandan olan Ömer Paşa bir akşam davetinde bu genç hanım ile tanıştı ve müziği de çok sevdiği için ona açık oldu ve bunu takiben kendisi ile evlendi. Kendisi daha sonra Müslüman adetlerini kabul etmek mecburiyetinde kaldı; bu Hıristiyan bir tür Hanım'a dönüştü ve evden peçesiz hiç çıkmadı, ancak doğulu adetlerin tersine kocasına bütün savaş meydanlarında eşlik etti. Askerlerinin muhteşemliği karşısında özellikle çok etkilenmiş ve Türk ordularının savaş meydanlarında çaldıkları zafer marşları bestelemişti. Bu evlilikten olan tek çocuk bir kazada ölünce Ömer Paşa yeni bir varis ümidi ve belki de kendisini eski Türk partisine daha yakınlaştırmak için, Hafız Paşa'nın kızı ile evlenmeye karar verdi. Eşine 'haremde kal' dedi, ancak bu onur kırıcı teklifi gururuna yediremedi ve boşanma arzusu kabul edildi. Şu anda kendisi Fransa'ya şerefli bir mülteci olarak sığınmıştır. Bu hanım sadece 23 yaşındadır.[9]

Buradan çok önemli ipuçları çıkartılmaktadır; İda, Ömer Paşa'dan boşanmış ve kendisine piyanistik kariyer oluşturma çabaları içerisinde Paris'e kaçmıştır. Nitekim *Revue et Gazette Musicale de Paris* daha 1856 senesinde, onun boşandığı haberini duyurmuş ve zor şartlar içerisinde bulunan Macar doğumlu "Zuleide Hanum-Effendi"nin Avrupa'ya seyahat ederek piyanodaki kabiliyetini sergilemek amacında olduğunu bildirmiştir.[10] Burada derginin Zuleide Hanımefendi adını kullandığının altını çizmek gerekir; bu isim Andric'in vermiş olduğu Saide ismi ile aynı olmasa da benzerlik göstermektedir. Aynı dergi Haziran 1857'de vermiş olduğu haberde ise boşanmış olmasına rağmen kendisinden Mme. Omer-Pacha olarak bahsetmiş ve İstanbul'a gitmekte olduğunu bildirmiştir.[11] Burada söylendiğine göre Ömer Paşa'nın karısı İstanbul'da bir piyanist gibi karşılanmayı beklemektedir; dergi ise müstesna kabiliyetinden dolayı bunu başarmakta pek zorluk çekmeyeceği kanısındadır. Ancak maalesef henüz elimize İda'nın piyanistik kariyerine dair ne Türk, ne de Avrupa kaynaklarında, herhangi bir program veya konser kritiği şeklinde bir belge geçmiştir.

İda'nın kuvvetli bir karakterе sahip bulunduğu, 1854 ve 1857 yılları arasında kendisi hakkında çıkan haberlerden ise son derece faal bir müzisyen hanım olduğu ortadadır. Yazmış olduğu marşların on dokuzuncu yüzyılda yayımlanmış olan notaları British Library ve Paris'teki Bibliotheque Nationale'e sonradan devredilen III. Napolyon'un Kraliyet Kütüphanesi'ne girmiştir. British Library'de bulunan ona ait bir marş notasının üzerinde 'Bestecinin kendi imkânları ile bize ulaştırılmıştır' yazılı olup Anna Simonich adı altında 'Ekselansları Ömer Paşa'nın karısı tarafından bestelenmiştir' şeklinde bir izahat bulunmaktadır. Rudolf Nordmann tarafından aranje edilen nota bugün Boosey & Hawkes olarak bilinen ve o devirlerde Boosey & Sons adını taşıyan tanınmış müzik yayınevi tarafından 1854 senesinde Londra'da yayımlanmıştır. Bunun dışında İda'mn yurt dışında bizzat kendisinin de

344 THE ILLUSTRATED LONDON NEWS [Oct. 22, 1853.

OMER PACHA.

Ömer Paşa'nın 22 Ekim 1853 tarihli The Illustrated London News haftalık gazetesinde yayımlanan portre ve biyografisi.
Emre Aracı koleksiyonu

eserlerini bastırtmış olduğu görülmektedir; Fransızca başlığı ile *Cinq Marches Militaires pour Piano*, yani Piyano için Beş Askeri Marş bu şekilde Paris'te basılan bir albüm olma özelliğini gösterir. Buradaki beş marş Ömer Paşa'nın katıldığı savaşların adlarını Fransızca yazılım ile taşımaktadır: Olténitza, Kalafat, Tchitaté, Giourgiévo ve Silistrie. Albüm, "à son Altesse Omer Pacha", yani Ekselansları Ömer Paşa'ya şeklinde de bir ithaf içermektedir. Esasında burada yer alan üç ve beşinci marşlar Tchitaté ve Silistrie, *The Illustrated London News* gazetesinin sırasıyla 13 Ocak 1855 ve 27 Mayıs 1854 tarihli sayılarında yayımlanmıştır. Bunlardan Tchitaté'nin İngiliz gazetesinde yayımlanan versiyonu Paris baskısı ile karşılaştırıldığında daha bir oryantal havaya sokulduğu dikkati çekmektedir, ki besteci bunu melodik çizgi ve armonik yapıya ilave etmiş olduğu ikili aralıkları ile sağlamaktadır. Beş marştan oluşan bu albümün üzerinde kesin bir yayın tarihi bulunmamasına rağmen 10 Aralık 1854 tarihli *Revue et Gazette Musicale de Paris*'de bu koleksiyonun yayımlandığına dair bir haber çıkmıştır.[12] Derginin bildirdiğine göre böylesine bir eser "Muhammed inancına kendisini adamış bir hanımdan müzik tarihinde ilk defa çıkmaktadır".[13]

Ömer Paşa ile ilgili eserler sadece karısının kendisi için yazmış olduğu marşlardan ibaret değildir; dönemin diğer Avrupalı dans müziği bestecilerinin de kendi adını taşıyan eserler yazdıkları görülmektedir. Bunlar arasında Stephen Glover'ın *Omar Pasha's March*, Charles Wels'in, yine aynı adı taşıyan, *Omar Pasha's March*, ki notası 1853 senesinde New York'ta basılmıştır, Henry William West'in *The Omar Pacha Polka*'sı ve Henry W Goodban'ın *Omer Pacha Waltzes* isimli vals albümü sayılabilir. Aynı zamanda bu eserlerin nota kapaklarında Ömer Paşa'yı ihtiva eden renkli gravürlere de yer verilmektedir. Bunlar arasında belki de en muhteşemlerinden bir tanesi Goodban'ın valslerinin 1853 senesinde Londra'da yayımlanan notasının kapağıdır. Burada Ömer Paşa atının üzerinde Tuna kıyılarında tasvir edilmiştir. Eser Edinburgh'da bu dönemlerde dans öğretmenliği yapmakta olan Monsieur Brouneau isimli bir Fransıza ithaf edilmiştir.

Şu aşamada Ömer Paşa'nın besteci karısı hakkında bildiklerimiz bunlardan ibarettir. Maalesef bugüne kadar yapılan araştırmalarda kendisinin bir resmine dahi rastlamış değiliz. Her ne kadar dönemin hafif müzik tarzında eserler vermiş dahi olsa, değil Türkiye, Avrupa'da dahi hanım bestecilerin olmadığı bir zamanda faaliyet göstermiş olan İda gerçekten de alanında bir ilk olmalıydı. Marşları kocası savaş meydanlarında çarpışırken çalınan bir hanım besteci olarak ise belki de dünya çapında bir öncülüğe sahipti. Onun bu enerjik, inatçı ve başınabuyruk hayatından yola çıkarak daha Avrupa'nın nice köşelerinde beste ve konserlerine rastlayacağımızdan şüphe yok.

1. Bkz. M. Ragıp Gazimihal, *Türkiye-Avrupa Musıki Münasebetleri*, c. I, İstanbul, 1939; *Türk Askeri Muzikaları Tarihi*, İstanbul, 1955; Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi IV - Saray Tiyatrosu*, MEB, 1962; *Opera Sanatı ile İlk Temaslarımız*, MEB, 1957.
2. Bu konuda daha önce yazmış olduğum makaleler için bkz. Emre Aracı, "Ekselansın Besteci Eşi", *Cumhuriyet Dergi*, 8 Mart 1998, s. 4-5; "Ekselansları Ömer Paşa'nın Eşi ya da Macar Asıllı İda Hanım", *Cumhuriyet Dergi*, 6 Eylül 1998, s. 2-5; 'Londra'da Bir Kitapçının Tezgâhındaki Türk Marşı Notası', *Orkestra*, Şubat 1997, s. 18-22.
3. *The Musical Gazette*, 30 Ağustos 1856, s. 379.
4. *The Illustrated London News*, 13 Ocak 1855, s. 48.
5. *The Illustrated London News*, 27 Mayıs 1854, s. 497.
6. Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musıki*, Pan, 1994, s. 106.
7. *The Illustrated London News*, 22 Ekim 1853, s. 344.
8. Bkz. Ivo Andric, *Omer pacha Latas*, Paris, Belfond, 1992 (Serbo-Croat dilinden Fransızcaya tercüme eden Jean Descat).
9. *The Musical Gazette*, 5 Aralık 1857, s. 587.
10. *Revue et Gazette Musicale de Paris*, 16 Kasım 1856, s. 370.
11. *Revue et Gazette Musicale de Paris*, 21 Haziran 1857, s. 206.
12. *Revue et Gazette Musicale de Paris*, 10 Aralık 1854, s. 410.
13. "cette ouevre musicale est la première production de ce genre don't l'auteur soit une femme vouée au culte de Mahomet" (*Revue et Gazette Musicale de Paris*, 10 Aralık 1854, s. 410).

Kürtler ve Vikingler

ROHAT ALAKOM

İsveçli, Danimarkalı ve Norveçli Vikinglerin 800-1050 yılları arasında dünyanın dört bir yanına düzenledikleri seferlerin geçmişi, bilindiği gibi çok eskilere uzanmaktadır. İskandinavya, Kuzey Ülkeleri veya Svea Devleti diye bilinen coğrafi ve siyasi sınırlar içinde yaşayan Vikingler zamanla değişik nedenler yüzünden dışarıya açılmak zorunda kalmışlardır. Danimarkalı ve Norveçli Vikingler genellikle Batıya, Avrupa ülkelerine, İsveçli Vikingler de Doğuya yönelmişlerdir. Vikingler Doğuya yönelik olarak birkaç sefer düzenlemişlerdir.[1] Tarihte Viking seferleri *(vikingatåg)* olarak tanımlanan bu seferleri genel olarak yağmalama ve saldırı seferleri olarak tanımlayabiliriz. Bazı Viking seferleri ise hem saldırı hem de ticari amaçlar taşıyordu. Hatta bazı araştırmacılar daha da ileri giderek, İsveç Vikinglerinin Danimarka ve Norveç Vikinglerine göre daha az talancı ve saldırgan olduğunu, onların Doğuya daha ziyade ticari amaçlı seferler düzenlediklerini öne sürmüşlerdir. İsveçli Vikinglerin geliştirdikleri bu tüccar imajı, onların Rusya, Kafkasya ve Bizans toprakları üzerindeki hareket serbestisini önemli ölçüde etkilemiş olmalıdır. Doğu ile bir dizi ilişkiler geliştiren İsveçli Vikingler gittikleri yörelerden daha ziyade baharat, süs eşyası, camdan yapılmış eşyalar, gümüş sikkeler, şarap ve benzeri şeyler getirmişlerdir. İsveçli Vikingler, Rusya, Konstantinopolis, Karadeniz, Hazar Denizi çevresi ve Hilafetin başkenti Bağdat'a kadar gitmişlerdir.[2]

Doğuya yapılan Viking seferleri sırasında ölen Vikinglerden birisi için İsveç'te dikilen yazılı taş.

Vikingler döneminde (800-1050) Doğuya yapılan seferlere ilişkin olarak İsveççe ve başka dillerde zengin bir literatür bulunmaktadır. Bu konuda geniş araştırmalar yapılmıştır. Bunlar arasında T. J. Arne,[3] R. Nordenstreng,[4] Holger Arbman[5] ve Mats G. Larsson[6] gibi araştırmacılar tarafından kaleme alınmış olanlar son derece ilginç araştırmalardır.

Bildiğimiz kadarıyla Vikingler ve Kürtler arasındaki ilişkiler konusunda şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmış değildir. Sadece Vikingler üzerine kaleme alınan bazı araştırma ve incelemelerde Kürtlere kısaca değinilmektedir.[7] Diğer yandan, örneğin, Vikingler döneminde Kürdistan'da bastırılan ve İsveç'e getirilen sikkeler konusunda hazırlanan incelemelerde zaman zaman Kürtlere bazı göndermelerde bulunulmaktadır.[8] Yine bazı İsveçli misyonerler, Kürtleri yaşayış bakımından eski ataları Vikinglere benzetmişlerdir.[9]

Kürtler ve İsveçliler arasındaki tarihi ilişkiler benim ilgi alanlarımın başında gelmektedir. Bu ilişkilerin geçmişi ilerde göreceğimiz gibi Vikinglere kadar uzanmaktadır. Benim İsveç'te yakın bir dönemde yayımlanan *"Bin Yıl Boyunca İsveç-Kürt İlişkileri"* adlı kitabımda "Vikingler ve Kürtler" başlıklı ayrı bir bölüm bulunmaktadır.[10]

RUS İMPARATORLUĞU: ASYA'NIN KAPISI

Vikingler döneminde Rus İmparatorluğu, İsveç, Danimarka ve Norveç gibi Kuzey ülkeleri tarafından "Asya'nın Kapısı" olarak kabul ediliyordu. Bu ülkelerin Vikingleri, özellikle İsveç Vikingleri Rusya toprakları üzerinde ticari alanda etkin bir rol oynamışlardır. Bu topraklar üzerinde bazı kolonileri olan İsveçliler, Dinyeper ve Volga gibi nehirler vasıtasıyla zamanla Doğuya açılmış, yöreye birkaç sefer düzenlemişlerdir. Rusya üzerinden Doğu'ya açılan Vikingler Novgorod ve Kiev gibi şehirlere yerleşerek önemli ilişkiler geliştirmişlerdir.

İsveç-Rus ilişkileri yüzyıllardır İsveç ve Rus bilimadamlarının önemli ilgi alanlarından birisini oluşturmuştur.[11] Vikinglerin Rusya'nın kuruluşu ve doğuşunda önemli bir rol üstlendikleri konusu 250 yıldır tartışılan bir konudur.[12] 1100 yılında Nestor adındaki bir papaz tarafından Rusça yazılan *Nestorskrönikan* adı verilen

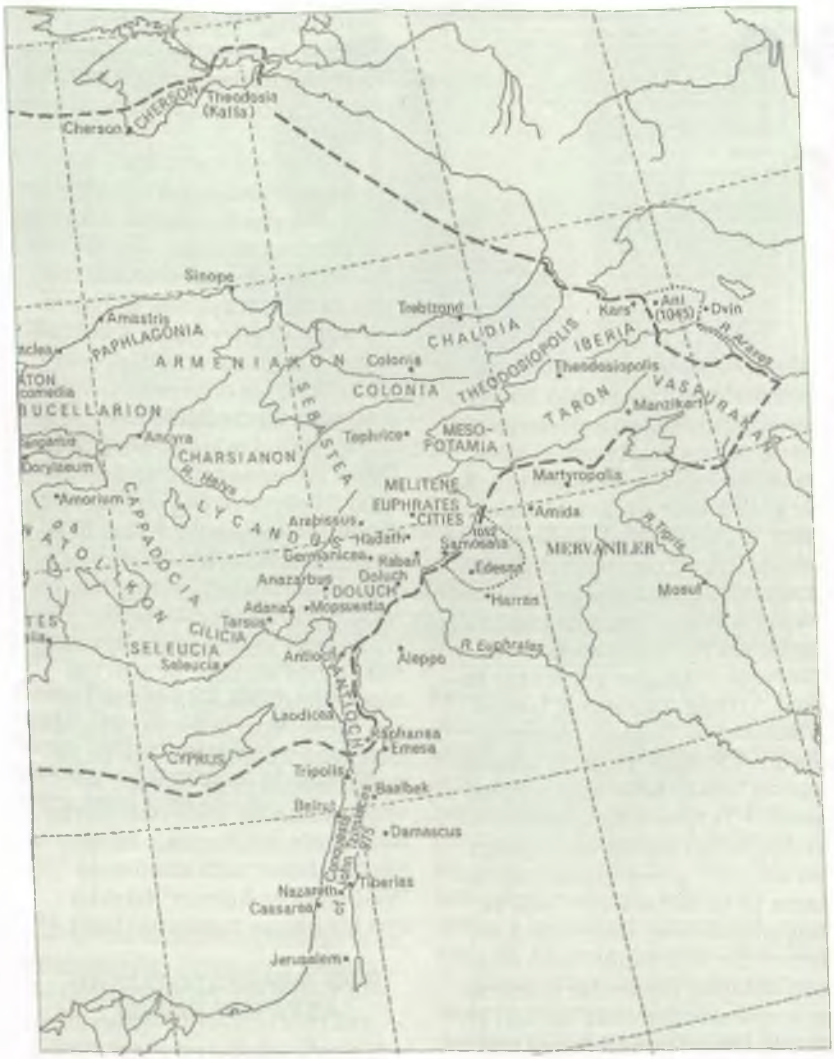

Bizans'ın Doğu sınırlarını ve Mervani Kürt Beyliği'nin önemli merkezlerini gösteren bir harita.

Rus Vakayinamesi'nde bu konuda önemli bilgiler yer almaktadır.[13] Rusya'da başgösteren aşiret çatışmalarına son vermek için Kuzey ülkelerinden yardım istenmiş, İskandinavya'dan Rusya'ya gelen üç kardeş Rurik, Sineus ve Truvor düzeni sağlayarak, Rusya'nın kuruluşu çalışmalarına katkıda bulunmuşlardır. Bu eski kaynaklarda Vikingler zaman zaman Rus, Svear ve Varjag diye adlandırılmışlardır. Araştırmacılara göre Rus ismi önceleri İsveç Vikingleri için kullanılmış, daha sonraları Slavların adı haline gelmiştir. İsveç Vikingleri zamanla günümüzde Rusya'da yaşayan Ruslar tarafından asimile edilmişlerdir. Bazı tarihçiler ve dilbilimciler İsveç'te bulunan Roden ve Roslagen gibi sahil adlarının aynı kökten geldiğini ileri sürmektedirler. Bu yöreden olan kimselere rodskarlar (kürekçiler) denilmiştir. Bu ilginç durumun izleri son dönemlere kadar devam etmiştir. Finliler günümüzde İsveç ve İsveçlilere hâlâ Ruotsi derler. Eski Bizans kaynaklarında Vikingler Rhôs diye anılmışlardır.[14] Böylece Rus/Roslagen/Ruotsi/Rhôs sözcükleri arasında son derece ilginç benzerlikler linguistler ve tarihçiler tarafından gözlenmiştir.[15]

SÄRKLAND'A YAPILAN VİKİNG SEFERLERİ

Vikingler döneminde müslüman toplulukların yaşadığı yörelere, özellikle Hazar Denizi'nin Batı ve Güney kesimlerini kapsayan yörelere "Särkland" adı verilmiştir. Bu sözcüğün ne anlama geldiği konusunda değişik görüşler öne sürülmektedir. Bazı bilim adamları, sözcüğün Latincede ipek anlamına gelen *sericum* sözcüğünden türetildiği ve Särkland'ın "İpek Ülkesi" anlamına gelebileceğini öne sürmüşlerdir, bazıları da bu sözcüğün Yunancada Müslümanlara verilen *saracen* sözcüğünden geldiği görüşündedirler. Bir görüşe göre de, Särkland adı Vikingler döneminde Hazar Ülkesi'nde bulunan ve Vikingler açısından önemli bir kavşak noktası olan Sarkel kentinin adından türetilmiştir.[16]

İsveç'te değişik yıllarda bulunan yazılı taşlar üzerinde yer alan bazı metinlerde Särkland adına rastlamaktayız. Özellikle Särkland'a giden ve orada can veren Vikingler için hazırlanan bu taşlarda, adları verilen bazı Vikinglerin Särkland'a gittikleri, savaştıkları ve orada öldükleri dile getirilmektedir. Doğuya yönelik bu seferlerin en canlı kanıtları; İsveç'te bulunan ve Doğu seferlerinde ölenler için Vikingler döneminde hazırlanan yazılı taşlar *(runsten)* ve değişik doğu ülkelerinden İsveç'e getirilen onbinlerce sikkedir. İlerde göreceğimiz gibi Särkland diye adlandırılan yörelerde irili-ufaklı bazı Kürt kolonileri kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi Hazar Denizi'nin batı kesiminde kurulan Şaddadiler adlı Kürt beyliğidir.

KÜRTLERLE VİKİNGLERİN İLK KARŞILAŞMASI

Vikingler ve Kürtlerin ilk karşılaşması büyük bir olasılıkla Vikinglerin 943 yılında Hazar Denizi'nin Batı kesiminde yer alan ve günümüzde Azerbaycan toprakları üzerinde sadece eski kalıntıları bulunan Berda'a adındaki kente yaptıkları saldırı sırasında olmuştur.[17] Vikingler, Hazar Denizi ve çevresine Volga nehri vasıtasıyla ulaşmışlardır. Kuzey ülkeleri ve Doğu arasında önemli bir ulaşım yolu oluşturan Volga, bilindiği gibi Hazar Denizi'ne akmaktadır. Berda'a şehri bu dönemde Aras ve Kür nehirleri arasında yer alan ve Arran diye adlandırılan bölgenin önemli ticari merkezlerinden birisi sayılıyordu. Berda'a şehrinin doğal kaynakları Vikinglerin ilgisini çok çekmiştir. Burası ve yakın bölgeler Vikingler döneminde yukarıda değindiğimiz gibi Särkland diye adlandırılıyordu.

Berda'a şehri Kür nehrine akan Terter çayının kenarında bulunmaktaydı. Bu yörelerde birçok Kürt yaşıyordu. Eski çağlarda Terter çayına Kürd Elem Suyu *(Ava Kurd-Elem)* denilmekteydi.[18] Arap tarihçilerinden Mukaddasi, Berda'a'nın kapılarından birisinin Kürt Kapısı *(Babü'l-Ekrad)* olarak adlandırıldığını belirtmektedir.[19] Vikingler döneminde Hazar Denizi'nin Batı yöresinde başkenti Genca olan Şaddadiler adında bir Kürt Beyliği kurulmuştur. Bu beyliğin kurucusu; Muhammed Şaddad bin Kartu adında birisiydi, kendisi Rawwadi aşiretinden geliyordu. İslam dünyasında büyük ün yapan Selahaddin Eyyubi'nin ataları da bilindiği gibi bu aşirete mensuptu. Ünlü oryantalistlerden Minorski'ye göre Selahaddin'in ataları bu bölgede bulunan Dvin kentinde dünyaya gelmişlerdir. Şaddadiler 952-1172 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Böylece Berda'a, Genca ve Dvin kentlerinde bazı Kürt kolonilerinin kurulduğuna tanık olmaktayız.[20]

943 yılında Berda'a şehrini kuşatan Vikingler, şehri yağmalayarak, şehir halkını bir yıl boyunca esir almışlardır. Arap tarihçisi İbn Miskawaih bu Viking seferi konusunda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu Arap tarihçisi, Vikingler şehre girdiğinde, şehri savunanlar arasında Kürtlerin de bulunduğunu ve Kürt süvarilerinin sayısının o yıllarda 1.500'e ulaştığını belirtmektedir. Bu seferi ilk kez bir Viking seferi olarak tanımlayan İsveçli arkeolog T. J. Arne, özellikle İbn Miskawaih'in açıklamalarına dayanarak Berda'a şehrinin Vikingler tarafından kuşatılması konusunda bir inceleme kaleme almıştır.[21] Araştırmacı C. E. Bosworth, Berda'a'yı kuşatan Vikingleri, İskandinavya Rusları *(Scandinavian Rus)* olarak tanımlamaktadır.[22]

Bu yazılı kaynaklardaki bilgileri doğrulayan ve destekleyen bazı arkeolojik bulguların izine İsveç'te rastlanılmıştır. Bu bulguların başında Vikingler döneminde Berda'a ve Erdebil şehirlerinde basılan bazı Kürt sikkeleri gelmektedir. Değişik zamanlarda İsveç'te bulunan bu sikkelerin tarihi önemi ortadadır. 1929 yılında İsveç'te yapılan bir kazı sonucunda Kürt emiri Daysam ibn İbrahim el-Kürdî'nin adına Berda'a şehrinde basılan bir sikke bulunmuştur.[23] Bu Kürt emiri adına Erdebil'de basılan diğer bir sikke de 1915 yılında İsveç'in başka bir yerinde bulunmuştur. Tarihi kaynakları incelediğimizde bu Kürt emirinin Vikingler döneminde Azerbaycan toprakları üzerinde, özellikle Berda'a ve Erdebil gibi şehirlerde belli bir hâkimiyet sürdürdüğünü görüyoruz.[24] İsveç'te bulunmuş olan İslam sikkeleri üzerine hazırlanan kataloglarda Berda'a ve Erdebil şehirlerinde bulunan bu sikkelerin, Kürt sikkeleri olduğu açıklaması yer almaktadır. Örneğin 1915 yılında bulunan bir sikke hakkında İsveç kataloglarında şu bilgilere rastlamaktayız: "Kurdish, 341 (952/953), Daysam ibn İbrahim."[25] Araştırmacılar, bu sikkelerin yöreye seferler düzenlemiş olan Vikingler tarafından İsveç'e getirildiği görüşündedirler. Daysam ibn İbrahim el-Kürdî'nin ataları Musul kentinden Azerbaycan'a göç etmiş ve Daysam burada dünyaya gelmiştir. Daysam'ın ordusunda yer alan askerlerin büyük bir kesimi Kürtlerden oluşmaktaydı.[26]

1000 yılında İskandinavyalı askerleriyle birlikte Diyarbakır yöresine giden Bizans İmparatoru II. Basileios.

MERVANİ KÜRTLERİ VE VİKİNGLER

Tarihi kaynaklar, Kürtlerin 943 yılında Azerbaycan'da Viklerle karşılaşması dışında, ayrıca 1000'lerde Diyarbakır ve Malazgirt yöresinde Vikingler ve Kürtler arasında bazı ilişkilerin oluştuğunu gösteriyor. Bizans imparatoru II. Basileios döneminde kurulan muhafız alayında

yabancılar, özellikle de İskandinavya kökenli paralı askerler yer almaktaydı. Bunlar sadece kralı korumakla görevli değillerdi, asker olarak savaş zamanında düzenli ordulara katılarak düşmana karşı savaşıyorlardı. Bunlara *väring* denilmekteydi.[27]

Hükümdarlığı uzun sürmüş olan II. Basileios'un (976-1025) zamanında Konstantinopolis'e gelen İskandinavyalılar arasında İsveçliler de bulunmaktaydı. Vikingler döneminde, zaman zaman Kürtlerin yaşadığı yörelere yapılan seferlere katılan bu paralı askerlerin, böylece Kürtleri yakından tanıma olanağına kavuştuğunu kestirebiliriz. İlerde göreceğimiz gibi; şimdiye kadar Mervani Kürt Beyliği'nden kalma doksana yakın sikke İsveç'in değişik yörelerinde bulunmuştur. Bu sikkeleri; İskandinavya, Bizans ve Kürtler arasındaki tarihi ilişkilerin bir kanıtı olarak değerlendirebiliriz.

Bizans'ın Doğu sınırları Kürdistan'a kadar uzanıyordu. Hilafet ve Bizans arasında tampon bölgeler oluşturan yörelerde yaşayan Kürtlerin durumu son derece zordu. Bizans'ın bu genişleme politikası ister-istemez Kürtleri de etkisi altına alıyordu. İki düşman veya iki ateş arasında kalan Kürtler, mecburiyet karşısında bazen savaşan bu güçlerden birisinin yanında yer almak zorundaydılar. Kürtlerin gücünü ve konumunu önemli bulan Bizans hem Kürtlerle savaşmak, hem de Kürtlerle dostane ilişkiler geliştirmek için büyük bir çaba harcıyordu. Özellikle Mervaniler döneminde Bizans-Kürt ilişkilerinin belli bir gelişme kaydettiğini görüyoruz. II. Basileios, 1000 yılında Suriye'de katıldığı bir seferden döndükten sonra Diyarbakır yöresinde Mervani emiri Ebu Mansur Said bin Mervan ile görüşmüş, Bizans-Kürt ilişkileri gözden geçirilmiştir. Bizans kralını törenle karşılayan Ebu Mansur Said bin Mervan, ayrıca Bizans kralına çeşitli armağanlar sunmuştur.[28] II. Basileios'un bu ziyareti sırasında yanında İskandinavyalı paralı askerler olan väringler de bulunuyordu. Väringler ve Bizans arasındaki ilişkileri ayrıntılı olarak inceleyen H.R. Ellis Davidson, II. Basileios'un bu seferi sırasında väringlerin sürekli onunla birlikte olduğunu belirtmektedir.[29] II. Basileios Diyarbakır üzerinden Gürcistan'a ilerlemiş, iki yıllık aradan sonra İskandinavyalı muhafızlarıyla birlikte tekrar İstanbul'a dönmüştür. Bundan tam 1000 yıl önce oluşan bu ilişkilerin tarihi önemi büyüktür.

İskandinavyalı väringler ve Kürtler büyük bir olasılıkla 1071 yılında meydana gelen Malazgirt meydan muharebesinde de karşı karşıya gelmişlerdir. Väringlerin, IV. Romen Diyojen ile birlikte katıldığı bu savaşta, kaynaklarda yer alan bilgilere göre on bin civarında Kürt sadece Selçukluların saflarında yer almıştır.[30] İsveç'te bulunan bazı yazılı taşlar üzerinde "O Yunanlılarla birlikte öldü" *(Han dog med grekerna)*[31] veya "O Yunanistan'da öldü" *(Han föll i Grekland)*[32] biçiminde bazı ifadeler yer almaktadır. Vikingler konusunda çalışmalar yapmış olan araştırmacılar, bu yazılı taşların Malazgirt'te şehit düşen İskandinavyalı paralı askerlerin anısını yaşatmak için dikilmiş olabileceğini ileri sürmektedirler.[33] Vikingler döneminde Bizanslılar, "Grek" ve Bizans da "Grekland" diye adlandırılıyordu. Malazgirt savaşını İskandinavyalılar ve Kürtlerin üçüncü kez karşılaştığı tarihi bir olay olarak kabul edebiliriz.

VİKİNGLER DÖNEMİNDE İSVEÇ'E GETİRİLEN KÜRT SİKKELERİ

Vikingler döneminde bastırılan ve İsveç'e götürülen Kürt sikkelerinin en fazla bulunduğu yerlerden birisi, İsveç'in Gotland adasıdır. Değişik kataloglar ve Stockholm Üniversitesi'nde çalışmalarını yürüten Numismatik Araştırma Grubu'nun bilgilerine göre, 1815 ve 1990 yılları arasında tüm İsveç'te gümüşten yapılmış 90 civarında Mervani sikkesi (dirhem) bulunmuştur.[34] Mervani Beyliği bilindiği gibi 983-1085 yılları arasında Diyarbakır bölgesinde hüküm sürmüş en önemli Kürt beyliklerinden birisidir. Başkenti Mayafarikin (Martyropolis, Farikin, Silvan) idi. Toprakları Mayafarikin, Amid, Nusaybin, Cizre gibi birçok kenti kapsıyordu.[35] Sınırları Bitlis ve Malazgirt'e kadar uzanıyordu. İsveç'te bulunan Kürt sikkelerinin büyük bir çoğunluğu (83 tanesi) İsveç'in Gotland adasının değişik bölgelerinde, 7 tanesi de İsveç'in başka bölgelerinde bulunmuştur. Gotland'da bulunan sikkeler yukarıda değinildiği gibi, değişik tarih ve yerlerde bulunmuşlardır. Bu sikkelerin bulundukları yöreleri gözden geçirdiğimizde, yaklaşık olarak Gotland'ın tüm bölgelerinin temsil edildiğini görmekteyiz.

Mervani Kürt sikkeleri yaklaşık olarak 990-1010 yılları arasında, Mervani beyliğinin ilk iki emiri olan Ebu Ali el-Hasan bin Mervan ve Mansur Said bin Mervan'ın hükümdarlıkları döneminde Mayafarikin, Amid, Nusaybin ve Cizre'de bastırılmışlardır. En tanınmış merkez, Romalılar döneminde Martyropolis (şehitler şehri) diye adlandırılan Mayafarikin'dir. Diyarbakır'a bağlı bu ilçenin günümüzdeki adı Silvan'dır. Daha önceleri Romalılar döneminde İmparatorluğun silah deposu olarak kullanılan bu tarihi şehir, Bizans döneminde de önemini korumuştur. İsveç'te bulunan sikkeler arasında bir tanesi, günümüzde Diyarbakır olarak bilinen, Amid'de diğerleri değişik yörelerde bastırılmıştır:

Mayafarikin	29
Cizre	5
Nusaybin	2
Amid	1
Yeri saptanmayan	55

İsveç'te bulunan sikkelerden bazıları kırılmış veya çatlamış, bazılarının üzerinde delikler açılmıştır. Bu delikler, sikkelerin İsveç'e getirildikten sonra tedavülden kalktığını ve süs eşyası olarak kullanıldığını gösteriyor. İsveç'in değişik müzelerinde korunan Kürt madeni paralarından ilki 1815 yılında Södermanland bölgesinin Österhaninge bölgesinde, İsveç'in başkenti Stockholm'un merkezine yakın Broby adlı bir yörede bulunmuştur. 1815-1990 yılları arasında İsveç'te bulunan 90 adet Kürt sikkesinin değişik bölgelere göre dağılımı şöyledir:

Gotland	83
Medelpad	3
Skåne	1
Södermanland	1
Uppland	1
Västergötland	1

Değişik kaynakları incelediğimizde Gotland'ın Vikingler döneminde dış dünya ile ilişkilerinin çok canlı olduğunu görmekteyiz. Zaman zaman "Baltık Denizi'nin incisi" *(Östersjöns pärla)* olarak tanımlanan Gotland adası bu eski yıllarda Doğu ve Batı arasındaki ticari ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Gotland'ta bulunan onbinlerce İslam sikkesi ve Vikinglere ait yazılı taşlar bu zengin tarihin somut bir kanıtı sayılabilir.[36] İsveç'te şimdiye kadar yaklaşık olarak seksen bin civarında Doğudan gelen sikke bulunmuştur. Bunlardan elli bini aşan bir kesimi değişik kazılar sonucunda sadece Gotland adasında ortaya çıkmışlardır. Avrupa'da bulunan Hilafet dönemindeki tüm sikkelerin yüzde 90'ı İsveç'te bulunmuştur.[37] Bu durum, Vikingler döneminde İsveç'in Doğu ile olan ilişkilerinin ne kadar canlı olduğunu açık bir biçimde gösteriyor. Gotland'ın ahalisi Vikingler döneminde daha ziyade barışçıl nitelikteki ticari ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu yüzden Gotland'ın bahçelerinde diğer bölgelere nazaran daha fazla madeni para bulunmuştur. Bir emniyet tedbiri olarak Gotlandlılar kıymetli mallarını banka işlevi gören evlerinin bahçelerinde gömmüşlerdir. Aşağıdaki çizelge, Gotland'da bulunan Mervani sikkelerinden bazılarının hemen hemen adanın tüm bölgelerine dağıldığını göstermektedir. Çizelgede sikkelerin bulunduğu yerler ve sayısı gösterilmiştir, parantez içinde bölgeler ve hangi yılda bulundukları işaretlenmiştir:

Findarve (Rone, 1848)	2
Österbyrymmet (Visby, 1869)	9
Öster Ryftes (Fole, 1871)	14
Mannegarde (Lye, 1900)	4
Stora Sojdeby (Fole, 1910)	6
Ekeskops (Hejde, 1961)	2
Bote (Alskog, 1990)	2

Her ne kadar sayıları çok olmasa da, bazı Mervani sikkeleri diğer Kuzey ülkelerinde de bulunmuştur. Norveç ve Danimarka'da bulunan sikkeler, araştırmacılar tarafından en yeni sikkeler olarak kabul edilmektedirler.[38] Bunlardan iki tanesi Norveç'te, bir tanesi de Danimarka'da bulunmuştur. Mervani sikkelerinin Norveç[39] ve Danimarka'da[40] az bulunmuş olmaları, bu ülkelerin İsveç'e göre Doğu ile daha az ilişkide bulunduklarını gösteriyor.

İsveç'te bulunan Kürt sikkelerinin yaşı ve künyeleri konusunda bizi ilk kez bilgilendiren ve bu alanda birçok çalışma yapmış olan bilim adamı, İsveçli oryantalist Profesör C. J. Tornberg'dir (1807-1877). Araştırmacı 1847 yılında kaleme aldığı bir çalışmasında bu sikkelerden üçünü bize tanıtmaktadır.[41] Daha sonra 12 adet Mervani sikkesinin künyesi konusunda ayrıntılı bilgiler sunmuştur.[42] 1857 yılında hazırladığı başka bir çalışmasında bu kez 13 adet Mervani sikkesini okuyucuya tanıtmaktadır.[43] Kaleme aldığı bu son çalışmasında, Mervanilerin etnik kökenleri itibarıyla Kürt olduklarına değinen Tornberg, bunların Diyarbakır bölgesinde hüküm sürdüklerini ve ilk emirlerinden ikisi adına 993/994 ve 1008/1009 yılları arasında bastırılan 13 sikkenin İsveç topraklarında bulunduğuna dikkati çekmektedir. Bu arada Tornberg Mervanilerin hüküm sürdüğü bazı merkezler hakkında kayda değer açıklamalarda bulunmaktadır. Bu merkezlerden birisi olan Nusaybin'in Cizre bölgesinin en canlı kentlerinden birisi olduğunu belirten Tornberg, özellikle burada üretilen kolonyanın ticari mallar arasında önemli bir yer tuttuğunu söyler. Başkent Mayafarikin'de yetişen meyvelerin bolluğuna değinen Tornberg, bu bölge hakkında ilgi çekici bazı açıklamalarda bulunur. Mayafarikin'in önemli özelliklerinden birisi de buranın ticari bir merkez olarak tanınması ve bu yıllarda değişik yörelerden gelen tüccar ve kervanların uğrak yerlerinden birisi olmasıdır. Mayafarikin'de pamuklu mallar ve kumaş ticaretinin önemli ölçüde geliştiği görülmüştür.

Bilindiği gibi Mervani Beyliği kurulmadan daha önce Diyarbakır bölgesinde Hamdaniler (905-1004) hüküm sürmekte idiler. Hamdanilere ait bu yörede bastırılan bazı sikkeler daha sonraları İsveç'te bulunmuşlardır. Bu konuda bazı incelemeleri olan araştırmacı Ulla S. Linder-Welin, bu sikkelerin Vikingler tarafından İsveç'e getirildiğini belirtmektedir.[44]

Üstte 997 yılında Mayafarikin'de bastırılan; altta 1000 yılında Cizre'de bastırılan iki Mervani sikkesinin ön ve arka yüzleri. Her iki sikke de 1910 yılında Gotland adasında bulunmuştur.

Böyle büyük çapta sikkelerin Doğudan İsveç'e akmasına, İsveç ve Doğu ülkeleri arasında Vikingler döneminde geliştirilen bazı ticari ilişkilerin bir sonucu olarak bakmak gerekir. Ayrıca bu arkeolojik bulgular, tarihi kaynaklarda yer alan yazılı bilgileri hem desteklemekte ve hem de doğrulamaktadır. Bu konuda yer ve zamanın büyük ölçüde örtüştüğünü görüyoruz.

KÜRT SİKKELERİ HANGİ YOLLARDAN İSKANDİNAVYA'YA GELDİ?

Acaba Mervanilere ait bu Kürt sikkeleri nasıl ve hangi yollarla İskandinavya ülkelerine gelmişlerdir? Araştırmacılara göre iki temel ithal yolu bulunmaktaydı: Dinyeper ve Volga nehirleri. Dinyeper yolu Karadeniz ve Bizans'a kadar uzanmaktaydı. Gotland'ta bulunan Mervani sikkeleri büyük bir olasılıkla Vikingler döneminde

Konstantinopolis'e giden İsveçli paralı askerler vasıtasıyla Dinyeper yoluyla İsveç'e getirilmişlerdir. Bu İskandinavyalı askerlere *väring* denilmekteydi. Peki, väringler bu sikkeleri nasıl ele geçirmişlerdir? Bu paralı askerler yukarıda değindiğimiz gibi, savaş zamanında hem kralın muhafız alayında görevli idiler, hem de Bizans ordusunda asker olarak değişik savaşlara katılıyorlardı. Bu savaşların bir kısmı bu arada Kürdistan ve sınır yörelerinde meydana gelmişlerdir. Belki de väringler bu seferler sırasında Mervani sikkelerini Kürdistan'da ele geçirmiş, önce Konstantinopolis ve daha sonraları ülkelerine döndüklerinde beraberlerinde İskandinavya'ya götürmüşlerdir. Väringler bu sikkeleri ayrıca Konstantinopolis'te de ele geçirmiş olabilirler. Bilindiği gibi Konstantinopolis bu yıllarda büyük bir ticaret merkezi konumundaydı. Doğudan ve Batıdan gelen tüccarlar İstanbul'da buluşuyorlardı. Bu ilişkiler isteristemez değişik para birimlerinin hareketini de etkiliyordu.[45]

Bir başka görüşe göre, Mervani sikkeleri sadece Konstantinopolis ve Dinyeper üzerinden değil, Volga nehri yoluyla Hazar denizi yöresine gelen Vikingler tarafından İsveç'e götürülmüşlerdir. Bu yöreler bilindiği gibi Vikingler tarafından daha 10. yüzyılda birkaç kez ziyaret edilmişti. Müslüman Doğuya yani Särkland diye adlandırılan bölgeye, Hazar Denizi'nin Batı ve Güney yörelerine yapılan Viking seferleri, İsveçli Vikinglerin tarihinde büyük bir öneme sahiptir.

Peki bu sikkeler nasıl oluyordu da Diyarbakır bölgesinden, Hazar Denizi yöresine kadar gidebiliyordu? Bu ilişkilerin arkasında neler bulunmaktaydı? Bu duruma; Mervani Beyliği'nin başkenti konumundaki Mayafarikin'in dış dünya ile olan ilişkilerinin bir sonucu olarak bakmak gerekir. Değişik çevrelerden ve diyarlardan birçok tüccar Mayafarikin'e geliyordu. Pamuk ve yünden yapılmış malların ticareti bu yörede oldukça gelişmişti.[46] Bu farklı bölgeler arasında başka ilişkilere de rastlayabiliyoruz. Örneğin Mervani emirlerinden Nasırü'd-Devle, Hazar Denizi'nin batı yöresinde bulunan Arran bölgesinde yaşayan bir beyin kızıyla evliydi. Kürtlerin bulunduğu değişik yörelerdeki merkezler arasındaki iç ilişkiler, zaman zaman dış ilişkilerin ve parasal hareketliliklerin oluşmasına büyük bir zemin hazırlamaktaydı. Vikingler bilindiği gibi 1030-1033 ve 1041 yıllarında Hazar Denizi ve yöresine yönelik olarak birkaç sefer düzenlemişlerdir. Böylece Vikinglerin Konstantinopolis dışında başka yörelerde Mervani ve başka ülke sikkelerine ve başka değerli mallara ulaşabilme şansı her zaman vardı diyebiliriz.

Yukarıda değindiğimiz doğrudan ilişkiler dışında, Vikingler Rusya toprakları üzerinde dolaylı ve ikincil bazı ilişkiler de oluşturmuşlardı. Doğuya daha fazla uzanmadan, Doğudan gelen malları rahatça Rusya'nın değişik merkezlerindeki bazı ara istasyonlarda bulabiliyorlardı. Özellikle Volga ve Don nehirleri civarında kendi emirliklerini kuran Hazarlar ve Kara Bulgarlar; Doğu ve Batı arasındaki ticari ilişkilerde büyük bir rol oynamaktaydılar. Vikingler Hazaristan'ın Sarkel ve İtil kentlerinde birçok ticari ilişki geliştirmişlerdi. Hazarlar, Hazar Denizi'ne uzanan önemli yolları denetim altında tutuyor ve buradan geçen kervan ve mallardan gümrük alıyorlardı. Vikinglerin İsveç'te daha sonraları bulunan Mervani sikkelerini Rusya'daki bu Hazar ve Bulgar pazarlarında ele geçirmiş olmaları da mümkündür. Hazarlar, özellikle Doğu ve Batı arasındaki ticari ilişkilerde önemli roller üstlenmişlerdir. Farklı dinleri olan, Rusya toprakları üzerinde yahudi dinini ilk yayanlardan birisi olan Hazarlar, özellikle 10. ve 11. yüzyılda Vikingler döneminde kendilerinden sözettirmiş bir halktır. Vikinglerin tarihinde Hazarların önemine sık sık değinilmektedir. Eski Arap kaynakları on bin civarında Kürdün, Hazarlar tarafından öldürüldüğünü öne sürmektedirler. Bu abartılı rakamlar dolaylı da olsa Kafkasya yöresindeki Hazar-Kürt ilişkileri konusunda bize bazı ipuçları veriyorlar.[47]

SONUÇ

İsveç-Kürt ilişkilerinin sadece bir yönünü ele alan bu inceleme değişik kaynaklara dayanarak kaleme alındı. Daha ziyade İsveç'te bulunmuş olan 90 civarındaki Kürt sikkelerinin ışığında ele alınan bu inceleme Kürt tarih yazımına bir katkıda bulunmak amacıyla hazırlandı. Kürtler ve Vikingler arasındaki direkt veya dolaylı bazı ilişkiler sonucunda İsveç'e bundan tam bin yıl önce Vikingler döneminde getirilen yüze yakın sikkenin hem Kürt kültürü, hem de Kürt-İsveç ilişkileri açısından taşıdığı önem ortadadır. Daha önceleri değindiğimiz gibi, birkaç Kürt sikkesi de Azerbaycan'daki Daysam ibn İbrahim el-Kürdî hâkimiyeti döneminde 930-960 yılları arasında değişik yerlerde bastırılmışlardır. Eğer bunları da 990-1010 yılları arasında bastırılan 90 civarındaki Mervani sikkesine eklersek, böylece İsveç'te bulunan tüm Kürt sikkelerinin toplam sayısının 100'ü aştığını söyleyebiliriz. Arkeolojik kazılar ve çalışmalar sürekli devam ettiği için, bu sikkelerin günümüzdeki sayısı konusunda kesin bir rakam vermek son derece güçtür. Bundan bin yıl önce Diyarbakır yöresi ve İsveç arasında oluşan bu bağlar, özellikle de Mayafarikin ve Gotland arasında kurulan köprü günümüzde her iki yöre açısından tarihi bir anlam kazanmaktadır. Değişik kaynakları incelediğimizde 11. yüzyıl başlarından itibaren Doğudan İsveç'e getirilen sikkelerin sayısında genel olarak büyük bir azalmanın olduğunu görüyoruz. Bölgedeki ekonomik ve politik değişikliklerin, Kuzey ve Doğu arasındaki ticari ve diğer bağları kopardığını söyleyebiliriz. Bölgeye yönelik Türk akınlarının artması ve değişik yeni ticari yolların keşfedilmesi gibi nedenler, Vikinglerin Kafkasya ve Hazar Denizi sahillerine yönelik ilgilerini büyük ölçüde azaltmıştır. 11. yüzyılın ikinci yarısına doğru gelindiğinde artık Viking döneminin büyük ölçüde son bulduğunu görüyoruz.

1. Sture Bolin, *Muhammed, Karl den store och Rurik*, Scandia - Tidskrift för historisk forskning, band XII, 1939, s. 211.
2. Thomas S. Noonan, *When did Rūs/Rus' merchants first visit Khazaria and Bagdad?*, i Archivum eurasiae medii aevi, VII, 1987-1991.
3. T. J. Arne, *Sveriges förbindelser med östern under vikingatiden*, Fornvännen, 1911. T. J. Arne, *De äldre förbindelserna mellan Sverige och Turkiet*, Hävd och Hembygd 1927. T. J. Arne, *Rus' erövring av Berda'a år 943. Ibn Miskaweichs berättelse om ett vikingatåg*, Forvännen, 1932. T.J. Arne, La Suède et l'Orient, 1914.
4. R. Nordenstreng, *Vikingafärderna*, Stockholm, 1926 (Vikingarna i österväg, s. 143-189)
5. Holger Arbman, *Svear i Österviking*, Stockholm, 1955.
6. Mats G. Larsson, *Vikingar i österled*, Stockholm, 1997. (Bu kitap yazarın daha önceleri yayımlanan üç incelemesinden oluşmaktadır: *Ett ödesdigert vikingatåg. Ingvar den vittfarnes resa 1036-1041*, Stockholm, 1990; *Väringar. Norbor hos kejsaren i Miklagård*, Stockholm, 1991; *Rusernas rike. Nordborna i Rysslands födelse*, Stockholm, 1993).
7. T. J. Arne, *Rus' erövring av Berda'a år 943. Ibn Miskaweichs berättelse om ett vikingatåg*, Fornvännen, 1932.
8. Bror Schnittger, *Silverskatten från Stora Sojdeby*, Stockholm, 1915, s. 9. Hans Hildebrand, *De öster- och västerländska mynten i Sveriges jord*, Historiska studier. Festskrift tillägnad Carl Gustaf Malmström 1897, s. 9. Bengt E Hovén, *Islamiska mynt: Islam - Konst och kultur*, Stockholm, 1985. Statens historiska museum, s. 76.
9. Maria Anholm, *Det dödsdömda folkets saga*, Stockholm, 1906, s. 20. E. John Larsson, *Kurderna och deras land*: I Orienten, s. 232. (Bu elyazması İsveç Misyon Birliği'nin arşivinde bulunmaktadır).
10. Rohat Alakom, *Svensk-kurdiska kontakter under tusen år*, Stockholm, 2000.
11. Alexandr Kan, *Sverige och Ryssland*, Stockholm, 1996, s. 31. *Vikingatidens ABC*, Statens historiska museum, 1995, s. 224.
12. V. Thomsen, *Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna*, Stockholm, 1882. (Yazarın daha önceleri ingilizce yayımlanan kitabının İsveççe çevirisi, bkz. V. Thomsen, *The Relations between Rusia and Scandinavia and the Origin of the Rusian State*, Oxford, 1877). P. B. Golden, "Rus", *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, s. 618. T. J. Arne, *Det stora Svidjod. Essayer om gångna tidens svensk-ryska kulturförbindelser*, Stockholm, 1917. Mats G. Larsson, *Svidjod. Resor till Sveriges ursprung*, Stockholm, 1998.
13. *Nestorskrönikan*, çeviren: A. Norrback, Stockholm, 1919, s. 171. Yeni başka bir basım: *Nestorskrönikan*, çeviren: Gabriella Oxenstierna, Stockholm, 1998.
14. M.G. Larsson, *Rusernas rike. Nordborna och Rysslands födelse*, Stockholm, 1993, s. 14.
15. V. Thomsen, *Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna*, Stockholm, 1882.
16. T. J. Arne, *"Austr i Karusm" och Särklandnamnet*, Fornvännen, häfte: 5-6, 1947, s. 290-305.
17. T. J. Arne, *Rus' erövring av Berda'a år 943. Ibn Miskaweichs berättelse om ett vikingatåg*, Fornvännen, 1932.
18. Şamilê Selim Esker, *Kurdên Azerbeycanê, dîroka Laçînê û yên mayîn*, Çira, 9/1997.
19. V. Minorsky, "Kurds", *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, vol. V, s. 450, Leiden, 1986.
20. Bu tarihi üç şehir hakkında *İslam Ansiklopedesi*'nin şu maddelerine bkz. M. Canard, "Dwin", s. 678-681. W. Barthold, "Gandja", s. 975-976. D. M. Dunlop, "Bardha'a", s. 1040-1041. *The Encyclopaedia of Islam*.
21. T. J. Arne, *Rus' erövring av Berda'a år 943. Ibn Miskaweichs berättelse om ett vikingatåg*, Fornvännen, 1932.
22. C. E. Bosworth, "Arran", *Encyclopaedia Iranica*, vol. II, 1986-1987.
23. *Corpus Nummorum saeculorum IX-XI qui in Suecia reperti sunt - Catalogue of Coins from the 9th-11th Centuries found in Sweden*. I. Gotland. 4. Fardhem-Fröjel, 1982, s. 205. Çok ciltten oluşan bu kapsamlı katalogda İsveç'te bulunan Vikingler dönemine ait binlerce sikke tanıtılmaktadır. İsveç'te bulunan 800-1100 yıllarına ait sikkeler katalogu adlı bu kapsamlı çalışmanın ilk dört ciltinde sadece İsveç'in Gotland adasında bulunan sikkeler tanıtılıyor.
24. C. Edmund Boswort, "Daysam bin Ebrahim Kordi", *Encyclopaedia Iranica*, vol.VII, 1994, s. 172.
25. *Corpus Nummorum saeculorum IX-XI qui in Suecia reperti sunt - Catalogue of Coins from the 9th-11th Centuries found in Sweden*. I. Gotland. 2. Bäl-Buttle, 1977, s. 59, 62.
26. Arşak Poladyan, *VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler*, Ankara, 1991, s. 57.70.
27. Abraham Cronholm, *Väringarna, Lund, 1832. Mats G. Larsson, Väringar. Nordnor hos kejsaren i Miklagård*, Stockholm, 1991.
28. İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, çev. M. E. Bozarslan, İstanbul, 1975, s. 77.
29. H.R. Ellis Davitson, *The Viking Road to Byzantium*, Londra, 1976, s. 241-243.
30. *Uluslararası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Diyarbakır, 1997, s. 236. Alfred Fiendly, *The Dreadful Day - The Battle of Manzikert 1071*, 1981, s. 174.
31. Mats G. Larsson, *Väringar*, s. 82.
32. Alf Åberg, *Svenskarna i Turkiet*, Jorden Runt, nr 2, 1973.
33. Mats G. Larsson, *Väringar*, s. 82.
34. Vikingler döneminde İsveç'e getirilen Kürt sikkelerinin miktarını saptamak amacıyla İsveç Para Müzesi'nde bazı çalışmalar yazar tarafından yürütülmüş, kaynaklar taranmış ve sonuçta bunların yaklaşık olarak 40 civarında olduğu saptanmıştır. Bu incelemeyi gözden geçirmek için kendisine sunduğum, Vikingler konusunda çalışmalarıyla tanınan araştırmacı Doç. Gustaf Trotzig, şimdiye kadar İsveç'te bulunmuş olan Mervani sikkelerinin daha fazla olduğunu ve sayılarının 90'a kadar ulaştığını bize iletmiştir. Hem Gustaf Trotzig'e, hem de bu bilgileri Gustaf Trotzig'e ileten ve çalışmalarını halen Stockholm Üniversitesi'nde yürüten Nümismatik Araştırma Grubu görevlisi Kenneth Jonnson'a burada bir kez daha teşekkür ederim.
35. Mervaniler konusunda bkz. Carole Hillenbrand, "Marwanids", *The Encyclopaedia of Islam*, new edition, s. 626-627. H. F. Amedroz, "The Marwanid dynasti at Mayyafariqin in the tenth and eleventh centuries", *Journal of the Royal Anthropolical Society*, s. 123-124, 1903. İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s. 77. İlginç bir rastlantı olarak, *İslam Ansiklopedisi*'nin ilk baskısı için "Merwaniler" maddesini hazırlayan araştırmacı K. V. Zetterstéen de İsveçlidir.
36. Roger Öhrman, *Vägen till Gotlands historia*, 1994, s. 58-64. Gotland konusunda ayrıca şu kaynaklara bkz. Ingmar Jansson, *Gotland och omvärlden under vikingatiden - en översikt*: Gutar och vikingar, 1983. Statens historiska museet. Tore Gannaholm, *Gutarnas historia*, 1990. (Gotland adasında oturanlara tarihte Gute denilmiştir). M. Stenberger, *Die Schatzfunde Gotlands der Wikinerzeit I-II*, Stockholm, 1947-1958.
37. Herman Lindqvist, *Historien om Sverige. Från istossning till kungriket*, Stockholm, 1998, s. 164.
38. Ulla s. Linder -Welin, *Arabiska mynt*, Kulturhistoriskt Lexikon, Malmö, 1956, s. 188.
39. Kolbjørn Skaere, *Coins and Coinage in Viking-Age Norway*, 1976, s. 150.
40. J. Østrup, *Catalogue des Monnnies arabes et turques*, Copanhague, 1938, s. 113 (no 277).
41. C. J. Tornberg, *Symbolae ad rem Numariam Muhammedanorum ex Museo Regio Holmiensi*. Nova Acta Regiae Societatis Scientiarum Upsaliensis. Vol. XIII, 1846 (Merwanidici: s. 140-142).
42. C. J. Tornberg, *Numi Cufici-Regii Nomophylacii Holmiensis ques emnes in tera Sueciae repertos digessit et interpretatus est*. Uppsaliae, 1848 (Numi Merwanidarum: s. 269-274).
43. C. J. Tornberg, *Om de i svensk jord funna österländska mynt*, Stockholm, 1857, s. 17.
44. U. S. Linder Welin, *Sayf ad-dawlah's Reign in Syria and Diarbekr, in the Light of the Numismatic Evidence*. Kungliga Vitterhets Historia och Antikvitets Akademiens Handlingar, Antikvariska Serien 9, Stockholm, 1961, s. 17-104.
45. Abraham Cronholm, *Väringarna, Lund*, 1832, s. 257.
46. İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s. 82, 157.
47. Arthur Koestler, *Den trettonde stammen*, Stockholm, 1992, s. 151.

Nevşehir Mektepleri

FOTİ BENLİSOY
STEFO BENLİSOY

***Nevşehir Mekteplerinin Dersaadet Eforiasının Yüzüncü Sene-i Devriyesi, 1820-1920*, Dersaadet, Anatoli Matbaası, 1920.**

Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki "millet"lerin "her biri kapalı bir kompartıman oluşturan gruplar" olduğu ve "her millet grubunun yönetimi, Babıâli ile ilişkileri, mali-idari sorumluluğu ve adli meseleleri[nin] bu millet grubunun yöneticileri tarafından yükümlen"ildiği[1] gibi genel nitelikte ifadelerin dışında, İmparatorluğun gayrimüslim tebaası hakkında ve bunların gerçek toplumsal yaşayış biçimleri ile ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlı. Bu eksiklik, gayrimüslim cemaatlerin Osmanlı dünyasındaki gelişmeler içinde kritik bir önem taşımaya başladığı 19. yüzyıl için hayli hayli geçerli. Bu dönemde, yeni iktisadi ilişkilerin beraberlerinde taşıdıkları davranma ve düşünme biçimleriyle ilişkiye geçmeye en hazırlıklı olanlar, hâkim geleneksel kültürün kıyısında yer alan İmparatorluğun Müslüman olmayan topluluklarıydı. Bu konumları dolayısıyla gayrimüslimler yeni iktisadi ve sosyal ilişkilerin en önemli taşıyıcıları oldular ve bu süreçte ilk değişime uğrattıkları şey de kendi etnik ve dini topluluklarının yapısı oldu. İmparatorluğun bu "en uzun" asrında Osmanlı dünyası, değişen siyasi, iktisadi ve toplumsal koşulların meydan okumasıyla karşılaşır. Bu meydan okuma karşısında her grup, sınıf, zümre, cemaat kendi yanıtını geliştirir. Türkiye'de tarih yazımının, genellikle bu yanıtların "sivil-asker bürokrasi"ye ait olanıyla ilgilendiği söylenebilir. Bu yazıda yapılmak istenen ise 1920 yılında yayımlanmış bir kitabın da yardımıyla Osmanlı dünyasını oluşturan topluluklardan birinin, Kapadokya'daki Hıristiyan Ortodoks nüfusun eğitim faaliyetleri vasıtasıyla bu meydan okuma karşısında ortaya koydukları yanıtların izlerini sürebilmek.

Söz konusu kitap, İstanbul'da bulunan Nevşehirli Rum cemaatinin çabasıyla oluşturulmuş ve hem Rumca hem de Türkçe (Yunan harfleriyle Türkçe: Karamanlıca[2]) olarak yayımlanmış. Kitabın yayımlanma nedeni Mukaddime'sinde şöyle anlatılıyor:[3]

> Nevşehir Mekteplerinin Dersaadet Eforiası [mütevelli heyeti] Nevşehirlilerin İstanbul'da tesis ettikleri ilk cemiyetin tarih-i tesisinden bu ana değin yüzüncü senenin ikmali münasebetiyle 27 Iulios [Temmuz] 1920 tarihinde akdettiği içtimaında bu mesud vaka dolayısıyla mutantan ve parlak bir merasim icrasına karar vermiştir. Bu merasimi tertibe memur komisyona kinotis [cemaat] mekteplerinin yüz senelik hayatını ve kinotisin maarif uğrunda alel umum ibraz ettiği faaliyetini musavver bir kitap tahrir ve neşri vazifesi de ihale edilmiştir. (s. 5)

Gerçekten de, 124 sayfalık kitapta, Nevşehir'deki Ortodoksların eğitim faaliyetleriyle ilgili hayli detaylı bilgi bulmak mümkün.

Kitabın konusunu oluşturan 1820 ile 1920 arasındaki yüzyıllık dönemde Küçük Asya'daki Rum cemaatleri eğitim alanında önemli bir ilerleme kaydederler. Bu döneme kadar Ortodoks kilise hiyerarşisi, müminlerinin eğitimle ilgili faaliyetlerini belirlemede ve bunları denetlemede asli sorumluluğu üstüne almıştı. Kendi dinlerinden olanlar için okullarının ve müfredatlarının devamını sağlamada tek tek cemaatlerin yetkisi devletçe tanınmıştı. Tanzimat'la birlikte reformcular, yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun kadrolar yetiştirmek için açtıkları laik yüksek eğitim kurumları sayesinde imparatorluk halkları arasında bir yurttaşlık kimliğinin oluşacağını da umuyorlardı. Ancak bunun yanında milletlerin kendi cemaat okullarını ve eğitim işlerini sürdürme hakları da teyid edilmişti. Bu süreçte kilise hiyerarşisi dışındaki unsurlar da eğitimle ilgili meselelerde değişik vasıtalarla söz sahibi olmaya

başlarlar. Her geçen gün kendisini daha yetkin bir biçimde ifade eden kentli okuryazar kültürü, atalardan kalma düzenin, geleneklerin ve ilahi kuralların muhafaza edilmesini amaçlayan kilise merkezli eğitimin karşısına modern, "Batı tipi" bir eğitim anlayışıyla çıkar. Ancak ülkede sayısı hızla artan yabancı okulların Ortodoksları cemaatten koparması tehdidinin savuşturulabilmesi için kilise, cemaatlerin eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve bu konudaki çabaların ortaklaştırılması noktalarında diğer kesimle zamanla uzlaşır.[4]

Kapadokya'daki Ortodoks cemaatlerinde ya da Karamanlılarda eğitim faaliyeti, 19. yüzyıl ortalarında umumi mekteplerin ortaya çıkışına kadar özel öğretmenler vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Cemaat içerisinde hali vakti yerinde olanların, çoğu zaman erkek ve bazen de kız çocukları birtakım ev mekteplerinde eğitim görmekteydiler. Bu mekteplerdeki öğretmen, cemaatin papazı da olabiliyordu. Bunlar çoğunlukla *filada*'lar (ekserisi Venedik'te basılmış ve okumayı mekanik bir biçimde öğreten kitapçıklar) vasıtasıyla okuyup yazmayı öğretirlerdi. "Stavre Voithi", "Vasilev Uraniu", "Pater Imon", "Pistevo" gibi dualar öğretilir ve Türkçe konuşan (turkofon) çocuklara kelime kelime anlatılırdı. "Oktoiho", "Psaltiri" ve "Apostolo" gibi dinsel metinlerse herhangi bir açıklama yapılmadan çocuklara belletilirdi. Bu ev mekteplerinde kimi zaman da aritmetiğin dört işlemi öğretilirdi. Öğrencinin okulu bitirip kilisede "Apostolo"yu okuması, hem kendisi hem de ailesi için gerçek bir gurur vesilesiydi. Böyle muvaffak olmuş talebeler için "Ke papa na se dume" (Papaz olduğunu da görelim) dileğinde bulunulurdu. Söz konusu "okul"larda dini metinlerin ezberletilmesi dışında gerçekten Rumca öğretilebilmesi oldukça nadirdi.[5]

Kitabımızdan öğrendiğimiz kadarıyla, Nevşehir'de de, gerek ilk cemaat okulunun kuruluşundan evvel ve gerekse bundan bir müddet sonrasına kadar böyle ev mekteplerinin bulunmaktaydı. Örneğin Konstandinos Ferteklioğlu'nun evinde idare ettiği mektep, 1882 senesine kadar tedrisata devam etmiştir. Yine "1880 senesine kadar Okumuş Rahil denilen bir kadın tarafından evinde idare edilen kız mektebi pek büyük hizmetler ifa etmiştir, zira kinotis parthenağoğionlarının (kız okulu) tesisine kadar memleketin kızları okuyup yazmayı burada ve bunun emsali ev mekteplerinde öğreniyorlardı." (s. 47) Bunlardan "'Pedonomos' tesmiye edilen Simeon'un mektebi mümtaz bir mevki ihraz etmiş ise de ma et teessüf pek az müddet devam etmiştir." Zincidere'deki manastırda eğitim gören "fıtraten zeka ve dirayet sahibi" olan Simeon 1814'te Nevşehir'e dönüşünde babasının evinde özel bir okul kurar. Bu okulda Simeon oldukça yeni eğitim usulleri uygulamış ve bir hayli de başarılı olmuştur. Kitapta bu konu hakkında, cemaat öğretmeni Filippos Aristovulos'un hatıratından bir bölüm aktarılıyor:

> ...talebeyi sınıflara taksim ederek yazıp okumayı ve ilm-i hesabı tamamiyle değilse de hemen hemen Lancaster denilen allilodidaktiki usul[6] üzere tarif ederdi. Pederi Avraam civar dağlarda tebeşire benzer bir nevi taş keşfettiğinden bu taşlarla siyah tahtalar üzerine yazı yazdırırdı. (...) Pedonomos daha 1815'ten evvel bunları yapmakla Lancaster denilen usul-i tedrise dair bazı şeyler işitmiş olmalıdır, yoksa bu usule tamamiyle vakıf olmazdı. Zira 1820'den evvel bu usulün bizim milletimiz arasında henüz tatbik edilmeye başlanmamış idi.(s. 49-50)

Nevşehir'de Hıristiyan mahallesi.
Nevşehir Mekteplerinin Dersaadet Eforiasının Yüzüncü Sene-i Devriyesi.

Anlaşıldığı kadarıyla Simeon, Nevşehir'deki Ortodoks cemaatini 19. yüzyılda yaşanan büyük dönüşümün beraberinde getirdiği modern eğitim yöntemleriyle tanıştıran kişilerdendir. Bu dönemde eğitimin geçirdiği niteliksel dönüşümün bir boyutu da artık az sayıdaki seçkin öğrenciden ziyade çok sayıda öğrencinin eğitilmesinin hedeflenmesidir. Bu da öğrenci ile öğretmen arasında birebir ilişkiye dayanan eğitim sisteminden sınıflı, karatahtalı, sıralı eğitime geçilmesini gerektirmekteydi. Dolayısıyla hemen her millet içerisinde değişime karşı olanların, bu yeni eğitim araçlarını hedef haline getirip, bunlara saldırmalarına şaşırmamak gerekir.[7] Örneğin Karaca, Gelveri'de 1850'lerin sonunda kurulan modern okula, kalabalık bir grubun, okulda "dinsizliğin ve ahlâksızlığın öğretileceği" zanniyla gerçekleştirdiği taşlı sopalı saldırıyı aktarıyor.[8] Öyle anlaşılıyor ki Simeon da, okulunun günden güne gelişip şöhret kazanmasını çekemeyen bazı cemaat mensuplarınca or-

Nevşehir'de Karamanlı cemaatinin hamamı. Nevşehir Mekteplerinin Dersaadet Eforlasının Yüzüncü Sene-i Devriyesi.

taya atılan "müstekreh bir iftira"nın hedefi olur ve bu iftira neticesinde de, Nevşehir'den uzaklaşmak zorunda kalır. Aynı dönemde cemaatin önde gelenlerinden olan ve yaptığı hizmetler hakkında kitapta övgüyle bahsedilen Papa Yeorgios'a da kimi iftiraların atıldığı belirtilmekte ve kendisinin Nevşehir'i terk etmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir. Bu çekişmenin sebepleri hakkında metinden ayrıntılı bilgi elde edemiyoruz. Yalnızca o vakitler biri Niğdelioğlu Yordan Ağa, diğeri de İoanoğlu Pavli Ağa'nın olmak üzere cemaat içinde ikisi de aynı derecede kuvvetli iki grubun ("fırkanın") mevcut olduğu, bunların birbiriyle çekişme halinde bulunduğu ve İoanoğlu fırkasının Papa Yeorğios ve Simeon'un büyük kardeşi Theoktistos'un aleyhtarı olduğu belirtiliyor. Her halde Simeon'a yapılan hücumlar da bu "fırka"nın eseri olsa gerek (s. 41-42).

Kitapta bu çatışmalar hakkında hayli olumsuz bir dil kullanılıyor:

> Ma et teessüf aramızda yetişen büyük kimseleri berhayat bulundukları müddet mazhar-ı hürmet edememek millî bir kabahat şeklini almıştır. Kinotis (cemaat), azıcık yerleşip de cüzzi bir faaliyet göstermeğe başlar başlamaz millî bir hastalık teşkil eden münazaa ve fırkacılık başgöstermeğe başlamıştır (s. 37).

Bununla birlikte

> ... fırkacılıkta birden bire parlamak Rumların millî bir kabahati olduğu gibi vatanlarından uzak bulundukları zaman ona karşı daha fazla bir muhabbet, onun teali ve terakkisine hizmet için daha büyük arzu hissetmeleri de keza Rumların millî bir faziletidir. Büyük küçük bütün millet muhsinleri, faaliyet-i milliyeleriyle temayüz edenlerin kâffesi diyar-ı gurbette bulunanlardır (s. 42).

Bu "diyar-ı gurbette bulunanlar", 19. yüzyılda Anadolu'nun iç kesimlerinden, imparatorluğa sızan yeni iktisadi ilişkilerin yoğunlaştığı merkezlere doğru göç etmiş olanlardı. Kapadokyalı Ortodokslar, bu göçte iki ana istikamet takip ederler: Biri, Anadolu içlerindeki kara ve demiryolları vasıtasıyla mübadele ilişkilerinin yoğunlaştığı düğüm noktalarına (Ankara, Yozgat, Sarmusakh vs), diğeri ise imparatorluğun liman kentlerine (İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun). Söz konusu göçün imparatorluk dışındaki merkezlere (Kahire, İskenderiye, Atina ve Amerika) yöneldiği de görülmektedir. Göç edenlerden köylüler, gittikleri yerlerde çoğu kez vasıfsız işçi olurlarken durumu nispeten iyi olup da ticari veya sınai faaliyetlerle uğraşanlar, mesleklerini daha fazla ilerleme ve zenginleşme olanaklarıyla sürdürüyorlardı. Kent merkezlerine bu göç, Kapadokyalı ortodoksları siyasi kurumsallaşma, toplumsal örgütlenme ve kültürel kimliğe ilişkin örneğini ulus devlette bulan yeni fikirlere karşı karşıya getirir.

> Çok sayıda Rum'un, asıl cemaatini bırakıp daha geniş bir ekonomik dünyanın içinde kendine bir yer aramaya koyulmasıyla birlikte, kimlik kavramına dinamik bir boyut eklenecektir (...) Yerel dünyalarından ayrı düşmüş olan bu kişiler kendi ekonomik çıkarlarına dayanak sağlayacak şekilde daha kapsamlı bir kimlik temelini esas alan türde bir cemaat yaratmaya itilmişlerdi. (...) Böylece, en yoğun deneyimlerini kendi kültürlerinde yaşamış olduklarından, bu özel kültür parçasının en temel ortak unsurları olan dil ve dine yönelerek, kimlik dünyalarını yeni bir kalıba döküyorlardı.[9]

Aslında göç olgusu bölgenin çok eski bir gerçeğiydi; ancak 19. yüzyılda gerçekleşen göçün bölgedeki Ortodoks nüfus için çok önemli olmasının nedeni, bu dönemdekinin artık tek yönlü bir hareketliliği ifade etmesi ve gidilen bölgeye giderek daha kesin olarak yerleşilmesindendir. Bu dönemde, göçmenlerin memleketlerine taşıdıkları sermaye ile Küçük Asya cemaatlerinde iktisadi ve kültürel bir gelişme yaşanır. Göçmenler, hemşehrilerinin yeni zamanların toplumsal-ekonomik ilişkileri ve kimlik söylemleriyle tanışmalarını sağlarlar ve onları cemaat bütününden daha farklı ve daha geniş bir bütüne bağlarlar. Kapadokyalı göçmenler, oluşturdukları cemiyetler ve ekonomik-sosyal faaliyetleriyle cemaatlerini bulundukları yerlerde yeniden üretirler ve bunu yaparken de onu farklı koşullarda yeniden tanımlar ve anlamlandırırlar. Kapadokya cemaatleri, bu yeniden üretme sırasında ve bunun gücü oranında Hellenleşecektir. Cemaatler, göçmenler sayesinde bir taraftan ekonomik ve sosyal bir ilerleme kaydederken diğer yandan da kendi top-

lumsal çevrelerine uyum olanaklarını yitirirler. Zira söz konusu gelişme ve ilerleme çoğu kez şeklidir ve varlığını dışardakilerin yardım ve desteğine borçludur; bölgenin kendi dinamikleriyle ilgisi yoktur. Böylece Anadolu içlerindeki cemaatler giderek göç edilen merkezlere bağımlı hale gelir. Bu dönemde, bir cemaatin gelişimi ancak göç verdiği yerlerdeki gelişmeler bilinerek açıklanabilir. Kapadokya'da birçok cemaatin nüfusunu önemli ölçüde azaltan göç nedeniyle yarı yarıya terk edilmiş köylerde amtsal yapıların (okul, cemiyet merkezleri vs) mevcudiyeti oldukça çelişkili bir görünüm yaratıyordu.[10]

İstanbul, İzmir, Mersin gibi kentlerde Karamanlıların oluşturduğu koloniler, özellikle eğitimin yaygınlaştırılmasıyla ilgili etkinliklerde bulundular. Bunlar, oluşturdukları eforiyalar (mütevelli heyetleri) ve eğitim cemiyetleri vasıtasıyla memleketlerini Rum eğitiminin yayılma alanı haline getirirler. İlkokullar, anaokulları ve kız mekteplerinin kurulmasına önayak olurlar, bunların ihtiyaçlarının karşılanması için çalışırlar. Bu çabalar neticesinde 19. yüzyıl sonlarında en güçsüz cemaat dahi iktisadi ve kültürel gücü ve etkinliğiyle bağdaşmayan bir eğitim faaliyeti içinde olur. Örneğin Gelveri'deki okulların yeniden düzenlenmesi kararı, 1858'de İstanbul'daki göçmenlerce alınır ve onların maddî yardımıyla okul kurulur. Yine 1884'te İstanbul'da kurulan "I Nazianzos" Maarifperver Cemiyeti buradaki eğitim faaliyetlerinin gelişiminde bir dönüm noktasını teşkil eder.[11] Aynı durum, Nevşehir için de geçerlidir:

> Bu hakikat İstanbul'daki Nevşehirlilerin yüz senelik faaliyetiyle müspettir ki bu uzun müddet zarfında aralarında en ufak bir münazaa zuhur etmeksizin memleketlerindeki müessesat-ı ilmiyenin terakki ve tekemmülüne iktiza eden varidatın temini için cümlesi yekdiğeri ile rekabet içinde la en kati bir surette çalışmışlar ve çalışmaktadırlar (s. 43).

Nevşehir'de ilk cemaat okulu 1804 yılı içerisinde kurulmuş olmalıdır, "...zira 1847-1848 sene-i tedrisiyesinde mezkûr mektepte muallimlik eden Nazianzu Leondios, 1805 senesinde mektebin muallimliğine tayin edilen Theoktistos'un ilk didaskalos (öğretmen) olduğunu zikrediyor". Yukarıda aktarılan cemaat içi çekişmeler esnasında yeni okul bir süre için kapanmış olmalıdır. İşte İstanbul'da bulunan Nevşehirliler, 1820 senesinde bir eforiya (mütevelli heyeti) kurarak memleketlerindeki eğitimin örgütlenmesine girişirler. Kayseri Metropoliti Yoannikios'un teşvikiyle Talaslı keşiş Germanos'u öğretmen yaparlar. "Bu zat ancak iki sene (1820-1822) mektepte kalmış, yerine yine Zincidere Manastırı mektebi talebesinden Nevşehirli ierodiakonos Germanos geçmiştir" (s. 53). 1822 ile 1825 yılları arasında çalışan Germanos'un yerine "ilm-i maarif ve hüsn-i ahlâkı ile temayüz etmiş" olan Tavlasunlu keşiş Dorotheos geçmiş, 1834'e kadar okulda kalan Dorotheos'dan sonra ise Talaslı keşiş İosaf 1841'e kadar öğretmenlik yapmıştır. Bu tarihten 1855'e kadar daha çok ruhban kökenli kişiler okulda bir veya iki sene için öğretmenlik etmişlerdir. "1855 senesi İanuarios'unda (Ocak) senevî 6000 kuruş ücret ile, yiyeceği dahi kinotis (cemaat) üzerine olmak üzere Zincidereli Dimitrios İlyadis didaskalosluğa (öğretmenliğe) alınmış"tır (s. 53-56).

Kapadokya'da Karamanlı cemaatine ait iki okul.
Nevşehir Mekteplerinin Dersaadet Eforiasının Yüzüncü Sene-i Devriyesi.
***Deltio Kentru Mikrasiatikon Spudon,* c. 6, Atina, 1986-87.**

Aslında, 19. yüzyıl Kapadokyası'nda eğitim alanındaki gelişmelerde farklı toplumsal ve ekonomik koşullara rağmen genel birtakım eğilimlerden bahsedilebilir. İlerleme, esas olarak yavaş ve düzensizdi. Yüzyılın son çeyreğinde neredeyse bütün cemaatlerin eğitim veren en azından bir okulu bulunmaktaydı. Ancak bölgesel, iktisadi, coğrafi, kültürel vb farklılıklar değişik türde eğitim kurum ve yapıları-

Gelveri Maarifperver Cemiyeti "I Nazianzos" bülteni. Kuruluş: 1884, İstanbul.

nın ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. Yani Küçük Asya için belirli tip ve derecede türdeş okullardan bahsetmek pek mümkün değildir. Eğitim kurumları, isimlerinde, türlerinde, sınıf sayılarında, öğretilen dillerde, derslerde, işleyiş biçimlerinde vs. büyük farklılıklar gösteriyordu. Eğitimde temel birim, cemaat okuludur *(kinotiko sholio)*. İlkokul *(dimotiko)* düzeyindeki bu okullarda genelde allilodidaktik diğer adıyla Lancaster yöntemi uygulanırdı. Küçük Asya'da kural olan, erkek ve kız öğrencilerin ayrı ayrı eğitim almasıydı. Böylece erkek okullarına *(arrenağoğio)* paralel olarak kız okulları *(parthenağoğio)* da kurulurdu. Bu okullarda verilen eğitimin süresi de standart hale getirilmiş değildi ve cemaatin ekonomik durumuna göre değişme gösteriyordu. Daha zengin cemaatler, ilkokul sonrasında genelde üç sınıflık bir *Elliniko Sholio*'ya (Rum okulu) sahip olabiliyordu. Zaman içerisinde allilodidaktik okullar yerlerini astiki sholi'lere bıraktı. Bunlar genelde yedi sınıflıktı (4 *dimotiko* ve 3 *elliniko*).[12] Aslında çoğu zaman bu okullara düzeylerinin üzerinde isimler verilerek bunlar abartılıyordu. Sıradan ilkokullara "astiko" veya "elliniko" sıfatı verildiği çok oluyordu.[13]

Mali kaynaklar el verdiği ölçüde cemaatler orta derecede okullar, kız okulları ve anaokulları açmaktaydılar. Ancak eğitim, tıp, hukuk vb alanlarda kariyer yapma umudunda olanlar ya Anadolu'nun batı kıyılarına ya da yurtdışına (Yunanistan) gitmekteydiler. Eğitimde ilerlemenin hızı ile iktisadi gelişme birbirine paralel gelişen süreçlerdi. Gerçek anlamda ikinci derece eğitim *(gimnasio)*, ancak metropolitlik merkezlerinde, büyük kentlerde, ünlü manastırlarda ve ticaret yollarının kesişme noktalarında gelişebiliyordu. Dış dünyayla iç bölgeler arasındaki mal akışının değişim noktaları olan Mersin, Trabzon, Gemlik ve özellikle Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki cemaatler eğitim sahasında oldukça ileriydiler. İzmir ve çevresi Anadolu'daki tüm ilkokulların hemen hemen altıda birine sahipti ve bu düzeydeki öğrencilerin beşte birine eğitim veriyordu.[14]

Kapadokya'da ise okulların kalıcı kılınması, ilkokul düzeyinde dahi ulaşılması güç bir hedefti. Öğretmen yokluğu ve bulunduğunda da görevlerinde sürekli kılınmaları, Nevşehir örneğinde de görüldüğü üzere, oldukça ciddi bir sorundu. Uygun personelin bulunması, yerli öğretmen yetiştirilmesi, kitap ile gerekli diğer araç ve gerecin temini, cemaatin maddi refah düzeyinde dengeli ve devamlı bir ilerleme tutturulamaması, dolayısıyla da okulların faaliyetine devam edebilmesi için gerekli kaynakların devşirilmesi, cemaat içindeki rakip hiziplerin çekişmesi bölgede eğitim faaliyetlerinin karşılaştığı ortak meselelerdi. Bu sorunlarla başedememenin neticesinde okulların kapanması ve bir müddet sonra da herşeye yeniden başlanması çok sık karşılaşılan durumlardı.[15]

Anadolu içlerindeki Rum eğitiminin karşılaştığı bir mesele de bu bölgedeki nüfusun Rumca değil, ağırlıkla Türkçe, kimi yerlerde de Ermenice konuşuyor olmasıydı. Kayseri Metropoliti Paisios, 1839 yılında bu durumu şöyle aktarıyordu:

> Hıristiyan nüfus, yabancı milletler arasında bulunduğu için Hıristiyan dilini kullanmayı bıraktı. Halk, kilisede dillendirilen kilise kelamını anlamaktan aciz durumdadır.[16]

Böylece turkofon cemaatlerdeki eğitim çalışmalarının başlıca hedefi, Rumcanın öğretilmesi ve halkın dilsel olarak Hellenleşmesiydi. Bu amaca yönelik olarak mesela Türkçe konuşmakta olan çocuklara Yunanca ders verilebilmesi için özel ders kitapları hazırlanır. Örneğin, E. Kalfaoğlu, 1894'te yayımlanan kitabında şu tavsiyede bulunmaktadır:

> [Bu kitap] hele hele çocuklarımızın, anadilimizi öğrenmesi için faydalıdır. Bu yüzden vatanımız Küçük Asya'nın bütün okullarına onu sokmak ve kullanmak gereklidir.[17]

Bazı cemaatlerde ise öğrencilere okul içinde Türkçe konuşmak yasaklanır. Örneğin Gelveri'de cemaat okullarının 1903 tarihli nizamnamesinde böyle bir hüküm vardı ve bunun aleyhinde davranan öğrenciler dayakla dahi cezalandırılabiliyordu.[18] Eğitimin yaygınlaştırılması için oluşturulan cemiyetler de dikkatlerini Rumcanın öğretilmesi noktasında toplarlar. 1879 yılında Atina'da gerçekleştirilen Hellen Sillogları Konferansı'nda Türkçe, Bulgarca vb diller konuşan "soydaşlar" için "eksellinismos" (yeniden Hellenleştirme) tabiri kullanılır. Rumcanın yaygınlaştırılmasının önemi belirtilir.[19] Ancak, önemli bazı başarılara rağmen bölgede Türkçenin geriletilmesi hedefine tam olarak ulaşılamaz. Karamanlıca yayınların çokluğu ile Rumcanın yanı sıra Türkçe yazılmış cemiyet nizamnameleri buna delalet eder. Örneğin cemaatin büyük ölçüde Türkçe konuştuğu Nevşehir'de "Vasilias" cemiyetinin kayıtları hem Rumca hem de Türkçe (Karamanlıca) tutulmaktaydı. Cemiyetin halka açık ilk toplantısında başkan, konuşmasını Türkçe yapmıştı.[20] Yine Nevşehir'deki "Papa Yeorğios" cemiyetince neşrolunan 1913 yıllığında[21] Yunanca yerine Türkçenin kullanılmış olması şeklinde savunulur:

> Hemşehrilerimizin bazıları Anadolu dilini (Türkçe) terk

etmemiz ve bu salnameyi Yunanca yayımlamamızı tavsiye ediyor. Onlara şu soruyla cevap veriyoruz: Yunancayı yeterince bilenler yüzde kaçtır, bilmeyenler kaç? Bu türden bir eseri anlamak içinse iyi Yunanca bilmek gerekir. Vaktiyle okullarımızda Yunanca öğrenmiş olanların hangisinin aklındadır bunlar?" şeklinde savunulur.[22]

Okullarda öğrencilere *katharevusa*'nın (konuşulan dilden farklı ve esas olarak antik dile öykünen dil) öğretilmeye çalışılmasının da bu durumda önemli payı vardır kuşkusuz. Kitapta da Nevşehir'de konuşulmakta olan dilin "ma et teessüf" Türkçe olduğu belirtildikten sonra yalnızca öğretmen Aristovulos'un, Rumcanın konuşulduğu Sinasos'tan bir kadın ile evlenerek Rumcayı ailesi arasında muhafaza ettiği ve çocuklarına öğrettiği ifade ediliyor. Ancak, bu "gayet milli olan vazifede" hiçbir aile onu takip etmemişti. Yine de belirtildiğine göre "mektepler sayesinde" Rumca cemaat içinde belli bir ölçüde yaygınlaşmıştır ve yakın bir zamanda Rumca, "çarşıda olmasa bile evlerde kendisine yakışan mevkiyi ihraz edecektir" (s. 106-107).

1856 senesinde Nevşehir'deki mekteplerin idaresini Filippos Aristovulos ele alır. Aristovulos, Nevşehir'de 1832'de doğmuştur. Asıl adı, Filippos Papagriğoriu'dur. Aristovulos soyadını 1846 yılında tahsili için bulunduğu Heybeliada Ruhban Okulu'nda alır. Bu isim değişikliği, İmparatorluk Rumları arasında özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşan Antik Yunan kökenli isimlerin kullanılması genel eğiliminin bir parçasıdır. Bu değişikliklerin öncüsü, Aristovulos örneğinde de olduğu üzere İstanbul, İzmir ve Atina gibi merkezlerde orta-yüksek tahsillerini yapanlardır. İsim değişiklikleri vasıtasıyla Antik Yunan ile bağ kurulması, Turkofon olan Ortodoks Kapadokyahların, kendilerini muhayyel bir Yunan ulusunun parçası addetmeye başlayarak Osmanlı dünyasından uzaklaşmalarını ifade ediyordu.[23]

Kayseri ilahiyat okulu 1898 mezunları, hocalarıyla birlikte. ***Deltio Kentru Mikrasiatikon Spudon,*** **c. 6, Atina, 1986-87.**

Nevşehir mekteplerinin bundan sonraki tarihçesi adeta Filippos Aristovulos'un bir tercüme-i hali demektir. Kendi hayatını sıkı bir surette mezkûr mekteplerin mukadderat ve hayatına raptederek bunları kinotisin mevkii ile mütenasip bir hale getirmek için kırk sene yorulmak bilmez bir tarzda aelerin terakkisi ve tealisi için çalışmıştır" (s. 57).

Cemaatin "muallim-i ekberi" olarak adlandırılan Aristovulos, "mektepteki tedrisatı ile gençlerin kalbine millî mefkûreyi sokmaya, Pazar günleri de eklisiyadaki (kilise) tarifatı ile ahalinin mezhep ve milletlerine karşı sadakat ve sebatlarının muhafazasına muvaffak olmuş"tur. (s. 58)

Aristovulos'un vazifesine başladığı dönemde okulların durumu kitapta şöyle aktarılıyor:

> Elliniki Sholi denilen büyük mektepte, engiklia denilen derslerle eski Yunan muharrirleri tedris edilmekte idi. Mektepte ancak yirmi talebe mevcut olup müdiriyetinde de (...) Dimitri İliyadis bulunmakta idi. Allilodidaktikon Sholion'dan gelen talebenin ilk teşkil ettiği sınıf -ı iptidaide Rumca'dan Türkçeye tercüme, biraz ilm-i hesap ve muhtasar bir coğrafya tedris ediliyordu. Altmış kadar talebesi bulunan bu sınıfta Gavril Papa Arhangelu tarif etmekte idi (s. 61).

İliyadis'in hastalanıp emekliye ayrılmasıyla birlikte 1857 Ocak ayından itibaren "mektepler, Filippos Aristovulos'un idare -i münferidesi altında günden güne terakki etmekte idiler" (s. 62). Hakikaten "Aristovulos'un yorulmak bilmez gayreti ile" az zamanda iki kız mektebi *(parthenağoğion)* ile bir anaokulu *(nipiağoğion)* kurulur. İlk kız mektebi Fertekli Ekaterini N. Makri idaresi altında 3 Kasım 1869'da açılmıştı. 1 Ocak 1870'te açılan diğerinin başınaysa "İstanbul'dan Eflalya Ahileos Stoyanu namında gayet âlim bir kadın gönderilmiştir ki esasen her iki Parthenağoğion'un idaresini de kendisi deruhte edecekti." Anaokulu ise "1872 senesinde tesis edilmiş olup ilk senelerde bunun idaresini Nevşehir'deki 'Vasilias' nam maarifperver Leshi (cemiyet) ile merhum Lukas Oreopulos yarı yarıya deruhte etmişlerdir" (s. 63-64). Hemen belirtelim, anaokulların önemi, turkofon öğrencilere Yunancanın öğretilebilmesindeki mühim rolüdür.[24] Yunanca anaokullarında çeşitli kelime oyunları, şarkılar, masallar vs ile öğretiliyordu. Nevşehir okullarının 1900'lerin başlarında müdürü olan Askitopulos da yabancı ve Yunan kitaplarından anaokulu

Kapadokya cemiyetlerinin mühürleri:
Solda: Niğde Kayabaşı ve Çevresi Fukaraperver ve Maarifperver Cemiyeti - "İ Elpis".

Sağda: Aya Gregori, Gelveri.

öğrencileri için dil egzersizleri hazırlıyordu.

İmparatorluk içerisinde yeni bir okul açmak isteyen cemaatin her şeyden önce hükümetten izin alması gerekiyordu. Talep, önce patriğe geliyor ve o bunu uygun makama ulaştırıyordu. Bu durumda da olduğu gibi, Patriklik makamı, "millet-başı" olarak "millet"inin Osmanlı düzenine katılımını sağlayan bir mekanizma oluşturmaktaydı. Yani Rum cemaatinin Osmanlı idari sistemine katılmasında Patrikhanenin aracılığı çok önemliydi.[25] Ruhani önderler, cemaatlerinin eğitimle ilgili işlerini denetliyor ve bazen de müdahale ediyordu. Aslında 19. yüzyılda, görece gelişmiş Rum cemaatlerinde eğitimle ilgili meseleler başlıca üç kurum tarafından takip ediliyordu. İhtiyar heyeti *(dimoğerondia)* şeklinde örgütlenmiş ileri gelenler mali sorunlar, okul inşası gibi meselelerde söz sahibiydi. Okulun yönetimi ve mali giderlerin karşılanması işlerini bu heyet yürütüyordu. Bazı zamanlar öğretmen tutulması, maaşların saptanması, müfredatın belirlenmesi gibi konularda tartışmalar şiddetleniyor ve daha yüksek bir yetkilinin (piskopos vs) müdahalesi söz konusu oluyordu. Zamanla devreye, yeni toplumsal güçler ve onların örgütlülükleri girer. Böylece yüzyılın ikinci yarısında *dimoğerondia*'lar okulların sorumluluğunun bir kısmını eğitim cemiyetlerinin *(filekpedevtiki silloği)* desteklediği ve yol gösterdiği mütevelli heyetlerine *(eforia)* bırakmaya başlar.[26] Çoğu kez cemaatlerin iki *eforia*sı bulunuyordu. Bunlardan bir tanesi cemaatin göçmen gönderdiği bir büyük şehirde (Nevşehirlilerin Dersaadet Eforiası gibi) diğeri de memlekette bulunuyordu. İstanbul eforiası öncelikle okulların idamesi için kaynak bulmakla uğraşıyordu. Mali destek için çoğu zaman İstanbul veya Atina'daki maarifperver zengin şahıs veya müesseselere başvurulmaktaydı. Bu konudaki ilginç girişimlerden biri de mali kaynak temin edebilmek için tiyatro temsilleri yapılmasıydı. Kitaptan öğrendiğimize göre "İstanbul'da mevcut Anadolu Rum cemaati arasında mektepler menfaatına ilk defa olarak Nevşehir Eforiası theatro tertip etmiştir. 1876 senesinde ilk defa ihdas edilen bu güzel usûl, arkası kesilmeksiz Harb-i Umumîn ilanına kadar devam etmiştir, ondan sonra Harb-i Umumî esnasında ise Rum müessesat-ı hayriyesi için değil, Rumca bile theatro tertibi men edilmişti (s. 70)." Yine, 1875 senesinde Savas Yoanof, Yoannis Vayanis, Vasilis Kehayoğlu, Hacı Yoannis Vlasiu (Pişkinoğlu) ve Kiryakos Kayıkçıoğlu "gibi faal ve muhterem zevattan mürekkep yeni eforia (...) Nevşehirli peynircilerin kendi mağazalarında sarf ettikleri peynir tenekesi başına alınan ve 'mektep parası' denilen ianeyi icat etmiştir ki bu iane zamanla diğer esnafa da teşmil edilerek kinotisin en mühim varidatından birini teşkil etmiş ve etmekte bulunmuş ve bu sayede 1902 senesi kinotisin akareti mühimmesinden biri olan 'Nevşehir Hanı' inşa edilmiştir (s. 69)." *Eforia*, bundan başka ders kitabı, araçgereç vs temin ediyor, personel bulup maaşını karşılıyor, okul programını belli bir noktaya kadar belirliyordu. Yerel *eforia* ise okulun idaresi, personelin gözetimi (kovma hakkı da vardı), sınav sistemini işletmek, *didaktra*yı (eğitim harcı) toplamak, ders saatlerini düzenlemek gibi işlerle uğraşıyordu. Yine yerel *eforia* başarılı öğrencilere burs verip öğretmen olmalarını ve daha sonra da cemaat okullarında ders vermelerini sağlıyordu. Kimi zaman İstanbul *eforia*sı ile yerel *eforia* arasında tartışmalar doğardı.

> Burada şunu da ilave edelim ki ma et teessüf Nevşehir'deki Eforia ile İstanbul Eforiası arasında selahiyet yüzünden arasıra dedikodular eksik olmazdı. Nevşehir'deki Eforia kendisini merkez ve yegane selahiyettar addeder, İstanbul'daki ise didaskalosların (öğretmen) intihap, tayin ve azillerinde fazla değilse bile hiç olmazsa aynı derecede selahiyeti haiz bulunduğunu iddia eylerdi. Bu dedikoduların bir neticesi de didaskalosların, bilhassa müdirlerin sık sık değişmesidir ki bu da mekteplerin intizamını daima haleldar etmişdir (s. 74).

*Eforia*larla bağlantılı olarak eğitim ve edebiyat cemiyetleri okulların ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması için çalışıyordu. Bunların okulların idarî meseleleri üzerinde de belli bir nüfuzu vardı. Özellikle 1861 yılında İstanbul Helen Filoloji Cemiyeti'nin *(O En Konstantinupoli Ellinikos Filoloğikos Silloğos)* kurulmasıyla İmparatorluğun farklı birçok bölgesinde eğitim cemiyetleri oluşturulur. Filoloji Cemiyeti, eğitimle ilgili etkinliklerini, zamanla İmparatorluğun Rum dünyasının tamamına yayar. İmparatorluk dahilindeki eğitim meselelerine eğilen cemiyet, Anadolu'daki cemaatleri eğitim işlerinde destekler. Cemiyetin Küçük Asya'da Rum eğitiminin gelişiminde tesiri büyük-

tür. Patrikhanenin Eğitim Komisyonu ile birlikte cemiyet, özellikle turkofon nüfusun eğitim sorunlarına eğilir ve maddi yardımlarda bulunarak okul kitaplarının geliştirilmesine, programların düzeltilmesine çalışır. Cemiyet, Patrikhane Eğitim Komisyonu ile birlikte okulların işleyişine ve ders programlarına merkezi bir yön tayin etmeye çalışmakta ve bunu İstanbul'da cemaati bulunan her Kapadokya cemaatine burada oluşturmuş oldukları *eforia*lar veya eğitim cemiyetleri vasıtasıyla iletmekteydi. 1870'lerde İmparatorluğun her yanında düzinelerce eğitim cemiyeti kurulur. "Sillogomani", dönemin Rum basınında bu cemiyet kurma yarışı için kullanılan deyimdir.[27] Söz konusu cemiyetlerin aralarında kurdukları ilişkiler sayesinde imparatorlukta milletin geleneksel liderlik yapısına paralel fakat ondan ayrı gayrıresmi bir kurumsal ağ oluşturuldu. Zaman içerisinde bu ağ, Yunan Krallığı'na dek uzanacaktı. "Batı tipi" modern usûl ve anlayışlar, bu cemiyetlerce Rum eğitim kurumlarına ve entelektüel dünyasına taşınır. Cemiyetler hem gelir getiren etkinlikler düzenleyerek hem de Rum kültürünün eğitsel kaynaklarıyla (Patrikhane, Yunanistan, İstanbul Filoloji Cemiyeti) bağlantılar kurarak cemaatlerde tektipleştirilmiş bir ulusal kültürü güçlü bir biçimde yaymaya başlarlar.[28]

Kitapta ismi zikredilen Vasilias Maarifperver Cemiyeti *(Filekpedevtiki Leshi Vasilias)* de bu cemiyetlerdendir. Cemiyet, 1866 yılında kurulur; ancak çeşitli zorluklar nedeniyle çabuk dağılır. Mayıs 1872'de yeniden kurulan cemiyetin maksadı, bir anaokulu kurularak muhafaza edilmesi ve eğitimin genel olarak desteklenmesidir. 1874'te iktisadi zorluklar nedeniyle kapanır, ancak 1879'da yeniden oluşturulur. Cemiyet halk konferansları ve kurslar düzenlemiş ve bir kütüphane kurmuştur.[29] Halka açık ilk toplantısında, aynı zamanda cemiyet üyesi de olan yerel okul öğretmenleri "uğraşıp atalarının ihtişamlı günlerini geri getirmeleri" için hemşehrilerini cemiyetin çalışmalarına destek vermeye çağırır. Toplantılarda din aleyhinde konuşmak ve siyasi meselelerin tartışılması cemiyet nizamnamesince özellikle yasaklanmıştı. Cemiyet yöneticileri, "büyük bir şanssızlık eseri kaybettiğimiz kutsal ata dilimizin öğrenilmesi ve çocuklarımızın ahlâkî formasyonu"nun tamamlanması amaçlarıyla bir anaokulu açılması doğrultusunda hareket geçerler ve yukarda da ifade edildiği gibi söz konusu anaokulu 1872 yılında 4-7 yaş arası 65 kız ve erkek öğrenci ile faaliyete geçer.[30]

Solda: Nevşehir Eforiasının İstanbul'da, Nevşehir'deki mektepler yararına düzenlediği tiyatro temsilleri için müsaadenin alınmasında ve eforianın mali konularda hükümetle karşılaştığı güçlüklerde yardımda bulunan Nevşehir kökenli Konstantinos Vazanis.

Sağda: Filippos Aristovulos.

Sol altta: Vasilios Yoanidis.
Nevşehir Mekteplerinin Dersaadet Eforiasının Yüzüncü Sene-i Devriyesi.

Bundan az sene sonra Nevşehir'in bir Ellinikon, iki Dimotikon mektebi ile Parthenağoğion (kız mektebi) ve iki Nipiağoğionuna (anaokulu) devam eden erkek ve kız öğrencinin miktarı binikiyüzden fazla olup mezkûr mekteplerin idaresi için sarfedilen meblağ da 700 liraya baliğ olmakta idi. Ellinikon Sholio'nun beş sınıfında pervechi ati dersler tedris edilmekte idi: Yunan-ı Kadim Muharrirleri (Omiros da dahil olduğu halde), Tarih-i Umumi, Coğrafya, Kosmografya, Geologya, Antropologya, Logiki, Aritmetik, Geometria ve son üç sınıfta da Türkçe (Fransızcanın tedrisi 1893 senesinde ithal edilmiştir). Mezkûr mektep mezunları pad el imtihan (sınavdan sonra) Fener Mekteb-i Kebiri'nin ikinci, bazı da üçüncü gimnasion sınıfına kabul edilirlerdi" (s. 67).

Aristovulos yine bu dönemde Nevşehir'de bulunan kütüphaneyi geliştirmiştir. Aristovulos'un "vefatında kütüphanede muntazam surette ciltlenmiş 1300 adet gayet mühim kitap bulunmakta idi. Mezkûr kütüphane bugün Anadolu'da mevcut zengin kütüphanelerden biridir (s. 68).

1877-78 öğretim yılında okullara "yeni Astiki usulü ithal edilerek odiki (müzik), gimnastiki (jimnastik) ve ihnografia (resim) derslerinin de tedrisine başlanmış"tı. 1893 senesinde F. Aristovulos ihtiyarlık sebebiyle okulların müdiriyetinden ayrılır. Yerine "Anadolu'daki didaskalosların en muktedirlerinden olup senelerce Por, Fertek Deneyi mekteplerini idare eden

Vasilios Yoanidis celp edilmiştir." Bu şahıs 1896 senesine kadar mektepleri idare etmiş ancak "Nevşehir'deki Eforia ile aralarında zuhur eden bir ihtilaftan dolayı istifa etmiş"ti (s. 72-73). 1901 senesine kadar mektepleri önce Ağios Nissis Paisios Efendi, sonra da Sinasos'tan Anastasios Angelidis idare etmişlerdir. "Harb-i Umumi'nin ilanına kadar geçen 15 sene müddet zarfında mektepler müdiriyetinde Yordan Seferiadis (1901-1904), Yeorgios K. Askitopulos (1904-1906), A. Kosmidis (1906-1907), Yordan Seferiadis ikinci defa (1907-1910), Hr. Stergiou (1910-1911), Y. K. Askitopulos ikinci defa (1911-1914) ve Anastasios Yoanidis bulunmuşlardır. Yeorgios K. Askitopulos müdiriyetinin her iki devresinde de mekteplerin tedaripi mühimme ittihazı ile esasından ıslahı içün pek çok uğraşmış ve yeni program tanzim itmiş, Nipiağoğionları (anaokullarını) Frevel usulünde islah etmiş, mektepler içun kütüphane teesis itmiş, didaskaloslar kongresi, talebe tenezzuhları, konferanslar vesaire icad ve ihdas eylemiştir." (s. 74-75). Askitopulos'un yoğunlaştığı nokta Yunancanın turkofon çocuklara öğretilmesi meselesidir. Nevşehir'deki mekteplerde Yunanca öğretiminde daha pedagojik bir yöntemi uygulamaya sokar: Önce sözlü öğretim ve sonrasında da okuma ve yazma. Ancak getirdiği bu yenilikler dolayısıyla çok fazla hücuma uğramış ve istifa etmek zorunda kalmıştır.[31]

Augustinos'un aktardığına göre 1874 yılında Nevşehir'deki Rum okullarında toplam 880 öğrenci öğrenim görüyordu. Öğretmen maaşları 9000 ile 4000 kuruş arasında değişiyordu ve yardımcı öğretmenler de 2500 kuruş alıyordu. Okulların idamesi cemaate yılda 66.000 kuruşa mal oluyordu.[32] 1904 yılındaysa Nevşehir okullarında toplam 1200 dolayında öğrenci okumaktaydı. Okullarda 12 öğretmen ve dört yardımcı öğretmen bulunuyordu. Okullara yapılan harcamaların toplamı 80.000 kuruşa varıyordu.[33]

İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde Küçük Asya'daki Rum okulları daha sıkı bir biçimde denetlenmeye başlanır. 23 Eylül 1913 tarihinde Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı yayımlanır. Bu kanun-ı muvakkat ile gayrimüslim okulları üzerindeki denetim sıkılaştırılır. 1915'te ise Mekâtib-i Hususiye Talimatnâmesi yayımlanır. Talimatnamenin 6. maddesinde "mekâtib-i hususiyyede Türkçenin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talîm ve tedrîsi mecbûri" tutulur. Keza aynı talimatnameyle müfettişlerin denetleme yetki ve olanakları genişletilir.[34] Kitapta da belirtildiği üzere, "milletimizin umumî bir takibe maruz bulunduğu" bu devre ve özellikle Dünya Savaşı'nın başlaması, bölgedeki Rum eğitim kurumlarının düzenli işleyiş tarihinin sınırını oluşturur:

> Harb-i Umumi'nin iptidasından bu ana kadar alel umum bütün Anatoli mektepleri Genç Türkler tarafından en bi aman takibat ve tecavüzata duçar olarak hali tefessühte bulunuyorlar gibi addolunabilirler. Didaskalosların kasten askere alınması, tarih-i Yunanî ve coğrafya derslerinin menni, mektepler için cem edilen ianelerin cebren tatili (...) ve her nevi taakibat ve tazyikat Rum mektepleri için en siyah bir devre-i zulmetten başka bir şey teşkil etmez ki bunun bir misline istibdadın en karanlık zamanlarında bile tesadüf edilmemiştir (s. 75-76).[35]

Savaş sırasında paranın değer kaybetmesi ve iktisadi güçlükler de okulların faaliyetine birçok zorluk çıkartır. Kurtuluş Savaşı yıllarındaysa okulların işleyişinden söz dahi edilemez. Özellikle ders programları sıkıntı yaratır. Yunan tarih ve coğrafyasının öğretimi yasaklanır ve Türk öğretmenler tarafından Türkçenin öğretilmesi zorunlu kılınır.[36]

Bu olumsuz koşullar, kitabın yayımlandığı dönemde bütün ağırlığıyla hissedilmektedir:

> Biz bugün burada mekteplerimizin yüzüncü sene-i devriyesini icra ederken bir seneden beri mezkûr mekteplerin ne halde olduğunu bilmemek mevki-i müessifinde bulunuyoruz (s. 76).

İstanbul'da bulunan Nevşehirliler bu olumsuz duruma rağmen yine de umutludurlar:

> Altı yüz seneden beri ecdadımızı teşvik ve tesci eden umit son dakikada elbette bizi terketmeyecektir. Şafak-ı hürriyet Anatolin ufkunu tenvir ve zulm içinde kemal-i sabr-u metanetle bekleyen kardeşlerimizin kalplerinde en tatlı çarpıntılar hasıl ediyor (s. 76 - 77).

Sözü edilen ümitler Yunan ordusunun Anadolu'daki varlığıyla doğrudan ilişkilidir şüphesiz. 1920 gibi geç bir tarihte kaleme alınmış olsa da, kitapta Yunan ulusçuluğu ile böyle bir yakınlığın, üstü örtülü de olsa ifade edilmesi ilginçtir. Oysa, 18. yüzyıldan itibaren yayımlanan Karamanlıca kitaplarda, Türkçe konuşan Ortodokslar için, onların Yunan ulusal topluluğuna aidiyetini ima edecek Yunan (Elines - Elinides) sözcüğü ve onun türevleri pek kullanılmaz. Bunun yerini Karamanlıca kitaplarda; Hıristiyanlar, Hıristiyan Ortodokslar, Anadolu Hıristiyanları gibi tabirler hâkimdir.[37] I. Valavanis 1891 tarihinde yayımlanan *Mikrasyatika* isimli kitabında, Anadolu'daki Turkofon Ortodoksların kendi kimliklerini nasıl kavradıkları hakkında şunları yazmaktadır:

> ...Anadolulu Yunanlı... ulusunun adını bile bilmemektedir. Bugün bir hıristiyana "sen nesin" diye sorarsanız, çekinmeden "Hıristiyanım" diye cevap verecektir. "Peki ama Ermeniler de, Frenkler de, Ruslar da Hıristiyan" derseniz, o "bilmiyorum" diyecektir, "onlar da İsa'ya inanıyorlar, ama ben Hıristiyanım". "Acaba Yunan olmayasın?" diye üstelerseniz, "Hayır hiçbir şey değilim, dedim ya ben Hıristiyanım" diye cevap verecektir.[38]

Kendisini geleneksel yerel ve dinsel bir kimlik lugatçesi ile tarif eden bu Turkofon toplulukların kimlik anlayışlarında yaşanan köklü değişimlerde hiç şüphesiz eğitimin önemli bir payı vardır. 19. yüzyılda İmparatorluk içerisindeki Rumların eğitim faaliyetlerinin giderek daha fazla Yunanistan eğitim sistemini örnek alması, beraberinde Yunan ulusçuluğunun

kültürel ve siyasi kıstaslarının yaygınlaşmasını da getirmiştir. Rum eğitimi entelektüel gıdasını Yunanistan'dan alıyor, okullardaki kitaplar ve diğer eğitim malzemeleri Yunan Krallığı'ndakilerle benzeşiyordu. Orta ve üst düzeydeki Rum okullarında görev yapacak öğretmenlerin yetiştirildiği başlıca yer Atina Üniversitesi'ydi. Belli başlı kent merkezlerinde görev yapan Yunan konsolosları, okullar kurulmasını sağlamak için mali yardımda bulunmaları, öğretmen bulmaları, okul programlarının oluşturulmasında yardımcı olmaları konularında özellikle talimat almışlardı. Böylece eğitimin yaygınlaşmasıyla yeni bir kimlik biçimi Osmanlı Rum toplumuna yayıldı ve ulusal kimlik anlayışının yaygınlaşması da beraberinde geleneksel dini birlikteliklerin yerlerini ulusal bir topluluğa bırakmasını getirdi. Bunun en büyük göstergelerinden biri de Kapadokya'da yaşayan turkofon Ortodoks nüfusun dilinde ve isimlerinde Yunanlaşmasıydı.[39]

19. yüzyıl boyunca eğitim, İmparatorluğun büyük kentlerinde yaşayan ve eğitim masraflarını karşılayabilecek varlıklı Rumların bir imtiyazı olmaktan çıkmış ve giderek daha düşük bir ekonomik seviyede olan ve/veya coğrafî konumları daha elverişsiz olan cemaatlere de ulaşmıştır. Yine bu dönemde Rum cemaatleri kurdukları okullar ve buralarda uyguladıkları öğretim programları açısından olabildiğince benzer modellere yönelmekteydiler. Bu şekilde Rum milleti, bir taraftan İmparatorluk içindeki diğer gruplar karşısında farklılıklarını muhafaza edebilmiş, öte yandan da kültürel bir homojenleştirme ile kendi içinde daha kuvvetli bir bütünleşme yaratabilmiştir. Ancak neticede bu süreç, ortaya bambaşka bir birliktelik düşüncesini, içerisinde yaşanılan toplumla eskisinden oldukça farklı ilişki modellerini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Rumlarının, hele Kapadokya'da Türkçe konuşan Ortodoks cemaatlerin, yani Karamanlıların eğitim alanında gösterdikleri faaliyet, söz konusu toplulukların Osmanlı dünyasındaki konumlarını nasıl kavradıklarını ve bu konumu kavrayışlarında İmparatorluğun özellikle son yüzyılında meydana gelen değişmeleri anlayabilmek için kritik önemdedir.

1. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, c. 4, s. 996-1001.
2. Karamanlıca için bkz. Talât Tekin, "Grek Alfabesiyle Türkçe", *Tarih ve Toplum*, s. 3 (Mart 1984), s. 20-22.
3. *Nevşehir Mekteplerinin Dersaadet Eforiasının Yüzüncü Sene-i Devriyesi*, İstanbul, Anatoli Matbaası, 1920. Bu kitaptan yapılan alıntılar için bundan sonra alıntının yanında yalnızca sayfa sayısı belirtilecek.
4. Anastasia Anağnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler* içinde, İstanbul, 1999, s. 1-35.
5. Eleni Karaca, "I Pedia sto Gelveri tis Kappadokias" (Kapadokya Gelveri'de Eğitim), *Deltio Kentru Mikrasiatikon Spudon*, c. 3, Atina, 1982, s. 127 - 145.
6. Allilodidaktik veya onu geliştiren İngiliz eğitimci Joseph Lancaster'in (1771-1838) adıyla anılan bu yöntem, Küçük Asya'daki Rum-Ortodoks okullarında uygulanan ilk ciddî öğretim metoduydu. Buna göre okulun ilk iki sınıfındaki öğrencilere yaşça daha büyük ve daha yüksek sınıflardaki iyi öğrenciler ders veriyordu. Bu dönemde öğretmen bulmanın, bilhassa da iktisadî yönden arzettiği güçlükler düşünüldüğünde söz konusu yöntemin 19. yüzyılda Küçük Asya'daki bütün okullarda hızla yaygınlaşmasına şaşırmamak gerekir.
7. Bkz. İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, İletişim, İstanbul, 1985, s. 456 - 475.
8. Karaca, *age*, s. 131.
9. Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s. 307-309.
10. Athanasia Anagnostopulu, *Mikra Asia 19o eonas - 1919. I Ellinorthodokses Kinotites* (Küçük Asya 19. yüzyıl. Rum - Ortodoks cemaatler), Ellinika Grammata, Atina, 1997, s. 232 - 238.
11. Karaca, *age*.
12. Hristos s. Soldatos, *I Ekpedevtiki ke Pnevmatiki Kinisi Tu Ellinismu Tis Mikras Asias* (Küçük Asya Helenizminin Eğitsel ve Kültürel Faaliyetleri), c. B, Solonos, Atina, 1989, s. 13-27.
13. Karaca, *age*, s. 134.
14. Augustinos, *age*, s. 254.
15. Augustinos, *age*, s. 266 - 291.
16. Yoanna Petropulu, "Ekselinismos Ton Onomaton Stin Kappadokia" (Kapadokya'da isimlerin Hellenleştirilmesi), *KMS Deltio*, c. 7, 1988-1989, Atina, s. 168.
17. Robert Anhegger, "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları 2", *Tarih ve Toplum*, s. 51 (Şubat 1988), s. 47.
18. Karaca, *age*, s. 136.
19. Matula Kurupu, "Vivliyografiya Endipon ton Mikrasiyatikon İdrimaton ke Silloğon 1846 - 1922" (K. Asya'daki kurum ve cemiyetlerin basılı eserlerinin bibliyografyası), *KMS Deltio*, c. 3, Atina, 1982, s. 149.
20. Augustinos, *age*, s. 298.
21. Bu yıllık için bkz. Semavi Eyice, "Rum Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) Bir Nevşehir Salnamesi (Yıllığı)", *Fındıklıoğlu Armağanı*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1977.
22. Anhegger, *age*, s. 48.
23. Petropulu, *age*.
24. Atina'daki Anaokulu Öğretmen Okulu'nun müdiresi Ekaterini Laskaridu, anaokullarının bu rolü hakkında şunları söylüyordu: "Küçük Asya cemaatlerinin Frevel anaokulları kurması zarurîdir. Çünkü bu sayede küçük çocuklar Yunan dilini her şeyden önce öğrenmekte ve bunların Yunanca konuşmaları oldukça kolaylaşmaktadır". Aktaran Soldatos, *age*, s. 20.
25. Anağnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milleti...".
26. Augustinos, *age*, s. 285- 305.
27. Kurupu, *age*, s. 149.
28. Augustinos, *age*, s. 291- 305.
29. Kiryaki Mamoni, "Somatiaki Organosi tu Ellinismu sti Mikra Asia III - Sillogi Kapadokias ke Pondu" (Küçük Asya Rumlarının Cemiyetleri III - Kapadokya ve Pontus Cemiyetleri), *KMS Deltio*, c. 6, Atina 1986-1987, s. 172-180.
30. Augustinos, *age*, s. 298 - 302
31. Karaca, *age*, s. 142.
32. Augustinos, *age*, 273 - 274.
33. A. M. Levidis, "I Mitropoli Kesarias Kapadokias (Kapadokya Kayseri Metropolitliği)", *Imeroloğion ton Ethnikon ke Philanthropikon Katastimaton* (Milli ve hayırsever müesseseler takvimi), 1905, İstanbul.
34. Bkz. Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, İletişim, İstanbul, 1985, s. 485 - 494.
35. Bu dönemde, peynircilerden alınan yukarda bahsettiğimiz "mektep parası"nın toplanmasıyla ilgili sorunlarla da karşılaşılır: "Eforia reisi Vasilios F. Aristovulos ile katib-i umumi Anastasios İ. Paklacoğlu polis müdiriyetinin şubesinden şubesine sürüklenerek her türlü tahkirata maaruz kalmışlar ve bu yüzden mezkûr ianenin cemi altı seneyi mütecavüz bir müddet muattal kalıp ancak mütarekenin akdinden sonra tekrar başlamıştır." (s. 70)
36. Karaca, *age*.
37. Bkz. Evangelia Balta, "Karamanlıca Kitapların Önsözleri", *Tarih ve Toplum*, s. 74, s. 18 - 20.
38. Aktaran E. Balta, *age*, s. 20.
39. Pashalis Kitromilidis, "Noeres kinotites ke aparhes tu ethniku zitimatos sta Valkania" (Hayali cemaatler ve Balkanlar'da ulusal sorunun başlangıcı), s. 90-93, *Ethniki tavtotita ke ethnikismos sti neoteri Ellada* (Modern Yunanistan'da ulusal kimlik ve ulusçuluk) Thanos Veremis (der.), Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, Atina, 1997 içinde. Ayrıca Augustinos, *age*, s. 244 - 250.

İzmir'de 6/7 Eylül Olayları

ARZU KILIÇDERE

Bu makale, 1997/98 öğretim yılında Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Yrd. Doç. Dr. Engin Berber'in danışmanlığında yapmış olduğum bitirme tezimin yeniden düzenlenmiş bir bölümüdür.

Dönemin gazetelerinden fotoğraflar alarak makalenin görsel zenginlik kazanmasını sağlayan Utku Kumral'a teşekkür ederim.

7 Eylül sabahı İstanbul Beyoğlu'ndaki İstiklal Caddesi.

Lozan Antlaşması hükümleri gereğince Türkiye sınırları içinde kalmalarına izin verilen Rumlar, Cumhuriyetin, İmparatorluktan devraldığı etnik unsurların sadece birisiydi. Artık "tebaa" değil, "vatandaş" olan bu unsur, Cumhuriyet döneminde, Türk-Yunan ilişkilerinin seyrinde politik bir araç olmaktan kurtulamadı. Bunun en çarpıcı örneği, Demokrat Parti'nin (DP) izlemiş olduğu politikaların bir sonucu olan 6/7 Eylül 1955 olaylarıdır.

DP'nin on yıl süren iktidar dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) başında bulunduğu tek parti döneminin ardından yaşanan, farklı toplumsal ve ekonomik yapılanmaları içeren bir süreçtir.

DP'nin iktidara geldiği 1950 yılından itibaren Türkiye'de daha önce gözlenmeyen bir ekonomi politikası uygulanmaya başlanmıştır. Dış yardımlar, özel girişim, tarım sektörüne destek, altyapı yatırımları, yabancı sermaye, genişletici para politikaları, dış ticarette liberasyon bu yeni ekonomi politikasının belkemiğini oluşturmaktaydı.

Tarihinde ilk kez bir yardım programından (Marshall) yararlanan Türkiye, 1954 yılında yabancı sermayeyi çekmeyi amaçlayan bir kanunu kabul etmişti.[1] Böylelikle, özel sektör yatırımlarını arttırma ve devletin ekonomideki rolünü küçültme yolunda bir adım daha atılmış oluyordu.

Başlangıçta, tarımın desteklenmesi, sanayinin tarıma oranla daha yavaş ilerlemesine neden olmuştu. Verilere bakıldığında, görülen ekonomik sıçramanın, bir altyapı-üstyapı ilişkisine dayanmayıp gerçekte, dönemin koşullarına bağlı olduğu anlaşılmaktadır.[2] İhraç mallarına dış piyasadaki talebin duraklaması, iç üretimin azalması ve ticaret hadlerinin bozulması ekonomiyi darboğaza sokmuştu. Bu olumsuz gelişmeler karşısında mali itibarı sarsıldığı için dış piyasalarda yeteri kadar kredi bulamayan Türkiye'nin döviz sıkıntısı; ithalatta yasakları, kotaları ve korumacı politikaları beraberinde getirmişti ki liberalleşme devam etmekte olan süreci önce daraltılmış, 1955'te durdurulmuştu. Bu tarihden sonra dış borç alımı ve enflasyonun artması ile birlikte ekonomideki bozulma daha hissedilir hale gelmiş, 1958 yılına gelindiğinde hükümet "İstikrar Tedbirleri Paketi"ni yürürlüğe koymak durumunda kalmıştı.[3]

Muhalifken CHP'yi "müdahaleci olmak" ve "ekonomiyi devlet tekelinde tutmak"la eleştirmiş olmasına rağmen, 1955'ten başlayarak DP'nin giderek daha belirginleşen müdahaleci bir kimlik edindiği gözlenmektedir. Buna bağlı olarak partizanlık, önceden olduğu gibi ekonominin ayrılmaz unsuru haline gelmişti. DP'nin iktisat politikası yanında sosyal politikası da kendisini kısa bir süre sonra tamamen tüketecek uygulamalarla doluydu.

DP'nin, demokrasiden ayrılmaya başlayışı, muhalefetle ilişkilerine bakıldığında açıkça görülmektedir. *Ulus* gazetesinde çıkan "Gözü Kapalı Oy Verme" başlıklı yazısından ötürü muhalif milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılması, CHP'nin mallarına el konulması, Millet Partisi'nin kapatılması gibi muhalefeti sindirmeye yönelik uygulamalar izlemişti. DP'nin adalet, basın, sendikalar ve üniversiteleri de kapsayan ve şiddeti gün geçtikçe artan baskılarının arkasında başarısızlığının, bir ihtilali beraberinde getirebileceği korkusu yatıyordu.[4] Yukarıda sözü edilen türden anti-demokratik uygulamalar, DP'nin izlediği dış politikayla birleşince 6/7 Eylül olayları kaçınılmaz olacaktı. Batıyla bütünleşme adına ona yaranmaya varan uygulamalar, DP'nin dış politikasının neredeyse temeli haline gelmişti. NATO'ya üye olmakla başlayan, Balkan Paktı, Bağdat Paktı ile devam eden süreç, Türkiye'yi başta ABD olmak üzere Batının uydusu yapacaktı. Bunun en çarpıcı örneği, Batı emperyalizmine karşı verdiği savaş sonucu kurulan Türkiye'nin, kendisi gibi savaş veren ülkelere sırtını dönmüş olmasıydı.[5]

Dış politikanın, iç politikayı gereğinden fazla etkilediği bu dönemde, ABD ile iyi ilişkiler kurulması çabası, bir yandan ülkede zamanla paranoya haline dönüşecek olan komünist avını başlatırken, öte yandan ülkede yaşayan azınlıklar (Rumlar) Cumhuriyet tarihi boyunca hiç tanık olunmayan bir şekilde Türk-Yunan ilişkilerinin öznesi haline getirilecekti.

Lozan Antlaşması'nın "Azınlıkların Korunması" başlığını taşıyan bölümünde yer alan 38. maddesinde, Türkiye Hükümeti'nin "doğum, milliyet, dil, ırk veya din ayırmaksızın Türkiye halkının hepsine hayat ve hürriyetlerinde tam ve üstün koruma sağlamayı"[6] taahhüt etmesine rağmen ne yazık ki incelediğimiz döneme uzanan sürece bakıldığında söz konusu taahhüdün yerine getirildiğini söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda 11 Kasım 1942'de 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanununun uygulanmasına bakmak anlamlıdır.

Dönemin Başbakanı Şükrü Saracoğlu kanunun, tedavüldeki sürekli artan Türk parasının bir kısmını vergi olarak geri çekmeyi amaçladığını söylemekteyse de[7] "resmi" olarak beklentinin karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Kanunun "açıkça ifade edilmeyen ancak uygulamada görülen 'piyasanın Türk tüccarına bıraktırılması' yönündeki hedefine kısmen de olsa ulaşılmıştı".[8] 15 Mart 1944'te 4530 sayılı "Varlık Vergisi Bekayasının Terkine Dair Kanunla yürürlükten kaldırıldığında varılan nokta, kanun koyucunun amaçladığının aksine birçok insanın işinden gücünden kopması ve karaborsa faaliyetlerine karışmalarıydı.[9] Toplanan 350 milyon liranın yüzde 75'i azınlıklardan alındı. Varlık Vergisi'nden sonra azınlıklardan binlerce vatandaş Türkiye'yi terk etti.[10]

Türkiye'de yaşayan Rum azınlığı Varlık Vergisi uygulamasından daha derinden etkileyecek gelişmeler, Kıbrıs'ın Türk-Yunan ilişkileri gündemine oturmasıyla başlayacaktı.

Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan arasında sorun olmaya başlamasının ardından öncelikle Türkçe ve Rumca basının atışması, Türkçe basında çıkan suçlayıcı yazılar, halkın kalabalık mitingler düzenlemesi, Kıbrıs Türktür Derneği'nin çalışmaları yavaş yavaş 6/7 Eylül olaylarının sinyallerini vermeye başlamıştı. Sanki halkı tepki vermeye teşvik ederek Kıbrıs politikasında başarı sağlamayı amaçlayan doğal bir sürecin başlatılmasına çalışılıyordu.

6/7 Eylül gecesi İstanbul.

İZMİR'DEKİ OLAYLAR VE SONRASI

6/7 Eylül'de İzmir'de yaşananlar, İstanbul'da yaşananlar kadar boyutlu olmasa da hafife alınamayacak kadar önemlidir. İzmir ve İstanbul'da hemen hemen aynı saatlerde başlayan olaylar, İzmir'de meydana gelen tahribat açısından değerlendirildiğinde hem hükümetin sorumluluğunu ortaya koyması, hem de Türkiye'nin dünya kamuoyunun gözünde düştüğü durumu açıklaması bakımından dikkate alınmaya değerdir. İzmir'deki olaylar sadece Türk-Yunan ilişkilerini değil, Türkiye'nin NATO içindeki konumunu da olumsuz etkileyecek boyutlara ulaşacaktı. Olayların İstanbul'daki kadar büyük kayıplara yol açmamasının temel nedeni, İzmir'deki Rum nüfus ve mülkünün neredeyse hiç düzeyinde oluşudur. İstanbul ve İzmir'deki taşkınlıklara neden olan zihniyet gerçekte aynıdır.

Olay tarihinde, İtalyan Konsolosluğu'nda görev yapan İzmir doğumlu Nicola Delpino, İzmir'de yaşayan Rumların sayısının az olması nedeniyle olayların İstanbul kadar ciddi boyutlara varmadığını söylemektedir ki bu tespit, dönemin İzmir İtfaiye müdür muavini Ahmet Yetmen tarafından da desteklenmektedir. Olaylar sırasında, İzmir'de bulunan Rum ailelerin büyük bir kısmı akrabalarının ya da komşularının evlerine saklanmış, böylelikle göstericiler tarafından bulunamamışlardı. Ancak bu ailelere ait evler saldırıdan nasibini almıştı.[11]

İzmir ve İstanbul'da gösterilerin aynı saatte başlaması dikkat çekicidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 13 Ocak 1956 tarihli oturumunda, CHP Meclis Grubu adına Nüvit Yetkin, olaydan haftalarca önce bazı muhtarlardan tahribe hedef olan vatandaşların ikametgâh ve ticaretgâh adreslerinin istendiğini ifade etmiş, "...Nitekim hadise sırasında Büyükada'da bir otelin müdürü kaymakama telefonla müracat edip yardım istediği zaman... Nasıl olur senin otelin listeye dahil değildi, ben şimdi önlerim" cevabını verdiğini söylemişti.[12] Olaylar sırasında emniyet görevlilerinin ve diğer yetkililerin ilgisizliği İstanbul'da olduğu kadar İzmir'de de kendisini gösterecektir.

Olayların çıkmasından kısa bir süre önce İzmir'deki yerel gazetelerde çıkan haberler de en az İstanbul gazetelerinde yer alanlar kadar halkı tahrik edici, saldırı boyutu taşıyan nitelikteydi. Bu gazetelerden biri olan *Hal-*

GECE POSTASI
Yunanistan ingiltereye kur yapıyor!
Kıbrıs Türktür ve Türk kalacaktır!
Dış Ticaret Rejimi İlân Edilmeden Değiştirildi

GECE POSTASI
Mina çizmeden yukarı çıkamaz!
Patrikhaneye yapılan resmi ihtar
Kahve darlığı nihayet kaldırıldı

GECE POSTASI
Dün Yunanlılara bir ders daha verdik
İşçiler fena şartlar altında çalıştırıldı

GECE POSTASI
Kıbrıs Asla Yunanlılara Verilemez!
Trakyayı, Ege adalarını, Rodosu da biz isteyeceğiz!
Belediye Meclisinde yeni şahıslar giriyor

***Olayların öncesinde İzmir basını. Gece Postası*, 1 Eylül, 2 Eylül, 4 Eylül 1955, 5 Eylül 1955.**

kın Sesi'nin 3 Eylül tarihli sayısında "Palikaryalar" manşeti atılarak seslenilen Rumların Türklere karşı tavırlarını unutmadıklarını ifade eden bazı kin dolu yazılar bulunmaktaydı.[13] İzmir'in bir başka yerel gazetesi olan *Gece Postası*, 6 Eylül tarihli sayısında "Türk Konsolosluğu'nu Bombalayan Rum Palikaryalarının Bayrağı Artık Konak Meydanında Dalgalanamaz" başlıklı bir yazıya yer vermekteydi:

> Tarih boyunca komşuluktan ve efendilikten anlamayan Yunanlılar biz sustukça şımarıyorlar. Kıbrıslı Türklere yaptıkları çeşitli zulümden sonra şimdi de büyük Atatürk'ün evine ve bayrağımızın dalgalanmakta olduğu Türk konsolosluğuna bütün diplomatik kaideleri çiğneyerek bombalar atmaktadırlar. Eğer biz de kendileri gibi komşuluk ve insanlık icaplarını unutarak hareketlerini cevaplandırmaya kalkacak olursak kısa bir müddet sonra ayyıldızlı Türk bayrağı Atina'da dalgalanabilir.

Diplomatik kuralların çiğnendiğinden söz eden bu gazeteler, Yunan Konsolosluğu ve bayrağı yakılırken, NATO mensubu Yunan askerleri dövülürken, bunun diplomasiye aykırı olduğu gerçeğini görmezlikten gelerek sonradan bu olayları "duygusal tepki", "Türk'ün cevabı" şeklinde manşetlere çıkaracaklardı.[14] İzmir gazetelerinin yukarıda sözünü ettiğimiz manşetlerle duyurduğu haberlerin içeriği yüz kızartıcı nitelikteydi. Olayların faturasını, hiçbir haklı gerekçeye dayanmadığını düşündüğümüz hükümet, daha sonra dünya kamuoyunun gözüne biraz olsun sevimli gözükmek için komünistlere kesecekti.

Gece Postası ve *Yeni Asır* gazeteleri ise ağız birliği yapmışcasına olayları "coşku dolu kitleler" ve "coşkulu kalabalıklar" gibi cümlelerle ifade ediyorlardı.[15] Önceleri "duygusal tepki", "Türk'ün cevabı" şeklinde manşetler atan aynı gazeteler, hükümetin sorumluluğu komünistlerin üzerine yıkmasından sonra "çapuleu yağması" ve "komünist parmağı" ibarelerinin yer aldığı başlıklar altında olayları kınamışlardı.

Sonraları TBMM'de yaşanan tartışmalar da hükümetin bakışını açıkça göstermektedir. TBMM'nin 13 Ocak 1956 tarihli oturumunda partisinin meclis grubu adına konuşma yapan CHP Malatya milletvekili Nüvit Yetkin'in, Yunan bayrağının İzmir'de yakılmasını kınamasının ardından DP Gümüşhane milletvekili Halis Tokdemir "Yazıklar olsun. Ağla, ağla!" diyerek Yetkin'in tutumuyla alay etmişti.[16]

İzmir gazetelerinin tanımıyla "kalabalık kitleler" başta Alsancak ve Konak olmak üzere İzmir'in çeşitli semtlerinde gösteriler yapmıştı. Öncelikle Konak meydanında ellerinde Türk bayrakları bulunan bir grup, marşlar okuyarak meydanda asılı bulunan Yunan bayrağını indirip yakarak duygusal tepkilerini(!) ortaya koymuştu. Sonradan gazetelerde bu olayın engellenememesi "...fakat bir kerre galeyan haline gelmiş muazzam bir halk kitlesini önlemek imkanı hasıl olamamıştır" şeklinde yorumlandı. Daha sonra Konak Meydanı'ndan Basmahane semtine doğru yürüyüşe geçen grup fuarın Basmahane kapısında gösteri yapmaya devam etmişti.[17]

Ağustos ayının ortalarından eylül ayının ortalarına kadar açık olan ve her yıl düzenlenen İzmir Enternasyonal Fuarı'nda bulunan Yunan pavyonu da bu duygusal tepkiden(!) nasibini almıştı.[18] Yunan pavyonunun duvarlarını kütüklerle yıkan halkı İzmir Valisi Kemal Hadımlı, kibarca uyarmakla yetinmişti. Fuar'ın karşısında toplanan grup karşısında vali bir memura kapıdaki Yunan bayrağını indirmesini emretmiş ve halk indirilen bayrağı parçalamıştı.[19] Olaylar sırasında İzmir'de görev yapan komiser Mehmet Araş, Yassıada duruşmalarında tanık olarak verdiği ifadede Yunan pavyonunun yıkılması sırasında halkın, valiye "yaşa baba" şeklinde tezahuratta bulunduğunu, bunun üzerine olaya müdahale etmediklerini söylemekteydi.[20] Aslında itfaiye olay yerine vardığında ortalıkta kurtarılacak hiçbir şey kalmamıştı. Çıkan yangını söndürmeye çalışan itfaiye engellenmekle kalmamış, kimi itfaiye memurları da hırpalanmıştı. Dönemin itfaiye müdür muavini Ahmet Yetmen olaylar hakkında "galeyana gelen halk, gençler, o itfaiye aracını personeliyle beraber havaya kaldırdılar, işte müdahale edilmesin diye. Belediye Reisi rahmetli doktor Selahattin Akçiçek'i de omuzlarına almışlardı" demektedir.[21] Dönemin genç itfayecilerinden Ali Ulvi Gültekin ise kimi itfaiye erlerinin kalabalığa "biz müdahale ederken hortumları kesin ki yangını söndüremiyelim" şeklinde uyarılarda bulunduğunu belirtmektedir.[22] Yunan pavyonu yakılıp yıkılırken, bir başka grup ise Alsancak'ta bulunan Yunan Konsolosluğu'nun önünde gösteri yapmaktaydı. Konsolosluk binasına zorla Türk bayrağı çekmek isteyen

grup, sonuçta binayı ateşe vermiş, söndürmeye gelen itfaiye araçlarının hortumlarını keserek görevlileri engellemişti. İçerde bulunan Yunan Konsolosu ve diğer personel güçlükle İngiliz Konsolosluğu'na kaçırılmış ve olaylardan sonra da bir süre İngiliz Konsolosluğu'nda ikamet etmek zorunda kalmıştı.[23] Aynı semtte bulunan Rum Ortodoks Kilisesi de başka bir grup tarafından ateşe verilmiş, görevli papaz sözle taciz edilip hırpalanmıştı. Ahmet Yetmen, Ortodoks Kilisesine intikal ettiğinde etrafta polis göremediğini söylemektedir.[24] İçişleri Bakanlığı Seferberlik Müdürlüğü İzmir İli İtfaiye Şubesi'nin yangın raporlarından anlaşıldığı üzere İzmir'in çeşitli semtlerinde Rumlara ait evler tahrip edilmiş, ev eşyaları ve bir Yunanlıya ait jeep otomobili yakılmış, bir kamyon denize atılmıştı.[25] İzmir İtfaiye Müdürlüğü arşivinde mevcut 6 Eylül 1955 tarihli yangın raporlarında, zararın miktarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Üstelik, tüm yangın raporlarının altında İtfaiye Emniyet Amiri'nin imzası bulunmasına rağmen, aynı günlü raporlarda hiçbir yetkilinin imzasının bulunmaması, hükümetin sorumluluğuna işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Öte yandan, Ahmet Yetmen'in olması gerektiğini belirttiği ihbar kayıt defterlerinin itfaiye müdürlüğü arşivinde mevcut olmadığı anlaşılmıştır. 6 Eylül günü evleri tahrip edilerek eşyaları yakılan, kendileri ve eşleri darp edilen İzmir'deki NATO karargâhında görevli Yunanlı subaylar ve aile efradı, hükümetlerinin göndermiş olduğu helikopterlerle ülkelerine götürülmüşlerdi. Sonraları, Yunanistan 6/7 Eylül olaylarını gerekçe göstererek NATO karargâhının İzmir'den kaldırılmasını isteyecekti. Yunan hükümeti, Türk hükümetinin olayları engellemekte aciz kaldığını belirtip, tepki olarak eylülün son haftasında Akdeniz'de Amerikan, İngiliz, İtalyan, Fransız, Türk ve Yunan deniz kuvvetlerinin yapacağı manevralara katılmayacağını bildirmişti. Yine eylül ayı sonunda Ankara'da gerçekleştirilecek olan NATO askeri toplantısına da katılmayacağını bildiren Yunanistan, İstanbul'da toplanacak Uluslararası Para Fonu Konferansı'nda bulunmama kararı almıştı. Yunan hükümetinin 6/7 Eylül olaylarını gerekçe göstererek takındığı tavır, Türkiye'yi NATO karşısında zor duruma düşürmüştü.[26]

İZMİR
rk Milleti Hakareti Hazmetmedi
Yunanlılar aleyhine
Hesâbsız tecavüz hadisesi

İZMİR
Dünkü Mitinglerden Resimler

***Demokrat İzmir*, 7 Eylül 1955.**

İstanbul, İzmir ve Ankara'da ilan edilen sıkıyönetim ile birlikte İzmir'de konulan sokağa çıkma yasağı, düğün, nişan gibi toplu eğlenceleri yasaklamış, İzmir'in kurtuluş günü olan 9 Eylül bile sade bir törenle geçiştirilmişti.[27] 8 Eylül tarihli *Hürriyet* gazetesine göre İzmir'deki gösteriler sırasında 14 ev, 6 dükkân, 1 pansiyon, Yunan Konsoloshanesi, Katolik Kilisesi ve İngiliz Kültür Evi yakılarak tahrip edilmiş, iki gazeteci tutuklanmıştı. Rum vatandaşlarına verilen zararın yanı sıra, limanda demirli bir İngiliz gemisine de zorla Türk bayrağı çektirilmişti. İzmir gazeteleri 7 kişinin ağır, 50 kişinin hafif yaralı olduğunu yazıyorlardı.[28] İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'na getirilen Korgeneral Cemal Gürsel, 10 Eylül'den itibaren gazetelerin ikinci baskıyı yapmalarını ve heyecanlı haberler yayınlamalarını yasaklamıştı. Olaylardan bir süre sonra İzmir'in yerel gazetelerinden *Sabah Postası* ve *Halkın Sesi* tahrik edici haberler yayınladıkları gerekçesiyle kapatıldı. Gazetelerde, İzmir'deki zararın tazmin edilmesine yönelik herhangi bir habere rastlayamadık. Hükümetin, zarar gören vatandaşlara tazminat ödeneceğine dair açıklamasına rağmen gazetelerde belediyenin valilik nezdinde kurduğu tazminat komisyonunun çalışmalarına dair herhangi bir haber yer almamaktadır.

İzmir Sıkıyönetim Mahkemesince yapılan soruşturma sonuçlarına göre, İzmir'de olaylarla ilgili olduğu düşünülen toplam 424 kişi yakalanmış, bunların 251'i serbest bırakılmıştı. Sıkıyönetim Komutanlığının İzmir'de kurmuş olduğu iki mahkemede yapılan duruşmalar sonucunda 9 kişi "çapulculuk" ve "yağmacılık" suçlarından mahkum olmuştu.[29]

İlgisiz kalmalarına ve hatta teşvik edici hareketlerine rağmen, ne İzmir valisi ne de belediye başkanı hakkında bir soruşturma açılmıştı. Olay tarihinde, İzmir'de Yamanlar Kampı Müdürü olarak görev yapan İbrahim Alper, tanık olarak çıktığı Yassıada duruşmalarında "4 Eylül 1955 akşamı Celal Bayar yanında bazı mebuslar olduğu halde kampa geldi. Verilen ziyafette İzmir Demokrat Parti İl Başkanı Enver Dündar'ın: Yunanlılar da çok şımardı, demesi üzerine Celal Bayar: 'Ben, Türk-Yunan dostluğuna bugüne kadar çok kıymet verdim. Fakat bunu anlamadılar. Eğer Selanik'te bir bomba patlarsa, İstanbul ve İzmir'deki Rumların halini o zaman siz düşünün dedi" şeklinde ifade vermiş ve aynı ziyafette Cemal Gürsel, Behçet Uz, Enver

İTFAİYE HORTUMLARI KESİLDİ

6/7 Eylül günü itfaiyenin durumu şu şekildeydi; İtfaiyeciler çıkan yangınları söndürmeye çalışırken yangının sönmesini istemeyen halk yangın söndürme hortumlarını kesti. İtfaiyecilere dayak atmaya kalkmışlar ve sopalarla vurmuşlar. Benim Yalvaçlı hemşerim rahmetli Kerim abi bu nümayişçiler tarafından bayağı hırpalanmıştı. Oradaki halk yangının söndürülmesini istemiyordu. 6/7 Eylül gününden sonraki günlerde de kundaklama olayları devam etti. Alsancak garının karşısındaki Ayavukla kilisesi kundaklandı ama biz erken müdahale ettik. Olay yerine gittiğimizde polis yoktu, bizden sonra geldiler.

Emekli itfaiye eri Ali Ulvi Gültekin'le yapılan görüşme, Karşıyaka, 13 Mart 1998.

Dündar ve vali Hadımlı'nın da bulunduğunu belirtmişti.[30]

İzmir valisi ve belediye başkanı hakkında herhangi bir idari soruşturma açmayan hükümet, Yunanistan hükümetinin manevi tazmin talebini Türk devleti adına, Yunan Konsolosluğu'na, Yunan bayrağını Ulaştırma Bakanı Muammer Çavuşoğlu'na çektirerek karşılamıştı.[31]

İzmir'de 6/7 Eylül ve sonrası, aslında Türkiye'nin Yunanistan ile olan ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamış, olaylar Yunanistan tarafından uluslararası platformda malzeme olarak kullanılmıştır. 6 Eylül'de İzmir'de yapılan gösteriler ve sonuçları hükümetin İstanbul olaylarında açık olduğunu düşündüğümüz sorumluluğunu İzmir ölçeğinde de ortaya koymaktadır.

6 Eylül günü, 16.40 sularında ilk olarak radyoda duyurulan bombalanma haberi, *İstanbul Ekspres* gazetesinin ikinci baskısında "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğratıldı" başlığı altında verilirken Yunan sansürünün haberi bir süredir gizli tutmaya çalıştığı

İzmirdeki Hâdiseler
Yunan konsolosluğu ve pavyonu yandı
Ankarada infial
Bayar ve Menderes İstanbula döndü
Lefkoşede hâdiseler

Gece Postası, 7 Eylül 1955

vurgulanıyordu. Aynı nüshada Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin Genel Sekreteri'nin "Mukaddesata el uzatanlara bunu çok pahalı ödeteceğiz" sözleri yer almaktaydı.[32]

6 Eylül günü saat 12.10'da Türkiye'nin Selanik Konsolosluğu ile Atatürk'ün evi arasındaki bahçede bir patlama olmuş ve binanın camları kırılmıştı. Patlamanın ardından Türkiye'de üç büyük kentte (İstanbul, İzmir, Ankara) eşzamanlı olarak azınlıkların evlerine ve işyerlerine yönelen saldırılar sonucunda, 73 kilise, 8 ayazma, 3 manastır, 5538 ev ve mağaza tahrip edilmişti. Helsinki Watch'un raporuna göre, ölen 15 Rum arasında ırzına geçildiği söylenen Hebe Giolma da bulunmaktaydı.[33] Yunan Enformasyon Servisi'ne göre ise, özel mülkün ve dini kurumların uğradığı zararın toplamı 165 milyon TL (60 milyon dolar)[34] olup, 1004 ev, 4348 dükkân, 27 eczane ve laboratuar, 21 imalathane, 110 restoran, cafe ve otel, Şişli ve Kınalı'daki büyük Yunan mezarlıkları zarar görmüştü.[35] İstanbul'da ellerinde bayraklar ve Atatürk portreleri ile Taksim meydanında toplanarak "Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır" sloganları atanlar işi papazları sünnet etmeye kadar vardırmıştı. 7 Eylül tarihli Türkçe gazeteler 50 ağır, 500 hafif yaralı olduğunu yazmaktaydı.[36]

İstanbul'da olaylar bu şekilde gelişirken, Ankara'da Yunanistan Büyükelçiliği'ne taş atmakla sınırlı kalan saldırılar, İzmir'de çok daha boyutlanacaktı. Kendi vatandaşlarının can güvenliğini sağlayamayan Türkiye uluslararası arenada güç duruma düşmüştü. Olayların sorumluluğunu üstünden atmak isteyen hükümet komünistleri hedef gösterdi. Başbakan Adnan Menderes, TBMM'nin 12 Eylül 1955 tarihli oturumunda şöyle diyordu:

> Mağdur olanlar ekseriyet itibariyle Rum vatandaşlarımızdır. Bunların arasında Türkler de, Ermeniler de vardır. Kim olursa olsun, bunların dertlerini tedaviyi, zararlarını telafiyi vazife addetmekteyiz, dediğim zaman, benim bu ifademe istisnasız olarak hepiniz iştirak etmektesiniz. Maddi zararları bu suretle telafi ederken zararların manevi tarafını da, işin ve meselenin hakiki mahiyetini ortaya çıkarmak ve bu hadisenin Türk eseri olmadığını bütün dünyaya ispat etmek suretiyle telafi etmiş olacağız.[37]

Bakanlar Kurulu'nun 7 Eylül 1955 tarihli 4/5843 no'lu kararı ile İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiş, "Kıbrıs meselesini ve Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve ve Konsoloshanemize karşı vuku bulan tecavüzü vesile ittihaz ederek vatandaşları tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak hükümet kuvvetlerine karşı koymak suretiyle girişilen toplu hareketlerin amme huzur ve asayişini ihlal ederek istidad göstermesi" gerekçe olarak gösterilmişti.[38] Daha sonra gelişen olaylardan gerçekte sıkıyönetim ilanının, ortalığı yatıştırmaktan çok suçluların üzerine gidilmesini engelleyici ve muhalefeti susturucu bir zemin hazırlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. İstanbul sıkıyönetim komutanı Nuri Aknoz, yetkisi olmadığı halde kapatılan gazetelerin sahiplerine Türkiye'nin başka bir yerinde de gazete çıkarmayı yasaklamış, hatta hâkimlerin tahliye kararı verdikleri sanıkları alıkoymaktan çekinmemiştir.[39]

6/7 Eylül olayları, Londra Konferansı'nın yarıda kesilmesine de neden olmuştu. Kıbrıs Türktür Derneği Başkanı Hikmet Bil, Yassıada Mahkemesi'nde verdiği ifadede, Dışişleri Bakanı Zorlu'nun kendisinden Türkiye'de daha aktif olmalarını istediğini, kendisine Londra'dan telgraf göndererek "İngilizlerin, Kıbrıs'ın kendi kaderini kendisi tayin etme eğilimi içine girdiklerini... ve Başbakan'ın, O'nun pozisyonunu güçlendirmek için bir takım adımlar atması gerektiğini" söyleyecekti.[40] Fatin Rüştü Zorlu 8 Eylül'de Londra'da yaptığı konuşmada, *self determination*'ı kabul etmenin büyük ihtilaflara yol açacağını söylemiş, sıkıyönetim ila-

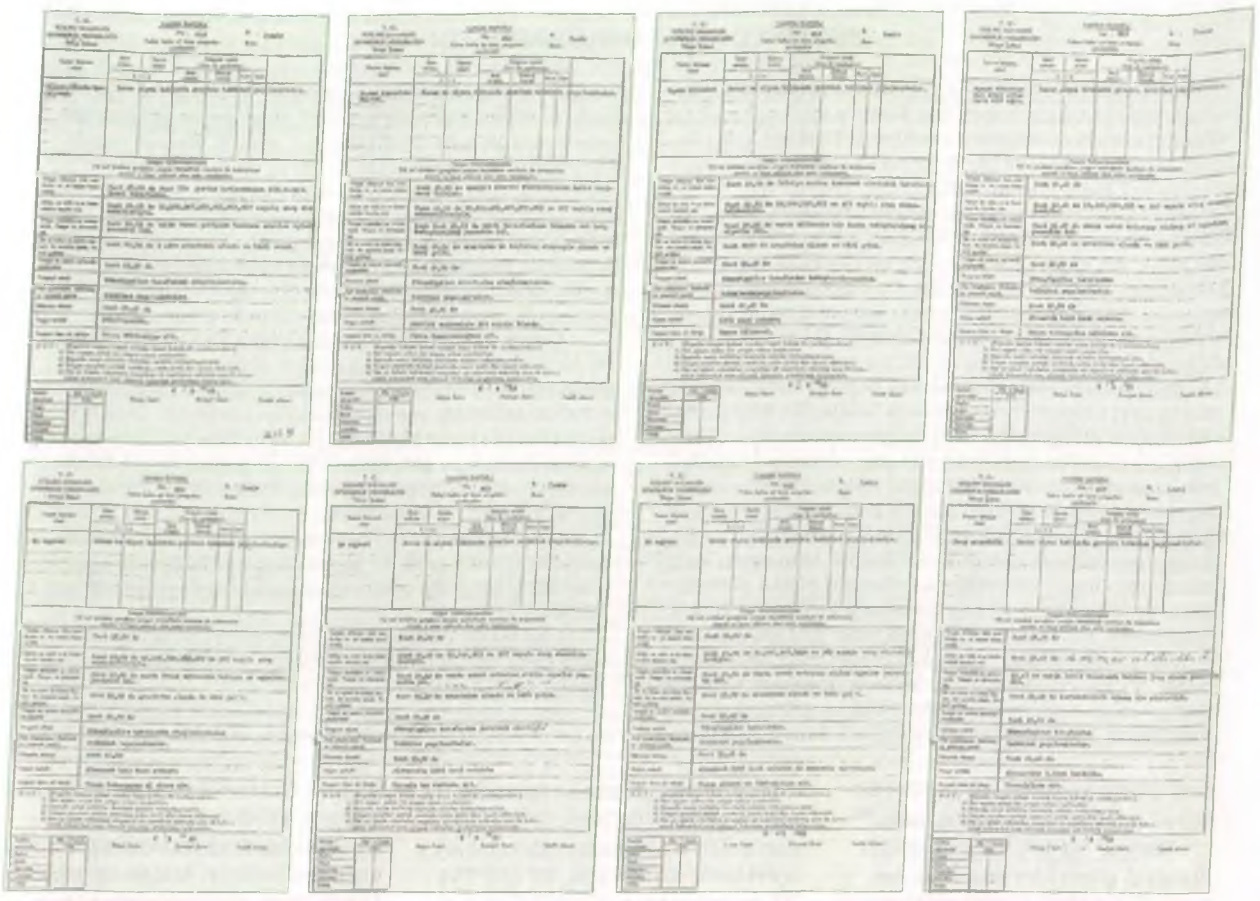

İzmir İtfaiyesi yangın raporları, no. 210-217.

nını, Atina'daki Türk Büyükelçilik ve Konsolosluğu'nun koruma altına alınması ve Atatürk'ün evine bomba atılması olaylarını örnek olarak göstermişti.[41] Türkçe gazetelerde önceleri "milli galeyan" ve "duygusal halk tepkisi" olarak yansıtılan olay, sıkıyönetim ilanından sonra, içinde komünistlerin parmağının olduğu, Türkiye'yi küçük düşürmeyi amaçlayan bir hareket olarak sunulmaya başlandı. Nitekim, DP hükümetinin yayın organı niteliğindeki *Zafer* gazetesinde çıkan 9 Eylül tarihli bir yazıda "Olay planlı bir komünist aksiyonu olarak nitelendiriliyor. Masum bir protestodan ibaret samimi bir halk ve gençlik hareketini bambaşka istikametlere sevketmiştir komünistler" denilmekteydi.[42] İçinde önceden zaten işlenmiş olan komünistlerden 45'inin adının bulunduğu bir liste hazırlanmış, olayın failleri(!) tutuklanmıştı. Bu listeye dahil olanlardan Dr. Hulusi Dosdoğru'nun anılarından, hedefin nasıl şaşırtıldığı açıkça anlaşılmaktadır:

> ...Karanlık bastıktan bir süre sonra birden kapı yumruklanmaya tekmelenmeye başlandı. Koşup kapıyı açtım, içeriye yüzlerini tanımadığım, donuk bakışlı üç adam daldı. İçlerinden birisi komiser olduğunu, yanındakilerin sivil polis olduklarını, beni tutuklu olarak müdüriyete götüreceklerini söyledi.(...) Kapı önünde, bir gece evvel parçalanan, Solon'a ait arabayı gösteren komiser:
> -Bu sizin arabanız mıydı? diye sordu. Birden toparlandım.
> -Hayır, evsahibi Solon kalfanındı. Ama, siz hem bu olaylarda benim arabamın da böyle kırılıp parçalanacağını düşünüyorsunuz, sonra da beni tutuklamaya kalkıyorsunuz. Doğrusu bunu pek kavrayamadım, dedim. Komiser kulağıma doğru eğilerek:
> -Biz aslında bu işde sizin ilginizin bulunmadığını kesin olarak biliyoruz, ama ne yapalım ki emir büyük yerden... Biz sadece bize verilen görevi yapıyoruz, kusura bakmayın... dedi.[43]

Eski tayyareci Celal Benci ve tütün işçisi Ahçı Kadri'nin olaylardan çok önce ölmüş olmalarına rağmen adlarına tutuklanacaklar listesinde yer alması ve listede adı bulunan Avukat Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun İstanbul dışında olması nedeniyle, aynı büroyu kullandığı avukat arkadaşı Faik Muzaffer Amaç'ın onun yerine tutuklanmış olması,[44] olayın traji-komik boyutunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin farklı kentlerinde "aynı anda" patlak veren olaylara, hükümet ve devlet memurlarının gerektiği gibi müdahale etmeyişi hatta destekler şekilde davranmaları, saldırıların planlı ve içinde hükümetin de parmağının olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bu derece örgütlü bir saldırıyı 45 tane komünistin düzenlediği akılla pek bağdaşmamaktadır. Nitekim 1961'de Yassıada Mahkemesi'nde tanıklığına başvurulan Şevket Temiz isimli bir çiftçi, gördüklerini, "...Saat 4.30 raddelerinde iki kamyon dolusu insan İstanbul istikametinde (Edirne tarafından) geçti. Benzincinin önünde durdu kamyon. İçlerinden biri: Babalık, İstanbul'da cümbüş var. Oraya gidiyoruz, dedi. Cümbüş de nenin nesi, de-

BELEDİYE REİSİ OMUZLARDAYDI

- 6/7 Eylül 1955 tarihinde, ben itfaiye zabitiydim. Kıbrıs hadiseleri başladı. Yunanlılar Kıbrıs'a sahip çıkmak istediler, Türkleri de ekarte edeceklerdi. Türkleri kesiyorlardı, öldürüyorlardı ve biz de seyirci kalamıyorduk. Bu sebeple 6/7 Eylül olayları vuku buldu. Olaylar tam İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açık olduğu zamana denk geldi. Biz itfaiye olarak Yunan pavyonunun tahrip edildiği haberini aldık. Bir itfaiye aracı ile ekip olarak Fuar'ın 9 Eylül kapısından girdik. Giriş sivil araçlara yasaktı ama bize serbestti. Yunan pavyonuna gittik. Kasnaklı bir havuz var orada, pavyon onun kuzey tarafındaydı. İki katlı bir binaydı, oraya varır varmaz çok büyük bir kalabalıkla karşılaştık. Ben polisi göremedim. Herkes bağırıp duruyordu. Nümayişçiler, belediye reisi rahmetli Selahattin Akçiçek'i omuzlarına almışlardı. Bizim yangın cipinde iki er, bir amir, bir de şoför olur. Aracımız olay yerine geldiğinde galeyana gelmiş olan halk yangın söndürülmesin diye aracı personeliyle birlikte havaya kaldırdı. Personelime halka katiyen müdahale etmemesini görevimizin yalnızca yangın söndürmek olduğunu söyledim. Ama zaten gittiğimizde söndürülecek yangın kalmamıştı çünkü pavyon yerle bir olmuştu. 5-10 kişi koca koca kirişleri nereden bulduysa, duvarlara kale kapısı yıkar gibi vuruyorlardı...

- O zamanlar dört rakamdan oluşan telsiz telefonlar vardı. Biz Fuar'dayken Yunan Konsolosluğu'nun yakıldığı haberi geldi. Nümayişçiler, gitmemizi engellemek için su tankımızın üzerine çıktılar ben de Şark Sanayi Fabrikasının yandığını söyleyerek onları kandırdım. Konsoslosluk Gündoğdu mevkiine yakın bir yerdeydi. Olay yerine gittiğimizde konsolosluğun cayır cayır yandığını gördük. Hemen yangın hortumlarımızı çıkardık. Denizden su aldık, söndürmeye çalışıyoruz, ama oradaki göstericiler yangının söndürülmesini engellemeye çalıştılar. Hortumlarımızı kestiler. Biz hortumu değiştiriyorduk onlar kesiyorlardı. Nümayişçiler bizim personelin üstüne çıkıyordu, onları engellemeye çalışıyordu. Bir çavuşun, hareket etmesin diye sırtına bindiklerini gördüm. Konsolosluğa gittiğimde de polis göremedim...

- Çocuk hastanesinin yanında bir kilise vardı. Nümayişçiler o kiliseye girmek istediler. Fakat o zamanki itfaiye müdürü İbrahim Günay onları engelledi. Rumların evlerine saldırıldı, eşyaları sokaklara fırlatıldı. Öyle bir şey ki eskaza birisi herhangi bir evin Rum evi olduğunu söylediğinde o ev gerçekten öyle olup olmadığına bakılmadan hemen tahrip ediliyordu. Ayrıca ben İzmir'de tazminat ödendiğini duymadım...

- Olaylardan sonra İzmir milletvekili Muammer Çavuşoğlu İzmir'e geldi ve Yunan Konsolosluğu'nda Yunan Bayrağı çekildi. Bu o zamanlar gazetelerde çok yazıldı ve eleştirildi...

- NATO'da Yunan subaylarının evleri de tahrip edildi. Efes Oteli'nin alt tarafında bir evdi...Olaylardan sonra Fuar'ın neşesi kaçtı...

Emekli itfaiye müdürü Ahmet Yetmen'le yapılan görüşme, Narlıdere, 28 Mart 1998.

dim. Filmi yarın seyredersin, dediler" şeklinde anlatmaktadır.[45]

Olaylar bu şekilde gelişirken emniyet görevlilerinin ve diğer yetkililerin ilgisizliğini açıklamak bakımından, o gece Birleşik Amerika Konsolosu Arthur Richard'ın Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı telgrafta yazdıkları önemlidir. Konsolos telgrafta "Tahribat çok büyük, durum çığrından çıkmış bir halde görünüyor, ne polisin ne de askeri kuvvetlerin duruma hâkim olmak için bir teşebbüste bulunduklarına dair hiçbir emare yok, polis hiçbir şey yapmadan duruyor, hatta halkı teşcir ederken bir sürü dükkânların yağma edildiğine gözlerimle şahit oldum" demekteydi.[46]

Hükümet "komünist tertibi" olarak nitelendirdiği olayların ardından mağdurların zararlarını tazmin etmeyi taahhüt etmişti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1 Kasım 1955 tarihli oturumu açış konuşmasında "...Bir daha tekerrürüne imkan olmayan bu müessif hadise, insani duygularla mütehalli olan asil milletimizi kalbden yaralamıştır. Uğramlan maddi ve manevi zararların telafisi hususunda tezahür eden milli tesanüt ve hassayit, duyulan derin teessür ve infialin biraz delilidir..." diyerek tazminat ödenmesine sıcak baktığını göstermişti.[47]

Uğranılan zarar karşısında çeşitli şekillerde teessürlerini bildiren Türk hükümetinden bir ay içerisinde 4433 Rum, 69 578 744 TL tazminat talep etmişti. Bir süre sonra, bu miktarın, zararın ancak küçük bir bölümünü karşıladığını söyleyen Rum vatandaşların şikâyeti üzerine, Patrikhane 12 milyon TL daha istemişti. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kiliseler ve diğer kurumların restorasyonu için ödediği para sadece 4 milyon TL olmuştu. Oysa Kasım 1955'te İstanbul'u ziyaret eden, Kiliseler Dünya Konseyi tarafından finanse edilen bağımsız bir kurumun yaptığı araştırmaya göre Rum Ortodoks kiliselerinin ihtiyacı olan miktar 412 milyon 500 bin TL idi.[48]

Bomba olayından beş yıl sonra, Türkiye'de gerçekleşen siyasal değişim ile birlikte, kurulan Yassıada Mahkemesi'ne ait kararname, Yunan Mahkemesi'nin konuyla ilgili kesinleşmiş bir hükmüne de yer vermekteydi. Yunan Bidayet Mahkemesi'nin İstinaf ve Temyiz Mahkemeleri'nden geçerek kesinleşmiş olan, soruşturma ve itiraflara dayalı ilamına göre, bombaları Türkiye'nin Selanik Başkonsolos Yardımcısı Mehmet Ali Tekinalp 15 Temmuz 1955'te Türkiye'den getirmiş, Başkonsolos Mehmet Ali Balin'in talimatı ve Selanik Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde TC'den burs alan Yunan uyruklu öğrenci Oktay Engin'in[49] azmettirmesiyle, Yunan uyruklu Gümülcine Türklerinden kavas Hasan Uçar atmıştı. TC hükümetinin başvurusu üzerine, dokunulmazlıkları nedeniyle konsoloslar kovuşturulmazken, Hasan Uçar iki yıl hapse mahkûm olup cezasını çekmiş, Oktay Engin ise bir süre tutuklu kaldıktan sonra 20/21 Eylül 1956'da Türkiye'ye sığınmıştı. 3 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırılmış olan Oktay Engin cezasını tamamlamamış olduğundan (2 yıl 9 ay 9 gün daha yatması gerekiyordu) Yunanistan tarafından iadesi istenmiş ancak bu talep Türkiye tarafından reddedilmişti.[50]

Bomba olayından sonra Selanik Bidayet Mahkemesi'nde görülen davanın mahkeme masrafları avukat ücreti ve Hasan Uçar'a hükmolunan para cezası ile sanıkların ailelerine maddi yardımı Türk hükümeti finanse etmişti.

Mahkûm olduktan bir süre sonra Türkiye'ye iltica eden Oktay Engin, Bakanlar Kurulu kararı ile İstanbul Belediye Eğlence Yerleri Kontrol Memurluğu'na getirilmiş, İzmir İli Fakirlerine Yardım Derneği Başkanlığı'nın 27.11.1956 tarihli çeki ile 1000 TL.lık, Kıbrıs Türktür Kültür Derneği ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da çeşitli para yar-

dımlarına boğulmuştu.[51] Devletin çeşitli kademelerinde görev alan Engin, 1980'li yıllarda Emniyet Genel Müdürlüğü, Planlama ve Koordinasyon Daire Başkanlığına kadar yükselmişti.[52]

SONUÇ

6/7 Eylül 1955 olayları Türk-Yunan ilişkilerinin seyrinde özellikle Kıbrıs sorunu konusunda önemli bir dönemeçtir. Londra Konferansı'nda Türk tezini savunan DP hükümeti temsilcilerinin gösterdiği performansa gölge düşüren bu olaylar Konferans'ın kesilmesine ve Kıbrıs sorununun çözümsüz kalmasına neden olmuştu. Sorunun günümüzde bile çözülememiş olduğu düşünülecek olursa 6/7 Eylül olaylarının ne denli önemli bir hareket noktası olduğu anlaşılacaktır. Öte yandan, 6/7 Eylül olayları Türk vatandaşı olan Rumların Türk-Yunan ilişkilerinde diplomatik bir araç olarak kullanılması açısından çarpıcı bir örnektir.

İstanbul'da 6 ve 7 Eylül günlerinde yaşanan taşkınlıklar ve hükümetin çizdiği aciz tablo kendisini aynı tarihte İzmir'de de göstermiştir. İzmir'de yaşanan taşkınlıklar sırasında hükümet görevlilerinin göstericiler tarafından alkışlanması, omuzlarda taşınması ve İzmir'de kayda değer Rum nüfusun olmamasına rağmen tahribatın boyutundaki büyüklük bu olayların planlı olduğu ve içinde hükümetin de parmağının bulunduğunu düşündürmektedir. Hükümetin duyarsızlığı, olaylardan sonra, daha önceleri komünistlikle itham edilerek fişlenmiş olan insanların suçlu oldukları iddiasıyla tutuklanmasından anlaşılmaktadır. Hatta Selanik'teki bombalama olayının sanıklarını adeta ödüllendirircesine, Türkiye'de devletin önemli kademelerinde görevlendirmiş ve ödüllendirilmiştir.

Olayların İzmir boyutuna bakıldığında İzmir'de hükümetin tavrının, İstanbul'dakinden farklı olmadığı görülmektedir.

Başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın bu olaylara fazla tepki göstermemesinin nedeni, Türkiye'nin Bağdat Paktı ile Ortadoğu'nun liderliğine soyunması ve Fransa'nın Süveyş Kanalı sorununda, Türkiye'nin Fransa yanlısı tutumu bağlamında düşünüldüğünde daha kolay anlaşılacaktır. Batının Sovyetler Birliği'ne karşı bir güvenlik kuşağı oluşturma arzusunun bir sonucu olarak, Bağdat Paktı'nın oluşturulmasına öncülük eden Türkiye'yi, Batılı ülkeler elbette ki karşılarına almayacaklardı. Uluslararası arenada söz konusu çıkarlar doğrultusunda yön bulan bu ilişkiler, bir suçun gerçek sorumlularının uluslararası boyutta, hak ettiği tepkiyi bulmalarını önlemiştir.

1. Feroz Ahmad - Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara, 1976, s. 87 ve s. 118'de belirtildiği üzere, 1 Ağustos 1951'de yabancı sermaye yatırımlarını teşvik kanunu çıkarılmış ancak bu kanun, hükümetin umduğu gibi çok büyük miktarda yabancı sermayeyi cezbedecek derecede liberal olmadığından, 18 Ocak 1954'te "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" çıkarılmıştı.
2. Mükerrem Hiç, *Türkiye'de İhracatın Geliştirilmesi Sorunu*, Ankara, 1975, s. 8'de belirtildiği üzere; uygun hava koşulları, Kore savaşının yarattığı olumlu konjonktür, tarımsal ürün ihracını arttırmışken, Kore savaşının olumlu etkisi ortadan kalkıp, hava koşullarının bozulmasıyla durum olumsuz gidiş göstermiş, 1954 yılında GSMH'da % 3 oranında bir düşüş meydana gelmiştir.
3. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Dündar Sağlam, *Türkiye Ekonomisi - Yapısı Temel Sorunları*, Ankara 1981, s. 87-88,
4. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, 1990, s. 118-221.
5. Eroğul, *age*, s. 70-71'de belirtildiği üzere; Ekim 1951'de Mısır Hükümeti Süveyş Kanalı'nda egemenliğin kendisine devrini istediğinde İngiltere buna sert bir tepki göstermiş, Türkiye ise bu durumda İngiltere tarafında yer almıştı. Fas ve Tunus'ta Araplar Fransızlara karşı bağımsızlık savaşı verirken Türkiye bu defa da Fransızlardan yana tavır takınmıştı. Nitekim 13 Aralık 1952'de BM Siyasi Komisyonu'nda Araplar, Tunus olayları dolayısıyla Fransa'nın kınanmasını istedikleri zaman, Türkiye bu teklifin reddi için Fransa ile birlikte oy kullanmıştı.
6. *Lozan Barış Antlaşması, Lozan'da İmzalanan Sözleşmeler, Senetler, Barış Antlaşması'na Ekli Mektuplar ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 15-17.
7. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 11.11.1942, İ:3, C:1.
8. Budvan Akar, *Varlık Vergisi*, İstanbul, 1992, s. 82.
9. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 1993, s. 184-188; Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1990, s. 101.
10. "Şimdi Biz Bizeyiz", *Express*, 3 Eylül 1994.
11. Olaylar sırasında, İzmir'de yaşayan İtalyan asıllı Türk vatandaşı Nicola Delpino ile Alsancak'ta yapılan 19 Mart 1998 tarihli görüşmeden ve Ahmet Yetmen ile Narlıdere'de yapılan 28 Mart 1998 tarihli görüşmeden.
12. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C:1, İ:23, 13 Ocak 1956.
13. *Halkın Sesi*, 3 Eylül 1955.
14. *Gece Postası*, 6 Eylül 1955.
15. *Gece Postası* ve *Yeni Asır* gazetelerinin 7 Eylül 1955 tarihli sayılarında çoşkulu halk kitlesini durdurmak imkânı olmadığı da aynı cümlelerle ifade edilmekteydi.
16. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C:1, İ:23, 13 Ocak 1955.
17. *Yeni Asır*, *Gece Postası*, *Halkın Sesi*, *Hergün*, *Demokrat İzmir* gazetelerinin 6-8 Eylül 1955 tarihli nüshalarından derlenen bilgilerden.
18. *İzmir Enternasyonal Fuarı 1993 Firma Kataloğu*'ndan edinilen bilgiye göre, Yunanistan 1955 yılında fuardaki Yunan Pavyonunun yakılmasının ardından 38 yıl İzmir Enternasyonal Fuarı'na katılmamıştır. Bu tarihten sonra ilk ve son olarak 1993 yılında fuarda pavyon açmıştır.
19. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C:1, İ:23, 13 Ocak 1956.
20. Hulisi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, İstanbul, 1993, s. 235.
21. Ahmet Yetmen ile yapılan görüşmeden.
22. Emekli itfaiye eri Ali Ülvi Gültekin ile Karşıyaka'da yapılan 13 Mart 1998 tarihli görüşmeden; olaylardan kısa bir süre sonra göreve başlayan Gültekin, aynı bölgede görev yapan itfaiyeci amcalarından duyduklarını anlatmakta.
23. *Yeni Asır*, *Gece Postası*, *Halkın Sesi*, *Hergün*, *Demokrat İzmir* gazetelerinin 6 Eylül 1955 tarihli nüshalarından derlenen bilgilerden.
24. Ahmet Yetmen ile yapılan görüşmeden.
25. İzmir İtfaiye Müdürlüğü'nde bulunan 6 Eylül 1955 tarihli Yangın Raporlarından, No: 210-217.
26. *Demokrat İzmir*, 9 Eylül 1955.
27. *Hergün*, 9-10 Eylül 1955.
28. *Halkın Sesi*, 7 Eylül 1955.
29. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C:1, İ:26, 20 Ocak 1956.
30. Dosdoğru, *age*, s. 226.
31. *6/7 Eylül Davasında Kararname ve Menderes'in Müdafaası*, Haz. Zihni Kanmaz, İstanbul, 1966, s. 15. Delpino, Yunan bayrağının çekildiği gün Yunan Konsolosluğu'nun önünde büyük bir kalabalık olduğunu ve bir bakanın nezdinde bayrağın çekildiğine tanık olduğunu ifade etmektedir.
32. *İstanbul Ekspres*, 6 Eylül 1955 (2. baskı).
33. "Şimdi Biz Bizeyiz", *Express*, 3 Eylül 1994.
34. *The Newyork Times*, 17 Eylül 1955 tarihli nüshadan, Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Atina, 1983, s. 259.
35. Alexandris, *age*, s. 259.
36. "Kıbrıs Sorununun Gelişmesi Bağlamında 6/7 Eylül Olayları", *Tarih ve Toplum*, Sayı 33, Eylül 1986.
37. *Ayın Tarihi*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, Eylül 1955, s. 71-72.
38. Zafer Üskül, "Türkiye'de Sıkıyönetim Uygulamaları", *Toplum ve Bilim*, Yaz 1988, s. 96.
39. *TBMM Zabıt Ceridesi*, İ:15, C:1, 16 Aralık 1955.
40. Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İstanbul, 1990, s. 111.
41. *Zafer*, 8 Eylül 1955.
42. *Zafer*, 9 Eylül 1955.
43. H. Dosdoğru, *age*, s. 30.
44. *Tarih ve Toplum*, sayı 33.
45. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c. 4, 1945-1970, s. 524-525.
46. *TBMM Zabıt Ceridesi*, İ:23, C:1, 13 Ocak 1956.
47. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C:8, 1 Kasım 1955.
48. Alexandris, *age*, s. 259.
49. Olaylardan sonra Türk Konsolosu'nun arabasıyla Türkiye'ye kaçırılan ve ardından iltica eden Oktay Engin, Yunanistan Türk ekalliyeti sabık mebuslarından Faik Engin'in oğlu olup, 1953-1954 yıllarında Selanik'te Hukuk Fakültesi'ne öğrenci olarak kabul edilmiş ve Türkiye Hariciye Bakanlığı'nın "Batı Trakya Türkleri Yardım Fonu"ndan burs almaktaydı.
50. Aziz Nesin, *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, s. 60-61.
51. Dosdoğru, *age*, s. 101-102.
52. "6/7 Eylül Olayları", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1986.

TÜRKİLİ HİCAZKÂR BİR BESTE DENEMESİ

"Avrupa, Avrupa, Duy Sesimizi!"

KAAN DURUKAN

Wisconsin Üniversitesi-Madison
Tarih Bölümü

İstanbul Teknik Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri
Bölümü

Türkiye'de tarihçiler, tarih denildiğinde genellikle "geçmişin bilimi" tanımına sıkı sıkıya sadık kalırlar: Bugünle geçmiş arasında bir bağlantı olmadığına göre, tarihin nesnesi zaman içinde en çok 20. yüzyıl başına kadar getirilebilir; gerisi, konusuna göre farklılık göstermekle birlikte, siyaset bilimcinin, sosyologun ya da yeni yeni antropologun işidir. Aynı zamanda ideolojik bir kopma fikrini yansıtan bu anlayış, Osmanlı Tarihi'nin Tarih Bölümleri'nde, Cumhuriyet Tarihi'nin ise İnkılap Tarihi Enstitüleri'nde öğretilmesinin önemli sebeplerinden biridir.[1] Burada bir parantez açalım ve Marc Bloch'un aktardığı bir anekdotu paylaşalım. Henri Pirenne'le birlikte çıktıkları bir seyahatte, ziyaret ettikleri şehrin sokaklarında dolaşırlarken Pirenne Bloch'a döner ve şöyle der: "Eğer bir antikacı olsaydım, müzeleri gezerdim, ama tarihçi olduğuma göre, daha farklı şekilde hareket edeceğim." Bu kısa yazı çerçevesinde, böyle "kökü dışarıda" akımlardan etkilendiğim için ve çoğunlukla bu tarz fikirlerin "yerli işbirlikçilerinin" öğrencisi olmam hasebiyle, zanaat[2] erbabının fazla hoşlanmayacağı bir şey yapacağım: Mete Tunçay'ın tabiriyle "gazeteciliğe"[3] heveslenerek, gündemde olan bir konuya, yani Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığına ilişkin yazacağım. Baştan belirteyim ki, ifade edeceğim görüşler konunun bir uzmanının analizleri değildir; ancak, izleyebildiğim kadarıyla tartışma, milli hasletimiz olduğu üzre, ifrat-tefrit arasında salınan bir sarkaca dönme eğiliminde: bir yanda, ülkenin iç dinamiklerini dikkate almaksızın, Avrupa'nın "sihirli dokunuşuyla" çokboyutlu sorunların bir anda çözülüşünü bayram havasında kutlayanlar;[4] diğer yanda, Kıbrıs'ın, Ege'nin, ülkenin "satıldığı" inancına dayanan beraber ve solo kaygılar (ifratın nereye, tefritin nereye düştüğü tamamıyla telakkiye bağlı). Bu ortamda, aklıma takılan birkaç noktaya dair fikir serd etmek istedim. Yine belirteyim ki, yazının üslubu klasik anlamıyla "akademik" değildir, ancak ben ciddi konuların da güleryüzle tartışabileceğine inanıyorum. Tabii tersi de geçerli: örneklerine sıkça rastladığımız gibi, gayet ağırbaşlı bir ifadeyle konuşarak ya da yazarak, gülünesi işler yapmak da mümkün.

İlk ve en fazla önem verdiğim nokta, Avrupa'ya "girme" mevzuu. Belki, şu ayrımı koymak faydalı: coğrafi/toplumsal/politik/iktisadi/kültürel bir alan olarak Avrupa'ya girmek ayrı bir şey, bir kurumsal yapı olarak Avrupa Birliği'ne girmek çok ayrı. Eğer ikincisinden söz ediyorsak, haklılık payı olabilir; ama eğer söz konusu olan birincisiyse, yüzyıllardır Avrupa'da olduğumuzu söylemek büyük bir abartı olmasa gerek. Şu günlerde, büyük ölçüde Karl Marx'ın "kapital" teriminden hareketle, "toplumsal kapitalden" veya "insani kapitalden" bahsediliyor; benzeri şekilde, toplumların kolektif hafızasına yerleşen, kuşaktan kuşağa taşınan bir "tarihsel kapital" tanımlamak mümkünse, Türkiye için o kapitalin, son birkaç yüzyılı iyice vurgulu olmak üzere,[5] Avrupa olduğunu düşünüyorum. Altını çizerek söyleyeyim ki, bu yazı başka uygarlık kaynaklarını reddetmek anlamına gelmiyor: biraz eskimiş ama halen kullanılabilir haldeki bir ikileme başvurursak, mecazi bir anlatımla, Türkiye "Doğu" ile "Batı" arasında, Roma panteonunun aile ocağı tanrısı Janus durumunda.[6] Bu konum, şüphesiz büyük zenginlik, ama örneklerine şahit olduğumuz, muhtemelen daha da olacağımız gibi, pek çok çekişmenin, gerilimin de kökeninde. "İki yüzyıllık bocalamanın"[7] da, belli coğrafyalardaki -örneğin İslam dünyası ve Sovyetler Birliği merkezli

Doğu bloku- "yüzyıllık yalnızlığın"[8] da sebebi ana olarak bu olmasına rağmen, Batıya yönelim değişmemiş. Kendini "Doğu" olarak tanımlayanların üzerindeki Batı etkisi de işin ironik yönü: İran şiirinden fazla Fransız şiirine vukfu olan şairler; bugünlerde neredeyse istisnasız herkesi içine alan demokrasi, insan hakları söylemi; Kemalizmin eleştirisinde Antonio Gramsci'ye, hegemonya fikrine başvurulması gibi.

Türkiye'nin, onun da öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya dahil olduğunu iddia ederken, sayısı çoğaltılabilecek örneklere başvurmayacağım: sözgelimi, ne Kanuni Sultan Süleyman'ın Protestan Alman prenslerini Habsburglar'a karşı kışkırtan mektuplarına, ne Toulon'da kışlayan Osmanlı donanmasına, ne de düşerken bile, Osmanlı'nın Düvel-i Muazzama'ya üye olabilme becerisine. Ana fikir çok daha basit: Osmanlı hâkimiyet alanının güney Avrupa'nın çoğunu kapsadığını ve Orta Avrupa'ya da ciddi açılımları olduğunu biliyoruz; üstelik, *Pax Ottomanica* gittiği yerlere, tabir yerindeyse "ateş almaya" gitmemiş, en azından on yıllarla ölçülebilecek zaman dilimlerinde, bugün bölgesel kimlik olarak Avrupa biçiminde tanımladığımız coğrafyada, varlığını sürdürmüş. Başka bir deyişle, "Avrupa" (aşağıda tartışacağım üzere, tam olarak neyi işaret ettiğini bilemediğim için bu şekilde kullandım) cenin aşamasından daha ileri safhalara doğru evrilirken, Osmanlı bu işleyişin aktif bir parçası olarak orada. Ayrıca, dünyanın her zaman bugün gördüğümüz gibi olduğu fikri[9] ve "geçmişi bir gözümüz bugünde olarak" inceleme eğilimi[10] bizi yanıltmasın: 20. yüzyılın siyasal birimi ulus-devlettir, bu açıdan bakıldığında Türkiye "coğrafi" Avrupa'nın kıyısında, ona yalnızca Trakya ile bağlı bir ülkedir; ancak unutmayalım ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun "merkezi" Batı Anadolu ve Balkanlar idi. Buna mukabil, bugün Misak-ı Milli'nin doğal bir parçası olarak gördüğümüz Doğu Anadolu Osmanlılar'la Safeviler arasında sık sık gidip gelen bir tampon bölge idi. Büyük ölçüde Balkan Savaşları'nın yarattığı travma yüzünden, yukarıda sözünü ettiğim Balkan bağıntısı, bugün Halil Berktay'ın ifadesiyle, bir nev'i "hafıza kaybı."

Devam etmeden, önceki paragraflarda Türkiye ve Osmanlı ifadelerini kullanmamın kafa karıştırıcı olabileceği bir noktaya açıklık getirmenin önemli olduğunu düşünüyorum: Türkiye Cumhuriyeti'nin tümüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olduğu fikrinde değilim; böylesi bir yaklaşım, modern Türkiye ile Osmanlı arasında hiçbir bağlantı olmadığını savunmak, neredeyse Fransız Devrimi'nin jacobin safhasında gözlemlendiği gibi "yıl 1" diye milat belirlemek kadar, uç bir pozisyon.[11] Yine de, tarih araştırmalarında kesintilere olduğu kadar, belki de biraz daha fazla, devamlılıklara yer var ve bence, coğrafi Türkiye ile Avrupa arasındaki diyalektiğe ilişkin olarak da bu tarz bir devamlılık söz konusu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya dahil olduğunu iddia ederken, sayısı çoğaltılabilecek örneklere başvurmayacağım: Ne Kanuni Sultan Süleyman'ın Protestan Alman prenslerini Habsburglar'a karşı kışkırtan mektuplarına, ne Toulon'da kışlayan Osmanlı donanmasına, ne de düşerken bile, Osmanlı'nın Düvel-i Muazzama'ya üye olabilme becerisine.

Sıkça seslendirilen tezlerden biri de, Osmanlı'nın Avrupa'da varsa bile "düşman" olarak, moda tabiriyle "öteki" kimliğiyle sahne aldığı. Yani, bir anlamda, Avrupa Osmanlı'ya karşı birleşmek durumunda kalmış, "oluşmuş." Doğrusu ben "öteki", "beriki" şekilli tariflerin tarih boyunca, "ebedi-yy-üd-devam" sürdüğü konusunda kuşkuluyum. Örneklerimizi hemen tartışmamızın içinden verelim: Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın hatırası düşünüldüğünde ve hele de Nazi geçmişi göz önüne alındığında, Avrupa'nın gözünde herhalde Almanya'dan âlâ bir "öteki" düşünülemez; gelin görün ki, Almanya bugün Yeni Avrupa'nın omurgası durumunda. Derek Sayer, 1989 öncesi döneme atfen, Prag'ın Viyana'dan çok daha batıda olmasına rağmen, Çekoslavakya'nın nasıl "Doğu" olarak tanımlandığının altını çizmişti; bugün Çek Cumhuriyeti (ayrıma dikkat, Çekler ciddi şekilde bozuluyorlar!) "Avrupa'da" ve Avrupa Birliği'nin de eşiğinde. Demek ki, stereotipler süreklilik arz etmiyor ve haritalar da sanıldığı kadar masum olmayabiliyor.[12] Tabii, kabul etmek gerek ki, mesafeler arttıkça değişim güçleşiyor: belki de, diyelim 16. yüzyılda Osmanlı'yla birebir ilişkisi olan Avrupa köylüsünün kimliğe dair yargısı, postmodern, bir rivayete göre geç-modern[13] zamanların algılamasından daha sağlıklı.

Bu son noktaya bağlı olarak, Osmanlıyla Avrupa'nın arasındaki ilişkinin savaş-merkezli, tek boyutlu olmadığına inanıyorum. Şüphesiz savaşa hazırlık ve savaş faaliyeti, kapitalizm-öncesi devletin en önemli fonksiyonlarından biri idi ve bu, yalnızca "cihangir" Osmanlı'ya da özgü değildi.[14] Yine de, bu herkesin "tamzamanlı" savaşçı olduğuna delalet etmiyor. Yakın tarihli, devasa bir eserde Profesör Halil İnalcık Açe Sultanlığı'ndan İtalyan şehir devletlerine, Portekiz'e; Kuzey Afrika'dan Polonya'ya kadar uzanan bir Osmanlı ticaret ağının varlığını kanıtlıyor ve diyelim, İran'daki "mızıkçı" bir şahın, Şah Abbas'ın, girişimlerinin doğudan batıya ipek akışını, 16. yüzyıl Osmanlı ekonomisiyle birlikte, çöken Akdeniz dünyası karşısında yükselen Atlantik devletlerini nasıl etkilediğini gösteriyor.[15] Tarihçiler birinci el kay-

nakları severler, kendi küçük deneyimimi de aktarayım: İngiltere arşivlerindeki *Calendar of State Papers* serisi incelendiğinde, hiç de düşmanca bir tablo ortaya çıkmıyor.[16] Örneğin, Osmanlı'nın "klasik" döneminde, genişlemenin had safhada olduğu 16. yüzyılın sonlarında, İngiltere tahtında I. Elizabeth, Osmanlı tahtında III. Murad otururken, Osmanlı daha ziyade büyük bir pazarı kontrol eden, birlikte iş yapılabilecek, hatırı hoş tutulması gereken bir potansiyel ortak konumunda.

Bu kısmı, Avrupa'yla Avrupa Birliği'nin aynı şey olmadığının altını bir kez daha çizerek kapatalım. Elimizde en azından iki tane Avrupa Birliği üyesi olmayan, ama Avrupalılıkları da tartışılmayan örnek var: Avrupa'nın kalbinde olan, ama "tarafsız" statüsünün meyvelerini çok uzun yıllardır toplayan İsviçre ve düşük yoğunluklu nüfusuna refah sağlayabildiği için Avrupa Birliği'ne soğuk bakan Norveç. Belki İsviçre'nin ortaçağa kadar giden şehir devletleri geleneği farklılık olarak öne sürülebilir, ama başka yerlerde de, mesela Kuzey İtalya'da da benzer yapı vardı.[17] Bir de, Avrupa'nın coğrafi sınırları dışından örnek gösterelim: İsrail. İlgisiz gibi gözükecek ama İsrail'in nasıl Eurovision gibi niteliği doğrudan isminden belli organizasyonlarda yer alabildiğini düşündünüz mü, ya da neden İsrail ekiplerinin sportif karşılaşmalarda, milli takımlar veya kulüp takımları düzeyinde Avrupa şampiyonalarında yer aldığını? Belki bir soru daha: objektif kriterlere göre, İsrail'in kaynaklarını, teknik kapasitesini, yetişmiş insan gücünü, benzeri başka verileri değerlendirelim ve Avrupa Topluluğu'na üyelik için başvurduğunu varsayalım. Acaba sizce sonuç ne olur? Geçerken belirtelim: dünya futbolunun grupları oluşturulurken, FİFA Türkiye'ye topraklarının kıtalararası dağılımından dolayı Asya ya da Avrupa'yı seçme imkânı tanımıştı ve Türk Futbol Federasyonu, büyük ölçüde aidiyet duygusundan dolayı, Avrupa grubunda yer almayı tercih etmişti.

Kafama takılan ikinci temel soru, daha çok Yeni Avrupa'nın geleceğinden pek ümitli olmayan ve bu yüzden *eurosceptic* olarak isimlendirilen kişi veya gruplara özgü. Ama bence başka "geç gelenlerin" ya da Türkiye gibi "iyiden iyiye geç gelenlerin" kendilerine mutlaka sorması gereken bir soru: Avrupa kimliği nedir? Zaten çoktandır bilinen bir gerçek ki, yekpare bir Avrupa tarif edemiyoruz: Yunanlıyla İrlandalının, Portekizliyle Finlinin pek de fazla benzer yönlerinin bulunmadığı açık. Hatta, ironik bir biçimde bazı "Avrupalılar" diğer bazı "Avrupalılara" oranla Avrupalı-olmayanlara benziyorlar: Yunanlıların başka Akdenizlilere, özellikle Türklere; Güney İtalyalıların Kuzey Afrikalılara; İspanyolların, Portekizlilerin Latin Amerikalılara benzemesi gibi. Peki, bütün bu farklılıkları uzlaştıracak şemsiye kimlik nasıl bulunacak? Bence, anlamlı soru şu: Avrupalılık derken bir ideal mi, oluşum sürecindeki dinamik bir kimlik mi anlaşılıyor, yoksa bir yerlerde prototip Avrupalılar var ve diğerlerini bu modele göre biçimlemek mi söz konusu? Gerçekten tüm eşit üyelerin katılımı mı düşünülüyor - George Orwell'in *Hayvanlar Çiftliği*'nde tarif ettiği "eşitliği" kastetmiyorum-, Kiplingvari bir "Beyaz Adam'ın Sorumluluğu" ile mi karşı karşıyayız? Başka türlü söylersek, Konstantin Kavafis'in William Shakespeare'e, La Sagrada Familia'nın Notre Dame de Paris'e, Johan Sibelius'un Ludwig van Beethoven'a karşı şansı ne olacak? Michel Foucault'dan esinlenerek sorarsak "kim konuşuyor?" ve tabii, "ne söylüyor?"

Daha önce "öteki", "beriki" gibi kavramların ne kadar değişken, ne kadar güvenilmez olduğuna değinmiştim. Sürekli bir düşmanlık, cepheleşme hali söz konusu olmuyor; diğer yandan, yazık ki, sürekli bir dostluk hali de. Bazen, en umulmadık anda, en beklenmedik yerde tarihin derinliklerinden bir nefret süzülüp geliyor, bazen de, ihtiyaca göre imal ediliyor. Sanırım Balkanlara bir göz atmak yeterli. İkili, üçlü veya daha çok aktörlü tarihsel düşmanlıklar ortak Avrupa kimliğine ciddi bir potansiyel tehdit. *Mesnevi*'den nakletmeye çalışayım: "Bir köylü, bir yılanla dost olmuş. O kadar anlaşıyorlarmış ki, yılan aynı evde köylünün ailesiyle yaşamaya başlamış. Bir gün, adamın küçük çocuğu oynarken yılanın canını kötü şekilde yakmış, yılan da öfkesine kapılıp çocuğu zehirleyerek öldürmüş. Olayı öğrenen köylü, hemen bir balta kapıp yılana saldırmış, ancak atik davranıp kaçan yılanın kuyruğunu kopartabilmiş. Gel zaman git zaman, adamın acısı küllenmiş, dostunu da özlemiş. Yılanı kaçtığı yerde bulup olanları unutmaya hazır olduğunu söylemiş, eve dönmesini rica etmiş. Yeniden bir araya geldiklerinde 'yok arkadaş' demiş yılan, 'ben düşündüm taşındım, sende evlat acısı, ben de de bu kuyruk acısı olduğu sürece bizim birlikte yaşamamızın mümkünü yok.'" Bilmem, duyguyu verebildim mi?

Gelelim üçüncü takıntıma: ilk defa Müslüman bir devletin Avrupa Birliği'ne buyur edilmesi konusu. Acaba İslam Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne götürdüğü tek kimlik mi? Son on beş yılda mu'tad olduğu üzere, "Tabii, bir de Türklük var" demeyeceğim. Şüphesiz, İslam Türk kimliğinin önemli bir parçası;[18] "modernizasyonun üç atlısı" sekülerleşme, şehirleşme ve endüstrileşmeyle beraber ciddi düzeyde nitelik değiştirse de, özellikle din teolojik değil, sosyolojik anlamıyla, belki de hâlâ Şerif Mardin'in dikkat çektiği gibi, "geleneksel sosyal felsefenin özü."[19] Benzeri şekilde, "icat edilmiş", "muhayyel olma" ya da "ezelden beri olma" tartışmasını şimdilik kaydıyla bir kenara bırakarak,[20] Türklüğü de belirleyici görüyorum. Ama, kültürel bagajımızın hepsi bu mu dersiniz? Birkaç örnek üzerinden düşünmeye çalışalım: Anadolu'nun Türk ve İslam olmasından önce bu coğrafyada yaşayan köklü uygarlıkların izleri tamamen silindi mi? Türkiye'de yaşamış/yaşamakta olan Orta Asya, Ortadoğu, Kafkasya, Balkan kökenli insanların acaba

Avrupa'ya söyleyecek hiç mi sözü yok? Sünnisi, Alevisiyle "Müslüman" Türkiye Ortadoğu'ya özgü Hıristiyanlık renklerini, örneğin Ermeniliği, Süryaniliği, Keldaniliği taşımayacak mı ya da Avrupa'nın daha aşina olduğu Eskenazi Yahudiliğin yanına, Sefardim Yahudiliğinden bir şeyler götürmeyecek mi?[21] Özü itibarıyla "Batılı", içeriği itibarıyla hayli "Doğulu" Levanten kültürüne ne olacak? Yunanistan'ın yakın zamanlardaki tavrı, gündelik politik çıkarların dışında, giderek yalnızlaştığı Avrupa Birliği'ne bir "Akdenizli", ama bir "Doğu Akdenizli" katma çabası olarak yorumlanamaz mı?

Soruları çoğaltmak mümkün. Ana fikri özetlersek, Türkiye'nin, kendisini Yahudi-Hıristiyan mirası, ondan da baskın olarak Antik Yunan ve Roma üzerine temellendirme eğilimindeki Avrupa uygarlığına katabileceği çok şey var.[22] Belki de, bir "eksik halkanın" tamamlanması söz konusu. Ama, Avrupa'nın daveti böyle bir boyuta haiz mi ya da Türkiye yalnızca ekonomik pastanın başına oturma eğiliminde mi, bence büyük ölçekli sorun burada.

SONSÖZ

Nereye gittiğimizi serinkanlılıkla değerlendirelim, bu arada ne götürdüğümüzün muhasebesini de iyi yapalım. Hatta, eğer bilmiyorsak, bir zahmet öğrenelim. Bir de lütfen, daha ilişkinin başında, Avrupa Birliği'yle Türkiye arasında "öğreten-öğrenen" ikilemini çağrıştıran, eşitsizlik temelli "ev ödevi" söylemini bir kenara bırakalım.

1. Yakından bildiğim bir istisnaya dikkat çekeyim: Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün birbirine geçişli yapısı, sözünü ettiğim yaygın eğilimin dışındadır.
2. "Zanaat" terimini Bloch'un *Le métier d'historien*'inden ve özellikle eserin İngilizce çevirisi olan, *Historian's craft*'tan aldım. Zaman zaman "şeyh-mürid" düzeyine varan "ustaçırak" ilişkileri ve "lonca" benzeri yapılanmalar, terimi Türkiye tarihyazımı bağlamında anlamlı kıldı.
3. Kendisi de yakın dönemler üzerine çalışan Tunçay, terimi değindiğim tavrı eleştirirken kullanır: M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, önsöz.
4. Yeni bir "Dünya Sistemi" yaklaşımı mı acaba?
5. Konu, henüz ulema beyninde ihtilaflı olduğu için, modernizasyon kronolojisini biraz geniş bıraktım.
6. Kapı eşiğinde duran Janus, bir yüzüyle içeri, bir yöne; diğer yüzüyle dışarı, diğer yöne bakar şekilde tasvir edilir.
7. İfade, Niyazi Berkes'indir.
8. Esin kaynağı, Gabriel Garcia Marquez'dir.
9. Bu algılayışı eleştiren Giambattista Vico'dur: G. Vico, *New Science*, Ithaca, Cornell University Press, 1968, s. 127-28.
10. İfade, İngiliz tarihyazımında "Whig Yorum" olarak bilinen yaklaşımı eleştiren Sir Herbert Butterfield'indir: John Derry, "Whig Interpretation of History"; John Cannon, "Herbert Butterfield" ve "George Macaulay Trevelyan", J. Cannon, R.H.C. Davis, William Doyle ve Jack P. Greene (derleyenler), *The Blackwell Dictionary of Historians*, Oxford, Blackwell, 1988 içinde.
11. İkinci üç pozisyon için, birincil kaynaklar: *Birinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1933 ve *İkinci Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 1943. Üçüncü kongrede, yaklaşım sivriliklerini törpülemeye başlar: *Üçüncü Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu, 1948. Türk Tarih Tezi için, Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1939)*, İstanbul, Afa, 1992; bir muhalifin ilgi çekici biyografisi için, Halil Berktay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983. İlk üç pozisyon için, şöyle bir ortalığa bakmak yeterli.
12. Haritaların masumiyetini Craig Calhoun tartışır: C. Calhoun, *Nationalism*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1997. Örneğin, eldeki haritaların ezici çoğunluğunda niye Avrupa merkezdedir? Bu haritalarda, Afrika gerçek büyüklüğünden oransal olarak daha küçük resmedilirken, Avrupa ve Kuzey Amerika niye daha büyük gösterilir?
13. Anthony Giddens modernitenin henüz bitmediği kanısındadır.
14. Olguyu tüm Avrupa ölçeğinde, tarihsel sosyoloji penceresinden inceleyen iki çalışma için: Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1992*, Oxford, Blackwell, 1990 ve Thomas Ertman, *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*, New York, Cambridge University Press, 1997.
15. Halil İnalcık & Donald Quataert (der.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1916*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994. Kitaptaki diğer değerli katkıların yanında, özellikle İnalcık tarafından kaleme alınan kısmı kastediyorum.
16. Meraklısına not: Bu müthiş belge koleksiyonu, Oxford'taki Bodleian Kütüphanesi'nde ve Londra'daki British Library'de, Venedik, Dubrovnik ya da Prag arşivleri gibi araştırmacıları beklemektedir. Tamamen bağlantısız bir çalışma için İngiltere'ye giderken bu koleksiyona dikkatimi çeken ve mutlaka göz atmam konusunda ısrarcı olan Halil İnalcık'a teşekkür ederim.
17. Konuyu, Kuzey ve Güney İtalya'nın farklılıklarını tarihsel perspektifte değerlendiren Robert Putnam gündeme getirdi ve "Putnam Debate" olarak bilinen tartışma başladı: R. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press, 1993.
18. Ama, ilginç şekilde, laik karakterinden dolayı Batı yarımkürede pek böyle algılanmıyor. Yakın tarihli örnekler için, James Piscatori (der.), *Islam in the Political Process*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983 ve *Islam in a World of Nation-States*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986; Dale Eickelman and J. Piscatori (der.), *Muslim Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1996; John Esposito, *The Islamic Threat: Myth or Reality?*, New York, Oxford University Press, 1992 ve *Islam: the Straight Path*, New York, Oxford University Press, 1998. İstisnai olan, Osmanlı'yı ve Türkiye'yi dengeli biçimde tartışan John Voll'ün mükemmel kitabıdır: J. Voll, *Islam: Continuity and Change in the Modern World*, Syracuse, Syracuse University Press, 1994.
19. Mardin, "Religion and Politics in Modern Turkey", Piscatori (der.), *Political Process* içinde, s. 156.
20. Milliyetçilik literatürü için, bir yana Ernest Gellner'i, Eric Hobsbawm'ı, Benedict Anderson'ı koyalım; diğer yana ise Anthony Smith ve John Armstrong'u: E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca, Cornell University Press, 1983; E. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990 ve E. Hobsbawm & Terence Ranger (der.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992 ; Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra, Verso, 1991; A. Smith, *Ethnic Origins of Nationalism*, Oxford, Blackwell, 1986; J. Armstrong, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1983. İlk gruba Elie Kedourie ve Partha Chatterjee eklenebilir, ikinciyeyse Clifford Geertz.
21. Çok öğrencisini olduğu gibi, beni de Ortadoğu'yla tanıştıran Kemal Karpat'a teşekkür ederim. Prof. Karpat'ın Ortadoğu üzerine verdiği tarz ders ya da seminerler, bilebildiğim kadarıyla, Türk üniversitelerinde yok.
22. Kurgunun böyle olamayabileceğine dair, kışkırtıcı bir görüş için Martin Bernal, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, c. 1: Fabrication of Ancient Greece, 1785-1985, New Brunswick, Rutgers University Press, 1987.

ARŞİVDEN BİR BELGE (11)

Osmanlı'da "İlk" Banka: İzmir Bankası (1842)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL

19. yüzyıl sonunda İzmir Limanı.

Bankacılık ve banka gibi kavramların ilk kez 1157 yılında Venedik'te ortaya çıkmış olduğu,[1] ancak modern anlamda bankacılık işlemlerinin ilk kez 15. yüzyılda İtalya'da başladığı kabul edilmektedir. Rönesans İtalyası'nda Mediciler gibi belli başlı bazı varlıklı aileler, deniz aşırı ticaret ve sarraflığın yanı sıra, para ticareti ile de uğraşmaya başlamışlardı. İlk bankerler, çeşitli ülkelerin altın ya da gümüş paralarını birbirleriyle değiş tokuş eden ve müşterilerinin nakit paralarını güvenli bir şekilde muhafaza etmek görevini üstlenmiş olan sarraflardır. Paranın para kazandırması gerçeği, zamanla sarrafların yerini bankerlere bırakması sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

İlk bankalar, bir tüccarın hesabına bir yerde alacak olarak kaydedilen bir miktar paranın, bankanın şubesi bulunan başka bir yerde kendisine güvenli bir şekilde ödenmesi esasıyla çalışmaktaydı. Yani, İtalya'da mal satan ya da satın alan bir tüccar, satmış veya almış olduğu malın parasını, örneğin, Hollanda'da tahsil edebiliyor veya ödeyebiliyordu. Poliçe bankacılığı da denilen bu yöntem, açık denizlerin korsanların işgaline uğradığı ve okyanusların güvenli bir ticaret alanı olmaktan çıktığı bir dönemde, Avrupalı tüccarlara üzerlerinde büyük miktarlarda para taşımaksızın alış veriş yapma olanağı sağlıyordu. İşin içine bir de faizle borç verme ve kredi işleri de girince, bankacılık büyük önem kazandı. Zamanla, bankacılık, sermaye birikimi sürecinde çok önemli işlevler görmeye ve kapitalistleşme aşamasında çok hayati görevler üstlenmeye başladı.

Osmanlı İmparatorluğu ise bankacılık sektörünün Avrupa'da geçirmekte olduğu bütün bu evrelere yabancı kaldı. Osmanlı ekonomisi bankacılık sektörünün Avrupa'da göstermekte olduğu hızlı değişime yalnızca seyirci kalmakla yetindi. Belki de Osmanlı İmparatorluğu'nda faiz gelirlerinin İslam dini açısından yasaklanmış olması nedeniyle, Osmanlı devleti ve tüccarları bankacılık gibi "Batılı" işlerden mümkün olduğunca uzak durmak eğilimi göstermişlerdir. Osmanlı devlet adamları ve tüccarları, batılı bankalar ve bankerler ile de oldukça mesafeli bulunmaya tarih boyunca büyük özen göstermişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bankacılık işlevlerini Galata bankerleri adıyla da anılan Osmanlı sarrafları üstlenmişti.[2] Osmanlı İmparatorluğu'nun bankacılıkla tanışması 19. yüzyılda, Tanzimat'ın ilanının arifesinde gerçekleşti. Gerçi, tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren yabancı tüccarlar kendi ülkelerindeki bankalar aracılığıyla Osmanlı topraklarında da çeşitli bankacılık hizmetlerinden yararlanmaktaydı.[3] Ama, 19. yüzyılın başına gelindiği zaman, yabancı sermayenin büyük baskılarına ve sürekli ısrarlarına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında faaliyet gösteren bir banka hâlâ kurulamamıştı.[4]

Osmanlı İmparatorluğu'nda bankacılığın gecikmesinin başlıca nedenleri olarak, yeterli sermaye ve bilgi birikiminin elde bulunmaması, Osmanlı devlet adamlarının özel kişilerin elinde sermaye birikmesine pek sıcak bakmamaları, özellikle Ermeni sarraflara karşı girişilmiş olan sistemli müsadere uygulamaları, Avrupa'nın merkantilist iktisat politikaları uyguladığı bir çağda Osmanlı devlet adamlarının provizyonist ve popülist ekonomik politikaları yeğlemesi, Osmanlı ekonomisinin geç parasallaşması ve bir türlü kağıt paraya geçilememesi, Osmanlı devletinin toplumun müslüman kesiminin ve Osmanlı ekonomisinin de gayrimüslimlerin elinde bulunması, vb gibi pek çok sebep sayılabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda

ilk banka kurma girişimleri İngiliz sermayedarlarından geldi. 1836 yılında İngiltere, Osmanlı toprakları üzerinde ilk kez bir banka kurma girişiminde bulundu. Ancak, bu girişim kağıt üzerinde kaldı. İngiltere hükümeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ünlü ticaret antlaşmasının imzalandığı 1838 yılında, Bursa'daki İngiliz konsolosu Sandison, dönemin önde gelen Osmanlı devlet adamı olan Mustafa Reşid Paşa'ya "Reed, Irwing and Company" adında bir banka kurma teklifi getirdi.[5] Tanzimat'ın ilanından sonra, 1840 yılında "General Bank of Constantinople" adında bir başka banka önerisi de dönemin Ticaret Nâzırı Ahmed Fethi Paşa'ya iletilmişti. Aynı yıl, Coste isminde bir Fransız sermayedarı bu kez Fransız sermayesi adına bir banka açtırmak için harekete geçmişti.[6] Kurulması önerilen bu Fransız bankasının ismi "Le Banque Generale de Constantinople", yani Genel İstanbul Bankası'dır.[7] Ancak, bütün bu banka kurma girişimleri, birer "girişim" olmaktan öteye gitmeyi pek başaramamışlardır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi'nin yazarı Haydar Kazgan, Osmanlı bankacılığını 1845 yılında Osmanlı hükümetinin öncülüğünde resmen kurulmuş olan "Banque de Constantinople" ile başlatmaktadır.[8] Galata'da bulunan Zilvari Sokak 16 numarada açılmış olan ve kurulduğunda 600.000 Sterling ödenmiş sermayesi bulunan "Banque de Constantinople", yani İstanbul Bankası, Sultan Abdülmecid'in vermiş olduğu bir irâde-i seniyye ile resmen kurulmuş olduğu için, "ilk Osmanlı bankası" olarak kabul edilmektedir.[9]

Oysa, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında faaliyete geçmiş olan "ilk" banka "Banque de Constantinople" değildir. Banque de Constantinople'un açılışından üç yıl önce, 1842 yılında İzmir'de İsveç Konsolosu olarak görevli bulunan mösyö Dankelman'ın himayesi altında bir araya gelmiş olan çok sayıda yabancı sermaye sahipleri "Bank of Smyrna", yani İzmir Bankası adıyla bir banka kurmuşlardır.[10] Bu bankanın bir yıl içerisinde kapatılmasından sonra, Commercial Bank of Smyrna, yani İzmir Ticaret Bankası adıyla bir İngiliz bankası kurulmuştur. Merkezi Londra'da bulunan bu banka, 1844 yılında faaliyete geçmiş ve İstanbul Bankası'nın da iflas ettiği 1852 yılına kadar ayakta kalmayı başarmıştır.[11] Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmuş olan ilk devlet bankası ise İngiliz ve Fransız sermayesi ve Babıali'nin gözetimi altında açılmış olan "Bank-ı Osmanî-i Şâhâne" ya da Fransızca adıyla "La Banque Impériale Ottomane", yani Osmanlı Bankası'dır.[12]

Gelelim Osmanlı İmparatorluğu topraklarında "ilk" faaliyet göstermiş banka olan "Bank of Smyrna", yani İzmir Bankası'nın kuruluş ve kapanış hikâyesine. Osmanlı devlet arşivlerindeki belgelere göre, İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Hollanda, Sardunya, Amerika, Toscana, Danimarka, İspanya ve Yunanistan tebasında bulunan ve İzmir'de ticaretle uğraşan bazı tüccarlar bir araya gelmişler ve İsveç'in İzmir konsolosunun himayesi altında "Bank of Smyrna" adıyla bir banka kurmuşlardır.[13] Kapitülasyonların İsveç hükümeti tebasına sağlamış olduğu ayrıcalıklardan yararlanmak amacıyla İsveç hükümetinin İzmir konsolosu mösyö Dankelman'ın himayesinde kurulmuş olan "Bank of Smyrna", 1842 yılının ilk aylarında İzmir'de bankacılık hizmetlerine ve işlemlerine başlamıştır. Osmanlı hükümetinin izni alınmaksızın kurulan ve bir emrivaki ile bankacılık işlemlerine başlayan, hatta yürütmekte olduğu bankacılık hizmetleriyle ilgili bir de beyanname yayınlayan bu "illegal" bankadan çok kısa bir süre içinde Babıâli'nin de haberi olmuştur.[14] Osmanlı hükümetinin gözünde "Bank of Smyrna", "İzmir'de bazı tüccâr taraflarından cânib-i devlet-i aliyyeden bilâ-istizân hodbehod vaz' ve teşkîl olunan bir banka şirketi," yani İzmir'de bazı yabancı tüccarlar tarafından Osmanlı hükümetinden izin alınmaksızın ve kendi başlarına kurmuş oldukları bir banka şirketidir, başka bir şey değil.[15]

İzmir Bankası kuruluşundan hemen sonra % 6-7 gibi yüksek faiz karşılığında mevduat toplamaya ve faiz karşılığında kredi açmaya başlayınca, önce İzmir piyasasında nakit darlığı gözlenmiş, daha sonra da nakit darlığı nedeniyle ödemeler aksamaya ve vergi tahsilatı bile yapılamamaya başlamıştır. Bu durumdan kaynaklandığı anlaşılan şikayetler üzerine, Osmanlı hükümeti Bank of Smyrna'nın faaliyetlerini durdurmak için İsveç hükümeti nezdinde bazı girişimlerde bulunmuştur.[16]

İşte bu sayıda sunduğumuz belgeler Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin Bank of Smyrna'nın kapatılması için İsveç kralı, İsveç Dış İşleri Bakanlığı ve İstanbul'daki İsveç Konsolosluğu maslahatgüzarı nezdindeki girişimlerini göstermektedir. İlk belgeden Osmanlı hükümetinin ilk olarak İstanbul'da İsveç Konsolosluğu'nda maslahatgüzar olarak görevli bulunan mösyö Nesta'ya başvurmuş olduğu anlaşılmaktadır. Birinci belge mösyö Nesta'nın kendi hükümeti nezdindeki girişimlerine cevaben 10 Mayıs 1842 tarihinde İsveç'den gönderilen belgenin tercümesidir. Belgeye göre, İsveç kralının ne İzmir'de İsveç konsolosu mösyö Dankelman'ın himayesi altında açılmış olan "Bank of Smyrna'dan haberi vardır, ne de kendi toprakları üzerinde banka açtırmak niyetinde olmayan Osmanlı hükümetinin iç işlerine karışmaya (umûr-ı dâhiliye-i saltanat-ı seniyyeye müdahale etmeye) niyeti.

İzmir'de bulunan İsveç konsolosu mösyö Dankelman'ın bu durumdan nasıl bilgilendirilmiş olduğu da 8 Ocak 1843 tarihli ikinci belgenin içeriğini oluşturmaktadır. Buna göre mösyö Dankelman, İsveç kralından izin almadan bir banka şirketinin himayesini üstlenmiş olduğu için bir "tenbihnâme" ile uyarılmış ve İsveç hükümetinin baskıları neticesinde banka üzerindeki himayesini daha fazla sürdüremeyeceğini "Bank of Smyrna"nın yönetim kuruluna bildirmiştir. Ancak, "Bank of Smyrna"nın ortakları İsveç tebasından olmadığı için, bankanın "feshi ü ilgâsı" İsveç konsolosunun yetki ve sorumluluklarını da aşmaktadır.

Üçüncü belge ise sadaretden gelen istek üzerine "Bank of Smyrna"nın kapatılmasına ilişkin olarak çıkarılan 20 Şubat 1843 tarihli irâde-i seniyyedir. "Bank of Smyrna"nın bu irâde-i seniyyeyi izleyen birkaç gün içerisinde kapatılmış olduğunu varsaymak ak-

la yakın görünmektedir. Buna göre, "Bank of Smyrna" 1842 yılının ilk aylarında kurulmuş ve yaklaşık bir yıl kadar faaliyet gösterdikten sonra, 20 Şubat 1843'te resmen yasaklanmış ve kapatılmıştır.

Yani, Osmanlı hükümeti kendisinden izin alınmaksızın ve kendi toprakları üzerinde bir emrivaki yoluyla kurulmuş olan bir bankayı kapatabilmek için tam bir yıl uğraşmak zorunda kalmıştır. Üstelik, bu bir yıllık süre zarfında, bu kendi başına buyruk bankanın faaliyetlerini istediği şekilde sürdürmesini engellemeyi bile başaramamıştır. "Bank of Smyrna"nın kuruluş ve kapanış hikâyesi, 16. yüzyılda verilmiş olan kapitülasyonların 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatı üzerinde yaratmış olduğu yıkıcı ve olumsuz etkilerin güzel bir örneğidir...

1. Mehmed Ali Akbay, "Banka, Bankalar", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s. 2102-2103.
2. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, İstanbul, Türkiye Ekonomi Bankası, 1991.
3. Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Para ve Bankacılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 760-770.
4. Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, 1997, s. 13-23.
5. Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 55.
6. Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982, s. 135.
7. Öztin Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 3. baskı, 1992, s. 98.
8. Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, s. 25-32.
9. *ibid*, s. 31.
10. Charles Issawi, *The Economic History of Turkey (1800-1914)*, Chicago, Chicago University Press, 1980, s. 340.
11. Reşat Kasaba, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Bir İngiliz Bankası: İzmir Ticaret Bankası", *Tarih ve Toplum*, c. VIII, no. 43 (Temmuz 1987), s. 57-60; Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy in the Nineteenth Century*, Albany: State University of New York Press, 1988, s. 71.
12. Adrien Biliotti, *La Banque Impériale Ottomane*, Paris, Henri Jouve, 1909; Edhem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine: Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihden İzler*, İstanbul, Osmanlı Bankası, 1997; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul, Osmanlı Bankası, 1999.
13. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Sıra No: 923.
14. Hüseyin Al, "Osmanlı Devletinde Kurulan İlk Banka: İzmir Bankası (Symrna Bank)", *Active*, no. 2 (Ağustos-Eylül 1998), s. 90-94.
15. BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Sıra No: 943, Vesika: 2.
16. Hüseyin Al, "Osmanlı Devletinde Kurulan İlk Banka: İzmir Bankası (Symrna Bank)", s. 93-94.

İsveç devleti umûr-ı ecnebiyesi nâzırı tarafından bin sekiz yüz kırkiki senesi Mayıs'ının onu tarihiyle müverrahan Dersaâdet'de mukîm devlet-i müşârünileyhâ maslahatgüzârı mösyö Nesta'ya vârid olan tahrîrâtın hülâsası tercümesidir.

Şehr-i Nisân'ın onüçü tarihiyle müverrahan onbeş rakamıyla vârid olan tahrîrâtınız hâşiyesinde İzmir'de mütemekkin tüccâr tâifesi ittifâkıyla şehr-i mezkûrda vaz' ve teşkîl olunan bankanın düvel-i ecnebiyeden birinin taht-ı himâyetine idhâli şartnâmesi iktizâsından bulunarak tüccâr-ı merkûme İzmir'de mukîm İsveç konsolosu mösyö Dankelman'a mürâcaatla himâyetini taleb ve iltimâs etmeleriyle konsolos-ı mûmâileyh evvel emirde cenâbımızın bu bâbda muvâffakiyetini istihsâle vakit bulamayarak ol vechile vâki' olan iltimâsın kabulünü lâzıme-i hâlden add eylemiş olduğu tafsîlâtı haşmetlû kıral cenâblarının manzûru oldukda hayretini müstelzem olmuşdur. Memâlik-i Mahrûsa-i Osmaniye'de mukîm tebaa-i ecnebiye ve gerek berâtlu ta'bir olunanlar haklarında düvel-i ecnebiye sefâretleri taht-ı himâyesine vaz' olunmaları misillü mine'l-kadîm ittihâz olunan usûl ve âdet kıral cenâblarının ra'nen malûmu ise de ancak memâlik-i devlet-i aliyyenin büyük şehirlerinde ikamet üzere olan tüccâr taifesinin kendi devletlerinden mâadânın himâyetini istihsâle kalkışdıklarını kıral-ı müşârünileyh tahattur edemeyip çünkü gerek devlet-i aliyyeye ve gerek bize bir vechile tevâfuk edemeyecek böyle bir usûfün tervîcini iltizâm hukûk-ı milele ve hukûk-ı seniyye-i devlet-i aliyyeye mugayir bir hareket demek olacağı âşikârdır ve kıral-ı müşârünileyh cenâbları ale'd-devâm mesâlih-i dâhiliyelerine mesâi-i müdekkikânelerini hasr etmekle kendi politikalarına merbût olan mevâdd-ı ma'nen bihâdan mâadâ mesâlih-i hâriciye ile bi'l-fiil meşgûl olamayıp bu vechile bir aher devletin umûr-ı dâhiliyesine bir sûretle müdâhale garazından ibâret olabilmesi meşhûd olan birtakım taahhüdâtı iltizâm etmek kıral-ı müşârünileyhin niyet ve efkârına bir vechile muvâfık olmadığı derkârdır. Binâberin İzmir'de mukîm konsolosumuzun bu madde hakkında kendisine olunan teklîfi kabûl etmesi esbâb-ı meşrûya mebnî kıral-ı müşârünileyh de asla marzîsi olmadığını ve müşârünileyhin bu vechile mazhar olacağı i'timâd-ı samimîden hâsıl olan mahzûziyetini beyân ile ber-minvâl-ı muharrer konsolos-ı mumâileyhe arz olunan himâyeti kabûle metbû'-i mufahhamını kıral cenâblarının ruhsatı olmadığını sâlifü'z-zikr İzmir Bankası hissedârlarına i'lân ve beyân ve haklarında lâzım gelen riâyetin iktizâsından olan her gûne tedâbir-i münâsibesinin i'mâliyle teklîf-i mezbûru redd eylemesi icâb-ı hâlden buyurulduğunu konsolos-ı mumâileyhe ifâde ve tefhîme cenâbımızı davet ederim. [10 Mayıs 1842]

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Sıra No: 943, Aded: 3, Vesika: 1.

Dersaâdet'de mukîm İsveç devleti maslahatgüzârı tarafından bin iki yüz kırküç sene-i iseviyesi şehr-i Kanûnsânî'nin sekizi tarihiyle müverrahan Bâbıâli'ye takdîm olunan takrîr-i resmînin tercümesidir.

Nezd-i devlet-i aliyyede mukîm İsveç devleti maslahatgüzârı İzmir'de bazı tüccâr taraflarından cânib-i devlet-i aliyyeden bilâ-istizân hodbehod vaz' ve teşkîl olunan bir banka şirketi hakkında İzmir'de mukîm İsveç konsolosu tarafından müsâade olunan himâyet aleyhine iddiâyı şâmil geçen mâh-ı Zilkade'nin yirmidokuzu tarihiyle müverrahan makâm-ı vâlâ-yı nezâret-i hâriciyeden tarafına irsâl buyurulmuş olan müzekkereyi şehr-i câri'nin ikinci günü ahz birle kesb-i mefharet etmiş olmasıyla bu madde hakkında mumâileyh Bâbıâli'ye bazı izâhâtı şâmil cevâb i'tâsına müsâraat etmişdir. Şöyle ki maslahatgüzâr-ı mumâileyh sâlifü'z-zikr banka tarafından matlûb olan mes'ele-i himâyete konsolos-ı mumâileyh tarafından muvâfakat gösterildiğini istihbâr eylediği anda keyfiyeti devleti tarafına arz ü beyân etmiş olduğundan devlet-i müşârünileyhâ bin sekiz yüz kırkiki sene-i iseviyesi Mayıs'ının onu tarihiyle müverrahan tarafına bir kıt'a tenbîhnâme irsâliyle mezkûr banka hakkında İsveçli himâyetinin müsâadesine dâir konsolos-ı mumâileyhe olunan teklîfin kabul edilmesi kıral-ı müşârünileyhin marzisi olmadığı beyânıyla konsolos-ı mumâileyhin bu bâbda tedâbir-i mukteziye i'mâliyle izhâr-ı muvâfakat etmemesi lâzımeden bulunduğu kendisine ifâde ve tefhîm olunması te'kîd olunmuş olduğuna binâen maslahatgüzâr-ı mumâileyh tenbîhnâme-i mezkûrenin konsolos-ı mumâileyhe teblîği husûsunda tecvîz-i kusûr etmemiş ve şehr-i

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Sıra No: 943, Aded: 3, Vesika: 1, 2 ve 3.

Haziran'ın onu tarihiyle muverrahan konsolos-ı mumâileyh tarafından cevâben vârid olan tahrîrâtda kıral-ı müşârünileyhin bu bâbda niyet ve efkârı mumâileyh tarafından icrâsının isti'câli hakkında asla şüphe bırakmayacak sûretde kat'î olduğundan bahisle buna mebni zikr olunan bankanın cemiyet-i umûmiyesine hitâben şehr-i Haziran'ın dokuzu tarihiyle müverrahan tarafından bir mektûb tahrîriyle kıral-ı müşârünileyhin emr ü tenbîhi vechile her güne tedâbir-i mukteziye ve suver-i münâsibenin i'mâliyle devletinin muvâfakatı olmayarak muvakkaten müsâade etmiş olduğu himâyetin ibkası vüs'atde olabileceğini beyân ve i'lân etmişdir. Binâberîn işbu tafsîlât-ı meşrûhadan ve gerek marrü'z-zikr İsveç devleti tarafından vârid olup icmâli leffen takdîm kılınan tenbîhnâme-i resmiye meâlinden devlet-i aliyyenin meczûm-ı âlîsi buyurulacağı vechile zikr olunan İzmir Bankası bir müddetcik tahsîl etmiş olduğu İsveç himâyetinden fî mâ'-ba'd mütemetti' olamayacağı çend mâh mukaddem tarafına resmen bildirilmiş ve bu cihetlerle haşmetlû kıral cenâbları memâlik-i mahrûsada bulunan me'mûrlarının umûr-ı dâhiliye-i saltanat-ı seniyyeye bir vechile müdâhalelerini tecvîz etmek şöyle dursun me'mûrîn-i mümâileyhüm taraflarından devlet-i aliyye hakkında lâzım gelen kâffe-i hürmet ve riâyetin ifâsına bezl-i makderet olunmak dâimâ matlûb ve mültezem bulunduğundan kıral-ı müşârünileyhin işbu niyât-ı hayırhahânesi nezd-i devlet-i aliyyede rehîn-i şükrân olacağı aşikârdır. Kaldı ki mezkûr bankanın fesh ü ilgâsı İzmir'de mukîm İsveç konsolosu tarafından i'lân olunmasına dâir devlet-i aliyyenin iltimâs-ı âlîyesine cevâben çünkü mezkûr bankanın hissedârları İsveç devletinin tebaasından olmayarak birtakım ecnebi Avrupa tüccârından ibâret bulunması ve husûsiyle devlet-i müşârünileyha himâyetinin henüz mezkûr banka üzerinden alenen ref' olunmuş olması cihetiyle işbu men' sûretinin icrâsı devlet-i müşârünileyhâ me'mûrînine aid olmadığı beyânını maslahatgüzâr-ı mûmâileyhe zâten derkâr olan fart-ı ta'zîm ve riayetin tecdîdine vesile-i hasene ittihâz etmişdir. [8 Ocak 1843]

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Sıra No: 943, Aded: 3, Vesika: 2.

Senîyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şîyemâ devletlû inâyetlû âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri

Malûm-ı âlî buyurulduğu üzere geçenlerde İzmir'de efrenc tâifesinden bazı eşhâsın banka ta'bîriyle tertîb etmiş oldukları cemiyete İzmir'de kâin İsveç konsolosu tarafından i'tâ olunan himâyetin ahz edilmesi İsveç maslahatgüzârına ifâde ve beyân ve ol bâbda kendüye bir kıt'a müzekkere i'tâsı alınması iltimas ve ityân kılınması ve nezâret-i hâriciye marifetiyle kaleme alınan müzekkere müsveddesi hâk-ipây-ı hazret-i şâhâneye arz ü takdîm ile memâlik-i mahrûsa-i şâhânede tebaa-i ecnebiyenin bu makule şey ihtiyârına şürû ve ibtidâr eylemeleri hâlen ve istikbâlen muzır olarak def'i icâb-ı hâlde olduğundan müzekkere-i merkûmenin bir sûreti maslahatgüzâr-ı mumâileyhe i'tâ ve diğer sûreti dahi atûfetlû Sâlih Paşa hazretlerine ba's u isrâ birle ba'dezîn bu makûle hâlât vukû'a gelmemesinin istihsâl-i esbâbı emr ü fermân buyurulmuş ve mûcibince icâbı icrâ olunmuşdu. Bu madde hakkında konsolos-ı mersûmun tutduğu usûlü devleti kemâliyle takbîh ederek bilâ-istizân vermiş olduğu himâyetin istirdâd ve kendisinin ve memâlik-i mahrûsa-i şâhânede bulunan sâir İsveç konsolosları ve me'mûrlarının bu misillû umûr-ı dâhiliye-i saltanatı seniyyeye müdâheleden ihtirâz edilmesi meâlinde devleti cânibinden kendüye müceddeden emir gelmiş ve zikr olunan bankanın ref'-i himâyetine dâir konsolos-ı mersûm tarafından mahsûsan i'lânnâme neşr olunduğunu mübeyyin mersûmun vürûd eden kâğıdı hülâsasıyla devlet-i müşârünileyhâ umûr-ı ecnebiyesi nezâretinin mektûbu sûretini maslahatgüzâr-ı mumâileyh bir kıt'a takrîriyle nezâret-i müşârünileyhâ makamına gönderib iktizâsını iş'âr etmiş olmağla zikr olunan mektûb ve takrîr tercümeleri manzûr-ı şevket-mevfûr-ı cenâb-ı pâdişâhî buyurulmak üzere irsâl-i sûy-i sâmileri kılındığı ve mezkûr tercümelerin sûretleri leffiyle keyfiyetin müşîr-i müşârünileyhe iş'âr ve mahallince icâbının icrâsına ibtidâr olunması muvâfık-ı emr ü irâde-i seniyye-i cihânbânî buyurulur ise ol vechile harekete mübâderet olunacağı beyânıyla tezkere-i senâveri terkîm kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Râhe-pîrâ-yı tevkîr olan işbu tezkere-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikr olunan mektûb ve takrîr tercümeleri meşmûl-i nigâh-ı şevket-iktinâh-ı hazret-i şâhâne buyurulmuş ve iş'âr ve istizân buyurulduğu üzere mezkûr tercümeler sûretlerinin leffiyle keyfiyetin müşîr-i müşârünileyhe iş'âr ve mahallince icâbının icrâsına ibtidâr olunması müteallik ve şeref-sudûr buyurulan emr ü irâde-i meâli-âde-i cenâb-ı mülûkâne iktizâ-yı âlîsinden bulunmuş ve mezkûr tercümeler yine savb-ı sâmî-i âsafîlerine iâde ve tesyâr kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. [20 Muharrem 1259 / 20 Şubat 1843]

BOA, İrâdeler, İrâde-i Hâriciye, Sıra No: 943, Aded: 3, Vesika: 3.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI

Tülay Artan: Yanıbaşımızdaki Tarih

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin aralık ayı konuğu Tülay Artan'dı. Toplantı 23 Aralık'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde tamamlayan Doç. Dr. Tülay Artan, doktora çalışmasını Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde yapmış. Tarihyazıcılığı, tarih ve sosyal bilimlerde araştırma metotları, Ortadoğu tarihi ve tarihyazıcılığı, Osmanlı sanatı ve mimarisi, 15. ve 16. yy'larda kültürler arası mimarlık tarihi, 18. yy Avrupa ve Osmanlı sanat, mimarlık ve maddi kültür tarihi alanlarında uzman olan ve bu konularda birçok yayını bulunan Artan, halen Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi.

YOLU UZUN TUTMAK

Yakın döneme kadar tarihçiliğin bir meslek olarak algılanmaması, Tarihçinin Mutfağı toplantılarına davet edilen konukların sık sık dile getirdikleri sorunlardan biri. Günümüz tarihçilerinin birçoğu bu sorunla karşılaşmış. Bu yüzden birçok tarihçi entelektüel serüvenlerinin başlangıcında, tarihi bir hobi alanı olarak görmüş ya da içindeki tarih sevgisini ancak tatlı bir tesadüf sonucu keşfedebilmiş. Tülay Artan da -kendi deyimiyle- "yolu uzun tutan" tarihçilerden olduğunu belirterek toplantıya başlıyor:

"Üniversiteye hazırlanırken, neslimin genel yazgısı bende de tezahür etmişti diyebilirim. Yani, liseyi bitirirken, bir taraftan ailemin isteği olarak tıp; diğer taraftan öğretmenlerimin isteği olarak ya doğal bilimler, ya da bir mühendislik dalı; kendi gençlik arayışım içinde ise biraz o dönemdeki Cousteau belgesellerinin de etkisiyle, denizaltı biyolojisi; ayrıca tanıdığım mimarların yaşantısına herhalde özendiğim için de mimari okumak istiyordum. Hiçbir yeri kazanamazsam diye de antropolojiyi listemde tutuyordum. Sonuçta, kendimi rasyonel bir ilk tercih olduğu için ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde buldum."

ODTÜ'nün, öğrencilerine sağladığı entelektüel olanaklardan büyük ölçüde yararlandığını belirten Artan, "Birçok okulda öğrenci veya öğretim üyesi olarak bulundum. Ancak ODTÜ aidiyetim her şeyin önünde gelir" diyor:

"ODTÜ'deyken mimarlık tarihi derslerine girmek hep çok keyifli bir şey oldu. Gene de ben hep süreçlerle ilgileniyordum; hiçbir zaman tek tek binalar, mimarlar ya da mimari stiller beni çekmedi. Süreçler deyince, mesela mimarlığın bir meslek olarak ortaya çıkışı ya da yapım faaliyetini etkileyen faktörler, önceleri ekonomik ve sosyal yapı, giderek zihinsel ve kültürel yapı üzerinde kafa yormaya başladım. Aslında başladık demeliyim. Çünkü, içinde yaşadığım 70'ler sonu, 80'ler başı Türkiye'sinin o zaman bana çok somut gözüken gerçekleri, yani çarpık kentleşme, köyden kente göç, bir yandan alternatif konut üretim süreçleri ya da teknoloji arayışları, diğer yandan yöresel *(vernacular)* mimari, yani mimarsız mimari dediğimiz olgu ve yitirilen kültürel miras kaygıları, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde genel olarak paylaşılan bir kültürün ortak öğeleriydi. Ayrıca Huricihan İslamoğlu ve Çağlar Keyder, benim neslimden birkaç mimarlık öğrencisi için 1970'lerin sonunda yeni ve heyecanlı bir dünya açtılar. Yani benim de o dönemki ilgilerim, mimarlık tarihi derslerinin dışında, ODTÜ'nün ortak kültürü içinde belirlendi gibi geliyor bana. Bu sırada çokça gezme fırsatı bulabildim. Anadolu ve Batı Avrupa uygarlıklarıyla, kitaplar ve filmler dışında da tanışma fırsatım oldu. Bunları söylüyorum, çünkü bugünkü tarihçiliğimin bağlantıları gene de mi-

marlık eğitimi ve bu görsel dünyada yaşadığım deneyimlerin uzantısında şekillendi gibi."

İLHAN TEKELİ'DEN BİR TAVSİYE

Yüksek lisansını da "avangard" bir tezle ODTÜ Mimarlık bölümünde tamamlayan Artan, Prof. İlhan Tekeli'nin yönlendirmesiyle Ağa Han Vakfı'nın Harvard ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde verdiği burs ile MIT'ye İslam sanatı ve mimarisi çalışmak için gider: "Burada benim ilgimi çeken iki yeni alan vardı; İslam dünyası ve Rönesans. Harvard'da İslam sanat tarihinin önde gelen ismi Oleg Grabar ile çalışma fırsatı bulurken, ünlü Rönesansçılardan, James Ackerman'dan Harvard'da, Kurt Forster ve Henry Millon'dan MIT'de dersler aldım. Ayrıca ODTÜ'deki şekillenmenin uzantısı olarak bir taraftan da kuramsal dersler almaya başladım. Ama, ODTÜ geçmişimin üzerine bu büyük bir hayal kırıklığı oldu. Bir dönem oradaki tartışmalara göre çok daha ileri olduğumu düşündüğüm oldu; fakat olgusal bilgi açısından son derece zayıftım. Yani hiç tarih bilmiyordum: Avrupa ya da İslam tarihinde, kim kimden önce gelir vs hiçbir şey bilmiyordum. Böylece son derece ıstıraplı bir öğrenme, bu tür olgusal bilgi biriktirme dönemi yaşadım. O sıralarda Harvard ve MIT çevresinde, hiçbir Osmanlı tarihçisi ya da Osmanlı ile ilgili bir program yoktu; bir tek Osmanlıca dersleri veriliyordu. Biraz el yordamıyla, ikinci yılımda Prof. Şinasi Tekin'den Osmanlıca derslerine başladım."

GERİLEME PARADİGMASI

Doktora programının ikinci yılındayken Suraiya Faroqhi'nin bir yıllığına Harvard'a gelmesini "hayatımdaki şanslı tesadüflerden biri" diyerek aktaran Artan, bu yoğun öğrenme döneminde öncelikle Osmanlı tarihinin ağırlıklı olarak 16. ve 19. yy'larının çalışıldığını fark etmesi üzerine, özellikle 18. yy üzerine eğilmeye başladığını belirtiyor ve Faroqhi tarafından çok desteklendiğini söylüyor :

"18. yy'ın Lale Devri diye kurgulanması ve özellikle gerileme paradigması, beni entelektüel olarak irkiltti demeliyim. Yani Osmanlı tarihinde Kanuni Sultan Süleyman sonrasının, olduğu gibi gerileme olarak gösterilmesi, öte yandan Braudel'in *II. Filip Devrinde Akdeniz*'inde Osmanlı için kabul ettiği gerileme paradigmasını, 1982'de İngilizcesi yayınlanan üç ciltlik *15-18. Yüzyıllarda Maddi Uygarlık ve Kapitalizm*'de terk etmesi ve Osmanlıda 19. yy öncesinde bir gerileme söz konusu olmadığını, gerilemeden söz edemeyeceğimizi söylemesi sanırım, ODTÜ formasyonum itibariyle benim bu konuya ilgi duymama neden oldu. Bu neyin gerilemesiydi, ne anlamda gerilemeydi, 350 yıl süren gerileme olabilir miydi? Ayrıca Osmanlı sanatında duraklama, hareketsizlik, dejenerasyon vb olarak tarif edilen şeyler bana çok güzel, yani 16. yy objelerine ya da mimarlığına tercih edebileceğim şeyler gibi gözüküyordu. O zaman, bunları ve bu dönemi neye göre dejenerasyon olarak tarif edeceğiz türü sorularla, gerileme paradigması üzerinde epey çalıştım."

Bu çalışmasını giderek bir tarihyazımı ve karşılaştırmalı tarihçilik problemi haline getirip, mimari çevre, yaşam standartları ve maddi kültür konularında daha fazla olgusal bilgi ile donatmaya başlayan Artan, 18. yy'da İstanbul, Kahire ve Halep'te şehirli kültürü üzerine tez araştırmasını yapmak için 1986'da İstanbul'a geldiğinde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırma izni için başvurur. İznin çıkmasını beklerken Şeriye Sicillerini incelemek için İstanbul Müftülüğü Arşivi'ne de başvuran Artan, bir yıl kadar burada çalışır. Tez konusu burada şekillenir.

DOKTORA TEZİNDEN MİRAS KALANLAR

Tez çalışmasını sürdürürken ilgisini çeken birçok konuyla karşılaştığını belirten Artan, son on yıldır üzerinde çalıştığı konuları şöyle aktarıyor:

"(1) Tezimde bir bölüm olan, İstanbul'un fizik yapısındaki değişimde, dönüşümde belli bir rol oynamış sultanefendiler, yani padişah kızları, kızkardeşleri, kardeş kızları ile giderek daha fazla ilgilendim. Herhalde bundan sonra da bir süre bunlarla uğraşmaya devam edeceğim. Fakat ilgim, başlangıçta hanedan kadınlarının İstanbul topografyasına etkisi ile sınırlıyken, giderek bu mimariyi ortaya çıkaran güçler, yani bunların gelir kaynakları, toprak düzeninden pay almaları, imparatorluk ritleri ve sembollerine ortaklıkları, yaşam standartları, harcamaları, buradan da hareketle sarayların içindeki yaşam, dolayısıyla maddi kültür gibi çok büyük bir alana yayıldı. (2) Üzerinde çalışmaya devam ettiğim konulardan bir tanesi de, Lale Devri efsanesi diyebilirim. 18. yy'ın ilk çeyreğinde dikkati çeken saraylı gösterişin gerçek çehresi ve nicel boyutları neydi? Kuşkusuz her devirde görkemli olagelen saray yaşantısının, daha öncesi ve sonrasından asıl farkı neydi? Hanedan ve rical nereden, ne kadar kazanıyor; nerelere harcıyordu? Bu konularda ciddi rakamlar, karşılaştırmalı istatistikler olmadan konuşmaya devam ediyoruz. Bugün ikincil literatürde Lale Devri olarak adlandırılan bu döneme atfedilen debdebenin hangi maddi ölçüler içinde yaşandığı, ancak elitin reel gelir ve gider rakamları üzerinde adamakıllı çalışıldığında ve elde edilen bulgular daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, açıklığa kavuşturulabilir. (3) Yine bağlantılı bir şekilde 17. ve 18. yy'da sadrazam hanelerinin oluşumu, kapıkullarının büyüklüğü, kompozisyonu ve ekonomik kapasitelerini inceliyorum. Öncelikle Damad İbrahim Paşa ve Fatma Sultan'ın hanelerinin iç yapısını yayına hazırlıyorum. (4) Saray, sahilsaray, bahçe, kasır ve köşk inşaatı; bunların tefrişi; giyim, kuşam ve eğlence giderleri; hediye tevcihleri, böyle bir istatistiksel karşılaştırmanın temel kategorilerini oluşturabilir. Ben özellikle törensel ve gündelik yemek harcamaları ile ilgileniyorum. (5) Ayrıca, gene henüz sicilleri okurken yöneldiğim bir başka konu da, tarih anlayışımızı hayli zenginleştirebilecek bir alan olan biyografiler, aile tarihleri, prosopografik çalışmalar ve hukuk. "

TOTAL TARİH

Artan ancak toplum yaşantısı, ekonomi, hukuk, idari yapı, din, siyasal düşünce, sanat ve edebiyatın hepsine birden bakıldığında bir tarihsel analizin bütünlük kazandığını söylemektedir:

1995'teki VII. Uluslararası Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihi Kongresi sırasında, Heidelberg'in, yapımına 13. yy'da başlanan şatosunda. Aşağıda Neckar nehri ve vadisi.

"Aile, toplumsal cinsiyet, zihniyet, maddi kültür, gündelik yaşam ve yaşam standartları, tüketim biçimleri vb alanlarını da içine alan bir 'total tarih' arayışı doğrultusunda atılan adımlar, hâlâ, postmodernlik, hafif ve eğlenceli konularla uğraşmak suçlamalarına maruz bırakılabiliyor; ya da belge yok veya altından kalkılamayacak kadar çok ve dağınık gibi iddialarla ciddi tarihçilerin ilgi alanı dışında tutulmaya devam ediyor.

Günümüz tarihçiliğinde bu gibi görüşler artık terk edildi. Tarih giderek antropolojiyle kucaklaşırken iktidar kimin elindeydi ve nasıl kullanılıyordu sorularına yanıt arayan tarihsel analizler, saltanat biçimleri, iktidar kavgaları ve meşruiyet arayışlarında hem eylem, hem söylem düzleminde kullanılan çeşitli simgeleri, örneğin, mimari yapıların ve kent planlamasının sunduğu ipuçlarını; resim ve heykelleri; bayrakların ve giysilerin dünyasını; monarşinin ve tebaanın (çoğunlukla farklı) inanç, büyü ve kutsallık dünyalarını; tören, şenlik ve ziyafetleri gitgide daha fazla kucaklıyor."

MADDİ KÜLTÜR VE İLGİSİZLİK

Maddi kültür alanındaki çalışmalarıyla dikkat çeken Artan, Türkiye'de bu konu üzerinde çalışmanın bazı özel zorlukları olduğunu vurguluyor:

"Tabii maddi kültür nedir, kimin maddi kültürüdür, tarihimizin hangi dönemi ya da dönemleri çalışılabilir ve çalışılmalıdır, hangi coğrafya ya da coğrafyalara ait olan maddi kültür öbekleri sergilenebilir, yani İstanbul'un diyelim ki Mardin'e göre şansı daha mı fazladır, daha mı azdır, suriçi İstanbul mahallelerini incelemek bu açıdan daha mı zengin malzeme sunar, yoksa İstanbul'un başka bir coğrafyası mı? Bu tür sorular ne Osmanlı tarihçileri arasında tartışılmakta, ne de hiç değilse geç dönem için bu malzemeyi bir ölçüde hâlâ elinde tutmakta olan ama bunun farkında olmayan kitlelere böyle herhangi bir fikir ulaşıyor. Yüzyıllar boyunca İstanbul'da hemen her beş-on yılda bir rüzgârın kuvvetine göre bir ya da birkaç mahalle birden yanıyor; ahşap evler içlerindeki İznik tabakları, tombak sahanlar, Uşak halıları, Bursa dokumaları, kitaplar, lambalar vs ile yok oluyor. Öte yandan, depremlere dayanabilmiş Osmanlı anıtsal mimari örnekleri, her ne kadar salt varlıklarıyla yaratılma süreçlerine tanıklık edebiliyorlarsa da, bunların tasarım ve yapım aşamalarını günümüze aktaracak eskizlere, mimari çizimlere ya da inşaat araç gereçlerine ulaşmak hemen hemen imkânsız gibi. Oysa bunlar, bir toplumun yaratıcılığını resmedebilmek için olmazsa olmaz maddi kültür unsurları. Diğer yandan Batı örnekleriyle karşılaştırırsanız, Topkapı Sarayı hiçbir zaman işgal edilmemiş, yağmalanmamış; yani böyle büyük bir tahribat görmemiş olmasına rağmen saray koleksiyonları tamamen yitirilmiş durumda, ya da eritilmiş diyebiliriz. Çünkü gerçekten, kelimenin tam anlamıyla eritilmiş, yani her maddi kriz döneminde gümüş-altın objeler darphaneye gönderilerek eritilip sikke haline getirilmiş. Bu arada altını çizmek gerekir ki eritilerek para, sikke basımında kullanılamayacak türden eserler de yok olmuş. Bu tür maddi kültür nesneleri tümüyle yok olduğundan, Osmanlıların diyelim ki hayvan sevgisi ya da çocuk sevgisi, çocuklarla büyüklerin oynadığı oyunları, iç dünyaları, korkuları, coşkuları vesaire maddi kültür tanımı içinde bugüne kadar yansıyamamıştır. Aslında bunlara dair belgeler bulabiliyoruz. Yani saraylar için yapılan alışverişlerde bu tür nesnelerin sıralandığını, çok tatmin edici olmasa da tanımlandığını görebiliyoruz. Son yıllarda müzayedelerde sık sık satışa çıkarılan gündelik kullanım araç ve gereçlerinin neredeyse tümü 19. yy yapımı Batı kökenli nesneler olduğundan, Tanzimat öncesinin Osmanlı zevki, yaşam tarzı ya da yaşam standartları konusunda bilgi verememekte. İşte tek çare arşiv belgelerine dönmek oluyor. Bu yakalayamadığımız dünyaya ait zengin bir görüntü verebilecek belgelere sahibiz, ama fazla ilgi yok diyebilirim. Çünkü hâlâ bunu ne kadar inkâr etsek de maddi kültür 'hafif tarihçilik', yani böyle eğlenceli bir şey, fazla da ciddiye alınmaması gereken bir alan olarak görülüyor. Bense tamamen bunlarla uğraşıyorum. Yani ciddiye alınmayacak konularla ve gerçekten çok keyif alarak, yani bulgularımdan ve bunların açtığı dünyadan, son derece keyif alarak çalıştığımı söyleyebilirim."

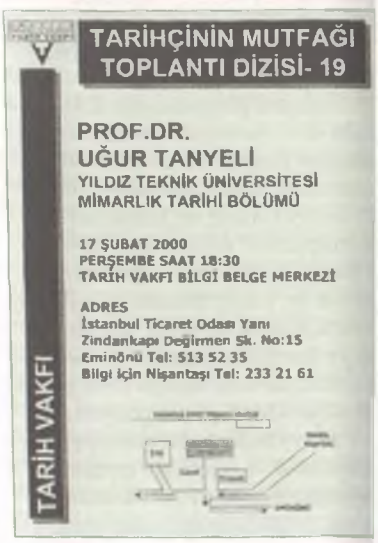

BİR BABIÂLİ YAYINCISININ PORTRESİ

Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıraçan)

Dr. BAŞAK OCAK GEZ
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp
Tarihi Enstitüsü
araştırma görevlisi

İbrahim Hilmi Çığıraçan.

Babıâli kitapçı ve yayıncılarının Türk yayın dünyasının gelişiminde oynadıkları önemli rol, ne yazık ki tam olarak incelenmiş ve gün ışığına çıkarılmış değildir. Hele hele 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İstanbul yayıncılığını özellikle Ermeni ve İranlı kitapçıların ellerinde bulundurdukları düşünüldüğünde, az sayıdaki Türk kitapçı ve yayıncılarının katkıları, bizim için ayrı bir önem de taşımaktadır.

Kitabhane-i İslam ve Askerî sahibi İbrahim Hilmi Çığıraçan, Bâbıâli yayıncılığını adeta tekelleri altına alan Ermeni ve İranlı yayıncıların arasında başarı sağlayan bir Türk yayıncısı olması ve 1896'da başladığı mesleğini, ölüm tarihi olan 1963 yılına kadar, karşılaştığı bütün zorluklara rağmen sürdürebilmeyi başarması açısından ayrıcalıklı bir statüye sahiptir.

Çığıraçan'ın mesleğe atıldığı dönem, II. Abdülhamid devrinin sansür uygulamalarının doruğa ulaştığı yıllara rastlamaktadır. O, bu güç koşullar altında başladığı mesleğini, II. Meşrutiyetin, Balkan Savaşlarının, I. Dünya Savaşı'nın ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın çalkantılı, buhranlı yıllarında da sürdürmüş, Harf Devrimi'nden ve okul kitaplarına ilişkin program değişikliklerinden kaynaklanan önemli ekonomik sarsıntılara rağmen ayakta kalabilmiş emektar bir yayıncıdır.

Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıraçan, 1879 yılında[1] Tuna boyunda bir Romanya kenti olan Tulcea'da (Tulça) doğmuştur. Aslen Kazanlı olup Romanya muhacirlerindendir.[2] Ailesi 1883 yılında İstanbul'da Sarıgüzel'e yerleşmiş ve Hilmi Bey bu semtteki bir mahalle mektebinde öğrenim hayatına başlamıştır. Hakkında pek az şey bildiğimiz çocukluk dönemi, ekonomik sıkıntılar içinde geçmiştir.

Çocukken küçük bir demir dökümhanesinde çalışmaya başlamış;[3] 12-13 yaşlarında ise Galata'da Voyvoda Caddesi'nin yan sokaklarında bulunan bir evde, Rusyalı Musevi bir ailenin yanında terzi çırağı olarak iş hayatına devam etmiştir.[4] Ancak tıpkı diğeri gibi bu işin de kendisine uygun olmadığını anlayarak kısa zamanda bu işten de ayrılacaktır. Okumaya olan tutkusu, onun hayatına çok farklı bir yol çizecektir. Daha terzi çırağıyken, öğle tatillerinde Ebuzziya Tevfik'in matbaasına uğrayıp, baskı makinelerinin işleyişini izlemekte, basılmış olan kitaplara bakmakta, bozuk formaları alarak tatil saatlerinde bunları gözden geçirmekte ve geceleri iki üç saatini de kitap okumaya ayırmaktadır. Onun bu kitap merakı, Ebuzziya'nın kulağına gitmiş ve Ebuzziya Tevfik, kendisine külliyatından seçtiği 25 adet kitabı hediye etmiştir. Bu külliyatın içinde yer alan Benjamin Franklin'e ait eser,[5] onun yayıncılık hayatına atılmasını sağlayan en önemli etken olacaktır. Yine, kendisinde gazetecilik hevesini uyandırdığı için hayatında önemli bir yer tutan diğer bir eser de Münif Paşa'nın *Mecmuayı Fünun*'unda okuduğu Edison'un biyografisidir ve bu eserlerin yaşamındaki önemini sık sık dile getirecektir.[6]

İbrahim Hilmi, yayıncılık hayatına mürettip (dizgici) olarak adım atmıştır. 1895 yılında *İkdam* gazetesine girerek gazetenin makinelerini kurmaya başlamıştır. Bununla birlikte *İkdam*'ın abone kayıtlarını da düzenlemektedir. Zamanla, *İkdam*'ın idare bölümüne geçişinin nedenini ise kendisi, yazarlarla diyalog kurmak ve mütalaasına güç vererek bilgisini arttırmak arzusu olarak göstermektedir. Bu gazetede ayda yüz kuruşa birkaç ay çalışmıştır; ancak kısa bir süre sonra, aldığı paranın temel ihtiyaçlarını bile karşılamaya yetmemesi yüzünden gazeteden ayrılarak bir avukatın yanında dava ta-

İbrahim Hilmi Bey'in, 1909'da Bölüğün Muharebesi adlı eserin çeviri ücreti olarak 25 lirayı erkân-ı harbiye binbaşılarından Mustafa Kemal'e (Atatürk) verdiğine dair belge.
Abdullah Tanrınınkulu arşivi

kibi işleriyle uğraşmaya başlamıştır.[7] *İkdam*'dan ayrıldıktan sonra yeni açılmış Ticaret-i Âliye mektebine girmiştir. Aynı zamanda öğleden sonraları, yanında çalıştığı avukatın mahkemelerdeki işini yürüterek geçimini sağlamaktadır; fakat avukatın, yarım günlük bir çalışma ile yetinmemesi üzerine okuldan da ayrılmak zorunda kalmıştır.[8] Bu sırada Ticaret okulunun üçüncü sınıfına geçmek üzeredir.[9]

Nihayet düşünü kurduğu kitapçılık mesleğine, biriktirdiği beş Osmanlı altını ve iki hayırsever kişinin yardımıyla 21 Kanunusani 1896 tarihinde Babıâli'de Kitabhane-i İslam adında küçük bir kitapçı dükkânı açarak atılmıştır. Bir süre sonra, kitaphanesinin adını Kitabhane-i İslam ve Askerî'ye çevirerek daha başlamadan biten dinî yayıncılık alanını askerî alandaki yayıncılığa yöneltmiştir. İbrahim Hilmi'nin Kitabhane-i İslam'dan Hilmi Kitabevi'ne gelinceye dek kitaphanesinin geçirdiği isimsel ve mekânsal değişiklikler ve bunların nedenleri, bir sonraki makalemizde ele alınacağından, burada yalnızca, Hilmi Bey'in Türk yayın dünyasındaki yeri ve yayın faaliyetleri üzerinde durmakla yetineceğiz.

Hilmi Bey, kitaphanesini açtıktan bir yıl sonra, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında kitaphanesinin yayınlayacağı kitaplara abone kaydetmek amacıyla savaş bölgesi olan Teselya ve civarına bir yolculuk yapmayı bile göze almış; sonuçta binlerce subaya hem kitaphanesini tanıtarak hem de kitaphanesine abone kaydederek İstanbul'a dönmüştür. Döner dönmez söz konusu kitapları yayınlayıp abonelere göndererek sözünü yerine getirmiştir.

Bu tarihlerde Avrupa'da süreli yayınlar da dahil olmak üzere pek çok askerî eser basılmaktayken Türkiye bu konuda büyük bir sessizlik içindedir. Dolayısıyla Kitabhane-i İslam ve Askerî, bu alanda geniş çapta eser yayınlayan ilk özel kitaphanedir.[10] Avrupa'da yayınlanan askerî eserleri yakından izleyen Hilmi Bey, ordu mensuplarını bilgilendirmeye yönelik olarak hem içerik hem görünüm açısından kaliteli kitaplar yayınlamaya çalışmıştır.

Askeri çevrenin ilerigelenleriyle kurduğu yakın ilişkiler sayesinde on beş yıl kadar sürdürdüğü bu alandaki yayıncılıkta kendisine sağlam bir yer edinen Hilmi Bey, üst rütbeli ordu mensuplarından kolağalarına dek pek çok kişinin askerî kitaplarını yayınlamıştır. Aynı zamanda, Matbaa-i Seraskerî'nin ve Mekteb-i Harbiye-yi Şahane matbaasının yayınladığı kitapları ciltlettirerek seri bir şekilde arzu edilen yere göndermeye çalışmış ve hem bu kitapların hem de kendi yayınladığı kitapların künyelerini içeren kitaphanesine ait ayrıntılı fihristlerle, en ücra köşelerde bulunan pek çok ordu mensubunun basılan eserlerden haberdar olmasını amaçlamıştır.[11] Yayınladığı 200 civarındaki askerî eserin içinde onun, kitaphanesi için onur duyulacak bir ürün olarak nitelendirdiği Mustafa Kemal'e (Atatürk) ait iki tercüme kitap da bulunmaktadır.[12]

Bu alandaki bir diğer çalışması ise, 1914 yılında, yine Babıâli Caddesi'nde üst düzey ordu mensuplarının yabancı kitaphanelere başvurmasını önlemek amacıyla "Librairie Hilmi" adıyla bir yabancı eserler kitaphanesi açmasıdır. Burada, sadece ithal malı yabancı dildeki (Fransızca, Almanca, İngilizce) kitaplar, süreli yayınlar, haritalar bulunmakta ve satılmaktadır.[13] Askerî alandaki yayınların hiç koruma ve destek görmemesinden haklı olarak yakınan Hilmi Bey, bu alandaki yayıncılıktan 4000 liradan fazla zarara uğramış; Balkan ve I. Dünya Savaşları üzerine subay kadrolarının azaltılması; tüm talimatnamelerin değiştirilmesi; askerî satış yerlerinin zarar görmesi; II. Meşrutiyet sonrası bu alanda yazılan eserlerin çoğalması ve elindeki küçük sermaye ile bu şiddetli akıma karşı dayanabilmesinin olası olmaması nedeniyle askerî eserler yayınlamaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır.[14]

Askerî yayıncılığın yanı sıra Hilmi Bey, Mutlakiyet devrinde bir özel teşebbüs kimliği ile oldukça kaliteli atlaslar da yayınlamıştır. Bu atlaslardan çok miktarda satılıp büyük ilgi gören *Umumî Cep Atlası* ile *Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası*, kitaphanenin, İstibdat dönemine ait kayda değer önemli ürünleri arasında yer almaktadır.

II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük rüzgârları, bir editör olarak İbrahim Hilmi'yi yeni birtakım girişimlere sürüklemiş ve bu kez İbrahim Hilmi gazetecilik deneyimi içinde kendini bulmuştur. Ne yazık ki 1908 yılında yayınlamaya başladığı *Millet* (5 Ağustos 1908-26 Teşrinievvel 1908) adlı resimli günlük gazete, ancak 83 sayı yayınlanabilecektir. Süreli yayın alanındaki bu girişim, yeni birtakım dergilerin piyasaya sürülmesi ile kendinden bir süre daha söz ettirecek; gerçekten, hem içeriğiyle hem de baskı kalitesiyle dikkati çeken *Ordu ve Donanma*[15] (Mart 1328-1330, 11 sayı) adlı askerî mecmuanın yanı sıra Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Ahmet Rasim'le beraber yayınladığı *Boşboğaz ile Güllabi* (24 Temmuz 1324 - 1 Kanunuevvel 1324, 36 sayı) adlı mizahî dergi, kitaphanenin II. Meşrutiyet döneminin ürünleri olarak tarihe geçecektir. Kitaphanenin süreli yayın alanındaki bir diğer çalışması da Erkân-ı Harp Dairesi'ne ait *Risale-i Mevkuta-i Harbiye* (Mayıs 1327-1911) isimli askerî bir derginin ihalesini almasıdır; ancak bu dergi bir sayı yayınlanabilmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi, kısmî de olsa askerî eserlerin yayınlanmasına devam edildiği; ancak

kitaphane için daha çok tarihî, ilmî, felsefî, siyasi, kültürel eserler ve okul kitapları ile kendinden söz ettirecek bir dönem olmuştur. Balkan Savaşının yenilgi ile bitmesi üzerine halkta beliren üzüntü ve psikolojik çöküntüyü ortadan kaldırmaya ve sorunları saptamaya yönelik "Kitabhane-i İntibâh" (18 adet) ve daha çok Batının ünlü eserlerinin Türkçe çevirilerinden oluşan "Millet Kitaphanesi" (27 adet) başlığı altında yayınlanan seri kitaplar, kitaphanenin en ünlü ve değerli yapıtları arasındadır. Üstelik İbrahim Hilmi, Kitaphane-i İntibâh serisine ait olan altı kitabı da bizzat kaleme almıştır.[16]

Hilmi Bey, gerek II. Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet döneminde bizzat yazdığı ve derlediği okul kitapları ile bu alandaki yayıncılığa katkıda bulunmuş; bunun yanı sıra Avrupa'dan ithal ettiği çeşitli harita, atlas, levha küre gibi okul araç ve gereçleri ile de eğitim öğretim adına yararlı çalışmaların altına imza atmıştır. Onun, I. Dünya Savaşı sırasında yayınladığı M. Asım (Us) ve A. Cevat'a (Emre) ait *Anadolu Yavrusunun Kitabı* adındaki altı ciltlik büyük eser, bu alandaki yayınların en gözdesi ve üstlendiği görev açısından da sanırım en değerlisi olmuştur. Bu kitaplar, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul ile Anadolu arasındaki ulaşım ağı kesilince Hilmi Bey tarafından gizlice takalarla Samsun'a gönderilmiş ve oradan Anadolu'ya dağıtılarak okulların kitapsız kalması önlenmiştir.[17]

Cumhuriyet yılları, dinî yayıncılık alanında Hilmi Bey'in önemli ataklarda bulunduğu; hayli ses getiren ve tartışma ortamı yaratan Türkçe Kur'an tercümelerini yayınladığı yıllardır. Hilmi Bey, bu döneminde, 1908'den itibaren savunduğu Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmesi gerekliliği yolundaki fikirlerini ve I. Dünya Savaşı sırasında girişimde bulunduğu; ancak yasaklanması nedeniyle tümünü yayınlamayı başaramadığı Türkçe Kur'an çevirilerini piyasaya sürmüştür. Nihayet 1924-1925 tarihinde *Nurü'l-beyan* adlı iki ciltlik Türkçe Kur'an tercüme ve tefsiri ile bu gecikmiş ve engellenmiş girişimini hayata geçirme olanağı bulmuştur. *Nurü'l-beyan*'ı, *Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi* (1926), *Maâni-i Kur'an, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi* (1927, 2 cilt) ve *El-kur'an Elmushafüşşerif* (1932) adlı Türkçe Kur'an çevirileri izlemiştir. Hilmi Bey, *Maâni-i Kur'an*'ı, 1932 yılında, Türkçe *Kur'an-ı Kerim Tercümesi* adıyla ve matbu Latin harfleriyle yayınlayarak Türkiye'de ilk defa Latin harfleriyle Kur'an çevirisi yayınlayan kitabhane sahibi olmuştur.

1928 yılında gerçekleştirilen Harf Devrimi nedeniyle elinde eski harfli okul kitapları stokunun oldukça fazla olmasından dolayı diğer yayıncılardan daha çok zarara uğramış; ilerleyen tarihlerde, okul kitapları yayıncılığının devlet tekeline alınması ve müfredat programlarında yapılan değişiklikler sonucu kitaphanesine ait kitapların program dışı bırakılması hayatının sonuna dek sürecek olan ciddi ekonomik krizlerin içine düşmesine sebep olmuştur. Ne yazık ki hem mensubu bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin[18] hem de Demokrat Parti'nin bazı bürokratları, Hilmi Bey'in kimi zaman sözlü kimi zaman yazılı olarak yaptığı başvurulara kayıtsız kalmış ve kendisine yardım eli uzatmamıştır.[19] Yine de büyük borçlar altında devam ettirdiği mesleğinde, pek çok yararlı çalışmaya daha imza atmıştır. Örneğin 1928 yılında bizzat yazdığı ve halkın "Horozlu Alfabe" adını verdiği *Herkese Mahsus Yeni Harflerle Türkçe Alfabe* adlı kitap, birçok insanın Latin harflerini öğrenmesini sağlamıştır. Bu tarihten sonra da halka, Millet Mekteplerine, Halk Dershanelerine, köylülere, Köy Halk Mekteplerine ve okullara yönelik yazdığı pek çok kitapla 1930'lu yılların sonlarına dek geniş çapta sürdürmüş olduğu okul kitapları yayıncılığını noktalamıştır. Hilmi Bey, aynı zamanda okul kitapları yayıncılığında giriştiği birtakım yeniliklerle de kendisinden övgüyle söz edilmesini hak etmiştir. Örneğin II. Meşrutiyet yıllarında elifba ve kıraat kitaplarına canlı varlık resmi koymak gibi bir girişimde bulunmuştur. Bu girişimi, insan ve hayvan resimlerini basmanın

كتابخانهٔ اخشاه

عدد : ١٥

اوروپالیلاشمق

علة كثرة مزلك اسبابى

تحرير:

نجار زاده ابراهيم حلمى

درسعادت

كتابخانهٔ اسلام و عسكرى

٤٦ — باب عالى جاديسى — ٤٦

١٣٣٢

[مطبعهٔ خيريه و شركاسى]

Kitabhane-i İntibah, aded: 15, *Avrupalılaşmak: Felaketlerimizin Esbabı*, müellifi: İbrahim Hilmi Bey, Dersaadet, Kitabhane-i İslam ve Askeri, 46 Babıâli Caddesi, 1332, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası.

günah olduğu gerekçesiyle Meşihatın, Maarif Vekâleti'ne söz konusu kitapların toplattırılması için başvurması ile engellenmiştir.[20] Bunun yanı sıra bu kitapların içerik ve dış görünümlerinin kalitesi açısından da olumlu çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalarında, gittiği Avrupa ülkelerinde bir yayıncı gözüyle incelediği kitapların etkisi büyük olmuş ve burada gördüğü kitaplar, kendi ülkesinde de Avrupa tarzında kaliteli ürünler sunabilmek için faaliyete geçmesine neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte din bilgisi kitaplarında sadece ezbere yönelik Arapça Kur'an okunmasına karşı çıkarak bu eksikliği gidermek; çocukların anlayabileceği tarzda sadeleştirilmiş, gereksiz ayrıntılardan temizlenmiş ve en önemlisi Kur'an'ın Arapça cüzlerinin yanında Türkçe tercümelerinin verilmiş olduğu din kitaplarını bizzat derleyerek yayınlamıştır.[21] Bu kitaplar daha sonra yeni Türk harfleriyle de basılmışlardır.

1930'lu yıllarda, yayınlarının ağırlığını roman türüne yöneltmiş ve yerli yabancı pek çok roman ve dünya edebiyatı klasikle-

İbrahim Hilmi Bey'in yayımladığı kitaplardan bazıları:

Talim ve Terbiye'de İnkılap, ***müellifi: Darü'l-muallimîn'de fenn-i terbiye, yazı ve elişleri muallimi İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Kitabhane-i İntibah, 1329.***

Kabakçı Mustafa, ***müellifi Ahmed Refik (Altınay), Kitabhane-i Askeri, 1331.***

Milli Terbiye ve Hedefleri, ***müellifi Vefa Ortamektebi Müdiri Reşid, Kitabhane-i Hilmi, 1927.***

Hüseyin Rahmi'ın (Gürpınar), Kitabhane-i Hilmi'den yayımlanan iki kitabı:
Efsuncu Baba, *1340/1924.*
Kokotlar Mektebi, *1928.*

rinin tercümelerini yayınlayarak Türk halkına zevkle okunabilecek eserler sunmuştur. "Hilmi'nin Yeni Hikaye ve Roman Kütüphanesi" (seri daha sonra "Hilmi'nin Roman Kütüphanesi Koleksiyonu" adını almıştır) adıyla yayınlamaya başladığı kitapların adedini 83'e yükseltmiştir. Ayrıca, söz konusu tercüme eserlerin çoğuna, yazarlarının hayat hikayeleri ve edebî kimlikleri ile ilgili bilgiler de eklemiştir. Kendisinin başlatmış olduğu bu çeviri eserler koleksiyonu, daha sonra diğer kütüphaneler ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından takip edilmiştir.[22]

Mesleğinde edindiği 39 yıllık deneyimi ile 25-28 Mayıs 1935 tarihinde Ankara'da toplanan Birinci Basın Kongresi'ne İstanbul'dan tâbiler (yayıncılar) adına katılmıştır.[23] Bu tarihin dört yıl ardından 1-5 Mayıs 1939'da toplanan Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nde de görev almıştır. Yine İstanbul'dan kitapçılar adına katıldığı bu kongrede Neşriyat Programı Encümeni'ne delege olarak seçilmiş, aynı zamanda kongreye sunduğu üç buçuk sayfalık raporda, yayınevlerinin Türkiye'deki ilkel ve zayıf konumundan söz ederek yayınların artması ve okunması konusunda önerilerde, dileklerde bulunmuştur.[24]

Yayın dünyasının bu başarılı editörü, mesleğinin 25. yılını Matbuat Cemiyeti'nde meslektaşları için bir çay ziyafeti düzenleyerek kutlamıştır. *Vakit* ve *Akşam* gazeteleri sütunlarında bu toplantıya, Hilmi Bey'in yayın hayatındaki yeri ve önemine ilişkin birer yazıyla yer vermişler; kendisini başarılarından ötürü kutlamışlardır.[25] Aynı zamanda bu yıl, basının Hilmi Bey'e "Tâbi-i Gayur" (gayretli, çok çalışkan editör) unvanı vererek kendisini ödüllendirdiği bir yıl olmuştur.[26]

Mesleğinin 50. yıldönümü, İstanbul'da Özipek Palas'ta 21 Ocak 1946 tarihinde Türk Editörler Derneği tarafından verilen bir yemekle görkemli bir şekilde kutlanmıştır.[27] Birçok basın mensubunun katıldığı bu yıldönümü kutlamasının ardından Hilmi Bey ve onun yayın hayatına olan katkıları üzerine övgü dolu satırlar içeren pek çok makale gazete sütunlarında yer al-

mışlır.[28] Nurullah Ataç'a göre, bu kutlama bir jübile olarak değerlendirilmektedir;[29] ancak Hilmi Bey'in bu tarihten sonra daha 17 yıl mesleğini sürdürdüğü gerçeği karşısında bu değerlendirme asılsız kalmaktadır. Ne yazık ki Reşad Ekrem Koçu'nun da belirttiği gibi, hiç kimse Babıâli'nin en yaşlı editörü olma gururunu taşıyan Hilmi Bey'in bir jübilesini yapmayı düşünmemiştir.[30] Bu durum onun ölümünden sonra, *Yeditepe* dergisinde yayınlanan bir yazıda eleştirilmiş ve Türk Editörler Derneği'nin Hilmi Bey adına her yıl bir anma töreni yapmasının gerekliliği vurgulanmıştır.[31]

Ölümüne dek süren 67 yıllık yayıncılık hayatında Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet olmak üzere üç devir yaşayan Hilmi Bey, bu süre içinde 1000'in üzerinde eser yayınlamış, Refik Halit Karay, Halit Ziya Uşaklıgil ve Abdülhak Şinasi Hisar'ın pek çok kitabını; Ahmet Refik Altınay ile Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın ise hemen hemen bütün kitaplarını basmış ve özellikle bu son iki yazarı Türk halkına tanıtmış başarılı bir editördür.

Hilmi Bey, editör kimliğinin yanı sıra, ülkemizdeki karanlığı dağıtmaya çalışan bir aydın, bir yazar kimliği ile de karşımıza çıkmaktadır. İçinde yaşadığı dönemin sorunları ile yakından ilgili, sorunları saptayarak ortaya koyan ve sorunların çözümüne yönelik fikirler üreten bir kişidir. II. Meşrutiyet döneminde kaleme aldığı düşünsel eserlerde, Osmanlı Devleti ve toplumunu idarî, siyasî, askerî, ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden şiddetle eleştirmekte; çözüm önerisi olarak da "Avrupalılaşmak" gereğini ileri sürmektedir. Dönemin çeşitli aydınları tarafından da dile getirilen bu fikirlerini, son derece yürekli bir şekilde ve herhangi bir kaygı taşımadan dile getirmektedir. Eserlerinde, bilgisizliğin, bağnazlığın, eğitimsizliğin toplumda doğurduğu acı sonuçları teker teker gözler önüne sermektedir.

Türk kültür hayatına büyük emeği geçen bu değerli insan, ekonomik sıkıntılar içinde 12 Haziran 1963 tarihinde, sabah saat yedide hayata gözlerini yummuştur. Cenazesi 13 Haziran'da Yeşilköy Camii'nden kaldırılarak Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilmiştir.

"Orta boylu, kumral, az topluca, son derece titiz, vechen sakin göründüğü halde gayet asabi, melih yüzlü, sevimli, pek temiz giyinen, son derece perhizkâr, hiç tütün içmemiş ve alkollü içkileri hiç tatmamış" biri olarak tanımlanan[32] Hilmi Bey, 1920'lerden ölümüne dek İstanbul-Yeşilköy'de kira evinde oturmuş; hiç evlenmemiş ve çocuk sahibi olmamıştır. Senelerce Matmazel Sofya Pikeraki adındaki bir Rum kadını ile birlikte yaşamıştır.

1. Doğum tarihini 1879 olarak belirten Hilmi Bey'in kendisidir. "Mesleğe Hizmet Edenler: Meşihat Yasak Ediyor", *Kitap ve Kitapçılık*, S. 2, İkincikanun 1936, s. 9. Birkaç ansiklopedide (*Büyük Larousse*, c. 5, s. 2670; *Ana Britannica*, c. 6, s. 399; *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, s. 299; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 2, s. 140; *Meydan Larousse*, c. 3, s. 211) doğum tarihi olarak 1880 yılı gösterilmektedir. *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*'nde (c. 3, Anadolu Yay., İstanbul, 1984, s. 1608) doğum yeri hatalı olarak İstanbul, doğum tarihi de 1876 olarak belirtilmektedir. Buna karşılık Çığıraçan'ın Zincirlikuyu Mezarlığı kayıtlarında, öldüğü zaman yaşının 87 olarak belirtilmesi ve bu yaşın 1876 yılını karşılaması sağlıklı bir doğum tarihi edinebilmemizi engellemektedir.
2. Talha Toros, "İlk Editörümüz Hilmi Çığıraçan", *Kitap Belleten, Aylık Bibliyografya Yeni Seri*, S. 2 (26) 1 Ağustos 1963, s. 7.
3. İbrahim Hilmi, *Milletin Kusurları Felâketlerimizin Esbâbı*, Dersaadet, 1328, s. 34.
4. *Benjamin Franklin Otobiyografi*, Mütercim İrfan Konur, İstanbul, 1944, Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
5. E. Tevfik, *Benjamin Franklin*, İstanbul, 1308 (3. tab.), Ebuzziya Matbaası.
6. *Fihris-i Kitabhane-i Hilmi Umumî Esami-i Kütüb 1337*, Orhaniye Matbaası, s. 7.
7. *Fihris-i Kitabhane-i Hilmi 1337*, s. 3.
8. *Benjamin Franklin Otobiyografi*, s. IV.
9. "B. Hilmi Çığıraçan'ın 50 Senelik Hayatı", *Akşam*, 23 Ocak 1946.
10. *Fihris-i Kitabhane-i Askerî 1317*, s. 5.
11. *Fihris-i Kitabhane-i Askerî 1317*, s. 5.
12. Arslan Kaynardağ, "Atatürk'ün Kitapları ve Hilmi Kitabevi", *Kitap Belleten*, S. 2 (26), 1 Ağustos 1963, s. 10. "Mesleğe Hizmet Edenler...", *Kitap ve Kitapçılık*, S. 2, İkincikanun 1936, s. 8.
    Bu kitaplar, Atatürk'ün Litzmann'dan yaptığı çevirilerdir: General Litzmann, *Takımın Muharebe Talimi*, mütercim: M. Kemal, Selanik, 1324, Asır Matbaası. Selanik baskısı bu kitabın dağıtımını kitaphane üstlenmiştir; kitap, Hilmi Bey'in deyimiyle kitaphanesince yayınlanmıştır. Kitaphanenin 1328 Kataloğunda kitabın fiyatı 4 kuruştan (taşraya 5 kuruş) satışa sunulmuştur. *Kitabhane-i Askeri Fihrist Nisan 1328*, s. 7. General Litzmann, *Bölüğün Muharebe Talimi*, mütercim: M. Kemal, İstanbul, 1328, Mahmud Bey Matbaası. Bir adet haritayı içeren kitap 3.5 kuruştan (taşraya 4 kuruş) satılmaktadır.
13. *Ordu ve Donanma*, No: 9, Nisan 1330.
14. *Fihris-i Kitabhane-i İslam Umumî Esami-i Kütüb 1335*, s. 2; "B. Hilmi Çığıraçan'ın 50 Senelik Hayatı", *Akşam*, 23 Ocak 1946.
15. Derginin 10 sayısına ulaşabildim. Bu 10. sayının tarihi Mayıs 1330'dur. 11 sayı yayınlandığına dair bkz. *Fihris-i Kitabhane-i İslam 1335*, s. 31; *Fihris-i Kitabhane-i İslam 1339*, s. 32.
16. *Zavallı Millet Felâketlerimizin Esbâbı*, Dersaadet, 1328; *Milletin Hataları Felâketlerimizin Esbâbı*, Dersaadet, 1329 (2. h.); *Milletin Kusurları Felâketlerimizin Esbâbı*, Dersaadet, 1328; *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz*, Dersaadet, 1329; *Türkiye Uyan*, Dersaadet, 1329; *Avrupalılaşmak Felâketlerimizin Esbâbı*, Dersaadet, 1332.
17. "Mesleğe Hizmet Edenler: Meşihat Yasak Ediyor", s. 9.
18. Hilmi Bey, CHP İstanbul-Yeşilköy Halkevi Başkanlığı görevinde bulunmuştur.
19. Söz konusu başvurular için bkz. Başak Ocak Gez, "Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıraçan Osmanlı Matbuatından Cumhuriyet Yayıncılığına Altmış Yılı Aşkın Katkılarıyla Bir Yayıncının Portresi", DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, İzmir, 1999, s. 107-112.
20. "Mesleğe Hizmet Edenler: Meşihat Yasak Ediyor", s. 8.
21. *Din Dersleri Amme Cüz-i Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber*, 1344 H.; *Din Dersleri Kadsemia Cüz-i Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber*, 1344 H.; *Din Dersleri Tebareke Cüz-i Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber*, 1343 H.; *Din Dersleri Vezzariyat Cüz-i Şerifi Türkçe Tercümesiyle Beraber*, 1345 H-1927 M.
22. *Hilmi Kitabevi 1947 Kataloğu*, İstanbul, 1947, s. 3.
23. *Birinci Basın Kongresi*, İstanbul, 1936, Devlet Basımevi, s. 11.
24. *Birinci Türk Neşriyat Kongresi 1-5 Mayıs 1939 Raporlar Teklifler Müzakere Zabıtları*, T.C. Maarif Vekilliği, Ankara, 1939, ss. 375-378.
25. *Fihris-i Kitabhane-i Hilmi 1337*, s. 44.
26. *Fihris-i Kitabhane-i Hilmi 1337*, s. 9.
27. "Kitapçı B. Hilmi Çığıraçan'ın 50 nci Meslek Yılı", *Akşam*, 22 Ocak 1946; "B. Hilmi Çığıraçan'ın 50 Senelik Hayatı", *Akşam*, 23 Ocak 1946.
28. Bu yazılar için bkz. 20-26 Ocak 1946 tarihleri arasında yayınlanan; *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Tanin*, *Son Posta*, *Ulus*, *Vakit*, *Yeni Sabah* gazeteleri.
29. N. A., "Bir Jübile Elli Yaşına Basan Kitapevi", *Ulus*, 22 Ocak 1946.
30. Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, s. 3893.
31. *Yeditepe*, S. 87, Temmuz 1963.
32. Koçu, *age*, c. 7, s. 3892.

1910'lu yıllara ait kartpostallar Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

F İ L M

Bizans'ın "Kahpe"liği Üzerine

AHMET ÇAYLI

Kahpe Bizans; yönetmen: Gani Müjde; senaryo: Kemal Kenan Ergen, Gani Müjde; görüntü yönetmeni: Uğur İçbak; müzik: Uğur Dikmen; yapım: Özen Film; oyuncular: Mehmet Ali Erbil, Cem Davran, Ayşegül Aldinç, Nurseli İdiz, Sümer Tilmaç, Yılmaz Köksal, Demet Şener, Suat Sungur, Hande Ataizi, Cem Karaca, Metin Şentürk.

Tarih yazımında "kopuş" ve "süreklilik" kavramları Türkiye'de hep Cumhuriyet rejiminin Osmanlı ile ilişkisi bağlamında tartışılmıştır. Kendisini yeni, orijinal ve biricik olarak göstermek Cumhuriyet rejiminin siyasal meşruiyet kaygısının zorunlu sonucuydu belki, ama bunun tarihçiliğe verdiği zarar hâlâ giderilebilmiş değil. Bir dönem tarihçiliği kendini neredeyse sadece, politikanın ihtiyaç duyduğu gerekçeleri ve neticeleri üretmekle mükellef saydı. Cumhuriyet rejimi ile Osmanlı düzeni arasındaki tartışma götürmez sürekliliğin, mirasın kabulü ise ancak son yıllardaki çalışmalarla mümkün olabilmiştir.

Aslında Türkiye tarihçiliğinde "kopuş" ve "süreklilik" kavramları Osmanlı düzeni ile Bizans arasındaki gerilimli ilişkiler için de geçerli sayılabilir. Kendini benzersiz ve kendine özgü olarak tarif etmek belki de Cumhuriyet rejiminin Osmanlı'dan aldığı mirasın bir parçası sayılabilir. Zira Osmanlı aydınları da kendi coğrafyalarının belleğini üstlenmemekte ve giderek kendilerini tarihsiz ve mekânsız bir toplum olarak tarif etmekte Cumhuriyet dönemini hiç aratmamaktaydılar. Hem Batı Rönesansının hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğu 1100 küsur yıllık Bizans uygarlığı, Osmanlı toplumsal yaşamının kendisini ona karşı tarif ettiği "kötü model"lerinden biri olmuştur. Aralarındaki onca benzerliklere rağmen Osmanlı aydını için Bizans karanlık çağları, yozlaşmayı, müsrifliği ve kanunsuzluğu temsil etmektedir. Bunun en karakteristik örneklerinden biri belki de Ahmed Midhat'ın şu sözlerinde bulunabilir: "Dünyanın hiçbir yerinde Bizans İmparatorluğu'nda bulunduğu kadar kötülük bulunmadığını söylersek abartmış olmayız."

Belki Bizans'tan çok farklı olduğuna kendini ikna etmek Osmanlı toplumsal düzeni için anlaşılabilir bir tutumdu, ama Cumhuriyet aydınının da aynı ihtirasla Bizans karşıtı bir tavır alması epeyce ciddi bir probleme işaret ediyor. Timar sisteminin Bizans'ta benzeri bulunduğu, Osmanlı müziği ile Bizans müziğinin birbirinden epeyce etkilendiği, mimari alanında etkileşimler olduğu genel kabul görürken, Fuad Köprülü kendisini, Osmanlı müesseselerinin temelinde Bizans kurumlarının etkisinin bulunmadığını kanıtlamaya adamıştı. Günümüze dek Bizans geçmişinin araştırılması ya da korunması Türkiye'nin ciddi bir sorunu olmamıştır. Ayasofya'nın cami yapılmaması ya da İstanbul surlarının ayakta tutulması, bu toplumun Bizans geçmişi için alabileceği hayırhah tutumun ve gösterebileceği ilginin sınırlarını oluşturmaktaydı yakın zamanlara kadar.

Son yıllarda bu tutumun değiştiğine, Osmanlı toplumsal düzenine ya da Bizans geçmişine daha farklı açılardan yaklaşıldığına dair kimi işaretler de yok değil. Bu kısmen refleksif milliyetçi tarih yaklaşımının bir sonucu olabilir; belki bir dönemin politik-psikolojik açıklamaları koşullar değiştiğinde kendi karşıtlarını da yaratabiliyor. "Kendi geçmişiyle barışmak" şeklinde bir problemin tanımlandığı bir ülkede sert Osmanlı ya da Bizans karşıtı söylemlerin devam etmesi pek mümkün görünmüyor.

Belki Türkiye'de son yıllarda artan tarihi filmleri de böyle bir çerçevede ele almak gerekiyor. *Kahpe Bizans* filmi de bu genel eğilimin içinde değerlendirilebilir. *Malkoçoğlu*, *Kara Murat*, *Tarkan* gibi bir tür aşağılık kompleksini tedavi edici hamaset içeren filmlerden farklı bir yerde duruyor *Kahpe Bizans*. Hem Bizans'a ilişkin (büyük bir bölümü bilgisizliğimizden kaynaklanan) klişeleri ortaya koyuyor, hem de bir zamanlar (diyelim 20 sene önce) bu denli basit klişelere ihtiyaç duymamızla eğleniyor. Artık büyüdü-

günün kabul edildiğini görmek isteyen bir çocuğun kendi sakarlıkları, tuhaflıklarıyla alay etmesi gibi bir durumla karşı karşıyayız sanki. Ama *Kahpe Bizans*'ı izlerken, bu sefer de, her şeyle eğlenmek, dalga geçmek, hafife almak eğiliminin giderek tarihle ilgimizin de karakterini belirlemeye başladığını düşünüyor insan.

Kahpe Bizans'ı birkaç türün tam ortasında kalmış bir absürd film olarak görmek de mümkün. Mitolojik, tarihi bir olayı ele alan *Zegna*, *Herkül* türü popüler dizi filmlere de benziyor, ama onlardan, bir olayı anlatmak gibi derdinin olmamasıyla ayrılıyor; hızla gülüp geçmek filmin temel kaygısı. Güncel olayları ti'ye alan *Çıplak Silah* filmindeki türden espriler de bulunuyor filmde, ama *Kahpe Bizans* bir tarihi arkaplana sahip olmakla ondan da farklı bir yerde duruyor. Abartılı bir şekilde tekrarlanan ya da televizyon dizilerinden ve eğlence programlarından taşınan espriler ise filmin en zayıf noktalarından biri.

Bir göçebe topluluk olan Nacarlar (Osmanlılar) ile Bizanslılar arasındaki ilişkiyi konu alan bir filmde Bizanslıların entrikacı, kalleş olarak tarif edilmesi, buna karşılık Türklerin uyumlu, disiplinli ve birlik içinde olmaları şaşırtıcı değil. Ancak Nacarların beyi Süpergazi'nin doğan çocuklarına "Zeki, çevik ve ahlâklı olasın" demesi ya da Bizans sarayındaki din adamının adının "Makarios" olması ilk bakışta gereksiz ve anakronik gibi geliyor. Fakat Etienne Copeaux'nun da gösterdiği gibi bu, Cumhuriyet tarihçiliğinin de ciddi bir sorunu: Cumhuriyet tarihçilerinin (sözgelimi Niyazi Akşit) Alparslan-Bizans uzlaşmaz çiftini yerine Atatürk-Yunanlılar çiftini koyduğunu söylüyor Copeaux ve Malazgirt'in, 1922'deki Büyük Taarruz'un başlangıcı olan 26 Ağustos'ta olduğunun iddia edilmesinin de bunun bir örneği olduğunu gösteriyor [bkz. Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993): Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul, 1998].

Kahpe Bizans filmi dolayısıyla kendi tuhaflıklarımıza gülmemiz iyi bir başlangıç olabilir belki, ama bu Bizanslı geçmişimizle hesaplaşmamıza yetmez. Bunun için, Nevra Necipoğlu'nun Tarihçinin Mutfağı toplantısında (bkz. *Toplumsal Tarih*, sayı: 73) dediği gibi, Bizans'a ilişkin dil, kaynak ve en önemlisi de siyasi-ideolojik sorunlarımızı çözerek içimizdeki "Bizans fobisi"ni yenmemiz gerek.

Üstte: Acımasızlık, kalleşlik ve entrikalarla dolu Bizans Sarayı.

Altta: Yetiş Bey, XVI. İlletyus ve VI. Emanuel (ya da VI. Emine).

K İ T A B İ Y A T

Postmodern Bir Osmanlı Tarihi

NİLÜFER MİRZANOĞLU REDDY

Jason Goodwin, *Lords of the Horizons: A History of the Ottoman Empire*, Henry Holt&Company, New York, 1999, 352 s. (ilk baskı İngiltere, 1998).

Yabancılar 16. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye hakkında yazmışlardır. Yabancıların Türkiye üzerine yazdıkları kitapların, makalelerin ve 20. yüzyılda yaptıkları bilimsel araştırmaların sayısı yüzleri hatta binleri aşmıştır. İşte yine Osmanlı İmparatorluğu üzerine yeni bir kitap yayımlandı: Jason Goodwin'in *Ufukların Beyleri, Bir Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.*

Bu kitap *New York Times* gazetesinin kitap eleştirisi dergisinde, *Wall Street Journal*'da, *Publisher's Weekly*, *Library Journal*, *Kirkus* gibi yayınlarda çok olumlu bir şekilde tanıtıldı. 2 Mayıs 1999 tarihli *New York Times Book Review*'da çıkan yazıda John Hopkins Üniversitesi'nde Uluslararası Araştırmalar Profesörü Fouad Ajami, Jason Goodwin'in kitabını övmüş, bu kitabın göz kamaştırıcı bir güzellikte yazıldığını ve Osmanlı geçmişini bir "öteki" olmaktan kurtardığını söylemiştir. Derginin kapağında "Balkanlarda Son Barış" cümlesi ile tanıtılan yazının, Timur'un Semerkant'taki türbesine benzeyen turkuaz bir türbenin resmi ile gösterilmesi *New York Times*'a yakışmayan acayip bir yanlıştı. Bu yanlışı birkaç hafta sonra yayınlanan bir okuyucu mektubu ortaya koydu. Elbette Süleymaniye ya da Sultan Ahmed camilerinin resimleri Osmanlı İmparatorluğu'nu daha iyi temsil edeceklerdi.

Ufukların Beyleri'nin dış kapağında *The Times of London*'dan alınan bir cümle bu kitabı, Türkiye'yi ziyaret eden turistler için mükemmel bir gezi rehberi olarak tanıtmaktadır. Yazar Jason Goodwin tarihçi, gazeteci ve gezi yazarı olarak tanımlanmıştır.

Ufukların Beyleri bildiğimiz geleneksel, kronolojiye dayanan bir tarih anlatımı değildir. Yazar dikkatini daha çok Osmanlı İmparatorluğu'na ait kurumlar, gelenekler, olaylar ve kişiler üzerine toplamış, kronolojiyi buna göre ayarlamıştır. Kitap "önsöz" ve "sonsöz"ün dışında şu üç bölümden oluşuyor: I. Eğmeçler ve Arabeskler, II. Türk Zamanı, III. Mal Yığınları. Orta Asya bozkırlarından gelen Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmaları, Balkanları ve başka ülkeleri istilaları, Kanuni Süleyman dönemi ve arkasından gelen gerileme ve düşüş yılları bu başlıklardaki kavramlar içinde ele alınmıştır.

Jason Goodwin kitabın kaynakçasında Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazılan ve bugün klasik addedilen kitapları göstermiştir. Bunlar arasında Busbecq, Kantemir, Dallam, Gibbons, İnalcık, Lord Kinross, Fuad Köprülü, Robert Mantran, Lady Montagu, I. M. d'Ohsson, M. N. Penzer, Paul Rycaut, S. J. Shaw ve Paul Wittek'in çalışmaları bulunmaktadır. Yüze yakın kitabı kapsayan kay-

Jason Goodwin'in kitabı Türkçeye* Ufukların Efendisi Osmanlılar *adıyla çevrildi.
Sabah Kitapları, İstanbul, 1. baskı: Haziran 1999, 2. baskı: Kasım 1999, 264 s.

New York Times'ın *kitap ekinde Goodwin'in kitabı hakkında Fouad Ajami imzalı övücü bir yazı yer aldı.*
***New York Times Book Review*, 2 Mayıs 1999.**

nakçada Osmanlı tarih ve edebiyatına yeni görüşler getiren bazı kitapların olmaması beni düşündürdü. Bunlar arasında ilk akla gelenler: Leslie P. Peirce'in *The Imperial Harem*'i (1993), Suraiya Faroqhi'nin Osmanlı kültürünü ve gündelik yaşamı ele alan kitapları ve Victoria R. Holbrook'un *Unreadable Shores of Love* (1994) var. Jason Goodwin geleneksel akademik yazı üslûbunu kullanmadığı için dipnotları göreceli olarak azdır ve bazı alıntıların kaynakları da gösterilmemiştir. Bu, yazarın kitabın akışını bozmamak için seçtiği bir yöntem olabilir. Osmanlı tarihini 352 sayfaya sığdırmak kolay iş değildir.

Burada kitabın içeriğine girmeden önce bazı şekil tutarsızlıklarından söz ederek bu kitabın Türkçe bilen bir redaktörden geçmediğini ve bunun ciddi bir eksiklik olduğunu söylemeliyim. Bu tutarsızlıkların başında Osmanlı sultanlarının adları geliyor. Kitabın sonundaki listede adlar Othman, Orkhan, Mohammed, Achmet, Mustapha vb olarak verilmiş, halbuki metinde az çok bugünün Türkçe imlası kullanılmış (yalnız imler yok). Gene kitabın sonundaki ek sözlükte *(glossary)* bu imla tutarsızlığı devam ediyor. Sipahi bazen *spahi* olarak yazılıyor, medrese *nedrese* olmuş, Yıldırım Bayezid bazen Bayezit, bazen *Ilderim*, bazen *Yelderim*; hamam *hamman*, *hammam* vb. Yüzyıllardır *Pasha*, *Bektashi*, *Dervish* gibi İngilizce imla ile yazılan kelimeleri değiştirme olanağı yok, fakat hiç değilse adlar ve bazı kelimeler bütün kitapta bugünün Türkçe imlası ile yazılabilirdi. Henry Holt basımevinin bu yanlışları düzeltmesi gerekirdi. Fransızca ve Almanca gibi değişik imleri olan dillere ait kitaplarda bu yanlışlar yapılabilir mi? Bundan başka bazı redaksiyon yanlışları da bulunuyor. Örneğin 1552-1562 yılları arasında diplomatik bir görevle İstanbul'da bulunan Felemenk soylusu Busbecq üç ayrı yüzyıl içine konmuş (s. 45, 60, 71).

Kitabın içeriğine gelince, *Ufukların Beyleri*'nde Osmanlı tarihi olayları daha çok menkıbelere dayanarak anlatılmıştır. Kitabın her sahifesinde çok bilgi vardır; bunların bazıları yukarda söylediğim kitaplardan derlenen alıntılar, bazıları da rivayetler ve hikâyelerdir. Önsözün bir Karagöz oyunu ile başlaması ilginçtir (Hacivat *Hacivet* yazılmış olsa da). Ne de olsa Karagöz Osmanlı İmparatorluğunu temsil eden çok popüler bir eğlence tarzı idi. Ama burada Osmanlı İmparatorluğu ile bir gölge ve hayal oyunu arasında mecazi bir ilişki düşünülebileceği de akla geliyor. Çünkü Jason Goodwin'e göre bu kitap artık yaşamayan bir halkın hikâyesidir ve Osmanlı dili ancak birkaç uzmanın anlayabileceği bir dildir. Ne yazık, burada, 1964'te bir edebiyat sempozyumunda bir şairimizin "Bizim klasiklerimiz yoktur!" demesi bir gerçek olarak sunulmuştur (Prologue, s. xiii).

Bütün Osmanlı tarihi yukarda adlarını yazdığım üç bölümde özetlenmiştir. Her bölümün içindeki alt bölümde de simgesel ve mecazi bir mana arayışı bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının adları şöyledir: Balkanlar, Saray, Kentler, Deniz, Kafes, Salmal, Ahenkler, Köprülü ve Viyana, Sahtekârlık, İflâs. Osmanlı İmparatorluğu neidi, neden geriledi ve sona erdi? Burada yazarın seçtiği yüzlerce olay yan yana dizilmiş ve kuramsal bir yorumdan daha çok betimleyici ve izlenimci bir uslupla ele alınmıştır. Gerçekten Osmanlı İmparatorluğunun savaşları, İstanbul'un fethi, Viyana kuşatmaları, deniz savaşları bir renkli film canlılığı ile anlatılmıştır. Kanuni Süleyman dönemi, özellikle Balkanlar, İmparatorluğun çok milletli ve çok dinli yapısı hem Türkiye'yi yazan yabancıların, hem de menkıbelerin tanıklığı ile gözlerimizin önüne serilmiştir. Kitabın içindeki resimlerin görsel değeri de yüksektir.

"Türk Zamanı" adlı II'inci bölümde imparatorluğun kuruluşunda rüzgâr gibi uçan atlarla ilerleyen Osmanlı ordularının daha sonra hantallaştığı ve tembelleştiği, Türklerin Avrupa'da güç kazanan zaman ve mekân kavramlarına sahip olmamalarının onları gerileten en önemli etken olduğu yazılıdır. Fransız sefaretinde çalışan du Fresne adlı bir Huguenot'a göre, 1623'te Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tek meydan saati varmış o da Üsküp'te imiş (s. 152). Gerçi camilerde su saatleri vardı, ama saat ve matbaa mollaların nüfuz alanına girdiği için fazla özendirilmiyordu. İmparatorluğun yollarında da mesafeyi gösteren taşlar yoktu. Daha 16. yüzyılda Jason Goodwin'in çok gönderme yaptığı Busbecq bu zaman ve mekânı gösteren ölçülerin yokluğunu gözlemlemişti (s. 149). Osmanlı zamanı çizgisel bir zaman değil bir daire içinde dönen bir zamandı.

Başlığı "Mal Yığınları" *(Hoards)* olan III'üncü bölümde İmparatorluğun gerilemesinde önemli bir etken olan işe yaramayan birikimler ele alınmıştır. Sarayların mahzenleri altın, gümüş ve binbir türlü eşya yığınları ile dolmuştu. Sarayın içinde de binlerce kişi çalışıyordu. Bunların içinde binlerce kadın cariye vardı. Bir iki valide sultanın adı ve Bycaut'un Kösem Sultan'ın öldürülmesi olayını anlatması dışında (s. 183-184) bu kitapta kadınlar da "fazla mallar" kategorisinde yer almaktadır.

19. yüzyılın başlarında II. Mahmud başlattığı reformlar ile Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa memleketleri arasındaki gelişme farklarını azaltmaya çalışmıştı. Jason Goodwin'e göre yenilikler tebanın isteklerine karşı idi. Aynı zamanda Batı devletlerinin ekonomik baskıları içinde modernleşmeyi başarmak güç bir işti. Bundan başka II. Mahmud herkesi memnun etmeye çalışıyordu. Reformlarla beraber meydan saatleri de geldi, ama Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu da geliyordu. Jason Goodwin'in bütün 19. yüzyıl reform akımlarını "Bankrupt" yani "Müflis" başlığı altında bir alt bölümde yazmış olması kayıtsız bir basitleştirmedir. Jason Goodwin Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu küçültme ve parçalama amaçlarını yazmıştır, ama İngiliz ve Fransız İmparatorluklarının bu yöndeki rollerini tam ele almamıştır. Nitekim bir buçuk yüzyıl süren bu parçalama gayretleri Birinci Dünya Savaşından sonra Sévres Anlaşmasıyla kesin ifadesini bulmuştu.

"Sonsöz" (Epilogue) bölümünde İstanbul'un köpeklerinin hikâyesinin anlatılışı ve onların bir daha ortaya çıkmamak üzere tarihe karışmalarının simgesel bir manası olup olmadığını bilmiyorum, ama Köprülü vezirlerinin ve İstanbul'un köpeklerinin neredeyse

eşit önemle anlatılması bence bu kitaba postmodern bir nitelik veriyor. Tarih değişik şekillerde anlatılabilir, ama yüzlerce olayı kapsayan materyal bir sistem içine konmadan sunulabilir mi?

Bundan dolayı *Ufukların Beyleri*'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki önyargıların -ki bunlar egzotik ve pitoresk olmasıdır- değiştirilmesinde ne kadar etkili olabileceğini kestirmek güç. Lord Kinross *Osmanlı Yüzyılları (The Ottoman Centuries*, 1977) kitabının sonsözünde, Türklerin bir millet olarak Ortadoğu'nun en büyük devlet adamı Atatürk'ün liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde varlıklarını sürdürdüklerini yazmıştır. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu camiasına ait bütün milletlerin halkları, dilleri, dinleri ve kültürleri bugün hâlâ yaşamaktadır. Osmanlıların Balkanlarda kurduğu köprüler, binalar, camiler ise yakın zamana kadar yerlerinde duruyorlardı. Ancak Bosna ve Kosova'nın trajik olayları eski Haçlı nefretlerinin çarpık belirtilerinin yüzyılımızın son günlerine kadar sürdürüldüğünü gösterdi.

Jason Goodwin'in Osmanlı tarihi kitabı Türkiye üzerine yazılan her kitap kadar bizi ilgilendirmeli, ama Osmanlı tarihi Türkçe ve Osmanlıcayı çok iyi bilen, en yeni araştırmalar ve belgelere dayanan sistemli bir yöntemle derin analiz ve yorumları amaçlayan bir yazarın (ya da yazarların) kitabını beklemektedir.

NOT DEFTERİ

Pierre Loti Etkinlikleri

Kültür Bakanlığı Türk dostu Fransız yazar Pierre Loti'nin 150. doğum yıldönümü dolayısıyla Ankara'da bir anma toplantısı ve panel düzenledi. Fransa'dan gelen konukların da katıldığı anma toplantısı 14 Ocak 2000 günü saat 11. 00'de Devlet Resim ve Heykel Müzesi Şark Salonu'nda yapıldı.

Kültür Bakanı İstemihan Talay açılış konuşmasında, "Pierre Loti'nin inandığı doğruları en zor koşullarda savunacak cesarete sahip olması onun erdemidir" dedikten sonra, Loti'nin Fransız devlet adamı Louis Barthu'ya yazdığı 525 mektubun bakanlıkça satın alındığını açıkladı ve "bizim için çok önem taşıyan bu yazarın mektuplarının kitap halinde toplanmasını" amaçladıklarını belirtti.

Fransız konuklardan, Pierre Loti Müzesi'nin (yazarın ölümünden sonra müzeye dönüştürülen Rochefort'daki evi) müdür yardımcısı Jean-Pierre Melot ile yine Rochefort'daki Pierre Loti Dostları Derneği Başkanı Prof. Bruno Vercier daha çok anma toplantısının düzenlenmesi karşısında duydukları hoşnutluğu belirtmekle yetinirlerken, Uluslararası Pierre Loti Dostları Derneği Başkanı, Fransız Deniz Kuvvetleri Tarih Servisi'nden Tuğamiral Jean-Pierre Beauvais, Pierre Loti'nin yazarlığının yanı sıra üstün nitelikler taşıyan bir deniz subayı olduğunun altını çizdi.

Orhan Koloğlu ise konuşmasında Pierre Loti'nin "özellikle 1918'den sonra hemen bütün Türk aydınlarının bizi savunması için başvurdukları tek kişi olarak" göründüğünü vurguladı.

Saat 15. 30'da Kültür Bakanlığı 75. Yıl Salonu'nda düzenlenen panel, Kütüphaneler Genel Müdürü Gökçin Yalçın'ın sunuş konuşmasıyla başladı. Müsteşar Fikret N. Üçcan yaptığı açılış konuşmasında, mayıs ayında İstanbul'da düzenlenecek Pierre Loti Kollokyumu ve kuruluş aşaması tamamlanan yeni Pierre Loti Dostları Derneği konularında bilgi verdi. Panele konuşmacı olarak Tümamiral Jean-Pierre Beauvais, Prof. Bruno Vercier, Jean-Pierre Melot, Sinan Kuneralp ve Faruk Ersöz katıldılar. Orhan Koloğlu'nun yönettiği panel Kültür Bakanı İstemihan Talay'ın kapanış konuşması ile son buldu.

Faruk Ersöz

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 8.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 16.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 8.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa
☐ Master-Euro Card
☐ Diners Club

Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
Kart Sahibi: ..... İmza:.....

aylık kitap ve eleştiri dergisi

virgül,

Kitaplar yayımlandıktan sonra da kaybolabilir, unutulabilirler... Bir kitap, süreklilik içinde, kendinden öncekilerle birlikte varolur. Virgül'ün hedeflerinden biri de kitapların yalnız kalmasını önlemek, aralarında bağlantılar kurulmasını sağlamak: Kitapların birbirleriyle konuşması. Tarihten doğa bilimleri ve teknolojiye, edebiyattan antropolojiye, felsefeden folklora, polisiyeden psikiyatriye yayın dünyasının her alanı Virgül'de

virgül, her ayın ilk günü tüm kitapçı ve bayilerde...

pusula Büyükparmakkapı Sokak No:1/2 80060 Beyoğlu-İstanbul • tel.: 0212 - 252 42 80 • faks: 0212 - 293 15 44

Yıl 1867. Aylardan Kasım. Cevdet Bey, Osmanlı Bankası'na çalışmak üzere müracaat etti. Kendisinden bir fotoğraf istediler. O fotoğraf, o gün bugündür Osmanlı Bankası arşivlerinde yaşıyor. Tıpkı, diğer personel ve müşterilerimizinki gibi. Çünkü biz, bir kurumu yaşatan en büyük gücün insan olduğuna inanıyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır.

www.osmanli.com.tr

MART 2000

75

FİYATI: 1.500.000 TL
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 200001

TOPLUMSAL TARİH

Kitabhane-i İslam'dan
Hilmi Kitabevi'ne

Osmanlı'da
Kadın Fotoğrafçılar

Osmanlı'nın Dört
Joanne d'Arc'ı

Kadınlara Siyasi
Hakların Tanınması
ve Türk Kadınlar
Birliği

Hanımlara Mahsûs
Gazete'nin
İmtiyaz Belgeleri

Osmanlı'nın
Akdeniz'deki
Egemenliği

Feminizm ve
Kadın Arşivciliği

MİLLİ MÜCADELE KADINLARI

ismail acar resim sergisi

8 Mart Dünya Kadınlar Günü anısına...

hülya aksular bale performansı

Nene Hatun

İstanbul Atatürk Kültür Merkezi
8 - 15 Mart 2000
Açılış: 8 Mart 2000-Saat 19.00

ELTURK ART GALLER

Hagia (Azize) Eudokia İko

Buluntu Yeri: Fenari İsa Camii (Lips Manastır Kilisesi), İstanbul • Devri:

lardan oluşan elbisesi içinde Hagia Eudokia dua
u çeviren çerçevenin renkli taşlarından bazıları ek
Hagia
nparator VIII. Konstantinos'un hastalıklı ve çiçekb

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin iki yeni bölümü
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya - Bitinya) ve
Bizans Sergileme Salonları Garanti'nin katkılarıyla aç

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

Yalnızca mükemmel olan kalıcıdır...

Kurulduğumuz günden beri mükemmeli arıyoruz.

* Osmanlı yapımı saat... Fotoğraf Ara Güler arşivinden alınmıştır.

ARÇELİK

Hayata.

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini ve sevgisini, araştırma ve yazma alışkanlığını geliştirmeyi ve geleceğin tarihçilerine, ilk yazılarını yayımlama olanağı sağlamayı amaçlayan bir tarih araştırması yarışması düzenleyeceğimizden geçen sayımızdaki Sunuş yazısında bahsetmiştim. Yarışma koşulları hakkında etraflı bir duyuruyu 49. sayfamızda bulacaksınız. Bundan sonraki sayılarımızda da dergimizin bir bölümünü öğrencileri yarışma hakkında bilgilendiren, katılmak isteyenlerin sorularını yanıtlayan ve araştırmalarını yönlendiren yazılara ayıracağız.

Tarih Vakfı web sayfaları, Vakfın bütün faaliyetlerini yansıtacak şekilde Serazer Pekerman arkadaşımız tarafından hazırlandı. Dergimize de artık internet üzerinden (www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih) ulaşmak mümkün. İnternet sayfalarımızda dergi hakkında genel bilgilerin yanı sıra son sayımızın içindekiler kısmını, geçmiş sayılarımızda yer alan makalelerin dizinini, Üniversite Öğrencileri Arası Tarih Yarışması'yla ilgili bilgileri, abone formlarını bulabilir ve toptar@tarihvakfi.org.tr adresiyle bize yazabilirsiniz.

Bu arada kapağımızda da derginin içini daha iyi yansıtacak bazı değişikliklere gittik. Grafiker arkadaşımız Haluk Tuncay'ın hazırladığı yeni kapağımızı beğeneceğinizi umuyoruz.

Toplumsal Tarih, geniş ve yetkin bir danışman ve yazar ağma sahip olmasına karşın, şimdiye kadar son derece dar bir iç kadroyla çıktı. Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü mezunu ve daha önce Tarih Vakfı Projeler Bölümü'nde görev almış olan Müsemma Sabancıoğlu arkadaşımızın editör yardımcısı olarak çalışmaya başlamasının, hem derginin niteliğini yükseltmek hem de -tarih yarışmasından internete- farklı alanlara girme fırsatı yarattığını düşünüyorum.

Bu sayımızın kadın tarihi ağırlıklı olarak çıkmasının ise "dergiye kadın eli değmesi"yle bir alakası yok. 1997 Martında "8 Mart Kadın Özel Sayısı"nı hazırladığımızdan beri Mart sayılarımız kadın tarihi ağırlıklı olarak çıkıyor. Bu geleneği bu yıl da Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin katkılarıyla sürdürdük. Önümüzdeki ay 10. yıllarını dolduracak olan Kadın Eserleri Kütüphanesi yetkilileri, bu sayımıza kadın kütüphaneciliği-arşivciliğinin anlamı, sorunları ve kütüphanelerindeki belgelerden hareketle kadın tarihi üzerine makaleler vermeyi teklif ettiler. Kendilerine ayırdığımız sayfaların ilgi çekeceğini umuyorum.

Son dönemde gösterime giren iki film, tarihi arka planlarıyla bu sayımıza konu oldu. Edhem Eldem *Asteriks ve Oburiks Sezara Karşı* filmini eleştirirken, Zafer Toprak Osmanlı'da Jeanne d'Arc edebiyatını tanıttı. Aralık '99 sayımızda *Salkım Hanımın Taneleri*'yle başlattığımız, tarihsel boyutu olan filmlerin eleştirilerine ileriki sayılarımızda da yer vereceğiz.

Gelecek sayımızda buluşmak üzere...

OSMAN KÖKER

Türk Kadınları Birçki Yurdu'nun
1916 tarihli diplomasından detay.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

Aylık Dergi
Mart 2000 Sayı: 75 Cilt: 13
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem,
Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu,
Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Özgür Güleç
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 8.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 16.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 8.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

Osmanlı'nın Dört Jeanne d'Arc'ı "Karıların Sahibkıranı Jan Dark" 4
Zafer Toprak dört Osmanlı yazarının Jeanne d'Arc üzerine yazdıklarını aktarıyor.

Girit'te Sempozyum (7-9 Ocak 2000) Kapudan Paşa Eyaletinden Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine 10
Zeki Arıkan Yunanistan Araştırma ve Teknoloji Vakfı Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü'nün düzenlediği "Kapudan Paşa'nın Görev ve Yetki Alanı" konulu sempozyumu özetliyor.

Muslihiddin Âdil'in Görüşleri Kadın ve "Hukuk-ı Nisvan" 14
Zafer Toprak Selanik'te yayımlanmış bir iktisat ders kitabında yer alan feminizm konusundaki ilk derli toplu değerlendirmeyi sunuyor.

Osmanlı'da Kadın Fotoğrafçılar 18
Yavuz Selim Karakışla ilk kadın fotoğrafçılarımızdan Muzaffer ve Naciye hanımları tanıtıyor.

Türk Kadınının Siyasi Haklarını Kazanması ve Türk Kadınlar Birliği 21
Gürcan Bozkır Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk büyük kadın derneğini inceliyor.

Belgelere Feminist Bilinçle Bakmak Bir Kadın Kütüphanesinin Anatomisi 27
Aslı Davaz-Mardin kuruluşunun 10. yıldönümünde Kadın Eserleri Kütüphanesi örneğinden yola çıkarak kadın tarihinde arşivciliğin önemini anlatıyor.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Arşivi 34
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi'ni tanıtan bir sunuş.

1935 Kongresi Arşivi Türkiye'deki İlk Uluslararası Kadın Kongresinin Belgeleri 35
Meryem Turan Uluslararası Kadınlar Birliği'nin 12. Kongresi'nin belgelerini tanıtıyor.

Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde İlk Arşiv, İlk Katalog Hasene Ilgaz 39
Yeşim Arat eski milletvekili Hasene Ilgaz'ın arşivi hakkında bilgi veriyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 41
Yavuz Selim Karakışla Hanımlara Mahsûs Gazete'ye *imtiyaz verilmesine ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden 1895 tarihli belgeler sunuyor.*

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 46
Mehmet Genç:
Matematikten Tarihe
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Mehmet Genç'in konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Toplumsal Tarih Dergisi 49
Üniversite Öğrencileri Arası Tarih Yarışması
Dergimizin üniversite öğrencileri arasında düzenlediği yarışma hakkında bilgi.

EPHEMERA 50
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda ilk gün zarfları yer alıyor.

Bir Yayınevi Tarihçesi 52
Kitabhane-i İslam'dan Hilmi Kitabevi'ne
Başak Ocak Gez İbrahim Hilmi Çığıraçan'ın yayıncılık şirketinin tarihçesini veriyor.

FİLM 57
Astérix: Çizgi Romandan Beyaz Perdeye
Edhem Eldem geçtiğimiz ay gösterime giren Asteriks ve Oburiks Sezar'a Karşı *filmini eleştiriyor.*

KİTABİYAT 62
Osmanlı Padişahları
Ahmet Uncu Necdet Sakaoğlu'nun Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı *adlı kitabını değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ 64
Akif Ulusayar'ın Maraş'ın kurtuluşunun yıldönümü törenlerine ilişkin notu.

OSMANLI'NIN DÖRT JEANNE D'ARC'I

"Karıların Sahibkıranı Jan Dark"

ZAFER TOPRAK

Jeanne d'Arc.
Mehmed Sedad, *Jan Dark*, İstanbul, 1331.

Serteller'in çıkardıkları *Resimli Ay* dergisi Ocak 1930 sayısında "Dünyanın en büyük 10 kadını" arasında Jeanne d'Arc'a yer veriyordu. Okuryazarlığı bile olmayan köylü kızı Jeanne d'Arc'ın, İngiliz Kralı VIII. Henry'nin kızı Kraliçe Elizabeth, Florence Nightingale, Rus İmparatoriçesi Katerina, Marguerite de Volois, Semiramis, İspanya Kraliçesi İzabella, Kleopatra, Bizans İmparatoru Jüstiyen'in eşi Theodora ve Truvalı Helen'le birlikte kadın şöhretler arasında yer almasının temel nedeni "vatan muhabbeti"ydi.

Jeanne d'Arc Osmanlı yazınında 19. yüzyılın son çeyreğinden beri yer alıyordu. Osmanlı'nın dünya tarihiyle yakından ilgilenmesi ve görece geniş bir okuyucu kitlesine bu tarihi yansıtması bu tarihlere rastlıyordu.

Ahmed Midhat'ın *Kırkanbar* ilavesi olarak yayımladığı Avrupa tarihi, Said Paşa'nın (Diyarbekirli) dokuz ciltlik *Mir'atü'l-İber*'i, Mehmed Murad'ın (Mizancı) *Tarih-i Umumi*'si bu alanda öncü sayılabilecek yayınlardı. Ali Reşad, Ahmed Refik, Meşrutiyet yıllarında benzer çalışmaları gerçekleştirmişlerdi. Vatan sözcüğünün keşfedildiği ve ulus kimliğine yönelik ilk arayışların yer aldığı bu tarihlerde Jeanne d'Arc'ın gündeme gelmesi kaçınılmazdı. Fransa tarihinde birleştirici bir etmen olarak Jeanne d'Arc önemli yere sahipti ve Fransız Devrimi başta olmak üzere Osmanlı tarihyazıcılığında Fransa tarihinin ayrı bir yeri vardı.

Osmanlı matbuatını tararken dört Jeanne d'Arc'a rastgeldik. Bunlar Osmanlı'nın son yarım yüzyılına ait. Dili ve Fransa tarihine vukufu açısından her dört Jeanne d'Arc'ı da izlemek ilginç olsa gerek. Bunlardan ilki Ahmed Midhat'ın yazdığı Avrupa tarihinin bir parçası olan *Fransa* başlıklı kitap. İkincisi Mizancı Murad'ın *Tarih-i Umumi*'sinde yer alan Jeanne d'Arc. Üçüncüsü *Kamusü'l-Alam*'ın Jeanne d'Arc'ı. Ve nihayet Cihan Harbi yıllarında bir kitapçık olarak yayımlanan Mehmed Sedad'ın resimli (en müstesna tablolarla müzeyyendir) Jeanne d'Arc'ı.

AHMED MİDHAT'IN JEANNE D'ARC'I

"Karıların Sahibkıranı Jan Dark" Ahmed Midhat Efendi'nin Fransa'nın kadın idoline uygun gördüğü lakap. "Sahibkıran" için Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*'ında "her zaman başarılı, üstünlük kazanan hükümdar" tanımı veriliyor. Diran Kelekyan'ın *Kamus-ı Fransevisi* yenilmez, muzaffer hükümdar anlamına gelen bu terimin Timurlenk'e ve ilk Osmanlı padişahlarına verilen bir unvan olduğunu kaydediyor. Redhouse'un *Lexicon*'u ise krallara verilen unvan tanımıyla yetiniyor. İşte Ahmed Midhat Efendi'nin Jeanne d'Arc için uygun gördüğü unvan hükümdarlar için kullanılan bir terim. Kadın sözcüğü ile birlikte "Karıların Sahibkıranı"na dönüşüyor. Bir başka deyişle Jeanne d'Arc Kadınların Fatihi.

Ahmed Midhat'ın *Kırkanbar* ilavesi olarak yayımladığı *Tarih Gözü*, "Zeyl-i Kainat"lardan biri. Avrupa'nın belli başlı ülkelerinin tarihçeleri yer alıyor bu dizide. Fransa da bunlardan biri. Yayım yılı 1292. Hicri tarih olduğunu düşünürsek Miladi 1875-76'ya tekabül ediyor. Kanun-ı Esasi'ye giden yolda belki de ilk kez Fransa tarihi bu denli ayrıntılı yazılmış Osmanlıcada. Namık Kemal'in "vatan sözcüğü artık Osmanlı yazınına yerleşmiş. "Tahlis-i vatan" ya

da vatanı kurtarmak bundan böyle Osmanlı'nın gündemine girmiş. Jeanne d'Arc işte bu açıdan önemli. Fransa'nın ulusal kimliğinin oluşumunda yadsınamaz bir yeri oluşu Osmanlı aydınını da yöneltmiş Jeanne d'Arc'a.

Jeanne d'Arc'ın öyküsünü Ahmed Midhat'ın kaleminden okuyalım. Batı kaynaklı bilgilerin o günün Osmanlıcasında kurgulanışı da ilginç geliyor bize. Ne de olsa çeviri tarih Osmanlı vak'anüvislerinin yazdıklarından farklı bir üslupla ele alınıyor. Dünyayı algılamak ona göre sözcük üretmeyi gerektiyor.

[Ahmed Midhat], *Kırkanbar* ilavesi, *Tarih Gözü, Zeyl-i Kainat, Fransa*, İstanbul, 1292.

Mehmed Murad, *Tarih-i Umumi*, dördüncü cilt, Dersaadet, 1305.

> Yedinci Şarl Fransa'nın cenup taraflarında ilan-ı hükümet eyledikten sonra memleketi ecnebiler elinde bulunmak gibi bir rezalet içinde yaşamaktan ise ölmeyi ve fakat boşu boşuna ölmeyip hiç olmazsa yine tahlis-i vatan uğrunda ölmeği göze aldırarak tedarik edebilmiş olduğu cüz'i bir ordu ile İngilizlerin üzerine hareket etmiş idi. Luar nehri üzerinde İngilizlerin bazı küçük fırkalarını vurup mağlup eyledikçe gayreti artmış ve gayreti arttıkça kuvve-i askeriyesi çoğalmış olduğundan gayretini bayağı büyültmüş olduğu bir zamanda dairesine bir biçare kız gelip "Fransa'yı İngilizlerin elinden kurtarmağa min-indallah memurum" diyince mabeyinciler filanlar biçarenin cinnetine hükmederek kendisini tard eylemişlerdi.
>
> Halbuki kız davasından dönmeyip dört beş defa def edildikten sonra Şarl'ın huzuruna çıkmağa muvaffak oldu ve davasını orada dahi tekrar eyledi.
>
> Bu kız henüz on sekiz yaşında bir şey olup 1410 tarih-i miladisinde Rumezmi nam mahalde bir fakir köylünün sulbünden imiş ve Jan Dark tesmiye olunmakta bulunmuştu. Rivayete göre bir gece rüyasında Hazret-i Meryem'i görüp taraf-ı müşarinileyhadan Fransa'yı tahlise memur olmuş imiş.
>
> Kral Şarl'ın böyle bir metin kızdan bu kadar büyük bir davayı işitince hayret kalıp kız her ne kadar ordusunun kumandasını kendisine vermesini teklifte ısrar etmiş idiyse de Şarl bir tecrübe olmak üzere Jan'a yalnız beş on nefer asker verip İngilizler üzerine saldırdı.
>
> Halbuki bu kadar hakaretle gönderilen Jan Dark koca bir İngiliz taburunu bozmak gibi bir galibiyetle gelince bu kızın gerçekten Hazret-i Meryem tarafından Fransa'yı tahlise memur olduğuna orduca emniyet gelerek bir büyücek fırkaya kumandan nasb edildi.
>
> O zaman Şarl-ı sabi'in elinde bulunan mevkiin en mühimmi Orlean olup İngilizler bir büyük ordu ile onu dahi taht-ı muhasaraya almışlar idi ki Orlean elden gittikten sonra artık Fransız kralı için Fransa'da durmayıp başını alarak bir tarafa kaçmaktan başka çare kalmamıştı. İmdi Jan Dark'ın memuriyet-i maneviyesi bilumum neferata varıncaya kadar herkesi tehevvüre götürmüş olduğundan miladın 1429 senesi Mayısının sekizinci günü İngilizlerin o azim ordusu bir kızın kumandası altında bulunan küçük bir fırka-i askeriyeye öyle bir bozuluş bozuldu ki her Fransız neferi beş altı İngiliz'i esir eylemişti.
>
> Bu vakıa-i azimeden sonra gerek Jan Dark'a gerek krala ve gerek bilumum orduya gerçekten bir kuvvet-i kalb gelerek artık her taraftan İngilizler üzerine hücuma başlandı. Her hücumda dahi galebe ve nusret Jan Dark tarafından kalır idi. Hatta kral henüz kilise tarafından takdis edilerek resmen kral tanınmış olmadığı halde 1429 senesi Temmuzunun on yedisinde Jan Dark'ın vasıtasıyle Pati nam mahalde bu resm dahi icra olundu.
>
> Ondan sonra Jan Dark işinden çekilmek istemişti. Lakin bu kere dahi kral kendisini bırakmayıp ellerine sarılarak... ve öperek..... bir az daha orduda kalınasını rica eylemiş idi. Jan Dark yine kaldı. Ve 1430 senesinde Kompijn eyaletinde bulunan İngilizler üzerine yürüyüp düşmanı yine bozdu ise de nasılsa yakayı İngilizlerin eline vermiş ve halbuki İngilizler tarafından biçarenin sihirbazlığı hükm edilmiş olduğundan 1431 senesi Mayısının otuzuncu günü biçare kızcağız Ruan şehrinde diri diri ateşlere yakılmıştır.
>
> Bu kızın iffet ve istikametine diyanet ve takvasına ve alelhusus en ceri ü cesur bir erkekten ziyade silahşörlüğe ve cesaretine söz olmayıp badehu u fatiha familyası azasına asilzadelik rütbesi verildi ve mensub olduğu köy kaffe-i tekalif-i miriyeden müstesna tutuldu. Kendisinin kurtarmış olduğu Orlean şehrinde dahi kendi namına bir büyük alamet rekz edildi.

MİZANCI MURAD'IN JEANNE D'ARC'I

Jeanne d'Arc'a ikinci kez Mizancı Mehmed Murad'ın *Tarih-i Umumi*'sinin dördüncü cildinde rastlıyoruz. Ayırdığı sayfa sayısından Mehmed Murad'ın daha güvenilir kaynaklardan yararlandığına hükmetmek mümkün. On iki yıl içersinde bilginin ne denli derinleştiğini görüyoruz bu metin-

15. yüzyıldan beri sanatın birçok alanında işlenen Jeanne d'Arc teması, 20. yüzyılda sinemayı da etkiledi. 1928'de, Carl Dreyer'ın yönetiminde Jeanne d'Arc Rene Falconetti'ydi. 1948'de Ingrid Bergman, Victor Fleming'in yönetiminde Jeanne d'Arc oldu. Otto Preminger 1957'de Jean Seberg'e bu rolü verirken, Robert Bresson 1962'de Florence Carrez'i Jeanne d'Arc yaptı. Son Jean d'Arc'ı ise Luc Besson'un yönettiği filmde Milla Jovovich oynuyor.

de. Bir kez de Mizancı Murad'dan dinleyelim Jeanne d'Arc'ın serüvenini:

> Jan Dark Loraın kıtası dahilinde bulunan Tul nahiyesine tabi Domremi karyesinde tevellüd etmiştir. Pederi fakir bir köylü idi.
>
> Jan Dark daha küçüklüğünde edeb ve selabet-i diniyesiyle herkesin muhabbetini kazanmış idi ve akran ve emsali gibi oyunlara müptela olmayıp vaktini ya pederinin koyunlarını güderek, yahud kilisede ibadet ederek imrar eder idi.
>
> Jan'ın zihni kendi daha çocuk olduğu halde daima bir takım evham ve hayalat ile memlu bulunur idi ve kimse kendisine aklı yerinde bir kız nazariyle bakmaz idi. Büyüdükçe kendisinde mevcut olan işbu haller daha ziyadeleşmiştir.
>
> Jan'ın bulunduğu devirde Fransa'da emsali görülmemiş karışıklıklar mevcud idi. Seller gibi kan dökülmekte idi ve yas ve mateme duçar olmamış bir familya görülmüyor idi. Düşman ise Fransa'nın kısm-ı azamını feth ettikte sonra bakiyesini dahi heman istila etmekte idi. Herkesin ağzından muharebenin dehşetinden ve Fransa'nın bulunduğu hal-i yeis iştimalinden başka bir lakırdı işitilmiyor idi.
>
> Tab'an müteessir bulunan Jan Dark'a bu ahval pek ziyade dokunmakta idi. Kırda bir ağacın altında oturmuş ve evham ve hayalatına dalmış olduğu halde saatler geçirir idi. Kuvve-i fikriyesi tasavvurata o derecede hasr olunur idi ki bazen kendisini kaybederek güya Hazret-i Meryem ile melekler gelip kendisini Fransa'yı halas için muharebeye gitmeye teşvik ettiklerini görür ve nesaih talimatını işitir idi.
>
> Mütedeyyin olan Jan Dark bunlara itikad ederek adeta kendisinin Fransa'yı düşman elinden kurtarmak için men taraf-ı allah memur olduğuna şüphe etmemeye başlamıştı.
>
> Pederi Jan'ın neşesizliğinden ve zihin meşguliyetinden dolayı telaş ederek onu kocaya vermeye kıyam etmiş ise de kızı bu keyfiyetten haberdar olunca pederinin hanesini terk ve amisi yanına firar ederek kendisinin Dofen Şarl nezdine götürülmesini istirham eylemiştir. Amisi dahi muvafakat ettiğinden Jan İngiltere askerinin taht-ı istilasında bulunan memleketleri hayli tehlikelere uğradıktan sonra mürur ederek Dofen Şarl nezdine varabilmiştir.
>
> Bir köylü kızın lakırdılarına ihtida kimse ehemmiyet vermemiş ve herkes dahi Jan ile eğlenmeye başlamış ise de Jan güya Dofen Şarl'a mahsus bir takım sırlara vakıf olduğunu gösterince cümleye şaşkınlık gelmiştir.
>
> Artık Jan Dark fevkalade kuvvete malik olduğunda kimsenin şüphesi kalmamış. Fakat kimi buna kuvve-i kudsiyye-i ruhaniye, kimi de kuvve-i şeytaniyye-i sıhriyye demiştir. Hatta bu meseleyi hal için papazlardan mürekkep bir komisyon teşkil olunup Jan Dark, artık ariz ve amik istintaka duçar edilmiştir. Lakin papazların Jan tarafından verilen cevaplara hiç bir diyecekleri kalmamış olduğundan Dofen Şarl dahi Jan Dark'a bir sancak ve bir fırka asker vererek onu Orlean'ın imdadına memur eylemiştir.
>
> Jan Dark şovalyelere mahsus zırhlar giyerek at üzerinde ve fırkanın önünde olduğu halde bir elinde sancak ve diğerinde haç tutarak düşmana karşı muharebeye gitmiştir ve bir iki ufak muharebeden sonra muzafferen Orlean şehrine dahil olarak şehr-i mezkuru İngilizler elinden kurtarmıştır.
>
> Jan Dark'ın şöhreti artık afaka yayılmıştır. Fransızlar Jan'a kuvve-i kudsiyyeye malik bir mebus-ı ilahi naziriyle bakarak gayret ve şecaatlerini tezyid etmişler ve kendilerine muzafferiyet ümitleriyle emniyet gelmiştir. İngilizler ise Jan Dark'ın iblis memuru olduğuna zahib olarak havf ve telaş içinde idiler ve meydan-o muharebede Jan Dark'ı görünce dehşete duçar olarak firar ederler idi. Velhasıl İngilizler Orlean pişgahında duramamışlar ve muhasarayı ref' ederek çekilmişlerdir.
>
> Bu defa Fransa'da herkes Jan Dark'ın maiyetinde askerlik etmeyi kendisi için büyük bir şeref addederek silaha sarılmıştır.
>
> Jan Dark daima kendisinin iki işin ifasıyle mükellef olduğunu söyler idi. Bunlardan biri Orlean'ın kurtarılması, diğeri dahi Dofen Şarl'a adet-i kadime üzre

Fransa krallarının hülus ettikleri Reims şehrinde taç giydirilmesi idi.

Bunlardan biri kemal-i şan ile husule getirilmiş idi. İkincisi ise pek müşkül idi. Zira Orlean ile Reims arasında vaki kıt'alar düşman elinde idi. Fakat Jan Dark bir kaç muzafferiyetten sonra buna dahi muvaffak olmuştur.

Artık Jan Dark'ın işi bitmiş idi - yani mükellef olduğunu beyan ettiği iki vazife ifa edilmiş idi. Binaenaleyh Jan peder ve valdesi yanına avdet için Kral'dan ruhsat istemiş ise de nail-i meram olamamıştır. Jan Dark bundan sonra kendisinden bir faide memul olmadığını beyan ve iddia ederek talebinde ısrar etmiştir. Fakat yine semere hasıl olamadığından Jan dahi zaruri ordugâhta kalmıştır. Filhakika kendisinin haber verdiği gibi Jan'ın fi mabad hiç bir hizmet görülmemiştir.

Jan Kral Yedinci Şarl'ın arzusu üzerine Paris'i muhasara etmiş ve muhasara esnasında cerihadar olmuş ise de bir faide hasıl edilememiştir. Bade Jan İngilizler ile müttefikleri bulunan Burgonlar tarafından tazyik olunmakta olan Kompiyen şehrinin imdadına giderek bir gün kaleden çıkıp düşmanla harp ettikten sonra kaleye avdet eden askerin hatt-ı ric'atini muhafaza için geride kalmış iken, birden bire kalenin kapısı kapanıp yalnızca dışarıda bırakılmış ve bu veçhile Burgonların eline esir düşmüştür.

Burgonlar Jan Dark'ı İngilizlere satmışlar ve İngilizler mahsusen teşkil olunan muhakeme huzurunda onu iblis ile münasebette bulunmasıyla itham etmişlerdir. Muhakeme dahi bunu tasdik ile ihrak olunmasına karar verilmiştir. Jan Dark Fransa'da vaki Ruan şehri meydanında İngilizler tarafından ihrak binnar edilmiştir.

Hin-i muhakemede İngilizler Jan'ı itham için bir vesile bulmaktan aciz kaldıklarından münasebetsiz sualler ile onu şaşırtmağa çalışmışlar ise de daima Jan'dan itiraz kabul etmez cevap almışlardır. Mesela "seni aleyhlerine memur eden Allah İngilizleri kendisine düşman mı addeder" demeleri üzerine "Allanın muhabbetiyle neferetinden bahsetmek haddim değildir. Fakat İngilizlerin yakın vakitte Fransa'dan tard olunacaklarına asla şüphem yoktur" demiştir. Jan Dark ihrak olunmasına karar verildiği vakit "Ah bu ne büyük haksızlık, ben sizi cenab-ı hakka şikâyet edeceğim" demiştir. Jan Dark'tan bu kadar hizmet görmüş olan Yedinci Şarl Jan'ı taht-ı esaretten kurtarmak için hiçbir teşebbüste bulunmamış ve güya Jan'ın vücudunu dahi unutmuştur.

Arras Kongresi- Jan Dark'ın Fransa'ya ettiği hizmet ihrak olmasıyle bitmemiştir. Jan müddet-i ömründe Orlean'ı kurtarmış ve Şarl'ı Reims'e götürmüş idi. Halbuki Jan Dark'ın İngilizler tarafından barbarane ihrak olunması Fransa'nın külliyen halasını mucib olmuştur.

Fransızlar şöyle dursun, bütün âlem dahi bir ağızdan İngilizle-

Jan Dark'ın İngilizler tarafından Ruan şehrinde 1341 tarih-i miladisinde ihrak binnar edilmesi [ateşte yakılması].
Mehmed Sedad, Jan Dark, İstanbul, 1331.

Mehmed Sedad'ın Jan Dark kitabından iki sayfa. "Orlean şehrini İngilizlerden suret-i tahlisi." "Jan Dark'ın ric'at eden askerlerin arkasında kalması üzerine düşman tarafından yakalanması."

rin Jan Dark hakkında izhar ettikleri muameleyi takbih etmekte idi. İngilizler'in müttefikleri bulunan bazı Fransa derebeyleri dahi artık İngiltere'yi iltizamdan tedib ederek Şarl tarafına geçmişlerdir. Bunun üzerine musallaha için her taraftan tavassut vaki olarak Arras şehrinde büyük bir kongre içtima etmiştir.

ŞEMSETTİN SAMİ'NİN JEANNE D'ARC'I

19. yüzyılın sonlarına doğru yazılan Şemsettin Sami'nin Jeanne d'Arc'ı ansiklopedik olmasına karşın epey ayrıntılı. Jeanne d'Arc'ın öyküsünü 19. yüzyıla kadar getiriyor. Gene de bir süre sonra yetersiz bulunuyor. Son Jeanne d'Arc'ın yazarı Mehmed Sedad, "Kamusü'l-Alam'da merhum Şemseddin Sami Beyin Jan Dark hakkında vermiş olduğu izahat ise derece-i kifayede değildir" diyor. Şemseddin Sami'nin Jeanne d'Arc'ı şu satırları içeriyor.

> Fransalı meşhure bir kahraman kızı olup, 1409 tarihinde Vakloze karibinde vaki Domremi karyesinde doğmuştur. Jan Dark isminde bir köylünün kızı olup, kendisi dahi 18 yaşına dek çobanlık etmiş; ve bu sinde iken, Fransa'nın dahili tefrikalara düşmesiyle, İngiliz askeri tarafından zabt olunmakta olup, harabe yüz tutmuş olduğunu görerek ve Fransızların itikadatına göre, bir takım harik ade müşahedeler ve hatifler tarafından vatanını bu varta-i helakden tahlise sevk olunarak, köyünden hurucla, bin türlü müşkilat içinde Turne'ye gelip, Şiton köşkünde ikamet etmekte bulunan Kral Yedinci Şarl'ı bir çok mevaniden sonra, görmekte muvaffak olabilmiş; ve kendisine hatifden bir vazife tebliğ edilmiş olduğuna kralı kandırıp, kendisine kemali ihtirazla bir takım asker verilmiş idi. Bu cüz'i askerle İngilizlerin taht-ı muhasarasında bulunan ve Fransa için derece-i ehemmiyeti derkar olan Orlean'ı 1424'de tahlis etmiş idi. Bu veçhile askerin emniyetini celb edip, heyecanlarını mucip olduktan sonra, Kral Şarl'ı düşmanların elinde bulunan bir memleketin içinden Reims'e sevk, ve yolu üzerinde bulunan bir çok yerleri zabt etmiş, ve o vakit vazifesini ikmal etmiş zanniyle çekilmek istemiş ise de, kralın ibramı üzerine kalıp, 1430'da Paris önünde bir mağlubiyete uğradıktan sonra, Burginyonlarla İngilizlerin muhasarası tahtında bulunan Kompiyene'nin üzerine hücum etmiş ise de, bu muharebede Burginyonların eline esir düşüp, bunlar tarafından İngilizlere teslim edilmiş; ve İngilizler tarafından kendisine sihirbaz muamelesi olarak Buve piskoposunun hükmüyle 1431 Mayısının 30'unda Ruan'da hayyen ihrak olunmuştur. Fransızlar ismini tazim edip, karyesi her vergiden afv olunmuş; ve Papa Üçüncü Kalikset 1456'da takdis etmiştir. Orlean şehrinde beher sene Mayısın sekizinde namına bir mutantan cenaze alayı icra olunur. 1820 tarihinde karyesinde hanesinin arsasında bir heykel rakz edilmiş olduğu gibi, Orlean'da dahi 1845'te heykeli yapılmıştır. Hikâyesi birçok üdeba tarafından nesren ve nazımen yazılmış, facia suretine dahi konmuştur.

"Jan Dark" maddesinin de yer aldığı Şemsettin Sami'nin Kamusü'l-Alam'ı (dördüncü cilt, İstanbul, 1311).

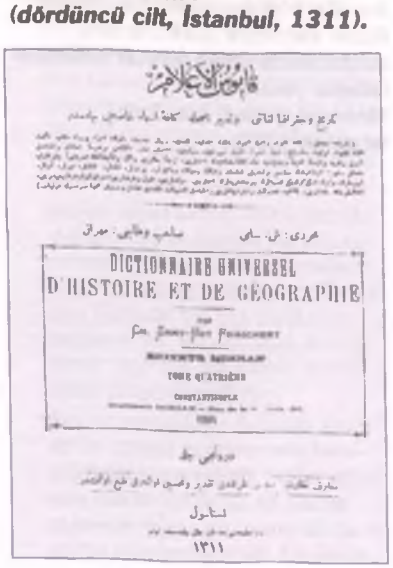

MEHMED SEDAD'IN JEANNE D'ARC'I

24 sayfalık bir risale olarak Cihan Harbi yıllarında 1915'te (1331) İtimat Kütüphanesi tarafından yayımlanan Mehmed Sedad'ın Jeanne d'Arc'ı bu konuda Osmanlı'nın başvuracağı en kapsamlı kaynak. Kitap "en mutena tablolarla müzeyyen"; yani resimli. Kapak resmi "Jan Dark'ın İngilizler tarafından Ruan şehrinde 1431 tarih-i miladisinde ihrak binnar edilmesi"; yani yakılışı.

Yazdığı önsözde yazar kitabın içeriğini şu satırlarla açıklıyor: "Vatanın saadet ve selametini temin için feda-i can eden hamiyetli kahraman, erkeklere meydan okurcasına ibraz-ı hamiyet ve fedakari eden ve hatta cayır cayır ateşte yakıldığı zaman vatanını kurtaracağı için şu işkenceyi nefsine eğlence ittihaz eden Jan Dark ismindeki harikanın tercüme-i hali". Mehmed Sedad özellikle Cihan Harbi'nin sürdüğü sırada Osmanlıların bu risaleden öğrenecekleri çok şey olduğu kanısında. Özellikle "hamiyet-i vatan ve ya harb ya ölüm avazelerini ağızlardan eksik etmeyenlerin" bu kitabı dikkatle okumalarını tavsiye ediyor. On sekiz yaşındaki bir kızı aziz mertebesine yükselten hassenin "hamiyet", yani ulusal onur ve haysiyet olduğunu kaydediyor, Osmanlı erkeklerinin Jeanne d'Arc'ı örnek almalarını söylüyor.

Mehmed Sedat'a göre Jeanne d'Arc ateşte yakılmıştı; vücudu bir avuç küle dönüşmüştü; ama ünü ilelebet ağızlarda takdir ve sitayişle dolaşacak ve bir "mevki-i muhterem" işgal edecekti. Vatan sevgisi boş laflarla kanıtlanamazdı. Bilfiil vatan için insan canını feda edebilmesi gerekirdi. "Vatan muhabbeti o uğurda cisim ve hayatını feda etmekle fiilen ispat edilmiş olur"du. Oysa son zamanlarda bu sevgi kâğıt üzerinde ya da lafta kalıyor, konferans salonlarında hatiplerin vatan sevgisi üzerine "teorilerle" ile ifadesini buluyordu. Bu laf-ı güzafa en iyi yanıt Jeanne d'Arc'ın yaşam öyküsüydü. Ve yazar kinayeli bir biçimde şu satırlara yer veriyordu:

> Binaberin: Evliya-yı umurun (iş başında bulunanların) ve kılıcıyla vatan ve milletine hizmet arzusunda bulunan ümera-i askeriyemizin şu risale muhteviyatı takdir ve tahsinlerini mucib olacağına şüphemiz yoktur.

Mehmed Sedad'ın risalesi şu tespitle başlıyordu:

> Tarih-i medeniyette şu nakline mübaşeret ettiğimiz Jan Dark derecesinde ve hamiyet-i müceseme bir kahraman ne erkekte ne de kadında görülmemiş olduğunu ikrar ve itiraf etmeliyiz.

"İngilizler tarafından Jan Dark'ın tevkifi."

"Jan Dark nerede bir kilise görecek olursa buraya girer ve duasını ifa eyler idi."

"Jan Dark'ın isticvabı [sorgusu]."

Mehmed Sedad, *Jan Dark*, İstanbul, 1331.

Risalenin tümünü bu sayfalarda vermemiz olanaksız. Ancak kitabın en "dramatik" sahnelerden biri olan yargılanma evresinden birkaç satır aktaralım:

> Zavallı Jan Dark'ın muhakemesi garib olduğu kadar feci bir tarzda cereyan etti. Jan Dark esna-i isticvabında korkmıyarak taraf-ı ilahiden vatanını kurtarmaya memur edildiğini anlatmış ve idam hükmüne duçar olacağını bile bile asla duçar-ı yas ve fütur olmayıp hükkamı duçar-ı nehb ve hayret edecek cevaplar itasından çekinmemiştir.
>
> Verdiği cevablardan Jan'ın lehine olanları Despot Kuşot zabt ettirmeyip muzır olanlarını tahrir ettirdiğinin farkına varınca kemal-i cüret ve metanetle reise:
>
> - Bana bak Papaz ! Senin adavetine kurban olacağımı anlıyorum. Lakin davamın istinafım en büyük cinayetlerin hakim-i azamı olan ahkamü'l-hakimin hazretlerine havale ederim. Lehte olanları yazdırmayıp aleyhte bulunanları yazdırmakta olmanız da ne ayarda bir mahluk olduğuna delalet eder ! dedi.
>
> Jan Dark'a fena sözler söyletmek için o derecede dolambaçlı sualler irad ederler idi ki burada tavzihini zail görürüz."

Osmanlı Jeanne d'Arc'ları tarihsel açıdan iki önemli noktayı gündeme getirir. Bunlardan biri vatanı kurtarmak için kişinin hayatını feda etmesi. Osmanlı'da bundan böyle "vatan" "hanedan"ın yerini almakta. Diğeri işbölümünün bariz olduğu Osmanlı toplumunda kadının erkeği alt edercesine savaşa soyunması ve cesaret simgesine dönüşmesi. Jeanne d'Arc Osmanlı'da "musavat-ı tamme"nin, kadın erkek eşitliği kavgasının belki de ilk habercisi.

GİRİT'TE SEMPOZYUM (7-9 OCAK 2000)

Kapudan Paşa Eyaletinden Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine

ZEKİ ARIKAN

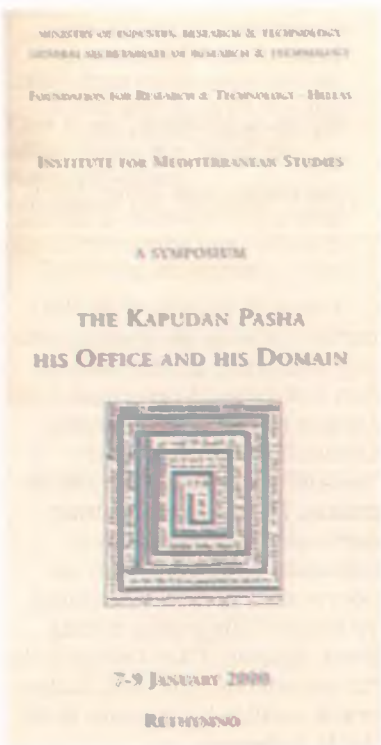

Yunanistan Araştırma ve Teknoloji Vakfı Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü'nün Girit'in Retymnon (Resmo) kentinde düzenlediği "The Kapudan Pasha: His Office and his Domain" (Kapudan Paşa'nın Görev ve Yetki Alanı) başlıklı sempozyuma katılmak üzere İzmir-İstanbul-Atina üzerinden Girit'in Heraklio (Kandiye) havaalanına indik. Burada bizi otelimize götürecek olan Katsayıs Samatis karşıladı. Heraklia'dan Retymnon'a 70-80 kilometrelik bir kıyı yolu uzanıyor. Denizle doğanın inanılmaz bir uyum içinde bulunduğu yolu hızla katederken adanın dağlarına çevriliyor gözlerimiz. Son derece etkileyici olan zeytin ağaçlarıyla ve yeşilliklerle kaplı bu dağların eteklerinden geçerken rahmetli hocam Ord. Prof. Cavit Baysun'un anlattığı bir fıkrayı anımsamadan kendimi alamıyorum:

> Uzun süre şakilik ettikten sonra devlete sığınan ve önemli görevlere getirilen Katırcıoğlu Mehmed, Girit seferine de katılmıştı. Girit'te Kandiye kuşatması sırasında bir gün veziriazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, Katırcıoğlu'na yüksek dağları gösterip, onun şakiliğini ima ederek:
> - "Ne güzel beklenilecek dağlardır" demesi üzerine son derece zeki ve kavrayışlı olan Katırcıoğlu serdarın ne demek istediğini sezmiş ve ona şu yanıtı vermiş:
> - "Efendim, iyi dağlardır amma kervanı işlemez."

Sempozyumun yapıldığı Retymnon temiz ve güzel bir kent. Kentin eski yerleşim alanı hemen fark ediliyor. Burada üç cami, bir tekke, kale surları, eski liman ve kiliseler Osmanlı döneminden kalan eserler olarak geçmişi bugüne bağlıyor. Daracık sokaklar, İzmir'in eski Alsancak semtini ya da Eski ve Yeni Foça'ların sokaklarını çağrıştırıyor. Sebzelerin bile birbirinden farkı yok. Bazılarının adları da aynı. Yine bu eski sokaklarda üzerinde eski harflerle Maşallah yazan evlere rastlamak da olanaklı. Retymnon'un ekonomisi büyük ölçüde turizme bağlı. Oteller, kafeteryalar, pastaneler, tavernalar, birahaneler vb sıcak günlerde buraya akın edecek insanları bekliyor.

7-9 Ocak 2000 günleri arasında yapılan söz konusu sempozyumun düzenlenmesinde ve akışında en büyük çabayı Prof. Elizabeth Zachariadou'nun gösterdiğini özellikle belirtmek gerekir. Dahası Kapudan Paşa Sempozyumundan önce yine onun çabalarıyla yapılan bilimsel toplantılar da onun imzasını taşımaktadır: Kapudan Paşa Sempozyumu, Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü'nün *Halcyon Days in Crete* başlığı altında düzenlenen toplantılarının dördüncüsünü oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi 1991'de yapıldı ve toplantının ana başlığı *The Ottoman Emirate 1300-1389* idi. İkinci toplantının genel başlığı ise *The Via Egnatia under Ottoman Rule, 1380-1699* idi. Bunlardan birincisi Osmanlı beyliğinin kuruluş sorunlarını ele alıyordu. İkincisinin konusu, Romalıların Adriyatik'i İstanbul'a ve Çanakkale Boğazın'a bağlayan ünlü yolunun, Osmanlı dönemindeki durumu idi. Her iki kitabın da Tarih Vakfı tarafından Türkçeye çevrilerek basıldığını belirtmek gerekir. Üçüncü bir toplantı ise Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler ile ilgili olarak yapıldı. Bu sempozyumun bildirilerinin de yine Girit Üniversitesi yayınları içinde çıktığına işaret edelim.[1]

Prof. Elizabeth Zachariadou'nun Türkçe sözlerle ve Nasrettin Hoca fıkralarıyla bezenmiş olan açış konuşmasının ardından Girit Üniversitesi, Dışişleri ve Kültür Bakanlığının temsilcileri katılım-

cılara "Hoşgeldiniz" dileklerini ilettiler. Sempozyumun önemi üzerinde duran konuşmacılar, bu tür etkinliklerin Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesinde belirleyici bir rol oynayacağına işaret ettiler. Aynı zamanda bu gibi toplantıların iki ülke arasında sosyal, ekonomik, kültürel ve turizme dayalı ilişkilerin gelişmesine de katkıda bulunacağı üzerinde duruldu. Kongrenin resmi dili İngilizce ve Fransızca olduğundan bütün bu konuşmaların İngilizce yapıldığına işaret etmek gerekir. Suraiya Faroqhi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok sorunları arasında denizcilikle ilgili alanların da önemli bir yer tuttuğunu vurguladı.

Bu bağlamda idari yapı, tersane, kürekçi, korsanlık gibi konuların ilk aşamada ele alınacağı dile getirildi. ABD, Bulgaristan, Fransa, Almanya, İngiltere, Macaristan, Türkiye ve Yunanistan'dan gelen bilim adamlarının katıldığı toplantıya 25 bildiri sunuldu ve tartışıldı. Daha önce programda yer aldıkları halde çeşitli nedenlerle birkaç Türk bilim adamının toplantıya gelmediğini belirtmek gerekir. Sempozyuma katılanlar arasında Svat Soucek, György Hazai, Colin İmber, Gilles Veinstein gibi Türk tarih ve kültürü üzerinde uluslararası isim yapmış kimselerin de katıldığını ekleyelim.

Sempozyumda Kaptan Paşa'nın görev ve yetki alanı, simgeleri üzerinde durulurken doğrudan doğruya Kapudan Paşa sözünün kökeni de ele alındı. Hazai, sözcüğün İtalyancadan geldiğini, bunun kullanılışı hakkında *The Lingua Franca in the Levant*'ta pek çok örnek bulunduğunu belirttikten sonra bunun etimolojisi hakkında ilginç bir yaklaşım sergiledi. Ona göre vurgulu olan ilk sözcük yani "Kapu", kapı ile bağlantılı görülmektedir. "Dân"a gelince: sözcüğün ortasındaki a eski harflerle hep elifle yazılmakta ve hep uzun okunmaktadır. Bu Farsça, tane anlamına geldiği gibi, sözcüklerin sonunda zarfiyet ifade etmektedir. Kalemdan=Kalemlik gibi... İşte bu

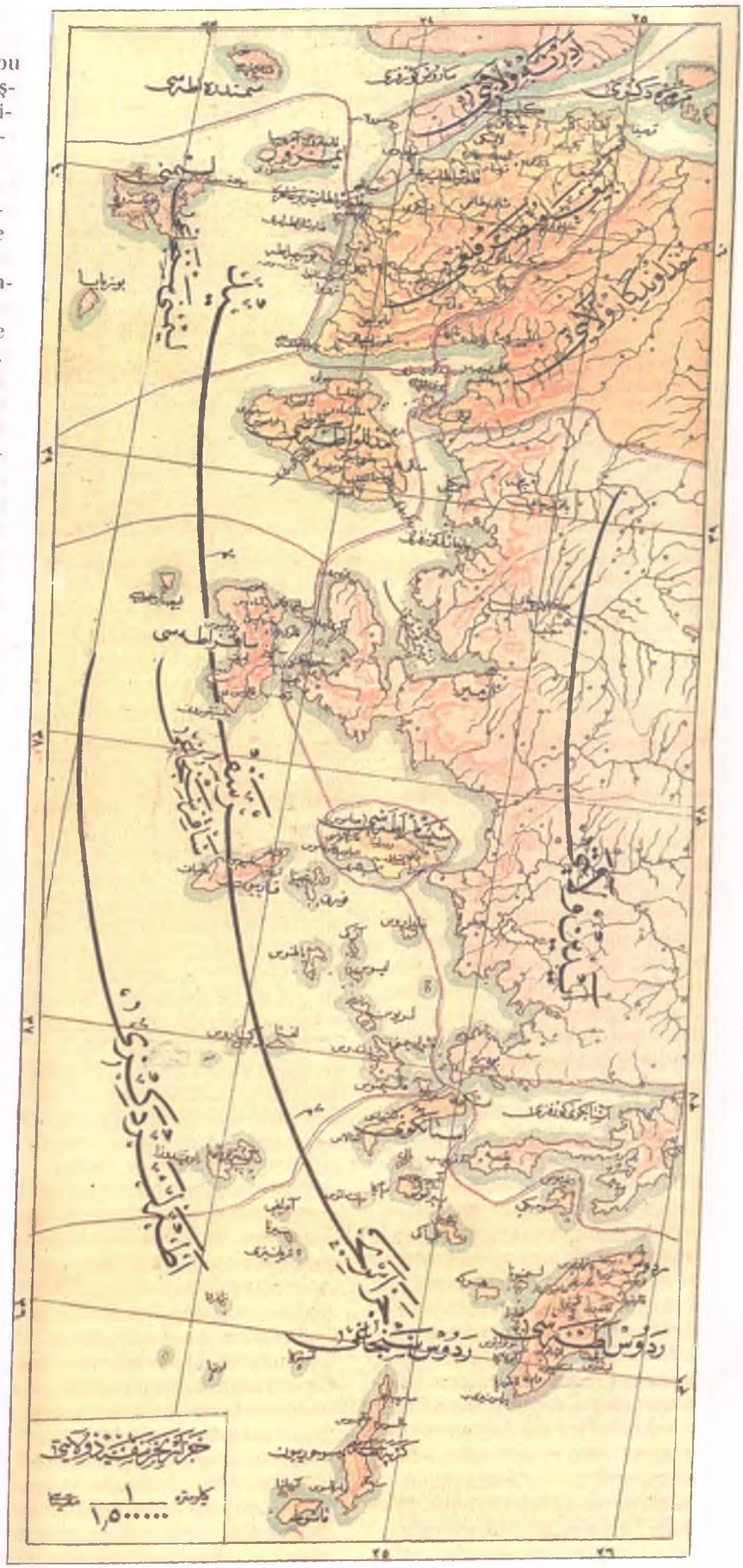

20. yüzyıl başlarında Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetini gösterir harita.

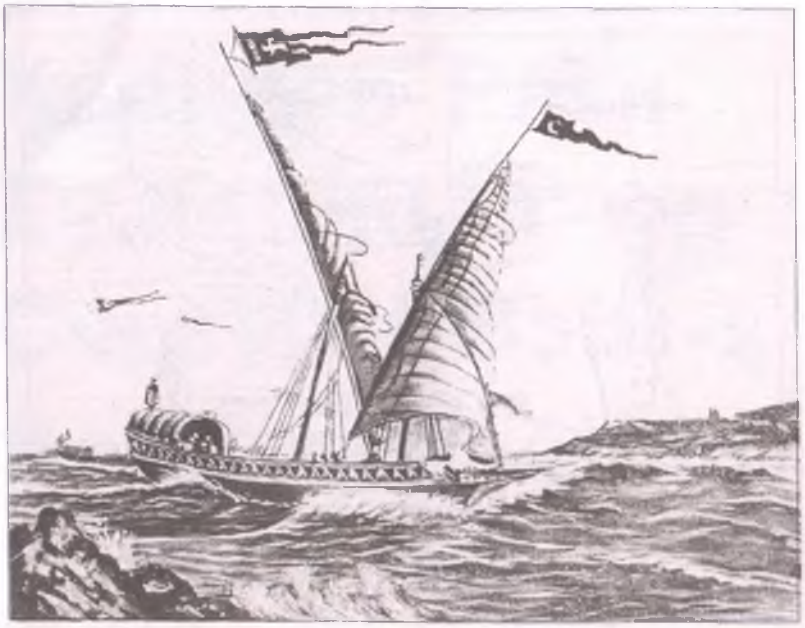

Osmanlı kadırgası.
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1948.

ikinci sözcük Hazai'ye göre Farsça "dân" ekini anımsatmaktadır. Şimdiye kadar Kapudan sözcüğünün bu şekilde "kapu+dân" biçiminde bir açıklaması yapılmamıştır. Prof. Hazai İtalyancadan gelen bu sözcüğün, Osmanlı döneminde nasıl bir söyleyiş biçimi kazanmış olabileceğini ilginç bir yaklaşımla ve biraz da mizahi bir dille açıklamaya çalıştı!..

Tartışılan temel sorunlardan biri Osmanlı İmparatorluğu'nun bir deniz imparatorluğu *(seaborne empire)* olup olmadığı idi. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'i ve Kuzey Afrika kıyılarını yönetimi altına aldığı, gemilerinin Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda yelken açtığı göz önüne alınırsa onun bir *seaborne empire* olarak algılanması gerekir. Fakat kimi uzmanlara göre bu doğru değildir. Osmanlı temelde bir kara devleti olmaktan kurtulamamıştır. Onun bir deniz imparatorluğu olarak nitelendirilmesi için "koloni" biçiminde bir yerleşmenin ve yerleşilen yerle ekonomik bir bütünleşmenin sağlanması gerekmektedir. Nitekim Kapudan Paşalık aslında siyasal bir makam olmakla birlikte buraya getirilenlerin çoğu kez denizle hiç mi hiç ilgisi bulunmamaları da *seaborne empire* tanımıyla bağdaşmamaktadır.

Bu tartışmalar bir yana Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun daha ilk yüzyılında denizcilikle ilgilenmeye başladığına şüphe yoktur. Daha Orhan Gazi zamanında, Şehzade Halil olayından çıkan sonuca göre, bir Osmanlı denizciliğinden söz edilebilir. I. Murad'ın belirli bir ekonomik düşüncesi vardı ve bu belki de ticaret yollarını denetlemeyi amaçlayan siyasal bir içerik taşıyordu. Yıldırım Bayezid zamanında Gelibolu tersanesinin varlığı çok iyi bilinmektedir. Ancak burası ne zaman bir sancakbeyliği haline geldi? Çünkü henüz Kapudan Paşa'dan söz edilmiyor. Hatta daha önceleri Gelibolu tersanesinin subaşının yönetiminde bulunduğu görülmektedir. Ancak Gelibolu tersanesi, üretim için gerekli olan malzemeyi nereden ve nasıl sağlıyordu? Bu malzemeyi sağlayan ve yerine ulaştıran kimlerdi? Üretim çarkının son derece karmaşık olan dişlileri nasıl dönüyordu? Bu gibi soruların yanıtları Fatih ve Kanuni zamanında düzenlenmiş Tapu-Tahrir defterlerindeki ayrıntıların içinde bulunmaktadır. Biga'daki pek çok köyün halkı tersaneye gerekli olan hammaddeyi elde edip yerine ulaşmasıyla yükümlü kılınmış, buna karşılık pek çok köyün reayası çeşitli vergilerden muaf tutulmuştu.

İstanbul'un alınmasından sonra, Galata tersanesine işlerlik kazandırılması Osmanlı gemi yapım sanayiinin önemli bir ilerleme sürecine girmesine yol açmıştır. Galata ve Tophane deyim yerindeyse büyük sanayi merkezi haline gelmiştir. İlkel maddelerin sağlanması, gemilerin donanımı ve sefere çıkmaları oldukça karmaşık bir ilişkiler ağının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Oldukça kalabalık bir usta, kalfa ve işçi sayısından söz etmek olanaklıdır. Çünkü İstanbul'u elinde bulunduran hangi devlet olursa olsun, Karadeniz, Boğazlar, Marmara ve Akdeniz'e açılan bir kapıda güçlü bir donanma bulundurmak zorundadır. Başka bir deyimle stratejik ve ekonomik koşullar bir deniz siyasetinin oluşmasını gerekli kılmaktadır. Fakat Osmanlı'dan önce Akdeniz'de güçlü bir deniz imparatorluğu kurmuş olan Venedik, tersanesine çeki düzen vermek zorunda kaldı. 16. yüzyılda Akdeniz'de İstanbul ve Venedik tersanesinden başka daha büyük bir tersaneden söz etmek olanağı yoktur. Osmanlı tehlikesi karşısında Venedik sürekli olarak yeni modeller aramaya başladı. İngiliz ve Hollanda gemi modellerini benimsedi. Bu iki tersanenin karşılaştırması ilginç sonuçlar vermektedir. İstanbul'un gemi yapım alanı geniş, Venedik'in dardır. Venedik tersanesi bir özel girişim modelidir. İşçilik daha çok Dalmaçya'dan sağlanmaktadır. Galata tersanesi miridir. Geniş bir imparatorluğun her türlü olanaklarını seferber etmek de kolaydır.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın, Fransız donanmasıyla işbirliği sağlamak için Galata tersanesinde giriştiği gemi yapımı bu dönemdeki gemicilik tekniğinin hızı ve örgütlenmesi konusunda açık bir fikir vermektedir. Nitekim Barbaros, Nice seferi için büyük bir donanma yapımını gerçekleştirmiş ve denize açılmıştır. Ancak Fransız donanmasıyla işbirliği kısa sürmüş ve zaten bu seferinden dönmesinden kısa bir süre sonra da ölmüştür. Şunu da eklemek gerekir ki İnebahtı (Lepanto) gibi ağır bir yenilgiden sonra bile Osmanlı tersanesi büyük bir donanmayı hemen ortaya çıkarmayı başarmıştı. Fakat Okyanus gemicili

ğinin Akdeniz'e girmesi Osmanlı denizciliğine öldürücü bir etki yapmıştır. Girit savaşının yıllarca sürmesi, Osmanlının denizcilik alanında giderek geriye doğru gitmeye başladığını göstermektedir. Kaldı ki 17. yüzyıl ortalarında Venedik de zayıf düşmüştü. Osmanlı ise bu sırada İran ve Avusturya ile uğraşıyordu. Venedik'in taktiği Osmanlı donanmasını açık denize çekip yok etmekti. Tıpkı Portekizlilerin Hint Okyanusu'nda Osmanlı donanmasını kıyıdan açık denizlere çekmek istemesi gibi... Osmanlı bunu sezdiğinden Venedik donanmasıyla karşılaşmak istemiyordu. Venedik Toskana, Malta, Napoli, Sicilya gibi ülkelerden yardım alırken Osmanlı İmparatorluğu da taşradan, eyaletlerden, Tunus, Trablusgarp ve Cezayir'den destek sağlayabiliyordu.

Girit seferinde, donanma askerinden çok kara ordusu önemli bir rol oynadı ve böylece 1669'da Girit'in fethi tamamlanmış oldu. Bu seferin denizcilik açısından önemli bir sonuç doğurduğuna değinmek gerekir. Osmanlılar da gemi yapımı tekniğinde yeni modeller benimsemek zorunda kalmışlardır. Osmanlı savaş gemileri kadırga olduğu halde Venedik ve İspanyol gemileri kalyon yani yelkenli idi. Gemilerin ağırlık olarak küreğe dayandığı yüzyıllarda kürekçi sağlanması için de belirli bir sistem kurulmuş, özellikle kürekçi sağlanması sorunu çeşitli yöntemlerin uygulanmasıyla çözülmüştür. Osmanlılar, Girit seferleri sırasında bunu fark ettiklerinden kalyon yapımına önem verdiler. Bu tür gemi yapımı Fazıl Ahmed Paşa ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretlerinde de devam etti.

Kaptan Paşa sorunu bütün bu ayrıntılarla sınırlı kalmıyor, aynı zamanda bu görevde bulunanların Rum Ortodoks kilisesiyle ilişkileri, mali konumları da gündeme gelmiş bulunuyordu. Tuna kaptanlığının da bu bağlamda işlendiğini belirtmek gerekir. Öte yandan Doğu Akdeniz'de geniş bir alanı yönetimi altında bulunduran Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz savunması için önemli bir sistem geliştirmiş olması da dikkati çekmektedir. Bu

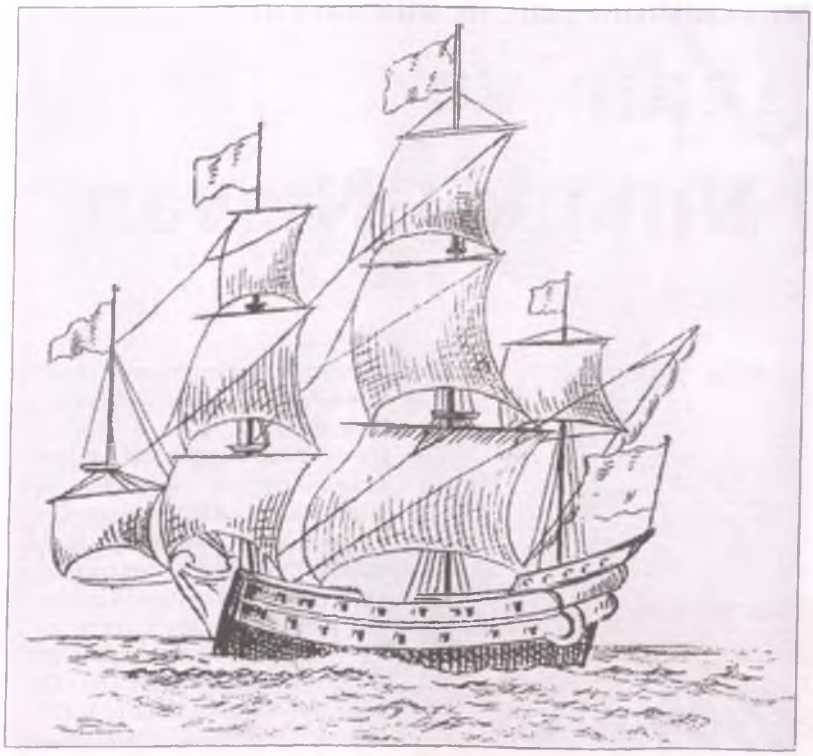

Bir kalyon.
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1948.

savunma sistemi ticaretin korunması ve korsanlığın etkisiz bir hale getirilmesine yönelikti. Gerçekten 15.-16. yüzyıllarda Adriyatik'te, Doğu Akdeniz'de büyük bir korsan tehlikesi görülüyordu. Bu tehlikenin önlenmesi için kıyılardaki kent ve kasaba halkı da görevlendirilmiş ve hatta görev karşılığında bu beldelerin sakinlerine geniş ölçüde vergi bağışıklığı tanınmıştır. Korsanlık Osmanlı dönemine özgü değildi. Bütün Ortaçağ boyunca Akdeniz'de bu tehlikenin var olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Athos dağındaki manastırlar, yalnız Osmanlı döneminde değil, Bizans döneminde de pek çok kez korsanlar tarafından saldırıya uğramışlardır.

Burada son olarak Kapudan Paşa'nın yönetim alanını ve bu alanın sınırlarını belirlemek gerekiyor. Barbaros Hayreddin Paşa'ya Cezayir beylerbeyliği yanında Doğu Akdeniz adaları (Cezayir-i Bahr-i Sefid) tahsis edilmişti. 16. yüzyıl belgeleri Kaptan Paşa eyaletini oluşturan eyaletin, çok geniş bir alanı kapsadığını göstermektedir. 17. yüzyıl başlarında düzenlenen *Ayn Ali Risalesi*'ne (İstanbul, 1280, 20) göre söz konusu eyalet, adalardan başka İnebahtı, Mizistre, Karlıeli, Kocaeli, Biga, Sığla vb yerleri de içine alıyordu. 19. yüzyıl reformları sırasında Kaptan-ı derya unvanı kaldırılmış, Kaptan Paşa'nın ayrıcalıklarına son verilmiş ve Bahriye Nezareti (1867) kurulmuştur. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak Doğu Akdeniz adaları da 1864 vilayet nizamnamesi çerçevesinde bir örgütlenme kapsamına alınmıştır. 1867'de kurulan bu vilayet önceleri Kıbrıs ve Biga'yı da sınırları içine alıyordu. Fakat Kıbrıs İngiltere'ye bırakılmış, Biga da müstakil sancak olunca Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti sadece Rodos, Sakız, Midilli ve Limni adalarıyla sınırlı bir vilayete dönüşmüştür. Sisam, imtiyazlı bir emaret olduğundan hiçbir zaman bu vilayete dahil olmamıştır.

İşte Girit'te düzenlenen Kapudan Paşa Sempozyumunun genel çerçevesini oluşturan temel konular ve sorunlar bunlardı. Dileğimiz bu sempozyuma sunulan bildirilerin bir an önce yayımlanarak kamuoyuna sunulmasıdır.

1. *Halcyon Days in Crete III, Natural Disasters in the Ottoman Empire*, Crete University Press, 1999 (Toplantı 1997 yılında yapılmıştı).

MUSLİHİDDİN ÂDİL'İN GÖRÜŞLERİ

Kadın ve "Hukuk-ı Nisvan"

ZAFER TOPRAK

Osmanlı döneminde basılmış kitap ve risaleler sürprizlerle doludur. Kimi kez başlık içerikle bağdaşmaz ya da gizil anlamlar içerir; okuyucuyu alışılmadık sözcüklerle cezbeder. Yazarın günlük kaygıları ya da dönemin gündemi her nasılsa satır aralarına sıkışır. Kitabın ya da risalenin sayfalarını çevirmedikçe bu karmaşık evren yakalanamaz. *Hayat-ı Düvel*'in bir maliye ders kitabı olduğu ancak "münderecat"tan anlaşılır. Afiyet sözcüğünün Osmanlıca anlamı bilinmiyorsa "Nevsal-i Afiyet" okuyucu için muammadır. "Vazife-i Temdin"in Fransızca "mission civilisatrice" olduğu sayfalar hatmedildikçe idrak edilir. "Fenn-i İdare" yönetim bilimi değil "ekonomi"nin ta kendisidir. "Daire-i belediye taraftaranı" Fransada, 1870'te kızıl komünistlerin ya da *communard*'ların adıdır. "Tezayüd-i kıyem" ya da "fazla-i temettü" bugünkü artı değerin Osmanlıcasıdır. Turizm endüstrisi ise "ecanib sınaatı"dır. Tüm bu başkalıklar dilin evrimi sonucu olduğu kadar yazarın kurgulamasıyla da bağlantılıdır. Tuhaflıklar, sürprizler belirli bir düşünce yapısının ürünüdür. Her başkalığın kendi dönemine göre anlamı vardır. Bunlar birer "belge"dir ve bu "belgeler" dönemin kurgulanması için verilerdir. Çözüldüğü ve yeniden kurgulandığı oranda farklı "gerçek"lere ulaşılır.

Meşrutiyet yıllarının çözülmesi gereken kitaplarından biri de Muslihiddin Âdil'in *İktisat Dersleri*'dir.[1] Selanik Osmanlı'nın aydın kentidir. Batıya en yakın liman kentidir. Değişik etnik unsurların birlikteliğinden kaynaklanan bir çeşni zenginliği vardır. Jön Türk devriminin Selanik'ten başlaması da bir rastlantı değildir. Meşrutiyetin ilk yıllarında Selanik birçok yönden ilginçtir. Kadın özgürlüğü de Selanik'ten nasibini alır.

Ama özellikle Osmanlı kadın hareketinin doğduğu kent Selanik'tir. Meşrutiyet'in başlangıç yıllarının ilk "cemiyet-i nisvan"ı ve en güçlü kadın örgütü Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti Selanik'te kurulmuştur ve kısa sürede İstanbul'da da örgütlenmiştir. Uzun yıllardan beri bilinegelen *Hanımlara Mahsus Gazete* Meşrutiyet'te artık "Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin naşir-i efkârı"dır.

Selanik, Payitahtı'a oranla daha "liberal"dir. "Hürriyet" bu kente daha bir yakışır. İşte bu kentin Hukuk Mektebi de Dersaadet'tekine oranla özgürlük-

Hanımlara Mahsûs Gazete'*nin Selanik'te yayımlanan nüshalarından.*
Hanımlara Mahsûs Gazete, Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin naşir-i efkârıdır. On altıncı sene, numero 10, 20 Mayıs 1326 [2 Haziran 1910]. Sahib-i imtiyaz: İbnülhak Tahir, Müdire: Fatma Şadiye Hanım.

"Selanik Hatırası: Yaşasın ordu, yaşasın millet, yaşasın hürriyet. 24 Temmuz 1908 Osmanlı Anayasası'nın anısına."

lere ayrı bir yer verir. Göz gezdirildiğinde ders kitaplarının, özellikle hukuk kitaplarının "serbesti" ya da "hürriyet" sözcüklerinin inhisarında olduğu görülür. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasa ders kitabının Selanik'te yayımlanışı da bir tesadüf olamaz.[2] Sermed Efendi'nin *Hukuk-ı Esasiye*'si, Selanik Mekteb-i Hukuk birinci ve ikinci senelerinde takrir ettiği notlardır. Taşbaskısı bu kitabın önemli bir kısmı özgürlüklere ayrılmıştır: Hürriyet-i umumiyye, hakk-ı musavat, hürriyet-i şahsiyye, hürriyet-i efkâr, arzuhal itası hakkı, hürriyet-i mezahib, hürriyet-i tedris, hürriyet-i matbuat, hürriyet-i içtima, hürriyet-i iştirak, hürriyet-i mesai, ticaret ve say, hürriyet-i tasarruf, tüm bu özgürlükler 1908 baskısı bu kitabın bölümleridir.[3]

Feminizm üzerine derinliği olan ilk metinlere de yine Selanik'te rastlanır. Ama ilginçtir, bu bilgiler bir ders kitabının sayfaları arasındadır. Ders kitabı olmasının ötesinde bu kitap bir iktisat ders kitabıdır. Selanik Mekteb-i Hukuk müdürü ve İlm-i İktisat ve Hukuk-ı İdare muallimi Muslihiddin Âdil Bey'in Hukuk Mektebi için yazmış olduğu ve Selanik'te Zaman Matbaası'nda 1912'de yayımlanan, içerisinde iktisat biliminin konusu imiş gibi yer alan Feminizm bahsi, dipnotlarından da anlaşılacağı gibi, bu konuya vukuf sahibi bir kişinin kaleminden çıkmaktadır. *La femme et le droit, Le droit de la femme, La femme devant la science contemporaine* ve *La condition sociale des femmes* Muslihiddin Âdil'in bu konuyu yazmak için başvurduğu Fransızca kitaplardır.

Muslihiddin Âdil feminizm konusunu "işbölümü", o günkü adıyla "taksim-i amel" üst başlığı altında ele alır. İşbölümü ne de olsa iktisadın ana konularından biridir. Kadınla erkek arasındaki işbölümü ise feminizmin hareket noktasıdır. Muslihiddin Âdil'in kadın sorunu üzerine satırları belki de Meşrutiyet'in en derinliği olan yazısıdır. Önemli olan husus Batı ülkeleriyle Osmanlı'yı kadın hukuku, o günkü deyişle

Muslihiddin Âdil Bey (önde ortada), Selanik Mekteb-i Hukuk öğrencileri ve muallimleri arasında.

M. Âdil,
Selanik Mekteb-i Hukuk müdiri,
İlm-i İktisat ve Hukuk-ı İdare muallimi,
İktisad Dersleri,
birinci kitap,
Selanik,
Zaman Matbaası,
1328.

"hukuk-ı nisvan" bağlamında karşılaştırmasıdır.

Muslihiddin Âdil'e göre, kadın ile erkek arasındaki geleneksel işbölümü kuramsal açıdan kulağa hoş gelse de çağın gerçekleriyle bağdaşmaz. Geleneksel beklenti erkeğin dışarıda çalışması, kazanması, ailenin maişetini temin etmesi, kadının ise evi çekip çevirmesi, kitapta yer alan terimle "hayat-ı heytiyeyi idare" etmesidir. Bu karşılıklı görevler aileden beklenen saadeti temin için yeterlidir. Doğal gözüken bu işbölümü artık çağdaş toplumlarda anlamını yitirmiştir. İlkel koşullarda yaşayan toplumlarda bile kadınların hane haricinde birçok iş gördükleri bilinir. Uygar dünyada ise artık kadın çalışma hayatına aynen erkek gibi iştirak etmek zorundadır. Bu zorunludur; maişet derdi bunu gerektirir.

Hayatta her kadının sırtını verebileceği bir koca, bir kardeşi yoktur. Dullara, yetimlere, evli olup da kocasının yeterince kazancı olmadığı için ev idare edemeyen kadınlara sık sık rastlanır. Bunlar namuslarıyla yaşamak için çalışmaya, san'at ve ticarete atılmaya muhtaçtırlar. Böyle olmazsa onlar için sefalet ve felaket kaçınılmazdır. Osmanlı'da belki henüz bu durum vahamet kazanmamıştır. Ama Avrupa'da, Amerika'da kadın erkek gibi her türlü üretim faaliyetini omuzlamaktadır. Fabrikalarda, ticarette, san'atta kadın işgücü erkeklerle aynı ortamı paylaşmaktadır. Hukuk alanında, basında, tıpta, posta, telgraf ve telefon idarelerinde kadınlar önemli bir yer işgal etmektedirler. Feminizm işte kadınların böylece toplumsal yaşamın her safhasına nüfuz etmeleri sonucu doğmuştur. Bu arada Muslihiddin Âdil feminizm için Osmanlıca bir karşılık arar ve "isti'nas"ta karar kılar. "Feminizmden maksad kadınların da erkekler gibi mesalik-i ilmiye ve sınaiye, ve siyasiyeye dahil olabilmeleri, her ikisinin aynı hukuk ve vezaife haiz olmalarıdır."

Muslihiddin Âdil için feminizm özgürlükle eş anlamlıdır. Feminizm tarihi, hürriyetin tarihinin ikizidir. Kadınlar Fransız devrimi ertesi bu yolda mücadeleye girişmiş ve özellikle son yarım yüzyılda bu fikir geniş yankı uyandırmıştır. Feminizm, iki "cins-i beşer"in eşitliğini istemekte ve kadının yalnız özgürlüğünü değil, ahlakının yükseltilmesini (teali-i ahlak) de gündeme almaktadır. "Feminizm, tarik-i hayatta kadının, erkeğin ta yanı başında yürümesini, bir mevcudiyet-i müstakileye malikiyetini, indelhace erkekten hiçbir muavenet ve himaye görmeksizin temin-i hayat eylemeyi ister".

Muslihiddin Âdil, o günlerdeki erkeklerin kadınlara oranla üstünlüğünü kabul eder; ama bunun doğal nedenlere dayanmadığı, eğitim sonucu oluştuğu görüşündedir. "Terbiye-i bedeniye ve fikriye" onları üstün kılmıştır. "Nisvana da erkeklerin tabi olduğu usul-i terbiye tatbik edilirse, saha-i fen ve san'atta onların da bizim gibi asar-ı muvaffakiyet göstereceklerinde şüphe edilemez. Kadını, erkeğin dununda (altında) addetmek doğru olamaz. Erkekleri mümtaz, kadınları zelil ve hakir addeden bir cemiyet, istikbalde daima bu adem-i musavatın kurbanı olan miskinler yetiştirir."

Muslihiddin Âdil'e göre feminizm son yıllarda, ileri ülkelerde kadınlara birçok hak sağlamıştır. Fransa'da ticaret mahkemelerine üye seçme hakkı kadın tüccarlara da verilmiştir. Felemenk'te kadınların da bu tür mahkemelere üye olabilmeleri 1896 kanunuyla onaylanmıştır. İngiltere, Amerika, Almanya, Fransa, Norveç, Felemenk ve diğer bazı ülkelerde kadınlar meslek ve sanayi müfettişliklerine tayin olabilmektedirler. İngiltere ve Amerika'da ticaret ve sanayi encümenlerine üye sıfatıyla kabul edilmektedirler. Amerika'da kadınlar belediye, okul, dini müesseseler, kiliselerin seçimlerine katılmaktadırlar. Ve 1907 senesi Mayısının 24'üncü günü feminizm, en büyük zaferini kazanmış, Finlandiya parlamentosunda ilk defa on kadın milletvekili boy göstermiştir.

Ama yine de kat edilecek uzun bir yol vardır. Feministlerin yakındıkları husus özellikle hukuk alanındaki eşitsizliktir. "Hukuk-ı nisvan" ergeç elde edilecektir. Fransız medeni kanunu kadın kendi evlat ve ahfadından başka kimse için vasiyet ve velayet kabul edemez. Evli bir kadın taşınmaz malını dilediğince tasarruf edemez. Kocasının izni olmaksızın ticarete atılamaz, mahkeme huzurunda hukukunu savunamaz. Fransa'da kanunen kadın kocasına tabidir. Koca yer değiştirirse ya da seyahat ederse eşi onun peşinden gitmek zorundadır. Kadın konusunda Belçika, Felemenk, İspanya ve İtalya kanunları da Fransız kanununa benzer. Yalnız İspanya'da kadın, kocasını denizaşırı yolculukta izlemeye mecbur değildir. Ve bu takdirde mahkemeye başvurarak ayrılma talebinde bulunabilir.

İtalyan kadını kocasının izni olmadıkça ticarete atılamaz. 1881 tarihinden itibaren İsviçre'de de kadın kocasının izniyle ticaretle uğraşabilir. Ancak İsviçre'nin her kantonunda kadınlar hakkında başka başka hukuk kabul edilmiştir. Cenevre kantonu 1895'ten itibaren kadının mal mülkünü dilediğince tasarruf edebileceğini kabul etmiştir. Almanya'da "hukuk-ı nisvan" bir ölçüde sağlanmıştır: Nikâh sırasında kadının tasarruf hukukuna açıklık getirilir. Nikâh mukavelesi hükümlerince bir "serbesti" bahşedilmiş ve bu kayda geçirilmiş ise kadın malını istediği gibi tasarruf eder. Dilediği ticari işlemi gerçekleştirebilir. Ticaretten doğacak geliri tümüyle kendisinindir. Avusturya'da kadın mal ve mülkünün hukukuna sahiptir. İsveç'te 1734 tarihli kanun gereğince evli olmayan kadın vesayet altındadır; 1889 kanunu bu durumun reşit olma yaşı 21'e kadar geçerli olacağını tasrih etmiştir. İsveç'te de evli kadın mal mülkünü istediği gibi tasarruf hakkına sahiptir. Danimarka'da evlenmemiş kadınlar vesayet altında kaldıkları gibi evli olanlar da kocalarının velayetindedirler. Norveç'te "hukuk-ı nisvan" büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Norveçli kadın tasarruf hakkına sahip olduğu gibi, son zamanlarda çıkarılan

bir kanuna göre eşini hamile bırakarak ve ya da eşini çocukları ile birlikte sefalet içersinde bırakarak evi terk eden erkek hakkında para, hapis ve hatta kürek cezaları öngörülmüştür. Norveç yasaları böylece ananın hukukunu güvence altına almıştır. Rusya'da evli olan ya da olmayan her kadın "hukuk-ı medeniyye ve tasarrufiye"sine sahiptir.

İngiltere'de 1830 tarihine kadar kadın her türlü tasarruf hakkından yoksundur. İngiliz kadınlarının mücadelesi sonucu o tarihte ve onu izleyen 1884 tarihli kanun gereğince kadının tasarruf hakkı tümüyle güvence altına alınmıştır. İngiliz kadın emvaline müstakilen tasarruf edebildiği gibi ticaret ya da veraset yoluyla veya 200 İngiliz lirasına kadar vasiyet yoluyla sahip olduğu serveti istediği şekilde tasarruf etmektedir. İngiliz kadınlar alım satımda serbesttirler. Erkekler gibi ticari alanda "hukuk-ı ticariye"ye hazırdırlar. Amerika mevzuatı da İngiliz mevzuatını izler.

Osmanlı'ya gelince, Muslihiddin Âdil'e şeriat hükümleri ve kanunlar kadının "hukuk-ı tasarrufiye"sini kat'i surette benimsemiştir. İslam kadının tasarruf hakkı Batı'da olduğu gibi bir dizi tartışmalar sonucu parlamentonun onayıyla değil, İslamın doğuşundan beri vardır. Diğer konularda da Osmanlı kadının hukuku Avrupa kadının hukukuna oranla daha ileri düzeydedir. Fakat, itiraf etmek gerekir ki, bu hakların en önde geleni olan "tahsil" ya da eğitim bu topraklarda gereği gibi önem verilmemiştir. Kadının "dimağı" fikir düzeyi ihmal edile edile "seviye-i irfanı" layık olmadığı bir düzeyde, genellikle pek ilkel bir düzeyde kalmıştır. Cehalet erkekler kadar, belki daha da beter, kadınlar için zararlıdır. Bir toplumun çöküşünün nedenlerinden biri de kadının bilgiden yoksun oluşudur. Yükselmek, ilerlemek, saadete kavuşmak isteyen bir toplum, kadının eğitimine, "terbiye-i nisvan"a, büyük önem vermek zorundadır. Yaşamda selamet ve saadetin temini için kadınlara mükemmel bir "tahsil" vermek gerekir. Kadınlarını mükemmel bir eş, mükemmel bir anne görmek isteyen bir millet, kadın eğitimini, "irfan-ı inas"ı yükseltmeye çalışmalıdır. Bilim ve fende, özellikle güzel sanatlarda bazen bir kadın bir erkeğin göremediği, gösteremediği düzeyi, beceriyi yakalar. Kısaca kadının eğitimini ihmal etmek kadar büyük bir toplumsal noksan olamaz. Milli saadeti, kadının "kemalatı"nda, bilgi ve ahlak güzelliği bakımından olgunluğunda aramamız gerekir.

Bütün bu söylenenlerden çıkan, Muslihiddin Âdil'e göre, feminizmin haksız bir fikir hareketi olmadığıdır. Ancak, bu fikri geliştirirken ülkenin nüfus açısından konumunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Feminizm geliştikçe kadının aileye sıcak bakmadığı görülmektedir. Oysa doğumlarda düşüş siyasi açıdan bir ülke için sakıncalıdır. Bu nedenle "hukuk-ı nisvan"ı onaylamakla birlikte, kadının yaşam koşullarını iyileştirerek aile kurmaları da sağlanmalıdır. Kadının konumu Avrupa'dakine benzer olmamakla beraber, Osmanlı topraklarında da sefil aileler vardır. Yarın, Osmanlı sanayileşip fabrikalar, madenler işlemeye başlayınca "amele sefaletleri" bu ülkede de baş gösterecektir. Binaenaleyh şimdiden, toplum gerekli önlemleri almalı, kadını sefaletten kurtarmalıdır. Bu mukaddes bir görevdir. Kadını fabrikada çalıştırmaya karşı çıkanlar vardır. Erkeğin evin maişetini temin ettiği gerekçesiyle kadının mesken dışında, "aşiyane-i aile" haricinde çalışmasını onaylamazlar. Muslihiddin Âdil'e göre, bu çalışma özgürlüğüyle, "hürriyet-i say"la bağdaşmaz. Kadın emekleriyle erkeğe omuz vermezse bundan hem kendileri, hem de toplum müteessir olur. Öte yandan yalnız kadını düşünmek gerekir. Bu gibiler yaşamlarını ancak meşru bir emek ve faaliyetle kazanacaklardır. Osmanlı topraklarında kadın için, özellikle fakr u zaruret içinde olan kadın için makul ve meşru maişet yolları vardır: muallimelik, muharrirelik, mürebbiyelik, el işçiliği, terzilik, dantelacılık türü mesleklerde çalışmalarını kim yadırgayabilir! Aksine çalışan bir kadın uygarlık adına takdire layıktır.

İktisad Dersleri'nin "Feminizm" bölümünün ilk ve son sayfaları (s. 203 ve 213).

1. M. Âdil, *İktisad Dersleri*, birinci kitap, Selanik; Zaman Matbaası, 1328.
2. Zafer Toprak, "Eski Türkçe Yazında Temel Hak ve Özgürlükler", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul; İstanbul Barosu yayını, 1992, s. 542.
3. *Hukuk-ı Esasiye, Muallim-i muhterem Sermed Efendi'nin Selanik Mekteb-i Hukuk birinci ve ikinci senelerinde takrir ettiği notların mecmuasıdır*, Selanik; 1324; İkinci cildi: *Hukuk-ı Esasiyye, Muallim-i muhterem Sermed Efendi'nin Selanik Mekteb-i Hukuku'nda takrir eylediği notların mecmuasıdır*. Mübeyyizi: Ahmed Cevdet, Selanik, 1324.

Osmanlı'da Kadın Fotoğrafçılar

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Seyyar Fotoğrafçı Muzaffer Hanım.

23 Temmuz 1908 günü ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte, Osmanlı toplumu kendisini büyük bir değişim sürecinin içerisinde buluvermiştir. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) ve onu izleyen Mütareke ve Milli Mücadele yıllarında (1918-1923) Osmanlı kadınlarının toplumsal hayata doğrudan katılması ve iktisadi hayatın gerçekleriyle yüz yüze kalması gündeme gelmiştir. 1908-1923 yılları arasında yaşanan askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeler, Osmanlı toplumunda büyük çalkantılara yol açmış ve önemli toplumsal değişikliklere neden olmuştur.

1908-1923 yılları arasında kalan 15 yılda, Osmanlı İmparatorluğu kendisini Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Harbi (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve Milli Mücadele (1919-1923) gibi kanlı savaşların içinde buluverdi. Savaşlarda birbiri ardınca gelen askeri yenilgiler, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını hızla daraltan büyük toprak kayıpları ile sonuçlanmakla kalmadı, ülke çapında büyük ekonomik sıkıntılara ve bu sıkıntıların neden olduğu önemli toplumsal değişimlere de yol açtı.

Savaş yıllarının Osmanlı toplumsal yaşamından çok şey alıp götürmüş olduğu açıktır. Ancak, bu yılların, Osmanlı toplumuna kazandırdıkları da vardır. Bu toplumsal kazanımların en önemlilerinden biri, savaş yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntıların neden olduğu parasal problemleri aşabilmek amacıyla, Müslüman Osmanlı kadınlarının kendi hayatlarını kazanabilmek için uğraş vermeye başlamalarıdır. Diğer bir deyişle, savaş yıllarının olağanüstü koşulları Müslüman Osmanlı kadınlarını evlerinden çıkmak ve iktisadi hayata bir kenarından tutunmak zorunda bırakmıştır. Özellikle, savaşta ailenin geçim kaynağı olan erkeğini şehit vermiş veya cephelere göndermiş olan kadınlar içine düştükleri geçim sıkıntısına çözüm yolları aramaya başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, tamamı Müslüman erkeklerden oluşan Osmanlı ordusu mensuplarının ailelerini oluşturan kadınlar, Osmanlı tarihinde ilk kez, aç ve açık kalmışlardır. Yani, Osmanlı ordusunda görevli askerlerin cephe gerisindeki ailelerini oluşturan eşleri, kızları, kız kardeşleri veya anneleri, kocasını, babasını, ağabeyini veya oğlunu cepheye göndermiş olmanın bedelini açlık ve sefillikle yüz yüze kalarak ödemek durumunda kalmışlardır.

Cepheye göndermiş oldukları koca, baba, ağabey ve oğulların şehit olması durumunda, Müslüman Osmanlı kadınlarının karşı karşıya kalmış oldukları açlık ve sefillik daha da içinden çıkılmaz bir hale dönüşmüştür. İşte bu noktada, toplumsal, ekonomik koşulların baskıları neticesinde, Müslüman Osmanlı kadınlarının evlerinden çıkarak Osmanlı toplumsal ve iktisadi hayatına atılmaları giderek daha da kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Savaş yıllarının acımasız koşullarında Müslüman Osmanlı kadınları ekonomik açıdan kendilerini geçindirebilmek için çareler aramaya başlamışlardır. Bu gelişme önemli bir toplumsal değişimin habercisidir. Zira, o güne değin, Müslüman Osmanlı kadınlarının para için çalışması duyulmuş, görülmüş şey değildir. Ekonomik durumu kötü olan kadınlar ailelerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmek için işçi olarak emeklerini satmaya başlamışlar, ekonomik durumu iyi olan kadınlar da bir iş kurup para kazanmaya çalışmışlardır. Müslüman Osmanlı kadınlarının iktisadi hayata katılımı ekonomik ihtiyaçların dayattığı baskıların bir sonucudur. Ama, Müslüman kadınların iktisadi hayata katılması, bu kadınların toplumsal yaşamda giderek artan oranda daha etkin hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. İster "yeni bir işgücü kaynağı," ister "proleterleşme," ister "kadınların ekonomik özgürlüğünü

kazanması" olarak yorumlansın, savaş yıllarının olağanüstü koşullarından kaynaklanan bu önemli ekonomik süreç, önemli toplumsal değişimleri de beraberinde getirmiştir.

1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman, Müslüman Osmanlı kadınlarının bir işte fiilen çalışması, bir iş kurması veya hayatını kurmuş olduğu bu işten kazanması, bırakın düşünmeyi bir kenara, hayal bile edilmezdi. Müslüman bir Osmanlı kadınının evinin dışında bulunan bir işyerinde çalışması, kendisine bir iş kurması, bir başkası tarafından kurulmuş bir işte o kişinin idaresi altında çalışması, para kazanması ve kendisinin ve ailesinin geçimini sağlaması "olacak şey değil"di. Ancak, savaş Osmanlı toplumunun ekonomik ve toplumsal dengelerini altüst etmiş ve geleneksel tabuların kırılmasına olanak sağlamıştı. İşte böylesi bir ortamda, İşgal İstanbul'unda hayatını profesyonel anlamda fotoğrafçılık yaparak kazanmış iki kadın girişimciden, Naciye ve Muzaffer hanımlardan bahsetmek istiyoruz.[1]

HANIMLAR FOTOĞRAFÇISI NACİYE

Naciye Hanım 23 Nisan 1881'de İstanbul'da doğmuştu. Bir subay olan İsmail Hakkı Bey'le genç yaşta evlenmiştir. Balkan Harbi yenilgisi sırasında, İstanbul'a geri dönmekte güçlük çeken aile Avusturya'ya sığınmak zorunda kalmıştır. İşte bu dokuz aylık dönemde, zaten sanatın her dalına tutkun olan İsmail Hakkı Bey fotoğrafçılık sanatını öğrenmek şansını yakalamıştır. Birinci Dünya Savaşı patlak verince, İsmail Hakkı Bey Çanakkale Cephesi'ne gönderilmiştir. Çanakkale Savaşları'nda kalbinden ve kasığından yaralanıp 1917 yılında İstanbul'a dönmek durumunda kalmıştır. Artık malûl bir subay olduğu için gündüzleri sokağa bile çıkmaya çekinir.

İşte zor bu günlerde, İsmail Hakkı Bey ailenin yaşamakta olduğu Sait Paşa Konağı'nın üst katında bir salonu fotoğrafhane haline dönüştürmüştür. Savaş yıllarının acımasız ekonomik baskıları karşısında ailenin ihtiyaçlarına yetmemeye başlayan malûl maaşından umudunu kesen Naciye Hanım, kocasından fotoğrafçılık sanatını öğrenir ve evinin alt katındaki kapının üzerine "Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye" yazılı bir tabela astırarak, profesyonel fotoğrafçı olarak çalışmaya başlar. Kadın kadına fotoğraf çektirmek fikri, Müslüman Osmanlı kadınları arasında büyük rağbet görür ve kısa bir süre içinde Naciye Hanım'ın küçük stüdyosu kadın müşterilerle dolup taşmaya başlar.[2]

1919 yılının ilk aylarında Yıldız'da bulunan Sait Paşa Konağı'nın alt katında "Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye" adıyla açılmış olan bu fotoğrafçı dükkânı, daha sonra 1921 yılında işler giderek açılınca Beyazıt'a taşınmıştır.[3] Beyazıt'ta cadde üstünde bulunan bu yeni binada alt katta ailenin yaşadığı daire, üst katta da Naciye Hanım'ın fotoğraf stüdyosu vardır.

II. Meşrutiyet döneminin radikal feminist kadın dergisi *Kadınlar Dünyâsı*, 1921 yılında yayımlanmış olan 194-2 numaralı sayısında, "Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye" adıyla kadınlar için bir fotoğrafçı dükkânı açmış olan Naciye Hanım'dan şu sözlerle bahsetmekteydi:

> Nâciye hanımı nâmında bir hemşiremizin kadınlara mahsûs bir fotoğrafhâne idâre etmekde olduğunu haber aldık. Bu müteşebbis ve fâal hemşiremizi takdîr ve teşvîk etmek borcumuzdur.[4]

Gerçekten de siyah bir önlük giyen ve yalnızca başını örten genç bir kadın olan Naciye Hanım'ın fotoğrafçılıktaki başarısı giderek kulaktan kulağa yayılır. Kızı Nedret Ekşigil, annesi için şunları demektedir:

> Fotoğrafçılık yaptığı yıllarda büyük süksesi vardı. Kurtuluş Savaşı sırasında eşlerini İstanbul'da bırakmış olan erkekler mektuplarında "filan yerde bir kadınlar fotoğrafhanesi varmış. Orada bir resmini çektirerek bana yolla," diye yazarlardı. Hanımlar gelir, yüzleri ve kolları açık biçimde fotoğraflarını çektirerek eşlerine yollarlardı. Fotoğrafhaneden kazanılan parayla hiç sıkıntı çekmeden geçinirdik.[5]

Naciye Hanım yalnızca profesyonel fotoğrafçılık ile yaşamını temin etmekle kalmamış, fotoğrafçılık sanatını kadınlara öğretmek üzere kadın izleyicilere dersler de vermişti.[6] Kızı Nedret Ekşigil'in anlattığına göre, Naciye Hanım, Sultan Reşad'ın torunlarına fotoğrafçılık dersleri vermek üzere haftanın iki günü Yıldız Sarayı'na gitmekte, hatta bazen de bu sultan hanımları Beyazıt'taki atölyesine davet ederek onlarla birlikte karanlık odada çalışmaktaydı. Saraya gittiği zamanlarda saray içinde yaşayan harem mensubu kadınların da fotoğraflarını çekmekteydi. Ayrıca, "halktan on kadar hanım" daha fotoğrafçılık öğrenmek üzere Naciye Hanım'a dersse gelmekteydi.[7]

***"Hanımlar fotoğrafçısı Naciye". Sanat Olayı*, S. 34 (Mart 1985).**

Naciye Hanım'ın fotoğrafhanesi Mütareke döneminde İşgal Kuvvetlerinde görevli bulunan Fransız subayların eşlerinin hücumuna uğrar. Fransız subay eşleri çarşaflara bürünerek, sokağa çıktığında, sırtına bir pelerin alan, asla çarşaf giymeyen, yüzü açık dolaşan bu Osmanlı kadınına fotoğraf çektirmeye gelirler. Naciye Hanım ise Kurtuluş Savaşı günlerinde İstanbul'da düzenlenen mitinglere yalnızca heyecanla katılmakla kalmaz, mitinglerde fotoğraflar da çeker. Savaştan sonra kızı Nedret Ekşigil evlenir ve Ankara'ya taşınır. Kızı Nedret Sevgi (Divitçioğlu) isminde bir kız çocuğu dünyaya getirince, Naciye Hanım on bir yıldır sürdürmekte olduğu fotoğrafçılık mesleğini 1930 yılında bırakır ve Ankara'ya kızının yanına taşınır:

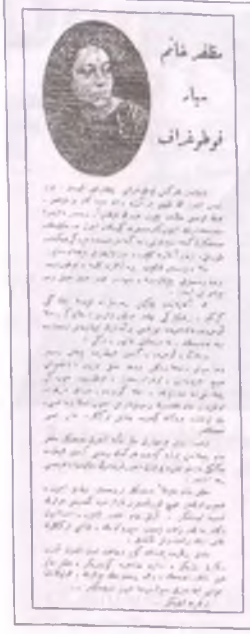

MUZAFFER HANIM: SEYYAR FOTOĞRAF

Şüphesiz, herkes fotografî çıkartmak ister: bu bir insân için en tabiî bir arzû, en hod-gâh bir zevkdir. Böyle olduğu hâlde, niçin hepimizin o kadar az resmimiz vardır? Sadece şunun içindir ki resimciye gitmek, ihtimâl sıra beklemek, san'atkârın keyfine esir olmak, makine karşısında mum gibi dikilip durmak, bize bir angarya gelir, ve bütün bu işleri yapmağa üşeniriz.

Meselâ, resimci kalkıp bizim ayağımıza gelse, oturduğumuz yerde resmimizi çıkarsa, şüphesiz hepimiz sık sık resim çıkartmak isteriz.

Hem atelyelerde çekilen resimlerde kurma bebek gibi gergin, bir heykel gibi câmid bir tavır vardır; hâlbûki, meselâ evimizde, bahçemizde hatta acemi bir ametörün çıkardığı resimlerde bile ne tabiilik, ne sıkıcılık bulunur, değil mi?

Demek ki, evimizde, kendi muhitimizde çıkan resimler daha hoş, daha renkli ve daha canlı oluyor; bâ-husûs hiç yorulmadan uğraşmadan, oturup dururken çıkacağını da düşünelim. Hele köylerde, uzak taraflarda oturan hanım efendilerin resim çıkartmak için İstanbul'a inmesi, ne müşküldür!

İşte bütün bu cihetleri nazar-ı dikkate alarak san'atkâr Muzaffer hanım istenilen yerlere gidip herkesin resmini kendi muhitinde çekmeyi düşünmüş, ve bunun için gazetemizin muâvenet ve himâyesini ricâ etmişdir.

Muzaffer hanım hakîkaten san'atkâr bir resimci olduğu için, mahcûb olmakdan hiç korkmaksızın kârilerimize kendisini haraaretle tavsiye ediyoruz. Artık hanım efendiler için, İstanbul dükkânlarına kadar zahmet edip sürüklenmek, yabancı erkeklerle temâs etmek rahatsızlığı kalmadı.

Adi bir kartpostala gün ve sâat ta'yîn ederek adresinizi yazınız, idârehânemize gönderiniz, Muzaffer hanım hemân şitâb edecek, hem resimlerinin muvaffakiyeti, hem fiyâtının ehveniyeti ile sizi son derece memnûn edecekdir...

Bir tecrübe ediniz.

Süs, no. 2 (23 Haziran 1339), s. 15.

Torununu mesleğini bırakmasına neden olacak kadar sevdi. 1930 yılında fotoğrafhanesini kapatarak Ankara'ya geldi. Arşivi ise yok oldu. Yaptığı işin ne denli önemli olduğunun farkında değildi.[8]

Naciye Hanım 1935 yılında eşi İsmail Hakkı Bey'i kaybetmiş, 1944 yılında İstanbul'a geri dönmüş, 1939-1975 yılları arasında sosyete terzisi olarak ün kazanmış olan kızı Nedret Ekşigil'in yanında yaşamını sürdürmüş ve 23 Temmuz 1973 günü 92 yaşında yaşama gözlerini yummuştur. Kızı Nedret Ekşigil "Naciye Hanımın fotoğraflarına ismini yazmamış olması ve arşivini terk etmesi, bugüne kadar yalnız yakınlarının belleklerinde yaşamasına neden olmuştur" serzenişinde bulunmaktadır.[9]

SEYYAR FOTOĞRAFÇI MUZAFFER HANIM

Muzaffer Hanım seyyar fotoğrafçılığa profesyonel anlamda 1923 yılında başlamıştır. Dönemin aktüel kadın dergisi olan *Süs* dergisinde yer alan "Muzaffer Hanım: Seyyar Fotoğraf" başlıklı bir habere göre: Resimciye gitmeye üşenen hanımlar, Muzaffer Hanım'ı ayaklarına çağırtmak suretiyle fotoğraflarını çektirebileceklerdir. Hanımların, İstanbul'a inmeye gerek kalmadan ve stüdyoda çekilen fotoğrafların yapaylığından uzak poz verebilme fırsatını, *Süs* dergisi, Muzaffer Hanım'ın yeteneğine de güvenerek haraaretle tavsiye eder. Muzaffer Hanım'ın varlığı, hanımları aynı zamanda fotoğraf çektirme uğruna yabancı erkeklerle muhatap olma rahatsızlığından da kurtaracaktır. *Süs* dergisinden yaptığı işin tanıtımına yönelik yardım isteyen Muzaffer Hanım'ın yeteneği ve fiyatının uygunluğu, dergiyi kendisinin tecrübe edilmesi gerektiği kanaatine vardırmaktadır.[10]

Muzaffer Hanım gibi bir kadın fotoğrafçının kendisini davet eden bütün kadınların bulundukları yere giderek fotoğraflarını çekmesi, Osmanlı fotoğrafçılığında yeni bir dönemin başlangıcıydı. Çünkü Osmanlı konaklarının mahrem ortamına bir kadının fotoğrafçı olarak girebilmesi, daha önce hiç resmi çekilmemiş büyük bir kadın kitlesinin de kendi doğal ortamlarında resimlenmesi ve resim çektiren kadınlar kervanına katılması sonucunu doğuruyordu. Bu ise kadın fotoğrafçıların fotoğraf sanatını Müslüman Osmanlı toplumunun en mahrem kesimlerine, en alt katmanlarına bile taşıdıkları anlamına geliyordu.

Sonuçta, Naciye ve Muzaffer hanımların Osmanlı fotoğrafçılığına yapmış oldukları önemli katkı açıktır: Fotoğraf ve fotoğrafçılığın Müslüman Osmanlı kadınlarını da kapsayacak şekilde kitleselleşmesi ve toplumun bütün kesim ve katmanlarına, yani halka mal olması...

1. Osmanlı fotoğraf ve fotoğrafçılık tarihine dair birçok eseri bulunan Engin Özendes'in kitaplarında Naciye ve Muzaffer hanımlar ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Engin Özendes, *Abdullah Frères: Ottoman Court Photographers*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998, 247 s.; Engin Özendes, *From Sébah & Joaillier to Foto Sabah: Orientalism in Photography*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, 274 s.; Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf*, İstanbul, İletişim Yayınları, [2. Baskı] 1995.; Engin Özendes, *Türkiye'de Fotoğraf / Photography in Turkey*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999, 389 s. Malik Aksel Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da mekân tutmuş olan panoramacı ve seyyar fotoğrafçıları anlattığı bir yazısında, sokaklarda "İstanbul Hatırası" yazılı perdeler önünde fotoğraf çeken seyyar fotoğrafçılara değinmektedir. Ancak, Malik Aksel'in anlattığı seyyar fotoğrafçılar arasında da Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kadın seyyar fotoğrafçısı olan Muzaffer Hanım'ın adı anılmamaktadır. Bkz. Malik Aksel, "Eski Panoramacılar ve Fotoğrafçılar", *İstanbul'un Ortası*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 197-201.
2. Seyit Ali Ak, "İlk Profesyonel Kadın Fotoğrafçımız Naciye Hanım", *Sanat Olayı*, no. 34 (Mart 1985), s. 78-79.
3. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Dönemin de Türk Kadını*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 134.
4. "Havadis-i Dünyâ: Naciye Hanım", *Kadınlar Dünyâsı*, no. 194-2 (8 Kanûnsâni 1921), s. 11; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 297.
5. Seyit Ali Ak, *age*, s. 79.
6. Serpil Çakır, *age*, s. 297.
7. Seyit Ali Ak, *age*, s. 79.
8. *age*, s. 79.
9. *age*, s. 79.
10. "Muzaffer Hanım: Seyyâr Fotoğraf", *Süs*, no. 2 (23 Haziran 1339), s. 15.

TÜRK KADININ SİYASİ HAKLARINI KAZANMASI VE

Türk Kadınlar Birliği

Dr. GÜRCAN BOZKIR
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü

Türk kadınının siyasal haklarını kazanması önemli bir toplumsal olgudur. Ancak Türkiye'de bu sürecin nasıl yaşandığı ve siyasal hakların nasıl kazanıldığı konusu yeterince bilinmemekte ve değerlendirilememektedir. Halbuki Türkiye'de kadınların siyasal haklarını kazanmaları oldukça zorlu bir tarihsel yolculuğun sonucudur.

Bir Doğu toplumu olan Türkiye'de kadınlar en eski süreçlerden beri sosyal ve ekonomik alanlarda geri bırakılmışlardır. Sosyal ve ekonomik alanda gelişmemişlik kendisini siyasal alanda da göstermiş ve kadınlarımız tarihsel süreç içinde siyasete aktif bir biçimde katılamamışlardır. Bu konuda bazı istisnalar yok değildir.[1] Fakat buralarda karşımıza çıkan kadınlar güçlerini şahıslarından ve kadınlıklarından değil de çocuklarının ya da kocalarının iktidarsızlıklarından almaktatır.

Türk kadınının yukarıda belirttiğimiz istisnalar dışında siyasetle ilgilenmeye ve katılmaya başladığı süreç ise özellikle II. Meşrutiyet dönemidir. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen zamanda "isimsiz, görülmez ve sadık mesajcılar" olarak devrimin gerçekleşmesine hizmet etmişler, devrim sonrasında da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamışlardır.[2]

Ulusal bağımsızlık savaşı sırasında bütün gücüyle erkeğinin yanında yer alan Türk kadını bu savaşta büyük yararlılıklar göstermiştir. Gerek bedeni ile -savaşa fiilen katılarak ya da silah ve cephane taşıyarak- gerekse örgütlenerek siyasal olarak varlığını kanıtlamıştır.[3] Denilebilir ki, Türk kadını siyasal olarak da varlığını ilk defa ulusal savaş boyutunda göstermiştir. Fakat savaş sırasında gösterdiği bütün yararlılıklara rağmen kadınlar savaş sonunda siyasal haklarına kavuşamamıştır. Hatta bırakınız seçme ve seçilme hakkını, bu konuların dışında Türk kadınıyla ilgili konuların görüşülmesi TBMM'de büyük gürültüler kopmasına yol açmıştır. TBMM üyelerinin çok büyük bir kısmı kadınların haklarını konuşmak ve tartışmak istememiştir. Bu gibi konular ortaya atıldığında ise kadın haklarından yana olan milletvekillerini "dinsel yasalara" karşı gelmekle suçlandırarak meclis kürsüsünden inmek zorunda bırakmışlardır.

Türk Kadınlar Birliği'nin 11 Nisan 1930'da Sultanahmet'te düzenlediği miting.

TÜRK KADINLAR BİRLİĞİ'NİN KURULMASI

Cumhuriyet Türkiye'sinde kadının siyasi haklarını elde edebilmesi için büyük bir uğraşı verilmesi gerektiği yukarıdaki anlatımlardan anlaşılacaktır. Kadınlar genel olarak bu hakkı kendileri isteme noktasında olmadıkları için bir kısım kadınların kendilerini bu konularda öne atmaları gerekmiştir. Kadınların siyasi hakları konusunda ilk önemli adım Nezihe Muhiddin ve bir grup arkadaşının 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası'nı kurma girişimidir. Kadınların siyasi ve sosyal haklarını kazanmak için çalışmak üzere kurulması düşünülen bu örgüt hükümetin izin vermemesi nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Nezihe Muhittin ve arkadaşları bu olay sonrasında yeni bir örgütlenmeye girişmişlerdir. İşte bu kuruluş Türk Kadınlar Birliği'dir. Birliğin yönetim kurulu ise şöyle oluşmuştur: Başkan Nezihe Muhittin, "murahhısı mesul" Nimet Reşide, "kâtib-i umumi" Mediha Mazhar, üyeler Latife Bekir, Faize Atıf, Halit Şükrü, Şadiye Afif, Güzide Osman ve İffet İhsan.[4] Birlik yukarıda belirtilen zorluklar nedeniyle kuruluşta siyasi haklar meselesinden uzak durmuştur.

Kadınlar Birliği bu ilk dönemi kendisini kamuoyuna faydalı bir dernek olarak tanıtmak şeklinde değerlendirmiştir. Kuruluşunun hemen sonrasında çok kadınlı evlilik ve boşanma konularıyla ilgili "Aile Kanunu" konusunda görüşler ileri sürmüştür. Kimsesiz çocuklarla, fakir kadınlarla ilgilenmiştir. Çocukların

kötülüklerden korunması için değişik çalışmalar yapmıştır. Örneğin çocukların seks filmlerinden kurtarılması için bu filmler yerine eğitim filmleri getirilmesini önermiştir. Kimsesiz çocukların giydirilmesi için çamaşır takımları yapmak üzere atölye oluşturulmasına girişmiştir. Kadınlar Birliği yardımsever derneği niteliğindeki çalışmaların yanında halkın ekonomik sorunlarıyla da ilgilenmiştir. Örneğin halkın pahalılıktan dolayı şikâyet ettiği şeker tekelinin kaldırılmasını istemiştir. Yine yerli sanayi ve üretimin artırılması için yerli malı kullanılmasını teşvik eden çalışmalarda bulunmuştur.

Kadınlar Birliği bu gibi faaliyetlerden başka özellikle Türk kadınının düşünsel olarak geliştirilmesi için çeşitli çalışmalar geliştirmiştir. Kadınların sosyal, hukuksal haklarının anlatıldığı değişik konferanslar (Medeni Kanunun Türk kadınına getirileri) ve becerilerin geliştirildiği kurslar (dil, şoförlük vb) bu çalışmaların önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Birlik siyasi konulardan uzak durduğu zamanda dahi bazı sivri hareketlerde bulunmaktan ve kamuoyunda bu şekilde anılmaktan geri durmamıştır. Örneğin, özellikle aydın olmayan, yoksul Türk kadınlarına ulaşamadığını öne sürerek camilerde vaaz ve konferanslar vermek için müftülükten izin istemiştir. Bu konu kamuoyunda oldukça ses getirmiş ve bir süre gündeme oturmuştur.

1927 KONGRESİ VE SİYASİ HAKLARIN GÜNDEME GETİRİLMESİ

Kadınlar Birliği yukarıda saydığımız sosyal konularda çalıştığı bu süreçte dahi, siyasi meselelerle biraz çekingen bir şekilde olsa da ilgilenmekten geri durmamıştır. Nitekim 1925 yılında Birlik başkanı Nezihe Muhittin, Türk kadınının henüz siyasi haklara sahip değilse de yakında bu haklara kavuşacağım açıklamaktan çekinmemiştir.[5]

1927 yılına gelindiğinde Birlik yıllık kongresini gerçekleştirmiştir. Bu kongrede yönetim kurulu na Nezihe Muhittin, Efzayiş Yusuf, Doktor Safiye Ali, Matlube Ömer, Naile Vahap, Kerime Hami, Mediha İhsan, Bedia Tevfik, Muhsine Salih, Güzin Fehiman, Fahriye Atıf, Sara Ali, Seniha Salim, İffet İhsan, Refika İzzet, Nedime Esad, Salime Kemal, Aliye Şinasi, Hikmet, Seniha Rauf hanımlar seçilmiştir. Bu kongre tam anlamıyla bir değişim kongresidir. Kongrede yapılan tartışmalar sonunda Birlik tüzüğünün 2. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir:

> Kadın Birliği, Türk Kadınının içtimai ve siyasi haklar karşısında her türlü mesuliyet ve alakayı vataniyesini ispat edecek bir seviyeye erişmesine çalışacaktır.[6]

Kadınlar Birliği'nin tüzüğünü değiştirerek siyasi hak istemesi değişik tepkilere neden olmuştur. İstanbul Valisi bu tüzük değişikliğini onaylamak istememiştir. Yine basında yapılan kongrenin yasal olmadığı ve parasal konularda birlik yönetiminin yolsuzluk yaptığı gibi iddialar, Birlik tarafından yanıtlanmak durumunda kalmıştır. Kadınlar Birliği; Terbiyevi Komisyon, Tetkik-i Matbuat Komisyonu, Çocuk Edebiyatı Komisyonu, İçtimai ve Hukuki Komisyon, Sıhhiye Komisyonu, Beynelmilel Kadın Cemiyeti ile İrtibat Komisyonu gibi değişik çalışma grupları oluştururken, siyasi kazanımlar konusunda büyük bir baskı geldiğinden bu konuyla ilgili bir çalışma grubu kurmamıştır.

Ancak bu, hiç de bu konunun unutulduğu anlamına gelmiyordu. Nezihe Muhittin bu konuyu "Nizamnamemizdeki hukuk-ı siyasiyeyi istihdaf eden madde hiç kimsenin tarizine hedef olacak tarzda değildir. Bu kati bir ideal şeklindedir. Her vatandaş için hak tamamdır. Kadının da haklarını tamamen almasını istemek en tabii bir haktır" şeklinde açıklamıştır. Birliğin, tüzükte yaptığı değişiklik valilik tarafından ".. bidayeten mucib-i tereddüt" olmasına karşın hükümetin tavrı nedeniyle "tasvip ve tastik" edilmiştir.[7]

1927 SEÇİMLERİ

1927 yılında yapılacak olan milletvekili seçimi Kadınlar Birliği açısından siyasi hakların gündeme getirilmesi için iyi bir sebep ortaya çıkardı. Bu seçim, ilk defa kadınların seçimlere katılıp katılmaması konusunun kamuoyunda tartışılmasına neden olmuştur. Kadınlar Birliği'nde bu konuda değişik görüşler olmasına karşın Nezihe Muhittin seçimlerin kadınların siyasi haklarının gündeme getirilmesi için uygun bir ortam sağladığını görerek tavrını buna göre oluşturmuştur.

Nitekim başlangıçta özellikle Nezihe Muhittin seçimlere kadın adaylarla katılınması üzerinde durmuştur. Ancak kadınların seçimlere katılması konusunda henüz yeterli kamuoyu desteği olmadığı biraz sonra görülür. Tüzük değişikliği konusunda Birliğe destek olan Hükümet ve Cumhuriyet Halk Fırkası seçimlere katılma konusunda aynı desteği vermemiştir. Bu konuda CHF müfettişi İbrahim Tali (Öngören) Bey kadınların "intihaba iştirak etmeleri meselesinin dereceyi kemale" ermemesi nedeniyle seçime katılmalarının henüz erken olduğunu söylemiştir. Birlik seçimlere kadın adayların katılamayacağının kesinleşmesi üzerine bundan vazgeçmiştir.

Kamuoyunda kadınların seçme ve seçilme hakları konusunda yeterli destek olmadığını anlayınca Birlik bu konuda daha fazla ısrar etmemiş ve yeni bir yönteme başvurmuştur. Buna göre Kadınlar Birliği, seçimlerde kadınsever ("feminist") erkeklerin birlik adına aday gösterilmesi yolunu denemiştir. Bu dönemde birçok erkek adayın Kadınlar Birliği tarafından desteklenmek için Birliğe değişik öneriler sundukları basında yer almıştır. Bu konuda özellikle, eskiden beri Birliğe yakın olan Umuru Hukukiye müdürü Kenan Bey'in adı ön plana çıkmıştır.

Kadınlar Birliği seçimlere kadın aday gönderme, olmazsa "feminist" erkek adayları destekleme düşünceleri içindeyken, Millet Meclisi'nde "Askeri Mükellefiyet Kanunu" görüşülüyordu. Kanunun görüşülmesi sırasında kadınların seçime katılma hakkı istemelerine tepki olarak kadınların bu hakkı kazanmaları için askere gitmeleri gerektiği konusu gündeme getirilmiştir. Konu birkaç gün kamuoyunda tartışılmış, basın ve Hükümet bu konuda kadınların yanında yer almıştır. Nitekim so-

nında bu düşünceyi ortaya atan Giresun Milletvekili Hakkı Tarık [Us] Bey sözlerinin yanlış anlaşıldığını söylemek durumunda kalmıştır. Basın Türk kadınını bu konuda savunurken seçim konusunda yine karşısında yer almıştır.

HÜKÜMET MÜDAHALESİ VE NEZİHE MUHİTTİN'İN UZAKLAŞTIRILMASI

Seçim konusundaki tartışmalar sadece dışarıda kalmamış ve bu süreçte birlik içerisinde de çeşitli görüş ayrılıkları baş göstermiştir. İlk tartışmalar seçimlere kadın aday gösterilip gösterilmeyeceği konusunda yapılmıştır. Kadınlar Birliği içinde ilk muhalefet bu konuda yaşanmıştır. Nakiye Hanım anayasanın kadınlara böyle bir hak vermeden kadın aday göstermenin doğru olmayacağını belirtmiştir. Yine daha başka üyeler Birliğin siyasi işlerden çok sağlık, çocuk, kadın gibi hayır işleriyle meşgul olmasını istemiştir. Bazı üyeler ise her şeyin sırayla gerçekleşmesi gerektiğini, bu anlamda ilk önce seçme hakkının, daha sonra belediyelerde seçilme hakkının ve her şey iyice oturduğunda milletvekili seçimlerine katılma hakkının elde edileceğini ortaya koymuşlardır.[8]

Kadınlar Birliği içindeki tartışmalar ve kamuoyunun hazır olmayışı kadın aday göstermeden vazgeçilmesine yol açtığı gibi "feminist" erkek aday gösterilmesine de imkân tanımamıştır. Kadınlar Birliği "Beise"si bütün bu olup bitenlere rağmen siyasi haklar konusunda mücadeleyi bırakmak niyetinde olmamıştır. Nitekim Nezihe Muhittin bu konuda tüm olumsuzluklara rağmen şöyle demektedir:

> Birliğin gayesi Türk Kadınlığının siyasi ve içtimai haklarını temin etmektir. Birlik bu gayeye vusul için elinden gelen her fedakârlığı yapacak bütün mesaisini buna hasr edecektir.

Kadınlar Birliği'ndeki bu görüş ayrılıklarına rağmen Nezihe Muhittin siyasi haklar konusundaki isteklerinden vazgeçmeyince, bu sadece cemiyet içi bir mesele olmaktan çıkmış ve kamuoyuna mal olmuştur. Kamuoyunda kadınları destekleyen gazetelerde bile, seçme ve seçilme hakkının kadınlara hemen verilmesi düşünülmemektedir. Bu süreç içinde Hükümet de kadınlara verdiği desteği çekmiştir. Hükümetin desteğini çekişi Kadınlar Birliği'nin bir kır kampına valiliğin izin vermemesiyle açığa çıkmıştır. Valiliğin bu tepkisine rağmen Nezihe Muhittin olayın üzerine gitmiş, durumu valiliğe ve valiliği Hükümete şikâyet etmiştir. Ancak bunlardan hiçbir sonuç çıkmamıştır. Nezihe Muhittin kendisine geri adım atması için verilen ihtarlara uymayıp direnince de Birliğin evrakına valilik polis yoluyla el koydurmuştur.

Kadınlar 1934 Yerel Seçimlerinde oy kullanırken.

Bu el koyma olayıyla birlikte Nezihe Muhittin'in Birlikte yolsuzluk yaptığı iddiaları gündeme getirilmiş, basın da bu konuda Nezihe Muhittin'i suçlayıcı yayımlarda bulunmuştur. Burada şunu açıkça görmek gerekmektedir: Hükümet ve onu destekleyen basın kadınların siyasal hakları konusunda Birliğin "aşırı ve zamansız" isteklerinin önünü bu şekilde almaya çalışmıştır.

Nezihe Muhittin'in bütün baskılara rağmen isteklerinden vazgeçmemesi üzerine bir kısım Birlik üyeleri valiliğin de desteğiyle Türk Ocağı toplantı salonunda bir kongre toplayarak yeni bir yönetim kurulu oluşturmuşlardır. Yeni yönetim kurulu Birlik başkanlığına Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi müdürü Saide Hanım'ı getirmiştir. Eski Birlik yönetiminin görevden uzaklaştırılarak yerine Saide Hanım gibi ılımlı bir ortaokul müdiresinin başkanlığında bir yönetimin getirilmesi basında memnunluk yaratmıştır.[9]

Böylece işin başına geri dönülmüştür. Yeni Birlik yönetimi eski yönetimden farklı olarak kadınların siyasi haklarının zamanla gerçekleşeceği görüşünde olduğundan siyasi alandaki çalışmalarını bir süre askıya almıştır. Birlik yeniden Türk kadınının medeni yapısının yükseltilmesi ve yardıma muhtaç çocuk ve kadınlara yardım götürülmesine yönelmiştir.

LATİFE BEKİR HANIM'IN BAŞKANLIĞI

Ancak Birliğin yeni yönetimi Kadınlar Birliği'nin eski dinamik yapısından uzak bir durum arz etmiştir. Neredeyse Birlik yönetim kurulu toplanamaz bir hale gelmiştir. İşte bu süreçte bir kan değişikliğine gidilmiştir. Birlik başkanlığına Nezihe Muhittin'in yerine getirilen Saide Hanım, yaşını ve meşguliyetini öne sürerek görevden ayrılmış, onun yerine Latife Bekir başkanlığa getirilmiştir.

Latife Bekir ılımlı bir yapıya sahiptir. Seçme ve seçilme konusunu tam anlamıyla dışarda bırakmamasına karşın Birliği daha değişik bir platforma doğru taşımıştır. Nezihe Muhittin'in ısrarcı siyasi hak isteyiciliği yerine Latife Bekir işi zamana yaymayı uygun gören bir yaklaşım izlemiştir. Nitekim Birlik 1924'lerde işin başında yaptığı gibi bir yardım-

sever derneği şeklinde çalışmaya hız vermiştir. Küçük yoksul çocukların ve fakir kadınların giydirilip bakılması, bunlara iş bulunması, kütüphane kurulması, yerli malı tüketimi konusunda kadınların uyarılması, gelir sağlamak için balo ve çay ziyafetleri verilmesi Birliğin öncelikli konuları olmuştur.

1930 YEREL SEÇİMLERİ

1927'den Haziran 1929'a kadar yukarıda sıraladığımız konularla ilgilenen Kadınlar Birliği, ortamın yumuşamasından da yararlanarak kadınların siyasi hakları konusunu tekrar gündeme getirmeye başlamıştır. Yerel seçimlere yaklaşıldığı sırada yavaş yavaş da olsa özellikle belediye seçimlerine katılma izninin verilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Kadının yaradılışından dolayı belediyeciliğe yatkın olduğu belirtilerek dünyada kadınların belediyecilikte çok başarılı oldukları konferanslarla ortaya konulmuştur. 1929 Dünya Kadınlar Kongresi'nde Türkiye'yi temsil eden Efzayiş Suat hem Berlin'e giderken, hem de Berlin'de kongrede Türk kadınlarının pek yakında belediye seçimlerine katılma hakkı kazanacağını açıklamıştır.

Belediye seçimlerine kadınların da katılmasına izin verileceğinin yaygınlaştığı bu dönemde Kadınlar Birliği bu durumu daha da pekiştirmek için henüz kanun çıkmadan adaylarını da hazırlamaya başlamıştır. Birlik bundan başka kadınlara seçme ve seçilme konularında açıklamaların yapıldığı seri konferanslar da düzenlemiştir.[10]

3 Nisan 1930 tarihinde kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanındı. Bu hakkın verilmesini Türk kadınlığının çok büyük bir kazanımı olarak değerlendiren Kadınlar Birliği elinden geldiğince bunu kutlamaya çalışmıştır. Kadınlar Birliği seçim hakkının verilmesi sonrası yayımladığı bildiride kazanımın kadınlar için çok önemli bir olay olduğunu belirterek bu zaferin kutlanması için tüm kadınları 11 Nisan 1930 tarihinde Sultanahmet mitingine katılmaya çağırmıştır.

> Türk Kadını,
> Bu Cuma saat 9.00'da Sultanahmet meydanında mitingimiz vardır. Memleketini seversen ve hakkına hürmet etmeği ve ettirmeği istersen bu toplanışa gel.
> Türk Kadın Birliği.

Kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilmesini kutlamak için düzenlenen bu miting aslında beklenilenden az katılımla, hatta kadınlardan fazla erkeklerin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu yüzden Birlik eleştirilmiştir. Birlik bütün bu eleştirilere karşın belediye seçimlerine kadınların katılması hakkının verilmesini elinden geldiği kadar ülkeye ve dışarıya bildirmeye özen göstermiştir. Hakkın verilmesinden önce başlatılmış bulunan konferanslar bu süreçte de devam etmiştir. Seçimlerin yaklaşmasıyla da Kadınlar Birliği belediye seçimlerine katılma yollarını aramaya ve içinden adaylar hazırlamaya başlamıştır.

Kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkının verildiği bu dönemde Türkiye tek partiden çok partililiğe geçişi de denemiştir. Atatürk'ün demokrasi arzusunun bir ürünü olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. SCF'nin kurulması ve seçimlere katılması kadınlar açısından bir başka ilginç durumu da ortaya getirmiştir. Bu yeni fırka eski Birlik başkanı Nezihe Muhittin'i Beyoğlu'ndan İstanbul Şehir Meclisi'ne aday göstermiştir. Kadınlar Birliği başkanı Latife Bekir ise CHP tarafından Fatih'ten İstanbul Şehir Meclisi'ne aday gösterilir. Böylece eski ve yeni Birlik başkanları ayrı ayrı partilerde belediye meclisi seçimine katılırlar. Belediye seçimlerini İstanbul'da CHP kazandığından Latife Bekir, Nezihe Muhittin'i bir kere daha yenerek Şehir Meclisi üyesi seçilir. Türkiye'de kadınların seçilme hakkı için uğraşan iki kadın da aslında bu şekilde amaçlarına ulaşmıştır. 1930 yılında yapılan seçimlere bağımsız aday olarak Sabiha Zekeriya (Sertel) da katılmış, ancak başarılı olamamıştır. Seçimlere CHP adayı olarak giren Latife Bekir, Rana Sani Yaver, Nakiye, Refika Hulusi Behçet ve Safiye Hüseyin hanımlar meclise seçilmişlerdir. Bu kadınlardan sadece Nakiye Hanım mecliste Daimi Encümen'e girebilmiş, diğer kadınlar geri planda kalmıştır. Kadınlar Birliği'nden Latife Bekir ve Safiye Hüseyin hanımlar Eğitim Encümeni'nde görev yapmıştır.

Kadınlar Birliği, yerel seçimler sonrasında gerçekleştirilen genel seçimlerde herhangi bir çalışma içinde olmamıştır. Bunun en önemli nedeni kamuoyunun henüz bu konuda kadınlarla aynı fikirde olmamasıdır. Hatta belediye seçimlerine katılma hakkının verilmesi sonrası kamuoyunda kadınların her siyasi hak isteyişinde ortaya konulan, kadınlara askerlik görevi yüklenmesi konusu dışında kadınların da yol vergisi ve bekârlık vergisi vermesi gibi konular gündeme getirilmiştir. Kadınlar Birliği bir süre bunlara yanıt vermekle uğraşmıştır.

Kadınlar Birliği, yerel seçimler sonrasında kendisine çalışma konuları olarak, köy kadınlarının bilgilendirilmesini, dil kurslarıyla kadınların geliştirilmesini ve özellikle de uluslararası kadın kuruluşlarıyla ilişkilerin kökleştirilmesini seçmiştir. Kadınlar Birliği, dışarıda yapılan kadın kongrelerine özellikle Batı'da yapılanlara katılmaya ve oralarda Türk kadınını temsil etmeye özen göstermiştir. Hükümet de bu konuda Birliği desteklemiştir. Örneğin Balkan Antantı toplantılarında içeride ve dışarıda devleti Kadınlar Birliği üyeleri temsil etmiştir. Kadınlar Birliği, dışarıda yaptığı çalışmalarla çok büyük takdir toplamış ve bunun sonucunda 12. Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'nin Türkiye'de toplanması kararlaştırılmıştır.[11]

Kadınlar Birliği'nin çalışmalarını bu yönde teksif ettiği bir zamanda Ekim 1933'te köy kadınlarının da muhtar olabilmelerine olanak sağlayan bir kanun meclisten kabul edilmiştir. 1930 Kanununu tamamlayan bu yasanın çıkması Kadınlar Birliği tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır.

1934 Eylülünde yapılan yerel seçimlerde Kadınlar Birliği elinden geldiğince kadının seçme ve seçilme hakkını kullanmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu seçimlerde İstanbul Belediye Meclisine Kadınlar Birliği'nden Latife Bekir ve Safiye Hüseyin hanımlar aday olmuşlardır. Kadınlar Birliği sadece seçime aday ola-

rak katılmayla da yetinmeyip kadınların seçme haklarını kullanmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda yayımladığı bir bildiride şöyle denilmektedir:

> Türk Kadını; ... Bir kimsenin seçmek ve seçilmek hakkı çok insanca ve milletçe işidir. İnsan bunu kullandıkça bütünlüğünü anlar. Bunu kullanmayan çocuklar, hastalar, mücrimlerdir. Türk Kadını; yurdun bu işte de senin çalışmanı beklemektedir. Sen ki yeryüzünün en işbilir ve en yurtsever kadınısın. Haydi işbaşına.

Birlik, seçimlere kadın katılımını artırmak için bildiri yayımlamanın ötesinde, başta Latife Bekir olmak üzere Aliye Esat, İffet Halim hanımlar gibi üyeleriyle konferanslar vermiştir. Belediye seçimlerine aday olarak katılan Birlik üyeleri seçimden yedek üyeler olarak çıkmıştır. Bir yerde Kadınlar Birliği üyeleri paşa hanımlarıyla yarışamamıştır. Ancak Kadınlar Birliği kadının seçme ve seçilme hakkı konusunu savunmayı devam ettirmiştir.

1934 GENEL SEÇİMLERİ

1934 yerel seçimleri sonrasında Türk kadını için en önemli siyasi adım atılmış ve 5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara genel seçimlere katılma hakkı verilmiştir. Böylece Türk kadını siyasi alanda kazanabileceği bütün haklarını elde etmiş oluyordu. Kadınlar Birliği, genel seçimlere katılma hakkının verilmesini sevinçle karşılamıştır. Kendilerinin amacı olan bu hakkın verilmesi üzerine bu önemli olayı bir mitingle kutlamayı kararlaştırmışlardır. Yayımladıkları bildiride şöyle demektedirler:

> Türk Kadını;
> Büyük Atatürk yüce önder Türk kadınının hakkını verdi. Saylav seçmek ve seçilmek Büyük Ulus Kurultayınca kabul edildi.
> Türk Kadını unutmaki Türk içtimai hayatının temelisin. Buna İstiklal Savaşı'nın kara günlerinde sırtında cephane taşıyarak kara sabanla toprak kazıyarak eriştin.
> Hız alan inkılapta aldığın yerle kendi mevkini kendin kurdun. Layık olduğun siyasi hak sana verilmiştir. Bu mesud günü bugün hep beraber kutluluyacağız. Saat 10'da Bayazıt Cumhuriyet Meydanına gel.
> Türk Kadın Birliği.[12]

***Kadınlar Birliği yöneticileri. Yedigün*, Birinci teşrin 1934.**

***Kadınların milletvekili seçilmesini hicveden bir karikatür. Yeni Adam*, 17 Ocak 1935.**

Kadınlar Birliği, yukarıdaki davetiyeyle çağırdığı kadınların katılımıyla seçme ve seçilme hakkı verilmesini coşkulu bir mitingle kutlamıştır. Birlik üyeleri yaptıkları konuşmalarla topluluğu zaman zaman coşturmuşlar ve topluluk bugünlerde olduğu gibi heyecanını *10. Yıl Marşı*'nı söyleyerek göstermiştir. Kadınlar Birliği, seçme ve seçilme hakkının verilmesi olayını sadece bir miting düzenleyerek değil, birkaç gün çeşitli gösterilerle kutlamıştır.

Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının verildiği Aralık ayının hemen arkasından genel seçimler gerçekleştirilmiştir. Şubat 1935 tarihinde yapılan seçimlerde CHP parti listesinden 17 kadın ilk defa milletvekili adayı olarak gösterilmiştir.[13] CHP'nin aday olarak gösterdiği kadınlardan hiçbirinin kendi üyeleri olmamasına karşın Birlik seçimlerde faaliyet göstermiş ve kadınların seçimlere katılarak oy kullanmalarını sağlamaya çalışmıştır.

KADINLAR BİRLİĞİ'NİN KAPANMASI

Kadınların belediye seçimlerinden sonra genel seçimlere katılma hakkının tanınmasıyla Kadınlar Birliği'nin görevinin bittiği şeklindeki görüşler kamuoyunda belirmeye başlamıştır. Ancak Kadınlar Birliği'nin kapanmasını Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi'nin Türkiye'de toplanacak olması geciktirmiştir. 18-24 Nisan 1935'te Kadınlar Birliği'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi, Birliğin Türk kadınları için gerçekleştirdiği en önemli etkinliklerden birisi olarak tarihe geçmiştir.

Uluslararası kongre bittikten sonra Kadınlar Birliği, kamuoyundan gelen baskıların da etkisiyle faaliyetine son vermiştir. Ülke geneline hâkim olan kadınlarla erkeklerin siyasi alanda eşitliğinin sağlandığı, bundan dolayı da kadın ayrı erkek ayrı örgütlenme gereğinin ortadan kalktığına ilişkin düşünce bu konuda etkin olmuştur. Açıkça söylemek gerekir ki, kamuouyu bu konuda Birliği zorlamıştır da. Bu ortamda daha

18 Nisan 1935'te Yıldız Sarayı'nda toplanan Uluslararası Kadınlar Kongresi.

fazla gidilemeyeceği göründüğünden Birlik olağanüstü kongre kararı almıştır. Yapılan olağanüstü kongrede Birlik başkanı Latife Bekir Birliğin görevini tamamladığını şu şekilde belirtmiştir:

> 12 seneden beri çalışıyoruz. Bu müddet zarfında kadınlarımızı yükseltecek birçok işler yaptık. Artık Türk kadınlığı bütün haklarına eksiksiz olarak kavuşmuştur. Yeni Anayasamız bir birlik yaparak bu uğurda çalışmamıza sebep bırakmamıştır. Bu münasebetle Birliğimizin kapatılmasını teklif ediyorum.[14]

Latife Bekir'in bu teklifi delegeler tarafından kabul edilmiş ve kadınların özellikle siyasi hakları konusunda oldukça önemli görevler yapmış olan Kadınlar Birliği tarihe karışmıştır.

Sonuç olarak şunları söylemek doğru olacaktır. Kadınlar Birliği, tabandan gelen ve geniş kitlelerle kucaklaşan bir kadın örgütü değildi. Zaman zaman örgüt üyelerinin çoğunluğunun erkekler olduğu da iddia edilmiştir. Kongrelere göz attığımızda, birçok kongrede, ilk toplantılarda yeterli sayıya ulaşılamadığı, kongrelerin ikinci toplantılarda ve az katılımla gerçekleştiği görülmektedir. Kadınlar Birliği üyesi olan kadınların büyük bölümü toplumun üst gelir gruplarında yaşayan insanların kızları ve eşlerinden oluşuyordu. Birçoğu birkaç dil bilen, Avrupa ülkelerinde eğitim görmüş ve buraları gezmiş olan kadınlardan oluşmaktaydı. Yine pek çoğu öğretmen (okul müdürü), doktor gibi devlet görevlerinde bulunan kadınlardı. Ekonomik olarak da zamanın sıkıntılarından uzak bir yaşamları vardı.

Evet, bütün bunlar doğrudur. Ancak Kadınlar Birliği, yaptığı çalışmalarla Türk kadınının siyasi ve toplumsal haklarını savunmuş ve bu konuların gündeme alınması ve bu hakların verilmesi konusunda erkek kamuoyunun düşüncelerini değiştirmede önemli başarılar elde etmiştir. 1923'te Meclis'te saygın milletvekillerinin bile kadınlarla ilgili konularda "Şeriata uyunuz" diyerek engellendiği bir Türkiye'den kadın haklarının konuşulduğu, doğrulandığı ve onaylandığı bir sürece gelinmesinde Kadınlar Birliği çok önemli işlevlerde bulunmuştur. 1924'te kurulduğu sırada sadece fakirlere yardım derneği görüntüsünde bir örgüt boyutunda olan Kadınlar Birliği, yaptığı çalışmalarla kadınların siyasi haklarını dernek tüzüğüne geçirebilmiş ve adım adım Türk kadınının siyasi haklarına kavuşmasında etkili olmuştur.

1. Bu konuda bkz. Çağatay Uluçay, *Harem*, Ankara, 1985; Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, 1. Kısım, Ankara, 1983; Doç. Dr. Bahriye Üçok , *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Ankara, 1981; Ali Kemal Meram, *Padişah Anaları ve 600 Yıl Bizi Yöneten Devşirmeler*, İstanbul, 1997.
2. Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, İş Bankası Yay., Ankara, 1982, s. 151-153.
3. Bu konuda bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. II, (2. baskı), Ankara, 1961; Kemal Arıburnu, *Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri*, Ankara, 1951; Günseli Özkaya, *Tutsaklıktan Özgürlüğe Kadınların Savaşı*, İstanbul, 1970; C. Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ankara, 1948; Tezer Taşkıran, *Kadın Hakları*, İstanbul, 1965.
4. Türk Kadınlar Birliği'nin kuruluş tarihinin 1924 Şubat ayının üçüncü haftası olması muhtemeldir. *İkdam*'da bu konuda şöyle denilmektedir: "Kadınlar Halk Fırkası'na müsaade edilmemesinden dolayı isimlerini tebdil ederek Kadın Birliği namında bir cemiyet teşkil ve müsaadesini istihsale muvaffak olan hanımlar evvelki günden itibaren ictimalarını aktederek mesailerine başlamışlardır." *İkdam*, 27 Şubat 1924. Yine *Tanin* bu konuda Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmaya çalışan hanımların buna izin verilmeyince "Hanımlar Birliği" oluşturmaya karar verdiklerini açıklamaktadır. *Tanin*, 16 Şubat 1924.
5. Nezihe Muhittin, "Cumhuriyetin Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi", *Kadın Yolu*, Yıl: 1, Sayı: 2 (23 Temmuz 1341) s. 18.
6. *Cumhuriyet*, 26 Mart 1927.
7. *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1927.
8. Esma Zafir, "Kadınlar ve İntihabat", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1927.
9. Yunus Nadi, "Çok Şükür Kurtulduk", *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1927.
10. Birlik, Efzayiş Suat, Aliye Esat gibi üyeleriyle belediyecilik ve özellikle kadın belediyeciliği konusunda çeşitli konferanslar düzenlemiştir.
11. Birlik bu süreçte Berlin Uluslararası Kadın Birliği Kongresi, Belgrad Barış Konferansı, Balkan Kadınları Toplantısı, İkinci Balkan Konferansı ve Marsilya Uluslararası Kadın Birliği Kongresi'ne katılarak Türk kadınını temsil etmiştir.
12. *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1934.
13. Kadınlara seçilme hakkı tanınması sonrası CHP tarafından aday gösterilip seçilen ilk kadın milletvekillerimiz şunlardır: 1) Nakiye Hanım (Elgün), Erzurum, öğretmen; 2) Dr. Fatma Şakir (Memik), Edirne, doktor; 3) Seniha Nafiz (Hızal), Trabzon, öğretmen; 4) Huriye Baha (Öniz), Diyarbakır, öğretmen; 5) Şekibe Şekip (İnselel), Bursa, çiftçi; 6) Satı Karamehmet (Çırpan), Ankara, köy muhtarı; 7) Ferruh Gübgüz (Gübgüb), Kayseri, belediye meclisi üyesi; 8) Esra Zihni (Nayman), Seyhan, öğretmen; 9) Benal Nevzad (Arınan), İzmir, belediye meclisi üyesi; 10) Mebrure (Gönenç), Afyon, öğretmen; 11) Mihri Hüseyin (Pektaş), Malatya, öğretmen; 12) Sabiha (Görkey), Sivas, öğretmen; 13) Sabiha (Gökçül), Balıkesir, öğretmen; 14) Türkan (Baştuğ), Antalya, öğretmen; 15) Bediz (Aydilek), Konya, öğretmen; 16) Fakibe (Öymen), İstanbul, öğretmen; 17) Meliha (Ulaş), Samsun, öğretmen.
14. *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1935.

BELGELERE FEMİNİST BİLİNÇLE BAKMAK

Bir Kadın Kütüphanesinin Anatomisi

ASLI DAVAZ-MARDİN
Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı kurucu üyesi

19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar, dünyanın her tarafındaki ve birbirinden farklı düzeylerdeki kadınlar, hâlâ tecrit edilmiş bir dünyada yaşıyor, erkeklere tanınan tüm olanakları kullanmaktan ve bu olanaklara katılmaktan yasaklanmış bir konumda bulunuyorlardı. Bu dönemde bazı kadınlar, bu engelleri aşma veya bu engellere karşı çıkma başarısını zaman zaman göstermişlerse de, bu çabalar, bireysel olaylar olmaktan ileri gidemiyordu. 19. yüzyılın başında özellikle Avrupa ve ABD'deki bazı öncü kadınlar, gruplar ve örgütler tarafından harekete geçirilen ve onlara yasaklanmış olan alanları çevreleyen sağlam surları yıkmaya yönelik mücadeleler, yavaş yavaş daha kitlesel bir harekete dönüşmeye başladı; bu kararlı mücadele sürecinin başlatılmasına paralel olarak da, kadın hakları konusunda verilen bu hak arama hareketine bağlı olarak, yazılı ve görsel pek çok belge, örneğin yayınlar, afişler, günceler, fotoğraflar, mektuplar, bildiriler ve anılar, aynı süre içinde bu öncü kadınların, grupların ve örgütlerin ellerinde toplanmaya başladı.

Haklar ve eşitlik yolunda verilen bu mücadeleye koşut olarak, kadınların bilincinde de yeni bir bilinç filizlendi: Kadınlar ve kadın hareketlerinin, gelecek kuşaklar için tanıklık oluşturmaları amacıyla ortaya çıkardıkları ve geçmişteki kadınların yaşam mücadelelerini kanıtlayan belge ve arşivlerin gözetilmesi, elde edilmesi ve korunmasının, kadınların kendilerinin çözmeleri gereken bir sorun olduğu açıkça ortaya çıktı. İşte kadınlar, tam da bu noktada, kadınlarla ilgili belgeleri toplama, koruma ve bu konuda kütüphaneler ve arşivler kurma sürecine girdiler. Bu tür kütüphane ve arşivlerin kurulması, başlıca üç ayrı tarihsel dönemde gerçekleşti: Bunların ilki, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki *suffragette* (seçme ve seçilme hakkı mücadelesi) dönemi, ikincisi, 1970'li yılların ikinci feminist dalgası, üçüncüsü ise 1980'li yılların, kadın hareketini kurumlaştırma yönündeki devlet destekli dönemdir. Söz konusu kütüphaneler ve arşivler, kadınlar ve kadın hareketlerinin belleğini oluştururlar, "kadınlık bilinci"nin gelişmesine paralel olarak büyürler. Bu kütüphanelerin, bir başka önemli işlevi daha var: Diğer kütüphane ve arşivlerde korunan, kadınlarla ilgili belgeleri izleyip bulmak. Kadın kütüphaneleri, bu yöntemlerle kaynak malzeme konusunda bilgi yaratarak "görünmeyen" kadını "görünür" hale getiriyorlar. İşte kadın kütüphaneleri, kadınların tarihinin belgelen-

***Üstte:* Medeni Kanun'un 17 Şubat 1926'da kabulünün hemen ardından düzenlenen ilk resmi nikâh belgesi: Nossam Zehra Hanım ve Fuad Bey'in nikâh akti, Ankara, 18 Şubat 1926.**
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

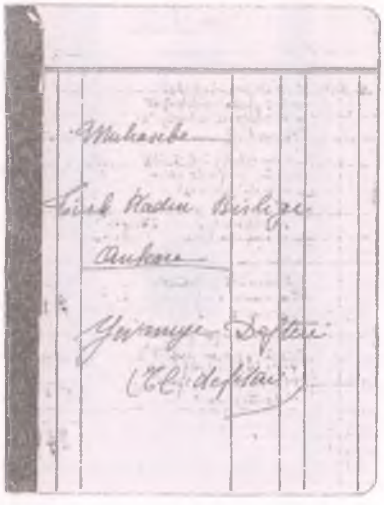

***Sağda:* Türk Kadınlar Birliği'nin Muhasebe Defteri, Ankara, 1949-1950.**
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

***En sağda:* TBMM antetli bir kâğıtta milletvekili Necile Tevfik'e ait özel notlar, 4 Mayıs 1949.**
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi (Necile Tevfik Arşivi).

Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi'nde bulunan Osmanlıca eserlerden bazıları:

***Üstte solda: Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Darus'sanaası, Eytam ve Eramil-i Şühedaya Muavenet*, İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekası, 1339.**

Üstte sağda: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi Raporu, 1336.

***Altta solda: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi*, İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası, 1330.**

***Altta sağda: Teali Nisvan Cemiyeti Nizamnamesi*, (iç kapak), yy., ty.**

mesi, kadınların yaşam ve deneyimleriyle ilgili, genel konulu kütüphanelerde çoğunlukla bulunmayan bu konuya özel malzemelerin bir arada bulunması gereksiniminden ortaya çıktı. Kadınların sorunlarının ve tarihlerinin, geleneksel veya akademik kütüphanelerde hemen hemen hiç dikkate alınmamış olması, kadınların "kadın konulu" belgeler ve özel konu başlıklı sınıflandırmalarla bu açığı kapatmalarına yol açtı.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın kuruluş öyküsü de kurucularından birinin 1985 yılında bu projeyi ilk kez tasarlamasıyla başladı. O zaman ciddi bir projeden oldukça uzak bir düş gibi görünen bu tasarı, 1988'de ikinci kurucunun katılmasıyla "gerçekleşme olanağı da olan bir düş"e, daha sonra diğer üç kurucuyla bir araya gelindiğinde, gerçek bir projeye dönüştü. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın kuruluş süreci uzun bir öykü... Yasal olarak 1989 Aralık ayında faaliyete geçen Vakfın, kütüphanesi, 12 Nisan 1990 tarihinde, İstanbul'un Haliç-Fener semtinde, Büyükşehir Belediyesi'nin tahsis ettiği ve bugün de kullanılan tarihi binada açıldı. Dünya, 2000. yılı kutluyor; Kadın Eserleri Kütüphanesi de aynı yılın nisanında 10. kuruluş yılını kutlayacak. Kütüphane bu on yılda hem ayakta kalmak, hem de koleksiyonları oluşturmak için uzun bir mücadele süreci geçirdi. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kadınların kendini ifade etme, yaşamlarını yazıya aktarma, dolayısıyla, gelecek kuşaklara tanıklıklar bırakma konusunda, yasal ve toplumsal eşitsizlik nedeni ile erkeklere göre çok daha sınırlı olanaklara sahip olduğu bilinmektedir. Birçok dünya kentinde kadın konusunda bilimsel çalışmaların daha kolayca yapılabilmesi ve kadınların çok yönlü birikimlerinin derlenebilmesi için kadın konulu kütüphane ve arşivler oluşturulmuştur. Kütüphane ve arşivin amacı Vakıf Senedi'nde şöyle belirtilmektedir: "Kadınların geçmişini iyi tanımak, bu bilgileri bugünün araştırmacılarına derli toplu bir şekilde sunmak ve bugünün yazılı belgelerini gelecek nesiller için saklamak."

Bir kadın kütüphanesi, var olan yazılı, sözlü, görsel ve üç boyutlu belgelerin tümünü toplayamaz. Kadınlar konusunda malzeme toplayan tek kurum da olsa, olanaklarının sınırları vardır. Çoğunlukla çok kısıtlı mali olanaklara sahip olmasına karşın, peşine düşmesi gereken sayısız koleksiyon vardır. Ancak kadın kütüphaneleri, var olan malzemenin sürekli olarak yitirilme veya yok edilme tehlikesinin de bilincindedirler. İşte burada, "belgeler konusuna feminist bir bilinçle yaklaşma" kavramını irdelemeye ve bir kadın kütüphanesinin, genel amaçları ve görevlerinin ötesindeki misyonunu tanımlamaya çalışacağız. Kadınlarla ilgili belgelerin, bir kadın kütüphanesinin varlığı

ve çalışmasıyla korunabilmesini, militan kadınlar ve genel olarak kadınların, belgelerimizin korunmasını hedefleyen göreve bu bilinçle katılmalarını sağlayan tek garanti, bu bilinçtir. Ayrıca, belgelere feminist bir bilinçle yaklaşılması olgusu, kütüphane duvarlarının ötesine, dışına da yayılmalıdır.

Belgelere feminist bir bilinçle yaklaşma kavramının altını çizerken, "belgelerden" ne anlaşıldığını da belirlememiz gerekir. Burada sözünü ettiğimiz kaynaklar, dört türdendir: Yazılı, sözlü, görsel ve üç boyutlu belgeler. Kadın kütüphaneleri, sadece kendi arşivlerinde topladıkları bu belgelerle ilgili çalışmalar yapmaz. Mali nedenler, mekân yetersizliği, arşiv politikaları nedenleriyle ya da sadece başka kurumlarda bulundukları için sağlayamadıkları kadınlarla ilgili belgelerin yerlerini saptar; yine olanakları ölçüsünde bibliyografyalar, kataloglar hazırlayarak bu belgeleri de kayda geçirir. Tüm bu kayıtlar, çoğunlukla "Kadınlar nerede?" sorusunu ortaya koyduklarından, değişik bir biçimde yaklaşılmayı gerektirmektedirler. Kadınlar var olmakla birlikte "görünmez" hale getirilmişlerdir; dolayısıyla bu belgelerde aradığımız, "var olmayan" kadınlar değil, "görünmeyen" kadınlardır.

Kadın kütüphaneleri, günlük ve özel yaşamla ilgili kaynakları elde etmek için özel bir çaba gösterirler: Bunlar günceler, kadınların kişisel arşivleri, aile evrakı ve arşivleri, mektuplar; kadın örgütleri ve kampanyalarının kayıtları, sanat eserleri, özgeçmişler, biyografiler, slaytlar, filmler, video bantları, çizimler, afişler, efemeralar, sözlü tarih kayıtları ve transkripsiyonları olup kadınlar hakkında, başka hiçbir yerde bulunamayacak, çok değerli bilgi kaynakları oluşturururlar. Kadın kütüphaneleri, kadınların sahip olmuş oldukları flamalar, rozet-

Kadınların Kurtuluş Savaşı'nda gösterdikleri kahramanlıklar nedeniyle çıkarılan bir afiş, 1920'li yıllar. Fotoğrafın altında: "İstiklal Harbi'nde büyük yararlıklar gösteren Türk kadınlığının medar-ı iftiharı olan kahraman mücahidelerimiz Binbaşı Ayşe, Mülazım Kara Fatma, Çavuş Penbe Hanımlar".
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

T.C.

MAARİF VEKÂLETİ

N. : 11
U. : 292

Adı, Soyadı: Bayındırlı Mehmet efendi kerimesi Adalet hanım

İşi

Türk harfleri ile okuyup yazabilir. 1928-1929

Kurs Muallimi
Hacer Ekrem

Daire Amiri

Bayındırlı Mehmet Efendi kerimesi Adalet Hanım'ın 1928-1929'da aldığı Yeni Türk harfleri ile okuyup yazabilir diploması.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

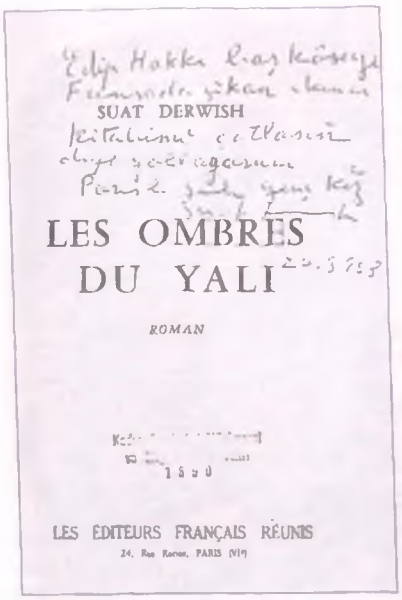
SUAT DERWISH

LES OMBRES DU YALI

ROMAN

LES ÉDITEURS FRANÇAIS RÉUNIS

Suat Derviş'in Ne Bir Ses Ne Bir Nefes adlı romanının Fransızca baskısı: Les Ombrus Du Yalı (Paris, 1958). Suat Derviş kitabı Edip Hakkı Köseoğlu'na gönderirken şu notu düşerek imzalamış: "Edip Hakkı başköseye, Fransa'da çıkan ikinci kitabımı çatlasın diye yolluyorum. Parisli şuh genç kız Suat Derviş, 24.3.1958" Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

Türkiye'nin ilk kadın doktorlarından Prof. Dr. Müfide Küley'e ait bir ilaç reçetesi, 7 Kasım 1958. Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

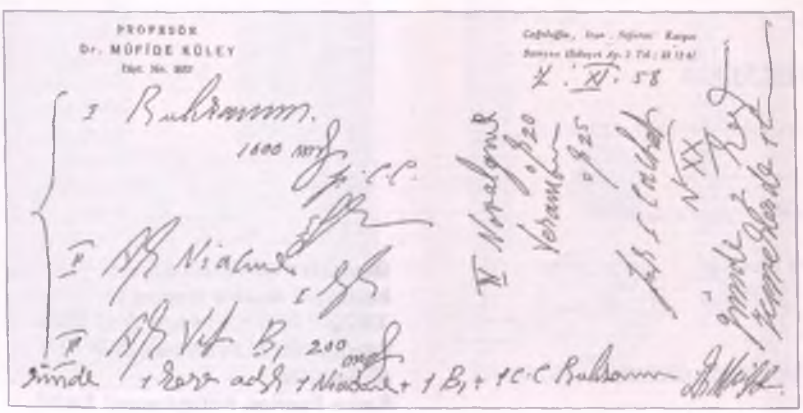
PROFESÖR
Dr. MÜFİDE KÜLEY

ler, madalyalar, kalemler, tişörtler gibi eşyaları da toparlarlar. Bu yazıda, tüm yazılı, sözlü, görsel ve üç boyutlu malzemelere "belge" adı veriyoruz.

Kadın kütüphanelerinin, kadınlarla ilgili belgeleri elde etme, koruma ve yayma işlevlerine ek olarak önemli bir rol daha üstlenirler. Bir kadın kütüphanesi, sadece var olması ile bir rol oynar. Kadın konulu bir belgeye, erkeklerin ve kadınların yaklaşım biçimleri birbirinden farklıdır; "bir kütüphaneci" ile "kadın bir kütüphaneci", "bir arşivci" ile "kadın bir arşivci", o belgeye farklı bir biçimde bakar, o belgeyi farklı biçimde hisseder ve algılar, belgeyi farklı biçimde tanıtırlar; ona verdikleri değer, birbirinden farklıdır. Burada anlatılmak istenen, kütüphanecinin veya arşivcinin sadece kadın oluşu değildir. Onun belgelere bakışında farklı bir bilinç taşımasıdır. Bir kadın kütüphanesinin varlığı bile kendi başına, erkek-egemen kütüphanecilik ve arşivleme anlayışına karşı eleştirel bir tavırdır. Bu varlık, belgelerin elde edilmesi, korunması ve tanıtılması konularında kadınların tarihsel olarak dışarıda bırakılmışlığı olgusuna bir karşı duruştur.

Ancak kadın kütüphanelerinin bir misyonu daha var: O da, belgelere feminist bilinçle yaklaşımın yeniden değerlendirilmesini yapmak ve bu yaklaşımın hayata geçirilmesini sağlamaktır. Belgelere feminist bir bilinçle yaklaşımı nasıl sağlayabiliriz? Bir kadının, kendisine ait bir belgeyi tanımlayabileceği nokta neresidir? Bu süreçte, bir kadın kütüphanesinin rolü nedir? Feminist bir bilincin uygulanma süreci kapsamında kadınlarla belgeler arasında nasıl bir bağ oluşturulabilir? Geçmişimize ait belgeleri toplamak için özel bir çaba harcıyoruz, ancak büyük hızla geçmişimizin belgelerine dönüşücek olan günümüzün belgelerine de aynı bilinçle yaklaşıyor muyuz? Bu bilinci, militan kadınlar arasında nasıl yayıyoruz? Hayatımız boyunca yaşadığımız tarihi deneyimler bugünün kadınlarına ait bir belgeye bakışımızı nasıl etkiliyor?

Bir belgenin *öykü*'sünde ve *tarihçe*'sinde, bir kadın kütüphanesinin bu belgeyi "bularak", "yeniden okuyarak" ve "yeniden yapılandırarak" oynadığı temel fonksiyonu üzerinde durmak istiyorum. "Tozlu" belgeler ile bir kadın kütüphanesi, feminist hareket ve belgelere feminist bir bilinçle yaklaşım arasındaki bağ nedir? Ancak etkin bir kadın kütüphanesinin varlığı, feminist eylemcilerin ve genel olarak kadınların bu bilinçle hareket etmeleri ile belgelerimiz "toz"dan kurtarılacak ve gelecek kuşaklar için bellek korunabilecektir. Güncel yaşamımızda, mücadelelerimizde ve araştırmalarımızda, kadınların kendi belgelerinin koruyucuları oldukları bilinci ile bütünleşmemiz gerekiyor. Bu da bizleri, tarihimizi ve dolayısıyla tarihin yeniden yapılandırılmasını derinden etkileyecektir.

Bir kadın kütüphanesi, tüm kadın seslerinin toplandığı yerdir; bu seslerin çeşitliliği böylece tek bir çatının altında toplanıp korunabiliyor. Kadın kütüphaneleri, erkek-egemen anlayışla toplanan belgelerin karşıtı bir kurum olarak çalışmalıdır. Bir kadın kütüphanesi toplumda var olan dışlama sürecinin tekrarcısı olmamalıdır.

Belgelere yaklaşımımız, iki yönlüdür: Bir yandan, kadınların mücadele tarihini, bir yandan da, kadınların karşı karşıya kaldıkları baskıların belgelerini topluyoruz. Bir kadın kütüphanesinin anlamı ve amaçları nedir? Belgelere erkek-egemen bir yaklaşım içerisinde kadınları yok sayan görüşe karşı durmak ve bu egemenliğe bir son vermek. Bu amacı nasıl gerçekleştiriyoruz? Var olan kavramları yeniden yorumlayarak ve yeni kavramlar yaratarak. Belirli bir alanda belgeleri elde etme süre-

cini tamamlamışsak bu belgeleri, örneğin süreli yayınları, var olan sınıflandırma sistemlerini yeniden yorumlayarak sınıflandırıyoruz, böylece süreli yayınlara bakış açımızda yeni yöntemler geliştirmiş oluyoruz. Aynı zamanda, belgeleri feminist bir bilinçle okumanın bir parçası olarak, bu belgelerin bibliyografik tanımı ve sunumunda yeni kavramlar geliştirerek, örneğin süreli yayınlarla, yeni bir belgeyi, kadın süreli yayınlarının bir bibliyografyasını üretiyoruz. Böylece, genel konulu kütüphanelerde kullanılan sınıflandırma sistemlerini, feminist kavramlar kullanarak yeniden yorumluyoruz. Aynı zamanda, aile arşivlerinde veya erkeklere ait kişisel arşivlerde saklanan ve gün ışığına çıkmamaya mahkûm belgeleri de, olanakların elverdiği ölçüde izlemeye çalışıyoruz.

Koleksiyon ve belge elde etme konusunda bir kadın kütüphanesinin karşılaştığı pek çok sorunun arasında en önemlilerinden biri de, bugünün belgelerinin elde edilmesidir.

Bir yandan sınıflandırma sistemlerini yeniden yorumlama ve geliştirme süreci, diğer yandan feminist eylemciler ve genel olarak kadınlar arasında eski ve yeni belgelerin öneminin bilincini yayma süreci ve bu ikisinin arasında kullanabileceğimiz bağlantılar, bir kadın kütüphanesinin misyonunun iki yönünü oluşturur.

Amacımız "tozlu" belgeler, bir kadın kütüphanesi, feminist hareket ve bir belgeye feminist bir bilinçle yaklaşım arasında karşılıklı etkileşim bağını göstermektir. Bu belgelerin elde edilmesi, korunması ve duyurulmasını mümkün kılan da, yukarıda sözü edilen "tozlu" belge, kütüphane, feminist hareket ve feminist bilincin bir arada var oluşlarıdır.

Bu kurumda toplanan binlerce belge ve belgelerle ilişkili binlerce olgu var. Fakat bu belgeler ve olguların arasından iç içe geçen dört öykümüz de var; belgenin bulunma ve elde edilmesi; kendi belgelerini arayan

Sağda: İlk kadın avukatlarımızdan Süreyya Ağaoğlu'nun (1903-1990) bir gençlik fotoğrafı.

Üstte: Birçok uluslararası hukuk kuruluşunda görev almış, insan hakları ve af örgütlerinde çalışmış olan Ağaoğlu, İspanya'da uluslararası bir toplantıya başkanlık ederken.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi (Süreyya Ağaoğlu Arşivi).

Haftalık dergi* Resimli Perşenbe*'nin kapak fotoğrafı:
"Geçende Kadınlar Birliğinin Kongresi in'ikad etti. Bu kongre kadınlarla erkeklerin müsavi olması lüzumu üzerinde durduğu için hayli nazarı dikkati celbetti. Kadınlar Birliği, kadınla erkekten mürekkep tuhaf bir cemiyettir. Erkek aza, heyet-i idareye giremez. Bu resimlerden aşağıdaki kongreyi ve yukarıdaki heyet-i idareyi gösteriyor. Ortada oturan başı açık kadın Nezihe Muhiddin Hanım'dır. Cemiyetin reisi de, azası da, kâtibi de, mümessili de Nezihe Hanım'dır".
Resimli Perşenbe, Sayı 99
(9-14 Nisan 1927).
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

Üstte: Eğitimci Tezer Taşkıran (1905-1979), öğrencileri Mefharet, Servet, Sabiha, Mebrure (diğer iki öğrencinin adı tespit edilememiştir) ile birlikte. Öğrenciler öğretmenlerine fotoğraf ithaf etmişler: "Muhterem muallimimize: vesilei tahattür". Yurttaşlık, felsefe, mantık ve çocuk hakları konusunda çeşitli kitaplar yazmış ve kadın hakları konusunda çalışmalar yürütmüş olan Taşkıran 1943'te Kastamonu, 1946 ve 1950'de Kars milletvekili seçildi.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi (Tezer Taşkıran Arşivi).

yeniden gün ışığına uzanan süreçte belgenin kendi öyküsü; bir de belgelerimizin yorumlanma öyküsü var. Peki, bu belgelerin yorumlanması, yeniden yorumlanması, öğrenmiş olduğumuz, bildiğimizi sandığımız, dahası doğruluğuna inanmış olduğumuz neleri değiştiriyor? Bir yanılgıyı mı? Gerçekler konusunda bir yanlışı mı? Yoksa sonunda bizleri, kendimizi mi? Bu öykülerin tümüne birden, "belgelerimizin tarihi" adını veriyoruz. Bu araştırma süreci, basit bir süreç değildir; birçok bağlantılı süreci de içerir; ancak tüm bu süreçlerin belkemiği, belgeye feminist bir bilinçle yaklaşmaktır.

Belgelerin içeriği ve belgelerle ilişkili olgular hakkında söylenecek çok şey var, ancak bu yazının konusu değildir. "Tozlu" belgeler, feminist hareket, bir kadın kütüphanesi ve belgelere feminist bir bilinçle yaklaşma olgusu arasındaki çok yakın ilişkiyi gösteriyor. Bu, düz bir hat üzerinde oluşan bir ilişki değil, ekseninin, belgeye feminist bir bilinçle yaklaşım üzerine oturtulduğu bir ilişki; ancak her feministin otomatik olarak bu bilince sahip olduğu da söylenemez.

Feminist bilinç, bir koleksiyon geliştirme politikasının, belgeyi anlama sürecinin etkin bir parçasıdır. Bu bilincin, kurumun içinde ve dışında olmak üzere iki cephesi var. Kurumun dışında, kadınların kendi özel koleksiyonlarını, militan kadınların başka türlü kaybolmaya mahkûm efemeralarını kütüphaneye emanet etme geleneğini canlandırmak zorundayız. Burada, kütüphane ve arşivlerin bu bağışlardan kaynaklanabilecek pratik sorunları ele al-

feminist araştırmacı, feminist kütüphaneci, feminist arşivci, feminist bibliyografyacı ve feminist katalogcular olarak kendi biyografik öykümüz; fiziksel tanımlamadan yaradılış nedenlerine, "gizli" kaldıkları dönemden

Sağda: Çamlıca Kız Lisesi öğretmenleri, bir grup öğrenciyle birlikte, 1923.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

mayacağız. Kurumun içinde ise, kadın konulu koleksiyonların amacını, onların ileride hangi hedeflere hizmet edeceklerini, sağlama, koruma, yayma ve bibliyografik kontrol sorunları konusunda kendi kendimizi sürekli sorgulamalıyız. Ve bu sorgulamayı yaparken, sürekli akılda tutmamız gereken şey "belgelere feminist bir yaklaşım"ı nasıl sağlayabiliriz? Bu da bizim, belgeleri ele alışımızın ikili yönünü gündeme getirmektedir. Kadınların yaşam ve mücadelelerinde hem karşı karşıya kaldıkları baskıları, hem de gösterdikleri direnci belgelemeye çalışıyoruz. Belgeleme politikamız her zaman bu yönde olmuştur. Kütüphanenin çeşitli görevlerinin ötesinde, bu misyonu nasıl tanımlayabiliriz? Bu misyonu, belgelere feminist bir bilinçle yaklaşım kavramıyla nasıl bağlayabiliriz? Bu misyonu, belgelerin sağlanmasında, korunmasında ve yayılmasında, kadınların tarihsel olarak dışlanmasına karşı kütüphanenin bir kurum olarak tarihsel muhalefetini ve belgelere feminist bir yaklaşım sürecinin yeniden yorumlanması ve geliştirilmesi olarak tanımlayabiliriz. Misyonumuz aynı zamanda bu bilinci kadın koleksiyonları ile bağlama sürecini de içermektedir; çünkü bunlar, kadınların tarihinin geçmişteki ve günümüzdeki belgeleri arasındaki ilişkiyi anlamak için de kullanılabilirler. Eski belgeleri bulduğumuz sırada yaşadığımız deneyim, bugünün belgelerine bakışımızın biçimini etkilemektedir. Böylece eski ve yeni belgeler, bir kadın kütüphanesinin misyonunun iki menteşesini oluşturmakta, ortada duran kütüphanenin etrafında, eski ve yeni belgeler arasında karşılıklı etki gösteren bir bilinç bağı akıp gitmektedir. İşte bu durum, bir kadın kütüphanesinin feminist misyonu olarak tanımlanabilir: kütüphane duvarlarının ötesinde feminist militanlara, genel olarak da kadınlara belgelere yaklaşım konusunda feminist bir bilinç getirmek.

Berât-ı İftihar
Türk Kadınları Biçki Yurdu
Tarih-i Tesisi: 10 Temmuz 1329

Ehliyet Derecesi
Aliyyü'l-alâ

Sıra Numarası
448

Dört yüz kırk sekiz numerolu Müfid Mustafa Efendi kerimesi Pakize Mustafa *Hanım hükûmet-i seniyyenin ruhsatını hâiz "Türk Kadınları Biçki Yurdu"na bir sene devam ederek tahsil müddetinin hitâmında Maarif ve Ticaret vekâlet-i celîlelerinden i'zâm buyurulan hey'et-i mümeyyize huzurunda biçki ve dikişden imtihan vermiş ve kırk beş tam numerodan kırk beş numero ihrâz ile diploma ahzına kesb-i istihkak eylemiş olduğundan kendisine işbu berât-i iftihar i'tâ kılındı.*

Fi 10 Temmuz sene 1332 ve fi 22 Ramazan sene 1334 [23 Temmuz 1916]

İnas mektepleri müfettişi
imza (Kenan)

***[Solda üstte]* İşbu berât-ı iftihâr tarafımızdan dahi tasdîk olunur.**

(Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi)

Konya Kız Muallim Mektebi'nde 1930'lu yıllarda çekilmiş fotoğraflardan oluşan albüm, okulun son derece çağdaş ve bilime, spora, ve araştırmaya destek olacak altyapıya sahip olduğunu gösteriyor.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Fotoğraf Arşivi.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Arşivi

Kadın Eserleri Kütüphanesi on yıldır, kadınların ve kadın örgütlerinin arşivlerini toplamak için özel bir çaba göstermektedir. Arşiv konusunda özellikle kadın örgütlerine yönelik bir dizi seminer verilmiş, arşivlerin önemi, yönetimi ve kadın kütüphanesinde toplanmasının önemi anlatılmaya çalışılmıştır.

Kişilere ait arşivler ya doğrudan kişilerin kendilerinin kütüphanemize bağışlaması yoluyla, ya kendileri, mirasçıları veya yakınları ile ilişkiye geçilip arşivin Kütüphane'ye bağışlanması sağlanarak ya da sahaflardan satın alınarak edinilmiştir.

Kişilere ait 17 arşivden Necile Tevfik (Biren) ve Safiye Hüseyin Elbi arşivi satın alınmış; Rezzan Yalman, Süreyya Ağaoğlu, Tezer Taşkıran, Müfide İlhan, Celile Butka, Pervin Ulusoy arşivlerini yakınları kütüphanemize bağışlamıştır. Emel Aslan Akal, Fazıla Atabek, Zerrin Ediz, Müjgan Gürgülen, Hasene Ilgaz, Sibel Özbudun, Cahit Uçuk, N. H. Yaşaroğlu ve Dr. Rana Beşe arşivleri ise kendileri tarafından bağışlanmıştır.

Kurumlara ait beş arşivden Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği ve *Roza* dergisinin arşivleri kendileri tarafından bağışlanmış; Biçki Dikiş Dersanesi ve Türk Hemşireler Derneği'nin arşivleri Vakfımız tarafından satın alınmış; İlerici Kadınlar Derneği'nin arşivi ise, kısmen eski üyelerin bağışları ile, kısmen de Tarih Vakfı'nda bulunan arşivlerin fotokopisi çekilerek elde edilmiştir; 1935 Kongresi'nin önemli bir bölümü yurtdışındaki kadın arşivlerinden kopyalanarak, bir bölümü de Necile Tevfik (Biren) arşivinde bulunan orijinal belgelerden oluşturulmuştur.

Tüm arşiv 46 metreyi bulmaktadır. En kapsamlı kişi arşivleri Süreyya Ağaoğlu (6,6 m), Rezzan Yalman (2,4 m), Hasene Ilgaz (4,5 m) Müfide İlhan (2,4 m) ve Cahit Uçuk (5,4 m) arşivleridir. İçerik açısından en zengin belgeler içeren kişi arşivleri de Süreyya Ağaoğlu, Hasene Ilgaz, Müfide İlhan, Cahit Uçuk, Rezzan Yalman ve Necile Tevfik (Biren) arşivleridir. Bağışlanan ilk arşiv Hasene Ilgaz'ın, son bağışlanan arşiv ise *Roza* dergisinin arşividir. Tüm arşivlerin kataloglama çalışmaları sürmekte olup, Hasene Ilgaz arşivinin kataloğu tamamlanmıştır. Bu dosyamızda, arşivlerimizden ikisi, bize ayrılan sayfalar elverdiğince biraz daha ayrıntılı olarak tanıtılmaktadır. Bunlardan ilki, yurt içinde ve dışında sürdürdüğümüz çalışmalar sonucunda neredeyse tüm bilgi ve belgelerini toplayabildiğimiz Türkiye'deki ilk Uluslararası Kadın Kongresi'nin (1935 Kongresi) arşividir (1,8 m). Ne yazık ki, maddi olanaksızlıklar nedeni ile kataloglaması henüz yapılamadığından araştırmacılara açılamamıştır. Diğeri ise hem edindiğimiz ilk arşiv, hem de kataloglaması tamamlanan ilk arşiv olan eski kadın milletvekillerimizden Hasene Ilgaz'ın arşividir.

Kadın Eserleri Kütüphanesi.

1935 Kongresi Arşivi

Türkiye'deki İlk Uluslararası Kadın Kongresi'nin Belgeleri

MERYEM TURAN

Türkiye'de kadınların seçme-seçilme hakkını kazanmasının hemen ardından, 18-25 Nisan 1935 tarihleri arasında, İstanbul'da, Türk Kadınlar Birliği'nin de üyesi olduğu Uluslararası Kadınlar Birliği'nin 12. Kongresi yapıldı. Araştırmacı Anne Haskall'ın iddiasına göre 1904 yılında kurulan Uluslararası Kadın Birliği'nin 1902'de yapılan kuruluş toplantısına 9 ülkenin kadınları ile birlikte bir Türk kadını da katılmıştı. Ancak kimin katıldığı ve ne şekilde katıldığı hakkında henüz bir bilgiye sahip değiliz. 1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği ise Uluslararası Kadın Birliği'ne 1926'da üye oldu.

1935 Kongresi'nde alınan kararlar tüm dünya kadınları için önemli ve yankı uyandıran kararlardı. Kongrenin Sonuç Bildirgesi'nde, Birliğin ilkeleri bir kez daha tekrar edilerek, hükümetlerin politik ve ekonomik yapısına bakılmaksızın bütün ülkelerde bu ilkeler doğrultusunda çalışılacağı ve ilkelerin değiştirilmeyeceği açıklandı. Kongrede tartışılan konular ve alınan kararların birçoğu, bugün bile birçok ülkede aşılmamış sorunlarla ilgilidir.

Kongrede, yoksulluktan ve savaştan en çok etkilenen kesim olan kadınların, kötü çalışma koşulları altında ezildiği vurgulanarak yoksulluğa, kötü beslenmeye çare bulunması, çalışma saatlerinin azaltılması, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, barış ve silahsızlanma için bütün hükümetlere çağrı ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmasına karar verildi. Doğu ve Batı ülkelerinin kadınlarının dayanışması ile var olan hakların korunması ve yeni hakların elde edilmesi; köleliğin, kadın ticaretinin, çokeşliliğin, çocuk yaşta evlendirilmenin yasaklanması; çalışma yaşamında, tüm temsili kurumlarda, kamu alanlarında, merkezi ve yerel kurumlarda, koşulsuz kadın-erkek eşitliği için mücadele edilmesi, her türlü ayrımcılığa karşı savaşan kadınlara destek verilmesi, Milletler Cemiyeti'nin mülteci sorununun çözümü için göreve davet edilmesi, kadınların seçme ve seçilme hakkının tarihinin yazılması için bir komitenin kurulması, kadın hareketinin bibliyografyasının oluşturulması için özel bir çaba harcanması, alınan önemli kararlar arasında yer aldı. Türkiye'de kadınların düzenlediği ilk uluslararası kongre olmasına rağmen çok başarılı bir şekilde organize edilen kongrenin resmi ve gayri resmi birçok önemli belgesi arşivimizde bulunmaktadır. Henüz kataloglaması yapılamamış olsa da, arşivde bulunan dokümanları aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür:

ALLIANCE INTERNATIONALE POUR LE SUFFRAGE ET L'ACTION CIVIQUE ET POLITIQUE DES FEMMES

PROGRAMME
du
XIIe CONGRES,
YILDIZ KOSK, ISTAMBOUL, TURQUIE, 18 au 25 AVRIL 1935

HEADQUARTERS:
190 VAUXHALL BRIDGE ROAD
LONDON, S.W.1

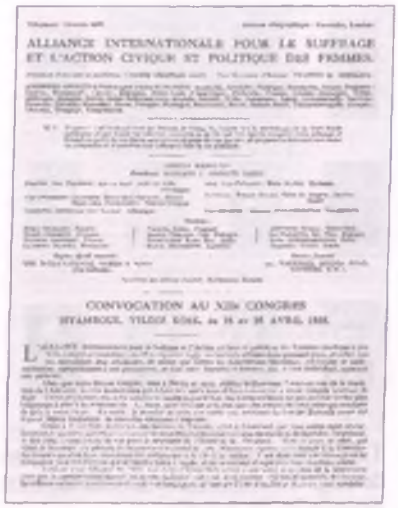
ALLIANCE INTERNATIONALE POUR LE SUFFRAGE ET L'ACTION CIVIQUE ET POLITIQUE DES FEMMES

CONVOCATION AU XIIe CONGRES

1935 Kongresi'nin program ve çağrı broşürlerinin ön kapakları. **Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.**

ULUSLARARASI KADINLAR BİRLİĞİ'NİN 12. KONGRE ARŞİVİ: GÜN GÜN KONGRE HABERLERİ VE TUTANAKLARI, KONGRE PROGRAMI

ABD'de bulunan en kapsamlı kadın konulu arşivlerden Sophia Smith Collection arşiv merkezi ile yaptığımız işbirliği sonucunda, Sophia Smith arşivindeki 1935 Kongresi ile ilgili tüm belgelerin bir örneği mikrofiş filmi ve faksimile olarak arşivimize alınmıştır.

Bunlar arasında, Gerritsen Koleksiyonu içinde bulunan ve o tarihte Kongre'nin tüm haberlerini ve tutanaklarını yayımlamış olan *International Women's News* dergisinin (diğer adıyla *Jus Suffragii*, Uluslararası Kadın Birliği'nin ayda bir yayımlanan resmi yayın organı) ilgili ciltlerinin 4 adet mikrofiş filmi bulunmaktadır.

Bu sayede, kongrenin programını, kongre tutanaklarını, raporları ve kongre ile ilgili haberleri bir bütün olarak inceleyerek, kongredeki çalışmaları günü gününe izlemek mümkün olmaktadır. Sophia Smith Collection arşivinden aldığımız belgelerden örnek olarak seçtiğimiz iki belge aşağıda sunulmaktadır.

1935 Kongresi'nin Program Broşürü

11 sayfadan oluşan broşürün ilk iki sayfasında, İngilizce ve Fransızca olarak, yapılan ön toplantıların programı bulunmaktadır. Bu programda 15-16 ve 17 Nisan günlerindeki resmi

XIIth International Suffrage Congress
Istanbul, April 17-25, 1935

T.C. Postaları'nın Kongre anısına bastığı 15 adet pulu gösteren broşürün ön kapağı.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

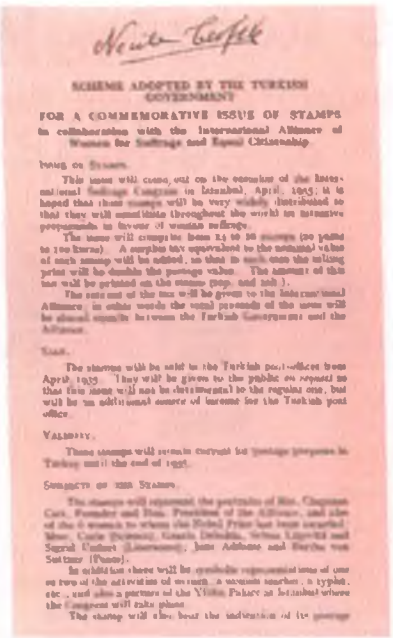
SCHEME ADOPTED BY THE TURKISH GOVERNMENT
FOR A COMMEMORATIVE ISSUE OF STAMPS

T.C. Postaları'nın bastığı pul serisi ile ilgili kararlar.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi (Necile Tevfik Arşivi).

açılıştan önce yapılan hazırlık çalışmaları sırasındaki yönetim kurulu ve çeşitli komisyonların toplantıları ve toplantı konuları yer almaktadır. İzleyen sayfalarda ise, yine İngilizce ve Fransızca olarak, 18-25 Nisan arasında yapılacak tüm toplantıların ayrıntıları vardır. Program hem katılımcılar hakkında, hem de o tarihteki kadınların gündemi ve tartışma konuları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Broşürün sonunda ise, Birliğin Yönetim Kurulu tarafından kabulü için Kongreye sunulan deklarasyon teklifi bulunmaktadır. İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak yazılan deklarasyon teklifi, "Siyasal, Ekonomik, Manevi ve Hukuki Haklar" ile "Barış ve Milletler Cemiyeti" hakkındaki ilkeleri kapsamakta ve bu ilkelerin Birliğin kuruluşundan bu yana değişmediğini ve değiştirilemeyeceğini vurgulamaktadır.

Koleksiyondaki belgelerden, resmi programlarda yer almayan bilgilere ulaşmak da mümkündür. Örneğin, koleksiyonda, Birliğin Başkanı M. Corbett-Ashby tarafından delegelerin 15 Nisan saat 18.00'de Pera Palas Otelinde çaya davet edildiğini bildiren bir davetiye yer almaktadır.

Özel Çalışma Raporları

Koleksiyonun bir başka dosyasında, daktilo ile yazılmış, Aralık 1933, Şubat 1934 tarihli iki rapor bulunmaktadır. Özellikle 1934 tarihli raporda kadınların seçme ve seçilme hakları açısından 82 devletteki durum tek tek incelenmiştir. Rapordan, bu tarih itibarı ile 30 ülkede kadınlara hiçbir şekilde seçme ve seçilme hakkı tanınmadığı, 16 ülkede bu hakkın kısıtlı olarak tanındığı (sadece yerel seçimlere katılma hakkı verilmesi gibi), 36 ülkede ise kadınların seçme ve seçilme hakkına erkeklerle eşit düzeyde sahip oldukları anlaşılmaktadır.

NECİLE TEVFİK ARŞİVİ'NDE BULUNAN KONGREYLE İLGİLİ ORİJİNAL BELGELER

Kütüphanemizin 1935 Kongresi ile ilgili arşivini zenginleştiren bir başka önemli kaynak da Necile Tevfik'in (Biren) kütüphanemizdeki kişisel arşividir. Kadınlar Birliği Yönetim Kurulu üyesi olan Necile Tevfik 1935 Kongresi'ne Türkiye delegesi olarak katılmıştır. Kişisel arşivinde, 1935 Kongresi ile ilgili birçok değerli orijinal belgenin yanı sıra, mektuplar, yazışmalar, notlar, raporlar, konuşma metinleri bulunmaktadır. Bütün bu belgelerden, kadınların 1935 Kongresi'nin kotarılması için yaptıkları hazırlık çalışmaları, kongre sırasında ve sonrasında yaşananlar ve değerlendirmeler hakkında geniş bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Necile Tevfik arşivinden seçtiğimiz aşağıdaki belgeler, Kongrenin öncesi ve sonrasına ilişkin çalışmalar ve tartışmaları örneklemektedir:

Kongre İçin Bastırılan Özel Pullar

Necile Tevfik arşivinde, Türkiye Cumhuriyeti Posta İdaresi'nin, Kongre nedeniyle özel olarak çıkardığı ve 20 Nisan 1935'te satışa sunulan 15 adet pulun tanıtıldığı dört sayfalık broşürün Fransızca orijinali bulunmaktadır.

Broşürde, kadınların başarılarına ve olağanüstü işler başarmış kadınlara saygı ifadesi olarak pulculuk tarihinde ilk kez özel pul basıldığı ifade edilmekte ve satıştan sonra kalan pulların TBMM kararı ile imha edileceği duyurulmaktadır. İlk sayfada 15 adet pul tanıtılmaktadır. Tanıtım yazısında anlatıldığı gibi pullardan birinde Mustafa Kemal Atatürk'ün resmi, bir diğerinde Birliğin kurucusu ve onursal başkanı Carrie Chapman Catt'ın resmi bulunmaktadır. Altı pul Nobel ödülü kazanmış kadınların resimlerine ayrılmıştır [Madame Curie (bilim), Grazia Deledda, Selma Lagerlöf ve Sigrid Undset (edebiyat), Jane Addams ve Bertha Von Suttner (barış)]. Diğer beş pulda sembolik olarak kadın çalışmalarını dile getiren birer resim yer almaktadır (pilot, polis, çiftçi, öğretmen, dizgici kadınlar ve oy kullanan üç kadın). Son iki pulda ise, Kongre'nin yapıldığı Yıldız Sarayı'nın fotoğrafı ile Birliğin amblemi bulunmaktadır. Broşürün üçüncü sayfası pulların renksiz fotoğraflarına ayrılmış ve ne renk oldukları pulların altına yazı ile yazılmıştır. Broşürde ifade edildiğine göre, pullar 100 bin seri olarak

basılmıştır. Üzerindeki fiyatın iki katına satılacaktır ve gelirin yarısı Türk Hükümetine, yarısı Birliğe kalacaktır. Sipariş formunun da yer aldığı Broşürün son sayfasında, pulların satın alınması için pul koleksiyoncularına ve kadınlara çağrı metni yer almaktadır.

Kongreye Çağrı

Orijinali arşivimizde bulunan kongreye katılıma çağrısı için hazırlanmış matbu broşür dört sayfadır. Broşürün Uluslararası Kadın Birliği hakkında bilgi veren birinci sayfasında, içinde Türkiye'nin de bulunduğu Birliğe üye ülkelerin isimleri, yönetim kurulu üyelerinin isimleri sayılmış ve birliğin tüzüğündeki amaç maddesi yer almıştır. Birinci sayfada başlayıp ikinci sayfada süren yazıda ise, Kongreye katılım için çağrı metni yer almakta ve metinde Birliğin çalışma konuları, tam eşitlik yolunda gelinen aşamanın değerlendirilmesi, İstanbul'da yapılacak kongrenin önemi ve yapılması gerekenler sunulmaktadır. Kongreye katılım koşulları ve kongre ile ilgili bilgiler de bu sayfada verilmektedir. Üçüncü sayfadaki Birlik Saymanı Dorothee Von Velsen, Birlik Başkanı Margery I. Corbett Ashby ve Birlik Sekreteri Emilie Gourd'in ortak yazısında, dünya ekonomisinin durumu kadınlar açısından değerlendirilmekte, kadınların ekonomik bağımsızlığına kavuşmasının önemi ve birliğin çalışmalarını sürdürebilmesi için üyelerinin katkılarına ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır. Bu yazının altında, kongreye bağış, yıllık bağış, birliğe ve birliğin yayın organı olan *Jus Suffragii* dergisine üyelik için bir başvuru formu bulunmaktadır. Dördüncü sayfada ise Birliğin daimi komisyonları, Ahlakta Eşitlik ve Kadınların Ticaretine Karşı Komisyon, Kadın ve Erkek Arasında Çalışma Koşullarında Eşitlik için Komisyon, Kadınların Seçme-Seçilme ve Vatandaşlık Hakkı İçin Komisyon, Barış ve Milletler Cemiyeti Komisyonu, Kadınların Vatandaşlık Durumu Komisyonu sayılmakta ve komisyon başkanlarının isimleri bulunmaktadır.

Necile Tevfik 18 Yıl Sonra Kongreyi Anlatıyor

Necile Tevfik arşivinde, yine kongre ile ilgili geniş bilgiler içeren, Necile Tevfik'e ait, altı sayfalık orijinal bir metin bulunmaktadır. Daktilo ile yazılıp yer yer elle düzeltilmiş olan metin 25 Haziran 1953 tarihini taşımaktadır. Metnin, ne için yazıldığı açıkça belli olmamakla birlikte, girişte yer alan "Sayın dinliyicilerim" hitabından Necile Tevfik'in yaptığı bir konuşmanın metni olduğu tahmin edilmektedir.

Konuşma, kendisinin "eski Türk Kadınlar Birliği İdare Heyeti azalarından ve şimdiki Kadın Birliği kurucularından" olduğu belirtilerek başlıyor ve amacının "1935 Kongresini içinde yaşamış biri olarak naklet-mek, Türk Kadınlar Birliği'nin bu kongre süresince oynadığı rolü anlatmak" olduğu açıklanıyor.

Metinde Uluslararası Kadınlar Birliği'nin amaçları, çalışmaları anlatılıyor ve 1935 Kongresi'nden önce Birliğin Marsilya'da yaptığı konferansa Türkiye Delegeleri olarak Türk Kadınlar Birliği 2. Başkanı Lamia Fenmen ile Yönetim Kurulu Üyesi Seniha Rauf'un katılarak bir müddet sonra toplanacak olan kongrenin İstanbul'da yapılmasını sağladıkları bilgisi veriliyor. Marsilya Konferansı 1933'te yapılmıştı ve o sırada Türkiye'de kadınlara henüz milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştı. Bu nedenle Türk Kadınlar Birliği'nin, 1935 Kongresi'nin Türkiye'de yapılmasını sağlayarak, meclis üzerinde baskı oluşturmaya çalıştığı düşünülebilir. Nihayet, bu hak 5 Aralık 1934'te kongrenin toplanmasından sadece 4 ay önce alınmıştı. Metinden, Türk Kadınlar Birliği'nin gayreti ile kongre delegelerinin otel fiyatlarında indirim yapıldığı, tramvay şirketinden paso sağlandığı, o zamanlar Yıldız'a otobüs servisi olmadığından Yıldız'a otobüs servisleri düzenlendiği, otele gidemeyen delegelerin Türk Kadınlar Birliği üyelerinin evlerinde konuk edildiği, delegelere zaman kazandırabilmek için Yıldız Sarayı'nda kuaför ve posta servisi bulundurulduğu, seyahat acentelerinden birinin

Alliance Internationale pour le Suffrage et l'Action Civique et Politique des Femmes

Princesse Alexandrine Gr. CANTACUZENE

Uluslararası Kadınlar Birliği'nin bir tanıtım broşürü. Bu broşürde, Birliğin aktif üyelerinden Romanyalı Prenses Alexandrine Gr. Cantacuzene'nin hayat hikâyesini anlatan dört sayfalık küçük broşürün ön kapağı.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi (Necile Tevfik Arşivi).

27 Haziran 1953'te Necile Tevfik'in (Biren) 1935 Kongresi ile ilgili yaptığı bir konuşma metninin ilk sayfası.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi (Necile Tevfik Arşivi).

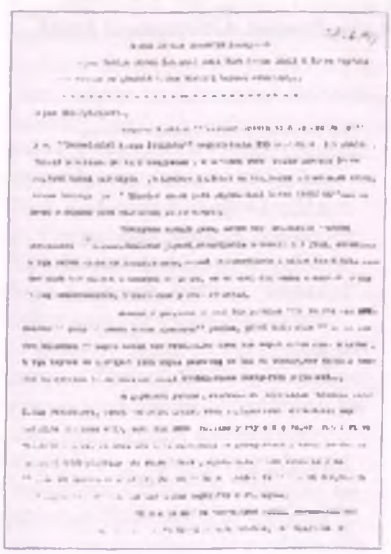

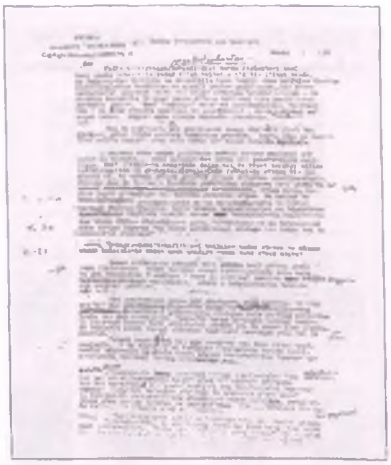

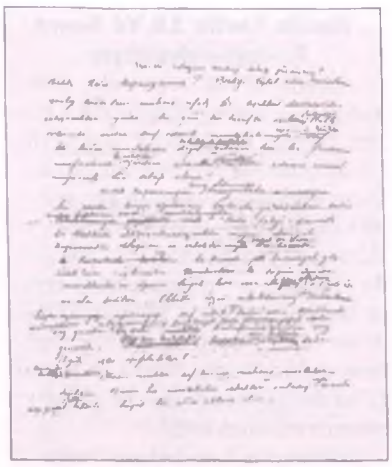

Necile Tevfik'in "Kadın Birliğinin Son Hatırası" başlıklı, Türk Kadınlar Birliği'nin kapatılması ile ilgili olarak, yarısı daktilo ile, yarısı elle yazılmış yazısının yer aldığı Türk Kadın Birliği antetli kâğıt.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi (Necile Tevfik Arşivi).

Altta solda: 1935 Kongresi için çıkarılan antetli not defterinden bir örnek. Antette "Uluslararası Kadınlar Birliğinin 12.Kongresi, İstanbul 18-25 Nisan 1935" yazılıdır. Altında el yazısı ile Necile Tevfik'in kongre ile ilgili olarak tuttuğu Fransızca notlar bulunmaktadır.

Altta sağda: Aynı anteti taşıyan ve kongre için özel olarak bastırılan zarflardan bir örnek.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

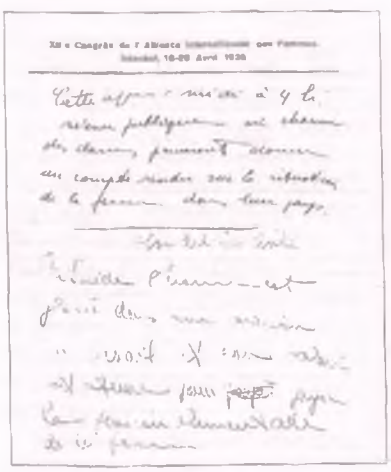

Yıldız'da bir memur bulundurmasının sağlandığı, Birlik Başkanı Ashby'nin konuşmasının bir kısmını Türkçe yaptığı ve çok alkışlandığı, kongreyi izlemek için binlerce insanın giriş kartı elde etmeye çalıştığı, bu nedenle sokaklarda dahi yollarını çevirdikleri gibi birçok ilgi çekici ayrıntıyı öğreniyoruz.

Kongre İçin Özel Zarflar, Özel Not Defterleri

Eldeki belgelerden, kongre organizasyonunun, tüm delegeler, dış basın ve izleyenler tarafından çok başarılı bulunması ve defalarca övülmesinin nezaket gereği olmadığı; gerçekten de, programın her ayrıntısının önceden planlandığı anlaşılmaktadır. Çok ayrıntılı bir hazırlık dönemi yaşandığının bir diğer kanıtını, bize yine Necile Tevfik arşivinde bulunan zarflar ve not defterleri veriyor. Kullanılmamış iki adet boş zarf ile notlarla doldurulmuş birçok not defteri sayfasının üzerindeki matbu ve Fransızca "Uluslararası Kadınlar Birliği'nin XII. Kongresi, İstanbul 18-25 Nisan 1935" yazısından kongre için özel olarak zarf ve delegelerin not tutması için not defteri bastırıldığı da anlaşılmaktadır.

"Son Hatıra"

Türk Kadınlar Birliği antetli bir kâğıda, ilk sayfası daktilo ile arka sayfası el yazısı ile yazılmış olan (Necile Tevfik'in el yazısı olduğu anlaşılmaktadır) ve "Kadın Birliği Son Hatırası" başlıklı, tarihsiz orijinal belgede ise, Kadınlar Birliği'ni ve kadınları küçümseyen erkek gazetecilerin yazıları eleştirilmekte ve *Tan* gazetesinde yayımlanan "Kadınlar Birliği hiç bir şey yapmamış bu sebepten kapatılıyormuş" şeklindeki bir yazıya cevap verilerek şöyle denilmektedir:

> ...Birliği yerin dibine batırmak için kendilerini yormakta idiler. Bazı tenkitler vardır ki istifadelidir. Bazıları ise (ve bahsettiğim neşriyat bu meyandadır.) sırf öldürmek ve ezmek ister. Bunlar daha ziyade hücumdan ibarettir...Tan gazetesinde geçen gün okuduğuma göre Kadınlar Birliği hiç birşey yapmamış ve bu sebepten kapatılıyormuş... Yalnız yaptığı birşey vardır ki onu daha kimse unutmamıştır. O da beynelmilel Kadınlar Kongresinin burada kurulmasını hükümetin yardımı ile temin ederek, memleketimize muazzam bir propaganda vasıtası bulmuş olmasıdır. Erkekler daima kadınların yorulmak bilmez çenelerinden bahsederler. İyi ya! Kırk milleti temsil eden dörtyüz kadının dünyanın herbir tarafından söyleyebilecekleri söz kalabalığını tasavvur ediniz!... Kadın meseleleri sırf kadına mahsus meseleler değildir. Bunu her memleketin erkekleri anladığı veya anlamaya gayret ettiği takdirde büyük bir adım atılmış olur.

65 YIL SONRA BULUNAN DEFTER

Bir müzayededen satın aldığımız defterin, 21 Nisan 1935 tarihinde Kongre delegeleri için düzenlenen Boğaz gezisi sırasında yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Tek nüsha olan defter, kırmızı mürekkepli kalemle tutulmuştur. Defterin ilk sayfasında Edmee de Coch'un adı ve İngilizce olarak "İstanbul 21 Nisan, 1935, 12. Uluslararası Kadın Kongresi (18-25 Nisan)" yazmaktadır. Daha sonra eklenmiş

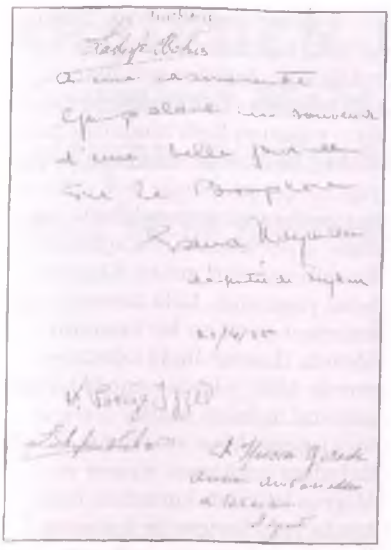

Kongre delegeleri için düzenlenen Boğaz gezisi sırasında tutulan, her sayfasının bir ülkeye ayrıldığı ve katılanların duygularını yazarak imzaladıkları 29 sayfalık defterden bir sayfa.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

olduğu anlaşılan, 1938 tarihli notta ise şu cümle yer almaktadır: "O mutlu günlerden beri ne kadar çok değişikliğe tanık oldum."

Defterin sayfalarını çevirdiğimizde, her sayfasının bir ülkeye ayrılmış olduğunu ve katılanların duygularını yazarak imzaladıklarını görüyoruz. 29 sayfadan oluşan defterin Türkiye'ye ayrılan sayfasında Esma Nayman'ın yazısı ve imzasının yanı sıra Şükufe Nihal'in, Hüsrev Gerede'nin, Dr. Pakize İzzet'in ve Lâife Bekir'in de imzaları yer almaktadır.

65 yıl boyunca Edmee de Coch'un arşivinde saklandığı anlaşılan defterin resmi bir defter olmadığını ve Edmee de Coch'un kendi inisiyatifi ile yazdırılmış olduğunu anlıyoruz. Edmee De Coch hakkında fazla bilgi sahibi olmasak da, Kongreye genç bir gazeteci olarak katıldığını, annesinin Yunan, babasının Hırvat olduğunu, 1920'lerin başında İstanbul'a yerleştiğini bilmekteyiz.

Av. Meryem Turan, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yönetim Kurulu üyesi

Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde

İlk Arşiv, İlk Katalog: Hasene Ilgaz

YEŞİM ARAT

Hasene Ilgaz'ın arşivini Kadın Eserleri ve Bilgi Merkezi'ne vermesi hem kütüphane, hem de Hasene Ilgaz hakkında çok şey söylüyor. Bu bağış kütüphanenin hizmet götürmek istediği kitlelerce benimsendiğinin bir göstergesi. Kadınlar kütüphaneyi yaşamlarını, topluma katkılarını yansıtan ve toplumsal değişime ışık tutabilecek, özenle biriktirdikleri evraklarını emanet edebilecekleri bir kurum olarak algılıyorlar. Öte yandan, popüler deyimle "öncü kadınlarımızdan" Hasene Ilgaz'ın da, hayatı boyunca yaptığı gibi, bir kadın kuruluşuna herkesten önce verdiği desteği ve kuruluşun kurumsallaşmasına, davetiye beklemeden, yaptığı katkıyı gösteriyor. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı kurucu üyelerinden Şirin Tekeli ve Aslı Davaz-Mardin, Hasene Ilgaz'ın önerisi üzerine gidip Ilgaz arşivini kendisinden 1990 yılında teslim alıyorlar.

Arşivin önemi Hasene Ilgaz'ın önemi ile yakinen ilgili. Hasene Ilgaz 1904 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Bâbıâli'de üst düzey bir bürokrat, annesi ev hanımıdır. Hasene Ilgaz İstanbul Kız Öğretmen Okulu'nu başarı ile bitirdikten sonra İstanbul Edebiyat Fakültesi ve Devrim derslerine 3 yıl devam etmiştir. İlkokul öğretmenliğine 21 sicil numarası ile başlayan Hasene Ilgaz, Çapa İlkokulu'ndan, Silivrikapı'daki Prusto Kadın İlkokulu'na İstanbul'un çeşitli okullarında hizmet vermiştir.

Kadın milletvekilleri üzerine çalışmış bir siyaset bilimci olarak benim için Hasene Ilgaz'ın önemi 1943-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nden 7. ve 8. Dönemlerde milletvekili olması ile başlar. Kadın milletvekillerinin pek çoğunun siyaset bilimi terimi ile, gerek kendilerini algılayış biçimleri, gerekse etkinlikleri veya katılımları açısından "izleyici" konumunda mecliste bulundukları bir dönemde, Hasene Ilgaz meclisteki varlığı ile çarpıcıdır. 1946-1950 dönemi kadın milletvekilleri arasında meclisteki tartışmalara en yoğun biçimde, 34 defa söz alarak katılan Hasene Ilgaz'dır. Kendisini en yakın takip eden kadın milletvekili 16 defa söz almıştır. Ilgaz, Meclisteki korunmaya muhtaç çocuklar hakkında kanundan (*Zabıt Ceridesi*, Devre 8, Cilt 16, s. 602), Adalet Bakanlığı bütçesine (*Zabıt Ceridesi*, Devre 8, Cilt 16, s. 476) kadar çeşitli konularda görüş bildirmiş, kanun tekliflerinde bulunmuştur. Hazırladığı hemşireler ve hastabakıcılar ile ilgili kanun hâlâ yürürlüktedir.

Milletvekilliği sona erdikten sonra, Hasene Ilgaz Cumhuriyet Halk Partisi için çalışmalarını sürdürmüştür. Şehremini Halkevi başkanlığı, Cumhuriyet Halk Partisi İl Kadın Kolu başkanlığı yapmıştır.

Hasene Ilgaz'ın siyasal hayatı sosyal alandaki yoğun faaliyetleri ile tamamlanmaktadır. Ilgaz pek çok derneğin kuruluşuna katkıda bulunmuş ve birçoğunda yönetici olarak çalışmıştır. Kurucusu olduğu dernek ve vakıflar arasında İstanbul Yardım Sevenler Derneği, Türk Sivil Emekliler Derneği, Türk İşitme ve Konuşma Rehabilitasyon Vakfı, Huzurevleri Kurma ve Yaşatma Derneği, çalıştığı sosyal kurumlar arasında ise, Türk Kadınlar Birliği, Darülaceze, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Donanma Cemiyeti, Türk Hava Kurumu, Kızılay, Topkapı Fukaraperver Cemiyeti vardır.

Hasene Ilgaz'ın bu yoğun yaşamını, düşüncelerini, sosyal ve siyasal ilişkilerini belgeleyen yazılar, mektuplar, davetiyeler, broşürler ve kitapçıklar, Nugül Özdoğan ve Zeynep Eratalay tarafından 1995 yılında kataloglanmıştır. Katalog aynı zamanda

Hasene Ilgaz,
1943-1946 Hatay,
1946-1950 Çorum milletvekili.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi (Hasene Ilgaz Arşivi).

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü'ne lisans tezi olarak sunulmuştur. "Provenans" ilkesine göre mevcut belgelerin birbirleriyle olan ilişkileri belirlenip, belgeler kâğıt üzerinde ana gruplara ayrılmış ve her grup kendi içinde kronolojik olarak sıralanmıştır. Arşivde 2173 unsurdan oluşan 17 kutu vardır. Yapılan tasnife göre koleksiyon "Eserleri," "Siyasi Hayatı", "Dernek Çalışmaları", "Kıbrıs'la İlgili Çalışmaları", "Mektupları", "Kendisi ile İlgili Topladıkları" ve "Topladıkları" bölümlerini içerir.

Katoloğlanmış koleksiyon, bu konuda araştırma yapmak isteyecek kişiler, mesela lisansüstü öğrencileri için önemli bir kaynaktır. Koleksiyondaki evrak Türkiye'deki toplumsal dönüşüm, süreklilik ve değişim sorunlarına ışık tutabilir. Cumhuriyetle birlikte yaşanan hızlı modernleşme süreci, belli alışkanlıkların yeni yapılar çerçevesinde terk edilmesi, dönüşmesi veya eskilerle birlikte yaşamalarına yol açmıştır. Bu dönüşümün mikro düzeyde nasıl yaşandığı, hâlâ üzerinde çalışılması gereken bir konudur. Mesela Hasene Ilgaz koleksiyonunda 1957 yılında yaptığı İsviçre gezisini anlatan yazılar (İsviçre Mektupları köşe yazı dizisi, Zürih Belediye başkanını ziyaret ve Migros teşkilatı kurucusu hakkında yazı, İsviçre'de bulunan Pestalozzi Köyü ile ilgili yazı, İsviçre gezisi sırasında gezdiği bir hastahaneyi anlatan yazılar gibi) vardır. 1957'deki Avrupa'ya gitmiş bir Türk öğretmen, neleri yazıyla kendi halkına aktarmak isteyecek kadar çarpıcı bulmuştur? Avrupa'daki hangi değerlere, hangi meziyetlere özenilmiştir? Avrupa bireysel deneyimlerle bize nasıl yansımıştır?

Hasene Ilgaz'ın koleksiyonunda sadece Avrupa'yı bize değil, bizi bize tanıtan yazıları vardır. Hasene Ilgaz Bitlis ilinden, Celal Bayar'ın doğduğu Umur Bey köyüne kadar, yurdu tanıtan, bohçacı kadınlardan, satıcıların her şeyi elleri ile koymalarına kadar Türkiye'nin toplumsal kimliğine ışık tutan yazılar kaleme almıştır. Türkiye'nin Doğu ile Batı arasındaki rolünün ne olması gerektiği konusunda düşünmüştür.

Koleksiyonda Kıbrıs konusunda Ilgaz'ın yaptığı çalışmaları, yazışmaları ve Kıbrıslı ileri gelenlerle kurduğu dostlukları yansıtan mektuplar ve evrak da önemli bir yer tutar. Kıbrıs sorunu bu evraklarla kişisel, insanî bir boyut kazanır, diplomasinin ve gazete manşetlerinin ötesinde hayat bulur.

Kısaca, Hasene Ilgaz koleksiyonu Türkiye'nin geçmişinin nasıl yaşandığı, nasıl kişisel çabalarla şekillendiği ve kimliğinin nasıl dönüştüğü ile ilgilenen herkesin ilgisini çekebilecektir.

* Yeşim Arat, Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi; Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Genel Kurul üyesi.

ARŞİVDEN BİR BELGE (12)

Hanımlara Mahsûs Gazete'ye İmtiyaz Verilmesi (1895)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

***Hanımlara Mahsûs Gazete*, numero 1, 19 Ağustos 1311 [31 Ağustos 1895].**

31 Ağustos 1895 - 25 Haziran 1908 arasında aralıklarla 614 sayı yayımlanmış olan *Hanımlara Mahsûs Gazete*, en önemli Osmanlı kadın dergilerinden birisidir. II. Abdülhamid döneminin (1876-1909) bütün özelliklerini taşıyan *Hanımlara Mahsûs Gazete* hem yayım süresi, hem de sayı itibarıyla, en uzun soluklu Osmanlı kadın dergisidir.[1]

Osmanlı kadın dergileri arasında en radikal feminist çizgiyi takip eden *Kadınlar Dünyâsı* (17 Nisan 1913 - 21 Mayıs 1921, 1-194/15. sayılar) dergisi Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* kitabına konu olmuştur.[2] Ancak, *Hanımlara Mahsûs Gazete* hakkında geniş kapsamlı bir araştırmaya henüz rastlayamadık.[3] Elizabeth Frierson isminde bir Amerikalı araştırmacının Cornell Üniversitesi'nde *Hanımlara Mahsûs Gazete*'yi konu alan bir doktora tezi hazırlamış olduğu bilinmektedir.[4]

Oysa, günümüzde yayımlanmakta olan iki feminist kadın dergisi de en azından isimleri itibarıyla *Hanımlara Mahsûs Gazete* ve *Kadınlar Dünyâsı*'ndan etkilenmiş gözükmektedirler. *Pazartesi* dergisi, bu *Hanımlara Mahsûs Gazete*'ye atfen "Kadınlara Mahsus Gazete" alt başlığını kullanırken *Kadınlar Dünyâsı* dergisi üzerinde incelemeler yapmış olan Serpil Çakır'ın da aralarında bulunduğu bir grup kadın yazar da yeni *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkartmaktadır.

Hanımlara Mahsûs Gazete'nin hangi sayılarının İstanbul'daki hangi kütüphanelerde yer aldığı Hasan Duman'ın *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, 1828-1928* kitabında gösterilmiştir.[5] *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin tek tek her sayısında yayımlanmış yazıların isimlerinden ve yazarların adlarından oluşan bir makale dizini de *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliografyası*'nda toplu halde yayımlanmıştır.[6]

Hanımlara Mahsûs Gazete koleksiyonu incelendiğinde, derginin orta ve üst sınıftan gelen eğitimli "hanım"lara hitap etmek için özenle hazırlanmış bir yayın olduğu hemen anlaşılmaktadır. Derginin özenli baskısı ve güzel sayfa tasarımı ile okunacak malzemenin yanı sıra görsel malzemeye de yer ayırması, *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin Müslüman Osmanlı kadınları arasında okuma isteğini artırmaya yönelik olarak tasarlanmış olduğunu akla getirmektedir. Genelde haftada iki kez ve sekiz ila on iki sayfa olarak yayımlanan dergi, Osmanlı kadınlarını dünyada "hanımlar âlemi"nde olup bitenlerden haberdar etmeye, kadınları kendi evlerinde eğitmeye ve bu arada hoşça vakit geçirtmeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

Derginin idarehanesi, "Sirkeci'de Tramvay Caddesi'nde, Avrupa Oteli karşısında dâire-i mahsûsadır." Derginin yazı işleri imtiyâz sahibi İbnü'l-hakkı Mehmed Talhîr Bey, idari işleri de müdür Ahmed Reşid Bey'in üzerindedir. Daha sonraki sayılarda, derginin umûm müdürlüğünü Şadiye Hanım isminde bir kadın yazar üstlenmiştir. Dergiye gönderilen okuyucu mektupları ve haberler yayımlandığı takdirde telif ücreti ödenmektedir. Gazetenin satışından elde edilecek hasılatın yüzde beşi de hayır işlerinde kullanılacaktır: "Gazetemiz hâsılâtından yüzde beşi gelinlik ve kimsesiz kızlara sâye-i hazret-i pâdişâhîde cihâz parası olarak i'tâ olunacakdır."[7] Derginin satış fiyatı emsallerinin çok üzerinde, 30 para olarak belirlenmiştir. Örneğin, dönemin gündelik gazeteleri, aynı miktarda kâğıt kullanılmakta olduğu halde, en fazla 10 para fiyatla satışa sunulmaktadır.

Hanımalara Mahsûs Gazete'de yayımlanmakta olan yazıların içeriğine gelince: Şiirler;

okuyucu hanımlardan gelen mektuplar; acıklı aşk romanı tefrikaları; moda ve giyim-kuşam üzerine yazılar; kadın ve çocuk giysilerinin modelleri; elişleri, dikiş ve nakış; ev idaresi, sağlık, güzellik, çocuk terbiyesi, mutfak bilgileri, saç ve yüz bakımı, gibi "zorunlu kadınlık bilgileri"; evlilik ve aile bilgileri; adab-ı muaşeret; İslamiyet ile ilgili yazılar; resmi tebligatlar ve atıfet-i seniyyeler; fikir yazıları; küçük hikâyeler; şarkı notaları; bilmece ve bulmacalar başlıca yazı konularını oluşturmaktadır. *Hanımlara Mahsûs Gazete*'de yayımlanmış olan yazılar arasında fikir yazıları neredeyse yok denilebilecek kadar azdır. *Hanımlara Mahsûs Gazete* Müslüman orta ve üst sınıf Osmanlı "hanım"larına hitap eden ve bugünün *Elele*, *Cosmo*, *Marie Claire* gibi renkli dergilerine benzeyen bir "kadın dergisi"dir.[8]

Belgemize gelince, Mehmed Tâhir Bey'in *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin imtiyâzını alabilmek için 15 Ocak 1895'te yapmış olduğu imtiyâz başvurusu üzerine, dilekçenin geçtiği aşamaları ve geçirdiği işlemleri içermektedir. İlk belgede *Tarîk* gazetesi sermuharriri Mehmed Tâhir Bey'in "bütün medeni ülkelerde kadınlar için gazeteler çıkarıldığı halde, Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir yayının bulunmaması" gerçeğinden yola çıkarak,

> kadınlarımızın dahi terakkiyâtını vâsıl-ı mertebe-i husûl eylemek arzûsuna düştüğümden nizâmât-ı mer'iyesi ahkâm-ı münifesine harfiyen tevfik-i hareket etmek ve haftada iki def'a neşr olunub mündericâtı dahi kemâl-i edeb ve iffet dâiresinde yazılmak şartıyla münhasıran nisvâna aid her türlü ahvâl ve makâlât-ı nâfi'a ve havâdis-i rûzmerreden ibâret bulunmak üzere "Hanımlara Mahsûs Gazete" nâmıyla bir gazete imtiyâzının uhde-i bendegâneme ihsâm

talebinde bulunmaktadır.[9] Son belgede imzası bulunan Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa'nın hatıralarına göre, Filip Efendi tarafından çıkarılmakta olan *Tarîk* gazetesi yazarları, "arzu dâiresinde neşriyatda bulunurlardı", yani II. Abdülhamid ne isterse onu yazar ve basarlardı.[10] *Tarîk* gazetesinin sermuharriri Mehmed Tâhir Bey de yazdığı imtiyâz dilekçesinde "çâkerleri asdikâ-yı bendegân-ı saltanât-ı seniyyeden olduğum cihetle" sözleriyle kendisini "Osmanlı saltanatının sadık kölelerinden birisi" olarak tanıtmaktadır.[11]

Gerçekten de, Osmanlı matbuat âleminde "Baba Tâhir" lakabıyla bilinen Mehmed Tâhir Bey, II. Abdülhamid döneminin Yıldız Sarayı'na yakınlığıyla tanınmakta olan yayıncılarından birisidir. Malûmât Matbaası ve Kitaphânesi'nin sahibi olarak şöhret kazanmıştır.[12] 1895-1904 yılları arasında, önce haftalık ve sonra da günlük olarak yayımlamış olduğu *Malûmât* dergisi 2443 sayı çıkmıştır. *Malûmât* dergisinin künyesinde Mehmed Tâhir Bey Yıldız Sarayı'na bağlılığını şu sözlerle ifade etmiştir:

> Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin menâfi-i celîlesine ve maârif ve sanâyi-i nefîsenin teammüm ve terâkkisine hizmet eder, hergün vak-i zuhrda neşr olunur cerîde-i musavvere-i Osmâniyyedir. Sâhib-i imtiyâz, müdür ve muharriri: Mehmed Tâhir.[13]

Mehmed Tâhir Bey *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin imtiyaz dilekçesinde derginin yayımlanma amacını şu sözlerle ifade etmektedir: "içeriği edep ve iffete uygun olarak yazılmak şartıyla tamamen kadınlara ait her türlü makalelerden ve gündelik haberlerden bahsetmek üzere." Derginin sayılarını tarayanlar, Mehmed Tâhir Bey'in II. Abdülhamid'e vermiş olduğu bu sözü kesinlikle tutmuş olduğunu gözlemleyeceklerdir.

Mehmed Tâhir Bey.

Birinci belgeden sonraki belgeler II. Abdülhamid döneminde bir gazete veya dergi için imtiyaz alma işleminin ne kadar güç gerçekleştiğinin de açık bir göstergesidir. Mehmed Tâhir Beyin dilekçesi işleme konulunca, önce Dâhiliye Nezâreti'nin Matbuat Dairesi'nden 23 Nisan 1895 günü izin alınmıştır.[14] Ancak, bu arada Mehmed Tâhir Bey'in geçmişinin araştırılması ve kendisine bir kefil bulması istenmiştir. Üçüncü belgeye göre, 11 Mayıs 1895 günü Maliye Sermünâdisi Mehmed Sadık Efendi Mehmed Tâhir Bey'e kefil olmuş, bu kefaletname mahalle imamı Mehmed Nuri Efendi tarafından aynı gün tasdik edilmiştir.[15] Ayrıca, 13 Mayıs 1895 günü, Esma Sultan'ın kethüdası Ali ve *Tarîk* gazetesinin idare memuru İbrâhim Edhem Bey'in de aralarında bulunduğu yedi kişilik bir kefiller heyeti Mehmed Tâhir Bey'in 34 yaşında, "erbâb-ı nâmûsdan ve ehl-i ırz ü edebden" bir şahıs olduğu ve ceza kanununda belirtilmiş olan hiçbir suçu işlememiş olduğuna dair kefil olmuşlardır.[16] Bunun üzerine, Zaptiye Nezâreti Mehmed Tâhir Bey'in geçmişini araştırmış ve "hüsn-i hâl eshâbından" olduğu anlaşılarak kefalete bağlanmış olduğunu 16 Mayıs 1895 günü Dâhiliye Nezâreti'ne bildirmiştir.[17] Bunun üzerine, 20 Mayıs 1895 günü Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü Dâhiliye Nezâreti'ne,[18] 30 Mayıs 1895 günü de Dâhiliye Nezâreti'nden Sadaret'e yazılar yazılmıştır.[19] Dönemin sadrazamı Said Paşa durumu 8 Temmuz 1895 günü Sultan II. Abdülhamid'in görüşüne sunmuş ve II. Abdülhamid'in 12 Temmuz 1985 tarihli irade-i seniyyesiyle *Tarîk* gazetesi sermuharriri Mehmed Tâhir Efendi'ye *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin imtiyazı verilmiştir.[20]

İşin ilginci, Mehmed Tahir Bey'in *Hanımlara Mahsûs*

Gazete'nin ilk sayısını yayımlamak için II. Abdülhamid'in tahta çıkış (cülûs) günü olan 31 Ağustos 1876 tarihinin 19. yıldönümüne rastgelen 31 Ağustos 1895 tarihini beklemesi ve derginin ilk sayısının kapağında "Padişâhım Çok Yaşa: Tebrîk-i Cülûs-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî" başlığı altında II. Abdülhamid'e övgülerle dolu bir makale yayımlamasıdır.[21]

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 1 ve 2.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Aliyesine

Marûz-ı çâker-i kemîneleridir

Çâker-i kemîneleri yedi seneden beri matbû'ât-ı Osmâniye'ye hidmet etdiğim gibi elyevın dahi Tarîk gazetesi sermuharrirliğini ifâ eylemekde olduğumdan ve akdem-i mekâsıd-i bendegânem sebeb-i saâdet-i ümem şehriyâr-ı âlem efendimiz hazretlerine arz-ı hidemât-ı sâdıkâne eylemek ve ahd-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfetpenâhîde terakkiyât-ı umûmiyeye gayret etmek husûsuna mün'atif bulunduğu ve sâir memâlik-i mütemeddinede nisvâna mütealllik türlü türlü cerâid-i nâfı-a neşr edilmekde olduğu hâlde mülk-i vesî'-i hazret-i şehriyâride henüz bu yolda nâfi' bir gazete neşr olunmaması terakkiyât-ı hâzıra-i Osmâniyemiz meyânında bir noksân demek olub acizleri sâye-i hazret-i mülûkânede bu noksânı telâfi ederek kadınlarımızın dahi terakkiyâtını vâsıl-ı mertebe-i husûl eylemek arzûsuna düştüğümden nizâmât-ı mer'iyesi ahkâm-ı münifesine harfiyen tevfîk-i hareket etmek ve haftada iki def'a neşr olunub mündericâtı dahi kemâl-i edeb ve iffet dâiresinde yazılmak şartıyla münhasıran nisvâna aid her türlü ahvâl ve makâlât-ı nâfı'a ve havâdis-i rûzmerreden ibâret bulunmak üzere "Hanımlara Mahsûs Gazete" nâmıyla bir gazete imtiyâzının uhde-i bendegâneme ihsânını ve çâkerleri asdikâ-yı bendegân-ı saltanat-ı seniyyeden olduğum cihetle sâhib-i imtiyâzları al'e'l-ekser gayr-ı müslim bulunan bir takım cerâidin terakkiyât-ı Osmâniye için te'mîn etdikleri menâfi'den daha ziyâde menâfi' husûluna ez-dil ü cân sarf-ı ikdâm edeceğimi arz ü te'mîn ile istidâ'-i kemterânemin lütfen ve inâyeten kabûl ve is'âf buyurulmasını niyâz ve tazarru' eylerim. Ol bâbda ve her hâlde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

fî 3 Kanûmsânî sene 1310 [15 Ocak 1895].

Tarîk gazetesi sermuharriri
bendeleri
Mehmed Tâhir

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 1.)

Bâbıâli
Nezâret-i Celîle-i Dâhiliyesi
İdâre-i Matbû'ât
aded
41

Tarîk gazetesi sermuharriri izzetlû Mehmed Tâhir efendi tarafından takdîm kılınıb havâle buyurulan melfûf arzûhâlinde münhasıren nisvâna mahsûs olmak ve mündericâtı kadınlara aid her türlü mevâdd ve makâlât-ı nâfı'adan ve havâdis-i rûzmerreden i'bâret bulunmak ve kemâl-i edeb ve iffet dâiresinde yazılmak şartıyla haftada iki def'a "Hanımlara Mahsûs Gazete" nâmıyla bir gazetenin tab' ü neşrine müsâade i'tâsı istid'â olunmağla şerâit-i muharrereye tevfîkan ruhsat-ı matlûbenin i'tâsı rey-i âlî-i nezâret-penâhîlerine tevâfuk eylediği

1. Osmanlı kadın tarihi üzerine araştırmalar yapmakta olan Nicole A.N.M van Os, *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da yayımlanmaya devam ettiğini belirtmektedir. Ancak, biz İstanbul'da bulunan kütüphanelerde *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin böyle bir sayısına rastlamadık. Şefika Kurnaz, *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin 1910 yılında Teâli-i Vatan Osmânlı Hanımlar Cemiyeti'nin yayın organı olarak yeniden yayımlanmış olduğunu ve kendisinin bu yeni serinin 1., 19. ve 30. sayılarını görmüş olduğunu belirtmektedir. Bkz. Şefika Kurnaz. *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996. s. 175.
2. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, 350 s.
3. Seval Arpınar, "İlk Kadın Gazetesi: (Kadınlara Mahsûs Gazete)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. III, no. 16 (Ocak 1969), s. 29-34.
4. Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Kadınları", *Tarih ve Toplum*, c. XXVII, no. 158 (Şubat 1997), s. 60-63.
5. Hasan Duman, *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, 1828-1928, İstanbul, IRCICA, 1986, s. 143-144.
6. *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliografyası*, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 54-212.
7. *Hanımlara Mahsûs Gazete*, no. 1 (19 Ağustos 1311), s. 1 ve 8.
8. Günümüzde çıkmakta olan kadın dergilerinin sınıfsal köken ve cinsel ayrımcılık açısından bir eleştirisi için, bkz: Tahsin Yücel, "Özgür Kadınlar", *Defter*, no. 35 (Kış 1999), s. 111-128.
9. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 1.
10. Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931, s. 118.
11. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 1.
12. Nuri Akbayar, "Osmanlı Yayıncılığı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1680-1696.
13. Hasan Duman, *age*, s. 229-231.
14. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 2.
15. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 3.
16. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 4.
17. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 5.
18. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 6.
19. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 7.
20. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 8.
21. "Padişâhım Çok Yaşa: Tebrîk-i Cülûs-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî", *Hanımlara Mahsûs Gazete*, no. 1 (19 Ağustos 1311), s. 1-2.

BOA, İrâdeler, İrâde-I Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 3 ve 4.

hâlde evvel emirde mûmâileyhin tahkîk-i ahvâliyle kelâlet-i kaviyyeye rabtı zımmında Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'ne iş'âr-ı keyfiyet buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. fî 28 Şevvâl sene 1312 ve fî 11 Nisân sene 1311 [23 Nisan 1895].

Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdürü
(imza)

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 2.)

Bâdî-i terkîm-i kefâletnâme oldur ki

Kadınlara aid her türlü mevâdd ve makâlât-ı nâfi'adan ve havâdis-i rûzmerreden ibâret bulunmak ve kemâl-i edeb ve iffet dâiresinde yazılmak şartıyla haftada iki def'a çıkarılmak üzere "Hanımlara Mahsûs Gazete" imtiyâzı istid'âsında bulunan tebaa-i devlet-i aliyyeden Tarîk gazetesi sermuharriri izzetlû Mehmed Tâhir efendi erbâb-ı ırz ve nâmûsdan olduğu misillû gazetenin tab' ü neşri hâlinde Matbû'ât Nizâmnâmesi'nin ahkâmına her vechile mutâbakât ve tevfîk-i hareket ve âdâb-ı umûmiyeye muhâlif neşriyâtdan mücânebet edib hilâf-ı nizâm ve kanûn hiç bir hâl ve hareketde bulunmayacağına ve nizâm ve kanûn hilâfında bir hareketi görülüb de kendisinden ne kadar cezâ-yı nakdî alızı lâzım gelür ise te'diyesine ve kendisinin hükümetden istenildiği vakit teslîmine kefîl ve mütehahhid olduğumu mübeyyin işbu kefâlet senedi takdîm kılındı.

fî 29 Nisân sene 1311 [11 Mayıs 1895].

Aksaray civârında Yusuf Paşa Çeşmesi kurbunda Kazgânî Sa'dî Mahallesi'nde ..... Caddesinde oniki numerolu hânede mutasarrıfen sâkin Harbiye ..... Mâliye Sermünâdisi
Mehmed Sadık
(mühür)

Kefîl-i mumâileyhin mühr-i zâtisi muteber ve kendisinin mahallemizde mezkûr hâneye mutasarrıf olduğu tasdîk olunur.

fî 29 Nisân sene 1311 [11 Mayıs 1895].

Kazgânî Sadî Mahallesi imamı
Mehmed Nûri
(mühür)

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 3.)

Kadınlara aid her türlü mevâdd ve makâlât-ı nâfi'adan ve havâdis-i rûzmerreden i'bâret bulunmak ve kemâl-i edeb ve iffet dâiresinde yazılmak şartıyla haftada iki def'a çıkarılmak üzere "Hanımlara Mahsûs Gazete" imtiyâzı istid'âsında bulunan tebaa-i devlet-i aliyyeden Tarîk gazetesi sermuharriri izzetlû Mehmed Tâhir beğ zâten erbâb-ı nâmûsdan ve ehl-i ırz ü edebden olduğu misillû otuzdört yaşını tekmîl etmiş ve cezâ kanûnnâme-i hümâyûnunun tayîn etdiği cinâyet ve cünhalardan dolayı aleyhine hüküm terettüb etmemiş olduğu ve kâffe-i hukûk-ı şahsiyesine tamamen bi'l-fiil mutasarrıf bulunduğunu tasdîkân işbu şahâdetnâme takdîm kılındı.

fî 29 Nisân sene 1311 [11 Mayıs 1895].

Devletlû ismetlû Esmâ Sultân aliyyetü'ş-şân hazretlerinin kethüdaları (mühür) Ali
Tarîk gazetesi idâre memûru (mühür) İbrâhim Edhem
Dersaâdet emtia-i dâhiliye gümrüğü tahrirât başkâtibi (mühür)
Dersaâdet emtia-i dâhili gümrüğü kâtib-i sânîsi (mühür)
Tahrîrât-ı Hariciye hulefâsından Tarîk gazetesi muharriri (mühür) Mustafa Esad
Nûr-ı Osmâniye'de Mahmûd Paşa Mahallesi'nde Şerîf Efendi Sokak'da 30 numerolu hâne sahibi (mühür)
Aksaray'da Horhor civârında Simidci Sokağı'nda bilâ-numerolu hânede sâkin üçüncü dâire müdür-i esbâkı merhûm Neş'et beyzâde Alîân Osmân

Bâlâda mevzû' mühür ve imzâ sahiblerinin şahâdetleri makbûl ve muteber olduğu tasdîk olunur.

fî 1 Mayıs sene 1311 [13 Mayıs 1895].
(mühür)

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 4.)

Nezâret-i Zabtiye
Mektûbî Kalemi
aded
86

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlisine

Devletlû efendim hazretleri

Mündericâtı kadınlara aid mevâddan bâhis olmak üzere haftada iki def'a "Hanımlara Mahsûs Gazete" nâmıyla bir gazete neşrine ruhsat i'tâsına dâir Tarîk gazetesi sermuharriri Mehmed Tâhir efendi tarafından i'tâ olunan arzühâl ve Matbû'ât-ı Dâhiliye İdâresi'nden verilen müzekkerenin leffiyle ahvâlinin bi't-tedkîk kefâlet-i kaviyyeye rabtı hakkında vârid-i dest-i tekrîm olan 22 Nisân sene 1311 tarih ve yüz oniki numerolu tezkere-i aliyye-i dâverâneleri üzerine lede'l-havâle mumâileyhin hüsn-i hâl eshâbından olduğu bi't-tahkîk anlaşılarak kefâlete rabt edildiği İstanbul Polis Müdüriyeti'nden bâ-müzekkere bildirilmiş ve ol bâbdaki şahâdetnâme ve kefâletnâme mezkûr müzekkere ve arzühâlin iâdesiyle leffen takdîm kılınmış olmağla emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

fî 21 Zilkâde sene 1312 ve fî 4 Mayıs sene 1311 [16 Mayıs 1895].

Zabtiye Nâzırı
(imza)

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 5.)

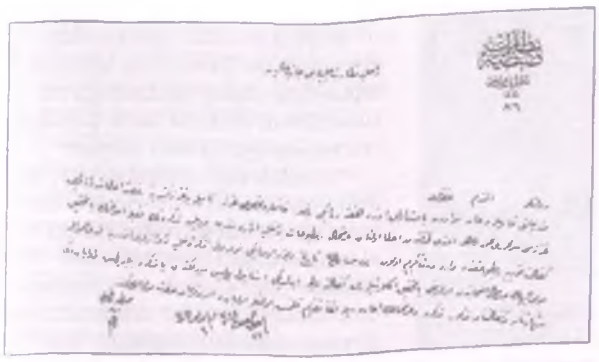

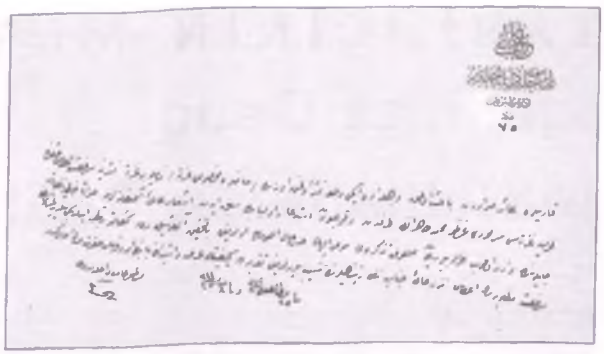

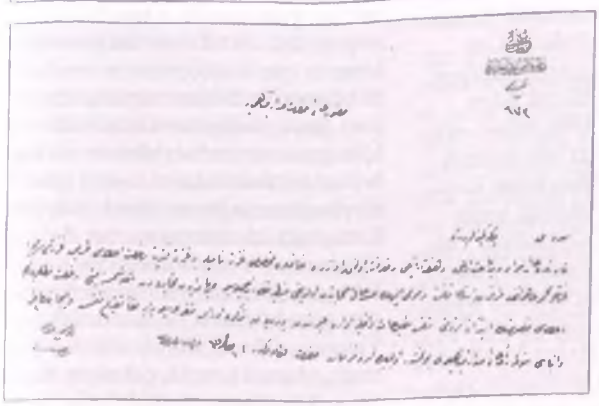

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 5, 6, 7 ve 8.

Bâbıâli
Nezâret-i Celîle-i Dâhiliye
İdâre-i Matbû'ât
aded
75

Kadınlara aid mevâddan bâhis olmak ve haftada iki def'a neşr olunmak üzere "Hanımlara Mahsûs Gazete" nâmıyla bir gazete neşrine ruhsat i'tâsı hakkında Tarîk gezetesi sermuharriri izzetlû Mehmed Tâhir efendi tarafından vukû' bulan istid'a ve ol bâbda sebk eden iş'âr-ı âlî-i âsâfânelerine cevâben Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'nden vârid olub havâle buyurulan melfûf tezkerede mumâileyhin hüsn-i hâl eshâbından olduğu bi't-tahkik anlaşılarak kefâlete rabt edildiği bildirilmiş olmağla ruhsat-ı matlûbenin i'tâsı nezd-i âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerinde tensîb buyurulduğu takdîrde keyfiyetin arz ü istizânı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

fî 25 Zilkâde sene 1312 ve fî 8 Mayıs sene 1311 [20 Mayıs 1895].

Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdürü
(imza)

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 6.)

Bâbıâlî
Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye
Mektûbî Kalemi
aded
973

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Marûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Kadınlara aid mevâddan bâhis olmak ve haftada iki def'a neşr olunmak üzere "Hanımlara Mahsûs Gazete" nâmıyla bir gazete neşrine ruhsat i'tâsı Tarîk gazetesi sermuharriri izzetlû Mehmed Tâhir efendi tarafından istid'a kılınmasına ve mumâileyhin hüsn-i hâl eshâbından olduğu Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'yle cereyân eden muhâbereden anlaşılmasına mebnî ruhsat-ı matlûbenin i'tâsı husûsunun istizân-ı lüzûmunu mutazammın Matbû'ât-ı Dâhiliye İdâre-i Aliyyesi'nden verilen müzekkere evrâk-ı müteferriasıyla beraber leffen takdîm kılınmış ve icâbının icrâ ve inbâsı menût-ı rey-i âlî-i sadâret-penâhîleri bulunmuşdur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 6 Zilhicce sene 1312 ve fî 18 Mayıs sene 1311 [30 Mayıs 1895].

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye
(imza)

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 7.)

Atûfetlû Efendim Hazretleri

Kadınlara müteallik mevâddan bâhis olmak ve haftada iki def'a neşr olunmak üzere "Hanımlara Mahsûs Gazete" nâmıyla bir gazete neşrine ruhsat i'tâsı Tarîk gazetesi sermuharriri Mehmed Tâhir efendi tarafından istid'a edilmesine ve mumâileyhin hüsn-i hâl eshâbından bulunmasına mebnî ruhsat-ı matlûbenin i'tâsı husûsuna dâir Matbû'ât-ı Dâhiliye İdâresi'nden verilen müzekkerenin gönderildiğini hâvi Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nin tezkeresi leffen arz ü takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref sunûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm olundu efendim. fî 15 Muharrem sene 1313 ve fî 26 Haziran sene 1311 [8 Temmuz 1895].

Sadrıâzam
Said

Marûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Reside-i dest-i ta'zîm olub melfûfâtıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 19 Muharrem sene 1313 ve fî 30 Haziran sene 1311 [12 Temmuz 1895].

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî
Tahsin.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Aded: 8, Vesika: 8.)

TARİHÇİNİN MUTFAĞI

Mehmet Genç: Matematikten Tarihe

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin ocak ayı konuğu Mehmet Genç'ti. Toplantı 20 Ocak'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olan Mehmet Genç, 1958'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve Maliye Bölümü'nden mezun oldu. 1959-1960 yılları arasında Ankara Valiliği'nde maiyet memurluğu, Şereflikoçhisar kazasında kaymakam vekilliği yaptı. 1960'da İstanbul Üniversitesi Türkiye İktisat Tarihi Enstitüsü'nde Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın yanında Osmanlı İktisat Tarihi araştırmalarına başladı. Halen Marmara Üniversitesi'ndeki görevinin yanı sıra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde ve İstanbul Teknik Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü'nde Osmanlı İktisat Tarihi ve Tarih Metodolojisi dersleri vermektedir. Osmanlı İktisat ve Maliye Tarihi alanında yayımlanmış yirmiden fazla etüdü vardır.

BİLGİYE ULAŞMANIN YOLU

"Tarihçinin Mutfağı fikri güzel bir fikir" diyerek konuşmasına başlayan Genç, tarihçilerin konularını nasıl araştırdıklarına, çalışmaları sırasında ne tür zorluklarla karşılaştıklarına, bunları nasıl aştıklarına ve çalışmalarının ardındaki entelektüel birikimin nasıl oluştuğuna dair tartışmaların yapıldığı Tarihçinin Mutfağı toplantılar dizisi hakkındaki düşüncelerini dinleyicilerle paylaşarak toplantıya devam ediyor:

"Mutfak diye anlatılan şey, bilimin en önemli yerlerinden biri, belki de en önemlisidir. Hangi alanda olursa olsun, bilimsel ürünler olan makale ve kitaplardan yola çıkarak bir bilim alanına girmek mümkün değildir. 'Bilme'nin yolu mutlaka mutfaktan geçmelidir. O bilimin bulgularını bilmek için değil, bilimin kendisini bilmek ve benzer veya benzemez başka bulgulara ulaşmak için bu zorunludur. Makale ve kitaplar bir buzdağının tepesi gibidir; bu buz dağının altında büyük, kompleks bir dünya vardır. Bu dünyanın büyük bölümü de mutfaktadır. Bilimin usta-çırak ilişkisini gerektirmesi de bundandır. Yabancı dilleri, büyük dilleri bilmek, okumak, zeki, çalışkan olmak, kitapların, makalelerin tümünü okumak bir bilimi öğrenmeye, onu yapabilir hale gelmeye imkân vermez. Ülkemizde bu özelliklere sahip pek çok kişi olmasına rağmen bilimsel çalışmalar çok az ise bunun sebebi, bu usta-çırak ilişkisinin, mutfakta çalışma geleneğinin yeteri kadar oluşmamasından ileri geliyor. Aslında mutfağımız da pek yoktur, genellikle paket servislerle, hazır yemekleri tercih ederiz. Onun için Tarih Vakfı'nın bu teşebbüsünü çok takdire şayan bir faaliyet olarak düşünüyorum. Bu tür toplantıları ülkemizin bilim hayatının başlaması demesek bile, yerleşmesi ve geliştirilmesi için zorunlu faaliyetler olarak görüyorum. Bir buluşu öğrenmek değerli bir bilgidir, okuyarak bunu yapabiliriz; ama bu buluşa nasıl ulaşıldığını bilmek çok daha değerlidir; bunun için hiç şüphesiz iş önlüklerini takıp mutfağa girmek şarttır."

SEVİLMEYEN DERS OLARAK TARİH

Ortaokul ve lise hayatı boyunca tarih dersine ilgi duymadığını belirten Genç, bu durumun daha çok kendinden kaynaklandığını ancak tarih dersinin öğrenciyi iten özelliklerinin de tarihi sevmemesine katkısı olduğunu vurguluyor:

"Benim sevdiğim ders mate-

matikti, ondan sonra da gramer. Bu ikisini seviyordum. Sebebi nedir hiç düşünmemiştim. Şimdi buraya gelirken düşündüm, neydi acaba? Sanıyorum çalışmaktan hoşlanmıyordum. Bu iki disiplin, tembellik ve haylazlık yaparak hiç çalışmadan öğrenilebiliyordu. Matematiğin temel sayılarını, bağlantılarını, dört işlemi bir kere belleddiniz mi, çorap söküğü gibi bütün problemleri çözmeniz mümkün, ama yüksek matematik dedikleri şeyde iş biraz değişiyordu. Lise sonlarında yüksek matematiğe gelince, sıkıldım biraz. Çünkü yeni bir şey öğrenmek, çalışmak ve ezberlemek gerekiyordu. Bu oyuna uygun iki disiplin olarak gramer ve matematikten hoşlanıyor, onun dışında fizik, kimya gibi yeni bilgiler için uğraşmayı gerektiren disiplinlerden hoşlanmıyordum. Tarih bunların en kötüsü idi, çünkü o zaman anlatıldığı şekliyle tarih, tamamıyla birbirinden kopuk bilgilerin bir yığını idi. Sanıyorum halen de öyledir. O tarihi sevmedim, fakat kader sonunda dönüp dolaştırıp beni tarihçi haline getirdi!"

KÜLTÜR ŞOKU

Ortaokulu bitirdikten sonra maddi imkânsızlıklar sebebiyle öğrenimine bir sene ara veren Genç, parasız yatılı sınavlarına girerek İstanbul'da Haydarpaşa Lisesi'ni kazanır. Burada da matematik merakını sürdüren tarihçi, kendi deyimiyle, yaşadığı kültür şokunun da etkisiyle yavaş yavaş ilgi alanlarını genişletmeye başlar:

"Matematik zevkim, merakım devam ediyordu; fakat yeni bir dünyaya girmiştim. Trabzon Arhavi'den İstanbul'a gelmek, birkaç yüz senelik bir sıçramaydı. Bunu hemen fark etmedim, ama bir-iki sene sonra yavaş yavaş kültür şokuna girdim ve sosyal konulara, felsefeye, din bilimine ilgi duymaya başladım. Lise sona geldiğimde, yüksek matematiğin pek hoş olmayan, sıkıcı yanları beni biraz tereddüde düşürdü; ama daha önemlisi şuydu: Ailem fakirdi ve okuyup aileme bakmak gibi bir yükümlülüğüm vardı. Aileye bakmak nasıl olabilirdi? Matematik okuyarak bakmanın mümkün olmadığını o zaman öğrendim. Ne yapabilirdim? Örneğin mühendis olabilirdim. O zaman mühendislik iyi bir meslekti, para getirebilirdi; fakat mühendisliği hiç düşünmedim. Saf, soyut matematiği hizmetçi, köle gibi kullanan bir garip amprisizmi hiç sempatik bulmadım. Bu, o zamanki düşüncem; şimdiki düşüncemi söylemiyorum! Ya matematiği ya ailemi, birini feda etmek gibi bir seçim yapmak gerekirken, sosyal konulara da ilgim artınca, dönüp dolaşıp Mülkiye'ye girdim."

BİLGİYE ULAŞMANIN HEYECANI

Mülkiye'de oldukça verimli bir entelektüel ortamla karşılaşan Genç, ilgi alanlarını oldukça geniş bir yelpazeye yayar. Mülkiye'nin son sınıfındayken, burs başvurusu yapabilmek için sağlık raporu almak isteyen Genç kötü bir sürprizle karşılaşır:

"Mülkiye'nin son sınıfına geçtiğim zaman burs alma imkânım doğdu. Bir sağlık raporu almak için hastaneye gittim. Küçük bir film çektiler ve dediler ki: 'Sen tüberkülozsun!' Bir yanlışlık oldu herhalde diye başka bir hastaneye gittim ve büyük film çektirdim. Ben 'bir şeyin yok' demelerini beklerken, doktor filme uzun uzun baktı, inceledi, yüzü değişti. Büyük bir heyecanla: 'Gelin arkadaşlar', diyerek asistanlarını topladı ve 'bakın' dedi, 'klasik, tipik bir tüberküloz, kitaplarda gördüğünüz tüberkülozun tipik bir örneği'. 1956'da tüberküloz tedavi ediliyordu, ama tüberkülozun tedavi edildiği bilgisi popüler değildi, ben bilmiyordum en azından. 'Tüberküloz' denince kurtuluşu olmayan bir hastalığa yakalandığımı düşündüm. 'Bu doktor' dedim, "yirmi bir, yirmi iki yaşındaki bir adama ölüm fermanını okuyor, fakat yüzünde müthiş bir heyecan var'. Bu heyecan beni ilgilendirdi. Daha önce matematik seviyordum, problem çözüyordum, haftalar günler aylar uğraştığım problemleri çözdüğüm zaman büyük haz duyuyordum, ama bu hazzın ne olduğunu o ana kadar doğrusu bilmiyordum. Başkasının yüzünde bu hazzı, bir bilgi heyecanını ilk defa gördüm. İlmin tadına ilk defa o an vardım diyebilirim. Doktorun heyecanını çok değerli buldum. Yüzünde, kafasındaki bir modelin, bir formun, bir hipotezin gerçekle tekabülünü keşfetmenin hazzı, heyecanı vardı. Sonra bana döndü, dedi ki 'siz de yatar iyi olursunuz'. Yattım, hakikaten ölenler arasından bu dehlizi geçtim, altı ayda kurtuldum."

KİMLİK ARAYIŞI

Hastanedeki bütün zamanını edebiyat okuyarak değerlendiren Genç, hastalığının teşhisi sırasında yaşadığı bu ilginç tecrübenin de etkisiyle, ciddi bir entelektüel tatminsizlik içinde olduğunu fark eder:

"Felsefe, müzik, edebiyat bütün bunlar benim kültürümün içinde de vardı, ama bana heyecan vermiyordu. Benim heyecan duyduklarım başka bir kültürdü. 'Peki o zaman bu başka kültür nedir, medeniyetimiz nedir, biz kimiz?' gibi sorular soruyordum kendime. Bu kimlik problemi beni sonunda garip bir şekilde iktisat tarihine götürdü. Önce sosyolojiye yöneldim. Sosyolojiyle ilgilenmenin bana bu soruların cevabını vereceğini düşündüm. Sosyolojiyle nasıl ilgilenebilirdim? Mülkiye'de bize sosyoloji dersi vermişlerdi ve o dönem asistan arıyorlardı. Başvurdum, fakat beni almadılar. Ben de boş kalmamak için idari göreve, Ankara Vilayeti maiyet memurluğuna girdim; fakat sosyolojiyle bağlantımı sürdürdüm. Bir üniversitede sosyoloji bölümüne girmek üzere çalışmalarımı sürdürürken, bir burs şansı çıktı. Ankara'da Fransız Kültür Ataşeliği bir sosyoloji bursu veriyordu. Başvurdum, mülakata aldılar. 'Ne yapmak istiyorsunuz?' diye sorulunca anlattım. O zaman benim merak ettiğim konu bilgi sosyolojisiydi. Zihin ürünlerinin sosyolojik, sosyal determinasyonlarını bulmakla ilgileniyordum. Okuduklarım da Sorokin, Scheler, Weber gibi yazarlardı. Adam dedi ki 'Bunlar çok iyi güzel de, bizim bursumuz idare sosyolojisi üzerine'. Herhalde beni sempatik bulduğu için adam, 'Siz forma idare sosyolojisi yazın, orada istediğinizi yapabilirsiniz, bir problem çıkmaz' dedi. Garip bir dürüstlükle bunu yapamadım ben, istediklerimi yazdım ve tabii reddedildim. O sırada gazetede bir ilan okudum. Şereflikoçhisar'a kaymakam vekili olarak henüz tayin edilmiştim. Sık sık Ankara'ya gidip geliyordum, işte o sıralarda gazetede iktisat tarihi asistanlığı için bir ilan gördüm. O dönem de Weber'i okuyordum, Max Weber hem sosyolog, hem hukukçu, hem teorisyendi, hem de iktisat tarihiyle ilgileniyordu, yani tam bana uygun bir model. Weber'in iğvasıyla, kandırmasıyla İstanbul'a kalktım geldim. Rahmetli Ömer Lütfi Barkan'ın yanına asistan olarak girmek istiyordum, fakat iktisat tarihini de hiç bilmiyordum. Beni nasıl alacaklarını da hiç kestiremiyordum. Ciddi bir dil imtihanı yaptılar, sonra rahmetli Barkan beni mülakata aldı ve konuştu. Ben de ne düşünüdüğümü, ne istediğimi söyledim. Beni kabul etti, lutfetti ve onun yanına asistan olarak girdim. İktisat tarihine başlamamın kısa macerası budur."

İKTİSAT TARİHİ, İKTİSAT VE TARİH

Önümüze geniş bir perde açarak, tarih yazımını incelediğimiz zaman, sadece "ne oldu?" sorusunun etrafında dönen, kendisini geçmişte yaşanan siyasal olguların betimlenmesiyle sınırlayan geleneksel tarihçilik anlayışının terk edildiğini ve günümüz tarihçilerinin "ne oldu?" sorusundan ziyade "niçin oldu?" sorusuna cevap aradıklarını görürüz. Tarihi bir toplumsal bilim olarak kabul etmemizin temel taşlarından biri olan "niçin oldu?" sorusu, tarihçileri devlet odaklı siyasal tarih incelemelerinin yanında, toplumsal, demografik, iktisadi, kültürel vb birçok araştırma alanına yönlendirmiş ve bu sayede tarih yazımında büyük bir değişim yaşanmıştır. İktisat tarihini bu değişimin sonuçlarından biri olarak değerlendiren Genç, bu disiplin hakkındaki görüşlerini şöyle ifade ediyor:

"Benim saham iktisat tarihidir. İktisat tarihi, adı üstünde, melez bir disiplindir, hem iktisatla, hem tarihle bağlantılıdır, ama aynı zamanda onlardan ayrı bir kimliği, otonomisi vardır. Fakat bu iki disiplinle bağlantılarını sürekli canlı tutmak ve koparmamak zorunda olan bir disiplindir. İktisat, bildiğiniz gibi, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkileri, etkileşimleri, bunların oluşturduğu yapıları vesaireyi bulan ve bunları matematikle formule ederek ifade eden bir disiplindir. Geçmişin iktisadi değişkenleri arasında benzer tipte ilişkiler kurmak iddiasında olan iktisat tarihi, iktisat biliminin geliştirdiği teorileri, kavramları ve modelleri kullanmak zorundadır. Eğer iktisat tarihi bunlardan koparsa yaptıkları, birbiri ile ilişkisi son derece zayıf, olguları sadece tespit ederek yan yana dizmekten ibaret anlamsız bir yığın haline gelir. Bu yüzden iktisatla bağlantısını korumak zorundadır. Bir çeşit parazit de değildir iktisat tarihi, iktisat bilimine de katkıları vardır. Özellikle Amerika kökenli birçok iktisatçı, iktisat tarihinin gereksiz olduğunu düşünse de sadece matematikten oluşan bir iktisat, tarihten, toplumdan, kültürden kopuk, yaşayabilirliği zayıf olan bir iktisattır. Realist hipotezlerin geliştirilmesi, teorik izahların yapılması iktisat tarihinin yardımı olmadan mümkün değil. Onun için, iktisat ve iktisat tarihinin bağlantıları her ikisinin de lehine olan iyi ilişkiler içinde kalmalıdır. İktisat tarihinin tarihle bağlantısı da aynı derecede önemlidir. İktisat tarihi, tarih disiplininin 200, 300 seneden beri geliştirdiği usulleri kullanarak kendi verilerini inşa etmek durumundadır. Bunları yapmazsa, kendisi bizzat tarihçinin tekniklerini kullanarak, tarihin karmaşık kaotik ummanına dalıp kendi olgularını inşa edip çıkarmazsa, tarihçilerin ikinci elden yaptıkları araştırmalara dayanarak teoriler geliştirmeye kalkarsa, çok boş, formel ve hiçbir işe yaramayan bilgiler yığını meydana getirir. Onun için iktisat tarihçisi, tarihçinin usullerini, metot teknolojisini öğrenmeli, kullanmalı ve kendi verilerini bizzat inşa etmelidir. Tarihin verileri belli hipotez ve teorik modellerden hareket ederek oluşturulabilir, başka türlü yapılması mümkün değildir. İktisat tarihi, iktisata ve tarihe aynı mesafeyi koyarak bu bilimlerle ilişkilerini sürdürmek zorunda olan bir disiplindir. İktisada katkılarını arz ettim, tarihe de tabii ki katkıları vardır, çünkü iktisat tarihi aşağı yukarı yüz yaşını doldurmuştur. Benden epey yaşlıcadır ancak, disiplin olarak genç sayılabilir. Klasik tarihin, yani tarihin devletlerin siyasi, diplomatik, askeri ilişkileriyle uğraşan türlerinin, birçoğu muamma gibi olan, anlamlandırılması zor çeşitli fenomenlerini iktisat tarihi yardımı ile anlamlandırmak mümkün olabilir. Yani, genellikle bildiğinizi tahmin ettiğim bu ilişkiler üzerinde durmamda en önemli nokta, iktisat tarihçisinin hem iktisattan, hem de tarihten faydalanarak kendi teorik modellerini, hipotezlerini kurması ve bunlarla tarihe yaklaşıp bizzat kendi olgularını, verilerini inşa etmesi gerekir."

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Arası Tarih Yarışması

Toplumsal Tarih dergisi üniversite öğrencileri arasında tarih bilincini ve sevgisini, araştırma ve yazma alışkanlığını geliştirmek ve geleceğin tarihçilerine, ilk yazılarını yayımlama olanağı sağlamak amacıyla bir yarışma düzenlemektedir.

Yarışmaya, 1999-2000 öğretim yılında üniversitelerin ön lisans ve lisans programlarında öğretime devam eden öğrenciler, kendi seçecekleri bir konuda özgün tarih araştırmalarıyla katılacaklardır.

Yarışmaya katılmak isteyen öğrencilerin, gelecek sayımızla birlikte dağıtacağımız başvuru formunu doldurup, öğrenci durum belgeleriyle birlikte 31 Mayıs 2000'e kadar dergi merkezine posta yoluyla ya da elden ulaştırmaları gerekmektedir.

Yaz ayları boyunca da araştırmalarını sürdürme fırsatı bulacak öğrencilerin, ürünlerini dergi merkezine iletmeleri için en son tarih, 20 Ekim 2000'dir.

Yarışmaya katılacak ürünlerin uzunluğunun, *Toplumsal Tarih* dergisinde görselleriyle birlikte yayımlanması halinde 8 sayfayı geçmemesi istenmektedir (5.000 kelime).

Yarışmaya katılan ürünleri *Toplumsal Tarih* dergisinin Danışma Kurulu üyeleri, Ayşen Anadol, Prof. Dr. Edhem Eldem, Necdet Sakaoğlu, Prof. Dr. Zafer Toprak ve Prof. Dr. Mete Tunçay'dan oluşan jüri değerlendirecektir.

Jüri, ürünleri değerlendirirken, araştırmanın ilgili konu hakkında yeni bir değerlendirmeyi içermesine, kaynaklarla desteklenmiş bilgi vermesine (genel bilgileri tekrarlamayan ya da basılmış kaynaklardan derlenmiş olmayan), Türkçenin doğru kullanımına, çalışmayla birlikte iletilen görsel malzemenin niteliğine, açık, düzgün ve yaratıcı ifadelerle yeni bir araştırmanın ve yoğun bir emeğin ürünü olmasına dikkat edecektir.

Jüri, yarışmanın 1., 2., 3., 4., 5.'sini seçecek ve gerek görürse bu dereceleri alanların dışında en fazla beş yarışmacıya da mansiyon veya jüri özel ödülü verebilecektir. Yarışma 2000 yılı içinde sonuçlandırılarak ödüller sahiplerini bulacaktır.

İlk beş dereceye girenlerin ürünlerinin *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanmasının yanı sıra yarışmada derece alanlara nakdi ve ayni ödüller de verilecektir. Yarışmada ilk üç dereceye girenler, sırasıyla 200, 150, 100 milyon TL para ödülü alacak; mansiyon ve jüri özel ödülü alanlar dahil olmak üzere bütün derece alanlar, 50'şer milyon TL'lik kitap armağanı ve bir yıllık *Toplumsal Tarih* dergisi aboneliği kazanacaktır.

Toplumsal Tarih dergisi yarışma sonuçlanana dek yarışma hakkında gelişmeleri aktarma, katılımcıları yönlendirme ve olası soruları yanıtlama amacıyla dergide bir bölüm ayıracaktır. Öğrencilerin dergiyi izlemelerinde kolaylık sağlamak için yarışma süresi boyunca indirimli bir abone kampanyası yürütülmektedir. Katılımcılar yarışma hakkında ayrıntılı bilgileri internet üzerinden www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih adresinden de alabilecekleri gibi sorularını posta (Toplumsal Tarih Dergisi, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, 80700 Beşiktaş-İstanbul), telefon (0212.227 37 33-34), faks (0212.227 37 32) ya da e-posta (toptar@tarihvakfi.org.tr) yoluyla Yarışma Sekretaryasına iletebilirler.

YARIŞMA SEKRETARYASI

EPHEMERA

AIR MAIL
INAUGURATION OF
Dwight D. Eisenhower
34TH PRESIDENT OF THE UNITED STATES
JANUARY 20TH 1957
ROBERT FULTON 1765-1965
MR KARABET KELOGLANOGLU
NURUOSMANIYE CADDESI No. 106
KAYSERI TERZIHANESI
ISTANBUL
TURKEY
AIR MAIL

FIRST DAY OF ISSUE
American Credo
SERIES
FIRST DAY OF ISSUE
Bay Nihat Arel
Posta Kutusu 54
Ankara, Turkey

First Day of Issue
150th ANNIVERSARY
Pennsylvania Academy of the Fine Arts
1805 1955
FIRST DAY OF ISSUE
Tunaboylu Ismet
Gumusseken caddesi 3-B
Bursa, Turkey

FRANKLIN D. ROOSEVELT
FIRST DAY OF ISSUE

First Day of Issue
JOHN J. AUDUBON
ARTIST AND ORNITHOLOGIST
1785-1851
FIRST DAY OF ISSUE

İlk gün zarfları Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

BİR YAYINEVİ TARİHÇESİ

Kitabhane-i İslam'dan Hilmi Kitabevi'ne

Dr. BAŞAK OCAK GEZ
Dokuz Eylül Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü
araştırma görevlisi

Kitabhane-i İslam ve Askeri'nin antetli kâğıtları.
Abdullah Tanrınınkulu arşivi.

İbrahim Hilmi Çığıraçan'ın, biriktirdiği beş Osmanlı altını (lira) ve iki hayırsever kişinin yardımıyla 21 Kânunusani 1896 yılında Bâbıâli'de Kitabhane-i İslam adıyla küçük bir kitapçı dükkânı açarak yayın dünyasına atıldığını daha önceki makalemizde belirtmiştik. Bu makalede ise kitaphanenin isim ve mekân bakımından uğradığı değişiklikler ve bunların nedenleri üzerinde duracağız.

İbrahim Hilmi Çığıraçan, kitapçılığının ilk devrelerinde birçok takibata ve zorluğa maruz kalmış; iskonto ile kitap alıp satamaz olmuş ve geçim sıkıntısı çekmiştir. Kendisi, yaşadığı ekonomik sorunları şu acı sözlerle dile getirmektedir:

> Kitapçılığın ilk birkaç senesini pek büyük mahrumiyet ve meşakkat ile idare ettim. Bazen kursağıma sıcak yemek girmediği olmuştur. Ticarete duhulümün evâil-i eyyâmı o kadar mihen ve meşakk ile o derece fakr-ü ızdırabla mâlâmâldir ki burada aynen tasvirinde izhâr-ı acz eylerim.[1]

Bu nedenle ilk yıllarda dükkânının bir köşesine kahve ocağı koyup[2] *İkdam* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet'ten edindiği Fransızca, İngilizce, Arapça gazeteleri okutarak gelir sağlama yoluna gitmiştir; ancak bu gazeteler, II. Abdülhamid aleyhine yazılarla dolu olduğundan, her geçen gün okuyucuları artan dükkân, sonunda göze batmış; iş saraya yansımış ve sonuçta dükkân basılmıştır. Hilmi Bey ise bu sırada kitaphanesine abone kaydetmek amacıyla Teselya'da bulunmaktadır.[3]

Hilmi Bey'in kitaphanesine, Kitabhane-i İslam adını koymasının altında birtakım nedenler yatmaktadır. Bunlar, onun, tüm İslam ülkeleri ile ticarî ilişkide bulunmak; hem Hıristiyan dünyasında hem de İstanbul'da yayımlanmış olan dinî eserler ve yeni yapıtları en uzak yerlere kadar ulaştırmak ve bu sayede Türkçe, Arapça, Farsça eserler yayımlayarak bütün İslam dünyasında düşünsel ve bilimsel bir uyanışa araç olmak isteyişidir.[4] Bir süre Arapça öğrenmek için Bayezid Camii derslerine devam eden Hilmi Bey, buranın kütüphanesinde Türkçe, Arapça ve Batı dillerine ait eserlerin yüzlercesini tanıma olanağı bulmuş; dinî yayınların basitliğini, amaçsızlığını ve ehliyetsiz ellerde bulunduğunu görerek kitaphanesine bu ismi vermeyi uygun bulmuştur.[5] Daha sonra Şeyhülislamlığa başvurarak bu makamın önereceği kitapları, Müslümanların aydınlanması amacıyla basacağını bildirmiş; ancak Meşihat, Hilmi Bey'in bu teklifine kayıtsız kalmıştır.[6] Kendisinin belirttiğine göre, bu işteki iki senelik tecrübesi, dinsel eğitimin tamamen skolastik, bu alandaki yayınların da Türk neslinin ilerlemesine asla hizmet edemeyecek tarzda olduğunu göstermiştir. Amaçladığı yoldaki eserleri yayımlamasının büyük bir sermaye ve zamana ihtiyaç göstermesi,[7] uyanık, bilgili sınıfın askerler arasında oluşunu ve askerî alandaki yayın boşluğunu fark etmesi gibi nedenlerle Hilmi Bey, yayın sahasını askerî alana kaydırmış; kitaphanesinin adını da Kitaphane-i İslam ve Askerî'ye dönüştürerek büyük bir cesaretle editörlüğe atılmıştır. Aslında, başlangıçta kitaphanenin adının, Kitabhane-i Askerî olmasını düşünmüş; ancak kitaphanesi, artık Kitabhane-i İslam adıyla tanındığından ve bu isim dindaşlarının hoşuna gittiğinden dolayı, bu fikirden vazgeçerek iki adı birleştirmeyi daha uygun görmüştür.[8] Bu şekil, onun ifadesine göre "Jurnalcilere sermaye vermemek için işi basit bir surette halletmek" amacıyla bulunmuş bir çözümdür.[9]

Kitaphanenin adı, 25. yıldönümünü kutladığı 1921 yılında, Kitabhane-i Hilmi'ye dönüştürülmüştür. Milli duygulara bağlanan bu değişim, Hilmi

Bey tarafından şu sözlerle dile getirilmektedir:

> Her ne söylenirse söylensin on senelik inkılâplar, harpler, felâketler biz Türklerde derin bir intibâh husule getirmekte, asırlardan beri uyuşup kalan âsâbımızı tahrik etmekte, mesâib ve felâketlerden doğmuş millî bir vicdan uyanmaktadır. Hiçbir hadise ve hiçbir kuvvet bu milli duygunun önüne geçemeyecektir. Türk milleti, Türk insanı, Türk edebiyatı, Türk sanatı, Türk musikîsi, Türk ideali tasavvurumuzun fevkinde harikalar gösterecektir. Biz Türkler ancak bütün mânâ-yı tammıyla milliyetimize sahip olduğumuz zaman kendimizi kurtarmış add olunacağız. Bu his artık her Türkün kalbinde bir iman kuvvetini iktisab ediyor. Vâkıâ sahib-i kitaphane şimdiye kadar sessiz sedasız ancak bir hiss-i millî ile çalışmış ise de bugün kitabhanesinin unvânını "Kitabhane-i Hilmi"ye kalb ile Türklerin hayat-ı maarifine daha millî, daha canlı bir hisle çalışmayı vecibe add eder.[10]

Kitaphanenin 1936 yılına ait kataloğunda, bu metne sadeleştirilmiş olarak tekrar yer verildiği görülmektedir. Burada dikkati çeken nokta ise, artık kitaphanenin adının Hilmi Kitaphanesi'ne dönüştürülmüş olduğudur.[11] Son olarak da bu ad, Hilmi Kitabevi olacak ve kitaphane ömrünü bu isimle tamamlayacaktır.

Çığıraçan, açılışından kapanışına dek kitabevinin mekân değişikliklerini 1936 yılında şöyle açıklamaktadır:

> Kitaphanemizi 1896 kânunusanisinin 21 inde açtık... İlk dükkânımız şimdiki Zaman kütüphanesinin bulunduğu yerde idi.[12] Kitabhane-i İslam ismi ile açmıştık, şimdiki Büyük Postanenin bulunduğu yerde salaş dükkânlar vardı; üç yıl sonra burada bir yere taşındık, kütüphanenin adım da Kitabhane-i İslam ve Askerî şekline çevirdik; yerinde postane yapılmak için dükkânlar hükûmetçe alınıp yıktırılınca tekrar Bâbıâli caddesine geldik. Şimdiki Asarı İlmiye kütüphanesinin yerine.[13] Sonra şu Cağaloğlu yokuşu başındaki köşedeki karşılıklı dükkânlara geçtik. Orası eskiden meşhur kitapçı Arakel' in dükkânı idi, o ifl

Kitabhane-i Askeri'nin 1317 ve Kitabhane-i Hilmi'nin ("eski Kitabhane-i İslam ve Askeri") 1340/1924 tarihli fihristleri.

las edince binayı biz tuttuk. Orada yirmi beş yıl kaldık, sonra da bugünkü yerimize geçtik.[14]

Hilmi Bey'in bu açıklamalarına karşın, yayımladığı eserlerin üzerinde yer alan kitaphaneye ait adresler çeşitlilik göstermektedir. Bu durum ya taşınılan kimi dükkânlardan söz edilmediğini ya da birkaçının birden açık bulunduğunu akla getirmektedir. Kitaphaneye ait 1317 (1901) tarihli fihristten ve 1318 (1902) tarihinde basılan kimi kitaplardan, kitaphanenin yerinin, bu tarihlerde Eski Zaptiye Caddesinde 62 numara olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, 1908 ile 1920 yılları arasında kitaphanenin bulunduğu adres, Bâbıâli Caddesi'nde 46 numara olarak görünmekle beraber, 1908'de yayımlanan iki eserde[15] ve 1910'da yayımlanan bir eserde[16] adres olarak bu kez 56 numara karşımıza çıkmaktadır. 1923 ile 1928 yılları arasında yayımlanan eserlerde kitaphanenin yeri, Bâbıâli Caddesi'nde 81 numaradır ve 1931 yılından kapanışına dek kitaphanenin Bâbıâli Caddesi'ndeki 62 numaralı dükkâna taşındığı ve ömrünü burada tamamladığı kesinlik kazanmaktadır. Bu saptamalar, kitaphaneye ait ulaşılabilen fihrist ve yayınlar üzerinden yapılmıştır; her ne kadar boşluk görülen tarihler arasında, görülecek herhangi bir eser, bu tarihlerde ufak bir oynama yapsa da söz konusu yer değişikliklerinin Hilmi Bey'in açıkladıklarından öte farklılıklar gösterdiği gerçeğini değiştirmeyecektir.[17]

Kitabevinde çalışan elemanlara gelince, bunlardan biri, 1931 yılından beri Hilmi Bey ile beraber çalışan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın dayısının kızı (aynı zamanda Hüseyin Rahmi'nin manevi kızıdır) Safter Gürpınar'dır. Safter Hanım, 1951 yılında Abdullah Tanrınınkulu ile evleninceye kadar kitabevinden ayrılmamıştır. Bir diğer eleman, kitabevinin son zamanlarına kadar burada çalışan emektar Nizamettin Efendi'dir. Safter Hanım'ın eşi ve aynı zamanda Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın varisi olan Abdullah Tanrınınkulu ise 1960 yılından itibaren kitabevinde çalışmaya başlamış ve Hilmi Bey'in ölümüne dek (12 Haziran 1963) onun yanından ayrılmamıştır. Tanrınınkulu, işe girdiği 1960 yılında, kitabevinde Nizamettin Efendi'nin çalışmakta olduğunu ve Safter Hanım'la evlenmeden evvel kitabevine gidiş gelişlerinde gördüğü, adını hatırlayamadığı bir "daktilocu hanım"ın da kitabevinde çalıştığını belirtmekte-

***İbrahim Hilmi'nin yayımladığı kitaplardan:* Avrupa-i Vusta Siyasetinde Yeni Hedefler: Berlin-Bağdad *(Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1330)*, İsveç Kralı XII.inci Şarl'ın Tarihi *(1939)*, İnsanın Ömrü *(1946)* ve İlk Kıraat *(1931)*.**

dir. Safter Hanım'ın çalıştığı dönemlerde bir de kitabevinin yönetim işlerinden sorumlu olan Sabri Bey adında birinin varlığı bilinmektedir.

Hilmi Bey, Harf Devrimi ve okul kitapları yayıncılığının devlet tarafından ele alınması nedeniyle biriken borçları karşısında yayıncılık hayatını hem Yeşilköy'deki bir arsasını satarak,[18] hem de Ankara Caddesi'nde (Eski Bâbıâli Caddesi) 62 numarada bulunan kitaphanesini ipotek altına aldırarak sürdürebilmiş ve 1958 yılı başlarında 70-80 bin lira tutarında olan borcunun son taksitini ancak, 1959'un Aralık ayında ödeyebilmiştir. Bu tarihlerde yanında çalışan Nizamettin Efendi ve daktilocu hanımdan da şikâyetçidir. Nizamettin Efendi'nin rahatsızlığı nedeniyle bir süredir yokluğu, daktilocu hanımın da işi bırakması, zaten hasta ve yaşlı olan Hilmi Bey'i oldukça zor bir duruma sokmuştur. Her ikisinden de umudunu kesen Hilmi Bey, işlerinin kötü gitmesini "adamakıllı çalışacak" güvenilir birinin yokluğuna bağlamakta; ancak yine de her şeyin düzelebileceği umudunu taşımaktadır.[19]

1957 yazı, ortaya çıkan istimlak sorunu nedeniyle kitabevinin bulunduğu binanın yıkımının ertelenmesi çabaları ile geçmiştir; hatta bu durum karşısında, binanın satılması, elde edilecek gelir ile başka bir yer tutulması fikri de gündeme gelmiştir. Nihayet 1958 yılında bina yıkımdan kurtulmuş; ancak istimlak nedeniyle altı metre geriye çekilerek ön cephesi değişmiştir.[20] Hilmi Kitabevi'nin bulunduğu yere kitabevinin yeri dışında iki dükkân daha yapılmıştır. Hilmi Bey, bu iki dükkânı, Şark Kitabevi sahibi Hüseyin Tutya ve Kültür Kitabevi'ne kiraya vermiştir. Değişen ön cephe, ortada Hilmi Kitabevi olmak üzere, sağda Şark Kitabevi'nin, solda Kültür Kitabevi'nin yeri olarak şekillenmiştir.

Çığıraçan, 1961 yılında, Matmazel Sofya Pikeraki'nin[21] ısrarı üzerine, istemeyerek sahip olduğu dükkânları satmak zorunda kalmıştır. Alıcı ile yaptığı protokole göre, alıcı, inşaatlarında iki daire ve biraz da para vermeyi, ayrıca Hilmi Bey'in depolarında bulunan kitaplara taşınacak bir yer vermeyi taahhüt etmiştir.[22] Protokole uygun olarak kitaplar, Beyazıt'ta büyük bir depoya taşınmıştır. Verilen daireler de Çapa Hastanesi bitişiğinde cadde üstünde bulunan bir apartmanın ikinci ve üçüncü katlarıdır.[23] Bu tarihlerde Hilmi Bey hastadır ve evinde yatmaktadır. Kitapların taşınma işiyle bizzat Abdullah Tanrımınkulu ilgilenmiştir. Taşındıktan bir iki ay sonra da Hilmi Kitabevi'nin ömrünü tamamladığı 62 numaralı son dükkânın bulunduğu bina tamamen yıkılmıştır. Yıkılan bu binanın yeri, eski Bâbıâli, bugünkü Ankara Caddesi'nde bulunan Ramazan Gökalp Arkın'a ait Arkın Kitabevi'nin şimdiki yeridir.

İçinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, kendisinin hasta ve yaşının hayli geçkin oluşu nedeniyle dinlenmeye çekilmek istemesi; buna karşılık kitabevinin, ölümünden sonra da aynı adla faaliyetine devam etmesi arzusu; ancak kitabevini yaşatacak bir evlattan mahrum oluşu gerçeği, Hilmi Bey'i,

Hüseyin Rahmi Gürpınar, Safter Gürpınar, kitabevinin yöneticisi Sabri Bey, İbrahim Hilmi Çığıraçan, Gümülcine'de kitapçılık yapan Mustafa Hilmi Bey.
Abdullah Tanrınınkulu arşivi.

1957 yılından itibaren bir ortaklık girişimi için harekete geçmeye zorlamıştır. Hilmi Bey, tüm bu ekonomik ve duygusal sorunlara bir çözüm bulmak için, 1952-1956 yılları arasında Nazilli Belediye Başkanı olan ve aynı zamanda birçok eseri ve çevirileri Hilmi Kitabevi'nce yayımlanan Avukat İrfan Konur Gürgen'e ortaklık önermiştir. Nazilli'de bulunan İrfan Konur ile 1957 yılından itibaren aralarında başlayan yazışmalar,[24] uzunca bir süre devam etmiş ve anlaşma şartlarının bir karara bağlanması epey zaman almıştır. İrfan Konur, Hilmi Bey'in gözünde kitaphaneyi idare edip severek çalışabilecek güvenilir bir kişidir. Arzusu, onun kitabevinin müdürü olması ve kendisinin de dinlenmeye çekilerek işleri uzaktan idare etmesidir.

Ortaklık, 1961 yılında gerçekleşmiş ve kitabevi, Hilmi Kitabevi Limited Şirketi adını almıştır; ancak kısa bir süre sonra, İrfan Konur, kitabevinin hem 1961 hem de 1962 yıllarında yayımladığı *Kocagözün Dümleri* adlı çocuk kitabının oldukça yüklü miktarda UNICEF tarafından satın alınması ile kazanılan paradan hissesini alarak ortaklıktan ayrılmış ve bir daha da kitabevine gelmemiştir. Ortaklığın hukukî olarak sona ermesi ise Hilmi Bey'in ölümünden sonra gerçekleşmiştir.

Abdullah Tanrınınkulu'nun belirttiğine göre, ölümünden sonra Hilmi Bey'in 16 varisi ortaya çıkmıştır. Bu varislerden Bedrettin Öt, tüm varisler adına hareket eden kişi olmuş, diğerleri işe karışmamıştır. Varislerin veraset ilanı peşine düşmelerinden dolayı, kitaplar, Beyazıt'taki depodan tekrar taşınmak zorunda kalmış ve Fin-

Hilmi Kitabevi'nin faaliyette bulunduğu son dükkân (Bugünkü Arkın Kitabevi).

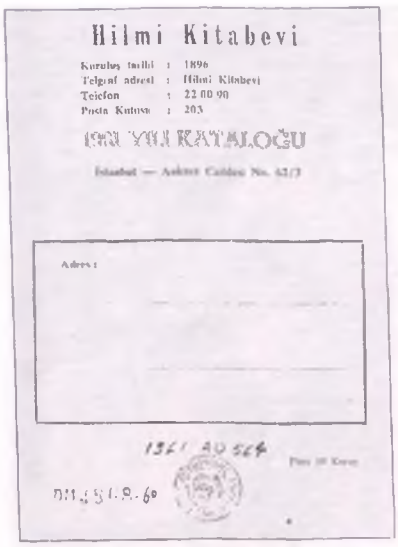
Hilmi Kitabevi

Kuruluş tarihi : 1896
Telgraf adresi : Hilmi Kitabevi
Telefon : 22 00 90
Posta Kutusu : 203

1961 YILI KATALOĞU

İstanbul — Ankara Caddesi No. 62/3

Adresi

1321 AD 564

Hilmi Kitabevi 1961 Yılı Kataloğu.

dıkzade'de tamamlanmamış bir apartman katına, oradan da Bedrettin Öt'ün Karaköy'de bulunan Balıklı İş Hanı'ndaki işyerine taşınmıştır.

Hilmi Kitabevi, Hilmi Bey'in ölümü ile bir yayınevi olarak faaliyette bulunmamasına, yani gerçekte fiilî olarak işlevini tamamlamasına karşın bir süre daha açık kalmıştır. Bunun nedeni ise varislerin, kendilerine kitaplardan başka bir miras kalmadığı için, kitapların bir an önce satılarak paraya çevrilmesini istemeleridir. Bu durum karşısında Abdullah Tanrıtanıkulu'nun yardımıyla, kitapların satış işlemi yapılmaya başlanmış; fakat başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine bunalan Bedrettin Öt, Abdullah Bey'in önerisine uyarak bir katalog bastırmış ve Hilmi Bey'in eski müşterilerine göndermiştir; ancak bundan da bir sonuç alınamamıştır.[25] Son olarak Abdullah Bey, Bedrettin Öt'ün, Ankara Caddesi'nde bulunan Toker Yayınları sahibi Yalçın Toker'e kitapları satması konusunda aracı olmuş ve kitapların satılamayacağını düşünen Yalçın Bey'i satın alım işine ikna etmiştir. Böylece, Hilmi Bey'in kitap deposu, kırk bin lira karşılığında Yalçın Toker'e toptan satılmıştır. Yalçın Bey, kitaphanenin deposunda bulunan eski harflerle basılmış ve satılamadığından dolayı elde kalmış pek çok kitabı, Sahaflar Çarşısında yok pahasına satmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, eski harfli kitapları bu şekilde elinden çıkarırken yeni harfli romanları da kapaklarını değiştirmek suretiyle tekrar piyasaya sürmüştür. Böylece kitaplardaki Hilmi Kitabevi amblemi, "Hilmi Kitabevi Külliyatının Yeni Sahibi Toker Yayınları Kitap Kataloğu" şekline dönüştürülmüş ve bu adla bir de katalog yayımlanmıştır.[26] Daha sonra, aylarca meydanda kalan eski harfli kitaplar, belediyenin şikâyeti üzerine Topkapı'da Bigalı adıyla anılan bir eskiciye satılmıştır. Ne yazık ki bu kitaplar, yağmur çamur içinde bir iki seneye kalmadan çürüyüp gitmişlerdir.[27]

Böylece hiç evlenmemiş ve çocuk sahibi olmamış Hilmi Bey'in, varisleri de kitapçılık işine girmediğinden, ardında bini aşkın eser bırakan ve yayımladığı kitaplarla üç kuşağın yetişmesine hizmet eden Hilmi Kitabevi, Çığıraçan'ın ölümü ile hüzünlü bir biçimde Bâbıâli'nin tarihine karışmıştır.

1. *Fihris-i Kitaphane-i Hilmi Umumî Esami-i Kütüb 1337*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, s. 4.
2. "B. Hilmi Çığıraçan'ın 50 Senelik Hayatı", *Akşam*, 23 Ocak 1946; "Yarım Asırlık Kitapçı", *Vakit*, 22 Ocak 1946. İbrahim Hilmi, gazete okutulan yerin kendi dükkânının bir köşesi olduğunu belirtirken Rıza Ruşen (Yücer), buranın, dükkânın yanındaki bir kahvehane olduğunu söylemektedir. Rıza Ruşen, "Hilmi Çığıraçan'ın 50 nci Yıldönümü Münasebetiyle: İlk Türk Kitapçısı" (I), *Vakit*, 22 Ocak 1946.
3. Rıza Ruşen, "Hilmi Çığıraçan'ın 50 nci Yıldönümü Münasebetiyle: İlk Türk Kitapçısı" (I).
4. *Fihris-i Kitabhane-i Askerî 1317*, İstanbul, s. 3.
5. *Fihris-i Kitabhane-i Hilmi*, 1337, s. 4.
6. Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, 1965, s. 3891.
7. *Fihris-i Kitaphane-i Askerî 1317*, s. 3.
8. *Benjamin Franklin Otobiyografi*, Mütercim: İrfan Konur, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1944, s. V.
9. *Fihris-i Kitabhane-i Hilmi*, 1337, s. 5.
10. *Fihris-i Kitabhane-i Hilmi*, 1337, s. 9.
11. *Hilmi Kitaphanesi 1896-1936 40 ıncı Yıl Dönümü 21. İkincikanun Yeni Harflerle Kitap Kataloğu 1936*, İstanbul, 1936, Marifet Basımevi, s. 4.
12. Bu dükkân 1963 yılında Cumhuriyet Kütüphanesinin bulunduğu yerdedir. Koçu, *age*, s. 3891.
13. Burası 1958 istimlakinde yıkılmıştır. Koçu, *age*, s. 3892.
14. "Mesleğe Hizmet Edenler: Meşihat Yasak Ediyor", *Kitap ve Kitapçılık*, S. 2, İkincikanun, 1936, s. 7.
15. Fon Berizon, *Bölüğün Muharebesine Dair Mesâil*, Mütercim: Hamid Mustafa, İstanbul, 1324. Ahmet Refik, *Gazavat-ı Celile i Peygamberî*, İstanbul, 1324.
16. Ali Fuad, *Musavver 1293-1294 Osmanlı Rus Seferi*, c. 1, İstanbul, 1326.
17. Hilmi Bey'in ayrıca, Babıâli Caddesi'nde 42 numarada "Kâğıtçı Hilmi Mağazası" adıyla açtığı bir kırtasiye dükkânı vardır. İşler, biraz daha genişletilerek bu dükkâna, daha sonra "Ticarethane-i Hilmi" adı verilmiştir. Ticarethane-i Hilmi'nin, 1924 yılında Basiret Hanı'nın 24, 25, ve 31 numaralı dairelerinde bulunduğu görülmektedir. Ayrıntı için bkz. Başak Ocak Gez, "Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıraçan, Osmanlı Matbuatından Cumhuriyet Yayıncılığına Altmış Yılı Aşkın Katkılarıyla Bir Yayıncının Portresi", DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, İzmir, 1999, s. 156-160.
18. Abdullah Tanrıtanıkulu, bu satışın tahminen 1940'lı yıllarda gerçekleştiğini söylemektedir.
19. Hilmi Bey'in İrfan Konur Gürgen'e yazdığı 28.12.1959 tarihli yayımlanmamış mektup (Tanrıtanıkulu Özel Arşivi).
20. Tanrıtanıkulu, Hilmi Bey'in, ölümünden yaklaşık olarak bir sene evvel istimlak parasını aldığını belirtmektedir.
21. Hilmi Bey'in senelerce birlikte yaşadığı Rum kadın.
22. Abdullah Tanrıtanıkulu, Hilmi Bey'e ait birkaç deponun olduğunu ve bunlardan birinin de Vezirhanı'nda bulunduğunu söylemektedir.
23. Bu daireler Hilmi Bey tarafından Matmazel Sofya'ya verilmiştir; ancak daireler Matmazel'e de yaramamış; hastanenin istimlakine uğramıştır. Abdullah Tanrıtanıkulu, (Hilmi Bey'in ölümünden daha sonra) kadının bu durumdan dolayı yaşadığı üzüntüye bağlı olarak sokakta düşüp öldüğünü ve kendisinin, ancak dört ay sonra Pikeraki'nin ölümünden haberi olduğunu belirtmektedir.
24. Tüm mektuplar, Arap harfleri ile kaleme alınmıştır. Mektupların içeriği için bkz. Başak Ocak Gez, *agt*, s. 46-48.
25. Bedrettin Öt'ün bastırdığı kataloğun adı, *1986-1966 70 Yıllık Hilmi Kitabevi*'dir. 160 adet kitap isminin yer aldığı bu katalog, Tanrıtanıkulu'nun Özel Arşivinden edinilmiştir.
26. *Hilmi Kitabevi Külliyatının Yeni Sahibi Toker Yayınları Kitap Kataloğu*, İstanbul, t.y. Yalçın Bey kapak değişikliği yapılan kimi kitapların şunlar olduğunu söylemektedir: Emile Zola, *Nana*; Andersen, *Andersen Hikayeleri*; Georges Duhamel-*Fırtına Gecesi*; Leon Tolstoy, *Katya*; Bernarden de Saint Pierre, *Hintli Kulubesi*; Shakespeare, *Coriolanus Faciası* ve kitabevinin yayımladığı Tagore'a ait tüm eserler. Yalçın Bey'in örnek olarak verdiği bu kitaplar, Hilmi Bey'in yayımladığı tercüme eserlerden yalnızca birkaçıdır. Bilgiler, kendisinden alınmıştır.
27. Abdullah Tanrıtanıkulu'ndan alınan sözlü bilgi.

F İ L M

Astérix: Çizgi Romandan Beyaz Perdeye

EDHEM ELDEM

Asteriks ve Oburisk Sezar'a Karşı; yönetmen: Claude Zidi; senaryo: Gérard Lauzier, Claude Zidi; görüntü yönetmeni: Tony Pierce-Roberts; müzik: Jean-Jacques Goldman, Roland Romanelli; oyuncular: Christian Clavier, Gérard Depardieu, Roberto Benigni, Michel Galabru, Claude Piéplu, Daniel Prévost, Pierre Palmade, Laetitia Casta, 1999.

Bécassine, Babar, Tintin, Lucky Luke ve özellikle Astérix çizgi romanlarıyla büyümüş biri olarak, Fransa'da Eylül 1999'da çıkıp sinemalarımızda birkaç hafta önce gösterime giren *Asteriks ve Oburiks Sezar'a Karşı (Astérix contre César)* filmini görmemem olmazdı. Buna ilaveten, bir tarihçi olarak konusunu tarihten alan bir film hakkında bir iki söz etmenin de bir dereceye kadar manalı olacağını düşünerek, bu arzuyu "profesyonel" bir vazifeyle birleştirmek akla yakın geldi.

Hemen söylemeliyim, filmi beğenmedim, ama hayal kırıklığına da uğramadım. Bunun da tek sebebi, beklentilerimin peşin hüküm denebilecek derecede düşük olmasıydı. Neresinden baksam, en iyi niyetle düşünsem bile, her birini (veya en azından büyük çoğunluğunu) keyifle okuduğum ve çizgilerini ezberlediğim *Astérix*'lerin canlı karakterlerle ve sinematografik bir lisanla aktarılabileceğine inanmıyordum. Nitekim, filmin en zayıf tarafının da bu uyuşmazlık olduğuna seyrettikten sonra iyice kani oldum.

Bu sorun ise, filme esas teşkil eden çizginin abartılı/karikatüral türden olmasından kaynaklanmaktadır. Uderzo'nun kuvvetli çizgisi gerçekçi sahne ve karakterleri temel almakla birlikte, bazı abartılar ve oyunlar sayesinde hareketleri, ifadeleri, duyguları, ses tonunu vs çeşitlendirebilmektedir. Bunların beyaz perdeye aktarımı ise gerçek dekor ve aktörlerin hareket, ifade ve ses kabiliyetleri ile sınırlanmaktadır. Bu sınırları aşmanın tek yolu olarak görünen özel efekt ve trükajlar da aynı hissi vermekten aciz kalmaktadır. Söz gelimi Obélix'in (Oburiks) alamet-i farikası haline gelen *menhirler* (sırtında taşıdığı taşlar) veya kavgalarda uçuşan Romalı askerler kâğıt üzerinde ekrandan çok daha "gerçek" olabilmektedir.

Abartılı bir benzetme kullanılacak olursa, çizgi Galyalı ve Romalıların rolünü gerçek aktörlere oynatmak, Bugs Bunny gibi bir çizgi roman kahramanını gerçek bir tavşanı kullanarak canlandırmak kadar abes bir hal alabilmektedir (Obélix'in köpeği Idéfix aslında buna mükemmel bir örnek; filmdeki hayvanın Idéfix mi, Tintin'in köpeği Milou (Boncuk) mu olduğu pek belli değil). Karikatür, iki yönde çalışan bir mekanizma değildir: Bir insanın karikatürünü çizmek ne kadar kolaysa, bir karikatürün insan olarak karşılığını bulmak da o denli imkânsızdır. Depardieu ile Galabru'nün canlandırdıkları Obélix ve Assurancetourix karakterlerinin nispeten başarılı olduğu söylenebilir. Ama ister istemez, rollerini oynadıkları karakterler kadar "gerçek" olamıyorlar; Depardieu-Obélix gene de yeteri kadar şekilsiz olmayıp, eninde sonunda "Obélix kılığına girmiş Gérard Depardieu" hissini bir türlü unutturamamaktadır. Diğerleri ise daha da başarısız. İlk sinematografik denemelerinden birini sergileyen Lætitia Casta ise, esasen güzelliği ve dişiliği dışında belirgin bir şahsiyete sahip olmayan Falbala'dan çok, garip bir şekilde Dalida'nın gençliğine benzemiş çıkmış...

Çizgiden çekime geçişte kaybedilen etki ve serbestinin izlerini her yerde bulmak mümkün. Obélix'in yediği tek şey olarak ikinci bir alamet-i farikası olan yaban domuzu çevirmesi bile, çizgi romanlardaki lezzetini kaybetmiş du-

rumda. Kâğıt üzerindeki, yağları şıpır şıpır damlayan, tostoparlak bir hal alan domuzların yerini, anatomik olarak gerçekçi, ince uzun ve kavrulmuş "reel" domuzlar alınca, insanın iştahı aynı derecede kabarmıyor. Ancak, bu kuruluğun en uç noktası, mekân tasvirlerinde ortaya çıkmaktadır. Uderzo'nun fırçasından Roma, Lutetia (Paris), İskenderiye veya Atina görüntülerini beyaz perdeye aktarmanın imkânsızlığı (veya masrafı) ortada. Zaten, ondan dolayıdır ki kitap formatındaki maceraların çoğu köyle başlayıp köyle bitmekle beraber, köyün dışına yapılan seyahatlere dayanırken, filmin bütün kurgusu köy/orman/Roma garnizonu gibi kısıtlı bir çevre içine sıkışmış kalmıştır.

Filmin fakirliği, kurgu ve metinlerde de ortaya çıkıyor. "Astérix Sezar'a Karşı" türünden bir başlığa başvurulmuş olması bile esin kaynağı olan çizgi roman serisine hakaret eder gibidir. Hemen hemen her macerada Roma'ya karşı olan inanılmaz direnişleri hatırlatılan Galya'nın bu küçük köyünün sakinleri için Sezar düşmanların en büyüğüdür ve sık sık ortaya çıkıp her defasında "kazık yemiş" hükümdar rolünü üstlenmektedir. Bu anlamda, "Sezar'a karşı" ibaresi, "Galyalı Astérix" gibi bir başlığı kullanmak kadar malumu ilan kabilindendir. Sebebi ise basittir: Gerçek manada bir macera yaratmaktan veya tekrar ele almaktansa, bir nevi *pot pourri* oluşturmak yoluna gidilmiş ve otuzdan fazla kitaptan oluşan Astérix külliyatından seçilmiş espriler, durumlar ve karakterlerden yararlanma yoluna gidilmiş. Böylece,

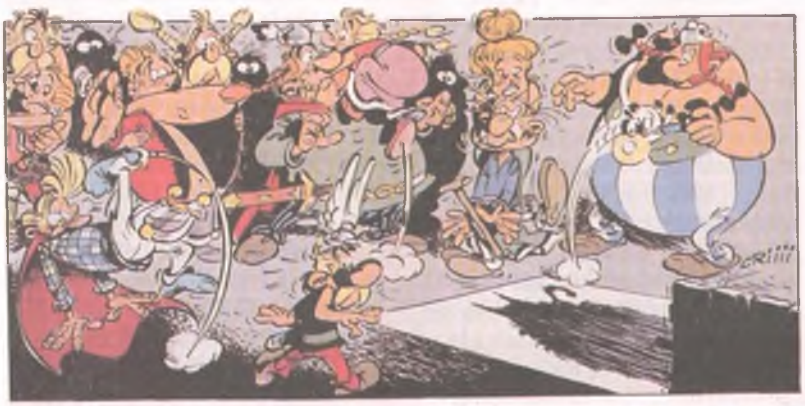

***Kâhinin girişi.** Bu beş kare, çizgi ve metinle anlatımın, aynı sahnenin filmdeki aktarımından ne denli daha güçlü olduğunu göstermeye sanırım yeterlidir. Heyecan, korku, merak her karede başka bir şekilde anlatılmış, okuyucu her bir detayı istediği hızla ve yoğunlukla inceleyerek, kendine göre bir kurguyu çok daha serbest bir şekilde yapabilmektedir. İşin ilginç tarafı, çizgi romanda kullanılan bu kareler, aslında tamamen sinematografik bir kurguyu esas alarak çizilmiş, ama ne var ki film aynı etkiyi yaratmaktan aciz kalmıştır.* René Goscinny ve Albert Uderzo, *Le devin*, Paris, Dargaud, 1972, s. 6-7.

her maceranın değişmeyen unsurlarından olan köy sakinlerinin hareketli yaşamı, Galyalı köy-Roma garnizonu düşmanlığı ve daha genel olarak bir Galya-işgalci Roma ikileminin üzerine bazı maceralardan apartılan tema ve karakterler eklenerek bir bütün oluşturulmaya çalışılmış. Söz gelimi, Falbala ile sevgilisi Tragicomix *Astérix légionnaire*'den (1967), sahtekâr kâhin karakteri *Le devin*'den (1974), büyücü Panoramix'in kaçırılarak sihirli iksirine el konulması ise *Astérix chez les Goths*'ten (1963) devşirilmiş unsurlardır. Filmin tek özgün katkısı ise, sihirli iksiri daha da kuvvetlendirerek Astérix ve Obélix'in kopyaları yoluyla çoğalmasını sağlayan "katkı maddesi"nden ibaret kalmaktadır. Kısacası, her biri tek başına bir serüven oluşturan Astérix kitaplarının aksine, film gayet yavan bir kurguya bazı "tipik" sahne ve karakterlerin eklenmesiyle geçiştirilmiş gözükmektedir.

Görüntü ve kurgudaki yavanlığı bir kat daha artıran ise yazılı metinden diyaloglara geçişteki başarısızlıktır. Astérix'i Astérix yapan, en az Uderzo'nun çizimleri kadar, Goscinny'nin metinleriydi. Fransız lisanının zenginliği, tarih referanslarının mümkün kıldığı kelime oyunları, hatta tipografik oyunların sağladığı etkiye dayanan metinler, sinematografik bir ortamda aktarılması imkânsız bir kalabalık, yoğun-

Üstte solda: Astérix'te tarihi dekor. Roma senatosunda tartışma. Ön sırada sarı togayla sıkkın bir şekilde oturan Jül Sezar'dır. Konuşmayı yapan senatörün ismi -Sousentendus (imalı sözler)- tipik bir isim yoluyla hiciv örneğidir. Konuşması ise hem sözde tarihi bir boyut taşımakta -dipnotla lahana olduğu izah edilen brassica'lardan bahsetmekte- hem de Fransız politikasının tipik bir kaygısı olan çiftçilerin sorunlarını dile getirerek siyasi aktüaliteye göz kırpmaktadır. René Goscinny ve Albert Uderzo, ***Astérix chez les Belges***, Paris, Dargaud, 1979, s. 29.

Üstte ve en üstte: "Alman düşmanı Astérix". İki karede Astérix'in ilk maceralarından Astérix et les Goths'ta (Astérix ve Gotlar) "kötü Alman" tiplemeleri. İğneli miğferleriyle, kaz adımlarıyla yürürken Gotik harflerle şarkı söyleyen Gotlar/Almanlar; Hitler'in nutuk sahnelerini hatırlatan bir ortamda, Got/Nazi bayraklı tribünde oturan vahşi ve sert bakışlı Got/Alman şefi; Gotik harflerle tezahüratta bulunan kel kafalı/miğferli Got/Alman halkı. René Goscinny ve Albert Uderzo, ***Astérix et les Goths***, Paris, Dargaud, 1963, s. 27, 38).

Solda: Çizgi romandaki, pişince şıpır şıpır yağları damlayan tostoparlak bir hal alan domuzların yerini reel domuzlar alınca insanın iştahı aynı derecede kabarmıyor.

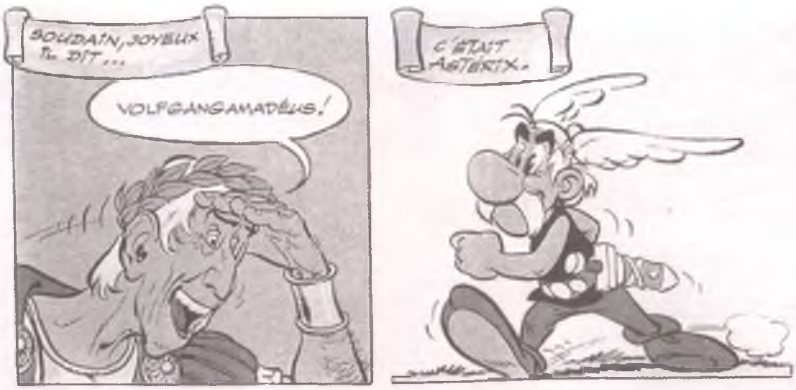

Astérix'te anakronizm. Belçikalılarla muharebeye hazırlanan Sezar uzaktan gelen bir komutanını tanır gibidir. Aslında beklediği Wolfgangamadeus (!) yerine Astérix çıkagelmektedir. Olay aslında doğrudan doğruya Napolyon'un Waterloo hezimetine bir göndermedir, hatta anlatımın sözleri de Victor Hugo'nun bu konudaki şiirinden alınmıştır.
René Goscinny ve Albert Uderzo.
Astérix chez les Belges,
Paris, Dargaud, 1979, s. 43.

luk, çetrefillik ve incelik içermekteydi. Çizgiden gerçek sahnelere geçerken kaybedilen serbesti ve esneklik, metinden sesli diyaloga geçildiğinde ağır bir darbe daha yiyor. Resimleri takip edildiği kadar balonları, yazıları, hatta dipnotları okunarak anlaşılması gereken Astérix maceraları, bu unsurlarını kaybedip tek düzeyli bir söz alışverişine dönüştüğü anda bambaşka bir hal almaktadır. Her kelimenin -özellikle de isimlerin- birer espri niteliğinde olması gerekirken, film bu tarzı asgariye indirerek bütün gülünçlüğünü durum ve diyalog komedisine yüklemenin ötesine geçememektedir.

İşin acıklı tarafı, filmin aslında dayandığı başlıca sermaye, kırk yıldır neredeyse her Fransız ve Fransızca bilen kişinin bu külliyata olan vukufu ve sevgisi. Bu bilgi aslında manasız ve zayıf olan filmin eksikliklerinin seyirci tarafından tamamlanabilmesi manasına gelmektedir. Kaybolan espriler ve görüntüler, seyirci kitlesinin hafızasına o denli yerleşmiş ki, bir noktadan sonra seyredilen ile hatırlanan birbirine karışabilmekte ve kötü de söylense, sevilen bir şarkıyı duymanın/hatırlamanın sevinci gibi, bir dereceye kadar keyif almak mümkündür. Fakat perde indiğinde, bu keyif -şarkının aslında katledildiğinin bilincine varılması gibi- buruk bir tada dönüşmekte gecikmeyecektir.

ASTÉRIX VE TARİH

Pekiyi, tarih bütün bunların neresinde gizleniyor? Aslında, başından beri Astérix'in tarihle ilişkisi son derecede hafif ve yüzeysel kalmıştır. Her ne kadar maceraların hepsi MÖ 50 yılında Jül Sezar'ın (Julius Cæsar) ölümünden altı sene önce geçmekte ise de, tarihi bağlamdaki kesinlik bunun ötesine geçmemektedir. Söz konusu tarihi bağlam gerçek bir çerçeve oluşturmaktan çok, tematik ve stilistik bir vesile olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda, tarihi çizgi roman iddiasında olan *Alix* gibi eserden farklı olarak, Astérix'in maceraları -çizgideki karikatüral unsuru taklit edercesine- tarihi fantezi tanımına daha fazla uymaktadır. İşin ilginç tarafı, tarihi referanslar çoğu zaman çok daha yakın bir geçmişe, hatta günümüz olaylarına bağlanarak kullanılmaktadır. Bu yüzdendir ki Jül Sezar veya Kleopatra gibi gerçek tarihi simalar, veya Roma ordusu ve o döneme ait bazı kent görüntüleri gibi "sağlam" tarihi bilgiler bir fon veya dekor oluştururken, asıl olaylar tamamen hayali ve biraz okumuş bir Fransızın kültür ve aktüalite dağarcığına hitap eden kişi ve olgularla bezenmiştir. Böylece, Victor Hugo'dan Napolyon'a, Marcel Pagnol'dan Mérimée'ye, James Bond'dan Rodin'e, Shakespeare'den Bruegel'e birçok referans ve imalar sayesinde okuyucuya mütemadiyen göz kırpılmaktadır. Aslında, şunu bile iddia etmek mümkün ki, Astérix'in maceraları tarihi olmanın tam aksine, günümüz değer ve olgularının MÖ 1. yüzyıla aktarılarak yaratılan komik (biraz Mel Brooks vari) bir anakronizm oyunu üzerine oturmaktadır.

Bu durumda, Astérix'teki tarih kavramından bahsetmek abes bile kaçabilir. Buna mukabil, sosyal bilimci açısından Goscinny ve Uderzo'nun eserlerinin en ilginç taraflarından biri, ulusal kimlik ve milliyetçilik ile olan ilişkisidir. Gerçekten de, 1961'de yayımlanan *Astérix le Gaulois* isimli maceradan beri işlenen temaların başında, Galya=Fransa ve Galyalı=Fransız türünden bir denklem gelmektedir. Bu sayede de okuyucuya Astérix ve Obélix'in maceraları komik ama yenilmez iki Fransızın, dünyanın yetmiş iki düveline karşı başarıları olarak sunulabilmektedir. Bu "ulusal bilinç" serinin 1963 yılında yayımlanan üçüncü kitabında en bariz şekliyle ortaya çıkmaktadır. *Astérix et les Goths* (Astérix ve Gotlar) ismini taşıyan bu çizgi romanda Astérix ve Obélix ilk defa Galya/Fransa sınırını geçerek, Germanya/Almanya'daki işleri güçleri barbarlık ve kavga olan Gotlarla tanışırlar. Gotlar ise bariz bir şekilde Alman ulusunu akla getirmektedir. Üstelik kafalarındaki iğneli miğfer (I. Dünya Savaşı Alman miğferi), konuşmalarını vermek için kullanılan Gotik karakterler, şeflerinin tribününün önünde sallanan bayrak (svastika yerine kartal içeren bir Nazi bayrağı), kullandıkları vahşetle ve yürürken attıkları kaz adımlarıyla nasıl bir Alman referansı olduğu apaçık ortada: 1870 Prusyalısı, 1914-1918 Almanı, 1939-1945 Nazisi karikatürlerini meczeden bu Gotlara karşı As-

térix ve Obélix'in bir asırlık Fransız yenilgilerinin intikamını aldıkları aşikârdır. Bunlara Romalılara karşı yenilmeyen küçük Galya köyünün 1940'ların işgal altındaki Fransa'daki direniş hareketini çağrıştırması da katılırsa, ortaya çıkan tablo şovenlik derecesine vardırılan bir milliyetçilik ve intikamcılık hissini uyandırmaktadır.

Ancak, Astérix'in Gotlarla macerasından sonra çok bariz bir yumuşama gözlemlenmektedir. "Öteki" imajı ve bu imajı besleyen klişe ve stereotipler maceraların en önemli unsurlarından biri olarak muhafaza edilmekle beraber, hakaret ve düşmanlık duygularının dozajı çok belirgin bir şekilde düşürülmüştür. Gerçekten de, Astérix'in maceralarının hemen hemen hepsinde bu tür tiplemelere rastlanacaktır: Eski Mısırlılar (*Astérix et Cléopâtre*); İngilizler (*Astérix chez les Bretons*); Vikingler (*Astérix et les Normands*); Yunanlılar (*Astérix aux Jeux Olympiques*); İspanyollar (*Astérix en Hispanie*); İsviçreliler (*Astérix chez les Helvètes*); Korsikalılar (*Astérix en Corse*); Amerika yerlileri (*La grande traversée*); Belçikalılar (*Astérix chez les Belges*); Orta Doğulular (*L'odyssée d'Astérix; Astérix chez Rahazade*) sırasıyla nasiplerini alacaklardır. Ayrıca, birçok macerada yer alan bazı karakterler (Finikeli/Yahudi tüccar, zenci korsan denizcisi vs) bu milliyetçi/ırkçı söylemi daha da bariz kılmaktadır. Fakat bu stereotipler kötü olmaktan çıkarılıp, hafifçe dalga geçilen sempatik ve gerektiği zaman zekâ, cesaret gibi özellikler gösterebilen kahramanlara dönüşünce, şoven havanın büyük ölçüde dağılıp hafiflediği kesindir.

Zaten milliyetçi kusurları dengeleyen bir başka unsur da, baştan beri Galyalı/Fransız karakterlerinin mükemmellikten çok uzak birer anti-kahraman olmalarında yatmaktadır. Hatta Galyalı ile Fransız arasındaki özdeşleştirmenin kendisi bile, Fransız toplumunda epeydir istihza konusu olan

***Çizgi-metin üstünlüğü.** Le devin'den (Kâhin) alınmış bu tek kare, beyaz perdeye aktarılamayanların bir özeti gibi. Romalı askerin küstah aptallığı, elinde salladığı zarların ses ve hareketi, yakasından çekilen kâhinin hareketi, ifadesi ve yutkunma sesi, başından aşağı sallanan kurt postunun neredeyse canlı -ve kâhininkine benzeyen- ifadesi, "1'le 12 arasında bir rakam söyle" lafının volümü ve Roma rakamlarıyla verilişindeki incelik... Bunların hepsi çizim ve metinle bir kareye sığabilen, ama beyaz perdeye aktarılması neredeyse imkânsız unsurlardır.*
René Goscinny ve Albert Uderzo,
***Le devin*, Paris, Dargaud, 1972, s. 35.**

"*Nos ancêtres les Gaulois*" (Atalarımız Galyalılar) resmî/milliyetçi söyleminin ince bir hicvini de oluşturmaktadır. Ama bunun da ötesinde, bu Galyalıların ya cüce, ya obezlik derecesinde şişman, çirkin ve koca burunlu, kavgacı, içkici, basit, her türlü komplekse açık olmaları "kendimizle de dalga geçmeyi biliriz" mesajını vermektedir. Galyalı kahramanların başarılarını basit ve idealize bir kahramanlıktan çok, sihirli iksir, kurnazlık, şans vs unsurlara borçlu olmaları bile, dar ve kuru bir milliyetçi söylemi büyük ölçüde azaltmakta, hatta alaya bile alabilmektedir. Aynı şekilde, *Le tour de Gaule* macerasında bütün Galyayı gezen Astérix ile Obélix, bu şekilde Fransa'daki bütün bölgesel stereotipleri görüntü, lehçe, davranış ile sergileyebilmektedir. Aktüalite ile bağlantıları âşikâr olan birçok macerada Fransa toplumunu doğrudan ilgilendiren bazı siyasî, sosyal ve kültürel olgulara referans verilmesi -iç hizipleşmeler (*Le Combat des chefs, La Zizanie*); çarpık yapılaşma (*Le domaine des dieux*); batıl itikatlara meyil (*Le devin*); iç politika ve seçimler (*le cadeau de César*); vahşi kapitalizm dürtüleri (*Obélix et Cie*)- içe dönük veya milletlerüstü hiciv boyutunu ön plana çıkartmaktadır.

Kısacası, hoş bir tarihi arka planın, Fransa'ya mahsus -biraz ukalaca- bir kültür birikimine göndermelerin, gene Fransa'ya mahsus "öteki"yle dalga geçme yeteneğinin çuvaldızı kendine batırma alışkanlığı ile birleştirilmesinin, son derecede kuvvetli bir çizginin ve akıcı olduğu kadar inceliklerle bezenmiş bir metnin bir araya gelmesinden oluşan Astérix maceraları, kendi format ve yapılarından koparıldıkları anda ne hale gelebilecekleri *Astérix contre César* filminde ortaya çıkmaktadır. Bu maceralarda sıkça kullanılan bir deyimi hatırlayarak,[1] söylenecek tek şey, Astérix'e ait olanın Astérix'e geri verilmesi gerektiğidir...

1. *Redde Cæsari quae sunt Cæsaris* (Sezar'a Sezar'a ait olanları iade et, veya daha iyi bilinen şekliyle "Sezar'ın hakkı Sezar'a).

Osmanlı Padişahları

AHMET UNCU

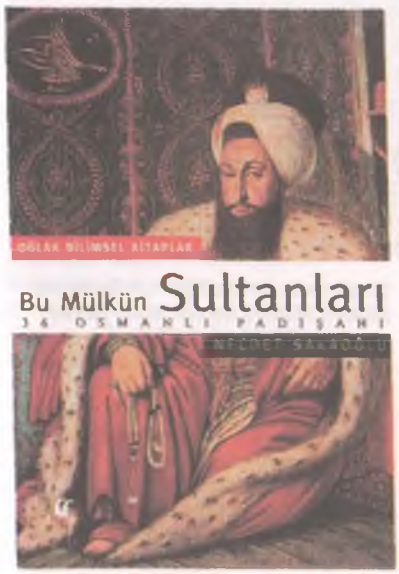

Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı*, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 1. baskı: Kasım 1999, 2. baskı: Aralık 1999, 3. baskı: Ocak 2000, 622 s.

Necdet Sakaoğlu'nun "bu mülkün sultanları"nı anlatan kitabını, yeni yayımlandığı günlerde okuduğumda, kitabın geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekeceğini tahmin etmiştim. Osmanlı padişahlarını kronolojik sıraya göre son derece sade ve akıcı bir dille anlatan kitabın, her ay yeni bir baskı yapması bu tahminimi doğru çıkardı. Hatta kitaba sadece tarih meraklıları değil, sonunda "korsan"lar da ilgi gösterdi. Sanırım ilk defa bilimsel bir tarih kitabının korsan baskısı çıktı. Yayıncı ise buna, kitabın "cep kitabı" olarak adlandırdığı versiyonunun fiyatını, korsan baskının fiyatının çok altına çekerek yanıt verdi. Aslında "cep kitabı" versiyonu da fotoğraflar, kaynakça ve dizin dışında, kitabın metnini tam olarak içerdiği için, hiç de cebe sığacak boyutlarda değil.

Bilimselliğin bizde, her paragrafta mutlaka birkaç dipnota gönderme yapmak, herkes tarafından bilinen gerçeklerin, anonimleşmiş bilgilerin kaynağına bile atıfta bulunmaya çalışmak veya ancak uzmanlarının anlayabileceği terimleri kullanmak gibi oldukça yanlış anlaşıldığım düşünürüm. Sakaoğlu kitabı kaleme alırken bu tuzağa düşmemiş. Önemli bulduğu veya bir tartışmaya yol açabilecek konulardaki kaynakları metnin içine yedirmiş, kitabın sonunda ise çoğu birinci elden geniş bir kaynakça vermiş.

Kitabın birkaç şekilde okunabileceğini düşünüyorum. İsteyen tek tek padişahların kişiliği veya dönemin olayları hakkında bilgi almak için, isteyen bir bütün olarak Osmanlı tarihini hükümdarlar üzerinden izlemek için okuyabilir. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin de padişahlarla ilgili maddelerini kaleme almış olan Sakaoğlu, aynı sistemli aktarışı kitapta da sürdürmüş. Ancak bu, herkes tarafından kabul edilen bilgilerin tekrarı anlamına gelmiyor. Aslında bildiğimiz ama üzerinde kafa yormadığımız için anlamını kavramadığımız birçok ilginç bilginin yanı sıra, böyle bir kitapta dikkat çekmeyeceğinden korktuğum, üzerinde çok tartışmaya yol açacak tezler de var. Bunlardan ikisini kitabın dili ve üslubu hakkında da bilgi vermek amacıyla uzun alıntılarla aktarmak istiyorum.

"Osmanlı Devleti'nin kurucusunun adı neydi" şeklinde bir soruya Sakaoğlu'nun vereceği yanıt oldukça değişik? Osman Bey kitapta şöyle anlatılıyor:

> Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve Osmanoğulları'nın atasıdır. Babası Kayı boyunun beyi Ertuğrul (Erdoğdu) Bey'dir. Annesinin Hayma Ana olduğu rivayet edilir. Türkçe kaynaklarda Osmancık, Kara Osman, Osman Gazi, Osman-ı Evvel, yabancı kaynaklarda Othoman, kurduğu devlet de "Ottoman Empire", "Turkish Empire" adlarıyla geçer. Babasının, amcalarının, kardeşlerinin Ertuğrul, Dündar, Gündüz, Savcı, Saruyatı, oğlunun Orhan adlarına bakılırsa onun da Türkçe bir adının olması gerekir ki, bu açıdan Othoman'ın, Arapça "Osman"ın (Utham) değil, Otman, Tuman ya da Ataman'ın, Batı dillerindeki yazımı olduğunu kabul etmek gerekir. Eski tarihlerin, Ertuğrul Bey'in Müslümanlık konusunda bir bilgisinin bulunmadığını vurgulamalarına bakılırsa oğluna İslami bir ad vermiş olması düşünülemez. Kaldı ki o dönemde Anadolu Türkmenleri arasında Otman, Ataman, Tuman gibi adlar yaygındı. Bu durumda adının, sözlü bilgilerin yazıya geçirildiği ve İslamiyet'in Osmanlı Devleti'ne temel oluşturmaya başladığı 15. yy başlarında Osman'a dönüştürüldüğü söylenebilir.

I. Murad'ın Kosova'da öldürülmesi olayı ise kitapta şöyle anlatılıyor:

> Muharebeyi çadırından izleyen Murad Hüdavendigâr, bu ölüm kalım mücadelesinin son safhasında, içyüzü tarih ışığına yansımamış bir suikaste uğrayarak Sırp soylusu Miloş Obiliç tarafından öldürüldü. Bu müthiş olayın anlatımı Osmanlı kaynaklarıyla yabancı kaynaklarda farklıdır. Bizim tarihlerimize göre Murad Bey, zaferden sonra gelenek uyarınca savaş alanını dolaşırken Kral Lazar'ın damadı olup yaralı durumda yatan Miloş'un hançe-

Oğlak Yayınları'nın "korsan"larla mücadele için hazırladığı afiş.

rine hedef olmuş; çadırına götürülmüş; kurtarılamayarak şehit olmuştur. Feridun Bey *Münşeat*'nda ise Miloş'un müslüman olmak istediğini ve padişaha gizli bir şey söyleyeceğini bildirerek Murad Bey'in yanına yaklaştığı, yeninde sakladığı hançerle padişahı kalbinden vurduğu yazılıdır. Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Barzam Kalesi komutanınca öldürülmesi olayından uyarlanmışa benzeyen bu mizansen, Osmanlı kaynaklarının her birinde az çok farklı yinelenmiştir. Yabancı kaynaklarda ise bir asilzade olan Miloş'un, görüşme talebenin kabul edilmesi üzerine maiyetiyle birlikte serbestçe otağa girdiği ve Murad Bey'in üzerine atıldığı, bu gafilane olayın unutulmaz bir ders olması nedeniyle, sonraki padişahların huzuruna çıkarılan elçilerin divan çavuşlarınca sımsıkı koltuklanmasının âdet olduğu anlatılır. Oysa elçilerin koltuklanarak huzura sokulmalarının Bizans sarayı protokolünden Osmanlı sarayına geçtiği biliniyor. Dimitri Kantemir, *Osmanlı Devletinin Yükseliş ve Çöküş Tarihi*'nde, Murad Bey'in savaş alanını gezerken yerdeki ölülerin çoğunun tüysüz delikanlılar olduğunu fark ederek nedenini sorduğunu, yanındaki verizin "Padişahım zaten zafer bundan dolayı bizim olmuştur!" demesi üzerine padişahın, savaş meydanında öldürüleceğine ilişkin o gece gördüğü rüyayı anlattığını, konuşanların padişah ve vezir olduklarını fark eden yaralı bir Hıristiyan Tribal askerinin hançerini Murad Bey'in karnına sapladığını nakleder. Murad Hüdavendigâr çadırında ecelle pençeleşirken henüz

savaşın devam ediyor olması ve Sırp Kralı Lazar'ın yakalanıp "mükabeleibilmisil" olarak öldürülmesi ve Şehzade Bayezid'in de muharebe meydanından çağrılarak otağda kendisine biat edilmesi, padişahın savaş bitmeden bir suikaste uğradığını göstermektedir.

Üstte: II. Mahmud'un cuma selamlığı.

Altta: Osmanlı padişahlarından I. Süleyman, İbrahim ve IV. Mehmed.

Aslında bilimsel kitaplardan çok roman yayıncılığında uzmanlaşmış olan Oğlak Yayınları'nın bu kitapta oldukça titiz bir çalışma yürütmekle birlikte, yine de dizin ve fotoğraflar konusunda zorlandığını belirtmeliyim. Her padişah için bir resim veya fotoğrafın kullanıldığı kitabın ilk baskısında yer alan fotoğrafların bazıları (örneğin gençlik fotoğrafı gibi) o padişahı anlatan tipik fotoğraflar değil. İkinci baskıda bunlar değiştirilerek yerine başka fotoğraflar konmak istenirken bazı fotoğraflar karışmış. Bu hata ancak üçüncü baskıda düzeltilmiş. Ama yine de bir bütün olarak fotoğraflar ve baskı kalitesinin "mülkün sultanları"nın ihtişamını çok iyi anlatan, kapaktaki III. Selim fotoğrafının kalitesinin çok altında kaldığını belirtmek isterim.

Dizinde ise aynı ismi taşıyan farklı kişilerin aynı madde altında toplanıp toplanmaması konusunda sorun olduğu görülüyor: Örneğin II. Murad'ın oğlu Mahmud'la, III. Mehmed'in oğlu Mahmud ayrı maddeler halinde yer alırken, Abdülmecid'in oğlu Burhaneddin'le, II. Abdülhamid'in oğlu Burhaneddin aynı "Burhaneddin Efendi (şehzade)" maddesi içine alınmış.

NOT DEFTERİ

Sütçü İmam ve Maraş'ın Kurtuluşu

13 Şubat tarihli *Hürriyet* gazetesinde yer alan "Kara Çarşaflı, Ezanlı Tören" başlıklı habere göre, Kahramanmaraş'ın 12 Şubat'taki kurtuluş yıldönümü kutlamaları "kara çarşaflı kadınlarla, cihat çağrısı yapan imam ve ezan okuyan müezzinlerin yer aldığı" temsili gösterilere sahne olmuş. FP'li belediye başkanının da yer aldığı düzenleme komitesinin organize ettiği törenlerde İmam-Hatipli öğrenciler şehrin Fransız işgalinden kurtuluşunu temsil eden gösteriler yapmış. Bu gösterilerden biri Sütçü İmam'ın yer aldığı camideki müezzinin ezan okumasıyla başlamış. Ezanın ardından Sütçü İmam çıkarak cemaati cihata çağırmış: "Bir din ölüyor. Ecdadımızdan devraldığımız bu topraklarda Fransız bayrağı dalgalanıyor. Sizi Allah adına, peygamber adına, Kuran adına cihata davet ediyorum" demiş. Bir diğer gösteride ise Fransız askerlerinin Müslüman Türk kadınlarını külliye çıkışında rahatsız etmeleri sahnelenmiş. Tamamen kara çarşaflara bürünmüş olan üç kadının Fransızlar tarafından taciz edilmeleri üzerine orada bulunan cemaat tarafından öldürülmeleri temsili olarak sunulmuş.

Aynı günkü *Sabah* gazetesindeki köşesinde, "Uzunoluk Camii imamı" Sütçü İmam'ı "1918-19 Malatyasında [Maraş olmalı!] Fransız işgaline yönelik halk direnişinin efsaneleşmiş ismi" olarak tanıtan Güngör Mengi, 31 Ekim günü Uzunoluk mahallesi çarşısında gezen Ermenilerin hamamdan çıkan bir kadının peçesini yırttığını ve olaya müdahale eden birkaç kişiyi vurduğunu, Sütçü İmam'ın ise dükkânından çıkarak Ermenilerden birini öldürdüğünü ve çıkan karışıklıktan istifade ederek kaçtığını anlatıyor.

Deniz Som ise 15 Şubat tarihli *Cumhuriyet*'te "11 Şubat'ta Cumhurbaşkanına gösterilen tablo büyük bir talihsizliktir. Maraş'ta oynatılan 'oyun'daki kadınların işgalci Fransızların tacizine uğramasının; Sütçü İmam olarak bilinen Müezzin Ali Efendi'nin halka 'Sizi Allah adına cihata davet ediyorum' diyerek tam ezan okunduğu sırada Fransızları öldürmesinin Maraş'ın kurtulmasıyla ilgisi yoktur" diyor.

Gazeteciler "bayram heyecanı"yla olsa gerek bazı sahneleri karıştırmış olsa da, bu tür temsili gösteriler Maraş'ta aslında her 12 Şubat'ta yapılmaktadır. Bu kez (28 Şubat sürecinin ardından) bir Hizbullah tasfiyesi süreci yaşanırken, üstelik Cumhurbaşkanının ve (daha da üstelik, Cumhurbaşkanının görev süresinin uzatılması gündemde olduğu için onun peşini bırakmayan) bir gazeteciler ordusunun huzurunda yapılınca dikkati çekmiş ve haber olmuştur.

Kara çarşaflı 'devlet töreni'

Milliyet, 13 Şubat 2000.

Savaşı yaşamış her kentin bir kurtuluş efsanesi vardır. Maraş'ın Fransız işgalinden kurtuluşuyla ilgili efsanelerde de iki olay öne çıkar: Birincisi, Ulucami'de bir cuma namazı vaktinde müezzinin "Kalede Fransız bayrağı dalgalanırken cuma namazı kılınamaz" sözlerinin ardından kaleye yürüyen cemaatin bayrağı indirmesi olayıdır. İkincisi ise Uzunoluk hamamından çıkan kadınların peçesini açmak isteyen Fransız askerlerine Sütçü İmam'ın ilk kurşunu sıkmasıdır.

Bu iki olay Maraş'ın "resmi tarih"inin en önemli noktalarıdır. Bu efsaneler, her kentte bir "kahraman"ın yaratıldığı ve bir anıtın dikildiği 1930'lu yıllarda yerleşmiştir (Sütçü İmam anıtı da 1936 tarihli). Görevim nedeniyle beş yılımı geçirdiğim Kahramanmaraş'ta -şimdi adına bir üniversite kurulan- Sütçü İmam'ın, mesleğinin sütçülük olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi edinememekle birlikte, imamlık yapmadığının herkes tarafından bilindiğini gözlemledim; kurşun atıp atmadığı konusunda ise rivayetler muhtelifti.

Âkif Ulusayar

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 8.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 16.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 8.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabına borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

ÖĞRENCİLER İÇİN
ÖZEL ABONE KAMPANYASI

% 25 İndirim

6 aylık 8.000.000.-TL yerine 6.000.000.-TL
1 yıllık 16.000.000.-TL yerine 12.000.000.-TL

Üniversite öğrencileri arasında bir tarih araştırması yarışması düzenliyoruz.
Yarışma süresince öğrencilerin dergimizi daha kolay takip edebilmeleri için indirimli abone kampanyası başlattık.

TOPLUMSAL
TARİH

ÖĞRENCİLER İÇİN İNDİRİMLİ ABONE FORMU

6 sayı: 6.000.000.-TL.
12 sayı: 12.000.000.-TL
Fiyatlar 30 Haziran 2000 tarihine kadar geçerlidir.
(Abone bedellerine gönderi ücreti dahildir.)

Adı Soyadı: .....
.....
Adres: .....
.....
.....
Posta kodu: .....
Şehir: .....
Tel: .....
e-posta: .....
Okul: .....
Fakülte/Bölüm: .....
Sınıf: .....

☐ Altı aylık ☐ Yıllık

Abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz:

☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diners Club

Kredi Kartı No: | | | | | | | | | | | | | | | | |
Geçerlilik Tarihi: | | / | | |
Kart Sahibi: .....
İmza: .....

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi
80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (212) 227 37 33-34 Faks: (212) 227 37 32

...leştiri dergisi

virgül,

Kitaplar yayımlandıktan
sonra da kaybolabilir,
unutulabilirler...
Bir kitap,
süreklilik içinde,
kendinden öncekilerle
birlikte varolur. Virgül'ün
hedeflerinden biri de
kitapların yalnız kalmasını
önlemek, aralarında
bağlantılar
kurulmasını
sağlamak:
Kitapların
birbirleriyle
konuşması.
Tarihten
doğa bilimleri
ve teknolojiye,
edebiyattan
antropolojiye,
felsefeden
folklora,
polisiyeden
psikiyatriye
yayın dünyasının
her alanı Virgül'de

virgül,
her ayın ilk günü tüm kitapçı
ve bayilerde...

Toplum ve Bilim

SAYI 83 KIŞ 1999/2000

Osmanlı: Muktedirler ve Mâdunlar

Necmi Erdoğan Devleti İdare Etmek: Mâduniyet ve Düzenbazlık • *Boğaç Ergene* Mâduniyet Okulu, Post-Kolonyal Eleştiri ve Bilgi-Özne Sorunu • *Ahmet Yaşar Ocak* Osmanlı Mehdici Hareketlerinin İdeolojik Arkaplanı • *Cengiz Kırlı* Kahvehaneler ve Hafiyeler: Osmanlı'da Sosyal Kontrol • *Donald Quataert* Maden İşçilerinin Hayatı: 1870-1920 • *Fikret Yılmaz* 16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırları • *Nadir Özbek* Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım: 1839-1918 • *Şevket Pamuk* Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış • *Onur Yıldırım* Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826 • *Selçuk Akşin Somel* Osmanlı Modernleşme Döneminde Periferik Nüfus Grupları • *Marc David Baer* Yahudilerin Osmanlı'daki Nüfuzlarını Yitirmeleri • *Fikret Adanır* 1945 Sonrası Balkan Tarih Yazıcılığında Osmanlı • *Yonca Köksal* Tanzimat Döneminde Bulgaristan • *Cenk Reyhan* Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi • *Tülay Artan* Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı • *Kaan Durukan* Osmanlı Araştırmalarında Bazı Yeni Açılımlar • *Arus Yumul* Osmanlı'nın İlk Anayasası • *Oktay Özel* 13. Türk Tarih Kongresi

Birikim Yayınları

İstanik Caddesi 64/11, Yenişehir 06640 Ankara Tel. (0312) 425 36 00 Fax: (0312) 425 18 15 • e-mail: toplumbilim@iletisim.com.tr

Yıl 1867. Aylardan Kasım. Cevdet Bey, Osmanlı Bankası'na çalışmak üzere müracaat etti. Kendisinden bir fotoğraf istediler. O fotoğraf, o gün bugündür Osmanlı Bankası arşivlerinde yaşıyor. Tıpkı, diğer personel ve müşterilerimizinki gibi. Çünkü biz, bir kurumu yaşatan en büyük gücün insan olduğuna inanıyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır

www.osmanli.com.tr

V
NİSAN 2000
76
FİYATI: 2.500.000 TL
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 200004

TOPLUMSAL TARİH

Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi

Çanakkale Hatırası Albümü

Çocuklara Rehber Dergisinin İmtiyaz Belgeleri

Cemiyet Mahkûmu Muhacir Türklerin Mübadeleleri

Gençler Tarih Yazıyor: Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması

Mübadeleye Dair Gizli Kalmış Bir Arşiv

80 Yıl Önce: TBMM'nin Açılışı

Yavuz Geliyor Yavuz...

gençler tarih yazıyor

TOPLUMSAL TARİH

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

ÖDÜLLER

Birinciye:
200.000.000 TL.
İkinciye:
150.000.000 TL.
Üçüncüye:
100.000.000 TL.

İlk beş dereceye giren öğrencilerin araştırmalarının Toplumsal Tarih dergisinde yayımlanmasının yanı sıra dergi aboneliği ve kitap armağanları.

YARIŞMA TAKVİMİ

Son başvuru tarihi:
31 Mayıs 2000
Araştırma teslim tarihi:
20 Ekim 2000
Sonuçların açıklanması:
1 Aralık 2000

AYRINTILI BİLGİ, BROŞÜR VE BAŞVURU FORMU İÇİN:

Toplumsal Tarih Dergisi, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, Beşiktaş 80700 İstanbul

TARİH VAKFI

Tel: 0212 227 37 33
Faks: 0212 227 37 3
www.tarihvakfi.org.tr
toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.t

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

23 Nisan şimdi daha çok "Çocuk Bayramı" olarak hatırlanıyor. Bayramın kaynağı olarak söylenenler de Atatürk'ün Meclis'in açılışında bugünü çocuklara bayram olarak hediye ettiği şeklindedir. Necdet Sakaoğlu, 1998 Nisan'ında çıkan 52. sayımızda yer alan "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın Tarihinden" başlıklı makalesinde, zihinlere yerleşmiş genel kanının aksine, bugünün ancak 1929 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çabalarıyla "Çocuk Bayramı"na dönüştüğünü işlemişti.

Önemli olayların beşli yada onlu yıldönümlerine özel bir önem verilir. Biz de 80. yıldönümünde Meclisin açılışına dergimizde özel bir yer verdik. Ahmet Demirel, bilinen anma yazılarından biraz daha farklı içerikte bir yazı hazırladı. O dönemde yaşayanların anılarına dayanarak 1920'lerin Ankara'sı Ahmet Demirel'in kaleminde daha anlaşılır ve daha yakın hale geldi. Aynı konu kapsamında değerlendirilebilecek başka bir makale ise Oktay Gökdemir tarafından hazırlandı. Gökdemir, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri'nden TBMM'ye giden yolu çizdi.

İçerikleri ve uzunluklarıyla bu sayıda başka bir dosyaymış gibi görünen zırhlı yazılarınmsa ilginizi çekeceğini umuyoruz. Alman donanmasında *Goeben*, Osmanlı donanmasında *Yavuz* adlarıyla bilinen zırhlının tarihini Hasan Ersel, tüm yönleriyle kaleme aldı. Türk denizcilik tarihinde heybetiyle önemli bir yer tutan *Yavuz* zırhlısının ardından, İlhan Ekinci tarafından hazırlanan başka bir zırhlı makalesi geliyor. Ekinci, hafızalarımızda daha çok Eisenstein'ın filmiyle yer etmiş olan Potemkin zırhlısının gerçek hikâyesini ve olayların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yankılarını yazdı.

Türk-Yunan nüfus mübadelesi tarihimizin önemli konularından biridir. Yunanistan'da bu alanda çalışan birçok kuruluş bulunmasına ve çok kapsamlı araştırmalar yapılmış olmasına karşın, Türkiye'de mübadele konusu yeterince işlenmemiştir. Bir vakfa veya araştırma kuruluşuna dönüşmesini umduğumuz Büyük Mübadele Çocukları adlı yeni bir girişimi saymazsak, mübadillerin de bu konuya geçmişte yeterince sahip çıktıklarını söyleyemeyiz. Bu sayımızda yer alan, Nükhet Adıyeke'nin Mübadeleye dair bilinmeyen bir arşiv hakkındaki yazısını bu konuyu araştıranlar için önemli olacağını düşünüyoruz.

Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması'na bu sayıda iki sayfa yer ayırdık. Yarışmaya katılmak isteyen öğrencilerden gelen soruları yanıtlarıyla vererek, aynı soruları soranların da ihtiyaçlarını gidermeye çalıştık. Başvuru formlarının dağıtımını bu sayımızla birlikte yaptık. "Gençler Tarih Yazıyor" sloganlı afişlerimizi yakında kitapçılarda, üniversitelerin ilgili bölümlerinde ve ulaşabildiğimiz her yerde görebileceksiniz.

Gelecek sayıda görüşmek üzere...

OSMAN KÖKER

TBMM Birinci Dönem mebuslarından bir grup. *Erzurum mebusu ve TBMM Başkanvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in (önde solda) oğlu Mehmet Ulaş'tan temin edilmiştir.*

Aylık Dergi
Nisan 2000 Sayı: 76 Cilt: 13
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Nurettin Pirim
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Özgür Güleç
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 8.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 16.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 8.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

80. Yıldönümünde Birinci Meclis 4
Ahmet Demirel 23 Nisan 1920'de açılan meclisin ilk günlerini, binasını, memurlarını ve 1920'lerin Ankara'sını Birinci Meclis mebuslarının anılarına başvurarak aktarıyor.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 13
Oktay Gökdemir Cumhuriyet'ten önce yerel sivil direnişin örgütlenişini ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin milli iradeyi etkin kılmalarıyla Birinci Meclise giden yolda üstlendikleri rolü anlatıyor.

Mübadeleye Dair Gizli Kalmış Bir Arşiv 17
A. Nükhet Adıyeke Türk-Yunan nüfus mübadelesi sırasında Türkiye'ye gelen Müslüman cemaate ait kayıtlardan oluşan ve bugüne kadar gizli kalmış bir arşivi gün ışığına çıkarıyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 21
Uğur Tanyeli: Zihniyet Arkeolojisi
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Uğur Tanyeli'nin konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 24
Yavuz Selim Karakışla Çocuklara Rehber *Dergisine imtiyaz verilmesine ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden 1896 tarihli belgeler sunuyor.*

Yavuz Geliyor Yavuz... 28
Hasan Ersel Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmesine vesile olan ve 1973 yılına dek Türk donanmasında hizmet veren Yavuz *zırhlısının yaşamöyküsünü anlatan makalesinde, Türk denizcilik tarihinde önemli görevlerde bulunmuş diğer gemiler hakkında da bilgi veriyor.*

Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi 40
İlhan Ekinci 1905 yılında Karadeniz'de seyretmekte olan Potemkin zırhlısında çıkan isyanı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu isyanı nasıl izlediğini ve aldığı tedbirleri aktarıyor.

EPHEMERA 50
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda Harb-i Umumi Çanakkale Hatırası *albümü yer alıyor.*

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması Gençler Tarih Yazıyor 52

Dergimizin üniversite öğrencileri arasında düzenlediği yarışma hakkında yeni gelişmeler ve yarışmaya katılmayı düşünen öğrencilerden gelen soruların yanıtları.

KİTABİYAT 54

Birinci Meclis

Mete Tunçay Sabancı Üniversitesi tarafından yayınlanan, Cemil Koçak'ın editörlüğünü yaptığı Birinci Meclis *adlı kitabı değerlendiriyor.*

Sovyet Mahkûmu Muhacir Türklerin Mücadelesi 56

Ömer Özcan Ahmet Temir'in Altmış Yıl Almanya *adlı kitabını değerlendirirken İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyetlerden Nazi Almanyası saflarına katılan Türkleri ele alıyor.*

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN 63

Anschluss: 62 Yıl Önce

Avusturya'nın 1938'de Almanya tarafından yutulmasına ilişkin Mete Tunçay'ın koleksiyonundan bir Nazi propangadası kartpostalı.

NOT DEFTERİ 64

Ali Birinci'nin geçen sayımızda yayımlanan iki makale hakkındaki mektubu ve Tarih Vakfı'nın nisan ayı içinde yapılacak kültür gezileri ve Osmanlıca seminerleri hakkında duyurusu.

80. Yıldönümünde Birinci Meclis

AHMET DEMİREL

23 Nisan 2000, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının 80. yıldönümü. Bu yazıda, meclisin nasıl açıldığını, nasıl bir binada toplandığını, milletvekilleri ve meclis memurlarının hangi koşullar altında çalıştıklarını, yeme-içme, yatma sorunlarını nasıl giderdiklerini, kılık-kıyafetlerinin nasıl olduğunu, neler düşündüklerini, o dönemi yaşayanların anılarına başvurarak aktarıyoruz.

Önemli olayları beşli, onlu yıldönümlerinde anmak âdettendir. Hele 25, 50, 75 gibi çeyrek yüzyıllık dilimler söz konusu olduğunda bu türden anmalara ayrı bir özen gösterilir. 23 Nisan 2000 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminin açılışının 80. yıldönümü. Bilebildiğim kadarıyla, 80. yıl için herhangi bir anma töreni hazırlığı yok. Türk parlamento yaşamında çok özel bir yeri olan Birinci Meclis'in açılışı için geçmişte de özel anma günleri pek düzenlenmemişti. Hatırladıklarım, meclisin 25. yıldönümünde (1945) Meclis Kâtib-i Umumisi Veysel Genya tarafından hazırlanıp *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümü Anış* adıyla yayımlanan ve son derece değerli bilgiler içeren albüm ile 50. yıldönümünde (1970) TBMM Başkanlığı'nca düzenlenen ve o tarihte hayatta olan 13 milletvekilinin de davet edildiği törenden ibaret. Bu törende yapılan konuşmalarla, hayatta olan milletvekilleri, meclis memurları ve gazetecilerin görüş ve anıları Nurettin Can Gülekli ve Rıza Onaran tarafından derlenip, 1973'te *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü* adıyla yayımlanmıştı. Topu topu iki kitap ve 1970'te Ankara'da yapılan sade bir tören.

Gerçi 23 Nisan günü öteden beri bir ulusal bayram olarak kutlanmaktadır, ama bu bayramın başına gelenler de uzun bir yazı oluşturabilecek cinstendir. Burada, bu bayramın Birinci Meclis'le olan bağlantısının zamanla hafızalardan silindiğini söylemek sanırım yanlış olmaz.

Oysa çok zor koşullar altında toplanan ve bir yandan Meclis Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte Kurtuluş Savaşı'nı yönetip başarıya ulaştıran, bir yandan da art arda yaptığı yasal düzenlemelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan Birinci Meclis bunun çok ötesinde, daha farklı bir ilgiyi fazlasıyla hak ediyor.

Birinci Meclis'e karşı uzun süre ilgisiz kalınmasının temel nedeni, kanımca, bu meclisin muhalefetli bir meclis olması ve içinde barındırdığı muhalefetin, uzun süre, -özellikle de tek parti döneminde- olduğundan farklı bir biçimde gösterilip makbul bulunmamasıydı. Bir başka deyişle, Birinci Meclis'in havası, tek parti döneminin koşullarına uygun düşmüyordu ve buna bağlı olarak, beşli ve onlu yıldönümlerinde anma günleri ihmal edildi. Bu ilgisizliğin, tek parti döneminin sona ermesinden sonra da önemli ölçüde devam ettiğini de belirtmek gerekir. 1970'te yapılan anma töreninde İsmet İnönü'nün söylemiş olduğu şu sözler oldukça anlamlıdır:

> Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1920'de açılmasının 50'nci yılını kutlamak fikri çok değerli bir düşünüş ve *buluş* olmuştur.[1]

Sadece anma günleri değil, Tarık Zafer Tunaya, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve daha birkaç akademisyenin yazdığı makaleler bir yana bırakılırsa, uzun süre, önemli bilimsel çalışmalar da yapılmadı. Bununla birlikte, 1980'de meclis gizli toplantı tutanaklarının da yayımlanması konuyla ilgili çalışmaların sayısını artırdı. İzleyen yıllarda yapılan bilimsel çalışmalarla, Birinci Meclis ve dönemin askeri ve siyasi yönleri çok boyutlu olarak incelendi. Bunları burada bir kez daha ele almak yerine, bu yazıda, sadece, meclisin nasıl açıldığını, nasıl bir binada toplandığını, milletvekilleri ve meclis memurlarının hangi koşullar altında çalıştıklarını, yeme-içme, yatma sorunlarını nasıl giderdiklerini, kılık-kıyafetlerinin nasıl olduğunu, neler düşündüklerini, o dönemi yaşayanların anılarına başvurarak aktarmak istiyorum.

MECLİS'İN AÇILIŞI

23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak toplanan Birinci Meclis'in açılış günü aslında 22 Nisan olarak düşünülmüştü. Bununla birlikte 22 Nisan'ın perşembe, buna karşılık 23 Nisan'ın cuma gününe denk gelmesi, açılış gününün 23 Nisan olarak değiştirilmesine yol açtı. Saruhan mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey, meclisin açılışındaki bu tarih değişikliğinin nedenini açıklarken, İstanbul'daki Damat Ferit Paşa hükümetinin Ankara aleyhinde başlattığı dine dayalı karalama kampanyasının etkili olduğunu belirtir ve sözlerini şöyle sürdürür:

> Halbuki Ankara'da vatan ve milletin halas ve istiklali gayesi etrafında toplanan zevat din ve imandan tecerrüt etmiş kimseler değildi. Onların içinde hakiki din âlimleri de bulunduktan başka milletin halas ve istiklaline elbette din ve şeriatın dahi düşmanların ayakları altında zelil ve perişan edilmekten kurtarılması hususu da vardı. Dine hizmet ve riayet bahsinde dahi en büyük hürmet mevkii elbette Ankara'da toplanan fedakarlar tarafında idi. İngilizlerle Yunanlıların lehine milleti boğmaya, parçalamaya, mahvetmeye alet olanların dini ağızlarına almaları bile dünyanın en sefil alçaklığı idi. Hakikat bu merkezde iken İstanbul'un olanca redaeti ile Ankara aleyhine milletin mukaddesatını tahrik vesilesi yapmasına karşı Ankara'nın dahi layık ve lazım olduğu veçhile mukabele etmesi zarureti hasıl olmuştur. Bu cümleden olarak meclisin açılışı günü Perşembeden Cumaya geçirilerek evvela Hacı Bayram camiinde Cuma namazının edası ve oradan da o büyük cemaatla meclise gidilerek ruhani bir hava içinde açılış merasiminin icrasına karar verilmişti.[2]

Gerçekten de Meclis, 23 Nisan günü büyük bir dini törenin ardından açılmıştı. Açılış töreniyle ilgili olarak sözü Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey ile Antalya mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'e bırakıyorum. Kılıç Ali Bey, o günü şöyle tasvir ediyor:

Meclisin açılış günü Hacıbayram Camii'nde kılınan cuma namazı sonrası mebuslar Meclise giderken.
***Cephelerden Kurtuluş Savaşına İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1992.**

> Meclisin açıldığı 23 Nisan Cuma günü Ankara şehri, o zamana kadar görmediği, bilmediği, alışamadığı cidden tarihi bir vakaya sahne olmuştu. Memleketin her tarafından seçilerek arka arkaya gelen mebuslarla İstanbul'dan kaçabilen mebuslar, bütün hükümet memurları, Ankara halkı, Hacı Bayram Veli Camiinde toplanıp Cuma namazım kıldıktan sonra o günün âdet ve icabına uyarak ellerinde sancaklarla Meclisin önüne gelmişler ve kapı önünde dualar okunduktan, kurbanlar kesildikten sonra üzerinde ayetler ve hadisler yazılı sancakları Meclisin kürsüsü üzerine koyarak dualar ettikten sonra muvakkat reisliğe mebusların en yaşlısı olan Sinop Mebusu Şerif Bey'i seçmişlerdi.[3]

Hamdullah Suphi Bey'in izlenimleri ise şöyle:

> Ankara'da son mücadeleyi idare edecek Halk Meclisi açıldığı gün, Hacı Bayramı Veli Camiinde büyük cemaatle kılınmış bir namaz vardır. O namazdan çıkıp Meclise doğru gidenleri ben yolun bir kenarına çekilerek seyrettim. Şeyhler, kırçıl tüylerle örtülü göğüslerini gösteren gömlekleri açık, ellerinde teberler, üstünde yırtık bayraklara yazılmış ayetlerle, tehlil ve tekbir getiriyorlar. Kendime soruyorum, acaba bugün büyük bir cenaze mi kaldırıyoruz? Yoksa, bu, bir bayram gününün, yeni bir devri müjdeleyen başlangıcı mıdır?[4]

Açılışta, din unsuruna bu kadar önem verilmiş olması, Edirne mebusu Kazım Karabekir'in yıllar sonra yazacağı hatıralarında eleştiri konusu yapılmıştır. Karabekir şöyle diyor:

> Tarihimizde bu kadar koyu bir taassuplu dini merasimle hiçbir meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu muazzam ihtifaller acaba yer yer başlayan ayaklanmalara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü. Ne olursa olsun inançla taassubu Milli Meclis'in başlangıcı gününden ayırmak daha ihtiyatlı olurdu. Yani ne Cuma gününü seçmeye ve ne de bu kadar velveleye lüzum yoktu. Güzel bir dua daha iyi tesir yapardı. Gösterilen bu taassubun devamı mümkün olamayacağından aksi tesiri daha tehlikeli olabilir. Milli Meclis 23 Nisan Cuma günü pek dindarane, daha doğrusu pek dervişane bir merasimle açılıyor.[5]

MECLİS BİNASI

Ankara o günlerde viran bir kasaba, ıssız ve fakir bir yayladır. Hamdullah Suphi Tanrı-

Üstte: Meclisin açılış günü yapılan tören.
Cephelerden Kurtuluş Savaşına İmparatorluktan Cumhuriyete.

Altta: Meclis binasının Ulus yönünden görünüşü, 1921.
***Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 1998.**

över, o günlerde yeni bir mücadeleye girişildiğini, karşımızda muzaffer bir dünyanın olduğunu, bizim ise yalnız olup 23 yılda beşinci kez savaşa girdiğimizi belirtir ve altında barındıkları çatının penceresinden bu düşüncelerle boşluğu seyrettiğini yazar.[6] Altında barınılan çatı TBMM binasıdır. Bu, insan zihninin sadeliğin tanımı konusunda, götürülebileceği en uç ölçüde sade bir bina. İttihat ve Terakki'ye ait bir kulüp binası olarak yapımına başlanmış, ama henüz tamamlanmadan TBMM binasına dönüştürülmüş, üzerinde kiremitleri bile olmayan bir bina. Hakkari mebusu Mazhar Müfit Kansu'nun aktardığına göre, Ankara halkı evlerinin kiremitlerini sökerek getirmiş, binanın üstü böyle örtülebilmişti.[7]

Birçok anı kitabında bu binanın tasviri yapılmıştır. Biz burada sözü Kılıç Ali'ye bırakalım:

> Birinci Büyük Millet Meclisi, mütevazı bir şekilde İstasyon Caddesinin şehre mülâki olduğu bir noktada, etrafı alçak duvarlarla çevrilmiş, vaktiyle İttihat ve Terakki Merkezi olarak inşa edilmiş, o zamanın en iyi binalarından sayılan kâgir bir katlı bir binada toplanmıştı. Bu binanın iki giriş kapısı vardı. Biri şehir, diğeri de İstasyon tarafında idi. Bu her iki kapıyı birbirine bağlayan uzun fakat uzunluğuna göre dar bir koridoru vardı ki bu koridorun şe-

bir tarafındaki kısmında namaz kılmak için bir mescit, Meclis Reisi'nin küçük bir makam odası, bunun karşısında daha büyücek bir salon (burada, Reis Paşa misafirlerini kabul eder, mebuslarla burada hasbıhal ederdi). Diğer odalarda da yaverler, ziyaretçiler otururlardı. Koridorun İstasyon cihetindeki odalar da Meclis Başkâtibi'nin, zabıt kâtiplerinin ve encümenlerin içtima odalarıydı. Koridorun tam ortasındaki oldukça büyük salon, Meclis'in içtima salonuydu. Bunun karşısındaki bir küçük salonda da encümenler, şubeler içtima eder ve bu salonun cadde üstündeki balkonundan, merasim günlerinde, Reis ve mebuslar tarafından halk selamlanırdı. Meclisin içtima salonu çok mütevazı bir haldeydi. Salona sağ ve soldan iki kapıdan girilirdi. Mebuslar, siyaha boyanmış iki kişilik kapaklı mektep sıralarında otururlardı. Salonun iki kapısının ortasında büyük bir camekan vardı. Bu camekanın tam karşısında da Riyaset Makamı, kâtipler ve hatipler kürsüsü yer alırdı. Toplantı salonu şu surette taksim edilmişti: Riyaset kürsüsünün sağ tarafındaki sıralarda muhalifler, sol tarafında muvafıklar ve bu her iki tarafın tam ortasında mutedil'er otururlardı ki bazen sağ ve sol birbirine girdiği zaman ortadaki mutedillerin aracılıkları pek faydalı oluyordu.
Salonun tam orta tavanında Artvin'den hediye olarak gönderilmiş muazzam kristal bir avize asılıydı. O zaman elektrik olmadığı için, bu avize bir süs olarak kalır, meclisin gece içtimaları daima kahvehanelerde kullanılan petrol lambalarının ışığı altında yapılırdı.[8]

Erzincan mebusu Hüseyin (Aksu) Bey elektrik bulunmadığı gibi, lüks lambasının da olmadığını, aydınlanma sorununun 15 mumluk gaz lambalarıyla giderildiğini, zabıtları tutan kâtiplerin önlerine geceleri birer mum dikildiğini aktarır.[9] Isınma sorunu ise Meclis'te memur olarak çalışan Ellatun Cem Güney'in belirttiği üzere, toplantı salonunda iri gövdeli bir odun sobasıyla, odalarda ise küçük sac sobalarla çözülmeye çalışılmıştı.[10]

MECLİS'İN ÜYE SAYISI VE İLK TOPLANTIDA HAZIR BULUNAN MEBUSLAR

Birinci Meclis iki ayrı seçimle gelen mebuslardan oluşuyordu. 1920 yılı içinde bu meclis için yeni seçimler yapılmıştı, ama İstanbul'daki son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın üyeleri de Ankara'daki meclise doğrudan kabul edilmişlerdi. Toplam olarak 437 mebusa TBMM tarafından birer sicil numarası verilmiştir. Bu sayının içine, seçildiği halde hiçbir toplantıya katılmadan mebusluktan istifa edenler de 1922 yılına kadar uzanan ara seçimler sonucunda seçilenler de dahildir. 437 mebusun 349'u 1920 seçimleri ve daha sonraki yıllarda yapılan ara seçimler sonucu seçilmiştir. 88'i ise Meclis-i Mebusan üyesi olup, yeni bir seçime girmeden doğrudan TBMM'ye kabul edilenlerdir. Meclis'in son toplantısını yaptığı 16 Nisan 1923 günü, mebusluk sıfatı sürmekte olanların sayısı 337'dir.[11]

23 Nisan 1920 tarihli ilk toplantıda yoklama yapılmamış olduğu için TBMM'nin kaç mebusla açıldığı sorusu tutanaklara bakılarak cevaplandırılabilecek bir soru değildir. İlk toplantıya katılan mebus sayısı konusunda farklı kaynaklarda değişik sayılardan söz edilmektedir. Fahri Belen ve Suna Kili, 24 Nisan 1920'de yapılan Meclis Başkanlığı seçiminde 120 mebusun oy kullandığı gerçeğinden yola çıkarak, ilk günkü toplantıda da 120 mebus olduğunu belirtmektedirler.[12] Elimizde, ilk günkü toplantıya, ikinci günkü toplantıda oy kullanan sayıda mebusun katıldığını doğrulayan herhangi bir kanıt yok.

Bir de açılış toplantısında 115 mebusun hazır bulunduğundan söz edenler vardır. Bu 115 sayısı, ilginç bir biçimde, 112'ye de dönüştürülmüştür! 115 sayısının öncüsü, saptayabildiğim kadarıyla, *Öğüt* gazetesi muhabiri Enver Behnan Şapolyo'dur. Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi* (İstanbul, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1967), adlı kitabında ilk celseye 115 kişinin katıldığını ve 50'sinin kalpaklı, 41'inin fesli ve 24'ünün ise sarıklı olduğunu saptadığını belirtir (s. 99). Oysa, aynı Şapolyo, Büyük Millet Meclisi'nin 50. Yıldönümü münasebetiyle anılarını anlatırken, Meclis'in ilk toplantısına katılmadığını, Ankara'ya 10 Ekim 1920'de geldiğini belirtmiştir![13]

Hakkari Mebusu Mazhar Müfit Bey (Kansu) ise anılarının "Büyük Millet Meclisi'nin Açılması" başlıklı bölümünün hemen girişinde "Resmi küşatta (açılışta) ben Ankara'ya gelmek üzere Beyrut'tan hareket etmiş ve binaenaleyh Ankara'da bulunamamıştım" demekte, ama bir sayfa sonra şöyle bir tespit yapmaktadır:

Meclis salonunun tavanında Artvin'den hediye olarak gönderilmiş kristal bir avize asılıydı. Ancak o zaman elektrik olmadığı için, bu avize bir süs olarak kalır, gece oturumları gaz lambalarının ışığı altında yapılırdı.
Once upon a time, Ankara, **(fotoğraflar: Ozan Sağdıç), Ankara, ty.**

İlk Meclis binası şimdi Kurtuluş Savaşı Müzesi olarak kullanılıyor. ***Ankara,*** **Kültür Bakanlığı yay. Ankara, 1992.**

> Mebusların adedi, ilk açılışta 115 olup, Meclis'te bizzat merak ederek saydım, 50 mebus kalpaklı ve 41 mebus fesli ve 21 mebus sarıklı idi.[14]

Biri mebus, öteki gazeteci, iki kişi, kendi yaptıkları sayımlara dayanarak 115 sayısını veriyorlar, ama bir yandan da, ilk günkü toplantı sırasında Ankara'da olmadıklarını da söylüyorlar. Kısacası, sayımı kimin yaptığı meçhul; ama 115 sayısını veren bu iki kişinin yapmadıkları kesin. Şapolyo'nun kitabı 1967'de, Kansu'nun kitabı ise 1968'de yayımlandı. Tarihlere bakılırsa, Kansu'nun, Şapolyo'nun vermiş olduğu sayıları kullanmış olduğu akla geliyor. Ama mesele burada bitmiyor: Kalpaklı, fesli ve sarıklı mebusların toplamı Şapolyo'da 115 iken, bu sayı Kansu'da aslında 115 değil 112 ediyor (sarıklıların sayısını 24 yerine 21 olarak "saptandığı" için, ama Kansu buna rağmen toplamın 115 olduğu konusunda ısrarlı.)

Kansu'daki bu toplama hatasının farkına varan Abdurrahman Dilipak ise, bildiğim kadarıyla, hiçbir kaynakta ilk toplantıda 112 kişinin hazır bulunduğuna dair bir ibare bulunmazken, Kansu'nun toplama hatasını (veya Şapolyo'nun sayılarını yanlış aktarma hatasını) düzeltip şunları söylemektedir:

> ...meclisin ilk toplantısına 112 milletvekili katıldı. Bunların 50'si kalpaklı, 41'i fesli, 21'i sarıklıydı.[15]

İlk gün yoklama yapılmamış olmakla birlikte, 1923'te eski Türkçe harflerle yayımlanan *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bir Tarihçe ve Aza-yı Kiramın Tasvirlerini Muhtevi Albüm*'de mebusların meclise katıldıkları tarihlere yer verilmiştir. Ama bu albümde sadece yayın tarihinde mebusluk sıfatı sürmekte olanlara yer verilmiştir (338 kişi). Albümde verilen bazı tarihler yanlıştır. Ayrıca albümde yer verilmeyen mebusların bazıları ilk toplantıya katılmamıştır. Böyle olunca, bu albüm de, kendi başına, ilk günkü toplantıda Meclis'te kaç kişinin olduğu sorusunu cevaplandırmamızı sağlamıyor. Benim bu albümdeki bilgileri tutanaklarla karşılaştırarak varmış olduğum sonuca göre, ilk toplantıda en az 127 mebus vardı.

MECLİS'TEKİ GÖRÜŞMELER VE TUTANAKLARIN TUTULMASI

Birinci Meclis çok canlı bir tartışma ortamına sahne olmuştur. Meclis, yasama yetkisinin yanı sıra, yürütme ve hatta yargı yetkilerini de elinde bulunduruyordu. Ayrıca toplumun bütün kesimlerinin Meclis'te temsilcisi vardı. Böyle olunca, doğal olarak, en önemli konulardan, teferruata ait olup önemsiz görülebilecek konulara kadar her konu Meclis'te yoğun olarak tartışılmıştır. İsmet İnönü, 1970'te, 50 sene öncesine bakarak şunları söyler:

> Birinci Büyük Millet Meclisinin temel mevzuatı kendine göredir. Tedbirleri ve fedakarlıkları kendine göredir. Sinirlerin daimi olarak gergin bulunduğu bir hayattır, o zamanki hayat. Meclis'te tartışmaların özü tekrar bulunamaz, heyecanı ölçülemez, faydalı veya hırçın ve zararlı olduğu seçilemez. Ama hepsi bugün ele geçip incelense ilginç ve kendine göre değerli bulunur.[16]

Sonuçta bugün elimizde 29'u açık toplantılara, 4'ü de gizli toplantılara ait olmak üzere Birinci Meclis'e ait toplam 33 ciltlik bir tutanak demeti var. Oldukça da iyi tutulmuş tutanaklar bunlar. Ses veya görüntü alma cihazlarının olmadığı 1920'nin teknolojik koşulları göz önüne alındığında hemen akla şu soru geliyor: "Bu kadar yoğun tartışmalara sahne olan bu meclisin tutanakları nasıl tutulabilmişti? Bu sorunun cevabını Birinci Meclis'te tutanakları temize çekme görevi ile memur olarak çalışan o yılların lise öğrencisi Hıfzı Veldet Velidedeoğlu çok güzel bir biçimde aktarmaktadır. Sözü kendisine bırakalım:

> Mecliste genel kurul görüşmeleri başlamadan önce, tutanak kâtibi arkadaşlarımız, milletvekillerinin konuşma kürsüsü önünde bulunan yerlerinde -sırtları bu kürsüye, yüzleri salona dönük olarak- otururlar, grup şefi arkalarında ayakta beklerdi. Görüşmeler başlayınca tutanaklar şöyle tutulurdu. Konuşmacıların söylediklerini tek kişi zapt edemeyeceği için, on beş kişilik tutanak kâtipleri kurulu, birer şefin yönetiminde, beşerden üç gruba ayrılmıştı. Bu beş kâtipten biri yedekti. Dört kişilik grup oturur, konuşmacı söze başlayınca tutanak şefi elindeki kalemle en sağdaki kâtibin omzuna dokunur (O zaman yazı sağdan sola doğruydu), konuşmacının sözlerinden o kâtibin belleğinde tutabileceği kadar bir zaman geçince onun solundakinin omzuna, daha sonra ötekine dokunur, en soldakinden sonra yeniden en sağdakinin arkasına gelir ve görüşmeler süresince bu iş böyle yinelenirdi. Omzuna dokunulan kâtip, konuşmacının sözlerini -cümle başı veya cümle sonu olduğuna bakmaksızın- hemen duyduğu yerden yazmaya başlar, kendisine yeniden sıra gelip omzuna vuruluncaya değin, belleğinde tutabildiği sözleri önündeki kâğıda döker, yeniden omzuna vurulunca, yazmakta olduğu satırı hemen olduğu yerde kesip alt satıra geçerek konuşmacının o anda konuştuğu yerden yazmaya başlardı.
> Kalem odasına (yani büroya) gidilip kâğıtlar yan yana konduğu zaman her satırda yazılanlar birbiri hizasına getirilerek konuşmacının sözlerinin tümü meydana çıkarılıp ayrı bir kâğıda temize çekilirdi. Buna "zaptın tevhidi" (tutanağın birleştirilmesi) denilirdi.
> Zabıt grupları her on beş veya yirmi dakikada bir nöbet değiştirerek, büroya dönüp "tevhid"i yaparlar, süre dolunca yeniden salona gelerek nöbet değiştirirlerdi. Meclis görüşmelerinin gece yarılarına değin sürdüğü günler "tevhid" işi de, kimi zaman, sabahlara kadar sürerdi.[17]

Başarılı bir şefin yönetiminde orkestra gibi çalışan bir ekip. Bugünün işinin yarına bırakılmaması ve tutanakların günü gününe "tevhid" edilmesi

sayesinde tutanaklar bugüne ulaşabildi. Gizli toplantıların tutanaklarını ise mebuslar tutarlardı. Acaba onlar da mı aynı yöntemle çalışıyorlardı? Bilemiyoruz...

ANKARA'NIN GÜNLÜK YAŞAMINDAN KESİTLER

O günlerin Ankara'sında yatacak bir yer bulmak en önemli sorunlardan biriydi. Ankara'ya gelen milletvekilleri nerede barındırılacaklardı? Karınları nasıl doyurulacaktı. Mazhar Müfit Kansu bu sorunların nasıl giderildiğini hatıralarında şöyle anlatıyor:

> Meclis azaları Ankara'ya geldikleri zaman, yatacak yer bulmak müşküldü. Bunun için muallim mektebi yani Maarif Vekâleti binası yatakhane olarak tahsis edilmiş, büyük bir koğuşta yerlere yataklar serilerek yatakhane vücuda getirilmiş ve mebusların yemeği için de yine mebuslardan Cevdet Izrap ve diğer bir arkadaşı tarafından tabldot tahsis edilmiş idi ve yetmiş kuruş mukabilinde üç kap yemek verilmekteydi. Mebusların aylık tahsisatı ise seksen lira iken, nihayet yüz lira olmuştu.[18]

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa ise Ankara'ya ilk geldiğinde Ziraat Mektebi'ne yerleşerek orayı karargâhı olarak kullanmaya başlamış, Meclis açıldıktan sonra istasyona ait üç dört odalı bir binaya geçmişti. Zamanla Ankara Belediyesi, Bulgur Tevfik Efendi'den dört bin küsur liraya satın aldığı Çankaya'daki küçük bir bağ evini Meclis Başkanı'na hediye edince Paşa oraya geçti. Sonuçta bu bağ evi milli mücadelenin karargâhı oldu.[19]

Mebusların meclis dışındaki vakitlerini geçirdikleri en önemli yerler kahvelerdi. Zaten çok da seçenek yoktu. Kahvelerin işlevini Salih Bozok'un oğlu Cemil S. Bozok şöyle anlatıyor:

> Hacıbayram Caddesi üzerinde Karaoğlan'a çok yakın iki büyük kahve vardı. Bunlardan birisi caddenin sağındaki Merkez Kıraathanesi, öbürü sol tarafında ünlü Kıyınlı Kahveydi. En rağbette olanı da buydu. Kuyulu Kahve o zamanın bir siyasi kulübü görevini de görüyordu. Mebuslar boş zamanlarında bu kahvede buluşurlar, kulis faaliyetlerinde de bulunurlardı.[20]

Mustafa Kemal, TBMM başkanlık kürsüsünde, Ekim 1922. Zabıt kâtipleri kürsünün önünde.

Birinci Meclis'in ilk kabul ettiği kanunlardan biri Men-i Müskirat Kanunu idi. Bu kanunla birlikte içki içilmesi yasaklanmış, Ankara'daki bütün meyhaneler kapatılmıştı. Fakat içkiyi alışkanlık haline getirenler, kanun zoruna rağmen, bu alışkanlıklarından vazgeçmediler. Bunlar için Ankara'da gizli meyhaneler açıldı. Bu meyhanelere herkes alınmaz, ancak parolayla içeri girilebilirdi. Şapolyo bu konuda şunları söylüyor:

> Bunlardan bir tanesi Karaoğlan'da Dayko'nun dükkânı, ikincisi Tahtakale'de Efe Haydar'ın meyhanesi, üçüncüsü ise Babo'nun meyhanesi idi, yani Bayram Fehmi'nin meyhanesi idi. (...) Bu gizli meyhaneyi dolduranlar ayak takımından adamlar değildi. Mebus, muharrir ve devlet memurlarının en yüksekleri idi. Çünkü Efe Haydar her adamı içeri almıyordu (...) Bir gün de Babo'nun meyhanesine gittik. Bu da gizli meyhanelerden biri idi. Bu meyhaneye de aynı şekilde parola vererek içeri girdik. Burası Efe'nin meyhanesine nazaran daha asri idi. Burada kırık hasır iskemleler ve üzerine gazeteler serili, bir ayağı kırık masalar üzerinde kadehle rakı içiliyordu. O zamanlar rakı imbiklerle bağlarda çekiliyordu. Gayet nefisti. Tekel yoktu. Şarabı da Hıristiyanlar yapıyordu. Ankara'da bira yoktu. Biz birayı, yollar açılınca içebildik. Başka içkiler de yoktu.[21]

Üç gizli meyhaneden birinin sahibi Dayko "Hürriyet Kahramanları"ndan biri olan Eskişehir mebusu Eyüp Sabri (Akgöl) Bey'in kardeşiydi. Ankara'da onu tanımayan hemen hemen kimse yoktu. Yakın arkadaşı olan mebuslar akşamları soluğu onun meyhanesinde alır, gizliden parlatırlardı. Cemil S. Bozok bu bilgileri verdikten sonra şunları da ekliyor:

> İşin en ilginç yanı da rakıyı Polis Müdürü Dilaver Bey, bir bağ evinde imal ettiriyor, eşine dostuna dağıtıyordu. İçenler bu rakının fevkalade olduğunu söylerlerdi.[22]

Otomobil bir yana, yeterli sayıda at arabası bile yoktu o günün Ankara'sında. Hatıralarında ulaşım sorununu çözmek için özel olarak at besleyenlerin bile olduğunu söyleyenler vardır. Ulaşım güçlüğünü çok iyi yansıtması bakımından Kars mebusu Fahrettin (Erdoğan) Bey'in anılarından bir bölümü aktarmak istiyorum. Bilindiği gibi, Eskişehir-Kütahya Savaşları'nda uğranılan yenilgi üzerine Ankara'ya karamsar bir hava hâkim olmuş, Mec-

1920'lerde Ankara.
***Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 1998.**

lis'in daha güvenli bir yer olan Kayseri'ye nakli gündeme gelmişti. Meclis büyük tartışmalardan sonra Ankara'dan taşınmanın doğru olmadığına karar vermişti. Bundan sonra sözü Fahrettin Bey'e bırakalım:

> Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak) "madem ki buradan çıkılmasını kabul etmiyorsunuz, aileleri gönderiniz" deyince, bunu meclis kabul etti. Yalnız şu şartla, "evvela cephede çarpışan subayların aileleri gidecek, ikincisi milletvekillerininki, üçüncüsü geri hizmette çalışan subay ve memurların aileleri geri gönderilecek" kararını kabul etti. Nakil için İç Anadolu'dan gelecek arabalar, buna göre taksim edilecekti. Milletvekillerinin ailelerini göndermek için 12 kişilik bir komisyon teşkil edildi. Ailesi yanında olan 125 milletvekili vardı. Kura çekildi. Kars milletvekili olan Cavit Bey'le bana, onuncu sıra çıktı. Atatürk'e ise 120'nci sıra çıktı. Her gün gelen taşıtlar, cephede çalışan subayların ailelerine verilir, sonra da milletvekillerine ayrılırdı. Bizim sıra geldi, 5 öküz arabasını teklif ettiler. Ben "at arabası olmayınca ailemi göndermem" dedim. 120'nci sıra Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile, millet meclisi ikinci reisi Adnan Adıvar'a geldi. Onlara da beşer öküz arabası verildi. Onlar kabul ettiler, eşyaları yüklendi, yola çıktılar. Bundan bir gün sonra polisler çift atlı üç araba da bize getirdiler, birisine eşyaları koydular, diğerine de Cavit Bey'in eşyası kondu ve eşim Zehra bindiler. Kırşehir'e kadar nakil ücreti olarak defaten 50 lira verdik.[23]

Sanırım burada en ilginç olan nokta Mustafa Kemal Paşa'nın da, diğer milletvekilleri gibi, kuraya katılması ve kendisine 125 kişi içinde 120. sıranın çıkmış olmasıdır. Ülkeyi işgalden kurtarmak için çalışan mebusların, hayati bir durumla karşı karşıya olunmasına rağmen, arabacıların paralarını ödeyerek bu nakil işlemlerini gerçekleştirmiş olmaları da bir başka ilginç nokta olarak göze çarpıyor. Bilindiği gibi kısa bir süre sonra Sakarya Savaşı kazanılmış, düşman kuvvetler Sakarya Nehri'nin batısına atılmış, Ankara için tehlike ortadan kalkmış ve Meclis'in Kayseri'ye nakil işi de rafa kaldırılmıştır.

MEBUSLAR

Birinci Meclis'teki mebusların bileşiminden çok renkli bir manzara ortaya çıkmıştı. Toplumun bütün kesimlerinin temsil edildiği bu mecliste, doğal olarak, fikirlerden giyim-kuşama kadar her açıdan farklılıklar hemen göze çarpıyordu. Nitekim, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da bu noktaya şöyle dikkat çeker:

> İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinde milletvekillerinin giyim ve kuşamları, yaşları, düşünsel yetenekleri ve görgüleri başka başka ve çok değişikti. Beyaz sarıklı, beyaz veya kara sakallı, cüppeli, eli tespihli hocalarla, pırıl pırıl üniformalı genç subaylar; yazma veya şal sarıklı aşiret beyleri, külahlı ağalar, tarikat babaları ve kavuklu çelebilerle, Avrupa'da yüksek öğrenimlerini yeni bitirmiş, Batı kültürüyle yetişmiş, "Kuva-yı Milliye" kalpaklı, nokta bıyıklı, modern giyinişli gençler yan yana oturuyorlardı. Gerçi mebusların kıyafetleri ve kafaları renk renkti; fakat gönülleri ve amaçları birdi.[24]

Bir olan bu amacı, Batum mebusu Ahmet Fevzi Bey (Erdem) şöyle açıklar:

> Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki mebuslar, yetişme, duygu, düşünce, kültür ve ideal bakımından çok değişik bir manzara arz ediyordu. Ama, ulusun varlığı ve devletin bağımsızlığı konusunda tam bir anlayış birliği içinde idiler.[25]

Zamanla Meclis içinde önemli görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ve buna bağlı olarak mebusların Birinci Grup, İkinci Grup ve Müstakiller olmak üzere adeta üç kampa ayrılmaları, bu anlayış birliğini ve mebusların birbirleriyle olan dostluklarını ortadan kaldırmamıştır. Ayrılıklar, daha çok, bu amaca ulaşırken nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususuyla, iç politika meseleleri üzerinde odaklanmıştır. Adana mebusu Damar (Arıkoğlu) Bey, hatıralarında, örnekler de vererek bu noktaya şöyle dikkat çeker:

> O vakit Birinci ve İkinci Grup azaları mecliste münakaşalarını sert yapmakla beraber dışarı çıktıkları zaman her şey her söz mecliste kalır ve birbirleriyle gayet dostane arkadaşlıklarına devam ederlerdi. Bir küçük misal vereyim. Kayseri mebuslarının ikisi Birinci Grup'tan, ikisi de İkinci Grup'tandı. Bir evde otururlar, bir arada yemek yerlerdi. Birinci Grup'tan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey ve İkinci Grup'tan Ziya Hurşit (Laziştan) ile bir evde otururlar ve bir sofrada yemek yerlerdi. Hiçbir vakit kin ve düşmanlık, kuru partizanlık mevcut değildi. Hücumlar sert olur fakat

Birinci dönem mebuslarından bir grup.
Fotoğraf Erzurum mebusu ve TBMM Başkanvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in (önde solda) oğlu Mehmet Ulaş'tan temin edilmiştir.

tartışmalar meclisin haricine çıkmazdı.[26]

O günlerde Türkiye'de soyadı uygulaması olmadığı için mebusları, birbirlerinden ayırt edebilmek için, seçim bölgeleriyle birlikte anmak âdetten olmuş ve mebusların adları seçim bölgeleriyle birlikte zihinlere kaydedilmişti. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bunu, renkli üslubuyla şöyle anlatır:

> Biz memurlar bütün mebusların seçim bölgelerini daha ilk günden, seçim tutanaklarını sıraya dizerken öğrenmeye başlamıştık, çünkü öğrenmek zorundaydık. O zaman Soysallıoğlu İsmail Suphi, Besim Atalay, Tunalı Hilmi gibi soyadı kullanan mebuslar müstesna olmak üzere, bütün milletvekilleri kendi adlarıyla anılırdı. Böyle olunca onları birbirinden ayırt edebilmek için nerenin mebusu olduğunu bilmek gerekirdi. Mesela Necip Bey adındaki bir mebusun herhangi bir işi veya önergesi memurlar arasında söz konusu olsa "Mardin" mi yoksa "Ertuğrul" mu diye sorulurdu. Böylece çok geçmeden hemen bütün mebusların, seçildikleri yerleri, sanki soyadı gibi, onların adıyla birlikte ezberlemiştik. Hacı Şükrü Bey denildiğinde hemen Diyarbakır, Zamir Bey denildiği zaman hemen Adana, Hafız İbrahim Bey denildiği zaman hemen Isparta aklımıza gelirdi. Hele Refik Bey, Refik Şevket Bey gibi ilk Meclis'in en çok söz alan milletvekillerinin adı söylenince "Konya" veya "Saruhan" sözleri ağzımızdan çıkardı. Haydar Bey denilirse "Kütahya" mı "Van" mı diye sorardık. Öyle bir zaman geldi ki, Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki -hiçbir işe karışmayan, hiç söz almayan silik mebuslar müstesna olmak üzere- hemen

Subay mebuslar Meclise üniformalarıyla katılmışlardı. Birinci Meclis, **Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 1998.**

bütün milletvekillerinin adları ve seçim bölgeleri bir arada olmak üzere belleğimizde yerleşti. Bugün aradan yarım yüzyıl geçtiği halde, örneğin "Hüseyin Hüsnü Efendi" denilse, bir çağrışımla hemen "Isparta" ve rahmetlinin dikkatli bakışları, sakallı ve sarıklı görünüşü hatırıma gelir. Mebusların seçildikleri illerin adı, sanki askerlikteki künye veya şimdiki öz ad ile birlikte kullanılan soyadı niteliğinde idi o mecliste.[27]

Burada 437 mebusun özelliklerini teker teker saymaya olanak yok. Bununla birlikte meclis görüşmelerini gazetesinde renkli bir üslupla günü gününe aktaran *Tan* gazetesi meclis muhabir-i mahsusunun mebuslar hakkında yapmış olduğu tanımlardan bazı örnekler vermek istiyorum. *Tan* gazetesinin meclis muhabir-i mahsusu bazı mebuslar için gazetesinde şu tanımları yapmış: Saruhan'ın kadd ü kameti mevzun mebusu Necati Bey, Tokat'ın biperva mebusu Mustafa Bey, bitaraflığa halel getirmemeye hahişger reis Hüseyin Avni Bey veya Erzurum'un her dâim münekkid hatibi Hüseyin Avni Bey veya söz söylemekte hiçbir kayıt ve şarta tabi olmayan Hüseyin Avni-i Erzurumî, kravatı elmaslı İçel mebusu Sami Bey, bî-kıravat Doktor Abidin Bey, hilm ü sükunetiyle maruf Esat Bey (Lazistan), Karahisar'ın yuvarlak mebusu Şükrü Bey, İzmit'in azimü'l-cüsse mebusu Sırrı Bey, soğuktan yakasını kulaklarına kadar kaldırmış Adliye Vekili Rıfat Bey veya geçenki nasihatimizden pek çabuk ibret alan Adliye Vekili Rıfat Bey, kendisi Adanalı, mebusluğu Kastamonu'dan olan hürriyet-i şahsiye kanun-ı mensîsi muharriri Abdülkadir Kemali Bey veya müdafaat-ı şifahiyesinde bulunamadığı kanunun derdiyle yanan tutuşan Abdülkadir Kemali Bey, asabiyü'l-mizac Nebil Hoca, muvazene encümeninde bulundukça muhabbet tabiî günden güne mütezayid Sami Bey, nûşine-i kâse-i fağfur, şair-i turan-mağfur Besim Atalay, epey zamandır aramızda görünmeyen Durak Bey, ara sıra göründüğü kürsüde mutlaka bir nokta-i muaraza çıkarmakla meluf Çorum mebusu Dursun Bey, mutlaka kendisini bana göstermek ve hakkındaki teveccühümü anlamak için bir vesile taharri eden gazetemiz sahib-i imtiyazı Ali Şükrü Bey veya nezleden bozuk sesine bakmayarak makam-ı hitabeti işgal eden sahib-i imtiyazımız Ali Şükrü Bey, Karahisar-ı Şarki'nin tecrübe-dîde mebusu Mustafa Bey, Elaziz'in sabıkan İstiklal Mahkemesi'nde bulunmakla müftehir mebusu, Kangırı'nın ufacık tefecik mebusu, makam-ı riyaseti işgal eden Konya'nın pes-sada mebusu, Bolu'nun gözlüğü kaşı üstünde mebusu Şükrü Bey, Bayezid'in esmerü'l-levn kara kaş ve kara göz mebusu Şevket Bey, Canik'in nazik ve nahif mebusu Nafiz Bey veya sanatoryumların bile nehafetini izâle edemediği nahifü'l-bünye Nafiz Bey, bir vakitler hürriyet için Rumeli dağlarında silah-bedest çalışan Fethi Bey, kıratla söz söyleyen ve fakat sözünün yerinde sarfını bilen Karahisar-ı Sahib mebusu Hulusi Bey, Çorum'un tapucu mebusu Haşim Bey, mebus-ı diyâr-ı Muş Elhac Ahmed Efendi-i herdem-huş, Gaziantep'in alafranga mebusu Cenani Bey, Saruhan'ın semiz mebusu Avni Bey, masuniyet-i şahsiye kanunu muarızı Refik Şevket Bey, matbuatı müdafaasıyla fotoğrafı bir gazeteye geçen Konya mebusu Refik Bey, kürsi-i hitabetin yanındaki sandalyede bir azamet-i istirahatnişin Karahisar mebusu Hulusi Bey, Lazistan'ın afacan ve yaramaz çocuğu Ziya Hurşid, tahte's-sıfr on beş derece-i bürûdette bile terleyen Emin Bey (Erzincan), sarı kalpağının kendisine pek yakıştığına kanaat getiren Hakkı Hami Bey, tekke şeyhi gibi âidât tevziiyle mütelezziz Hasib Bey (Maraş) ve diğerleri...

Bitirirken son sözü İsmet İnönü'ye bırakıyorum:

> Birinci Büyük Millet Meclisinin bütün üyelerini, zamanında müspet çalıştığından, menfi çalıştığından bahs olunan hepsini beraber, yürekten saygı duyguları ile hatırlıyorum.[28]

1. Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1973, s. 111, *abç*.
2. Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, Çağdaş Yay., İstanbul, 1978. s. 309-310.
3. Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, İstanbul, Sel Yay., 1955, s. 32.
4. Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul, Menteş Kitabevi, 1968, s. 280.
5. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Merk Yay, 1988, s. 627.
6. Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, s. 279.
7. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1986, s. 570.
8. Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 87-88.
9. *age.*, s. 95.
10. *age.*, s. 133.
11. Meclis üye sayısı ve bu sayıdaki değişmelerin ayrıntıları için Bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul, İletişim Yay., 1994. s. 85-108.
12. Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1980, s. 57. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983, s. 168-169.
13. Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 249.
14. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 2, s. 569-570.
15. Abdurrahman Dilipak, *Bir Başka Açıdan Kemalizm*, İstanbul, Beyan Yay., 1988, s. 82.
16. *age.*, 111.
17. Hıfzı V. Velidedeoğlu, *Milli Mücadele Anılarım*, İstanbul, Hil Yay., 1983, s. 45-46.
18. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 2, s. 570.
19. *age.*, s. 570.
20. Salih Bozok - Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul, Çağdaş Yay., 1985, s. 81.
21. Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi*, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1967, s. 143-146.
22. Salih Bozok - Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, s. 82.
23. Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, 1954, s. 275.
24. Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 125.
25. Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 62.
26. Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961, s. 282-283.
27. Hıfzı V. Velidedeoğlu, *Milli Mücadele Anılarım*, s. 160
28. Nurettin Can Gülekli, Rıza Onaran, *Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü*, s. 111.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne

Dr. OKTAY GÖKDEMİR
Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

"Senin iktidarın saygı görmüyorsa, başka bir iktidar yoldadır."

Konfüçyüs

Türkiye tarihinin en karmaşık dönemlerinden birini oluşturan Milli Mücadele döneminde (1918-1923) bir taraftan emperyalizme karşı siyasal bağımsızlık savaşımı yürütülmüş, diğer taraftan da Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesi ile ortaya çıkan "iktidar boşluğu" doldurulmaya çalışılarak yeni bir Türk devletinin temelleri atılmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan bu iktidar boşluğunun yerine "milli iradeyi etken kılarak" ve "selahiyet-i fevkalâdeyi haiz" bir yasal organ olarak 23 Nisan 1920'den itibaren "ulusal bağımsızlık" ve "ulusal egemenlik" mücadelesinin yürütüldüğü TBMM ise meşruiyetini Müdafaa-i Hukuk ruhundan almıştır. Müdafaa-i Hukuk kavramı, hem Mondros Mütarekenamesi sonrasında ülkenin her alanında ortaya çıkan yerel-sivil direniş örgütlerinin dayandığı ana tema, hem de ulusal kurtuluş mücadelesinin temel belirleyicisi olmuştur. Gerçekten de Müdafaa-i Hukuk tüm Milli Mücadele döneminde "bir ruh, bir ahlak, bir ortak vicdan, bir örgütlenme, bir ideoloji ve büyük bir eylemin adı olarak" ön plana çıkmıştır. Müdafaa-i Hukuk kendi içerisinden iki meclis (Meclis-i Mebusan ve Büyük Millet Meclisi), iki meclis grubu (Müdafaa-i Hukuk Grubu ve Felah-ı Vatan Grubu) ve bir siyasi hareket (Halk Fırkası) doğurarak Milli Mücadele döneminin etik ve ideolojik temelini oluşturmuştur.

Hemen belirtmek gerekir ki, Müdafaa-i Hukuk kavramını taçlandıran Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'dir. Türkiye'nin her yerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Sivas Kongresi kanalıyla TBMM'ne aktarılmıştır. Kapsadığı bu anlamı ve içeriğine rağmen Cumhuriyet Tarihi yazıcılığında üzerinde en az durulan konulardan birisini oluşturmaktadır. 1918'den itibaren yerel-sivil direnişin en önemli yapı taşlarını oluşturan ve bir anlamda hükümet dışı organizasyonlar olarak sivil toplumun sesi olmaya çalışan cemiyetler üzerinde yapılan araştırma sayısı yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tek başına bir olgu olarak değerlendirilmekten çok, akademik ve popüler tarzda yazılan şehir tarihleri içerisinde, ele alınan şehrin Milli Mücadele döneminde oynadığı rolün bir yansıması olarak karşımıza çıkarlar. Cemiyetler, çoğu kez *Nutuk-Söylev* merkezli okumaların bir sonucu olarak "bölgesel kurtuluşu hedefleyen örgütlenmeler" olarak nitelenmiş ve Cumhuriyet Tarihi yazıcılığımızda "Türklüğe yararlı cemiyetler" sınıflamasının ötesine geçememişlerdir. Bu durum Milli Mücadele'nin sadece asker-sivil bürokratlarca gerçekleştirildiği gibi yanlış bir izlenim yaratmış ve buradan hareket edilerek Türkiye'de siyasal rejim tahlillerine gidilmiştir. "Halklı ve haklı" bir savaş olan Milli Mücadele'ye asıl rengini veren "halk" boyutu ise hep ihmal edilmiştir. 1918'den itibaren Türkiye'nin her yerinde, en büyük vilayet merkezlerinden en küçük kasabalara kadar, cemiyet kurarak örgütlenme fikri, yerel-sivil inisiyatifin bir iktidar odağı olarak sivrilmesini sağlamıştır. Hal böyle iken Milli Mücadele'nin asker-sivil bürokratlar eliyle kotarıldığı yolundaki kanılar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin de ya "İslamcı", ya "İttihatçı" ya da "Güdümlü" oluşumlar ola-

Solda: Sivas Kongresi üyeleri, onurlarına verilen yemekte.

Üstte: Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Sivas Kongresi'nde seçilen Heyet-i Temsiliye üyelerinden bir grup Kayseri'de, 20 Aralık 1919.

Karşı sayfada: Bir Kuva-yı Milliye grubu.

***Cephelerden Kurtuluş Savaşına İmparatorluktan Cumhuriyete*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1992.**

rak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı gibi evrensel değerlerden hareket eden Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Wilson İlkeleri'nin 12. maddesini kendilerine çıkış yolu alarak uluslararası hukuk normlarında bağımsızlık yolu aramışlardır. Demografik açıdan bölgelerindeki çoğunluğun Türklerde olduğunu kanıtlayabilmek için düzenledikleri nüfus istatistikleri, işgallere karşı oluşturulan mitingler, İtilaf Devletleri mümessillerine çekilen protesto telgrafları ve basın yoluyla "efkâr-ı umumiyeyi tenvir etmek" ilk kuruluş dönemlerindeki çalışma yöntemlerinden bazılarıydı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde yer alan okumuş kentli orta sınıfın *Albayrak*, *İzmir'e Doğru* vb adlarla çıkardığı gazeteler hem kendi bölgelerindeki mücadelenin iletişimini sağlamışlar, hem de Milli Mücadele harekelinin kitleselleşmesinde öncü bir rol oynamışlardır. Başlangıçta silahlı mücadelenin dışında direniş örnekleri sergileyen bu Cemiyetler, İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgalinden sonra silahlı mücadeleye de yönelmişlerdir. Özellikle Güney Cephesi'nde Antep, Urfa ve Maraş'ta bizatihi işgal içerisinde örgütlenerek şehir savaşlarını yönlendirmişlerdir.

Yine Batı Anadolu'da, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile birlikte mücadele, silahlı savaşıma dönüşmüştür. Örneğin Akhisar Redd-i İşgal Cemiyeti'nin Harbiye Nezareti'ne 20 Haziran 1919'da çektiği telgrafta halkın silaha sarıldığı ve bağımsızlık için sonuna kadar savaşılacağı şu sözlerle dile getiriliyordu:

> ...Türk Milleti ve İslamiyet vatanını, hayat ve namusunu bu elim mütecavizlerden temizlemek için kıyam etmiş, haklı davasını silahı ile müdafaaya başlamıştır... Namert düşmanın vilayetimizin her noktasını hemen tahliye etmedikçe silahımızı elimizden bırakmayacağımızı ve müdafaa-i nefs emrinde doğacak feci neticelerden katiyen mes'ul kalmayacağımızı arz ederiz. Ahaliden Mehmet Nuri, Müderriszade Süleyman, Belediye Reisi Ali, ahaliden Hafız Osmanoğlu Hüseyin Bey, Musazade Rıza, Müderriszade Mehmet, Ulemadan Hafız Mehmet Sait.

Yine 14 Ocak 1920'de Akhisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Balıkesir'de yayımlanan *İzmir'e Doğru* gazetesine bir telgraf çekerek Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerini, büyük devletler nezdinde protesto ettiklerini ve işgalin sona ermesi için mücadelelerine kararlılıkla devam edeceklerini ifade eder:

> ...Meyus ve müteessir olmayalım. Yaşamak, hakkı-ı hayata nail olmak istediğimizi bütün cihana tasdik ettireceğiz. Anadolu'nun mukaddes toprağından bir karış yeri bile çiğnettirmeyeceğiz. Türklük ölmeyecek, yaşayacaktır. Necip milletin her türlü fedakârlığı icradan çekilmeyeceğini ve bu uğurda her türlü muaveneti ifa için ahd ve yemin etmiş olduğunu arz eyleriz.

Görüldüğü gibi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde Türklük kavramı ve İslamiyet toplumsal dokuyu bir arada tutan iki ana etken olmuştur. İslamiyet Anadolu'da etnik köken açısından Türk olmayan Müslüman unsurları birleştiren bir

bağımlı değişken olarak ele alınırken, İkinci Meşrutiyet'ten bu yana hâkim ideoloji olan Türkçülük ilk kez bu kadar yoğun bir şekilde vurgulanmıştır.

"Halas-ı Vatan" (Vatanın Kurtuluşu) kavramına bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde değinilmiştir. Bu olgunun en bariz göstergesi ise 12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Felah-ı Vatan Grubu'nun gayretleriyle 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli kararlarının kabul edilmesidir. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'a Anadolu'dan katılacak olan ve yoğunlukla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nden seçilen üyelerden Meclis'te bir Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturmalarını istemişti. İşgal altında toplanan Meclis-i Mebusan'da Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine kurulan Felah-ı Vatan Grubu, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde olgunlaştırılan Misak-ı Milli kararlarının Meclis-i Mebusan'da kabul edilmesinde etkin bir rol oynamış, bu gruba mensup mebuslar 16 Mart 1920'den sonra Ankara'ya geçerek TBMM'ye iltihak etmişlerdir.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, ortaya çıkışları itibarıyla bölgesel oluşumlardır. 11 Eylül 1920'de Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak bu cemiyetin birer şubesi konumuna getirilmelerine rağmen yerel inisiyatiflerini ve bölgesel özerkliklerini korumuşlar, hatta bu durum 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılışına kadar devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın dağınık örgütleri bir araya toplayıp direnişi merkezileştirme yönündeki çabaları birdenbire gerçekleşmemişti. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruluşları itibarıyla homojen-türdeş bir yapı arz etmediklerinden merkezi otoriteye bağlanmaları da sorunlu olmuştur. Örneğin, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin Erzurum Şubesi Sivas Kogresi'nden sonra 8 Ocak 1920 tarihinde yaptığı toplantıda örgütlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi haline dönüştürülmesini uygun görmemiş ve uzun bir süre bu kararları tanımamıştı. Yine Batı Anadolu'daki örgütler, biraz da Karakol Cemiyeti ve Kara Vasıf Bey'in etkisi ile Sivas Kongresi kararlarına katılmakta gecikmişlerdi. Şerafettin Turan'ın da belirttiği gibi "...Batı Anadolu'daki teşkilata öncülük edenlerin ve hiç şüphesiz ki düzenli ordu kuruluncaya kadar Yunan ilerleyişini durdurmaya muvaffak olan Kuva-yı Milliye liderlerinin Sivas'ta kendi gıyaplarında verilmiş kararlara derhal uymaları da beklenemezdi. Bu nedenledir ki ancak Balıkesir yöresinin temsilcisi durumuna yükselen Hacim Muhittin Çarıklı'nın Karesi Mebusu seçildikten sonra İstanbul Meclis-i Mebusam'na katılmadan önce Heyet-i Temsiliye'ce Ankara'da düzenlenen toplantılarda bulunmak üzere Ankara'ya gelmesi ve Çankaya'da Mustafa Kemal'le görüşüp arkadaşlarına ulaştırdığı haberler sonucunda 1920 Ocak'ında Balıkesir'de toplanan yeni bir kongrede Müdafaa-i Hukuk'a katılma kararı alınabilmiştir."

Bütün bu olgular Cemiyetlerin güdümlü oldukları yönündeki kanıların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Başkanı Hacim Muhittin (Çarıklı).

kılmaktadır. I. Dönem TBMM'nin çok renkli yapısını, demokratik niteliğini, karar alma süreçlerindeki tartışma ve görüşme titizliğini ve iktidar-muhalefet ilişkilerini onun çekirdeğini oluşturan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ndeki bu heterojen yapıda aramak gereklidir. Çünkü Meclis olgusunu dayatan, Milli Mücadele'nin dünyada eşine az rastlanır bir biçimde seçilmiş bir parlamento, yani yasal bir organ aracılığıyla sürdürülmesini işlevsel hale getiren 1918'den beri süregelen örgütlenme ve meşruiyet konusundaki bu kararlılıklardır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin dayandığı toplumsal taban 1919 yılı Anadolu'sunun bir mozaiğidir. Anadolu eşrafı, belediye reisi, mutasarrıf, kaymakam gibi İstanbul Hükümetleri ile işbirliği yapmayan yerel yöneticiler ve taşra bürokrasisi ile hoca, hafız, müftü ve müderris gibi ulemadan yerel dini otoriteler ve mütekait (emekli) askerler genel olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin İdare Heyetleri'ni oluşturmuşlardır. Köylüler Milli Mücadele'nin insan kaynağını teşkil etmelerine rağmen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde pek görülmemişlerdir. Köylüler daha çok Cemiyetler tarafından organize edilip Milli Mücadele hareketinin içine çekilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte istisnalar da yok değildir. Örneğin Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesinin 2 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Edirne Kongresi'nin toplanma hazırlıkları içerisinde aldığı şu karar köylüleri de içermekteydi:

> Nahiyeler namına intihap edilecek murahhasların muhtelif cereyanları temsil edecek zatlardan ve tercihen köylülerden olmasına çalışılacaktır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde görülen bu sosyal doku 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'ye de aynen yansımış ve meclisin sosyal yapısı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ndeki sosyal yapıya benzer özelikler arz etmiştir.

Cemiyetlerde faal olarak yer alan insanların çoğu siyaset yapma pratiği olarak İttihatçı gelenekten geliyorlardı. Gerçi İttihat ve Terakki'nin merkez örgütü 1918'de kendisini feshederek Teceddüt Fırkası'na dönüşmüş olmasına rağmen taşrada güçlü bir İttihatçı gelenek vardı.

Kurulan bütün cemiyetler, kuruluş nizamnamelerinde "fırkacılık" yapmayacaklarını taahhüt altına almışlardı. Bunun temel nedeni ise toplumsal tabanı alabildiğine genişletmek ve I. Dünya Savaşı sonrasında belirginleşen İttihatçı nefretini üzerlerine çekmemek olarak açıklanabilir. Nitekim 23 Nisan 1920'de açılan Meclis'te siyasal partilerden çok, gruplar etkin bir rol oynamıştır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, temsil yoluyla meşruluğa ulaşma yolunda, Anadolu ve Trakya'da düzenledikleri kongreler aracılığıyla önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. Kars, Ardahan, Balıkesir, Alaşehir, Nazilli, Pozantı, Edirne, Erzurum, Lüleburgaz, Afyon ve Muğla gibi yerlerde -ki bu yerlerden bazılarında birden fazla kongre tertiplenmiştir- düzenlenen kongrelere katılan yaklaşık 1295 delege Milli Mücadele hareketinin yasal temsil organları aracılığıyla sürdürülmesi gibi bir geleneğin taşıyıcısı olmuşlardır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin sürüklediği yerel ve ulusal kongre hareketleri, ulusal savaşın ve kurtuluşun meclisli ve demokratik bir yapılanmayla sürdürülmesini mümkün ve hatta gerekli hale getiriyordu. Bu anlamda TBMM kongreler döneminin bir uzantısıydı. Nitekim I. TBMM üyesi Batum mebusu Ahmet Fevzi Bey (Erdem) TBMM'den söz ederken "Üçüncü Kongre" deyimini kullanmıştır.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali ve 18 Mart'ta son Osmanlı Meclis-i Mebusam'nın dağılması üzerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4. maddesi uygulamaya geçirilmiş ve cemiyet ülke yönetimini üstlenmişti. Gerçi cemiyet 11 Eylül 1919'dan beri oluşturduğu Heyet-i Temsiliye vasıtasıyla Anadolu'da belirginleşen iktidar boşluğunda *de facto* bir hükümet konumundaydı. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bir kurucu meclisin bir an önce toplanması için yeniden seçimlere gidilmesini ve her livadan 5 üyenin yalnızca liva, il idare ve belediye meclisi üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri tarafından seçilerek Ankara'ya gönderilmelerini 19 Mart 1919 tarihinde tüm yurda duyurdu. Böylelikle 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanacak olan TBMM'nin yolu açılmış oluyordu.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, bu uzun ve türlü engellerle dolu sarp yolda, örgütlenme, temsil, toplumsal doku, yasallık, savaş demokrasisi, sivil inisiyatif ve direniş açısından en önemli kilometre taşları oldular.

Mübadeleye Dair Gizli Kalmış Bir Arşiv

Dr. A. NÜKHET ADIYEKE
Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

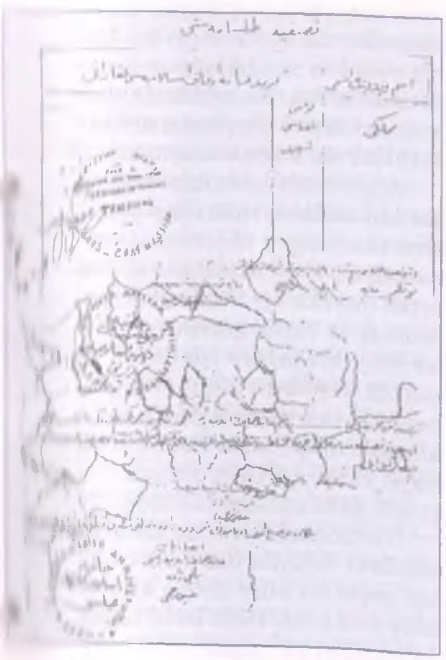

Yunanistan'da tasfiye edilen vakıfların defterinin ilk sayfası. Defter no: 613.

Lozan Antlaşması'nın Türkiye ile Yunanistan arasında İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında kalan bölgelerindeki Türk ve Rum halklarının karşılıklı yer değiştirmesine ilişkin mübadele protokolü 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmıştır. Bu protokolün 1. maddesine göre "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişileceği" belirtilmiştir.[1] Bu mübadele sürecinde göçmenlerin taşınmaz mallarının arıtım işlemi de 11. madde ile belirlenen Uluslararası Karma Mübadele Komisyonu'nca gerçekleştirilecektir. Karma Komisyonun nasıl oluşturulacağı da aynı maddede açıklanmıştır. Buna göre "Bağıtlı Yüksek Tarafların her birinden dört ve 1914-1918 Savaşma katılmamış Devletlerin uyrukları arasında Milletler Cemiyeti Konseyi'nin seçeceği üç üyeden"[2] oluşan komisyon Yunanistan'da ve Türkiye'de görev yapacaktır. Ayrıca bu komisyona bağlı olarak alt komisyonlar kurulacak ve alt komisyonlar, üst komisyonun belirleyeceği yetkiler dahilinde görev yapacaklardır.

Karma Komisyon'un görev ve yetkilerine gelince; bu komisyon öncelikle genel olarak mübadele protokolünün uygulanmasında ve uygulama aşamasında ortaya çıkacak aksaklıkları gidermede yetkili kılınmıştır. Ayrıca komisyon Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiç bir zarar gelmemesi için gereken önlemleri de alacaktır. Özetle, Uluslararası Karma Mübadele Komisyonu bu göç sürecine ilişkin denetleme, kolaylaştırma, gerekli önlemleri alma ve en önemlisi de karşılıklı taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesinde yetkili kılınmıştır.

Karma Mübadele Komisyonu 1924 yılı haziran sonlarına kadar Atina'da ve daha sonra da İstanbul'da görev yaptı. Ayrıca gerek Yunanistan'da, gerekse Türkiye'de merkez komisyona bağlı tali komisyonlar oluşturularak mübadele sürecinin en küçük yerleşim birimlerine varıncaya kadar protokolde yer alan hükümlere göre işlemesi sağlandı. Karma Mübadele Komisyonu'nun Yunanistan'da yaptığı çalışmalar sırasında, mübadele kapsamına giren bölgelerde yaşayan Müslüman cemaatleri bu komisyonlara başvurarak taşınmaz mallarının ve Müslüman vakıflarına ait gelirlerin tasfiyesini gerçekleştirdiler. Gerek bu tasfiye işlemlerine ait kayıtlar, gerekse Müslüman cemaatlerinin ellerindeki, bu tasfiye işlemlerinde esas alınacak tüm resmi kayıtlar da yine söz konusu komisyon tarafından toplanarak inceleme altına alındı.

Mübadele süreci, sonucu ve bu anlaşma doğrultusunda Türkiye'ye gelen göçmenlerin yerleştirilmeleri ve sorunlarına ilişkin yakın zamanlarda çok çeşitli çalışmalar yapıldı. Ancak tüm bu çalışmalar sırasında çok önemli bir arşiv gözden kaçtı: Mübadele ile Türkiye'ye gelen resmi kayıtların yer aldığı arşiv. Aşağıda ayrıntısıyla sözünü edeceğimiz bu arşivde yer alan malzeme Karma Komisyon'un Yunanistan'da tasfiye çalışmaları sırasında topladığı Müslüman cemaatlerine ait resmi kayıtlardan oluşuyordu.

Bu arşivin öyküsü yine söz konusu arşivde yer alan belge ve defterlerden anlaşılmaktadır. Buna göre Yunanistan'ın merkezi Atina'da bulunan Karma Mübadele Komisyonu, kendisine bağlı tali komisyonlar

Üstte: Bir grup Müslüman göçmen Selanik'te.

Altta: Drama'da Hilal-i Ahmer, göç edecek Müslümanlara çorba dağıtıyor.

aracılığıyla Yunanistan'da mübadele kapsamına giren tüm yerleşim birimlerinde Türklere ait tüm resmi kayıtları, belgeleri ve defterleri toplayarak inceledi ve yukarıda sözünü ettiğimiz tasfiye işlemlerinde bunları esas aldı. İçeriğinden aşağıda ayrıntısıyla söz edeceğimiz bu arşiv başta Selanik olmak üzere Kavala, Vodina, Kesriye, Adalar, Girit ve bunun gibi tüm Türklerin yaşadığı yörelerden toplanabilen resmi kayıtlardan oluşuyordu. Yunanistan'da mübadeleye tabi Müslüman cemaatlerinin hayrat, evkaf, eytam, okullar, şer'i mahkemeler ve müftülük işlemleriyle bazı yerlerin Müslüman nüfusuna ve bunun gibi konulara ait defterler ve belgeler Karma Komisyon'un Atina'da almış olduğu karar gereği Yunanistan'ın karma nüfusa sahip bölgelerinde bulunan tali komisyonlara teslim edilmişti. Girit Adası'na ait olanlar ise Kandiye tali komisyonunda toplanmıştı. Tali komisyonlar topladıkları defter ve belgeler üzerinde gerekli incelemeyi yaptıktan sonra bu kayıtların tümünü Selanik'e gönderdiler. Selanik'te söz konusu arşiv sağlam kasa ve sandıklara yerleştirildikten sonra Selanik Tali Komisyonu Türk azası Kerim Tevfik Bey tarafından deniz yoluyla İstanbul'a getirildi. İrili ufaklı 85 kasa ve sandıktan oluşan bu arşivin "Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesine" teslim edilmesi karma komisyonun Türk üyeleri tarafından merkezi komisyona önerildi. Merkez komisyonun onayı alındıktan sonra belge sandıkları Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün İstanbul temsilciliğine teslim edildi.

Öncelikle arşiv uygun bir yer bulunana dek çeşitli resmi kurumların depolarına konulmuştu. Ardından arşivin uygun bir yere yerleştirilmesi konusundaki girişimlerden sonra Nuruosmaniye Camisi'nin avlusunda "Cemiyet-i Tedrisiye-yi İslamiye" dairesinin altında bulunan bağımsız bir depoya yerleştirildi. Yunanistan'dan gönderilen farklı birimlere ve yerlere ait farklı defter ve belgeler biribirine karıştığı için uzunca bir sürede bu defterler gözden geçirilerek bu depo içinde raflara yerleştirildi. Raflara yerleştirme işlemi sırasında söz konusu defterler gerek konusuna göre (hayrat, evkaf, eytam, mahkeme), gerekse ait olduğu bölgeye göre ayrıldı ve her rafa ilgili olduğu konu ve bölgeyi belirten birer etiket yapıştırıldı. Yerleştirme işlemi sırasında belge ve defterlerin arasında çıkan kitaplar ise Süleymaniye Kütüphanesi'ne gönderildi. Raflara yerleştirme işlemi uzunca bir süre devam etti ve bu süre içinde rafların bir kısmı bulunduğu ortamın hayli nemli olması nedeniyle zarar gördü. Bunun üzerine defterlerin bir kısmı yeniden sandıklara ve kasalara aktarıldı. Bu aşamada söz konusu arşivi oluşturan defterlerin bir de fihristi oluşturuldu.[3]

Arşiv malzemesinin sandıklardan raflara, raflardan yeniden sandıklara aktarılması sırasında büyük olasılıkla defterlerin önemli bir bölümü hırpalanmış ve zarar görmüştür. Yine ilk yerleştirme işleminin yapıldığı deponun oldukça rutubetli olması nedeniyle de söz konusu defterlerin nemden bir hayli zarar görmüş olduğu şimdi dahi anlaşılmaktadır.

Nuruosmaniye Camisi avlusundaki depoda uzun süre kalan arşiv bir süre sonra unutulmuş ve ancak 1980'lerin başında yapılan bir inşaat sırasında yeniden gün ışığına çıkmıştır. İnşaat çalışması sırasında tadilat amacıyla bir duvarın yıkıl-

Türkiye'den giden Rum göçmenler Sakız adasında. ***Refugee Greece*****, Leventis Vakfı ve Küçük Asya Araştırmalar Merkezi yay., Atina, 1992.**

ması sonucu yeniden ortaya çıkan defterler bu aşamada da önemli ölçüde kayba uğramıştır. Yapılan inceleme sonucu Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olduğu anlaşılan arşiv malzemesi Nuruosmaniye Camisi altındaki depodan Sirkeci Ebussuud Caddesi'nde bulunan Vakıflar'a ait Kültür ve Arşiv Daire Başkanlığı depolarına taşınmıştır.[4] Halen bu birimde bulunan söz konusu arşivin bir bölümü bir numaralı depo içinde çelik kasalara yerleştirilmiştir. 1 nolu depo içinde yer alan defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden görevlendirilen iki uzman tarafından kaba bir tasnife tabi tutularak defterlerin yeri, tarihi ve konusu kartekse kaydedilmiş durumdadır. Yaklaşık 3200 deftere uygulanan bu kaba tasnif ve kataloglama eksiklikler ve yanlışlıklar içermektedir. Buna karşın arşivin içeriği konusunda önemli ipuçları sağlamaktadır. Şunu da özellikle belirtmek gerekir ki, bu kataloglama işlemi arşivde mevcut defterlerin hemen hemen sadece yarısına yapılabilmiş ve bu işlem de yarım kalmıştır. Defterlerin içeriğinden edindiğimiz bilgilere göre, aynı arşivde yer alması gereken perakende evrak ve dosyalar hakkında ise henüz herhangi bir işlem başlatılmamıştır. Üstelik bu 1 nolu deponun dışında diğer depolarda bulunan malzeme herhangi bir tasnife ya da kataloglamaya tabi tutulmadığı gibi, raflara da yerleştirilmemiş, çuvallar içinde bilinmeyen bir haldedir. Arşivin şu andaki durumuna ilişkin son bir bilgi de yaşadığımız 17 Ağustos ve 12 Kasım depremleri sırasında karşı karşıya kaldığı durum hakkındadır. Bu depremler sırasında depoların duvarlarında ciddi çatlaklar meydana gelmiştir. Depolara girmenin ya da arşiv üzerinde çalışmanın son derece olanaksızlaştığı bu koşullar altında Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürlüğü söz konusu arşivi ve daireyi Karaköy'de bulunan bölge müdürlüğü binasına taşıma kararı almıştır.

Mübadele süreci ile birlikte Türkiye'ye getirilen bu arşivde yer alan defterler hakkında aktaracağımız bilgiler ise sadece bu kaba kataloglama işlemine tabi tutulmuş olanlar hakkındadır. Arşivde yer alan defterler arasında ilk göze çarpan "Türk-Yunan Mübadelesiyle Gelen Evrakın Kataloğu" adlı beş ciltten oluşan fihrist defterleridir. Bu fihristlerde, mübadele sırasında sözünü ettiğimiz arşivi oluşturan tüm resmi dokümanların (hatta belki taşıma sırasında kaybolanlar da dahil olmak üzere) listeleri yer almaktadır. Fihristlerin, arşivin İstanbul'a geldiği dönemde uzmanlarca yapılan inceleme sırasında hazırlanmış olduğundan da daha önce söz etmiştik. Fihristlerde defterin konusu, tarihi, yeri, sayfa sayısı ve defter hakkında diğer açıklanması gereken bilgiler yer almaktadır.

Diğer yandan bu arşivin önemli bir bölümünü 1924'e kadar Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türk toplumunun mahkeme kayıtları oluşturmaktadır. Çeşitli yörelere ait (Girit, Selanik, Rodos, Midilli vd) kadı sicilleri arasında dava defterleri, nikâh defterleri, tereke defterleri, kassam defterleri, ferağ ve intikal defterleri

Üstte solda: Yunanistan'da kalan eşya ve edevatın kaydına mahsus 5. defter.

Üstte sağda: 40 katalog nolu fihrist defteri.

Altta solda: 40 katalog nolu fihrist defterinden bir sayfa.

Altta sağda: 41 katalog nolu "Mübadil Cemaat-ı İslamiyeye Ait Vakıf Defterleri ve Evrakı Kataloğu"ndan bir sayfa.

bulunmaktadır. Bu kadı sicilleri içinde 17. yüzyıl ortalarına kadar tarihlenen çok eski defterlere de rastlanmaktadır.

Yine bu arşivin bizce en önemli kayıtlarından biri de mübadeleye tabi olan yerlerden göç ettirilen kişilerin tek tek nüfus kayıtlarının yer aldığı nüfus defterleridir. Tespit edebildiğimiz nüfus defterlerinden biri 193 katalog numaralı Selanik Nüfus Defteri'dir. 540 sayfadan oluşan büyük boy defter 1315-1339 (M. 1879-1921) yılları arasına tarihlenmiştir. Bir diğer nüfus defteri de 1449 katalog numarasında kayıtlı, 288 sayfadan oluşan Girit'in Resmo şehrine ait nüfus defteridir.

Arşivde yer alan defterler arasında Yunanistan'da bulunan Müslüman Türk Cemaati'ne ait vakıfların kayıtları da büyük bir yer tutmaktadır. Selanik, Kavala, Girit, Drama, Sakız, Siroz, Vodina, Vardar vb yerlerde bulunan tüm Müslüman vakıflarına ait yüzlerce defter arşivde yer almaktadır. Vakıf defterlerini evkaf meclisleri kararları, vakıfların gelir ve gider hesapları, yevmiye cetvelleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu grupta yer alan defterlerin en ilginç olanları mübadele sırasında gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılan "Vakıf Tasfiye Defterleri"dir. Bu tasfiye defterlerinde vakfın ait olduğu cemaat idaresi tarafından tasfiyesi talebi, vakfın yeri, cinsi ve bedeli ayrıntısıyla yer almıştır. Ayrıca Vakıf Tasfiye Defterleri'nde yakın dönemlerde (1923 veya daha öncesi) Yunan Hükümeti tarafından el konulan ya da tahrip edilen vakıflar da özel olarak belirtilmiş ve tazminat talebi yer almıştır.

Bir başka grupta ise Yunanistan'daki Müslüman cemaatinin Cemaat İdare Heyetleri ve İhtiyar Meclislerine ait defterler yer almaktadır. Bu defterler karar defteri, karar özetleri defteri, gelen evrak kayıt defteri, gelir-gider defteri ve maaş defteri gibi cemaat idarelerinin tüm etkinliklerine ilişkin resmi kayıtları içermektedir.

Bunların dışında arşivde Müslüman okullarına, okullardaki öğrenci sayılarına ve ders kitaplarına ilişkin kayıtların yer aldığı defterlere de rastlanmıştır. Örneğin katalogda 2007 numara ile kayıtlı olan defter "Girit Mekteplerine Dair Evamir Defteri" adını taşımaktadır. Yine 306 katalog numarası ile gösterilen bir başka defter de "Mektep Kitapları Mikdar ve Fiatlarını Gösterir Defter" adını taşımaktadır. 118 sayfadan oluşan bu defter 1298-1300 (M. 1880-1883) tarihlidir.

Sonuç olarak bu arşiv gerek mübadele sürecinin yeniden incelenmesinde, gerekse mübadele öncesinde Yunanistan'da ve Adalar'da yaşayan Müslüman Türk toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik yaşantılarının yeniden ele alınmasında oldukça önemli bir yer tutacaktır. Arşivin sahip olduğu belgelerin yer ve tarih özelliği olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri veya bir başka arşivde bulunamaması, bu arşivi konusu hakkında en önemli arşiv haline getirmektedir.

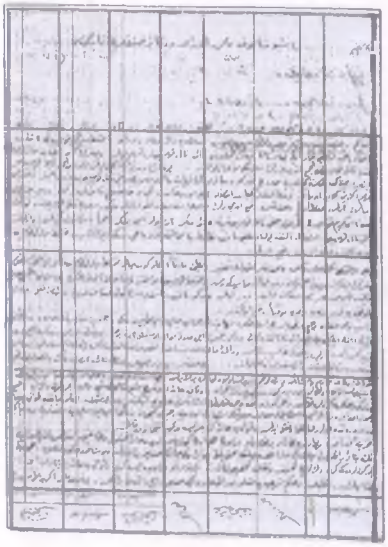

1. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK, Ankara, 1983, s. 177.
2. Soysal, *age.*, s. 180.
3. Mübadele arşivinin İstanbul'a getirilmesi ve depoya yerleştirilmesine ilişkin bu bilgiler, söz konusu arşivde 41 katalog numarası ile kayıtlı "Mübadil Cemaat-ı İslamiyeye Ait Vakıf Defterleri ve Evrakı Kataloğu" adlı defterin son bölümünde yer alan "İş bu katalogda muharrer evrak ve defter sandıklarının tarihçesi" başlıklı bölümden aktarılmıştır. Adı geçen defter arşivin raflara yerleştirilmesi sırasında oluşturulmuştur.
4. Arşiv'in yeniden gün ışığına çıkarılması ve Sirkeci'ye taşınması hakkındaki bu bilgileri başta dönemin Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanı olan Sayın Prof. Dr. Atillâ Çetin olmak üzere çeşitli görgü tanıklarından edindiğimiz bilgiler sonucu aktarıyoruz. Ayrıca bu arşive ulaşmamızda ilk dikkatimizi çeken kişi olan ve konudaki yardımlarını bizden esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Atillâ Çetin'e ve adı geçen Arşiv müdürü Sayın Serpil Özçelik'e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Uğur Tanyeli: Zihniyet Arkeolojisi

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin şubat ayı konuğu Uğur Tanyeli'ydi. Toplantı 17 Şubat'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Uğur Tanyeli 1952 yılında Ankara'da doğdu. 1970 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'ne (bugün MSÜ Mimarlık Fakültesi) girdi. 1976'da mezun olarak 1977'de Mimarlık Tarihi Kürsüsü'nde asistanlık görevine başladı. Mayıs 1982'de DGSA'daki görevinden ayrılarak, aynı yılın kasım ayında İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dah'nda çalışmaya başladı. Ekim 1986'da Prof. Dr. Metin Sözen'in yönetimi altında hazırladığı "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)" başlıklı teziyle doktor unvanını aldı. Ekim 1990'dan başlayarak bir yıl süreyle Michigan Üniversitesi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Araştırmaları Merkezi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. Yurda dönüşünün ertesinde İTÜ'deki görevinden ayrıldı ve Ekim 1992'de doçent unvanına hak kazandı. 1991-92 yaz yarıyılından başlayarak Anadolu Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi'nin Mimarlık Bölümü'nde mimarlık tarihi dersleri verdi. 1993-98 arasında aynı kurumda kadrolu doçent olarak görev yaptı. Haziran 1998'de Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne profesör olarak atanan Uğur Tanyeli, 1994 yılında TMMOB Mimarlar Odası'nın "Mesleğe Katkı Ödülü"nü aldı.

TÜRKİYE'DE MİMARLIK TARİHİ

"Türkiye'nin kısmen ithal edip kısmen ürettiği, deforme ettiği ve hatta kullanılmaz hale getirdiği, kısmen de tam tersine araçsallaştırdığı çeşitli mimarlık tarihi söylemleri içinde yolumu nasıl aradığımı size anlatmaya çalışacağım" diyerek toplantıya başlayan Tanyeli, Türkiye üzerine çalışan mimarlık tarihçilerini iki kategoriye ayırıyor:

"Türkiye'deki bu söylem üretimi ve deformasyonu süreçleri içinde konumlanmayan, özellikle ABD merkezli bir başka mimarlık tarihinden, kendi çabalarımı ve bu alanda çalışanların çabalarını ayırmak eğilimindeyim. Bununla haksızlık ettiğim düşünülmemelidir. Buradaki söylemlerle hesaplaşmayan, bu söylemler içinde var olmayan kişilerin yaptığı mimarlık tarihçiliğinin, aslında başka bir kategori olarak tartışılması gerektiğine inanıyorum. Çünkü benim içinde konumlandığım mimarlık tarihçiliği geleneği, farklı bir söylemler dizisi içinde var oldu. Bu daha iyi ya da daha kötü anlamına gelmiyor, ama farklı bir şey olduğunu daha baştan kabul etmek zorundayız. Çünkü Türkiye'deki hesaplaşmalar içinde var olmadıkça, Türkiye'deki mimarlık tarihi gerçeklerini anlamak çok da kolay değildir. Dolayısıyla, buradaki mimarlık tarihçileri farklı bir grup oluşturuyor. Aynı görüşte olmayan, ama yine de aynı problemlerle hemhal olan, aynı problemlerle hesaplaşmaya çalışan, yani iç tutarlığı bulunmayan bir topluluk olmamıza rağmen, bir grup olarak farklı bir kategori oluşturduğumuzu düşünüyorum."

ÜÇ AYRI SÖYLEM PAKETİ

Mimarlık tarihi geleneğimizin kuramsal açıdan zayıf olduğunu belirten Tanyeli, bu entelektüel zaafa rağmen Türkiye'deki mimarlık tarihçiliği geleneğinin bir avantajı olduğunu da vurguluyor:

"Merkezi tanımlayan, bizim 'Batı' dediğimiz ülkelerin dışında

var olabilen, dünyadaki ender mimarlık tarihi geleneklerinden biri var bu ülkede. Niteliği ne düzeyde olursa olsun, merkezin dışında var olan bir mimarlık tarihi geleneğinden söz edebiliriz. Bizimkine benzeyen bir mimarlık tarihi geleneği, benim bildiğim kadarıyla, üçüncü dünyadaki hiçbir yerde mevcut değil. Dolayısıyla bizim en azından söylemsel sorunlarla ilgilenmeye alışık, bunlarla bir biçimde de olsa baş etmeye çalışan bir küçük camiamız ve tarihçemiz var."

Tanyeli, bu küçük tarihçenin büyük bölümünün, üç ayrı mimarlık tarihi söylemi tarafından oluşturulduğunu belirtiyor:

"İlk olarak, yaklaşık 19. yüzyıl sonlarında başlayan ve kökende ulusalcı siyasal ideolojiyle bağlantılı olan, bir amacı da sanatsal ve mimari egemenlik alanlarını sınırlandırma olarak tanımlanabilecek, bugüne kadar sürüp gelen bir mimarlık tarihi söylemi var. Bu söylemin temel özelliği, Türk ulusalcılığının ortaya çıkışıyla bağlantılı olarak "bizim de sanatsal mimari üretimimiz vardır, biz de bu sanat ve mimarlık dünyasının önemli yaratıcılarından biriyiz" diyen, ulusalcı, milliyetçi iddianın biçimlendirdiği bir düşünce konstrüksiyonu olmasıdır. Zaten Türk mimarlık tarihi de aslında doğrudan doğruya bu siyasal iddia ve angajmanla birlikte ortaya çıkıyor. Onun dışında Batı'da olduğu gibi, siyasal söylemlerle bağlantılı olmayan bir mimarlık tarihi geleneği, Türkiye'de en azından başlangıçta hiç var olmamış.

Türkiye'de beliren ikinci söylemse İstanbul Teknik Üniversitesi'nde özellikle Doğan Kuban'ın çevresinde üretilmiş pozitivist denebilecek bir mimarlık tarihi geleneğidir. Bu gelenek büyük ölçüde ulusalcı söyleme karşı çıkıyordu ve farklı bir yönelim öneriyordu. Aslına bakarsanız, Türkiye bağlamında çok önemli bir historiyografik öneriyle ortaya çıkmıştı Doğan Bey. Dolayısıyla Doğan Bey'in kitapları bizim için büyük önem taşıdı. Artık bıktırmış ve de hiçbir şekilde ikna edici gözükmeyen öteki söylemin karşısında, yeni bir ufuk açıyordu. Bir kere pozitivist bir söylemdi. Doğan Bey diğerlerinin varlığını ulusal niteliklere atfetmeye çalıştıkları, adeta esoterik nitelikteki bir mimarlık tarihinin karşısında, bize tamamen ussal bir açımlama çerçevesi çizmeye çalışıyordu. Her mimari olgunun aslında ussal, nedensel olarak açıklanabilir, bilimsel gerekçeleri olduğunu söylüyordu. Doğan Bey akli paradigmalar kurguladı, mimarlık tarihinde yeni paradigmalar, paradigma setleri tanımladı ve bize büyük ölçüde yol açtı.

Bir üçüncü söylem bölgesi de aynı dönemde oluşmuştu. O da Modern Mimarlık diye adlandırılan ve yaklaşık olarak 19. yüzyıldan bugüne kadar uzanan alanın mimarlığına uygulanan bir başka söylemdi. Onun merkezi ise Güzel Sanatlar Akademisi ve büyük ölçüde Bülent Özer'di. Bülent Özer bugün büyük ölçüde unutulmuş bir kişilik olarak nitelendirilebilir belki, ama döneminde o da başka bir bağlamda çok önemli bir işlev gördü. 1960'lardan başlayarak, Modern Mimarlığın Batı'da üretilmiş söylemini buranın gündemine taşıdı ve onu bir anlamda Türkiye'ye, Türkiye'nin gerçeklerine uyarladı. Türkiye'nin 19. ve 20. yüzyılını Batı'da, özellikle Sigfried Giedion tarafından üretilmiş modern mimarlık historiyografisinin kalıpları içinde, Türkiye için yeniden üretti ve bununla da bir başka bağlamda çok önemli işlev gördü. Türkiye'yi mimarlıkta düşünsel anlamda modernite ile buluşturmaya çalıştı."

"İŞE YARAMAYAN BİR MİMARLIK TARİHİ"Nİ ARAMAK

Bu üç söylemin de mimarlık tarihini araçsallaştırdığını, mimarlığın kendi bilgi alanı içinde var olmayan başka alanlara çözüm getirmeye çalıştığını belirten Tanyeli, temel amacı kendi epistemolojik ilgi alanının dışındaki bazı konulara çözüm getirmek olan mimarlık tarihi geleneğimizin çözümlemesini yapmaya kaçınılmaz olarak çalıştığını belirtiyor:

"Son yıllarda yaptığım kimi yayınlarda, hep bu mimarlık tarihi söylemlerinin Türkiye'de nasıl üretildiğini, nasıl gündeme getirildiğini, neyi kavramaya yönelik olduğunu anlatmaya çalışıyorum."

Ancak çalışmalarını bu çerçeveyle sınırlı tutmadığını belirten Tanyeli, Türkiye'deki mimarlık tarihi geleneğinin daha özerk ve üretken olabilmesi için gerekli olan ve bu konuda kendisinin de çaba gösterdiği önemli noktaların altını çiziyor:

"Öncelikle araçsal mimarlık tarihinin artık Türkiye'den silinmesi gerektiğine inanıyorum. Türkiye'nin bu üç söylemsel geleneği de tasfiye etmesi gerekiyor. Bunların hepsinin gerçekten kullanışlı ve işe yarar oldukları, tam da kendi amaçladıkları biçimde işe yarar oldukları dönemler vardı, ama artık bunların hiçbirinin anlamı kalmadı. Türkiye'nin artık bu araçsal gelenekleri yeni söylem ve metodolojilerle değiştirmesi lazım. Artık 'işe yaramayan' bir mimarlık tarihi yapalım, münasebetsiz bir deyişle. Ayrıca mimarlık tarihindeki parçalanmışlığı ortadan kaldırmanın gerekli olduğuna da inanıyorum. Çünkü biz bu üç söylem paketini yaratırken aslında birbirinden farklı iki bölge tanımladık. Farklı müşterilere hizmet eden, farklı söylemleri olan, birbiriyle asla bütünleşmeyen, hatta birini bilenlerin diğerini bilmediği, iki mimarlık tarihi bölgesi yarattık. Türkiye'de bir tarafta Türk mimarlık tarihi diye bir alan, bir tarafta da modern mimarlık tarihi diye başka bir alan var. Bu, dünyanın hiçbir ülkesinde, bu keskinlikte var olmayan tuhaf bir ayrımdır. Türkiye'de biriyle ilgilenen diğeriyle ilgilenmez; birinin yayınları başka bir yerdedir, ötekinin yayınları başka bir yerdedir; birini okuyan ötekini asla okumaz, hatta haberdar bile olmaz! Tuhaf, parçalanmış bir manzara. Böyle bir historiyografik manzaranın da artık ortadan kalkması gerekiyor. Parçalanmış tarih sahnesini bir anlamda bütünleştirmek gerekiyor ve benim çabalarım da bu doğrultuda. Ayrıca bu parçalanmışlığın giderilmesi çerçevesinden bakınca, modern öncesi ile moderni birlikte içerecek biçimde bütünsel bir mimarlık tarihinin artık kurgulanması gerektiğine inanıyorum. Yani bugünden başlayarak dünün her noktasına ulaşan bir mimarlık tarihi bütünü görmek istiyorum. Tarihin de artık öyle yazılması gerekiyor. Türki-

ye'nin, tarihinin bir çizgiyle, buradan ötesi modern, buradan ötesi modernleşme, buradan ötesi batılılaşma gibi yazamayacağını düşünüyorum. Bu ülkenin o çok sevdiği tanımları büyük ölçüde ortadan kaldırması gerektiğini ve rahat akan, 'olağan' bir mimarlık tarihi yazması gerektiğine inanıyorum."

İKİLİ MODELLEME

"Bu kadar metodolojik ve kuramsal eleştiriden sonra 'peki, sen ne yapıyorsun?' deme hakkına sahipsiniz" diyen Uğur Tanyeli, izlediği çalışma yöntemi hakkında bilgi veriyor: "Modern öncesinden moderne doğru gidişin bir kopma olmadığına, ama farklı historiyografik kavrayışlar geliştirilerek incelenmesinin zorunluluğuna inanıyorum. Dolayısıyla ikili bir modelleme yapmaya ve ikili bir kavrayış geliştirmeye çalışıyorum. Şöyle ki: Modern öncesi dünya için bir mimarlık tarihi yaklaşımı, modern dünya içinse başka bir mimarlık tarihi yaklaşımını içeren, ama ikisini birlikte ele alan bir paradigmalar seti yaratmaya çalışıyorum. Modern öncesi dünyada bir tür zihniyet arkeolojisi yapmaya çalıştığımı söyleyebilirim. Mimarlık tarihini bir tür zihniyet arkeolojisi içinde anlamaya çalışıyorum. Modern dünyadaki mimari olguları anlamak içinse, o çağın içinde geliştirilen mimari söylemlerin, yani mimarlık ürünü var etmek için ortaya konan mimarlık düşüncelerinin, onların sonucunda ortaya çıkan mimarlık ürünleriyle nasıl ilişkili olduğunu çözümlemeye çalışıyorum. Zihniyet arkeolojisine gelince, her çağın sanatsal yöneliminin, genel entelektüel üretiminin bir parçası olduğunu düşünüyorum. Her çağda, belirli akıl yürütme alışkanlıkları çerçevesinde düşünüyoruz. Bunlar sabit de değil, sürekli değişiyorlar ve bu akıl yürütme biçimleri, bu zihinsel örüntüler bizim düşünmemizi sağlayan kavrayış örüntüleri. Sorunları anlamamızı, çözümleri bulmamızı ve de üretim yapmamızı sağlıyor. Mimarlıkta da, başka alanlarda da. İşte, bunu çözümleyerek nasıl bir açıklamaya ulaşabiliriz? Buna da zihniyet arkeolojisi demek çok da tuhaf olmasa gerek. Bu tabii ki tehlikeli bir yaklaşım. Çünkü benden önce bu yollardan geçenlerin de fark ettiği gibi burada şu tehlike var: Hiçbir zaman dünya görüşleri ve zihniyetler denilen şeyler sabit değiller. 'Bu çağda insanlar şöyle düşünür' deyip kestirip atamazsınız. Dediğiniz zaman çok kolaycı mekanist bir yaklaşım ortaya çıkar. Oysa dünya bu kadar mekanik bir kolaylıkla işlemediği gibi, hiçbir çağda böylesine türdeşlik içinde de var olmuyor. Kim, nerede, nasıl, ne zaman, hangi aralıkta, hangi sınıftan, hatta hangi cinsiyetten? Binlerce etkileşim var. Hepsinden önemlisi de sürekli değiştiğini görüyoruz. Dolayısıyla sanki genel düşünce örüntüleri varmış gibi tarihsel konstrüksiyonlara yol açabilecek bir yaklaşım bu. Ama bu metodolojik aksaklıklar giderilebilir."

Bilgi-Belge Merkezi, 17 Şubat 2000.

TARİHTEKİ KIRILMA NOKTALARI

Söz konusu yöntemsel aksaklıklardan kaçınabilmek için çalışmalarında, günümüzden bakıldığında çelişkili görülen olgular üzerine yoğunlaştığını belirten Tanyeli, bu çelişkileri kültürel değişimlerin turnusol kâğıdı olarak gördüğünü söylüyor:

"Çalışmalarım artık sürekliliklerı değil, kırılma noktalarını, çetrefilleşen olguları anlamaya yönelik, yani bir çağın karakterini, neden insanların o çağda öyle davranmaya çalıştıklarını anlamaya çalışmıyorum. Ondan büyük ölçüde vazgeçtiğimi söyleyebilirim. Dolayısıyla o çağın zihniyet yapılarının nasıl bir mimarlığa tekabül ettiğini de anlamaya çalışmıyorum. Onun yerine, çelişkiler içeren değişim bölgeleri, küçük değişim bölgeleri tespit ediyorum. İçinde daima çelişkiler olan küçük değişim bölgeleri ve o değişim bölgeleri içinde neler olup bittiğini çözümlemeye çabalıyorum. Yani benim tavrım ne diye sorarsanız son olarak, zihniyet arkeolojisi yaptığımı ve bunu yapmaya çalışırken de özellikle toplumların zihninin iyice karışık olduğu bölgelerde çalıştığımı söyleyebilirim. Bir anlamda tarihte değişimin belirteçleri olarak bu çelişkileri gördüğümü söyleyebilirim."

ARŞİVDEN BİR BELGE (13)

Çocuklara Rehber Dergisine İmtiyaz Verilmesi (1896)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

T. C. BAŞBAKANLIK
OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Osmanlı İmparatorluğu'nda çocuk dergiciliği hakkında şimdiye kadar çok şey yazıldı çizildi. Osmanlı çocuk dergileri üzerine yayımlanmış ilk geniş kapsamlı araştırma, Gelişim Yayınları'nın yayımcılık sektöründeki onuncu yılını kutlamak amacıyla açılmış olan bir sergiden esinlenilerek basılmış olan *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)* kitabında, Şeyma Gencel imzasıyla yayımlanmış olan "Çocuk Dergileri" başlıklı makaledir.[1] Ancak, bu makalede aslında sayıları yaklaşık elliye varan Osmanlıca çocuk dergilerinin yalnızca çok küçük bir kısmı okuyuculara tanıtılmıştır. *Çocuklara Rehber* dergisine ise hiç değinilmemiştir. Aynı şekilde, İsmet Kür'ün *Toplumsal Tarihte Çocuk, 23-24 Nisan 1993* başlığıyla Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanan sempozyum tebliğleri arasında yer almış olan "Süreli Çocuk Yayınlarına Genel Bir Bakış" başlıklı makalesinde de *Çocuklara Rehber* dergisinden hiç bahsedilmemiştir.[2]

Çocuklara Rehber dergisi, 23 Nisan 1897 tarihinden itibaren 1901 yılına kadar, yaklaşık üç buçuk yıl boyunca haftalık olarak toplam 166 (52+52+50+12) sayı çıkmıştır.[3] Bu itibarla, 1896-1908 yılları arasında 12 yıl boyunca toplam 626 sayı yayımlanmış olan *Çocuklara Mahsûs Gazete*'den sonra, *Çocuklara Rehber* dergisi sayı ve süre itibarıyla ikinci en uzun soluklu Osmanlı çocuk dergisidir. Sayı ve yayım süresi açısından en uzun soluklu üçüncü Osmanlı çocuk dergisi de 1913-1927 tarihleri arasında aralıklarla toplam 126 sayı yayımlanmış olan *Çocuk Dünyâsı* dergisidir.[4]

Çocuklara Rehber dergisi "etfâl-i zükûr ve inâsın tehzîb-i ahlâk ve tevsî'-i malûmâtına hâdim haftalık risâledir", yani "kız ve erkek çocukların ahlâkını temizlemeye ve bilgilerini artırmaya yarayan haftalık dergi" alt künyesi ile yayımlanmıştır. Sahib-i imtiyaz ve müdürü Ahmed Midhat Efendi'dir. Selanik'te Osmanlı Matbaası'nda Aziz Midhat ve Şürekâsı tarafından basılmaktadır. İdare yeri Selanik'te Hükümet Caddesi'nde Ali Neş'et Kütüphanesi'dir. Edirne'de Merih Kitaphanesi'nde de dağıtılmaktadır. *Çocuklara Rehber* her hafta perşembe günleri yayımlanmakta ve nüshası 20 paraya satılmaktadır. "Bedel-i iştirâsı: Mecidiye ondokuz kuruş hesâbıyla bir seneliği Selanik için 20, altı aylığı 12, sâir mahaller için bir seneliği 30, altı aylığı 17 kuruşdur."[5]

Çocuklara Rehber, ilk sayısında yer almış olan "Mesleğimiz" başlıklı çıkış yazısının ilk cümlelerinde, derginin yayımlanmasına izin vermiş olan Sultan II. Abdülhamid'e ağdalı kelimelerle atıfta bulunulmaktadır:

> Terakki-i maârif emrinde her an meşhûd-i dîde-i şükrân olan avâtıf-ı celîle-i hazret-i zillullâlîden iktibâs-ı feyz-i mesâ'î ederek bimennihi'l-kerîm neşrine teşebbüs etdiğimiz (Çocuklara Rehber) risâlesinde müttehaz mesleğin neşrini ve bu sebeble terakkiyât-ı umûmiyemizin bâis-i yegânesi olan veliyyü'n-nimet-i bî-imtinânımız sevgili padişâhımızın temâdî-i ömür ü şevketleri da'vât-ı mefrûzesini fâtiha-i mekâl ittihâz ile îfâ-yı vazîfeye besmelekeş-i ibtidâ' oluyoruz.[6]

İşte bu girişten de anlaşılacağı üzere, *Çocuklara Rehber* dergisinde yayımlanan yazıların büyük bir bölümü çocukla-

***Çocuklara Rehber*, no. 1 (20 Zilkade 1314/10 Nisan 1313), s. 1.**

rın anlayamayacağı kadar karmaşık bir dille ve ağdalı kelimelerle yazılmış yazılardır. İsmet Kür, *Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları* kitabında, *Çocuklara Rehber* dergisinde yayımlanmış olan yazıların çocuklara (ve muhtemelen anne ve babalara ve hatta öğretmenlere de) "bilgi, öğüt ya da ders vermek" amacıyla yazılmış olduğuna değinmekte ve şöyle demektedir:

> Bu dergide dil, yazarın dil hakkındaki görüşleri doğrultusunda sadeleşiyor ya da ağırlaşıyor. Yazarların, yabancı sözcüklere merekli olanları çoğunlukta ise derginin de dili yabancılaşıyor ya da tersi oluyor.[7]

Ancak, derginin didaktik özelliklerine rağmen, derginin çıkış yazısında çocukların eğlenceye olan ihtiyacı da yadsınmamaktadır. *Çocuklara Rehber*, çocuk okurlarına öğrenirken eğlenme yöntemlerini öğretmek ve çocukların öğrenmekten zevk almayı öğrenmelerine rehberlik etmek gibi didaktik bir rol üstlenmiştir. Derginin adını da buradan almış olduğu vurgulanmıştır:

> Hayât-ı tıflânede en iyi meslek evkât-ı hâliyyeyi istifâdeli eğlencelere hasr etmekdir. Evet, eğlenceye olan meylinizi tasvîb, ihtiyâcınızı teslîm ediyoruz. Bu sûret-i hayâta müstehaksınız. Çünkü bu istihkâk size fıtrat tarafından bahş edilmişdir. Riyâzet-i bedeniyyeye âid oyunlardan, nâfi' eğlencelerden sizi men' edecek değiliz; bi'l-akis onları tervîc edeceğiz. Şu kadar ki vaktinizi hüsn-i isti'mâl etmeyi, dâimâ fâideli eğlenceler bulmayı bilemezsiniz. Biz bu husûsda size rehberlik edeceğiz. Risâlemize "Çocuklara Rehber" nâmını bunun için verdik. Tavsiye edeceğimiz eğlence belki vehle-i evlâda tab'ınıza muvâfik gelmeyecek, fakat her hâlde sabırlı olunuz; mütekellime, tamâmıyla maksadını anlatmadan i'tirâza kalkışmayınız; işte nihâyet söylüyoruz; matlûb eğlencelerin esâsını teşkîl edecek eğlenceyi söylüyoruz: evet, yalnız bir kelimecik: mütâlaa.[8]

Çocuklara Rehber dergisinde çıkmış olan yazılar incelendiğinde, derginin eğiticilik görevini başarıyla götürdüğü, ama okuyucularını eğlendirmeyi pek başaramadığı görülmektedir. Cüneyd Okay, *Çocuklara Rehber* dergisini "Osmanlı Çocuk dergiciliğinin bir diğer zirvesi" olarak nitelendirmekte ve dergide yayımlanmış olan yazıları "çocuk şarkıları, şiirleri, ana sınıfı için manzumeler, çocuklar için piyesler, kısa ve ileri bir edebiyat tekniği ile yazılmış hikâyeler, dönemin eğitim kurumlarından verilen haberler, tercüme hikâyeler, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden aktüel haberler, Batı şehirlerini tanıtan yazılar" vb olarak özetlemektedir.[9] Cüneyd Okay, bir başka çalışmasında *Çocuklara Rehber* dergisini dönemin Avrupa çocuk dergiciliği standartlarını yakalayan ve kendisinden sonra gelecek olan çocuk dergilerinde şekil bulacak olan çocuk edebiyatının da temellerini atmış olan bir dergi olarak görmektedir:

> Meşrutiyetle beraber iyice şekillenecek ve zemin bulacak olan çocuk edebiyatının en önemli temeli Çocuklara Rehber dergisinin yayın politikasıyla, onun sayfalarında atılmıştır...[10]

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında *Çocuklara Rehber* dergisinin imtiyazı ile ilgili olarak yayımlamakta olduğumuz belgelerin içeriği, Sultan II. Abdülhamid'in İstibdat Dönemi'nde (1878-1908) bir dergi imtiyazı almanın ne denli güç olduğunun bir göstergesidir. Yayımlanması için imtiyaz alınmak istenen *Çocuklara Rehber* dergisi, siyasi, dinsel veya toplumsal içerikli bir dergi değil de, yalnızca suya sabuna dokunmaz bir çocuk dergisidir. Bu hatırda tutulacak olursa, II. Abdülhamid döneminde dergi imtiyazı almanın ne denli güç olduğu belgelerden daha da iyi anlaşılacaktır.

Belgelere göre, Selanik'te kitapçılık yapmakta olan Ahmed Midhat Efendi *Çocuklara Rehber* isminde bir çocuk dergisi çıkarmak üzere Selanik Vilayeti'ne başvurmuştur. Yalnızca çocuklar için çıkarılması ve fen ve edebiyat konusunda yazılar içermesi düşünülen *Çocuklara Rehber* dergisinin sahibinin şöhreti ve sabıka kaydı araştırılmış ve böyle bir dergi çıkarmasında bir mahzur olmadığı sonucuna varılmıştır. Bunun üzerine kendisinden bir garanti senedi alınarak alıkonulmuştur. Selanik Vilayeti Ahmed Midhat Efendi'ye gerekli izni verebilmek için durumu 4 Ağustos 1896 günü Dahiliye Nezareti'nin Matbû'ât Dairesi'ne bildirmiştir. Matbû'ât Dairesi de 19 Ağustos 1896 günü Dahiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek, Nezâret'e bu durumu haber vermiştir.[11] Dahiliye Nezâreti 5 Eylül 1896 günü dönemin sadrazamı Said Paşa'ya göndermiş olduğu bir yazı ile durumu kendisine iletmiştir.[12]

Sadrazam Said Paşa 31 Ağustos 1896 günü Maarif Nezareti'ne bir yazı göndererek, Selanik'te çıkarılması düşünülmekte olan *Çocuklara Rehber* dergisinin içeriğinin nasıl kontrol edilmesi gerektiğini Nezaret'e sormuştur. Maarif Nezareti 1 Ekim 1896 günü Sadaret'e göndermiş olduğu cevap yazısında çocuk dergilerinin de Matbû'ât Nizamnâmesi'nin hükümlerine tabi olduğu kararına varmıştır.

Maarif Nezareti'nin 1 Ekim 1896 tarihli bu kararına göre, *Çocuklara Rehber* dergisi yayımlanmadan önce Selanik Vilayeti tarafından kontrol edilmek; din, siyaset ve genel ahlak açısından uygunsuz yazılar yayımlamamak; eleştiri, şahsi yazılar ve anlamı açık olmayan yazılarla, edebe uygun olamayan yazılara yer vermemek; mektep talebelerinin göndereceğiler mektupları ve yazıları yayımlamamak; sansür memurları tarafından yayımlanması sakıncalı görülen yazılar hakkında bilgi vermemek ve fikir yürütmemek; yayımlanacak olan yazılardan sansür tarafından çıkarılacak olan bölümlere üç nokta koy-

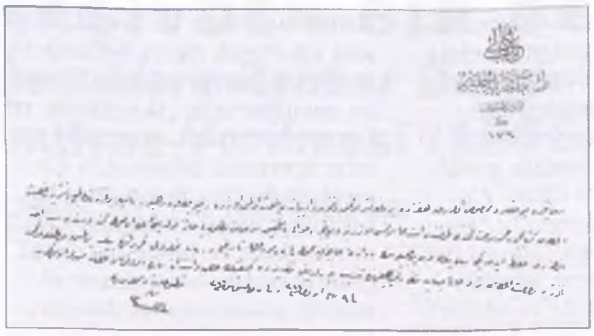

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 1 ve 2.

mamak; sansür tarafından çıkarılan yazıların yerlerini beyaz yayımlamamak şartlarıyla, *Çocuklara Rehber* dergisinin yayımlanmasında bir sakınca görülmemiştir.[13]

Yine Maarif Nezareti'nin kararına göre, fen ve edebiyattan bahseden bir çocuk dergisi olmasına rağmen, *Çocuklara Rehber* dergisi bir "gazete" olarak yayımlanacaktır. Bu nedenle, İstanbul'da çıkan bütün gazetelerin Dahiliye Nezareti'nin Matbû'ât Dairesi'nce kontrol edilmekte olduğu gibi, Selanik'te yayımlanacak olan *Çocuklara Rehber* dergisi de Selanik Vilayeti mektupçusu tarafından muayene ve icabında sansür edilmelidir.[14]

Sadrazam Said Paşa 5 Kasım 1896 günü Dahiliye ve Maarif Nezaretleri'nin koymuş olduğu bu şartları kabul etmesi ve uygulaması koşuluyla, Selanikli Kitapçı Ahmed Midhat Efendi'ye *Çocuklara Rehber* dergisinin yayın imtiyazının verilmesinin yerinde olacağını Yıldız Sarayı'na bildirmiştir. 10 Kasım 1896 günü Sultan II. Abdülhamid'in bu yolda iradesi çıkmıştır.[15] 23 Temmuz 1896 günü *Çocuklara Rehber* dergisinin yayın imtiyazını almak için başvurmuş olan Ahmed Midhat Efendi'ye derginin imtiyazı ancak 10 Kasım 1896 günü Başkâtip Tahsin Paşa imzasıyla verilebilmiştir...

Bâbıâlî
Nezâret-i Celîle-i Dâhiliye
İdâre-i Matbû'ât
aded
176

Selânik'de çocuklara mahsûs olarak haftada bir def'a neşr olunmak ve fünûn ve edebiyâtdan bâhis olmak üzere "Çocuklara Rehber" nâmıyla bir gazetenin tab' ü neşrine ruhsat i'tâsı kitâbçı Ahmed Midhat efendi tarafından istid'â olunması üzerine vilâyetçe ahvâli bi't-tahkîk evsâf-ı matlûbeyi hâiz olduğu ve ale'l-usûl kendisinden sened alız olunarak hıfz edildiği Selânik vilâyet-i celîlesinin idâre-i âciziye muhavvel fî 23 Temmuz sene 312 [4 Ağustos 1896] tarihli ve 160 numerolu tahrîrâtında bildirilmiş olmağla mazkûr gazeteye ruhsât i'tâsı nezd-i âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhilerinde tensîb buyurulduğu takdîrde keyfiyetin arz ü istizânı bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

fî 9 Rebiyülevvel sene 1314 ve fî 7 Ağustos sene 1312 [19 Ağustos 1896]

Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdürü
(imzâ)

(BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 1.)

Bâbıâlî
Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye
Mektûbî Kalemi
aded
2436

Huzûr-ı Alî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Selânik'de çocuklara mahsûs olarak haftada bir def'a neşr olunmak ve fünûn ve edebiyâtdan bâhis olmak üzere "Çocuklara Rehber" nâmıyla bir gazetenin tab' ü neşrine ruhsat i'tâsı kitâbçı Ahmed Midhat efendi tarafından istid'â olunması üzerine vilâyetçe mûmâileyhin ahvâli bi't-tahkîk evsâf-ı matlûbeye hâiz olduğu anlaşıldığından ve ale'l-usûl kendisinden sened alız olunarak hıfz edildiğine dâir Selânik vilâyet-i celîlesinden me'bûs tahrîrât üzerine keyfiyetin huzûr-ı âlî-i sadâret-penâhîlerinden isti'zânı hakkında Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdüriyet-i aliyyesinden verilen müzekkere leffen takdîm kılınmağla iktizâsının emr ü inbâsı menût-ı rey-i âlî-i vekâlet-penâhîleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 26 Rebiyyülevvel sene 1314 ve fî 24 Ağustos sene 1312 [5 Eylül 1896].

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye
(imzâ)

(BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 2.)

Bâbıâlî
Maarif Nezâreti
Mektûbî Kalemi
numero
umûmî 14961
husûsî 126

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Selânik'de çocuklara mahsûs olarak haftada bir kere neşr olunmak ve fünûn ve edebiyâtdan bâhis olmak üzere "Çocuklara Rehber" nâmıyla bir gazetenin neşrine ruhsat i'tâsı kitâbçı Ahmed Midhat efendi tarafından istid'â olunduğu ve mûmâileyhin evsâf-ı matlûbeyi hâiz olub ale'l-usûl kendisinden sened alınarak hıfz edildiği Selânik vilâyet-i celîlesinden iş'âr olunmasına mebnî istifsâr-ı muâmeleyi hâvî Matbû'ât-ı Dâhiliye Müdüriyeti'nden verilen müzekkerenin leffiyle Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden me'bûs tezkerenin irsâl kılındığı heyân-ı âlîsiyle icâbının icrâ ve inbâsını emr-i şerefvârid olan 19 Ağustos sene 312 [31 Ağustos 1896] tarih ve yüz doksan-dört numerolu tezkere-i sâmiye-i cenâb-ı sadâret-penâhîleri encümen-i teftîş ve muâyeneye lede'l-havâle mezkûr gazete münhasıran fünûn ve edebiyâtdan bâhis ve sâir gazeteler hakkında mer'î olan usûl-ı muâmelâta ve Matbû'ât Nizâmnâmesi ahkâmına tâbi' olmak ve kable't-tab' muâyene edilerek diyânet ve siyâset ve âdâb-ı umûmiyeye cihetiyle kelimât ve fıka-

BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 3 ve 4.

rât-ı gayr-ı lâyıka ve tenkîdât ve şahsiyât ve manâsı mübhem her nev'i fıkrât ve makâlât ve ihâmlı makâlât ve mekâtib şâkirdâmı ve nisvânı tarafından gönderilen her nev'i varaka ve makâlât derc olunmamak ve muâyene me'mûru tarafından tayy ü ihrâc olunan mevâdd hakkında i'tâ-yı ma'lûmât ve beyân-ı mütâlaât edilmemek ve ihrâc olunan fıkralara nokta konulmamak veyâhûd beyâz çıkarılmamak üzere ihdâs ve neşri makrûn-ı müsâade-i hazret-i hilâfetpenâhî olduğu hâlde mezkûr gazetenin te'sîsinde encümence dahi bir mahzûr görülmediği ve ancak ulûm ve fünûndan bâhis olmağla beraber gazete ünvânı tahtında neşr olunacağına ve Dersaâdet'de emsâli gazetelerin encümence muâyene olunub Matbû'ât-ı Dâhiliye İdâre-i behiyyesinden tedkîk olunmakda bulunduğuna nazarân mezkûr gazetenin dahi mektûbî-i vilâyet tarafından muâyenesi icâb edeceği husûslarının cevâben arz ü iş'ârı ifâde olunmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 22 Rebiyyülahir sene 1314 ve fî 19 Eylül sene 1312 [1 Ekim 1896].

Maârif-i Umûmiye Nâzırı
Zühdü

(BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 3.)

Atûfetlû efendim hazretleri

Selânik'de çocuklara mahsûs olarak haftada bir kere neşr olunmak ve fünûn ve edebiyâtdan bâhis olmak üzere "Çocuklara Rehber" nâmıyla bir gazetenin neşrine ruhsat i'tâsı kitâbçı Ahmed Midhat efendi tarafından istid'â olunduğu ve mûmâileyhin evsâf-ı matlûbeyi hâiz olub ale'l-usûl kendisinden sened alınarak hıfz edildiği beyânıyla icrâ-yı icâbını hâvî Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden vârid olan tezkere üzerine keyfiyet Maârif Nezâret-i Celîlesi'ne lede'l-iş'âr mezkûr gazete münhasıran fünûn ve edebiyâtdan bâhis ve sâir gazeteler hakkında mer'î olan ahvâl ve muâmelâta ve Matbû'ât Nizâmnâmesi ahkâmına tâbi' olmak ve kable't-tab' muâyene edilerek diyânet ve siyâset ve âdâb-i umûmiye cihetiyle kelimât ve fıkrât-ı gayr-ı lâyıka ve tenkidât ve şahsiyât ve manâsı mübhem her nev'i fıkrât ve ihâmlı makâlât ve mekâtib şâkirdâmı ve nisvânı tarafından gönderilen her nev'i varaka derc olunmamak ve muâyene me'mûru tarafından tayy ü ihrâc olunan mevâdd hakkında i'tâ-yı ma'lûmât ve beyân-ı mütâlaât edilmemek ve ihrâc olunan fıkralara nokta konulmamak veyahud beyâz çıkarılmamak ve mektûbî-i vilâyet tarafından muâyene edilmek üzere mezkûr gazetenin neşrinde mahzûr olmadığına dâir nezâret-i müşârünileyhâdan cevâben gelen tezkere arz ü takdîm kılınmış olunağla ol bâbda her ne vechile emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref-müteallik buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâveri terkîm olundu efendim.

fî 29 Cemâziyelevvel sene 1314 ve fî 24 Teşrînievvel 1312 [5 Kasım 1896].

Sadrıâzam
Said

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Resîde-i dest-i ta'zîm olub melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

fî 4 Cemâziyelahir sene 1314 ve fî 29 Teşrînievvel sene 1312 [10 Kasım 1896].

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsin.

(BOA, İrâdeler Tasnifi, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 4.)

1. Şeyma Gencel, "Çocuk Dergileri", *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 185-202.
2. İsmet Kür, "Süreli Çocuk Yayınlarına Genel Bir Bakış", *Toplumsal Tarihte Çocuk, 23-24 Nisan 1993*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 109-114.
3. Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)*, IRCICA, İstanbul, 1986, s. 75; *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, c. I, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1987, s. 47; M. Orhan Bayrak, *Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü (1831-1993)*, Küll Yayınları, İstanbul, 1994, s. 29.
4. Yavuz Selim Karakışla, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Çocuk Dünyası Dergisi (1913-1914; 1918-1919; 1926-1927)," *Müteferrika*, no. 13 (Yaz 1998), s. 119-191.
5. *Çocuklara Rehber*, no. 1 (20 Zilkade 1314 / 10 Nisan 1313), s. 1.
6. "Mesleğimiz", *Çocuklara Rehber*, no. 1 (20 Zilkade 1314 / 10 Nisan 1313), s. 1.
7. İsmet Kür, *Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991, s. 165.
8. "Mesleğimiz", *Çocuklara Rehber*, no. 1 (20 Zilkade 1314 / 10 Nisan 1313), s. 1.
9. Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler, 1850-1900*, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1998, s. 153-154.
10. Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 93-94.
11. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 1.
12. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 2.
13. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 3.
14. *ibid.*
15. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2868, Genel No: 1455, Husûsî No: 8, Aded: 4, Vesika: 4.

Yavuz Geliyor Yavuz...

HASAN ERSEL

Eleştiri ve uyarıları için hocam Prof. Dr. Mümtaz Soysal'a ve arkadaşım Doç. Dr. İhsan Tunalı'ya; metnin tümünü okumak zahmetine katlanarak pek çok hatayı bulup dikkatimi çektiği için de Sn. İlkin Okay'a teşekkür ederim.
Prof. Dr. Şevket Pamuk'a olan teşekkürüm ise bir başka düzeyde: Okumakla kalmadı, yazdığım ilk metinden bir makale çıkabileceğine beni inandırdı, tıpkı "Atatürk ve Ulusal Müzik" adlı yazım için yaptığı gibi...

Yavuz geliyor Yavuz
suları yara yara,
Kız ben seni alacağım
başına vura vura...

(Karadeniz türküsü)

Çocukluğumda (1952-54 yılları) tutkularımdan birisi de Eskişehir'den İstanbul'a "motorlu tren" ile gelirken, öğleden sonra saat üç dolaylarında, burnumu cama dayayıp, Gölcük'te demirli olan *Yavuz*'u görebilmekti. Sis olduğunda bile o büyük geminin siluetini seçmek olanaklıydı. Sis olmadığında ise gemi çok görkemli görünürdü. Üstelik böyle günlerde bir başka gemiyi de görebiliyordum. *Yavuz*'un yanında ufacık kalan *Hamidiye*'yi ...

Alıntı yaptığım türküye bakılırsa, *Yavuz*'a hayran olan sadece ben değildim. *Yavuz*, bir güç ve güven timsali olarak insanların belleğinde yer etmişti. Yanılmıyorsam bu 1980'lere kadar da sürdü...[1]

Kolay değil yaklaşık 60 yıldan uzun bir süre bir halkın gönlünde yer etmek, saygınlık kazanmak... Peki hiç düşündünüz mü? Neden bu gemi o denli saygınlık toplamış, pek çok kimse için bir güven simgesi haline dönüşmüştü? *Yavuz*'u, Türk denizcilik tarihinde, diğer savaş gemilerimizden ayırt eden hangi özellikleri vardı? Hangi başarılara imza atmıştı?

Gemiciliğe özel merakı olmayan arkadaşlarıma sordum. Hepsi, *Yavuz*'un halkın gözünde saygınlık kazanmış ve güven duyulan bir gemi olduğu, bir simgeye dönüştüğü konusundaydılar. Ama nedenini pek bilmiyorlardı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girmesine yol açan gelişmelerde payı olduğu hariç... Ama bu olay ile anılan bir geminin, hele Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarına bakıldığında, bu denli saygınlık kazanması ve güven vermesine bir anlam vermek ise zor... Tam tersine, kara haber simgesi olması daha mantıki...

O zaman insanın aklına Türk denizcilik tarihinde *Yavuz*'un, genelde bilinmeyen, ama hiç olmazsa efsaneleşmesine yol açabilecek bazı olumlu katkıları olabileceği düşüncesi geliyor. Belki *Yavuz*'da görev yapan denizcilerin, terhis olup memleketlerine döndükten sonra anlattıkları anıları böyle bir kanının oluşmasına yol açmış olabilir... Böyle olup olmadığını anlayabilmek için bu yazıda kısaca *Yavuz*'un yaşamöyküsünü toparladım. İzleyen üç bölümde bu öyküyü özetledim. Yazının son bölümünde ise bir değerlendirme yapmaya çalışacağım...

AKDENİZ'DEKİ ÜNLÜ KOVALAMACA

1914 yazında Alman donanmasının Akdeniz'de sadece iki savaş gemisi vardı. Bunlar, Moltke sınıfından[2] *Goeben* ağır muharebe kruvazörü ve Magdeburg sınıfından[3] *Breslau* hafif kruvazörü idi.

Bu sıralarda Avrupa'da gerginlik tırmanmaya başlamıştı. Almanya her an kendisini İngiltere ile savaş içinde bulabilirdi. Amiral Wilhelm Souchon komutasındaki bu iki gemilik filonun 27 savaş gemisinden oluşan Büyük Britanya'nın Akdeniz filosu karşısında hiçbir şansı yoktu. Üstelik *Goeben*'deki aksaklıklar tam anlamıyla giderilemeden sefere çıkılmıştı, kazanları su akıtıyordu. Gemi 18 deniz milinden daha fazla hız yapamıyordu. Souchon, *Goeben*'i Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun denetiminde olan Adriyatik'teki Pola limanına yöneltti.

1 Ağustos 1914 günü, *Goeben*'e Berlin'den bir mesaj geldi. Bir anlamda beklenen bir mesajdı bu... Almanya Rusya'ya savaş ilan etmişti. Fransa'ya da yakında savaş ilan edecekti. Amiral Souchon tamirin bitmesini beklemeden limandan ay-

Yavuz *zırhlısı 1914'te İstinye'de. Pruvasında Goeben'in armasını hâlâ taşıyor.* **Ahmet Güleryüz - Berndt Langenslepen, *The Ottoman Steam Navy (1828-1923)*, Conway Maritime Press, Londra, 1995.**

rılma kararı aldı. Aldığı talimat gereği *Breslau* ile birleşip, Cezayir'deki Fransız askeri merkezlerini bombaladıktan sonra Atlantik Okyanusundaki Alman filosuyla birleşecekti.

Ancak yolda, Cezayir'e saldırdıktan sonra yön değiştirerek Türkiye'ye gitme talimatı aldı. Souchon, uluslararası kurallara aykırı olarak, gemilerine Rus bayrağı çekti ve 4 Ağustos 1914'te Cezayir'in Philippeville ve Bona limanlarını top ateşine tuttu. Bundan sonra da İstanbul'a doğru 1000 millik yolculuğuna başladı.

Akdeniz'deki Büyük Britanya donanmasının komutanı Amiral Archibald Berkeley Milne, en güçlü iki kruvazörünü (*Indomitable* ve *Indefatigabl*)[4] bu gemileri aramaya gönderdi. *Indomitable* ve *Indefatigable* Cezayir açıklarında *Goeben* ve *Breslau* ile karşılaştı. Alman gemileri hemen hızlarını artırıp kaçmaya başladılar. Bu sırada *Goeben*'in kazanlarında arıza oldu, dört tayfa öldü. Ama buna rağmen tarafsız olan İtalya'nın Messina limanına sığınabildiler. Gemiler burada kendilerini bekleyen Alman şileplerinden kömür aldılar. *Goeben* ve *Breslau* 5 Ağustos 1914'te Messina limanından ayrıldıklarında İngiltere Almanya'ya savaş ilan etmişti.

Amiral Souchon Messina açıklarında Büyük Britanya'nın güçlü bir filosu ile karşılaşmayı bekliyor ve onlarla çatışmaya hazırlanıyordu. Oysa açıkta onları sadece *Glouchester* hafif kruvazörü bekliyordu.[5] *Glouchester* gemilerin batıya değil, doğuya yöneldiklerini Amiral Milne'ye haber verdi. Ertesi sabah da *Breslau*'ya ateş açtı. *Goeben* yanıt verdi. Ancak bu ateş teatisinde hiçbir gemi yara almadı.

Yunanistan'ın batı sahillerinde *Goeben* ve *Breslau*'yu takip etme görevini Amiral E. C.

Midilli (Breslau), *Karadeniz'de seyrederken, 1917.* ***The Ottoman Steam Navy (1828-1923).*** **Londra, 1995.**

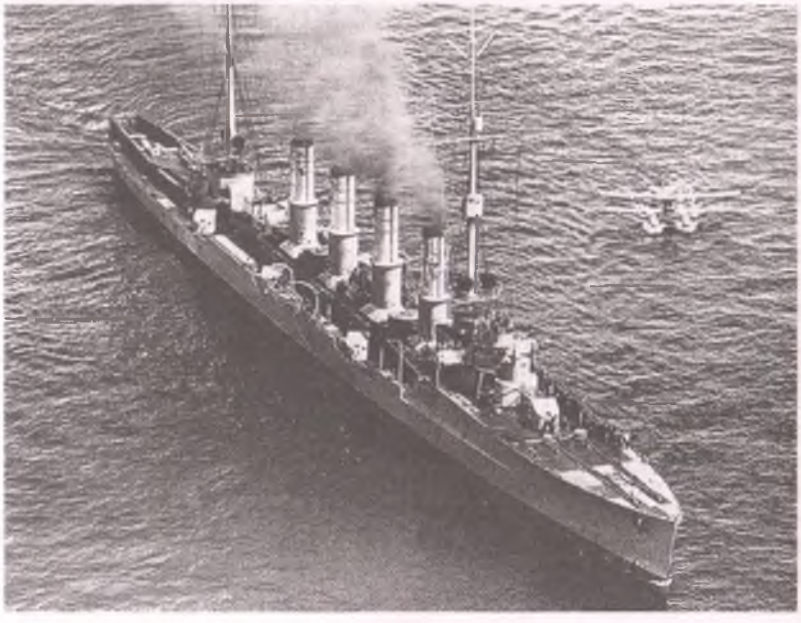

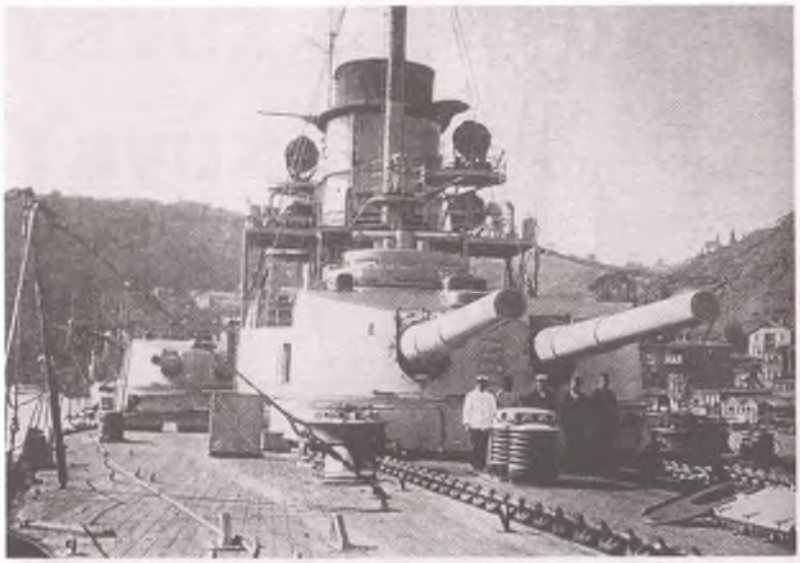

Yavuz zırhlısı 1918'de İstinye'de.
The Ottoman Steam Navy (1828-1923).

Troubridge'in kruvazör filosu üstlendi. Bu filoda dört kruvazör vardı. Bunlardan *Defence*,[6] görece eski Minotaur sınıfı bir zırhlı kruvazördü. Diğerleri hafif kruvazörlerdi. Bu gemiler 22 deniz mili hızla seyredebiliyorlardı. *Goeben* ise kazanlarındaki arıza tümüyle giderilemediği için sadece 17 deniz mili hız yapabiliyordu. Ama toplarının menzili Amiral Troubridge'in kruvazörlerindekilerden daha fazlaydı. Bu sırada Deniz Birinci Lordu Sir Winston Churchill'in Amiral Milne ve dolayısıyla Amiral Troubridge'e gönderdiği "üstün güçle çatışmama" mesajını, sonuçta, bu komutanlar, bu gemilerle çatışmaya girilmemesi biçiminde yorumladılar.[7]

Amiral Milne bu iki geminin Doğu Akdeniz'de kapana kısıldığı kanısına vararak takibi sona erdirme kararını aldı. Ama Alman gemileri, Amiral Milne'yi hayretler içinde bırakarak, 11 Ağustos 1914'te Çanakale Boğazı'na girdiler. Osmanlı Devleti bu gemileri Almanya'dan satın aldığını ilan etti. Gemiler 16 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı donanmasına katıldı. 3 Eylül 1914'te ise Amiral Wilhelm Souchon Osmanlı Donanması'nın komutanlığına getirildi. Bu görevini, 24 Ağustos 1917'de Amiral Von Rebuer Paschwitz'e devredinceye kadar sürdürdü.

Bu müthiş kaçış, dünya denizcilik tarihine geçti. Amiral Souchon bu başarısıyla denizcilik tarihinde önemli bir yer edinirken, Amiral Milne[8] ve Amiral Troubridge'in ise meslek yaşamları sona erdi.

Bu olay sonucunda Osmanlı Devleti bir yandan Büyük Britanya'nın el koyduğu *Sultan Osman* ve *Reşadiye* zırhlılarının yerine, onları tam dengeleyecek kadar olmasa da, modern iki savaş gemisi edinmiş oldu. Ancak kanımca Osmanlı Devleti'ni bu olaya önem vermeye iten bir başka gelişme daha vardı. Yunanistan da bu dönemde denizlerdeki varlığını kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Bu çerçevede Yunanistan'ın ABD'den aldığı Mississippi sınıfı zırhlılardan ilki olan *Lemnos* Yunanistan'a 24 Temmuz 1914'te, yani *Goeben* ve *Breslau* Çanakkale'ye varmadan 17 gün önce, teslim edilmiş; bunu da 10 Ağustos 1914'te bu sınıftan ikinci gemi olan *Kilkis*'in Yunanistan deniz kuvvetlerine katılması izlemişti.[9] Bu, Ege'de deniz güçleri arasındaki dengeyi Yunanistan lehine büyük ölçüde değiştiren ve kuşkusuz Osmanlı yönetimini tedirgin eden bir gelişmeydi.

Bütün bu anlatılanlar *Goeben* ve *Breslau* gemilerinin Osmanlı donanmasına katılmasının getirisi... Ama bu gemileri edinmenin bir de maliyeti vardı. O da Osmanlı Devleti'nin Almanya safında Birinci Dünya Savaşına girmiş olması!..

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA *YAVUZ SULTAN SELİM*

Yavuz Sultan Selim adı verilen *Goeben* ağır muharebe kruvazörünün Osmanlı donanmasına katıldıktan sonraki öyküsü şöyle:

1) 21 Ekim 1914'te Amiral Souchon komutası altında Karadeniz'e açılıyor. Ancak bu seferinde herhangi bir çatışmaya girmiyor.

2) 28 Ekim 1914'te beraberinde *Taşoz* ve *Samsun* muhripleri olduğu halde, daha geniş bir filonun üstlendiği Rus limanlarını basma planının bir parçası olarak Sivastopol liman bataryalarına top ateşi açıyor. Sabah saat 6.30'da Sivastopol'un 7 mil açığında iken ateş açan *Yavuz Sultan Selim*'e sahil koruma bataryaları derhal yanıt veriyorlar. *Yavuz Sultan Selim* bacası dolaylarında üç isabet alıyor. Harekâta son veriliyor.

Dönüşte küçük bir Rus filosu ile karşılaşıyor. *Prut* mayın gemisinin mürettabatı, teslim olmaktansa, muslukları açıp gemiyi batırmayı tercih ediyor. *Leytenant Pushchin* refakat muhribi ile çıkan çatışmada ise bu gemi yaralanıyor, ancak kaçarak bir Rus limanına sığınabiliyor. *Yavuz Sultan Selim*, *Ida* adlı bir yük gemisini ele geçirip, 30 Ekim 1914'te İstanbul'a dönüyor.

Bu saldırı sonunda Rusya 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ediyor. Bunu 5 Kasım 1914'te Büyük Britanya ve Fransa'nın savaş ilanları izliyor.

3) 14 Kasım 1914'te *Midilli (Breslau)* kruvazörü ile birlikte İstanbul'dan ayrılıyor. Kırım açıklarında, Kerç Burnu (Cape Sarych) dolaylarında, Rus donanması ile çatışmaya giriyor. Rus Karadeniz Donanması'nın sancak gemisi *Evastafiy*[10] 30,5

cm çapındaki toplarıyla ateş açıyor. *Yavuz Sultan Selim*'in iskele tarafındaki üç numaralı 15 cm çapındaki topun korunganı isabet alıyor. Mürettebattan 16 kişi ölüyor. Ancak *Yavuz Sultan Selim* de *Evastafiy*'e dört isabet kaydediyor. Rus gemileri 15 dakikalık bir çatışmadan sonra çekiliyorlar. Karşılaştığı Rus filosunun beklenenden üstün ateş yeteneği karşısında Amiral Souchon da geri dönme kararı veriyor. *Evastafiy* uzunca bir süre hizmet dışı kalıyor.

4) *Yavuz Sultan Selim* 26 Aralık 1914'te Boğaz girişinde Rus mayın gemilerinin döktükleri iki mayına çarpıyor. Gemiye 600 ton dolaylarında su doluyor. Geminin tamir edilebileceği büyüklükte tersane olmadığı için uzun süre hizmet dışı kalıyor. Nihayet yaraları, sandık yapmak[11] suretiyle, çimentoyla kapatıldıktan sonra 28 Mart 1915'te hizmete hazır hale geliyor.

5) 1 Nisan 1915'te *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* Sivastopol'a hareket ediyorlar. *Yavuz Sultan Selim*, 3 Nisan 1915'te Sivastopol dolaylarında 944 gros tonluk *Vostochnaia* ve 748 gros tonluk *Providance* şilepleri batırıyor. Rus donanmasının *Pamyat Merkuriya* kruvazörü[12] ile çatışmaya giriyor. Ancak akşam oluyor, her iki taraf da karşısındakilere zarar veremeden çekiliyorlar.

6) 1 Mayıs 1915'te Rus donanması İstanbul Boğazı'na ateş açıyor. *Yavuz Sultan Selim* İstinye'den Beykoz koyuna çekiliyor.

7) 7-8 Mayıs 1915'te *Yavuz Sultan Selim*, *Midilli* ve *Hamidiye* kruvazörleri ile Sivastopol'e gidiyor. Ancak 28 cm çapında mermi sıkıntısı olduğu için bu harekât bir "gövde gösterisi"nden ibaret kalıyor.

8) 10 Mayıs 1915'te *Yavuz Sultan Selim*, *Numune-i Hamiyet* muhribi ile birlikte seyrederken uzakta bir filoyu saptıyor. Bunun üzerine *Numune-i Hamiyet* keşfe çıkıyor ve yaklaşmakta olan bu filonun mayın tarama gemisine ateş açıyor. Ancak *Tri Siyatitelya* ve *Panteleimon* zırhlılarının yaklaşması üzerine geri dönüyor. *Yavuz Sultan Selim* bu gemilere ateş açıyor, onlar da derhal yanıt veriyorlar. Bu gemilerin açtığı ateş sonucunda *Yavuz Sultan Selim*'e su hattının altından üç 12 inçlik mermi isabet ediyor. Yaralarına ağır olmamasına rağmen *Yavuz Sultan Selim* İstanbul Boğazına doğru geri çekiliyor.

يافوز زرهلیسنده چلك وجودلر

"Yavuz zırhlısında çelik vücutlar." ***Harb Mecmuası*, no: 15, Kanunievvel 1332.**

9) 14 Kasım 1915'te Rus donanmasının *Morz* denizaltısının saldırısından kurtulmayı başarıyor. Ancak, bu olaydan sonra artan denizaltı tehlikesi karşısında *Yavuz Sultan Selim* uzunca bir süre Karadeniz'e çıkarılmıyor.

10) 6 Şubat 1916'da Trabzon'a karşı başlayan Rus saldırısı üzerine *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* Trabzon'a asker taşıyorlar.

11) *Yavuz Sultan Selim* 4 Temmuz 1916'da Tuapse limanını bombardıman ediyor. 248 gros tonluk *Knyaz Obelinsky* şilebi ve bazı diğer ufak tekneleri batırıyor. Bölgede Rus donanmasının yeni *Imperatritsa Mariya* ve *Imperatrista Ekatrine Velikaya* zırhlıları olmasına rağmen, *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* bunlara görünmeden İstanbul'a dönmeyi başarıyorlar.

12) *Yavuz Sultan Selim* 7 Temmuz 1916'da tamire çekiliyor. Bu 1916 yılının eylül ayına kadar devam ediyor.

13) *Yavuz Sultan Selim* tüm 1917 yılı boyu aktif değil...

14) 1918 yılının ocak ayından itibaren Ege'de görünüyor. 20 Ocak 1918'de Amiral Souchon'un yerine getirilen Amiral Paschwitz komutası altında *Midilli* kruvazörü ile birlikte İmroz'a baskın yapıyor. Kusu körfezinde *M 28* ve *Raglan* adlarını taşıyan iki Büyük Britanya monitorunu batırıyor. Dönüşte üç mayın yarası alıyor ve Nara burnuna çekiliyor.

15) *Yavuz Sultan Selim* 22 Ocak 1918'de, Nara burnundayken, Büyük Britanya donanmasının *Ark Royal* uçak gemisinden kalkan *Sopwith Baby*, deniz uçakları ile onlara destek veren Yunan uçaklarının saldırısına uğruyor.[13] Kayıtlara göre bu uçaklar 276 uçuş yapmışlar. Ancak *Yavuz Sultan Selim* sadece iki önemsiz bomba yarası alıyor. Gemi *Turgut Reis* zırhlısı tarafından çekilerek 26 Ekim 1918'de İstanbul'a getiriliyor.

16) Mart ayında savaştan çekilen Rusya'nın bir sürpriz yapmaması amacıyla Karadeniz'e gönderiliyor. 2 Mayıs 1918'de Almanların eline geçen Sivastopol'e geliyor ve burada 7-14 Mayıs 1918 tarihleri arasında havuza alınıyor.

Eski Bahriye Bakanı İhsan Bey, 5 Şubat 1928'de Yavuz/Havuz davasının ilk duruşmasına giderken.
Cumhurlyet'In 75 Yılı, c. 1, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Yavuz/Havuz olayıyla ilgili olarak, İsmet Paşa'nın Meclis kürsüsünde konuşma yaparken İhsan Bey'in yardım dileyen bir mektup göndermesini hicveden karikatür:
Geminin üzerinde "Yavuz" yazılı. "Gazeteler: İsmet Paşa hazretleri kürsüde beyanatta bulunurken İhsan Bey niyâzkârâne bir mektup gönderdi." "İhsan Bey: Garik-i bahr-i isyanım dahilek..." [İsyan denizinde boğuluyorum, sana sığınırım...]
***Akbaba*, no: 526, 30 Kanunısani 1928.**

17) 28 Haziran 1918'te İstanbul'a dönüyor. Savaş sonuna kadar burada kalıyor.

18) 2 Kasım 1918'de *Yavuz Sultan Selim* Türk mürettebata devrediliyor...

Yani tüm Birinci Dünya Savaşı boyunca *Yavuz Sultan Selim*'i Türk Bayrağı altında faaliyet gösteren bir Alman gemisi olarak görmek daha gerçekçi olacak...

Gemi, mütarekeden sonra İzmit'te muhafaza altına alınıyor. Kullanılamaz halde olduğu için Müttefikler gemiye el koymaktan vazgeçiyorlar. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye bırakılan *Yavuz* 1926 yılına kadar İzmit'te hizmet dışı olarak demirli duruyor.

YAVUZ/HAVUZ DAVASI

Cumhuriyet dönemi barış yıllarıdır. Bu nedenle *Yavuz Sultan Selim* gemisinin bu dönemde denizcilik tarihine geçecek bir başarısı olmaması doğal ve ülke açısından da sevinilecek bir şeydir...

Buna rağmen *Yavuz Sultan Selim* kamuoyunun gündeminde yer almıştır. Ama bambaşka bir biçimde.. Fethi Okyar hükümeti zamanında, 30 Aralık 1924'te, Bahriye Bakanlığı kurulmuş ve bu göreve de Cebelibereket (Osmaniye) milletvekili İhsan (Eryavuz) getirilmişti.

İhsan Eryavuz, bakan olmadan önce Enver Paşa'nın enişte-si Ömer Nazım Bey ve Ertuğrul (Bilecik) milletvekili Dr. Fikret Onuralp ile bir şirket kurmuş ve *Yavuz Sultan Selim* gemisinin tamiri işine talip olmuştu. Sonra da bakan olunca bu işi Fransız Penoit şirketine verdi. 3 Mart 1925'te Fethi Okyar hükümeti istifa etti. Yerine İsmet İnönü hükümeti kuruldu. İhsan Eryavuz bu yeni hükümette de yerini korudu. Ancak 1927 seçimlerinden sonra kurulan İsmet İnönü hükümetinde Bahriye Bakanlığı da yoktu, İhsan Bey de...

İşte bu sırada İhsan Eryavuz'un hükümete bilgi vermeksizin Penoit şirketine ayrıcalıklar tanıdığı iddiaları ortaya atıldı. Bunun üzerine Başbakan İsmet İnönü, 18 Aralık 1927'de Malatya milletvekili sıfatıyla verdiği soru önergesiyle İhsan Eryavuz hakkında meclis soruşturması açılmasını ve Yüce Divan'a verilmesini istedi.

Önerge kabul edildi, kurulan soruşturma komisyonu 13 Şubat 1928'de İhsan Eryavuz ve Dr. Fikret Onuralp'ın dokunulmazlıklarının kaldırılarak yüce divanda yargılanmalarına karar verdi. 16 Nisan 1928'de ise Yüce Divan, Cumhuriyet döneminin ilk mahkûmiyet kararını verdi. Dr. Fikret Onuralp dolandırıcılıktan 4 ay hapis ve 100 lira ağır para cezasına, İhsan Eryavuz ise görevini kötüye kullanmaktan 2 yıl ağır hapis ve 2 yıl memuriyetten men cezasına çarptırıldı.

Yavuz Sultan Selim gemisinin tamiri 1930 yılına kadar sürdü. Bu tarihte adı *Yavuz Selim* olarak değiştirildi. 1933 yılında Başbakan İnönü'yü Varna'dan İstanbul'a, İran şahı Rıza Pehlevi'yi de Trabzon'dan Samsun'a götürdü.

Gemi 1936'da bir kez daha isim değiştirdi. Adı *Yavuz* oldu. Gemi 1938 yılında bir bakımdan daha geçti, aynı yılın kasım ayında Atatürk'ün naaşını İstanbul'da Haydarpaşa açıklarında *Zafer* torpitosundan alıp İzmit'e taşıdı. 1941 yılında geminin uçaksavar silahları yenilendi, bu silahların etki alanını artırmak için arka direği kısal-

tıldı. *Yavuz* 1948 yılından itibaren Gölcük'e çekildi, bir daha denize açılmadı. Ancak 1950'ye kadar Donanma Komutanlığı gemisi olarak hizmet gördü. Türkiye NATO'ya girdiğinde, örgütün standartlarına uyularak *Yavuz*'a da bir borda numarası verildi: B 70...

Yavuz 20 Aralık 1960'ta hizmet dışı bırakıldı. Bir süre korunmasının yolları arandı, ancak maliyetinin yüksekliği nedeniyle vazgeçildi. 1963'te Almanya'ya satılmaya çalışıldı, olmadı. 1971'de hurda yapılmak üzere Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na 25 milyon liraya satıldı. 7 Haziran 1973'te bağlı olduğu Poyraz limanından Seymen iskelesine çekildi ve Haziran 1973-Şubat 1976 tarihleri arasında söküldü.

Yavuz'un öyküsü şöyle özetlenebilir: 1914'ten 1960'a kadar, tam 46 yıl, bir kısmı kâğıt üzerinde de olsa, Türk donanmasında hizmet verdi. *Sultan Osman* ve *Reşadiye* zırhlılarına İngiltere'nin el koymasıyla kaybedilen güven ortamını bir dereceye kadar doldurdu. Giriştiği çatışmalarda önemli bir başarı sağlayamadı, ama varlığı ile bir dereceye kadar caydırıcı oldu. Faal olduğu dönemde 17 kere denizden, 60 kere havadan saldırıya uğradı. 6 tane 30,5 cm çapında top mermisi, 5 mayın ve 2 bomba ile yaralandı. Ama dayandı, batmadı...

EFSANE KAHRAMANI OLMAK NE DEMEKTİR?

Ben bu öyküye baktığımda, *Yavuz*'u denizcilik tarihimizde olağanüstü başarılara imza atmış bir gemi olarak göremiyorum. Ne *Hamidiye*'nin Balkan harbindeki seferi ile karşılaştırılabilecek bir harekâtı var, ne *Muavenet-i Milliye*'nin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki David ile Calût'un öyküsünü andıran macerası, ne de küçücük *Nusret* gibi koskoca bir donanmayı durdurabilme başarısı... Ama *Yavuz* bir efsane olarak yaşadı, *Hamidiye*, *Muavenet-i Milliye* ve *Nusret* ise bilenlerin belleklerinde kaldı... Niçin?

Söz konusu gemilere ilişkin bilgileri karşılaştırırsanız, *Yavuz*'un, çağının büyük sayılabilecek savaş gemilerinden birisi olmasına karşılık *Hamidiye*'nin 3900 tonluk bir hafif kruvazör, *Muavenet-Milliye*'nin 765 tonluk küçücük bir muhrip, *Nusret*'in sadece 365 tonluk bir tekne olduğunu görürsünüz.

Kurtarıcı ufak tefek, cılız kendini zor toparlıyor hissi veren birisi olabilir mi? Olsa bile öyle mi anlatılır? O halde görkemli *Yavuz*'un bu sıfatı kazanmasında pek de şaşılacak bir şey yok...

Bir kere bu sıfatı kazandıysanız, geçmişte yaptıklarınızın muhasebesi de o kadar önemli değil... İnsanlar inanmak istiyorlarsa, başarılarınızı gözlerinde büyütüp, başarısızlıklarınızı unutmayı yeğleyebilirler. Böylece katkınız bir kurtarıcı için olması gereken düzeye çıkar...

O kadar ki, hiç kimse artık hatırlamaz *Hamidiye*'nin Balkan Savaşı'nda Ege'de tek başına bayrak açmasını, *Muavenet-i Milliye*'nin *Goliath*'ı batırışını ya da küçücük *Nusret*'in döktüğü mayınların koca bir donanmayı durduruşunu... *Yavuz* rakipsizdir...

Hemen ekleyeyim, *Yavuz*'un bu sonucun ortaya çıkmasında bir kusuru da yoktur. Onu bu konuma oturtanlar *Yavuz*'u efsanevi kahraman olarak görmek isteyenlerdir. Oysa *Yavuz* karınca kararınca görevini yapmaya çalışmış bir gemidir. Bazı başarıları da vardır... Onları, anımsamaksızın, abartanlar aslında *Yavuz* ile o denli ilgili de değillerdir...

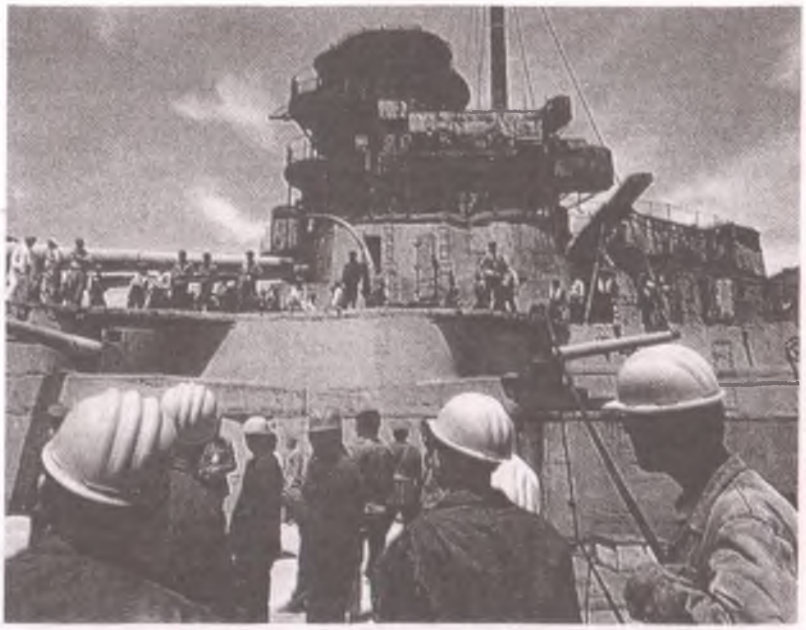

***Yavuz* zırhlısı söküldürken, 1973.**
***Cumhuriyet'in 75 Yılı*, c. 2, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, 1998.**

KAYNAKLAR:

Albrecht, Gerhard: Flottentaschenbuch (Warships of the World), Bernard & GraefleVerlag, Bonn, 1994.

Birkenhead Class (Town Type) Light Cruisers, Internet, warships 1.com/BRc109_Birkenhead _specs.htm

The Black Sea, internet, neva.ru/EXPO96/book chap 11-3.html

Bristol Class (Town Type) Light Cruisers, Internet, warships 1.com/BRc105_Bristol _specs.htm

Brandenburg Class Battleships, Internet, warships 1.com/Gepbb02_ KFW _ specs.htm

Büyüktuğrul, Afif: *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, Cilt: IV, TC Deniz Basımevi, İstanbul, 1984.

Charistina, Paul: The Pursuit of Goeben and Breslau, Internet, worlwar1.com.sfgb.htm

Canopus Class Battleships, Internet, warships 1.com/BRpbb08_Canopus _specs.htm

Dav'er, Abidin: "İkinci Abdülhamid Devrinde Donanmamız", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 3, Sayı 29, Mayıs 1952, s. 1486-1491.

Dav'er, Abidin: "Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Donanması", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 3, Sayı 30, Haziran 1952, s. 1532-1535.

Dav'er, Abidin: "Balkan Harbinde Türk Donanması", *Resimli Tarih Mecmu-*

ası, Cilt 3, Sayı 36, Aralık 1952, s. 1934-1941.
Dav'er, Abidin: "Birinci Dünya Harbinde Türk Donanmasının Karadeniz Harekatı", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 1953, s. 2382-2386 ve 2390.
Dav'er, Abidin: "Birinci Dünya Harbinde Türk Donanmasının Marmara ve Ege Denizindeki Harekatı", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 43, Temmuz 1953, s. 2467-2474.
Donald, David (Ed.): *The Encyclopedia of World Aircraft*, Blitz Editions, Leicester, 1997.
Evstafey Class, Internet, warships 1.com/ RUSpbbl7_Evstafey_ history.htm.
Faulkner, Keith & Robert Hutchinson: Jane's Warship Recognition Guide, Harper Collins Publishers, New York -London, 1999.
B/S Georgios Averoff, Internet, maritime.org/hnsa-averoff.htm
German Internment Fleet, 21st June 1919, Internet, ukans. edu/~ kansite/ww_one/naval/ssceattle.htm
Green, William & Gordon Swanborough: *The Complete Book of Fighters*, Smithmark, New York, 1994.
Guttman, John: Air Attack on Dardanelles, earlyamericanhomes.com/AviationHistory/articles/.../0998_side.ht
İnci, Tevfik: "Golyat'ın Batırılışı", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 2, Sayı 17, Mayıs 1951, s. 723-726.
İnci, Tevfik: "Yavuz ve Midilli Kruvazörünü Nasıl Aldık ve Birinci Dünya Harbine Nasıl Girdik?", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 3, Sayı 35, Kasım 1952, s. 1856-1859.
İnci, Tevfik: "Midilli Kruvazörünün Batışı", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 3, Sayı 36, Aralık 1952, s. 1925-1927 ve 1930..
Indefatigable Class Battlecruisers: Internet, warships 1.com/BRbc08 _ Indefatigable _specs.htm
Invincible Class Battlecruisers: Internet, warships 1.com/ BRbc07 _Invincible _specs.htm
Ireland, Bernard: *Jane's Battleships of the 20th Century*, Harper Collins, New York, London, 1996
Kandemir, Feridun: "Balkan Harbinin Büyük Kahramanı-'Hamidiye'", *Resimli Tarih Mecmuası*, Cilt 2, Sayı 14, Şubat 1951, s. 582-585.
Kniaz Potemkin Tavricheskey, Internet, warships 1.com/ RUSpbbl5_Potemkin_history.htm
Langensiepen, Berndt & Ahmet Güleryüz: *The Ottoman Steam Navy (1828-1923)*, Conway Maritime Press, London, 1995.
March, Daniel J. & John Heathcott: *The Aerospace Encyclopedia of Air Warfare*, Vol 1, 1011-1945, Aerospace Publishing Inc., London, 1997.
McLaughlin, Steve: Action of Cape Sarych, Internet, ukans. edu/~ kansite/ww_one/naval/csayrch.htm
Magdeburg Class Light cruisers, Internet, warships 1.com/ GERcl15_Magdeburg_specs.htm
Milburn, Anthony: British Submarines in Dardanelles Part 1, internet, cronab.demon.co.uk/subs.htm
Milburn, Anthony: British Submarines in Dardanelles Part 2, internet, cronab.demon.co.uk/subs2.htm
Milburn, Anthony: British Submarines in Dardanelles Part 3, internet, cronab.demon.co.uk/subs3.htm
Miller, Geoffrey: Superior Force, Internet, manorhouse. clara.net/novel/superior.htm
Miller, Geoffrey: Escape of Goeben and Breslau, Internet, ukans. edu/~ kansite/ww_one/naval/goebresl.htm
Minotaur Class Armored Cruisers: Internet, warships 1.com/ Brcpa16_Minataur_specs.htm
USS Mississippi Class: Internet, warships 1.com/Usbb23_Miss_ specs. htm
Moltke Class Battlecruisers, Internet, warships 1.com/ GERbc02_Moltke_specs.htm
The Museum of the Battleship Averoff, Internet, hol. Gr/ artist/ Averoff/ welcome.htm
The Navy of Ottoman Turks: Internet, ukans. edu/~ kansite/ ww_ one/ naval/fdon0001.htm
Nicolle, David: "Young Turks, Ottoman Turkish Fighters 1915-1918" Part I, *Air Enthusiast*, March/April 1998, No. 74, pp. 40-45.
Pamiat Merkuriya, Internet, geocities.com/TimesSuquare/Hangar/5871/bgtr_C.htm. (Rusça).
Reshadieh, Internet, warships 1.com/TURbb01_ Reshadieh _specs.htm
Smith, Gordon: World War 1(1914-1918): Turkish or Ottoman Navy, Major Warships and Losses, Internet; freespace.virgin.net / aim.direct / WW1_Turkish _Navy.htm
Sturton, Ian (Ed.): *All the World's Battleships-1906 to Present*, Conway Martime Press, London, 1996.
Sultan Osman-i Evvel Battleship: Internet, warships 1.com/TURbb02 _ Somani _specs.htm.
Toppan, Andrew: World Battleship List-Royal Navy Dreadnouughts, Internet, uss-salem.org/ navalhist/ battleships/rn_dr.htm.
Toppan, Andrew: World Battleship List-Russian and Soviet Dreadnouughts, Internet, uss-salem.org/ navahist/battleships/russ_dr.htm.
Toppan, Andrew: World Aircraft Carriers List- RN Seaplane Carriers and Tenders, Internet, uss-salem. org /navahist/carriers/uk_sea.htm.
Tri Svyatitelya, Internet, warships 1.com/ RUSpbbl2_TS_ history.htm.
Whitley, M. J.: *Battleships of World War Two-An International Encyclopedia*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 1998.
TCG Yavuz-SMS Goeben; The Story of a Battle Cruiser That Changed History: Internet, geocities com/Pentagon/Barracks/7817/index.htm
"Yavuz-Havuz Yolsuzluk Davası", *Cumhuriyet'in 75 Yılı*, Cilt 1, s. 80, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, 1998.
"Yavuz Zırhlısı Emekli Oldu", *Cumhuriyet'in 75 Yılı*, Cilt 2, s. 674, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, 1998.
Yekaterina II, Internet, ukonline.co.uk/aj.cashmore/ Ships/ russia/ battleships/impera...y2. htm

1. Internette *Yavuz* muharebe kruvazörüne ilişkin çok güzel hazırlanmış, doğru bilgiler içeren, seçkin bir köşe var. Adresi şöyle: http://www.geocities.com/Pentagon/Barracks/7817/storyyavuz.htm
Bu köşeyi hazırlayanlarla *Yavuz* muharebe kruvazörünün değeri konusunda bazı görüş ayrılıklarım var. Ama bu, hazırladıkları köşeye hayran olmama engel değil. Onları kutlar, ilgilenenlere salık veririm.
2. Almanya Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Moltke sınıfı iki ağır muharebe kruvazörü inşa etmişti. Bunlar sınıfa adını veren *Moltke* ve *Goeben* idi. *Goeben* 28 Ağustos 1909'da kızağa konuldu, 28 Mart 1911'de denize indirildi. 2 Temmuz 1912'de de Alman deniz kuvvetlerine katıldı. Kardeşi *Moltke* ise 30 Eylül 1911'de hizmete girmişti.
Goeben tam yüklüyken 25400 tonluktu, 25,5 deniz mili sürat yapabiliyordu. Menzili 14 deniz mili seyir sürati yaptığında 4120 deniz miliydi. Geminin 10 tane 28 cm çapında topu vardı. Bunlar her birinde ikişer tane olmak üzere beş tarete yerleştirilmişlerdi. Bu taretlerden birisi önde, ikisi arkada, ikisi de yanlardaydı. Gemide ayrıca 12 tane 15 cm çaplı tekli top, 12 tane 8,8 cm çaplı hafif top ve su altında 4 tane 50 cm çaplı torpito kovanı vardı. Savaş sırasında mürettebatı 1240 kişiydi.
Moltke kardeşi kadar şanslı ve uzun ömürlü olamadı... 21 Haziran 1919'da Scape Flow'da intihar eden Alman donanmasının 72 gemisi arasındaydı....
3. *Breslau*, Almanyanın 1910 yılında tezgâha koyduğu Magdeburg sınıfı beş hafif kruvazörden birisiydi. Sınıfa adını veren *Magdeburg* ile aynı tarihte, 10 Mayıs 1912'de Alman Deniz Kuvvetlerine katılmıştı. Dört bacalı olan bu gemi Vulcan Stettin tezgâhlarında inşa edilmişti. Tam yüklü iken 5587 ton ağırlığında olan bu gemi 12 tane 10,5 cm, 2 tane 8,8 cm çapında topu ve 4 tane uçaksavar makineli tüfeği vardı. *Breslau* su düzeyi altına yerleştirilmiş 4 tane 50 cm çapında torpito kovanı taşıyordu. Gemi 27 deniz mili sürat yapabiliyordu. Menzili ise 12 deniz mili süratle seyrettiğinde 5820 deniz mili idi.
Goeben ile birlikte Çanakkaleye geldikten sonra Osmanlı donanmasına katılmış ve *Midilli* adı verilmişti. *Midilli* Alman mürettabatı ile Karadeniz ve Ege'deki deniz harekâtlarında yer almış, 20 Ocak 1918 tarihinde İmroz açıklarında mayına çarparak batmış, bu olayda 316'sı Alman ve 32'si Türk denizcisi olmak üzere toplam 348 kişi yaşamını yitirmişti. Mürettebattan 162 kişi ise yetişen İngiliz muhripleri tarafından kurtarılmıştı
4. *Indomitable* muharebe kruvazörü, Invincible sınıfından yapımına başlanan ikinci gemiydi. Fairfield firması tarafından 1 Mart 1906'da tezgâha konulmuş, 16 Mart 1907'de denize indirildikten sonra 1908 yılının Haziran ayında Büyük Britanya donanmasına katılmıştı. Bu gemi tam yüklüyken 20135 ton ağırlığındaydı. Gemi 8 tane 30,5 cm ve 16 tane 10,2 cm çapında top ile donatılmıştı. Ayrıca 5 tane 45,7 cm çapında torpito kovanı vardı. *Indomitable* 25 deniz mili hız yapabiliyordu. Bu hızda da menzili 3000 deniz

REŞADİYE VE SULTAN OSMAN ZIRHLILARININ ÖYKÜSÜ

1911 Trablusgarp Savaşı çıktığında Osmanlı donanması büyük ölçüde eski gemilerden oluşuyordu. Donanma değil Akdeniz'de İtalyanlara karşı, Ege'de Yunanistan'a karşı bile denge oluşturabilecek güçte değildi. Bu nedenle 1911 yılında donanmanın güçlendirilmesi kampanyası başlatıldı. 8 Haziran 1911 tarihinde İngiltere'de Vickers şirketine bir zırhlı siparişi verildi. Önce *Beşinci Reşad* adı verilen bu bu geminin adı sonra *Reşadiye*'ye çevrildi.[14]

Reşadiye normalde 23.000 ton, tam yüklüyken ise 25.250 ton ağırlığında idi. 10 tane 24,3 cm, 16 tane 15,2 cm, 4 tane 7,6 cm çapında top ile donatılması planlanmıştı. Bu gemide ayrıca 53,3 cm çapında 4 torpito kovanı olacaktı. Geminin 21 mil sürat yapabilmesi öngörülmüştü. Gemi 3 Ağustos 1911'de tezgâha konuldu, Balkan Savaşı sırasında yapımı durduruldu. 1913 Mayısında yapım faaliyeti yeniden başladı. 1 Ağustos 1913'te denize indirildi. 1914'te seyir denemeleri başladı.

Öte yandan Yunanistan'ın denizlerdeki güçlenme arayışları Osmanlı Devletini de harekete geçirdi. 29 Nisan 1914'te yine Vickers firmasına *Reşadiye* sınıfından bir gemi siparişi daha verildi. *Fatih Sultan Mehmed* adı verilen bu zırhlı, 11 Haziran 1914'te tezgâha konuldu. Bu gemi *Reşadiye*'den biraz daha büyüktü, normal ağırlığı 24.700 tondu. Türbinlerinin gücü de buna koşut olarak biraz daha fazla idi.

Osmanlı Devleti 1914 başlarında sadece yeni zırhlı sipariş etmiyor, hazır gemi teminine de çalışıyordu. Bu bağlamda 9 Ocak 1914 tarihinde İngiltere'nin Armstrong firması tarafından Brezilya için yapılmış olan *Rio de Janeiro* zırhlısını da satın aldı.

Rio de Janeiro, Brezilya ile Arjantin arasındaki güç gösterisinin bir parçası olarak sipariş edilen savaş gemilerden birisi idi. Brezilya 1904 yılında bir savaş gemisi yapımı programını yürürlüğe koymuştu. Bunun sonucu olarak da 1906 yılında zamanının türünün en güçlüleri arasında sayılan, tam yüklüyken 21.000 ton ağırlığında olan, *Minas Gerais* ve *Sao Paulo* zırhlılarını İngiltere'nin, sırasıyla, Armstrong ve Vickers firmalarına sipariş etmişti. Bu gemiler 1910 yılında Brezilya donanmasına katıldılar.

Minas Gerais sınıfı zırhlıların Brezilya donanmasına katılması Arjantin'i tedirgin etmişti. Bu ülke de 1908 yılında ABD'ye iki zırhlı sipariş etti. Tam yüklüyken 30.600 ton ağırlığında olan *Rivadavia* ve *Moreno* zırhlıları, sırasıyla, Fore River ve New York SB firmaları tarafından yapıldı. Bu gemilerden *Rivadavia* 1914'te, *Moreno* ise 1915'te Arjantin donanmasına katıldılar.

İşte bunun üzerine Brezilya da Elswick firmasına *Rio de Janeiro* zırhlısını ısmarladı. Önce çok iddialı bir gemi olarak başlanan proje sonra değiştirildi. Normal ağırlığı 27.500 ton olan *Rio de Janeiro*, 14 tane 30,5 cm, 16 tane 15,2 cm, 12 tane 7,6 cm çapında top ile donatılmıştı. Bu gemide ayrıca 3 tane su altında konuşlandırılmış 53,3 cm çapında torpido kovanı vardı.

Brezilya'da değişen iktidar bu gemiyi edinmek konusunda tereddüte düştü. Bu gemi yerine 15 inçlik top taşıyan normal ağırlığı 30.500 ton olan bir yeni zırhlı, *Riachuelo*, sipariş edildi. Brezilya 9 Ocak 1914'te yarı bitmiş *Rio de Janeiro*'yu Osmanlı Devleti'ne 1 milyon pounda sattı. Bu gemiye *Sultan Osman-ı Evvel* adı verildi.

Rio de Janeiro'nun sipariş edilmesi Arjantin'i 1912'de üçüncü bir zırhlı sipariş etmeye yöneltti. Ancak Brezilya'nın, iktisadi sorunları karşısında, hem *Rio de Janeiro*'yu ve hem de *Riachuelo*'yu almaktan vazgeçmesi üzerine bu sipariş iptal edildi.

Latin Amerika'daki bu silahlanma yarışının üçüncü ülkesi de Şili idi. Arjantin'in deniz gücünü artırmasından tedirgin olan bu ülke de 1911'de Armstrong firmasına *Almirante Latorre* ve *Almirante Cochrane* adlı tam yüklüyken 32.300 ton ağırlığında olan zırhlıları sipariş etti. Bu gemiler Birinci Dünya Savaşı sırasında Büyük Britanya donanması tarafından "satın alındılar". *Almirante Latorre* Büyük Britanya donanmasında *HMS Canada* adı altında hizmet gördü. 1921 yılında tekrar ilk adıyla Şili'ye satıldı. *Almirantre Cochare* ise uçak gemisine dönüştürüldü, adı da *HMS Eagle* olarak değiştirildi. Şili bu gemiyi geri satın almadı.

Büyük Britanya hükümeti daha savaşın ilan edildiği gün, Osmanlı Devleti tarafsız konumunu korurken, *Reşadiye* zırhlısına el koyduğunu ilan etti. Ertesi gün de *Sultan Osman-ı Evvel* zırhlısına el konuldu. *Reşadiye* zırhlısına *HMS Erin*, *Sultan Osmanı-ı Evvel* zırhlısına ise *HMS Agincourt* adı verildi.

Bu olay Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir şaşkınlık ve kızgınlığa yol açtı. Aslında bu, Osmanlı Devleti'nin başına ilk kez geliyor da değildi. 1910 yılında İtalya'nın G. Ansoldo - Armstrong & Cie firmasına ısmarlanan 4466 tonluk *Drama* kruvazörüne, seyir denemeleri yapılırken 1913 Eylülünde İtalyan hükümeti el koymuştu. Ama bu defa bir farklılık vardı. İttihat ve Terakki hükümeti bu gemiler için Donanma Cemiyeti yoluyla bir bağış kampanyası açmış ve bu kampanya ciddi ilgi görmüştü. Bu nedenle bu gemilerin kaderiyle geniş kitleleler de ilgileniyordu. Büyük Britanya'nın bu gemilere el koyması, tepkiyi topluma da yaygınlaştırmıştı. *Goeben* ve *Breslau*'nun Osmanlı donanmasına katılmasının yarattığı toplumsal heyecanın bir nedeni de bu olaydır.

Bu arada Reşadiye sınıfı zırhlıların sipariş edilmesinin Rusya üzerinde de bir etkisi olduğunu belirtmek gerekir. Rusya, bu gemilere karşı Karadeniz filosunu güçlendirmek için *Imperatritsa Maria*, *Imperatritsa Ekatrina Velikaya* ve *Alexander III* zırhlılarının yapımına başladı.

mili idi. Bu gemi 1923 yılında hizmet dışı bırakıldı.

Aynı sınıftan bir başka geminin ismi de 20. yüzyıl başı Türk denizcilik tarihinde geçer. *Inflexible* adlı bu gemi 18 Mart 1915'te müttefik filosunun Çanakkale Boğazını geçme denemesi sırasında *Nusret* mayın gemisinin döktüğü mayınlara çarpıp ağır bir biçimde yaralanmıştı.

Indefatigable, adıyla anılan sınıfın ilk gemisi olup, Devenport Navy Yard'da yapılmıştı. Bu gemi, 23 Şubat 1909'da tezgâha konulmuş, 28 Ekim 1909'da denize indirilmişti. *Indefatigable* 1911 yılının nisan ayında Büyük Britanya donanmasına katıldı. Tam yüklüyken 22150 ton ağırlığında olan bu gemi 8 tane 30,5 cm , 16 tane 10,2 cm çapında top ve 5 tane makineli tüfek ile donatılmıştı. Daha sonra bu gemiye 2 tane 7,6 cm çapında uçaksavar topu konulmuştu. Gemide ayrıca 3 tane 45,8 cm çapında torpito kovanı vardı. *Indefatigable* Jutland savaşında 31 Mayıs 1916'da battı.

5. *Glouchester*, 15 Nisan 1909 tarihinde Clyde'da Beardmore firması tarafından tezgâha konulmuştu. Gemi, 28 Ekim 1909 tarihinde denize indirilmiş, 4 Ekim 1910 tarihinde ise Büyük Britanya donanmasına katılmıştı. Tam yüklüyken 5300 ton ağırlığında olan bu gemi 2 tane 15,2 cm, 10 tane 10,2 cm çapında top, 4 tane

Hamidiye, İngiltere'de Newcastle'daki Sir W. G. Armstrong, Withforth & Co., tezgâhlarına 1900 yılında siparişi verilmiş ve 1904 yılında Osmanlı donanmasına katılmış bir kruvazör idi. Bu gemi 3904 tonluk olup, ilk yapıldığında 2 tane 15 cm, 8 tane 12 cm, 6 tane 47 mm ve 6 tane de 37 mm çapında top, 2 torpito kovanı ile donatılmıştı. 1914 yılında sürati 16 deniz mili idi.

Hamidiye, *1935'te İstanbul'da.*
The Ottoman Steam Navy (1828-1923).

Bu geminin Türk denizcilik tarihindeki önemi, Balkan savaşında Hüseyin Rauf (Orbay) Bey komutası altında Ege'de tek başına yaptığı, dünya denizcilik tarihine geçen, uzun seferindeki başarısıdır. Rauf Orbay yıllar sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Londra'da Türkiye büyükelçisi olarak görev yaptığı sıralarda, onun bu başarısını iyi bilen ve takdir eden dönemin başbakanı Sir William Churchill ile yakın dost olmuştu.[15]

Balkan Savaşı başladığında Yunanistan'ın elinde *Georgios Averoff* adlı modern bir zırhlı kruvazör vardı. Bu gemi, İtalya'nın Cantieri Orlando tezgâhlarında yapılmış ve 12 Mart 1910'da denize indirilmişti. Gemi 11 Mayıs 1911'de Yunan donanmasına katıldı. 10.200 tonluk olan bu savaş gemisi, 4 tane 23,4 cm, 8 tane 19 cm çapında top, 4'ü uçaksavar olmak üzere 12 adet 76 mm makineli tüfek ile donatılmıştı. Ayrıca üç torpito kovanı vardı. Gemi 22,5 deniz mil hız yapabiliyordu. Azami menzili, 10 deniz mili hızla seyrettiği varsayımı altında, 7125 deniz mili idi.

Georgios Averoff zırhlı kruvazörü Balkan Savaşı'nda çok etkili olmuş, Yunan kuvvetlerinin Kuzey ve Orta Ege adaları ile Batı Trakya ile Doğu Makedonya'daki sahil şehirlerinin işgalinde büyük rol oynamıştı. 1919-1921 yılları arasında Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal girişimi sırasında *Georgios Averoff* Yunan askerlerini İzmir'e taşımakta görev almıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ın Naziler tarafından işgali üzerine Yunan donanmasının önemli bir kısmıyla birlikte Mısır'a kaçan bu gemi savaş boyu müttefikler safında görev yapmıştı. 17 Ekim 1944'te de Nazilerin Yunanistan'dan çekilmesi üzerine Atina'da Faliron koyuna demirleyen Yunan filosunun sancak gemisiydi. 1985'te Faliron koyuna çekilen *Georgios Averoff*, bu tarihten beri bir açık müze olarak kullanılmaktadır. 20. yüzyılın başında yapılıp halen muhafaz edilen tek zırhlı kruvazördür.

Bu gemi, Osmanlı donanmasının *Turgut Reis*, *Barbaros Hayrettin* ve *Mesudiye*[16] gibi eski zırhlılarına oranla çok daha güçlü idi ve Osmanlı donanması için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Donanma bu nedenle Çanakkale Boğazı'ndan kolayca açılamıyor, dolayısıyla Ege adalarında ve Trakya'daki harekâta denizden destek veremiyordu. Bu durumdan kurtulmak için Ege'ye bir kruvazör gönderilmesi, bu yolla *Georgios Averoff* zırhlı kruvazörünün bu geminin peşine düşmesi sağlanarak, Osmanlı donanmasının Ege'ye açılması düşünülmüştü. Bu göreve uygun iki gemi vardı. Bunlardan birisi *Mecidiye*, ötekisi ise *Hamidiye* idi. Bu sefer için teknik koşulları daha iyi olduğu için *Hamidiye* seçildi.

Hamidiye 13 Ocak 1913'te Nara burnu dolaylarından hareket etti. 15 Ocak 1915'te Sira limanında İngiliz gemisi *Alexandra* ile Yunan yardımcı savaş gemisi (bir yolcu vapurundan silahlı gemiye çevrilmiş anlamına kullanılan bir kavram) *Makedonia*'yı demir üstünde yakaladı. 5013 tonluk *Makedonia*'nın mürettebatı gemiyi terk etti. *Hamidiye* gemiye ateş açarak batırdı. Bu olay büyük bir propaganda etkisi yarattı. Ancak, Yunanistan deniz kuvvetleri komutanı Amiral Londuriotos, planlanan tuzağa düşmedi ve *Georgios Averoff* zırhlı kruvazörünün görevini değiştirmedi, gemiyi *Hamidiye*'nin peşine takmadı.

Rauf Bey 16 Ocak 1913'te gemisini güneye yöneltti, 18 Ocak 1913'te Beyrut'a vardı. Buradan da Mısır'ın Port Said limanına gitti. Buradan da 21 Ocak 1913'te Kızıldeniz'e indi. Buradaki Osmanlı merkezlerine uğradı. Bundan sonra kömür ve mühimmat almak üzere, Hayfa, Beyrut ve Mersin'e gitti.

Hamidiye 8 Mart 1913'te Arnavutluk sahillerine ulaştı. Draç'taki Yunan askeri kampını bombaladı. Bundan sonra da Singin'e geldi. Burada *Harisonalis Sifenos*, *Trifilya*, *Elpis*, *Zonof Sinefos*, *Marika*, *Zeva* ve *N. Vervenitos* adlı Yunan nakliye gemileri ile Avusturya bandıralı *Scutari* gemisi bulunuyordu. *Hamidiye*, *Scutari*'ye sahile çekmesini bildirdi. Yunan gemilerine de taşıdıkları 3800 dolayında Sırp askerini boşaltmaları için süre verdikten sonra ateş açtı, 6 Yunan gemisini de ağır yaraladı. Bu olayda 120 kadar Sırp askeri öldü.

Achelos, *Alpheos*, *Eurotas* ve *Pheneos* hücumbotlarından oluşan bir Yunan filosu *Hamidiye*'yi yakalamak üzere Otranto Boğazında beklemeye başladı. *Hamidiye* Rodni burnu açığında *Acheolos* ile temas sağladı, derhal ateş açtı ve hücumbota isabet kaydetti, kendisi de bölgeden hızla uzaklaştı. Kömürün azalmakta olduğunu gören Rauf Bey, *Hamidiye*'yi tekrar Mısır'a yöneltti. Gemi kömür ve merkezden talimat alabilmek için uzunca bir süre İskenderiye, Beyrut, Antalya, Gaza ve Hayfa limanları arasında dolaştı. 29 Mart 1913'te *Hamidiye* Girit'in batısında Yunan bandıralı *Ispandis* adlı şilebi yakaladı, gemiyi Antalya limanına getirdi.

Rauf Bey, harekât planının Yunan donanması tarafından sezildiğinden kuşkulanmıştı. Bu kuşkusunda haklı olduğu da Yunan donanmasının faaliyetlerinden anlaşıldı. Bu nedenle tekrar Kızıldeniz'e girerek oradaki birliklere moral vermek üzere 6 Nisan 1913'te Cidde'ye demirledi.

Balkan Savaşı'nın bitmesinden sonra, 5 Eylül 1913'te *Hamidiye* Çanakkale Boğazı'ndan geçti ve 7 Eylül 1913'te İstanbul'da törenlerle karşılandı. Böylece *Hamidiye*'nin 7 ay 24 gün süren serüveni son bulmuş oldu.

"Davud ve Calût: Eski Ahid'den Bir Öykü" ve I. Dünya Savaşındaki Benzeri: *MUAVENET-İ MİLLİYE*'NİN BÜYÜK BRİTANYA DONANMASININ *GOLIATH* ZIRHLISINI BATIRIŞI

620 borda numaralı *Muavenet-i Milliye* muhribi, 1908 yılında S. 165 olarak Alman donanması için ısmarlandı. Fr. Schichau AG tarafından yapılan gemi 20 Mart 1909'da denize indirildi. 1910 yılı martında Osmanlı donanmasına satıldı. 17 Ağustos 1910'da Çanakkale'de teslim edilen gemi 2 tane 75 mm, 2 tane 57 mm çapında top taşıyordu. Ayrıca 3 tane 450 mm'lik torpito kovanı vardı. 26 deniz mili hız yapabiliyordu.

Muavenet-i Milliye Balkan Savaşı'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda pek çok harekâta katıldı. Ancak onun tarihe geçmesine yol açan önemli başarısı Büyük Britanya donanmasının *Goliath* adlı zırhlısını batırmış olmasıdır.

Goliath, Canopus sınıfı zırhlılardan ikincisi olarak 1897'de Chatham firmasınca tezgâha konuldu, 1898'de denize indirildi ve 1900'de Büyük Britanya donanmasına katıldı. Tam yüklüyken 14.320 ton ağırlığında olan bu gemi 4 tane 30,5 cm, 12 tane 15,2 cm, 10 tane 7,6 cm, 2 küçük top ve 2 makineli tüfek ile donatılmıştı. Ayrıca su altında konuşlandırılmış 45,7 cm çapında 4 torpito kovanı vardı. Geminin azami sürati 18,5 deniz mili idi. Azami menzili, tam hızla gittiğinde 4200 deniz mili idi.

Üstte: Büyük Britanya donanmasının* Goliath *zırhlısı.
***"The Manchester Guardian" History of the War*, Londra, 1915.**

Altta:* Muavenet-i Milliye, *1913.
The Ottoman Steam Navy (1828-1923).

13 Mayıs 1915 gecesi Morto limanında Büyük Britanya donanmasına bağlı aynı sınıftan iki zırhlı demirliydi: *Canopus* ve *Goliath*... *Muavenet-i Milliye* devriye gezen dört muhribe görünmeden koya girdi ve attığı üç torpito ile *Goliath*'ı batırdı. Sonra da muhriplerden sıyrılarak üssüne döndü. Bu olayda Büyük Britanya donanmasına mensup 560 denizci yaşamını yitirdi. Aynen Kitab-ı Mukaddes'te (Eski Ahid, I. Samuel, Bap 17) olduğu gibi ufak tefek *Muavenet-i Milliye* (Davud) koskoca *Goliath*'ı (Calût) yenivermişti...[16]

4,7 cm çapında uçaksavar topu ve 4 tane de uçaksavar makineli tüfeği ile donatılmıştı. Savaş sırasında bunlara ek olarak 1 tane de 7,6 cm çapında uçaksavar topu gemiye konulmuştu. Geminin su altında konuşlandırılmış 2 tane 45,7 cm çapında torpito kovanı vardı. 25 deniz mili hız yapabilecek biçimde tasarımlanmış olan bu gemi 16 deniz mili hızla seyrettiğinde 5070 deniz mili menzile sahipti. *Glouchester* 1921 yılında hizmet dışı bırakıldı.

Glouchester, *Goeben* ve *Breslau*'yu takip eden Büyük Britanya donanmasının ateş açmaya cesaret eden tek gemisi idi. Nitekim, bu olaydan sonra açılan soruşturma sonunda beraat eden tek komutan bu geminin kiydi.

6. *Defence*, 22 Şubat 1905'te tezgâha konuldu, 24 Nisan 1907'de denize indirildi ve 9 Şubat 1909'da tamamlandı. Bu gemi tam yüklüyken 14.800 ton ağırlığındaydı. 4 tane 23,3 cm, 10 tane 19 cm ve 16 tane 7,6 cm çapında top, 5 makineli tüfek ve 5 tane de 45,5 cm çapında torpitito kovanı ile donatılmıştı. Akdeniz'deki görevinden sonra katıldığı Jutland savaşında Alman gemileri tarafından batırıldı.
7. Bu gemilerin Yunan adalarını nasıl olup da bu kadar rahat geçtiği, hatta bunlardan birisinde durup kömür alabildikleri ise ayrı bir konudur. Burada Yunanistan'ı kendi safına çekmek isteyen Almanya'nın tutumunun yanı sıra, Yunan deniz kuvvetlerinin başında olan İngiliz Tuğamirali Mark Kerr'in, bilgileri kendine saklayıp Londra'ya aktarmamasının da etkili olduğu ileri sürülmektedir.
8. Tarihsel bir rastlantı olarak Türkiye'nin Büyük Britanya'dan aldığı ve 1959 yılına Türk Donanmasına katılan destroyerler Milne sınıfı idi.
9. Yunanistan Birinci Dünya Savaşına doğru Ege denizinde Osmanlı Devletine karşı üstünlük sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmaya başladı. Bu bağlamdaki en önemli gelişme ABD'den Mississippi sınıfından iki zırhlının alınmasıdır. Bu gemiler, 12 Mayıs 1904 tarihinde Cramp Shipbuilding Co. tarafından tezgâha konulmuş olan *Mississippi* (B/BB-23) ve *Idaho*'dur. Bu gemiler sırasıyla 1 Şubat 1908 ve 1 Nisan 1908 tarihlerinde ABD donanmasına katılmışlardır. Azami ağırlığı 14.230 ton olan bu gemiler 17 deniz mili hız yapabilmekteydiler. Gemilerin menzili 10 deniz mili seyir hızıyla 5800 deniz miliydi. 4 tane 30,5 cm, 8 tane 20,3 cm, 8 tane 17,8 cm 8 tane 17,8 cm çapında top ve 10 tane de uçaksavar silahı ile donatılmışlardı. Ayrıca 53,3 cm çapında 2 torpito kovanı vardı.

Bu gemilerden *Mississippi* 24 Temmuz 1914'te Yunan donanmasına *Lemnos*, *Idaho* ise 10 Ağustos 1914'te *Kilkis* adıyla katıldılar. Anadolu'nun işgalinde ve Karadeniz'de Kırım ve Ukrayna'daki müttefik harekâtlarında görev aldılar. *Lemnos* ve *Kilkis* 24 Nisan 1941 de Salamis Deniz üssünde Alman uçakları tarafından batırıldılar.

Yunanistan'ın deniz kuvvetlerini güçlendirme çabaları aslında bu gemilerle sınırlı değildi. 23 Aralık 1912'de Yunanistan hükümeti Hamburgdaki AG Vulcan şirketi ile 19.500 tonluk *Salamis* zırhlısının yapımı için anlaşma imzaladı. Gemi 11 Kasım 1914'te denize indirildi. Ancak sonra geminin yapımı durduruldu. Bu gemi 8 tane 35,6 cm, 12 tane 15,2 cm çapında top ile donatılacaktı. Ayrıca 5 tane 50 cm çapında torpito kovanı taşıyacak olan *Salamis* zırhlısının 27 deniz

mili hız yapması planlanıyordu. 1914 yılının nisan ayında da Yunanistan Fransa'ya Provence sınıfından 23.500 tonluk bir zırhlı ısmarladı. *Vasilieus Konstantinos* adı verilen bu gemi 12 Haziran 1914'te St. Nazire'de denize indirildiyse de yapımı Ağustos ayında durduruldu. *Vassileus Konstantinos* 10 tane 34 cm, 22 tane 14 cm, 12 tane 76 mm Çapında top ile donatılacaktı. Gemide ayrıca 4 tane 45 cm çapında torpito kovanı vardı. Geminin 20 deniz mili hız yapması öngörülmüştü. Yunanistan ayrıca Birkenhead sınıfı iki tane de hafif kruvazörü İngiltere'ye ısmarlamıştı. Bu gemiler Cammell Laird firması tarafından yapılacaktı. Bu gemilerden *Antinavarhos Kontourodis* 27 Mart 1914'te, *Lambros Katsonis* ise 7 Ekim 1914'te tezgâha konuldu. Sırasıyla 18 Ocak 1915 ve 8 Aralık 1915 tarihlerinde denize indirildiler. Ancak her iki gemiyi de 1915 yılında Büyük Britanya "satın aldı". Tam yüklüyken 5845 ton ağırlığında olan bu iki kruvazör 10 tane 14 cm çapında top ayrıca 4 küçük top ve 4 tane uçaksavar makineli tüfeği ile donatılmışlardı. Gemilerde ayrıca su altına yerleştirilmiş 53 cm çapında 2 torpito kovanı vardı. Azami hızı 25,5 deniz mili olan bu gemiler, 16 deniz mili seyir süratiyle 4500 millik menzile sahiptiler.

10. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın Karadeniz donanmasında görev yapan başlıca gemiler şunlardır: *Evastefiy* (ve *Ioann Zlatoust*): Bu iki gemi 1911 yılında Rus Karadeniz donanmasına katıldılar. Bu gemilerin katılmasıyla Rusya, Karadeniz'de Osmanlı donanmasına karşı, *Yavuz Sultan Selim* gelinceye kadar, üstünlük kazanmış oldu. Bu gemiler 12.850 ton ağırlığında olup, 4 tane 30,5 cm, 4 tane 20,3 cm ve 12 tane de 15,2 cm çapında top taşıyorlardı. Süratleri ise 16 deniz mili idi. *Panteleimon*: Bu geminin ilk adı *Kniaz Potemkin Tavirchensky* idi. Bu gemiyi ölümsüz kılan, Rusya'nın Karadeniz donanmasına katıldığı 1905 yılında mürettebatının isyan etmesi ve bu müthiş olayı Eisenstein'in ünlü filmi Potemkin'de işlemesi olmuştu. Geminin adı ise, isyandan sonra *Panteleimon* olarak değiştirilmişti. Gemi 12900 tonluk idi. 4 tane 30,5 cm ve 16 tane de 15,2 cm çapında topla donatılmıştı, 16 deniz mili hız yapabiliyordu. *Tri Svyatitelya*: 1897 yılında hizmete giren bu gemi 13.000 tonluk idi. 1912'de yenileştirilen bu gemi 4 tane 30,5 cm, 8 tane de 15,2 cm çapında top taşıyordu. Hızı ise 15 mildi. *Imperatritsa Maria* (*Imperatritsa Ekatrine Velikaya* ve *Alexander III*): Aynı sınıftan olan bu üç gemi, teknik özellikleri itibariyle *Yavuz Sultan Selim*'e oranla daha üstün olan Karadeniz'deki ilk Rus savaş gemileriydi. 1915 yılında hizmete giren bu gemilerden *Imperatritsa Maria* tam yüklüyken 24.000, *Imperatritsa Ekatrine Velikaya* ise 24.960 ton ağırlığındaydılar. 12 tane 30,5 cm, 20 tane 13 cm çapında top; 8 tane 75 mm'lik ve 4 tane 47 mm'lik top, 4 tane makineli tüfek ile donatılmışlardı. Ayrıca gemilerde 4 tane 45,7 cm çapında torpito kovanı vardı. Bu gemilerin hızı ise 21 mildi. Bu gemiler Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Karadeniz donanmasında görev yaptı. *Alexander III* ise devrimden sonra tamamlandı ve 20 Nisan 1917'de adı *Volya* olarak değiştirildi. *Imperatritsa Ekatrina Velikaya*'ya ise aynı gün *Svobodnaya Rossiya* adı verildi. *Imperatritsa Maria* ise 20 Ekim 1918'de bir patlama sonucunda battı.
11. "Sandık yapmak" deyimini *cofferdrum* karşılığında kullandım. Bu kelime sualtı temel işlerinde kullanılan sandık anlamına geliyor.
12. *Pamyat Merkuriya* 7070 tonluk bir kruvazör idi. 12 tane 15,2 cm, 12 tane 75 mm çapında top, 4 tane 7,62 mm çapında makineli tüfek ve 2 tane de 38,1 cm çapında torpito kovanı ile donatılmıştı. Bu geminin yapımına 5 Eylül 1901'de başlanmış, denize 2 Mayıs 1902'de indirilmişti. Geminin yapımı 1905'te bitirilmişti. 19 Ocak 1913-14 Mayıs 1914 tarihleri arasında köklü bir bakımdan geçen bu gemi 21 deniz mili sürat yapabiliyordu. Bu bilgilerin içinde yer aldığı kaynağı bana Rusçadan çeviren Prof. Dr. Fuad Aleskerov'a teşekkür borçluyum.
13. Osmanlı devletinin askeri havacılıkla ilgili garip bir talihi var. Dünyada ilk kez uçak saldırı amacıyla Trablusgarp savaşında İtalyanlar tarafından kullanıldı. Öte yandan savaş gemilerine karşı uçakla ilk saldırı da Balkan Savaşında Osmanlı donanmasına karşı yapıldı. Kısaca bu olayları özetleyeyim:
25 Eylül 1911 günü İtalya Trablusgarp'a kara kuvvetleri ve bunlara destek vermek üzere bir de hava birliği göndererek işgal harekâtını başlattı. Hava birliği komutanı Yüzbaşı Carlos Piazza idi. Bu birlikte 5 pilot, 6 yedek pilot ve 30 yer mürettebatı vardı. Birliğin uçakları ise 3 adet Nieuport, 2 Blériot, 2 Maurice Farman ve 2 Etrich Taube idi.
1 Kasım 1911'de bu birlikten Teğmen Gavotti, Etrich Taube tipi uçağından Osmanlı mevzilerine üç adet 2 kiloluk Cipelli el bombası attı. Böylece Teğmen Gavotti havacılık tarihine ilk kez bir uçak ile bombardıman yapan kişi olarak geçti.
Havacılık tarihçileri bir uçakla bir geminin ilk bombalanmasını 29 Mayıs 1913'te Amerikalı pilot Didier Masoni'nin Meksika topçekeri (gunboat) General Guerrero'ya yaptığı saldırı olarak kabul etmekteydiler. Oysa, bu olaydan 3 ay önce, 6 Şubat 1913'te, Yunan kara kuvvetlerinden teğmen Michael Moutousis'in, deniz kuvvetlerinde râsıt Aristidis Moraitnis ile birlikte Maurice Farman tipi deniz uçağından Nara'da bulunan Osmanlı savaş gemilerine dört el bombası attığı gerek Yunan ve gerekse Osmanlı belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu saldırıda bombaların üçü suya, birisi de karada bir hastahanenin yanındaki boş araziye düşmüştür. Herhangi bir zarar söz konusu olmamıştır.
Birinci Dünya Savaşında da Osmanlıların kaderi değişmedi. Ege'de Büyük Britanya uçak gemilerinden kalkan uçaklar Osmanlı savaş gemilerine ve kara hedeflerine bomba attılar. Hatta bu uçaklar ile Osmanlı uçakları arasında İstanbul üzerinde hava muharebeleri de oldu. Karadeniz'de ise Rusların deniz uçağı taşıyan gemileri vardı. Bunlardan hareket eden uçaklar İstanbul Boğazına ve Türk gemilerine saldırdılar.
Büyük Britanya donanmasının *Ark Royal* deniz uçağı taşıyıcı gemisi, bu bağlamda önem taşımaktadır. Bu gemi, Blyth şirketi tarafından 7 Kasım 1913'te tezgâha konulmuş, 5 Eylül 1914'te denize indirilmiş ve 10 Aralık 1914'te Büyük Britanya donanmasına katılmıştı. Tam yüklüyken 7450 ton ağırlığında olan bu gemi 11 deniz mili hız yapabiliyordu. Dünyada uçak taşımak amacıyla yapılmış ilk gemi olan *Ark Royal* 5 tane deniz uçağı ve 2 tane de karadan kalkan uçak taşıyordu. Bu gemi denizcilik tarihinde *Ark Royal I* olarak bilinir. *Ark Royal II* İkinci Dünya Savaşı yıllarında faaldi. *Ark Royal III* ise 1985 yılında hizmete giren V/STOL uçak taşıyan modern bir uçak gemisidir.
İşte 22 Ocak 1918'de, *Yavuz Sultan Selim* Nara burnunda demirliyken yapılan hava saldırısına katılan Sopwith Baby uçaklarını *Ark Royal* taşıyordu. Sopwith Baby aynı firmanın daha önce ürettiği Sopwith Schneider tek kişilik av deniz uçağının türevi idi. Sopwith Baby ilk kez 1915 Eylülünde uçtu. 115 beygir gücünde dokuz silindirli Clergy motoruyla donatılmıştı. Pervanesinin arasından ateş edecek biçimde ayarlanmış 7,7 mm'lik bir makineli tüfek taşıyan bu tek kişilik uçak gemilere karşı "Ranken" patlayıcı okları ve iki tane 29,5 kiloluk bomba taşıyabiliyorlardı. Azami hızı saatte 160 km olan bu uçak havada 2 saat 25 dakika kalabiliyor ve 3000 metreye 35 dakikada çıkabiliyordu. Toplam 286 tane üretilen Sopwith Baby uçaklarının azami ağırlığı 778 kg idi. 21 Ocak 1918'de *Yavuz Sultan Selim* muharebe kruvazörüne karşı yapılan başarısız hava saldırısına *Ark Royal*'dan kalkan Sopwith Baby uçakları ile onlara destek veren Yunan uçakları katıldı. Yukarıda sözünü ettiğim Teğmen Michael Moutousis de bunların arasındaydı. O da bir Sopwith Camel uçağını kullanıyordu. Büyük Britanya ve Yunanistan uçakları *Yavuz Sultan Selim*'e karşı 276 uçuş yaptılar ve 15 ton patlayıcı attılar. Ancak pek az zarar verebildiler. Bu çatışmalar sırasında *Yavuz Sultan Selim*'i korumak üzere havalanan Osmanlı ordusunun 1. ve 6. Hava Bölüklerine bağlı Halberstadt Mk. III tipi demode uçaklar, 20 düşman uçağını düşürdüler. Bu arada Teğmen Michael Moutousis de iki Osmanlı uçağını düşürdüğünü bildirdi.
Karadeniz'de de Osmanlı Devleti'nin Rus deniz uçaklarıyla başı dertteydi. Ruslar Karadeniz sahillerini ve İstanbul Boğazını havadan bombardıman edecek güçteydiler. Bunu sağlayan ise Rus Karadeniz donanmasındaki dört deniz uçağı taşıyan gemiydi. Bu gemilere ilişkin edinebildiğim bilgiler ise şöyle: *Almaz*: 3285 ton ağırlığında olan bu gemi Rusya'nın Baltık tersanelerinde inşa edilmişti. Silahlı yat/küçük kruvazör gibi garip bir tanımla yapımına başlanan bu gemi 25 Eylül

1902'de denize indirilmiş, 1904'te Rus donanmasına katılmıştı. 1905'te silahı donanımı gözden geçirilmiş, 1905'te Kore yüzünden çıkan Rus-Japon harbinde Pasifik filosuna yardıma gönderilen Rus Baltık filosunda görev almıştı. Bu filoya büyük bir darbe indiren Tsushima deniz savaşından kurtulan birkaç gemiden birisi olmuştu. 1908'de tekrar silahlı yat olarak tanımlandı ve Karadeniz filosuna gönderildi. 1915 başlarında deniz uçağı taşıyıcısına dönüştürüldü. 3-4 deniz uçağı taşıyabiliyordu.
Imperator Alexander I ve *Imperator Nikolai I*: 9240 tonluk yolcu gemileriydi. *Imperator Alexander I* Dumbarton'da Denny firması tarafından yapılmış, 1913'te Rusya bu gemiyi satın almıştı. *Imperator Nikolai I* ise Clydebank'da John Brown firması tarafından yapılmıştı. Rusya bu gemiyi de 1913'te satın aldı.
Her iki gemi de 1914 yılında deniz uçağı taşıyıcılarına dönüştürülmüşlerdi. Bu görevlerini 29 Kasım 1916 tarihine kadar sürdürdüler. 7-9 deniz uçağı taşıyabiliyorlardı.
Rumyiniya: 1904'te St. Nazire'de denize indirilen bu 4500 tonluk Romanya yolcu gemisi Karadeniz donanması için 1916'da kiralanmıştı. 4-7 deniz uçağı taşıyabiliyordu.

14. Bazı yabancı kaynaklarda 6 Aralık 1911 tarihinde Armstrong firmasına *Reşad-ı Hamnis* adlı bir zırhlı siparişi daha verildiği, 1912 yılında da bu siparişin iptal edildiği yer almaktadır. Bunu doğrulayan Türkçe bir kaynağa rastlayamadım. Ayrıca *Reşat-ı Hamnis*, Beşinci Reşat anlamına geldiğine göre, Osmanlı yetkililerinin aynı anda iki ayrı firmaya aynı ismi taşıyan gemi sipariş etmeleri de pek akla yakın gelmiyor.
15. Babam Em. Hava Albay Reşat Ersel anılarında bu konu üzerinde epeyce duruyor. Anlattığı bazı olaylar ise bu bağlamda bana çok ilginç gelmişti. Özellikle I. Dieppe çıkartması öncesinde, Churchill'in çıkacak birliği denetlemeye İngiliz subaylarının yanı sıra Rauf Orbay'ı, ve onun seçeceği Türk subaylarını -babam da aralarındaymış- davet etmesi ve sonucu açıklıkla talımin ederek "ülkesini seven liderin belki de milletini o kadar sevmemesi gerekir" demesi beni çocukluğumda çok etkilemişti. Bu etkiden kurtulduğumu da söyleyemem. Churchill o gün 5000 komando askerini, Fransız direnişçilerine Avupa kıtasına ayak basabileceklerini göstererek, moral vermek üzere uğurlamıştı. Bu birlikten sadece 12 kişi hayatta kalmış...
16. *Barbaros Hayrettin* ve *Turgut Reis* Almanya'nın Brandenburg sınıfı dört zırhlısından ikisidir. Bu sınıftan *Kurfuerst Friedrich Wilhelm* 1890 yılının mart ayında *Keiserl Werft*, *Weissenburg* ise aynı yılın mayıs ayında Vulcan Stettin firmasınca tezgâha konuldular. Her iki gemi de 1894 yılında Alman donanmasına katıldılar. 12 Eylül 1910'da bu gemileri Osmanlı Devleti satın aldı. *Kurfuerst Friedrich Wilhelm* gemisine *Barbaros Hayrettin*, *Weissenburg* gemisine de *Turgut Reis* adları verildi.
Bu gemiler tam yüklüyken 10.670 ton ağırlığındaydılar. 6 tane 26 cm, 8 tane 10,5 cm, 8 tane 8,8 cm çapında top ile donatılmışlardı. Ayrıca su üstünde konuşlandırılmış 4 tane 45 cm çapında torpito kovanları vardı. Gemiler 16 deniz mili hız yapabiliyorlardı. Menzilleri ise 11 deniz mili seyir hızında 3430 deniz mili idi.
Barbaros Hayrettin zırhlısı 8 Ağustos 1915'te Marmara'da Büyük Britanya donanmasının *E-11* denizaltısı tarafından batırıldı. Bu olayda 253 denizci yaşamını yitirdi. *Turgut Reis* ise Cumhuriyet döneminde sabit okul gemisi olarak hizmet gördü. 1933'te hizmetten çıkarıldı. 1950'de sökümü başladı. 1953'te söküm işinin tamamlanması için yurtdışına gönderildi.
Mesudiye İngiltere'de Thames Iron Works tarafından 1871 yılında ısmarlandı. Gemi bir zırhlı firkateyn olarak tasarımlanmıştı. Bu biçimiyle 1875 yılı aralık ayında Osmanlı donanmasına katıldı. 1898-1903 yılları arasında İtalya'da Ansaldo tezgâhlarında baştan aşağı yenilendi. Bu biçimiyle zırhlı olarak tanımlandı. *Mesudiye*, Birinci Dünya Savaşı başında tam yüklüyken 9170 ton ağırlığındaydı. 12 tane 23,4 cm, 14 tane 76 mm, 2 tane 47 mm çapında top taşıyordu. 5 Eylül 1914'te faal filonun dışına çıkarılmış, Çanakkale dolaylarında yüzer batarya olarak kullanılmağa başlanmıştı. 13 Aralık 1914'te Erenköy dolaylarında Büyük Britanya donanmasına bağlı *B-11* denizaltısı tarafından batırıldı. Bu olayda 11 subay ve 27 deniz eri şehit oldu.
17. Yabancı kaynaklar *Muavenet-i Milliye*'nin bu harekâtında müretteb atının Alman denizcilerinden oluştuğunu yazmaktadırlar. Rahmetli babamın dayısı *Muavenet-i Milliye*'de daha sonra ikinci kaptan olarak görev yapmış. Ona dayanarak babamın anlattıkları bunun doğru olmadığı yönünde idi. Türkçe popüler yayınlarda ise gemide birisi irtibat subayı Yüzbaşı Firle ve altısı assubay olmak üzere yedi Alman denizcisinin olduğu belirtilmekle beraber, onların görevleri konusunda açıklama verilmiyor. Ama geminin kaptanı Osmanlı donanmasından Ahmet Bey, torpito subayının da Ali Haydar Bey olduğuna ilişkin kayıtlar var. Burada sözel kültür (Türkler) ile yazına dayalı kültürün (Almanlar) kanıtlarından hangisine ve ne ölçüde inanılabileceği sorusu ortaya çıkıyor. Çünkü Yüzbaşı Firle anılarını yazmış.

NUSRET MAYIN DÖKÜCÜ GEMİSİ VE 18 MART ZAFERİ

Nusret mayın dökücü gemisi, 1910 yılında Kiel'deki Schiffs & Maschinenbau AG 'Germania' tezgâhlarına sipariş edilmişti. 1911 yılında kızağa konuldu, 4 Aralık 1912 tarihinde denize indirildi. 1913 yılında hizmete girdi. Gemi 365 tonluktu, 1914'te 12 deniz mili hız yapıyordu. 2 tane 47 milimetrelik seri atışlı top ile donatılmıştı. 40 tane mayın taşıyabiliyordu.

Nusret mayın gemisi, 8 Mart 1915'te Nara'dan hareket etti ve düşman gemilerine görünmeden Erenköy koyuna 26 mayın döktü. 18 Mart 1915 günü ise Amiral de Robeck komutası altında Çanakkale Boğazı'nı geçmek isteyen müttefik donanması için bu mayınlar acı bir sürpriz oldu. Büyük Britanya donanmasının *Irresistible*, *Ocean* zırhlıları ile Fransız donanmasının *Bouvet* zırhlısı mayınlara çarparak battı. Büyük Britanya donanmasının *Inflexible* muharebe kruvazörü ile Fransız donanmasının *Gaulois* zırhlısı ise ağır yaralandı.

Nusret Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra 1926 yılına kadar İstanbul'da bağlı durdu. 1926-27'de Gölcük Tersanesi'nde bakım gördü. 1937'de ismi *Yardin* olarak değiştirildi ise de 1939'da tekrar ilk adı verildi. 1955'te hizmetten çıkarıldı. Önce müze yapılmak istendi. Sonra özel bir şirkete satıldı. İsmi iki kez daha değişti. 1989'da battı. Şimdi yeniden müze yapılmaya çalışılıyor.

Nusret *mayın gemisi, 1912.*
The Ottoman Steam Navy (1828-1923).

Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi

Dr. İLHAN EKİNCİ
Süleyman Demirel Üniversitesi
Burdur Eğitim Fakültesi
Tarih araştırma görevlisi

Osmanlı Devleti Fatih'ten itibaren hâkim olduğu Karadeniz ve Boğazları, yalnızca kendi egemenlik sahası olarak değerlendirmiş ve 16. yüzyıldan itibaren de diğer milletlere kapatmıştı. 17. yüzyılın sonlarına kadar Karadeniz ve Boğazlar Osmanlı Devleti'nin mutlak hâkimiyeti altında kalmıştı. Bundan sonra başta Rusya ve Avusturya olmak üzere diğer Avrupa Devletleri, Boğazlar ve Karadeniz'de ticaret yapma hakkını elde etmişlerdir. Avrupa'daki iktisadi gelişmeler bu devletleri yeni hammadde ve pazar aramaya iterken büyük bir ticari potansiyele sahip olan Karadeniz de Avrupa politikası alanına girmiş ve uğrunda büyük diplomatik ve siyasi mücadeleler verilmeye başlanmıştır. Hiç kuşkusuz ki Boğazlar ve Karadeniz meselesinde Osmanlı Devleti'nin kuzey komşusu Rusya ile olan ilişkileri ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Rusya, diğer Avrupa devletlerinden farklı olarak ticari maksatlarının çok ötesinde, takip ettiği askeri politikalar sebebiyle, Osmanlı'nın karşısına her zaman için çok daha önemle üzerinde durulması gereken bir devlet olarak çıkacaktır.

Başta İngiltere olmak üzere Avrupa Devletleri'nin Rusya'yı frenleme arzusu, Karadeniz ve Boğazları Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ikili bir mesele olmaktan çıkarıp, bir Avrupa meselesi haline gelmesine yol açacaktır. Mısır meselesi sırasında Hünkâr İskelesi Antlaşması ile ortaya çıkacak olan Boğazlar meselesi Londra'da imzalanacak bir antlaşma ile düzenlenecektir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Boğazların kapalılığı ile ilgili prensibi devam etmiş, harp bayrağı taşıyan elçilik hizmetindeki gemilerin geçişi özel izine bağlanmıştır.[1]

Paris Antlaşmasında Boğazlarla ilgili hükümler aynen kalmış, fakat Karadeniz bütün milletlerin ticaret gemilerine açık, harp gemilerine kapalı olarak tarafsız hale getirilmişti. Bu tarafsızlık Rusya'nın Avrupa'daki siyasi durumu fırsat bilip tarafsızlık ilkesini tanımaması ve sonucunda imzalanan 1871 Londra Antlaşması ile kaldırılmıştır.[2]

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonucu mevcut durumun devamına karar verilmişti. Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması sonrası Boğazlar üzerinde genişletilen yetkilerine rağmen savaş gemilerinin geçişi ile ilgili salahiyetini dilediği gibi kullanamadı. II. Abdülhamid bu hak ve salahiyetini, Japonya sularında batan Ertuğrul gemisinden kurtulan Türk gemicilerini İstanbul'a getirmek üzere gelen iki Japon harp gemisinin, Çanakkale Boğazından geçip İstanbul'a gelmelerine müsaade ederek kullanmıştı.[3] Fakat Rusya diplomatik baskılarla ve Abdülhamid'in izlemiş olduğu dış politikadan istifade ile deniz kuvvetlerinin önemli bir kısmı olan gönüllü donanmasının Boğazlardan geçişini, 1891'de Babıâli'ye kabul ettirmişti. Osmanlı hükümeti bu gönüllü donanma ile nakledilen Rus askerlerini görmezlikten gelmiş ve bu şekilde davranmıştır. 1896'da Ermeni ihtilalleri sırasında Avrupa devletlerinin İstanbul sefaretleri maiyetinde ikinci birer harp gemisi bulundurmalarına, 1897'de İngiltere'de yapılmış olan bir Romanya kruvazörünün ve Girit'e gönderilen Rus askerlerini götüren gemilerin geçmesine, 1902'de Livadya'da Çar huzurunda yapılacak geçit töreninde hazır bulunacak dört Rus torpidosunun gelecekte emsal teşkil etmemek üzere silahsız, ticaret bayrağı ile ve bi-

rer gün arayla içindeki askerleri göstermemek şartıyla geçmesine müsaade edilmişti.[4]

Rus-Japon harbi dikkatleri yeniden Boğazlar meselesine çekti. Rusya'nın Karadeniz filosu Avrupa'daki müttefikleri tarafından korunan mevcut antlaşmalar sebebiyle Akdeniz'e geçemedi ve savaşa katılamadı.[5] Bunun üzerine Rusya, ticaret bayrağı ile gönüllü filo teşkil etti. 1905'te de Rus-Japon savaşında Karadeniz-Rus gönüllü filosuna mensup gemilerin ticaret bandırası ile Akdeniz'e çıkmalarına müsaade olunmuştu. Bu müsaadeler daima istisnai olarak veriliyordu. Fakat harp, bu istisnai müsaadelerin artmasına sebep olmuştu. Rus gönüllü donanmasına mensup kömür yüklü gemiler Boğazlardan ticaret bandırası ile geçtikten sonra harp bandırası çekiyorlar ve Hint Okyanusu ve Kızıldeniz'de ticaret gemilerini tevkif ediyorlardı. İngiltere buna çok sert tepki gösterirken Abdülhamid, Rusya ve İngiltere arasındaki dengeyi muhafaza etmeye çalışıyor, bu arada yeni Rus gemilerinin Boğazlardan geçişine, geçtikten sonra harp bandırası çekmeleri şartıyla müsaade ediyordu.[6]

Osmanlı Devleti anlaşma hükümlerine göre, şartlara bağlı kalmak kaydıyla Boğazları istediği gibi tahkim etmekte serbestti ve payitahtı İstanbul'u özellikle Rusya'ya karşı korumak için silahlandırmaya hakkı vardı. Fakat Karadeniz Boğazının tahkimini menfaatlerine uygun görmeyen Rusya, Boğazda yeni tabyalar yaptırmak bir yana, mevcut tabyaların tamirine bile her fırsatta engel olmaya çalışıyordu. II. Abdülhamid ne zaman buna teşebbüs etse Rus sefaretinin "Karadeniz Boğazının tahkimi Osmanlı-Rus dostluğuna yakışmaz" ifadeleri ve diplomatik baskısıyla karşılaşıyordu. Osmanlı-Alman askeri yakınlaşması sırasında İstanbul'a gelen Von der Goltz zamanında boğazların tahkimine önem verilmiş, 1892 ve 1893 senelerinde Alman ve Belçikalı uzmanlarla tahkimat projeleri hazırlanmıştı. Fakat Rusya'nın tepkisiyle karşılaşıldı ve daha sonra da proje rafa kaldırıldı.[7] Boğazların tahkimatının zayıflığı karşısında Von der Goltz, "Türkler, payitahtlarını muhafaza için Karadeniz'de fırtınalar olmasına dua etmelidirler" diyordu. Abdülhamid bundan sonra devlet hazinesinin Boğaz sahillerini tahkime tahammülü olamayacağından bahisle, daha ufak çaplı ve ekonomik olarak görülen, Çanakkale Boğazının torpillerle geçilmez hale getirilmesi için Fransa Bahriye Bakanlığı'na başvurdu. Tetkikler yapıldı, fakat bu proje de uygulama aşamasında gerçekleştirilemedi. Rusya ile büyük bir mesele çıkarılmaması için Boğazların istihkamlarına 30 sene kadar el sürülmemişti. Hatta Ruslar, Çanakkale Boğazının bir program dahilinde yavaş yavaş tahkim edilmesi konusunda ses çıkarmazlarken Karadeniz Boğazı için her fırsatta tepki gösteriyorlardı.[8]

Potemkin zırhlısı.

MESELENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Berlin Antlaşması sonrası durgun bir döneme giren Karadeniz ve Boğazlar Meselesi, Rus-Japon Harbi sırasında ortaya çıkan Ginaz (Kniaz) Potemkin zırhlısı isyanı münasebetiyle Avrupa devletleri gündemine yeniden geldi.[9] Çarlık Rusya'sının 1904 Şubatından itibaren Japonya ile giriştiği savaşta yenilgiler alması, ekonomik durumun daha da bozulması üzerine imparatorlukta sosyal huzursuzluklar daha da artmıştı. İşte bu sırada isyan eden Potemkin zırhlısının

tayfası ve zırhlının Karadeniz'deki hareketi Osmanlı Devleti tarafından çok sıkı bir şekilde takip edilmeye başlandı. Karadeniz kıyısındaki konsolosluklar tarafından durumu bildirir günlük raporlar geçilmeye başlandı. Bu raporlarda 1905 yılında patlak vermiş olan ihtilal ve Rusya'nın güneyindeki durum Osmanlı memurlarının olaya bakışları açısından anlatılmaktadır.

12 Haziran 1905'te Hocabey (Odessa) ve civarındaki fabrikalarda çalışan işçi temsilcileri durum değerlendirmesi yapmak üzere bir toplantı yapmışlardı. Bu temsilciler arasında ihtilalci sosyalistlerden bazı şahısların bulunduğunun subaylarca haber alınması üzerine, toplantı yapanlar tutuklanmışlardı. Tutuklananlardan birinin üzerinde, emniyet müdürüne düzenlenecek suikast planını gösteren, ihtilal örgütüne ait bir plan çıkmıştı. Ertesi gün yüzbaşının evi etrafında suikastı gerçekleştirecek olan iki kişi daha tutuklanmıştı. Haziranın 14'üncü günü yine ihtilalci sosyalistlerden bir diğeri tutuklanıp evi arandığında birçok örgütsel doküman ve cephane bulunmuştur. Aynı gün bir ihtilalci, askerler üzerine atmak üzere yanında bir bomba bulunduğu halde yakalanmıştır. Bu esnada bombayı patlatarak hem kendisini, hem de bir polisi öldürmüştür. İşçiler tarafından bu tutuklama üzerine daha büyük bir toplantı yapılmış ve sonrasında çıkan olaylarda güvenlik kuvvetleri üzerine taşlar ve silahlarla ateş edilmiş, fabrikalarda greve gidilerek tramvaylar devrilmiş, trenler durdurulup vagonları yakılmış ve daha birçok hareketlerde bulunulmuştu. Birkaç mahalde polis memurları ve Kazak müfrezeleri silah kullanmaya mecbur kalmış ve olaylarda her iki taraftan da ölenler olmuştu. Hocabey civarındaki köyler, dışarıdan gelen kişilerin kışkırtmalarıyla galeyana gelmiş ve yevmiyelerin artırılması ve Rusya'nın diğer taraflarından getirilen amelenin yurtlarına iadesiyle, yalnızca mahalli işçilerin istihdamını talep etmişlerdir. Haziranın 15'inci günü bu işçilerin hareketi bir ihtilale dönüşmüş ve bunu takiben yağma ve yangınlar meydana gelmiştir.[10]

İşte tam bu sırada Rusya donanması tarihinde rastlanılmamış bir olay daha meydana gelmiştir. Potemkin zırhlısı Hocabey sahiline gelerek bir sandal ile sahile bir tayfa cesedini bırakmıştır. Bu cesedin göğsüne iliştirilmiş yazıda, bu tayfanın yiyeceklerin fenalığından şikâyet ettiği için bir subay tarafından katledildiği ve bunun üzerine, tayfaların da bütün subayları katlettikleri ve eğer mahalli memurlar cesedi kaldırmaya yahut zırhlıya yaklaşmaya kalkışırlarsa şehri topa tutacakları yazılıydı.[11] Bunu gören binlerce işçi derhal cesedin yanında toplanmış, bu durum toplumun heyecanını daha da artırmış, cesedin yanında ihtilalcilerden birçok kişi halkı tahrik edici nutuklar atarak ihtilali gerçekleştirmek için fırsattan istifadeye davet edilmişlerdir. Potemkin mürettebatından hayatta kalan bir subay ile gece denize atlayıp sahile çıkan bir tayfanın ifadesine göre olay şöyle cereyan etmişti: Bir tatbikat sırasında, 14 Haziranda Potemkin tayfası Hocabey'den getirilen yemeğin fenalığından bahisle yemeği kabul etmek istememişti. Komutanın emriyle tayfa güverteye toplanmış ve en büyük subay olan yarbay, yemeği reddetmeyen tayfaların sıralardan ayrılmaları emrini vermiştir. Tayfanın büyük kısmı sıralardan çıkmışlardır. Bunun üzerine kalan şikâyetçilerin isimleri kaydedilmeye başlanmıştır. Fakat bu kayıt sırasında askerler, çatılmış olan silahları yerlerinden kaparak doldurmaya başlamışlardır. Yarbay nöbetçilere bu askerler üzerine ateş etmelerini emretmiş ise de emir yerine getirilmemiştir. Bunun üzerine yarbay tayfalardan birinin elinden tüfeğini alarak, asilerden birine iki, üç el ateş etmiş ve öldürmüştür. Bunu müteakiben tayfalar açıktan açığa isyan ederek, subaylar üzerine hep birden ateş etmeye başlamışlardır. Subaylar kaçıp saklanmak istemişlerse de tayfalar takip ederek gemi komutanını ve birçok subayı öldürmüşlerdir. Bazı subaylar denize atlamışlarsa da üzerlerine de tüfek, hatta toplarla ateş edilerek öldürülmüşlerdir. Tayfalardan da 30 kişi yine asiler tarafından katledilmişlerdir. Bunun üzerine diğer tayfalar ve Potemkin ile birlikte hareket edip üzerlerine top ve tüfekle ateş edilen torpido istimbotu mürettebatı da isyana katılmaya mecbur olmuşlardır. Zırhlıda 20 tayfadan mürekkep bir komite teşkil edilerek geminin yönetimi alınmıştır. Zırhlı ve torpido istimbotuyla Hocabey'e geldiklerinde liman karakol gemisi komutanını alarak, maiyetindeki subaylar ile karaya çıkmışlar ve iki kömür gemisi içindeki kömürü zırhlıya naklettirmişler, limandaki gemi trafiğini yasaklamışlardır. Bir harp gemisi üzerinde böyle bir isyanın çıkması ihtilalciler için bir fırsat teşkil etmiş ve bunlar da ahaliyi tahrike başlamışlardır. Bazı ihtilalciler sandallarla Potemkin'e giderek Hocabey'de bulunan bütün muhafız askerlerinin silahlarını terk ettiğini ve Karadeniz donanmasını teşkil eden bütün gemi mürettebatının Potemkin tayfası lehine isyan ettiklerini bildirerek isyana katılıp teşvik etmişlerdi. Potemkin zırhlısı isyanı sebebiyle karadaki güvenlik güçleri duruma hâkim olamamışlar, bunun üzerine isyan eden halk, çeşitli yağmalama olaylarına girişmiştir. Devlete ve şahıslara ait antrepolar ve bütün mağazalar yağmalanmış ve gece de liman civarındaki binalar yanmaya başlamıştır. Yangının söndürülmesine limandakiler müsaade etmediğinden, o civarda bulunan binaların hemen hemen tamamı ile birçok vagon ve şilep de yanmıştır. İsyancılar halkı polis üzerine hücuma sevk ettiklerinden birçok olay meydana gelmiş ve askerlerden bazıları ile asilerden birkaç yüz kişi ölmüştür. 16 Haziranda Çarın emriyle Hoca-

bey'de sıkıyönetim ilan edilmiş ve şehir her taraftan askerlerle sarılmıştır.[12]

İsyan sırasında şehirde büyük hasar olmuşsa da konsolosluklardan her biri bir askeri müfrezenin muhafazası altına alındığından bunlara dokunulmamıştır. Aynı gün akşamı Potemkin, bulunduğu mahalden yarım mil açılıp üç pare boş ve iki pare dolu olarak şehre top atmıştır. Ertesi günü amiral Karifer kumandasında olarak Karadeniz Rus donanmasının dört zırhlı ve beş torpido istimbotu Hocabey'e gelmiştir. Potemkin harbe hazır bir halde bu donanma üzerine gitmiş ve Jorj Pondonosiç (Saint Georges?) zırhlısına Potemkin zırhlısına hücum emrini vermiştir. Fakat tam bu anda Jorj zırhlısı tayfası, kaptan mahalline çıkarak süvariyi gemiyi çevirmekten men etmişler ve komutan ile subayların silahlarını alıp bir sandala bindirerek karaya çıkarmışlar, bir teğmeni de öldürmüşlerdir. Bu sırada Potemkin üzerinde sivil elbiseli 30 kadar adam görülmüştür. İfadelere göre, Potemkin zırhlısının torpido istimbotuyla Jorj zırhlısına birtakım gemiciler gönderilmiş ve bunlar kumandayı ellerine almışlardır. İhtilalciler, isyan eden mürettebata bütün subayları denize atmayı teklif etmişlerse de tayfa kabul etmemiştir. İhtilalcilerin teklifiyle tayfadan 20 kişilik bir komite teşkil olunmuş ve geminin kumandasını bunlar üzerlerine almışlardır. Jorj zırhlısının tayfasının tamamı isyan etmeye taraftar değildi. 18 Haziranda Jorj zırhlısı Potemkin'in tehdidinden çıkarak Hocabey limanına gelmiş, içindeki sivil ihtilalcileri bir sandalla sahile çıkarmış ve teslim olmayı kabul etmişlerdir. Ayrıca Prut adlı nakliye gemisi tayfası, geminin Tandra limanının girişinde isyan ederek, kumandan ve subaylarını tutuklayarak ve bir subay ile ser tayfeyi katletmişlerdir. Prut gemisi Sivastopol'e geldikten sonra tayfa hareketlerine pişman olarak, kumandan ve subayları tahliye ederek kumandayı teslim etmişlerdir.[13] Rusya, donanmasında çıkan ve yayılma eğilimi gösteren bu isyanı sert tedbirlerle bastırmaya çalışmış, teslim olan gemilerdeki tayfalar divan-ı harbe verilerek 37'si idam edilmiştir.[14]

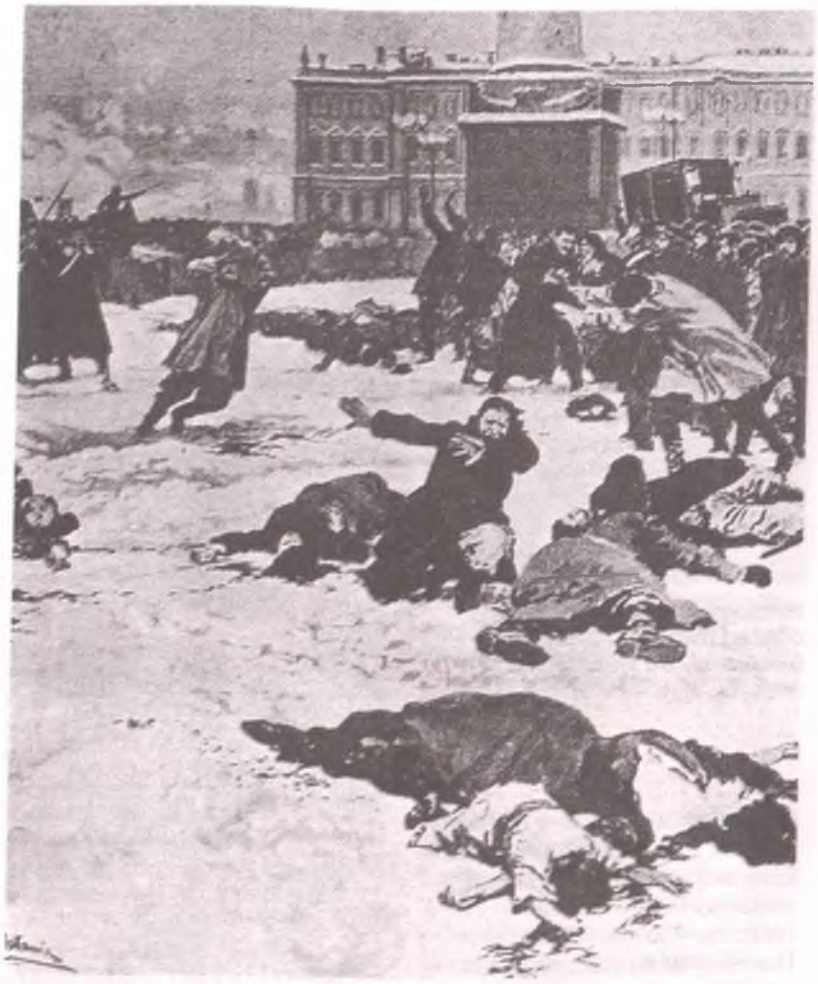

Rusya'da 1917 Ekim Sosyalist Devrimi'nin habercisi olarak görülen 1905 Devriminin başlangıcındaki en önemli iki olay, Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Kanlı Pazar'dır.
22 Ocak Pazar günü 140 bini aşkın Petersburg işçisi, Çara dilekçe vermek amacıyla bayraklar, ikonalar ve Çarın portreleriyle Kışlık Saray'a doğru yürüyüşe geçti. Kazak muhafızların açtığı ateş sonucunda bin kadar gösterici öldürüldü.
Üstte: Çar askerlerinin halkın üzerine ateş açışını gösteren temsili bir resim.

İSYANIN ULUSLARARASI BOYUT KAZANMASI

İsyanın Rusya'nın Karadeniz filosunun tamamını sarma eğilimi göstermesi üzerine, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Karadeniz ve Boğazların askeri ve hukuki durumuyla ilgili devletler, bu hareketleri yakından takip etmeye başlamışlardır. Rus donanmasının en güçlü zırhlılarından birinin isyan bayrağını çekerek Karadeniz'de dolaşmaya başlaması, Karadeniz sahilinde oturan halkı, zırhlının sahip olduğu toplardan ve ateş gücünden dolayı telaşa düşürmüştü. Diğer yandan da diplomatlar bu

Hocabey Başşehbenderliğinin olayları izah eden tahriratının tercümesi, 30 Haziran 1905. **BOA, Ya. Hus. 489/6.**

beklenmedik duruma bir çare bulmak için evrak hazinelerini karıştırıyor, devletler hukuku antlaşmalarına müracaat ediyorlardı.[15] Potemkin zırhlısı Hocabey'den erzak aldıktan sonra Karadeniz'e açılarak, iki İngiliz vapurundan iki defa kömür almış ve bir Rus gemisinden 36 baş büyükbaş hayvan gasp ederek Köstence'ye ve oradan Kefe'ye gelmiştir.[16]

Potemkin, içinde bulunan 700 kişi ile Odessa'ya giderek şehri bombardıman ettikten sonra 22 Haziran çarşamba günü, beraberlerinde bir torpido ile Kefe ağzına gelip demir atmıştır. Daha sonra sekiz tayfa, bir istimbot ve torpido muhafazasıyla sahile gelmiş ve içlerinden biri mülkiye, askeriye memurlarına ve halka, Rusya hükümetinin ve savaşın aleyhinde konuşarak, kendilerine erzak ve kömür verilmesini, aksi takdirde şehri tamamıyla tahrip edeceklerini beyan etmişlerdi. Şehirde hemen toplanan mecliste talep olunan erzak ve kömürün verilmesine karar verilmiş ve erzak zırhlıya gönderilmişti. Fakat Petersburg'tan gelen emirle zırhlıya kömür verilmemesi, sahile geldiklerinde şehirde bulunan asker tarafından tayfanın öldürülmeleri emredilmiş ve zırhlıya kömür gönderilmemiştir. Şehrin sahili ve sokakları asker ile kuşatılmış ve şehir bombardıman olacağından ahalinin şehri terk etmeleri polis idaresi tarafından ilan edilmiş ve birçoğu Kefe civarındaki dağlara firar etmişti. Ertesi gün istekler için gelenlerin üzerine ateş açılmış, torpido ve istimbot, zırhlıya doğru kaçmıştır. Ateş sırasında üç kişi ölmüşse de, istimbotlarını Kefe limanından uzaklaştırmayı başarmışlardır. Zırhlı buradan hemen ayrılmış, fakat ahali bombardıman tehlikesi sebebiyle şehre girmekten çekinmiştir.[17]

Bu haberler Reuter Ajansı'ndan, Potemkin zırhlısının Kefe açıklarında batırıldığı şeklinde gelmişti.[18] Potemkin zırhlısı Rus Seyr-i Sefayin Kumpanyasına mensup Grandük Aleksi gemisini erzak ve kömür vermeye mecbur etmiş ve daha sonra bir İngiliz kömür vapurunun Kefe'ye gitmesine müsaade etmiştir.[19]

Amiral Groker'in kumandası altında bulunan bir filo Potemkin'i takibe başlamış ve Köstence'de bulunduğu zanniyla 21 Haziranda buraya geldiklerin de Potemkin'in Kefe'de bulunduğu haber alınmıştı. Bunun üzerine, filo Jorj Podonosiç zırhlısını teslim alarak Sivastopol'e götürmek üzere Hocabey'e giderken, Sivastopol civarında tesadüf ettiği Potemkin tarafından üzerlerine defalarca ateş edilmiş, fakat filonun götürdüğü gemiyi muhafaza etmekte olması sebebiyle, Potemkin'e karşılık verememiş ve zırhlı da uzaklaşmıştı. Filo, Potemkin'i batırma emrini alarak aramaya girişmiştir.[20]

Potemkin zırhlısı 3 Temmuzda Köstence'ye gelerek takriben sahilden iki kilometre açıkta demir atmış ve 20 pare top atarak karayı selamlamış ise de şehirden buna mukabelede bulunulmamıştır.[21]

Zırhlının isyan ederek Köstence'ye gelmesi üzerine liman memuru ile burada demirlemiş bulunan Elizabeta adlı Romanya kruvazörü kumandanı, isyanı gazetelerde neşrolunmuş olan Rus zırhlısına giderek durumu öğrenmeye çalışmıştır. Mürettebat erzak almak istemişse de Romanya subayları bu müsaadenin ancak hükümetleri tarafından verilebileceğini ve taleplerini ileteceklerini söyleyerek zırhlıdan ayrılmışlardır.[22] Bundan sonra Rumenler zırhlıya teslim şartlarını iletmiştir. Romanya sularını terk etmediği takdirde ecnebi firari muamelesi yapılacağını, eğer gemi teslim edilir ve tayfalar karaya çıkacak olurlarsa, Rusya ve Romanya arasında suçluların iadesi anlaşması olmadığı için, bunların Rusya'ya teslim edilmeyeceği ve istedikleri yere gitmek üzere serbest olacakları ifade edilmişti. Erzak tedariki teklifleri de kesinlikle reddedilmiştir.[23] 700 kişiden ibaret olan mürettebattan 500'ü Romanya hükümetinin teklifini kabul etmek istemişlerse de, diğer 200'ü iade olunmayacakları hakkındaki vaadin yerine getirilmeyeceği hususundaki korkularından dolayı imtina etmişler ve Köstence'den ayrılmalarını arkadaşlarına teklif etmişlerdir. Yalnızca bir tayfa firar ederek karaya çıkmıştır. Bu firarinin ifadesine göre, zırhlıda üç subaydan başka subay bulunmayıp biri yüzbaşı, ikisi ise çarkçıydı. Bunun üzerine zırhlı limandan ayrılarak Hocabey'e doğru gitmiştir. Geminin hareketinden önce tayfası, Romanya Hariciye Nezareti'ne liman dairesine Köstence'deki konsolosluklara verilmek üzere çeşitli beyannameler göndermişlerdir. Beyannamelerde Rusya hükümetine karşı olan tavır ve hareketlerinin sebepleri izah olunmakta, kendilerinden diğer millet ve gemilerine düşmanca bir harekette bulunulmayacağı teminatı verilmekteydi. Ayrıca Potemkin mürettebatı buradan ayrılmadan önce Köstence limanında bulunan Prezezevap adlı Rus istasyoneri tayfasından da

kendilerine katılmalarını istemişler ve imtina ettikleri takdirde topa tutulacaklarına dair tehditte bulunmuşlardı. Fakat bu gemi tayfası isyana katılmamıştı. Bir ara uygunsuz hava şartları yüzünden Potemkin zırhlısının yanında bulunan torpido istimbotu, liman dahilinde başka bir yer arayışına mecbur kalmış, manevra yapmaya çalışmış ve limanın girişine geldiğinde Elizabeta adlı Romanya kruvazörü tarafından demir atmaktan men edilmiştir. Kruvazörden iki kurusıkı top atılmıştır. Bu defa bu torpido istimbotunun Prezezevap adlı Rus istasyonerine torpido atmak istediğine dair bir rivayetin yayılması ve mürettebata erzak verilmemiş olmasından dolayı şehri topa tutmak tehlikesi ortaya çıkmış ve bunlardan dolayı şehirde korku ve endişe başlamıştır. Bazı aileler Köstence'den ayrıldıkları gibi, diğer birçok aile de ayrılma hazırlıkları yapmaya başlamışlardı. Bu arada zırhlının güneye Osmanlı sularına doğru gelmesi ihtimali karşısında, Karadeniz'de bulunan Osmanlı bandıralı gemiler uyarılmıştı.[24] Potemkin zırhlısının Köstence'den hareket ederken ancak bir gün yetecek kadar kömürü vardı ve gemide 2000 kadar merminin mevcut olduğu bildirilmişti. Zırhlının savaş gücünün Osmanlı yetkililerince dikkatli bir şekilde takip edildiği anlaşılıyor.[25]

MESELENİN OSMANLI DEVLETİ'NE SİRAYETİ

Potemkin'in Köstence'den ayrılması, nereye gideceği ve ne yapacağına dair tahminlere ve korkuya neden olmuştur. Özellikle Osmanlı sularına geleceğine dair haberler yayılmaya başlamıştır. Hatta Köstence'den ayrıldıktan sonra bir ara 5 Temmuzda Kefe önlerinde görüldüğü ifade edilen zırhlının, Reuter Ajansı sahibinin oğlu olup geçici olarak İstanbul'da bulunan Mösyö Reuter'den alınan malumata göre, Karadeniz Boğazından 16

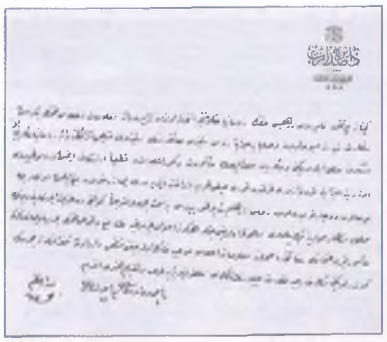

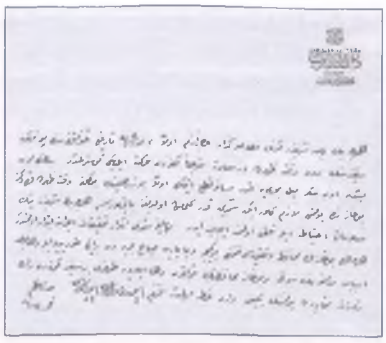

Potemkin zırhlısının Osmanlı sularına gelmesi ihtimaline karşı Karadeniz'deki gemi sahiplerinin ve memurlarının uyarılmasına dair Daire-i Sadaret'in tezkiresi.
BOA, Ya. Hus. 489/8.

Potemkin zırhlısının İstanbul'a geleceğine dair haberin ihtiyatla karşılanmasına dair Daire-i Sadaret'in tezkiresi.
BOA, Ya. Hus. 489/8.

mil mesafede görüldüğü, Lojran adlı İngiliz şilebi kaptanı tarafından iddia edilmiştir.[26] Bulgaristan komiserliği Osmanlı Hariciye Nazırlığına, zırhlının şimdi nerede olduğunun meçhul olduğu, fakat her hal ve surette kömür alınmasına müsaade edilmemesi, mürettebatından karaya çıkanlar olursa tevkifleri için liman kumandanlarına emir verilmiş olduğunu bildiriyordu.[27]

Bu arada İstanbul'u da endişeye düşürecek haberler gelmeye devam ediyordu. 7 Temmuz 1905 tarihli Hocabey konsolosluğundan Potemkin zırhlısının İstanbul'a gelmek üzere Kefe'den hareket ettiği bildirilmiştir. Hariciye saatte 15-18 deniz mili mesafe yol alabilen zırhlının şimdiye kadar Karadeniz Boğazına gelmesi gerektiğini ifade ederek, Hocabey'den gelen haberi ihtiyatla karşılamıştı. Fakat her ihtimale karşı tahkikata başlanmıştı. Boğazın muhafaza ve tahkimi hususunda bahriyeden bir iki torpido ile düzenli denetlenmesi ve Boğaz muhafızının Kavak'tan daha ileriye doğru bir gemi göndererek tedbirler alması gerektiği hatırlatılmıştır.[28]

Potemkin zırhlısının Romanya gazetelerinde de çıkan güneydoğuya, Osmanlı sularına doğru gittiği haberleri üzerine[29] Rusya hariciye nazırı muavininin, zırhlıya karşı Romanya'nın göstermiş olduğu kararlı tutumun ve takip ettiği yolun, Osmanlı Devletince de aynı şekilde uygulanmasını istediklerini bildiriyordu. Daha önce her fırsatta Boğazları savaş gemilerine açmaya çalışan Rusya, zırhlının Boğazlardan geçişinin kesinlikle engellenmesini istemişti.[30]

Rusya, Potemkin zırhlısının takibi için mürettebatı yalnızca subaylardan oluşan Sovyet Eleni adlı bir torpido çekeri, Hocabey'den Köstence'ye göndermişti, fakat zırhlı Köstence'den ayrılmıştı. Bu arada zırhlının nereye gittiği bilinmediğinden Karadeniz'deki Osmanlı limanları memurlarına talimat gönderilerek buharlı gemi sahiplerine gereken malumatın verilmesinin ihtiyatlı bir hareket olacağı bildirilmiştir.[31]

Bu arada zırhlı Boğazlara gelirse karşılamak için İzzeddin vapurunun görevlendirilmesine ve Karadeniz Boğazının birkaç mil çevresine gönderilerek zırhlının görüldüğü takdirde ve Boğazlardan geçmek istemesi halinde mevcut antlaşmalar gereği bu gibi harp gemilerinin geçmesine müsaade olunamayacağının bildirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu teşebbüslerinden geri dönmeleri için nasihatkârane bir şekilde izah ve ihtar edilecek, affedilmeleri için Osmanlı hükümetince Çar nezdinde aracılık önerilecekti. Bunlar da kabul olunmazsa siyasi mülteci sıfatıyla Osmanlıya sığındıkları

takdirde kendilerinin samimiyetlerine hükmedilecek, fakat anlaşmalara aykırı olarak Boğaza gelerek geçmeye teşebbüs edecek olurlar ise, Osmanlı'ya hukuken verilmiş bir hak olarak topla müdahale edileceği bildirilecekti. Ayrıca Potemkin zırhlısının Osmanlı sahillerini tehdit eder bir vaziyette Karadeniz'de bulunuyor ve dolaşıyor olması sebebiyle, Rusya hükümetince tedbirler alınarak bu duruma son verilmesi hususunda hariciye nezareti tarafından Petersburg'un dikkati çekilecekti.[32]

Ayrıca zırhlının Karadeniz Boğazına girmesi göz önünde bulundurularak, her ihtimale karşı gerekli tedbirlerin alınması ve Boğazların takviyesi için, büyük toplar yerleştirilmesi ve muhtelif yerlere torpidolar konulması konusunda Tersane-i Amire'den gereken duba ve mavnaların hemen Tophane-i Amire'ye gönderilmesi istenmişti.[33]

Potemkin zırhlısı beraberinde torpido bulunduğu halde tekrar Köstence limanı girişine gelmiş ve demir atmıştı. Romanya memurları zırhlının ilk defa Köstence limanına geldiğinde asi mürettebata teklif olunan sulh şartlarını yeniden teklif etmişler, aksi takdirde Romanya sularını hemen terk etmesi için ihtar etmişlerdi. Zırhlı mürettebatı bu şartları kabul ettiğini bildirmiş ve teslim olmuştur.[34]

Asi zırhlının ikinci defa olarak Köstence'ye gelişinin tesiri büyük olmuştu. Çünkü bu sırada Köstence'de bulunan Romanya başbakanı, Potemkin zırhlısının Rusya sahasında battığına dair o akşam resmi bir telgraf alıp yayımlamıştı. Fakat zırhlı Köstence'ye teslim şartlarını görüşmek için gelmişti. Mürettebat, Rusya hükümeti tarafından talep edilmeleri halinde iade edilmeyeceklerine ve diğer haklarına dair yazılı senet verilmesini Romanya hükümetinden istemişler, bu şartların kabul edilmesi üzerine de teslim olmuşlardı. Mürettebatın karaya çıkmasından sonra tayfadan birinin olmadığının görülmesi üzerine mürettebatın tamamı karaya çıkınca gemiyi havaya uçurmak fikrinde bulunmasından şüphe edilmişti. Mürettebat karaya çıktıktan sonra zırhlının direğine Rus bayrağı yerine Romanya bayrağı çekilmiştir. Gemi tahliyesinden sonra Romen bahriye memurları tarafından gemi ziyaret edilmiş ve vapurun bazı kamaralarında isyana iştirak etmeyenlerin hapsedildiği görülmüştür. Bunlar Romanya memurlarına teslim olmuşlar ve Rusya'ya gitmeyi tercih etmişlerdir. Torpido da, isyana zorla dahil edildiklerini söyleyerek[35] beraat etme düşüncesiyle Rusya'ya gitmiştir. Romanya memurları, mürettebat karaya çıktıktan sonra gemiyi yavaş yavaş batırmak üzere kapaklardan birinin açık olduğunu müşahede etmişlerdir. Bu hareketin neticesinde takriben bin tonilatoluk su alan gemi kuma oturmuştur. Zırhlının teslimi için Çeşme ve Sinop adlı Rus zırhlıları beraberlerinde dört adet torpido bulunduğu halde Köstence limanına demir atmışlardır. Zırhlıya çekilen Romanya bayrağı Rus komutanın onuruna dokunmuş ve karayı selamlamamıştır. Elizabeta kruvazöründe bulunan Romanya memurları bu konuda geçerli olan bahri nizamlar uygulanmadıkça Rus filosuyla resmi müzakerelere girişilmeyeceğini ihtar etmişlerdir. Durumdan haberdar edilen Rus amirali bir tereddüt geçirdikten sonra karayı selamlamaya karar vermiş ve Elizabeta kruvazörü de mukabelede bulunmuştur. Görüşmeler sonunda, "Romanya Kralı, hilaf-ı usul olarak limana girmiş ve tarafımızdan silahları alınmış olan Ginaz Potemkin zırhlısını Çar'a iade eylemiştir" tebliğiyle verilmişti. Bir müddet sonra zırhlıyı teslim almak üzere birkaç Rus subayı çıkarılmış ve Romanya bayrağı indirilerek Rus bayrağı çekilmiştir. Nihayet 11 Temmuzda Rus filosu kuzeydoğu istikametine doğru Çeşme zırhlısının yedeğinde Potemkin zırhlısını götürmüştür.[36] Rus amirali ne Romanya Başbakanı, ne de Köstence valisini ziyaret etmediği gibi, filo subay ve mürettebatından hiçbiri karaya çıkmamıştır. Zırhlı mürettebatı karaya çıktığının ertesi günü Köstence'de görünüşte Bükreş tüccarlarından, fakat hakikatte Rusya gizli subayı olan birisi ortaya çıkarak, tayfalarla münasebete girişmiş ve onlara Rusya'ya gittikleri takdirde ceza görmeyecekleri teminatını vermişti. Bu tayfalardan 50 kadarı Rusya'ya geri dönmüşlerdir. Rus istasyoner gemisine giderek kaptana, Rusya'da gitmek istedikleri mahalleri beyan etmişlerdir. Halen zırhlı mürettebatından 15 tayfa Köstence'de bulunmaktaydı. Diğerleri mahalli memurlar vasıtasıyla memleketin çeşitli yerlerine sevk edilmişlerdir. Bunlardan 113'ü geçici ikamet üzere Köstence'den İbrail'e gelmişlerdir.[37]

Potemkin isyanının hazırlayıcısı olan Matoşçenko'nun (Matuçenko) arkadaşlarından ikisiyle beraber Köstence'den ayrılıp muhtemelen İsviçre'ye gitmiş oldukları tahmin edilmekteydi. Bu arada Rus başterceümanı Malikof'tan, bir asi mürettebatın zırhlıdan kaçarak bir Hollanda vapuruyla İstanbul'a gelmek üzere olduğu istihbaratı alınmıştır. Fakat böyle bir haberin zırhlının teslim alınıp, mürettebatının serbest bırakılmasından çok daha evvel işitilmiş olmasından bu rivayetin doğru olmadığı anlaşılmıştır.[38]

MESELENİN BOĞAZLARA ETKİSİ

Osmanlı devlet adamlarını da bir süre endişeye düşüren Potemkin meselesinin bertarafından dolayı Romanya maslahatgüzarına uygun bir şekilde memnuniyetin bildirilmesi isteniyordu. Ayrıca zırhlıda isyan hareketini meydana getirmiş olan bir anarşistin, Bükreş'ten Cenova'ya firar ettiği haberi alınmıştı. Bu olay Rusya'nın deniz kuvvetlerine olan güvenini sarsmış ve sonrasında de-

niz kuvvetlerinde önemli yenilikler yapmasına sebep olmuştur. Bu arada Almanya maslahatgüzarı tarafından İstanbul'da bulunan iki Rus istasyonerinin tayfasının bazı itaatsiz hareketleri üzerine, bunlar üzerindeki Rus subaylarının nüfuzunun azaldığı, verilen gizli haberle bildirilmişti. Ayrıca ihtilalci fikirler taşıyan tayfaların Osmanlı Devletine sığınacakları gibi duyumların devlet adamlarını endişelendirdiği anlaşılmaktadır.[39] Çok çabuk büyüme ve gelişme eğilimi gösteren bu isyan sonunda Rusya'nın bütün donanma tayfalarının ortak hareket etme kararı aldıkları yönündeki haberler[40] üzerine bu Rus gemileri ile ilgili olarak İstanbul'da tedbir alınması gündeme gelmişti. Çıkabilecek olaylardan dolayı Rus elçisinin dikkatleri çekilerek bu istasyonerlerden 160 tayfası bulunan Çernomoreç vapurunun Akdeniz veya Karadeniz'e gönderilmesinin doğru olacağı bildirilmiştir. Rus elçisi ise, bu istasyonerlerden birisinin iki ay evvel gelmiş olduğunu ve tayfalarının, mürettebatının tamamının çiftçi ve köylü çocukları olduğunu ve isyan etme gibi bir düşüncelerinin olmadığını bildirmişti. Potemkin zırhlısının akıbetini gördükten ve isyan etmiş olan bir iki torpido ve geminin teslim olmak mecburiyetinde kalmış olmasından sonra hiçbir şekilde serkeşlikte bulunamayacaklarını; fakat ihtiyaten de olsa her türlü tedbirler alınarak geminin İstanbul'dan ayrılmasına gerek olmadığını bildirmişti.[41]

Bu arada Potemkin zırhlısı tehlikesi ortadan kalkmasına rağmen Rusya'nın mevcut ekonomik ve sosyal durumunun kötülüğü ve isyanın çok hızlı bir şekilde yayılma eğilimi göstermesi, bu durumun tekrarlanmayacağı garantisi vermemektedir. Dolayısıyla bu ihtimale karşı tedbirler alınmasının ve tedbirlere devam edilmesinin doğru olacağı, Karadeniz boğazlarının müdafaa sebepleri ve muhafazasını sağlayacak en iyi derecede donatılması gerektiği kabul edilmişti.[42] Özellikle Boğazların seri atışlı ve gayet büyük toplarla ve diğer silahlarla müdafaa edilmesi ve tahkimi eskiden beri talep olunan ve istenilen bir hususdu.[43] Daha önceleri Avrupa devletleri ve özellikle Rus baskıları sonucu bir türlü yapılmayan Boğazların yeni istihkamlarının yapılmasına başlandı. Potemkin zırhlısı olayı Osmanlı devlet adamlarına yapılacak işi hukuki ve fiili düzeyde savunacak bir ortam sağlamıştı.

Potemkin ayaklanmasına katılan denizcilerden bir grup.

Karadeniz Boğazında istihkamlar yapılması için gereken yerlerin istimlak edilmesi sağlanmıştır.[44] Bunun için gereken paranın bir kısmının bankada bulunduğu, ilk planda 10.000 kuruşun Tophane-i Amire'ye aktarıldığı, kalan kısmının da maliyeden tedarik edilmesi kararlaştırılmıştı.[45]

Bu arada silahların nereden alınması gerektiği hususunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştı. Bu konuda Londra'da yeni savaş teknikleri için gayet elverişli silah imal eden bir fabrikanın bulunduğu ve silahların buradan alınabileceği ifade edilmişti.[46] Fakat bu silahların karşılanması gerek Abdülhamid'in izlemiş olduğu dış siyaset ve gerekse bu sıralarda Osmanlı ordusunda gittikçe artan Alman nüfuzu sebebiyle, Almanya'nın ünlü "top kralı" Krupp'a verilmişti. Bu firmanın Osmanlı silah pazarına hükmetmesindeki neden, teknik üstünlük değildir. Bunda Osmanlı Bankası'ndan verilmeyen kredilerin Deutsche Bank'tan kolayca alınması ve ordudaki Alman müşavir paşalar başrolü oynamıştır.[47] Krupp firmasının Fransa Schneider-Craizot (Creusot) firmasını rekabet dışı bırakmasında bu mekanizmanın işleyişini görmek mümkündür. Fransa sefiri Constance, Sultanın mabeyninden İzzet Beyi elde ettiği halde Almanlar, Sadrazam Ferit Paşa aracılığı ile işlerini yürütmeyi tercih etmişlerdir. Fakat ticaretin seyrini, aracıların nüfuzundan çok silah mubayaası için Osmanlı Bankası'ndan daha cömert davranan Deutsche Bank'ın kredilerinin belirlediği bir gerçektir. 1905 yılında Krupp firmasının aldığı büyük sipariş ile Fransız silah tüccarlarının gerilemesi böyle bir mekanizmanın sonucuydu.[48]

Osmanlı İmparatorluğundaki Alman subaylar arasında Osmanlı ordusunu en iyi tanımayı başaran ve Osmanlı subaylarını etkileyebilen tek kimsenin Colmar von der Goltz olduğu anlaşılıyor. Goltz Paşa'nın kaleme aldığı sayısız ıslahat layihası uygulamaya konulduğunda, daima önemli silah siparişleri ile sonuçlanıyordu. Geldiğinin dördüncü yılında kaleme aldığı, Boğaziçi

ve Çanakkale'deki istihkam ve bataryaların yeni toplarla donatılmasını öneriyordu. Pek tabii bu toplar Krupp'a ısmarlanacaktı.[49]

Tahkimat işinin bir an önce yapılması için subaylara işin başında durdukları müddetçe ek ödenek çıkarılmış, belediyenin gönderdiği amelelerin parası da devlet hazinesinden karşılanmıştı.[50]

Fakat istihkâmlar yapılırken her zamanki gibi Rusya'nın itirazı ile karşılaşıldı. Rusya'nın itirazı ile ilgili olarak hemen diğer devletler işe karışmış, Almanya maslahatgüzarı ile İtalya sefiri durumu özel surette gizli olarak ayrı ayrı sormuşlardı. Osmanlı Devleti yetkilileri bu meselenin de hemen uluslararası bir mesele haline gelmesini engellemek için olsa gerek, ısrarlara rağmen, muhafazası münhasıran antlaşmalarla Osmanlıya ait olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları tahkimine kimsenin karışamayacağı, binaenaleyh böyle bir itirazın da olmadığını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan Rus Dışişleri Bakanı Zinovyev'e de itirazlara karşılık anlaşmalar haricinde, Rus-Japon harbi sırasında Osmanlı Devletinin her zaman dostane yaklaştığı hatırlatılarak, itiraz halinin doğru olmamasının edildiği ve Rusya'nın mevcut dahili durumunun böyle bir itirazı yapmaya uygun olmadığı ifade edilmişti.[51]

Osmanlı'nın gizlemeye çalışmasına rağmen Almanya, İtalya, İngiltere sefirleri durumdan haberdar olmuşlardı. Ayrıca Orman, Maden ve Ziraat Nazırı Selim Paşa'nın hiçbir resmi vazifesi olmadığı halde payitahtın korunması ile ilgili hayati bir meselede, Rusya sefirinin itiraz ifadelerini resmi kabul ederek bunu gerekli yerlere ileteceğini söylemesinin ihanet olarak algılanabileceği belirtilmiştir.[52]

Ayrıca Boğazların geceleri aydınlatılması için gereken projektörlerin, iki Fransız ve bir Avusturya firmasında alınacak örneklerin bir ay boyunca denenmelerine ve en iyi ve uygununun karar verilip alınması istenmişti.[53] Boğaz fenerlerinin gurup vaktinden itibaren gece boyunca yaktırılması talimat gereği olduğu halde, bu fenerlerin geç yakılıp erken söndürülmemesi hususunda İstanbul Fenerler İdaresi direktörlüğünden Kale-i Sultaniye fenerleri memurluğuna tebligat yapılmıştı.[54]

Potemkin zırhlısı isyanının bir diğer önemli sonucu da, Bulgaristan emaretinin silahlanmasına zemin hazırlamış olmasıdır. Bulgaristan, Potemkin zırhlısı isyanını bahane ederek limanlarını toplarla teçhiz etti.[55]

Bulgaristan, Fransa'ya sipariş edip aldığı üç torpidonun geçişine hem Boğazların hukuki durumu, hem de Osmanlı Devleti'nin izin vermeyeceğini anlayınca bunları parça parça karayoluyla Varna'ya getirtmiş ve orada monte ettirmişti. Osmanlı Devleti, İngiltere'ye de açık denize mahsus daha başka gemilerin siparişler edildiği yolundaki istihbarat üzerine Sofya İngiliz Konsolosluğuna durumu sormuş, fakat bu haberin doğru olmadığı cevabını almıştı.[56]

Osmanlı Devleti, Bulgaristan emaretinin silahlanması konusunda İngiltere'nin yanında, Avusturya kabinesi nezdinde de teşebbüslerde bulunmuşsa da, Avusturya hariciye nazırı Osmanlı Devleti fikirlerine destek vermemişti.[57]

Bulgaristan bunlardan başka, Almanya'dan Krupp ve Fransa'dan Kuruzo (Craizot) fabrikalarına top ve çeşitli askeri mühimmat siparişi vermişti. Büyük miktarda barut ve diğer mühimmat siparişi veren Bulgaristan'ın bunları altı ay içinde teslim alması kararlaştırılmıştı. Osmanlı Devleti bunların Viyana üzerinden Tuna yoluyla Bulgaristan'a getirilmesi, önlemek istemiş, fakat Avusturya nezdinde yapmış olduğu girişimlerde başarılı olamamıştı.[58]

Bulgaristan emareti ayrıca harbiye nezareti nezdinde bir bahriye dairesi kurmak için çalışmalar da yapmıştı. Bu hareket de Osmanlı tarafından Berlin Antlaşması hükümlerine tamamıyla aykırı olarak değerlendirilmiş ve diğer devletler nezdinde teşebbüse geçilmesine karar verilmişti.[59] Bulgaristan'ın silahlanması üzerine Rusya da, emaretin hareket tarzının Berlin antlaşmasına tamamıyla aykırı olduğu yolundaki görüşlerine dayanarak bu konuda Osmanlı Devleti'ne destek vermişti.[60]

Potemkin zırhlısının akabinde ortaya çıkan veya hız kazanan bu olaylar, Karadeniz ve Boğazlar politikasında siyasi dengelerin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştu. Osmanlı Devleti bu olaydan, Rus baskısını azaltacağını görüp Boğazları tahkim ederek yararlanmıştı. Fakat artık Karadeniz'de sahili olan devletler sıfatıyla yalnızca Osmanlı ve Rusya değil müstakil bir devlet olan Romanya ile fiilen müstakil Bulgaristan'ın da olduğu hatta uluslararası serbest ticarete açılmış bulunan Tuna nehri vasıtasıyla Avusturya-Macaristan'ın da bu meseleye dahil edilmesi gerektiği fikri yaygınlaşmıştı. Dahası bu devletlerin yalnızca Karadeniz'e sahili olmaları sebebiyle burada deniz kuvveti bulunup bulundurmama ve bunların Boğazlardan geçirip geçirmeme haklarının olup olmadığı meselesi ortaya çıkmıştı.[61]

Boğazlardan geçişin düzenlendiği 19. yüzyılda, yani Boğazlar rejiminin Avrupa devletlerinin müdahalesi ile yeni bir safhaya girdiği dönemde, devletlerin değişen siyasi dengeleri vasıtasıyla geçişler ile ilgili düzenlemeler de değişmişti. Boğazların geçişinin düzenlenmesi, ortaya çıkan istisnai olaylarda bile farklı yorumlara sebep olmuş, bir anda o zamana kadar yapılmış olan düzenlemeler boşa çıkabilmişti. Anlaşma hükümlerinde bulunmayan hususlar, bölgedeki devletlerin güç dengelerine göre değişiklikler göstermiştir. Bir zırhlının isyan edip Karadeniz'de

dolaşması gibi, yerine göre ufak sayılabilecek bir olay dahi Boğazlardan geçişle ilgili yeni düzenlemelerin yapılması fikrinin ortaya çıkmasına sebep olabilmiştir.

1. Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1947, s. 5-49.
2. Kemal Baltalı, *1856-1871 Yılları Arasında Karadeniz'in Tarafsızlığı Sorunu*, Ankara, 1973.
3. Süleyman Kâni İrtem, *Boğazlar Meselesi*, İstanbul, 1936, s. 66.
4. İrtem, *age*, s. 67.
5. Rene Piton, *Karadeniz ve Boğazlar Meselesi*, çeviren Hüseyin Nuri, İstanbul, 1325, s. 43.
6. Piton, *age*, s. 45; İrtem, *age*, s. 67-68.
7. İrtem, *age*, s. 71-72.
8. Rusya'nın bu tavrına karşılık, İngiltere de İstanbul Boğazının tahkimi hususunda tepki göstermezken Çanakkale Boğazının tahkimine karşı çıkıyordu. İrtem, *age*, s. 73-74.
9. Piton, *age*, s. 6; Bu olayı konu alan "Potemkin Zırhlısı" adlı film, 1924'te Sovyet yönetiminin isteği üzerine çekilmiş ve "devrimin filmi" ya da "sinemada devrim yapan film" olarak nitelendirilmiştir. Meselenin filmde işleniş tarzıyla belgerdeki işleniş arasında büyük farklar olduğu açıktır.
10. Yıldız Arşivi Sadaret Maruzat Hususî Evrakı 490/78, 5 Temmuz 1905, Petersburg sefaretinden gelen tahrirat tercümesi.
11. Ya. Hus. 490/78, 5 Temmuz 1905 Petersburg Sefaretinden gelen tahrirat tercümesi; Ya. Hus. 489/6 20 Haziran 1905, Hocabey Başşehbenderliğinden gelen tahrirat.
12. Ya. Hus. 489/6, 20 Haziran 1905; Ya. Hus. 490/78, 5 Temmuz 1905.
13. Ya. Hus. 490/78, 5 Temmuz 1905; Ya. Hus. 490/78, 25 Haziran 1905, Sivastopol Şehbenderliğinden gelen tahrirat tercümesi.
14. Ya. Hus. 490/78, 25 Haziran 1905.
15. Piton, *age*, s. 6.
16. Ya. Hus. 490/78, 25 Haziran 1905; Batum Şehbenderliğinden birkaç zırhlının halen isyanda olduğu şeklinde haberler alınmış ve durumun Petersburg'dan sorulması istenmişti. İrade-i Hususiye 31, 5 Temmuz 1905, Sadaret tezkeresi.
17. Ya. Hus. 489/88, 17 Temmuz 1905, Kefe şehbenderliğinden gelen telgraf.
18. *Sabah*, 10 Temmuz 1905.
19. *İkdam*, 10 Temmuz 1905; *Sabah*, 10 Temmuz 1905.
20. Ya. Hus. 490/78, 25 Haziran 1905; Ya. Hus. 489/22, 6 Temmuz 1905, Sivastopol Başşehbenderliğinden gelen telgraf; Ya. Hus. 489/27, 8 Temmuz 1905, Sivastopol Şehbenderliği telgrafı; Sivastopol'dan gelen filonun Potemkin'e karşı harekete geçememesinin sebebi olarak isyanın diğer gemilere de sıçramasından korkan subayların karşı bir harekete geçememesi olarak gösterilmektedir. Ya. Hus. 489/43, 10 Temmuz 1905.
21. Ya. Hus. 489/33, 6 Temmuz 1905, Köstence Başşehbenderliğinden gelen telgraf ;Ya. Hus.489/27, 8 Temmuz 1905.
22. Ya. Hus. 489/8, 5 Temmuz 1905, Bükreş Sefaretinden gelen telgraf ve Sadaret tezkeresi; Ya. Hus. 489/33, 6 Temmuz 1905.
23. *İkdam*, 10 Temmuz 1905; Ya. Hus. 489/8, 5 Temmuz 1905, Bükreş Sefaretinden gelen telgraf ve Sadaret tezkeresi; Ya. Hus. 489/33, 6 Temmuz 1905.
24. Ya. Hus. 489/8, 5 Temmuz 1905; Ya. Hus. 489/33, 6 Temmuz 1905.
25. *İkdam*, 9 Temmuz 1905; Potemkin zırhlısı Rusya'nın Karadeniz donanmasının en kuvvetli zırhlısı olup 12.000 tonilato istiap hacmindeydi. Saatte 18 deniz mili sürat yapabilmekte, 30,5 cm'lik 4, 15 cm'lik 16 adet olmak üzere muhtelif çaplarda 60 kadar topa sahip olan gemi dakikada 400 top atabilme kapasitesine sahipti. Bunlardan başka torpil atması için iki aleti mevcut olup, ambarlarında büyük miktarda barut ve 3000'i aşkın top mermisi mevcuttu. Ya. Hus. 491/52, 12 Temmuz 1905, Köstence Başşehbenderliğinden gelen telgraf.
26. Ya. Hus.489/7, 5 Temmuz 1905, Sadaret tezkeresi; Ya. Hus. 489/11, 6 Temmuz 1905, Petersburg Sefaretinden gelen telgraf.
27. Ya. Hus. 489/12, 6 Temmuz 1905, Sadaret tezkeresi.
28. Ya. Hus. 489/24, 7 Temmuz 1905, Hocabey Başşehbenderliğinden gelen telgraf.
29. Ya. Hus. 489/7, 5 Temmuz 1905, Köstence Başşehbenderliğinden gelen telgraf.
30. Ya. Hus. 489/2, 4 Temmuz 1905, Petersburg Sefaretinden gelen telgraf ve Hariciye tezkeresi.
31. Ya. Hus. 489/7, 5 Temmuz 1905; Ya. Hus. 489/9, 4 Temmuz 1905, Köstence ve Hocabey başşehbenderliklerinden gelen telgraflar ve Hariciye Nezareti tezkeresi.
32. Yıldız Arşivi Sadaret Maruzatı Resmi Evrakı 131/48, 5 Temmuz 1905 Meclis-i Vükela mazbatası.
33. Ya. Res. 131/48, 5 Temmuz 1905, Meclis-i Vükela mazbatası.
34. Ya. Hus. 489/34, 8 Temmuz 1905, Köstence Şehbenderliğinden gelen telgraf.
35. Ya. Hus. 489/34, 9 Temmuz 1905, 8 Temmuz 1905.
36. Ya. Hus. 489/62, 11 Temmuz 1905, Köstence Başşehbenderliğinden gelen telgraf; Ya. Hus. 491/52, 12 Temmuz 1905, Köstence Başşehbenderliğinden gelen telgraf.
37. Ya. Hus. 489/88, 11 Temmuz 1905, İbrail Şehbenderliğinden gelen telgraf.
38. Ya. Hus. 489/44, 10 Temmuz 1905, Sadaret tezkeresi.
39. Ya. Hus. Nr 489/59, 11 Temmuz 1905, Sadaret tezkeresi.
40. Ya. Hus. 490/78, 25 Haziran 1905, Sivastopol Şehbenderliğinden gelen tahrirat tercümesi ve Hariciye'nin tezkeresi.
41. Ya. Hus. 489/63, 12 Temmuz 1905, Sadaret tezkeresi.
42. Ya. Hus. 489/42, 10 Temmuz 1905, Sadaret tezkeresi.
43. Ya. Hus. Nr. 489/7, 5 Temmuz 1905, Sadaret tezkeresi.
44. İrade-i Hususiye, 59, 16 Temmuz 1905.
45. Ya. Hus. 489/7, 5 Temmuz 1905; İrade-i Hususiye 62, 16 Temmuz 1905
46. Ya. Hus. 489/7, 5 Temmuz 1905; Ya. Res. 131/49, 5 Temmuz 1905, Meclis-i Vükela mazbatası.
47. Ya. Res. 134/51, 4 Ocak 1906 Sadaret tezkeresi, Meclis-i Vükela mazbatası; Ya. Res. 134/21, 15 Aralık 1905, Maliye Nezareti ; Altıncı taksit için Ya. Res. 134/90, 15 Ocak 1906; Ya. Res. 132/19, 14 Ağustos 1905.
48. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983, s. 82-83; Krupp firmasının Osmanlı silah sanayindeki yerini gittikçe artırmasının önemli sebeplerinden birisi de almış olduğu ihalelerin % 10'unu rüşvet olarak dağıtmasıydı. Rıfat Önsoy, *Osmanlı-Alman Ticarî Münasebetleri (1871-1914)*, basılmamış doçentlik tezi, Ankara, 1979, s. 137.
49. Ortaylı, *age*, s. 79.
50. İrade-i Hususiye 29, 10 Temmuz 1905.
51. Ya. Hus. 489/82, 17 Temmuz 1905 Sadaret tezkeresi; İrade-i Hususiye 36, 14 Eylül 1905.
52. Ya. Hus. 489/84, 17 Temmuz 1905 Hariciye Nezareti tezkeresi; 18 Temmuz 1905 Sadaret tezkeresi.
53. Yıldız Mütenevvi Maruzat 277/48, 276/45, 276/56, 15-22 Temmuz 1905.
54. Fenerlerin yakılması ticaret gemilerini engellediği gibi Boğazdan geçecek gemilerin teşhis edilemiyor olması da bu emrin çıkarılmasını sağlamıştı. İrade-i Hususiye 26, 11 Şubat 1906 tarihli irade.
55. Piton, *age*, s. 8.
56. Ya. Hus. 490/37, 26 Temmuz 1905, Hariciye Nezareti tezkeresi. Bunların idaresi ve gerekli elamanın yetiştirilmesi için Fransa subaylarından bir grup da buraya gelmişti. Ya. Hus. 489/80, 15 Temmuz 1905, Hariciye Nezareti tezkeresi ; Ya. Hus. 489/49, 8 Temmuz 1905, Sadaret'e Hariciye tezkeresi; Ya. Hus. 489/19 7 Temmuz 1905, Hariciye tezkeresi; bu parçaların sahte manifestolarla Fransa Kumpanyası vapurları, bazı tekneler ve demiryoluyla getirildiği anlaşılmıştır. Ya. Hus. 488/105, 1 Temmuz 1905, Sadaret'e Hariciye tezkeresi.
57. Ya. Hus. 490/42, 25 Temmuz 1905 Viyana sefareti tahriratı, Hariciye Nezareti tezkeresi; Ya. Hus. 489/19, 7 Temmuz 1905, Hariciye tezkeresi.
58. Ya. Hus. 490/77, 30 Temmuz 1905, Hariciye Nezareti tezkeresi.
59. Bundan maksadın Bulgaristan sahili ve limanlarının müdafaası için gerekli olan tedbirlerin doğrudan doğruya Harbiye Nezaretinin teftiş ve denetimi altına almak olduğunu ifade etmişlerdi. Ya. Hus. 489/38, 9 Temmuz 1905, Sadaret'e Hariciye Nezareti tezkiresi.
60. Ayrıca Şnayder Darüssanaiyesi'ne ısmarlanan açık denize mahsus torpidolar için de karşı faaliyette bulunulduğu görülmektedir. Ya. Hus. 491/16, 6 Ağustos 1905, Hariciye Nezareti tezkeresi ve Paris Sefareti tahriratı.
61. Piton, *age*, s. 46-47.

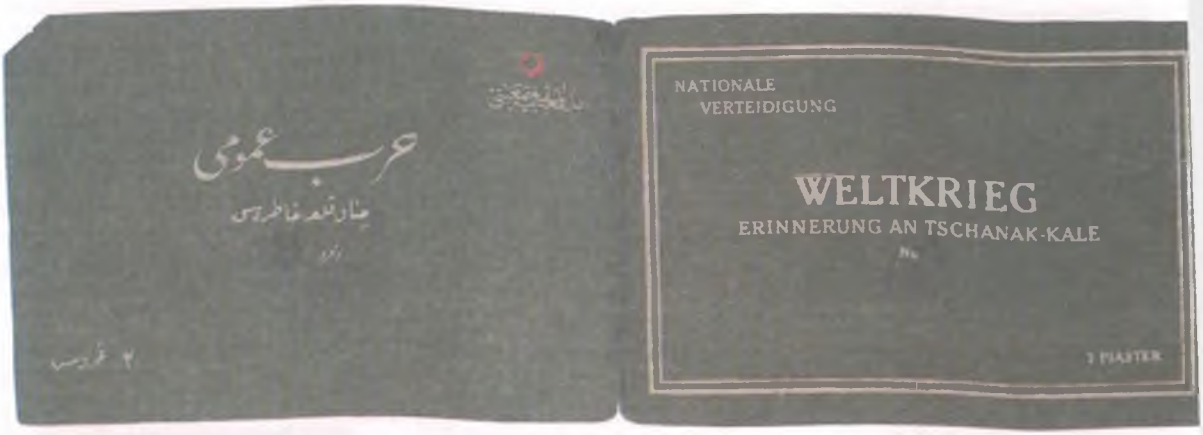

Albümün Almanca ve Türkçe olarak hazırlanmış ön ve arka kapakları.
Müdafaa-i Milliye Cemiyeti
Harb-i Umumi
Çanakkale Hatırası
numero: [silinmiş, 16 ?]

No. 122. Zerstörte feindliche 7,5 cm-Kanone am Sigin-Dere

Zığındere gerisinde tahrip edilmiş düşman topu (ikisi de 7,5 santimetreliktir).

No. 125. Feindliche Mitrailleusewagen hinter Sigin-Dere

Zığındere gerisinde düşmanın bıraktığı iki mitralyöz arabası.

No. 198. Zerstörte feindliche Schiffe vor Büjük Kemikli

Büyükkemikli civarında batırılmış düşman gemileri.

Zığındere yatağında düşman barikatları

Nr. 135. Feindliche Barikaden am Sigin-Dere

Bizim ve düşmanın istiğmal ettiği bombalar ve makineleri.

No. 139. Bomben- und Landtorpedowurfapparate am Sigin-Dere.

Çanakkale hatırası albümü Ephemera Derneği'nden Çağrı Mercan'ın koleksiyonundan alınmıştır.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Genç akademisyen arkadaşlarımız Hülya Balcı, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk ve dergimizin yayın koordinatörü yardımcısı Müsemma Sabancıoğlu'ndan oluşan Yarışma Sekretaryası geçen sayıda duyurduğumuz yarışmanın hazırlıklarını devam ettiriyor.

Afiş ve başvuru formlarının tasarımı grafiker arkadaşımız Haluk Tuncay tarafından yapıldı. Üniversitelerin ilgili bölümlerinde ve belli başlı kitapçılarda afişlerimizi yakında görebilirsiniz. Yarışmaya katılmak isteyenlerin doldurmaları gereken başvuru formunun dağıtımını bu sayımızla beraber yaptık. Başvuru formlarını dergi merkezinden veya Tarih Vakfı'nın diğer binalarından da elde etmeniz mümkün.

Yarışmaya katılmak isteyen öğrencilerin *Toplumsal Tarih* dergisini daha kolay takip edebilmesi amacıyla düzenlediğimiz indirimli abone kampanyası sürüyor. Abone olan öğrenciler, dergiyi her ay bayilerden satın alanlardan yüzde 33, öğrenci olmayan abonelerden de yüzde 25 daha az para ödemiş olacaklar.

Aşağıda yarışma ile ilgili bize ulaşan ve tipik olarak nitelendirilebilecek birkaç soruyu yanıtlarıyla veriyoruz. Aynı soruları soranların işine yarayacağını umut ediyor, başarılar diliyoruz.

-Yarışmaya birden fazla eserle katılmak mümkün mü?

Yarışmaya birden fazla araştırmayla da katılmak mümkün. Son başvuru tarihinden itibaren öğrenciler için fiilen başlayacak olan araştırma süresinde, özgün bir konuyu tüm yönleriyle ele almak ve değerlendirmek, yetkin bir çalışma adına kısıtlı ama yeterli olabilecek bir süredir. Farklı amaçlarla daha önce yapılan araştırmaların, tekrar gündeme getirilmesi, gözden geçirilmesi ve son halini alması da bu süre içinde gerçekleşebilecek bir çalışmadır. Başvurunun yapıldığı tarihten, çalışmaların teslim edileceği tarih olan 20 Ekim 2000'e dek, istenen özellikleri içinde barındıran bir veya birkaç çalışmanın, aynı kişi tarafından hazırlanmasının mümkün olacağı görüşü çerçevesinde yarışmaya birden fazla eserle katılmak, şansı artıran bir unsur olacaktır.

-Özgün eserle kastedilen nedir?

Bu sene ilki gerçekleştirilen yarışmada özellikle bir konu belirlemedik. Öğrenciler istedikleri her türlü konuda, tarih araştırması yapabileceklerdir. Konuların seçiminde, öncelikle kaynakların tespitine önem verilmeli, araştırma tarihsel verilere dayanmalı, çalışma yazara ait özgün bir görüşü içinde barındırmalıdır. Daha önce yayımlanmış kaynaklardan alıntılarla dolu, yeni bir şey söylemeyen ya da belli bir metodolojik yaklaşımdan yoksun araştırmalar, eksik olarak nitelendirilebilecektir. Bu bağlamda konuların seçiminde, herhangi bir dönem ya da alan belirlemesi yapmadan, öğrenciler konularını mutlaka bilimsel bir zemine oturtmak şartıyla istedikleri herhangi bir konuyu araştırabileceklerdir.

-Kıbrıs'ta üniversite öğretimi görüyorum. Bu durum yarışmaya katılmama engel midir?

Yarışmaya katılma konusunda, ne vatandaşlık anlamında ne de öğrenim görülen ülke anlamında bir sınır getirilmemiştir. Yarışma sadece Kıbrıs'takilere değil, yurtdışındaki tüm üniversitelerin lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerine de açıktır. Yurtdışında öğrenim gören öğrenciler de, öğrenci olduklarına dair okullarından alacakları belge ile yarışmaya katılabilirler. Türkiye'de öğrenim gören yabancı öğrencilerin önünde de araştırmalarını Türkçe olarak teslim etmenin dışında bir engel yoktur.

-1999-2000 öğretim yılının bahar döneminde okulumu bitirmeyi hedefliyorum. Çalışmaların teslim edilmesi gereken 20 Ekim tarihinde öğrenciliğim bitmiş olabilir. Bu durumda çalışmam geçersiz mi sayılacak?

Yarışma 1999-2000 öğretim yılında herhangi bir üniversitenin ön lisans ya da lisans programlarından birine kayıtlı olmak esasına dayanmaktadır. Bu durumda çalışmaların tespit edilip, sonuçların açıklanacağı Aralık 2000'de okulunuzdan mezun olmanız, çalışmanızın geçersiz sayılması için bir sebep değildir. Bu durum sadece bir sonraki yıl da düzenlemeyi umduğumuz yarışmaya katılmanıza engeldir.

-Yarışmaya başka bir yerde yayımlanmış bir makalemle katılmak istiyorum mümkün mü?

Yarışmaya gönderilen eserlerin özgün olmaları gerektiğine dair diğer bir nokta da gönderilecek çalışmaların hiçbir yerde yayımlanmamış olmasıdır. Bu çerçevede yarışmaya başka hiçbir yerde yayımlanmamış bir makalenizi göndermeniz gerekmektedir.

-Araştırmayı düşündüğüm konuyla ilgili görsel malzeme bulabileceğimi sanmıyorum. Çalışmamı görsel malzeme olmadan göndermek aleyhimde bir durum mudur?

Araştırılan konuya ait görsel malzeme bulunamaması durumunda çalışma eksik ya da yetersiz olarak değerlendirilmemekle beraber, seçici kurulun ölçütlerinden biri de görsel malzemenin niteliği olacaktır. Değerlendirme sırasında öncelikle esas alınacak bilimsel nitelik, tutarlılık, açık ifade, düzgün anlatım ve orijinalliğin yanında görsel malzeme de kuşkusuz sonucu etkileyecek ölçütlerden biridir. Bu bağlamda göndereceğiniz görsel malzemenin niteliğini, çalışmanın içeriğinden bağımsız olarak değerlendirilebilecek; ancak sonucu etkileyecek bir unsur olarak göz önünde tutmanız gerekmektedir.

BAŞVURU FORMUNUN TEMİN EDİLEBİLECEĞİ ADRESLER

Yarışma Merkezi:
Toplumsal Tarih Dergisi
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
80700 Beşiktaş İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Tarih Vakfı Merkezi
Vali Konağı Cad.
Samsun Apt. No: 57
80200 Nişantaşı İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak
No: 15 34460 Eminönü İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Ankara İrtibat Bürosu
Büyükelçi Sokak No: 14/9
Küçükesat Ankara
Tel: (0312) 426 16 54
Faks: (0312) 468 53 65

TOPLUMSAL TARİH

ÖĞRENCİLER İÇİN İNDİRİMLİ ABONE FORMU

6 aylık: 6.000.000.-TL. 1 yıllık: 12.000.000.-TL.
(Fiyatlar 30 Haziran 2000 tarihine kadar geçerlidir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:..... e-posta:.....
Üniversite:.....Şehir:.....
Fakülte/Bölüm:.....Sınıf:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Birinci Meclis

METE TUNÇAY

Birinci Meclis, Ed. Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi yayını, İstanbul, 1998, xxi+483 s.

Sabancı Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Cemil Koçak'ın derlediği *Birinci Meclis* başlıklı kitap, bu üniversite henüz kuruluş halindeyken, ilk yayın olarak, 1998'de çıkmıştı. Albüm gibi enlemesine hazırlanmış olan bez ciltli kitap üç bölümden oluşuyor. Bölümlerden önce, derleyenin Sunuş'u (s. i-v), Birinci Dönemin görev yaptığı üç yılın Kronolojisi (s. vii-xix), Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal Paşanın Meclisi toplantıya çağırısı (s. xxi) var. İlk bölümde, 12 yeni değerlendirme yazısının aralarına yedi tane de belge metni serpiştirilmiş. Ama bunların başında, eskiden yayımlanmış olmakla birlikte, hiç eskimemiş bir makaleye yer veriliyor: rahmetli hocamız Tarık Zafer Tunaya'nın 40 yıl önce *İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda çıkmış bulunan "TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri" yazısı (s. 3-21). Yeni değerlendirmeler ise şunlar:

1) Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nden İhsan Güneş'in "Birinci TBMM'nin Toplanması ve Nitelikleri" (s. 25-45),

2) Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nden Seçil Karal Akgün'ün "Birinci TBMM'nden Düşünceler" (s. 49-57),

3) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Sina Akşin'in "TBMM'nin İlk Yılında Fransız İhtilali'nin Etkileri" (s. 63-69),

4) İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nden Bülent Tanör'ün "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" (s. 75-82),

5) Yazar Orhan Koloğlu'nun "Savaş Bıkkınlığım Yenmek" (s. 87-93),

6) Em. Koramiral Fahri Çoker'in "TBMM Birinci Dönem ve Sonrasında Asker-Siyaset İlişkisi" (s. 95-107),

7) Yazar Ahmet Demirel'in "Birinci ve İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupları" (s. 109-31),

(Bundan sonraki beş yazarın beşi de Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndendir)

8) Aykut Kansu'nun "Kemalist 'Yeni Düzen' Projesine Direniş" (s. 135-61),

9) Uygur Kocabaşoğlu'nun "Birinci TBMM'nden 'Sol' Portreler" (s. 165-87),

10) Mustafa Türkeş'in "Birinci Meclis Döneminde Dış Politika" (s. 189-201),

11) Yıldırım Yavuz'un "Birinci TBMM Binası" (s. 203-15),

12) Ayşen Savaş'ın "Mnemosine: Kurtuluş Savaşını Hatırlamanın Sanatı" (s. 217-25).

Bu makalelerin birçoğu, konunun uzmanları açısından yeni bilgiler içeren özgün nitelik taşımıyor; ama bazıları da, var olan bilgilerimize gerçek katkılar getiriyor. Kaldı ki, benim ilk grupta saydıklarım bile, dönemi öğrenmek isteyen genç okuyucular için yararlı özetler sunuyorlar. Hele, o okuyucular, burada karşılaştıkları verileri, eleştirel bir gözle yorumlarlarsa, 1920-23 yıllarının sağlıklı bir değerlendirmesine ulaşabileceklerdir. Örneğin, Müslüman mebusların yanı sıra gayrimüslimlerin de bulunduğu Osmanlı Meclis-i Meb'usanları düşünüldükte, BMM'ni toplantıya çağıran 21 Nisan 1920 tarihli metnin İslamî karakteri son derece çarpıcıdır. Nitekim, Prof. Dr. Seçil Karal Akgün'ün (s. 57'de) bir dipnotunda alıntıladığı Kâzım Karabekir Paşa, *İstiklâl Harbimiz* kitabında "Tarihimizde bu kadar koyu bir taassupla, merasim-i diniye ile hiçbir meclis açılmamıştır" diyor. Gerçekten "Bismillahirrahmanirrahim" diye başlayan metinde, meclisin açılış günü cumaya denk getirilmekle, bu günün kutsallığından yararlanmanın amaçlandığı; bütün milletvekillerinin Hacıbayram Veli Camiinde Cuma namazı kılarak Kuran'ın nurlarından faydalanacakları; namazdan sonra Peygamberin sakal tellerini ve sancak-i şerifi askerî bir törenle taşıyarak meclis binasına gidileceği ve girmeden önce dualar okunarak kurbanlar kesileceği; valinin örgütlemesiyle, sürekli olarak Kuran ve hadisler (Buharî-i Şerif) tilâvet edileceği; "halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin halâsı, selâmeti ve istiklâli için dualar" edileceği yazılıdır. O zaman, ülkede dünyevî bir milliyetçilik bilinci var olmayınca, dinî bir milliyetçiliğe başvurmanın

zorunlu görüldüğünü anlıyoruz. Ama Millî Mücadelenin başında dinin bu kadar vurgulanması, sonradan girilen laikleştirme sürecinin insanlara daha sivri gelmesine yol açmıştır. Başka bir nokta, şimdiden geriye bakışla doğal saydığımız Millî Mücadelenin, o zaman ülke aydınlarına bir "macera" gibi gelmesidir. Bunu da, İstanbul'da toplanan (silme Müslüman, milliyetçi ve İttihatçı) son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinin ancak yarısından azının Ankara'daki TBMM'ne katılmış olmasından çıkarsayabiliriz.

Burada yer alan bütün makaleleri değerlendirmem olanaksız. Ama özgün yanları olan yazılara değinmeden geçmek istemiyorum. İlk meclis binasının mimarî özellikleri üzerinde duran ve bu yapıyı şimdiki işleviyle museoloji açısından irdeleyen son iki yazıyı gerçekten ilginç buldum. Diğerleri arasındaysa, Em. Hukuk Koramirali Fahri Çoker'in asker-siyaset ilişkisi hakkındaki yazısı, en çok dikkate değer olanı. Burada, Karabekir'in TBMM Arşivi'ndeki özlük dosyasından aktarılan, Mareşal'in (Fevzi Çakmak) Millî Savunma Bakanlığına gönderdiği 26 Ağustos 1926 tarihli "kişiye özel" tezkere, ordunun Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılan dört generali artık istemediğini ortaya koyuyor. Bu belge, Meşrutiyetten Cumhuriyete askerlerin siyasete girmelerinin nasıl düşünüldüğü üstüne kapsamlı bir analizin içinde verilmiş. Aykut Kansu'nun "Kemalist 'Yeni Düzen' Projesine Direniş (1920-23)" başlıklı uzun yazısı, Birinci Dönem Meclisi'ni *corporatist* Kemalistlerle liberal İkinci Grup üyeleri arasında bir çatışma alanı diye yorumlamaya çalışıyor. Ben de kendi payıma, bazı Kemalistlerin *corporatism* ile flört ettiklerini teslim ediyorum; ama onların genel tutumunun herhangi bir doktrinle tutarlı olmayıp, daha ziyade pragmatik bir seçmecilik gösterdiği kanısındayım.

Kitabın 150 sayfaya yakın tutan İkinci Bölümünde 13 yazardan Anılar derlenmiş. Bunların gayet iyi seçilmiş olduklarını belirtmek gerekir:

1924'te Cumhuriyet'i kurmadan önce, Ankara'da *Anadolu'da Yeni Gün*'ü çıkaran gazeteci ve milletvekili Yunus Nadi; idadî talebesiyken TBMM'nde zabıt kâtipliği yapan, sonradan Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu; Millî Mücadele Ankara'sını ziyaret eden İngiliz kadın gazeteci Grace M. Ellison; kocası Dr. Adnan Adıvar'la birlikte Millî Mücadeleye ilk katılanlardan, romancı ve İngiliz Edebiyatı profesörü Halide Edip; Atatürk'ün yaveri Salih Bey'in oğlu Cemil Bozok; Millî Mücadeleyi destekleyen edebiyatçılardan Yakup Kadri Karaosmanoğlu; başarılı komutanlardan Âsım Gündüz Paşa; sonradan uzun süre TBMM başkanlığı yapan Kâzım Özalp Paşa; yine Millî Mücadele komutanlarından, ama Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla hep çekişen Ali İhsan Sâbis Paşa; İcra Vekilleri Heyetinin son reisi, Hamidiye Kahramanı, ikinci dönemde muhalif ve İzmir Suikast girişiminden nahak yere hükümlü Rauf Orbay; ikinci dönemde, onun gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracak komutanlardan Ali Fuat Cebesoy Paşa; İsmet İnönü ve babası Ahmet Ağaoğlu ilk liberal düşünürlerden olan, ileriki yılların DP bakanlarından Samet Ağaoğlu. Bu anıların ortak bir özelliği, günce niteliği taşımayıp sonradan yazılmış olmaları. Öyle ki, aralarından en eskisi, Samet Ağaoğlu'nun 1944'te yayımladığı *Kuvayı Milliye Ruhu*.

100 sayfa kadar tutan Üçüncü Bölümdeyse, gizli oturum tutanaklarından (derleyenin Sunuş'unda dediği gibi üç değil) dört konuyla ilgili görüşmeler aktarılıyor. İlki Başkumandanlık yasa önerisiyle, ikincisi komünistlikle, üçüncüsü veliahtın meclise gönderdiği mektupla, dördüncüsü de saltanatın kaldırılıp yeni halifenin seçilmesiyle ilgili tartışmaları yansıtmakta. Ne yazık ki, bu zabıtlar yer yer çok kötü tutulmuştur. Örneğin, M. Kemal Paşanın, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmelerinden sekiz gün önce, onlar hakkındaki şu sözleriyle ne demek istediği anlaşılamamaktadır:

> [Erzurum Belediye Reisi Zakir Bey ?] (B)endenize suret-i mahremanede müracaat etmiş idi ve diyordu ki... ahalinin tezahüratı karşısında mümkün değildir. Kendisi bilâhare hudut haricine çıkarılmak üzere mahfuzen hudut haricine... Benim de mütalâamı soruyordu... Geldiği zannolunan bir adamın memleket dahilinde serbest bırakılması... Erzurum'da tatbiki tasavvur olunan... muvafık buldum ve kendilerine yazdım. Bu telgraf da ondan sonra geliyor.

Dr. Koçak'ın hazırladığı bu derleme kitap, biçim ve satış fiyatı yönlerinden talihsiz sayılmak gerekir. Kuşe kâğıt yerine normal kâğıda basılsa, yanlamasına albüm gibi olmak yerine doğru dürüst kitap şeklinde düzenlenseydi, daha iyi olurdu. Dilerim, bu basım tükenince, yeni basımları öyle yapılır. Çünkü konuyla yeni ilgilenmeye başlayanlar için yetkin bir giriş eseri.

Meclis'in açılışının birinci yıldönümü, 23 Nisan 1921. ***Cephelerden Kurtuluş Savaşına İmparatorluktan Cumhuriyete*, İstanbul 1992.**

Sovyet Mahkûmu Muhacir Türklerin Mücadeleleri

ÖMER ÖZCAN

Bazı konularda kendisine danıştığım Azerbaycanlı Dr. Mehmet Kengerli'ye şükranlarımı sunarım.

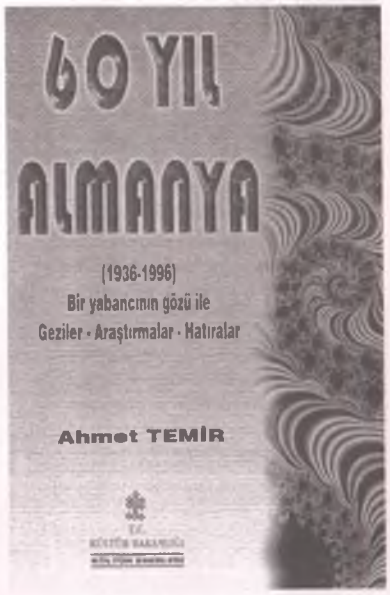

Ahmet Temir, *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancının Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Ankara, 1998, Kültür Bakanlığı yay.

1892 yılında bugünkü Kazakistan'ın Kızılyar şehrinde dünyaya gelen Ahmet Veli Menger'in baba tarafı Kazan'a bağlı Menger köyündendir. Dedeleri Sibirya'ya göç ettikleri için ailesi oralarda ticaretle meşgul olmuş, 1917'de Bolşeviklerin hâkimiyet sağlamaları üzerine Mançurya ve Çin'de ticarete devam etmiş, 1939 yılında geldiği Türkiye'de ticari faaliyetini sürdürmüş ve 10 Kasım 1978'de vefat etmiştir.[1] Kızının ifadesine göre son günlerinde sıla hasreti çekerek, bir gün Rusya'ya dönebilmeyi ümit etmiş ve hatta Tatar folkloru film ve kitaplarını elde etmek için, kafasının bulanmaya başladığı devirlerde, Rus sefareti ve konsolosluğunun yolunu aşındırmıştır. Menger'in Türkiye'de *Kazan* dergisinde parçalar halinde neşredilen hatıraları Kazan'da 1995 tarihinde *İçen Hatıralar* adıyla kitap halinde yayımlanmıştır. Bu eser hakkındaki tanıtma yazısında Rabit Batullah bir hikâyeden yaptığı aktarmada, uzak yerlere götürülmüş bir atın binlerce kilometre koşarak doğduğu köye dönünce yere yıkıldığında ağzında doğduğu yerde büyüyen bir tutam otun görünmekte olduğunu belirtiyor.[2] Doğduğu yere duyulan hasretin nasıl bir duygu olduğunu gösteren çarpıcı bir örnek. Komünizmin dehşetinden vatanını terk edenler ile II. Dünya Savaşında Almanlara esir düşüp, her tehlikeyi göze alarak geriye dönenleri ölüm veya 10 yıl sürgün-hapis cezası beklemekte idi. Subaylar ve din adamları üç kişilik askeri Troyka'da ölüm cezasına çarptırıldılar. Dönme ümidi kalmayanların çoğunluğu vatan topraklarının özlemi içinde hayatlarını tamamladılar.

Vatan toprağına dönemeyenlerden, yaşı doksana yaklaşmış olmasına rağmen ilmi araştırmalarına devam etmekte olan DTCF emekli öğretim üyesi filolog Ahmet Temir Almanya'da farklı yıllarda bulunduğu dönemlerle ilgili hatıralarını yayımladı.[3] İki yıl önce baskıya hazır ilk yüz sayfasını okuma fırsatı bulduğum için, göremediğim Türkistanlı ve Kazanlı hemşehrileri ile ilgili bölümlerini merak etmekte idim.

Temir, bugünkü Tataristan'ın Elmet köyünde 1912'de doğmuş. 1929'da gizlice Batum üzerinden sınırı geçerek sığındığı Türkiye'de 1935 yılına kadar orta ve yüksek tahsile devam etmiştir. Türkiye'ye sığınma dönemine kadar olan memleket hatıraları daha önce yayımlanmıştır.[4] Yazar, hatıralarının Türkiye ile ilgili üçüncü bölümünü halen yazmakta olduğuna, eli kalem tuttukça da buna devam ederek tamamlanmasına çalışacağına işaret etmektedir.[5] Temir'in kitabının bizce en önemli bölümleri olan II. Dünya Savaşı öncesi ve süresince Almanya'da hemşehrileri ile ilgili gözlemleridir. Kitabın tanıtımını yapmadan, bu konuda yapılan çalışmaların bir değerlendirmesini yapmak istiyoruz.

MUHACERETTE MÜCADELE

1917 yılında Çarlığın yerine Sovyetlerin Rusya'da egemen olmasından sonra bağımsızlık mücadelesini kaybeden Türk gruplarının siyasi önderleri muhacir olarak değişik ülkelere sığınmak mecburiyetinde kalmışlardı. Muhacerette yaşayarak mücadelelerini devam ettirenler ve II. Dünya

Sağda: Mustafa Çokay.

Karşı sayfada:
Almanların kurduğu Türkistan ve Azerbaycan Lejyonlarının armaları.
İskender Gılyazov, *Na Drugoy Storone*, Kazan, 1998.

Savaşı sırasında Almanlara sığınan veya esir düşen Sovyet askerlerinin içinde Türk asıllı olanlardan meydana getirilen Türkistan Lejyonu faaliyetlerine iştirak edenler ile savaş öncesinde Polonya önderliğinde organize edilen Promete hareketi hakkında yeterli incelemeler yapılamamıştır.[6] Bu çalışmaları yapmak için gerekli maddi kaynak ve bilgi birikimi bir araştırmacının mütevazı imkânlarının çok üzerindedir. Promete liderleri çok değişik ülkelerde hayatlarını tamamlamış, çoğunluğunun şahsi arşivleri bütün olarak muhafaza edilememiş, parçalanıp dağılmıştır. Değişik ülkelerdeki araştırma kurumları, arşivler ve şahıslarda bulunan, bir kısmı henüz el değmeden kapalı olarak tutulan belgelerin tasnif edilerek istifadeye sunulması için yılların geçmesi gerekecektir. Mustafa Çokay'ın eşi kocasının kütüphanesini ve arşivini Paris'te bulunan İNALCO'ya vermiştir.[7] Onun evrakının bir kısmı *Yaş Türkistan* dergisinin neşredilmesinde kendisine yardımcı olan Tahir Çağatay ile Dr. Avdulvahap Oktay'a intikal etmiş olmalıdır. Çağatay'ın bazı yazılarında kendisinde bulunan Çokayoğlu'nun belgelerine atıfta bulunulmakta, karşılıklı yazışmalardan bahsedilmektedir.[8] Çağatay'ın metrukatı, eşi Saadet Çağatay'ın kocası ve babası Ayaz İshaki İdilli adına tesis ettiği Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı'nın elinde bulunmaktadır.[9] Dr. Oktay'dan eşi Saide Oktay'a ondan da Ahat Andican'a intikal eden belgelere, yeni sahibinin yoğun siyasi çalışmalardan fırsat bularak üzerine ne zaman eğileceği bilinmediğinden muhteviyatı hususunda bilgi edinme şansı az görünmektedir.

İdil Urallıların lideri Ayaz İshaki'nin derli toplu bir hatıratının varlığı bilinmemektedir. Promete çalışmaları çerçevesinde Berlin'de neşrettiği *Yana Milli Yul* dergisinde önemli olayların yıldönümleri ve dostlarından ölenler için kaleme aldığı bazı yazılar ile Polonya'nın Almanya tarafından işgali esnasında bulunduğu Varşova'dan kaçışını anlattığı hatıratı bulunmaktadır.[10]

Kırım Parlamentosu yaptığı son toplantısında Kırım'ı hür dünya nezdinde Dışişleri Bakanı Cafer Seydahmet Kırımer'in temsil etmesini kararlaştırmıştır. Kırımer'in hatıraları *Emel* dergisinde tefrika edildikten sonra kitap olarak neşredilmiştir.[11] İkinci Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü dönemle ilgili en ciddi kaynaklardan biri Kırımer'den sonra Kırım Milli Merkezi'nin başına getirilen Müstecip Ülküsal'ın hatıralarıdır.[12] Kırımlı ve daha sonraki nesilden olup, Almanya'da İkinci Dünya Savaşı esnasında işçi olarak bulunup, savaş sonrası birçok soydaşı gibi lagerlerde yaşamak zorunda kalan Feyzi Rahman Yurter'in gözlemleri de önemlidir.[13] Kırımlı Cengiz Dağcı Rus ordusunda savaşırken 1941 Ağustos'unda Almanlara esir düşerek lejyonda subay olarak savaşmak durumunda kalmıştır. Romanlarında esaret hayatını ve savaş sonrası çekilen sıkıntıları bütün incelikleri ile anlatmaktadır.[14]

1980 yılından sonra Sovyet Türk Cumhuriyetlerinde hariçde bulunan vatandaşları ile alaka kurmak, onların vatan özlemlerinden istifade etmek ve propaganda gayesiyle değişik isimler altında harici ülkelerle dostluk ve medeni alaka cemiyetleri kurularak radyo yayını yapılmış, gazeteler çıkartılmıştır. Azerbaycan'da bu maksatla 1980'li yılların sonunda Vatan Cemiyeti kurulmuş, başkanlığına yazar, halen Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunan Elçin Efendiyev getirilmiştir. Cemiyet aylık olarak çıkan *Odlar Yurdu* isimli bir gazete neşretmiştir. Azerbaycan muhalefet hareketinin yurtdışı faaliyeti hakkında son dönemlerde önemli araştırmalar yapılmıştır. Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra 1991 yılı nisan ayında Bakû'da "XX. yy'da Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı" konulu milletlerarası bir sempozyum düzenlenmiş, muhacereti dönemlere göre inceleyen, araştıran eserler yayımlanmıştır.[15]

Kuzey Kafkasyalılar coğrafi ve siyasi bölünmüşlüklerini muhacerette de devam ettirmişlerdir. Promete hareketine keskin bir şekilde muhalefet eden Kuzey Kafkasya'nın Hariciye Bakanı Haydar Bammat'ın (1890-1965) bütün arşivini, kendi kitapları ile birlikte oğlu Necmeddin Bammat (1922-1985) ölümünden kısa bir süre önce düzenlediği vasiyetname ile İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nin İstanbul Yıldız Sarayı bünyesinde bulunan kütüphanesine bağışlamıştır. Bağışlanan kütüphanenin katalogu yayımlanmakla birlikte, diğer oğul Timur Bammat'ın ikazı üzerine arşivin incelemeye açılması için belli bir süre beklenilmesi gerekmektedir.[16] Almanlara esir düşen Kafkasyalı bir gencin esaret ve işgal sonrası Avrupa'daki hayatını anlatan hatıratında konumuza başka bir açıdan yaklaşılmaktadır.[17]

Özbekistan'da da dışarıda muhacir olarak yaşayan Özbekler ile alaka kurmak üzere Vatan Cemiyeti kurulmuştur. 1922 yılında Buhara Halk Cumhuriyeti memleketin ihtiyacı olan uzmanları yetiştirmek üzere yetmiş öğrenciyi Almanya'ya yükseköğrenime göndermişti. Bu öğrencilerden başta Tahir Çağatay, Dr. Avdulvahap Oktay olmak üzere büyük çoğunluğu tahsillerini bitirmelerine rağmen, geriye dönen münevverlere komünist idarenin iyi bakmayacağını düşünerek Avrupa'da kalmak yolunu seçtiler. İkinci Dünya Savaşı öncesi Sovyetlere karşı dışarıda yürütülen fikri ve siyasi mücadelenin kadrolarını teşkil eden bu öğrencilerin hayatları hakkında memleketlerinde araştırmalar yapılmaktadır.[18]

İkinci Dünya Savaşının pek bilinmeyen, üzerinde fazla durulmayan bir yönü de Sovyet ordusu saflarından Almanlara esir düşen, Türkçe konuşan askerlerden kurulan lejyon teşkilatıdır. Lejyon teşkilatı kurulması fikri, hayatının son devresinde yazdığı çeşitli not ve raporlardan anlaşıldığına göre Çokayoğlu'ndan çıkmıştır.[19] Savaşın başlamasından

Türkistan Milli Birlik Komitesi başkanı Veli Kayyum Han.
Yücel Hacaloğlu arşivi.

1 Kasım 1941'e kadar çok sayıda Sovyet askeri kamplarda esir tutulmakta idi.[20] 1941 yazından 1942 baharına kadar esir kamplarında bulunan Türk esirlerden açlık, hastalık ve soğuktan ölenlerin sayısı yüksektir.[21] Çokayoğlu'nun da içinde bulunduğu bazı komisyonlar bu kampları ziyaret ederek Türk esirler ile görüşüp gerekli tespitleri yapmışlardır. Bu komisyon çalışmalarına Ahmet Temir'de katılmıştır. Aralık 1941'de Sovyetlere karşı savaşmak üzere birer Türkistan, Ermeni, Gürcü ve Müslüman Kafkasyalı lejyonu kurulması emri verilmiş, sonuncusu Azeri ve Kuzey Kafkas olmak üzere ikiye ayrılmış, 1942 sonbaharında ise Tatar lejyonu kurulmuştur. Teşekkül ettirilen ilk birlikler Polonya'da eğitilerek, teçhizatları Alman yapısı ve ganimet silahlardan sağlanmıştır. Esirlerden subay ve astsubay olarak seçilenler olmakla birlikte komuta Almanlarda bulunmakta idi. 1943'te Almanlar ile birlikte Türk askerlerinin sayısı tahminen 500.000'e yaklaşmıştı. Üniformaların kollarında "Allah Biz Bilan" (Allah Bizimledir) yazıyordu. Almanların ihtiyaç duydukları Azeri petrollerini bir an evvel ele geçirmek üzere harekete geçerek Kafkasya'ya ulaşmalarından sonra psikolojik propagandaya başvurmak suretiyle Azerileri Almanlara silah çekmemeye davet eden radyo konuşmaları yaptırdılar.[22] Savaşın sonunda Almanların tarafında bulundukları için tekrar esir düşmek bahtsızlığına uğrayan lejyonerler ile Almanya'da ziraat ve fabrika işçisi olarak çalıştırılmakta olan Türk asıllı kadın, erkek ve çocuklar değişik kamplarda tutulmuşlardır. Rusya bunların kendilerine iade edilmesini istiyor, büyük çoğunluğu ise kendilerini bekleyen ölüm ve sürgünden kurtulmak için tutunacak dal aramakta idiler. Onlara Türkiye'den *Tasvir* gazetesi sahibi Ziyad Ebüzziya yakın alaka gösterdi. Kayınpederi Milli Azerbaycan hükümeti bakanlarından Abdülali Emircan, Mehmet Emin Resulzade'nin muhacerette yakın çalışma arkadaşlarından idi. Kayınbiraderi Fuat Emircan Avrupa'daki Azerbaycan komitelerinde çalışmanın yanında *Tasvir* gazetesinin savaş muhabirliğini yapmakta idi.[23] Ebüzziya'nın lejyoner Türk esirleri ile ilgilenmesinin faydalı sonuçları oldu. Bunların bir kısmını Türkiye, çok azını Mısır kabul etti. Bir kısmı da Avrupa ve Amerika'nın çeşitli ülkelerine dağıldılar.[24]

Muhacerette yaşamak zorunda kalan liderler ile lejyonda savaşanlar sivil hayatlarında Sovyetler tarafından yakından izlenerek, soğuk savaşın hüküm sürdüğü yıllarda haklarında kesif şekilde yapılan ideolojik neşriyat Sovyet sonrası dönemde de devam etmiştir. Bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri içinde Sovyet öncesi dönemde kısa ömürlü de olsa çok partili siyasi hayatın yaşanması bakımından diğerlerine göre önemli bir demokrasi birikimi olan Azerbaycan'da yukarıda yazdıklarımızın canlı bir örneği bugünlerde cereyan etmektedir. 1942 yılının nisan ayında değişik ülkelerde yaşamakta olan muhacir önderler görüşmelerde bulunmak üzere Berlin'e davet edilmişlerdi. Davete icabet eden Azerbaycanlılar arasında Mehmet Emin Resulzade de bulunmakta idi. Onun muhalifi olan sabık Azerbaycanlı bakan Halil Hasmehmet ve yakın çalışma arkadaşı Fuad Emircan da davete uymuşlardı. Resulzade Alman yetkilileri ile yaptığı görüşmelerde Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması yolunda tereddütlerin bulunduğunu görünce 1942 yılının sonlarında Almanya'yı terk etti.[25] Kızıl Ordu'da binbaşı rütbesine kadar çıkıp, savaşın ilk haftalarında Almanlara esir olduktan sonra lejyoner olan Azerbaycanlı Abo Alioğlu Fethalibeyli-Dudanginski 6-9 Kasım 1943 tarihlerinde Berlin'de yapılan kongrede Azerbaycan milli temsilciliğinin başkanı olmuştu. Fethalibeyli savaşın devam ettiği süre içinde ve sonrasında muhacirler içinde etkin bir rol oynadı. Savaş sonrası onun çizgisinde bulunanlar birkaç sayı çıkan *Azerbaycan* dergisini yayımladılar.[26] Fethalibeyli daha sonra 1954 yılında bir Rus ajanı tarafından katledildi.[27] Fethalibeyli lejyon dönemi ve sonrasında Resulzade ile siyaseten aynı çizgide bulunmamıştır. Onu bu tutuma Resulzade'ye karşı liderlik iddiası taşıması itmiş olabilir.[28] Yakın dönemde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in partisinin organı *Yeni Azerbaycan* gazetesi ile muhalefetteki Müsavat Partisi'nin yayın organı *Yeni Müsavat* gazetesi arasında Fethalibeyli'nin esrarengiz ölümü başta olmak üzere geçmişte yaşanan olayların gündeme getirildiği, karşılıklı ağır suçlamaların yapıldığı bir polemik savaşı yaşanmıştır. İç siyasete malzeme olarak tarihin sayfalarına gömülen olaylar değişik boyutlarla irdelenmektedir. Resulzade'nin Azerbaycan'da mevcut itibarını bir şekilde zedelemek için iktidar gazetesinde neşrolunan yazılarından birinin manşeti cali-bi dikkattir: "Dudanginskinin Ölümünde M. E. Resulzade'nin Eli Var mı?".[29] Bu suçlamalara Nesiman Yakuplu (M. E. Resulzade'nin Mirasını Araştırma Vakfı Başkanı) tarafından Müsavat Partisi'nin yayın organı *Yeni Müsavat* gazetesinde gerekli cevaplar verilmiştir.[30]

Muhacerette mücadeleye devam edenlerin Türkistan kolunun büyük önderi Mustafa Çokayoğlu'nun siyasi mirasına yakın çalışma arkadaşları olan Dr. Abdulvahap Oktay ile Prof. Dr. Tahir Çağatay sahip çıkarak idealleri nin takipçisi oldular. Çağatay Sovyet neşriyatında kendileri ve idealleri hakkında yapılan suçlamaları, yazılı basında cevapla-

mak yerine değişik zaman aralıkları ile çıkardığı risalelerle karşılamak yolunu seçti.[31] Türkistan Milli Birlik Komitesi'nin başkanı Veli Kayyum Han ve yardımcısı Dr. Baymirza Hayıt hakkında da Sovyet basınında ağır suçlamalar yapıldı. Siyasi faaliyeti yanında ilmi çalışmaları ile Türkistan'ın Sovyet dönemi ve öncesi tarihinin araştırılmasında büyük emeği bulunan Hayıt aleyhinde Sovyetlerde yapılan neşriyatın toplamı 15.613 sayfa tutmaktadır. Fikirleri ve şahsiyeti hakkında yoğun hücumlarda bulunularak, 19 doktora tezinde, 90 kitapta, 261 gazete-dergide kendisinden bahsedilmiş, 300 çeşitli kurum kişiliği ile ilgilenmiş, 406 müellif hakkında fikir bildirmiştir.[32] Özbekistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Hayıt hakkında öncekilerin aksine lehte yazılar yayınlanmış, 1992 yılında kendisine Çolpan mükafatı verilmiştir. Özbekistan Fenler Akademisi Tarih Enstitüsü Direktörü Ahmedali Asker tarafından yapılan davet üzerine 13 Temmuz 1992'de Taşkent'e eşi ile birlikte gelmiş, II. Dünya Savaşı'na katılanların kendisini protesto ettikleri bahane edilerek 25 Temmuz'da vatanını terk etmek mecburiyetinde bırakılmıştır.[33] Hayıt'ın yakın çalışına arkadaşı ve Kayyum Han'ın Pakistan'da temsilciliğini yapan Mahmud Aykarlı 1932 yılında muhacir olarak Batıya geçmiş, Avrupa'daki siyasi faaliyetlere katılarak gerekli bilgileri topladıktan sonra tekrar Sovyet sallarına dönmüştür.[34]

ALTMIŞ YIL ALMANYA

Ahmet Temir kitabının başına koyduğu teşekkür yazısında eserinin yazılmasına vesile olan ilim erbabının isimlerini saymaktadır. Bunların çoğunluğunun akademik faaliyetinde ona hocalık yapan yerli ve yabancı ilim adamları oldukları görülmektedir. Temir'in ilmi mesaisinde titiz, ortaya koyduğu eserlerin emek mahsulü oldukları, uzun yıllar yaşadığı Almanya'da bizde az rastlanılan ilim disiplinini kazandığı bilinmektedir. Hatıratın 1-59. sayfaları arasında haritalarla desteklenmek suretiyle Almanya'nın toplum olarak ortaçağdan itibaren geçirdiği devlet ve milletleşme merhaleleri özetlenmektedir. 59-268. sayfalar arasında DTCF'de çoğunluğu Almanya'dan gelen öğretim üyeleri, Almanya'ya yaptığı ilk seyahat ve birlikte yaz kursuna katıldıkları Türk öğrenci arkadaşları hakkında bilgi vermektedir. Almanya'da yüksek tahsile devam etme imkânlarını araştırarak geçimine yardımcı olmak gayesiyle Berlin'de Ayaz İshaki tarafından neşredilmekte olan *Yana Milli Yol* dergisinde çalışabileceği teklifini hemşehrilerinden Fuat Kazak'ın uyarısı üzerine geri çevirmesinin, onun yardımı ile Reşit Rahmeti Arat'ın İstanbul'a dönmesi üzerine üniversitede boş kalan Tatarca okutmanlığını kabul etmesinin hikâyesi anlatılmaktadır. *Milli Yol*'da çalışmayı kabul etmeyince yerine getirilen Hasan Agi'nin Mançurya Tatar mahallesinden geldiği kaydında (s. 143) hangi şehirden olduğu belirtilmemiş. Agi daha sonraları Türkiye'ye yerleşecek ve İshaki için çıkarılan anma kitabını hazırlayan dört kişilik heyette de görev alacaktır. Temir'in tartışılacak tespitlerinden biri de savaşın başlamasından sonra Almanya'yı terk ederek Türkiye'ye giden İshaki'lerin (Ayaz ve Saadet-Çağatay) 1941'de milli işlerde çalışmak üzere geri dönmek istediklerini belirtmesidir (s. 143). Savaş devam ederken Ekim 1941 tarihinde Harp Akademileri Komutanı Ali Fuad Erden ile emekli general H. Emir Erkilet Kırım'a Almanların davetlisi olarak bir seyahat yapmışlardı.[35] Erkilet Almanlarla yaptığı görüşmelerde Sovyet doğu halklarının siyasi temsilciliklerinin kurulmasını, İdil-Ural lideri Ayaz İshaki'nin devreye sokulmasını, onun Nazilerle işbirliğine karşı olduğunu bilmeden tavsiye etmişti.[36] Yakın çalışma arkadaşı Ali Akış 1942 yılı temmuz ayında İshaki'nin İstanbul'daki evine gelen Alman Büyükelçiliğinden iki kişinin İdil-Ural lejyonunun kurulmasında Bağım-

Azerbaycan lejyonerleri ele geçirdikleri bir Fransız gizli ordusunun bayrağıyla. **Joachim Hoffman, *Kaukasien 1942-43*, Freiburg, 1991.**

Altta: Kızıl Ordu'da binbaşı rütbesine kadar çıkıp, savaşın ilk haftalarında Almanlara esir olduktan sonra lejyoner olan Azerbaycanlı Abo Alioğlu Fethalibeyli-Dudanginski.

sızlık Komitesi'nin başkanı olarak yardımcı olmasını teklif ettiklerini, onun şartlarını Almanların kabul etmemeleri üzerine herhangi bir anlaşmanın yapılmadığını belirtmektedir.[37] Almanya'nın eski Moskova Sefiri Graf von Schulenburg'un muhacir önderlere görüşmelerde bulunmak üzere Berlin'e yaptığı davete Ayaz İshaki ve Cafer Seydahmet Kırımer icabet etmemişlerdir. Onlar Promete hareketinde kendilerine destek olan Polonya'nın işgalini benimseyemedikleri için Almanlara uzak durmayı tercih etmişlerdi.

Temir, Almanya'da görüştüğü hemşehrileri arasında zikrettiği Vahap (Taşkent 1904-İstanbul 12.7.1968) ve Seyide Oktay'ları (Taşkent 1905-İstanbul 20.4.1993) Kazak ve tabip olarak hatırlıyor (s. 153). Oktay'lar Özbek olup, Vahap tıp doktoru idi. Saide Oktay Almanya'da biyoloji doktorası yapmış, İstanbul'da liselerde bu branşta öğretmen olarak çalışmıştır.[38]

Temir'in Berlin'deki Tatar mahallesi ile ilişkisi bulunmayan, sonradan Türkiye'ye gelerek Ankara'da ömrünü tamamladığını belirtip ölüm tarihini hatırlayamadığı Dr. Sahip Cemal Sultan 1975'te Ankara'da vefat etmiştir.[39]

Temir hemşehrileri ile ilgili değerlendirmelerinde son derece ihtiyatlı bir lisan kullanmaktadır. Hatırata tarihe kaynaklık etmesi bakımından önem kazandıracak taraf, ilişkide bulunduğu insanlar hakkında vereceği bilgiler olması gerekecekti. Kişilere ihtiyatla yaklaşması, bildiklerinin çok azını kaleme aldığı izlenimini vermektedir. Esir kamplarını birlikte ziyaret ettiği Mustafa Çokay'ın şüpheli ölümünü aydınlatıcı yeni bilgilere rastlayamadık. O dönemde muhacirliğin zor şartlarından, kişilik çatışmalarından veya ilişkide bulundukları grupların siyasi çizgilerinden dolayı aralarında husumete varan kamplaşmaların bulunduğu bilinmektedir.[40] Ülküsal'ın kaydına göre birlikte çalıştığı Ayaz İshaki'nin siyasi faaliyeti hakkında sahip olduğu bilgileri açık ve net olarak vermediği gibi değerlendirme yapmaktan da kaçındığı görülüyor.[41] Zaman ayırması ve geçindirmek zorunda olduğu ailesi olmadığı için Rusya'nın Sovyetleşmesinden sonra Varşova, Berlin, İstanbul, Japonya ve Uzak Doğu'nun bulunduğu geniş bir coğrafya üzerinde mekik dokumak suretiyle siyasi ve kültürel çalışmalarda bulunan ve renkli bir şahsiyeti olduğu anlaşılan İshaki'nin belli bir süre yanında bulunan kişinin çok yazacaklarının bulunması gerektiğini düşünüyoruz.

Temir'in Almanların savaştan sonra Asya'nın Rus egemenliği altındaki bölümüne fazla müdahele etmeyerek yerli halkın idaresine terk edeceklerinin anlaşıldığını belirtmesi de gerçekçi bir değerlendirme değildir (s. 218). Almanların doğu ile ilgilenen idari bölümlerinde bu konuda fikir ayrılıkları bulunmakla birlikte buraları kendi kontrolleri altında tutmak istedikleri bilinmektedir. Esirler komisyonunun 1941 Ağustos ayındaki ilk çalışmasına katılanlar arasında Azerbaycanlı Mehmet Bey adında birisinin de bulunduğunu belirtmektedir (s. 219). Bu kişinin soyadı belirtilmediği için akla önce Mehmet Emin Resulzade gelmektedir. Resulzade'nin bu tür çalışmalara katıldığı bilinmemektedir. Resulzade savaş başladıktan sonra, o sırada Romanya'da sefir bulunan arkadaşı Hamdullah Suphi'nin yardımı ile geldiği Bükreş'te yaşamakta idi. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Schulenberg'in daveti üzerine 1942 Nisan ayının sonunda Almanya'ya geldi.[42] Almanya'da bulunmadığı tarihlerde komisyon çalışmalarına katılması herhalde mümkün değildir. 223-267. sayfalar arasında komisyon çalışmaları sonucunda yazdığı Almanca raporlar, esirlerin yaşlarına göre yapılmış listeler ve konu ile ilgili fotoğraflar verilmektedir.

Kitabın sonraki bölümlerinde Temir'in sonraki yıllarda görevli olarak Almanya'da bulunduğu dönemlerle ilgili hatıraları, gözlemleri ve tespitleri bol fotoğrafla birlikte verilmektedir. İyi bir gözlemci olduğu ve tuttuğu notlarla gelecekte yazacağı hatıraları için gerekli kaynak birikimini zamanında yaptığı anlaşılan Temir'in hayatının Türkiye'de geçen dönemi ile ilgili hatıralarını tamamlayarak neşretmesini temenni ediyoruz.

1. Safiye İmre, *Babam Ahmet Veli İbrahim Menger*, İstanbul, 1993.
2. Rabit Batullah, *"Yer Su", Vatanım Tataristan*, 9.1.1998.
3. Ahmet Temir, *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancının Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Ankara, 1998, Kültür Bakanlığı yayını.
4. *Ahmet Temir'in Kendi Kaleminden Hayatı ve Eserleri*, Türk Kültürü Araştırmaları, XXX, 1-2, Ankara, 1993, s. 5-117.
5. Temir, *60 Yıl Almanya*, s. XIX.
6. Etienne Copeaux (çev. Eriman Topbaş); "Promete Hareketi", *Kırım Dergisi*, Sayı 2 (Ocak-Şubat-Mart 1993), s. 11-20. Aynı yazarın "Promete Hareketi" isimli başka bir yazısı için bkz. *Unutkan Tarih-Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, Haz. Semih Vaner, "Prometeci Hareket" İstanbul, 1997, s. 17-52. Çokayoğlu'nun muhaceret dönemi hayatı için bkz. M. Y. Çokayoğlu, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, İstanbul 1972; Doç. Dr. Tahir Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketi ile İlgili Olaylardan Sahneler*, İstanbul 1959; Ali Kantemir, "Mustafa Çokay Hakkında Hatıratım", *Milli Türkistan*, Sayı 99 (Kasım-Aralık 1963) s. 23-26. *Türkistan Milli Hareketi ve Mustafa Çokay-Merhumun 60'ıncı Doğum Yılı Münasebetile*, İstanbul 1950, Ömer Özcan, "Mustafa Çokayoğlu Hakkında Bir Mektup"; *Toplumsal Tarih*, Sayı 32, Ağustos 1996, s. 42-44.
7. Copeaux, *a.g.m.* s. 19, dn. 1.
8. Yurtdışında Özbeklerin çoğunlukta bulunduğu bir grup doğrudan Türkistan'ı ilgilendiren ilk süreli yayın olarak Osman Kocaoğlu ve Dr. Mecdeddin Delil'in (24.12.1902-31.1.1943-Hayatı hak. bkz. Dr. Oktay, "Dr. Mecdeddin Delil", *Milli Türkistan*, Sayı, 17, 15 Mart 1943, s. 26-28) sorumluluğunda İstanbul'da Haziran 1927- Eylül 1931 yılları arasında *Yeni Türkistan* dergisini yayımladı. *Yeni Türkistan*'ın 1-16 sayıları Arap harufatı ile, 17-39 sayıları Latin alfabesi ile neşredilmiştir. Çokayoğlu muhaceretteki mesaisinin büyük bölümünü *Yaş Türkistan* dergisinin neşrine ayırdı. Dergi Berlin'de Arap alfabesi ile Aralık 1929 Ağustos -1939 yılları arasında 117 sayı olarak neşredilmiştir. Derginin ilk cildi tıpkıbasım olarak yeniden yayımlanmıştır: *'Yaş Türkistan' Türkistan Milli İstiklal Fikrine Hizmet Eden Aylık Dergi (1929-1939)*, cilt 1, 1929-1930, İstanbul 1997. Çokayoğlu'nun ölümü üzerine 1922'de Almanya'ya ziraat tahsili yapmaya gönderilen Veli Kayyum Han (Taşkent 15.4.1904 -Düsseldorf 13.8.1993) Milli Türkistan Birlik Komitesine lider olmuş, *Yeni Türkistan* (Berlin 1942-1945) ile *Milli Türkistan* (1942-1975) isimli dergiyi 134 sayı yayımlamıştır. Çokayoğlu 22.6.1941 günü Paris yakınlarındaki evinden Alman askerleri tarafından alınarak 14 gün süre ile gözaltında tutulmuştur. Alman Prof. Dr. Gerhard Von Mende'nin isteği üzerine gözaltı süresini tafsilatı ile anlatan notlarını kaleme almıştır. Bu notların tam mahiyeti ve nerede oldukları bilinmiyor.
9. Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı'nı tanıtmak gayesiyle 1998'de neşredilen bir risalede vakfın kü-

tüphanesinin kataloğunda bulunmaktadır. Kütüphanede mevcut 128 dosyanın hangi notları ihtiva ettiği hususunda bilgi verilmekle birlikte Saadet ve Tahir Çağatay ile Ayaz İshaki'nin yazışmalarının dökümü hakkında açıklama bulunmamaktadır. Tahir Çağatay'ın sağlığında hatıralarını kaleme alarak basıma hazır hale getirdiği bilinmekle birlikte, şimdi nerede ve kimin elinde bulunduğu hakkında da bilgi bulunmamaktadır.

10. Ayaz İshaki, *Yana Milli Yul* dergisini Aralık 1928 ile Eylül 1939 yılları arasında 136 sayı halinde kızı Saadet Çağatay'ın yardımı ile Berlin'de neşretmiştir. Varşova'dan kaçışı hakkında bkz. Muhammed Ayaz İshaki; "Lehistan'dan Gidiş", *Emel*, Sayı 141-145 (Mart-Aralık 1984) s. 87-104. Hak. bkz. "*Muhammed Ayaz İshaki-Hayatı ve Faaliyeti", 100. Doğum Yılı Dolayısıyla*, Ankara 1979. Şule Güngör, "Yana Mil Yul Dergisi ve Tatar Aydınlarından M. Ayaz İshaki (İdilli)'nin Siyasi Görüşleri", M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Y. lisan tezi (yayınlanmamış), İstanbul, 1994. Son yıllarda İshaki'ye memleketi Tataristan'da yakın ilgi gösterilmektedir. Hakkında dergilerde araştırma yazıları yayımlandığı gibi, bazı eserleri müstakil kitap halinde ve dergilerde bölümlere ayrılarak basılmaktadır. Bkz. Lena Gaynonava (haz.), *Gayaz İshakiy, Zindan*, Kazan 1991; Ahmet Sehanov, *İshakiy İcatı*, Kazan 1997; Flün Musin, *Galaz İshakiy*, Kazan 1998. Eserleri on beş cilt halinde toplu olarak yayıma hazırlanmış olup iki cildi basılmıştır; *Gayaz İshakiy, Eserler*, Kazan 1998. Tataristan'da lejyoner faaliyeti ile ilgili son bir neşriyata Sayın Safiye İmre dikkatimizi çekti. İskender Gılyazov, *Na Drugoy Storone (Duvarın Başka Bir Tarafında Birleşenler)*, Kazan, 1998.
11. Cafer Seydahmet Kırımer, *Bazı Hatıralar*, İstanbul 1993, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayını.
12. Müstecip Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası*, İstanbul, 1976. Önce *Emel* dergisinde tefrika edilmiş, sonradan kitap haline getirilmiştir. Ülküsal'ın Edige Mustafa Kırımal ile birlikte Alman makamları ile temas kurup Kırım'a gitmek için gerekli izni almak üzere gönderildikleri Almanya'daki intibaları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ülküsal'ın hatıraları, Berlin hatıralarının bir bölümünü de kapsayacak şekilde ölümünden sonra basıldı: *Kırım Yolunda Bir Ömür -Hatıralar*, Ankara 1999, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, No: 3.
13. Feyzi Rahman Yurter, *Yirminci Yüzyılda Kırım*. Baskı yılı ve yeri bulunmamakla birlikte muhtemelen 1998 tarihinde basılmış olmalıdır.
14. Esaret hayatı ve sonrasını iki romanında işlemektedir. *Korkunç Yıllar: Sadık Turan'ın Hatıraları*, İstanbul 1956, Varlık Yayınları, *Yurdunu Kaybeden Adam*, İstanbul 1957, Varlık Yayınları. Dağcı'nın kitaplarında parçalar halinde bulunan hatıraları yakınlarda kitap halinde yayımlandı: Cengiz Dağcı, *Hatıralarda Cengiz Dağcı* (yazarın kendi kaleminden), İstanbul, 1998, Ötüken Yayınevi. Cengiz Dağcı'nın kendi imzasıyla neşredilen yazılarında ve kitaplarında lejyonla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dağcı hakkında yapılan doktora tezine bkz. İbrahim Şahin, *Cengiz Dağcı'nın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1996, Kültür Bakanlığı Yayını. Bu konularda Dağcı ile gazeteci Övül Tezişler'in yaptığı mülakata bkz. (*Tercüman*, 19.8.1987).
15. Haleddin İbrahimli, *Azerbaycan Siyasi Muhacireti*, Baku, 1996, Elm neşriyatı. Aygül Haşimova, *XX. Asrın Birinci Yarısında Azerbaycan Muhacireti*, Bakû, 1992. Ş. Hasanova, *Muhaciret İrsimizden Sahifeler*, Bakû, 1996.
16. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Haydar Bammat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt V., s. 48-49. Aynı yazar, "Necmeddin Bammat", *TDV. İslam Ans.*, cilt V., s. 49. IRCICA haber bülteninde Bammatlar hakkında bilgi verilmektedir. Newsletter, April, 1985, Sayı 8. IRCICA LIBRARY ACCESSION LIST: BAMMATE COLLECTION (HAIDAR & NECMEDDIN BAMMATE), İstanbul 1990. Bammatlar hakkında ayrıca bkz. Dr. Zeki Ali, *Asil Bir İslam Şahsiyeti Haydar Bammat*, Yeni İstiklal, 1.9.1965. Ergun Göze, "Prof. Necmeddin Bammat", *Tercüman*, 11.1.1982. Ergun Göze, "Necmeddin Bammat Bey De", *Tercüman*, 18.1.1985
17. Musa Ramazan, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, İstanbul, 1967, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı yayını. Kafkasyalı mülteciler ile ilgili başka bir yayın: İsmail Doğan, *Mülteci Kamplarından Karaçay-Malkar Türkçesi Mektupları*, Konya 1992, Karaçay Kültür Derneği Yayını. Kuzey Kafkasyalıların yurtdışı faaliyetleri hakkında dikkate değer makaleler seri halde yayımlandı. M. Aydın Turan, "Kuzey Kafkasya ve Rusya Müslümanlarının Öncü Aydınlarından Ahmet Tsalıkkatı", *Tarih ve Toplum*, Sayı 153, Eylül 1996, s. 48-57. "Promethe Hareketinde Kuzey Kafkasya Mültecileri: Kuzey Kafkasya Dağlılar Halk Partisi, I", *Tarih ve Toplum*, Sayı 161, Mayıs 1997, s. 49-57. "Kuzey Kafkasya Dağlılar Halk Partisi" II, *Tarih ve Toplum*, Sayı 162, Haziran 1997, s. 39-47. "Kuzey Kafkasya Mültecilerinin Çalışmalarından Bir Kesit: Kafkasya Dağlıları Birliği (Soyuz Gortsev Kavkaza)", *Toplumsal Tarih*, Sayı 40, Nisan 1997, s. 44-52. Promete hareketine katılan Mehmet Sait Şamil'in-Şeyh Şamil'in üç oğlundan en küçüğü olan Mehmet Kamil Paşa'nın (1864-1951) oğludur; kitaplarının akıbeti bilinmekle birlikte arşivinin ne olduğu belli değildir. Bkz. "Kafkas", *Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Bülteni*, Sayı 4, Aralık 1998, s. 15. Sait Şamil hak. bkz. Ömer Özcan, "Muhacerette ki İdil-Ural ve Kuzey Kafkasya Önderlerinin Mücadelelerinden Bir Kesit", *Toplumsal Tarih*, Sayı 42, Haziran 1997, s. 52-59. Kafkasyalılar ile ilgili başka bir hatırat: Halil Bek Musayasul, *Son Bahadırların Ülkesi* (çev. Süreyya Ülker), İstanbul 1988. Bu dönem ile ilgili Almanca bir yayın, Joachim Hoffman, *Kaukasien 1942-43-Das deutsche Her und die Orientvölker der Soujetunion* (Alman Ordusu ve Sovyetler Birliğindeki Doğu Halkları), Freiburg, 1991. Bu kitap hakkında yapılan tanıtma yazısı: Yunus Kobal, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan*, Ankara 1995, s. 527-529. Bu konuda Batı Almanya Müslümanları Cemiyeti Reisi İbrahim Gacaoğlu ile yapılan mülakata bkz. (*Yeni İstiklal*, 29.9.1965)
18. Şerali Turdiev, *Ular Germaniya'da Okugen Ediler*, Taşkent, 1991. Önce gazetelerde kısım kısım neşredilen makalelerin kitap haline getirilmiş halidir. Ş. A. Hayitov, N. S. Sabirov, A. S. Legay: *Hariçdaki Özbekler*, Taşkent, 1992.
19. Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketile İlgili Olaylardan Sahneler*, s. 11.
20. Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında -İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halkları'nın Milliyetçiliği*, Ankara, 1984. Mavi Yayınları, s. 52. Doktora tezi olarak hazırlanmış olup alanında en muhtevalı çalışmalardan biridir.
21. Dr. Baymirza Hayit, "Türk Ocakları Merkez Heyeti Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları IV. İlmi Kongresi (29, 30.IV.1994)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 92, Ekim 1994, s. 79.
22. Almanların radyo propagandalarına hız vermeleri üzerine Hüseyin Cahid Yalçın gazetedeki yazısına "Ateşe Atmak İstedikleri Türkler" başlığını koymuş: *Yeni Sabah*, 12.8.1942.
23. Dr. Mehmet Kengerli, Fuat Emircan (1911-8.5.1995)", *Azerbaycan*, Sayı 304, Temmuz-Ağustos 1995, s. 24-29.
24. Ziyad Ebüzziya kendisi ile yapılan bir mülakatta bu olayları tafsilatlı olarak anlatmaktadır: *Boğaziçi*, Sayı 55, Şubat 1987, s. 16-18. Ebüzziya kendisinde bulunan bu konu ile ilgili belgeleri Altan Deliorman'a vermiştir. Bulgaristan'da gazeteci olarak Türklerin varlık mücadelelerinde önemli hizmetler ifa eden Mahmud Necmettin Deliorman'ın (hak. bkz. Refik Özdek, *Çanlar ve Zindanlar-Bulgaristan Türklerinin Bitmeyen Çilesi*, İstanbul, 1985) oğlu olan Altan Deliorman bu belgeleri neşretmekte olduğu dergide altı serilik bir yazı halinde değerlendirmiştir: "Ruslara Teslim Edilen Türkler", *Orkun*, 1-6 Sayılar, Mart 1998-Ağustos 1998. Ziyad Ebüzziya için bkz. *Ziyad Ebüzziya Kitabı: Darçağda bir Çelebi*, haz. Ö. Faruk Şeriloğlu, İstanbul, 1998. Kitabın Ebüzziya bibliyografyası bölümünde yukarıda işaret ettiğimiz *Boğaziçi* dergisinde kendisi ile yapılan konuşmaya yer verilmemiştir. Aynı kitabın 'Hatıralar' başlıklı bölümünde Ali Satan'ın "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Getirilen Mülteci Türkler Üzerine" konulu bir yazı bulunmaktadır. s. 151-164. Bu konuda çıkan son yazılardan biri, M. Ali Eren, "II.Dünya Savaşında 1 Milyon Türk-Dünya Savaşı Sırasında Sovyet ve Alman İmparatorlukları Arasında Hürriyet ve İstiklal Mücadelesi Veren Bir Milyonu Aşkın Müslüman Türk'ün Yazılmamış Hazin Serüveni", *Aksiyon*, 5-11 Nisan 1997, s. 24-31. Bu yazıda

***Mustafa Çokayoğlu'nun çıkardığı* Yaş Türkistan.**

***İdil-Uralluların dergisi* Milli Bayrak.**

***Tatar-Başkurt Milli Teşkilatının organı* Azat Vatan.**

resmi bulunan ve hakkında kısa bilgi verilen Azerbaycanlı Cebbar Ertürk'ün (Aydın Lisesi biyoloji öğretmenliğinden emekli, hak. bkz, Nejdet Sançar, "Cebbar Ertürk, *Ocak*, Sayı, 27, 6.11.1956, s. 2) daktilo ile yazılmış 20 sayfalık hatıraları tarafımızda bulunmaktadır. Ertürk'ün konu ile ilgili makaleleri de bulunmaktadır. Cebbar Ertürk, "Türkistan Kurtuluş Komitesi Başkanının Farkına Varmadan Bıraktığı Hata", *Ocak*, Sayı 18, 29.6.1956, s. 4-6. "İkinci Dünya Savaşında Türk Gönüllü Orduları", *Orkun*, Sayı 14, Nisan 1999, s. 22-24. Ertürk, "Rus Orgenerali Benim Türk Olduğumu Anlamadı", *Orkun*, Sayı 15, Mayıs 1999, s. 31-33. Başka bir yazı: Mehmet Ali Eren, "Savaşın Faturasını

Ödeyen Türkler", *Aksiyon*, Sayı 130, 31.5-6.6-1997, s. 24-29.

25. İbrahimli, *a.g.e.* s. 185.
26. *Azerbaycan*, Sayı 1, München 1951. Azerbaycan Milli Birlik Meclisinin organı olarak çıkarıldığı belirtilen derginin yazı kurulu Ceyhun Hacıbeyli, Mecid Musazade, İsmail Akber'den müteşekkil olarak gösterilmektedir. İlk sayıda Fethalibeyli'nin Rusça olarak yazdığı makale "II. Dünya Harbi Esnasında, Oğullarının Vatanın İstiklali Uğrunda Yaptıkları Mücadele Hakkında Azerbaycan Halkına Hesap" adını taşımaktadır, s. 13-30
27. Fethalibeyli Nahcıvan'ın Dudan köyünde doğmuştur. Eşi Leyla Hanım da Azeridir. Savaş sonrası eşi ile birlikte Türkiye'ye gelmiştir. Eşi tek erkek çocuğu ile birlikte buradan Amerika'ya geçmiş ve halen orada yaşamaktadır. Fethalibeyli tekrar döndüğü Almanya'da yakın dostluğunu kazanan bir ajan tarafından öldürülmüştür. *Azerbaycan* dergisinin Aralık 1954 tarihli 33. sayısında Fethalibeyli ve ölümü hakkında geniş bilgi bulunmaktadır.
28. Fethalibeyli'nin *Azerbaycan* dergisindeki makalesinde ileri sürdüğü fikirlere cevap verilmiştir. Dr. Mir Memmed Kengerli, "A. Dudanginski"nin hesabı'na dair", *Kafkasya*, No: 9, Nisan 1952, Münih, s. 25-29. Kengerli hak. Hanım Halilova, "Dr. Mehmet Kengerli'nin Özgeçmişine Ait Kısa Bilgi Özeti", *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 1996, s. 283-294.
29. Namık Seferov, "Düdenginski'nin Ölümünde M. E. Resulzade'nin Eli Var mı?", *Yeni Azerbaycan*, 29 Eylül 1998.
30. Nesiman Yakublu, "Düdenginskinin Ölümünde Resulzade'ni Günahlandıranlar Hedyan Söyleyirler" (D. Ölümünde Resulzade'yi Suçlayanlar Hezeyan Söylüyorlar), *Yeni Müsavat*, 3-5 Ekim 1998. Ayrıca Resulzade hakkında ileri sürülen suçlamalara hir risale ile cevap verilmiştir: Şirmemmed Hüseynov-Nesiman Yakuplu-Cemil Hesenli-Bahtiyar Vahapzade, *Mehmed Emin Resulzade'ye Karşı Böhtan Kampanyası Arhasında Kimler Durur? (Asılsız Uydurmalara Cevaplar)*, Bakû, 1998. 63 s.
31. Tahir Çağatay, *Kızıl Emperyalizm*, I. İstanbul 1958, II. İstanbul 1962, III. Ankara 1967, IV. (Sovyet Tenkitlerinin Cevabı) Ankara 1969, V. Ankara 1975, VI. Ankara 1979, VII. Ankara 1986.
32. *Baymirza Hayıt'ın Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler*. Cilt. I, haz. Doç. Ayfer Kaynak, Ankara 1994, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Cilt II. (Eski Sovyetler Birliği) Ankara, 1996. Hayıt hakkında ayrıca şu eserlere bakılabilir: Kemal Özcan, *Dr. Baymirza Hayit'in Türkistan Araştırmaları ve Milli Mücadelesindeki Rolü*, Turan Kültür Vakfı yayını. B. y. ve y. yok. Mehmet Saray, *Doğumunun 65. Yılında Dr. Baymirza Hayit Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1983. Hakkında doğumunun 70. yıldönümü münasebetiyle ayrıca bir hatıra kitabı yayımlanmıştır: *Turkestan-als Historischer Faktor und Politische Idee*, Köln, 1988. Baymirza Hayit'in 80. doğum yılı münasebetiyle 18 Ocak 1998 tarihinde yapılan saygı gününden başka hakkında ayrıca bir armağan kitap hazırlanmıştır: Rasim Ekşi-Erol Cihangir, *Dr. Baymirza Hayit Armağanı*, İstanbul 1999. Armağanın tanıtımı hak. Sevinç Çokum, "Dr. Baymirza Hayit", *Türkiye*, 23.7.1999.
33. Bu hadise ile ilgili olarak bkz. Orhan Kavuncu, "Dr. Baymirza Hayıt'ten Mektup Var". *Türk Yurdu*, Ocak 1993, No, 65, s. 9-10. Baymirza Hayıt, "Vatanımı Ziyaret Ettim", *Yeni Forum*, Sayı 287, Nisan 1993, s. 28-39. "Vatanımı Ziyaret Ettim, *Türkistan*, Sayı 16-17, Temmuz 1993, s. 25-38. Aynı yazı risale halinde Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin 2 numaralı yayını olarak yayımlandı. Trabzon, 1993.
34. Çağatay, *Türkistan Kurtuluş Hareketi İle İlgili Olaylardan Sahneler*, s. 18. Mahmut Aykarlı döndükten sonra birkaç eser yayımlamıştır: *Müru*

caat, Taşkent 1957 ve *Hainlerin Desiseleri*. Mustafa Çokayoğlu, Veli Kayumhan ve 20.3.1950 tarihinde Münih'te Kares Kanatbay (Kazakistan 1.5.1911-Münih 25.11.1982. Münih'te Eylül 1951 -Mart 1953 tarihleri arasında *Türkeli* isimli bir dergi neşretmiştir) tarafından kurulan Türkeli Komitesi'ne hücum edilen, Türkistan lejyonu faaliyetinden bahsedilen başka bir eser: Şerik Şekibaev: *Ülken Türkistan'ın Küyrevi* (Büyük Türkistan'ın Yıkılışı), Almalı, 1968. Lejyon faaliyetleri ile ilgili son bir araştırma: Amantay Kaken; "Türkistan Lejyonu", *Jas Türkistan*, Yıl 1998, Sayı 2, s. 28-36, Sayı 3, s. 33-44. Makalenin yazarı Sovyet döneminde KGB'de albay rütbesinde görev yapmıştır. Makalede dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Lejyon konusunda Özbekistanlı Hüseyin İkram Han'ın yakınlarda çıkan hatıratında yeni bilgiler bulunmaktadır: *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, İstanbul, 1999, Bedir Yayınevi.

35. H. Emir Erkilet, *Şark Cephesinde Gördüklerim*, İstanbul 1943. *Cumhuriyet* ve *Son Posta* gazetelerinde makaleler yazan Erkilet 15 Ekim-5 Kasım 1941 tarihleri arasındaki gezinin izlenimlerini gazetelerde tefrika ettikten sonra kitap haline getirdi. Bu konuda başka bir yazı: "II. Dünya Savaşı Sırasında Alman Cephelerinde Gözlemci Türk Generalleri", *Tarih ve Toplum*, Sayı 5, Mayıs 1984, s. 26-27. 1943 Temmuz'unda Hitler'in özel daveti ve zamanın cumhurbaşkanının onayı ile 1. Ordu Komutanı Cemil Cahit Toydemir "Kartal Yuvası" denilen karargahında Hitler'le görüştü. Bkz. Tunca Bengin, "Hitler'le Randevu", *Milliyet*, 9.1.1990.
36. Mühlen, *age.*, s. 81.
37. *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyeti-100. Doğum Yılı Dolayısıyla*, Ankara 1979, s. 18. Ayaz İshaki'nin ölmeden üç gün önce 19.7.1954 tarihinde İdil Uralların liderliğini kendisine teslim ettiğini ifade eden Ali Akış'ın hatıraları Kazan Türkçesinde Enver Hayri tarafından basıma hazır hale getirilmiştir: *Isemden Kalgannar [Aklımda Kalanlar]-İstelikler, hetireler*. 29 sayfalık girişten sonra 112 sayfalık metin bulunmaktadır. Kril alfabesi ile yazılan metnin bir örneği tarafımızda bulunmaktadır.
38. Oktay ailesi hak bk. "Vatana Özlem", haz. İsmail Çağrı Özcan, *Kırım*, Sayı 22, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 23-24.
39. Rusya'dan Avrupa'ya tahsile giden ilk kadınlar arasında bulunan bu hanım doktor hakkında geniş bilgi: Prof. Dr. Saadet Çağatay, "Dr. Sahip Cemal Sultan (10.3.1901-27.5.1975)" *Kazan*, Sayı 16, Yıl 1975, s. 42-48.
40. Berlin'de yaşayan muhacir kolonisi hakkında en gerçekçi değerlendirmeyi aralarında kısa bir süre yaşamak zorunda kalan Ülküsal yapmaktadır.
41. Ülküsal, *age*, s. 21.
42. Mühlen, *age*, s. 68, Ülküsal; *age*, s. 56, Sebahattin Şimşir, *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*, Ankara 1995, s. 33.

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

Anschluss: 62 Yıl Önce

13·MÄRZ 1938
EIN VOLK EIN REICH
EIN FÜHRER

13 Mart 1938'de Almanya Avusturya'yı ilhak etmişti. Bu olayın anısına çıkarılan özel kartpostalda, "tek halk, tek devlet, tek önder" yazıyor. Kartın arkasında da bir damga var: "10 Nisan'da Önder'e Evet'ini [ver]."

Gerçekten, Hitler Avusturya'yı Alman topraklarına katma başarısını, daha bir ay geçmeden Nazi Partisi için plebisiter bir seçim zaferine dönüştürmüştü.

Mete Tunçay koleksiyonu

NOT DEFTERİ

Mehmed Tahir'ler Karıştırılmış

Derginizin Mart 2000 sayısını akşam eve dönerken aldım ve her zaman olduğu gibi merakla okumaya başladım. Hasene Ilgaz hakkındaki yazıda [Yeşim Arat, "Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde İlk Arşiv, İlk Katalog: Hasene Ilgaz", s. 39-40] bir hususu aradım, bulamadım. 1902 veya 1904 doğumlu olan hanımefendi sağ mı, merhume mi bu belli değil. Bunu sonraki sayıda bir not halinde yazılabilir mi?

Derginizin bir başka yazısında [Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden Bir Belge: "*Hanımlara Mahsûs Gazete*'ye İmtiyaz Verilmesi, s. 41-42] ise kanaatimce matbuat tarihine dair kitaplara ve bilgilere rağmen yapılmaması gereken fâhiş bir yanlış bulunmaktadır. Bu yazıda Malûmatçı Baba Tahir (Mehmet Tahir) ile *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin nâşiri İbnü'l-Hakkı Tahir Bey aynı kişi imiş gibi takdim edilmiştir. Bir dizi yanlışlığın başlangıcı olan bu yanlıştan sonra Baba Tahir veya Malûmatçı Tahir'in gazeteleri arasına *Hanımlara Mahsûs Gazete* de katılmış olmaktadır ki bu da ikinci vahim bir yanlışı teşkil etmektedir. İbnü'l-Hakkı Tahir Bey'in de Mehmet Tahir imzasıyla matbuat âleminde bulunmasından rahatsız ve şikâyetçi olan Malûmatçı Tahir'in bu tavrı üzerine *Hanımlara Mahsus Gazete*'yi çıkaran Mehmet Tahir, İbnü'l-Hakkı M. Tahir imzasıyla yazı yazmış ve kitaplar neşretmiştir. Çarşaf meselesi hakkında da bir risalesi (İstanbul, 1331, 29 s.) dikkati çekiyor. Malûmatçı Tahir'in ölümünden (1909) sonra da İbnü'l-Hakkı M. Tahir'in matbuat hayatı devam etmiştir. Diğer taraftan seneler önce M. S. Çapanoğlu bu iki Tahir'in karıştırılmaması gerektiğine, ayrı şahsiyet olduklarına dikkati çekmişti: *Basın Tarihi'ne Dair Bilgiler ve Hatıralar*, İstanbul, 1962, s. 31.

Hanımlara Mahsûs Gazete.

Ali Birinci

Sayın Ali Birinci'ye hatırlatması ve düzeltmesi için teşekkür ederiz. Kadın Eserleri Kütüphanesi yetkililerinden Hasene Ilgaz hakkındaki bilgiyi almaya çalışıyoruz. Gelecek sayımızda duyurmayı umuyoruz. Mehmed Tahir hakkındaki karışıklık için okuyucularımızdan özür dileriz.

Tarih Vakfı'ndan Osmanlıca Seminerleri ve Kültür Gezileri

Tarih Vakfı'nın düzenlediği kültür gezileri kapsamında 27-28 Mayıs'ta Necdet Sakaoğlu ve Nuri Akbayar rehberliğinde Edirne'ye bir gezi düzenleniyor. 14 Mayıs'ta ise Hilmi Yavuz'la beraber İstanbul'un şiir mekânları gezilecek. Yine Mayıs ayında gidilecek bir başka yer ise Mardin. 18-21 Mayıs'ta gerçekleştirilmesi hedellenen gezinin hazırlıkları sürüyor.

Osmanlıca Seminerleri ise 13 Nisan-29 Haziran arasında, Osmanlıcayı hiç bilmeyenler için açılacak yeni bir programla devamı ediyor. Matbu harflerin, Arapça ve Farsçanın temel gramer kurallarının öğretileceği seminer toplam 50 saatten oluşuyor. Dersler her pazartesi ve perşembe saat 18.30-21.00 arasında.

"Kentler Kenti İstanbul" adı altında düzenlenen bir başka seminerler dizisinin ilki ise Osmanlı dönemine ait. Osmanlı döneminde kentsel düzen, mimarlık, gündelik yaşam ve depremin tarihi gibi konular, uzmanlar tarafından 15 Nisan-13 Mayıs arasında her cumartesi saat 10.30-12.30 saatleri arasında anlatılacak.

Ayrıntılı bilgi için Seminerler ve Turizm Koordinatörlüğü
Tel: 0212 513 52 35
Faks: 0212 513 21 77
e-posta: tourism@tarihvakfi.org.tr.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 8.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 16.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 8.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: _ _ _ _
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

agia (Azize) Eudokia İkonu

Bulunduğu Yer: Fenari İsa Camii (Lips Manastır Kilisesi), İstanbul • Devri: M.S. 11. yüzyıl ilk yarısı

Mozaik taşlardan oluşan elbisesi içinde Hagia Eudokia dua ediyor.
Ikonu çeviren çerçevenin renkli taşlarından bazıları eksik.
Hagia Eudokia, İmparator VIII. Konstantinos'un hastalıklı ve çiçekbozuğu kızı olarak bilinir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin iki yeni bölümü;
İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya - Bitinya) ve
Bizans Sergileme Salonları Garanti'nin katkılarıyla açıldı.

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

Yıl 1867. Aylardan Kasım. Cevdet Bey, Osmanlı Bankası'na çalışmak üzere müracaat etti. Kendisinden bir fotoğraf istediler. O fotoğraf, o gün bugündür Osmanlı Bankası arşivlerinde yaşıyor. Tıpkı, diğer personel ve müşterilerimizinki gibi. Çünkü biz, bir kurumu yaşatan en büyük gücün insan olduğuna inanıyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır.

www.osmanli.com.tr

MAYIS 2000

77

FİYATI: 2.500.000 TL
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 200005

TOPLUMSAL TARİH

İzmir'de Vali ile Belediye Reisi Arasında İktidar Mücadelesi

Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri

Gençler Tarih Yazıyor: Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması

14 Mayıs 1950: Bir Seçim Böyle Geçti

Mozart Türkiye'de

Nâzım Hikmet'in Açlık Grevi

gençler tarih yazıyor

TOPLUMSAL TARİH

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

ÖDÜLLER

Birinciye:
200.000.000 TL.
İkinciye:
150.000.000 TL.
Üçüncüye:
100.000.000 TL.

İlk beş dereceye giren öğrencilerin araştırmalarının Toplumsal Tarih dergisinde yayımlanmasının yanı sıra dergi aboneliği ve kitap armağanları.

YARIŞMA TAKVİMİ

Son başvuru tarihi:
31 Mayıs 2000
Araştırma teslim tarihi:
20 Ekim 2000
Sonuçların açıklanması:
1 Aralık 2000

AYRINTILI BİLGİ, BROŞÜR VE BAŞVURU FORMU İÇİN:

Toplumsal Tarih Dergisi, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, Beşiktaş 80700 İstanbul
Tel: 0212 227 37 33
Faks: 0212 227 37 32
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

Yarışma ana destekçisi

ixir

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

İçinde bulunduğumuz mayıs ayı, Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimle iktidara gelişinin 50., 27 Mayıs 1960'ta askeri darbeyle iktidardan düşürülüşünün 40. yılına rastlıyor. Bir tarih dergisi olarak buna değinmeden geçemedik. Neredeyse otuz yıldır ülkeyi yönetmekte olan partinin halk oyuyla iktidardan düşürüldüğü 1950 seçimlerini Müsemma Sabancıoğlu aktarırken, 27 Mayıs'ı Burçak Evren'in koleksiyonundan aldığımız kitaplarla Ephemera sayfamıza taşıdık. İhtilal sonrasında birden bire ortalığı kaplayan bu kitapların içerikleri ve üslupları, Burçak Evren'in de belirttiği gibi, kapaklarını ve künye bilgilerini Ephemera sayfasında yayımlayıp geçemeyecek kadar ilginç. Kitaplar, incelenmek üzere bir siyasetbilimcisini bekliyor, biz hatırlatıp geçiyoruz.

1950'deki iktidar değişikliği günlerinde yaşanan önemli olaylardan biri de Nâzım Hikmet'in açlık grevidir. 13 yıldır hapiste bulunan Nâzım Hikmet, birincisi 1950 mart ayı başında başlayıp birkaç gün süren, ikincisi 8 Nisan'da başlayıp iki gün süren, üçüncüsü ise 2 Mayısta başlayıp 17 gün süren üç kez açlık grevine gider (Nâzım'ın açlık grevlerine ilişkin ilginç bir tartışma için bkz. Emin Karaca, *Nâzım Hikmetin Aşkları: Sevdayım Tepeden Tırnağa*, 2. basım, İstanbul, Nisan 1999). Nâzım'ın 2 Mayıs'ta başlayan açlık grevini değerlendiren Zafer Toprak, dönemin gençlik hareketinin "Nâzım'a Hürriyet" kampanyasını da sayfalarımıza taşıyor.

Üniversite öğrencileri arasında düzenlediğimiz tarih araştırması yarışması çok farklı yerlerdeki üniversite öğrencilerinden büyük ilgi görüyor. Derginin az sayıdaki profesyonel çalışanının zamanının önemli bir kısmı yarışmaya ilişkin bilgi almak için telefonla arayan, elektronik posta gönderen veya bizzat gelen öğrencileri yanıtlamakla geçiyor. Bu tür yarışmaların gelenekselleşmesinin önündeki en büyük engel, yeterli sayıda kaliteli çalışmanın gelmesini sağlayacak kadar bir ilgi yaratamamasıdır. Yalnız, bizde durum biraz farklı görünüyor: Eğer bu yarışmayı gelecek yıllara taşıyamazsak bunun en büyük nedeni, öğrencilerin ilgisizliği değil, dergi çalışanlarının yarışmayla uğraşmaktan dergi çıkarmaya zaman bulamaması olacak.

Geçen sayımızda yer alan Oktay Gökdemir'in "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne" başlıklı makalesi bir kazaya uğramış. Yazar makalesini elektronik postayla gönderirken dipnotlar uçmuş, biz de eksikliği fark edememişiz. Bu eksiklik, yazının kıymet ve akıcılığından bir şey kaybettirmediği için yazıyı yeniden yayımlamaya gerek görmüyoruz ama, yazarın kaynak kullanmadığı gibi bir anlam çıkmaması için bu notu düşelim dedik.

Bu sayıda, İstanbul Film Festivali'nde gösterilen *Mozart in Turkey* filminden hareketle 1991 Mozart yılından beri elimde bekleyen bir konuda, "Mozart'ın iki dostu" Nadir Nadi ve Çiçerin üzerine bir makale yazmaya niyetlendim. Dergide yer kalmayınca konuyu Not Defterimize taşıdım. Not Defteri'nde zaman zaman okurlarımızın ve "okur-yazar"larımızın çok önemli notları çıkıyor. Bu nedenle, yaklaşık on yıldır bekletiğim bir makaleyi "harcamak"tan çekinmedim.

Gelecek sayıda görüşmek üzere...

OSMAN KÖKER

1900'lerde İzmir Konak Meydanı.
19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları,
Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Enstitüsü yayını, İstanbul, 1997.

Aylık Dergi
Mayıs 2000 Sayı: 77 Cilt: 13
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Siller
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Ali Çakmak
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Özgür Güleç
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 8.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 16.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 8.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

14 Mayıs 1950: Demokrat Parti Halk Oyuyla İktidarda Bir Seçim Böyle Geçti... 4
Müsemma Sabancıoğlu CHP'nin otuz yıla yakın süren iktidarına son veren seçimleri dönemin gazetelerinde çıkmış karikatürlerle birlikte dergimize taşıyor.

Nâzım Hikmet'in Açlık Grevi (Mayıs 1950) 9
Zafer Toprak Nâzım Hikmet'in 1950 seçimleri arefesinde başlattığı, Türkiye'de ve dünyada büyük yankı uyandıran açlık grevini değerlendiriyor.

EPHEMERA 18
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda 27 Mayıs kitapları yer alıyor.

9 Eylül Günü İzmir'e İlk Giren Türk Subayı Yüzbaşı Şerafettin ve İzmir'in Kurtuluşu Üzerine Notları 20
Kemal Arı İzmir'e ilk giren Türk subayı Şerafettin Bey'in kurtuluş gününe ilişkin notlarını sunuyor.

Belediye Reisi Uşakîzade Muammer Bey ile Vali Mahmut Muhtar Paşa Çatışması İzmir'de İktidar Mücadelesi 25
Erkan Serçe İkinci Meşrutiyet döneminde İzmir'in yönetimi ve imarı konusunda çatışan iki yöneticinin arasındaki mücadeleyi anlatıyor.

Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri 33
Yavuz Özmakas Kurtuluş Savaşı komutanlarından Sakallı Nurettin Paşa'nın işgal öncesi ve kurtuluştan sonra İzmir'de görev yaptığı sırada yaşananları aktarıyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI 40
Erol Tümertekin: Tarih ve Coğrafya
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Erol Tümertekin'in konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000) Kuşadası'nın Dünü, Bugünü, Geleceği 43
Zeki Arıkan 1950 sonrası büyük bir kimlik değişimi yaşayan ve nüfusu hızla artan kentin geçmiş ve geleceğinin tartışıldığı toplantı hakkında bilgi veriyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 46

Yavuz Selim Karakışla İtalyan devleti tebasından Mösyö Badetti'ye İstanbul'da fotoğraf çekme izni verilmesine ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden 1896 tarihli bir belge sunuyor.

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması Gençler Tarih Yazıyor 50

Dergimizin üniversite öğrencileri arasında düzenlediği yarışma hakkında yeni gelişmeler ve yarışmaya katılmayı düşünen öğrencilerden gelen soruların yanıtları.

KİTABİYAT 52

Milli Şef Dönemi Üzerine Bir Doktora Tezi (Ya da Bir Doktora Tezi Nasıl Olmamalıdır!)

Cemil Koçak *Osman Akandere'nin* Millî Şef Dönemi (Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945) *adlı kitabını eleştiriyor.*

FİLM 58

Mozart Türkiye'de

Emre Aracı *İstanbul Film Festivali'nde gösterilen* Mozart in Turkey *adlı filmi değerlendiriyor.*

NOT DEFTERİ 61

İzmir'de geçen ay yayın hayatına başlayan ***Tepekule Tarih*** *dergisinin ilk sayısı hakkında bilgi,* ***Atillâ Çetin****'in daha önce yayımladığımız "Kandıra'da Fotoğrafçılar" makalesine ek olarak sunduğu fotoğraflar ve* ***Osman Köker****'in Georgi Vasilyeviç Çiçerin'in Mozart hakkındaki kitabına değinen notu.*

14 MAYIS 1950:
DEMOKRAT PARTİ HALK OYUYLA İKTİDARDA

Bir Seçim Böyle Geçti...

MÜSEMMA SABANCIOĞLU

1950 seçimleri Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal koşullar altında bir demokrasi krizine yahut başarısına dönebilecek bir milattı. Demokratik olmayan seçim mevzuatı ve zihniyetiyle gerçekleştirilen, sonuçları itibariyle günlerce tartışılan ve bir araştırma alanı olarak da hâlâ incelenen 1946 seçimlerinin ardından gerçekleşen 1950 seçimlerinin sükûnet içinde geçmesi, memleketin önündeki demokrasi yıllarına iyi bir başlangıç yapmak anlamına geliyordu.

1946 seçimlerinde iki rakip parti olarak karşı karşıya gelen DP ve CHP'nin kurmayları, 1950 yılının Nisan ayı başlarında gazetelerde, daha sonra gerçekleşecek seçim sonuçlarından hayli farklı tahminlerde bulunuyorlardı. *Hürriyet* gazetesinde çıkan 7 Nisan 1950 tarihli bir habere göre CHP 300, DP ise 250 milletvekili çıkarmayı umuyordu. 1946 seçimlerinin adil olmayan mevzuatının muhalefet tarafından gündeme getirilmesiyle, 1949 yılında hazırlıklarına başlanan yeni seçim kanunu 16 Şubat 1950'de TBMM'de kabul edildiğinde, iktidarda olan CHP yeni kanunun getireceği sonucun ne denli aleyhinde olacağının farkında değildi. Yeni kanuna göre tek dereceli, genel ve eşit oyla yapılacak seçimde adli denetim sağlanacak ve gizli oy, açık sayım esası uygulanacaktı. Nispi temsil yerine çoğunluk esasının getirilmesi, iktidar partisini 408 milletvekili karşısında 69 milletvekili ile, yani önemli bir farkla muhalefete düşürdü. Toplumdaki potansiyel muhalefetin tepkisini zaten bir süredir çeken CHP'yi iktidar sandalyesinden kaldıran esas olarak halk, meclisteki temsil gücünü bu denli aza indiren ise yeni seçim kanunu oldu.

Nisan ayında başlayan seçim kampanyaları süresince CHP ileri gelenlerinden, seçim bölgelerine "parti müfettişi" unvanıyla atanan "kodamanlar", seçimin CHP lehine sonuçlanacağını umuyorlar ve bunu sık sık telaffuz ediyorlarsa da, partinin lideri İsmet İnönü bir tahmin yahut tedbir olarak, gazetelere "samimi hasbıhal"lerde bulunurken "şansımız olursa kazanacağız" diyordu. "Şansımız olursa kazanacağız, yeni hamle yapacağız, uyumak devri geçmiştir" diyen İnönü, "Bir gün memleketin artık senin zamanın geçti dediğini duyarsam o zaman ona minnettar olacağım, çekilirim ama bu defa karşıya geçer, mücadele eder, uğraşırım" ifadesiyle de 15 Mayıs 1950 sabahında kendisini muhalefet lideri olarak görme ihtimalini kuvvetli bulur bir tablo çiziyordu. 11 Nisan'da İzmir Alsan-

Seçim sabahı sandıklar mühürlenirken.

Demokrat Parti adaylarından Halide Edip Adıvar, İzmir'de seçim konuşması yaparken.

cak'ta verilen bu beyanatın devamında İnönü "Bütün dünyada politika yarış atlarına benzer. At meraklısı bir Macar asilzadesi hayvanın koşusunu sonuna kadar takip etmiş, birinciliği kazandığını görünce heyecandan ölmüş. At yarışının hususiyeti budur. İnsan bazen kaybeder, yüzü buruşur, kabahati ata bulmaz. 'Kabahat havada idi, suda idi' diye bahaneler sürer" diyordu.

Aynı geziden haberler veren birkaç gün sonraki gazetelerde bir "at olayı" daha yer alır. İsmet İnönü'yü Balıkesir'den almaya gelen Cumhurbaşkanlığı özel treni Kırkağaç yakınlarında, tren yolundan geçmekte olan atlı bir vatandaşa çarpar. Aşırı sürat yüzünden yaklaşık 300 metre sonra durabilen tren, kaza yerinde iki-üç dakika durduktan sonra yoluna devam eder. Olay yerine gelen savcı ve ilgililer Mustafa isimli vatandaşın bir koluna, atın da sadece bir bacağına ulaşabilirler.

Mayıs ayı başlarına gelindiğinde siyasi partiler tarafından Türkiye'nin dört bir yanına geziler düzenlenmekte, bildiriler dağıtılmakta ve seçim afişleri her yere asılmaktadır. 5 Mayıs 1950'den itibaren de partiler radyoda propaganda yapmaya başlar. Ne var ki radyo ile geniş kitlelere ulaşabilme şansını sadece, en az 5 ilden aday gösteren partiler elde etmiştir. Bağımsız adayların da radyoda halka seslenme istekleri Yüksek Seçim Kurulu tarafından geri çevrilir. Radyonun propaganda aracı olarak kullanıldığı seçimlerde iktidar ve muhalefet arasında neşriyat saatlerine uyulmaması konusunda bir anlaşmazlık çıkar. 13 Mayıs 1950'de İstanbul Radyosu'nda İsmet İnönü'nün Taksim Meydanı'nda verdiği nutka CHP'ye ayrılan neşriyat saatinden daha fazla yer verilmesi DP'yi harekete geçirir. Seçim kanununa uymadığı, radyoda fazladan yayın yaptığı ya da yaptırdığı gerekçesiyle DP İstanbul İl İdare Kurulu CHP'ye dava açar. İstanbul Radyosu müdürü Hasan Refik Ertuğ ise gazetelerde yer alan beyanatında vazifesini yaptığını, herhangi bir kanunu çiğnemediğini belirtmektedir.

Demokrat Partililerin zafer coşkusu.
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi.

> Biz Devlet Başkanının bir konuşmasını mutat haberler servisinde vermiş olmakla vazifemizi yaptığımıza kaniyiz. Zira bizce bu hadise İstanbul için olduğu kadar bütün dinleyicilerimiz için de bir aktüalite idi. Biz bunu bir propaganda neşriyatı telakki etmediğimiz içindir ki o gün Halk Partisine ayrılmış olan mutat zaman dışında yer verdik. Nutku bizzat benim takdim etmiş olmaklığıma gelince ben mikrofon başında, herhangi bir spiker gibi konuştum, yani sadece bir alet, bir nakil vazifesi gördüm.

14 Mayıs 1950'ye yaklaştıkça tansiyon giderek artar. İki büyük partinin kurmayları Türkiye'nin dört bir yerinde giderek sertleşen nutuklar atmaktadır. Diğer yandan Yüksek Seçim Kuruluna gelen şikâyetlerin sayısı fazlalaşmış, içeriği çeşitlenmiştir:

Muş'un Varto ilçesinde halk, Yüksek Seçim Kuruluna idare amirlerinin ve polisin tarafsızlığının sağlanması için başvuruda bulunur. İdare amirlerinin ve polisin DP lehine baskı yaptığı gerekçesiyle yapılan bu başvurunun yanında Kastamonu'da Evkaf Umum Müdürlüğü yapan Hakkı Kamil Beşe hakkında da Yüksek Seçim Kuruluna şikâyette bulunulur. Bağımsız aday olduğu halde, gittiği her yerde Millet Partisi lehine propaganda yapan müdür beyin seçim kanununa aykırı davrandığı belirtilmiş, kendisinin ya memuriyetten istifa etmesi ya da Millet Partisi'ne kaydolması istenmiştir.

Gazetelerde "İktidarın Yeni Tip Baskı Usülleri" başlığı altında çıkan bir habere göre de Halk Partisi Orta Anadolu'da

— Bu sene saptiyelere rağbet fazla imiş...
— Elbette... Hava alanlar o kadar çok ki...

— Bu çok partililer açık havada nutuklarını veriyorlar... Neden acaba?..
— Her halde, alışmak için... Seçimlerden sonra bir çakları hava alacaklar da...

Seçim öncesi ve sonrası DP yanlısı* Yeni Sabah *ve CHP yanlısı* Ulus *gazetelerinde yer alan karikatürler.

oyları para ile toplamaktadır. Diğer yandan iktidar partisinin sandık kurulu azalarma harcırah vermemek, bu suretle temsilcileri sandık başından uzaklaştırmak için yeni bir karar aldığı söylenmektedir. Bu hususta Demokrat Parti'nin Adalet Bakanlığı'na yaptığı müracaata verilen cevapta, siyasi parti temsilcilerine gündelik verilmemesi hususunun Bakanlar Kurulunun 12 Nisan toplantısında kararlaştırıldığı bildirilmektedir. İktidarın sandık kurulu azaları kendi partilerinden bol miktarda harcırah aldıkları için iktidar partisinin, bu kararı sırf DP temsilcilerini parasız bırakmak ve böylece bu temsilcileri sandıktan uzaklaştırmak amacıyla aldığı şeklindeki yorumlar gazetelerde yer alır.

Diğer yandan DP ile ilgili olarak, seçim propagandasında dini siyasete alet ettiği iddiasıyla şikâyette bulunulmaktadır. Bu şikâyetlere karşı DP'lilerin tepkisi çoğu kez "Bilakis..." diye başlar. "Bilakis aslında Halk partisi halkın dini hislerini seçim uğrunda istismara çalışmaktadır." Hatta DP'liler CHP'nin seçimi kazanmak için "Hacı Bektaş çelebisi"ni Çorum'dan aday göstermekle kalmayıp, Çorum ve Yozgat vilayetleri içinde yer yer çelebileri, dedeleri seferber ederek propaganda için gezdirdiğini iddia etmektedir. Çankırı'dan ise Devlet Demiryolları memurlarına tabanca, muhtarlara da mavzer verildiği bildirilmektedir.

Birleşik oy pusulasının henüz kullanılmadığı seçimlerde partilerin kendi oy pusulalarını dağıtması da olaylara yol açıyordu. Zonguldak'tan gelen bir haberde, Çaycuma'nın bir köyünde DP'li bir vatandaşın CHP oy pusulasını kabul etmediği için sabah tarlasında çalışırken öldürüldüğü yer alıyordu.

Daha iş başına geçmeden, D.P. den istekler başladı. (Gazetelerden)

Göklere açılmasın eller ki dâmânındadır !

Tüm partiler memleketin her yerinde seçim propagandasına devam ederken, o sıralarda Bursa Valiliği yapan Haşim İşcan gibi devlet memurları iktidar partisi CHP'ye hariçten destek vermekteydi. Haşim İşcan Bursa'nın Tirilye kasabasında yaptığı bir konuşmada devlet gemisinin fırtınalı bir denizde olduğunu, böyle zamanlarda itimad edilir kaptanlara ihtiyaç bulunduğunu ifade ederek "Acemi bir kaptanın bu gemiyi ne hale koyacağını takdir edersiniz. Zeki insanlarsınız, ne demek istediğimi anladınız" der. Aslında Haşim İşcan'ın bu sözü CHP'ye destek veren kesimin de görüşlerini özetler niteliktedir. Tek parti yönetimine karşı gelişen tepkinin karşıtı olarak toplumun önemli kesimi, statükocu bir tavır izlemekte ve değişimden yana olmanın memlekete zarar vereceği görüşünü savunmaktadır. Uzun zamandır farklı bir söylem geliştirilmeden, kök salan siyasi gelenek, yeni yüzlere, söylemlere ve politikalara geçişte olabilecek en sancılı dönemi geçirmektedir.

Son toplantıların yapılması ve propaganda çalışmalarına nokta konulmasıyla 10 Mayıs 1950'de seçim yasakları başlar. Halk sükûnetle seçimi beklemektedir. Demokratik bir seçim isteğiyle seçim yasaklarına uygun hareket edilmesi gereği gazetelerde defalarca yazılmıştır. Buna rağmen 12 Mayıs'ta yasağa aykırı neşriyat yaptıkları, DP lehine yazılara yer verdikleri gerekçesiyle *Millet* ve *Ali Dayı* mecmuaları kapatılır. 13 Mayıs'ta İzmir'de bir vatandaş, DP'ye ait seçim bildirisini ve parti lideri Celal Bayar'ın resmini komşu dükkânın kapalı kepengine astığı için mahkemeye verilir. 13 Mayıs'a gelindiğinde son hazırlıklar da yapılmıştır. Halka, seçim günü saat 17.00'ye kadar gazino ve sinemaların kapalı kalacağı, içki içmenin ve yetkililer dışında silah taşımanın yasak olduğu bildirilir. İsmet İnönü Ankara'da oy kullanacaktır, Celal Bayar da oyunu kullanmak

Ne kendi eyledi rahat, ne halka verdi huzur...
Yıkıldı gitti cihandan, dayansın ehli kubûr...

üzere İstanbul'dan Ankara'ya 13 Mayıs gecesi hareket eder. Sabah saat 08.00'de başlayacak seçim saat 17.00'de sonlanacak ve yaklaşık 9.000.000 seçmen oy kullanacaktır.

Seçimin sükûnet içinde gerçekleşmesi önemli bir sınavın başarıyla atlatılacağı anlamına gelmektedir. *Vatan* gazetesindeki köşesinde Ahmet Emin Yalman, 14 Mayıs 1950 günü bu sınavın anlamını ve demokratik bir seçimin memlekete ne sağlayacağını şöyle aktarır:

> ... Bugün milletçe geçireceğimiz imtihanın neticesine göre ya yarı medeni, sözü ile fiili birbirine uymaz bir Balkan veya Orta Şark memleketi notu alacağız

RADYOLAR SEÇİM NETİCELERİNİ VERDİKTEN SONRA:

— Merhum nereli idi?
— C. H. P. den!...

***Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Ankara'da oyunu kullanırken. Vatan*, 15 Mayıs 1950.**

> veyahut da en ileri ve medeni milletler arasındaki müsavi mevkiimiz bütün cihanca tasdik edilecek, bizden evvel nesillerce Türk inkılapçısının hasretini duyduğu ve uğrunda çalıştığı gayeye erişilmiş olacaktır. Eğer imtihanı iyi geçirebilirsek artık demokrasi yolunun samimi yolcuları arasına girdiğimize kendimizi ve hariçteki âlemi inandırabilirsek dostumuz büyük tarih âlimi Toynbee'ye diyeceğiz ki: "Demokrasi yük ve nimetlerinin hiçbir Müslüman millet, şimdiye kadar Şarklı diye tasnif edilen hiçbir muhit tarafından taşınamayacağı hakkındaki yanlış telakkinizi tashih ediniz ve bu zihabı bizim fiili surette tekzip edebilmemizden dolayı bir Türk dostu ve terakki âşığı bir insan sıfatile bizimle beraber sevininiz. Terakki dediğimiz şey; çok şükür Garbi Avrupanın ve oradan dünyaya dağılan mahdut insan zümrelerinin inhisarı altından çıkmıştır."

Yine 14 Mayıs 1950 sabahı *Ulus* gazetesindeki köşesinde Hüseyin Cahit Yalçın, oy kullanmanın önemi üzerine uzun uzun yazmış, halkı göreve çağırmıştır:

> ... Burada hepimiz için milli bir vazife teşkil eden nokta oy pusulalarımıza filan ya da falan adayın adını yazmak değil oy verme lüzumunu idrak ederek, bunu yerine getirmektir. Oy vermek vakıa bizde kanun bakımından, kendi ihtiyar ve irademize bırakılmıştır. Fakat bazı memleketler seçimlere iştirak etmenin bir hak olmakla beraber aynı zamanda bir vazife teşkil ettiğini göz önünde tutarak bunu mecburi kılmışlardır. Bu emri yerine getirmeyenler cezaya uğrarlar. Kanunumuzun böyle bir ceza tayin etmemiş olması oya iştirak etmenin bir vazife teşkil etmesine mani değildir. Kanun vazıı bizim vatanseverliğimize ve samimiyetimize itimad etmiştir. Biz bu itimada layık olduğumuzu fiiliyat ile ispat etmek mecburiyetindeyiz. Adam, bir kişinin oyundan ne olur? Bizim işimizden kalmamıza zahmet etmemize ne hacet? Nasıl olsa bir ekseriyat vücud bulacaktır diyemeyiz. Bir reyden ne mi olur? Bir reyden ekseriyet olur. Bir rey ile bir seçim kaybedilebilir. Büyük yekün hep birer birer reylerin bir araya gelmesinde meydana gelir.

Yeni Sabah gazetesinde imzasız çıkan bir yazıda ise Eski Yunan'da demokrasinin nasıl sağlandığı anlatılmakta, o zamanlar şehirler küçük olduğu için, halkı bir meydanda toplamanın kolay olduğu, bir meydanda toplanan halkın tek tek görüşlerinin alındığı yazılmaktadır. Ancak artık şehirler kalabalıktır ve sandıklarda oy kullanmak demokrasinin sağlanması için vazgeçilmez şarttır.

Saat 19.00'dan itibaren seçim sonuçları radyoda 15'er dakika arayla verilmeye başlanır. Seçimin yapıldığı saatler içinde İstanbul'da üç, İzmir'de iki ve Ankara'da bir kavga çıkmıştır. Gazeteler, seçim gününde normal günlük vukuatın bile diğer günlere nazaran çok daha az olduğunu yazmaktadır. Fransız *Le Monde* gazetesinin muhabiri Marc Marceau'nun ve Amerikan Gazeteciler Cemiyeti Reisi Savro'nun, vaziyetin sakin olması neticesinde seçim günü İstanbul'dan ayrıldıkları ertesi günün gazetelerinde yer alan haberlerdendir. İstanbul'da seçim yasağının delindiğine dair bir haber ise Üsküdar'da iskele civarındaki 17 numaralı sandığın CHP bayrakları ve seçim bildirileri ile süslendiğine dairdir. Bu husus Millet Partisi mümessillerince seçim kuruluna şikâyet edilmiş, şikâyet seçim kurulu tarafından haklı görülerek, sandığın çevresinden CHP bayrakları kaldırılmıştır.

Seçimlere katılım oranı %89.3'tür. Demokrat Parti'nin 408, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 69, Millet Partisi'nin 1 ve bağımsız adayların da 9 milletvekilliği çıkardığı seçimde, sonuçların kesinleşmesinin ardından 22 Mayıs'ta Celal Bayar cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan meclis başkanlığına seçilir. 2 Haziran'da Birinci Adnan Menderes hükümeti güven oyu alarak işe başlar.

Seçimlerden birkaç gün önce CHP genel başkanı ve cumhurbaşkanı sıfatıyla İzmir'de bulunan İsmet İnönü arkadaşlarına, seçimin sonucu aleyhlerine olursa bunu bir felaket olarak nitelendirmemeleri gerektiğini söyler. "İnsan edince kendi kemaliyle imtizaç / Tenzil-i kadr-i ahar'a hissetmez ihtiyaç" beyitiyle arkadaşlarına, şairin dilinden "kendi ruhunda kemale ermiş, olgunluğa erişmiş bir kişi başkalarının değerini küçültmeye ihtiyaç hissetmez" diyen İnönü, seçimlerin ertesi günü siyasi kariyerinde muhalefet lideri olarak yeni bir sayfa açmıştır. Muhalefet partisinin seçimi kazanması ise, tüm dünyada memnuniyet yaratmıştır. Diktatörlükle idare edilen bir memlekette muhalefetteki partinin seçimi kazanamayacağına dikkati çeken yabancı basın, Türkiye'nin son derece demokratik bir ortamda yapılan seçimle demokrasiye tam geçiş yaptığını yazmaktadır.

Nâzım Hikmet'in Açlık Grevi (Mayıs 1950)

ZAFER TOPRAK

Nâzım Hikmet, Mehmet Ali Aybar'la Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'nde, Nisan 1950.
M. Ali Aybar Albümü
(*Fotoğraflarla Nâzım Hikmet*, haz.: Kıymet Coşkun, [İstanbul], ty.)

Mohandas Karamchand Gandhi 1948 yılında bir suikasta kurban gitti. Dünya kamuoyu onu Mahatma Gandhi diye bilir. Mahatma "büyük ruh" anlamına geliyor. 1869 doğumlu Hint milliyetçisi Gandhi, Hinduizmi yeniden yapılandırmak için mücadele vermiş bir hukukçu. 1893'te Güney Afrika'ya gitmiş, o ülkedeki Hintlilerin yasal haklarını savunmuş. 1915'te ülkesine dönmüş, bağımsızlık mücadelesine katılmış, giriştiği sivil direniş eylemleri nedeniyle birçok kez hapse atılmış. 1924'te Hint Ulusal Kongresi'nin başına geçmiş, 1931-1946 arası İngiltere ile bağımsızlık görüşmelerine katılmış.

Mahatma Gandhi "Hint özgürlüğünün mimarı" diye bilinir. İngiliz yönetimine itaatsizliği, işbirliğine yanaşmaması, ülkedeki kast engellerine ve dokunulmazlara karşı direnişi, Hinduları, Müslümanları ve Sihleri bir arada yaşatma çabaları ona "mahatma", yani "büyük ruh" unvanını kazandırmış. Ama Gandhi'yi simgeleştiren eylemi "açlık grevi". Gandhi'yle birlikte dünya siyaset yazınına yeni bir kavram eklenmiş. Açlık grevi ilk kez bu denli yankı uyandırmış.

Açlık grevi bir sesleniş biçimidir. Ölümcül bir oyun... Kişinin ilkeleri, ülküleri uğruna oynadığı bir kumar bir başka deyişle. Açlık grevi bir "Doğu" pratiği. Hukuk devletinin işlemediği, yasaların çiğnendiği, zulmün hüküm sürdüğü ortamlara özgü bir dil. Gandi'nin başını çektiği bu sesleniş biçiminin bir başka Doğu ülkesinde, Türkiye'de yankı bulması da doğal. Düşünce özgürlüğüne ket vurulduğu, siyasal suç tanımının gelişigüzel yapıldığı, bu alanda adli hatanın kol gezdiği ülkelerde "açlık grevi" bir savunu mekanizmasına dönüşmüş. Pasif direnişin belki de en güçlü silahı oluvermiş açlık grevi.

Elli yıl önce, 1950 Mayısında bir başka "açlık grevi" dünyada ses getirmiş. Ünlü şair Nâzım Hikmet'in "adli hata"ya başkaldıran "açlık grevi".

Mahatma Gandhi ve Nâzım Hikmet dünya kamuoyuna seslenişte aynı yöntemi benimsemişler. Gandhi kendi ulusu, Hindistan'ı için umut ararken, Nâzım, şahsında tüm insanlığı savunmuş. Gandhi ülkesine yapılan haksızlığı dile getirirken, Nâzım bireyin özgürlüğüne vurulan kelepçeye meydan okumuş.

Nâzım'ın açlık grevi Türkiye'de insan hakları ve "entelektüel" tarih açısından da bir milat oluşturmuş. Açlık grevi sonucu kişinin hak ve hukukuna, özgürlüğüne yönelik bir kamuoyu oluşmuş, ilk kez "aydın" kimliği bu denli sınanmış. Türkiye'de "entelektüel" ya da "aydın"ın işlevi ilk kez anlam kazanmış.

Aydının oluşabilmesi için kamuoyu gerekli. Yoksa kendi kabuğunda düşünen kişi aydın payesine ulaşamıyor. Aydın seslenen bir kişi; başkalarına görüşlerini ileten, başkalarını etkileyen, biçimleyen bir kimlik. Bu nedenle iletişimsiz aydın olunamıyor. İletişim ise, sözlü kültürden çok yazılı kültüre özgü. Hiç olmazsa, azgelişmişlik ya da başka nedenlerle görselliğin gelişmediği bir ortamda yazılı kültür ayrı bir önem kazanıyor.

Türkiye'de kamuoyu daha 19. yüzyılda oluşmaya başlamış. Gazete, dergi, risale ve benzeri matbuatla eskiden "kul" olanlar bir nebze "ahali"ye dönüşmüş, ancak "ahali" pasif konumunu en azından II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürdürmüş. II. Meşrutiyet "kitle"yi gündeme getirmiş. Artık "ahali" yerini "halk"a bırakmış, soyut "hürriyet" ve "musavat" sözcükleri meydanlarda yankı bulmuş. Nitekim İttihat ve Terakki'nin siyasi programı özgürlükleri bir başka vurguyla ele almış, Osmanlı'nın çağdaş kimliğe bürünmesinde önemli adımlar atmış. Bu soluklu evre, bilindiği gi[bi] kan savaşları ile birlikte[de] miş, İttihatçılar savaş k[a]

da "hürriyet, musavat, uhuvvet" gibi Fransız devriminden devraldıkları şiarları bir kenara bırakmışlar. Ama yine de ders kitapları, özgürlüklere yer vermiş. Ancak, ulus kimliğine yönelik çabalar bireyi giderek bastırmış, temel hak ve özgürlüklerde yeterince yol alınamamış.

Cumhuriyet Tek-Parti düzeni Gökalp'in "fert yok cemiyet var", "sınıf yok esnaf var" düsturlarıyla yola çıkmış. Parti ile devletin bütünleştiği 30'lu yılların ikinci yarısında birey artık mumla aranır olmuş. Her ne kadar muhalefet sallarında Ahmet Ağaoğlu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Serteller gibi düşünürlerin kısık sesleri zaman zaman duyulmuşsa da Avrupa'da esen savaş rüzgârları ve tırmanan otoriter ve totaliter dünya görüşleri Türkiye'yi de yörüngesine almış. Modernleşmeye açık bir otoriter rejim kuran CHP giderek kuzeydeki komşusundan ürkmüş, III. Enternasyonal'in uzantısı olarak gördüğü yurtiçi sol düşünceye karşı amansız bir takibe girişmiş. O zamanın sosyalistleri, ve komünistleri ise dar kadrolarla kimi kez maceraya sürüklenmişler, zaman zaman akıl almaz propaganda girişimleri tutuklamalarla sonuçlanmış. Böyle bir ortamda muhalefet ancak halkın dinsel duygularına hitap ettiği oranda ses getirebilmiş. Bu koşullarda Cumhuriyetin okumuş insanı, "münevver"i, çoğunlukla devletten yana tavır koymuş. Laiklik ve cumhuriyet savunusu üstün gelmiş. Jön Türklerin sınırlı kadro muhalefeti bir yana bırakılacak olursa Türkiye'de bu özürlü aydın tipi devletten yana bir çizgi izlemiş. Devleti savunma güdüleri özellikle Osmanlı pratiğine bir tepkiden ibaret kalmış. Düvel-i Muazzama'nın devleti çekip çekiştirmesi, sürekli yörüngesine alması Osmanlı "münevver"inin gündemini dışa dönük olarak belirlemiş, "bağımsızlığı" ana kaygısı haline getirmiş. "Tam bağımsız" ve "bila kayd u şart hâkimiyet" ulusal enlemde ele alınmış, birey bu koşullarda çoğu kez okka altına gitmiş.

Cumhuriyet yıllarında demokrat sayılabilecek kimi görüşler şu veya bu şekilde bastırılmış. Baro başkanı Lütfi Fikri, Ahmet Emin Yalman gibi şahsiyetler bu kimlikler arasında. Ama asıl zılgıtı sosyalistler yemiş. Sözde örgütlü yapıları nedeniyle art arda tevkifata uğramış ve özgür düşüncelerini çapsız eylemleriyle pekiştiremeden demir parmaklıkların ardına düşmüşler. 20'li ve 30'lu yıllarda sosyalizm ya da komünizm belki de romantizmin bu topraklardaki adı. III. Enternasyonal'in görüşleri doğrultusunda gelişigüzel "eylem koyan" bu dar kadro, kamuoyu oluşturmak şöyle dursun, kendi bünyesinde sorunlarını çözememiş, maceraperest bir ruh haline tutsak kalmış.

40'lı yıllar işte bu açıdan bir dönüşümü simgeliyor. İki dünya savaşının bunalımlı evresinin son yılları ve yeni bir dünyanın doğuş sancılarının çekildiği bir evre 40'ların ilk yarısı. Bu kırılma noktası Türkiye'yi de yörüngesine almakta gecikmemiş. II. Dünya Savaşı'nın gerçekleri, kimi aydınların düzeyi görece yüksek *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* gibi dergi girişimleri, edebiyatta toplumsal gerçekçi eğilimler, Hasan Âli Yücel gibi kimi aydın devlet adamlarının Türkiye'de hümanist girişimleri desteklemeleri yeni bir "aydın" kesiminin oluşumuna ortamı sağlamış. Keza 1933 reformu ertesi oluşan yeni üniversite gençliği Darülfünun zihniyetinin ötesine yavaş yavaş geçmiş, kimi sağa kaykılmış, kimi sola... Sorgulayıcı bir açılımla günün Türkiye'sine ve dünyasına bakmayı öğrenmiş kimi gençlik. Savaşın "özgür" dünyanın zaferiyle sonuçlanması ve Türkiye'nin de bu safta yer almak zorunda kalarak çok partili bir evreye geçişi çoğulculuğun yeşermesine, muhalefetin doğmasına ve muhalif kimliklerin yaşam alanı elde etmelerine neden olmuş.

CHP'nin bünyesinden doğan Demokrat Parti'nin siyaset sahnesine girmesi bu açıdan önemli. 1946 sonrası farklı düşünen bir nebze meşruiyet kazanmış. Ancak, farklı düşünüşe sınır konmuş. Düşünce sosyalizmin eşiğinden geri dönmüş. Özellikle Sovyetler'e yakın düşmek o dönemde hâkim siyasi görüşe göre ülke menfaatleriyle bağdaşmamış. Sovyetler Birliği Nazi Almanyası'na karşı savaşı kazanan cephede yer almış ve "kapitalist" dünyaya karşı bir seçenek oluşturmuş. Bağımsızlığını yeni kazanmış ve "geri kalmış ya da bırakılmış" tüm ülkelerde "Sovyetler" ilgi doğurmuş ve kimi gelişmiş ülke aydınları gibi bu ülkelerin liberal aydınları da sosyalizan eğilimler göstermişler. Nitekim bir kısmı 30'lu yılların buhran evresinden geçen Amerika'da eğitim görmüş olan kimi Türk aydınları giderek sosyalizme yatkın bir tavır almışlar. Her ne kadar, demokrasi ve özgürlükler gündemlerinde yer etmişse de, iki dünya savaşı arası dönemde yıpranan liberalizm bu kavramları da başkalaştırmış. Demokrasi ve özgürlükler uzun bir süre Türk solunun inancından çok silahını oluşturmuş.

Savaş sonrası kamuoyunu belirleyen temel etmen ülkenin somut gerçekleri. Ülke savaş yıllarında büyük sıkıntılarla baş etmek zorunda kalmış, köylülük, çalışan kesim, ticaret erbabı, kısaca toplumun önemli bir bölümü CHP'den yılmış. İnsanlar, geçim derdine düşmüşler. Buna çözümü popülist üslupla DP vaat etmiş. Türkiye solunun söylemi henüz kitlelerin anlayabileceği bir düzeyi yakalayamamış. Sosyalist partiler dar ideolojileriyle seslerini duyurmakta aciz kalmışlar. Kimi etkinlikler Tan Matbaası olayında olduğu gibi iktidarca susturulmuş.

İki bloklu dünya ve Türkiye'nin ekonomik ve finansal gerekçelerle ABD'ye yaklaşması Türkiye solunu da olumsuz etkilemiş. Sovyetlerin boğazlarda üs ve Doğu'da toprak taleplerinden güç alan iktidar her türlü baskı yöntemini uygulamaktan çekinmemiş. Bundan ilk nasibini alan 46 sendikacılığı olmuş. Ardından kurulan sosyalist siyasi partiler kapatılmış. Türkiye uysal bir sendikacılıkla 47 sonrası işçi sorunlarına eğilmiş. Kimi sendikalara "grev istemezük" dedirtilmiş. Bir olumlu gelişme olmuş; yeni kurulan Çalışma Bakanlığı sosyal devlet için önlemler almakla yükümlü kılınmış.

1947 Dil ve Tarih-Coğrafya Olayı, Türkiye'de "insan hakları ve özgürlükler" tarihi açısından yüzkarası. Ancak çok az aydın bu gelişmeler karşısında seferber olabilmiş. CHP üniversitede

"yuvalanmış" olan kimi sol sempatizanı bilim adamlarını mevzuat boşluklarından da yararlanarak tasfiye etmiş. İstanbul Üniversitesi duyarlı bir tavır koymuşsa da sesini duyuramamış. Cadı kazanı Türkiye'de de "komünist" avını gerekli kılmış.

***

İşte Nâzım'ın açlık grevi bu koşullarla biçimlenmiş bir Türkiye'de "aydın"a seslendi. Nâzım kapalı kapılar ardında suçlanmış, yargılanmış ve hüküm giymişti. Askeri Ceza Kanunu'nun isnat edilen suçun işlendiği tarihte suç saymadığı bir eylemden dolayı Nâzım 28 yıla mahkûm edilmişti. Ortada bir adli hata vardı ve bu yıllardır gündeme getirilmeye çalışıyordu.

Nâzım'ın açlık grevi Türkiye tarihine ilkleri getiriyordu. İlk kez siyasi anlamı olan bir açlık grevi ile kamuoyuna sesleniliyordu. İlk kez Türkiye aydını bireye dönük bir davaya sahip çıkıyordu. İlk kez dünya kamuoyu, ideolojik yönelimi için ne söylersek söyleyelim, Türkiye'de bir bireysel özgürlük sorununa sahip çıkıyordu. Günümüzde evrenselleşen kişi hak ve özgürlükleri açısından bu tür bir girişim önemliydi. Zira Türkiye dış dünyaya karşı bir duyarlılık, bir sorumluluk duyma gereği hissediyordu.

Nâzım bir bakıma III. Cumhuriyet Fransa'sının Dreyfus'unu simgeliyordu. O nedenle dönemin basınında Dreyfus'a zaman zaman gönderme yapılıyordu. Nasıl ki Dreyfus Fransa'nın "entelektüel" tarihinin başlangıcını oluşturmuşsa, Nâzım da Türkiye'de "aydın" kimliğini ortaya çıkarmıştı. Nâzım'ın salıverilmesi için ilk kez Türkiye'de bu kapsamda bir imza kampanyası düzenlenmiş, saygın sanat ve bilim adamları bu kampanyaya desteklerini vermişlerdi. İlk kez dünya ölçeğinde, Avrupa'dan Amerika'ya, Orta Doğu'dan sosyalist dünyaya Nâzım lehinde gösteriler yapılmış, bildiriler yayınlanmıştı. Nâzım için şiirler yazılmış, dış temsilcilikler önünde gösteriler yapılmış, ülke yöneticilerine Nâzım'la ilgili başvurularda bulunulmuştu. Nâzım'ın açlık greviyle Türkiye kabuğunu kırıyor ve dış dünyayla etkileşime giriyordu. Her ne kadar 1951 fırtınası ortalığı tarumar etmişse de Nâzım kampanyasında, *Hür Gençlik*, *Nâzım Hikmet*, *Gerçek*, *Barış* türü yayın organları Nâzım konusunda kamuoyu oluşturmakta başarılı olmuşlardı. Ancak, yine Nâzım'ın açlık grevi Türkiye'de gençlik arasında siyasi cepheleşmeyi daha da bilemişti. Tan Matbaası ya da Dil ve Tarih-Coğrafya olaylarına benzer bir girişim İstanbul Yüksek Tahsil Gençler Birliği'nin Çiçek Palas'ta düzenlediği Nâzım'a özgürlük toplantısında yaşandı. Yönetim "milliyetçi" gençliğin ardında yer aldı. Yine provokasyona gidildi; yine gençler tutuklandı.

Üstte: Nâzım Hikmet, muayene için gittiği Cerrahpaşa Hastanesi'nde.

Altta: Cezaevinden çıktıktan sonra ilk gece. Münevver Andaç, Müzehher Vâ-Nû, Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nûreddin.

Tüm bu çabalar sonucu Nâzım serbest bırakıldı. Özgürlüğüne kavuştu. "Adli hata" 13 yıl sonra da olsa bir nebze düzeltildi. Açlık grevi ilk kez insanlık adına bir doğruyu kanıtladı.

Günümüz bilgisayarında "web" sitelerinde dolaşan kimi gezginci, "açlık grevi"ne baktıklarında geniş bir dosyayla karşılaşır. Bu site İrlanda Açlık Grevi'dir (The Irish Hungerstrikes). 1981 yılında, on İrlanda cumhuriyetçi gönüllüsünün "İrlanda topraklarında" İngiliz hapishanesinde siyasal tutuklu statüsü elde etmek için giriştikleri açlık grevinde yaşamlarını yitirmeleri anısına açılmıştır. Margaret Thatcher hükümetinin adi suçlu olarak gördüğü bu kişilerin açlık grevi sonucu ölümü İngiliz-İrlanda ilişkilerinde tarihten silinemeyecek izler bırakmıştır. Site bir anlamda "sanal anıt"tır. İlk kez bilgisayar ve internet ortamı bu denli etkileyici bir "sanal anıt"a yer vermektedir. Görselliğin ötesinde güçlü içerik, tıpkı Nâzım'ın açlık grevinde olduğu gibi, çok ötelerde yaşayanları insanlık adına duyarlı kılıyor (İrlanda sitesi, Hunger Strike Commemorative Web Project'in adresi: http://larkspirit.com/hungerstrikes/).

Açlık grevinin tarihi yazıldığında şüphesiz bu üç örnek başköşede yer alacaktır. Gandhi, Nâzım ve İrlanda açlık grevinin simgesi Bobby Sands.

ÇİÇEK PALAS TOPLANTISI (15 MAYIS 1950)

Nâzım Hikmet'i Kurtarma Kampanyası'nda en mühim rolü İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği oynamıştı. 8 Mayıs 1950 günü yaptığı bir toplantıda, Nâzım Hikmet'in tahliyesi için bir bildiri kaleme almaya ve dağıtmaya karar verilmişti. "Nâzım Hikmet'i Kurtarınız" başlıklı bu bildiriyi İlhan Berktay, Vecdi Özgüner, Nuran Bozer, Şaban Ormanlar kaleme almış ve dernek üyelerinden Sevinç Onaran, Turan Baykara, Zekai Özgenç, Yılmaz Gülen, Abuzer Özdemir, Akça Akyokuş, Sevinç Tanık, Turan Güveli, Kemal Dayan, Remzi Dölübol, Veysel Akkaş, Vecdi Özgüner, Veli Dolu, Solmaz Görkmen, İlhan Berktay, Yıldız Baştımar ve Mualla Akyol tarafından 10 Mayıs 1950 günü İstanbul'un çeşitli semtlerinde dağıtılmıştı. 48.000 adet basılan bildiri vatandaş Nâzım Hikmet'i kurtarmak için birlik olmaya çağırılıyordu. Ayrıca, Nihad Tunalı'nın idaresinde *Nâzım Hikmet* adlı bir dergi çıkarılmış, *Nuhun Gemisi* adlı mizah dergisi de bu kampanyaya aktif olarak katılmıştı.

14 Mayıs 1950'de CHP iktidardan düşmüştü. Çiçek Palas Toplantısı ise, Nâzım Hikmet'in açlık grevinin de 14. günü olan, 15 Mayıs'ta yapılmıştı. Toplantı ufak bir grubun provokasyonuyla karşılaşmış, mikrofonun teli kesilmişti. "Kahrolsun komünistler!", "Kahrolsun vatan hainleri!", "Alçak komünistler", "Nâzım Moskof ajanıdır", "Bu sesler Moskof sesidir" bağrışmalarıyla konuşmacılara müdahale edilmiş, provokasyona gelen salondaki kalabalıktan kimi katılımcıların "Yaşasın komünizm" diye bağırdıkları ileri sürülmüştü. "Yaşasın komünizm" diye bağırdıkları gerekçesiyle daha sonra Veysel Akkaş, Kemal Cenah Karakaya, Vecdi Özgüner, Enver Aytekin, Zekai Karakaş, Nuran Bozer, Gönül Başaranoğlu ve Şehnaz Akıncı mahkemeye verilmişlerdi. İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi, bunların birer yıl hapislerine (22 Kasım 1951 gün ve esas 951/53, karar 951/222) karar vermiş, ancak Temyiz kararı bozmuştu. Yeniden yapılan yargılamada yine hüküm giymişler, fakat Temyiz Umumi Heyeti ikinci kez kararı bozmuş ve hepsi beraat etmişti.

İYTGD'NİN ÇİÇEK PALAS OLAYI NEDENİYLE YAYINLADIĞI BEYANNAME

Bu gün Türkiye denince, onun 20. Asırda yetiştirdiği en büyük değerlerden Nâzım Hikmet'in uğradığı haksızlık ve zindan akla geliyor. Memleketimizin dünya halk oyu karşısındaki bu realitesi şimdiye kadar sorumlu makamları, yani bu durumun müsebbiplerini endişelendirmedi. Fakat yurdumuzda da bir an evvel demokrasinin, hürriyetin ve kanunların hâkim olmasını candan arzulayan haksever halkımızı, namuslu aydınlarımızı ve devrimci memleket gençliğini bütün baskı ve tehditlere rağmen gayet haklı olarak harekete geçirdi. Diğer bütün imkânları elinden alınmış olan Nâzım Hikmet'in hak ve hakikatin tecellisi uğrunda canını pul yerine koyarak milletine yolladığı istidaya cevap verildi.

Onun kurtuluşu yolunda dünya halk oyunun müracaatlarını, mitinglerini ve protestolarını memleketimizde de hukukçularımızın, her meslek ve sınıftan aydınlarımızın Üniversite gençliğinin ve İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin sorumlu makamlara müracaatları takip etti. Birdenbire gelişip yayılan bu hareketlerin uyandırdığı tehditler baskılar bir kat daha ağırlaştırıldı. Nâzım Hikmet'ten bahseden günlük gazeteler birdenbire susuverdi. İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin Nâzım Hikmet'i kurtarmak için her türlü demokrat hakların kullanılması icap ettiği yolunda yayınladığı beyannameyi dağıtan bütün dernek üyeleri tevkif edildi. Dernek merkezi polis tarafından kanunsuz ve nizamsız olarak basıldı. Resmi evrakları müsadere edildi. Halkımızdan imza toplayanlar, bu arada dernek üyeleri nezaret altına alınarak toplanan imzalar imha edildi. Nâzım Hikmet'ten ve grevinden bahsetmekte ısrar eden, onun resmini basan bütün gazete ve mecmualar toplattırıldı. Fakat bütün bunlar hak ve hakikat yolunda mücadele edenleri yıldıramazdı. İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği dünyamızın göz bebeği Nâzım Hikmet için bir toplantı tertip etmeye karar verdi. Toplantı için vilayete müracaat eden dernek Genel Sekreteri bizzat vali tarafından tehdit edildi. Toplantı hürriyetini vatandaşlara valilerin değil kanunların verdiğini gayet iyi bilen İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği resmi formaliteleri tamamladıktan sonra toplantı gününü ilan etti.

Resmen mani olunamayan bu toplantıya orada bulunan İstanbul halkının da şahit olduğu gibi iğrenç bir takım tertiplerle mani olunmak istenildi. Kanunların vatandaşlara tanıdığı toplantı hürriyetine göz göre göre tecavüz edildi. Fakat bütün bu tecavüzler herşeyi göze alarak geniş çapta toplantıya katılan İstanbul halkının Nâzım Hikmet için yaptığı emsalsiz tezahüratla susturuldu. Toplantı, halkımızın ve aydın gençliğin irticaa ve faşizme karşı gösterdiği örnek demokratik bir zaferle sona erince yeni tertipler, yeni kanunsuzluklar başladı. Korku vermek ümidiyle salonun kapıları kapatılarak hak ve hakikati savunanların hüviyetleri tespit edildi. Bu müddet zarfında toplantıyı dışardan takip etmekte olan halkın arasına, bu adi tertip olayında faşistliklerini utanmadan iftihar vesilesi yapan bir kalabalık toplatıldı. Sözde asayişi temin etmek maksadıyla hadise mahalline gelen İstanbul valisi, toplantıya iştirak edenlerin aleyhinde tahriklerde bulundu. Resmi polis arabalarının hoparlörlerinden toplantıdakileri taşlayanlara şu mealde emirler verildi:

ÇİÇEK PALAS'A ÇAĞRI

İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği "Nâzım Hikmetin kurtarılması" için açtığı kampanyayı, bütün baskı ve tehditlere rağmen, her an daha büyük bir kuvvetle yürütmektedir.

12.V.950 günü toplanan idare heyeti "Nâzım Hikmet'in durumunu ve edebi kıymetini" belirtmek için 15.V.1950 Pazartesi günü saat 16-19 arasında Laleli'de Çiçek Palas salonunda bir kapalı toplantı yapılmasına karar vermiştir. Nâzım'ın kurtarılmasını isteyen bütün haksever halkımız bu toplantıya davet edilmektedir.

Arkadaş !

Bir kapalı toplantıya iştirak etmek senin en demokratik hakkındır. Bu hakkını kullan !

Hür Gençlik, Özel Sayı, 13 Mayıs 1950, s. 1.

Nazım Hikmet için yapılan toplantıda

Gençler anti-komünist bir gösteri yaptılar

Hâdisenin vahimleşmesi üzerine polis toplantıda bulunanları motörlü vasıtalarla tahliye etti

"Dikkatli olun, taşlar emniyet memurlarına gelmesin!"

Ertesi gün faşizmin ve irticaın hizmetindeki basın İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin tertiplediği bu örnek toplantıyı kendi karanlık gayelerine uyar bir şekilde akssettirdi. Ayni gazetelerde halk ve demokrasi düşmanı olarak tanınmış bir takım teşekküllerin toplantıya iştirak edenlere hakkı hayat vermeyeceklerini ilan eden küstahlıklarını yayınladılar.

Bütün bu olaylar, yani yapılan kanunsuzluklar ve tertipler, adı geçen demokrasinin memleketimizdeki realitesini bir kere daha göstermiş bulunuyor.

Yine bu olaylar, demokrasi yolunda hak ve hakikat yolunda, vatanının milletinin aydınlığa kavuşmasını arzulayan bütün vatandaşların girişmeleri icap eden mücadelelerin büyüklüğünü ve ciddiyetini gösteriyor.

İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği bu yolda kendisine düşen sorumluluğu bütün varlığı ile duyduğunu hiç bir baskı ve hiç bir kanunsuzluğun kendisini yolundan çeviremeyeceğini Türk halk oyuna ilan eder.

İSTANBUL YÜKSEK TAHSİL GENÇLİK DERNEĞİ

Hür Gençlik, yıl 1, sayı 8, 1 Haziran 1950, s. 1-2.

İYTGD BAŞKANI İLHAN BERKTAY'IN ÇİÇEK PALAS KONUŞMASI

Genç-İhtiyar, kadın-erkek bütün haksever vatandaşlar!

Dünyamızın en büyük şairi Nâzım Hikmet, bugün açlık grevinin 14üncü günündedir. Her an adım adım ölüme biraz daha yaklaşıyor.

13 yıl önce onu, tamamen haksız ve kanunsuz olarak 28 yıl 4 aya mahkum ettiler. 13 yıl önce onu, Türk Milletinin en yavuz evladını, insanlığın gözbebeğini hapishane köşelerinde yavaş yavaş öldürme kararını imzaladılar. Bunu memleketimiz ve dünyanın en tanınmış hukukçuları, hukuki esaslarıyla açıkça gösterdikleri gibi bütün cümle alem de biliyor. Resmi makamların, grevinin bu 14üncü gününde hâlâ susmaları da bunu anlatıyor.

Buna müsaade edilemezdi. Türk milletinin tarih önünde ebediyen lekelenmesine göz yumulamazdı. Bu inanılamayacak kadar korkunç akıbete mani olmak için, elimizdeki en tabii, en kanuni, demokratik haklarımızı kullanarak mücadeleye giriştiğimiz, duyup, toplantımıza katılan İstanbul'un haksever halkını, fedakâr vatan

Çiçek Palas olayının ardından Hürriyet gazetesinde yer alan haber.

İYTGD üyelerinden bir grup Sultanahmet Cezaevi'nde. Oturanlar: Bir siyasi tutuklu, Yıldız Baştımar, Şehnaz Akıncı. Ayaktakiler: Sevinç Tanık, Faika Sanul, Solmaz Görkmen. **Fotoğraf için Solmaz (Görkmen) Berktay'a teşekkür ederiz -Ed.**

İYTGD'nin yayını* Hür Gençlik'*in özel sayısı (13 Mayıs 1950).

NÂZIM HİKMET'İN SERBEST BIRAKILMASINI İSTEYEN AYDINLAR

Biz aşağıda imzaları bulunan Türk aydınları şair Nâzım Hikmet'in bir an evvel serbest bırakılmasını sizden ve Yüksek Meclis'in asil vicdanından bekliyoruz. Bu hareketimizle bütün Türk aydınlarının arzu ve temennilerine tercüman olduğumuza eminiz.

İSTANBUL AYDINLARI:

A. Adnan Adıvar: İstanbul Müstakil Milletvekili
Halide Edip Adıvar: Edebiyat Fakültesi Ordinaryüs Profesörü
İ. Hikmet Ertaylan: Edebiyat Fakültesi Ordinaryüs Profesörü
Nadir Nadi: Cumhuriyet Gazetesi sahibi ve başyazarı
Mazhar Osman: Tıp Fakültesi Ordinaryüs Profesörü
A. Hamdi Tanpınar: Edebiyat Fakültesi Profesörü
Vala Nurettin: Akşam Gazetesi muharriri
Avni İnsel: İnsel Kitapevi sahibi, mütercim
Besim Darkot: Edebiyat Fakültesi Profesörü
Vehbi Eralp: Edebiyat Fakültesi Profesörü
Sıddık Sami Onar: Hukuk Fakültesi Ordinaryüs Profesörü, Üniversite eski rektörü
Mehmet Ali Aybar: Muharrir, eski Doçent
Mukbil Gökdoğan: İstanbul Teknik Üniversitesi Profesörü, Mimari Fakültesi Dekanı
Yaşar Nabi: Varlık Yayınevi sahibi
Zekeriya Sertel: Moda, Muharrir
Nihal Karamağralı: Akşam Gazetesi
Enis Tahsin Til: Akşam Gazetesi
Sadeddin Gökçepınar: Akşam Gazetesi
Remzi Tozanoğlu: Akşam Gazetesi
Akif Derebeyoğlu: Akşam Gazetesi
Kazım Şinasi Dersan: Akşam Gazetesi
Ömer Rıza Doğrul: Cumhuriyet Gazetesi
Ahmet Emin Yalman: Vatan Gazetesi
Ercüment Behzat Lav: Şehir Tiyatrosu aktörü
Sinan Korle: Vatan Gazetesi
Kiyam Levi: Vatan Gazetesi
Cavit Yamaç: Vatan Gazetesi
Cemal Gürel: Vatan Gazetesi
Melih Yener: Vatan Gazetesi
Nadire Sadi: Doktor
Bedri Koraman: Vatan Gazetesi
Ali Saracoğlu: Vatan Gazetesi
Sabahaddin Eyüboğlu: Edebiyat Fakültesi, muharrir
Recep Bilginer: Vatan Gazetesi
Refik Halid Karay: Yeni İstanbul Gazetesi
Mazhar Şevket İbşir: Edebiyat Fakültesi Ordinaryüs Profesörü, Edebiyat Fakültesi Dekanı
Selim Ragıp Emeç: Son Posta Gazetesi
Ercüment Ekrem Talu: Son Posta Gazetesi
Said Kuran: İstanbul Teknik Üniversitesi Profesörü
Ekrem Reşid Rey: İstanbul Radyosu
M. Faik Fenik: Zafer Gazetesi başyazarı
Vedad Ar: Güzel Sanatlar Akademisi Dekorasyon hocası
Sami Tezişi: Son Posta Gazetesi
Savit Tumer: Son Posta Gazetesi
Muvaffak Garan: Yeni İstanbul Gazetesi
Samim Gönensay: Hukuk Fakültesi Ordinaryüs Profesörü
Neyzen Tevfik: Şair ve müzisyen
Peride Celal: Romancı
Behice Boran: Eski Doçent
Nusret Suman: Güzel Sanatlar Akademisi, heykeltıraş hoca
Cemal Tollu: Güzel Sanatlar Akademisi, ressam
Hilmi Ziya Ülken: Edebiyat Fakültesi Profesörü
Mina Urgan: Edebiyat Fakültesi, Doçent
Salih Dizer: Son Posta Gazetesi
Ali Fuad Başgil: Ordinaryüs Profesör
Mustafa Şekip Tunç: Edebiyat Fakültesi Ordinaryüs Profesörü
Macit Gökberk: Edebiyat Fakültesi Profesörü
Fethi Erden: Doktor
Hüsnü Baki: Yüksek Mühendis
Nurettin Şazi Kösemihal: Edebiyat Fakültesi Doçent
Berna Moran: Edebiyat Fakültesi Asistan
Burhan Belge: Yeni İstanbul Gazetesi
İhsan Ada: Vatan Gazetesi
Burhan Arpad: Vatan Gazetesi
Cevat Karsan: Eski memur
Nejat Sirel: Güzel Sanatlar Akademisi, heykeltraş hoca
Ali Naci Karacan: Milliyet Gazetesi başyazarı
Halet Çambel: Edebiyat Fakültesi Doçent
Yusuf Ergüler: Dekoratör
Selami Akpınar: Vatan Gazetesi
Hamid Ongunsu: Edebiyat Fakültesi Ordinaryüs Profesörü, eski dekan
Beyhan Birand: Edebiyat Fakültesi Asistan
Zühdü Müridoğlu: Güzel Sanatlar Akademisi, heykeltıraş hoca
Abdülbaki Gölpınarlı: Muharrir, eski Doçent
Bedri Rahmi Eyüboğlu: Güzel Sanatlar Akademisi, ressam hoca
Cevat Dereli: Güzel Sanatlar Akademisi, ressam hoca
Reşat Sevinçsoy: Desinatör
Kemal Sönmezler: Ressam
Haşmet Akal: Ressam
İhsan Aydın: Ressam
Fethi Karakaş: Ressam
Nuri İyem: Ressam
Ziya Keseroğlu: Güzel Sanatlar Akademisi, ressam hoca
Zeki Kocamemi: Güzel Sanatlar Akademisi, ressam hoca
Adnan Cemgil: Eski felsefe hocası
İlhami Demirel: Ressam
P. Erkman: Ressam
Ferruh Başağa: Ressam
Sabiha Sertel: Moda, Muharrir
Mahmut Moralı: Şehir Tiyatrosu aktörü
İ. Galip Arcan: Şehir Tiyatrosu aktörü
N. Mahfi Ayral: Şehir Tiyatrosu aktörü
Sami Ayanoğlu: Şehir Tiyatrosu aktörü
Hadi Hün: Şehir Tiyatrosu aktörü
İbrahim Deniz: Şehir Tiyatrosu aktörü
Aslan Aydın: Şehir Tiyatrosu aktörü
Muazzez: Şehir Tiyatrosu aktristi
Kemal: Şehir Tiyatrosu aktörü
Haluk Savcı: Şehir Tiyatrosu aktörü
Gazanfer Özcan: Şehir Tiyatrosu aktörü
Ferdi Talay: Şehir Tiyatrosu aktörü
Orhan Ziya: Aktör
Nejat Sayman: Şehir Tiyatrosu aktörü
Mustafa Savaşkan: Şehir Tiyatrosu aktörü
M. Hican: Şehir Tiyatrosu aktörü
Cahit Nalbantoğlu: Şehir Tiyatrosu aktörü
Hamid Akınlı: Şehir Tiyatrosu aktörü
Ümit Cengaver: Şehir Tiyatrosu aktörü
Celal Balkır: Şehir Tiyatrosu aktörü
Atıf Avcı: Şehir Tiyatrosu aktörü
Ali Galip Taş: Avukat, İstanbul Barosu İdare Meclisi Heyeti'nden
Sabri Savcı: Avukat
Mehmet Münir Egriboz: Avukat
İsmail İsa: Avukat
Recai Atabek: Avukat

ANKARA AYDINLARI:

İbrahim Çallı: Ressam
Saip Tuna: Ressam
Refik Fersan: Müzisyen
Mithat Fenmen: Müzisyen
Ferit Alnar: Müzisyen
Adnan Saygun: Müzisyen
Muazzez Lütas: Aktris
Refia Şenbay: Aktris
Cüneyt Gökçer: Aktör
Lütfi Ay: Münekkid, muharrir
Cahid Sıtkı Tarancı: Şair
Nurullah Ataç: Münekkid, muharrir
Falih Rıfkı Atay: Milletvekili
Mekki Said Esen: Muharrir
Mecdi Sayman: Gazeteci
Nazım Kamil Bayur: Bankacı
Celal Gündoğdu: Yüksek Mühendis
Abidin Mortaş: Yüksek Mimar
Nureddin Evin: Yüksek Mimar
Fettan Aytaç: Yüksek Mimar
Feyyaz Köksal: Yüksek Mimar
Behçet Kamay: Profesör
Şükrü Ertan: Doçent Doktor
Tarık Levendoğlu: Devlet Tiyatroları dekoratör
İrfan Şahinbaş: Dil - Tarih ve Coğrafya Fakültesi Profesör
Mehmet Karasan: Dil - Tarih ve Coğrafya Fakültesi Profesör
Mes'ud Cemil: Müzisyen
İsmail Hakkı Karafakılı: Profesör
Vasfi Raşid Sevig: Profesör
Hamid Şevket İnce
İsmail Hakkı Balamir
Oktay Rifat: Avukat, şair
Saffet Nezihi Bölükbaşı
Ferruh Ağan
Muvaffak Özgenç
Şerafeddin Aydınlık
Asım Ruacan: Ankara Barosu II. Başkanı
N. Afacan
Sevinç Düşünsel
Nejat Sav
Meliha Dumlu
Şeref Mengü
M. Üçer.

ÇİÇEK PALAS'TAN NÂZIM HİKMET'E

Büyük Şair ve Düşünür Nâzım Hikmet

İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneğinin, uğradığın haksızlığın düzeltilmesini istemek için yaptığı toplantıda hazır bulunan bizler kurtuluş hareketini selamlar, seni bu yolda kanuni imkânlar çevresinde sonuna kadar destekleyeceğimizi genel oyla ilan ederiz.

Hür Gençlik, yıl 1, sayı 8, 1 Haziran 1950, s. 4.

çocuklarını İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği adına heyecanla, hürmet ve sevgi ile selamlarım.

Onun kurtulması için, hakkın yerini bulması için, Türk milletinin ebediyen lekelenmemesi için her türlü fedakârlığı göze alıp gelenler ! Halk çocukları !

Temiz, asil, fedakâr, haksever halkımızın temsilcileri !..

Bu toplantıyla sizlerin; ve sizlerin bağrından kopup gelen aydın gençliğin mücadelesi fiilen birleşti. Bu, bize güven ve cesaret veriyor. Haksever halkımıza başvurmakla yanılmadığımızı gösteriyor.

Şimdiye kadar telgraflar çektik, imza topladık, beyanname dağıttık; arkadaşlarımız gazeteler çıkardılar. Bütün bu demokratik ve kanuni mücadelelerden bizi vazgeçirmek, bizi önlemek için ellerinden geleni yapmaktan çekinmediler. Beyannameleri dağıtan arkadaşlarımızı yakaladılar, karakollara götürdüler, emniyette hücrelere tıktılar. İmza toplayanların ellerinden kağıtlarını zorla aldılar, yırttılar; gazetelerimizi müsadere ettiler. Ömründe polisin semtine uğramamış arkadaşlarımız bir kaç kere karakolları boyladı. Derneğimizi bastılar, kanunsuz olarak resmi evraklarımızı alıp götürdüler. Toplantımıza mani olmak için yapmadıklarını bırakmadılar. Sorarım sizlere, bütün bunlar niçin? Niçin? İzaha lüzum yok dostlarım ! Hepsini, biliyorsunuz.

Bütün bunlara rağmen biz şuna inanıyoruz ki, "bir hakkın mevcudiyeti, kullanılabilmesiyle kaimdir. Yani dostlarını Celile hanıma yardım gayesiyle imza toplamak, Nâzımın kurtarılması için imza atmak, beyannameler dağıtmak: gazete çıkartmak, toplantılar yapmak bizim en tabii hakkımızdır. Şu anda size ve bütün dünyaya yeniden ilan ediyoruz ki: hiçbir zor, hiçbir baskı, hiçbir tehdit hiçbir kanunsuzluk hareketi bizi yolumuzdan çevirmeyecektir. Bizi korkutamazlar, bizi yıldıramazlar...

Bütün bunlar bizi, birbirimize daha kuvvetle bağladı; bizi birbirimize perçinledi ve hareketlerimizi kamçıladı.

Şimdiye kadar yaptıklarımız ve şimdiden sonra da yapacaklarımız tamamen kanunidir ve bizim en tabii hakkımızdır. Haklarımızı kullanmaktan bizi kimse men edemez ve men edemeyecektir.

Nâzım Hikmet şöyle dedi:

- Hakkın, hakikati tecellisi için açlık grevine yatıyorum. Hak ve hakikat uğrunda, bir kanunsuzluğun tamiri uğrunda, gerektiği zaman ölümü göze alabilmek güzel şeydir.

O, ölümü göze aldı dostlarım ! Biz kânunsuzlukları, baskıları tehditleri, karakolları, hücreleri göze almışız, çok mu kardeşlerim?..

Sorumluluğumuz büyük, çok büyük..

Beyannamemizde ilan ettiğimiz gibi, derneğimizin şiarı şudur:

Bütün kanuni ve demokratik hakları kullanarak sonuna kadar mücadeleye devam..

Sizlere güveniyoruz; sizlerden cesaret alıyoruz; sizlere dayanıyoruz.

Var olun ! Aziz vatan çocukları!..

Var olun ! Asil ve fedakâr halkımızın asil ve fedakâr evlatları !..

Hür Gençlik, yıl 1, sayı 8, 1 Haziran 1950, s. 2, 6.

TARİHİN AFFETMEYECEĞİ OLAY

Kanunsuz olarak mahkum edilen Nâzım Hikmet'in hürriyeti kanun yoluyla iade edilmek istenmiyor.

Aşağıda okuyacağınız yazı şimdiye kadar gözlerinizin önüne serilmekten korkulan, bilenlerin bahsetmekten çekindiği, bilmeyenlerin ise yerinde (!) zannettiği fakat hakikatte bir insana reva görülen en büyük haksızlıklardan birini teşkil eden keyfî baskı ve bir terörün meydana getirdiği olaydır.

Burada onu hukuki bakımdan ana hatlarıyla açıklıyoruz.

Nâzım Hikmet bundan on üç yıl önce iki askeri mahkeme tarafından ayrı ayrı on beş ve yirmi yıl -ki birleştirilince 28 yıl 4 ay ediyor- ağır hapis cezasına mahkum edilmiştir. Her iki mahkumiyet kararı dolayısıyla Nâzımın bu güne kadar hapiste yatırılması kanunsuzdur.

AYDINLARIN NÂZIM HİKMET'E AÇLIK GREVİNE ARA VERMESİ İÇİN ÇAĞRISI

İktidar değiştiği için bugün haklı taleplerinizle ilgilenecek sorumlu makam henüz fiilen teşekkül etmemiştir. Yeni iktidar kuruluncaya kadar ve bu hususdaki durum aydınlanıncaya kadar, açlık grevine fasıla vermenizi ısrarla rica ediyoruz.

Mümtaz Faik Fenik: Milletvekili, Zafer Gazetesi başyazarı.
Oktay Rifat: Avukat
Ferit Alnar: Müzisyen
Ayhan Alnar: Müzisyen
İsmail Hakkı Balamir: Avukat
Cahid Sıdkı Tarancı: Şair
Niyazi Ağırnaslı: Avukat
Behçet Kamay: Ankara Adli Tıp Enstitüsü Direktörü
Melih Cevdet Anday: Şair
Bedri Bahmi Eyüboğlu: Bessam
Cevdet Kudret: Muharrir
Vasfi Raşid Sevig: Profesör
Dr. H. Cahit Özen: Ankara Tıp Fakültesi Doçent
Adnan Saygun: Müzisyen
Asım Ruacan: Ankara Barosu II. Başkanı
Kemal Narin: Doktor
Ahmed Cevad Emre
Sadun Aren: Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesör
Nazım Kamil Bayur: İş Bankası Müdürlerinden
Ahmed Evintan: Devlet Tiyatrosu sanatkârı
Güzin Dino: Doçent
Vala Nurettin: Muharrir
Müzehher Va-Nu: Muharrir
Ulvi Uraz: Aktör

Nazım Hikmet, sayı 4, 5 Mayıs 1950.

Kanunsuzdur, çünkü.

1 - Nâzım her iki mahkemede de askeri ceza kanunun 94 üncü maddesine göre hüküm giymiştir.

Bu madde: birden ziyade askeri şahısları hep birlikte üstlerine veya amirine karşı fiilen itaatsizliğe tahrik ve isyana teşvik maddesidir.

Oysa Nâzını her iki olayda da ancak birer kişi ile temas etmiştir.

2 - Bundan başka Nâzım'ın bu kimselere söylediği sözler fiilen itaatsizliğe tahrik ve isyana teşvik mahiyetinde de değildir. Birinci olayda Nâzım, Ömer Deniz adındaki Harbiye talebesine: (Erlerine sen anayasanın altı umdesini öğret) demiştir. 2 inci olayda da: (fukara erlerin adreslerini bana ver, onlara para yollayayım) dediği iddia olunmuştur.

3 - İtaatsizliğe tahrik mahiyetinde olmamakla beraber bu sözle-

Nâzım Hikmet'i kurtarmak için New York'ta düzenlenen gösteri.

rin komünistlik propagandası sayılabileceği farzı muhal kabul edilse de o tarihte askeri ceza kanunumuzda komünistlik propagandasını yasak eden madde olmadığı için Nâzım'a hukuken bu bakımdan dahi ceza vermeye imkan yoktur.

4 - Kaldı ki Nâzım'ın yukarıya aldığımız sözleri iddia makamının tevil ettiği şekilde söylediği de sabit olmamıştır. Çünkü eldeki yegane delil, Nâzım'ın suç ortağı olan iki kimsenin sorgudaki ifadeleridir, yani atf-ı cürmdür ve bundan dolayı da bu delilleri kanunu hiç bir değeri yoktur. Zaten duruşma esnasında her iki sanık ifadelerinin zorla alındığını söyleyerek sorgudaki sözlerini geri almışlardır.

5 - Her iki olayda da bu mualle atfı cürümlerden başka Nâzımı suçlandırmaya yarayacak herhangi delil de yoktur.

6 - Nâzımı mahkum etmek için kanunda madde olmadığı şununla da sabittir:

Bu davalardan hemen sonra hükümet Meclis'e bir tasarı sunarak, Türk Ceza kanunundaki komünistlik propagandasına ait maddelerin askeri ceza kanununa da alınmasını istemiştir. Tasarının gerekçesinde şöyle deniyor:

(Ordu ve donanmada muzır propaganda yapanları her ne kadar ağır cezalara çarptırdıksa da, askeri ceza kanununda buna dair sarih madde olmaması yüzünden bu gibi kimselerin cezalandırılmasında zorluk çekilmektedir. Bununla da anlaşılıyor ki Nâzım'ın kanunsuz olarak mahkum edildiği hükümetçe kabul ve tasdik edilmiştir.

7 - Ceza kanunumuzun şöyle bir temel kaidesi vardır:

- Bir suçun işlendiği zamanın kanunu ile sonradan neşrolunan kanunun hükümleri birbirlerinden farklı ise failin lehinde olan kanun tatbik ve infaz olunur.

Nâzım'a askeri ceza kanununun 94 üncü maddesinde yazılı cezaların en yukarı hadleri verilirken sırf sabıkalı bir komünist olduğu mülahazasıyla hareket edilmiştir. Fakat yukarıda bahsettiğimiz değişiklikten Nâzım faydalandırılmamıştır. Askeri Ceza Kanunu'na sonradan alınan komünistlik propagandası suçlarına verilen cezalar, altı aydan iki yıla kadar, en ağır hallerde de beş yıla kadar hapis cezasından ibaret olduğu halde; Nâzım'ın 28 yıl 4 aylık mahkumiyetinde buna göre her hangi bir indirme yapılmamıştır.

8 - Mahkumiyet ilamında karar fıkrasıyla gerekçenin birbirine uymaması da verilen hükmün bir "hükmi karakuşi" olduğunu gösteriyor. Birinde "askeri isyana teşvik"den bahsediliyor; ötekinde "komünistlik propagandası"ndan.

9 - Nâzım, kanunsuz olarak mahkum edildiğini ve kanunsuz olarak hapsedildiğini 13 yıldır yüzlerce dilekçe yazarak yetkili ve ilgili makamların hepsine anlatmaya çalışmıştır. Bu makamların devam eden kanunsuzluğun tamiri için harekete geçmeleri gerekirken, aksine ağızda kuru vaatler yollamakla yetinmişler; ve çok defa sağırmış gibi davranarak, mevcut kanunsuzluğu bu sükutları ve hareketsizlikleri ile katmerleştirmişlerdir.

10 - Tarihte misli görülmeyen bu zulüm ve haksızlık şaheserinin gerek memleket içinde, gerek memleket dışında uyandırdığı derin tepkilerin etkisiyle, hükümet nihayet meclise bir af tasarısı sunmuştur. Fakat her halde, Amerikan Hükümeti seçimlerin arifesinde umumi bir af çıkarılmasını hoş görmediği için tasarı kanunlaşmamıştır. Ve böylece iktidar partisi 13 yıldır Nâzım'a ettiği haksızlıklara, bir de ümit verip bu ümidi boşa çıkarmanın işkencesini eklemiştir.

11 - On üç yıldır süregelen bu haksız mahpusluk Nâzım'ın sıhhatini de berbat etmiştir. Ciğerleri, kalbi, böbrekleri, karaciğeri ve sinir sistemi, hayatı için tehlike teşkil edecek kadar bozulmuştur. Fakat bu dahi, yetkili makamları haksızlığı kısmen olsun tamir ederek Nâzım'ı serbest bırakmağa sevk etmemiştir.

939 yılında Nâzım Cerrahpaşa hastahanesinde müşahede altına alınmış ve tıbbi adlice kendisine altı ay hava tebdili verilmişti. Fakat buna rağmen Nâzım serbest bırakılmamıştır. Hususi bir müessese olan Yakacık sanatoryumuna zorla sevk olunan Nâzım, orada on beş gün kadar Jandarma ve polis nezareti altında tutulmuş ve sanatoryum doktorunun "hasta değildir!" demesi üzerine adli tıbbın, yani memleketimizin bu konuda en yetkili tıp müessesesinin, henüz on beş gün önce verdiği rapor hiçe sayılarak Nâzım'ın başka bir hastanede tekrar muayenesine lüzum gösterilmiştir.

Bu da açık bir kanunsuzluktur. Kanunsuzlukla savaşan Nâzım sıhhati bahasına da olsa yeni bir kanunsuzluğa alet olamazdı. Nitekim olmamıştır da: tekrar muayene edilmektense hasta hasta hapishaneye dönmeyi tercih etmiştir.

12 - Bundan bir müddet evvel avukatının talebi üzerine Nâzım Bursa memleket hastanesinde muayene ettirilmiştir. Tam teşkilatlı ve fenni aletleri olan bir hastahanede muayenesine lüzum görüldüğü için Bursa ceza evinden, önce Sultan Ahmed'e, oradan da Üsküdar Cezaevi'ne sevk olunmuştur.

Cerrahpaşa hastahanesinde yapılan muayene sonunda, Nâzım'ın ağır sıhhi durumu tespit olunmuş ve kat'i raporun tam teşkilatlı bir hastanede üç ay tedavi gördükten sonra verileceği bildirilmiştir.

İstanbul Savcılığı Cerrahpaşa hastahanesinin raporunu Adli Tıp'a göndererek mütalaasını sormuştur. Adli Tıp'ca verilen raporda: "Nâzım'ın kalbinden ve karaciğerinden hasta olduğu ve bugünkü sıhhi durumunda tam teşkilatlı bir hastahanede üç ay tedavi gördükten sonra bir değişiklik olmazsa yahut hastalık artarsa infazın durdurulması gerekeceği" yazılıdır.

Nâzım'ın şu andaki durumu, Adli Tıp'ın "üç ay sonra" kaydına bile tahammül edemeyecek kadar vahimdir. Şair hapishane köşesinde bitkin ve türlü arazın korkunç bakısı altındadır.

Buna rağmen infazın hala durdurulmaması, yapılan yolsuzluklara bir yenisinin daha eklendiğini gösterir.

Nâzım'ın 13 yıldır maruz kaldığı kanunsuz ve haksız muamelelerin kısa izahı burada bitiyor.

Bu durum karşısında yani; bir yandan kanunsuz olarak mahkum edildiği hükümetçe de bilfiil kabul edilmiş olmasına ve bir yandan da sıhhi durumunun hapishanede yaşamaya müsait olmadığı en yüksek sıhhat müesseselerince tespit edilmiş bulunmasına rağmen Nâzım Hikmet hâlâ hapishanede binbir çeşit dertle pençeleşmektedir. Acısı ve kederi büyük olan dünyamızın en yüce şairlerinden biri artık en açık

şekilde beliren kanunsuzluğa tahammül edemeyip nihayet son çareye, açlık grevine baş vurmuştur. Bu grevin manası çok büyüktür ve bu grev başkalarının haksızlığı kendi yararlarına olarak hoş görürcesine onu kurtarmak için çalışmalarına rağmen kanunsuzluk kabul ettirilinceye kadar devam edecektir. Zira kendisinin kararı budur ki, esasen bu kararı vasisi üstat İrfan Emin defalarca ve bilhassa belirtmiştir.

Evet, Nâzım Hikmet kendisinin ne herhangi ve idari yolla affını, ne herhangi bir hissi düşüncenin tesiriyle, ve ne de politik bir müdahale ile dışarı çıkarılmasını istemektedir.

13 yıl önce haksız olarak mahkum edilen büyük insanın artık aramıza haklı olarak dönmesini istemek, haksever Türk vatandaşlarının kalpten dilekleridir.

Nâzım Hikmet, sayı 2, 11 Mayıs 1950, s. 2.

NÂZIM HİKMET'İ KURTARMAK BOYNUMUZUN BORCUDUR

-1-

Seçim patırtıları arasında gazetelerden birinde okundu: Nâzım Hikmet, ölesiye ve kurtulasıya, yeniden açlık grevine yatmıştır. Halbuki aynı günlerde, gazete haberlerine meraklı okuyucular; Ankara adliyesini bilmem kaç tayfası ile basan Pilavoğlu nam softanın "sinirlerindeki bozukluk" sebebiyle serbest bırakıldığını okumuşlardı. Bir yandan on üç yıllık haksız bir mahkumiyetin çilesi ve kahrı altında boğulmak istenen inkılapçı ve ileri Nâzım Hikmet, bir yanda Atatürk'ten inkılap diye ne varsa, ne kaldıysa inkar edenlerin on, on beş gün Cezaevi'nde tutmaya kıyamadıkları Pilavoğlu.

Bu iki olaydan da Türk halkına çifteli hakarette bulundular: etrafına topladığı birkaç bin safdilin oyları için Pilavoğlu'nu serbest bırakarak hakaret ettiler. Nâzım Hikmet'i, hastahane, muayene falan filan diye oyalayıp bu halk ve hürriyet kahramanını yine parmaklıkların ardında tutarak hakaret ettiler. Bir de üçüncü ve en büyük hakaret var: Günlerden beri gazete ve radyoların şaşmaz adaletten, memleketteki alabildiğine hürriyetten bahsetmesi: Atatürk inkılabının memleketinde Atatürk inkılabı düşmanlarını serbestçe konuşturan taraftarlarını serbestçe hapseden hürriyet ve demokrasi !.

Anlayamadım.

NÂZIM'IN ANNESİNİN HALKA ÇAĞRISI

Oğlum Nâzım Hikmet 13 seneden beri haksız yere hapishanelerde çürütülmektedir. Resmi makamlara yapılan müteaddit müracaatlar bu adli hatayı düzeltmemiştir. Nâzım İki Mayıs'tan beri aşikar olan bu haksızlığı protesto etmek için açlık grevi yapıyor. Adli Tıp'ça da tespit olunan hastalıklı vücudu buna daha ne kadar tahammül edecektir? Onun annesi ben, her an ölüme biraz daha yaklaşan oğlumun kurtarılması için, hayatını hizmetine koyduğu Türk halkından imza istiyorum. Nâzım, buna layıktır.

CELİLE

-2-

Avrupa'da yine herkes Nâzım'dan bahsediyor. Açlık grevi kararı ve teşebbüsü cümle namuslu insanları şaha kaldırmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne, Bayan Rooswelt'e; Nazım Hikmet'i Kurtarma ve Eserlerini Yayma Komitesi, serbest bırakılması hususunda Türkiye hükümeti nezdinde teşebbüse geçmeleri için telgraflar mı çekmemiş; bir hafta içinde, yalnız Fransa'da onun adına yüzlerce şiir mi yazılmamış; Amerika Birleşik Devletleri'nde gösteriler mi tertiplenmemiş; Şair'in bizzat kendisine telgraflar mı gönderilmemiş: Neler, neler !... Başka ülkelerde O'ndan bahsediliyor, O'nun kaderiyle kendi kaderleriymiş gibi meşgul olunuyor. Halbuki burada, şair'in bir mektubunun vekiline verilmediğini, evrakının günlerce dairelerde geciktirildiğini avukatından öğreniyoruz. Ve o tekrar greve yattığı günlerde Kadircan Kaflı tipinde adamlar enine boyuna kışkırtmalara girişebiliyorlar. Atatürk inkılabı'nın varisi olduğunu iddia eden bir takım delikanlılar Büyük Nâzım Hikmet'in savunmasını üzerine almış namuslu aydınları gaflet içinde olmakla itham eylemek gafletinde bulunuyorlar. Peki, ya hükümet af kanununu çıkarmış olsaydı?...

NÂZIM HİKMET

Nâzımın kurtarılması için açılan

Adalet Savaşı devam ediyor

Elektrik

***Nâzım Hikmet (Nâzım'ın uğradığı haksızlıklarla mücadele için çıkan fikir ve politika dergisi),* Sayı: 7, 11 Mayıs 1950.**

-3-

Hepimizin vazifesi bu: Barışı savunma, ekmeği ve hürriyeti savunma vazifesi. Sadece bunları savunduğundan, sadece vatanını bütün insanları mesut olsun diyecek kadar sevdiğinden dolayı dünyanın en zorlu şairlerinden biri demirlerin ardında açlık grevi yaparken her namuslu insan onu desteklemek zorundadır. Her hareketimizden, her sözümüzden mana mı çıkaracaklar? Çıkarsınlar ! Hain mi diyecekler size? Bırakın desinler ! Bizzat Nâzım Hikmet'i de aynı şekilde itham ettiler, ve bizzat Nâzım Hikmet'in de hain olmadığını herkes, hatta bunu avaz avaz iddia edenler bile biliyorlar.

Sokaktaki, fabrikadaki, tarladaki iyiniyet sahibi, namuslu ve mert adam! Nâzım Hikmet'i kurtarmak, tarih ve dünya halkları karşısında, halkımızı ve milletimizi misli görülmemiş bu adli hata ve kastın utancından, urtarmak boynumuzun borcudur. Pilavoğlu, göz göre göre, inkılabı hiçe sayıp ona küfrederken serbest bırakılsın; Nâzım Hikmet'e gelince: Hayır ! öyle mi?

Böyle bir hadiseden sonra Atatürk İnkılabı'ndan bahseden bütün kitaplar yakılsın daha iyi.

ATİLLA İLHAN

Barış - Politika Fikir Sanat, yıl 1, sayı 3, 15 Mayıs 1950, s. 10.

Hazırlayan: Milli Türk Talebe Birliği Basın Komitesi başkanı Ali İsmet Gencer, Ankara, 1960.

Milli Birlik Komitesi 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu yayını, Ankara, 1961.

Hazırlayan: Vecdi Gürün, 1960.

Yazan: Bedreddin Danışman, İstanbul, 1963.

Bankacılık Gazetesi Neşriyatı, Ankara, 1960.

Varlık Yayınları, İstanbul, 1960.

Tevfik Tanyolaç, Ankara, 1960.

Milli Birlik Komitesi yayını, İstanbul.

Hazırlayan: Şefik Direnoğlu, İz dergisi çocuk neşriyatı, İstanbul.

Hazırlayan: Şefik Direnoğlu, İz dergisi çocuk neşriyatı, İstanbul.

"27 Mayıs edebiyatı" Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

9 EYLÜL GÜNÜ İZMİR'E İLK GİREN TÜRK SUBAYI

Yüzbaşı Şerafettin ve İzmir'in Kurtuluşu Üzerine Notları

Dr. KEMAL ARI
Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

İzmir'in kurtuluşu, Konak'taki Hükümet Konağı'na koşar adım çıkan süvarilerin, balkonda asılı Yunan bayrağını indirmeleri ve yerine Türk bayrağını çekmeleriyle simgeleşmiştir. Türk süvarileri Bornova üzerinden, önlerine çıkan direniş engellemelerine karşın ellerinde kılıç, atlarının üzerinde doludizgin Alsancak sokaklarına dalmışlar, oradan Kordon'a çıkmışlar ve Konak'taki hükümet konağına yönelerek, İzmir'in kurtuluşunun simgesi olan bu tarihsel olayı gerçekleştirmişlerdir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaline başlanılan nokta, 9 Eylül 1922'deki kurtuluşuna da mekân hazırlamıştır. Aynı zamanda bu iki önemli tarihsel olgu, Türkiye'nin işgali ve kurtuluşu olaylarıyla da özdeşleşmiştir.

Türkiye'de ne yazık ki, en önemli tarihsel olaylarda bile, gerçek bilgilerin yerini alan polemikler, doğru tarih bilincinin oluşmasının önündeki en büyük engeldir. Böyle olduğu içindir ki, bu iki önemli tarihsel olgu üzerine ortaya atılan karşıt görüşler kafaları karıştırmaktadır. İlk Kurşun'u Hasan Tahsin'in atıp atmadığı yolundaki polemiklere şimdi bu kez de, hükümet konağına ilk bayrağı kimin çektiği tartışmaları almaya başlamıştır.[1] Oysa, bu ikinci olaydaki tarihsel gerçek, herhangi bir polemiğe yer bırakmayacak kadar açıktır. Kurtuluşu sırasında İzmir'e ilk giren kişinin Yüzbaşı Şerafettin olduğu dönemin bütün literatüründe açık biçimde yer almış, basında boy boy resimleri yayınlanmış; hakkında coşkulu, övgü dolu yazılar çıkmış; resmi kayıtlarda ve uygulamalarda Yüzbaşı Şerafettin'in adı "İzmir'e İlk Giren Zabit" olarak onaylanmıştır. TBMM Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Buhara Cumhuriyeti'nin İzmir'e ilk girecek zabit için kendisine teslim ettiği kılıcı, İzmir'de düzenlenen bir törenle, "İzmir'in Fatihi" diye anılan Yüzbaşı Şerafettin Bey'e takmış;[2] bir Yahudi yurttaşın ödül olarak ortaya koyduğu 500 liranın yarısını Yüzbaşı Şerafettin Bey almıştır.

Bu tarihsel gerçekliğe karşın, bugün bu adsız kahramanın adını, dönemin uzmanı olan birkaç kişi dışında kaç kişi anımsayabiliyor?

İzmir'in kurtuluşunu haber veren bir gazete. Ortadaki resmin altında "Nihayet yetiştin ve beni kurtardın. Varol yavrum!" yazılı. Tevhid-i Efkâr, 10 Eylül 1922.

YÜZBAŞI ŞERAFETTİN BEY KİMDİR?

Yüzbaşı Şerafettin Bey, Kırımlı Yzb. İbrahim Bey ile Maçkalı Zülüfoğullarından Bahriye Hanım'ın evlatları olarak 1889'da İstanbul'da dünyaya gelmiştir. 1906'da Harp Okulu'na girmiş, 1909'da subay çıkmıştır. Okuldan mezun olduktan sonraki ilk görevi, 1909-1911 tarihleri arasında, Numune Süvari Alayı 4. Bölüğündedir. 1912'de Süvari Tatbikat öğretmeni olan Şerafettin Bey 15. Piyade Tümeni'nin ve Şehzade Osman Fuat'ın yaverliğini yapmıştır. Bu görevi sırasında Şehzade Osman Fuat Bey, Şerafettin Bey'e bir saat hediye etmiştir. Fransızca bilen Şerafettin Bey 1913'te üsteğmen, 1917'de yüzbaşı olmuş; 1922'de İzmir'in kurtarılışından sonra da binbaşılığa getirilmiştir.[3] Kurtuluş Savaşı'ndan önce, Balkan ve Birinci Dünya Harpleri'ne katılmıştır. 1912'de Çatalca muharebelerinde savaşan Şerafettin Bey aynı yıl binicilik mektebinde muallimlik de yapmıştır. 1913'te Gelibolu, Lüleburgaz, Bolayır; 1915'te Seddülbahir, Kirte; 1916'da Dobrice; 1917'de Bir'üs-sebi; 1918'de Trablusgarp cephelerinde dövüşmüştür. Anadolu'nun emperyalist güçlerce işgal edilişine, pek çok vatansever gibi onun da yüreği yanmış, vatan savunmasında, kanlı vuruşmalarda yer almıştır. Türk ulusunun adeta bir ka-

der dönemi olan Sakarya Muharebelerinde, Döger Cephesinde, olağanüstü bir gayretle, bölüğünün başında savaşmıştır. Büyük Taarruz'da 2. Süvari Tümeni, 4. Alayı ile de Belova, Kula, Dereköy, Sabuncubeli ve Bornova'da savaşmış; adını esas olarak Sabuncubeli Muherebeleri'nde ve bu muharebe sonrasında gerçekleştirilen Bornova'nın ve İzmir'in kurtarılışında duyurmuştur.[4]

Yüzbaşı Şerafettin Bey, Kurtuluş Savaşı'nın bitiminden sonra Süvari Tatbikat Okulu Öğretmenliği'ne getirildi. 1927'de Fransa'ya öğrenime gitti; dönüşünde gene aynı okulda öğretmenlik görevine devam etti. 1930'da I. Süvari Tümeniyle şarkta görev yaptı. 1931'de yarbay oldu. 1933'te Süvari alay kumandan muavinliği göreviyle Ayvalık'ta, 1936'da 4. Alay kumandan muavinliğiyle Lüleburgaz'da bulundu. 1937'de albaylığa atanan Şerafettin Bey, Lüleburgaz'daki Motorlu Alay Kumandanlığı'na, 1939'da da 2. Alay kumandanlığı göreviyle Karaköse'ye tayin edildi. 1940'a kadar pek çok göreve getirilen Şerafettin Bey, emekli olmadan önce, 1940-1943 tarihleri arasında Kuleli Askeri Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. Askerlik hayatı içinde harp, kılıçlı liyakat, kılıçlı mecidi ve İstiklal madalyaları almıştı. 1942'de parkinson hastalığına yakalandı; doktorlar bu hastalığın nedenini, İzmir'in kurtarılışı sırasında aldığı şarapnel yaralarına bağlıyorlardı. 28.8.1944 tarihinde hastalığı nedeniyle görev yapamayacak duruma gelince, birinci derecede malul olarak albaylıktan emekliye ayrıldı.

Şerafettin Bey, Emin Paşa ve Binnaz Hanım'ın kızı Siret hanımla evliydi. Bu evlilikten, birisi dört aylıkken ölen iki çocuğu dünyaya geldi. Hayatta kalan tek çocuğu olan kızı Gönül'e (Manioğlu) çağdaş bir eğitim sağlayabilmek için hastalığı döneminde büyük fedakarlıklara katlandı. Maddi zorluklarla karşılaştı; sık sık İstanbul Gureba Hastanesi'nde yatmak zorunda kaldı. Ölümünden önce, TRT Radyosu'nun İzmir'i

Üstte: İşgalin ilk günlerinde Yunan askerleri Sarı Kışla'nın önünde.

Altta: İzmir'e giren Türk birliklerinden biri Kordonboyu'nda yürüyüş halinde.

anlatan programlarında adından ya söz edilmediğine ya da söz edilse bile öldüğünün söylendiğine tanık oldu; hatta, silah arkadaşı ve komutam Fahrettin Altay'ın kaleme aldığı anılarında, kendisinden vefat etmiş olarak söz edildiğini okudu.[5] Ölümünden sonra da vefasızlık örnekleri yakasını bırakmadı; TRT televizyonu yaptığı programlarda, İzmir Hükümet Konağı'na Türk bayrağını çeken kişi olarak, medyaya ve kamuoyuna malolmuş kimi kişilerin adlarını verdi. Gerçek dışı bu savlar üzerine kızı Gönül Manioğlu'nun bütün girişimlerine ve[6] yetkililerin yanlışın düzeltileceği sözünü vermelerine karşın, bu yanıltıcı tutumdan vazgeçilmedi.

Eşi Siret Hanım'ın 1947'de ölümünden sonra, daha da zor günlerle karşı karşıya kaldı. Nihayet, 6 Kasım 1951'de, yurt savunmasında büyük özveriler göstermiş bu kahraman Türk askeri, bir köşede unutulmuş olarak vefat etti. Eşinin yanına, İstanbul'daki Yahya Efendi Kabristanı'ndaki aile mezarlığına gömüldü.

Onun ölümü üzerine *Cumhuriyet* gazetesi "Bir Milli Mücadele Kahramanımız Daha Toprağa Verdik" başlığı altında, Ferdi Öner imzasıyla şunları yazmıştı:

> Milli mücadele tarihimizin eşsiz kahramanlarından biri olan emekli Albay Şerafettin İzmir'i de toprağa verdik. Bayrağa sarılı tabutu dün, bir kaç mehmetçiğin ve üç beş tanıdığının

Yüzbaşı Şerafettin Bey, 9 Eylül günü halkla birlikte hükümet konağının önünde. Şerafettin Bey'in yaralı yüzü sarılı.

omuzları üstünde Beşiktaş'taki evinden alınarak Yahya Efendi mezarlığındaki makberesine tevdi olunan bu kahramanı bilmem hatırladınız, tanıyabildiniz mi? O, İzmir'e ilk giren süvari bölüğünün kumandanı idi. At sırtında hükümet konağının önüne geldiği zaman aldığı şarapnel ve kurşun yaralarıyla vücudu delik deşikti. Binanın merdivenlerini sendeleye sendeleye çıktı; bayrak direğinin bulunduğu balkona vardığı zaman, genç yüzbaşının vücudundan sızan kanlara rağmen göndere tırmandığı ve koynundan çıkardığı şanlı sancağımızı oraya çektiği görüldü. İki gün sonra milletçe ölümünün yasını tutacağımız kahramanlar kahramanı Atamız Albay Şerafettin'e "İzmir" soyadını takmıştı ve aradan uzun yıllar geçti. Ne yazık ki hadiseler tarihe intikal ederken, hatıralar pek çabuk unutuluyor; bir çok şeyler hafızalardan silinebiliyor. Hatta o kadar ki, üç dört sene evvel bir gece, 9 Eylül kahramanlıklarını anlatan devlet radyosu bile bize Albay Şerafettin İzmir'in çoktan öldüğünü bildirmişti. Fakat Albay Şerafettin İzmir, öyle bir isim, öyle bir kahraman ki, bir ihmalkârlık ve unutkanlık eseri olarak bir köşede nisyana terkedilmiş olsa, nihayet tabutu üç beş kişinin omuzları üstünde de taşınmış bulunsa, onun kahramanlık hatıraları her 9 Eylül günü kalplerimizde yaşayacaktır.[7]

Yüzbaşı Şerafettin Bey, ölümünden birkaç yıl önce kalp rahatsızlığı nedeniyle İstanbul'da Gureba hastanesinde yatmış; bu sırada İzmir gazetelerinde, "Devlet ona bakıyor, şüphe yok. Fakat biz İzmirliler sancaktarımıza vazifemizi yapamaz mıyız? Şehrin kadirşinaslığını ona hiç olmazsa bir hatır sormak suretiyle eda ve ifade edemez miyiz?" biçiminde yazılar çıkmıştı. Hatta, İzmir'de kendi adını taşıyan bir caddede, adına yapılacak bir evin kendisine armağan edilmesi de bir fikir olarak ortaya atılmıştı ama, Şerafettin Bey kendisi böyle bir şeye tenezzül etmemişti.[8] Kendisini ziyarete giden gazeteci Ferdi Güner; onun halet-i ruhiyesini şöyle anlatır:

> O gün Gureba hastanesine giderek kendisini ziyaret etmiştim. İzmir'in yiğit sancaktarı hastanenin mütavazi bir koğuşunda kalp rahatsızlığından yatıyordu. Ziyaretim onu çok mütehassis etmişti.

Yazar ona İzmir gazetelerinde çıkan yorumları gösterdi; bir vakitler, elinde kılıcıyla, arkasında süvari bölüğüyle İzmir Kordonu'nda dörtnala denize düşman döken bu kahraman, mütevazi bir ses tonuyla teşekkür etti. Gazeteci ardından tarihi kahramanlığını anımsattı; bu nedenle her türlü sevgi ve alakaya layık olduğunu ifade etti; Şerafettin Bey'in yüzü bir çocuk saflığıyla kızardı ve belli belirsiz şu cümleleri mırıldandı:

> Benim yaptığım nedir ki! Bir vatan ve askerlik vazifesinden ibaret değil mi?[9]

Adı unutturulmuş bu kahramanın, parkinson hastalığına yakalanmasından sonra, kendisinin söyleyip, eşi Siret Hanıma yazdırdığı kurtuluş günü anısını yayımlıyoruz.[10]

1. Örneğin ilk kurşunla ilgili polemiklere değinen bir yazı için bkz: Zeki Arıkan, "15 Mayıs ve Hasan Tahsin Recep", *Toplumsal Tarih*, XI/65 (Mayıs 1999), s. 45-48; ayrıca bkz: Necdet Öklem, "Şehit Hasan Tahsin ve İlk Kurşun", *Ege Ekonomi*, 23, 24 Ocak 1973; Samim Kocagöz, "Sömürgeciliğe Atılan İlk Bomba", *Yön*, II/74 (15 Mayıs 1963), s. 8-9; aynı yazar, "İlk Kurşun Sorunu", *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1976; Turan Akkoyun, "İzmir'de Atılan İlk Kurşunun Sahibi Meselesine Dair Notlar", *Tarih ve Toplum*, 105 (1992), s. 38-40.
2. Buhara Cumhuriyeti'nin armağanı olan bu kılıcın öyküsünü anlatan inceleme, bu derginin daha sonraki bir sayısında "Üç Kılıcın Öyküsü" adıyla yayınlanacaktır (Yazarın notu).
3. Şerafettin Bey'in; ATESE Bşkl-ğı'nın Öğ. Yb. Orhan Öcal'a istek üzerine hazırlattığı biyografiden.
4. Aynı biyografiden.
5. F. Altay, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel yay., ş.y., 1949, s. 67.
6. Nitekim, Ankara Televizyonu, Müzik-Eğlence Magazin Programları Müdürlüğü'nce hazırlamp, 13.2.1981 tarihinde yayınlanan "Bir Konu Bir Konuk: İşte Hayatımız" programında, İzmir'e ilk giren subay, Prof. Dr. Türkan Akyol'un babası olarak gösterilmiştir. Bu yayından sonra, Yüzbaşı Şerafettin Bey'in kızı Gönül Manioğlu, Televizyon Dairesi Başkanlığı'na belgeler göndererek, yanlışın düzeltilmesini istemiş; bu başvurudan sonra Televizyon Dairesi Başkanlığı yapımcı Mete Akyol ile görüşmüş; Mete Akyol, programa karşın elinde İzmir'e ilk giren Türk subayının Türkan Akyol'un babası olduğunu gösteren bir belge olmadığını ifade etmiştir. Ankara Televizyon Müdürlüğü'nden, Türkiye Muharipler Derneği'ne ve Gönül Manioğlu'na gönderilen yazılardan, "Gönül Manioğlu'nun gönderdiği resmi belgeler karşısında, İzmir'e ilk giren Türk subayının Türkan Akyol'un babası değil, Gönül Manioğlu'nun babası Şerafettin (İzmir) Bey olduğu kesinlikle anlaşılmıştır" denilmesine, bu programın yapım ve yayınına ara verilmiş olduğunun vurgulanmasına ve sonradan yapılacak ilk programda hatanın düzeltileceğinin söylenmesine karşın, bu yanlış bilginin ve kanının sonraki programlarda da tekrarlandığı görülmüştür (Ankara Televizyon Müdürü Haluk Kılçık imzasıyla Türkiye Muharipler Derneği'ne 21.7.1981 tarih ve 2848 sayıyla gönderilen yazı ile 23.7.1981 tarih ve 2883 sayıyla Gönül Manioğlu'na gönderilen yazı). Bu yanlışların bir türlü düzeltilmemesi üzerine, Şerafettin Bey'in kızı Gönül Manioğlu'nun 11.2.1988 tarihli müracatı üzerine bu kez 22.6.1988 tarihinde Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü, "1922 yılı 9 Eylül günü İzmir'e ilk giren ve hükümet binasına Türk bayrağını çeken kahraman subaym, babanız dördüncü süvari alay muavini Yüzbaşı Şerafettin (İzmir) Bey olduğu anlaşıldığından", bundan böyle hazırlanacak programlarda, yanlışın düzeltileceği, bunun için de konuya açıklandığı şekilde yer verilmesi hususunda gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiş olmasına karşın (Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü, Genel Md. Yrd. Kenan Yonıralı imzalı, 22.6.1988 tarih ve 105 sayılı yazıdan) benzer yanlışlar ısrarlı ve belli isimleri kayırıcı yayınlar sürüp gitmiştir. Nitekim, 21 Temmuz 1998 tarihinde, Şerafettin Bey'in kızı Gönül Manioğlu noter aracılığıyla TRT'ye çektiği bir ihtarnamede, "TRT'nin gerçeğe ve belgelere dayalı bulunmayan, tarihi gerçekleri saptıran ve bu ünvanı başkalarına uygun gören programlarında; ..bu ünvanın bu kere bir başka isme layık görüldüğü, hatta yakınlarının programa çıkarıldığı" belirtilerek, yasal haklar anımsatılmıştır (TRT Genel Müdürlüğü'ne Kaş Noteri aracılığıyla çekilen 21 Temmuz 1998 tarih ve 4019 sayılı uyarı yazısı...); bütün bunların yanı sıra, İzmir'deki kimi yerel basın organlarında yer alan yazılarda, adı sanı hiç duyulmadık kişilerin adı da İzmir'e ilk giren ve hatta hükümet konağına bayrak çeken kişi olarak geçmektedir.

7. *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1951.
8. *Yeni Asır*, 26 İlkteşrin 1942.
9. *Yeni Asır*, aynı sayı.
10. Henüz hayatta olan kızı Sayın Gönül Manioğlu'nden aldığım bu notlar ve fotoğraflar aynı kişiye ait diğer belgelerle birlikte, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde oluşturulan Yzb. Şerafettin Bey dosyasındadır (K. Arı).

ŞERAFETTİN BEY'İN AĞZINDAN İZMİR'İN KURTULUŞU

Süvari kolordusunun ikinci fırkasının 4. Alayının alay kumandan muavini idim. 8/9 gecesini Manisa ile Bornova şimalindeki (arasındaki) Sabuncu Boğazı'nda geçirdik. 9.ncu günü alessabah harekete geçtik. Ben fırkanın öncü bölüğüyle harekete memur idim. Bornova'nın şimaline takarrüb ettiğimiz zaman üzerimize hafif bir piyade ateşi açıldı. Bu ateş Bornova'nın şimal-i garbi sırtlarından geliyordu. Kısa bir tereddütten sonra ateşe ehemmiyet vermeyerek ve mukabeleye lüzum görmeyerek derhal Bornova'ya dahil oldum.

Bornova istasyonunda şoseyi takiben İzmir üzerine hareket ettiğimiz esnada Alay kumandanım Filibeli Kaymakam Reşat Bey emrime bir bölük daha gönderdi. İki bölüğümle süratle İzmir'e doğru yürüyüşe geçtim.

Mersinli'ye geldiğimiz zaman Karşıyaka istasyonundan İzmir'e doğru giden bir piyade yürüyüş koluna tesadüf ettim. Bunlara da zerre kadar ehemmiyet vermedim. Ve bu yürüyüş kolunu şose üzerinde yardım, yoluma devam ettim. Ellerinde silah olan bu efrad pek şaşaladılar; evlerin duvarlarının arkasına, şuraya buraya saklanmaya başladılar. Ben geçtim; geçtikten sonra fırkanın 13. Alayının birinci bölüğünün bunları esir aldığını bilahere öğrendim. Bu düşmanın bir piyade alayı mevcudunda olduğunu zannediyorum.

Bunlar bir avuç süvari kuvvetine bir tek bile silah atmaya cesaret edemediler. Mersinli'yi geçtikten sonra Tuzakçıoğlu fabrikasının önüne geldiğimiz zaman fabrika dahilinden üzerimize ateş edildi. Dört neferim burada şehit oldu.

Bornova'dan Mersinli'ye kadar benim atımdan başka kimse yaralanmadı. Tuzakçıoğlu fabrikasından sonra şehir dühul etti. Sağ kalan dört yaya askerimi ata bindirdim. Kılıçları çektirdim ve Punta'ya doğru yürüdüm. Sokaklar muhacir Rumlar ve bunların arabalarıyla kapanmıştı. Bunların arasından yol bularak geçiyorduk. Punta istasyonunun köşesine geldiğimiz zaman bir İngiliz amiraline tesadüf ettik. Yanında yaveri ile bir bahriye müfrezesi vardı. Mükaleme memuru olarak fırka kumandanımız tarafından gönderilmiş olan Binbaşı Atıf Bey, amiral ile konuşmaya başladı. Biz de Kordonboyu'na teveccüh ettik. Ve biraz sonra Kordon'a çıkıp dahil olduk.

Kordon'da aynı zamanda müsellah Fransız, İngiliz, Amerikan, İtalyan bahriye müfrezelerine tesa-

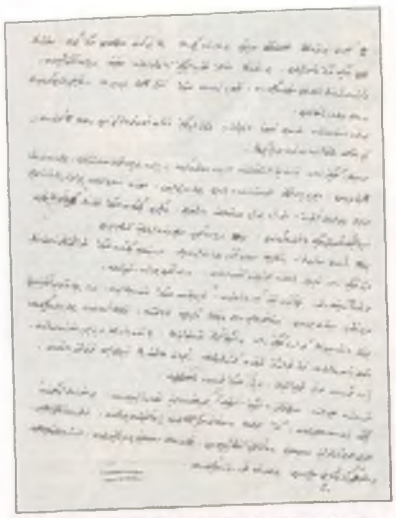

Yüzbaşı Şerafettin'in tutturduğu, kurtuluş gününü anlatan notlarının ilk sayfası.

düf ediyorduk. Bu müfrezeler önlerinden geçerken bizi selamlıyorlardı. Keza evlerdeki ve sokaklardaki ahali de bizi alkışlıyorlardı. Biz Kordon'da hem ilerliyor hem de müsellah Yunan efradına silahlarını yere atmalarını ihtar ediyordum. Bunlar derhal silahlarını yere bırakıyorlardı. Orada bulunan sivillere silahlarını denize atmalarını söylüyordum. Bu suretle Kordon'dan geçiyorduk. Pasaport dairesinin önüne geldiğimiz zaman, belinde kayışı ve kasaturası, elinde silahı olan bir sivile silahı bırakmasını söyledim. "Bırakmam" dedi ve derhal elindeki bombayı yanına tekaründen evvel üzerime attı. Bomba tabii patladı. Elimdeki ikinci atım karnından yaralandı (karnı parçalandı). Ve biraz sonra öldü. Ben de iki yerimden yaralandım.

Süratle yürüyüşe devam ettik. Hükümet konağına gittim. Kapılar kapalı idi. Yan kapıdan girerek, cephedeki kapıyı açtık. Balkona şanlı bayrağımızı çektim. Hükümet ve kışlaya nöbetçiler ikame ettim. Bölüğün birini Göztepe istikametine gönderdim. Diğer bölüğümden emniyet için civara devriyeler çıkardım. Ve mehl-i asayiş bir hareketin hudûsuna meydan bırakmadım. Hükümet önünde bu işler ile uğraştığım esnada İzmir Amerikan konsolosu (...) orada idi. Konuştuk ve benim resmimi aldı. Mümaileyh bana kartını verdi ve kartını el'an muhafaza ediyorum. O esnada hükümetin salonuna diğer konsolosların geldiğini ve benimle görüşmek istediklerini söylediler. Gittim, kendileriyle görüştüm. Fransız, İngiliz konsolosları vardı. Diğer konsoloslardan hangisi olduğunu hatırlamıyorum. Konsoloslar asayişten bahsetmek istiyorlardı. Tercümanım İzmir'de bulunan operatör Esat Bey idi. Konsoloslara bu hususta merak etmemelerini ve bu iş ile meşgul olmamalarını ve Türk askerinin esasen pek medeni olduklarını söyledim. Ve hemen bir canlı misal de gösterdim. Aşağıda sokakta müsellah Yunan neferleri henüz dolaşıyorlardı. Aşağıya bakınız, bu düşman askerlerine askerlerimizden ve ahaliden bir kimse dokunmuyor. Bunlar serbest dolaşıyorlar dedim. Pencereden kendilerine gösterdim.

Biraz sonra fırka kumandanım geldi. Derhal bir vali tayin etti ve ahaliye işleriyle meşgul olmalarını mehl-i asayiş-i cüzide bir harekette bulunanların şiddetle tecziye edilecekleri hakkında beyanname neşretti.

Daha sonra kolordumuzun kumandanı olan Süvari Kolordusu Kumandanı Fahrettin Paşa geldi. Bugün böyle geçti.

9/10 gecesi alayım 3 bölüğüyle Seydiköyü ve civarındaki Müslümanların (Türklerin) fırka kumandanımıza vaki olan müracatları üzerine mezkur istikamete hareket etti.

Bu kuvvet 10 sabahı Seydiköyü'ne takarrüb ettiği esnada Cumaovası istikametinden uzun bir yürüyüş kolunun geldiğini görmüş. Bu kol hakikaten uzun idi. Alay K. Fırkayı ve beni haberdar etti. İzmir'de fırkanın diğer alaylarıyla ve 10 sabahı İzmir'e gelmiş olan piyade kıtaatıyla birlikte İzmir'i teşrif edecek olan Gazi Paşa'yı (Atatürk) selamlamağa çıkmıştık. Ben derhal fırkadan aldığım emir üzerine hareket ederek Seydiköy ile Amerikan Mektebi arasında şose üzerinde iki bölüğümle alaya iltihak ettim. Bu düşmanı mümkün olduğu kadar bize çekmeyi ve sonra bir mukabele ile esir etmeyi düşündük. Alay müsait bir arazide düşmanı karşılamak üzere biraz çekildi; Amerikan mektebinin garb-i cenubundaki sırtlarında kaldı. Ve düşmanı burada ateşle karşılayacaktı. Biz 300 ila 350 kişi kadar idik. Fakat bilfiil ateş eden 200'den fazla değildi.

Bizim mevziye girdiğimizi gören düşman bir bataryayı mevziye soktu. Tahminen (azami olarak) bir tabur piyadeyi açtı. Diğerleri evvela şaşkın bir vaziyette, toplu olduğu halde açıkta bekliyorlardı. Müsademe başladı. Toplu duran düşman kıtaatı ateşimizle, topçumuzun tam isabetiyle dağıldı. Düşmanın mevziye giren aksamından maada derelerden saklanarak şimal-i garbi istikametine, yani İzmir-Urla şosesi istikametine gidiyordu. Bu esnada Fırka Kumandanımız Miralay Zeki Bey geldiler. Pek kısa ve mühim olmayan bir müsademe yaptık. Fırka kumandanımız iki bölükten mürekkep müfrezemle derhal karşımızda bulunan düşmana atlı hücumu yapmamızı emir buyurdular. Hücuma hazırlandığımız esnada bir alayımız da gelmişti. Fırka kumandanımızın emriyle müfrezemle bu alay kumandanının emrine girdim. Emrinde bulunduğum alay kumandanı müfrezemin üçüncü bölüğüne düşman topçusuna atlı hücum etmemi emretti. Mezkur müfrezemle hücuma kalktık. Gelen alay da hücum vaziyetinde bizi takip etti. Düşman topçusunun mevziine girdik. (Topçular toplarını bırakıp kaçtılar). Önümüzden kaçan düşman efradını takibe koyulduk. Bugünkü müsademelerde hiç bir neferimizin burnu kanamadı. (Düşman efradından bir kısmının firarını teshilden başka maksat takip etmiyordu. Esasen bunlar muharebe kudretini haiz değillerdi)

Düşman topçusu ve piyadesi, top, silah, cephaneleriyle eşyalarını tamamen bırakarak koşum ve mekkari hayvanlarına binmiş oldukları halde garbe ve Urla istikametine kaçıyorlardı. Biz, gruba kadar bizim önümüzden kaçan batarya ve piyade efradını takip ettik. Diğer alaylarımız da dere içlerinde kalmış olan Binbaşı Zikisi ile beraberinde bulunan zabitan ve efradı esir ettiler. Burada 17. Yunan piyade alayının sancağı da bizim fırkamıza mensup diğer bir alayımızın eline geçti. Bu alayımız Yunan esirlerini o gün gruptan evvel İzmir kışlasına sevk etti.

Diğer bir alayımız bu geceyi Çatal Kaya'da geçirmişti. Sabahleyin şafakla Urla şosesi yakınında keza dere içlerinde Türk askerlerinden istimdad eden diğer bir Yunan kuvvetini esir etti. Bunlar artık müsademe filan düşünmüyorlar, blakis pek zulüm yaptıkları Türk ahaliden korkuyorlar ve askerimizi minnetle arıyorlardı.

10 sabahı İzmir'e piyadelerimiz ve tekmil büyük kumandanlarımız, (Atatürk ve maiyet kumandanları) gelmişler idi. İzmir hal-i tabiide bulunuyordu Gazi Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Nurettin Paşalar...) Asayiş mükemmel idi. Anadolu toprağında (bu mıntıkada) dökümtü ve suver-i saire ile kalmış olan düşmanın son kıta ve efradını esir etmiş olan fırkamız 11 sabahı Kadifekale'de toplandı. Orada tabya edilen hiç top vesaire yoktu... Esasen lüzum görülmemişti. Ve bu gün öğleden sonra 3'te Karşıyaka'ya geçmek üzre hareket ettik. Aynı zamanda bu vakte kadar büsbütün boş kalmış olan Buca taraflarına Kolordu Kumandanlığı tarafından bir inzibat müfrezesi gönderilmişti.

BELEDİYE REİSİ UŞAKİZADE MUAMMER BEY İLE VALİ MAHMUT MUHTAR PAŞA ÇATIŞMASI

İzmir'de İktidar Mücadelesi

Dr. ERKAN SERÇE
Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi
Tarih Anabilim Dalı

30 Aralık 1909 günü gazetelerini okuyan İzmirliler, Vali Mahmut Muhtar Paşa ile Belediye Reisi Uşakîzade Muammer Bey arasında uzun süredir devam edegelmekte olan sürtüşmenin yeni bir aşamaya sıçradığını öğrendiler. Muammer Bey "mugayyir-i kanun harekâtından dolayı" görevinden alınmış ve yerine belediye meclisi üyelerinden Tahir Bey vekâleten atanmıştı. Vali Mahmut Muhtar Paşa, Muammer Bey'in görevden alınması ile ilgili olarak Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, görevden alma kararına yol açan nedenleri iki noktada toplamıştı; Muammer Bey, üye olmasına rağmen, Vilayet Tensîk-i Memurîn komisyonuna katılmadığı gibi, Vilayet İdare Meclisi tarafından oluşturulan şehrin elektrikle aydınlatılması ile bulvar açılması komisyonlarına da iştirak etmemişti. İkinci gerekçe de 1324-1325 dönemine ait temettü vergilerine mükellefler tarafından yapılan itirazların, belediye tarafından savsaklanması gösteriliyordu.[1] İlerleyen günlerde, genişleyerek İzmir ileri gelenlerinin de katıldığı bir çatışmaya dönüşen bu olayda, vilayet yönetimi ile belediye heyeti arasındaki sürtüşmeyi derinleştiren iki neden ön plana çıktı. Bunlar, şehrin mütcaddid belediyelere bölünmesi ve Basmahane istasyonu ile limanı birbirine bağlayacak ve şehrin etrafını dolaşacak bulvarların açılması konularıydı. Muammer Bey'in görevden alınmasıyla yeni bir boyut kazanan çatışmanın ilerleyen aşamalarına geçmeden önce bu iki konunun kökenleri hakkında bilgi verelim.

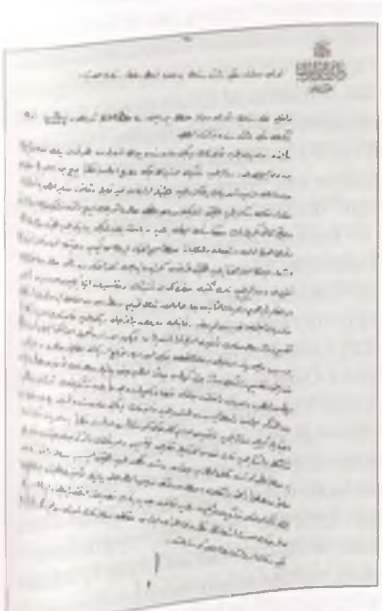

İzmir'in üç belediye dairesine taksimi hakkında Şura-yı Devlet kararı.

İZMİR BELEDİYESİNİN BÖLÜNMESİ MESELESİ

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda belediye, 19. yüzyılın ortalarında İstanbul'da kuruldu. 1860 ve 1870'lerde birçok önemli Osmanlı şehrinde artık belediye kurulmuştu bile. Başlangıçta talimatnamelerle veya vilayet nizamnamelerinde ayrılan bölümlerle düzenlenmeye çalışılan taşra belediyelerinin hukuksal yapısı, 1877 Meclis-î Mebusanı tarafından çıkarılan Vilayat Belediye Kanunu ile sağlam bir temele oturtuldu.

Kanunun birinci maddesinde, "her şehir ve kasabada bir belediye meclisi teşkil olunacak" denildikten sonra ikinci maddede, "büyük şehirler mevkiinin icab ve vüsatına göre ve mümkün mertebe her daire için kırk bin nüfus esas gösterilerek meclis-i idaresi marifetiyle mütcaddid daire-i belediyeye bi't-taksim her birinde ayrı ayrı birer meclis-i belediye bulunacaktır" hükmü getirilmekteydi. 1868'de kurulan İzmir Belediyesi, kanunun Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi sırasında da tartışmalara yol açan bu madde uyarınca 1879'da ikiye bölündü ve ayrı ayrı reisleri olan belediye meclisleri oluşturuldu. Ancak bu bölünmenin aynı zamanda etnik bir bölünmeyi de beraberinde getirdiği ve çoğunlukla Müslümanların yaşadığı yerlere hizmet veren belediye dairesinin, genel giderlerini bile karşılayamadığı görülünce belediye daireleri yeniden birleştirildi.[2]

Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde, beledî hizmetlerin yaygınlaştırılması ve daha düzenli hale getirilmesi tartışmaları sırasında, İzmir'in birden fazla belediye dairelerine bölünmesi konusu yeniden gündeme geldi. Yaklaşık üç yüz bin kişilik bir nüfusa sahip İzmir'in ihtiyaç duyduğu sağlık, temizlik, imar vb. hizmetlerin tek bir belediye dairesi tarafından karşılanamayacağı vurgulanıyor ve hukuki zorunluluğun da bulunduğu belirtilerek İzmir'in nüfusuyla oranlı belediye dairelerine bölünmesi savunuluyordu.[3] Nitekim şubat 1909'da toplanan Vilayet Umumî Meclisi, mevcut belediye reis ve heyetinin istifa etmiş olmasını da göz önü-

Üstte: Mahmut Muhtar Paşa'yı (önde ortada) Bahriye Nazırlığı görevindeyken tören sırasında gösteren bir kartpostal. **Burhan Eroma koleksiyonu.**

Altta: Mahmut Muhtar (Katırcıoğlu) Paşa, Cumhuriyet yıllarında.

Karşı sayfada: İzmir Belediye Reisi Muammer Bey

ne alarak, İzmir belediyesinin üç daireye bölünmesine ve Karşıyaka ile Buca belediyelerinin de müstakilen idare edilmesine karar verdi.[4] Ancak, yeni belediye daireleri oluşturulmasının belediye masraflarını arttıracağı anlaşıldığından, belediye gelirlerinin çoğaltılması yoluna da gidilmesi alınan kararlar arasındaydı.[5] Hemen belirtelim ki, İzmir belediyesinin üçe bölünmesi konusunda alınan kararda oybirliği yoktu. Örneğin meclis ikinci reisi Evkaf Muhasebecisi Süleyman Faik Bey, İzmir belediyesinin tek daire iken bile mevcut gelirlerle hizmet veremediğini, iki veya üç daireye bölündüğü takdirde sıkıntının daha da artacağını belirtmiş ve böyle bir uygulamanın belediye gelirlerinde artış sağlandıktan sonra gündeme gelmesi gerektiğini savunmuştu. İzmir livası azalarından İsmail Sıdkı ve Saruhan livası azalarından Asadur Efendiler de, hiç değilse iki daire ile yetinilmesini istemişlerdi.[6] *İttihat* gazetesi de meclisin daha baştan yanlış bir yola saptığını ve İzmir'in birbirinden bağımsız belediye dairelerine bölünmesindense, İstanbul'da olduğu gibi tek bir merkeze bağlı dairelerin oluşturulması gerektiğini ileri sürüyor ve ekliyordu:

> Biz İzmirliler... on beş sene evvel şehrimizin iki daire-i belediyeye malik olduğunu unuttuk mu, o halin sebeb olduğu hatalara yeniden düşmeyelim.[7]

Nitekim kısa sürede Vilayet Umumî Meclisi tarafından alınan kararın uygulamadaki zorlukları ortaya çıktı. Öncelikle belediye sınırlarının saptanması için şehir ileri gelenlerinden bir komisyon oluşturuldu.[8] Diğer yandan bu uygulamaya muhalefet de belirmeye başladı. Gazetelerde yayınlanan yazılarda, İzmir'in belediye dairelerine bölünmesinin kanuna uygun olsa da mantığa uygun olmadığı belirtiliyor, böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde şehrin büyük bir kısmının hizmetlerden mahrum kalacağı vurgulanıyordu. Rum basım ise, uygulamaya muhalefeti, "bir gayr-i müslim belediye" kurulmasını engelleme çabası olarak değerlendirmekteydi.[9] Bu arada belediye seçimlerinin yapılarak "Muammer Bey Kabinesi"nin belediye yönetimini devralması, belediyenin bölünmesi tartışmasını, Mahmut Muhtar Paşa'nın valiliğe atanmasına kadar ertelemiştir.

Mahmut Muhtar Paşa'nın İzmir'e gelmesinin hemen ardından ele aldığı başlıca konulardan olan İzmir belediyesinin bölünmesi konusunda Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazı, konu hakkında vilayet-belediye çatışmasının nedenlerini de ortaya koymaktadır. Valiye göre; İzmir belediyesinin üçe bölünmesi kanun gereği olmasına ve gerek umumi meclis ve gerekse idare meclisi tarafından kararlaştırılmasına rağmen, 'bazılarının işine elvermediği için' engellenmekteydi. "Umur-ı belediyeyi taht-ı inhisara alarak kendine şehremaneti salahiyetini vermek isteyen beledî heyet-i hâzırasının" kanunun uygulanmasını engellemek için "İslamların fakir ve hıristiyanların zengin olacağı cihetle taksimden İslam mahallâtının mutazarrır olacağı gibi hilâf-ı hakîkat ve meşrutiyet" gerekçeler ileri sürdüğünü belirten Mahmut Muhtar Paşa, kendisinin İzmir belediyesinin bölünmesi konusunda kararlı olduğunu, eğer Dahiliye Nezareti'ne bu konuda belediyeden bir müracaat olursa "şedîden cevab-ı red" olunmasını istiyordu.[10]

Belediye heyeti ise doğrudan Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gönderdikleri yazıda, şehrin üçe taksiminin birçok mahzûru bulunduğunu, böyle bir durumun "vilâyât-ı Osmâniyede câri olan teâmül-i kadîm ve muttaridi ihlal edeceği gibi şehrin münâsebât-ı ictimâiyesini bir takım muzır rekabete marûz bırakacağını" ileri sürüyordu. Böyle bir uygulamanın herhangi bir aciliyet içermediği vurgulanan yazıda, konunun yeni belediye kanunu çıkarılıncaya kadar ertelenmesinin uygun olacağı belirtilmekteydi.[11] Vali Mahmut Muhtar Paşa'nın Belediye Reisi Muammer Bey'i görev-

den almasında etkili olan nedenlerden biri olarak İzmir belediyesinin bölünmesi sorunu daha sonra aktaracağımız gibi Şûrâ-yı Devlet'e havale edilecektir.

BULVARLAR MESELESİ

19. yüzyılın ortalarından itibaren artan ticaret hacmi, bir süre sonra İzmir'in fiziksel yapısını zorlar bir kapasiteye ulaşmıştı. İzmir ve hinterlandı için iktisadî sürecin en önemli sorunu olan nakliye sorunu, demiryolu hatları ve limanda gerçekleşen rıhtım inşaatı ile büyük ölçüde çözümlenmişti. Üretim alanlarından toplanan ürünler trenler ile Punta'daki ve Basmahane'deki son duraklara ulaştırılıyor, buradan ya geçici olarak depolara nakledildiyor ya da doğrudan gemilere yüklenmek üzere rıhtıma sevk ediliyordu. Aydın demiryolu üzerinden gelerek Punta'da toplanan ürünler için bu aşamada da herhangi bir sorun yoktu; ürünler, Kordon tramvay hattı üzerinde, gece yarısı sonrasında işletilen vagonlar ile rıhtımdaki gemilere kolaylıkla nakledilebiliyordu. Ancak aynı şeyi Basmahane'de toplanan ürünler için söylemek mümkün değildir. Liman ile Basmahane arasındaki alanın yoğun bir iş merkezi olması ve sokakların en genişinin sekiz-on metreyi geçmemesi nakliyatı son derece güçleştiriyordu. Bu bölgedeki nakliyatı her ne kadar deveci ve arabacılar karşılamaya çalışsa da hem maliyeti arttırması hem de sınırlı kalması, şehir ileri gelenlerini yeni arayışlara sürüklemekteydi.

Bu konuda ilk ciddi öneri, 1880 yılında Aydın valisi Midhat Paşa tarafından hazırlanan bir raporda karşımıza çıkmaktadır; Midhat Paşa, Kasaba demiryolu istasyonundan (Basmahane) Kışla-ı Hümâyûn'a (Sarı Kışla) kadar bir cadde açılmasını ve hatta bu yolun Göztepe'den Urla'ya kadar uzatılmasını düşünmüştü. Ancak herkes tarafından beğenilip onaylanan bu tasarı, hayata geçirilemeden Midhat Paşa görevinden alındı.[12] Konu hakkında ikinci proje ise Eşref Paşa'nın belediye reisliğinin sonlarında gündeme gelmiş, Basmahane'den Gümrük'e kadar açılacak bulvar için istimlak yapılması kararlaştırılmış ve bu amaçla 150.000 liraya ihtiyaç duyulduğu hesaplanmıştı.[13] Bu iş için Belediye Reisi Eşref Paşa'nın riyâsetinde şehir ileri gelenlerinden bir komisyon da kurulmuş olmasına rağmen,[14] yine sonuç alınamadı.

Şehrin geniş caddelere kavuşturulması, en azından Basmahane istasyonunu Gümrük'e bağlayacak bir bulvarın açılması, meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde de, gazete sütunlarında sıkça rastlanan tartışma konularından biri olmuştur. Muammer Bey'in belediye riyasetini üstlendiği dönemde de devam eden bu tartışmalarda, belediyenin konu ile ilgili bir proje hazırlığı içinde olduğu söyleniyor, bunun için borç para arayışı içine girdiği yazılıyor, ancak somut bir adım atılmaması da eleştiri konusu oluyordu.

Mahmut Muhtar Paşa'nın valiliğe atanmasıyla birlikte yakın ilgi gösterdiği konulardan biri de 'bulvarlar meselesi' oldu. Vali'ye göre "memâlik-i Osmâniye'nin en mühim merkez-i ticâriyesinden olduğu halde şimdiye kadar şöhret ve kabiliyetiyle mütenâsib âsâr-ı umrân vücuda getirilememiş" idi. Bu nedenle en kısa zamanda harekete geçilmeli ve İzmir'in rahatlamasını sağlayacak büyük caddeler açılmalıydı. Bulvarlar konusunda vilayetin elinde hazır bir proje de bulunmaktaydı. Meşrutiyet'in ilanından sonra kısa bir süre Aydın valiliğinde bulunan Ferid Paşa zamanında İzmir Rıhtım Şirketi mühendislerinden Mösyö Polikarpe A. Vitalis tarafından hazırlanan ve İzmir şehrinin üç bulvara sahip olmasını öngören proje Mahmut Muhtar Paşa'ya yeniden sunulmuş ve valilik tarafından genel bir kabul görmüştü.

Projeye göre; bir numaralı bulvar, Rıhtım'da bulunan Zahire Borsası'nın yanından başlayacak ve 22.5 metre genişliğinde olarak doğrudan Basmahane'ye kavuşacaktı. İki numaralı bulvar, 15 metre genişliğinde olacak ve Bellaviste'den başlayıp yine Basmahane'de noktalanacaktı. Üç numaralı bulvar ise, Salebcioğlu Hanı'nın önünden başlayacak ve Basmahane yakınlarında bir numaralı bulvarla birleşecekti. 18.7 metre genişliğindeki bu bulvar, Salebcioğlu'nun arkasından Gureba Hastahanesi'ne kadar uzatılacaktı. Vali Mahmut Muhtar Paşa, P. Vitalis tarafından yapılmış olan bu plan ve şartnamesini "mükemmel ve ihtiyaca kâfi bir halde" bulmuş ve riyâsetinde oluşturduğu bir komisyondan geçirerek Vilayet İdare Meclisi'ne de onaylattıktan sonra, valinin ifadesiyle, "belediye meclisinin de mütâlaası alınmak üzere 11 Teşrîn-i sânî 1325 tarihinde dâire-i belediyeye göndermiş"ti.[15] Ancak hemen belirtelim ki belediye, hiçbir zaman planların kendisine gönderildiğini kabul etmeyecektir.[16] Vali Mahmut Muhtar Paşa proje ve şartnameyi Vilayet Umumi Meclisine de onaylattıktan[17] sonra İzmir ve İstanbul'daki önemli gazetelerle ilan ettiği gibi birer nüshasını da önemli şirket ve bankalara göndermişti.[18]

Belediye Polikarpe A. Vitalis tarafından yapılan bu projeye başından itibaren birbiriyle bağlantılı iki nedenden dolayı karşı çıkıyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, belediye daha Eşref Paşa döneminden beri Basmahane'den Rıhtım'a uzanacak tek bir bulvar üzerine çalışıyordu. Bu bulvarı açma konusunda girişimde bulunamamasının nedeni de açıktı. Eşref Paşa döneminde bulvarın açılması için, sadece istimlakın yapılmasına 150.000 lira ayrılması gerekiyordu. Bu meblağın istimlaktan sonra yapılacak masraflarla çok daha artacağı açıktı. Halbuki İzmir Beledi-

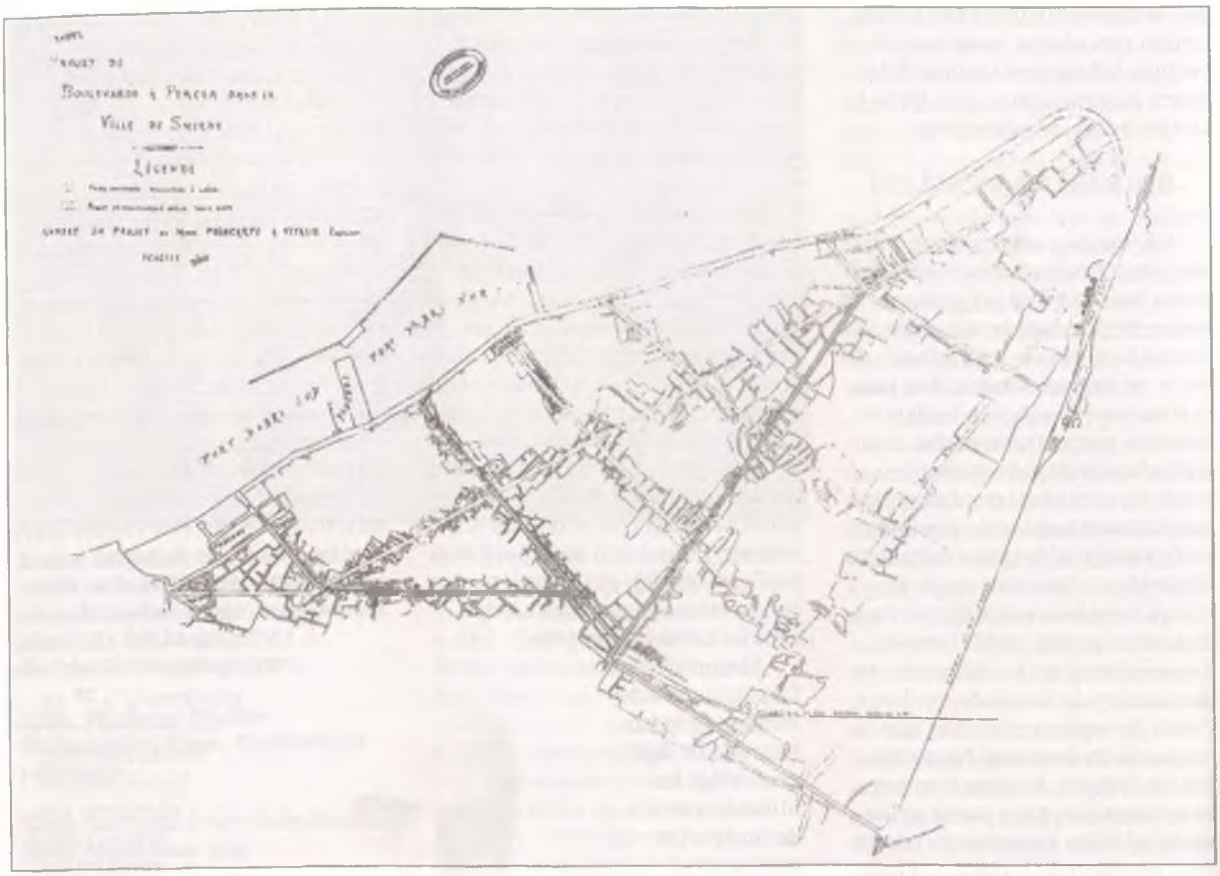

İzmir şehir planı. Açılması düşünülen bulvarlar koyu renkle gösterilmiştir.

yesi'nin 1906 senesi bütçesinin tamamı 382.000 küsurdu.[19] Tahmini olarak hesaplanan bu gelirlerin bir kısmı tahsil edilemediği gibi büyük bir kısmı da sabit giderlere ayrılmaktaydı.[20] Doğal olarak belediye, sahip olduğu mali potansiyel ile tek bir bulvarı bile açma konusunda girişimde bulunamazken üç bulvarı açmak gibi ağır bir yükün altına girmek istemiyordu. İngiltere'nin İzmir konsolos yardımcısı Heatcote-Smith'in verdiği bilgiye göre, açılacak üç bulvarın toplam maliyeti 1.500.000 sterlindi ki, İzmir belediyesinin mevcut gelir kalemleriyle böyle bir işe girişmesi pek mümkün görünmüyordu.[21]

İkinci olarak Belediye, Vali Mahmut Muhtar Paşa tarafından desteklenen projenin 'ecnebi' kimliğine karşı çıkıyordu. Gerçekten de projeyi hazırlayan Polikarpe A. Vitalis, Fransız sermayesi ile kurulmuş İzmir Rıhtım Şirketi'nde mühendis olarak çalışmaktaydı. Kamuoyundaki genel görüş, Vitalis'in arkasında, Rıhtım Şirketi'nin sahibi Eli Gifre'nin olduğu yönündeydi. Nitekim Gifre de daha proje onaylanmadan, vilayete sunduğu arzuhalde sadece Kordon'da Borsa yakınlarından başlayarak Basmahane'ye uzanacak olan bulvarı 30 milyon Frank'a açabileceklerini açıklamıştı. Belediye ise, açılmasını istediği tek bulvarı Sadık Bey'in başında bulunduğu Osmanlı tüccarlarından oluşan bir şirkete ihale etmeye çalışıyordu. Hemen belirtelim ki Sadık Bey, Belediye Reisi Muammer Bey'in babasıydı. Bu arada basın da bulvar açma ameliyesini gerçekleştirecek şirketin 'Osmanlı' olması konusunda belediyeyi destekliyordu.[22] *Köylü* gazetesi, ecnebi şirkete verilecek bir ihalenin, belediyenin bütün gelir kaynaklarını kurutacağını, bundan en çok zarar görecek kesimin de çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu 'yukarı mahalleler' olacağını vurguluyordu.[23] Bulvarlar meselesinin gelip dayandığı noktada üç görüş ortaya çıkmıştı; bulvarların hemen ecnebi bir şirkete ihale edilerek açılması, bu iş için bir süre beklenilerek kurulacak bir Osmanlı ortaklığının harekete geçirilmesi ve bulvar açma işinin belediyeye aidiyeti nedeniyle kararın tamamen belediye heyetine bırakılması. Tercih her ne olursa olsun ortada olan gerçek, bulvarlar sorununun gittikçe büyüyerek Vali ile Belediye Reisi arasında sonu kestirilemeyen bir çatışma nedeni haline geldiğidir.

İKTİDAR MÜCADELESİ

Yukarıda aktardığımız iki sorun, İzmir belediyesinin bölünmesi ve bulvarlar meselesi, acaba bir valinin, belediye reisini görevden alması ve dahası giderek tüm belediye heyetini yok sayması için yeterli sayılabilir mi? Tabii ki Meşrutiyet'in ilanı öncesi, vali ile belediye reisi arasındaki herhangi bir uyuşmazlık nedeni, belediye reisinin görevden alınması sonucunu doğurabilir ve bu sonuç hiçbir tartışma da götürmezdi. Belediye, varolan hukuksal düzenlemelere rağmen, vilayetin bir dairesi olarak değerlendirilmekte ve belediye reisi de valinin maiyetindeki bir görevli gibi muamele görmekteydi. Ancak Meşrutiyet'in ilanı,

pek çok konuda olduğu gibi, belediyenin anlam ve içeriği konusunda da yoğun bir tartışma yaratmış, kamuoyunda belediye ve belediye heyeti hakkında yeni telakkiler gündeme getirmişti.

İzmir'de Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde, ortalığı kasıp kavuran eleştiri furyasından belediye de nasibini almış ve Tevfik Paşa'nın riyasetindeki belediye heyeti peyderpey istifa etmek zorunda kalmıştı.[24] Yeni belediye heyeti için seçimlerin gündeme gelmesi, belediye konusunda düşüncelerin de ortaya dökülmesi için fırsat yarattı. Belediye ve işlevleri hakkında ileriye sürülen görüşlerde farklılıklar olsa da ortak bir kanı göze çarpmaktadır; belediye önceleri olduğu gibi birkaç aileyi değil şehir halkının tamamını temsil eden, şehir halkı için varolan bir kurum olmalıydı. Bazı gazeteler daha da ileri giderek belediyelerin "milletin şehirlerdeki meclis-i mebusanı" olduğunu ileri sürüyordu.[25] Bu tartışmalar içinde yapılan seçimler sonucunda oluşan belediye heyetinin sahip olacağı prestiji kestirmek zor değildir. Nitekim, Muammer Bey'in riyasetine seçildiği bu heyet,[26] basın tarafından 'Muammer Bey Kabinesi' olarak isimlendirilmişti.

Mali olanakların elverişsizliğine rağmen, Uşakîzade Muammer Bey riyasetindeki yeni belediye heyeti, yönetimi devraldığı andan itibaren yoğun bir çalışma içine girmişti. Gelir kaynaklarını arttırma çabalarının yanında, kentsel sağlık ve temizliğin korunması yönündeki girişimler sıklaştırıldı. Tüm bunların sonucunda belediye gerek basın ve gerekse de halk nazarında gittikçe artan bir saygınlık ve yaptırım gücü elde etti. Bunda, Uşakîzade Muammer Bey'in, İttihat ve Terakki'nin İzmir mensuplarınca oluşturulan 'Fedakarlar Meclisi'nin "en hararetli inkılapçısı" olmasının[27] muhakkak rolü bulunmaktaydı.

Belediye cephesinde gelişmeler bu şekildeyken, vilayet cephesi uzun süre çalkantıdan kurtulamamıştı. Meşrutiyetin ilanından Mahmut Muhtar Paşa'nın valiliğe atandığı tarihe kadar geçen yaklaşık on dört aylık sürede altı vali gelip geçmişti. Bu süre içinde İttihat ve Terakki İzmir merkezi yönetim boşluğunu doldurmaya çalıştı. Ancak buna rağmen, yönetim boşluğu her alanda kendisini hissettirdi. Grev dalgası, boykot, eşkiyalık vb gelişmeler vilayetin önlemlerini aşmış sürekli kargaşaya ortam hazırlamıştı. Özellikle eşkiyalığın gün geçtikçe şiddetini arttırması, vilayetteki yönetim boşluğunun bir an önce giderilmesi zorunluluğuna işaret etmekteydi.[28] İşte Mahmut Muhtar Paşa, bu yönetim boşluğunu dolduracak otoriteyi sağlayabilecek bir çare olarak İzmir valiliğine atandı.[29] Nitekim yeni vali göreve başladığı ilk günden itibaren otoriter tavrını hissettirmekten çekinmedi ve otoritesinin önünde engel olarak gördüğü herkese ve her şeye karşı şiddetli bir mücadeleye girdi. Örneğin, Vali Mahmut Muhtar Paşa karar ve uygulamalarına muhalefet eden basını "irticaa meyyal" olarak suçlamaktan çekinmemiş, *Ahenk*, *Köylü* ve *Mülhakat'ı* mahkemeye vermiştir.[30]

Mahmut Muhtar Paşa'nın otorite mücadelesinde, en güçlü rakibi şehrin önde gelenlerinin içinde yer aldığı belediye heyeti olmuştur. Nitekim yukarıda özetlediğimiz, gerek İzmir belediyesinin bölünmesi ve gerekse bulvarlar meselesinin emrivaki bir tarzda vilayet tarafından belediyeye dayatılması, belediyenin otoritesini ortadan kaldırmaya yönelik hamleler olarak değerlendirilebilir. Belediye de valinin otoriter davranışlarına karşı önceleri gizli daha sonraları ise açıktan bir mücadeleye girdi. Örneğin, Mahmut Muhtar Paşa'nın valiliğe atandığı ilk günlerde belediye, o güne kadar ödemekte olduğu valilik ve diğer resmi dairelerin havagazı masraflarını bundan böyle karşılamayacağını açıklıyor,[31] İzmir'in eski valilerinden Kamil Paşa'nın konutunun aydınlatılması için 1897-1907 yılları arasında belediyece karşılanan masrafların kendisinden istenmesini kararlaştırıyordu.[32] Belediye Reisi Muammer Bey, belediyeden bağımsız olarak vali tarafından şehrin beledî işleri için oluşturulan komisyonlara katılmıyor ve böylece otorite mücadelesi gittikçe daha açık bir hale geliyordu. İşte bu noktada, belediyenin bölünmesi ve bulvarlar meselesi otorite mücadelesinin su yüzüne çıkmasını sağladı.

İzmir valisi Mahmud Muhtar Paşa'nın Belediye Reisi Muammer Bey'i görevden aldığına dair Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazı.

MUAMMER BEY'İN GÖREVDEN ALINMASI VE SONRASI

Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, Vali Mahmut Muhtar Paşa, 26 Aralık 1909 tarihinde Muammer Bey'i görevinden alarak yerine belediye heyeti azalarından Kapanizade Tahir Bey'i vekâleten atadığını açıkladı.[33] Muammer Bey görevden alınmakla bırakılmıyor, hakkındaki suçlamalardan dolayı Vilayet İdare Meclisi tarafından yargılanmak üzere İstintak Dairesine havale ediliyordu. Ancak Vali, belki de boyutlarını hiç tahmin edemediği bir tepkiyle karşılaştı; Tahir Bey görevi kabul etmediği gibi, belediye meclisi de derhal harekete geçerek hükümet, meclis-i mebusan ve valilik nezdinde büyük bir protesto hareketi başlattı.

Belediye heyeti ilk iş olarak, Aydın Vilayeti'nden seçilen mebuslara gönderdikleri telgrafla gelişmeleri haber veriyor ve Dahiliye Nezareti nezdinde harekete geçmelerini istiyorlardı; "Reisimiz Muammer Bey, hukuk ve haysiyet-i belediyeyi muhafazaya bizimle beraber bezl-i gayret etmesinden dolayı vali-i vilayet tarafından umur ve muamelât-ı belediyeden keff-i yed ettirilmiş ve bilâsebeb ve hiç bir madde-i kanûniyeye müstenid olmayarak vakî olan şu tecâvüzden Dahiliye Nezareti'ne şimdi malumat-ı lazime

19. yüzyıl sonunda İzmir'de gümrük depoları.
19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, **Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü yayını, İstanbul, 1997.**

ita kılınmış olduğundan kavanin-i meriye ve usul-ı cariye ahkamını ihlal eden ve meşrutiyet ile bir kat daha temin edilmiş olan hukuk-ı amme ve hassayı ibtal eyleyen bu muamele-i hodseraneye nezarete hemen müracaatla nihayet verilmesini hayet-i beledî şiddetle intizar eder".[34] Bu telgraf, ilerleyen günlerde çok daha şiddetlenecek olan telgraf trafiğinin ilk örneğini oluşturmaktadır. 27 Aralık'ta belediye heyeti, Vilayet, Sadaret, Dahiliye Nezareti ve Şura-yı Devlet'e gönderdikleri telgraflarla hem olayı protesto ediyor hem de Muammer Bey'in görevden alınma gerekçelerini geçersiz kılma amaçlı açıklamalarda bulunuyordu. Heyet, Muammer Bey'in görevden alınmasına gerekçe olarak gösterilen Tensik-i Memurin Komisyonu'na aza olduğu halde katılmamasını "reis beyin merkez komisyona davet edildiği günlerin meclis-i belediyenin teşekkülü eyyamına ve bir ara İzmir'den mezunen infikakına ve bazen de reis beyin rahatsız olduğu günlere tesadüf etmesi ve izah edilecek esbab-ı saire-i muhakkaya müstenit" olarak açıklıyordu.

Basmahane'de Kasaba Demiryolu Garı.

Muammer Bey'in şehrin elektrikle tenviri ve bulvar açılması komisyonlarına katılmasına verilen yanıt, vilayetin belediyeye ait işlere müdahalesi olarak değerlendiriliyordu. Temettü vergilerine yapılan itirazların cevaplanmasındaki gecikmeleri ise, belediye heyetinin yeni seçilmiş olmasına bağlayan yazıda, valinin Uşakîzade Muammer Bey'i görevden alması ise şöyle değerlendiriliyordu:

> tezkere-i vilayetpenahi münderecatının mahaza eser-i zülul olarak husul-ı emel için taharri-i bahane neticesi olduğu ve mamafih isnadat-ı vakıanın kavanin ve nizamat-ı mevcudeye mugayir bulunduğu tezahür eder. Binaenaleyh mütalaat-ı salifeden başka intihab-ı ahali ile tayin olunmuş heyet-i belediye reisinin kanuni olmayan bir takım esbab ve bahane serdiyle hiçbir hüküm ve karara müstenit olmayarak umur-ı muamelat-ı belediyeden keff-i yed ettirilmesi ne kadar şayan-ı ıstırab ise daire reisinin maznun addiyle Meclis-i İdare-i Vilayet müstantıklığından namına celp müzekkeresi ısdarı da o derece mucibi telhiftir. Kavanin-i meriye ve usul-i cariye ahkamını ihlal ve meşrutiyet ile temin edilmiş olan hukuk-ı amme ve hassayı iptal eden ahvalden bulunan tezkere-i mebhus münderecatını şiddetle reddederiz.[345]

Aynı gün (27 Aralık 1909) belediye heyetinin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir diğer yazıda da, vali ile meydana gelen çatışmanın asıl nedenleri şöyle ortaya konulmaktaydı:

> Vali Bey'in İzmir'e ilk teşrifleri gününden beri heyet-i belediyeyi emirlerine tabî tutmak ve her türlü tahakkümesini kabul ettirmek için ittihaz ettikleri mesleği hukuk-ı amme ve hassayı kanun dairesinde müdafaa ve mukabeleten kabul etmediğinden dolayı hasıl olan iğbirarını memleketin muzırratında aramak suretiyle ibraz etmiş ve bizi de şiddetle tazyik etmekte bulunmuştur. Birincisi bulvarlar meselesi belediyece mütalaa edilmek ve menafi-i memlekete

muvafık olup olmadığı tedkik olunmak lazım gelir iken heyet-i belediyeyi türlü türlü tazyikler ile plansız olarak gönderdiği projeyi kabul ve tasdike sevk etmiş idi. Halbuki hayat-ı memlekete ve istikmal-i siyasete şedit taalluku olan böyle bir meseleyi heyet-i belediyenin yirmi bir gün zarfına plansız olarak tedkiki ademü'l-imkan idi. Bu hususta belediyenin mütalaatına arz-i ihtiyaç etmeksizin ve kanunun bu hususta belediyeye bahş ettiği salahiyeti nazarı itibara almaksızın kendi üzerine hem şehremini hem de vali sıfatıyla işi istediği gibi tertib ederek hatta bu kere mevki-i müzayedeye bile hemen vaz etmiştir. İkincisi şehri üçe taksim meselesidir ki bu aynen birçok mehaziri dai olmakla beraber umum vilayat-ı Osmaniye'de cari olan teamül-ü kadim ve muttaridi ihlal etmekte ve şehrin münasebat-ı ictimaiyesini bir takım muzır rekabete maruz bırakmakta olduğundan ve 23 Kanun-ı sani sene 324 ve 12 Mayıs sene 325 tarihlerinde eshab-ı mucibesi vazıhen gösterilerek yeni belediye kanununa intizaren taksimat tehiri talıt-ı karara alınmış iken bir sebeb-i acil ve müstakil tahakkuk etmeksizin işbu karar hilafına olarak ve Şura-yı Devlet'e müracaat edilmeyerek yine bu Meclis-i İdare'ye taksimi kabul ettirmesi münasip ve muvafık-ı kanun olamayacağı ihzar edilmiş olması üzerine iğbirar ve hiddet-i tezayüd ve tevafur eylemiştir. Halbuki bu gibi umur-ı mühimme için karar-ı vaki hilafında hareket istizamı müstelzim mevaddan olduğundan bittabi heyet-i beledi bila-istizan bu kararı mevki-i icraya koyamaz idi ve Meclis-i İdare'nin intihabat ve taksim-i şehir hakkındaki fevkü'l-kanun ictihadını kabul edemez idi.[36]

19. yüzyılda İzmir Limanı.
19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları, **Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü yayını, İstanbul, 1997.**

Gelişmelerin yaşandığı sıcak saatlerde, belediye heyetinin Dahiliye Nazırı Talat Bey'le haberleşme arayışı, içinde bulunulan durumu göstermesi açısından son derece ilgi çekicidir:

> Dersaadet'de Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi Hazretlerine İzmir heyet-i belediyesi bazı maruzat-ı mühimmede bulunmak üzere şimdi telgrafhanede beklemekte olduğundan lütfen teşrifiniz ve maruzatımızı istima buyurmanız müsterhimdir. Heyet Namına Reis Muammer[37]

Vali Mahmut Muhtar Paşa'nın uygulamalarını protesto eden Belediye heyetinin sadarete çektiği (solda), Vali Mahmut Muhtar Paşa'nın uygulamalarını protesto eden İzmir tüccarlarının Dahiliye Nezaretine gönderdiği (ortada), Belediye Reisi Muammer Bey'in görevden alınmasını protesto eden Belediye heyetinin Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gönderdiği (sağda) telgrafların ilk sayfaları.

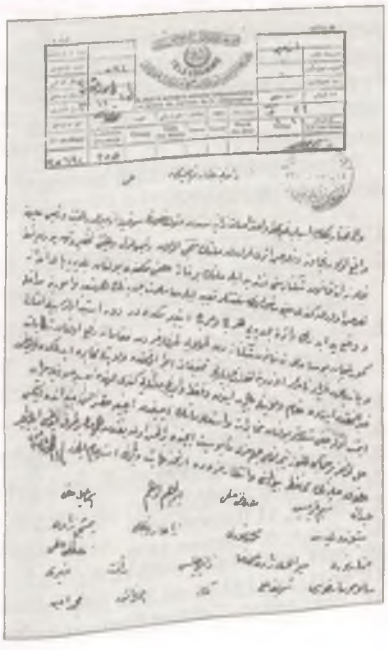

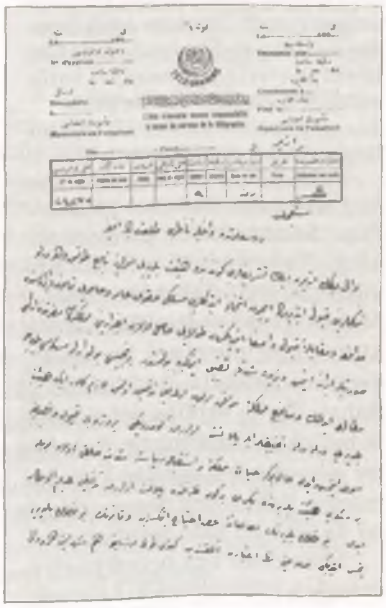

cevabı

Roma Sefiri Hakkı Beyefendi şimdi geldi. Nazır Bey istikbaline gitmiş olduğundan burada yoktur. Makine başına ben geldim.

Dahiliye Müsteşarı[38]

Dersaadet'de Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi Hazretlerine

Hâlâ bekliyoruz.

Heyet namına Muammer[39]

Bunların dışında, İzmir'in her milletten ileri gelen şahsiyetleri, valiliğin uygulaması karşısında toplu olarak imzaladıkları şikâyetnameleri çeşitli makamlara gönderiyorlardı.[40] Bu şikâyetnamelerde, Uşakîzade Muammer Bey'in görevden alınması hareketinin "hukuk-ı ammeye" indirilmiş bir darbe olarak algılanması ve kentlilerin vilayet yönetimi karşısında belediye heyetine sahip çıkması, yerel yönetim konusunda bir bilinçlenmeye işaret etmektedir. Ancak valiye karşı, baştan itibaren bir tepkinin varolduğunu da unutmamak gerekir.

SONUÇ

Tüm bu gelişmeler sonucunda Dahiliye Nezareti, valiliğin Muammer Bey'i görevinden alma gerekçelerini yerinde bulmamış ve riyasete iade edilmesi gerektiğini bildirmişti.[41] Bu kez de, İstanbul'a "bila-mezun" gittiği için Muammer Bey azledilmiş,[42] ancak Dahiliye Nezareti bunu da kabul etmemişti.[43] Buna rağmen valinin belediye reis ve heyeti üzerindeki baskılarının sürdüğü anlaşılıyor.[44] Nitekim baskılara dayanamayan Muammer Bey ve heyet üyelerinden bazıları istifa etmiş,[45] belediye riyasetine *Ahenk* gazetesi sahibi Ali Nazmi Bey vekâleten atanmıştır.[46]

Yaklaşık bir yıl daha Aydın valiliğinde kalan Mahmut Muhtar Paşa, Kasım 1910'da görevinden alındı. Bahriye Nazırı, Berlin Büyükelçisi oldu. Fakat Mahmut Muhtar Paşa'nın İzmir'de otorite kurma girişimleri pek bir sonuç vermedi. Valiliğin otoritesi, ancak Rahmi Bey'in valiliğe getirilmesiyle mümkün olabilmiştir. Belediye ise vilayetin sultasından kurtulamamış, Rahmi Bey döneminde daha da bağımlı hale getirilmiştir.

Muammer Bey belediye riyasetinden istifa etmekle kalmadı; İttihat ve Terakki Cemiyeti ile de bütün bağlarını kopardı. Onunla beraber pek çok kişi cemiyetten koptu. 1911 seçimlerinde belediye heyetine yeniden seçildi, fakat İttihat ve Terakki'nin tutumu nedeniyle hemen istifa etti.[47] 1912 Meclis-i Mebusan seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İzmir adayı oldu, kazanamadı.[48] 1924'de bir kez daha -bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın kayınpederiydi- belediye reisi seçildi,[49] ancak belediye heyeti namına hareket etme yetkisini alamadığı için kısa süre sonra istifa etti.[50]

İzmir belediyesinin üçe bölünmesi, Şura-yı Devlet tarafından "İzmir şehrinin şimdilik lüzum görülen yerlerinde ihdas edilmiş olan şubeler ile idare-i maslahat edilerek belediye kanun-ı cedidinin ikmal-i tanzimine kadar" ertelenmesi denilerek reddedildi.[51] Yeni belediye kanunu çıkartılmadı ama zaman zaman gündeme gelmesine rağmen[52] İzmir Belediyesi de bölünmedi.

İzmir'de bulvarların açılması çok daha uzun süre tartışıldı. Çeşitli kereler ihale açıldıysa da talibi çıkmadı. I. Dünya Savaşı yıllarında Vali Rahmi Bey'in önayak olmasıyla, Basmahane'den Rıhtım'a kadar bir bulvar açılabilmesi için "İzmir emlak ve sermayedarının heyet-i umumiyesi"nin desteğiyle bir şirket kuruldu.[53] Kısaca Bulvar Şirketi olarak bilinen İzmir İmarat ve İnşaat-ı Umumiye Şirketi, istimlak ve yolun açılması ameliyesine başlamasına rağmen, çeşitli nedenlerden dolayı işi yarım bıraktı. Cumhuriyet yıllarında şirket ile belediye arasında yoğun çatışmalara neden olacak bulvar, Fevzipaşa Bulvarı adıyla 1934 yılında İzmir Belediyesi tarafından tamamlandı.

İzmir şehri mi? Hâlâ benzer dertlerle uğraşıyor.

1. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [54].
2. Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye*, İzmir, 1998, s. 53-76.
3. *Hizmet*, 20 Teşrin-i sani 1908, *Ahenk* ve *İttihat*, 13 Kanun-ı sani 1909.
4. *İttihat*, 25 Şubat 1909.
5. *Ahenk*, 23 Şubat 1909.
6. *Ahenk*, 14 Mart 1909.
7. *İttihat*, 27 Şubat 1909.
8. *İttihat*, 11 Haziran 1909.
9. *Ahenk*, 20 Haziran 1909.
10. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [3].
11. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [10].
12. Zeki Arıkan, "Midhat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880-Mayıs 1881)", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri*, Ankara, 1986, s. 145-146.
13. *Ahenk*, 23 Ekim 1906.
14. *Ahenk*, 19 Kanun-ı evvel 1906.
15. BOA, DH.İD. 38.1/28 [6] ve *Şura-yı Devlet-Aydın*, 1438/1; *Ahenk*, 18 Kanun-ı evvel 1909.
16. *Köylü*, 8 Kanun-ı Evvel 1325.
17. Şura-yı Devlet - Aydın no. 1438/7 *Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisinin 1325 Senesi Mukarrerat*ı, s. 47-48., *Ahenk*, 22 Kanun-ı evvel 1909
18. *Ahenk*, 6 Kanun-ı Sani 1910. Mukavele ve şartname metni için bkz. *Ahenk*, 18 Kanun-ı sani 1910
19. BOA, Y.EE-Ek, 86/24-2304; *Ahenk*, 26 Nisan 1908
20. Serçe, s.134-135
21. Gündüz Ökçün (Toplayan), *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir, 1998, s. 252.
22. *Köylü*, 8 Kanun-ı evvel 1325; *Ahenk*, 21 Kanun-ı evvel 1325.
23. *Köylü*, 21 Kanun-ı evvel 1325.
24. *Ahenk*, 12, 18 Şubat 1909; *İttihat*, 19 Şubat 1909.
25. *Köylü*, 28 Teşrin-i sani 1910.
26. *İttihat*, 13 Temmuz 1909.
27. Nalbantzade Hıfzı, "Belediyeye Dair Hatıralar, Muhtıralar", *Ahenk*, 3 Kanun-ı Evvel 1923
28. Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkiyalar*, İstanbul, 1996, s. 124-127.
29. *Ahenk*, 7 Eylül 1909.
30. Sabri Yetkin, "Mülhakat. II. Meşrutiyet İzmir'inin 'Bilinmeyen' ve Demokrat Söylemli Gazetesi", *Kebikeç*, Sayı 4, 1996, s. 100-101.
31. *Ahenk*, 10 Eylül 1909,
32. BOA, Y. EE-Ek, 86/34-3388.
33. BOA, DH.İ-UM, 54.2/16[54, Köylü, 30 Kanun-ı evvel 1909.
34. Köylü, 26 Kanun-ı evvel 1325.
35. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [16].
36. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [8 ve 10].
37. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [19].
38. *Köylü*, 30 Kanun-ı evvel 1325.
39. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [20].
40. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16.
41. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [4] Dahiliye Nezareti'nden Vilayet'e 30 Kanun-ı evvel, 1325 tarihli tahrirat.
42. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [50] Vilayetten Dahiliye Nezareti'ne 3 Kanun-ı sani 1325 tarihli tahrirat.
43. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [48] Dahiliye Nezareti'nden Vilayet'e 4 Kanun-ı sani 1325 tarihli tahrirat.
44. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [47] Heyet-i Belediye adına Başık Hacı Mustafa'dan Dahiliye Nezareti'ne tahrirat.
45. BOA, DH. İ - UM, 54.2/16 [77] Belediye azalarından Dahiliye Nezareti'ne tahrirat; *Ahenk*, 1 Şubat 1910.
46. *Ahenk*, 29 Ocak 1910, Ali Nazmi'nin vekaleti bir süre sonra asalete dönüşecektir. *Ahenk*, 1 Şubat 1910.
47. *İttihat*, 21 Mart 1911.
48. Fevzi Demir, "Aydın Vilayeti'nde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1988, s. 96.
49. *Ahenk*, 13 Şubat 1924.
50. Bkz. Serçe, s. 177-178.
51. BOA, Şura-yı Devlet, 1438/15 ve DH.İ-UM, 54.2/16[83].
52. Örneğin, *Müsavat*, 17 Kanun-ı sani 1919.
53. BOA, DUİT, 65-1/42, BOA Meclis-i Vükela, 247/56.

Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri

YAVUZ ÖZMAKAS

Nurettin Paşa.
Cengiz Kahraman arşivi.

VALİ VEKİLİ ATANMASI

24 Ekim 1918 tarihli ve Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in imzasını taşıyan bir telgrafla "kimi yönetsel nedenlerden dolayı" İzmir valisi Rahmi Bey görevinden alınarak yerine Nurettin Paşa İzmir'e vali vekili olarak atandı.

Nurettin Paşa, Aydın'da kumandan iken vali Rahmi Bey'le araları açılmıştı. Valinin mutasarrıflık yoluyla Nurettin Paşa'ya yaptığı tebligat kararları uygulanmıyordu. Nurettin Paşa, vilayet merkezinde yapılan kimi işlerin yasaya uygun olmadığını her yerde söylüyordu. Rahmi Bey de bu işlerin kendi sorumluluğu altında olduğunu belirtiyordu.

İşte bu ve buna benzer olaylar iki tarafın arasını açmıştı.

Nurettin Paşa Aydın'da kumandanlık yaparken, İzmir'e, vali Rahmi Bey'e bir şifre geçer. Gazeteci Hasan Tahsin, Batı Anadolu'da dolaşmaktadır ve de Aydın'da bir konferans vermiştir. Hasan Tahsin gizli cemiyet kurmak ve Ege Bölgesi'nde bolşeviklik propagandası yapmakla suçlanır bu şifrede.[1]

Bu suçlamalardan haberi olmayan Hasan Tahsin ise vali Nurettin Paşa görevden alındığında 12 Mart 1919 tarihli *Hukuk-ı Beşer* gazetesinde "İnsan Kıymeti Bilelim" başlıklı bir yazı yayınlayarak hükümetin kararını eleştirir.

25 Ekim 1918'de Nurettin Paşa, vali vekili olarak İzmir'de görevine başlar. Mülkiye müfettişi Arif Bey hemen vilayet merkezine gelir. Mali işlerle hiçbir ilgisi olmayan mektupçu ve evrak kalemlerindeki masaların çekmecelerini mühürler, teftişe başlar. Aynı kişi, Rahmi Bey'in valiliği döneminde buna cesaret edememiştir oysa.

İzmir'e atanır atanmaz, Nurettin Paşa'nın ilk işi Rahmi Bey'i "göreviyle bağdaşmayan hareketlerde" bulunduğu gerekçesiyle Harbiye Nezareti'ne şikâyet etmek oldu. Dahiliye Nezareti'nce gönderilen Arif Bey, Nedim Bey, Abdullah Naci Bey ve Süleyman Bey'lerden oluşan soruşturma kurulu Kasım ayı içinde İzmir'e geldi. 1 Ocak 1919'da, yanlarında Rahmi Bey de olmak üzere İstanbul'a döndüler. 29 Ocak gecesi ise birçok İttihatçı ile birlikte Rahmi Bey, İngilizler tarafından tutuklandı.

5 Kasım 1918 günü kentte bir hareketlenme görülüyordu. Bu hareketlenme Nurettin Paşa'nın da dikkatini çekti. Vali vekili aynı gün İçişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekerek kaygılarını dile getirdi.

> İzmir Rumları, birçok Yunan bayrakları ile beraber İtilaf hükümetlerinin bayraklarını tedarik etmek suretiyle gösteri hazırlıklarında bulunmaktadırlar... Buradaki Rumlar'da bulunan ruhi haline nazaran İslam halkın duygularını tahrik edecek surette bir gösteri yaparak İslamları galeyana getirmek, karışıklık çıkarmak ve burasını Yunanistan'a vermek gaye ve ümidiyle itilaf askeri müdahalesine sebebiyet vermek kasdında oldukları hissedilmektedir. Bunlara karşı her türlü şiddetten uzak olmak üzere gerekli tedbirlerin alınması uygun görülmekte ve o şekilde hareket edilmektedir.
>
> ...özel günler dışında çekilecek bayraklara polisin müdahale edeceğine ilişkin İstanbul basınında görülen tebligat bir resmi karara dayanıyorsa süratle haberdar edilmesini.[2]

6 Kasım 1918'de İngiliz monitorunun yanaşmasını Sporting Klüp'te yemek yerken izleyen ve İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gayri resmi kuruluşunu kendi aralarında yapan Moralızade Halit Bey, Moralızade Nail Bey, maliye müfettişi Menemenlizade Muvaffak Bey, emekli binbaşı Hüseyin Lütfi Bey, İtibar-ı Milli Bankası ikinci müdürü Abdurrahman Sami Bey girişimde bulunma gereksinimi duyarlar. Rum taşkınlıklarının önlenmesi için vali vekili Nurettin Paşa'dan gerekli önlemleri almasını istemeyi kararlaştırırlar.

Hüseyin Lütfi Bey, Nurettin

İşgal yıllarında İzmir.
L'Image de la Grèce, Smyrne, **Cenevre, 1919.**

Paşa'yı telefonla arar. Sonuç alamaz. Bunun üzerine Celal Bayar'ı arar.

- Ben Hüseyin Lütfi. Rıhtımdan telefon ediyorum. Burası Yunanistan'a döndü. Şiddetli bir Yunan gösterisi karşısındayız. Hükümet aczinden bir şey yapamıyor. Çare bulmalısınız.

Celal Bayar iktidardan düşmüş bir partinin temsilcisidir. Yapacağı pek bir şey yoktur. Ama yine de vali vekili Nurettin Paşa'nın yanına gider. Amacı durumu, edilen telefonu anlatmak ve bir şeyler yapılıp yapılamayacağını sormaktır.[3]

Paşa vilayet makamının geniş odasında yalnızdır. Sinirlidir. Odada hızlı hızlı dolaşmaktadır. Gelen Celal Bayar'a sorar:

-Hüseyin Lütfi adında birini tanır mısınız? Ne tuhaf bir adam.

Bu gelişmelerden Paşa oldukça rahatsızdır. Yapabileceği eylemler yazışmadan öteye geçememektedir. Aynı gün yayınladığı bir valilik bildirisi 7 Kasım tarihli İzmir gazetelerinde tüm halka duyurulur.

> Valilik Makamından,
> Siyasi ilişkilerin iade ve tesisi için İzmir'e gelmiş olan İngiliz monitorunun gelişini vesile sayan Rum halkının düzen karşıtı olarak bayraklar çektikleri, gösteri yaptıkları görülmüştür. Bayrak asma özel resmi günlerde yapılabileceğinden, bu gibi düzen karşıtı harekete polisin müdahale edeceği ve yapanlar hakkında yasal takibat yapılacağı beyan olunur.

6 Kasım 1918 günü İngiliz monitorunun İzmir Limanına girmesi ile birlikte Rum taşkınlıkları akıl almaz boyutlara ulaşmıştır. M-29 numaralı monitor, Allan Dickson yönetimindeki Mondros ateşkesi sonrasının ve İzmir'in işgaline giden gelişmelerin ilk adımı olarak İzmir'e gelmiştir.

Rumlar, her yeri Yunan bayrakları ile süslerken, gelen monitor, papaz Zaharya tarafından takdis ediliyor ve liman Rumlar tarafından dolduruluyordu. Kentin bu bölümünde iki ayrı görüntü egemen oluyordu. Rumlar sevinç gösterileri yaparken, Osmanlılar gelişmeleri sessiz fakat üzgün izliyorlardı.

General Dickson, Kramer Palas'a hemen yerleşir. Rumlar da kendisine şükranlarını ve sevgilerini dile getirmek için Kramer Palas'ın önünde gösteri yapmaya başlarlar. Bu arada bir grup Rum, ellerinde Yunan bayrağı ile Dickson'un huzuruna çıkarlar. Nesim Navaro adlı Yahudi bir genç ileri atılarak Rumların Kramer Palas'a astıkları Yunan bayrağını yırtar.

Nurettin Paşa, bu gelişmeden oldukça etkilenerek bu gence bir süre sonra bir not gönderir. Not kısadır ama övgüyle yazılmıştır:

> Azizim Nesim Navaro Efendi,
> Bidayet-i mütarekede en zayıf zamanımızda, Amiral Dickson'un İzmir'e geldiği gün, İzmir palikaryaları tarafından, amirale bir cemile olmak üzere, Kramer Palas'a çektikleri Yunan bayrağını yerinden koparıp, yırtmak suretiyle göstermiş olduğunuz cesaret-i vataniyye ve medeniyyeyi takdir eder, gözlerinizden öperim efendim azizim.[4]

İçişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafa verilen yanıt eline geçmeden Nurettin Paşa valilik görevinden alınıyor ve yerine Suriye valisi Tahsin Bey atanıyordu.

ASALETEN VALİLİK DÖNEMİ

13 Ocak 1919'da Tevfik Paşa hükümetinin kurulması üzerine 20 Ocak'ta İzmir valiliğine yeniden asaleten Nurettin Paşa atandı. 26 Ocak'ta ise İzmir'e gelerek görevine başladı.

Asaleten atanmasının hemen ardından çıkardığı bir yazı ile halktan toplanan silahların ve hatta av tüfeklerinin bile geri dağıtılmasını doğru bulmadığını bildirdi. Ancak bu yazı daha sonra aleyhine kullanılacak, Müslümanlara silah dağıttığı biçiminde Rumlarca propaganda edilecekti.

Nurettin Paşa, bu ilk günlerinde merkezi hükümetin bir kararını uygulamak zorunda kaldı.

Mütareke sonunda İttihatçı liderler yurtdışına kaçmış, iktidardan düşen İttihat ve Terakki'nin yerine de Hürriyet ve İtilaf Fırkası geçmişti.

Merkezi hükümet, İttihat ve Terakki'nin tüm varlığına el koyma kararı almıştı.

Müsavat ve *Islahat* gibi kimi gazeteler Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yanında yer alarak, Milli Kütüphane'nin bir şubesi gibi çalıştığım savlıyorlardı. İttihatçı-İtilafçı çekişmesi ve karşıt propogandalar sonucunda Nurettin Paşa, 4 Şubat 1919'da İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir merkezine ve merkezin bulunduğu Milli Kütüphane'ye el koydu. Fırkanın İzmir sorumlu sekreteri Celal Bey'e de, binadaki Şehir Klübü'nün bulunduğu kısmı "Divan-ı Harb-i Mahsus"a ayırdığını bildirdi.

Milli Kütüphane'ye el konmasını Celal Bayar anılarında biraz farklı yorumlar.[5] Burası-

nın, Nurettin Paşa tarafından kurulması planlanan "Cemaat-ı İslamiye"ye mal edileceğini yazar. Bu hazırlıklarda emekli albay Selahattin Bey ve Hoca Yusuf Efendi ile bazı kimselerin görev aldığını belirtir. Bayar'a göre Milli Kütüphane "Cemaat-ı İslamiye"nin merkezi ve müftülük makamı olarak kullanılacaktı.

Nurettin Paşa, Cemiyet-i İlmiye adı verilen bu kuruluşun oluşumuna büyük katkılarda bulundu. Bu dernek aracılığı ile Ege Bölgesinde bir direniş örgütü kurabileceğini düşünüyordu. Üyeleri ise genellikle hoca ve müderrislerden oluşuyordu. Hatta Manisa'da bir de şube açmışlardı.

1919 yılında kentte kimi sorunlar tüm ciddiyeti ile sürüyordu. Bunlardan biri de havagazı şirketinin geceleri sokakları aydınlatamayışıydı. Sokakların karanlık olması kentte güvenliğin de sağlanmasında zorluk çıkarıyordu.

Nurettin Paşa'nın vali olarak İzmir'e gelmesi bu sorunun çözülmesine de yetmemişti. Hürriyet ve İtilaf yanlısı *Müsavat* gazetesinde 7 Şubat 1919'da "Gazsızlık Yüzünden" başlıklı bir yazıda da durum eleştiriliyordu.

> Nurettin Paşa hazretleri vilayetimize tayin buyrulduğu gün, gazsızlıktan kurtulacağımızı söyleyenler, bu günlerde hâlâ karanlıkta kalmış olmaklığımızdan mutlaka sıkılmaya başlamışlardır. Sıkılan yalnız onlar değil bütün ahali, bütün sakinler ve şehrimizdeki bütün yabancılardır. Bu yüzden birçok vukuat çıkıyor. Failleri bulunamıyor, bulunsa da kamuoyuna sokakların karanlıkta kalması korku veriyor, geceleri dışarı çıkılamıyor. Bu hal ne zamana kadar devam edecek? Hükümet bu işlere ne zaman bakacak? Kömür temin edilmiş olduğunu haber aldığımız halde, hala gazlar yanmadı. Vilayet makamının bu hususta faaliyet göstermesi bu işi çözer ümidindeyiz. Aksi takdirde, memleketin asayiş ve inzibatı temin edilemediği gibi, istirahat-ı umumiye de zedelenecektir. Layık olduğu ehemmiyetle ele alınmasını bekleriz.[6]

9 Şubat'ta Batı Anadolu'nun en yüksek askeri makamı olan "İzmir ve Havalisi Komutanlığı" görevine getirildi.

İşgalin ilk günlerinde Yunan karargâhı olarak kullanılan Avcı Kulübü.
***Smyrna (The City of Smyrna Before the Destruction)*, Atina, 1991.**

Böylece Nurettin Paşa, askeri vali oluyor, gücüne güç katıyordu.

Bu gelişme, Rumların hoşnutsuzluğunu da artırdı.

12 Şubat 1919 Çarşamba günü eski vali Rahmi Bey'in oğlu Alpaslan, Bornova'daki Mrs. Florence Okulu'ndan öğle paydosunda evine giderken, Çerkes Ethem, Manyaslı Mahmut ve Manyaslı Şevket tarafından kaçırıldı.

Olay İzmir'de bomba etkisi yaptı. Rahmi Bey, İstanbul'daydı. Oğlu ise fidye için kaçırılıyordu. Nurettin Paşa, jandarma müfrezelerini yollayarak olaya hemen el koydu. Ancak Çerkes Ethem ve yanındakilere, Ethem'in adamları da eşlik etmektedir. Bu nedenle bir çatışma oldukça risklidir.

Bu kaçıp kovalamaca günlerce sürdü.

Onbeş gün sonra, Salihli'de Kuşçubaşı Eşref'in bağ kulesinden Alpaslan'a, annesine bir mektup yazdırdılar. Jandarmalar gelirse çocuk öldürülecektir. Ama istenilen fidye ödenirse salacaklardır.

Alanyalızade Mahmut Bey, Nazmi Tocuoğlu ve Herry Giraud istenen 53 bin lirayı sağlayarak gönderdiler ve Rahmi Bey'in oğlu da serbest bırakıldı.

20 Şubat'ta vali Nurettin Paşa ile kentte bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri güvenlik konusunda resmi bir toplantı yaptılar.

İtilaf temsilcileri, bu konuda Osmanlı polis ve jandarmasına yardım önerisinde bulundular. Nurettin Paşa, bu öneriyi nazik bir biçimde geri çevirirken sorunun çözümünün de çok kolay olduğunu gözler önüne seriyordu:

- Olaylar Hıristiyanlar tarafından kasıtlı olarak çıkarılmaktadır. Hıristiyanlar ve özellikle de Rumlar şımartılmamalı, Osmanlı polis ve jandarmasının şeref ve haysiyetlerini kıracak uygulamalara meydan verilmemelidir. Yunan siyasi temsilcisi ile Kızılhaç'ın, denizcilerin ve diğer Yunanlı kışkırtıcıların tahrik ve propagandalarına olanak bırakılmazsa, hiçbir edimsel yardıma gereksinim kalmayacaktır.

İzmir'de göreve başladığı günlerde Urla'ya giderek incelemelerde bulundu. 17 Ocak'ta buradaki Rumlarla güvenlik güçleri arasında çatışmalar olmuştu. Rumlar, İtalyan yurttaşlarını hedef alan saldırılarda bulunuyordu.

Paşa, bu gelişmeler üzerine, 21 Şubat'ta İzmir'de sıkıyönetim ilan etti. 22 Şubat'ta ise silah satan tüm dükkân ve mağazalar kapatıldı. Aynı gün, bir Rum akşam gazetesi olan *Estia* kapatıldı.

İtalya siyasi temsilcisi 23 Şubat 1919 günü vali Nurettin Paşa'yı ziyarete gitti. Bu konukluk sırasında Osmanlı topraklarının İngiltere, Fransa ve İtalya arasında paylaşılacağını söyledi. Edremit-Antalya arasında bulu-

İzmir Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa.
Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken.*

nan İtalyan bölgesinde Yunanlılar, ırkdaşları bulunduğunu söyleyerek hak iddia ediyor ve bu bölgeyi işgal etmek istiyordu ve Fransa, Yunanlıları desteklemektedir. Türkler artık kararını vermeli ve İtalyan yönetimine taraftar olduğunu bildirmelidir.

Bu konuşmada İtalyan siyasi temsilcisi kendi propagandasını yaparken, biraz da valiyi yönlendirmek istemektedir. Oysa Nurettin Paşa'nın yanıtı nettir:

- Bizim amacımız, bölgede Türk egemenliğinin sürmesidir. Hiçbir devletin egemenliğini istemeyi düşünmüyoruz. Yunan egemenliğini ise hiç düşünmüyoruz. Böyle bir şey söz konusu olursa büyük devletlerden birini yeğleriz. Ancak o zaman İtalya egemenliğini düşünebiliriz.

28 Şubat'ta, uzun süredir beklettiği ve yapmadığı bir atamayı imzaladı. 3 Şubat'ta tamamlanan seçimle yenilenen İzmir Belediye Meclisi seçimlerinde en fazla oyu toplayan Hürriyet ve İtilaf Partisi adayı Osmanzade Hacı Hasan Paşa'nın mazbatasını düzenlemedi. Böylece kentin Belediye Başkanı'nın ataması gerçekleşmiyordu.

Nurettin Paşa, İttihatçı değildi. Ama Hürriyet ve İtilaf yanlısı da değildi. Bu bekletme Parti'nin valiye tavır almasını da getirdi.

Nurettin Paşa yine ilk günlerinde bir yakınına "Bu Müdafaa-i Hukukçular neden beni arayıp sormuyorlar?" diye dert yanınca, dernekle ilişkilerde de ilk adımlar atılmış oldu. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularından Moralızade Halit bey, valiyi telefonla arayarak "Paşam, sizi arayıp sormadığımızdan yakınmışsınız. Siz, hacıların hocaların kurduğu Cemiyet-i İlmiyye ile meşgulsunuz. Din iman işi başka, siyaset işi başka. Bırakın onlar öbür dünya meseleleriyle uğraşadursunlar. Yardım elinizi bize uzatın" diyerek Nurettin Paşa'ya içten görüşlerini iletti. Bunun üzerine Nurettin Paşa da Halit Bey'i valilik makamına çağırdı.

Yine bu dönemde Nurettin Paşa, İzmir Demiryolları İslam Memurini Teavün Cemiyeti ve Türk Ocağı İzmir şubesi ile yakın ilişkilere girdi.

17 Mart'ta İzmir'de toplanacak olan İMHOC kongresi için bir çağrı çıkaran Nurettin Paşa, Aydın vilayeti, Karesi ve Menteşe sancakları ve kazalarının belediye başkanları ve müftüleri ile, her sancaktan dört, her kazadan iki delegenin kongreye katılmasını istedi.

6 Mart'ta kışla içinde bir kurul oluşturarak sansür çalışmalarını başlattı. Gazeteler basılmadan önce iki nüsha olarak bu kurula iletilecek ve tersine hareket edecekler Divan-ı Harb'e verilecekti.

1 Ocak 1919'da İzmir'e dönen Ortodoks metropoliti Hrisostomos, bu etkinlikleri nedeniyle Nurettin Paşa'yı İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine şikayet etti. Nurettin Paşa ile Hrisostomos arasındaki kan davası da böylece körüklenmiş oldu. Ta ki İzmir'e Türk ordusu girene dek.

İtilaf ve Hürriyet Partisi de Rum cemaatinin Paşa aleyhine hazırladığı mazbatayı padişaha iletti.

> Bu sırada Aydın Rumlarının katledilmesi için Aydın'daki jandarma subaylarına Nurettin Paşa tarafından gönderildiği iddia edilen iki belge ortaya çıkıvermişti. Aydın jandarmasında görevli Yugoslav asıllı Türk subayı Kulenoviç, Aydın şehri eşrafından Dr. Apostolidis, Stelyo Manisalı, Kostas Hacıapostolos ve Emmenuil Anagnostopulos'u çağırarak bu belgeleri gösterdikten sonra İzmir'e gitmiş ve Mavrudis'e vermişti. Venizelos'a verilmek üzere bunları Paris'teki Yunan büyükelçiliğine gönderen Mavrudis, Kulenoviç'i İzmir'de Dikcon ve Fransız amirali Dokter'in huzuruna da çıkarmıştı. Paris'te Venizelos'un İtilaf Devletleri katında yaptığı girişimler, İzmir'de Rumların baskısı altında bulunan İtilaf temsilcilerinin İstanbul'daki yüksek komiserleri kanalıyla yaptıklarıyla birleşince, Osmanlı Hükümeti zor durumda kalmıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nce 3 Mart'ta kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti, İzmir'den uzaklaştırılması konusundaki İtilaf başvurusuna boyun eğerek memuriyetiyle ilgili fermanın Hükümet Konağı'nda okunmasından bir gün sonra 8 Mart'ta O'nu hem valilik hem de İzmir ve Havalisi Komutanlığı görevinden almıştı.[7]

11 Mart'ta yeni atamalar yapıldı. Yeni vali 23 Mart'ta İzmir'e geldiğinden, 17 Mart'ta başlayan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin kongre günlerinde Nurettin Paşa hâlâ valilik görevini sürdürüyordu. Ancak görevden alınması ve yeni vali atanması konusunda haberinin olmaması büyük bir olasılıktır.

Üç gün süren kongre boyunca gelen delegeler İMHOC yöneticileri tarafından bölüm bölüm Nurettin Paşa'nın yanına götürüldüler.

Bu ziyaretlerden birinde Denizli kurulunda bulunan müftü Ahmet Hulusi Efendi Nurettin Paşa'ya şu öneride bulundu:

- Paşa, İzmir'i Yunanlılara verecekler, biz de boş durmayacağız. Halkımız asker, para, iaşe maddelerini sağlar. Yalnız eksiğimiz bir kumandandır. Böyle bir işgal gerçekleştiğinde siz geriye, yani Denizli'ye gelin.

Nurettin Paşa'nın yanıtı nettir:

- Ben burada iken İzmir'e kimse çıkamaz. Karşılık veririm.

Müftü ricasını sürdürür:

- Güzel Paşam, ama sizi ya azledecek ya da terli ettirerek İz-

mir'den uzaklaştıracaklarını tahmin ederim. İşte o zaman bize geliniz. Her ne şekilde olursa olsun İstanbul'a gitmeyiniz.[8]

Gelişmeler Müftüyü haklı çıkaracaktır. Söyledikleri kehanet değildir aslında.

Çünkü o günlerde yeni İzmir valisi atanan İzzet Bey, İzmir'e gitmeden önce İçişleri Bakanlığı'na yazdığı 17 Mart 1919 tarihli yazısında, Nurettin Paşa'nın birkaç gün için dahi olsa valilik ve kumandanlık görevinde kalmasını uygun bulmadığını, görevden ayrılma işleminin bir an önce yapılmasını talep eder.[9]

KURTULUŞTAN SONRA

9 Eylül 1922'de İzmir'e Türk askeri girdi. Bir gün sonra ise 10 Eylül 1922 Pazar sabahı kente Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Fevzi Paşa ile birlikte geldi.

12 Eylül Salı günü Menteşe milletvekili İzzettin Paşa askeri vali sıfatıyla göreve başladı. Nurettin Paşa ise birinci ordu kumandanı olarak vilayetin büyük salonuna yerleşti.

Nurettin Paşa İzmir halkına yayınladığı bildiride "Bu güne dek seçim ve atama yoluyla görev yapmakta olan tüm memurlar ile belediye heyeti ve hükümet yönetim meclisi başkan ve üyelerinin görevlerine son verilmiştir" der.[10]

Aynı gün M. Kamil Dursun ve arkadaşları Paşa'yı ziyarete gittiler:

> Nurettin Paşa, Abdülhalim Bey'le beni ve diğer bazı arkadaşlarımızı kabul ettiği sırada İzmir'de iyi hareket etmiş olmaktan ve bilhassa İzmir'de ekseriyetin muhafaza edilmiş olmasından dolayı takdirlerini beyan etmiş ve bir müddet sonra Metropolit Hrisostomos'un huzuruna getirilmesini emretmişti. Bir müddet sonra yanında Çürükçüoğlu Nikolaki ile Klimanoğlu olduğu halde hükümet dairesine gelen Metropolidi Nurettin Paşa vilayet makamında kabul etmişti.
>
> Bu kabul sırasında hazır bulundum. Nurettin Paşa, Metropolide İzmir'in işgal gününde rıhtımda Yunan ordusunun önüne geçerek Pasaport'a giderken kaç yüz Türk zabit ve sivil öldürtmüş olduğunu sordu. Metropolid titreyerek inkar etmekle beraber alnından ve sakalından dökülen terler içinde Nurettin Paşa'nın eline ve ayağına sarıldı.
>
> Nurettin Paşa ellerini kurtardı ve yaptıklarını tamamen bildiği için inkara mahal olmadığını sert bir tavırla papaza anlattıktan sonra polis müdüriyeti odasına götürülmesini ve sorguya çekilmesini emretti. Fakat hükümet dairesi Metropolidin zulüm, iğtisaf ve ihanetini bilen halk tarafından adeta kuşatılmış olduğundan, papazın ve iki arkadaşının orada muhafazası mümkün olamayacağı anlaşıldı. Şehrin kenarında bulunan İkiçeşmelik karakoluna götürülmesine ve orada sorguya çekilmesine karar verildi ve yola çıkarıldı. Fakat işgal zamanında Metropolidin zulüm ve taaddilerine ve ağır tecavüzlerine maruz kalmış ve akrabaları katledilmiş olan halk tarafından üzerine hücum edilerek daha karakola varmadan yolda linç edilmek suretiyle parçalandı.[11]

Hrisostomos ile vilayete gelenlerin sayısını tam belirleyebilmek mümkün olamamaktadır. Bilge Umar, kaynak olarak kullandığı Cellat Ali Ağa'nın anılarında sarraf Yanko'nun da bulunduğunu kaydeder.

Yine Bilge Umar'ın belirttiğine göre, cellat Ali'nin anılarında, idam hükmünün verildiği ve infaz için Namazgah'a götürüldüğü anlaşılmaktadır. Dursun'un anılarında "sorgulanmak üzere" diye yer almasını yeterince ikna edici kabul etmek biraz zor görünüyor.

Görüşmeden sonra, vilayet konağının zemininde bir odaya konan Hrisostomos ve diğer Rumlar için beklemekten başka yapacak bir şey yoktu.

Ama Nurettin Paşa, beklemiyor ve cellat Ali'yi çağırarak kararın yerine getirilmesini istiyordu. İyi de, hangi karar uygulanacaktı?

Cellat Ali, o olayın en yakın tanığıdır. Nakledilen anılarında olay gününü şöyle anlatır:

> Papaz, muhafızların himayesinde bulunduğu yerden çıkarıldı ve idam hükmünün yerine getirileceği Namazgah istikametinde yürümeye başlandı. Biz giderken, peşimizdeki kalabalık da her dakika artıyor ve tehlikeli bir durum meydana geliyordu.
>
> Tam Yıkık Minare'nin yanına geldiğimiz zaman kalabalık had safhada idi ve bağırışmalar başlamıştı:
>
> "Bu gavuru, bu Türk düşmanını, bu casusu nereye götürüyorsunuz? Bırakın da O'nun hesabını biz görelim!"
>
> Gürültü gittikçe arttı ve kalabalık da üzerimize yürümeye başladı. Jandarmalar ise ne yapacaklarını şaşırmışlardı, galeyana gelenleri teskine çalışıyorlardı. Fakat nasıl olduysa oldu, kaşla göz arasında papaz birden ortadan kayboluverdi. "Ne oluyor ey ahali? Ne yapıyorsunuz? Bu yaptığımız doğru değil. Zaten kanun onun cezasını vermiş bulunuyor"demeye kalmadan Hrisostomos parça parça edildi ve cesedi de bir kenara fırlatılıverdi.[12]

Denizli Müftüsü Ahmed Hulusi Efendi. **Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken.***

Yargılanmadan idam kararı verilen ve bu emir yerine getirilmeden linç edilmesine fırsat verilen Hrisostomos'un yanındakilerin ne olduğu konusu da karanlıktadır. Onunla vilayete gidenlerin aynı akıbete uğramadığını sanıyorum.

Kente Türk askerinin girdiği 9 Eylül'den 11 Eylül akşamına dek üç gün boyunca Ermeni mahallesi ile Tepecik arasında birçok yangın oldu.

11 Eylül'ü 12'ye bağlayan gece Ermeni mahallesinde yangın başladı. Rumlar bağırarak kaçı-

Türk askerinin İzmir'e girdiği 9 Eylül sonrası kentin birçok yerinde yangın çıktı.
***Kathimerini*, 14 Eylül 1997.**

yor ve Ermeniler'in yangın çıkardıklarını söylüyorlardı.

13 Eylül saat 10.30'da Ermeni mahallesinde önce evlerde, daha sonra da Ermeni kilisesinde alevler hızla yükseldi. Kilisedeki yangın binalara varmamış, yalnızca bahçedeydi. Küçük binalardan birinin bahçesinde yağlı eşya balyaları ve paçavralar vardı. Bunların üzerine de 200 kadar tüfek ve çokça cephane konmuştu.

Tüm bunlar, bu yangınların bilerek çıkarıldığını ve bir kundaklama olayı olduğunu ortaya koyuyordu. Bir Ermeni mahallesinden, bir Basmane'den, bir Soğukçeşme'den, yeniden Basmane'den ve Ermeni mahallesinde 25 yerden birden yangın haberleri geliyordu.

İzmir, alevler içindeydi. Ermeni kundakçıların başlattığı olaya Türkler hiç karışmıyordu. Yangını söndürmek için bile kimse kılını kıpırdatmıyordu.

Nurettin Paşa 14 Eylül 1922 tarihli, Garp Cephesi Kumandanlığı'na yazdığı savaş raporunda durumu şöyle özetler:

> Birinci Kolordu bölgesinde; İzmir şehrinde 13 Eylül 1922 günü bitiminde başlayan yangın halen devam etmektedir. Söndürülmesine çalışılmakta olup yakında önü alınması olasıdır. Yangının söndürülmesi için Ermeni mahallesine gidenlere bazı binalardan bomba ve silah kullanılmıştır. Yangında Ermeni ve Rumların ulusal örgütlerinin düzeni olduğu ve bunları İngiliz konsolosundan son iki gün içinde gördükleri teşvik ve isteklendirme yapıldığı istihbar edilmekte ve bu husus kimi yabancı mahfellerde desteklenmektedir. Yangında evleri yanmış olan tüm hıristiyanlar ve yabancı uyruklular yangının Ermeniler tarafından kasten yapılmakta olduğunu söylemektedirler. Yangını çıkaranlardan birkaç kişi ölmüş ve bir miktarı da suçüstü halinde yakalanmışlardır. Şehrin muhtelif noktalarında ve benzin depoları çevresinde de ayrı ayrı yangınlar çıkarılmış ve söndürülmüştür. Daha önce kenti terketmiş olan İngiliz uyruğundan başka, kentteki İtalyan, Fransız uyrukluları dahi adı geçen hükümetlerin yurttaşları tarafından vapurlara bindirilmiş, Rum ırkına mensup olanların vapurlara gitmeleri yasaklanarak bunlar rıhtıma ve şehir içine gönderilmişlerdir.[13]

13 Eylül'de İzmir'in dörtte üçü yanmıştı. Bir gün önceki olayın, Hrisostomos'un linç edilmesinin etkisi var mıydı bu olaylarda? Birinci Ordu kumandanı Nurettin Paşa da hiç müdahalede bulunmuyordu.

O'nun bu sessizliğini yıllar sonra kimi yazar ve araştırmacılar bilinçli bir suskunluk kabul ederek, kentin bu yangında harap olmasında sorumluluğu olduğunu da belirtirler.

> Gavur İzmir karanlıkta alev alev, gündüz tüte yanıp bitti. Yangından sorumlu olanlar, o zaman bize söylendiğine göre, sadece Ermeni kundakçıları mı idi? Bu işte ordu komutanı Nurettin Paşa'nın hayli marifeti olduğunu da söyleyenler çoktu.[14]

14 Eylül 1922 günü İzmir Amerikan yardımcı konsolosu Nurettin Paşa'yı ziyarete gider. Konu Hıristiyanların göç etmesiyle ilgilidir. Konsolosun bir ricası vardır:

> -İzmir'den ayrılmalarını istediğiniz Hıristiyan halka, evlerine dönme izni vermenizi talep ediyoruz.
>
> -Nereye dönecekler? Bizim evlerimize mi? Yoksa yeniden kent mi inşa edecekler?
>
> -Ne yapsınlar istersiniz?
>
> -Pire'de 50 den fazla gemi var. Yunan ve diğer ülkelere ait ticaret gemileri. Limanda savaş gemileriniz demirli. Alınız hepsini, gitsinler. Mallarını mülklerini yanlarına alabilirler. Götürünüz kendilerini.[15]

Nurettin Paşa kente geleli birkaç gün olmuştu. Kuşkusuz Rumların gitmesini istiyordu. Bu kararında 12 Eylül'de Hrisostomos'un linç edilmesi ile ne denli ciddi olduğunu belli ediyordu. Zaten şehir yanmıştı. Nereye döneceklerdi ki?

Nurettin Paşa, kentin yanmasına müdahale etmeyerek acaba bu zemini mi hazırlamıştı? Bir büyük kentin yanması pahasına?

11 Eylül 1922'de Rodos'tan İzmir'e dönen Moralızade Nail Bey, gelişinden birkaç gün sonra Nurettin Paşa'yı ziyarete gitti. Paşa'nın iltifatları ile karşılandı. Ziyaretler aralıklı olarak sürdü. Nail Bey, bu ziyaretlerden birinde bir ricada bulundu. İzmir yangınından sonra toplanabilecekleri bir klüp, uygun bir bina kalmamıştır. Ama Ispartahların konağı bu iş için uygundur. Kramer Otel yandığından sahibi Naim Bey'e bu konak tahsis edilirse bir klüp işlevi görecektir. Nurettin Paşa bu ricayı kabul etti.

Ispartahların konağının işgal emrini yaverlerinden İbrahim

Bey'e verdi. Nurettin Paşa, konağa giden otomobile Nail Bey'in de binmesini istedi. Ama Nail Bey'e de takılmadan edemedi.

-Nail, sizi çok severim. Ah şu bıyıklarını kazımasan.

Konağa varıldığında, gelenleri Ispartalıların Konyalı kavası karşıladı. İbrahim Bey durumu anlattı. Kavas:

> -Beyler, emriniz başüstüne. Efendim Ispartalı beni senelerden beri besler ve bu evi bana emanet edip gitmiştir.
> Ben şimdi kapıyı açıp size teslim edemeyeceğim. Büyüklerimin emri yerine gelsin isterim. Fakat kapıyı kırın ve içeriye öyle girin.[16]

O gün el konulan o konak daha sonra Atatürk'e, İzmirlilerin bir sevgi belirtisi olarak armağan edildi. Günümüzde ise Atatürk Müzesi ve Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

Dönemin Fransızca yayımlanan gazetelerinden *La Reform*'un sahibi Çörekçioğlu Nikolaki Efendi idi. Aynı zamanda avukatlık yapan Nikolaki Efendi'nin bir de Türk ortağı vardı. Avukat olan Emin Süreyya, *La Reform*'un Türkçesi olarak *Islahat* adlı bir gazete çıkarıyordu.

Emin Süreyya, tüm halkı İttihatçı hissediyor, gazetede ve yazılarında bunu kıyasıya eleştiriyordu. Bu eleştirilerin dozu da giderek kaçıyordu. "Elcez u Min Cinsilamel" (Ne Ekersen Onu Biçersin) başlıklı yazısında işgalin ve yapılan Yunan tecavüzlerinin, hareketlerin, zulümlerin bu halka müstehak olduğunu ileri sürdü. İttihatçılara olan muhalefeti ve hatta kini, bir işgal döneminde böyle bir yazı yazmasını gündeme getirmişti. Yazı halkta nefretle karşılandı. Dönemin koşulları gereği dışa vurulamayan yoğun bir tepkiye dönüştü.

Emin Süreyya, her gün Yunan görevli ve memurlarıyla ilişki kuruyor, her istediğini yaptırıyordu. İzmirli ittihatçıları kimi zaman tehdit ediyor, kimi zaman da takip ettiriyordu.

Böyle günlerden birinde, bir

akşam Karşıyaka'ya, evine giderken vapurda Moralızade kardeşlere rastladı. İzmir Müdafaa-i Hukukçularını da İttihatçı ve onların uzantısı kabul eden Emin Süreyya ile Moralızade Halit Bey arasında ağız tartışması başladı. Tartışmanın boyutları büyümüş ve vapurdan çıkınca da iş yumruklaşmaya gitmişti. Moralızade Nail Bey de bu arada Emin Süreyya'nın biçimsiz bir yerine vurduğu yumruk ile onun yere yuvarlanmasına neden olmuştu. Düşerken tramvay demirine çarpan Emin Süreyya yaralandı. Olayı iskelede bulunan Müdafaa-i Hukuk'a yakınlık duyan polis büyütmedi. İzmir gençlerinin

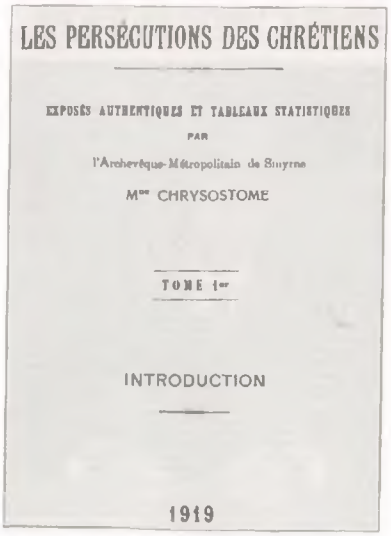
LES PERSÉCUTIONS DES CHRÉTIENS

EXPOSÉS AUTHENTIQUES ET TABLEAUX STATISTIQUES

PAR

l'Archevêque-Métropolitain de Smyrne

Mgr CHRYSOSTOME

TOME 1er

INTRODUCTION

1919

galeyana gelmesinden ürken Emin Süreyya da işin üstüne gitmedi. Bu olay öylece kapanmıştı.

İzmir, işgalden kurtulduğunda kente giren Nurettin Paşa, ziyaretine gelen Moralızade Nail Bey'den bir konuda yardım ister. Türklüğe ihanet ettiğine inandığı Süreyya Bey'in halledilmesi gereklidir. Nail Bey, bu öneriyi geri çevirince Nurettin Paşa da işi kendi bildiği gibi çözümler. Askeri mahkemede yargılar ve idam cezasına çarptırır.[17]

Nikolaki Efendi'ye gelince: Hrisostomos ile birlikte Nurettin Paşa'nın huzuruna getirilen Rum ileri gelenleri arasındaydı. Hrisostomos linç edilirken yalnız olduğuna göre Nikolaki Efendi ve diğerleri büyük olasılıkla idam edilmişlerdi.

Avukat ve gazeteci iki ortağın yazgısını Nurettin Paşa, birkaç gün ara ile belirlemişti.

1. Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, s. 125.
2. Engin Berber, *Sancılı Yıllar*, s. 135, not: 425.
3. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c. 5, s. 127-128.
4. Avram Galante, *Türkler ve Yahudiler*, s. 52.
5. Bayar, *age*, s. 85-86.
6. Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Göl gesinde Bir Sancak: İzmir*, s. 20-21.
7. Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Göl gesinde Bir Sancak: İzmir*, s. 145.
8. Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler*, s. 78-80.
9. Bayar, *age*, s. 189.
10. Türkmen Parlak, *Yunan Ege'den Nasıl Gitti?*, s. 400.
11. M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, s. 125-126.
12. Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, s. 313-314.
13. Taş, *age*, s. 309.
14. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 324.
15. Umar, *age*, s. 333.
16. Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, s. 78.
17. Moralı, *age*, s. 79.

***Üstte: İzmir Metropoliti Hrisostomos. Kathimerini*, 14 Eylül 1997.**

Solda: Hrisostomos'un 1919'da yayımlanan* Hıristiyanların Üzerindeki Baskılar (Gerçek Tanıklıklar ve İstatistikler) *adlı kitabının birinci cildi.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI

Erol Tümertekin: Tarih ve Coğrafya

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Filiz Öğretmen'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin mart ayı konuğu Erol Tümertekin'di. Toplantı 23 Mart'ta Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Prof. Dr. Erol Tümertekin, uzun yıllar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nde, aynı üniversitenin İktisat ve Siyasal Bilgiler fakültelerinde, İTÜ'de ve Mimar Sinan Üniversitesi'nde ders vermiştir. Emekli olduktan sonra da halen bu üniversitelerde lisans ve lisansüstü dersler vermeye devam etmektedir.

Çok yönlü uygulamalı coğrafya çalışmaları ve çağdaş yöntembilimle ele alınan yeni konuların çoğunun ülkemiz coğrafyasında yerleşmesi onunla başlamıştır. "Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu" (İstanbul, 1954) konulu doktora tezi coğrafyadaki sistematik uygulamalı coğrafya çalışmalarına, "Kurak Bölgelerde Ziraat" (İstanbul, 1957) adlı doçentlik çalışması ise bölgesel uygulamalı coğrafya çalışmasına örnek oluşturmaktadır. Ulaşım coğrafyası, coğrafi metodoloji, iklimle ilgili istatistiksel çalışmalar, planlama-coğrafya ilişkisi, merkezi iş alanları vb birçok konudaki hemen hemen ilk yayınlar Tümertekin tarafından gerçekleştirilmiştir. Bilimsel çalışmalarında en dikkat çekici özellik, İstanbul'u araştırmaları için "arazi" olarak seçmiş olmasıdır. 1960'lardan beri kendisine araştırma alanı, coğrafyacı terimiyle "arazi" olarak seçtiği İstanbul ile ilgili çeşitli coğrafi konularda 4 ayrı kitap ve 23 makale yayımlamıştır. İstanbul üzerine yaptığı çalışmalardan bazıları Tarih Vakfı tarafından ayrı bir kitap halinde, *İstanbul: İnsan ve Mekân* adıyla 1997'de yayınlanmıştır. Ayrıca, ABD'de yayınlanan *Journal of Developing Areas* adlı derginin yayın kurulunda 30 yıldır görev yapan Tümertekin Uluslararası Coğrafya Birliği'nin (IGU) çeşitli komisyonlarında da görev almıştır.

"Toplantının adı Tarihçinin Mutfağı ve ben bir coğrafyacıyım" diyerek söze başlayan Tümertekin, tarih ve coğrafya arasında sıkı bir ilişki olduğunu belirtiyor: "Zannediyorum tarihçi olmayanlar da katılıyor bu toplantılara. Bir de şu özelliğimiz var; bizim eski üstadlardan birisi 'insanlar tarih yaparken coğrafya da yapmış olurlar' demiş. Ben de buna katılıyorum, birçok olayda da bunu görüyoruz. Coğrafyanın tarihle ilişkisi en eski zamanlarda başlamıştır ve neredeyse günümüze kadar sürmüştür; ama durum şimdi değişmiştir. Ünlü filozof Kant tarihle coğrafyayı karşılaştırmıştır. Ona göre tıpkı coğrafya gibi, tarihin de bir tasvir olduğu söylenebilirse de, tarih zaman içinde birbirini izleyen olayların kayda geçirilmesi, coğrafya ise mekân içinde yan yana ortaya çıkan olayların dökümüydü; bu yüzden de 'Coğrafya ve tarih birlikte algılama alanlarımızın tümünü doldurur: Coğrafya mekânla, tarih de zamanla ilgili olanları' diyordu. Değişik dönemlerde ortaya çıkan her şeyi kaydetmesi gerektiği için de 'tarih', ona göre, 'sürekliliğe sahip coğrafyadan başka bir şey değildi'. Kant, coğrafi incelemenin tarihi incelemelerin doğal tamamlayıcısı olduğunu düşünüyor; tarih ve coğrafyanın diğer öğrenme alanlarıyla birlikte sınıflandırılamayacaklarını ileri sürüyordu. Tarih ve coğrafya diğer öğrenme alanları gibi neyi inceleyeceklerine değil, nasıl inceleyeceklerine baktıkları için onlardan ayrılıyorlardı. Kant, 'Nasıl ki coğrafyacılar alanlar arasındaki farklılıkları inceliyorlarsa, tarihçiler de zaman devreleri arasındaki farklı-

lıklar üzerinde dururlar' diye düşünüyordu. Eğer her yıl birbirinin aynı olsaydı -ve her yıl aynı olaylar tekrar tekrar vuku bulsaydı- tarihin bilimsel incelemesine de gerek kalmayacaktı. Aynı şekilde, eğer dünyadaki her yer birbirinin aynı olsaydı, coğrafyaya da ihtiyacımız kalmayacaktı. Şansımız vardı ki her iki bilim dalını da besleyecek bol miktarda farklılık bulunmaktaydı."

COĞRAFYANIN GELİŞİMİ

Çağdaş coğrafi düşüncenin gelişimi hakkında bir eseri de bulunan Erol Tümertekin, 1750 ile Birinci Dünya Savaşı arasını ve daha sonraki devreleri coğrafyanın gelişimi açısından ayrı dönemler olarak görmek gerektiğini belirtiyor:

"1750 ile 1900 arasındaki devrede Alman coğrafyacıların konuyu sadece fiziki güçler bakımından ele aldığını görüyoruz. 1750'lerden başlayan, dünyayı tanıyan, keşfeden, hatta sömürgeleştirme olayına katkıda bulunan coğrafyanın açıklama devri 1900'lere kadar sürdü. 1900'lerde Fransızların geliştirdiği bir görüş var. Fransız coğrafyacılar 'doğanın bir yol göstericiden öteye gidemeyeceği'ni ileri sürerek 'dünyanın hiçbir yerinde doğa insan tarafından yenilememiştir; doğanın yenilmemekle birlikte, iyi tanınırsa, iyi kullanılırsa, iyi düzenlenirse, temelde aynı kalan coğrafi ortamın üzerinde yaşayan insanın durmaksızın büyüyen, değişen ve daha da karmaşıklaşan isteklerine cevap verebileceğini ve insanın da doğayı değiştirme gücüne sahip olacağı'nı savunuyorlardı. Coğrafya, 'dünyayı ve üzerinde yaşayanları tasvir etmek'ten 'dünyayı üzerinde yaşayanlarla ilişkili olarak incelemek' şekline çevriliyordu.

Burada, tabii, bazı şeyleri hatırlamak gerekir: 19. yüzyılın sonuna gelinmiş, sanayileşme yaygınlaşmaya başlamış, ulaşım koşulları değişmiş, tıp ilerlemiş, birçok gelişmeler olmuş. Ayrıca, yerküre üzerinde en büyük etkiyi yaratacak II. Dünya Savaşı'na yaklaşılmakta. Artık dünyayı tanıma olgusu büyük ölçüde tamamlanmış ama bu tanıma sırasındaki gelişmelerin coğrafya bilimine katkılarının yanı sıra, pek iyi olmayan sonuçları da olmuş -en azından, ben böyle düşünenlerdenim. Örneğin 1870'lerde Sorbonne'da bir kürsü kuruluyor, adı da 'Sömürgeleşme Kürsüsü' ve başka yerlerde de benzerleri bunu izliyor. 19. yüzyılın ortalarından itibaren coğrafyanın sömürgeci ülkelere dünya hakkında -keşifler gibi dar bir açıdan- bilgi sunmada önemli bir bilim alanı haline gelmesi ve en prestijli üniversitelerde bile coğrafya bölümleri açılması, bir bakıma da Avrupalı ticari ve siyasal emellerle bağlantısının kurulması coğrafi düşünceyi de değişime uğratmıştı. Coğrafya önemsenmişti ama yalnızca sömürgeciliğin bir aracı olarak. Bunun sonucunda da coğrafyada etnosantrizm, emperyalizm ve maskulinizm tarafından güçlü bir şekilde etkilenmiş bir gelenek gelişmeye başlamıştı. Bu, herhalde iyi bir gelişme değildi ama bir ihtiyaçtan doğmuştu.

1930'larda, dünya topraklarının daha iyi kullanılmasını amaçlayan gelişmeler başladı. Bizim şimdilerde 'uygulamalı coğrafya' olarak söz ettiğimiz (ama kökleri 1890'lara kadar giden) akıma uygun olarak, bir İngiliz coğrafyacı, tüm İngiltere topraklarını büyük ölçekli haritalara göre ortaya koymuş, ki biz buna arazi kullanılış haritaları deriz; bütün İngiltere'nin bu şekilde haritaları çıkarılıyordu. Neden bu yapılıyordu? Arazi çok önemlidir; İngiltere hakkında şöyle bir söylem vardı: 'İngiltere kendi topraklarıyla haftada üç ya da dört gün doyabilir, üç-dört gün de başka yerlere muhtaçtır', dolayısıyla da araziyi çok iyi kullanmak gerekir. Bu beni etkiledi, çalışmalarımın çoğunda bu açıdan yürümeye çalıştım. Belki de bu yüzden, şehir ve bölge plancıları arasına katıldım diyemeyeceğim -o ayrı bir yetenek olmasa bile ayrı bir eğitim- ama 30 yıldır İstanbul Teknik Üniversitesi'nde, 20-25 yıldır da Mimar Sinan Üniversitesi'nde bu konularla ilişkili olarak dersler veriyorum; araştırmalar da yapıyoruz."

Günümüz coğrafyasının çalışma alanını genişlettiğini bir kez daha vurgulayan Tümertekin, bu genişlemeyle birlikte coğrafyanın hangi sorulara cevap vermeye çalıştığını vurguluyor:

"Coğrafya deyince aklımıza önce 'nerede' sorusu gelir ve buna cevap veririz. Basit söylemek gerekirse ekonomiste sorulan 'kaça' ya da tarihçiye sorulan 'ne zaman' soruları gibi. Fakat tek başına bu sorunun cevabını bilmek de önemli değildir. Sri Lanka'nın nerede olduğu sorusuna verilecek cevap tam olmayabilir; ama Sri Lanka'nın ne olduğu, neden Sri Lanka olduğu, geçmişi, insan-doğa ilişkisi, daha da önemlisi insan-insan ilişkisi, toplum-toplum ilişkisi acaba nedir ve etkilenme nasıl olmuştur? Yani, önce tasvir görevini yapmış coğrafyacılar ki coğrafya da yeryüzü tasviri demektir; sonra görüneni açıklamaya çalışmışlar. Daha sonra da uygulamalı coğrafya dediğimiz yöntemle, insanın yeryüzünü daha iyi nasıl kullanacağı, yeryüzüne en az nasıl zarar verilebileceği noktasına gelinmiş; şimdi oradayız. Bu kez sorduğumuz 'nerede' sorusuna, 'neden orada' ve 'nerede olursa daha iyi olur' soruları da eklenmiştir. Günümüz coğrafyasının gelişmesi böyle özetlenebilir sanırım."

TÜRKİYE'DE COĞRAFYA

Daha çok Türkiye üzerine çalışan Tümertekin, ülkemizdeki modern coğrafya çalışmalarının yeterince yapılıp yapılamadığıyla ilgili bir soruya 'yayınların henüz çok az olduğunu' belirttikten sonra, yapılan çalışmalar ve çalışma teknikleri hakkında bilgi veriyor:

"Yapılan çalışmalara gelinecek olursa, coğrafi araştırmalarda temel yaklaşımlar sayılan iki yolu -sistematik ve bölgesel- izledik. Ancak, her ikisinde de esas olan arazi çalışmalarıdır. Eskilerden aktarılan bir söz vardır, benim de hoşuma gider, aklımda kalmış: 'Coğrafya elle değil, ayakla yazılır' diye. Yürümek, dolaşmak mekânı derinlemesine tanımak için en iyi yoldur. Bilgiyi ararken de inceleme konusuna göre bazı tekniklere uyarak hareket etmelidir. Ben kurak bölgeler üzerinde çalıştığım sıralarda bir toprak uzmanıyla tanıştım. Ben toprağı incelerken 'böyle olmaz, diz çökeceksin, oturacaksın toprağa' de-

Bilgi-Belge Merkezi, 23 Mart 2000.

di. Yani bilgi edinirken çeşitli yollar olur, bu yolları edinerek çalışmak gerekiyor."

ÇALIŞMA ALANLARI

Hocalarının ilk olarak "'çalışmalarınızı, özellikle doktora tezlerinizi Türkiye'de yapmalısınız" dediğini belirten Tümertekin, bu tavsiyeyi de dikkate alarak, ilk çalışmasını Karabük üzerine yapmaya karar verir:

"Karabük üzerine çalışmaya karar vermiştim. O devrede coğrafî çalışma dendiğinde akla hemen 'monografi' geliyordu. Bitirme tezlerinin de çoğunu oluşturan monografik çalışmalarda incelenen mekânın fiziki (doğal) ve beşeri özellikleri ayrı ayrı açıklanarak mekân hakkında toplam bir bilgiler bütünü veriliyordu. Tasvir devresini temsil eden bu tür incelemelerin aşılmış olduğu devrede benim bir fabrikayı esas alan doktora tez konusu seçmem güç oldu. Güçlük, konunun 'Karabük Monografyası' olarak belirlenmesiyle çözüldü. Böylece, ilk olarak sanayi coğrafyası ile ilgili bir tezi ben almış oluyordum ve sonunda tez 'Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu' adıyla tamamlanmıştı. Temelde bir 'sanayide yer seçimi' konusuydu bu ve çok ilginç şeyler çıktı bu çalışma sonunda. 'Karabük'ün ülkenin ilk demir-çelik sanayi merkezi olarak seçilmesi ekonomik coğrafya açısından isabetli mi?' sorunuzun cevabı ise, konunun ayrıntılarına girmeyelim, ama benim vardığım sonuç, isabetsiz olduğuydu. Bununla birlikte, bu araştırma, üniversitemizde sanayi coğrafyası dersinin programa konulmasında ilk adım olmuştu.

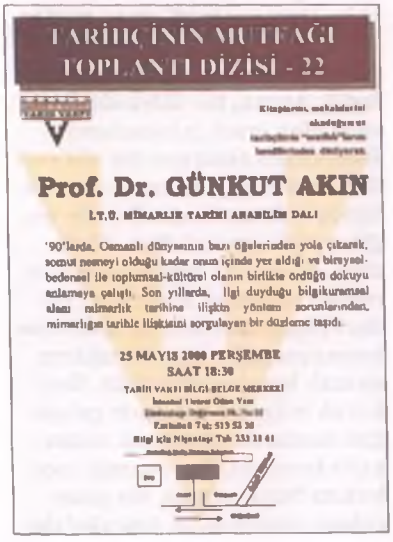
TARİHÇİNİN MUTFAĞI
TOPLANTI DİZİSİ - 22

Prof. Dr. GÜNKUT AKIN

İ.T.Ü. MİMARLIK TARİHİ ANABİLİM DALI

'90'larda, Osmanlı dünyasının bazı öğelerinden yola çıkarak, somut nesneyi olduğu kadar onun içinde yer aldığı ve biriyseldedensel ile toplumsal-kültürel olanın birlikte ördüğü dokuyu anlamaya çalıştı. Son yıllarda, ilgi duyduğu bilgikuramsal alanı mimarlık tarihine ilişkin yöntem sorunlarından, mimarlığın tarihle ilişkisini sorgulayan bir düzlemc taşıdı.

25 MAYIS 2000 PERŞEMBE
SAAT 18:30

TARİH VAKFI BİLGİ-BELGE MERKEZİ

Doçentliğimde ise bu kez bir bölgesel konu üzerine çalışmaya başladım: Türkiye'de Kurak Bölgeler. Dünya karalarının aşağı yukarı yüzde 25'inde yağış yetersizliği vardır, su eksikliği vardır -tarım için, hayvan için, sanayi için, hepsinin miktarı ayrı ama su eksik! Karaların yaklaşık dörtte bir kadarı da ormanlarla kaplıdır, diğer dörtte biri de bataklık ve benzeri gibi kullanılamayacak arazi halindedir. Geriye çok az yer kalıyor -ancak beşte biri tarım yapılabilir durumda, ama yalnızca yüzde 10'unda yapılabiliyor. Bu nedenle de kullanılabilecek şekilde varolan araziye dikkat etmek gerekiyor. Dolayısıyla da ben su yetersizliği olan kurak bölgeleri seçtim. Bu çalışmayı yaparken, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kurak ve yarı-kurak alanlarda da araştırma yapmak olanağım oldu. Türkiye'deki kurak alanlarda daha güvenli tarım yapılabilmesini amaçlayan araştırmada uygulamalı klimatolojik yöntemler, çağdaş tarım yöntemleri, arazi mülkiyeti, tarımda güç ve benzer özellikler ile aralarındaki karşılıklı ilişkiler değerlendirilerek, öneriler geliştirildi."

Tümertekin, 'Şu anda çalışmalarınızı nerede sürdürüyorsunuz, yeni çalışmalarınız var mı?' sorusunu da şu şekilde yanıtladı: "Bu kadar Anadolu'yu dolaştıktan sonra, biraz da yaşlandığımdan, artık çalışmalarımı İstanbul'da yapıyorum. Bulunduğum vadide (Tarabya Vadisi) bile İstanbul'a özgü hızlı mekânsal değişimleri izlemek mümkün. Ayrıca, yaptığım çalışmaları ikiye ayırabiliriz: Her hocanın yaptığı gibi, ders kitapları yazdım, öğrenci rahatladı; çünkü ben çok çektim not tutmaktan. İkincisi de araştırmalar. Bunda, ülkemizde yayın imkânlarının gittikçe artmasının büyük yardımı oldu. Üniversitelerimizde de eskisine oranla kitapların daha kısa sürede yayınlanabilmesi yanında, birçok yayınevi öğretim üyelerinin ders kitaplarını yayınlamaktadır. Ders kitaplarının bir kısmı derinlemesine araştırmalara dayanmaktadır; dolayısıyla da bazı derslerin temelleri de böylece atılmıştır. Örneğin sanayi coğrafyası, iç göçler vb gibi. Çok yararını gördüğüm Bu yaklaşımı yardımcım N. Özgüç'e de izlettim; rekreasyon ve turizm coğrafyası, coğrafyada araştırma yöntemleri ve benzeri gibi konulardaki araştırmaları kitap halindeki yayınlar ve bu konudaki dersler izledi. Bu doğrultudaki çalışmalarımızı zaman zaman birlikte sürdürüyoruz. Şu anda, halen Türkiye'de eksikliği duyulan ve yıllardan beri üzerinde durduğumuz, bibliyografik kaynakları değerlendirdiğimiz, 'Coğrafyanın Tarihi ve Metodolojisi'yle ilgili bir kitabı Prof. Dr. Özgüç ile birlikte tamamlamak üzereyiz ve bunun büyük bir boşluğu dolduracağını sanıyoruz."

GEÇMİŞTEN GELECEĞE KUŞADASI SEMPOZYUMU (23-26 ŞUBAT 2000)

Kuşadası'nın Dünü, Bugünü, Geleceği

ZEKİ ARIKAN

GEÇMİŞTEN GELECEĞE KUŞADASI SEMPOZYUMU
23-26 Şubat 2000

Pine Bay Hotel
Kuşadası

PROGRAM

Batı Anadolu'da Aydın iline bağlı bir ilçe merkezi olan Kuşadası, aynı adı taşıyan körfezin kıyısında kurulmuştur. Kasabanın karşısında bugün bir mendirekle karaya bağlanmış olan Güvercinada yer almaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında beş-altı bin kişilik bir nüfusu barındıran kasabada 1950'lerde ancak iki bin kişi yaşıyordu. Fakat son yıllarda bir yandan kırsal kesimden kentlere göçün hızlanması, öte yandan kasabanın doğal zenginliği ve tarihsel dokusu burasını turizm açısından önemli bir merkez haline getirmiştir. Göç kasabanın önemli bir kent merkezi haline gelmesini sağlayan maddi olanaklar yanında çözülmesi güç sorunları da birlikte getirmiştir. Kentin 40.000 dolaylarında bulunan nüfusu turizm mevsiminde 350-400.000'i bulmaktadır. Bu durum akıl almaz bir yapılaşmayı birlikte getirmiştir. Bir yandan kasabanın merkezinde apartmanlar yükselirken, öte yandan otel, motel, yazlık inşaatları yörenin doğal kaynak ve zenginliğini tartışmalı bir konuma sokmuştur. Burada her yıl binlerce konut üretilmekte, bir salon ve bir odadan oluşan bir dairenin fiyatı akıllara durgunluk veren rakamlara ulaşmış bulunmaktadır. Körfezin kıyıları, dağlar, tepeler, düzlükler, ormanlık alanlar ne yazık ki bu korkunç yapılaşma baskısından kendilerini kurtaramamıştır, kurtaramamaktadır. Yemyeşil ormanla kaplı bir tepedeki bütün ağaçların yok edilmesini ve bunların yerine mezarları andıran konut inşaatına girişilmesini acaba hangi vicdan, hangi yürek, hangi kafa doğal karşılayabilir?

İşte bu ve buna benzer sorunların bilincinde olan Kuşadası Belediyesi, kasabanın geçmişini, tarihsel ve kültürel varlığını değerlendirmek, günümüzdeki sorunlarını dile getirmek ve kentin geleceğine dönük projeler üretmek amacıyla 23-26 Şubat 2000 günleri arasında geniş katılımlı bilimsel bir sempozyum düzenledi. Program kitapçığında sempozyumun amaçları, "hedefleri" şöyle saptanmış bulunmaktadır:

> Kuşadası, Ege'nin güzel kıyılarının mavi ile kucaklaştığı harika bir körfezi saran eşsiz bir tatil beldesidir. Antik çağlardan bu yana coğrafyasının sağladığı olanaklarla bu kent, deniz ticaretinde liman olarak ve zamanla artan bir önemli turizm amaçlı kullanılmıştır. Bu kullanımlardan kaynaklanan sorunlar turizm ve çevre gibi sempozyumlarla her yıl bilimsel olarak tartışılmaktadır...
>
> "Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu" 2000'lerde Kuşadası'nın tarihsel potansiyelinin nasıl değerlendirileceğini sorgulayan bir bilimsel toplantıyı amaçlamaktadır. Başka bir deyişle böyle bir sempozyumda, antik bir dönemden günümüze Kuşadası'nın tarihi, coğrafyası ve kültürü yeniden gözden geçirilirken, kültürel mirasın sağlıklı ve doğru saptanması, bu değerlerin korunması, tanıtılması ve gelecekte turizm amaçlı doğru kullanımları bilimsel olarak tartışılacaktır.

Kuşadası'nın Pine Bay Oteli'nde düzenlenen bu sempozyumda elli bildiri sunuldu ve tartışıldı. Kimi bildiriler birden fazla araştırıcı tarafından hazırlanmış ve sunulmuştur. Bunun yanında 30'dan fazla poster bildirinin de salonda sergilendiğini belirtmek gerekir.

Bu sempozyumun ayrıca sinevizyon gösterisi, Ephemera, Kuşadası fotoğrafları, seramik sergisi, Mahmut Esat Bozkurt resimleri sergisi gibi etkinliklerle desteklendiğini, renklendirildiğini de özellikle belirtmek gerekir.

Sempozyuma çok değişik alanlardan gelen araştırıcıların katıldığını özellikle vurgulamak gerekir. Arkeolog, tarihçi, coğrafyacı, toplumbilimci, kentbilimci gibi bilim adamlarının bu sempozyumda yer alması, sunulan bildirilerin ve tartışılan konuların çeşitliliğini göstermektedir. Biz burada sempozyumla ilgili kimi değerlendirmeler yapmakla yetineceğiz.

Bildirilerin önemli bir bölümü Kuşadası ve çevresinin arkeolojisi ve tarihi üzerinde yoğunlaşmıştı. Örneğin Pygela ören yerinde yapılan kazıların sonuçlarına göre, bu kentin en eski buluntuları İÖ 2500'lü yıllara uzanmaktadır. Güvercinada'nın batısında denize uzanan küçük bir yarımada görünümünde olan Yılancı Burnu, antik Neapolis kentinin kurulduğu yer olarak görünmektedir. Antik Efes kenti limanının dolmasıyla gerilemeye yüz tutarken yerini Ayasuluk'a bırakmıştır. Bizans döneminde Kuşadası çevresi önemli ve stratejik yerlerden biriydi. Türk akıncılarına karşı tahkim edilen yerler arasında Anaia (Kadıkale) Kalesi de bulunuyordu. Burası aynı zamanda korsanlar için önemli bir sığınak ödevi görüyordu.

Kuşadası'nın tarihinde önemli bir dönüm noktası 14. yüzyılda Cenevizliler tarafından *Scala Nuvo* (Ephesus Nova ya da Nea Ephesos) adıyla anılan bir ticaret şehrinin burada kurulmasıydı. Daha sonra bütün Kuşadası körfezi de Scala Nuvo adıyla anılmaya başlandı.[1] Nitekim Osmanlı döneminde buraya gelen gezginlerin anılarında ve çizdiği haritalarda hep bu Scala Nuvo adının kullanıldığını görüyoruz. Özellikle Anadolu beylikleriyle İtalyan şehir devletleri arasındaki yoğun ticari ilişkiler, Kuşadası'nda yeni bir iskelenin niçin kurulduğu sorusuna gerekli yanıtı vermektedir. Geçen yüzyılın sonlarında yazılan W. Heyd'in klasikleşmiş *Ortaçağda Yakın Doğu Ticaret Tarihi* eseriyle günümüzde Elizabeth A. Zachariadou, Şerafettin Turan gibi araştırmacıların çalışmaları sorunun geniş ölçüde aydınlanmasına ışık tutmaktadır. Ancak Kuşadası'nda Türk yerleşiminin ne zaman başladığı sorusunu açıklıkla yanıtlamak zordur. 16. yüzyılın başlarında çizilen Piri Reis haritasında Güvercinada, Kuşadası olarak gösterilmiştir. Ancak kıyıda henüz böyle bir yerleşimden söz edilmemektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında yapılan sayımlarda Kuşadası'ndan söz edilmemekte ancak bu çevrede Aydın sancağının Ayasuluk kazasına bağlı İne (Ayna?) adlı bir köyün var olduğu anlaşılmaktadır.[2] Bu köyün Anaia ile özdeş olduğuna şüphe yoktur.

Kuşadası'nın daha çok 17. yüzyıl başlarında yükselen bir kasaba olduğuna şüphe yoktur. Öküz Mehmet Paşa'nın yaptırdığı kervansaray (Kurşunlu Han), iskele ve cami buraya yeni bir canlılık getirmiştir. Gümrük işlemlerinin de bu kervansarayda yapıldığı anlaşılmakta ve bu anıtsal yapı Kuşadası'nın 17. yüzyıl başlarında ticareti hakkında bir fikir vermektedir. Buranın gümrük geliri 1604'te 33.402 akça, 1605'te 55.458 akça, 1607'de ise 48.012 akça tutuyordu.[3] Bu yüzyılda İzmir'in diğer bütün Batı Anadolu'daki limanları gölgede bırakan bir ivme kazandığını belirtmek gerekir. Fakat diğer limanlar da yine işlevlerini sürdürüyorlardı. Kâtip Çelebi, Kuşadası'ndan söz eder, ama burası hakkında fazla bilgi vermez. Evliya Çelebi ise Kuşadası'nın Güvercinada'nın oldukça ayrıntılı bir betimlemesini yapmıştır. 17., 18. ve özellikle 19. yüzyılda buraya gelen yabancı seyyahların verdikleri bilgiler, Kuşadası'nın ekonomik ve sosyal yapısıyla ilgili birçok ayrıntıları içermektedir. Devlet ve vilayet (Aydın) salnamelerinin, Cumhuriyet döneminde de yapılan sayımların sonuçlarını kapsayan istatistik verilerinin Kuşadası'nın tarihi açısından oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bu arşiv belgelerinin bütün bu kaynaklarda verilen bilgileri önemli ölçüde tamamladığını, düzelttiğini özellikle vurgulamak yerinde olacaktır. Sözünü ettiğimiz bütün kaynakların pek çok bildirinin ortak paydası olduğunu da işaret etmeden geçemiyoruz. "Yunan Kaynaklarında Kuşadası" (Nea Ephesos, Scala Nova, Kuşadası) üzerine verilen bilgilerin de bu sempozyumda ilk kez ele alınıp derlendiğini görüyoruz. Bu arada Güvercinada ve Kuşadası'nda bulunan Osmanlı dönemi kitabelerinin derlendiğini, mezartaşı üzerinde yapılan araştırmaların da önemli sonuçlar verdiğini belirtelim.

Kuşadası'nın kentsel dokusunu tarihsel, fiziksel açıdan değerlendiren ve geleceğe yönelik çözümler içeren bildirilerin varlığını da dikkate almak gerekir. Şöyle ki Kuşadası'nın çekirdek yerleşimi sur içinde yer almaktadır. Bu yerleşim, diğer bütün Türk kentlerinde olduğu gibi mahalle bölümlemesine göre düzenlenmiştir. Cami-i Kebir, Dağ, Türkmen, Hacı Feyzullah, Alaca Mescit ve Cami-i Atik mahalleleri bu tarihsel dokunun temel birimleri olarak görünmektedir. Bu mahallelerde Osmanlı döneminin sivil mimari örnekleri hâlâ varlığını korumaktadır. Fakat ne var ki Kuşadası da bir yandan hızlı kentleşme, öte yandan turizmin getirdiği baskı sonucu bu sivil mimari örneklerini tehdit etmektedir. Koruma amaçlı imar planlarının devreye sokulması, pek çok değeri kurtaracak bir çözüm yolu olarak görünmektedir. Günümüzde Kuşadası evlerinin bir bölümü tescil edilmiş, diğerleri ise turizm gereksinimlerini karşılamak için yıkılıp yeniden yapılmışlardır. Kentin etrafını çevreleyen yeni ve yüksek binalar yüzünden tarihsel dokuyu yansıtan yapılar artık zor farkedilir bir hale gelmiştir. Bu çerçevede tarihi kaleye bitişik olarak yapılmış niteliksiz yapıların şehir dışına taşınması, surun açığa çıkarılması için yeni düzenlemeler yapılması da bir çözüm yolu olarak önerilmektedir. Öte yandan kentin iç kısımlarında kalan geleneksel dokunun özgün niteliğini bozmadan turistik amaçla yaşatılarak korunmasına yönelik bir modelin geliştirilmesi de söz konusudur.

Kuşadası, yukarıda değinildiği gibi, bir yandan iç göç, di-

ğer yandan yaz aylarında oldukça canlanan turizmin etkisiyle Pamucak Ovasından Davutlar Milli Parkına kadar uzanan geniş bir alanda büyük bir kent görünümü kazanmıştır. Bu yapılaşma insan-doğa, yerli, yabancı ilişkilerini etkilediği gibi yeni yaşam biçimleri, tüketim ve eğlence alışkanlıkları bakımından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu, her şeyden önce kasabanın geleneksel yapısının tamamen değişmesine yol açmıştır. Öncelikle kentin en yoğun kullanıldığı kamusal alanlarda yapılan ve halen sürdürülen gözlemler, kent kimliğini yansıtan görünümlerin çözümlenmesine önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Sempozyumda sunulan bildirilerde ayrıca Kuşadası'nın deprem prolili çıkarılmış, belediyenin günümüz kentlerinde de görülen sorunlarına yaklaşımı ve ürettiği çözümler anket bağlamında sorgulanmış, bütün bunların ötesinde Güvercinada'nın geleceği özel bir oturumda ele alınıp tartışılmıştır. Bilindiği gibi, kasabaya adını veren ve bugün Güvercinada olarak bilinen tarihsel ada, yukarıda değinildiği gibi, 1950 yılında bir mendirekle karaya bağlanmıştı. Bu arada, ada şu ya da bu şekilde tarihsel dokusuna zarar verebilecek bir yapılaşmaya da sahne olmuştu. Bugünkü belediye yönetimi burada olmaması gereken bina ve kuruluşların temizliğine başlamıştır. Ancak adanın geleceği ne olmalıdır, ne olacaktır? Bu konuda özel oturuma katılanlar tarafından çeşitli öneriler getirilmiştir. Adanın bir müze haline getirilmesi, halka açılması, kuşların barınabileceği bir yere dönüştürülmesi ilk akla gelen öneriler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda buranın tarihsel işlevine uygun olarak bir kent müzesine dönüştürülmesi üzerinde de duruldu. Ancak bütün bunlar üzerinde dururken sözünü ettiğimiz mendireğin de kaldırılmasının gerektiğine işaret edildi. Kuşadası Belediyesi Kültür ve Sanat Komisyonu, sivil toplum kuruluşlarıyla iletişim kurarak kamuoyu oluşturulması ve sorunun enine boyuna tartışılması konusunda önemli bir çaba göstermiştir. Öyle ki ada boşaltılarak Kuşadası "halkına hediye edilmiştir." Fakat bu hediyenin nasıl değerlendirileceği de bir takım kaygılara yol açmıştır. Uluslararası bir projenin gündeme getirilmesi, burada bir deniz müzesi kurulması ve adanın Ortaçağdaki kimliğine uygun olarak dönemin korsanlığını yansıtacak bir düzenlemeye gidilmesi de öneriler arasında yer aldı. Yalnız sorunu tartışan arkeolog, tarihçi uzman, belediye başkanı ve belediye yetkililerinin ortak bir görüşe varmalarının güçlüğüne de değinmemiz gerekiyor. Sempozyumun bitişinden aşağı yukarı bir hafta sonra *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bu konuyla ilgili haberin bir bölümünü buraya almanın yararlı olacağı kanısındayız.[4]

18. yüzyılda Kuşadası'nı gösteren bir gravür.

> ...Kuşadası'nı ikiye bölen tartışma, "Geçmişten Geleceğe Kuşadası" Sempozyumunun sonuç bildirgesinden sonra yaşandı. Ege Üniversitesi, Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Ümit Erdem başkanlığında toplanan ve İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi; Prof. Dr. Metin Tuncel ile Yıldız Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Metin Altınoluk'un da katıldığı bilim kurulu, Kuşadası'nın sembolü olan Güvercinada'yı kıyıya bağlayan mendireğin kaldırılması yönünde görüş bildirdi. Bilim kurulu açıklamasında "Güvercinada sürekli tahrip olmaya başladı. Kule ve kale duvarları tahrip oldu. Ağaçlar kurudu, turizm adına adada işletmecilik yapanların rant kavgası eklenince adaya bağlantının doğayla insan arasında eşitlik ilkesine bürünmesi kaçınılmaz hale geldi. Bu nedenle adanın gerçek ada statüsüne kavuşturulması için bağlantı mendireği mutlaka kaldırılmalı ve ünlü Güvercinada eski gizemine kavuşmalıdır.

Kent ve kasabalarımızdaki tarihsel anıt ve değerlerin birer birer şu ya da bu yolla ortadan kalktığı ve asıl kimliklerin bozulduğu günümüzde, Kuşadası belediyesinin bu yolda bir kamuoyu oluşturmasını, bir kent-kentli bilinci yaratmaya çalışmasını son derece yerinde ve olumlu bir gelişme olarak algılıyoruz. Geçmişten geleceğe Kuşadası Sempozyumu, bu alanda ileriye atılmış önemli bir adım olarak görünmektedir.

1. Wolfgang Müller-Wiener, "Kuşadası und Yeni Foça, Zwei Italienische Gründungsstadte des Mittelalters", *İstanbuler Mitteilungen*, Band 25, 1975, s. 399-420.
2. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *166 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, Ankara, 1995, s. 412, 416, 419.
3. Daniel Goffman, *İzmir and The Levantine World*, 1550-1650, University of Washington Press, 1990, s. 58.
4. Latif Sansür, "Mendirek Kuşadası'nı İkiye Böldü", *Cumhuriyet*, 4 Mart 2000. Aynı yazar, "Kentlerin Kimliklerini Belirleme", Cumhuriyet, 24 Şubat 2000.

ARŞİVDEN BİR BELGE (14)

İtalya Devleti Tebasından Badetti'ye Fotoğraf Çekme İzni Verilmesi (1896)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

T.C. BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVLERİ GN.

Bu sayıda ele alacağımız belge, 1896 baharında, fotoğraf çekmek amacıyla İtalya'dan kalkıp İstanbul'a gelen Mösyö Badetti'nin İstanbul'da fotoğraf çekebilmek için aldığı izinle ilgili. İtalyan tebasından Mösyö Badetti, 15 Mart 1896 günü bir dilekçe yazdırmış ve Beyoğlu, İstanbul ve Boğaziçi bölgelerinde bulunan ve Osmanlı yetkili makamlarınca görüntülenmesinde sakınca görülmeyen bölgelerin fotoğraflarını çekebilmek için Zabtiye Nezâreti'nden izin istemiştir.[1] Zabtiye Nezâreti Mösyö Badetti'nin bu talebini aynı tarihte Beyoğlu Mutasarrıflığı'na iletmiştir.[2] Bunun üzerine, Zabtiye Nezâreti, Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın da yönlendirmesiyle 19 Mart 1896 günü Mösyö Badetti'nin izin isteğini bu kez Dâhiliye Nezâretine iletmiş,[3] Dâhiliye Nezâreti ise durumu 28 Mart 1896 günü Sadaret'e aktarmıştır.[4]

Elimizdeki beşinci ve son vesika ise, Sadaret'in Mösyö Badetti'ye İstanbul'da fotoğraf çekme izni verebilmek için 7 Nisan 1896 günü Sultan II. Abdülhamid'in iradesine başvurduğunu göstermektedir. Buna göre, 7 Nisan 1896 tarihli sadaret tezkeresi II. Abdülhamid'in huzuruna çıkmış ve "mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulmuş olmağla", Mösyö Badetti'nin 15 Mart 1896 tarihli dilekçesinde istemiş olduğu İstanbul'da fotoğraf çekme izini başvurusundan tam 24 gün sonra, 9 Nisan 1896 günü ancak çıkmıştır.[5]

İstanbul'da fotoğraf çekmek isteyen İtalyan vatandaşı Mösyö Badetti'nin bu izini alabilmek için neden bu kadar yokuşa sürüldüğü meselesine gelince... Fotoğrafı çekilen bölgenin neresi olduğuna göre, çekilen fotoğrafların masumiyet derecesi değişebilir. Askeri bölgeler, stratejik öneme haiz alanlar ve özellikle de vehimleriyle ünlü II. Abdülhamid'in yaşamakta olduğu Yıldız Sarayı'nın fotoğraflarının alınması istenmemektedir, muhtemelen. Fotoğrafın Osmanlı İmparatorluğu'na ilk gelişinin hikâyesine, "Arşivden Bir Belge" dizimizin, yankesici ve hırsızların fotoğraflarıyla birlikte fişlenmesini konu alan, ilk yazısında değinmiştik.[6] II. Abdülhamid'in de fotoğrafçılığın kriminal alanda

1890'larda Sebah & Joaillier'in objektifinden İstanbul'da bir mahalle bakkalı.

Sirkeci Araba Vapuru İskelesi. **Sebah & Joaillier.**

kullanılması konusunda amcası Sultan Abdülaziz ile aynı fikirde olduğunu görmek gerçekten ilgi çekici.

19. yüzyıla damgasını vurmuş olan teknolojik gelişmelerin II. Abdülhamid'in ilgisini çektiği çok açık. Örneğin, II. Abdülhamid demiryolu ve rıhtım yapımını çok desteklemiştir. Çünkü demiryolu ve limanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul'a eyaletlerden bilgi, vergi ve mal taşımakta, eyaletlere de emir, memur ve asker iletmektedir. Sultan II. Abdülhamid gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu Yıldız Sarayı'ndan merkezî bir sistemle yönetmek isteyen bir Osmanlı sultanının Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her yerinde telgraf tellerinin kullanıma geçmesini istemesi de normaldir. Zira, telgraf telleri vilayetleri bir örümcek ağı gibi Yıldız Sarayı'na bağlamakta, eyaletlerden gelen bilgi akışı Saray'dan vilayetlere yağdırılan emirlerle değerlendirilmekte, hatta kayda değer bir deyişle "memleket telgraf makinesi başından yönetilmektedir."

Ancak Sultan II. Abdülhamid'in ilgisini çekmeyi başaran, ama onun (muhtemelen kişisel vehimleri neticesinde) Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmasını mümkün olduğunca geciktirmek için uğraş verdiği teknolojik gelişmeler de vardır. Örneğin, II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 yılında Amerika'da icad edilmiş olan telefonun Osmanlı İmparatorluğu'na gelişi de yine II. Abdülhamid döneminde, 1881 yılında gerçekleşti. Soğuk Çeşme'de bulunan Posta ve Telgraf Nezâreti binası ile Yenicami'de bulunan eski postahane binası arasında çekilen bir hat, Osmanlı topraklarında çalıştırılan ilk telefon hattı olarak kayıtlara geçti. Bu hattı daha sonra o sıralar İstanbul borsasının kalbi olan Galata'daki Millet Hanı'nda bulunan postahane ile Yenicami'deki ahşap postahane binası arasında açılan ikinci bir uzatma hattı izledi. Soğuk Çeşme'de bulunan Posta ve Telgraf Nezâreti'ni önce Yenicami'ye oradan da Galata'ya bağlayan bu iki hattan sonra, Osmanlı Bankası'nın Galata ve Yenicami şubeleri arasında müstakil bir telefon hattı çekildi. Bundan sonra, Galata Liman İdâresi'ni Kilyos Tahliye Dâiresi'ne bağlayan tek telli uzun bir başka hat daha yapıldı.[7]

Ancak, tamamen devletin kullanım amaçları için kurulmuş olan bu telefon hatları kişisel saplantıları ve paranoya derecesine ulaşan vehimleri ile ünlü olan II. Abdülhamid tarafından 1886 yılında tamamen ortadan kaldırıldı. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilince, II. Abdülhamid'in mutlakiyet dönemi sırasında uygulamaya koymuş olduğu diğer pek çok yasak gibi "telefon yasağı" da kaldırıldı. 31 Mart Vak'ası sonrası II. Abdülhamid tahttan indirilip de Selânik'e sürgüne gönderildikten sonra, 10 Mayıs 1909 günü Sirkeci'deki Büyük Postahane binasına kurulan 50 hatlık bir santral ile İstanbul'da telefon görüşmeleri yeniden başlamış oldu. Çoğu yüksek rütbeli bürokratlar ve banka şubelerine dağıtılmış

olan bu manyetolu telefonlar gördüğü yoğun ilgi ve talep sonucunda yetmemeye ve ihtiyacı karşılamamaya başlayınca, Fransa'ya çeşitli büyüklüklerde yeni santral siparişleri verildi. Getirilen bu yeni telefon santralleri Beyoğlu Postahanesi, Pangaltı Postahanesi, Maliye Nezâreti ve Meclis-i Mebûsân binalarında bulunan telgrafhanelere kurularak oluşan talep karşılanmaya çalışıldı.[8]

II. Abdülhamid'in telefon konusunda göstermiş olduğu bu çekingenliği elektrikli aydınlatma konusunda da gösterdiği bilinmektedir. II. Abdülhamid Avrupa'dan deneme mahiyetinde bir elektrik jeneratörü getirtmiş ve bir müddet Yıldız Sarayı'nın dışarıdan aydınlatılmasında kullanılmasına izin vermiş, ancak bir süre sonra bu jeneratörü kullanımdan kaldırtarak bir kenara atıvermiştir.[9] II. Abdülhamid'in İstanbul'da elektrik üretimini ve kullanımını yasaklamış olmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun sinema sanatı ile tanışmasını nasıl geciktirdiğini ise yakında "Arşivden Bir Belge" dizimizde yayınlayacağımız diğer bir belgede açıkça görebilirsiniz.

Sultan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda kendisi için küçük bir fotoğraf stüdyosu da kurdurtmuştur.[10] Ancak II. Abdülhamid fotoğraf konusundaki ününü fotoğraf çeken birisi olarak değil, çekilmiş olan fotoğrafları devlet hizmetinde kullanarak kazanmıştır.

II. Abdülhamid'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun zevahirini kurtarmak için fotoğraf sanatına başvurduğu da bilinen bir gerçektir. İstanbul'u muhtemelen hiç görmemiş birçok Oryantalist ressam ve fotoğrafçıların Avrupa'da bulunan kendi stüdyolarında "egzotik" Osmanlı resimleri üretmelerinden bıkıp usanan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun her türlü yaşamının "doğulu" bir uslupla fotoğraf haline aktarılmasına öncülük etmiştir. Bu yolla, Abdullah Frères gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun en ünlü fotoğrafçıları tarafından çekilmiş olan binlerce fotoğraftan oluşan fotoğraf albümleri 1893 yılında Library of Congress ve 1894 yılında da British Museum'a hediye olarak gönderilmiştir.[11]

Batılı izleyicilere "bilinmeyen Osmanlı"yı tanıtmak amacıyla hazırlanan bu fotoğraf albümlerinde Osmanlı İmparatorluğu gayet düzenli, temiz, medeni, modern, çağdaş, zengin ve daha da önemlisi "ihtişamlı" olarak gösterilmek istenmiştir. Albümler dört ana gruptan oluşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini Batılılara nasıl göstermek istediğinin bir aynası olan bu tasnifi sizlere de aynen aktarmak istiyorum: birinci grupta manzara, anıt, bina ve eski eserlerin resimleri; ikinci grupta Osmanlı ordu ve donanmasının bütün birimlerine ve fabrikalarına ait resimler; üçüncü grupta Osmanlı eğitim kurumlarının fotoğrafları; dördüncü grupta da atlar, ahırlar vs yer almaktadır.[12]

1. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 1.
2. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 2.
3. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 3.
4. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 4.
5. BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 5.
6. Yavuz Selim Karakışla. "Arşivden Bir Belge (1): Yankesici ve Hırsızların Fotoğraflarının Alınarak Fişlenmesi (1868)," *Toplumsal Tarih*, Cilt. XI, No. 64, Nisan 1999, s. 44-45.
7. Ayşe Hür. "Telefon," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. VII, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994), s. 241.
8. *ibid*, s. 242.
9. Tahsin Paşa. *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931), s. 115.
10. Ebubekir Hâzim Tepeyran, "Hatıraları," *Canlı Tarihler*, c. 1, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1944), s. 235.
11. Carney E. S. Gavin, Şinasi Tekin and Gönül Alpay Tekin. "Imperial Self Portrait: The Ottoman Empire as Revealed in Sultan Abdul Hamid's Photographic Albums," *Journal of Turkish Studies*, Vol. XII, 1988.
12. Selim Deringil. *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, (London: I. B. Tauris Press, 1999), s. 151-152.

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 1.

Huzûr-ı âlî-i mutasarrıf-ı ekremî'ye

Atûfetlû efendim hazretleri

Kulları ötedenberü fotoğraf merâklılarından bulunduğumdan Beyoğlu, İstanbul ve Boğaziçi dâhilinde kâin ve bir gûne mahzûru olmayan menâzır-ı latifenin resmini almak üzere icâb eden ruhsâtnâmenin kullarına i'tâsı için lâzım gelenlere evâmir-i atûfilerinin i'tâ buyurulması istirhâmına cür'et kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

fî 3 Mart sene 1312 |15 Mart 1896|

İtalya devleti tebasından ve eshâb-ı emlâkdan Badetti kullar

(imza)
Badetti

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye Sıra No: 2421, Genel No: 2244 Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 1.

Beyoğlu Mutasarrıflığı
aded
3

Zabtiye nezâret-i celîlesi cânib-i âlîsine

Devletlû efendim hazretleri

Fotoğraf merâklılarından ve bi nâeen-aleyh Beyoğlu ve İstanbul ve Boğaziçi dâhilinde mahzûru olmayan menâzır-ı latifenin resmini almak arzûsunda bulunduğundan bahisle ruhsât-ı lâzımenin i'tâsı istidâsına dâir İtalya devleti tebasından Badetti imzâsıyla verilen arzuhâl leffen pişgâh-ı âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerine takdîm ve irsâl kılınmış ve icrâ-yı icâbı rey-i rezîn-i isâbet-karîn-i düstûrîlerine vâbeste bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

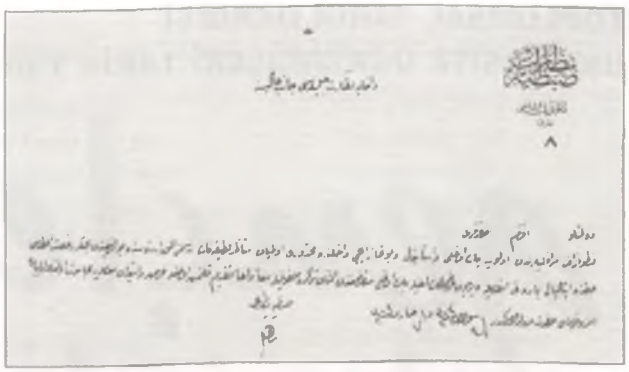

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 2-3.

fî 29 Ramazan sene 1313 ve fî 3 Mart sene 1312 [15 Mart 1896]

Beyoğlu Mutasarrıfı
Enver

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 2)

Nezâret-i Zabtiye
Mektûbî Kalemi
aded
8

Dâhiliye Nezâret-i celîlesi cânib-i âlîsine

Devletlû efendim hazretleri

Fotoğraf merâklılarından olup Beyoğlu ve İstanbul ve Boğaziçi dâhilinde mahzûru olmayan menâzır-ı latifenin resmini almak arzûsunda bulunduğundan bahisle ruhsat i'tâsı hakkında İtalya'lı Badetti imzâsıyla verilen arzuhâlin leffiyle Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndan alınan tezkere melfûfuyla maân ve leffen takdîm kılınmış olmağla arz ü istizân-ı muâmeleye mücâseret olundu. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emirindir.

fî 4 Şevvâl sene 1313 fî 7 Mart sene 1312 [19 Mart 1896]

Zabtiye Nâzırı
Nâzım

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 3.)

Bâbıali
Dâire-i Nezâret-i Dâhiliye
aded
175

Huzûr-ı âlî-i hazret-i sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki Fotoğraf merâklılarından olup Beyoğlu ve İstanbul ve Boğaziçi dâhilinde mahzûru olmayan menâzır-ı latifenin resmini almak arzûsunda bulunan İtalya'lı Badetti tarafından verilen arzuhâlin irsâliyle istizân-ı muâmeleyi hâvi Zabtiye Nezâret-i celîlesinden alınan 7 Mart sene 312 tarihli tezkere melfûfâtıyla maân takdîm kılındığından ifâ-yı iktizâsı menût-ı rey-i âlî-i cenâb-ı vekâlet-penâhîleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 13 Şevvâl sene 1313 ve fî 16 Mart sene 1312 [28 Mart 1896]

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye
Memdûh

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 4.)

Atûfetlû efendim hazretleri

Beyoğlu ve İstanbul ve Boğaziçi dâhilinde mahzûru olmayan menâzır-ı latifenin fotoğrafla resmini almak arzûsunda bulunan İtalya'lı Badetti tarafından verilen arzuhâlin leffiyle istifsâr-ı muâmeleyi hâvi Zabtiye Nezâret-i celîlesinden meb'ûs tezkerenin gönderildiğine dâir Dâire-i Dâhiliye Nezâret-i celîlesinin tezkeresi melfûfâtıyla arz ü takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulur ise mantûk-ı münîfî infâz edileceği beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm olundu efendim.

fî 23 Şevvâl sene 1313 fî 26 Mart sene 1312 [7 Nisan 1896]

Sadrıazam
Rıf'at

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki Resîde-i dest-i ta'zîm olub melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkere-i sâmîye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcibince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 25 Şevvâl sene 1313 ve fî 28 Mart sene 1312 [9 Nisan 1896]

Serkâtib-i hazret-i şehriyârî
Tahsîn.

(BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 5.)

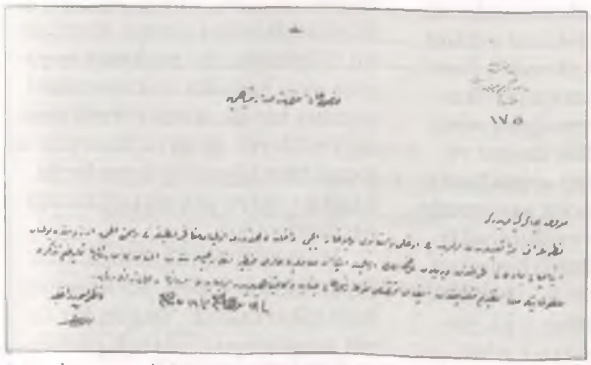

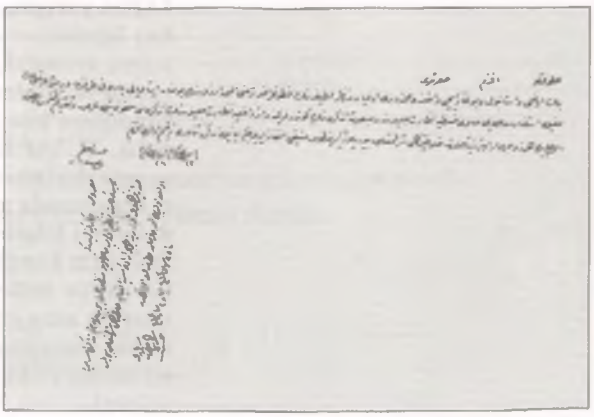

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 2421, Genel No: 2244, Husûsî No: 38, Aded: 5, Vesika: 4 ve 5.

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Başvuru süresinin dolmasına daha bir ay olmasına karşın yarışmamıza ilk başvurular gelmeye başladı. Farklı üniversitelerin farklı bölümlerinden yapılan başvurular yarışmaya hayli ilginç konularda çalışmaların teslim edileceğini gösteriyor.

Yarışmayı düzenlerken derginin mütevazı şartlarından hareket etmiştik. Bu konuda birkaç olumlu gelişme üst üste geldi. İnternet servis sağlayıcı kuruluşlardan İxir'in yarışmanın ana destekçisi olması bize büyük bir güç verdi ve yarışmaya yeni tanıtım olanakları sağladı. Okuyucularımızın özellikle düzenlediği kitap fuarlarından dolayı adını sıkça duyduğu TÜYAP'ın yarışmada derece alacak beş öğrenciye karşılıksız eğitim bursu vermesi gündemde. Bazı yayınevlerinden yarışmayı kazananlara kitap armağanı sözü aldık. TÜYAP Eğitim Bursu ve yayınevlerinin kitap armağanları konusunda gelecek sayımızda daha net bilgiler verebileceğiz. Derginin kendi olanaklarından hareketle mütevazı ödüller koymuştuk ama görünen o ki, yarışma sonuçlanıncaya kadar ödüllerin miktarı bir hayli yükselecek.

Dergimize posta, internet ve telefon yoluyla gelen sorular daha çok yarışmanın konusu ve "özgün tarih araştırması"ndan neyin kastedildiği üzerinde yoğunlaşıyor.

Bir yazının özgün bir tarih araştırması olarak kabul edilmesi için ya hiç işlenmemiş bir konuya el atması ya da daha önce işlenmiş olan bir konuyu ele alsa bile, öncekilerden farklı bir şekilde konuyu işlemesi gerekir: Yeni yapılan bir çalışma, konuyu farklı bir bakış açısıyla ele alabilir, daha önce el atılmamış, yeni bir kaynak bularak onu kullanabilir ya da aynı kaynaklardan yararlansa bile farklı sorular sorarak daha önce işlenmemiş bir yönü açığa çıkarabilir.

Örneğin "Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin Erdemleri" gibi bir konu çok geneldir, bundan özgün bir araştırma çıkarmak mümkün değildir. Atatürk'ün Samsun'a çıkışı yine çok işlenmiş bir konudur. Böyle bir konuya ancak yeni bir kaynak (örneğin gemidekilerden birinin anı defteri) bulursanız özgünlük kazandırabilirsiniz. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi de çok işlenmiş bir konudur. Ancak geçen sayımızda aynı konuda bir makale yayımladık. Bu makalenin yazarı da bilinen ve çok kullanılmış kaynaklardan hareket ediyordu ama o kaynaklara daha önce sorulmamış sorular sorarak özgün bir metne ulaşıyor, meclisin nasıl açıldığını, nasıl bir binada toplandığını, milletvekilleri ve meclis memurlarının hangi koşullar altında çalıştıklarını, yeme-içme, yatma sorunlarını nasıl giderdiklerini, kılık-kıyafetlerinin nasıl olduğunu, neler düşündüklerini ortaya koyuyordu. Şüphesiz, bu makalenin yazarı aynı konuda doktorasını yapmış bir akademisyendi ama öğrencilerin de aynı düzeyde olmasa bile işlenmiş konularda özgün yönler yakalayabileceğine inanıyoruz.

Herkesin bildiği konularda üç ansiklopediden, iki kitaptan özet çıkarmanın "özgün bir tarih araştırması" olarak görülemeyeceği çok açıktır.

Bu konuların yanı sıra yarış

maya katılacak öğrencilerin önünde daha önce araştırılmamış birçok konu bulunduğunu düşünüyoruz. Genellikle daha küçük ve önemsiz gibi görülen şeylerin, kendi kentinizin, sokaklarınızın, ailelerinizin, kentinizin en eski eczanesinin, bakkal dükkânının tarihi üzerine yapacağınız araştırmalarla da yarışmaya katılabilirsiniz.

Hayatında önemli olaylar yaşadığını ve çevresini etkilediğini düşündüğünüz kişilerin tarihlerini de araştırıp yazabilirsiniz. Ama yine Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar gibi çok iyi bilinen ve üzerinde çok çalışma yapılmış kişilerin tarihini yazmaya kalkmamanızı tavsiye ederiz.

Bize ulaşan bir başka soru da "Yarışmaya Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi ile ilgili bir konuda çalışma göndermesem bu değerlendirmeyi etkiler mi?" şeklinde.

Yarışmada daha önce de duyurduğumuz gibi herhangi bir konu, alan kısıtlaması getirmedik. Ancak özgünlük şartının altını fırsat buldukça çiziyoruz. Bu kapsamda, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihi ile ilgili olmayan çalışmalarınızı da gönderebilirsiniz. Ancak yapacağınız bir araştırmada, örneğin Cizvit teşkilatıyla ilgili yapacağınız bir çalışmada konuda yeterlilik sağlamak ve özgünlüğü yakalamak için İspanyolca bilmeniz ya da bulduğunuz kaynakların İspanyolcadan çevirisini yaptırmanız gerekir. Cizvit teşkilatına dair Türkçe kaynaklardan yola çıkarak bir araştırma yapmak, sizi araştırmanızda, ikinci elden kaynaklara dayandığınız için özgünlükten uzaklaştırır. Yani mümkünse ilk elden kaynaklara ulaşmak ya da daha önce başkaları tarafından yapılan araştırmalardan yola çıkarak konuya ait yeni bir bakış açısı getirmek araştırmanızı özgün hale getirir.

Bunların yanında sıkça sorulan bir soru ise çalışmanın uzunluğu ve şekliyle ilgili.

Yarışmanın tanıtım broşüründe "Yarışmaya katılacak araştırmaların uzunluğunun, *Toplumsal Tarih*'te yayımlanması halinde görselleriyle birlikte 8 sayfayı geçmemesi istenmektedir (5.000 kelime veya 40.000 vuruş)" ifadesini kullanmıştık. Sonuç olarak biz öğrencilerden yarışmayı kazanıp dergide yayımlandığında 8 sayfa kadar tutacak bir araştırma/makale istiyoruz. Bu, bilgisayarda Microsoft Word programında 12 punto büyüklükte harflerle yazdığımızda 12 sayfa tutmaktadır.

Araştırmanızı teslim ederken herhangi bir harf karakteri kullanarak yazabilirsiniz ama okunması güç olan bir karakter yahut haddinden küçük bir punto kullanmanız çalışmanızın okunmasını zorlaştırabilir. Bu yüzden çalışmalarınızı okunabilir formatta, Microsoft Word programında 12 sayfayı geçmeyecek şekilde göndermenizi istiyoruz.

BAŞVURU FORMUNUN TEMİN EDİLEBİLECEĞİ ADRESLER

Yarışma Merkezi:
Toplumsal Tarih Dergisi
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
80700 Beşiktaş İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Tarih Vakfı Merkezi
Vali Konağı Cad.
Samsun Apt. No: 57
80200 Nişantaşı İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - 233 21 70
Faks: (0212) 234 32 90

Bilgi-Belge Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak
No: 15 34460 Eminönü İstanbul
Tel: (0212) 513 52 35
Faks: (0212) 513 21 77

Ankara İrtibat Bürosu
Büyükelçi Sokak No: 14/9
Küçükesat Ankara
Tel: (0312) 426 16 54
Faks: (0312) 468 53 65

TOPLUMSAL TARİH

ÖĞRENCİLER İÇİN İNDİRİMLİ ABONE FORMU

6 aylık: 6.000.000.-TL. 1 yıllık: 12.000.000.-TL.
(Fiyatlar 30 Haziran 2000 tarihine kadar geçerlidir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:..... e-posta:.....
Üniversite:.....Şehir:.....
Fakülte/Bölüm:.....Sınıf:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: ☐☐/☐☐
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

K İ T A B İ Y A T

Milli Şef Dönemi Üzerine Bir Doktora Tezi

(Ya da Bir Doktora Tezi Nasıl Olmamalıdır!)

CEMİL KOÇAK

Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi (Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Osman Akandere'nin doktora tezi üzerine bir değerlendirme yazısı yazmak, yaklaşık onbeş yılı aşkın bir süre önce, dönem hakkında bir doktora tezi yazmış ve bir sonraki döneme ilişkin olarak da, yıllardan beri, birkaç ciltten oluşan bir kitaplar dizisi hazırlığı içinde bulunmamdan dolayı, benim için adeta kaçınılmaz bir zorunluluk...

Bu bir hayli kalın tezin önemli bir kısmı, Milli Şeflik dönemine ayrılmış durumda... Ancak, kitabın üçte bire yakın bir kısmı ise, çok-partili hayata geçiş dönemine, fakat sadece 1945 yılına ait...

Yazar, Önsöz'ünün ilk cümlesinde, "tek-partili bir yönetimden çok-partili bir rejime geçiş"in "en önemli inkılaplar"dan "birisi" olduğunu belirtiyor. Ardından, "22 yıl süren tek-parti yönetimi"nden söz ediyor ki, tabii bir tarihleme hatası yapıyor. Tek-parti yönetiminin başlangıcı, yazarın belirttiği gibi, 1923 değil, fakat 1925'tir. Dönemi bu tarihten başlatmak ve 1945 yılının başlarında/ortalarında da tamamlamak gerekir. Yani, toplam 20 yıl... Bu saptamanın matematiksel anlamda bir hesap problemi olmadığı, fakat tek-partili döneme/yönetime ilişkin temel bir bakış sorunu olduğu ne kadar vurgulanırsa, o denli sağlıklı bir yaklaşım söz konusu olabilecektir.

Tezin amacı, yazarın ifadesiyle, bu geçişin "hangi şartlar altında" olduğunu saptamak ve geçişte "iç ve dış tesirlerin rolünün olup olmadığı"nı ve eğer varsa "ne düzeyde ve hangi yönlerden tesirli olduğu"nu değerlendirmek ve nihayet "tek-parti yönetimine karşı oluşan muhalefetin yapısı"nı araştırmaktır.

Yazarın, daha Önsöz'ünde, 1945-1950 dönemini, çok-partili hayata geçiş dönemi ve demokrasinin doğuşu olarak tanımlaması, döneme ilişkin bakış tarzını ve çok-partili hayat ve demokrasi gibi siyasal bilimin alanına giren kavramlarla ilgili berrak bir anlayışı olmadığını göstermektedir. Bu ve benzeri ifadelerin, siyasi literatürden, alışılageldiği gibi, üzerinde hiç düşünülmeden ve herhangi bir eleştirel yaklaşımda da bulunulmadan alındığı çok açıktır. Örneğin, "Giriş"in ilk cümlesine bir göz atalım: "Türkiye'de siyasal faaliyetler, 23 Temmuz 1908 Meşrutiyeti ile başlamıştır. Bu tarihe kadar gerçek anlamda 'siyasal partiler'e rastlanılmamıştır." deniliyor. Şimdi, Osmanlı coğrafyasında "siyasal faaliyetler"in 1908'de başladığını yazmak, siyaset ile siyasi partiler arasında bu denli bire bir eşitlik kurmak, yazarın siyasal bilim açısından ne denli zayıf bir konumda bulunduğunu açıkça gösteriyor. Elbette Osmanlı coğrafyasında siyaset 1908'de başlamamıştı! Osmanlı toplumunda siyaset zaten en başından beri vardı! Siyaset ile siyasi partiler arasında bu yönde bir özdeşlik kurmak son derece yanıltıcıdır. Yazarın bu konulardaki dikkatsizliği ve özensizliği, kitabının pek çok yerinde hemen fark ediliyor.

Diğer yandan, yine hemen aynı yerde, yazarın bu alanda daha önce yapılmış çalışmalardan söz ederken, (yazar, benim kitabımdan/*TMŞD 1938-1945*'den dönemi ele alan "en ciddi çalışma" olarak söz ediyor) Nihal Kara'nın yayınlanmamış doktora tezinden ("Türkiye'de Çok-Partili Sisteme Geçiş Kararı 1945", SBF, 1982) hiç söz etmeyişini doğrusu yadırgadım. Zira, bu çalışma, esas itibariyle, 1945 yılı üzerine yoğunlaşmış ve geçişin iç ve dış etkenlerini analiz etme çabası içinde olan (ve benim bilebildiğim kadarı ile) bu alanda yapılmış en kapsamlı tezdir. Oysa, yazar, "bizim tezimize konu teşkil eden 'iç ve dış tesir' meselesi üzerine doğrudan yapıl-

mış ciddi bir çalışma yoktur" diyor. Kanımca, yazarın yanılgısı iki yönlüdür. İlki, kendi araştırma alanı ile ilgili olarak yapılmış en kapsamlı tezlerden birini hiç görmemiştir. Oysa, bu tezin eleştirel bir değerlendirmesini yapmadan kendi tezini yazmaya başlaması, vahim bir eksiklik ve hatadır! İkinci yanılgı ise, Kara'nın tezini "ciddi"ye almamaktır. Akandere, tezinde sadece, Kara'nın tezinin çok kısa bir özeti sayılabilecek bir başka makalesini de görmezlikten gelmiş... (Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", Tarih ve Demokrasi/*Tarık Zafer Tunaya Armağanı*, İstanbul, 1992). Tezde, Kara'nın aynı konuda yayınlanan bir başka makalesi de yer almıyor. ("Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri", *Yapıt/Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, İnönü Özel Sayısı, Sayı: 8, Aralık/Ocak 1984/1985). Bir başka kaynak eksikliği örneği de, Doğu Perinçek'in Kara'nın tezlerine karşı kendi görüşlerini ortaya koyduğu yazısıdır ("Türkiye'de Çok-Partili Rejimin Dayanıklılığı ve Temelleri", *Saçak*, Sayı: 15, Nisan 1985 ve *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986). İlk kaynaktan haberdar olmamak ne kadar önemli bir eksiklik ise, ikinci kaynaktan yararlanmamış olması, bir başka eksiklik olarak hemen göze çarpıyor. Oysa bu iki kaynak, yazara belirli bir bakış açısı kazandırabilirdi. Ya da mevcut bakış açılarına karşı yeni bir pozisyon almasına yardımcı olabilirdi. Belli ki, Akandere, tezinin temelini teşkil etmesi gereken ana problematiklerin hiç farkında değil... İşte kaynak eksikliği bu denli vahim bir tez ile karşı karşıyayız.

Yakın dönem siyasi tarihimiz ile ilgili bir doktora tezinden, hiç olmazsa, mütevazı bir şekilde, yeni tarihsel bilgiler üretmesi, elde ettiği yeni tarihsel bilgilerle mevcut bilgilerin doğruluk/yanlışlık paylarını ölçmesi ve değerlendirmesi, ulaştığı yeni bilgilerin ve eleştirel yaklaşımının temelinde, yeni bir tarihsel bakış açısının ilk adımlarını atmaya çalışması beklenir. Oysa, ele aldığımız bu çalışmanın kaynakça listesi bile, tek başına, bu konudaki beklentilerimizin karşılanamayacağını gösteriyor. Öncelikle bu listede yeni bir kaynak görmek mümkün değil... Basın taramaları başka araştırmacılar tarafından da sıklıkla yapılmış ve kullanılmıştır. Bu bakımdan yazarın dezavantajı açık... Ancak, unutmamak gerekir ki, yetenekli bir araştırmacı, daha önce defalarca kullanılmış kaynakları ve sadece bu kaynakları yeniden kullanarak, tarihsel bakış açımızı temelinden değiştirebilir. (Bu konuda bir örnek olarak bkz. Cemil Koçak, "Eski Bilgilerden Yeni Yorumlara", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 111, Mart 1993).

Bu mesele, üzerinde daha çok durulmayı hak ediyor. Çünkü, bu sıradan kaynakların nasıl kullanıldığı da ayrıca tartışılmak zorunda... İleride bunu da yapmaya çalışacağım. Gözüme çarpan bir husus da, dipnotlarda kullanılan basın taramalarının daha ziyade 1945 sonrasına aid olması... Daha ilk bakışta bile hemen fark ediliyor ki, yazarın kaynakça listesinde taradığını ileri sürdüğü gazetelerin ve dergilerin pek azı dipnotlarda kullanılmıştır. Bu kadar büyük bir emek ve zamana karşılık yazarın bu malzemeden yararlanmak istememesi anlaşılır olmadığı gibi, yazarın kullandığı gazete yazıları ve haberleri de daha önce kullanılmış olanlarla sık sık kesişmektedir. Oysa, yazarın kendi araştırması sırasında, daha önce kullanılmış olanların dışında mutlaka gözden kaçmış ilginç haber ve yazılarla karşılaşması kaçınılmazdı ve yazar, daha ziyade bu yeni haber ve yazıları kullanmayı tercih edebilirdi. Ancak böyle yapmamış... Yazarın metnini oluştururken daha ziyade kitaplardan yararlandığı görülüyor. Ancak, kaynakçada verilen bu kitap listesi heyecan verici olmaktan çok uzak... Bildiğimiz ve yıllardan beri kullanılagelen bir listeden ibaret... Yazarın bir geçiş dönemi olarak nitelendirdiği ve geçişe neden olan "dış tesir"leri araştıracağını vaad ettiği tezinde, tek bir yabancı kaynak dahi kullanılmamış olması üzerinde özellikle durmak gerekir. Burada kast ettiğim, yazarın sadece sayılabilir birkaç başlıkla geçiştirdiği İngilizce ve Almanca kitaplar değildir. Bu dönemde alınan geçiş kararının üzerindeki muhtemel "dış tesir"lerin varlığının (tabii eğer varsa) ortaya çıkarılabilmesi, hiç olmazsa dönemin Amerikan ve İngiliz arşiv belgeleri üzerinde çalışılmasını gerektirir. Ancak, bu yönde bir çabanın izi dahi görülmüyor. Rejimi değiştirecek yönde bir dış zorlama olup olmadığı sorusu halen yanıtsız kalmaya mahkum...

Yazarın "Önsöz"deki teşekkürleri dahi dikkat çekicidir. Ben öğrencilerin akademik yaşamlarında kendilerine gerçekten bilimsel yönden katkıda bulunmuş hocalarına teşekkür etmelerini, bir vicdan ve etik konusu olarak görürüm. Bu tarz teşekkürler, sadece formel cümleler değil, fakat yazarın kişiliğinin de bir yansımasıdır. Ama doğrusu yazarın üslubunu yadırgadım. "Bey", "tezimizin savunmasına iştirak ederek bizi onurlandırmış olan hocalarım (...) Beyefendilere minnettarlığımı ifade etmek isterim" tarzı ifadeler, kanımca, akademik nezaket ölçülerinin tamamen dışındadır ve geleneksel/alaturka övgü tarzı olmaktan da ileriye geçemez. Yazar, tezinde, Milli Şef döneminde yer alan benzeri ifadelere (bence haklı olarak) tepki gösterirken, işte tam da bu nedenle, kesin bir tutarsızlık içindedir! Ben yazarların çalışmalarında eleştiri konusu yaptıkları her şeyi, kendi yaşamlarında da (yani: bugün de!) eleştiri konusu yapmalarını beklerim. Aradaki mesafe, tutarsızlığın belirgin bir göstergesidir.

Akandere'nin tezinin nirengi noktası, 1945'deki geçişin nedenlerini, Milli Şef döneminin iç ve dış gelişmelerinde aramaktır. Bu nedenle, Milli Şef dönemi ve rejimi büyüteç altına alınmaktadır. ("Türkiye'nin, tek-parti yönetiminden çok-partili yönetimine geçişinin temellerinde, ele aldığımız 1938-1945 yılları arasındaki iç bünyemizde meydana gelen gelişmelerin ve bu gelişmelerin ortaya koyduğu siyasal

sonuçların önemli tesir ve izleri bulunmaktadır.") Oysa, Akandere, tam da bu noktada temel bir metodolojik yanlış yapıyor. Çünkü, 1945/1946 yıllarındaki rejim değişikliğinin nedenlerini, Milli Şef rejiminde ya da olaylarında bulamayız. Olsa olsa şunu söylemek mümkündür: Bu dönemdeki gelişmeler, 1945 sonrasındaki gelişmeleri başlatan temel neden(ler) değildir; aksine, olsa olsa yeni dönemin istikametini anlamaya çalışırken, bu gelişmeler bizim için aydınlatıcı olabilir. Zira, Akandere'nin izlediği yoldan ilerlemeye çalışıldığında, ortaya çıkan dolaysız sonuç (üstelik de yazarın bütün tezi boyunca yapmaya çalıştığının aksine olarak) şu oluyor: Milli Şef dönemi olmasaydı, ardından yeni bir dönem asla başlayamazdı! Eğer Milli Şefin savaş yıllarında izlediği yanlış dış politika olmasaydı ve dönemin yarattığı iktisadi sıkıntılar oluşmasaydı, yeni bir döneme geçme şansı hiç olmayacaktı!

Kanımca, yazarın hiç de var olmayan tahlil çabası, bir başka çıkış noktasını kendisine temel almalıydı: Eğer yazar, Nihal Kara'nın tezini okuma fırsatını bulabilmiş olsaydı, kendisine bu konuda bir örnek de bulabilirdi. Yazarın aradığı "tesir"ler, bütün tez boyunca, tezi kabarık bir sayfalar yığını haline getirmekten öteye bir işlevi olmayan, 1938-1945 yıllarının anlatımında değil, fakat tam aksine, 1945 yılının iç ve dış gelişmelerinde aranmalıydı. Kara'nın tezinin ikinci kısmı tam olarak bunu yapmaya çalışıyor. Hatta, bana kalırsa, bu tezin ilk yarısı, bu açıdan bakıldığında, çok da anlamlı sayılamaz. Benim tezim, 1945-1950 yılı odak alınarak yapılacak bir anlatımın ve tahlilin, yazarın esas amacı açısından gerekli ve yeterli olacağı yönündedir. Akandere ise, 1938-1945 dönemini kaleme almakla, hem boş yere zaman israf etmiş oluyor, hem de zaten aradıklarını bulamayacağı bir dönemi yeniden ve boş yere anlatmak zorunda kalıyor. Yazar, tezinin son kısmında 1945 yılını ele aldığında ise, artık bu yönde bir değerlendirme ve tahlil gücünün çok uzağında bulunuyor. Eski metninin bir devamı mahiyetinde olarak, 1945 yılını da şöyle bir özetleyerek geçiyor. Yazar, bir tezin aktarmalardan ibaret olduğunu düşünüyor olmalı! Çıkış noktasındaki bu yanılgı nedeniyle, kalın bir metne sahip olmanın dışında bir sonuç elde edemiyor.

Yazar, tezinin gerek Önsöz'ünde ve gerekse Giriş'inde, Milli Şef dönemini, tek-partili yönetimin "müesseseleştirilmeye çalışıldığı" devre olarak kabul ediyor. ("Türkiye'de tek-parti yönetiminin daha sağlam esaslar üzerine oturtularak müesseseleştirilmeye çalışıldığı 1938-1945 yılları arasındaki süreyi kapsayan bu yeni dönem...") Bu ifadenin ardında yatan görüş, hemen anlaşılabileceği gibi, 1925-1938, yani Atatürk dönemi tek-parti yönetiminin henüz kurumsallaşamamış olduğudur. Tezin esası da bu şekilde formüle edilebilir. Bu nedenle, ileride bu görüşün dayanaklarını yeniden gözden geçirmek ve ele almak gerekecektir. Şimdilik şu kadarını belirtmeliyim ki, yazar, sadece bir sayfa önce, "tek-parti rejimine özgü yeni kurumların ortaya çıkması ve parti ideolojisinin oluşturulmaya çalışılması bu yıllara [1930'lu yıllara] rastlar" demektedir. Demek ki, yazar, 1930'lu yılların sonlarına kadar sürecek bu gelişmelerin bir "müessese" yaratmadığı kanısındadır. Fakat burada eksik bıraktığı nokta, bir önceki dönemde eksik kalan "müessese"nin bir tasvir ve tahlilini yapmamasıdır. 1923/1930-1938 yılları arasında kurulan siyasi sistemin ayrıntılı bir çerçevesini çizmeden ve kendisinden sonra gelen siyasi sistemi de ilk çizilen tablo ile karşılaştırmadan ve nihayet, bu karşılaştırmanın bir değerlendirmesini yapmadan, bu tarz bir yargıya varmak mümkün olamaz. Sağlıklı bir metodolojik yaklaşım bunu gerektirirdi. Yazar, böyle bir çabanın içine girmiş olsaydı, temel argümanlarını ortaya koyma ve güçlendirme fırsatını da yakalamış olabilirdi. Ne var ki, Akandere, hiç de böyle bir çabanın içinde değil... Buna gerek görmüyor. Sonuçta ortaya çıkan, yalnızca yazarın şahsi kanaatidir. Aslında bu, bir şahsi kanaat de sayılamaz. Olsa olsa, daha önce yazılıp çizilmiş ve tekrar edilmiş bir kanaatin metne yedirilmesidir. Siyasi bir polemik olarak bile geçerliliği kuşkulu bir görüşün, bilimsel bir tezde ne aradığını okuyucu haklı olarak soracaktır. Diğer yandan, yazar, arada sırada, bazı cümlelerle, ("Kuruluşundan itibaren CHP'nin yapısında ve esas vasfında var olan 'şef karakteri', Milli Şef döneminde daha belirginleşmiş ve partinin bel kemiğini teşkil etmiştir. Yine CHP'nin esas yapısında hakim olan ve yukarıdan aşağıya doğru bir piramit şeklinde yayılan 'otorite ve disiplin', 1938-1945 yılları arasında gittikçe artan bir şekilde uygulanma imkanı bulmuştur.") hem görüşünü yinelemekte ve kanımca yorumlarındaki çelişkiyi ortaya koymaktadır. Yazar, Atatürk döneminin temel politikaları ile Milli Şef döneminin temel politikaları arasında bulduğu farklılıkları, karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymadan, bu tür bir değerlendirmeye varamayacağını görememektedir. Örneğin, Milli Şef İnönü hükümete müdahale etmektedir ve bu nedenle de Şeflik rejimi güçlenmiştir. Bütün tek-parti dönemi boyunca Cumhurbaşkanlarının hükümete müdahaleleri söz konusudur ve bu durum sadece Milli Şef döneminin bir özelliği değildir. Yazar, argümanlarını kullanarak, bu açık saptamayı göğüslemek zorundadır. Oysa, böyle bir karşılaştırmaya gitmekten dikkatle kaçınmanın dışında, başkaca bir çabanın içine girmiş değildir. Bu alanda söylediklerinin tamamı, kendi kanaatinden ibarettir.

Tezin birinci bölümü, "Milli Şef Yönetimine Geçiş" başlığını taşıyor ve daha ilk cümlesi, tezin alacağı yönü ve şekli okuyucuya sunuyor. Cümle şudur: "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının ilk ve Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-parti yönetiminin son yıllarını ihtiva eden 1938-1945 yılları..." (Okuyucunun benim *TMSD 1938-1945*'in Giriş'inin ilk cümlesi ile karşılaştırmasını öneririm.) Yazarın daha ilk cümlesi, tezinin yaratıcılığı konusunda bende kuşku-

lar uyandırdı. Bu kuşkularım, kitabın ilerleyen kısımlarında, azalacağına daha da arttı. Yazarın tezinde sık görülen bir talihsizlik de, alıntılarının ve atıfta bulunduğu gazete haber ve yazılarının bazılarının, daha önce de atıfta bulunulmuş ve kullanılmış haber ve yazılardan ibaret olmasıdır. *TMŞD 1938-1945*'e yapılan ilk atıfın tezin 43. sayfasında olması bile tek başına üzerinde durulmayı gerektirir. Sadece içerik bakımından değil, fakat bazen şaşırtıcı derecede aynı cümlelere ve ifadelere de yer verilen bir tezde, kitabıma gösterilen (görünüşteki bütün atıflara rağmen!) bu kayıtsızlık hayret vericidir. Çünkü, okuyucu, basit bir karşılaştırmayla bile, *TMŞD 1938-1945* ile Akandere'nin tezi arasındaki inanılmaz benzerliği hemen fark edecektir!

Yazarın, Milli Şef deyiminden çok daha önce de, Şef deyiminin var olduğunu hatırlaması ve hatırlatması, son derece yerinde... Ancak, bu deyimlerin, bir önceki dönemde, "siyasal bir sistemi ifade eden kavram olmaktan ziyade, devlet büyükleri için kullanılan bir saygı ifadesi olarak görülmüş ve anlaşılmış" olduğuna ilişkin değerlendirmesi ise, şaşırtıcı... Yazar, burada, bütün çalışması boyunca yapacağı gibi, Atatürk dönemi ile İnönü döneminin tek-partili siyasal sistemi arasında derin bir ayrım yaratıyor. Burada, bariz olarak, siyasal bir pozisyonla karşı karşıya kalıyoruz. Yazarın amacı, İnönü dönemini eleştirirken, bu ince ayrım sayesinde, Atatürk dönemine ilişkin bir eleştiride bulunmaktan dikkatle kaçınmaktır. Lakin bu ince taktiğin ne ölçüde başarılı olduğuna ilişkin görüşlerimi yazı boyunca aktaracağım. Atatürk döneminde Şef deyiminin ve Şeflik sisteminin sadece bir "saygı ifadesi" olarak anıldığı yönündeki ve İnönü döneminde ise Şeflik sisteminin "müesseseleştirildiği" yolundaki analiz, olgularla ne ölçüde uyuşmaktadır, bunu inceleyeceğiz.

Yazar, Atatürk döneminin son dramatik gelişmelerini (1937/1938 yıllarını) çalışmasının dışında tuttuğu için, aslında İsmet İnönü'nün Şefliği sırasında olan bitenleri ve bütün bu gelişmelerin geçiş dönemindeki tesirlerini analiz etme fırsatını da elinden kaçırmış oluyor. Bu nedenle olacak, yazar, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak neden olağanüstü siyasi güce ihtiyacı olduğu yolundaki analizi(mi) görmezlikten gelmeye ve yeni Cumhurbaşkanı seçimini olağan koşullarda yapılmış bir seçim olarak değerlendirmeye çalışıyor. Yazara göre, İnönü'nün hiçbir şekilde siyasi güce ihtiyacı yoktu, çünkü zaten gücü sınırsızdı. Oysa, İnönü'nün son bir yılı yakından değerlendirilebilseydi, bu yorumun ne denli temelsiz olduğu açığa çıkabilirdi. Bu şekilde yazar, İnönü'nün Atatürk'ün izinden gitmesinin sonuçlarını tam aksine bir yorumla ele alıyor. Akandere, bu tarz bir kuvvet gösterisinin altında yatan nedenleri, başka yerlerde aramak gerektiği kanısındadır. Nitekim bunu yapıyor ve hemen ardından daha önce yazdıkları ile tamamen çelişkili bir sonuca varıyor. Buna göre, CHP kurultayı, 'Genel Başkanlık' makamını 'Değişmez Genel Başkanlığa' çevirmiştir! ("CHP Genel Başkanlığı'nı 'Değişmez Genel Başkanlığa' dönüştürmek (...) istediğini görüyoruz.") Oysa, daha birkaç sayfa önce ve gayet doğru bir şekilde, Değişmez Genel Başkanlık makamının daha 1927 yılında (yani, daha Atatürk döneminde!) kurumsallaştığını yazmıştı! Yazarın kendi tesbitlerini bir tarihsel gerçekmiş gibi gösterme gayreti, yani ideolojik sarkmaları, metin içinde bu çok rastlanan çelişkilerin gerçek nedenidir. Yazar, kendi bakış açısından, önce Değişmez Genel Başkanlık kurumunun kendisini ve bu kurumu 1927 yılında ilk kez kuranları eleştirmeliydi. Bunu yapmıyor ve İnönü'yü Atatürk'ün izinden gittiği için övmüyor da! Aynı yöntemi uygulamaya devam edelim: Yazar, Milli Şef dönemindeki "ululama ve dalkavukluk" edebiyatı için ayırdığı satırlar ile bir önceki dönemdeki edebiyatı karşılaştırma çabası içinde olsaydı ve bu iki dönem edebiyatı arasında dramatik bir farklılık olduğunu ikna edici bir tarzda gösterebilseydi, yazdıkları ve eleştirdikleri doğru olurdu. Fakat bu yönde karşılaştırmalı bir araştırma yapılmadan, bu edebiyat sadece Milli Şef döneminin özelliğiymiş gibi gösterilip de, ardından yazarın eleştirileri başlayınca, okuyucu haklı olarak merak ediyor, gerçekten de bu iki devre arasında bu alanda bir farklılık var mıydı, yoksa bütün tek-parti dönemi bu açıdan bir türdeşlik mi gösterir? Yazar, bu noktada da siyasi pozisyonunu ayakta tutmaya ve

İsmet İnönü'nün bir yurt gezisinde hazırlanmış tak.

iki devir arasındaki ayrım politikasına bir argüman daha kazandırmaya çalışıyor. Oysa, iki devrin edebiyatı arasında bir fark bulmak güç olacaktır. Olsa olsa bir geleneğin devamından söz etmek doğrudur. Akandere, tezi boyunca, sürekli olarak "daha da" demek suretiyle, hep bu farkı öne çıkarma gayretinde... Lakin, arka arkaya ve sık sık aynı saptamaları yinelemekle, saptamanın temelini yaratmak mümkün değildir. Ortaya konulan argümanların çoğaltılması gerekirken, bunun yerine, yazar, sadece kendi görüşünü (yazarın ifadesiyle "kanaat"lerini) tekrar etmekle yetiniyor ki, bu, tezin tezlerine hiçbir güç katmıyor, aksine, azaltıyor. Eğer Akandere, Milli Şeflik öncesi tek-partili siyasi sistemin henüz kurumsallaşmamış olduğunu gerçekten düşünüyorsa, bu takdirde, bu bakış açısının tabii bir sonucu olarak, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğunda, henüz olgunlaşmamış bir siyasi sistemi kurumsallaştırmak için, doğal olarak siyasi güce ihtiyacı olduğunu belirtmek zorunda kalırdı. Nihayet, kurumsallaşamamış bir tek-parti yönetimi, yazara göre, tam da bu sırada kurumsallaşma yolunda emin adımlarla ilerleyecektir. O halde, İnönü'nün hareket çizgisini bu analize bağlamak daha yerinde olurdu. Oysa Akandere, tezinde, İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılması ile Cumhurbaşkanı seçilmesi arasında geçen süreyi ve bu sıradaki önemli siyasal gelişmeleri hiç göz önüne almaksızın, İnönü'nün seçim gününü tam bir mutabakat olarak değerlendiriyor. İşte, yazarın tesbitlerindeki olgularla uyuşmayan, çelişkili ve tutarsız değerlendirmeler, hep bu yöntem sorunlarından ileri geliyor. Olgularla uyuşmayan ya da olgularla tamamen çelişkili sonuçlara varmak, tezin başlıca özelliği...

Yazarın iddia ettiği gibi, 1938 yılında toplanan CHP Üsnomal (Olağanüstü) Büyük Kurultayı'nda İnönü hiçbir zaman Milli Şef olarak ilan edilmedi! Bu sıfat, resmi bir ünvan değildi. Sadece tüzük değişikliğinin gerekçesinde yer almıştı. Yazar, "Değişmez Genel Başkanlık" konusunu bir geleneğin içine (ve doğru olarak) yerleştirdikten hemen sonra, bu kez de, "'Değişmez Genel Başkan' olan ve 'Milli Şef' ilan edilen İnönü, sahip olduğu bu vasıflarla, Atatürk'te bile bulunmayan ünvan, yetki ve otoriteye kavuşmuştur" demek suretiyle, yukarıda açıklamaya çalıştığım farklılığı yaratmaya çalışıyor. Ama fark nerede, ayırt etmek güç! Atatürk de Değişmez Genel Başkan ve Şefti, İnönü de... Bütün sır, aradaki "milli" kelimesinde düğümleniyor olacak... Bu türden argümanların sadece mübalaalı değil, fakat aynı zamanda anlamsız olduğunun altını çiziyorum.

Milli Şef döneminin kendisinden bir önceki dönemden neden daha otoriter ve anti-demokratik olduğunu yazarın gerekçeleri ile açıklamasını bekleyen okuyucular, bu konuda hayal kırıklığına uğrayacaklardır.

Tezin ikinci bölümü "Milli Şef Yönetimindeki Türkiye'de Siyasal Yapı" adını taşıyor ve tıpkı bir önceki bölümde olduğu gibi, büyük ölçüde (tamamen demememek için böyle yazdım) *TMŞD 1938-1945*'in problematiklerini ele alıyor: 1924 Anayasası ile Şef sistemi arasındaki ilişkiler, CHP Nizamnameleri, parti-devlet ilişkileri, CHP Kurultayları (yazar, kurultay zabtından alıntı yaparken, dipnotlarında, tıpkı benim yaptığım gibi, kısaltma olarak "Kurultay Zabtı" demeyi tercih etmiş!), CHP Programları, İnönü'nün "barış politikası" (bu deyim, her ne kadar tırnak içine alınarak kullanılmışsa da, bu noktada *TMŞD 1938-1945*'e hiçbir atıfta bulunulmamış olması dikkat çekici; oysa, bu deyimi ilk kez ben kullanmıştım!), parti ve ideoloji, parti Meclis Grubu ve Meclis faaliyetleri, Müstakil Grup, Halkevleri ve Halk Odaları, hükümetler ve Bakanlar, iç ve dış politikada karar alma mekanizmaları, milletvekili genel seçimleri, seçim yasaları, Meclislerin yapısı... Lakin bu çerçevede *TMŞD 1938-1945*'e yapılan atıflar beklenilenin ve sanırım gerekenin altında kalıyor. Bu bölümde yer alan bütün bilgilerin, saptamaların ve genellemelerin istisnasız tamamı benim kitabımdan alınmıştır. Fakat yazar, bu durumu açıklamak konusunda nedense çekingen davranmış! Oysa, kitabın şimdilik söz konusu ettiğim ilk iki bölümünün neredeyse her paragrafından sonra kitabıma atıfta bulunulması gerekirdi. Diğer yandan, ele alınan konuların çerçeveleri o denli düzensiz kurulmuş ki, yazar, bu nedenle (ama tek neden de bu değil!), metin boyunca sürekli tekrarlardan kendisini kurtaramıyor.

Tezin üçüncü bölümü, "Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç Tesirler" başlığını taşıyor ve bu bölüm, daha ziyade bu dönemde izlenen ekonomi politikalarına ve sonuçlarına ayrılmış durumda... Yüksek enflasyon, ihtikar, suistimaller, yolsuzluklar, ağır vergiler, MKK ve kararları, TMVK, VVK'na değinilen bu kısımda da, yeni bir bilgiye rastgelmek ya da yeni bir bakış açısı ile karşılaşmak mükün değil... Sadece yazarın VVK ile Müslüman işadamlarının da rahatsız edildiği yönündeki saptaması dışında... Fakat yazar, tezinin diğer kısımlarında da yaptığı gibi, bu rahatsızlığın nedenlerinden hiç söz etmemeyi tercih ederek, değerlendirmesini yine argümansız bırakmayı tercih ediyor.

Akandere, "Türkiye'de tekpartiden çok-partiye geçişi hızlandıran en önemli bir amil olan bu husus [enflasyon ve karaborsa] üzerinde durmak" gerektiği kanısında... Yazarın bu hususlaki argümanı çok hafif kalıyor. Çünkü iktisadi sıkıntıların tek-partili bir rejimden çok-partili bir rejime geçişin ana nedeni olduğunu iddia etmek, daha önceki dönemde böyle bir sorunun olmadığını peşinen kabul etmek anlamına gelir. Oysa, iktisadi sıkıntılar her zaman var olmuştur. Dolayısıyla, tek başına bir açıklama faktörü olamaz. İktisadi sorunların niçin 1945/1946'da bir rejim değişikliğine neden olduğunu, neden daha önce ve daha sonra olmadığını yanıtlamak, bu şekilde imkânsızdır. Aslında tam olarak yanıt verilmesi ge-

reken soru da budur işte... Olsa olsa şöyle denebilir(di): İktisadi faktörler ve sonuçlar, tek başlarına yeni bir döneme geçişi sağlamamakla birlikte, yeni dönemin özelliklerine istikamet verebilir. Bu tarz bir yaklaşım ise, yazarın ortaya koyduğu neden-sonuç ilişkisinden tamamen ayrılır.

Tezin yine aynı bölümünde Matbuat Kanunu ile basın hayatından da söz ediliyor. Buna Cemiyetler Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu ve Nizamnamesi (bu yasal düzenlemelerin 1934 ve 1938 tarihli olmalarına işaret edilmiş olmakla birlikte, bu dönemdeki uygulamalar ile yetinilmiş) ile laiklik uygulamaları da eklenmelidir. Bütün bu açıklamalar da yeni bir bilgi içermekten çok uzak kalıyor. (Yazar, söz konusu yasaların 1938 yılındaki değişiklikleri sırasında Celal Bayar'ın Başbakan olduğunu unutmuş görünüyor. Aksi halde, bu yasaları ve uygulamalarını eleştirirken, onun da bu konudaki katkılarından söz etmesi gerekirdi! Lakin, bunu yapmıyor. Yapabilmesi için kendisini fena halde angaje ettiği siyasi pozisyonundan ayrılması gerekirdi. Akandere, tezi boyunca, Atatürk döneminden mümkün olduğu kadar söz etmeden, sadece Milli Şefliği eleştiren ve ardından yeni dönemde DP'nin bakış açısına savrulan bir hat izliyor ki, tek başına bu tutum, Akandere'nin geçmişimize eleştirel ve soğukkanlı bir bakış açısına sahip olmasına önemli bir engel...)

Üçüncü bölüm "Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dış Tesirler" adını taşıyor ve bu yönde bir dış tesir olup olmadığının araştırılması için Türkiye'nin savaş yıllarında izlediği dış politikanın anlatımına ve bu politikanın olası sonuçlarına yer veriliyor. Bu kısımda dönemin Türk dış politikası bilinen çizgileri içinde yeniden anlatılıyor. Ardından da Sovyet tehdidine yer veriliyor ve Batı dünyası içinde yer alabilmek gayretinin içteki sonuçlarına değiniliyor. Yazar, dış politikadaki yeni gelişmelerin söz konusu karar üzerindeki olası sonuçlarının olumlu olduğunu belirtiyor. Yazarın bilinen gelişmeler ile iç politikadaki dramatik karar arasında kurduğu neden-sonuç ilişkisi ise hiç belli değil... Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nda izlenen dış politikanın bu geçişte bir rolü olmuş muydu sorusu yanıtlanmıyor. Yazar, tezinde, bu tür soruları yanıtlamak yerine, uzun anlatımlarla geçiştirmeyi tercih ediyor. Bu uzun anlatımların ise, tezin başında ortaya konulan soruları yanıtlamak bakımından bir anlamı olmadığını söylemek zorundayız. Anlaşılması gereken şudur: Eğer "çok-partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler" saptanmaya çalışılacaksa, bu, 1945/1946 yılından önceki birkaç yılda neler olup bittiğini, herhangi bir analiz kaygısı taşımadan, sadece bilinenleri arka arkaya tekrar ederek ve yeniden yazarak olamaz! Bu şekilde ancak bilinen bir hikâye yeniden tekrar edilir. Nitekim Akandere bütün tezi boyunca bilinenleri yinelemekten kurtulamıyor. Bırakalım kendisinin bulması gereken yeni tarihsel olguları; sadece bilinenleri bile kendi saptayacağı "iç ve dış tesirler" çerçevesine yerleştirme çabası dahi olmadığı gibi, daha vahimi, yapması gerekenin tam da bu olduğunun farkında değil! Yazarın dış politika ile iç politika arasında kurduğu bu nedensellik ilişkisi hiçbir temele oturmamış olarak boşlukta kalmaya devam ediyor.

Tezin dördüncü bölümü ise "Çok-Partili Hayata Geçiş" başlığını taşıyor ve bu bölüm de 1945 yılının basit ve yüzeysel bir anlatımından ibaret...

Tezin tamamı, birbirinden koparılmış, karmakarışık edilmiş kompartmanlara bölünmüş durumda... Kompartmanların kendi içlerinde bir tutarlılık olmadığı gibi, metnin tamamı açısından bakıldığında, birbirleriyle bir ilişkileri ve bağlantıları da yok...

Akandere'nin doktora tezi, bütünsellikten ve sağlıklı bir bakış açısından tamamen yoksun, tarihsel bilgilerimize yeni bir katkıda bulunmaktan uzak, ancak daha önce yazılmış metinlerden yapılmış başarısız bir kolaj çalışması olarak görülebilir ve bu nedenle de bir doktora tezi sayılamaz. Bir doktora tezi (bilgisayar teknolojisi diliyle yazmak gerekirse) "kopyala/kes/yapıştır" şeklinde özetlenebilecek bir çalışma ile meydana getirilemez. O zamana kadar yazılmış metinlerden seçilenlerin arka arkaya dizilmesi, hiçbir şekilde bir tez oluşturamaz. Olsa olsa içeriği olmayan, hiçbir katkı sağlamayan kalın bir metin yaratmaya yeter... Ancak her metin de bir doktora tezi vasfını taşıyamaz, hatta 500 sayfayı geçse dahi! Yazarın ortaya koyduğu kendi görüş ve saptamaları ile, bu görüş ve saptamaları temellendirmek için kullandığı ve değişik metinlerden aldığı argümanlar tutarsız kalmaktadır. Dahası, yazar, tezinin başında ortaya koyduğu amacını da gerçekleştirmekten çok uzak kalmıştır. Okuyucu, "çok-partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler"in neler olduğuna ve bu faktörlerin geçişe nasıl tesir ettiğine ilişkin hiçbir izlenim edinememektedir.

Elbette, daha önce yapılmış olan bir çalışmanın ardından, ya onu temel alarak spesifik konularda daha ayrıntılı çalışmalar yapılabilir ya da söz konusu çalışmanın ana bakış açısını değiştirecek ölçüde dolgun yeni bir eser ortaya konulabilir. Bunun dışında, Akandere'nin yaptığı gibi, o konuda şimdiye kadar yazılmış olan kitapları ve makaleleri birbirinin ardına ekleyerek yeni bir tez meydana getirmeye çabalamak, daha başından, boşuna bir gayret anlamına gelir. Bu tarz bir çabanın bilim dünyasına hiçbir katkısı olamaz. Bu tezin niçin yazıldığı, nasıl kabul edildiği ve niçin yayımlandığı anlaşılamaz sırlar olarak kalmaya mahkûmdur. Akandere'nin tek katkısı ise, bir doktora tezinin nasıl olmaması gerektiğini bize göstermesidir.[1]

1. Lütfen bkz. Cemil Koçak, "Çok-Partili Düzene Geçişte Dış Etkenlerin Araştırıldığı Bir Doktora Tezi Üzerine" (yakında *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlanacaktır).

F İ L M

Mozart Türkiye'de

Dr. EMRE ARACI

Mozart in Turkey; yönetmen: Elijah Moshinsky; oynayanlar: Paul Groves, Yelda Kodallı, Désirée Rancatore, Lynton Atkinson, Peter Rose, Oliver Tobias; orkestra: Sir Charles Mackerras yönetiminde İskoç Oda Orkestrası.

Meşhur İngiliz müzikolog Ernest Newman İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayımladığı *Opera Nights* başlıklı anıtsal kitap dizisinde, Mozart'ın *Saraydan Kız Kaçırma* operası için "çağdaş tiyatronun korkunç bir yan ürünü olarak ortaya çıkan prodüktörün her şeye işgüzarca burnunu sokmasından dolayı, Mozart'ın modern sahneye uyarlanırken düzenleme gerektirmeyen belki de tek operası olmasına rağmen, bu hoş eseri artık nadiren olduğu haliyle, tabii bir şekilde seyretme imkânına sahibiz" demekteydi. *Mozart in Turkey* filminin geçtiğimiz mart ayında Londra'daki galasına katıldıktan sonra Newman'ı tekrar okuma ihtiyacını duyduğumda, makalesindeki bu giriş cümlesi bir anda aklımda şu soruyu canlandırdı: Acaba Newman altmış sene sonra bu kadar titizlendiği bir operanın İstanbul'da otantik bir Osmanlı sarayında çekilmiş olan belgesel nitelikli filmini görme imkânına sahip olsa idi ne derdi? Bence öncelikle yukarıdaki ifadesini geri alır ve bilakis prodüktörün rolünün ne derece önemli olduğunun altını çizerdi, çünkü *Mozart in Turkey* filmi gerçekten de opera direktörü Elijah Moshinsky ve prodüktör Mick Csáky'nin ellerinde uzun zamandır özlemini duymakta olduğumuz, abartı, gösteriş ve göz kamaştırıcılıktan uzak, sade ve en önemlisi samimi, ama aynı zamanda önemli mesajlar içeren bir ürün olarak ortaya çıkmış değerli bir çalışma. Aynı zamanda bir operanın filme çekilişini anlatmasından dolayı da seyircisi ile daha ilk anından itibaren organik bütünlüğe ulaşabilen bir yapım.

İstanbul Borsası ve Başbakanlık tanıtım fonundan alınan maddi destek sonucunda ortaya çıkan ve çekimleri Topkapı Sarayı'nda yapılan filmin başarılı olmasında yatan en önemli unsur ise şüphesiz çok iyi bir kadro ile başlan sona profesyonel bir şekilde hazırlanmış olması. Antelope, BBC, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı ve TRT'nin işbirliği ile gerçekleştirilen yapımda İskoç Oda Orkestrası'nı Sir Charles MacKerras idare ediyor. Solistler ise Yelda Kodallı (Konstanze), Paul Groves (Belmonte), Désirée Rancatore (Blonde), Lynton Atkinson (Pedrillo), Peter Rose

Üstte: Genç Mozart'ın bir portresi.
***The Life and Times of Mozart*, Toronto, 1969.**

Karşı sayfada: Filmden sahneler.

Sağda: Filmin Londra'daki galasının davetiyesinden: Filmden bir sahne ve rol alan sanatçılar.

(Osmin) ve aktör Oliver Tobias (Selim Paşa). Film her şeyin başında çok temiz ve kaliteli bir ses kaydına sahip, zaten şu sıralarda CD olarak Telarc firması tarafından ayrıca piyasaya çıkartılmak üzere.

Saray'dan Kız Kaçırma Operası 1781 senesinde babasının yanından ve Salzburg başpiskoposunun hizmetinden ayrılarak Viyana'ya yerleşen Mozart'a, İmparator II. Joseph tarafından sipariş edilmişti. Saray tiyatrosunu İtalyan etkisinden kurtarmak endişesi ile Almanca dilinde, *singspiel* olarak, sipariş edilen operanın metnini yazma görevi ise önce aktör Friedrich Schröder'e, onun projeden elini çekmesi üzerine de Gottlieb Stephanie'ye verilmişti. Stephanie ise telif hakları kanununun olmadığı bir dönemde Christoph Friedrich Bretzner'in *Belmont und Konstanze* başlıklı eserinden kendisine bir libretto çıkartmış ve Mozart'a vermişti. Hatta Mozart operayı bestelemeye başladıktan sonra Bretzner, kendisinden izin alınmadığını ileri sürerek Leipzig'de bir dergiye 1782 senesinde yazmış olduğu bir mektupta bu durumu şiddetle protesto etmişti: "Viyana'da yaşamakta olan Mozart adında birisi Belmont ve Konstanze isimli tiyatro eserimi uygunsuz bir şekilde kendisine opera metni olarak kullanma küstahlığını göstermiştir. Haklarıma yapılmış olan bu tecavüzü şiddetle kınıyorum." Bretzner bu protestosunu yaparken eserinin bu şekilde ölümsüzleştirileceğini nasıl bilebilirdi. 1782 yılının haziran ayında tamamlanan yapıt ilk defa 16 Temmuz günü Viyana'da sahnelenmiştir.

Operanın konusu, bir deniz kazası sonucunda Selim Paşa isminde bir Osmanlı Bey'inin sarayına esir olarak getirilen İspanyol asilzadesi Konstanze'nin, sevgilisi Belmonte tarafından başarısızlıkla sonuçlanan kurtarma teşebbüsünü içerir. Diğer karakterler Konstanze'nin İngiliz uşağı Blonde, Belmonte'nin erkek uşağı Pedrillo, Selim Paşa ve uşağı Osmin'dir. İspanyol, İngiliz ve Türk karakterleri Mozart'a son derece geniş bir yaratıcı palet sunmaktadır. Örneğin Osmin gaddar, cahil ve aynı zamanda saf bir Doğulu olarak tasvir edilirken, hizmetinde bulunduğu Selim Paşa aydın görüşleri benimsemiş, bağışlamayı bilen birisi olarak yansıtılmıştır. Paşa Konstanze'yi haremine almıştır, ancak ondan kendisini gönül rızası ile sevmesini beklemektedir. Kaçaklar yakalandıkları zaman doğal olarak en şiddetli şekilde cezalandırılmayı beklerken onları affederek serbest bırakması ise 18. yüzyıl Avrupa'sındaki barbar Türk imajına hayli ters düşer niteliktedir. *Mozart in Turkey* filminde bütün bu temalar hassaslıkla ele alınmış. Zaten sanatçısıyla, yapımcısıyla filmin kendi kadrosundaki çokuluslu luk operanın içeriği ile de güzel bir uyumluluk sergilemekte.

Moshinsky aynı zamanda Mozart'ın müziğindeki esprili nüansları da görsel anlamda beyaz perdeye akıllıca yansıtmakta: başına buyruk İngiliz uşak Blonde ile onu kendisine köle edinmek isteyen Osmin arasındaki *düet*'in bir İngiliz beş çayı havasında cereyan etmesi, Selim Paşa'nın tutukluları bağışladığı sırada herkes başını öne eğerken Blonde'nin abartılı bir şekilde onun elini sıkması gibi.

Mozart in Turkey sadece *Saraydan Kız Kaçırma* opérasının içeriğini konu alan bir film değil, aralara serpiştirilen kısa referanslarla Mozart'ın operayı bestelerken yaşadıkları, Osmanlı harem inde gündelik hayat ve Moshinsky'nin operayı uyarlarken hissettikleri gibi konular da ele alınmış. En önemlisi bu geçişler birbirinden ko-

SCENE FROM MOZART'S "IL SERAGLIO," AT THE ROYAL OPERA, DRURY-LANE.

Saraydan Kız Kaçırma *operasının Londra Drury Lane Tiyatrosu'nda 1854 yılı Haziran ayında gerçekleşen temsilinden bir sahne.*
***The Illustrated London News*, 1 Temmuz 1854.**
Emre Aracı arşivi.

puk olarak değil, akıcı bir şekilde sağlanmış. Örneğin Mozart'ın opera üzerinde çalıştığı sıralarda aşık olduğu ve sonradan evlendiği karısı Konstanze ile eserdeki Konstanze karakteri arasında anlamlı bağlantılar kurulmuş. İstanbul'un günlük yaşamının, seslerinin, insanlarının, yani genel anlamda panoramasının, operanın içeriğine zarar vermeden yer yer beliriyor olması da filmin bir başka özelliğini oluşturmakta. Nitekim daha uvertürü işitmeye başladığınızda dev bir tankerin Boğaz'ın sularını ihtişamla yararak geçmesine, onun dalgaları içerisinde çırpınan balıkçı kayıklarına, şehir hatları vapurlarının uzaktan yankılanan yorgun düdük seslerine tanık oluyorsunuz. Derken Topkapı Sarayı'nın avlusu, turistler ve onlara konser veren Askeri Müze mehteran bölüğü karşınıza çıkıyor. Davulu ve zili ile tipik mehter müziği etkisi altında bestelenmiş olan operanın uvertürü de böylece ona esas anlamda ilham kaynağı oluşturmuş olan müzik ile hoş bir dengeye oturtulmuş oluyor. Ayrıca bu noktada mehter müziğinin Avrupalı besteciler üzerindeki etkisi hakkında da kısa bir dokümenter pasaj karşımıza çıkmakta. Filmde, işte bu tarz geçmiş ile günümüz arasında kurulan tematik bağlar sayesinde güzel bir senteze ulaşılmış.

Estetik açıdan hissedilen ağdasız sadelik kanımca, filmin cazibesini arttıran en önemli faktörlerin başında geliyor. Bol mücevherli, şatafatlı, binbir gece masalları tarzında romantik bir harem havası bekleyenler ise bu filmde hayal kırıklığına uğrayacaklar, çünkü Moshinsky bu tarz bir gösterişten kendisini soyutlayarak hem Topkapı Sarayı'nın doğal anlamda tarihi öneminin ortaya çıkmasına izin veriyor, hem de Mozart'ın partisyonunun o klasik dönem rafine sadeliğini görsel açıdan dengelemiş oluyor. Ancak bu durum aynı zamanda operadaki heybetli anları -örneğin Selim Paşa'nın birinci perdenin sonundaki ihtişamlı girişi gibi (her ne kadar Moshinsky bu noktada Konstanze'yi odak noktası yapmış olsa bile)- hiçbir şekilde tehlikeye düşürmüyor, bilakis daha da etkili olmasına yol açıyor.

Mozart in Turkey Türkiye'nin yanı sıra uluslararası sanat çevrelerinde de uzun zaman konuşulacak bir film. Yelda Kodallı gibi Konstanze rolünü fazlasıyla hak eden genç bir opera sanatçımıza da bu imkânın tanınmış olması, kanımca ortaya çıkan sonuca daha da anlam katmış. Dileğimiz böylesine başarılı bir filmin diğer başka benzer projelere örnek oluştururken, potansiyel sponsorlara da ilham kaynağı olması.

NOT DEFTERİ

İzmir'de Yeni Bir Tarih Dergisi

İzmir'de geçtiğimiz ay *Tepekule Tarih* adında yeni bir "yerel tarih araştırmaları dergisi" yayın hayatına başladı. Tepekule Kitaplığı bünyesinde üç ayda bir yayımlanan derginin yazışleri müdürü Hakan K. Taşkıran, Danışma Kurulu üyeleri ise Engin Berber, Ersin Doğer, Erkan Serçe, Sabri Sürgevil ve Şükrü Tül'den oluşuyor. Kent kültürü, Ege ve Balkan kültürü üzerine çalışmaların derlendiği *Tepekule Tarih*, İzmir ve Ege bölgesinin aydınlarının, tarih meraklılarının, okur-yazar, öğrenci-öğretmen, herkesin yaşama bilincini desteklemeyi hedefliyor. Derginin ilkbahar sayısında yer alan yazıların bazıları şunlar:

Hazar Alapınar, "Kemanın Doğuşu ve Osmanlıda Keman"; Sabri Sürgevil, "Üsküb Şehrinde Yaşayan İslâm Topluluğunun 19. yy Ortalarında Durumu; Ersin Doğer, "Bornova'nın Kısa Tarihi"; Ahmet Uhri, "İzmir'de Boyoz"; Erkan Serçe, "İzmir'de Tek Sayı Çıkmış Bir Dergi: Yeni İzmir"; Bülent Kutlu, "Rakoczi Ferenc II (1676-1735)"; Abdullah Martal, "İllet-i Efrenciye"; Zeki Arıkan, "Bir Yangının Ardından Yıkılan Köprüler ve Yitirilen Belleğimiz"; Ali Galip Yener, "Edebiyat Tarihimizde İzmir"; Sabri Sürgevil, "II. Meşrutiyet ve Arnavutlar".

Tepekule Tarih'le iletişim için tel/faks: 232 441 39 55.

Kandra Fotoğrafları

72. sayıda yayımlanan "Kandıra'da fotoğrafçılar" adlı yazımızdan sonra, bazı Kandıralılar büyük ilgi gösterdiler. Kasabalarının fotoğrafçıları ile gurur duydular. Anılarını tazelediler. Kandıra'nın eski ve asil ailelerinden birine mensup, gönlü derya gibi engin ve zengin, çelebi, kâmil ve arif bir insan olan emekli orman mühendis muavini sayın Ertuğrul Özen Beyefendi eski Kandıra fotoğraflarının toplanması, eski ve tozlanmış albümlerin taranması için adeta seferber oldu. Oğlu makine mühendisi Orhan Özen'in ikinci yaş yıldönümü anısına İzmitli fotoğrafçı Ali Fethi Akış'ın çektiği bir fotoğrafı lütfedip vermek nezaketinde bulundu. Ayrıca, akrabasından merhum Ömer Lütfi Sümer'in kızı emekli edebiyat öğretmeni sayın İpek Sümer Hanımefendi (İstanbul Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü mezunu) babasının albümünü tarayarak bir demet (8 adet) eski Kandıra fotoğrafını içtenlikle vermek nezaket ve inceliğinde bulundu. Kandıralı bu asil ve nazik dostlara sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Geçmişte Kandıra'ya ve bazı sosyal olaylarına bir bakışa siz okuyucularımızı da davet ediyorum. Güzellikleri birlikte paylaşalım istedik.

Prof. Dr. Atillâ Çetin

Kandıra Namazgâh köprüsünün ilk görünümü.

Kocaeli milletvekillerinin Kandıra'yı ziyaretleri. "Foto Ali Fethi-Kandıra" tarafından çekilmiş.

Kandıra'nın Hükümet Konağı. Osmanlı döneminde yapılmış, Cumhuriyet döneminde de bir süre işlevini sürdürmüş. Görkemli, ahşap, dışı tahta kaplamalı (yöreye özgü bir mimari stili) bir konak. Giriş katında bir süre Jandarma Dairesi de varmış. Benzer bir Hükümet Konağı Adapazarı'nın Taraklı nahiyesinde bulunuyormuş.

Kandıra'da 1930'lu yıllarda bir bayram töreni. Kürsüde "CHF Halk Kürsüsü" yazısı okunuyor.

Yöresel giysileri (kaftan) içinde bir grup Kandıralı genç kız.

1930'lu yıllarda Türk Hava Kurumu'na ait bir uçak Kandıra'ya iner. Kasabada büyük bir sevinç ve coşku yaşanır. Mülki, askeri, görevliler, ilçenin ileri gelenleri, çocuklar uçağın önünde bir anı fotoğrafı çektirir. Uçağın üzerinde "Kandre" yazıdığına göre Kandralıların THK'ye bağışladığı paralarla alınmış olmalı.

Bir dönemin en önemli kurumlarından Halkevlerinin Kandıra'daki binası önünde bir toplantı: Dokuma tezgâhının kursiyer bayan ve genç kızlara tanıtım töreni.

İzmitli fotoğrafçı Ali Fethi Akış'ın objektifinden Orhan Özen'in (şimdi mühendis) 2. yaş yıldönümü anısı, 27 Ekim 1956.

Kandıra Jandarma Dairesi. Önünde tipik bir Kandıra kağnı arabası görülüyor. Kapı üstünde çift ay-yıldızlı taç dikkati çekiyor.

Mozart Kimin Dostu?

Klasik Batı Müziği bestecilerinin, deyim yerindeyse en "popüler"i Wolfgang Amadeus Mozart'tır. 1756-1791 yılları arasında yaşamış olan Avusturyalı bestecinin ne kadar sevildiğinin kanıtlarından biri, ölümünün 200. yıldönümü olan 1991 yılı "Mozart Yılı" olarak ilan edildiğinde, bestecinin adını taşıyan markaların piyasayı kaplamasıdır (Bunlardan Mozart marka çukolatalar ve Amadeus marka *after shave* losyon hâlâ çok tutulmakta). İlk bestesini 5 yaşındayken yaptığı için "harika çocuk" unvanına tartışmasız bir şekilde sahip olan sanatçı bizim genç şarkıcılarımızdan Emrah'ın da ilgisine mazhar olmuştu. Emrah, henüz adının önünde "Küçük" sıfatını taşıdığı yıllarda, *Cumhuriyet*'ten Yalçın Pekşen'in "Mozart'ı tanır mısın, sever misin?" sorusunu, "Tabii, Türkiye'ye konsere gelse, kaçırmaz giderim" şeklinde yanıtlamıştı.

Cumhuriyet gazetecesinin kurucusu Yunus Nadi'nin oğlu, 1945'ten sonra da uzun yıllar gazeteyi yönetmiş olan Nadir Nadi (1908-1991) Mozart'ın hayranlarındandır. Kendisi de küçük yaştan beri keman çalan Nadir Nadi, besteciye duyduğu özel yakınlığı, ilk baskısı 1985'te yapılan *Dostum Mozart* adlı kitapla ilan etmişti.

Georgi Vasilyeviç Çiçerin'i (1872-1936) Sovyetler Birliği'nin en zorlu döneminin dışişleri halk komiseri olarak tanırız. Soylu bir aileden gelmesine, iyi bir burjuva eğitimi görmesine ve Çarlık döneminde dışişlerinde görev almasına karşın 1904'te görevden ayrılarak, hatta aileden gelen mallarından feragat ederek sosyalist harekete katılan ve uzun yıllar yurtdışında sürgünde yaşadıktan sonra Ekim Devriminin ardından, İngiltere'nin Moskova elçisiyle yapılan takas sonucu ülkesine dönüp 1918'de dışişleri halk komiserliğine getirilen Çiçerin'in pek bilinmeyen bir yönü de müzikle ilişkisidir. Küçük yaşta piyanoya başlayan Çiçerin bakan-

lıktaki ofisinde piyano bulunduracak kadar müziğe düşkündü ve bir Mozart hayranıydı. 1930 yılında yaşlanıp görevini bıraktıktan sonra kaleme aldığı *Mozart* adlı kitabında, besteciyle yakınlığını şöyle anlatır:

"Mozart benim en iyi dostum ve hayatım boyunca yoldaşım oldu. Bestecilerin en kompleksi, en zekisi, en çok yönlüsü olan Mozart'la birlikte yaşadım."

1930'da kardeşi Nikolay'a yazdığı bir mektupta bir anlamda geçmişinin muhasebesini yaparken şöyle diyor:

"İki şeyim vardı: Devrim ve Mozart. Devrim benim bugünümdü, Mozart ise geleceğe bakışım. Onları hiçbir şey benden koparamaz."

Osman Köker

En üstte, sağda: Georgi Vasilyeviç Çiçerin.
Üstte: Nadir Nadi ve Çiçerin'in Mozart kitapları.

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 8.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 16.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 8.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini
☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: ☐☐☐☐
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

ŞEYH BEDREDDİN

TASAVVUF VE İSYAN

MICHEL BALIVET

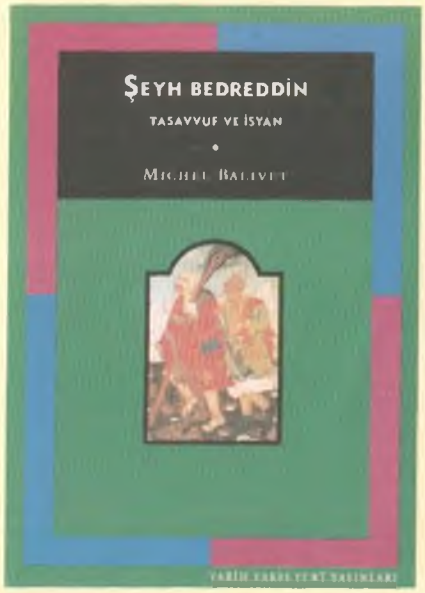

Anadolu Selçuklu Sultanlığı bünyesinde dinlerüstü bir uzlaşma yaratmayı başaran Mevlana Celaleddin Rümi, Hacı Bektaş ya da endülüslü mutasavvıf İbn Arabi gibi güçlü şahsiyetler, açık ve hoşgörülü bir tasavvuf anlayışının kaynağını oluşturdular. Rum diyarının insanlarına, yani Anadolu ve Balkanlar'daki Hıristiyanlara uyarlanan bu tasavvuf anlayışı, aile tarafından Mevlevîlere, tasavvufi açıdan İbn Arabî'ye bağlanan ve olasılıkla Bektaşilerle kaynaşmış bir hareketin kurucusu olan Şeyh Bedreddin ve müridleri tarafından görkemli bir şekilde temsil edildi. Üstelik onlar politik bağlamda çok daha ileri giderek, Osmanlı dünyevi erkini silahlı isyan yoluyla devirmeyi denediler. Michel Balivet, ağırlıklı olarak Bedreddin'in torunu Hafız Halil tarafından kaleme alınmış *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı*'nın döneme ait diğer kaynaklarla karşılaştırmalı incelemesine dayanan bu yapıtında, Bedreddin'in Osmanlı ve Balkan tarihindeki belli düşünce hareketlerinin ve sosyopolitik gerginliklerin kesişme noktasında yer aldığını ortaya koyuyor.

ix + 155 / ISBN 975-333-125-8

EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
e-mail: pazarlama@tarihvakfi.org.tr

Yıl 1867. Aylardan Kasım. Cevdet Bey, Osmanlı Bankası'na çalışmak üzere müracaat etti. Kendisinden bir fotoğraf istediler. O fotoğraf, o gün bugündür Osmanlı Bankası arşivlerinde yaşıyor. Tıpkı, diğer personel ve müşterilerimizinki gibi. Çünkü biz, bir kurumu yaşatan en büyük gücün insan olduğuna inanıyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır.

www.osmanli.com.tr

HAZİRAN 2000

78

FİYATI: 1.500.000 TL
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 200006

TOPLUMSAL TARİH

Kıbrıs'ın
Dünü, Bugünü

Mustafa Kemal'in
Harp Okulu
Öğrencilik Yılları

Anadolu Ajansı'nın
İlk Genel Müdürü
Alaeddin Bey

Hasan Âli Yücel'in
İlk Yazısı

Sapanca Gölünü
İzmit Körfezine
Bağlama Teşebbüsleri

Adakale'nin
Romanya'ya
Verilmesi

Akmeşe'de
Ermenilerden
Kalan Son İzler

Erken İç Asya
Tarihi Üzerine
Bir Kitap

gençler tarih yazıyor

TOPLUMSAL TARİH

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

ÖDÜLLER

Birinciye:
200.000.000 TL.
İkinciye:
150.000.000 TL.
Üçüncüye:
100.000.000 TL.

İlk beş dereceye giren öğrencilerin araştırmalarının Toplumsal Tarih dergisinde yayımlanmasının yanı sıra dergi aboneliği ve kitap armağanları.

YARIŞMA TAKVİMİ

Son başvuru tarihi:
15 Haziran 2000
Araştırma teslim tarihi:
20 Ekim 2000
Sonuçların açıklanması:
1 Aralık 2000

AYRINTILI BİLGİ, BROŞÜR VE BAŞVURU FORMU İÇİN:

Toplumsal Tarih Dergisi, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi, Barbaros Bulvarı, Beşiktaş 80700 İstanbul
Tel: 0212 227 37 33
Faks: 0212 227 37 32
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

Yarışma ana destekçisi

ixir

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Dergimizin bu sayısına şimdi var olmayan bir adanın tarihine ilişkin bir makaleyle başlıyoruz. Raşit Çavaş, Tuna nehri üzerinde bulunan ve 1965 yılında bir baraj inşaatı nedeniyle sular altında kalan Adakale'ye ilişkin makalesinde, adanın Romanya'ya bırakılmasının kesinleştiği Lozan görüşmeleriyle ilgili tartışmaları aktarıyor ve Adakale kartpostallarını içeren zengin koleksiyonundan örnekler sunuyor. Adını Cumhuriyet döneminde de büyük şehirlerimizin sokak isimlerinde yaşattığımız bu küçücük ada için bu kadar çok kartpostal yayınlanmış olmasının beni şaşırttığını belirtmeden geçemeyeceğim. Sanırım bunda, adanın Tuna üzerinde turistik sefer yapan gemilerin uğrak yeri olmasının büyük payı vardı.

Bir başka yazımız ise şu an izleri büyük ölçüde silinmiş olan bir manastırın tarihine ilişkin. İzmit'in, eski adıyla Armaş, yeni adıyla Akmeşe kasabasında 1914'e kadar bütün canlılığıyla yaşamış olan bir manastır/ruhban okulunun tarihini Agop Minasyan yazdı. Yazıyı yayımlamadan önce, geçen ay Akmeşe'ye gittiğimizde, biz de 20. yüzyıl başında 1500 Ermeninin yaşadığı bu kasabada geçmişin izlerini araştırdık. Gerçekten "iz" olarak adlandırabilecek kadar az şey kalmıştı. Ermenilerin kasabayı bütünüyle terk ettikleri 1922 yılıyla, Yunanistan'dan mübadillerin gelip yerleştirildiği 1924 yılı arasında, -ne zaman, nasıl ve kimler tarafından yapıldığını öğrenemediğimiz, ancak yeni yerleşenlerin anlattıklarından ve bir kartpostaldan sonuçlarını görebildiğimiz- büyük bir yıkım yaşanmıştı. Bundan sonraki yıllarda yaşananlar aslında tarihteki diğer örneklerden farklı değildir: Yeni uygarlık (bu örnekte yeni gelenler) eski uygarlıktan (bu örnekte kasabayı terk etmek zorunda kalmış olanlardan) kalanları kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanır: Bazen eskiye tamamen saygılı biçimde, bazen de onu sadece kolay devşirilebilir bir yapı elemanı olarak değerlendirerek. Bizans nasıl, genç antik çağda İstanbul sokaklarını süsleyen bir anıtın parçası olan Medusa başını Basilika Sarnıcı'nın (Yerebatan Sarayı) sütun kaidesi olarak -hem de baş aşağı çevirirek- kullandıysa, Akmeşe'de de benzer örnekleri görürüz. Evin duvarı örülürken Ermenice bir mezar taşı kullanılmış, daha yassı olan bir başkasıysa kapının eşik taşı olmuş. Yıkımdan en büyük darbeyi almış olan kilise bir süre için de olsa bir anlamda daha şanslı çıkmış. Kiliseden kalan üç duvar dördüncü bir duvarla tamamlanmış ve üstü kubbeyle kapatılarak cami inşa edilmiş. 1994'e kadar kullanılan bu cami, duvarlarının tarihsel değeri göz önüne alınmaksızın bu tarihte yenisi yapılmak üzere yıktırılmış (Yerine inşa edilen caminin ise 17 Ağustos depreminde minaresinin üst kısmının devrilmiş, duvarlarının patlamış olduğunu gördük). Yüzyıllık geçmişe sahip olan okul binası da depremden hasar görmüş. Depremi, tarihsel binalardan "kurtulma"nın bahanesi olarak gören zihniyet burada da işlemiş. Sadece çatısının yıkılmış olduğunu fotoğraflarda gördüğümüz bina, 13 Aralık günü gelen yıkım ekibi tarafından yerle bir edilmiş. Aile büyüklerinden biri bu okulda yöneticilik yapmış olan Agop Minasyan bu tarihi bina için ne yapabiliriz diye geçtiğimiz aylarda bize başvurduğunda, "Bir dergi olarak ne yapabilirsek, onu" dedik: "Tarihini araştırarak hiç olmazsa sayfalarımızda yaşatabiliriz." İlgiyle okuyacağınızı umuyoruz.

Gelecek sayıda görüşmek üzere...

OSMAN KÖKER

Salacak Plajı.
Burçak Evren koleksiyonu.

Aylık Dergi
Haziran 2000 Sayı: 78 Cilt: 13
Sahibi
Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına Orhan Y. Silier
Yayın Koordinatörü
Osman Köker
Yayın Koordinatörü Yardımcısı
Müsemma Sabancıoğlu
Sorumlu Yazışleri Müdürü
Ayşen Anadol
Danışma Kurulu
Ayşen Anadol, Halil Berktay, Edhem Eldem, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak, Mete Tunçay
Grafik Tasarım
Melis Tuncay
Düzelti
Ali Çakmak
Reklam Koordinatörü
Füsun Kiper
Abone
Özgür Güleç
Yapım
Tarih Vakfı
Montaj
Ali Laçin
Baskı
Numune Matbaacılık
Dağıtım
Biryay
Adres
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 80700 Beşiktaş-İstanbul
(212) 227 37 33 - 34 227 46 33 - 34
(212) 227 37 32 (faks)
www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr
Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen (0312) 426 16 54
Abone Koşulları
Altı aylık (yurtiçi): 8.000.000 TL.
(yurtdışı): 35 US$
Bir yıllık (yurtiçi): 16.000.000 TL.
(yurtdışı): 70 US$
Cilt Satışı
1 cilt (yurtiçi): 8.500.000.-TL.
(yurtdışı): 40 US$
Yurtdışı fiyatlarına gönderi ücreti dahildir.
Aktif Dağıtım'a katkıları için teşekkür ederiz.

TBMM Gizli Oturum Tutanakları ve Lozan Konferansı Tutanaklarına Göre Adakale'nin Romanya'ya Verilmesi Tartışması 4
Raşit Çavaş Tuna nehri üzerinde bulunan ve 1965 yılında bir baraj inşaatı nedeniyle sular altında kalan Adakale'nin Romanya'ya bırakılmasının kesinleştiği Lozan görüşmeleriyle ilgili tartışmaları aktarıyor.

Kuzey Kıbrıs'ta Dünün/Bugünün Fotoğrafları 13
Osman Köker tarihin içinde bir gezinin fotoğraflarını dergi sayfalarına taşıyor.

KKTC Milli Arşivi Kıbrıs Şer'iye Sicilleri 18
Nuri Çevikel Kıbrıs Türk tarihinin idari, askeri, sosyal ve ekonomik boyutlarını araştırmakta en önemli kaynaklardan biri olan şer'iye sicillerini tanıtıyor.

Yeni Bulunan Belgeler Işığında Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı 23
Hayrullah Gök ve Mesut Uyar Mustafa Kemal'in şimdiye kadar bulunamamış olan Kara Harp Okulu birinci sınıf ders geçme not çizelgesini, ikinci ve üçüncü sınıf not çizelgeleriyle birlikte sunuyor.

TARİHÇİNİN MUTFAĞI
Paul Dumont: Tesadüfen Tarih 29
Atilla Lök Tarih Vakfı'nın düzenlediği, Paul Dumont'un konuk olarak katıldığı toplantıyı aktarıyor.

Akmeşe Kasabası Tarihinde Ermeniler Armaş Manastırı 32
Agop Minasyan şimdi artık izleri bütünüyle silinmekte olan bir manastırdan hareketle İzmit'in Akmeşe kasabası tarihinde Ermeni varlığını anlatıyor.

EPHEMERA 40
Ephemera Derneği ile işbirliği içinde hazırladığımız bu ayki sayfamızda eski İstanbul plajları yer alıyor.

Ahmet Refik'in Kaleminden Sapanca Gölünü İzmit Körfezine Bağlama Girişimleri 42
Sularının yükselmesi çeşitli dönemlerde sorunlara yol açan Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi arasında kanal açılması teşebbüslerini Ahmet Refik'in kaleminden aktarıyoruz.

Anadolu Ajansı Kurucularından ve İlk Genel Müdürü Alâeddin Bey (1888-1930) 44
Dinç Alada Anadolu Ajansı'nın kuruluşunun 80. yıldönümünde ajansın ilk genel müdürü Alâeddin Beyi tanıtıyor.

Anadolu Ajansı Niçin Kuruldu? 49
Orhan Koloğlu Ajansın, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında oluşturduğu kurumlaşmadaki yerini çiziyor.

ARŞİVDEN BİR BELGE 50
Yavuz Selim Karakışla Doksanlık Emine Azize Hanımın cezasının padişah tarafından affedilmesine ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden 1914 tarihli bir belge sunuyor.

***Mektebli* Dergisi ve Hasan Âli Yücel'in İlk Yazısı** 52
Cüneyd Okay Milli Eğitim Bakanlarından Hasan Âli Yücel'in gençlik yıllarında yayımlanan bir yazısını aktarıyor.

Toplumsal Tarih Dergisi Üniversite Öğrencileri Tarih Yarışması Gençler Tarih Yazıyor 54
Dergimizin düzenlediği yarışma hakkında yeni gelişmeler ve yarışmaya katılmayı düşünen öğrencilerden gelen soruların yanıtları.

KİTABİYAT 56
Göçebeler, "Barbarlar" ve İç Asya'yı Çalışmak
Jan Nattier Cambridge Üniversitesi tarafından yayımlanan, geçtiğimiz aylarda da Türkçesi çıkan erken İç Asya tarihi üzerine bir kitabı eleştiriyor.

NOT DEFTERİ 63
Derginin 74. sayısında yayımlanan bir kitabiyat yazısı hakkında **Kemal H. Karpat**'ın düşünceleri.

TBMM GİZLİ OTURUM TUTANAKLARI VE LOZAN KONFERANSI TUTANAKLARINA GÖRE

Adakale'nin Romanya'ya Verilmesi Tartışması

RAŞİT ÇAVAŞ

Bu küçük makalemizin konusu, bugün fiziksel olarak da artık yeryüzünde bulunmayan ve üzerinde yüzlerce yıl süren bir kapalı kültürün yansımaları yalnızca anılarda, birkaç kartpostalda, birkaç fotoğraf albümünde ve şu anda nerelerde olduğunu bilemediğimiz bazı film ve ses kayıtları ile Kunos'un ünlü Adakale araştırmasında kalan bir adanın resmen Romanya'ya terk edildiği Lozan'la ilgili meclis tartışmaları.

Evet... Ama önce biraz Adakale hatırlatmaları.

Adakale, Tuna'nın Macar ovalarından Eflak Ovası'na çıktıktan sonra Transilvanya Alpleri ile Balkan Dağlarını bağlayan Banat Dağları arasında açtığı ünlü Demirkapı Boğazı'nın (ya da Geçidi'nin) dört km gerisinde, nehrin ormanlarla kaplı dik yamaçları arasında, sol kıyıya daha yakın, Romanya'nın Orsova kenti doğusunda düzgün diktörgen biçiminde bir adaydı.

Nehrin çok dar ve çok keskin bir dirsek yaptığı yerde oluşan, 1500 m uzunluğunda ve ancak iki hektar yüzölçümünde olan ada, nehrin yüzeyinden çok az yüksekti. O yüzden Tuna'nın sularının yükseldiği her baharda, adayı suların basması çok doğaldı.

Osmanlılar nehrin bu bölgesindeki stratejik noktalarını 15. yüzyılın ilk yıllarında ele geçirmişlerse de, adanın ismi tarihlerde ilk kez ele geçirilmesi dolayısıyla "Şans Adası" olarak geçer. Adı zaman içinde Ada Kalesi, Ada Kal'a, Ada-i Kebir Kalesi, Ada-yı Kebir Kalesi, Ada-Kale (yabancı dildeki yazışmalarda Adakaleh ya da Ada Kalé) gibi değişik biçimlerde yazıldıysa da genelde Adakale olarak geçtiği için biz bu yazımı esas tuttuk.

ADAKALE'DE OSMANLI EGEMENLİĞİ

Tuna'nın bu sahillerine akıncı seferleri sırasında hayli erken dönemlerde ulaşıldığı muhakkaktır. Ancak, özellikle Kanuni'nin fetihleri çoğunlukla Belgrad-Budapeşte hattı üzerinden kuzeybatıya, zaman zaman da (öbür sultanların döneminde de) Rusçuk-İsmail hattı üzerinden kuzeydoğuya olduğu için Adakale, bu fetih çizgilerinin arasında (sanırım Eflak ve Buğdan boyarlarının fazla başkaldırmamaları nedeniyle de) daha gevşek bir ilişkinin içinde kaldı. Tarihçilerin 17. yüzyıla kadar Adakale'yi önemsememesi hem bundan hem de nehir yolunun tam denetiminin bu yüzyıla kadar çok da fazla gerekmemesinden olmalı.

İlk ciddi fethin (eldeki kaynaklara göre, Osmanlıların iskânı öncesi korsan yatağı olduğu biliniyor) ne zaman olduğunu ve arkasından her uç noktasında olduğu gibi ne sıklıkta el değiştirmenin gerçekleştiğini de bilemiyoruz. Ancak her halde 150-200 yıl kadar sürmüş olan çevresel gevşek egemenlik sırasında ilk kez Orsova adı, 8 Temmuz 1689'daki "istirdad" (geri alınma) telaffuz edildiğine göre, bu tarihten önce de Tuna'nın karşı sahilindeki Orsova şehri/kalesi ve civarı (tabii Adakale de, bu yıllarda eğer bulunduruluyorsa, askeri birliklerce) elde tutuluyordu. Henüz iskân edilmemiş

Ada-Kaleh

Altta: Adakale'yi gösteren bir kartpostal. Fotoğraf Avusturya-Macaristan tarafından çekilmiş. Sağdaki tepe Sırp toprakları, sol taraf ise Romanya.
Raşit Çavaş koleksiyonu.

Karşı sayfa: Avusturya birliklerinin Osmanlıların 1691'de yenilediği istihkâmların kapısından Adakale'ye girişini gösteren bir gravür.
Raşit Çavaş koleksiyonu.

ve tam bir kaleye sahip olmayan bir nehir adasının bu sınırdaki devletlerce çok da önemsenmediğini de düşünebiliriz.

1691'de II. Süleyman'ın padişahlığı ve Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Belgrad'ın fethedilmesinin ardından, Özek kalesini kuşatanların kış nedeniyle kuşatmayı kaldırmaları sonucu geri dönmek üzere yola çıkmaları sırasında Adakale 400 kişiyle saldırılarak alınır.

Demirkapı Boğazı'nı, dolayısıyla da Tuna'nın bundan sonraki bölümüne geçiş güvenliğini denetleyen ada 1716'da Çerkes Mehmed Paşa tarafından müstahkem hale getirildi, burada daha önceden varolduğu söylenen kale de bu yıllarda yeniden inşa edildi. İskân edilen ada da o günlerde Vidin sancağına bağlı bir muhafızlık haline getirildi. "Ada Kalesi" adının ilk defa bu nedenle zikredildiği de söylenmektedir.

Bundan sonra ada birçok kez Avusturyalılar ve Ruslarla Osmanlılar arasında el değiştirip durdu.

1830 senesinde Sırbistan'a muhtariyet verilmesi ve 1867 tarihinde Türk garnizonlarının Sırp kalelerinden kesin olarak çekilmeleri üzerine Türk toprakları ile ilişkisi kesilmiş bulunmasına rağmen, Adakale fiilen Osmanlı hâkimiyeti altında kaldı.

1878'de Ayastefanos Antlaşması ile adanın tahliyesi kararlaştırılmıştı. Ama Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Romanya ve Sırbistan Krallıkları hudutlarının düğüm noktasında bulunan adanın hangi devlette kalacağı belirlenemedi.[1]

Adanın geleceği Ayastefanos Antlaşması'nın onaylandığı Berlin Kongresi'nin görüşmeleri sırasında unutulunca, Berlin Kongresi'nde bu kararın onaylandığına ilişkin bir notun yer almamasına dayanan Osmanlı Devleti, bir bucak müdürü ve kadı atayarak buradaki egemenliğini sürdürdü.

Osmanlı sâlnâmeleri ise adayı diğer Türk toprakları arasında kaydederdi. Hatta doğrudan merkeze bağlı görünen Adakale'nin halkı 1908'de ikinci seçmenlerini İstanbul'a göndererek mebus seçimine fiilen katılmışlardır.

1914 harbinden sonra Trianon Antlaşması (4 Haziran 1920) ile Adakale, Avusturya-Macaristan'dan Romanya'ya geçmiş sayıldı ise de (Romanya'da halkı tümüyle Türklerden oluşan tek yerleşim birimi Adakale'ydi) Türkiye Devleti bu durumu da kabul etmedi.

Ada'nın adı, yüzölçümü, boyutları, tam olarak ne zaman ele geçirildiği, ne zaman ve kim tarafından tahkim edildiği, kaç kere el değiştirildiği, bölge için önemi gibi hayli tartışmalı bazı konular, bu makalenin boyutlarını aştığı için burada tartışılmamış ve tartışmaların ayrıntıları kaynaklarıyla birlikte burada gösterilmemiştir.

LOZAN ÖNCESİ VE LOZAN'DA BİRİNCİ TUR

Lozan'dan önceki anlaşma olan Sevr'de de Adakale'den söz edilmez. Bununla birlikte, Sevr'e gidişi hazırlayan Birinci Londra Konferansı'nın son toplantılarından olan 70. toplantıda, Tuna-Avrupa komisyonuna Türkiye'nin zarar ziyan ödemesiyle ilgili bir karar taslağı konmuştu.[2]

Lozan Antlaşması görüşmeleri 20 Kasım 1922'de açıldı. İsmet İnönü, konferans öncesi verdiği ünlü Sapanca Mülakatı'nda şöyle der:

> Bizim sulh şartlarımız dünyaca malumdur. Bu şartları müteaddit defalar, müteaddit vesilelerle ilan etmekten geri kalmadığımız

için onları herkes bilir. Bizim uğrunda senelerden beri her türlü fedakârlığa katlandığımız gayelerimiz çok mütevazı ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindedir: Misak-ı Milli.[3]

Kuşkusuz, herkesçe bilindiği gibi Misak-ı Milli'de de Adakale'den söz edilmemektedir. İsmet İnönü, daha sonra, Lozan'da, Toprak ve Askerlik Komisyonu'nun ilk toplantısında yaptığı konuşmalarda da, Trakya ve Adalar sorunları konusundaki tutumunu kararlı bir biçimde öne sürerken de Adakale'den söz etmeyecektir..

Oysa, Lozan görüşmelerinin birinci aşaması sırasında Adakale'yle ilgili ilk tartışmalar, aynı günlerde Meclis'te yapılmaktaydı. Bu tartışmaların ardından Lozan'daki İsmet Paşa'ya konuyla ilgili, iki gün arayla telgraflar çekildi:

İsmet Paşa Hazretlerine
No. 30 27 Teşrinisani 38/27 Kasım 1922
Tuna Nehri'ndeki Adakale Berlin Muahedesi ile de devletimize bırakılmış olduğundan tamamen Türk bulunan ada hakkında hâkimiyetimiz aleyhinde hir karar sûduruna meydan verilmemesi rica olunur Efendim
HÜSEYİN RAUF

No. 41 29 Teşrinisani 38/29 Kasım 1922
27/11/38 tele zeyldir.
Adakale hakkında Amasya mebusu Ömer Lütfü Beyle rüfekası tarafından verilip sûret-i musaddakası zât-ı sâmilerine gönderilmek üzere Vekâlet-i âcizîye tevdi' kılınan takrîrde Berlin Muabedenamesinin hîn-i tanzîminde devletimize bırakılan Adakale elyevm câmi-i şerîfi ile altı yüz kadar kâmilen müslim ve Türk ahalisiyle ve Türk mebânîsiyle tamâmen Türk yurdunun nefîs ve hazîn bir nümûnesi ve tarihimizin temelinde kurulmuş bir abide hatırâtım temsîl etmekte ve Tuna'nın suları bu adacığın sevâhiline eski devr-i azametin hikâyatını tevdi' ederek cereyân eylemekte denilerek Lozan Konferansı'nda mezkûr adalardaki hâkimiyetimiz aleyhine bir karar sudûruna meydan verilmemesi temenni olunmaktadır Efendim.
HÜSEYİN RAUF[4]

Başbakan Rauf Orbay, Adakale'yle ilgili aleyhte bir karar çıkarılmamasını bildiriyordu. Bu durumun, İsmet Paşa'nın önceden hazırlattığı bir kışkırtma değilse, Ömer Lütfi Bey'in Meclis'te yaptığı bir uyarmadan sonra konunun ortaya çıktığı ve elde bir koz olarak kullanılmak istendiği de düşünülebilir. Ancak bütün bu ciddi ve emredici tondaki telgraflara rağmen, ne toprak komisyonunda ne de başka bir yerde Türk heyeti Adakale konusunu açar.

20 Kasım 1922-4 Şubat 1923 arası yapılan birinci Lozan görüşmeleri sırasında çıkan anlaşmazlıkların sonucunda 4 Şubat'ta konferansa ara verildi. İsmet Paşa ve arkadaşları zahmetli bir yolculuktan sonra ancak 19 Şubat'ta Ankara'da olabildiler. Bu arada müttefiklerin son barış önerileri alınmış ve kendilerine Türk karşı önerileri verilmişti.

TBMM GİZLİ OTURUMLARINDA ADAKALE TARTIŞMALARI

TBMM Lozan'ı günü gününe izliyordu. Daha İsmet Paşa Ankara'ya gelmeden (5 ve 7 Şubat günleri) meclis gizli oturumlarında durumlar değerlendirildi, İsmet İnönü'nün gelmesinden sonra da 21 Şubat ve 27 Şubat tarihlerindeki sert geçen gizli görüşmelerin ardından 2 Mart 1923'te TBMM, Lozan barış antlaşması projesini bölüm bölüm görüşmeye başladı.[5]

Ertesi gün oturumun tansiyonu daha da yükselmişti.[6] O günün son konuşmacısı İsmet Paşa'ydı. Adakale işinin takipçilerinden Ömer Lütfi Bey, İsmet Paşa'nın siyasi konular ve sınırlar hakkındaki konuşması sırasında Adakale üzerinde sert bir biçimde laf atacaktır.

İSMET PAŞA: (...) Burada mevzubahis ettiğimiz hudut haricinde kalan yerlerdeki hukukumuzdan feragat edeceğiz. İskenderun, Antakya vesaire hukukumuzdan feragat ediyoruz. 17. madde:
ÖMER LÜTFİ BEY (Amasya) - Bu madde ile Adakale'yi yazdınız mı? Buradan Adakale hakipayinize yazılmıştır. Yani haricîyeden yazılmıştı. Bu madde ile onu bırakıyor musunuz?
İSMET PAŞA (Devamla) - Bütün hukukumuzdan feragat (O sesleri) Bunlar üzerinde kâin arazi işbu muahede üzerinde, hatta bu suretle tanınmış olan (Gürültüler) lütfedin efendim 17nci madde Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hakkından feragattir.[7]

İznik mebusu Sırrı Bey de, 5 Mart'ta yapılan, Musul ve Ege Adaları hakkında, "vatanı parça parça satıyorlar" gibisinden sert tartışmaların da yapıldığı bir oturumda, Adakale'nin Türkiye'ye ait olacağını söyledi:

Berlin Konferansında

bizden ayrılan memleketler için gösterilen hududumuz çizildikten sonra, işte Müstakil Bulgaristan, işte Bosna-Hersek. Bundan ibarettir dendi ve itiyad düvelî icabınca bakiye kalan aksamın bize ait olduğu teslim edildi. Binaenaleyh Bulgaristan, Bosna veyahut daha başka bir yerde o ahitnamede memleketlerin hududu haricinde ne varsa bir toprak parçası, bir taş parçası varsa mesela Adakale bu şeydendir.[8]

Kütahya Mebusu Cemil Bey de iki gün sonra, 6 Mart 1339/1923 tarihinde Adakale'yle ilgili bir teklif verdi:

Müttefiklerin sulh projesinde nazarı dikkatime çarpan bazı mesaili mühimme hakkında heyeti celile ile heyeti murahhasamızın nazarı dikkatlerini celbetmek isterim (...) Halbuki gerek Kıbrıs gibi gerek Zilğ ve gerek Cezairi esnayiaşer bizim misakı millimizde idarelerini kendilerine bahşeylediğimiz ekseriyeti Arablarla meskûn ve harbi umumide harben işgal edilmiş memalikten madut değildirler. (...) Çizilen hududa göre acaba Adakale'si de elimizden çıkacak mıdır. (...) Mesaili arziye meyanına, işbu projede çizilen hudut haricinde kalıp da Türkiye idaresini isteyen arazi halkı Türkiye müstemlekâtından ad olunur diye, bir madde konulmalıdır. Mesela Adakale Yemen gibi başka devletlerin hudutlarını bize tasdik ettiren 24 ncü maddenin bizimle alakası olmadığı biluzumdur.[9]

Meclis tartışmalarının ardından da, kesilen Lozan görüşmeleri 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden başladı. Adakale'nin hukuki durumuyla ilgili karar artık Lozan'daydı.

İKİNCİ TUR LOZAN GÖRÜŞMELERİ

Önce İsmet Paşa'nın çağıran devletler dışişleri bakanlarına gönderdiği telgrafla[10] belirtilen ve ardından 8 Mart 1923 tarihli Türk karşı teklifleri arasında yer alan, Adakale'yle ilgili 16. maddeyi görelim:

Teklif edilen metin:
Türkiye, işbu Andlaşmada belirtilen sınırlar dışında bulunan bütün topraklar üzerindeki ya da bu topraklara ilişkin olarak, her türlü hakları ve sıfatlarıyla, egemenliği tanınmış adalardan

başka bütün öteki adalar üzerindeki her türlü haklarından ve sıfatlardan vazgeçmiş olduğunu bildirir. (...) Bunun gibi Türkiye'nin Tuna'daki Ada-Kale adacığı üzerindeki egemenliği de olduğu gibi tutulmuştur.[11]

19 Nisan 339/923 tarihinde Dersaadet Murahhaslığı Vekâletine bir telgraf çekerek İsmet Paşa'ya iletilmesini isteyen İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Adakale Müdürü Firuz Bey'in memuriyet yerine hareket etmemesini ve Adakale hakkındaki durumun kısa bir özetini bildirir.

Âtideki şifrenin İsmet Paşa Hazretlerine takdimi.
Madde 1- Adakale hadisesi hakkında bu bâbdaki dosya tedkik edilerek yeniden Romanya Murahhaslığı nezdinde teşebbüsat icrâsı ve neticenin sür'atle iş'ârı ve o âna değin elyevm İstanbul'da bulunan Adakale Müdürü Firuz Beyin mahall-i me'mûriyetine hareket etmemesi lüzumunun mumaileyhe tebliği.

Madde 2- Adakale'nin vaz'iyyeti elyevm şöyle muhâkeme edilmelidir. Harb-i Umûmi'de Romanyalılarla münferid musâlaha akd ettiğimizden ada Romenler tarfından fi'len ve kâlen işgâl edilmemiş idi. Münferid müsâlahadan sonra aramızda resmen hâl-i harb hâsıl olmamıştır. Şu halde statüko devâm ediyor demektir.
Madde 3- Bu mes'eleyi İsmet Paşa

Karşı sayfa: Bir kartpostalda Adakale içine kapıdan bir bakış.
Raşit Çavaş koleksiyonu.

Üstte: Adakale çarşı içini gösteren bir kartpostal.
İsmet Delen koleksiyonu.

Altta: Adakale çarşı içini gösteren bir kartpostal. Fotoğraftaki grubun Adakale'yi gezmeye gelen Avrupalılar olduğu kıyafetlerinden anlaşılıyor.
Raşit Çavaş koleksiyonu.

Adakaleli Ömer F. Boray üretimi bir fotokartta, Adakale'nin ekonomik hayatının en önemli gelir kaynaklarından biri: Her gün adaya uğrayan turistik Tuna gemilerinden biri.
Raşit Çavaş koleksiyonu.

Hazretlerine arz ve îzâh buyurmanızı rica ederim Efendim.[12]

Demek ki Ankara Hükümeti, İstanbul'un devamı olarak Adakale'ye bir yönetici atamıştır. Üstelik yukarıdaki şifrede "müdür" dendiğine göre, eskiden olduğu gibi bir "nahiye müdürü" atanmış olma ihtimali büyüktür. Buradan da Osmanlı devletinin Berlin Kongresi'nden sonra atamayı sürdürdüğü Nahiye Müdürlüğü makamına, bu kez de ilk ve son kez bir TBMM hükümeti memuru atanmış bulunmaktaydı. Firuz Bey, bu görevini hiç yapamamış ilk ve son Türk Adakale (Nahiye) Müdürü[13] olmuştu.

25 Nisan'da o günkü durumu özetlediği ve Hey'et-i Vekile Riyâsetine çekilen telgrafında İsmet Paşa, "...Birinci Komite onbeşinci maddeden yirmialtıncı maddeye kadar müzâkere etti. Meis ve Adakale adaları hakkında talebimiz İtalyanlar ve Romenler ve Müttefikler tarafından reddolundu"[14] diyerek Türk karşı tekliflerinin 16. maddesindeki Adakale'nin durumunu aktardı.

LOZAN TUTANAKLARINDA UZUN UZADIYA ADAKALE TARTIŞMALARI

O güne kadar ortada olmayan böyle bir konunun Lozan'da birdenbire karşı teklifler aracılığıyla ortaya atılması şaşırtıcı bir tartışmalar zinciri açıverdi. Konferans başlar başlamaz konu bir toplantıda konuşulmaya başlandı: Lozan tutanaklarına göre o günkü tartışma aynen şöyle geçmiştir:

Sir Horace Rumbold, Türk karşı tekliflerinde bulunan ve Adakale adacığının Türkiye'nin egemenliği altında tutulmasını öngören 16ncı maddenin son fıkrası üzerine görüşmeleri açtı.

Sir Horace Rumbold, durumu olgusal (fiili) ve hukuksal yönden açıklayan bir not okudu:

"I.-Olgusal (fiili) durum: Verilen bilgilere göre, 1878 Berlin Andlaşması sırasında unutulmuş görünen bu ada, 1 Ağustos 1914 tarihinde 12 Mayıs 1913 tarihinden beri, bir katma bildirisi ile *(déclaration d'annexion)* üzerine, Macarlarca işgal edilmişti.

II.-Hukuksal durum: 17 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşmasının 2 nci maddesiyle, Türkiye Enos-Midya (İnoz [Enez, RÇ]-Midye) sınırının batısındaki topraklar üzerindeki bütün haklarını ve sıfatlarını Balkan devletlerine bırakmıştı.

17 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşması onaylanmamıştır, ancak, sonradan Türkiye bu andlaşmanın yukarıdaki hükmünü:

1. Bulgaristan'a karşı, 16-29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Andlaşmasının 1 nci maddesiyle

2. Sırbistan'a karşı, 1-14 Mart 1913 tarihli İstanbul Andlaşmasının 1 nci maddesiyle

3. Yunanistan'a karşı da 1-14 Kasım 1913 tarihli Atina Andlaşmasının 15 nci maddesiyle doğrulamıştır.

III.-Yukarıdaki açıklamadan, Türkiye'nin Ada-Kale adası üzerinde bütün haklarını ve sıfatlarını, olgusal ve hukuksal yönden, 1 Ağustos 1914 tarihinde yitirmiş olduğu sonucu çıkmaktadır."

M. Diamandy, aşağıdaki bildiriyi okudu:

"Sizlere Ada-Kale adasından söz etmek için, Konferansın önemli çalışmalarını kesintiye uğratmakla üzüntü duymaktayım.

Bunu yapmak zorundayım, çünkü, Kırmızı Kitap'ta bulunan Türk karşı teklifleri, bu adaya ilişkin bir Türk iddiasından söz etmektedir.

Romanya Hükümeti, önce, bunun bir imlâ yanlışı olduğunu sanmıştır; ancak, açıkça Tuna üzerinde bulunan bir adanın söz konusu olduğu belirtildiğinden, gerçekten, Romanya'ya ait Ada-Kale'den söz edildiği sonucunu çıkartma zorunda olduğumuzu anladık.

Açıklamam kısa olacaktır; fakat, umarım ki, ancak Türk hükümetinin bu sorunun bütün unsurlarını elinde bulundurmaması yüzünden doğmuş olabilecek bir yanlış anlamanın ortadan kalkmasına da yarayacaktır.

(...)

XVIII nci yüzyıl boyunca Avusturya ile Türkiye arasında çıkan savaşlar sırasında ve her zaman, bir parçası olduğu Orsova kentini savunan bir kale, öte yandan da, Demir-Kapıların anahtarı sayılan Ada-Kale, çeşitli andlaşmaların -bunlardan yalnız Pasarofça (Passarowitz), Belgrad ve Ziştov (Sistow) andlaşmalarını hatırlatacağız- savaşan Devletlerden kimi zaman birine, kimi zaman da ötekine bıraktığı egemenlik değişmelerine uğramıştır. Ada-Kale adası, böylece birbiri ardınca Avusturya'lı ya da Osmanlı olmuş, fakat her zaman Orsova'nın sahibinin elinde kalmıştır. Türkiye Orsova'yı elinde tuttuğu zaman böyle olduğu gibi, Avusturya'nın eline geçtiği zaman da böyle olmuştur; şimdi Romanya'nın elinde de böyledir.

1877-1878 savaşından sonra, Berlin Kongresinde, Avrupa'nın bu kesimine verilen yeni hukuksal durum, Osmanlı İmparatorluğunu Tuna'dan kesin olarak uzaklaştırırken Ada-Kale sorunu unutulmuştu. Ada-Kale'ye Berlin andlaşmasında değinilmiş olmamasının bir unutkanlık sonucu olduğu kesinlikle bellidir; çünkü belirtmek gerekir ki, bu soruna yalnız andlaşmada değinilmemekle kalınmamış, üstelik konferansdaki görüşmeler arasında hiçbir temsilci -Osmanlı Temsilcisi bile[15]- bu sorunu or-

taya atmamıştır; oysa, Osmanlı Temsilcisi, bu kongrede, başlıca ilgili durumundaydı.

Aynı yıl, 1878 içinde, bir Avusturya garnizonu adayı işgal ediyordu. Bu da bir toprak parçasını sonunda kendisine katmaya, önce askeri işgal ya da sivil yönetim ile başlayan, Avusturya'nın geleneksel politikasıydı.

Berlin Andlaşmasından önce yapılan, Reichstadt Andlaşmasının, Bosna ve Hersek'in yönetimini Avusturya'ya bıraktığı bugün bilinen bir gerçektir.

Baron d'Aerenthal'ın tutum ve davranışı da, ilk aşamada yönetimi elde etmeyi, bunun sonucu olarak da, burasını kendisine katmayı öngörmekteydi. Nitekim, 1913'de, Ada-Kale adası, Macar yönetiminin içine alınmıştır.

Dikkat çekici olan şudur ki, ne bu anda, ne de bir başka zaman, Osmanlı hükümeti herhangi bir protestoda bulunmamıştır.

Dünya Savaşı sırasında, silah bırakışımına [mütarekeye] kadar, Avusturya-Macaristan birliklerince işgal edilmiş bulunan Ada-Kale'de hiçbir Türk silahlı kuvveti görünmemiştir; ada, silah-bırakışımı yapılınca Orta Avrupa Devletleri ordularının yenilgisinden sonra, Doğu Ordusu'na bağlı bir birlikçe işgal edilmiştir.

İşte Paris Barış Konferansının başlamasına kadar, Ada-kale'nin yaşadığı tarihsel aşamalar bunlardır.

1919 Temmuzunda, ilk kez olarak, bu adanın ülkesel durumunu kesin olarak saptamak üzere uluslararası bir andlaşma yapılmıştır. Gerçekten, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletlerin Yüce Meclisi, Konferansdaki Romanya Temsilci Heyetine, tüm olarak (in extenso) okumama izin vermenizi rica edeceğim, şu belgeyi vermişti:

BARIŞ KONFERANSI

GENEL SEKRETERLİK

Paris, 4 Ağustos 1919

SAYIN BAŞKAN,

Geçen Temmuz'un 20 nci günü, Ortak ve Müttefik Devletler Yüce Meclisi, Tuna üzerinde, Orşova yakınında bulunan Ada-Kale adasını Romanya'ya vermeği kararlaştırmışlardır.

Aynı zamanda Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyetine de ileteceğim bu kararı, bilginize sunmakla onur duyarım.

İmza: DUTASTA

Adakale'nin zaman zaman okul görevi de üstlenen camisi, Camideki II. Abdülhamid'in armağanı Hereke yapımı büyük halı, Adakale'nin sular altında kalması kesinleşince, 1965'te Köstence'deki bir camiye taşınmış.
Raşit Çavaş koleksiyonu.

Ada-Kale'ye ilişkin olarak öne sürülen iddianın Romanya'da yarattığı hayreti Türk Temsilci Heyetinden saklamayacağım; Konferansın ilk döneminde, Lausanne'da yapılan ve ülkesel sınırlara ilişkin görüşmeler sırasında, ne genel oturumlarda, ne komisyonlarda, ne de yarı resmi görüşmelerde, adı bile söylenmemiş olan Ada-Kale söz konusu edilmediğinden, böyle bir hayret daha da haklı olmuştur.

Bükreş'den geçişi sırasında, Dışişleri Bakanı Ekselâns İsmet Paşa, günlerce Romanya'nın konuğu olmuştu; bizler de kendisini aramızda görmekle büyük mutluluk duymuştuk. İsmet Paşa, Romanya Hükümeti temsilcileriyle görüşmelerde bulunmuş, bu görüşmelerde, barışa varmak ve Romanya ile dostça ve güvenilir ilişkiler kurmak konusunda çok büyük bir istek göstermiştir. İsmet Paşa, bizim Devlet adamlarımızda da olumlu bir karşılayış ve benzer duygular bulmuştu. Şu var ki, bu görüşmelerin hiçbir anında, Türkiye Dışişleri Bakanı Ada-Kale'den söz etmemiştir -Mudanya'da ya da Lausanne'da da bu adadan söz etmemiş olduğu gibi.

Ancak yurda döndükten sonradır ki bu esinlenme olmuştur. Fakat, Romanya, kendisine hemen karşılık vermemiştir; çünkü, o sırada, Romanya Hükümeti, Anayasa'da yapılan değişiklikler vesilesiyle ve İslâm dininden olan Romanya uyruklarına özel bir yakınlık göstermek isteğiyle, Başbakanımızın isteği üzerine, İslâm dininin Romanya'daki başına [reis-i ülemaya] eşit bir hak tanıyarak, Romanya Senatosunda, bütün haklarıyla üye olma hakkını, kendiliğinden vermekteydi; böyle bir ayrıcalık daha önce tanınmış değildi ve bu arada, Romanya'daki Müslüman uyrukların sayısında da hiçbir artış olmamıştı. Bu ayrıcalık, bugün Romanya Anayasasında yazılı bulunmaktadır.

Türk Temsilci Heyetinin isteği, Devletler hukuku bakımından, bir karışıklığa dayanırken, uygulama bakımından da gerçekleşemez görünmektedir.

Romanya'nın, Tuna üzerindeki sınırı, Tuna'nın thalweg'iyle saptanmıştır. Ada-Kale adası, bu sınırın kuzeyinde kalmaktadır. Bu bölgede, Romanya sınırının bir nehir üzerinde çizilmiş olması, egemenlik haklarında hiçbir değişiklik yaratmaz. Nehirle saptanmış bir sınır, sıvı bir sınır olsa da, gene de kimsenin aşamayacağı bir sınır olarak kalmaktadır.

Türk Devleti, Romanya sınırını çiğnemeden, ada üzerinde egemenliğini nasıl kullanabilecektir.

Böyle olunca, Türk Temsilci Heyetinin, Ada-Kale'ye ilişkin iddialarını öne sürerken, hangi düşüncelerle davranmış olduğunu merak edip durmaktayız. Türkiye, bu iddiaları, Berlin Kongresinden önceki eski Osmanlı İmparatorluğunun ardılı (halefi) sıfatıyla öne süremez; çünkü, daha bu sabah, Türk Temsilci Heyetinin en yetkili iki üyesi, dünkü Osmanlı İmparatorluğunun ardılı olma sı-

"LOZAN'DA ADAKALE MESELE YAPILIRKEN MUSUL İHMAL EDİLDİ"

Lozan'ın ağır karşıtlarından Kadir Mısıroğlu, Adakale çatışmasına bambaşka ve ilginç bir yerden bakarak, ezcümle, "İnönü Adakale'yi Lozan'da mesele yaptı, daha önemli olması gereken Musul'u (ve başka yerleri de) mesele yapmadı" diyor. Adakale'yi hiç önemsemeyen bu farklı bakış açısına sahip olan Mısıroğlu, "Bizzat İnönü'nün kendisi bile kendisini her zaman Misak-ı Milli ile bağlı addetmeyerek onu aşan taleplerde bulunabilmiştir. Bunun en tipik misali Adakale Meselesidir" dedikten sonra şöyle bir not düşüyor:

"Lozan zabıtlarında açıkça görüldüğü üzere Meis Adası'nın talebine dair uzun mütalaa ve münakaşalardan sonra 16. maddenin tadiline geçilmiş ve bu esnada Türk Başmurahhası İsmet Paşa bir Adakale Meselesi ortaya atmıştır. Konferansın ikinci safhasında, uzun ve münakaşalı ilk devrede ortaya atılmayan böyle bir meselenin bu ikinci Lozan Konferansı devresinde mevzubahis edilmesi cidden calib-i dikkattir. Başmurahhasımızın iddiasına göre Adakale, Berlin Muahedenamesinde unutulmuş bulunduğundan Türkiye'ye aid olduğu tasdik edilmeliydi. İnönü, Lozan'a müteallik hatıratında, eski bir Osmanlı devlet ricalinden bir zatla müzakeresine dair nakiller yaptıktan sonra 'bu misali vermekten maksadım, Adakale üzerinde hak iddia ederken müdafaa tarzının bu sebeble konferansı inkıtaa sevkedecek bir manzara ve kanaat uyandırdığını belirtmektir.' (Ulus Gazetesi, 3 Ekim 1968 tarihli nüsha) demek suretiyle o zaman Romanya hududları dahilinde ve Tuna Nehri içinde ehemmiyetsiz küçük bir adacıktan ibaret olan (...) Adakale'ye müteallik ısrarlar yüzünden konferansın az kalsın inkıtaa uğrayacağını bizzat ifade etmektedir. Ancak şu var ki Türkiye için en hayati ehemmiyeti haiz olan Kıbrıs, Adalar, Hatay, Halep, Batum vesaire gibi yerleri taleb edip böyle bir inkıta sebebi ihdas etmeye cesaret edemeyen İsmet Paşa'nın, ehemmiyeti bu gibi meselelerle kıyas edilemeyecek olan bir Adakale üzerindeki talebi izhar etmesinin hakiki sebeblerini anlamak güçtür. Bundan dolayıdır ki her meselede taviz üstüne taviz veren İnönü'nün bu talebiyle (bak:Lozan Zabıtları II. Takım, 1. Cild, sh.16 ve müt. sahifelerde yer alan 25 Nisan 1923 tarihli Birinci Encümen'in 2 numaralı zabıtnamesi) arka arkaya söz alarak alay etmişlerdir. O derecede ki, Lozan meddahlığıyla ün almış ve bu sayede Üniversite rektörlüğüne kadar yükselmiş Cemil Bilsel bile 'hakikaten müdafaası güç bir dilek. Konferansın ilk devresinde hiç bundan bahsedilmemişti. Ankara'da bu hatıra geldi.' demekte ve böyle bir ehemmiyetsiz bir mesele için 'bir aralık bu mesele konferans havasında kara bir bulut gibi dolaştı. Yeni bir kesilmeden bahsolundu. İki taraf fikrinde o kadar kararlı görünüyordu.' diye ilave etmektedir. (Cemil Bilsel, Lozan, Cild 2, İstanbul, 1933 s: 255) Gerçekten bir yerin Misak-ı Milli'ye dahil olmadıkça talep edilemeyeceği mantığından hareket edilirse Tuna Nehri içinde birkaç yüz kişi nüfuslu bir adacık olan ve Romanya arazisinde bulunan Adakale'nin talep edilmesini ve bu mevzuda ısrarla konferansın yeniden inkıtaına sebeb olabilecek kadar ilerilere gidilmiş olmasını izah mümkün değildir."

Kadir Mısıroğlu, *Lozan Zafer mi Hezimet mi?*, c. 2, İstanbul, 1992, s. 68-69, dn. 49.

fatını reddetmekteydiler.

İnsan, varsayımlar içinde kaybolup gitmektedir.

Yoksa, bu iddialar, adaları ele geçirme konusunda beliren bir istekle, Avrupa'da bir sömürge imparatorluğu kurmanın bir ilk adımı mıdır? Ya da, bizim yanaşmadığımız bir ilkeden, nüfus (halkların) mübadelesinden, gönülden yana olan İsmet Paşa, adayı şüphesiz bize bırakırken, bunun karşılığında ada halkını bizden istemeği mi kurmaktadır?

Baylar, sanıyorum ki, sonuca bağlayacak ölçüde, yeterince konuştum.

Türk Temsilci Heyetinin ortaya attığı iddia, bizce, ilk tasarı hükümlerine hem yeni, hem de esaslı bir değişiklik getirmektedir. Bu iddia, Müttefik Devletlerce İsmet Paşa'ya 29 mart tarihinde sunulan ve Lausanne Konferansının ikinci döneminin Temel Yasasını oluşturan mektubun şartlarına da aykırı düşmektedir. Ekselâns M. Montagna, bu mektubu, Meis (Castellorizzo) adasına ilişkin olarak okumuştur; ben, yeniden okumayı gereksiz görmekteyim.

Türkiye'nin Ada-Kale üzerinde egemenlik iddiası, bu nedenle olduğu kadar, başka herhangi bir nedenle de, görüşmelerimize konu olamaz; bu yüzden, bu iddianın reddi gerekir."

M. Yovanovitch, Sir Horace Rumbold'un açıklamış olduğu kesin kanıtlara ve M. Diamandy'nin, Ada-Kale'nin Türk egemenliği altında tutulması isteğini reddeden sözlerine tümüyle katıldığını söyledi. M.Yovanovitch, yalnız birkaç söz eklemek istemektedir.

Türkiye kaderi, Polonya'nın, Çeko-Slovakya'nın, Romanya'nın ve Sırp-Hırvat-Sloven Devletinin kimi sınırlarına ilişkin, 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres Andlaşmasıyla düzenlenmiş olan bu adacık üzerindeki egemenliğini, Avrupa savaşından önce yitirmiştir; bu sorun, Tuna üzerindeki sınırları henüz saptanmamış olan, yalnız Romanya ile Sırp-Hırvat-Sloven Devletini ilgilendirmektedir. Kaldı ki, Türkiye de, Bağıtlı devletlerle Türkiye'nin yanında savaşmış Düşman Devletler arasında yapılan Barış Andlaşmalarının tümü geçerliğini olduğu kadar, bu Devletlerin, bu andlaşmalar sonucu olarak ortaya çıkan sınırlarını da, Andlaşma tasarısının 23 ncü ve 24 ncü maddeleriyle tanımaktadır. Sırp-Hırvat-Sloven Hükümeti, Türk egemenliğini, kendisinin olmayan ve Türk sınırından bir hayli uzakta, başka Devletlerin karasularında bulunan bir adacığa kadar uzatma eğiliminde olan Türk isteğini hayretle karşılamıştır.

M. Yovanovitch, bu biçimde konuşmakla, İsmet Paşa'nın, Asya kıyısı yakınında bulunan Meis (Castellorizzo) adasını isterken, kullanmış olduğu kanıttan yararlanmaktan başka bir şey yapmamış olmaktadır.

Bu nedenlerle, Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyeti, Türk isteğini yok ve öne sürülmemiş saymaktadır.

İsmet Paşa, Ada-kale üzerinde Türk egemenliğinin her zaman tanınmış olduğunu söyledi. Ada-Kale'nin, Berlin Andlaşmasında unutulmuş olduğu söylenemez; bu ada, başka Devletlere verilmemiş olduğuna göre, ada üzerinde Türk egemenliğinin olduğu gibi süregitmiş olması da doğaldır. Bu sorunu kesip atacak bir başka kanıt daha vardır: İki-üç hafta önce, Ankara Hükümeti, adaya yeni bir Türk memuru göndermiştir; bunu yaparken de, İstanbul'daki Romanya temsilcisiyle işbirliğinde bulunulmuştur. Her halde, Türkiye'nin emperyalizm gütmesi söz konusu değildir.

İsmet Paşa, geçenlerde Bükreş'te iken, Romanya Dışişleri

Bakam ile genel konular üzerinde görüşmelerde bulunmuştur; bu görüşmelerde Ada-Kale sorunu ortaya atılmamışsa, bunun nedeni, bu anlaşmazlığın Romanya ile Türkiye arasında var olan dostça ilişkileri bocabilecek nitelikte olmamasıdır.

M. Diamandy, Komiteye bir kez daha vakit kaybettirmekten üzüldüğünü söyledi; şu var ki, İsmet Paşa'nın az önce öne sürdüğü görüşmeler üzerinde birkaç söz söylemek zorundadır. Romanya'nın İstanbul'daki temsilcisi, gerçekten, Ada-Kale'ye gitmek üzere kendisine başvuran bir kişiye vize vermiştir; bununla birlikte, bu kimseye adayı değil, yalnız, Romanya'ya giriş ve orada oturma iznini vermiş olmaktaydı. Bir gün, bu kişi, Ada-Kale'ye gelerek, kendisinin, Ankara Hükümetince gönderilen kadı (le cadi) olduğunu söylemiştir. Buna çok şaşan Romanya makamları, kendisine Ankara'ya dönmesini salık vermişler ve gerçek bir kadıya gösterilmesi gereken bütün ağırlama ile kendisini uğurlamışlardır. İsmet Paşa bu maddeler üzerinde çekinceler (ihtirazi kayıtlar) saklı tutmak istiyorsa, öyle yapabilir; Romanya ise adayı elinde tutmaktadır.

Sir Horace Rumbold, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Temsilci Heyetlerini dinledikten sonra, Müttefik Devletlerin, Türk karşı-teklifini reddetmekte görüş birliği içinde olduklarını söyledi.[16]

Bu arada Ankara hükümeti de boş durmuyor, Adakale Müdürü'nün oraya gidebilmesi için gerekli diplomatik girişimleri sürdürüyordu. Örneğin Adnan Bey (Dışişleri bakan vekili?) Romanya Büyükelçiliği nezdinde birtakım girişimlerde bulunur ve bu girişimlerinin sonucunu 30 Nisan'da Başbakan Rauf Bey aracılığıyla Lozan'daki İsmet Paşa'ya telgraflar.

> Adakale mes'elesi hakkında bugün Romanya sefiri ile görüştüm ve bir nota tevdi' ettim. Adakale ahalisinin bizim me'murları istemediğini cevâben söyledi ise de bunun vâki' olamayacağını ifade ettim. Me'murînimizin azîmeti için hükümetine telgrafla müracaat edeceğini söyledi. Bir iki güne kadar cevâba intizâr ediyorum.[17]

LOZAN İMZALANIYOR, ADAKALE GİDİYOR...

Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra İngiliz heyetinin Ouchy'de Beau-Rivage Otelinde verdiği çay davetine katılan çeşitli ülkelerin temsilcileri İsviçre cumhurbaşkanıyla birlikte. Soldan: Stançief (Bulgaristan) Kaklamanos (Yunanistan), Dr. İvanoviç (Sırp-Hırvat-Sloven), General Pellé (Fransa), İsmet Paşa (Türkiye) Scheurer (İsviçre cumhurbaşkanı), Sir Horace Rumbold (İngiltere), Constantin Diamandy (Romanya), Marquis Camille Garroni (İtalya), K. Otçia (Japonya).

Cengiz Kahraman koleksiyonu.

İsmet Paşa'nın 16 Mayıs tarihli telgrafına göre "Birinci Komite bugün muallak olan arz ve siyâsî mesâili tedkîk etti. (...) Adakal'a (...) mesâili gelecek haftaya ta'lik"[18] olundu. Aradan sekiz gün geçmesine ve "Konferansın vaz'iyyet-i hâzırasına göre ticârî ve ikamete müteallik mevâdd ve bilcümle mevâdd-ı sâire ekseriyet-i mutlaka ile iyi bir suretde hallolunmuştur, hallolunmaktadır. (Ancak) Elyevm muallak mevâdd (...) Adakale"[19] gibi maddelerdir.

Sonuç 4 Haziran günü Birinci Komite'nin öğleden sonraki oturumunda geldi. Durumu İsmet Paşa, aynı gece Ankara'ya şöyle telgraflar: "Adakale hakkındaki kayd-ı ihtirâzîmiz ref'olundu."[20] Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı bir kitap, İsmet İnönü'nün Ankara'dan bu konuda bir vazgeçme talimatı aldığını yazmaktadır.[21] Oysa ben bu konuda başka kaynaklarda böyle bir şey görmedim. En azından *Lozan Telgrafları*'nda yok.[22]

> Sir Horace Rumbold, Türk Temsilci Heyetinin, Ada-Kale'ye ilişkin değişiklik teklifini geri almak eğiliminde olduğunu sanmaktadır.
>
> İsmet Paşa, bu konuda Romanya Temsilcisiyle anlaşabileceğini umut etmekte olduğunu söyledi.
>
> Sir Horace Rumbold, bir özel toplantıda, İsmet Paşa'nın değişiklik teklifini geri çekmeği kabul ettiği izlenimini almıştı.
>
> General Pellé ile M. Montagna da Sir Horace Rumbold ile aynı izlenimi almışlardı.
>
> İsmet Paşa, bu konuda hiçbir yüküm altına girmemiş olduğunu, konferansa çağıran temsilci heyetleri başkanlarının, bu konuda edinmiş oldukları izlenimin, ancak üzüntü verici bir yanlış anlamadan doğmuş olabileceğini söyledi.
>
> Bununla birlikte, Türk temsilci heyeti, barışın kurulabilmesi olanağını sağlamak üzere, bir fedakarlıkta bulunmağı ve Adakale adasına ilişkin çekincesini geri almağı kabul etmektedir.
>
> M. Diamandy, İsmet Paşa'nın bildirisini, memnunlukla senet saydığını söyledi.[23]

Curzon'a bir telgrafla Sir Horace Rumbold müjdeyi verdi:

Kartpostal koleksiyoncularının parçalı kart adını verdikleri bir renkli kartpostalda çok iyi çizilmiş Adakale ve çarşısı. 1897 tarihli kart Adakale yakınlarından Berlin'e postalanmış.
Raşit Çavaş koleksiyonu.

İsmet Paşa, 28 Mart'ta bağlaşık temsilcileriyle yaptığı özel görüşmede sınırın Thalweg'den [Meriç Irmağı'nın ortasından] başlamasına ve Ege Denizi'ndeki Tavşan Adaları'nın (Rabbit Islands) Türkiye'ye verilmesine karşılık, Adakale ve Meis Adası üzerindeki Türk isteğinden vazgeçiyordu.[24]

Böylece 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşmasına İsmet İnönü'nün attığı imzayla Türkiye Cumhuriyeti, Adakale'nin Romanya'ya ait olduğunu kabul ediyordu.

İsmet İnönü, Millet Meclisi'nde 17. madde tartışılırken, 3 Mart'taki konuşmasında[25] bu maddenin Adakale'yle ilgili olmadığını söylemişti. Böyle olduğu resmi metin imzalanınca kesinleşti. Çünkü Adakale, Lozan antlaşmasının resmi metninin hiçbir maddesinde ve eklerinde yer almaz.[26] Türkiye Devleti, fiilen elinde bulundurmadığı Adakale'yi, ne yazık ki yalnızca alt komisyon tutanaklarında terk etmiştir. Adakale, Berlin Kongresi ve Sevrès antlaşmasından sonra Lozan'da da resmen yok sayılacaktır.[27] Böylece, Ege Denizi'ndeki küçük Tavşan Adaları gelmiş, gene Ege Denizi'ndeki Meis Adası ile Tuna'daki Adakale gitmişti...

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

(Bu kaynakça, üç yüze yakın kaynaktan oluşan asıl kaynakçanın konumuzla ilgisi olan küçük bir kısmından oluşmaktadır.)

[Bilsel,] M. Cemil (1933), *Lozan*, 2 cilt, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul

Cezar, Mustafa (1965), *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul.

Çetiner, Yılmaz (ty, 1967?), *Şu Bizim Rumeli*, Ankara, ty

[Dışişleri Bakanlığı] (ty, 1973?) *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, by.

Giannini, "La questione di Ada-kale", *Oriente Moderno*, 2, 1922-1923

İnönü, İsmet (1992), *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, 1. cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara

Karacan, Ali Naci (1943), *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul

Meray, Seha L. *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, Takım II, Cilt 1, Kitap I

Mısıroğlu, Kadir (1992), *Lozan Zafer mi Hezimet mi?*, 2. cilt, Sebil Yayınları, İstanbul

Mustafa Nuri Paşa *Netayic ül-Vukuat*, (Sadeleştiren, notlar ve açıklamaları ekleyen: Neşet Çağatay) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt III-IV, 2. baskı

Olcay, Osman (1981) *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

Sonyel, Salahi R. (1986) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 2. cilt, TTK, Ankara

Soysal, İ. (1989) *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, 1. cilt, 2. baskı, TTK, Ankara.

Şimşir, Bilâl N. (1990) *Lozan Telgrafları (1922-1923)*, 1. cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara

Şimşir, Bilâl N. (1994) *Lozan Telgrafları (Şubat-Ağustos 1923)*, 2. cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara

[TBMM] (1985) *Gizli Celse Zabıtları* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara

Türkgeldi, Ali Fuat (1987) *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, (yay. haz.: Bekir Sıtkı Baykal) 2. cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, 4. cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

1. "Sırbistan'ın da istiklali tasdik ve hududu tevsi' olunup, hududu cedidenin geçeceği yerler irae edilmiş ve Devlet-i Aliyye ve sırp me'murlarından mürekkep bir komisyon Rusya komiserinin inzimâm-i muavenetiyle hududun harita-i katiyyesini mahallerinde tanzim edeceği..." Ali Fuat Türkgeldi, s. 49
2. Olcay, s. 350.
3. Karacan, s. 40, dipnot.
4. Şimşir, I, s. 135.
5. Şimşir, II, s. XXIII.
6. "Milletvekilleri, önlerinde bulunan basılı barış projesinden Hasan Bey'in okuduklarını satır satır izliyor, her cümle hatta her kelime hakkında sorular soruyorlardı. Bu cümle ne demekti, neden böyle kaleme alınmıştı, şu kelime gerekli miydi, bu kelime yanlış değil miydi?" Şimşir, II, s. XXVIII.
7. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, s. 70. Ayrıca bkz. *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları*, s. 96.
8. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, s. 114.
9. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, s. 187.
10. Sir H. Rumbold'tan Curzon'a çekilen 10 Mart tarihli telgraftan: "...and that Ada Kale shall remain under Turkish sovereignty." Aktaran, Şimşir II, s. 161.
11. Meray, Tk. I, C. 4, s. 31; Dışişleri Bakanlığı, s. 40.
12. Şimşir, II, s. 198.
13. Burada "Müdür" denmekle birlikte, daha ileride göreceğimiz *Lozan Tutanakları*'nda, Romanya delegesi M. Diamandy, Adaya gelerek "buraya yönetmeye geldim", diye gelen kişinin kendini "kadı" *(le cadi)* olarak tanımladığını söylemiştir.
14. Şimşir, II, s. 218.
15. Oysa Berlin'den hemen önceki Ayastefanos anlaşması öncesinde, anlaşma görüşmelerine giden temsilcilere, Adakale'nin verilmeme talimatı verildiği yukarıda gösterilmişti. Hem Ayastefanos hem de Berlin'deki karşı tarafın unutmasına, herhalde Osmanlılar ses çıkarmamış olmalılar.
16. *Lozan Tutanakları*'nın 19-25. sayfalarından özet.
17. Şimşir, II, s. 244.
18. Şimşir, II, s. 317.
19. Şimşir, II, s. 348.
20. Şimşir, II, s. 395.
21. Dışişleri Bakanlığı, s. 41
22. Adakale'ye tanınan hakların iptalinden önceki tartışmaları topluca şu makalede de bulabiliriz: "La questione di Ada-kale", Giannini, *Oriente Moderno*, 2, 1922-1923, s. 697-699.
23. Meray, Tk. II, C. 1, Kt. 1, s. 153-154.
24. Rumbold'dan Curzon'a tel yazısını FO yazışmalarından zikreden Sonyel, II. cilt, s. 343.
25. Bkz. 7 nolu dipnot.
26. Ancak, ansiklopedilerde (örneğin *AnaBritannica*), 1923 Lozan Anlaşmasıyla Adakale *resmen* Romanya'ya verildi diye yazılıyor.
27. Bkz. Meray, Dışişleri Bakanlığı, Soysal, M. Cemil (Bilsel) ve Karacan.

Kuzey Kıbrıs'ta Dünün/Bugünün Fotoğrafları

OSMAN KÖKER

Fotoğraflar:
Neşe Ozan, Osman Köker.

Kıbrıs'ın tarih yönünden hem çok zengin hem de çok yoksul bir ada olduğunu söylemek mümkün. Zengindir; çünkü, Doğu Akdeniz'de önemli bir ticaret ve geçiş merkezi olan ada farklı uygarlıkların (son iki bin yılını kısaca ve çok kabaca özetlersek, başlangıçta Romalıların, Roma İmparatorluğunun bölünmesinden sonra 395-1191 arasında Bizans'ın, 1192-1489 arasında Lüzinyanların, 1489-1571 arasında Venediklilerin, 1571-1878 arasında Osmanlıların, 1878-1960 arasında İngilizlerin) egemenliği altında kalmış ve bütün bu farklı uygarlıkların tarihsel miraslarını bugünlere taşımıştır.

Öte yandan ada tarihi yönden yoksuldur da: Kıbrıs'ın bu çok yönlü tarihi yeterince araştırılmamış, yazılmamış, popüler bilince çıkarılmamıştır. Türkiye'de ortalama aydının Kıbrıs tarihi dendiğinde aklına gelen sadece, son dönemdeki siyasal olaylar yani 1960 sonrası Türk-Rum çatışması ve 1974 harekatıdır. Kafalardaki Kıbrıs imajı da "Yavru Vatan"dan ibarettir. O nedenle, Kıbrıs'ı ziyaret dendiğinde akla, -nasıl bir dönem ticaret geliyorsa, şimdi de- genellikle "kumar turizmi" gelir.

Mart ayında Magosa'daki Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde düzenlenen kitap fuarına katıldıktan sonra, adayı daha yakından tanımak ve tarihi hakkında daha fazla bilgilenmek amacıyla seyahatımızı bir hafta kadar uzattık. Türkiye'nin en küçük iliyle bile kıyaslanmayacak kadar küçük bir araziye sahip olan Kuzey Kıbrıs'ta -toplu ulaşım gelişmediği için araba kiralayarak gezmemize karşın- görmeyi hedeflediğimiz bütün noktaları bir hafta içinde tüketemedik.

Kıbrıs'a gittiğinde Anadolu'nun tipik bir kıyı kentini bulacaklarını sananlar da, tipik bir Yunan adasıyla karşılaşmayı bekleyenler de yanılırlar. Adada Bizansın, Lüzinyanların, Venediklilerin, Osmanların, İngilizlerin izleri çıkar karşınıza. Ama bizim kafamızda oluşan, Girne için bir Venedik limanı, Magosa için bir ortaçağ kenti, Lefke için -işçi evleri dahil- İngiliz izlerinin de bulunduğu Osmanlı kasabası, Lefkoşa için bütün bunların bir bileşimi oldu.

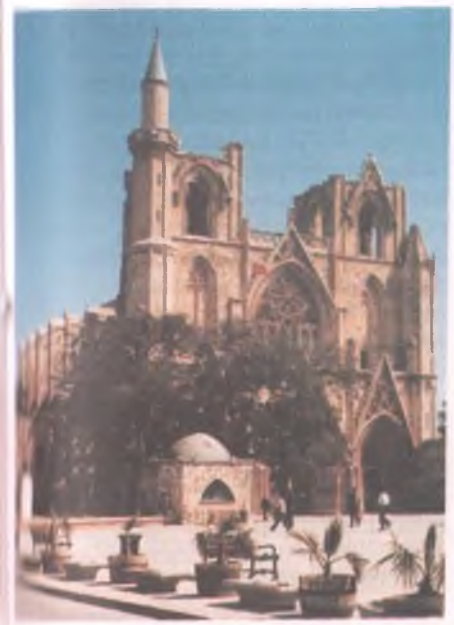

Magosa'da Lala Mustafa Paşa Camii. St. Nicolas Katedrali Osmanlıların adayı fethinden sonra küçük değişikliklerle camiye dönüştürülmüş.

Camide eski bir cenaze arabası.

Mağosa dışındaki St. Barnabas Manastırı, Kıbrıs Kilisesinin bağımsızlığının simgesi olarak geçmişte çok önemli bir konuma sahipti. Kilise binası şimdi ikon müzesi olarak kullanılıyor.

St. Hilarion, Buffavento ve Kantara kaleleri adanın kuzeyini orta kesiminden ayıran dağlar boyunca dizilir.
Tarihi 10. yüzyıla kadar giden, ama daha çok Lüzinyanlar döneminde önem kazanan St. Hilarion Kalesi'nden bütün Girne kıyılarını kontrol altında tutmak mümkün.

Magosa dendiğinde ilk akla gelenlerden biri Namık Kemal ve Magosa zindanlarıdır.

Magosa'da, hâlâ bozulmadan, olduğu gibi ayakta durmayı başarabilmiş surlarıyla tipik bir ortaçağ kentinde kendimizi buluyoruz. Surlarla çevrili kentin eskiden olduğu gibi, kara kapısı ve deniz kapısı olmak üzere iki kapısı var. Kentin son dönemde hızlı büyümesine, surdışı semtlerin hızla genişlemesine ve araç trafiğinin artmasına karşın ne surları delerek yeni geçişler yapmışlar, ne de kapıları genişletme yoluna gitmişler.

Kapıların Magosa'dakinin aksine, trafiğin ihtiyaçlarına göre genişletilmiş olduğu Lefkoşa'da sokaklar ise sürprizlerle doludur. Bir köşeyi döndüğünüzde geleneksel Türk

Üretimin büyük ölçüde gerilediği Kuzey Kıbrıs'ta en rasyonel girişim olarak vakıf üniversiteleri görülüyor. On beş bin civarında öğrencinin eğitim gördüğü bu kurumlar, özellikle Magosa'da kentin ekonomik can damarı haline gelmiş.
Tarihi en az altı yüzyıl eskiye kadar giden ve bir zamanlar deve ahırı olarak kullanılan Nasturi Kilisesi restore edilerek Doğu Akdeniz Üniversitesi Kültür Merkezi olarak hizmet veriyor.

Üstte: İki yüz kadar Nasturi'nın yaşadığı Koruçam köyündeki kiliselerden biri.

Sağda üstte: Güzelyurt'ta Ayios Mamas kilisesi.

Karpaz yarımadasındaki Boltaşlı köyünde Panayia Kanakaria Bizans manastırının kilisesi.

evlerinin bulunduğu bir sokağa çıkarsınız. Bir başkasında karşınıza, restore edilip Belediyeler Birliği tarafından kullanılmakta olan 1329 tarihli bir konak veya Lüzinyanlardan kalma bir ev çıkabilir. Ama en kötüsü, girdiğiniz sokakta karşınıza bir duvar ya da bariyerin çıkmasıdır. Çünkü bölünmüş bir kenttir Lefkoşa. Yüksek binaların teraslarından veya burçların bazılarından karşı tarafı seyretmek mümkün. İlk dikkati çeken şey güneyin canlılığı ve birkaç dakika arayla geçen turist otobüsleri olacaktır. Güneye gelen özellikle Alman turistlerin bu bölünmüş kentte Berlin nostaljisini yaşadıkları söylenir. Otobüsten size el sallamalarında bile bir acıma vardır.

Bölünmenin en hazin şekilde kendisini hissettirdiği yer ise Magosa'nın doğu bölgesindeki Maraş. Ortadoğu'nun turizm ve kumar merkezi Beyrut'un iç savaş nedeniyle sönmesi üzerine onun yerini doldurmak üzere yatırım yapılan Maraş bölgesi 1974'ten beri yerleşime kapalıdır, çürümeye terk edilmiş bir hayalet şehir görünümündedir.

Kıbrıs'ın tarih yönünden zenginliklerini yoksulluklarla birlikte yaşadığını söylemiştik. Bir başka tezat ise bu kadar geniş bir tarihsel mirasın nasıl korunacağına ilişkindir.

Kıbrıs "keşişler adası" olarak da bilinir. Beşparmak Dağlarının başında, şimdi içinde yaşayan kimsenin bulunmadığı birçok manastır var. Bunlardan Surp Magar

Kral VI. George'un 12 Mayıs 1937'de taç giymesi anısına Lefke'de dikilen anıt, adanın İngiliz döneminin bir simgesi.

Adanın İskenderun Körfezine doğru uzanan yarımada kısmındaki Dipkarpaz köyünde hâlâ 600 kadar Rum Türklerle birlikte yaşıyor. Dipkarpaz'daki Ayios Sinesios Katedrali 13. yüzyılda inşa edilmiş.

Lefkoşa'da Bedesten.

Manastırına ve Antiphonitis Manastırına gitme fırsatı bulduk. Kelimenin gerçek anlamında dağın başında olan bu manastırlar gelip geçenin insafına terk edilmiş durumda: Dileyen bir freskin üzerine adını kazımış, dileyen "Vandal" ruhunu tatmin için bir şeyleri kırmış, çobanlarsa bir köşede ateş yakıp ısınmış.

Hemen her köyde Rumlardan kalan birkaç kilise var. Bunlardan yapı olarak sağlam olanları bir şekilde ya camiye ya da başka bir kamu binasına dönüştürülmüş. Ama eski kiliselerin -eğer varsa- anahtarları muhtarlara teslim edilmiş. Kiliseyi gezmek istersen önce muhtarı bulman gerekiyor. Tarihi zenginlikler bütün adaya yayılmış durumda. Politik izolasyon nedeniyle turist girişinin pek olmadığı adada bu tarihsel zenginliği koruyacak bir turizm ekonomisi gelişmemiş.

Adanın kuzeyinde Esentepe'nin şimdi camiye dönüştürülmüş kilisesinin önünde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti bayrakları bir arada. Diplomatik alanda bir devlet olarak tanınma problemi yaşayan bir siyasal yapılanmanın kendi topraklarında başka bir bayrakla birlikte var olmasının bize özgü bir tuhaflık olduğunu düşünüyoruz. Ama Lefkoşa'dan Güney tarafına baktığımızda yanıldığımızı anlıyoruz. Güney Kıbrıs'ta Kıbrıs Cumhuriyeti bayraklarının yanında Yunanistan'ın da bayrakları dalgalanıyor.

Beşparmak dağları üzerinde Surp Magar Manastırı. Başlangıçta Koptlara ait olan manastır 1425'te Ermenilerin eline geçmiş. Keçiboynuzu, fıstık çamı ve zeytin ağaçlarıyla kaplı on bin dönümlük araziye sahip manastırda 20. yüzyıl başına kadar son derece zengin bir hayat varmış. Şimdi harap durumdaki manastırda canlı kalmış tek şey avludaki koca portakal ağacı.

Hemen her kentte birkaç ikon müzesinin varlığı dikkatimizi çekiyor. "Öteki"ne gösterilen saygının bir ifadesi olarak düşünüp olumluyoruz. Hepsi eski kilise binalarında kurulmuş bulunan bu müzelerin çoğunu gezme fırsatı bulduk. Bütün duvarlar ikonlarla doldurulmuş. Beş tane "Çocuk İsa", üç tane Aya Dimitrios, dört tane Aya Yorgi, bir o kadar "son akşam yemeği" tasviri gelişigüzel asılmış. İkonların hemen hiçbirinin altında bir açıklama yok: Neyi tasvir ediyor, ne zaman yapılmış, nereden getirilmiş?

Son yıllarda tarih alanında Kıbrıs'ta yaşanan en olumlu gelişmelerden birinin, birbiri ardına açılan üniversitelerde tarih bölümlerinin de kurulmaya başlanması olduğunu düşünüyorum. Bu hem yapılan araştırmaların nicelik ve nitelik bakımından yükselmesini hem de farklı alanlara yayılmasını sağlayacak bir gelişme.

Lefkoşa'da 1881 tarihli bir evin kapısı.

1960'lı yıllarda yaşanan vahşet olaylarına sık sık gönderme yapılıyor. Bir Türk ailenin banyo küvetinde katledilmesi sahnesi Magosa'da yol kenarındaki bir depoda da sergileniyor.

Kıbrıs'ta karşılaştığımız birçok sorun bize adanın bölünmüş olmasını hatırlatıyor. Bölünmemiş Kıbrıs haritasına bir tek Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası'nın Güzelyurt'taki Öğretmenler Lokali'nin camına asılı 1 Eylül Dünya Barış Günü afişinde rastladık: Afişte "Umudu kesme yurdundan" yazılıydı.
Bir de Uzak Doğu'dan gelen "Kıbrıs hatırası" fincan takımı ve bambu tepsilerdeki Kıbrıs haritası bütündü.

KKTC Milli Arşivi Şer'iye Sicilleri

Dr. NURİ ÇEVİKEL
Yrd. Doç. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi öğretim üyesi

GİRİŞ

Türkler dönemi ada tarihinin başlıca kaynaklarından birisini Kıbrıs şer'iye sicilleri oluşturmaktadır. Bu sicillerin önemini bugüne kadarki birçok çalışmamızda (Çevikel 1999a-c, 2000a; Jennings 1999) yeterince vurgulamış ve elimizden geldiği kadar da üzerlerinde çalışmış olduğumuz için burada konunun başka bir yönüne değineceğiz. Bu yazının konusunu, Merkelbach (1991: 4) ve Çiçek (1992a: 127) gibi bugüne kadar Kıbrıs Türk tarihi ile ilgili çalışma yapmış ve çalışmalarında Kıbrıs şer'iye sicillerini temel kaynak olarak kullanmış olan bazı yerli ve yabancı araştırmacıların ara sıra atıfta bulunduğu, fakat üzerinde tam durmadığı[1] bugün Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Millî Arşivi'nde (Girne) muhafaza edilmekte olan bütün veya parçalar hâlindeki şer'iye sicillerinin tanıtımı oluşturmaktadır. Bu sayede Millî Arşiv'de bulunan, fakat mahiyetleri bugüne kadar ortaya konulamamış olan Kıbrıs Türk tarihinin en önemli kaynaklarından birisinin meçhul kalmış bir kısmı daha bugüne kadar konu ile ilgilenmiş ve bundan sonra ilgilenecek olanların nazarlarına sunulmakla ihmal edilmekten kurtarılmış olacaktır. Biraz ayrıntılı şekilde incelendiklerinde ilgili oldukları dönemlere ait ne denli göz ardı edilemez birer kaynak oluşturdukları kolaylıkla anlaşılabilir.

KIBRIS ŞER'İYE SİCİLLERİ

Kıbrıs şer'iye sicilleri üzerinde Kıbrıs'ta yapılmış olan ilk araştırma Vergi Bedevi'ye (1971) aittir. Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969)'da bir tebliğ olarak sunmuş olduğu çalışmasının başında (1971: 139) Bedevi Kıbrıs şer'iye sicilleri hakkında bilgi vermektedir. Burada söz konusu sicillerin toplam 54 defterden müteşekkil olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kapsadıkları yılları da belirterek bu defterlerin kronolojik bir listesini sunmaktadır.[2] Kongre kitabının Ankara'da 1971 yılında yayımlandığı tarihten itibaren Bedevi'nin sunmuş olduğu liste konuyla ilgili araştırmacılar tarafından esas alınmıştır. Bugüne, yani Mayıs 2000 kadar bu defterlerin toplam 54 tane olduğu ve bunlardan ilk dördünün Etnoğrafya Müzesi'nde (Mevlevî Tekkesi/Lefkoşa), geriye kalanlarının da Vakıflar Müdürlüğü'nde (Lefkoşa) bulunduğu biliniyordu. Fakat her iki kurumun yetkilileri ile bizzat yaptığımız son görüşmede (15 Mayıs 2000) Etnoğrafya Müzesi'ndeki dört sicil defterinin Vakıflar Müdürlüğü Arşivi'ne kaldırıldığını ve şu anda bu arşivde toplam 53 sicil defteri bulunduğunu ve 37 numaralı defterin eksik olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız. Kısaca Kıbrıs şer'iye sicilleri toplam 53 adet olmak üzere Lefkoşa'da Vakıflar Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır.

Ludwig Salvator'un 1872'deki çizimlerinde Lefkoşa. Tripiyodis Sokağı.

Kentin hisarlardan görünüşü.

KKTC MİLLÎ ARŞİVİ'NDEKİ ŞER'İYE SİCİLLERİ

Vergi Bedevi çalışmasını yaptığı yıl (1969) henüz Millî Arşiv oluşturulmamışlı. Bedevi'nin, Millî Arşiv'in Girne'deki yeni binasında bulunan ve zaman içerisinde bir rastlantı sonucu bir yerde çöp olarak dökülmüş hâlde iken bazı vatandaşlar tarafından alınıp Millî Arşiv müdürü Mustafa Haşim Altan'a teslim edilmesinden sonra arşivce koruma altına alınmış bulunan bütün ve parçalar hâlindeki bazı şer'iye sicillerinden haberdar olması mümkün değildi. Bahsedildiği şekilde Millî Arşiv'e ulaştırılan siciller profesyonel bir tasnif memuru olmayan ve Osmanlıca uzmanı olarak arşivde görev yapan bir bayan memur tarafından amatörce tasnif edilmiş ve bu tasnif hakkında bir dosya oluşturulmuştur. Millî Arşiv'de bugüne kadar profesyonel eleman eksikliği gibi nedenlerden dolayı birçok konuda olduğu gibi söz konusu siciller hakkında da henüz tam ve kesin bir tasnif gerçekleştirilememiştir. Ortada sadece bir memur tarafından oluşturulmuş ve henüz isim bile verilememiş bir dosya vardır. Dosyanın yer numarası da yoktur. İstenildiği zaman dosyayı ancak onu hazırlayan bayan memur bulup araştırmacıya sunabilme imkânına sahiptir.[3] Bu dosyada ayrıca, bizim burada söz konusu edeceğimiz klâsik şekilde Osmanlı şer'î mahkemesinde Kadı'nın nezaretinde tutulmuş olan sicil defterlerinden başka, Millî Arşiv'de korunmakta olan ve Tanzimat Dönemi reformları sonucu bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da oluşturulmuş olan mahallî meclislerde görülen davalarda tutulmuş olan zabıtlar hakkında da kayıtlar bulunduğunu belirtmek gerekir.

Bedevi'nin doğal olarak çalışmasında (1971) sözünü edemediği ve ondan sonra konuyla ilgilenen araştırmacıların da ya dikkat edemediği ya da sadece bir atıfta bulunarak değindiği için bugüne kadar mahiyetleri meçhul kalmış olan Millî Arşiv'deki bütün veya parça hâlindeki sicillerin, yukarda bahsi geçtiği üzere konunun uzmanı olmayan bir

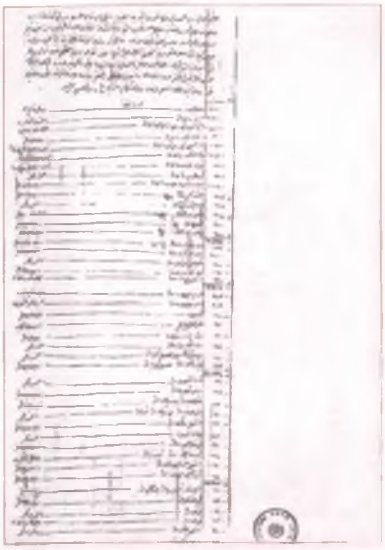

Hicri 1295-1300 yıllarına ait "1-e/4" geçici kayıtlı sicil defterinin ön kapağı ve ilk sayfası.

arşiv memuru tarafından oluşturulan ve memurun sözlü ifâdesine göre "Kıbrıs Mahkeme-i Şer'iye Sicil Defterleri ve Zabıt Defterleri"[4] şeklinde sözlü olarak isimlendirilmiş olan dosyada "geçici" kayıtları[5] şöyledir:

1. 1-a/17 (Ciltsiz ve kapaksız bütün sicil defteri; orjinal defter numarası: 78; 15 Kân-ı evvel 1288 - 2 Receb 1290).
2. 1-e/1 (Ciltsiz sicil defteri parçası: 6 Zi'l-ka'de 1138 - 20 Receb 1139).
3. 1-e/2 (Ciltsiz sicil defteri parçası: 1274 - Gurre-i Cemâziye'l-âhire 1275).
4. 1-e/3 (Ciltli ve bütün sicil defteri: 1288/1293).
5. 1-e/4 (Ciltli ve bütün sicil defteri: 1295-1300).
6. 1-e/5 (Ciltli ve kapaklı sicil defteri: 1330-1335).
7. 1-e/6 2 (Ciltli ve bütün sicil defteri: 1333-1345/1915-1927)
8. 4/1 (Ciltli ve bütün sicil defteri: 1302/1303).
9. 10/1 (Ciltsiz ve kapaksız sicil defteri parçası: 9 Rebî'ü'l-evvel 1212 - 22 Rebî'ü'l-âhir 1213).

Bu listeye, söz konusu dosyada kaydı bulunmayan, fakat Millî Arşiv'de ciltli ve bir bütün hâlinde muhafaza olunmakta olan hicrî 1105-1106 tarihli sicil defterini de eklemek gerekmektedir. Bu defter Millî Arşiv'de "1 Numaralı Sicil Defteri" şeklinde kayıtlıdır.

Listesini verdiğimiz bütün veya parça halindeki sicillerden bir kısmına çok genel olarak ilk defa değinmiş olan Jacob Merkelbach olmuştur. Merkelbach çalışmasında (1991: 3-4) Kıbrıs şer'iye sicillerini genel olarak tanımlarken "Millî Arşiv'de bulunanlar" başlığı altında, yukarda bizim tespit ettiğimiz ve listesini verdiğimiz sicillerden (10 tane) 6 tanesini sadece tarihlerini vererek saymaktadır: 1) 1105-1106; 2) 1135; 3) 1154; 4) 1295-1300; 5) 1302-1303; 6) 1330. Bunlarla birlikte, Merkelhach'ın 3. sırada verdiği ve 1154 tarihli deftere dair Millî Arşiv'de bir kayda rastlanmamıştır. Araştırmacı ayrıca bu defterlerin bütün mü, yoksa parça mı olduğuna ve içeriklerine değinmemiş ve sicillerin başlangıç ve bitiş tarihlerini de tam olarak vermemiştir. Bir de 2. sırada verdiği sicilin tarihini yanlış vermiştir. Tarih 1138-1139 olmalıdır. Aslında araştırmacının sicilleri tam incelemediği anlaşılmaktadır. Bu durumu, Millî Arşiv'de araştırmacının 6, bizim de 10 tane sicil bulmamız teyit etmektedir.

MİLLÎ ARŞİV'DEKİ SİCİLLERİN GENEL MAHİYETLERİ

Bu araştırmanın bundan sonraki kısmında ise Millî Arşiv'de bulunan ve yukarda geçici arşiv kayıt numaraları ve tarihleri belirtilen sicil defterleri ve defter parçaları hakkında yukarda yapılan sıraya göre biraz daha ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

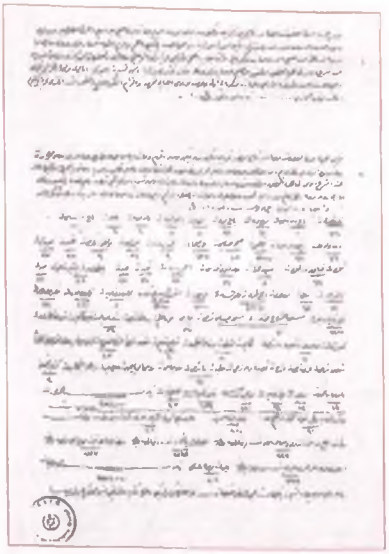

Hicri 1333-1345, Miladi 1915-1927 yıllarına ait "1-e/6" geçici kayıtlı sicil defterinin ön kapağı ve son sayfası.

1) 1-a/17 (Ciltsiz ve kapaksız bütün sicil defteri; orjinal defter numarası: 78; 15 Kân-n-ı evvel 1288 - 2 Receb 1290). 22 varaktan oluşmaktadır. Sayfa numarası verilmemiştir. Sayfalar arşiv görevlilerince sonradan numaralandırılmıştır. Her sayfada ortalama 3 kayıt vardır. Kayıtlar Miladî 1872-1873 yıllarına ait olup, ta'lik kırması ile ve okunaklı şekilde yazılmışlardır. Yer yer yazının mürekkebinin parlaklığı söz konusudur. Defter muhteva bakımından ada geneli ile ilgili çeşitli kayıtlar içermektedir. Kayıtlar genelde Lefkoşa ile ilgilidir. Defter geleneksel şer'iye sicili standartlarına göre hazırlanmıştır.

2) 1-e/1 (Ciltsiz sicil defteri parçası: 6 Zi'l-ka'de 1138 - 20 Receb 1139). Forma hâlindedir. Boyutları 46 x 18.5 cm'dir. Toplam 6 varaktır. Rutubetten etkilenmiş kısımları okunamayacak durumdadır. Arşiv görevlileri tarafından varaklara sonradan numara verilmiştir. Defter parçası 52 kayıt içermektedir. Muhteva bakımından kayıtlar genelde zimmeti ibrâ, nafaka ve kisve bahâ, mal-mülk transferi, evlenme, boşanma, sulh, vesâyet ve vakıf gibi konularla ilgilidir.

3) 1-e/2 (Ciltsiz sicil defteri parçası: 1274 - Gurre-i Cemâziye'l-âhire 1275). Ciltsizdir, fakat sonradan forma hâlindeki defterin sırtına karton kolilerde kullanılan yapışkan şerit yapıştırılmıştır. Defterin arka kısmında yıpranmış bir kağıt kapak vardır. Defter toplam 43 varaktan oluşmaktadır. Defter yarım kalmıştır. Yalnızca 9 varak kayıt içermektedir. Kayıt içeren bu 9 varak da, defterin uzun zaman ikiye katlı tutulması sonucu meydana gelen yıpranmadan dolayı enlemesine ortadan ikiye bölünmüştür. Sayfaların orta kısmındaki bu parçalanmadan dolayı birkaç satır okunamamaktadır. Kapak durumundaki ilk sayfanın üst kısmında şöyle bir kayıt bulunmaktadır: "Der-zamâne-i el-hâc 'Alî Âsım (?) 'Attârzâde el-müvellâ hilâfeten bi-cezîre-i Kıbrıs ğaferallâhu leh ve vâlideyhi âmin. Es-sene erba'a ve seb'în ve mi'eteyn ve elf". Defterde değişik konularda 25 kayıt vardır. Örneğin adada müslim ve gayrimüslim halktan veya misafir olarak bulunurken ölenlerin terekeleri ve taksimatı - terekelerin çoğu Müslümanlara aittir- ve arazi ile ilgili fermânlar gibi. Arazi ile ilgili fermân kayıtlarındaki "beytü'l-mâlde olan rakabesine aslâ halel getirilmemek" notu dikkat çekicidir.

4) 1-e/3 (Ciltli ve bütün sicil defteri: 1288/1293). Varak adedi: 115 + 2 belge. Boyutları 46 x 18 cm'dir. Miladî 1871-1875 yıllarını kapsamaktadır. Sayfaların sağ ve sol taraflarında marjin çizgileri vardır. Defter tamamen Girne kazâsı ile ilgilidir. Gündelik yaşama ait konularla ilgili kayıtlar bulunmaktadır.

5) 1-e/4 (Ciltli ve bütün sicil defteri: 1295-1300). Mukavva kağıdı ile ciltlenmiştir. Mukavvanın dışı renkli kağıt ile kaplanmıştır. Boyutları 30 x 20 cm'dir. Çizgili kağıt üzerine kayıtlar yapılmıştır. Yazılar genelde siyah, bir parça da mavi mürekkeple ve rik'a ile yazılmıştır. Sayfalara aslen numara verilmemiştir. Arşiv görevlileri tarafından sonradan numaralandırılmışlardır. Defter 94 varaktır. 85. varaka kadar kayıt bulunmaktadır. Her sayfada bir veya iki kayıt bulunmaktadır. 85. varakın sonunda Kadı'nın imzâ ve mührü de bulunmaktadır. Yalnız 93. varakta Kıbrıs Vilâyeti defterdârına ait ve "5 Kân-n-ı sânî 82" tarihli bir kayıt bulunmaktadır. Defter Değirmenlik kazâsına (nâhiye) aittir. Kayıtlar Miladî 1877-1883 yıllarına aittir. Muhtevası geleneksel çerçevededir. Müslümanlara ve Hıristiyanlara ait olağan toplumsal sorunlara dair kayıtlar söz konusudur. Değirmenlikle ilgili kayıtlar çoğunlukta olmakla birlikte ara sıra Girne, Dağ nâhiyesi ve Lefkoşa'ya ait kayıtlara da rastlamak mümkündür. Değirmenlik'te ilgili tarihlerde görevli bulunan kadılar ise Abdurrahman Niyazî (1295-1296) - Leymosun'a becâyiş olunmuştur- ve Lefkoşa ve Girne nâibi olan Es-seyyid Hüseyin (1296-1300) idi.

6) 1-e/5 (Ciltli ve kapaklı sicil defteri: 1330-1335). Aslında bu sicil defteri bir "hücec ve i'lâm defteri"dir. Miladî 1911-1916 yıllarını kapsamaktadır. İngilizler tarafından hazırlanmış fihristli ve çizgili kağıt kullanılmış bir defterdir. Defter 333 varaktan oluşmaktadır. Mahkeme kayıtları 333. varaktan başlamaktadır. Yani defter klâsik şekilde sağdan sola doğru kullanılmaya başlanmıştır. Her kayda numara verilmiştir. Kayıtlar ada geneline aittir ve verâset, vesâyet, mal-mülk transferi, vakıf, talak (boşanma) ve benzeri günlük hayatla ilgili konulara dairdir.

7) 1-e/6 2 (Ciltli ve bütün sicil defteri: 1333-1345/1915-1927). İngilizler tarafından hazırlanmış, A-Z'ye fihristli (24 sayfa) ve çizgili kağıttan yapılmış bir defterdir. Mahkemece sicil defteri olarak kullanılmıştır. Defterin varakları 1-162'ye kadar numaralandırılmıştır. Klâsik usule göre defter tutulduğu için defter İngilizler tarafından soldan sağa doğru ha-

VERGİ BEDEVİ'NİN ARAŞTIRMASINDA VAKIFLAR MÜDÜRLÜĞÜ (LEFKOŞA) KIBRIS ŞER'İYE SİCİLLERİ

Def. No	Yıl (Hicrî)	Sayfa Sayısı	Def. No	Yıl (Hicrî)	Sayfa Sayısı	Def. No	Yıl (Hicrî)	Sayfa Sayısı
1	988-1003	(Perişan)	19	1180-1183	153	37	1252-1262	39
2	1016-1018	130	20	1183-1196	166	38	1254-1257	235
3	1018-1019	182	21	1198-1212	365	39	1257-1260	182
4	1043-1046	248	22	1213-1215	128	40	1260-1262	183
5	1087-1089	110	23	1215-1217	69	41	1262-1265	230
6	1110-1111	177	24	1217-1221	192	42	1265-1269	285
7	1120-1121	121	25	1222-1222	66	43	1269-1270	58
8	1125-1126	171	26	1219-1224	147	44	1270-1274	179
9	1129-1130	62	27	1224-1227	260	45	1275-1278	167
10	1132-1133	145	28	1227-1230	259	46	1278-1280	125
11	1133-1137	99	29	1230-1233	221	47	1280-1284	191
12	1136-1139	147	30	1233-1238	183	48	1284-1285	135
13	1139-1147	227	31	1238-1241	135	49	1285-1287	290
14	1144-1148	130	32	1241-1243	153	50	1285-1289	218
15	1148-1156	241	33	1243-1245	204	51	1289-1290	208
16	1158-1161	227	34	1245-1250	192	52	1291-1296	301
17	1157-1160	107	35	1249-1251	167	53	1296-1301	179
18	1170-1198	133	36	1251-1254	240	54	1301-1306	(Verilmemiş)

(Kaynak: Bedevi 1971: 130-140)

zırlanmış olmakla birlikte, mahkemede kayıtlar defiere sağdan sola doğru yazıldığı için defterde ilk kayıt 261. varakta, son kayıt ise 115. varakta bulunmaktadır. 1.-114. varaklar boş kalmıştır. Yazılar rik'a ile ve umumen siyah, bazan da mavi ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kayıtlar ada geneline aittir ve çeşitli umumî konularla ilgilidir.

8) 4/1 (Ciltli ve bütün sicil defteri: 1302/1303). Cildi, özellikle de sırtı bozuk bir defterdir. Genel olarak terekeleri içermektedir. Miladî 1885-1901 yıllarını kapsamaktadır. 116 varak + 3 belgeden oluşmaktadır. 29 varakta kayıt vardır. 87 varak boştur. Boyutları 46 x 18.5 cm'dir. Yazılar rik'a ile yazılmıştır. Defterdeki kayıtların çoğunluğu tereke kayıtları olup Lefkoşa, Değirmenlik ve Lefke'yle ilgilidir.

9) 10/1 (Ciltsiz ve kapaksız sicil defteri parçası: 9 Rebî'ü'l-evvel 1212 - 22 Rebî'ü'l-âhir 1213). Kapaksız ve 12 varaktır. Boyutları 51.5 x 18.5 cm'dir. Defterin üst kısmını yarım hilâl şeklinde böcekler yemiş olduğu için sayfaların baş kısımlarından birkaç satır okunamamaktadır. Sayfa numaraları 7'ye kadar devam etmektedir. Defter miladî 1797-1798 yıllarını kapsamaktadır. Yazılar ta'lik kırması ile ve genelde okunaklı şekilde yazılmıştır. Bu sicil defteri parçası 70 kayıt içermektedir. Kayıtların içerikleri ise; Napolyon'un Mısır'a saldırmasından dolayı Kıbrıs'taki Fransız konsolosunun tutuklanıp hapsedilmesi gibi değişik meselelerle ilgili merkezden Kıbrıs muhassılına gönderilmiş fermânlar, muhassıl buyruldusu, narh, tereke, ihtidâ ve vakıf gibi konulardan oluşmaktadır.

Son olarak, üzerinde durulması gereken Millî Arşiv'de "1 Numaralı Şer'iye Sicili" şeklinde kayıtlı başka bir şer'iye sicili daha vardır. Yukarda bahsi geçen dosyada kaydı yer almayan ve bugüne kadar bir bütün olarak muhafaza edilebilmiş olan söz konusu defter hicrî 1105/06 yıllarına aittir. Miladî olarak da 1693-1695 yıllarını kapsar. Boyutları 41x14 cm'dir. 109 varak 218 sayfadır. Muntazam ciltlidir. Şekil ve içerik olarak klâsik özellik taşır. Kıbrıs'ın geneli ile ilgilidir. İdarî, askerî, sosyal ve ekonomik konular hakkında kayıtlar içerir. Bu sicil defterini bir Alman tarihçi olan Jacob Merkelbach incelemiş ve Almanya'da 1991 yılında yayımlamıştır. Konunun uzmanlarından Çiçek (1992a) bu çalışmanın tanıtımını ve tenkidini yapmıştır.

SONUÇ

Türkler dönemi Kıbrıs tarihinin en temel kaynaklarından olan Kıbrıs şer'iye sicilleri bugün toplam 53 defter olmak üzere KKTC Vakıflar Müdürlüğü Arşivi'nde (Lefkoşa) bulunmaktadır. Etnoğrafya Müzesi'ndeki ilk dört defter de Vakıflar Müdürlüğü Arşivi'ne kaldırılmıştır. Sicillerin kayda değer bir kısmı da Millî Arşiv'de (Girne) bulunmaktadır. Bunlar bir kısmı bütün, bir kısmı parça hâlinde olmak üzere 10 tanedir. Bu defterler de, Vakıflar Müdürlüğü Arşivi'ndeki diğer defterler kadar, ilgili oldukları dönemin idarî, askerî, sosyal ve ekonomik tarihi için önemli malzeme sağlayacak nitelik taşımakta ve dolayısı ile konuyla ilgili araştırmacılar için ihmal edilemez bir kaynak oluşturmaktadırlar.[6]

1. Bu konuda Bedevi (1971), Jennings (1999) ve Dündar (1998) Millî Arşiv'deki sicillere hiç değinmemişlerdir. Kıbrıs şer'iye sicillerinin toplam 54 defterden oluştuğunu ve bunlardan ilk dördünün Etnoğrafya Müzesi'nde (Mevlevî Tekkesi/Lefkoşa) ve kalanının da Vakıflar Müdürlüğü Arşivi'nde bulunduğunu belirtmektedirler. Bu durumun değiştiğine yukarda değinilmiştir.
2. Bu listeyi (Bedevi 1971: 130-140) yukarıda aynen alıyoruz. Tablo halinde verilen bu Kıbrıs şer'iye sicilleri listesi hakkında söylenecek şüphesiz çok şey vardır. Bedevi'nin çalışması (1971) siciller konusunda yapılmış olan ilk çalışma olması, araştırmacının amatör olması, bu çalışmasını yaptığı zamanda henüz daha belirli bir arşiv oluşturulmamış olması ve dolayısı ile sicilllerin ve diğer kaynakların dağınık hâlde bulunmaları yukardaki listede karşılaşılan bazı önemli yanlışlıklar konusunda araştırmacıyı bir ölçüde mazur kılmaktadır. Bedevi'den sonra da uzun zaman bu konuda ciddî inceleme yapılmamıştır. Yal-

mız o günden bugüne sicil defterleri birçok kez konuyla yakından uzaktan ilgisi olmayan görevliler tarafından tasnife tâbi tutulmuş ve defterlerin üzerine üç dört çeşit numara ve defterlerin kapsadığı yıllar kaydedilmiştir. Bugün defterlerin üzerindekilere bakarak içerikleri konusunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Defterlerin içerikleri de tam bir kronolojik sıra takip etmemektedir.

Sayfa sayılarında da tam bir düzen sağlanmamıştır. Örneğin Bedevi'nin yukarıda verdiği listeye göre 22 numaralı defterin üzerinde defter numarası olarak etiketin bir köşesinde "27", bir köşesinde de "312" gibi bir numara vardır. Bu arada defterin dış kapağı ve sırtına yerleştirilmiş olan diğer etiketleri de unutmamak gerekir. Bu durumlar sadece 22 numaralı defter için değil diğerleri için de geçerlidir. Sayfa sayıları ile ilgili olarak karşılaşılan bir önemli husus da, defterlerin yukarıdaki listede verilen sayfa sayıları ile orijinallerindeki sayfa sayıları birbirini tutmamaktadır. Bedevi sayfa sayılarını tespit ederken, anlaşıldığı kadarıyla, defterlerin son sayfalarını açıp orada bulduğu rakamı esas almıştır. Halbuki bazı defterlerin sayfa sayılarının son sayfada kaydedilen rakamlara göre olmadığını göz kararıyla bile defterlerin hacimlerine dikkat edilse anlamak mümkündür. Bir örnek: Yukarıdaki listede 23 numaralı (1215-1217) defterin 69 sayfadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Gerçekte ise defter üç kısımdan oluşmaktadır: Birinci kısım: 1-15; ikinci kısım: 1-55 ve üçüncü kısım: 1-54. Yani defteri tutan kâtip her kısmı 1'den başlatmıştır. Bu uygulama için herhangi ciddî bir maslahat gözetildiği de tespit edilememiştir. Kısaca söz konusu defterin sayfa sayısı 69 değil, toplam 124 sayfadır. Bir de aynı defter yine yukarıdaki listede belirtildiği gibi 1217 yılına ait kayıtlarla değil, 1219 tarihli kayıtlarla son bulmaktadır.

Sayfa sayıları ve tarihler konusunda karşılaşılan bu gibi durumlara diğer defterlerde de sıklıkla rastlanmaktadır. Vakıflar Müdürlüğü Arşivi'ndeki şer'iye sicillerinin en az yarısının fotokopisi Millî Arşiv'de de bulunmaktadır. Değişik konularda arşivde çalışma yaparken siciller hususunda tespit ettiğimiz bazı sorunları arşiv yetkililerine bildirdiğimizde, abir arşiv memuru arşivde bulunan fotokopi nüshaları yeniden, içeriklerine uygun olarak tasnif etmekle görevlendirilmişti. Bu arada görevli memura yardım etmek durumunda da kaldım ve bu esnada daha önceden üzerinde çalışma imkânı bulabildiğimiz defterlerde de (20-23) karşılaşılan sorunların aynen diğer defterlerde geçerli olduğunu bizzat tespit ettik. Kısaca bütün bu noktaları belirttikten sonra ortaya çıkan sonuç; Kıbrıs şer'iye sicilleri tekrar uzman kişilerce bütünüyle ele alınıp ciddî bir tahlile ve tasnife tâbi tutulmalı ve o şekilde araştırmacılara sunulmalıdır. Ayrıca sıkıca korunmaya da muhtaçtırlar. Zirâ, en son elde ettiğimiz bilgiye göre Vakıflar Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan defterlerden 37 numaralı olanı kaybolmuştur. Toplam 53 defter kalmıştır. Bu 53 defterin içerisine Etnoğrafya Müzesi'nden getirilen ilk dört defter de dahildir.

Bu konuda Merkelbach (1991: 3-4)'te de Bedevi'nin listesine benzer bir liste verilmektedir. Genelde Bedevi'nin listesi esas alınmıştır. Fakat birçok defterin kapsadığı yıllar hususunda yeniden tespitlerde bulunmuş ve defterlerin sıralamasını değiştirmiştir. Merkelbach üç bölümden oluşan bir liste sunmuştur: Birincisi: Bugün Etnoğrafya Müzesi'nde (Mevlevî Tekkesi/Lefkoşa) bulunan ilk dört sicil defteri. İkincisi: Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan defterlerdir ki, 53 tane olarak verilmiştir. Üçüncüsü: Millî Arşiv'deki (Girne) sicil defterleri, 6 tane olarak verilmiştir. Merkelbach'ın verdiği rakamlara göre Kıbrıs şer'iye sicilleri toplam 53 + 4 = 57 defter olması gerekir. Halbuki, Etnoğrafya Müzesi'ndeki ilk dört defter Vakıflar Müdürlüğü'ne taşınmıştır. Ve bugün bu arşivde toplam 54 defterden 53'ü bulunmaktadır. 37 numaralı olanı kaybolduğu için toplam defter sayısı 53'e düşmüştür. Merkelbach (1991: 3) öyle görünüyor ki, Etnoğrafya Müzesi'ndeki ilk dört defteri, toplam 54 defterden ayrı saymakla yanılgıya düşmüştür. Yine de, kapsamlı olmamakla ve bazı yanlışlıkları içermekle beraber yapmış olduğu tasnif denemesi Bedevi'ninkinden sonra yapılan en önemli teşebbüs sayılabilir. Fakat konu çok daha titizlikle ve geniş kapsamlı olarak ele alınmalıdır.

3. Ümit verici bir gelişme olarak bu konuda belirtilecek bir husus vardır ki, o da şudur: Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Büyük Elçiliği, Kıbrıs'ta Türk varlığını belgeleriyle ortaya koymaya yönelik olarak Millî Arşivi yeniden her yönden ele alıp daha düzenli ve işlevsel bir hâle getirmek üzere bir proje başlatmıştır. Doğu Akdeniz Üniversitesi'nden bizim de katılmış olduğumuz bu projeye Kuzey Kıbrıs ve Türkiye üniversitelerinden de konuyla ilgili diğer akademisyenler katkıda bulunmak üzere davet edilmiştir. Bu konuda düzenli istişare toplantıları devam etmekte ve alt yapı açısından somut adımlar atılmaktadır.
4. Bu araştırmada, adı geçen dosyada isimleri "sicil" olarak geçen defterler esas alınmıştır.
5. Bu kayıtların tanziminde görülen bazı karışıklıkların ve defterlerin tarihleri konusundaki yanlışlıkların giderilmesinde katkımız olmuştur.
6. Bu duruma kendimizden bir örnek vermek gerekirse, konuyla ilgili çalışmalarımız açısından Millî Arşiv'deki şer'iye sicillerinin önemli katkısı olmuştur. Bir örnek: Şu anda kitap olarak basılmakta olan doktora tezimizle (Çevikel 1999a) ilgili araştırmalarımız esnasında ilk önce, 1769-1800 yıllarını kapsayan dönemde dönemin şer'iye sicillerine göre 67 tane ihtidâ olayının kaydını tespit etmiştik. Doktora sonrasında, başka tarihli siciller üzerinde ve birçok araştırmacı tarafından Millî Arşiv'de var olduğu ileri sürülen, fakat birkaç cümle ile geçiştirilen bazı şer'iye sicillerinin mahiyeti hakkında yapmış olduğumuz çalışmalarımız sonucunda, 1769-1800 tarihleri arasında ihtidâ eden gayrimüslim sayısının 121 olduğunu saptadık. Bu 121 kişiden 5'inin kaydına ise yukarıda bizim verdiğimiz listede 9. sırada bulunan ve "Kıbrıs Mahkeme-i Şer'iye Sicil Defterleri ve Zabıt Defterleri" Dosyası: 10/1 kayıt numarası ile Millî Arşiv'de korunmakta olan hicrî 1212-1213 tarihli sicil defteri parçasında rastlanmıştır. Bu şekilde Kıbrıs'ta belli bir dönemde yaşanmış olan toplumsal ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturan ihtidâ olayı hakkında sahip olduğumuz bilgilere önemli bir katkı sağlanmış oldu.

KAYNAKÇA

KKTC Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: Kıbrıs Şer'iye Sicilleri.

KKTC Millî Arşivi: Kıbrıs Şer'iye Sicilleri.

Bedevi, Vergi. "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar." *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi* (15-19 Nisan 1969), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1971, 139-156.

Çevikel, Nuri. "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ın Siyasî, İdarî, Toplumsal ve Ekonomik Şartları", Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Tarih Anabilim Dalı, Haziran 1999a. (Kitap hâlinde basılmaktadır).

____. "Kıbrıs Eyâleti'nde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri (1750-1800)." *Osmanlı*, 4. Cilt, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999b, 277-286.

____. "Kuzey Kıbrıs'ta Osmanlı Tarih Yazımcılığı (1571-1878) Üzerine Bir Tahlil Denemesi." *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999 (Ankara), Ankara: T.C. Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 1999c. (Basılacak).

____. "Osmanlı'nın Akdeniz Adalarından Kıbrıs ve Günümüz Kıbrıs Türk Tarihçiliği." *Osmanlı Devleti'nin 700. Yıl Dönümü Münasebetiyle Osmanlılar Döneminde Akdeniz Adaları ve Kıbrıs Sempozyumu*, 26- 27 Nisan 2000, Doğu Akdeniz Üniversitesi Türkoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi (Gazimağusa), 2000a. (Basılacak).

Çiçek, Kemal. "Zimmis (Non-muslims) of Cyprus in the Sharia Court, 1110/39 A.H./1698-1726 A.D.", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Birmingham: University of Birmingham, 1992.

____. "Lefkoşa Kadı Sicilleri." *Tarih ve Toplum*, LXLVIII, 1992a, 126-127.

Dündar, Recep. "Kıbrıs Beylerbeyiliği (1571-1670)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Jennings, R. C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World*, 1571-1640, New York: New York University Press, 1993.

____. "Kıbrıs Osmanlı Şer'iyye Mahkemesi'nde Boşanma, 1580-1640." (Çev.: Nuri Çevikel), *Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 21, Lefkoşa (KKTC), Türk Bankası Yayını, 1999, 21-31.

Merkelbach, Jacob. *Die Protokolle des Kadiamtes Nikosia aus den Jahren 1105- 06 (1693-1695)*, (Übersetzung und Kommentierung), Frankfurt am Main: Peter Lang, 1991.

Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, No: 36, 1971.

YENİ BULUNAN BELGELER IŞIĞINDA

Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı

HAYRULLAH GÖK

Kara Harp Okulu Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğretim Elemanı

Dr. MESUT UYAR

Kara Harp Okulu Uluslararası İlişkiler Öğretim Elemanı

Mustafa Kemal'in Harp Okulu künye kaydı:
"1283
Selanik'de Koca Kasım Paşa Mahalleli gümrük memurlarından müteveffa Ali Rıza Efendinin mahdumu
Uzun Boylu beyaz benizli Mustafa Kemal Efendi
Selanik 96"
Daha sonra üste "Erkan-ı Harb birinci sınıfı namzetliğine" ve "Ordusu 3" ibareleri düşülmüş. Cumhuriyet döneminde ise orijinal kayda çerçeve ve fotoğraf eklenmiş.

Toplumsal Tarih'in Kasım 1999 tarihli sayısında (71. sayı) yayımlanan "Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi" isimli makalemizde, M. Kemal Atatürk'ün bugüne kadar bulunamamış olan Erkân-ı Harbiye (Harp Akademisi) notlarını ve bu notların Türkçe transkripsiyonunu bilim hayatına kazandırmış ve M. Kemal Atatürk'ün öğrenim gördüğü diğer askerî okullara yönelik çalışmalarımızın devam ettiğini de belirtmiştik.

Çalışmalarımız sonucunda, M. Kemal'in şimdiye kadar bulunamamış olan Kara Harp Okulu (Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şahane) birinci sınıf ders geçme not çizelgesini de bulduk ve daha önceden bilinen ikinci ve üçüncü sınıf not çizelgeleriyle birlikte yayımlıyoruz. Amacımız, M. Kemal'in Harp Okulu öğrencilik dönemiyle ilgili mevcut yanlış düşünceleri belgelere dayanarak düzeltmek ve tarih çalışmalarına katkıda bulunmaktır. Kara Harp Okulu'nun kuruluşu, Osmanlı askerî sistemindeki yeri, dönemin siyasî ve sosyal yapısı ile bunların askerî eğitim üzerindeki etkilerinden *Toplumsal Tarih*'te yayımlanan makalemizde bahsettiğimiz için[1] bu çalışmamızda aynı hususlara tekrar değinmeyeceğiz.

MUSTAFA KEMAL'İN EĞLENCEYE DÜŞKÜNLÜĞÜ MESELESİ

Manastır Askerî İdadisi'nden Rumî 1313 (1898) tarihinde mezun olan M. Kemal,[2] Rumî 1 Mart 1315 (13 Mart 1899) tarihinde Kara Harp Okulu'na duhûl etmiştir.[3] Mustafa Kemal'in Harp Okulu öğrenim hayatına ait elimizdeki en önemli bilgi, kendisinin otobiyografisiyle ilgili olarak 1922 yılında Ahmet Emin Yalman'la *Vakit* gazetesinde yaptığı mülâkattır. Bu mülâkatta Mustafa Kemal şu bilgileri vermektedir:

> İdadide iken muannidane (inatçılıkla) bir surette çalışıyorduk. Sınıfta birinci, ikinci olmak için hepimizde şiddetli bir gayret vardı. Nihayet idadiyi bitirdim. Harbiye'ye geçtim. Burada da riyaziyye merakı devam ediyordu. Birinci sınıfta saf gençlik hayallerine tutuldum. Dersleri ihmal ettim. Senenin nasıl geçtiğinin hiç farkında olmadım. Ancak dersler kesilince kitaplara sarıldım.[4]

Bu açıklama ve Harp Okulu birinci sınıf not çizelgesinin bulunamaması, Mustafa Kemal ve onun Harp Okulu hayatı hakkında oldukça aşırı yorumlara yol açmıştır. Bunlardan en ilginç ve aşırı olanı ise Mustafa Kemal'in yakın çevresinden olan Yusuf Hikmet Bayur'un yaptığı yorumdur:

> Atatürk, tarih boyunca, İslamdan önce ve sonra Türklüğe şan kazandırmış büyük adamların pek çoğu gibi içki ve eğlenceyi normali aşan bir ölçüde severdi. Bunları geçmişteki Türk büyüklerinde olduğu gibi taşkın bir vücut, ruh ve zekânın her yöne taşan belirtileri saymak gerekir. Bu yaradılışta bir adamın İstanbul çevresine girince başlangıçta eğlencelere dalmış olmasını olağan saymalıdır.[5]

Benzeri abartılı yorumlara diğer yerli ve yabancı yayınlarda da rastlamak mümkündür.[6]

MUSTAFA KEMAL'İN HARP OKULU BİRİNCİ SINIFI BİTİRME DERECESİ

Mustafa Kemal'in sınıf ve okul bitirme derecesi konusunda da sürekli olarak farklı tahminlerde bulunulmuştur. Mustafa Kemal'in Harp Okulu birinci sınıfta 27. olduğunu iddia eden Yusuf Hikmet Bayur, bu bilginin "Harp Dairesi" vasıtasıyla alınan "Harp Okulu arşivlerindeki kayıtlara" dayandığını belirtmekte,[7]

Mustafa Kemal'in öğrencilik döneminde Erkân-ı Harbiye sınıfı öğrencileri dershanede. Önde sağdakinin Mustafa Kemal olduğu sanılmaktadır.
***Resimli Kitab*, c. 2, no: 8 (Mayıs 1325/1909).**

Mustafa Kemal'in öğrencilik dönemindeki Askeri Okullar Müfettişi Zülüflü İsmail Paşa.
***Resimli Kitab*, c. 2, no: 11 (Ağustos 1325/1909).**

1908 tarihli Salname-i Askeri'ye dayandığı iddia edilen bir başka çalışmada ise "(...) Büyük Atatürk, 1899 - 1899 ders yılında birinci sınıfı okumuş, 736 öğrenci arasında 459 not ile 29 ncu olarak ikinci sınıfa geçmiştir."[8] denilmektedir. M. Kemal'in öğrenim hayatı ile ilgili ilk ciddi çalışmaları yapan Faik Reşit Unat ise bu konuda "Harb Okulu'nun ilk sınıfında geçirdiği seneye ait kayıtlar maalesef kaybolduğundan bu seneki durumu hakkında bir şey bilmiyoruz" demektedir.[9]

Biraz karışık olarak aktarmasına rağmen, Mustafa Kemal'in birinci sınıf bitirme derecesiyle ilgili en doğru bilgiyi, "Genel sınavlara, derslerimizi iyice pekiştirerek girdik ve başarı gösterdik. İkinci sınıfa geçtik. Mustafa Kemal, yedi yüz küsur kişilik sınıfın dokuzuncusuyken bu sefer altıncılığa yükselmişti." diyen sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy vermektedir ki[10] tarafımızdan bulunan Rumî 1315 (1899) tarihli Harp Okulu birinci sınıf not çizelgesi de Ali Fuat Cebesoy'un aktardığı bilgiyi doğrulamaktadır.

Bu not çizelgesine göre, Mustafa Kemal, 484 not toplamıyla 635 mevcutlu 55. dönem Piyade sınıfının 9.'su olarak ikinci sınıfa geçmiştir.[11] Mevcut karmaşaya son veren bu belge, bugüne kadar ortaya atılan iddia ve tahminlerin de tamamen hatalı olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, birinci sınıf sonuçları itibariyle Mustafa Kemal'in Harp Okulu'nun değil Piyade sınıfının 9.'su olduğudur. Çünkü piyade sınıfının yanı sıra o dönemde okulda, 88 mevcutlu bir süvari ve 16 mevcutlu bir baytar sınıfı da mevcuttur.[12] Farklı dersler tedris edilen süvari ve baytar sınıflarında derslerin not hesaplamaları da ayrı yapılmakta, bu nedenle okul çapında bir derecelendirme yapılmamaktaydı.

MUSTAFA KEMAL'İN HARP OKULU ÖĞRENİMİ

Birinci Sınıf

Harp Okulu birinci sınıf not çizelgesi incelendiğinde; birinci sınıftan ikinci sınıfa 9. olarak geçen Mustafa Kemal'in, özellikle "Hendese-i Resmiyye" (Tasarı Geometrisi) dersinden diğer derslere nazaran çok düşük not aldığı görülmektedir. Biz, muhtemelen başlangıçta konuları tam olarak kavrayamamasından veya dersin öğretmeniyle ilgili bir sorunundan dolayı Mustafa Kemal'in bu derste yeterince başarılı olamadığı kanaatindeyiz. Ayrıca Mustafa Kemal'in 635 mevcutlu birinci sınıfın 9.'su olarak ikinci sınıfa geçmesi, bir başarısızlık da değildir ve Yusuf Hikmet Bayur'un veya diğer yorumcuların aksine onun Harp Okulu birinci sınıfta eğlence hayatına dalıp derslerini ihmal ettiğini göstermemektedir.

Mustafa Kemal, Manastır ve Selanik gibi bulundukları coğrafi bölgelere göre çok önemli, ancak İstanbul'a göre taşra sayılacak kentlerde yetişmiş, İstanbul'a geldiğinde ise bir anda büyük ve kozmopolit bir kentle karşılaşmıştır. Harp Okulu'nun ilk yıllarında yaşadığı sorun ve kısmî başarısızlık, bir anda böyle bir ortama gelmenin şaşkınlığı ve heyecanından kaynaklanmıştır. Ayrıca dar gelirli bir aileye mensup olan ve ekonomik sorunları bulunan Mustafa Kemal, Harp Okulu öğrenciliği döneminde mevcut malî gücü ile hiç bir eğlence yerine gidebilecek, okul dışında birtakım sosyal aktivitelere katılabilecek duruma sahip olamamıştır. Ancak Ali Fuat ile arkadaşlığı sayesinde kısıtlı olarak bir çevre edinebilmiştir..

Üstelik her şeyden önemlisi katı bir istibdad rejimi uygulayan II. Abdülhamid yönetimi bu tarz eğlence hayatı veya kaçamakları sert polisiye tedbirlerle önlemektedir ki bu durumu Harp Okulu öğrencilerine uygulanan cezalarda da görmek mümkündür:

Rakı şişesi bulundurmak (15 gün hapis),

Sarhoş olduğu halde okula gelmek (20 gün hapis),

Gazinoda sarhoş halde yakalanmak (20 değnek),

Gazinoda Hıristiyan kadınlarla oturmak (1 hafta hapis),

Tütün bulundurmak (15 gün hapis).[13]

Ayrıca, okuldan gruplar halinde izne çıkılmakta olup, gruptan ayrılmak yasaktır. Ayrılmanın cezası da 4 hafta izinsizliktir. Böyle bir ortamda kaçamak yapmak hem güç hem de risklidir ve Mustafa Kemal gibi yükselmek, başarılı olmak isteyen zeki bir öğrencinin bu riskleri göze alması pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle, Mustafa Kemal'in Harp Okulu öğrencilik dönemi, Bayur tipi eğlence-içki seven Türk lideri şablonuna kesinlikle uymamaktadır. Arkadaşlarının anılarından da anladığımız kadarıyla,[14] Mustafa Kemal'in *Vakit* gazetesi'nde Ahmet Emin Yalman'a bahsettiği dönem, daha ziyade onun Harp Akademisi (Erkân-ı Harbiye Mektebi) öğrencisubaylık dönemine aittir.

İkinci Sınıf

Rumî 1316 (1900) tarihli numara defteri incelendiğinde, Harp Okulu ikinci sınıf sonunda Mustafa Kemal' in 522 not toplamıyla 445 mevcutlu piyade sınıfının 11.'si olduğu görülmekte[15] ve notlarında birinci sınıftaki başarı durumuna göre belirgin bir düşüş tesbit edilmektedir. Bunun en önemli sebebinin Ali Fuat ile beraber hafta sonu izinlerinde İstanbul'u gezmeye ve siyasi sorunlarla ilgilenmeye başlaması olduğunu düşünmekteyiz.[16]

Üçüncü Sınıf

Üçüncü sınıf sonunda 492 not toplamıyla 459 mevcutlu piyade sınıfının 5.'si olan Mustafa Kemal, üç sene sonunda 1635 tam not üzerinden 1498 not toplamıyla piyade sınıfının 8.'si olarak Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. Diploma numarası 5998'dir.[17]

Mustafa Kemal'in bu derecesi, Harp Akademisi'ne (Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Erkân-ı Harbiye Sınıfları) seçilmesi için fazlasıyla yeterli olmuş, kendisiyle birlikte 55. dönem Piyade sınıfından 31, süvari sınıfından da 5 subay Harp Akademisine

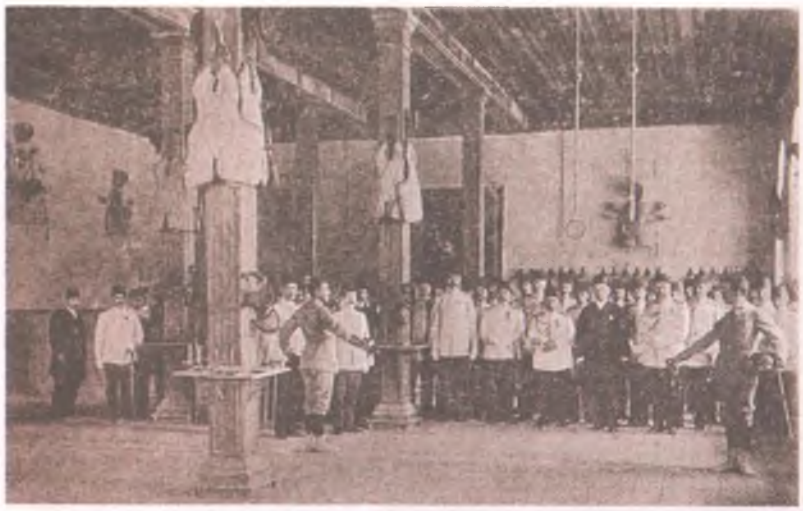

girmeyi başarmıştır.[18]

Harp Okulu'nda zamanın büyük kısmını ders çalışmaya değil kitap okumaya, siyasi faaliyetlere (el yazısı gazete, bildiri hazırlama, tartışma ve toplantılar) ve sosyal ilişkilere ayıran[19] Mustafa Kemal'in Harp Okulu üçüncü sınıf notları incelendiğinde onun birinci ve ikinci sınıflara nazaran daha çok çalıştığını görmek mümkündür. Bunun sebebi ise Harp Okulu'nu birinci olarak bitirmek değil, mezuniyet derecesini yükselterek Harp Akademisi'ne seçilebilmektir. Sınıf üçüncüsüyle arasındaki not farkı sadece 7'dir ve çok başarılı öğrencilerin bulunduğu bu devrede sekizincilik oldukça anlamlı bir başarıdır. Piyade sınıfı birincisi olan Ahmet Tevfik Efendi-Selanik, Selanik Askerî Rüştiyesi ve Manastır Askerî İdadisi'nde Mustafa Kemal'le beraber okumuştur. Okuduğu okulların tamamında sınıf birincisi olmuş çok çalışkan bir öğrencidir ve Harp Akademisi'ni de ikinci olarak bitirecektir. Sınıf ikincisi Faik Efendi-Isparta, Işıklar Askerî Lisesi birincisidir ve o da çok çalışkan bir öğrencidir.[20]

Von Der Goltz Paşa'nın Mustafa Kemal'in öğrencilik döneminde Mekteb-i Harbiye'yi ziyaretinde yapılan eskrim gösterisi.

***Altta: Mekteb-i Harbiye komutanı Ali Rıza Paşa'nın Von Der Goltz Paşa'nın onuruna verdiği yemek. Resimli Kitab*, c. 2, no: 8 (Mayıs 1325/1909).**

SONUÇ

Tarafımızdan bulunup ilk defa yayımlanan M. Kemal'in Harp

Üstte soldan sağa:
Mustafa Kemal'in Mekteb-i Harbiye 1. sınıf R.1315/H.1317/M.1899, 2. sınıf R.1316/H.1318/M.1900, 3. sınıf R.1316/H.1318/M.1901 tarihli numara defterleri.
Altta ve karşı sayfada: Numara defterlerinin transkripsiyonu.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Osmanlıca Eserler Bölümü.

Okulu birinci sınıf not çizelgesi bazı önemli hususlara da ışık tutmaktadır. Bunlardan en önemlisi, M. Kemal'in Harp Okulu öğrencilik dönemiyle ilgili olarak salt anı ve hayal mahsulü, arşiv kayıtları ve belgelere dayanmayan bilgilerle yapılmış olan değerlendirmelere son vermesidir. Belgeye dayanmayan bilgiler, araştırmacıları çok hatalı sonuçlara ve yorumlara yönlendirebilmektedir. Mustafa Kemal, İstanbul'da birtakım aktivitelere katılmış ancak hiçbir zaman iddia edildiği ve abartıldığı hatta çarpıtıldığı gibi Harp Okulu'nun birinci sınıfında İstanbul'un eğlence hayatına dalarak derslerini ihmal etmemiştir. Sınıfının 9.'su olarak ikinci sınıfa geçmesi ve müteakiben okulu 8.

PİYADE BİRİNCİ SENE ŞAKİRDANI

SIRA NUMARASI	ESAMİ (İSİMLER)		AKAİD-İ DİNİYYE (Din Kuralları)	TOPOĞRAFYA NAZARİYYATI (Topoğrafya Teorisi)	HENDESE-İ [illegible] (Tasarı Geometrisi)	HİKMET-İ TABİİYYE (Fizik Bilgisi)	KİMYA	[illegible]	TA'LİM NAZARİYYATI (Eğitim Teorisi)	MALUMAT VE TEMRİN-İ ASKERİYYE	LİSAN-I FRANSEVİ	[illegible]	HENDESE-İ [illegible] EŞKALİ	TOPOĞRAFYA AMELİYYATI (Topoğrafya Uygulamaları)	TA'LİM AMELİYYATI (Eğitim Uygulamaları)	ALMAN VEYA RUS LİSANI	YEKÛN
	BEHER DERSİN TAM NUMARASI		45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	20	45	530
	BEHER DERSİN ÖŞ MİZANI		22,5	22,5	22,5	22,5	22,5	[illegible]	22,5	[illegible]	22,5	[illegible]	12,5	12,5	12,5	..	234
1	Ali Şevket Efendi	Üsküb	45	42	44	45	45	44	36	48	42	18	20	18	20	44	508
2	Müştak "	Van	45	37	42	45	45	42	43	45	41	20	20	18	20	45	508
3	Faik "	Isparta	45	42	37	45	39	45	42	45	43	20	20	20	20	44	507
4	Ahmet Tevfik "	Selanik	44	41	30	45	44	44	43	45	43	20	20	20	20	45	503
5	Osman Nuri "	Manisa	38	38	45	42	38	44	37	46	44	20	20	20	20	45	485
6	[illegible] "	Çerkes	43	35	30	43	43	42	42	45	43	20	20	18	20	45	48[illegible]
7	[illegible] "	[illegible]	42	34	41	43	43	44	36	45	41	20	20	15	20	44	487
8	Mehmet Şevki "	Kütahya	42	32	38	45	45	48	41	44	42	20	20	20	19	44	486*
9	MUSTAFA KEMAL "	Selanik	42	33	39	44	42	45	37	45	44	19	20	20	20	44	484
10	Hayri "	Davutpaşa	38	37	38	40	30	44	41	45	42	20	20	20	20	44	479
11	[illegible] "	Şam	45	38	34	41	40	42	41	45	42	18	20	15	20	45	478
12	Ahmet Müfid "	Kırşehir	40	36	28	45	41	42	42	46	37	19	20	17	18	45	474
13	Mehmet Cemil "	Süleymaniye	44	43	30	43	35	38	40	45	34	20	20	18	18	45	473
14	[illegible] "	Trabzon	38	28	28	38	42	43	40	45	40	18	20	20	18	45	466
15	Kemal "	Ohri	38	28	30	34	38	45	41	45	41	17	20	19	19	45	462
16	Cavid "	Edirne	42	37	30	44	38	38	34	45	31	18	20	20	20	41	459
17	[illegible] "	Şam	42	31	25	43	33	38	38	45	42	18	20	17	20	48	457
18	Arif "	Adana	38	38	30	42	30	38	37	42	42	20	20	16	20	48	456
19	Ali Yaver "	Bağdat	41	33	25	44	41	34	37	45	33	19	20	18	18	48	451
20	Mehmet Emin "	Süleymaniye	38	38	27	44	31	38	38	46	41	20	20	20	18	42	449
21	Ahmet Cemil "	Diyarbakır	41	31	28	41	43	27	37	43	40	18	20	17	17	42	445
22	Ali "	Laleli	41	37	28	38	35	24	38	48	40	20	20	17	20	42	444
23	[illegible] "	Kasımpaşa	35	37	29	38	28	40	38	41	37	20	20	18	17	45	443
24	Halil "	Yenimahalle	28	40	28	38	38	28	37	45	41	19	20	16	20	45	443
25	Ahmet Zeki "	Süleymaniye	35	37	30	38	44	25	38	41	43	18	20	15	18	43	443
26	İsmail Hakkı "	[illegible]	37	28	30	41	32	44	33	45	38	17	20	17	19	43	442
27	Haydar "	Adana	48	34	21	38	40	28	38	48	38	18	20	18	19	45	441
28	[illegible] "	Adana	40	32	37	40	22	43	28	46	34	18	20	18	18	44	438
29	Suad "	Fatih	31	38	28	38	38	42	35	46	30	18	20	16	17	45	436

* 8. sırada yer alan Mehmet Şevki Efendi - Kütahya'nın yekûnu 486 değil [illegible] tir.

PİYADE İKİNCİ SENE ŞAKİRDANI

SIRA NUMARASI	ESAMİ (İSİMLER)		AKAİD-İ DİNİYYE (Din Kuralları)	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	LİSAN-I FRANSEVİ	TA'LİM NAZARİYYATI (Eğitim Teorisi)	MALUMAT VE TEMRİN-İ ASKERİYYE	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	TA'LİM AMELİYYATI (Eğitim Uygulamaları)	[illegible]	ALMAN VEYA RUS LİSANI	[illegible]
	BEHER DERSİN TAM NUMARASI		45	45	45	45	45	45	45	45	45	20	20	20	20	45	45	[illegible]
	BEHER DERSİN ÖŞ MİZANI		[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]			[illegible]
1	Ahmet Tevfik Efendi	Selanik	44	42	45	44	42	45	45	37	45	15	20	19	20	45	44	552
2	Faik "	Isparta	45	39	45	45	43	47	45	37	45	17	19	20	20	45	45	551
3	Mehmet Müştak "	Van	44	42	45	43	42	45	45	38	45	8	20	20	20	45	45	547
4	Hayri "	Davutpaşa	45	40	45	44	44	45	43	38	45	17	16	20	19	45	41	547
5	Ömer Cemal "	Süleymaniye	45	44	43	44	44	38	44	45	45	15	20	20	20	45	35	544
6	Halil "	Trabzon	42	37	45	38	41	45	44	38	43	19	17	16	20	45	44	534
7	Cavid "	Edirne	44	39	45	42	44	39	45	39	43	14	18	20	20	41	37	530
8	Müfid "	Kırşehir	45	37	45	43	44	45	42	40	45	7	17	19	20	43	40	529
9	Ali Şevket "	Üsküb	45	38	44	42	41	45	40	39	44	9	14	20	20	43	43	527
10	[illegible] "	Çerkes	42	38	42	40	43	44	43	36	45	17	15	16	16	41	42	525
11	MUSTAFA KEMAL "	Selanik	43	38	48	41	45	42	43	31	43	12	14	18	20	44	41	523
12	Osman Nuri "	Manisa	45	35	41	41	38	41	43	32	45	16	20	20	20	45	41	520
13	Zeki "	Süleymaniye	41	29	45	44	43	42	38	40	44	8	20	17	20	44	41	520
14	Halil "	Yenimahalle	43	37	44	34	42	42	41	37	43	8	18	20	20	45	43	517
15	Suad "	Fatih	42	36	42	41	45	40	42	36	42	11	8	15	19	43	45	514
16	Kemal "	Ohri	45	31	45	37	44	44	45	38	43	11	12	13	20	45	41	512
17	Arif "	Adana	44	30	44	39	42	43	39	27	45	8	20	16	15	44	44	511
18	Galib "	[illegible]	45	29	45	38	43	35	42	34	42	14	18	20	19	43	44	50[illegible]
19	[illegible] "	Kasımpaşa	40	45	44	44	45	43	43	37	42	7	18	18	19	45	38	50[illegible]
20	Hüseyin Hüsnü "	Kastamonu	45	37	45	43	44	33	44	32	44	17	9	17	18	44	38	50[illegible]
21	Fuad "	Aksaray	45	33	45	42	42	41	41	38	43	9	12	13	20	45	39	50[illegible]
22	Ali Fuad "	Salacak	37	34	44	42	44	44	42	33	44	15	9	16	18	41	38	50[illegible]
23	Ali "	Laleli	42	38	41	43	43	40	38	33	44	5	16	19	20	42	39	50[illegible]
24	Ali "	Trabzon	43	38	45	41	43	39	41	28	45	9	16	16	18	42	42	50[illegible]
25	Şevki "	[illegible]	45	30	44	38	46	44	46	43	42	5	10	16	18	42	38	50[illegible]
26	Zeki "	Şam	45	38	44	39	41	43	12	30	14	5	12	15	19	40	40	50[illegible]
27	Mehmet Emin "	Süleymaniye	45	38	41	40	38	40	36	28	45	15	17	20	19	42	38	49[illegible]
28	[illegible] "	Adana	45	34	44	32	41	43	39	38	44	5	16	15	17	19	43	49[illegible]
29	Hayreddin "	Çınar	45	38	44	35	44	32	34	37	45	8	11	16	20	45	38	49[illegible]
30	Hayrullah "	Topkapı	45	33	43	42	40	40	32	35	44	7	15	18	17	42	45	49[illegible]

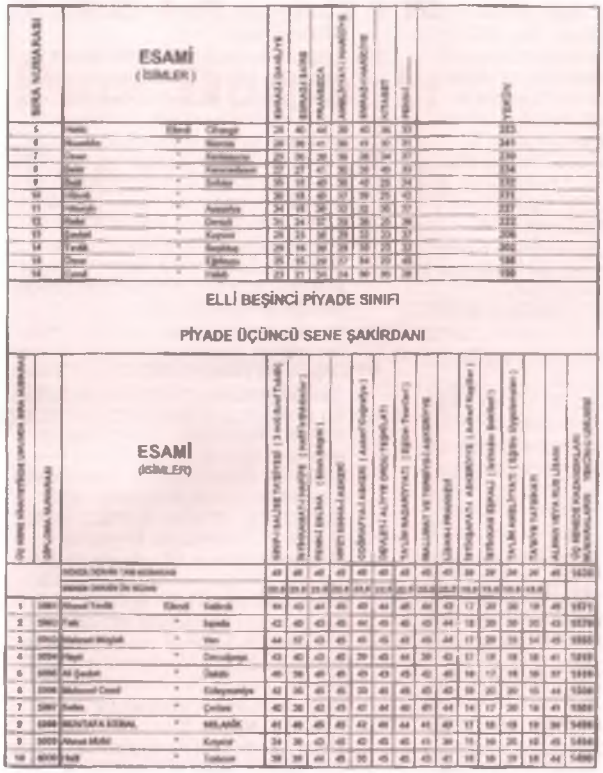

ELLİ BEŞİNCİ PİYADE SINIFI

PİYADE ÜÇÜNCÜ SENE ŞAKİRDANI

olarak bitirmesi bunun en önemli kanıtıdır.

M. Kemal Atatürk gibi ülkemizde hakkında önemli sayı ve nitelikte yayın yapılan bir tarihi şahsiyet hakkında bile hâlâ bilinmeyen ve araştırılmayan hususlar bulunmaktadır. Sağlıklı ve planlı arşiv araştırmaları yapılmadan üstünkörü bilgilerle bilinen hususların tekrarlanmasının anlamı yoktur. Çeşitli konu, kapsam ve boyutta bilgiler içeren binlerce arşiv belgesi varken yapılması gereken zaman geçirmeden bu kaynakları bilim dünyasına kazandırmak olmalıdır.

1. Hayrullah Gök, Mesut Uyar, " Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi", *Toplumsal Tarih*, cilt: 12, sayı: 71, Kasım 1999, s. 8-15. ; Kara Harp Okulu tarihi hakkında genel bilgi için bkz. İsrafil Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, (Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi, 1991). Mehmet Esat, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, (İstanbul 1315) ; M.Kemal Atatürk'ün okuduğu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar* (1892-1902), (Ankara: Gnkur Basımevi,1991) ; İsrafil Kurtcephe, *Mustafa Kemal Atatürk'ün, Öğrencilik Yıllarında Harbiye* (1899-1902) , (Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1994) ; (Haz.) Ömer Sami Coşar, *Atatürk Ansiklopedisi*, c.1 (1881-1908), İstanbul: Reklam Yayınları, 1973), s: 246-288.
2. K.H.O. Arşivi 14 No'lu Numara Defteri.
3. K.H.O.Arşivi 27 No'lu Künye Defteri.
4. Ahmet Emin (Yalman), "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı " *Vakit Gazetesi*, No: 1468, 10 Kanunusanî 1338 (10 Ocak 1922).
5. Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1990), s. 9-10.
6. Yabancı yayınlara en iyi örnek Lord Kinross'un, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu* isimli eseridir: "Şimdi on sekizinde canlı bir delikanlı olan Mustafa Kemal büyük başkentin yaşayışına kendini bırakıverdi. Üzerinde henüz az çok bir taşralılık olmakla beraber, yaşama isteğiyle dopdoluydu ve görgüsünü artırmak için can atıyordu. Yeni İstanbul, onu, eskisinden daha çok ilgilendirmişti. Kozmopolit Beyoğlu çevresinde her türlü eğlence vardı; genç adam hepsinin tadına bakıyor, hiçbir isteğine gem vurmuyordu." Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, 11.Baskı, çev. N.Sander, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1990), s. 32.
Aslında Kinross'un eserinin İngilizce orjinalinde yukarıda geçen paragraf çok daha abartılı tasvirler ihtiva etmekte olup, Türkçe çeviride bu tasvirler oldukça yumuşatılmıştır. "Kemal, a lusty eighteen year old, with some of the rawness of the provincial still about him but with a zest for experience. Plunged avidly into the life of the great capital, the old and especially the new. In the cosmopolitan atmosphere of Pera all pleusures were available, the Mustafa sampled them without inhibition - carousing in drinking shops, pacing the streets by night, gratifiying his appetites in the brothels with women of all sorts and races." Lord Kinross, *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, (Nicosia: K. Rustem & Brother, 1981), s. 15. Aynı eserin 1995 baskısında bu paragraf bulunmamaktadır. Patrick Kinross, *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, (London: Phoenix Books, 1995), s.15.
Benzeri ifadeler için bkz. Benoist-Méchin, *Mustafa Kemal: Bir İmparatorluğun Ölümü*, 1.Baskı, (çev) Z. Çelikkol, (Ankara : Bilgi Yayınevi, 1997) , s.71-72. Daha ölçülü ve tutarlı bir tasvir için bkz. Dietrich Gronau, *Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu*, 2. Baskı, (çev) G.K.Panır, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1994) , s. 46-47.
7. Bayur, age., s.10.
8. İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, "Harbokulu Tarihi", *Türk Kültürü*, yıl: XI, sayı: 132, Ekim 1973, s.1402-1403. ; Tahsin Ünal, "Harp Okulu Tarihi ve Mustafa Kemal", *Türk Kültürü*, sayı: 25, Kasım 1964, s.40.
9. Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Milli Eğitim Sistemi", *Atatürk konferansları I*, (Ankara: TTK Basımevi, 1964), s.36. Daha önceki bir çalışmada da benzeri bir ifadeyi kullanmaktadır. Bkz. Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar", *Devrim Gençliği*, yıl: 2, cilt:3, sayı: 17, Kasım 1953, s.11.
10. Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Anıları*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1999), s.38.
11. Mekâtibi Askeriyye Şakirdanının

***Sultan Mehmed Reşad'ın, tahta çıkmasının ardından Mekteb-i Harbiye'ye yaptığı ziyaret. Resimli Kitab*, c. 2, no: 12 (Eylül 1325/1909).**

Mustafa Kemal'in devre arkadaşı Abdürrauf Efendi'nin Mektebi Harbiye mezuniyet diploması.
Belgeyi kullanmamıza izin veren Ord. Prof. Dr. Vakur Versan ve Doç. Dr. Rauf Versan'a teşekkür ederiz.

Umumi İmtihanlarının Neticelerini Bildiren Cetveller, İstanbul 1317, (İstanbul Üniversitesi Tasnif No : 89925 - 89926)
Söz konusu numara defterinde Piyade sınıfı öğrencilerinden 610 tanesinin not kayıtları tam olarak mevcut iken 25 öğrencinin not haneleri tamamen boştur. Bu öğrencilerin çeşitli nedenlerle (disiplinsizlik, okul giriş şartlarına haiz olmama, siyasi sebeplerle vs.) okuldan atılmış olduklarını tahmin ediyoruz.M.Kemal'in devre arkadaşı Lütfi Müfid (Özdeş), başlangıçta sınıf mevcudunun dokuzyüzü geçtiğini iddia etmektedir. Lütfi Müfid (Özdeş), " Harbiye'de Gazi Hazretleri ile Bir Sınıfta Ders", *Vakit Gazetesi*, 30 Ağustos 1934.

12. Süvari sınıfı öğrencilerinden 8 tanesinin, baytar sınıfı öğrencilerinden 3 tanesinin not haneleri tamamen boştur. Muhtemelen okuldan atılmışlardır.
13. Kurtcephe, Mustafa , age., s 5-6.
14. Cebesoy, age., s. 61-69.
15. Aynı yıl ikinci sınıfta 56 süvari ve 14 baytar öğrenci bulunmaktadır. K.H.O.Arşivi , 20 No'lu Numara Defteri. Faik Reşit Unat dışındaki kaynaklarda Atatürk'ün derecesi doğru olarak verilirken sınıf mevcutları yanlış verilmiştir.
Bkz. Unat, *Atatürk'ün Öğrenim* ..., age., s. 86. ; Bayur, age., s. 10 ; Unat, Atatürk'ün öğrencilik..., agm., s.10.; Ali Güler," Arşiv Belgeleri Işığında Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları ve Künye Bilgileri ", Silahlı Kuvvetler Dergisi, yıl: 119, sayı: 363, Ocak 2000, s. 25.
16. Atatürk bu durumu : " Harbiye senelerinde siyaset fikirleri baş gösterdi. Vaziyet hakkında henüz nafiz (tesir eden) bir nazar hasıl edemiyorduk. Sultan Hamid devri idi. Kemal Bey'in kitaplarını okuyorduk. Takibat sıkı idi. Ekseriyetle ancak koğuşa yattıktan sonra okumak imkanını buluyorduk. Bu gibi vatanperverane eserleri okuyanlara karşı takibat yapılması, işlerin içinde bir berbatlık bulunduğunu ihsas ediyordu." diye özetlemektedir. A. Emin (Yalman), agm., ; Cebesoy, age., s. 39-44. Lütfi Müfid (Özdeş), agm.
17. Aynı yıl üçüncü sınıfta 60 süvari ve 14 baytar öğrenci bulunmaktadır. K.H.O.Arşivi, 22 No'lu Numara Defteri. Üçüncü sınıf not çizelgesinde sıralama üç senenin not toplamına göre yapıldığı ve sadece bu toplam not verildiğinden konuyla ilgili çalışmaların çoğunda hatalı olarak Atatürk'ün üçüncü sınıfta 8'inci olduğu bilgisi verilmektedir. Oysa notlar toplandığında üçüncü sınıfta Atatürk'ün 5'inci, genelde de 8'inci olduğu görülmektedir.
18. Üç yıl sonunda yapılan nihai sıralama sadece genel not toplamına göre değil aynı zamanda disiplin durumu da dikkate alınarak yapılmaktaydı. Bu nedenle kendilerinden not toplamında daha ileride olanlar bulunmasına rağmen Sedad Efendi -Üsküdar ve Ahmet Efendi -Bursa Harp Akademisi'ne seçilebilmişlerdir (K.H.O.Arş, 26 nolu Numara Defteri, s. 2-3). Dolayısıyla Bayur'un "Harp Okulunun ilk yılında az çalışan ve eğlencelere dalan Mustafa Kemal ikinci ve hele üçüncü yılda var gücüyle derslerine sarılır; böyle yapmasaydı kurmay olamayacak ve mesleğinde pek ilerliyemiyecekti." (Bayur, age., s.10.) kanaati doğru değildir. Çünkü, abartılı bir düşüş olmadığı sürece Mustafa Kemal Harp Akademisi'ne seçilme evsafına her zaman sahip olmuştur.
19. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.1, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), s. 75-77.
20. Faik Efendi-Isparta, mezuniyet sonrasında bir kaza nedeniyle ordudan ayrılmak zorunda kalmış (Cebesoy, age., s.30.), Ahmet Tevfik Efendi-Selanik ise Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra kısa bir süre sonra vefat etmiştir.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN HARP OKULU BİRİNCİ SINIF NOTLARINA NASIL ULAŞTIK?

Kara Harp Okulu Arşivi tasnif çalışmaları sırasında M. Kemal Atatürk'ün daha önce bilinmeyen Harp Akademisi not çizelgelerini bulduk ve bu keşif bizi bilinmeyen diğer not çizelgelerini araştırmaya teşvik etti.

Elimizdeki en önemli bilgi askerî okul not çizelgelerinin padişahın onayı sonrasında Harp Okulu matbaasında basılıp ilgili makamlara dağıtıldığıydı. "Matbaada basılan bir eserin büyük bir olasılıkla birden fazla nüshası olmalıdır" fikrinden hareketle ve basit bir akıl yürütmesiyle, Harp Okulu arşivinde bulunmayan Mustafa Kemal'e ait Manastır Askerî İdadisi birinci sınıf, Selanik Askerî Rüştiyesi üçüncü sınıf ve Harp Okulu birinci sınıf not çizelgelerinin diğer dağıtım kademelerinde bulunabileceğini düşündük. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı, savaşlar ve ülkenin işgale uğraması gibi olumsuz nedenlerden dolayı askerî okulların arşivleri tam olarak muhafaza edilememişti. Harp Okulu dışında en ciddi arşive sahip Kuleli Askerî Lisesi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı (ATASE) ve Millî Savunma Bakanlığı arşivlerinde de bu çizelgeler bulunmamaktaydı.

Bu cesaret kırıcı sonuçları zaten biliyorduk. Bu sebeple sivil arşiv ve kütüphaneleri araştırmaya karar verdik. Öncelikli olarak padişahın onayına çıkarılan bir numara defterinin mantıken bir padişah nüshasının bulunması gerekirdi. M. Kemal Atatürk'ün öğrenim gördüğü dönemin Padişahı Sultan II. Abdülhamid olduğuna göre tüm kayıtlar Yıldız Sarayı'nda muhafaza ediliyor olmalıydı. Ancak, 31 Mart hadiseleri sonrasında kısmen yağmalanan Yıldız Sarayı, büyük ölçüde boşaltılmış, Sabri Bey sayesinde yağmadan kurtulan kütüphane ise Cumhuriyet döneminde (1925) İstanbul Üniversitesi (Darülfünûn) Kütüphanesi'ne taşınmıştı.* Dolayısıyla "eğer yanmamış veya kaybolmamışsa", Padişah nüshası numara defterlerinin en azından bir bölümü İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmalıydı.

Dağıtım kademelerinden birinin de Harbiye Nezareti olması gerektiğini düşündük. Kurtuluş Savaşı sonrasında İstanbul'dan Ankara'ya taşınan bu kurumla birlikte burada bulunan numara defterleri Ankara'ya getirilmemiş, İstanbul'da bırakılmıştı. Muhtemelen bırakılan yer yine İstanbul Üniversitesi idi.

Bütün bu sonuçlara teorik olarak ulaştıktan sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne gittik ve Osmanlıca Eserler Bölümü'nde aradığımız numara defterlerini bulduk. Üstelik tahmin ettiğimiz gibi burada çoğu numara defterinden ikişer suret mevcuttu. Makalemizi yayımlıyoruz ancak; aklımıza takılan "Bu kadar önemli, üstelik tasnifi de yapılmış bir kütüphanede bu kayıtlar neden hiçbir araştırmacının dikkatini çekmedi ve bu notlar bulunamadı?" sorusuna da hâlâ cevap bulabilmiş değiliz.

(*) Orhan Yüksel, "Üniversite Kütüphanesindeki Müze", *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl: 2, cilt: 1, sayı: 1, s. 69-71.

Paul Dumont: Tesadüfen Tarih

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Esma Onaç'a teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin nisan ayı konuğu Paul Dumont'du. Toplantı 20 Nisan'da Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Türk dili, edebiyatı ve uygarlığı profesörü olan Paul Dumont, uzun yıllar CNRS'de araştırmacı olarak çalıştıktan sonra, 1989-1999 yılları arasında, aynı zamanda ders verdiği Marc Bloch de Strasbourg Üniversitesi'ne bağlı Türk Araştırmaları Bölümü ve CNRS'e bağlı olan İç Asya, Türk ve Osmanlı Dünyası Araştırmaları Merkezi'ni yönetti. Halen İstanbul'da Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapmaktadır.

Çağdaş Türkiye tarihçisi olan Dumont, Osmanlı sosyalizmi ve ilk Türk komünist örgütleri üzerinde çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda Osmanlı masonları tarihi ve iki savaş arasının politik tarihi ile ilgilenmiştir. Yayınları arasında *Mustafa Kemal* (Bruxelles, 1983) ve *Osmanlı Sosyalizmi'nden Anadolu Enternasyonalizmi*'ne (İstanbul, 1998) adlı kitapları da bulunmaktadır.

Tarihçi oluşunun tamamen tesadüf olduğunu belirterek toplantıya başlayan Dumont, 1945 ve 1963 yılları arasında İstanbul'da yaşamış. Annesi Beyaz Rus olan Dumont, çocukluk yıllarında tarihle pek ilgilenmediğini, sadece anneannesinin Moskova'dan gönderdiği kartpostallar sayesinde, tarihle küçük bir ilişki kurduğunu belirtiyor:

"Bunların çoğu Rus müzelerinde bulunan, Rusya tarihinin önemli, büyük sayfalarını tasvir eden tabloları gösterir kartpostallardı. Annem de her akşam bana, uykuya dalmadan önce bu tabloların göz önüne serdiği tarihi olayları masalmış gibi anlatırdı. Bugün eski Rusya tarihi konusunda hiçbir bilgim yok gibi. Annemin anlattığı bütün o masalları unuttum. Fakat, gözümün önünde tabloların birçoğu hala canlanıyor. Bu kartpostallarda benim bildiğim kadarıyla hiçbir şahsi yazışma yoktu. Annemin annesiyle tek bağlantısı, bu 'Rus tarihi sayfalarından resimlerdi'. Kişisel ilişkilerini ancak müzelerde bekleyen birtakım tarihi tablolar yoluyla sürdürebiliyorlardı. Yani, bu kişisel ilişki bir kimlik arayışından öteye giden bir şey değildi."

İLK DURAK EDEBİYAT

"Şimdiki adı Pierre Loti Lisesi olan, Papillon Lisesi'nde okul hayatıma başladım. Okulumuz küçücük bir kurumdu. Bazı sınıflarda iki-üç öğrenciden fazla değildik. Bu iki-üç öğrenci için de tarih dersleri lüzumsuz sayılıyordu. Yani, okulda hiçbir zaman tarih öğrenmedim." diyen Dumont, gençlik yıllarına kadar tarihle arasında bir mesafe olduğunu, ancak, okula başlamasıyla birlikte, anneannesinin gönderdiği kartpostalların yanına okuduğu romanların eklendiğini ve tarihle arasındaki ilişkiye küçük bir ilmek daha attığını belirtiyor. Ayrıca 18 yaşında, Paris'e giderken, yanına aldığı bavuldaki yüz kadar kitabın içinde bir tane bile tarih kitabı bulunmadığının altını çizen Dumont, lisans eğitimini almak için gittiği, Sorbonne'daki ilk yılında, ne okumak istediğine tam olarak karar veremediğini belirtiyor:

"Sorbonne'a ilk adımımı attığımda, ne okumak istediğimi bilmiyordum. Daha çok ilgimi çeken edebiyattı. Sorbonne'da Fransız edebiyatı dersini veren ihtiyarca 'başasistan' o kadar sıkıcıydı ki, birkaç dersten sonra edebiyattan iyice soğudum. Bir süre sonra da ders saatlerini unutmaya başladım. Bir gün de tamamen rastlantı sonucu, tarih dersi verilen bir ders odasına

girdim. Dersi veren, Fransız İhtilali uzmanı genç bir asistandı. İsmi Denis Richet. Öylesine büyülendim ki edebiyat derslerini büsbütün bırakıp, tarih derslerine girmeye başladım. Üç sene sonra da cebime tarih lisansı diplomasını koydum."

TESADÜFEN TÜRKİYE

Tarih bölümünden lisans diplomasını almasına rağmen, bu konuda kendini yeterli görmeyen Dumont, lisansüstü çalışmalarına başlar. Tesadüfen tarihe yönelen Dumont, yüksek lisans tezi için konu seçerken, yeni bir tesadüf ile Türk tarihinin kapılarını araladığını belirtiyor:

"Ben, Fransız Ortaçağ tarihi uzmanı olacağımı düşünüyordum. Yüksek lisans tezi konusu seçmek için Ortaçağ tarihi dersleri veren bir hocaya gittim. Kendisinden bana bir konu önermesini rica ettim. Herhalde fazla talebesi vardı ki, tek tük Türkçe bildiğimi öğrenince, İslam tarihi uzmanı Claude Cahen'e gönderip, benden kurtuldu! Tesadüfen tarihçi olmuştum. Böylece gene tesadüfen, Türk tarihi uzmanlığının yoluna itildim. Claude Cahen'den maalesef pek bir şey öğrenemedim. O çok ilmi meselelerle uğraşıyordu. Ben ise kara cahil bir çırak durumundaydım. Claude Cahen'in yönetiminde yaptığım çalışmanın konusu Dadaloğlu'nun şiirleriydi. Bunca yıl sonra hala bu çalışmayı nasıl bir tarih ödevi olarak sunduğumu anlayamıyorum! Ondan sonraki adım, senelerce süren bir doktora çalışması oldu. Konusu; 'Türk Kırsal Kesiminin Toplumsal Sorunları ve Köy Romanı'ydı. Yüzlerce roman ve hikâye okudum. Nabizade Nazım'dan Fakir Baykurt'a kadar uzanan eserler zincirini teker teker dolaştım. Böylece kendimi Türk tarih ve sosyal biliminin çarklarına iyice kaptırdım."

İKİ ALAN

Bu çarklar içinde dönmeye başlayan tarihçi, genç yaşta evlenmenin de etkisiyle geçim sıkıntısı çekmeye başlar ve Fransız tarihçisi Emmanuel Le Roy Ladurie'nin asistanı olur. Böylece çalışma alanı birbirinden bağımsız iki büyük sahaya bölünen tarihçi, o yıllarda çok yoğun bir dönem geçirdiğini belirtiyor:

"Senelerce, bir taraftan Fatoş'lar, Irazca'lar, Memiş'lerle, öte taraftan da 19. asrın başlarında Fransa'da askerliğe çağrılan gençler konusunda bilgiler veren defterlerle uğraştım. Akşamları Mahmut Makal'ı okudum. Gündüzleri de Fransız askerlerinin çürük dişlerinin, kopuk parmaklarının köy köy, kasaba kasaba istatistiklerini çizdim."

KARMAŞIK BİR TABLO

Aradan geçen 30 yıllık zaman diliminde birçok değişik konuya eğilen Dumont, asistanlıktan profesörlüğe giden uzun yolun bütün duraklarından geçtiğini belirtiyor. Şimdi "arkama baktığımda önüme karmakarışık bir tablo çıkıyor" diyen tarihçi bu tablonun kaba bir tasvirini yapıyor:

"Köy edebiyatı üzerine eğildikten sonra, ilgimi 20. asrın başındaki sosyalist hareketler çekti. Bu, ikinci doktora tezimin merkez konusu oldu. Başka bir aşamada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında gayrimüslim cemaatlerin durumu üzerinde bazı çalışmalarım oldu. Bu konu beni başka bir konuya, Osmanlı Masonluk tarihine getirdi. Bu yolları teperken, Ahmet Hamdi Tanpınar'la karşılaştım. Onun *Beş Şehir*'ini tercüme ettim. Son zamanlarda da yeni ufuklara doğru bakmaya kalkıştım. II. Abdülhamid devrinde bazı Fransız gezginlerinin Anadolu, Doğu Anadolu ve Arap toprakları konulu, neşredilmemiş seyahat notları yığıldı masamın üstünde."

BİLDİĞİMİZ SORULARA BİLMEDİĞİMİZ CEVAPLAR

Yıllarca rastlantıların akıntısı yönünde hareket ettiğini ve son yıllarda, arkasındaki karmaşık tabloya bakarak, meslek yaşamı boyunca izlediği yolu, sorgulamaya başladığını belirten Dumont, "Üniversitede tarih okumam rastlantı, Türkiye tarihiyle ilgilenmem rastlantı. Şu veya bu konuya ilgi duymam, arşiv depolarında tesadüfi buluşlardan doğan geçici bir merak! Bu rastlantı zincirinin bir manası olabileceğini ancak son zamanlarda düşünmeye başladım ve kendi kendime bazı sorular sordum" diyerek, bu soruları konuklarla paylaşıyor:

"Soruları birer birer ele alalım. İlk soru: Tarih nedir? Neye yarar? Bu sorulara tarih teorisi üzerine yazılmış yüzlerce kitap cevap verir. Ben kendi cevabımı vereyim; şimdiye kadar ele aldığım konuları gözden geçirdiğim zaman, tarihin 'kendimi araştırmak' olabileceği fikrine vardım. Yazılarımın çoğunda, konuları ne olursa olsun, kendi çocukluğum var, bir de annemin çocukluk ve gençlik yılları; ve de büyükbabamın maceraları, belki de anneannemin Moskova'dan gönderdiği kartpostallar. Bunun farkına çok geç vardım. Tarih yazmanın benim için bir nevi psikanaliz metodu olduğunu ancak son yıllarda anladım. Tarih yazmanın, kendimi araştırmak olduğu iddiasını biraz geniş tutmalı. Tarihte kendi psikolojime ışık tutacak bazı bilgiler arıyorsam da, beni asıl ilgilendiren şey, içinde büyüdüğüm toplumun yapısı, işleyişi. Galiba tarih benim için büyük annemin Moskova'dan gönderdiği kartpostallar-

dan başka bir şey değildir. O resimler ne diyordu? Gönderildikleri kişiye, yani anneme şunu söylemek istiyorlardı; 'sen bu toprağa aitsin, geçmişinde gözünün önünde serilmiş bütün bu mücadeleler var, bu kültür bu hayat tarzları, bu dünya görüşleri var'. Benim kartpostallarım, kendi çocuklarıma gönderebileceğim resimler bambaşkadır ve epeyce farklılaşmış bir tablolar galerisi oluşturur. İçlerinde kozmopolit İstanbul'dan birçok görüntü var. Yan yana yaşayan unsurların hoşgörüleri, alışverişleri, kaygıları, korkuları... Bu çok unsurlu toplumun son pırıltıları ve son çatışmaları, İnönü'lü yılların başarıları ve güçlükleri, 1950'lerde esen soğuk savaş havası, 1960'ların umutları vb. Tabii, bütün bunlar çalışmalarımın birçoğunda su yüzüne çıkmıyordur. Fakat onların alt yapısını oluşturuyorlar. Çalışmalarımın birçoğu da ister istemez, hep aynı amacı güdüyor; çocukluğumu yoğuran dünyayı anlamak. Dadaloğlu'ndan, köy romanlarından çabuk vazgeçtim. Herhalde bunlar hayatımın bir parçası olmadıkları için. Öteye kalan zannedersem hep kendi bilincimi yakından veya uzaktan ilgilendiren konulardır.

İkinci soru; tarih nasıl yazılır? Buna da çok şahsi bir cevap vereceğim. Kendi tarihçilik anlayışımın tabanında 'küçük güzeldir' prensibi vardır. Küçücük bir ipucundan yola çıkıp genel bir tabloya varmayı severim. Başka bir hayatta arkeolog olmayı isterdim. Arkeologlar çok şaşırtıcı şeyler başarıyorlar. Yontulmuş bir keçi boynuzu parçası bulup, Anadolu'da binlerce sene evvel yaşayan bir insan topluluğunun dinsel sistemini canlandırabiliyorlar. Bu tip yöntemlere yer veren tarihçilik beni epeyce cezbeder.

Mesleğe bu bakışım herhalde Paris'te öğrencilik yıllarımdan gelen bir şeydir. Biraz evvel, Emmanuel Le Roy Ladurie'nin yanında senelerce 19. yüzyılın Fransız askerlerinin çürük dişlerini nasıl saydığımı anlattım. Çürük diş deyip geçmeyin. O dişlerin arkasında bütün Fransız tarihi vardır. Yöreler arası değişik kültür anlayışları, değişik yiyip içme tarzları, değişik kırsal ekonomiler, insanın bedenine karşı değişik tavırları; bu dişlerin bir kısmının kasten çürütüldüğünü göz önüne aldığınız takdirde, Fransız merkezi devletinin yörelere göre değişen söz geçerliliği de var tablonun içinde.

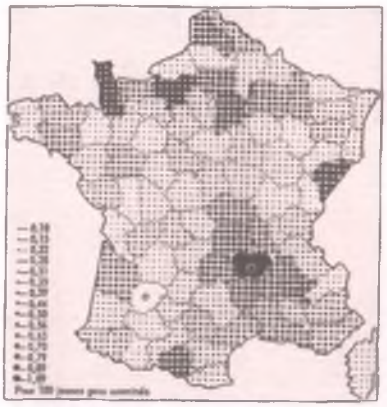

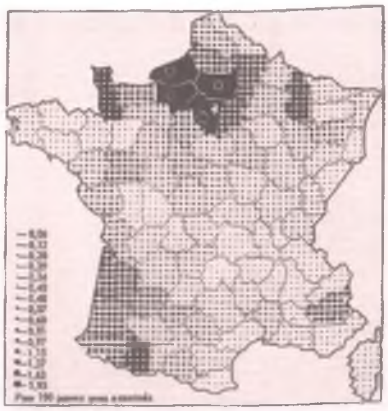

Paul Dumont, Paris'te öğrencilik yıllarında Emmanuel Le Roy Ladurie ile çalışırken, 19. yüzyılda Fransa'da askerliğe çağrılan gençler konusunda bilgi veren defterleri inceler:

"19. yüzyılda Fransız askerlerinin çürük dişlerini, kopuk parmaklarını saydım. Çürük diş deyip geçmeyin, o dişlerin arasında bütün Fransız tarihi vardır. Yöreler arası değişik kültür anlayışları, yeyip içme tarzları, değişik kırsal ekonomiler..."

Solda: 1819-1826 arasında Fransız askerlerine ait kopuk parmakları (solda) ve çürük dişleri (sağda) bölgelere göre gösteren haritalar.
Jean Paul Aron, Paul Dumont, Emmanuel Le Roy Ladurie, *Anthropologie Du Conscrit Français*, Paris, 1972.

Ben, çalışmalarıma bir nevi polisiye roman yazarı gibi bakıyorum. Yani beni ilgilendiren bir problem bulup onu çözmek, işte benim yaklaşımım bu, zaten tarihçinin mutfağı da budur değil mi?

Bir soru daha soralım: tarih neye yarar? Tarih hiçbir şeye yaramasaydı, herhalde çok iyi olurdu. 'Sanat için sanat' olduğu gibi, "tarih için tarih" olsaydı vicdanımız rahat olurdu. Fakat tarih maalesef her şeye yarıyor. Ünlü Fransız coğrafyacısı Yves Lacoste'un çok tanınmış bir kitabı vardır. Başlığı; *Coğrafya Harbe Yarar*. Bu, tarih için de geçerlidir. Fakat tarih sulha da yarayabilir. Toplumların arasında anlaşmazlıkları ya körükler ya gidermeye çalışır. Burada demek istediğim, yan tutmayan ve hedefsiz tarih bilimine pek inanmadığımdır. Şahsen, yazılarımda da her zaman doğru bulduğum bir fikri, bir tutumu desteklemişimdir. Politikadan, ideolojilerden pek anlamam. Gene de düşüncelerimi ortaya koymaktan pek çekinmedim. Bu davranışımda, kuşkusuz eserlerini okuduğum köy romancılarının etkisi vardır. Onlar için roman veya hikâye yazmak, toplumu hareketlendirmeye çalışmaktı. Modası geçmişse de ben hâlâ edebiyatın, sanatın ve bunların ardından tarihçiliğin, bir sosyal fonksiyonu olması gerektiğine inanıyorum."

AKMEŞE KASABASI TARİHİNDE ERMENİLER

Armaş Manastırı

AGOP MİNASYAN

L' horloge Ismidt.

II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı anısına 1902'de Mihran Azaryan tarafından yapılan İzmit saat kulesi.

İzmit Hamidiye caddesini gösteren, 1907'de postalanmış bir kartpostal. Berc Fenerci koleksiyonu.

Hamidié Djadessi, Ismidt.

NİKOMEDİA'NIN KISA TARİHÇESİ

Nikomedia kenti Anadolu'nun kuzeybatısında Karadeniz'den Marmara'ya uzanan, tarihin başlangıcında yerli hakların, Fenikelilerin ve Trakların oturdukları Bitinya bölgesinin önemli merkezlerinden biridir. Şimdi İzmit adıyla tanıdığımız Nikomedia'da Türk toplumunun yerleşmeye başlaması Mehmed Pertev Paşa ile başlar. Bu paşanın buyruğuyla oraya gelen Palulu ustalar, kenti camiler, hamamlar ile benzetirler. Daha sonraları Şah Abbas zamanında oluşan ve süregelen akınlar sonuncunda, İran'dan göç eden Ermeniler de kenti doldurmaya başlar.

İzmit tinsel gözetmenliğinin (episkoposluk orunu) kayıtlarına göre, İzmit'te 1885'te 667 hanede 3774 Ermeni bulunuyor ve 9 okulda 26 öğretmen ve 2630 öğrenciyle eğitim sürüyordu. 1910'da 36 okulda, 195 öğretmen ve 5066 öğrenci bulunmaktaydı. Kentte Apostolik [Ortodoks/Gregoryan] topluluğu okullarının yanı sıra, Katolik ve Protestan okulları da vardı.

Kentte Osmanlı Ermeni toplumunda yayın yaşamının *Hayrenaser* gazetesinin çıkmasıyla 1850'lerde başladığı anlaşılmaktadır. Bunu, 1864'te Armaş'ta (Akmeşe) yayınlanmaya başlayan *Huys* izler. Daha sonraları *Pütania* ve 1910-1911'de *Yergir* yayın yaşamına girer. Hemen yakındaki yerleşim yerlerinden Bardizag'da (Bahçecik) *Bardizag*, *Paros*, *Tarman* (1895-1896), *Meğu* (1912) ile daha basit bir yöntemle yayınlanan *Gşir* ve *Kışla* dergilerinin yanında, Ovacık'taki *Kınarik*'i de anmak gerekir.

Yüzyılın başlarında göze çarpan sosyal kuruluşlara gelince: 1908'de Vasıta-yı Servet kuruluşu bunların başında geliyor. Kurucularının ve pay koyanlarının yarısının Ermeniler olduğu kuruluşun öbür yarısı Türk, Grek ve Yahudilerden oluşmakta.

Yine 1908'de kurulan Kazanç Ortaklığı Osmanlı Şirketi'yle, 1912'de kurulan Osmanlı Balık Pazarı kuruluşu ticari özelliği yanında, bir İzmit-Karamürsel denizyolu hattı için de plan kurmasıyla önemliydi.

İzmit'te yayınlanmış olan *Pütinia* dergisinin 1901-1908 yılları sayılarından edinilen bilgilere dayanarak, İzmit'te etkin olan sosyal ve eğitim derneklerinin başlıcaları arasında 1864'te kurulan ve 1908'de yeniden yapılanan Nikomedia Hayırsever Derneği ile 1875'te Mihran Sıvacıyan Efendi tarafından kurulan Askanazyan Derneği'ni sayabilir. 1700 kitapla yörenin en zengin kitaplığına sahip olan Askanazyan Derneği'nin içinde kızlar için bir konferans salonu, çarşı içinde bir okuma evi, 1901'de kurulmuş bir ana okulu ve 1910'da kurulmuş bir örgü evi vardı.

NİKOMEDİA'NIN ÜNLÜ MANASTIR BELDESİ ARMAŞ

İzmit'ten kuzeydoğuya doğru 20 km uzaklıkta yer alan Armaş köyünün 16. yüzyılın sonunda kurulduğu sanılmaktadır. Celali İsyanlarından kaçan bir grup Ermeninin burada yedi ev kurarak yerleşimi başlattığı kayıtlarda geçiyor.

Köyün adının "Armağan Şah" olduğu, zamanla "Armaşa"ya dönüştüğü savının yanında, Armaş'ın "Maraş" sözcüğünün değişiminden türediği de öne sürülüyor.

20. yüzyılın başında 1505 nüfuslu 300 haneli bir Ermeni köyü

olan Armaş'ta kız ve erkek öğrencilerin içinde eğitim gördükleri Naregyan Okulunun yuva ve ilköğretim bölümlerinde 220 öğrencinin varlığı da bilinenler arasında.

ARMAŞ MANASTIRI'NIN TARİHÇESİ

Meryem Ana Armaş Manastırı tarihsel kayıtlarda 1611'den beri görülmektedir. Bu akış içinde Pertoğimeos Gabudikyan'ın gününde bir manastır birliğinin kurulduğu, bunun yanı sıra okul, kitaplık gibi bölümlere ek olarak 1864'te basımevinin de açılarak *Huys* dergisinin yayınlanmaya başladığını öğreniyoruz. 1872'de açılan dinsel olmayan yatılı bir lisenin 1881'de kapandığı da bilinenler arasında.

1786'da kurulan bir özel kitaplık bölümünde toplanmaya başlanılan tüm yazmalar, 18. yüzyılda o yörelerde etkin olan türlü haydut çetelerince yok edilmişlerdir. Bunun üstüne 19. yüzyıl başlarında, yeni yazma serileri oluşturulmasına başlanmış, buna bağlı olarak da 1889'da manastırın kitaplığı yeniden düzenlenerek 1904'te yazmaların sayısı 223'e yükselmiştir. Bu sayı Birinci Dünya Savaşı öncesi iki katma çıkmışsa da yazmaların tamamı 1915'te yok olmuştur.

BİR TANRIBİLİMİ OKULU OLARAK ARMAŞ MANASTIRI

Tarihçiler, Armaş Manastırı tarihini devreler içinde bizlere sunmaktadırlar. Bu devreleri kısaca ele almakta yarar vardır:

Birinci Devre (1610-1784)

Manastırın bu devresine ilişkin sağlam bilgiler oldukça azdır. En güvenilir kaynak Eremya Çelebi Kömürciyan'ın, Armaş yakınında bulunan Kışla köyü kilisesiyle bağıntılı olarak sunduğu bilgilerdir. Bu bilgiler ışığında Armaş Manastırı'nın 17. yüzyılda tanınmış bir ziyaret yeri olduğu belirtilmektedir. Yine 18. yüzyıl başlarında orada görev yapmış olan Tanrıbilimci Gözetmen Nigoğayos'un 1720'de Meryem Ana Kilisesi'ni onardığı ve 1752-1766 yılları arasında görev yapan İstanbullu Gözetmen Atanas'ın, günümüzde de varlığını sürdü-

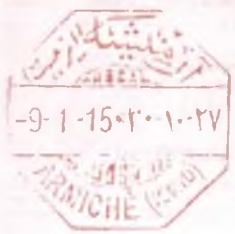

İzmit'te Ermeni mahallesindeki İstanbul Caddesi'ni, Ermeni mahallesi Kozluk'u ve Armaş Manastırı'nı gösteren üç kartpostal. **Berc Fenerci koleksiyonu.**

Armaş Postanesinin damgası. **Hidayet Yavuz Nuhoğlu-Talip Mert, *PTT Müzesi Osmanlı Damgaları Katalogu*, İstanbul, 1990.**

"Okul ve Armaş Köyü'nün batıdan görünüşü."
"Armaş'ın eski manastırı."
"Okulun çiftliği."
Fotoğraflar "Armaş Ruhban Okulu 25. Yıl Vesilesiyle 1889-1914" adlı kitaptan (Yeni Ticaret Matbaası, İstanbul, 1914) alınmıştır.

Armaş'ta 1864'te yayınlanmaya başlanan* Huys *dergisinin başlığı.
Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul, 1981.

ren manastırın çeşmesini yaptırdığı da bilinenler arasında.

Bu devre içinde manastırın, bir manastır topluluğu kavramından öte, tanınmış bir ziyaret yeri olarak Nikomedia tinsel önderliği çevre ve kapsamı içinde yer aldığı ve çevresindeki Bahçecik, Adapazarı, Geyve, Pazar, Sölöz, Gürle gibi yerlerle birlikte, bu orun yetki alanı içinde yer aldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.

İkinci Devre (1786-1865)

Bu devre tarihçilerce bir yenilenme ve ilerleme devri olarak sunulmaktadır. Bu devre içinde tinsel manastır birliğine doğru adımlar atılırken, kilise yapısı temelden yenilenir ve manastır üyeleri için yeni bölümler yapılır.

Ancak bir süre sonra çevrede etkin olan türlü çetelerce okul ve kitaplık bölümleri yakılıp talan edilir. Bunun sonucu tüm komplekslerin yeniden yapılanması ve onarılması gereği ortaya çıkar. 1820'de Meryem Ana Kilisesi temelden onarım görür, aynı zamanda manastır yapısı genişletilir.

1825'te göreve başlayan Armaş Manastırı önderi Gözetmen Stepanos Ağavni zamanında büyük bir yapılanmaya girişilir. Sırasıyla tinsel önderlik yapısı, hacca gelenler için kuzeydeki konuk evi ve öğretim yeri yapılır, ancak tüm bunlar 1888'de çıkan yangında büyük zarar görürler.

Bu arada manastırın su değirmeninin de çevresi düzenlenir. 1863'ten sonraysa manastırın dağınık bir görünüm sergileyen tüm tarlaları birleştirilerek bir çiftlik oluşturulur, ayrıca çiftlikle ilgili yeni yapılar yanında, bir korunun oluşması için geniş çaplı bir ağaç dikme kampanyasına girişilir.

Bu devre içinde göze çarpan en önemli gelişmeyse, manastırın basımevinin inşa edilmesinin ve *Huys* dergisinin yayına başlaması olmuştur.

Yine bu devre içinde, 1820'de ivedilikle yapılan kilise yapısının, tehlikeli görünümde olması nedeniyle, temelden yıkılmasına karar verilir. Amaç, daha sağlam ve görkemli bir yapının yapılarak ibadete açılmasıdır.

Üçüncü Devre (1866-1888)

Bu devredeki birinci önemli gelişme, 1866'da manastırın yönetiminin, Nikomedia tinsel orunundan ayrılarak özerkleşmesidir. Bundan böyle manastır, kendi iç yönetimi ve kararları yönünden özerk bir görünüm sergileyecekti. Bu bağımsızlaşma ve özerkleşme hareketini destekleyip örgütleyense, 1868'de manastır önderliği görevini üstlenen Gözetmen Kevork Aleksanyan olmuştur. Bu kişi, 1866'da temeli atılan yeni kilise yapısının açılışını 13 Ağustos 1872'de gerçekleştirmiştir. Bu devre içinde, basımevinin modernleşmesi çalışmaları da süregelmiş, buna bağlı olarak Avrupa'dan yeni makineler getirilmiştir.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle ülke genelinde görülen iktisadi zayıflama, doğal olarak manastırda da görülmüş, sonuç olarak Gevontyantz Okulu kapanmış, ayrıca çiftliğin ve tarlaların gelirleri de kesilmiştir. En büyük yıkımsa 27 Eylül 1888'de çıkan büyük yangınla köyün tüm üst bölümünün, Gevontyantz okulunun ve konukevinin tamamen yok olmasıdır.

En üstte solda: Armaş'ın Nikomedia tinsel orunundan ayrılarak özerkleşmesine önderlik eden episkopos Kevork Aleksanyan.
En üstte: Bir grup öğrenci havuzun başında, 1899.
Üstte: Meryem Ana Kilisesi'nin kuzeybatıdan görünüşü. 1894.

Rusya Sigorta Şirketi ile Ermeni Patriği Mateos İzmirliyan arasında 1/14 Kasım 1908'de imzalanan Armaş Manastırına ait binaların sigorta poliçeleri.
"Temel hariç ahşaptan yapılmış, üzeri kiremit kaplı bir bina. Değeri 4600 Frank."
"Üç tarafı taş ve tuğla duvarla örülü, dördüncü tarafı ahşap, üzeri kiremit kaplı bir bina. Değeri 46000 Frank."
Berc Fenerci koleksiyonu

COMPAGNIE D'ASSURANCES
„ROSSIA"
Capital Social entièrement versé: 4.000.000 de Roubles.
CERTIFICAT

COMPAGNIE D'ASSURANCES
„ROSSIA"
Capital Social entièrement versé: 4.000.000 de Roubles.
CERTIFICAT

Okul binası, yeni yapıldığı yıllarda.
"25. Yıl" kitabı.

17 Ağustos depreminden sonra sadece çatısı çöken tarihi bina 13 Aralık 1999'da yıkıtıldı.
Fotoğraf: Arsen Yarman.

Bir evin duvarında 1848'de "safra kesesi illetinden" ölen bir Ermeni gencin mezar taşı.

Bir evin giriş kapasının eşiğinde yazıları silinmiş bir mezar taşı.
Fotoğraf: Osman Köker.

Dördüncü Devre (1889-1914)

Manastırın en parlak çağı olan ve Dünya Savaşıyla son bulan bu devre içinde manastırın, bir manastırdan da öteye, Osmanlı-Ermeni Apostolik toplumunun Tanrıbilimi Okulu kimliğine büründüğüne tanık olmaktayız. Manastır, Patrik Horen tarafından 5 Haziran 1889'da yayınlanan kararlar doğrultusunda, imparatorluğun geneline yayılmış olan Ermeni Apostolik topluluğun tüm dinsel kuruluşlarına kaliteli ve eğitimli dinsel önder sağlama amacıyla yeniden yapılanarak doğrudan İstanbul Patrikliğine bağlı Tanrıbilimsel meslek okulu yapısına dönüştü.

Oluşturulan bir iç tüzükle "dinsel önder olma isteği içinde olan" 17-22 yaşlarındaki gençler öğrenci olarak alınmaya başlandı. Okulun açılış töreni 18 Eylül 1889'da yapıldı.

1888'deki yangında yok olanın yerine yeni konukevinin temeli 23 Haziran 1890'da atıldı. Öğrenciler için oldukça geniş okul yapısı ile, dış avlunun kuzey-batısı ucunda bir ipekböceği yetiştirme yapısının açılışı da gerçekleştirildi. 1892'deyse, o ana dek eksik olan kilise yapısının çan kulesi tamamlandı.

1894'teki büyük deprem, birçok yapı gibi okul ve kilise yapılarında da hasara yol açarken, 1895'teki toplumsal olaylardan, Bâbıâli önündeki yürüyüşlerden ve Osmanlı Bankası olayından, okul ve manastır büyük zarar gördü.

1895-96'daki acıklı olaylarda anne-babasız kalan 13-16 yaşlarındaki çocuklar için bir "yetimler sınıfı" oluşturuldu. Mayıs aylarında gerçekleştirilen "ilkbahar haccı" yürüyüşleri de bu olaylar sonucunda durma noktasına geldi. Ancak 1898'de geleneksel Kutsal Çarmıh hac törenlerinde, bir canlanma görüldü.

Bu yıllarda bazı imar hareketleri de gerçekleştirildi. "Kırk Gençler" adlı bir çeşmenin açılması ve buranın suyunun kullanımıyla, Akıneşe genelindeki çeşmelerin kireçli sularının kullanımından oluşan mide rahatsızlıklarının önü alındı. Yine manastırın fırınının hemen yanında yeni bir bina yükseltildi. 1903'te, daha önce oluşturulan "Yetimler Sınıfı"na son verildi.

13 Ağustos 1905'te, yıllarca manastır ve okulun maddi-manevi hâmisi konumundaki Apik Efendi Uncuyan öldürülünce, manastır ve okul çok zor duruma düştü. Ancak kardeşi Mateos Efendi Uncuyan'ın yardımları sürdürmesiyle, sistem canlanmaya başladı. 1905'te su değirmeninin üstünde önemli onarımlar gerçekleştirilirken, bendin sağ kolu temelden yeniden yapıldı.

1908'de Meşrutiyetin ilanıyla, okul yönetiminin rahatladığını söyleyebiliriz. Bu dönemde, kilise yapısının kubbesinin kurşun örtüsünün yenilenmesi göze çarpmaktadır. 28 Eylül 1909'da, su değirmeninin yüksek su akıntısının duvarları yeniden yapılmış, 1910 Temmuzunda, sebzelik binası, 1911'de kilisenin değerli eşyalarını koruma altına almak için bir bölüm yapılmış, 1911 Haziranında, su değirmeninin yanında ek bir yapı inşa edilerek 47 beygir gücünde yeni bir makine konmuş, 2 Ağustos 1912'de Çiftlik yamacı üstüne, Anadolu Demiryolları Müdürü B. Hügnen'in yardımıyla bir tahta köprü yükseltilmiş, 1913 Haziranında, su değirmeninin tahta

Üstte: Bir kartpostalda Armaş Manastırının 1922 sonrasındaki durumu.
Berc Fenerci koleksiyonu.

Sağda: Kilisenin ayakta kalan üç duvarı korunarak inşa edilen ve 1994'e kadar işlev gören cami. Duvarlarda kilise döneminden kalma pencere yerleri hâlâ belli oluyor.
Fotoğraf: Arsen Yarman.

1994'te caminin yıkım çalışması. Bu yıkımla kiliseden hiçbir iz kalmadı.
Fotoğraf: Yakup Özkan.

Su değirmeninin "25. Yıl" kitabındaki fotoğrafı ve günümüzdeki durumu.
Fotoğraf: Agop Minasyan.

1871 tarihli bir dibek taşı, sokak kenarına terk edilmiş durumda.
Fotoğraf: Osman Köker

çarkı yenilenmiş ve değirmene yeni bir öğütücü konmuştur. Ocak 1914'teyse, manastırın mutfak ocağı aksamı temelinden yapılmıştır.

EĞİTİM KOMPLEKSİNİN TOPLUMDAKİ YERİ

Armaş Manastırının bu dördüncü dönemi 25 yıl sürmüş ve Tanrıbilimi Okulu kimliğine bürünmesinin 25. yıldönümü nedeniyle bir anı kitabı yayınlanmıştır. 1914'te yayınlanan bu kitap, manastırdaki yaşam hakkında geniş ölçüde bilgilenmemizi sağlamaktadır.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 1915'e dek varlıklarını sürdürmüş olan kırk kadar manastırdan birisi olan Armaş Manastırı, bekâr yaşam sürerek tüm yaşantılarını Tanrı yüceliği için adayan dinsel kişileri, tek çatı ve örgütlenme içinde tutan bir sisteme sahipti.

Manastırın bir işlevi de tümüyle özel ve yaygın bir ibadet türü olan hac için, inanlı kişilere olanaklar tanınmasıydı. Armaş, Anadolu'nun her yanından değişik zamanlarda, özellikle de eylül ayına denk gelen Kutsal Çarmıh Bayramı sırasında, oldukça çok sayıdaki Hıristiyan hacının buluşma yeri olmuştur. Hac için gelenlerin kent ve yöreleri kayıtlara göre şunlardır: Kastamonu, Bolu, Düzce, Zonguldak, Devrek, Nallıhan, Adapazarı, Değirmendere ve özellikle İstanbul. Hac yürüyüşlerine katılanlar sadece Hıristiyanlardan oluşmuyor, aralarında çok sayıda Müslümanlar da bulunuyordu.

MANASTIR KOMPLEKSİNDE YER ALAN YAPILAR

Günümüzde çok az kalıntısı görülebilen manastır kompleksinin, birçok değişiklikler geçirdiği biliniyor.

Eski manastır ve kilise yapısının bir resmi, bazı yayınlarda yer almıştır. Burada, dikdörtgen bir üç katlı yapının yan diklemesinde bir başka iki katlı yapının yer aldığını, bahçe içinde eğik damlı bazilika görünümündeki bir kilise yapısının varlığını gözlüyoruz.

Bunun yanı sıra, kompleksin 1914'teki durumunu gösteren resimde, dört katlı uzun dikdörtgen bir yapının biraz ilerisinde, kubbeli kilise yapısını ve hemen yanında bir başka üç katlı yapının yer aldığını görmekteyiz.

Yine 25. yıldönümü anı kitabında yer alan ve batıdaki bir tepeden alınan panoramasında, manastır kompleksinin, ortada kubbeli bir kilise yapısı ve onu üç yandan çevreleyen başka yapılarla bir bütün oluşturduğunu anlayabilmekteyiz. Tepeden alınan bu resimde ayrıca, köyün içindeki başka çok sayıdaki yapıya ilişkin de, bilgi sahibi olma olanağımız vardır.

Fotoğraflarda en son olarak 1914'teki durumunu tümüyle görebildiğimiz manastır kompleksi, acaba ne zaman ve nasıl bugünkü durumuna gelmiştir?

Manastırın son devrinin 25. yılının kutlandığı 1914 yılından hemen sonra, orada yaşayanlar kendilerini Birinci Dünya Savaşı atmosferi içinde bulmuşlarsa da, manastırda 1922 yılına dek bazı

görevlilerin nöbetçi olarak kaldıklarını ve manastır yapılarının bir yere dek işlevlerini sürdürdüklerini biliyoruz.

Kayıtlara göre 1914 yılının yazında, manastır üyelerinden Rahip Sahak Odabaşyan, Erzincan'a doğru giderken, Şebinkarahisar yakınlarında öldürülür. Böylece I. Dünya Savaşı başlangıcında, tarihsel manastır ilk kaybını vermiş olur. 1915'te Osmanlı Devleti'nin aldığı kararla manastır kapatılırken, aralarında Dinsel Önderin de bulunduğu dinsel kişiler Konya'ya, bazı öğrenciler de İstanbul'a gönderilirler.

Manastır ve Tanrıbilimi Okulu'nun doğal önderi olan Patrik Zaven Der Yeğyayan da Bağdat'a sürgüne gönderilir.

1918'den sonra Patriklik yeniden yapılandığında, Armaş manastırı içinde bir ziraat okulu açılır. Ancak 1922'de İzmir'deki Ermeni mahallelerinin yandığı büyük felaket ve İtilaf devletleri askerlerinin İstanbul'dan gitmeleri sonrasında, tüm Armaş halkı, ayrıca müdür ve öğrenciler de köy ve manastırı bırakarak İstanbul'a sığınırlar.

Bu bilgilerden manastır kompleksinin 1922 yılına dek sağlam bir şekilde ayakta kaldığı sonucunu çıkarıyoruz. Köy halkının terk etmesinin ardından Armaş'ta neler yaşandığını bilemesek de, 1924'teki durumunu, o tarihlerde Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelen göçmen vatandaş ve dostlarımızdan öğrenebiliyoruz.

1974'te tanışma olanağı bulduğumuz sayın ve rahmetli Yusuf Pala, bizleri kilisenin bulunduğu alana götürerek, gençliğinde göçmen olarak buraya getirildiğinde, tüm köyün yağma ve yangın geçirmiş olduğunu anlattı ve geniş bilgi sundu. Bir ara bizi bırakıp evine gitti ve döndüğünde avucunda bulunan bir anıyı da bize armağan olarak sundu. Bu anısal küçük eşyayı, yıkık ve yanmış bir evin içinde bulduğunu ve bu kadar yıldır sakladığını söyledi.

Sonra da yok olmuş kilise yapısının kubbesinin ve çan kulesinin bulundukları yerleri göstererek, her bir bölümün çok harap olduğunu, bu nedenle onarılmalarının olanak dışı olduğunu anladıklarından, tümünü de yıktıklarını, ancak üç orijinal duvarın oldukça sağlam olduklarını gördüklerinden, bu duvarları koruyup bir yanına da yeni bir duvar örerek, cami olarak ibadete yaraşır duruma getirdiklerini söyledi. Bu arada manastır kompleksinin tümünün de yok olduğunu, ancak üç katlı orijinal bir yapının kaldığını da söyleyerek bizlere göstermiş oldu.

Ne yazıktır ki, kilisenin bu orijinal üç duvarının da kullanıldığı bu cami 1994'te yıktırıldı.

17 Ağustos 1999 depreminde salt damı çökmüş olan okul yapısı ise 13 Aralık 1999 günü İzmit'ten gelen bir yıkım aracıyla yıktırıldı. Yüzyılı aşkın süredir varlığını koruyan, sadece 1914'e kadar değil, Cumhuriyet döneminde de eğitim yaşamına katkıda bulunan tarihsel yapı böylece yok edildi.

Günümüzde belde durumunda olan tarihsel Akmeşe'den, şimdilik meydandaki tarihsel çeşme, dere yanındaki su değirmeni, Kırk Gençler su sarnıcının yıkıntısı, nice basılı yapıtlar üretmiş olan basımevi yanında, süslü ve yazılı bir çeşme taşı, birkaç mezartaşı ve üstündeki yazıları pek okunamayan bir dibek taşı kalabilmiştir. Anısal kitaplarda görülebilen manastır fırınını bulabilmek de olanak dışıdır.

Armaş, 1914.
"25. Yıl" kitabı.

Akmeşe, 2000.
Fotoğraf: Osman Köker.

ARMAŞ'TAN YETİŞENLER

1610'dan 1922'ye dek varlığını sürdürebilmiş olan bu tarihsel manastırın yakın bir geçmişe kadar (1961) son sağ kalan kişisi, oranın öğrencilerinden Ermeni Apostolik Patriği Karekin Haçaduryan'dı. Kayıtlara göre buradan yetişmiş olan yüksek düzeydeki dinsel kişiler, Anadolu'da Amasya, Adana, Arapgir, Bitlis, Konya, Urfa, Erzincan, Harput, Malatya, Merzifon, Muş, Sivas, Van, Diyarbakır, Kütahya'da ve Anadolu dışında Atina, Mısır, Bağdat, Bulgaristan, Romanya'da tinsel önderlik görevlerinde bulunmuşlardı.

Bu kentlerde görev üstlenmiş olan 36 yüksek düzey dinsel önderden 12'si savaş yılları içinde yitik olmuşlardır. Yine bu 36 dinsel kişiden üçü İstanbul Patrikliği, biri Yerusalem (Kudüs) Patrikliği, biri de Adana (Sis-Kozan) Üst Patrikliğine dek yükselmiştir.

Aya Yorgi ya da
Yörükali Plajı, Büyükada.

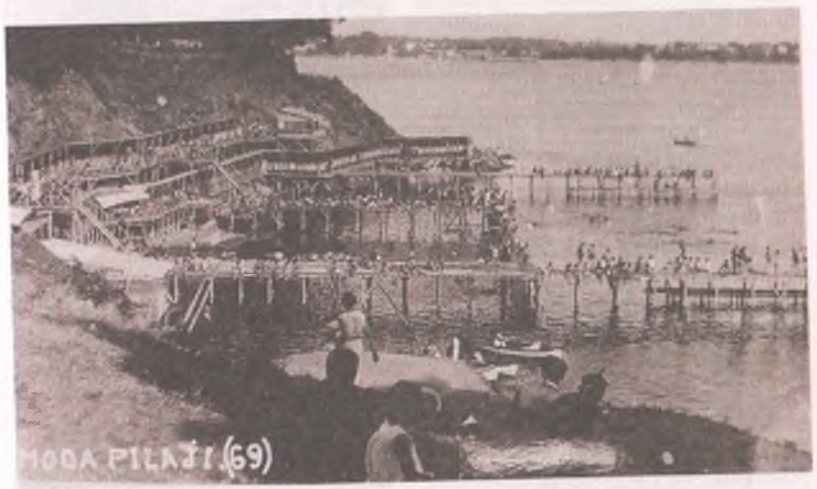

Moda Plajı.

Moda Plajı.

Florya Plajı.

Suadiye Plajı.

Caddebostan Plajı.

Florya Plajı ve Atatürk'ün Deniz Köşkü.

"İstanbul'un plajları" Ephemera Derneği'nden Burçak Evren'in koleksiyonundan alınmıştır.

AHMET REFİK'İN KALEMİNDEN

Sapanca Gölünü İzmit Körfezine Bağlama Girişimleri

Ahmet Refik Altınay

İzmit Körfezinin devamında Sakarya vadisine doğru uzanan Sapanca Gölünün kuzeyden ve güneyden inen akarsuların getirdiği alüvyonların yığılmasıyla körfezden kopma sonucunda meydana geldiği kabul edilir. Doğu-Batı yönünde 16 km'ye varan uzunluğu ve Kuzey-Güney yönünde 5 km kadar genişliği olan, kabaca bir elips şeklindeki gölün denizden yüksekliği 40 m'dir. Kuzey ve güneydeki dağlardan inen küçük sular ve dipteki kuvvetli kaynaklarla beslenen gölden doğuda Adapazarı yönüne Sapanca suyu çıkar.

17 Ağustos depreminde kıyıdaki otelin sulara gömülmesi ve geçtiğimiz aylarda suların yükselmesiyle Sapanca Gölü bir kez daha gündeme geldi. 17 Kasım 1934'te *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir haber, benzeri sorunların çözümü için yürütülen, Sapanca Gölünü İzmit Körfezine kanalla bağlama projesini anlatıyor. "Sapanca Gölü'nün taşkınlıklarından ve şaşkınlıklarından hasıl olan bataklıklar"ın kurutularak on binlerce dönüm araziyi kurtarmayı ve sıtmaya çare bulmayı amaçlayan proje hakkında aynı gazetede "Tarih Musahabeleri" köşesinde Ahmet Refik'in yazdıkları bu başarısız denemenin hiç de yeni olmadığını gösteriyor.

Sapanca gölü İzmit körfezine akıtılıyor

Açılmakta olan kanal hem halkın sıhhatini hem de on binlerce dönüm araziyi kurtaracaktır

Hafriyattan bir sahne ve afka doğru uzanan kanal

İzmit [illegible] — Sıtma mücadelesine esaslı ve fennî bir programla girişilen yerlerimizden birisi de

Kocaeli [illegible] Üç sene evvel mücadele reisliğine gelen doktor

(Mahadi altıncı sahifede)

Cumhuriyet, 17 Teşrinisani 1934.

SAPANCA-İZMİT KANALI

Nihayet Cumhuriyetin yapacağı bu işe vakitle 5 kere teşebbüs edilmiş, fakat başarılamamıştı.

Bu işe ilk başlıyan, Kanunî zamanında, Koca Mimar Sinan Ağa oldu. İhtiyacı doğuran, İstanbul'un odununu temin etmek meselesiydi. İstanbul'da daima odun sıkıntısı çekilirdi. Sapanca gölü İzmit'e akıtılacak olursa, oraların her bahar zümrüt rengi alan ağaç denizinden odun ve kereste İzmit'e kolayca nakledilebilecekti. Mimar Sinan'ın tahminine göre "İznikmit denizine Ayan gölü ki Sapanca Kasabası kenarındadır, cümle bin zira yerler mesaha olunup kazılıp Halice ilhak eylemek tasmim edip suyu akıtmak" güç bir iş değildi. Fakat daha sonra yapılan teşebbüsler nasıl ki, bazı manialar sebebile, akim kaldiyse, bu teşebbüs de o zaman başarılamadı.

Aradan yıllar geçti. Bu sefer Sadrazam, Yemen fatihi Sinan Paşa bu işi başarmağa kalkıştı. Mimar Sinan'ın halefi mimar Davudu ve onunla beraber çalışan bütün "Mühendisanı rüzigâr"ı topladı. Bu işi gayet az para sarfederek yapmağa teşebbüs etti. Sapanca gölü İzmit körfezine akıtılmak için Sakaryadan altı bin zira yer kazılacaktı. Hakikaten, mühendisler araziyi "bihesabı hendese" ölçtüler, her tarafı yokladılar. İşin pek kolay meydana geleceğini anlayınca, Sinan Paşa meseleyi Üçüncü Murad'a arzetti ve rızasını almağa muvaffak oldu. Sinan Paşa işi gayet sağlam tutmuştu: "Memaliki mahruse beylerinin ve sipahilerinin" bazıları bizzat gelecekler, şayet cebelileri gelemez-se, onların bedellerini vereceklerdi. Bu iş için otuz bin ırgat ve usta kâfi gelecekti. Bu işe, Mehmet Paşazade Hasan Paşa mubaşir tayin olundu. Budin Hazine Defter Emini Ahmed Efendi emin ve Divan kâtiplerinden Mustafa Efendi kâtip nasbolundu. 10 cemaziyelevvel 995 (1590) tarihile Divandan yazılan fermanda:

"Hidematı mezbureye Anadolu ve Sivas Beylerbeyilerile bizzat Beylerbeyilerine tâbi olan ırgatları ve her sancağın yarar yiğitlerile gelip ve Karaman ve Zülkadriye ve Erzurum Beylerbeyileri kendu yerine yarar sancak beyilerile beş binde bir hesabı üzre ırgatlarını ihrap edip alay beylerile mahalli memura gönderip itmamı maslahat idesiz deyu müekkit ahkâmı hümayunum gönderilip ve anlardan memur olunan Beylerbeyiler ve sancak beyleri haslarının ve alay beyiler zuama ve çeribaşılardan ve ol vilâyetlerde zaamet ve tımarları olan müteferrikalar ve çavuşlar ve divanı hümayunun kâtipleri ve Defteri Hakanî ve Maliye ve Hazine kâtiplerinden ve sair erbabı tımardan beş binde bir ırgatlarını yoklayup müstakil defter edüp ve nakıs ve eksük yoklamayup şöyle ki gelen irgatlardan bazı sahibi firaş ve amelimanda olup veya sipahiden uğrudan hiçbir veçhile ırgat tutmağa kudreti olmayup kendusi bizzat irgat yerine gelürse emrolunduğu üzre beş binde bir hesabı üzre irgat yerine istihdam edüp kendunun dahi hizmete liyakati yoğise emrolunun irgat noksan gelmemek, eceliçün sipahilerden günde yirmibeşer akçe hesabı üzre altışar aylık bedeli irgadiyelerini alup tekmil edüp mezburin mimarlar ve mühendisler ve suyolcular ve benna ve neccarlar ve lâğımcılar ve sair ırgatlar" inceden inceye yoklanması emrolunuyordu. İş bu kadarla kalmıyacaktı. Vazifesine gelmiyenlerin tımarları ve dirlikleri derhal kesilecekti.

Sinan Paşa, Sakarya ve havalisini bizzat görmek istedi. Üçüncü Muradın iznile Kaptan Hasan Paşanın Baştartasına bindi. Serdar Ferhat Paşa ve Anadolu kazaskeri Ali Efendi de beraberdi. Sadaret vazifesini Nişancı Mehmet Paşa görecekti.

Sinan Paşanın teftişi üç gün sürdü. Mimarlar ve mühendislerle her taraf ölçüldü. Ahalinin de bu işe yardımı temin edildi. İşe tam bütün gayretler-

Tarih musahabeleri

Sapanca - İzmit kanalı

Nihayet Cumhuriyetin yapacağı bu işe vaktile kere teşebbüs edilmiş, fakat başarılamamıştı

Vazan: Ahmet Refik

Cumhuriyet, 21 Teşrinisani 1934.

le başlanacağı sırada, kanalın açılmasını işlerine muvafık görmiyenler Üçüncü Muradı bir sözle iğlaf ettiler. Üçüncü Murad kanalın açılmasını muvafık görmüyordu. Şu mütalaada bulunuyordu: "Terki ehemdir, din ve devlete lâzım olur mesalih değildir. Fukarayi memleket ve zuafayi ra'yet mihnet ve meşakkat çeküp envar şedaidi zulmile kâr ve kisbetmek lâzım değildir. Saltanat mühimmatının ehemmi donanma sefainini yaptırup itimam ve tekmil etmektir. Bu ana değin odun nice olageldi ise, yine anın üzerine adil ve dad eylemek vaciptir."

Demek, kendisine böyle söylemişlerdi. Halbuki Sapanca-İzmit kanalı "donanma sefainini yaptırıp itmam ve tekmil" etmek için en mühim bir mesele idi. Ağaç denizine yakın olduğu için donanmanın bir kısmı ekseriya Sakarya civarında yapılır, zahiresi, mühimmatı, amelesi İzmit'ten ve Şile'den tedarik olunurdu. 1564'te, Kanunî'nin ölümünden iki yıl evvel, Sakarya üzerinde Türk ustaları harıl harıl kadırga yapmakla meşgullerdi.

Fakat bir kere söz, Üçüncü Murad'ın ağzından çıktı. Kelâmülmülûk mülûkülkelâm denildi ve memleket için pey faydalı olan bu işten derhal vazgeçildi.

1653'te, Köprülü'nün sadaretinden iki yıl evvel, bu işe tekrar başlanmak istenildi. Kanalın inşasına Hindioğlu tayin olundu. İhtimal, gene araya bir fitne girmiş olmalı ki, Hindioğlu keşfini yaptıktan sonra, Sakarya'nın "hafrolunacak mahallerde besateti arz hasebile cereyanı mümkün ise de dahi tahirinde küllî zahmet vardır" dedi, bu sefer de Dördüncü Mehmedî o bu işten vazgeçirdi.

1758'de bu işin başarılmasına kat'î bir karar verildi. Kanalın açılmasında devlet için mühim bir fayda vardı. O zamanın mütaleasınca: Sakarya nehri İzmit'e üç merhale idi. Kanal açılacak olursa etraf şenlenecek, Sapanca gölü civarına bir tersane yapılacak olursa kadırga inşası kolaylaşacak, odun, erzak ve saire sallar ve kelekkerle göle, gölden İstanbul'a kolayca nakledilecek, ayni zamanda İstanbul'da odun fiati de azalacaktı.

İşe tekrar başlandı. Sermimaranı Hassa, Müneccim ve Râsıt Molla Fütuh, mimar çavuş Süleyman, Su Nazırı, suyolcu Yusuf ve Ali Sakarya ve havalisinin keşfine memur edildiler. Heyet âzâsı Sakarya nehrinin Sapanca gölüne cereyanını tetkik ettiler. Gölün İzmit deryasına mesafesi yirmi iki bin zira olduğunu, yolunda dağ ve taş olmadığını, arazinin dümdüz olması hasebile kanalın pek kolay açılacağım gördüler ve o suretle arzettiler. Hatta bunun bütün faydalarını da birer birer sayıp döktüler. Kanalın açılması gene nasip olmadı. Bu sefer de "o hilâlde zuhur eden eşgali devlet" bu işe mâni oldu.

Daha sonra, on dokuzuncu asır bidayetlerinde, gene Sapanca ve İzmit kanalı işi ortaya atıldı. Uzun uzadıya tetkikat yapıldı. Fakat imkânı yok, bu iş bir türlü becerilemedi.

Demek, asırlardanberi uğraşılıp ta bir türlü imkân sahasına konulamıyan bu işi başarmak, gene Türk Cumhuriyetine nasipmiş, (Cumhuriyet) te "Sapanca gölü İzmit körfezine akıtılıyor" başlığı altındaki yazıyı okur okumaz, tamamen kani oldum: Sapanca-İzmit kanalı artık muhakkak açılacak!..

ANADOLU AJANSI KURUCULARINDAN VE İLK GENEL MÜDÜRÜ

Alâeddin Bey (1888-1930)

A. DİNÇ ALADA

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi

Bu kısa makale halen yürütülmekte olan daha kapsamlı çalışmanın ilk ürünüdür. Anadolu Ajansı'nın kuruluşunun 80. yılı ve Alâeddin Bey'in ölümünün 70. yılı münasebeti ile yazılmıştır. Makalede kullanılan vesika, fotoğraf ve bilgilerin çoğu Alâeddin Bey'in oğlu merhum Mehmet Şemsettin Oğuz Alada'nın koruyuculuğu sayesinde bugüne intikal etmiş ve gün ışığına çıkmıştır. Sayın Fatma Aliye Erdal'a aktardığı bilgiler için, Sayın Nilgün E. Ongan'a yayınlanmasına izin verdiği resimler, çalışmaya gösterdiği ilgi ve teşvikleri için çok teşekkür ederim.

Alâeddin Bey, 15.3.1908'de Mekteb-i Hukuk'a kaydolduğu gün.

> ...Anadolu Ajansı kuruldu belirli bir amaçla. Bu açıdan belirli bir açıklık var mı? ...yönetim açısından kimlerin elindeydi bu basın? ...kimlerdi?
>
> E. İlal[1]

Hasan Alâeddin Bey 1888 yılında Midilli'de dünyaya geldi. Babası Midilli Düyun-ı Umumiye Müdürü[2] Mehmed Şemseddin Bey, büyükbabası Sadrazam Âli Paşa'nın mühürdarı Hasan Tahsin'dir. Baba tarafı aslen Kırımlıdır. Annesi Zağfer hanım ise Midillilidir. Alâeddin Bey, ailesi Midilli'de iken 15 Mart 1908'de İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'a kaydolmuş ve mezuniyetinden sonra bir süre de avukatlık yapmıştır. Midilli'nin kaybedilmesiyle aile İstanbul'a yerleşecektir. Beşiktaş Vişnezâde mahallesinde yerleştikleri konağı akrabaları Ziya Karamürsel ve ailesi ile paylaşacaklardır. Alâeddin Bey'in babaevi olan Vişnezâde'deki konağın mahzeninin Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında bir süre silah deposu olarak kullanıldığı ve buradaki silahların gizlice Anadolu'ya kaçırıldığı, konağı bilen yakınları tarafından anlatılmaktadır.[3] İstanbul'da Midillili bir ailenin kızı olan Münire Hanım ile evlenen Alâeddin Bey'in 1918 yılında Fatma Melâhat adında bir kızı, 1919'da Yavuz isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir. En yakın arkadaşlarından Dr. Fahri Can'ın yazdığı gibi 1920'lerin "ilk kara ve karanlık günlerinde inkılâp saflarında yer alanlardandır."[4] Anadolu Ajansı, kuruluşu olan 6. 4. 1920 tarihinden yaklaşık iki ay sonra 7. 6. 1920'de yeni oluşturulan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlanmıştır. Alâeddin Bey Anadolu Ajansı umum müdürü olarak bu tarihten itibaren göreve, aylık 2500 kuruşluk maaşla[5] başlamıştır.[6] Alâeddin Bey'in 2 çocuğunu ve eşini babasına emanet ederek İstanbul'dan Ankara'ya geçiş kararını, elde hiçbir vesikanın bulunmamasına karşın, Ankara'daki çok özel göreve dikkat edildiğinde, davet üzerine aldığı anlaşılmaktadır.[7] Alâeddin Bey akrabalarına ait Cağaloğlu'ndaki konağa gizlice geçer, o gece tüm çocuklar erkenden yatırılmış evde tam bir telaş hüküm sürmektedir. Alâeddin Bey vedalaşarak iskeleye iner. Dayısının kaçış anını 80 sene sonra adeta yeniden yaşayarak anlatan Fatma Aliye Hanım, Alâeddin Bey'in babasına "ölürsem eşim ve çocuklarım sana emanet, Allah selamet versin" diyerek gidişini "ateşe atladı" diyerek yorumladı.[8]

Ankara'nın o günlerdeki yokluklar ve zorlukları çok yazılmıştır. Kahve köşelerinde, zar zor bulunan odalarda son derece sağlıksız koşullarda yaşayışın izlerini Alâeddin Bey kısa hayatının sonuna dek taşıyacaktır. Alâeddin Bey bir süre sonra eşi ve iki çocuğunu yanına aldıracak, üçüncü çocuğu Mehmet Şemsettin Oğuz 29 Mart 1921 tarihinde Ankara'da doğacaktır.

Anadolu Ajansı, 1925 yılında bir anonim şirkete dönüştürülene kadar Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'ne bağlıdır. Alâeddin Bey kuruma intisap ettiği zaman Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü'dür. 1923 sonlarına kadar Umum Müdürlüğü "Süleyman Necati (Güneri), Galip Bahtiyar (Göker), Muhittin (Birgen), Mehmet Nuri (Conker), Hüseyin Ragıp (Baydur), Ahmet Ağaoğlu [ve Zekeriya Sertel] beyler"[9] yapmışlardır.

Alâeddin Bey'in Anadolu Ajansı Umum Müdürlüğü yanında Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nü de, 1924'ten Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi kurulana kadar vekâleten yürüttüğü anlaşılmaktadır.[10] Havas-Reuter ajanslarından esinlenerek[11] 1.3.1925'de bir anonim şirkete dönüştürülen Anadolu Ajansı'nın ilk genel müdürü ve yönetim kurulu başkanı seçilen

Alâeddin Bey 75 hisseye de sahip olmuştur.[12] Anadolu Ajansının 1930'ların başında yabancı gözlemcilerin bile takdir ettiği seviyeye gelmesinde adı hep bu kurumla anılan Alâeddin Bey'in de bir katkısı olduğu muhakkaktır: "Bugün [1932] İstanbul'da, Ankara'da ve belli başlı kentlerin birçoğunda çok iyi örgütlenmiş bir basın, yalnızca siyasal etkenlik göstermekle kalmaz, aynı zamanda eğitim açısından çok büyük değer taşır. Türkiye tarihinde basın, hiçbir dönemde bugünkü kadar etkili olamamıştır. Gerek habercilik açısından gerekse teknik açıdan Avrupa çizgisinde örgütlenmiştir."[13]

Milli mücadele yıllarında Anadolu Ajansı'ndaki faaliyetlerinin ve daha sonra Cumhuriyetin kuruluşundan 1930'a kadar Anadolu Ajansı'ndaki faaliyet ve hizmetlerinin ayrıntıları bugün bilinmemektedir.[14] Çalışma disiplini, titizliği, vazifesini her şeyden üstün tutuşu, gündelik siyaset ile kurumun faaliyetlerini kesin çizgileri ile birbirinden ayırması[15] üstün niteliklerinden bazılarıdır.

Cumhuriyetin kuruluşu ertesinde aslî vazifesi yanında başka görev ve faaliyetleri de yürüttüğü bilinmektedir. Bunların başında gelen, 23 Nisan 1924'de birinci genel kongresini yaparak yeniden faaliyete geçen Türk Ocakları'na üyeliğidir. Birinci kongrede Necati, Hamdullah Suphi, Vasıf, Bıdvan Nafiz [Edgüer] ile birlikte asil üyeliğe seçilmiştir.[16] Bir sene sonra 29 Nisan 1925'de yapılan Türk Ocakları İkinci Kurultayında ise Murakebe Heyeti yedek üyesi seçilmiştir.[17] 25 Nisan 1926 tarihinde Üçüncü Kurultay'da ise 65 oyla Merkez Heyeti'ne seçilmiştir. Aynı seçimde Hamdullah Suphi 76 oy, Mehmet Emin 73, Dr. Ekrem Tok 71, Dr. Hasan Ferid ise 71 oy almışlardı.[18] 1927'deki Kurultay'a Keşan delegesi olarak katılan Alâeddin Bey herhangi bir görev almamıştır. Bu tarihten sonraki kurultaylara ise katılmadığı görülmektedir. Türk Ocakları'nın bu ilk örgütlenişinde adı geçen isimlerin bir kısmı Anadolu Ajansı'nın kuruluşunda da görev almışlardır. Örneğin en önemli isimlerden Hamdullah Suphi ve Ahmed Ağaoğlu aynı zamanda Matbuat ve İstihbarat

Alâeddin Bey'in babası Midilli Düyun-ı Umumiye Müdürü Mehmed Şemseddin.

Altta solda: Alâeddin Bey, Ankara'ya doğru...

Altta sağda: Alâeddin Bey, Beşiktaş Vişnezâde'deki evin önünde, annesi Zağfer Hanım ve eşi Münire Hanım'la.

Üstte: Alâeddin Bey (arkada gözlüklü) , Milli Mücadele yıllarında.

Altta sağda: Münire Hanım, 1925-1926'da Ankara'da, çocukları Melahat, Yavuz ve Oğuz'la birlikte.

Umum Müdürlüğü'nü de üstlenmişlerdir. Alâeddin Bey'in en yakın arkadaşlarından biri olan 1. TBMM Kocaeli milletvekili Ahmet Mazhar Bey'in oğlu Aydın Akifoğlu'na göre "Alâeddin Bey, Hamdullah Suphi ekibindendi."[19] Bu birlikteliğin Türk Ocakları'nın 1912 sonrası örgütlenişinde geçerli olup olmadığı henüz bilinmemektedir.

Türk Ocakları'nın ünlü yayın organı *Türk Yurdu*, Alâeddin Bey'in Matbuat ve İstihbarat Umum Müdür Vekili olduğu dönemde, 1924'te[20] Anadolu Ajansı ile aynı binada faaliyete geçmiş,[21] Alâeddin Bey'in ölümünden sonra ve Ocakların kapatılması ile 1931'de yayınına son verilmiştir.

Alâeddin Bey'in faaliyetleri arasında henüz elde fazla bir bilgi olmayan bir diğeri de onun Ankara Belediyesi Meclis Üyeliği'dir.[22]

Hakkında bilinenler bilinmeyenlerin yanında çok az kalmaktadır. Çok erken yaşta vefat eden[23] Alâeddin Bey'in ölümü üzerine yazılanlar, bugün elimizde ondan kalan en önemli vesikalardır:

> Bu sabah kara bir haber, kara bulutlardan kopan bir yıldırım gibi beynimi yaktı: Alâattin ölmüş! O, çoktan beri hasta idi. Kendisini bir çok defalar ziyaret etmiştim. Derdinin çok zalim olduğunu biliyordum; bütün bunlara rağmen kulaklarıma, gözlerime inanamadım. Alâattin, artık toprağın altındadır. Fakat, bu çok acı hakikate de inanamıyorum. Alâattin'i sadece bir arkadaş olarak yadetmiyorum, onu yakından bilenler ne demek istediğimi anlamışlardır. Alâattin'in şahsında, inkılâbın çok temiz, çok değerli, çok emektar bir çocuğunu kaybettik. Alâattin ta 336 senesinin ilk kara ve karanlık günlerinde inkılâp saflarında yer alanlardandır. Ve ölünceye kadar bir (Türk neferi) gibi, yerinde vazifesini yaptı. (Türk neferi) en ideal vatanperverdir, (Türk neferi) ideal vazife adımıdır. İşte inkılâbın öz çocuğu Alâattin de tıpkı o Türk neferi gibi vazife cephesinde tevazu, feragat ve fedakarlıkla ve nihayetsiz bir aşkla çalıştı. Memleketin kara günlerinde ne ailesini, ne yavrularını bir an düşünmeden yalnız ve yalnız memleket davasını düşündü. Ve yalnız o davanın zafer yolunda kendisine düşen vazifeyi düşündü.
>
> Şimdi de bize ve memlekete onun yavrularını düşünmek düşer. Hiç şüphe edemem ki inkılâp, kendi saflarının bu temiz mücahidinin kendisine vedia olan çocuklarına öksüzlüklerini hissettirmeyecektir. Çünkü bu da inkılâbın vazifesidir.
>
> Dr. Fahri Can, "Zavallı Alâattin!", *Cumhuriyet*, 23 Kanunuevvel 1930.

> Uzun bir müddetten beri rahatsız bulunan Anadolu Ajansı müdürü umumisi Alaattin B. dün saat 22.10'da İstanbul'da vefat etmiştir.
>
> Milli mücadelenin ilk günlerinden beri matbuat ve istihbarat müdüriyeti umumiyesine intisap eden Alaattin B. bu teşkilat içinde kendisine verilen muhtelif vazifeleri büyük bir liyakatle ifa etmiş ve herkesin derin muhabbet ve tevecciihünü kazanmış temiz bir arkadaştı.
>
> Merhum, Anadolu Ajansı Müdürü Umumiliğine bu idarenin Matbuat ve İstihbarat müdüriyeti umumiyesine merbut bulunduğu esnada tayin edilmiş ve ajansın, şirket haline ifrağından sonra da ölümüne kadar bu vazifeyi ifada devam etmişti.

Merhum Ankara Belediye meclisi azasmdandı. Daha çok genç bir yaşta bulunan Alaattin Bey'in bu acı zıyaı karşısında ailesi ve mesai arkadaşlarının duydukları büyük ve acı teessüre "Hakimiyeti Milliye" ailesi de bütün kalbile iştirak ve beyanı taziyet eyler.

Anadolu Ajansı Müdürü Umumisi aziz kardeşimiz Alaattin Bey'in fanî vücutlarından dün gece maşrıkı ebediyete intikal ettiğini teessürle haber aldık. Temiz ruhu daima aramızda ve gönüllerimizde yaşayacak olan merhumun ailesinin matem ve kederlerine gene matemli kalbimizle iştirak eder ve kendisini seven ve takdis eden kardaşlarımıza da ruhunun samimiyetinden kopan elemlerle taziyetlerimi arzeylerim.

Cevdet Hamdi, "Anadolu Ajans Umum Müdürü Alaattin Bey Dün İstanbul'da Öldü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Kanunuevvel 1930.

Anadolu Ajansı Umumî Müdürü, eski ve aziz arkadaşımız Alâettin öldü.

Aylardan beri çektiği ıztıraplar ne kadar ölçüsüz ise, uzaklarda serilen tabutunun arkasında bizlere verdiği teessür o kadar ölçüsüzdür.

Eyi insandan, pak yürekli adamdan, hayırhak ve mütevazi dosttan hamarat vazife perverden bahsolunur. Ne zaman bana insanların bu vasıflarından bahsetmişlerse -diğer arkadaşlar gibi- o vasıfların top yekûnu olarak Alâettin'i hatırlardım.

Adliye, neşriyat ve vatan işlerinde Alâettin'i berrak bir bövet şeklinde hatırlayacağız.

Milli mücadele senelerinin bütün yoksullukları içinde onu daima varlıklı mesut adamdan daha şen, bütün heyecanları arasında onu sarsılmaz bir itikat ile metin görürdüm. Şimdi de üç beş tahtadan bir tabut içinde görüyoruz. Bu facia, bu bir ev dolusu çoluk çocuk bırakan facia keşke onu benim kadar sevenlerin başına gelmiş olsaydı.

Alâettin, meslek arkadaşı temiz Enver Nurettin'in mezarı başında bunu söylemiş ve istemişti.

Dünyayı terk etme o kadar ehemmiyet verilir bir şey değildir, fakat seven kalpleri boş bırakıp gitmek çok elim oluyor.

Burkulmuş yüreğim ve kurumuş dilim varsaydı muhterem çoluk çocuğuna bir şeyler söylemek isterdim, fakat susmamın daha yolunda, daha samimi bir ifade olduğunu biliyorum.

Aka Gündüz, "Bir Tabut Daha", 23 Kanunuevel 1930.

Ankara'da Ajans Umum Müdürlüğü kapısı önünde. Soldan sağa: Muhasebeci Cemil Zühdü, Alâeddin Bey ve Celâl Bey.

Dün gece vefat eden Ajansımızın muhterem ve sevgili müdürü umumisi Alaettin Bey'in cenazesi bugün 14'te Şişli'den kaldırılarak, [namazı Beyazıt Camiinde kılındıktan sonra], Merkez efendideki aile makberesine defnedilmiştir. Cenazede Vilayet namına Beyoğlu Kaymakamı Sedat Aziz, Türk Ocağı namına esbak dahiliye vekili Tekirdağ Mebusu Cemil, C.H.Fırkası namına Cevdet Kerim, Şehir Meclisi namına Avukat Avni Beyefendilerle müttefik Röyter ve Havas Ajanslarının memleketlerimizdeki mümessilleri M. Kanoti ve M. Valeri ve Ziraat Bankası namına Zeki, Emniyet Sandığı namına Mustafa Reşit Beyler, dostları ve Ajansımızın bütün mensubini hazır bulunmuşlardır. Müttefik Ajanslar mümessilleri ayrıca cenazeye birer çelenk göndermişlerdir.

Merhumun ailesi ve müessesemiz, son insaniyet lazımesini ifa eyliyen ve bu mateme iştirak eden zevat ve müessesata arzı teşekkür eder.

Anadolu Ajansı Bülteni, İstanbul, 22 Kanunuevvel 1930.

Alâeddin Beyin oğlu Oğuz Alada'ya Anadolu Ajansı'nın 47. kuruluş yıldönümü münasebetiyle 5 Nisan 1967'de Fikir İş Sendikası Genel Başkanı Ahmet Karaca tarafından çekilen telgraf.

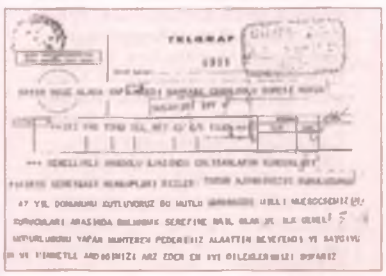

1. E. İlal, "Atatürk ve Basın konulu seminerdeki konuşma", *Atatürk ve Basın*, İstanbul: Gazeteciler Sendikası yay., 1981, s. 56-57.
2. Düyun-ı Umumiye İdaresi İstanbul'daki genel direktörlüğe bağlı, Adana, Halep, Edirne, Ankara, Bağdat, Beyrut, Bursa, Girit, Draç, Erzurum, Konya, Midilli, Manastır, Musul, Foça, Selanik, Samos, Siirt, Sivas, İzmir, Trabzon ve Yemen kentlerinde müdüriyetler şeklinde örgütlenmiştir. (Bk., H.Kazgan "Düyun-ı Umumiye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul: 1985, s.708).
3. Alâeddin Bey'in ablası Hüsniye hanımın kızı Fatma Aliye [Erdal] ile 29.1.2000 tarihinde Nişantaşı'ndaki evindeki sohbetten öğrenilmiştir.
4. Fahri Can "Zavallı Alâettin", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23.12.1930.
5. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nde Ajans müdürünün maaşı kadro ve tahsisat cetvelinde yıllık 30.000 kuruş, aylık 2500 kuruş olarak gözükmektedir. Bk., TBMM Zabıt Ceridesi, İçtima 25, Celse 6, 7.6.1336, (Ankara, 1940), s.115.
6. Bk., Cevdet Hamdi, "Anadolu Ajansı Umum Müdürü Alaattin Bey Dün İstanbul'da Öldü", *Hâkimiyet-i Milliye*, 23.12.1930.
7. Bu çağrının hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Yunus Nadi 4-5 Nisan gecesi Ajans için faydalı olabilecek isimlerin münakaşa edildiği, Atatürk, Halide Edip, Adnan Adıvar ve Cami Bey'in katıldığı toplantıda Alâeddin Bey'in ismini hatırlamamaktadır: "[Ajans için] İstanbul'dan gelebilecek, gelmelerinde fayda olabilecek adamlar bahis mevzuu oldu. Nerede ise Meclis toplanacak[tı]... buna âzâ ve erkân lazımdı. Bazı isimler teshit olundu ki, hatırımda kalanlar şunlardır: Rauf Ahmet Bey, o zaman İstanbul mebusu olan Kütahya mebusu Ferit Bey... Sarıhan mebusu olan Muvaffak Bey, Şair Mehmet Akif Bey... bunlara derhal tebligat icra edilmesi emri verildi" [*Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul: Sel yay., 1955, s. 93, 94]. Bu isimlerin hiçbirinin Anadolu Ajansı kurucuları arasında geçmemesi dikkat çekicidir: "Ajansın kurucuları arasında Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ahmet Ağaoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mahmut Soydan, Ruşen Eşref Ünaydın, Falih Rıfkı Atay, Tevfik Kamil Koperler, Hikmet Bayur, Alaettin Bey, Ethem Hidayet, Enver Nurettin ve Kemaletin Kamu'nun adlarına rastlanır" [Hıfzı Topuz, *Uluslararası İletişim*, Eskişehir: Anadolu Üniv. yay., 1984, s. 90]. Mustafa Kemal'in Anadolu Ajansı'nın kurucu kadrosuna çok önem verdiği, Ajansın kuruluşunu duyurduğu telgrafında (8.4.1920) çok açık olarak görülmektedir: "...Rumeli ve Anadolu'nun giriştiği milli ve mukaddes mücahede esnasında efradı ümmetin dahili ve harici en sahili havadisi ile tenviri ihtiyacı mübremi nazarı dikkat ve ehemmiyete alınmış ve binnetice burada en salahiyettar zevattan mürekkep bir heyeti mahsusa idaresine ve (Anadolu Ajansı) unvanı altında bir müessese vücuda gelmiştir" [*Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. IV, Ankara: TİTE yay., 1964, s. 287].
8. 29.1.2000 tarihinde Nişantaşı'nda evindeki görüşme.
9. M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1932)*, Ankara: Yurt yay., 1981, s. 99, n. 73.
10. Alâeddin Bey'in 23 Nisan 1924'de Türk Ocakları Birinci Umumi Kongresi'nde asil üyeliğe seçildiğinde görevi Matbuat Müdür-i Umumisi Vekili olarak belirtilmiştir. Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları'ndan zikreden F. Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul: İletişim yay., 1997, s. 163.
11. Bk., O. Koloğlu, *Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na*, Çağdaş Gazeteciler Dern. Yay., 1998, s. 65.
12. Bk., K. Alemdar, "Anadolu Ajansı (1920-1980) Devlet Propoganda Örgütünün Gelişimi", *İletişim ve Tarih*, içinde, Ankara: İmge yay., 1996, s. 69.
13. K. Krüger, *Kemalist Türkiye ve Ortadoğu*, çev. N.Önol, yy.: Altın Kitaplar, 1981, (orijinal baskı 1932), s. 68-69. F. H. Tökin'e göre "Anadolu Ajansı Milli Mücadele yıllarında mükemmel bir şekilde çalıştı ve büyük başarı elde etti" [*Basın Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, s. 13].
14. "AA'nın kuruluşundan anonim şirket haline gelene kadar yaptığı çalışmaları tam olarak değerlendirme olanağı yoktur. Bu durum büyük ölçüde kaynak eksikliğine dayanır. Ajans, Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü bünyesi içinde çalışırken yapılan işlerin ayrıntılı bir dökümünü bulmak zordur. ... Hatta tam olarak ne kadar harcama yapıldığını bile bilmek güçtür. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumisi'ne verilen kadro ve tahsisat konusu bile yeterince aydınlatıcı değildir" [K. Alemdar, *op.cit.*, s. 70].
15. İsmet Bey'in [İnönü] bir dönem Anadolu Ajansı'na faydalı olurlar kanaatiyle bazı tanınmış şair ve yazarlar yollamasına karşı çıkan Alâeddin Bey, "bu işe yaramaz adamları niye başıma musallat ediyorsun" demiş ve bu sözler üzerine İsmet Bey ile dargın kalmışlardır. Bu anıyı oğlu Oğuz Alada'dan dinleyerek nakleden İhsan Türegün'dür [İhsan Türegün ile 16.10.1983 tarihinde Cihangir'de evindeki görüşmeden]. Karakteri hakkında bir ipucu veren bu anılara başkaları da eklenebilir. Bu noktada Mustafa Kemal ile yakınlık sual edildiğinde, 1920-1930 arasında hem Kurtuluş Savaşı, hem de Cumhuriyet'in kuruluşunda aynı görevi sürdürmesi, Alâeddin Bey'in en güvenilir vazife insanlarının başında geldiğini göstermektedir. Aile içinde nesilden nesile aktarılan bir diğer anı da, Atatürk'ün sofrasında görmek istediği isimlerden biri olan Alâeddin'i sormasıdır. Alâeddin Bey, Atatürk'ün sofrasına hiç oturmamıştır. Çünkü, aldığı en küçük alkol miktarı maalesef şuurunu kaybetmesine ve istemediği sözleri sarfetmesine neden olmaktadır. Bünyesine uygun olmayan bu 'küçük düşmanı' onun 42 yaşında hayata gözlerini yummasına da sebep olmuştur.
16. Bk. F. Üstel, *op. cit.*, s. 159. Aynı kongre'de yedek üyeliklere Ağaoğlu Ahmed, Mahmut Celâl, Nebizade Hamdi, Mimar Hikmet, Dr. Şükrü, Baytar Cevdet, Dr. Rafet; Murakebe Heyeti'ne Nüfus Müdür-ü Umumisi Abdülmuttalip, muhasebeci Halid, Ajans müdür muavini Cevdet Beyler; Hars Heyetine ise Fevzi Paşa, Ağaoğlu Ahmed, Hamdullah Suphi, Ziya Gökalp, Halide Edip, Köprülüzade Fuat, Mehmet Emin, Akçuraoğlu Yusuf, Hüseyinzade Ali, Niyazi, Müze Müdürü Halil, Veled Çelebi, Samih Rıfat, Yahya Kemal, Necip Asım, Ressam Şevket (Dağ), Celal Esad, İzmirli Necip, Rıza Nur çoğunlukla seçilmişlerdir *[ibid.]*.
17. "Şûrâ/Türk Ocakları İkinci Kurultayı", *Türk Yurdu*, C. 2, No. 9, Haziran 1341'den aktaran F. Üstel, op. cit., s. 175, n.173.
18. *ibid.*, s. 203.
19. Aydın Akifoğlu ile 16.3.1994'deki görüşmemizden.
20. Bk. F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri: Yusuf Akçura (1976-1935)*, Ankara: Yurt yay., 1986, s. 105.
21. Cemil Zühdü, Alâeddin Bey ve Celal Bey'in Anadolu Ajansı kapısında çektirdikleri fotoğrafta Türk Yurdu levhası Ajans levhasının altında görülmektedir.
22. Bk., Cevdet Hamdi, *op.cit.*, s. 3.
23. Erken ve vakitsiz ölümü geride kalan yakınları üzerinde büyük bir şok yaratmıştır. Bir diğer şok da kalan borçlarıdır. Reddi miras ile aile bir nefes almış, ayrıca imdada hükümetin verdiği 7.000 liralık yardım da koşmuştur. Ancak talihsizlikler birbirini kovalamaktadır: Münire Hanım bu parayı nasıl değerlendireceğini bilememektedir; Midillili akrabalardan Ayvalık'da iş yapan, bugün de ismi tanınmış [adı saklı] bir zeytinyağı tüccarına para teslim edilir, sözlü anlaşmaya göre her ay belirli bir miktar maaş karşılığı para işletilecektir. Aradan geçen bir, birbuçuk yıl sonra paranın tükendiği söylenir. Bu hadise de aile üzerinde maddi ve manevi üçüncü bir şok olur.

Çallı'nın Alâeddin Bey portresi. Yapılış tarihi: 1925.

Anadolu Ajansı Niçin Kuruldu?

ORHAN KOLOĞLU

İstanbul'da Osmanlı Meclisinin 16 Mart 1920'de dağıtılmasından üç hafta sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan'da Ankara'da ilk toplantısını yapmasından iki buçuk hafta önce, 6 Nisan'da Atatürk Anadolu Ajansı'nın kurulmasını kararlaştırır ve iki gün sonra bütün Milli Mücadele gruplarına haber verilir.

Henüz Ankara'da bir yönetim yapısının oluşmadığı, yasal düzenlemelerin başlamadığı, İstanbul'dan kaçanların beklendiği bir aşamada böyle bir karara öncelik verilmesi, Kurtuluş Savaşı'nı planlayanların sistemli bir düşünce yapısına sahip olduklarını kanıtlar. Aslında ajansın kuruluşunu tek başına düşünmemek gerekir. Diğer üç kurumla birlikte değerlendirilince anlamı daha net olarak ortaya çıkar.

İlk olarak, Ankara'ya varışından üç hafta sonra Atatürk, 10 Ocak 1920'de *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesini başlatır. Sivas'ta yayınlanan *İrade-i Milliye* gazetesi yerel çapı aşamamış, bütün ulusal direncin sözcüsü niteliğini kazanmamıştı. *Hâkimiyet-i Milliye* ile sadece günün politikalarını değil, geleceğin planlarını da ortaya atıyordu. Böylece İstanbul'da işgalcilerin kontrolü altında ve ulusal dirence muhalif olarak çıkan yayınların etkisini zayıflatmayı amaçlıyordu.

İkinci adım Anadolu Ajansı olmuştur. Yunus Nadi gibi gazeteciler ve Halide Edib gibi yazar ve bağımsızlık eylemcilerinin Ankara'ya sığınır sığınmaz yaptıkları öneriye uygun olarak, haber akımını sağlayacak bir kurum olarak görev yapacaktı. İttihatçılar tarafından kurulmuş, olan Osmanlı Milli Ajansı'nın yerine işgalcilerce Türkiye-Havas-Reuter Ajansı kurdurulmuş böylece toplumu kendi görüşlerine ağırlık veren bir haber akımı ile yönlendirmeye girişmişlerdi. Dolayısıyla Anadolu Ajansı çok önemli ve güç bir savaşımı üstlenmiş oluyordu.

Üçüncü adım 11 Mayıs'ta alınan bir kararla İrşad Encümeni ve İrşad Heyetlerinin kurulmasıdır. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesiyle yayılan fikirler ve Anadolu Ajansı'yla çevreye ulaştırılan haberlerin yeterli olamayacağından hareketle onlardaki fikirlerin kitlelerle doğrudan ilişki kurularak anlatılması amacını güdüyordu bu kurum.

Dördüncü adım, 7 Haziran 1920'de Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün kurulmasıdır. Bugün Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü adını taşıyan bu kurum, Kemalist bölgedeki yayın organlarına teknik yardım (kâğıt, mürekkep vb) sağlamak kadar, ülke dışında Milli Mücadele aleyhinde yürütülen propagandaları izleyecek, TBMM hükümetini bilgilendirecek ve elinden geldiği kadar Ankara'nın görüşlerini ilgililere ulaştırmaya çalışacaktı.

Görüldüğü gibi tam kapsamlı bir mekanizma düşünülmüş ve faaliyete geçirilmiştir. Anadolu Ajansı çarkın vazgeçilmez dişlilerinden biriydi. Nitekim Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla Müdafaa-i Milliye idare heyetlerine gönderilen kuruluş mesajında şunlar belirtilmiştir:

> İslam dünyasının kalbi olan Osmanlı Saltanat merkezinin düşman işgali altına girmesi ve bütün vatan ve milletimizin en büyük tehlike ile karşı karşıya kalması sonucu olarak Rumeli ve Anadolu'nun tamamının giriştiği milli ve kutsal mücadeleler sırasında halkımızın iç ve dış en doğru haberler ile aydınlatılması ihtiyacının zorunluluk kazandığı önemle dikkate alınarak burada en yetkili kişilerden kurulu özel bir heyetin yönetiminde ve Anadolu Ajansı ünvanı altında bir kurum meydana gelmiştir.
>
> Anadolu Ajansı'nın en süratli araçlarla vereceği haberler ve bilgiler gerçekte Heyeti Temsiliye'mizin esas kaynaklarına ve değerlendirmelerine dayanacağı için bu ajansın bildirilerinin oraca ve özellikle Müdafa-i Hukuk teşkilatımızca da topluca görülebilecek yerlere asılması, basılması ve çoğaltılması ile dağıtılması ve hatta nahiye ve köylere kadar ulaştırılması yolunda mümkün olduğu kadar fazla yayılması için gereken önlemlerin acele alınmasını ve sonuçtan bilgi verilmesini önemle rica ederim.

ARŞİVDEN BİR BELGE (15)

Doksanlık Sahtekâr Emine Azize Hanımın Cezasının Affedilmesi (1914)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında, Sultan Reşad'ın sahtekârlık suçundan bir yıl hapis cezasına mahkum edilmiş olan "90 yaşındaki" Emine Azize hanımın cezasını affetmesinin hikâyesi var. Belgelere göre, Emine Azize hanım sahtekârlık suçundan yargılanmış ve bir yıl hapis cezasına mahkum edilmiştir. Cezasını çekmekte olduğu sırada, bulunduğu hapishaneden Adliye Nezâreti'ne bir dilekçe göndermiş ve hem "alîl" hem de "müsinn," yani hem düşkün, hem de yaşlı olduğunu öne sürerek cezasının affedilmesini talep etmiştir. Kendisinin Adliye Nezâreti'ne yapmış olduğu başvuru üzerine Adliye Nezâreti'nin Sadâret'e göndermiş olduğu yazıdan da açıkça anlaşılacağı üzere, Emine Azize hanım hicri 1252 [1836-1837] senesinde doğmuştur. Yani, Emine Azize hanımın, 1913 yılında kaleme almış olduğu af dilekçesinde iddia etmiş olduğu gibi 90 yaşında değil, aslında 78 veya 79 yaşında olması gereklidir.

Emine Azize hanım Üsküdar'da, Çavuş Deresi'nde bulunan 14 numaralı evde yaşamaktadır. Belgelerde Emine Azize hanımın "gerçi bir malûliyeti yok ise de tarih-i tevellüdüne nazaran kendisinin hayât-ı vâpesine resîde ve herem-dîde olması i'tibârıyla câlib-i nazar-ı rikkat ve sezâvâr-ı afv ü merhamet olduğu," saptanmıştır.[1] Yani, Emine Azize hanımın aslında hiçbir hastalığı veya sakatlığı yoktur. Ancak, yaşı ilerlemiş bir kadın olması nedeniyle Emine Azize hanıma merhamet gösterilmesi ve cezasının affedilmesi istenmektedir.

Emine Azize hanımın babası Miralay Mustafa Bey, hicri 1293 yılında yaşanmış olduğu için halk arasında '93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Rus Harbi'nde şehit düşmüştür. Emine Azize hanımın Binbaşı rütbesindeki oğlu da Balkan Savaşı'nda (1912-1913) şehit olmuştur.

Emine Azize hanımın hangi konuda ve nasıl sahtekârlık yapmış olduğu belgelerde açıkça belirtilmemiştir. Ancak, bütün belgelerde hem babasının hem de oğlunun şehadeti tekrar tekrar anılmaktadır. Bu nedenle, Emine Azize hanımın yıllardır babasından almakta olduğu şehit maaşını yetkililere bildirmeyerek, Balkan Savaşı'nda ölen oğlundan da ayrıca kendisine şehid maaşı bağlatmaya çalışmış olduğunu düşünmek oldukça akla yakın görünmektedir.

Elimizdeki belgelere göre, Emine Azize hanım sahtekârlık suçundan yargılanmış, suçlu bulunmuş, bir yıl hapis cezasına çarptırılmış ve cezaevine konulmuştur. Hapiste bulunduğu sırada Adliye Nezâreti'nin Umûr-ı Cezâiye Müdüriyeti'ne bir dilekçe ile başvurmuş ve ileri yaşı ve düşkünlüğü nedeniyle cezasının affedilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, Adliye Nezâreti bu talebi dikkate almış ve 23 Aralık 1913 günü konuyu Sadâret'e aktarmıştır.[2] Sadrâzam Mehmed Said Paşa konuyu 31 Aralık 1913 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında gündeme getirmiş ve Meclis-i Vükelâ'nın da onayı ile durumu dönemin padişahı Sultan Mehmed Reşad'a sunma kararı alınmıştır.[3] Aynı gün, Meclis-i Vükelâ Mazbatası ve İrâde-i Seniyye sûreti hazırlanmıştır.[4] Daha sonra, 3 Ocak 1914 günü Sultan Mehmed Reşad'ın bu konudaki irâde i seniyyesi çıkmış ve mirâlây Mustafa bey kızı Emine Azize hanımın geri kalan mahkumiyet süresi Sultan Mehmed Reşad tarafından affedilmiştir.[5]

***Mehmed Reşad'ın veliahtken çekilmiş bir fotoğrafı. Şehbal*, no: 4 (15 Nisan 1320).**

1. BOA, İrâdeler, Meclis-i Mahsûs, Genel No: 2760 (1312), Husûsî No: 2, Vesika: 1.
2. *ibid*, Vesika: 1.
3. *ibid*, Vesika: 2.
4. BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter: 232, Vesika No: 94.
5. BOA, İrâdeler, Meclis-i Mahsûs, Genel No: 2760 (1312), Husûsî No: 2, Vesika: 3.

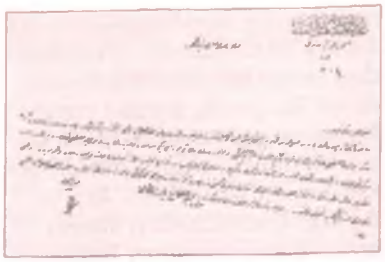

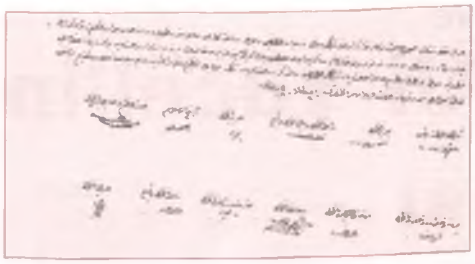

BOA, İrâdeler, Meclis-i Mahsûs, Genel No: 2760 (1312), Husûsî No: 2, Vesika: 1-2 (solda) Vesika: 3 (altta solda).

BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter: 232, Vesika: 94 (altta sağda).

Adliye ve Mezâhib Nezâreti
Umûr-ı Cezâiye Müdüriyeti
Aded
501

Huzûr-ı sâmî-i cenâb-ı sadâret-penâhîye

Marûz-ı çâker-i kemîneleridir Sahtekârlık maddesinden dolayı bir sene hapis cezâsına mahkûm edilmiş ise de alîl ve doksan yaşında olduğundan ve sâireden bahisle mazhar-ı afv-ı âlî olması Üsküdâr'da Çavuş Deresi'nde ondört numerolu hânede sâkine mirâlây Mustafa bey kerimesi Emîne Azîze hanım tarafından istirhâm kılınmış ve mezbûrenin bin iki yüz elliiki senesinde tevellüd ederek pederi mûmâileyh Mustafa beyin Rusya Muhârebesi'nde ve binbaşı bulunan bir oğlunun da Balkan Muhârebesi'nde şehîd oldukları ve gerçi bir malûliyeti yok ise de tarih-i tevellüdüne nazaran kendisinin hayât-ı vâpesine resîde ve herem-dîde olması i'tibâriyla câlib-i nazar-ı rikkat ve sezâvâr-ı afv ü merhamet olduğu İstanbul Vilâyeti Meclis-i İdâresi'nden hâ-karar ifâde olunduğu anlaşılmış ve sûret-i hâle nazaran mezbûre hakkında istihsâl-i afv-ı âlî kılınması rey-i sâmî-i sâdaret-penâhîlerine mütevakkıf bulunmuşdur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 24 Muharrem sene 1332 ve fî 10 Kanûnievvel sene 1329 [23 Aralık 1913].

Adliye Nâzırı
(imza)

BOA, İrâdeler, Meclis-i Mahsûs, Genel No: 2760 (1312), Husûsî No: 2, Vesika: 1.

[Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ Mazbatası]

Adliye Nezâreti'nin meclis-i acizânemizde kırâat olunan tezkiresinde dermeyân olunduğu vechile sahtekârlık maddesinden dolayı bir sene hapis cezâsma mahkûm olan Üsküdâr'da Çavuş Deresi'nde ondört numerolu hânede sâkine mirâlây Mustafa bey kerîmesi Emîne Azîze hanımın müsinne ve sezâvâr-ı merhamet-i seniyye bulunmasına binâen afv-ı âliye mazhariyeti menût-ı müsâade-i mekârim-âde-i hazret-i pâdişâhî olduğu bi't-tezekkür sâlifü'l-beyân tezkire bu bâbda tanzîm olunan irâde-i seniyye lâhiyasıyla maân arz ü takdîm olunmağla kâtıbe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 2 Safer sene 1332, fî 18 Kanûnievvel sene 1329 [31 Aralık 1913].

Mehmed Said
(ve diğer imzalar).

BOA, İrâdeler, Meclis-i Mahsûs, Genel No: 2760 (1312), Husûsî No: 2, Vesika: 2.

Mazbata

Tebyîz edildi. 2760
fî 2 Safer sene 1332, 18 Kanûnievvel sene 1329 [31 Aralık 1913].

Adliye Nezâreti'nin meclis-i acizânemizde kırâat olunan tezkiresinde dermeyân olunduğu vech ile sahtekârlık maddesinden dolayı bir sene hapis cezâsına mahkûm olan Üsküdâr'da Çavuş Deresi'nde ondört numerolu hânede sâkine mirâlây Mustafa bey kerîmesi Emîne Azîze hanımın müsinne ve sezâvâr-ı merhamet-i seniyye bulunmasına binâen afv-ı âliye mazhariyeti menût-ı müsâade-i mekârim-âde-i hazret-i pâdişâhî olduğu bi't-tezekkür sâlifü'l-beyân tezkire bu bâbda tanzîm olunan irâde-i seniyye lâhiyasıyla maân arz ü takdîm kılınmağla kâtıbe-i ahvâlde emr ü fermân.

İrâde-i Seniyye

Sahtekârlık maddesinden dolayı bir sene hapis cezâsına mahkûm olan Üsküdâr'da Çavuş Deresi'nde ondört numerolu hânede sâkine mirâlây Mustafa bey kerîmesi Emîne Azîze hanımın bakiye-i müddet-i mahkûmiyetinden dolayı afvı meclis-i vükelâ kararıyla tensîb edilmişdir.

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Adliye Nâzırı me'mûrdur.

BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter: 232, Vesika No: 94.

Bâbıâlî
Dâire-i Sadâret
Meclis-i Vükelâ ve Marûzât Kalemi
2760

İrâde-i Seniyye

Sahtekârlık maddesinden dolayı bir sene hapis cezâsına mahkûm olan Üsküdâr'da Çavuş Deresi'nde ondört numerolu hânede sâkine mirâlây Mustafa bey kerîmesi Emîne Azîze hanımın bakiye-i müddet-i mahkûmiyetinden dolayı afvı meclis-i vükelâ kararıyla tensîb eylemişdir.

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Adliye Nâzırı me'mûrdur. fî 5 Safer sene 1332, fî 21 Kânûnievvel sene 1329 [3 Ocak 1914].

Mehmed Reşâd

Şûrâ-yı Devlet Reisi
Bahriye Nâzırı
Dâhiliye Nâzırı ve Maliye Nâzırı Vekili
Harbiye Nâzırı
Şeyhülislâm
Sadrâzam ve Hariciye Nâzırı
Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı
Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı
Maârif Nâzırı
Ticâret ve Zirâat Nâzırı
Nâfıa Nâzırı Vekili
Adliye Nâzırı
(imzalar)

BOA, İrâdeler, Meclis-i Mahsûs, Genel No: 2760 (1312), Husûsî No: 2, Vesika: 3.

MEKTEBLİ DERGİSİ VE

Hasan Âli Yücel'in İlk Yazısı

CÜNEYD OKAY

Hasan Âli Yücel, 1945.

Balkan Harbi'nin sonunda Rumeli'deki Osmanlı topraklarının tamamına yakınının kaybedilmesi toplumda büyük bir hayalkırıklığı ve öfke doğurmuştu. Yüzyıllarca beraber yaşanılan topluluklar tarafından maruz kalınan işkencelerin gözle görülür bir hal alması, her gün Balkanlardan göç etmek zorunda kalan Türklerin anlattıkları mezalim olayları, günlük gazetelerin bunları sayfalarında işlemesi toplumda ihanete uğramış olma duygusunu perçinlemişti. Bunun sonucu olarak da büyük bir intikam, kin ve öç dalgası toplumun bütün kesimlerini olduğu gibi çocukları da kaplamıştı.

Meşrutiyet'in yeniden ilanından (24 Temmuz 1908) sonra süreli yayınlarda bir tiraj patlaması yaşanırken çocuk dergileri henüz bundan nasibini almamıştı. Balkan Harbinin çıkışına kadar sadece iki çocuk dergisi yayınlanırken (*Musavver Küçük Osmanlı*-1909 ve *Mekteblilere Arkadaş*-1910) Harbin çıkmasından sonra bir sene içinde en az on iki çocuk dergisi yayın hayatına atılmıştır.[1] Bütün bu çocuk dergilerinde işlenen ortak temalar "intikam, kin ve öç"tür. Çocuklardan daima uyanık bulunmaları, Bulgar, Yunan ve Sırp milletlerinden mutlaka öç almaları gereği şiir, hikâye ve makalelerle belirtilmiştir. Bu temaların en sık işlendiği dergilerden biri de *Mektebli*'dir.

Mektebli *dergisinin kapağı.*
No: 22, 21 Teşrin-i sani 1329.

"Bilumum rüşdi ve idadi müdavimini efendilere ve hanımlara mahsus haftalık musavver mecmua" olarak çıkan derginin sahibi ve kurucusu Mağmumi, mesul müdürü Hüseyin Hamid, sermuharriri ise Emin Haki'dir. Fiyatı elli para olan *Mektebli*'nin ilk sayısı 15 Mayıs 1329/28 Mayıs 1913 tarihini taşımaktadır ve toplam 39 sayısı kütüphanelerde bulunmaktadır.[2] Hasan Âli Yücel (1897-1961) ilk yazısını işte bu çocuk dergisinde yayımlamış ve dönemin en popüler konusu olan "intikam"ı işlemiştir. Hasan Âli hatıralarında bu olayı şöyle nakleder:

> O zaman onbeş onaltı yaşlarında vardım. Mektebli diye bir çocuk dergisi çıkardı. O bir müsabaka açmıştı. Gönderdiğim bir yazıyı bastılar. Adı "İntikam Olsun"du. Bu benim ilk basılı yazımdır.[3]

Aşağıda İnönü döneminde Milli Eğitim Bakanlığı yapmış ve adı kültür yayınları hizmeti yanında birtakım siyasi polemiklere de karışmış olan Hasan Âli'nin ilk yazısının çevrimyazısı yer almaktadır. Bu yazı belki de bir dönemin eğitim politikasına yön veren insanın şahsiyetinin çocukken nasıl şekillendiğini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

1. Cüneyd Okay, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 216-217.
2. Dergi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *ibid.*, s. 117-118.
3. Hasan Âli Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 89.

İNTİKAM OLSUN...

Mekteblilere

Hasan Âli, "İntikam Olsun", Mektebli, no. 18, (17 Teşrin-i Evvel 1329/30 Ekim 1913), s. 287-288.

Altta: Hasan Âli Yücel, Milli Eğitim Bakanı olarak I. Maarif Şûrasının başkanlık kürsüsünde, 1939.

Bir sonbahar gecesi idi. Kamerin simin ve parlak ziyası bütün sema ve zemini aydınlatmıştı. Her biri bizce bir alem-i meçhul olan yıldızlar, semanın bu güzelliğini bir kat daha tezyid ediyorlardı. Hafif bir rüzgar esiyordu. Ağaçların sararan yaprakları ihtizaz ediyor ve kamerin ziyasıyla parlıyordu. Her taraf sakin ve mahmur idi. Medid ve tab'aver bir say'den sonra yorulan zihnimi biraz dinlendirmek ve bedbaht vatanının derin ve mühlik yaralarını hissederek onun har-ı aşkıyla sızlayan kalbimi bir parça teskin etmek istiyordum.

Hakikaten bu nurani alem fikrimi dinlendirmeye kafi idi. Fakat aç, çıplak, öksüz kardeşlerimi, bikes ve bivaye kalan, ocakları düşmanın gaddar eliyle söndürülen garip ve biçare vatandaşlarımı hatırlıyordum. O zaman bu parlak cihan bana pek sönük hatta bir zindan kadar karanlık geliyordu.

Ben penceremin önünde böylece bir tefekkürata dalmıştım. Pek yüksek ümidlerin, pek büyük emellerin meknuz bulunduğu bedbaht başım, zayıf ve asabi ellerimin arasında olduğu halde düşünüyordum:

Acaba manevi anam devre-i hayatının son baharını mı yaşıyordu? Samiamı tahriş eden bir ses beni bu tefekkürden mahrum etti. Bu ses ki kulaklarıma pek de yabancı olmayan öküz arabalarının tekerleklerinden hasıl olan bir seda idi ve git gide takarrüb ediyordu. Nihayet yakınlaştı. Bunlar memleketlerine avdet eden muhacirlerin arabaları idi...

En önde üstü eski bir hasırla örtülü asırdide bir araba gidiyordu. İçinde bir kadın ile üç çocuktan ibaret fakir ve bikes bir aile oturuyordu. Bu arabayı iki zayıf öküz çekiyor ve bunları da henüz sal-i hayatın onbeşini yaşayan bir genç idare ediyordu ki ayakları çıplak ve çamurlu idi. Bu levha-i sefalet birkaç defa tekerrür etti. Şefkat ve merhametle sızlayan bir kalp buna tahammül edebilir mi idi?

Bu biçareler kafilesi düşmanların zalim çizmeleriyle çiğnediği yurtlarına dönüyorlardı.

Çehrelerinde teessür ve meyusiyet eserleri görülüyordu. Çünkü kiminin canından çok sevdiği yavrusu, kiminin sebeb-i hayatları olan anası ve babası, kiminin birader ve hemşireleri Balkan vahşilerinin gaddar ve biaman süngülerinde can vermişti. Böyle bir validenin, böyle bir kardeşin vicdanında meserret yer tutabilir miydi?

Benim bu manzara-i ciğersuz karşısında tüylerim ürperdi. Gözlerimi kan bürüdü. Şimdi bütün intikam hislerim uyanmıştı.

Evvelki şairane alem hayalimden silinmiş, seması, ufku, zemini... her tarafı kandan bir alem yaşıyordu. Lisanımdan bila-ihtiyar şu kelimeler dökülüyordu:

Ey istikbalin genci!

Ben vatanıma hakkıyla hizmet edemedim. Felaketlerine devasaz olamadım. Her manasıyla ona evladlık edemedim.Ve bu lakaydimden dolayı mahcub ve mesulüm.

Benden ziyade sen mesul olacaksın. Çünkü bu ağır yüklerin cümlesi senin zayıf ve kuvvetsiz omuzlarına tahmil edilmiştir.

Eğer bu ağır yüklerin altında ezilmemek istersen, çalış!

Bütün kuvvet ve mevcudiyetinle çalış! Fakat:

Yaşayacağın dünya "Kin Dünyası" teneffüs edeceğin hava "İntikam Havası" olsun ve sen de mücessem intikam ol!

Hasan Âli

TOPLUMSAL TARİH DERGİSİ
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ TARİH YARIŞMASI

gençler tarih yazıyor

Üniversite öğrencileri arasında düzenlediğimiz tarih yarışmasının son başvuru tarihi 31 Mayıs 2000 olarak belirlenmişti. Ancak mayıs ayı sonlarında başvuruların giderek çoğalması, yarışma hakkında eksik bilgilenmeleri sonucu birçok öğrencinin eksik belge göndermiş olması nedeniyle, ayrıca postadaki gecikmelerin de bir mağduriyet yaratmaması için başvuru süresini 15 Haziran'a kadar uzattık.

Derginin baskıya hazırlandığı günlerde başvuru sayısı 100'ü geçti. Katılımcıların genel hatlarıyla dökümünü gelecek sayılarımızda vermeyi düşünüyoruz. Ancak bir noktaya değinmeden geçemeyeceğiz:

Yarışmayı düzenlerken katılımın daha çok İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerdeki üniversitelerin tarih bölümlerinden olacağını tahmin ediyorduk. Bu tahminlerimizde yanıldığımızı söyleyebiliriz. Büyük şehirlerin dışındaki birçok üniversiteden de çok sayıda başvuru alıyoruz. Üstelik başvuranların arasında tarih bölümleri dışındaki öğrenciler çoğunlukta olduğu gibi, tıp, mühendislik gibi sosyal bilim eğitimi vermeyen fakültelerin öğrencileri de bulunuyor.

Son iki sayımızda yaptığımız gibi geçtiğimiz ay bize ulaşan soruların tipik olanlarını yanıtlarıyla birlikte vermeye devam ediyoruz.

- Yarışmaya yurtdışından katılmak mümkün mü?

Yarışma, yurtdışındaki tüm üniversitelerin lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerine de açıktır. Yurtdışında öğrenim gören öğrenciler de, öğrenci olduklarına dair okullarından alacakları belge ile yarışmaya katılabilirler.

- Bizden istenen öğrenci durum belgesinden kastedilen not durumunu gösteren belge midir?

Başvuru sırasında sizden istediğimiz belge, not durumunuzu gösteren belge değil, okulunuza kayıtlı olduğunuza ilişkin belgedir. Fotoğraflı olması da şart olmayan bu belgenin, sadece 1999-2000 öğretim yılında okula kayıtlı olduğunuzu göstermesi ve onaylı olması yeterlidir. Üniversitenizin öğrenci işleri dairesi başkanlıklarından alacağınız bu belge ve eksiksiz doldurulmuş başvuru formunu göndermekle başvurunuzu tamamlamış olacaksınız.

- Yarışmaya katılmak istiyorum, ancak yüksek lisans öğrencisiyim. Bu durum katılmama engel mi?

Bu sene ilkini gerçekleştirdiğimiz yarışmaya katılmak için herhangi bir yüksek öğretim kurumunun lisans veya ön lisans programına kayıtlı olma şartını getirdik. Yüksek lisans öğrencileri yarışmaya maalesef katılamıyorlar. Bu konuda çok sayıda başvuru aldığımız için bizde de, gelecek sene düzenlemeyi hedeflediğimiz yarışmada, yüksek lisans öğrencilerini -bir eşitsizlik yaratmamak için- ayrı bir kategori altında katma eğilimi oluştu. Bu sayede üniversite öğretimini tamamlamış ve bilimsel bir araştırmanın hali hazırda içinde bulunan öğrencilere de alternatif araştırma imkânları sağlamış olacağız.

- Başvuru formuna yazacağım konu hakkında bazı tereddütlerim var. Araştırmaya başladıktan sonra kaynak bulamamaktan ya da istediğim gibi araştıramamaktan korkuyorum. Başvuru formuna yazdığım konu hakkında bu tür zorluklarla karşılaşırsam ilerleyen günlerde konuyu değiştirebilir miyim? Bu durumda başvurum geçersiz mi sayılır?

Başvuru formuna yazılan konudan ilerleyen günlerde çeşitli sebeplerle vazgeçmeniz mümkün. Araştırmaya başladığınızda kaynak bulamayabilir, konuyu istediğiniz gibi işleyemeyebilir ya da görsel malzeme bulamayabilirsiniz. Araştırmaya başladığınızda karşılaştığınız bir ayrıntı, ilgi alanınızı başka bir konuya yöneltebilir. Bu durumda yarışma merkezine haber vererek araştırma konunuzu değiştirebilirsiniz. Bu tür değişikliklerde başvurunuz geçersiz sayılmayacaktır. Zaten biz başvuru formuna yazdığınız araştırma konusunun genel çerçeveyi tanımladığını, göndereceğiniz çalışmanın başlığıyla bire bir çakışmayacağını hesaba katıyoruz. Önemli olan sizin, kendi seçtiğiniz, araştırırken zevk alabileceğiniz, yeni şeyler öğrenebileceğiniz bir alanda çalışma yapmanızdır. Ancak olası değişiklikleri yarışma merkezine haber vermenizi istiyoruz.

- Görsel malzeme olarak dia göndermemiz şart mı?

Çalışmalarla beraber göndereceğiniz görsel malzemenin diasını almanız şart değil. Renkli fotokopi, arşiv belgeleri, fotoğraflar vesaire her türlü görsel malzemeyi kullanabilirsiniz. Göndereceğiniz görsel malzemenin şeklinden çok niteliğine önem vermekte fayda var. Çalışmayı tamamlayan görsel malzeme, okuyuculara araştırılan konu hakkında daha çok bilgi verecek ve araştırmayı bütünleyecektir. Örneğin araştırılan konu bir yer, bir yapı yahut kişinin tarihiyse, ilgili yerin, binanın veya kişinin fotoğrafını edinmenizde fayda vardır. Araştırma sırasında karşılaştığınız yeni belgeler de görsel malzeme olarak kullanılabilir: Bir defter sayfası, arşiv belgesi yahut kitap, broşür kapağı gibi. Önemli olan bulacağınız görsel malzemenin konuyla bütünleşmesidir.

- Araştırma süresi olarak bize haziran-ekim ayları arası tanınıyor. Ancak kütüphanelerin yaz ayları boyunca farklı sebeplerle kapalı olacağını biliyorum. Bu durumda araştırmamı eksik olarak göndermek istemem. 20 Ekim olan teslim tarihini ihtiyaca göre uzatmak mümkün olabilir mi?

İstanbul ve Ankara'daki bazı kütüphanelerin yaz aylarında değişen süre ve sebeplerle kapalı kaldıklarının, özellikle üniversitelere bağlı olan kütüphane ve dokümantasyon merkezlerinin okulların kapalı oldukları aylarda genellikle hizmet vermediklerinin farkındayız. Bu durumda, araştırılacak konuya ait kaynakların bir an evvel tespiti daha da önem kazanmaktadır. Eylül ayı içinde tekrar faaliyete geçen bu tür merkezlerden faydalanmak hazırlıklı ve zamanında davranıldığı takdirde mümkün olacaktır. Çalışmaların teslim tarihi olan 20 Ekim 2000'den sonra çalışmalar yarışma sekretaryası tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulacak ve seçici kurula verilecektir. Başvuruların sayısının şimdiden yüzü geçtiğini dikkate alırsak, seçici kurulun değerlendirmesinin bir hayli zaman alacağı görülmektedir. Yarışmanın sonuçlarının 1 Aralık 2000 tarihinde açıklanması hedeflenmektedir. Seçici kurula sağlıklı bir değerlendirme yapabileceği bir sürenin kalması için çalışmaların 20 Ekimde yarışma merkezine ulaşmış olması gerekmektedir. Bu konuda, postadan kaynaklanan gecikmeler bile dikkate alınmayacaktır.

TOPLUMSAL TARİH

ÖĞRENCİLER İÇİN İNDİRİMLİ ABONE FORMU

6 aylık: 6.000.000.-TL. 1 yıllık: 12.000.000.-TL.
(Fiyatlar 30 Haziran 2000 tarihine kadar geçerlidir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:..... e-posta:.....
Üniversite:.....Şehir:.....
Fakülte/Bölüm:.....Sınıf:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: |_|_| |_|_|
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

Göçebeler, "Barbarlar" ve İç Asya'yı Çalışmak

JAN NATTIER
Stanford Üniversitesi

Çeviren:
HÜLYA BALCI

İç Asya'nın tarih öncesi zamanlarından Moğol dönemine (13. yy) uzanan tarihi üzerine makalelerin derlenmesinden oluşan *The Cambridge History of Early Inner Asia*'nın çevirisi geçtiğimiz aylarda İletişim Yayınları tarafından yayımlandı. Kitabın orijinal baskısı hakkında *Journal of The American Oriental Society*'de (Ekim-Aralık 1991) yer alan bu inceleme yazısı hem ayrı ayrı makalelerin içeriğinin gözden geçirilmesini, hem de bunların düzenlendiği çerçevenin çözümlemesini kapsıyor. Eleştiri yazısını yayımlarken, -yazım hatalarına ilişkin eleştiriler gibi- sadece İngilizce baskıyı ilgilendiren kısımlarını çıkardık.

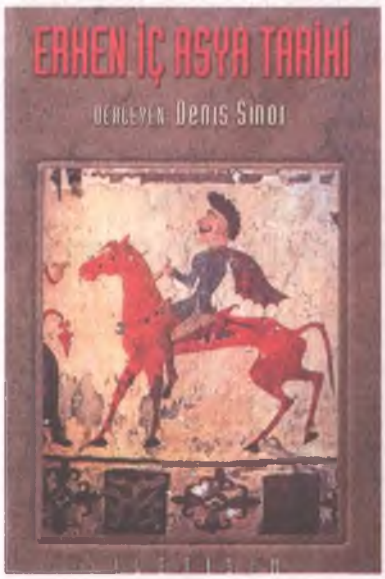

***Erken İç Asya Tarihi*, der.: Denis Sinor, çev.: Ayda Arel, Halil Berktay, Selçuk Esenbel, Levent Köker, Ruşen Sezer, Alâeddin Şenel, Şirin Tekeli, Şinasi Tekin, Talât Tekin, İsenbike Togan, Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, 664 s.**

The Cambridge History of Early Inner Asia, der.: Denis Sinor, New York, Cambridge University Press, 1990, x + 518 s.

"Tarih" -demişti bir kinik- "bazıları gerçekten olmuş insani olaylara uygulanan bir dizi insani örüntüden meydana gelir." Biz burada incelenen kitap hakkında bu denli yüksek dozda bir şüphecilik sergilemeyi istemesek de, kaynağı belli olmayan bu alıntı, yine de bize bir tarihsel metin değerlendirilirken yalnızca söylediklerini (kaderleri anlatılan halklar, yerler ve olaylar) değil, yazarın (ya da burada editörün) genelde söylemediklerini de (malzemenin seçimi ve sıralamasına yol açan düzenleyici örüntüler) hesaba katmamız gerektiğini hatırlatıyor. Bu kitaba katkıda bulunan bütün yazarların yüksek bilimsel niteliği, burada anlatılan olayların birçoğunun gerçekten de yaşandığına rahatça inanmamıza izin vermektedir. Ancak bu olaylar bazı örüntülere (ve bazı durumlarda, bazı bölgelerin ve kültürlerin tamamen araştırmaya dahil edildiği ya da dışarıda bırakıldığı kriterlere) göre düzenlenmiştir; bu örüntüler de epeyce tartışmalıdır ve kendi içlerinde, İç Asya çalışmalarına yaklaşımların neler olduğuna ya da olabileceğine ilişkin bir araştırma için verimli bir temel oluştururlar. Buna bağlı olarak, bu incelemede kitaptaki ayrı ayrı katkıların içeriğine değinildikten sonra, bunların düzenlenmesinde hakim olan örüntülerin ve editörün bunların altında yatan varsayımlarının çözümlemesine geçilecektir. Bu inceleme kapsamında anlaşılması en zor soruna, yani nelerin bilerek ya da bilmeyerek dışarıda bırakıldığına da değineceğiz.

Denis Sinor, uzun zamandır beklenen bu geniş çaplı kitabın editörü olarak, dünyanın çeşitli yerlerinden (Japon araştırmacıların özellikle bu bölge konusundaki önemli katkıları göz önüne alındığında, Doğu Asyalıların aslında yeterince temsil edilmediği görülse de) seçkin akademisyenlerin etkileyici katkılarını bir araya getirmiş. Kitapta Sinor'un editörlük giriş yazısına "İç Asya Kavramı" ve kendi yazdığı "Hunlar Dönemi" ve "|Kök|Türk İmparatorluğu" bölümlerine ek olarak bölgenin "Coğrafi Ortam"ı Robert N. Taaffe, "Tarihin Şafağında İç Asya" A. P. Okladnikov, "İskitler ve Sarmatlar" A. I. Melyukova, "İç Asyada Hint-Avrupalılar" A. K. Narain, "Avarlar" Samuel Szadeczky-Kardoss, "Uygurlar" Colin Mackerras, "Eski ve Orta Çağlarda Tibet" Helmet Hoffmann ve "Kitan ve Cürçen Halkları" Herbert Franke tarafından yazılan ilgili bölümler bulunuyor. Peter B. Golden'ın sırasıyla Rusya'nın orman kuşağı halkları, Güney Rusya bozkırlarının halkları ve Karahanlılar hakkında olan üç bölümü kitabı tamamlıyor. Kitabın ortaya konulan amacı sadece erken dönem yani 13. yy öncesi İç Asya tarihini kapsamak olduğu için Moğol fetihleri ve Tibet, Sovyet Orta Asyası ve Sincan'daki daha sonra yaşanan gelişmeler kitaba dahil olmuyor.

Katılımcıların kullandığı kaynaklar ve daha ileri düzeydeki araştırmalarda kullanılabilecek malzemeler, kitaptaki bölümlerin ayrımına göre düzenlenmiş bir kaynakçada toplanmış, ayrıca önüne daha önceki birkaç İç Asya'nın sentetik tarihini yazma çabası ve ayrı bir listede de kitaptaki hiçbir bölümle doğrudan bağlantılı olmayan ancak editör tarafından hayatî önemde bulunan yaklaşık bir düzine eseri içeren genel bir kaynakça konulmuş. Ayrıntılı bir dizin bu kitapta ele alman neredeyse bütün başlıkları kolayca ulaşılabilir hale getiriyor. Ancak şaşırtıcı bir biçimde, anlatılan geniş toprakları gösteren haritalar yarım düzineden az; birçok akademisyen için yabancı yer adlarıyla dolu bir bölgenin tarihini ele alan bir eserde daha geniş çaplı bir harita seçimi yararlı olurdu. Var olan haritaları "İçindekiler" bölümünde sayfa numaraları verilmediğinden hızla bulmak kolay olmayabilir.

Haritaların bu göreceli eksikliği, görünüşte önemsiz bir ayrıntıya benzese de, kitabın temel

yapısıyla ilgili önemli bir unsuru ortaya koyuyor: Kitabın düzenleyici ilkesinin coğrafî olmadığını. Yazılar, muğlak da olsa (evet, birçok sapmalar, geri dönüşler, tekrarlar var) bir kronoloji izliyor, ama temel yapı kronolojiye de dayanmıyor. Hüküm süren ilke daha çok -editörün önsözünde belirttiği gibi- "kültür". Bunun ne anlama geldiği tartışmasına ayrı ayrı bölümleri ele aldıktan sonra döneceğiz.

Editörün girişini daha sonraya saklayarak, Robert N. Taaffe'nin İç Asya'nın coğrafî bölgeleriyle ilgili katkısıyla incelememize başlayabiliriz (İkinci Bölüm). Kitaptaki birkaç haritadan biri bu bölümde ve bütün Avrasya'nın başlıca coğrafî ve iklimsel kuşaklarını gösteriyor. Taaffe İç Asya topraklarında dört bölge tesbit ediyor: Kıraç Arktik tundradan fundalık, oradan da dağınık ormanlar içinde ormanlık tundraya, tedrici bir geçişin ayırt edildiği tundra, (asıl olarak avcı-toplayıcı kültürün yaşadığı) orman ya da tayga kuşağı, (göçebe çobanların yaşamına uygun otlaklardan oluşan) bozkır kuşağı, ve çöl. Ancak Taaffe'nin gösterdiği üzere, bu çöller monolitik bölgeler değil, vahaları İç Asya'nın en verimli topraklarını oluşturuyor. Taaffe'nin bölgeyi canlı ve anlaşılır şekilde anlatımı kitaba yerinde bir giriş sağlıyor ve birçok Amerikan üniversitesinde coğrafya bölümlerinin düşüşe geçmesi (neyse ki Taaffe'nin bulunduğu Indiana Üniversitesi için geçerli değil) insanı üzüyor.

Üçüncü ve dördüncü bölümler (Julia Crookenden tarafından İngilizce çevirileri yapılan A. P. Okladnikov'un "Tarihin Şafağında İç Asya"sı ve A. I. Melyukova'nın "İskitler ve Sarmatlar"ı) özellikle sevindirici; çünkü Batılı (ve Japon) bilimciler, yayınlarını esas olarak Rusça yapan Sovyet meslektaşlarının alana katkılarından çoğunlukla habersizler. Okladnikov bölgenin yazılı tarihe dahil olmasından önceki binyıllar sırasında gelişen farklı kültürler hakkında ayrıntılı bir araştırma sunarak, İç Asya'nın Paleolitik zamandan Bronz Çağı'na kadar olan tarih öncesi devrini inceliyor. Okladnikov yazısında İç Asya'nın kuzey ve doğu bölgelerini vurguluyor; editörün "biraz eksik kaldığını" düşündüğü güney bölgelerle ilgili ek çalışmalar kaynakçaya eklenmiş.

Bundan sonraki bölümde A. I. Melyukova İskitlerin ve doğu komşuları Sarmatların İç Asya'nın batısındaki rolleri hakkında tarihsel ve arkeolojik kaynaklardan çıkan kanıtları değerlendiriyor. Bu iki toplumun maddi kültürleri ve sınıf yapılarına odaklanarak, geç dönem Sarmat kültürünü tanımlayan maddi zenginliğe ulaşımda artan farklılaşmaya ve hem İskit hem de Sarmat mezarlarında rastlanan kadınların silahlarla gömülme olgusuna dikkat çekiyor. Slav halklarının sanatsal geleneklerindeki İskit ve Sarmat motiflerinin açık etkisine rağmen, İran dillerini konuştukları için bu iki toplumun Slav kabilelerinin etnik ortaya çıkışlarında doğrudan bir rolleri olamayacağı sonucuna varıyor. Slav dillerinin, Hint-Avrupa grubunun İran dillerinden ayrı bir kolunu oluşturduğu kesinlikle doğruysa da, en azından bazı Slav dilleri (örneğin Rusça) İran dillerinin kelime hazinesinden ciddi miktarda kelime almışlardır ki, bunların bir çoğu İskit ve Sarmat dönemlerinden kalmadır.

Beşinci bölüm (Princeton'dan Yü Ying-shih'in kaleme aldığı "Şyunğ-nu" [Hsiung-nu]) Kuzey Çin'in yerleşik krallıkları hükümdarlarının uzun zaman en korkulan düşmanları olan Şyunğ-nu'nun tarihi üzerine itinalı bir incelemeyi içeriyor. Yü, büyük ölçüde (neredeyse Şyunğ-nu üzerine eldeki tek bilgi kaynağı olan) Çin birincil kaynaklarına ve konuyla bağlantılı Çince ve Japonca ikincil kaynaklara dayanarak Şyunğ-nu ve Çin arasındaki ilişkiler üzerine yoğunlaşıyor. Çinli komşularının umutları, korkuları ve değerleri açısından bakarak Şyunğ-nu halkının kaderini anlatıyor, bu sebepten bazı okuyucular bu bölümü yakın zamanlarda Şyunğ-nu hükümdarlarının kendi kaygılarının üzerinde duran başka çalışmalarla desteklemek isteyebilirler.[1] Şyunğ-nu ve onların Çinli olmayan komşularıyla olan ilişkileri kısaca ele alınıyor, ama yine esas olarak Çinli bir bakış açısından (yani Şyunğ-nu tehlikesinin sonunda nasıl ortadan kaldırıldığı üzerine bir anlatımla); örneğin -bütün İç Asya tarihindeki kesinlikle en önemli olaylardan biri olan -Yüe-ci'ların (Yüeh-chih) Şyunğ-nu tarafından yenilgiye uğratılmasının önemine, sadece mağlup Yüeci'ların batıya kaçışı kısaca anlatılırken değiniliyor. Bu küçük sorunlar bir yana, bu oldukça yararlı ve genellikle okunabilir bir bölüm; ancak Sinoloji (Çin) uzmanı olmayanlar için hiç tartışılmadan ortaya atılan ho-ch'in ("barış ve dostluk") antlaşması teriminin tanımı yerinde olurdu.

Altıncı bölüm (Wisconsin Üniversitesi'nden A. K. Narain tarafından hazırlanan "İç Asya'da Hint- Avrupalılar", "Hiçbir barbar topluluğu Hint-Avrupalılar diye bilinen grup kadar uzun yaşamadı ve ünlü olmadı" gözlemiyle başlıyor. Bu giriş sözcüklerinin öne sürdüğü gibi Narain'in çalışması büyük oranda Hint-Avrupa dillerini konuşan (ancak okuma-yazma bilmeyen) göçebelerin rolüne ayrılmış durumda. Narain'in katkısının büyük bölümü aslında Yüe-ci ve görünüşe göre onların torunları olan kuzeybatı Hindistan'daki Kuşana hükümdarlarına ayrılmış; Sincan'ın doğusunda (merkezi Kucha ve Agni [Karaşehir]) yüzyıllarca var olmuş Toharca konuşan kültürün doğuşuna görece az ilgi gösterilmiş. Hotan ile birlikte Sakalar ve Soğdlar hakkında kısa bir tartışma, bölümün sonuna ilave edilmiş.

Birkaç konuda Profesör Narain'in iddialarına katılmıyorum; Narain'in gönderme yaptığı, Kuşana hükümdarı Kucula'nın sikkelerinden birindeki bağdaş kurmuş figür hemen hemen kesinlikle göçebe bir hükümdarın tasviridir, Buda'nın değil.[2] Ayrıca aynı hükümdarın bastırdığı iki tip sikkedeki Prakrit sıfatlar "sacadhramathidasa" ("gerçek Dharma'nın tarafları/savunucusu") ve "dhramathidasa" ("Dharma'nın tarafları/savunucusu") hükümdarın mutlaka Budist eğilimleri olduğunu göstermez. Bu hükümdarın sikkelerinin (bölgedeki erken dönem sikkelerde de görülen Yunan panteonlu) ikonografyasında böyle bir eğilime rastlanmıyor, basitçe daha çok

Moğolların çadırlarında yemek pişirmelerini gösteren 13. yüzyıla ait bu Pers minyatürü dönemin yaşayış tarzı hakkında fikir veriyor.

erken Hint-Yunan ve Saka sikkelerindeki kelimelerin kullanılmaya devam ettiği anlamına geliyor; Yunan tabiri ΔΙΚΑΙΟΥ (adil, dürüst) Prakrit'e "dhramiasa" olarak geçmiş.[3] Araştırmacıların büyük çoğunluğu, üzerinde Grek yazısıyla ΣΩΤΗΡ ΜΕΓΑΣ ibaresini taşıyan sikkelerin Kucula'ya değil, onun Vima Kadphises'den önce gelen adsız vârisine ait olduğu görüşündeler.[4] Kanişka'nın Doğu Türkistan'ın bir bölümüne (yani Tarım Havzası) hâkimiyeti bazı araştırmacılar tarafından savunulsa da genelde herkesçe kabul görmez ve -sikkelerin ikonografyasında diğer (özellikle İran) tanrıların bolluğu yanında Buda'nın küçük rolüyle tersi kanıtlanan[5] Kanişka'nın Budizm'i benimsediği masalları da, dini uydurmalar olarak düşünülür. Son olarak Narain, Kuşanaların Yunan alfabesini yerel bir İran dilini kaydetmek için ilk defa Kanişka zamanında uyarladıklarını ileri sürse de, bu yazının Baktriya dilindeki uzun metinleri kaydetmek için Kanişka'nın önceli Vima Kadphises zamanında kullanıldığı zaten ortaya konulmuştur.[6] Hatta bu uyarlanmış alfabe (*içinde p[okunan ayırt edici]* harfi vardır) daha da önce, Sakaların kuzeybatı Hindistan ve Afganistan'daki egemenlikleri zamanında ilk defa İran isimlerini kaydetmek için kullanılmıştı.[7]

Yedinci bölüm (kitaba editörün kendi katkısı olan "Hun Dönemi"), Avrupalı kurbanları için adları "acımasız, yıkıcı işgalcilerle eş anlamlı olan" bir İç Asya halkıyla ilgili. Avrupalı Hunların Şyunğ-nu ile olan özdeşliğine işaret eden Soğd delillerini[8] epeyce hızlı geçiştiren Sinor, Hunların Avrupa'ya ve Batı Asya'ya akınları hakkında tarihin kaydettiği bilgileri özetlemeye başlıyor. Sinor, tartışması sırasında bazı can alıcı terimleri ve bazen de, Tourslu Gregorios'tan yaptığı alıntıda olduğu gibi, bütün bir cümleyi orijinal Latince olarak bırakıyor. Ancak artık Batı çalışmalarında uzman olmadıkları sürece, çok iyi eğitim almış tarihçilerin hile bu dili bildiğini varsayamayız. Bu durumda orijinal Latince alıntılar değerli olsa da, okuyucu için içeriğin çevirisinin (ya da en azından özetinin) bulunması nazik bir hareket olurdu.

Sekizinci bölüm (Macaristan'daki Szeged Üniversitesi'nden Samuel Szadeczky- Kardoss tarafından yazılmış olan "Avarlar", yine İç Asya'dan Avrupa uygarlığına yönelik bir başka tehditle ilgileniyor. Yazar, Avarlarla ilgili kaynaklar ve bu halkın tarihte bilinen diğer halklardaki kökenleri hakkında bir incelemeyle başlayıp Avarlarla Bizans arasındaki (diplomatik ve askeri) ilişkileri ele alıyor. Daha sonra Avarların diliyle ilgili bağlantıları gözden geçiriyor (dillerinin Türkçe ya da Moğolcayla bağlantısı henüz belirlenmemiş olsa da, büyük olasılıkla Altay ailesine ait olduğunu öne sürüyor). Bu dönemin arkeolojik bulguları tahlil ediliyor ve metin Avar müziğinin olası doğası (muhtemelen pentatonik ıskalada olarak tanımlanıyor) ile Avar mezarlarında bulunan ve Bizans etkileri taşıyan el sanatları hakkındaki yorumlarla son buluyor. Avarların Çin kaynaklarındaki Ruan-ruanla (Joujan) özdeşliği üzerine herhangi bir tartışmanın şaşırtıcı eksikliği göz önüne alındığında bu bölümde konunun kapsamlı olarak değerlendirildiği söylenemez; ancak Macarca dışında Avarlar hakkında neredeyse varolmayan literatür düşünüldüğünde Szadeczky-Kardoss'un yazısı daha uzunca bir süre yararlı bir kaynak olarak kalacak.

Dokuzuncu bölüm (Rutgers Üniversitesi'nden Peter B. Golden tarafından hazırlanan "Rusya'nın Orman Kuşağı Halkları") bu bölgenin az bilinen yaşayanlarının tarihi üzerine iyi bir inceleme sunuyor. Golden'ın Rusça, Macarca ve başka dillere olan hâkimiyeti ile İç Asya tarihindeki bazı karmaşık konuları ustaca kavrayışı bir arada üstün nitelikli bir çalışma ortaya çıkarmış. Bu bölümde "Ural Anavatanı" ve orijinal Ural dili konuşanların torunlarının, en belirgin olarak Fin-Ugorların ve Macarların, ortaya çıkışı ile ilgili teoriler tartışılıyor. Bundan sonraki bölümde, (onuncu bölüm, "Güney Rusya Bozkırlarının Halkları") aynı yazar, Hazarlar (Museviliğe geçmiş Türkçe konuşan tek halk), Peçenekler ve Kumanlar dahil olmak üzere en güney bölgenin göçebe halklarının yaşamlarını ele alıyor. Golden ortaya çıkan uzlaşma noktalarına işaret ederken bile bilimsel uyuşmazlıkların bulunduğu alanları dikkatle gösterip burada da hayranlık uyandırıcı bir iş yapıyor.

"[Kök]Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Çöküşü" (Onbirinci Bölüm) editör tarafından kaleme alınmış ve Türklerin MÖ. 6. yüzyılda tarih sahnesine çıkışlarının, Ruan-ruan halkıyla (Sinor burada anlaşılmaz bir şekilde, Çinli kaynakların belirttiği üzere bilinçli bir uydurma olan ve "kıvrılan solucanlar" anlamına gelen Juanjuan yazımını kullanıyor) olan

ilişkilerinin ve ilk Türk krallığının kurulmasının genel bir taslağını ortaya koyuyor. Bundan sonra Türkler ve Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler inceleniyor ve bunu Türk İmparatorluğu'nun doğu ve batı parçalarına ayrılmasının anlatımı izliyor. Sinor bunlara, Türklerin dini üzerine kısa bir tartışmayı ve "bilge Tonyukuk'un halkını Taoizm'i ya da Budizm'i benimsememeleri konusunda uyardığı" sözlerini ekliyor. Sinor sonuç olarak, İç Asya'nın tarihinde Türklerin rolünün merkezi önem taşıdığını ancak bunun birçok ayrıntısının bizce hâlâ bilinmediğini söylüyor.

Moğolistan'daki Uygur krallığı (M.Ö. 744-840) Avustralya'daki Griffith Üniversitesi'nden Colin Mackerras tarafından ele alınıyor, yazar bu bölgede Uygur hakimiyetinin ortaya çıkışını ve yok olmasını inceliyor (Onikinci Bölüm). Bu dönemde Uygur İmparatorluğu'nda dinin (özellikle Manicilik'in) rolü ve Uygurlar tarafından yaşanan toplumsal ve ekonomik değişiklikler öne çıkarılıyor. Yazar, Mani öğretilerinin kısa bir taslağını verip bu dini Uygur hükümdarı Moğ-yü-kağan'ın 762'de Soğd boyunduruğu altında benimsediğini ve "tarihte halkına Mani dinini kabul ettiren birkaç kraldan biri olduğunu" dile getiriyor. Aslında o, bunu yapan tek kraldı; çünkü Moğolistan'daki Uygur krallığı Mani'nin devlet dini olarak yerleştiği tek devlet olma özelliğini taşıyor. Mackerras aynı zamanda Uygurlar arasında geleneksel halk inançlarının devamıyla ilgileniyor, ancak bu sırada Moğolistan'ın Türkçe konuşan sakinleri arasında yabancı bir dinin, Budizm'in tesiri gibi ilginç bir konuyu gündeme getirmiyor.[9] Şaşırtıcı olan, bu bölümde Moğolistan krallığının 840'ta çöküşünden sonra Uygurların tarihi hakkında hiçbir bilgi bulunmaması; yazar sadece "onların tarihteki gelecek rollerinin esas olarak kültürel başarılarında yattığı" notunu düşmüş. Ancak bu yazarın kendi tercihinden çok, onun görevinin M.Ö. 840'a kadar olan döneme gelmesinden kaynaklanıyor. Uygurların tarihindeki bu "eksik parça" konusuna, kitabın bir bütün olarak yapısından bahsetmeye devam ettiğimizde döneceğiz.

Üstte: Moğol bir okçuyu tasvir eden minyatür.

Solda: Bir Turfan vahası savaşçısını gösteren heykelcik, 11. yüzyıl.

Onüçüncü Bölüm ("Karahanlılar ve İslamiyet'in İlk Dönemleri") önceki bölümlerde gösterdiği yüksek nitelikli araştırmacılığı burada da koruyan Peter Golden'ın bu kitaptaki üçüncü ve son yazısı. İslam hâkimiyetinin İç Asya boyunca yayılışını yeniden gözden geçirmesi, bu olayların bozkır nüfusu üzerindeki etkisini genelde ikincil bir kaygı olarak ele alan standart İslam tarihlerinin anlatımlarına iyi bir ilave sağlıyor. Golden, İslam'ın İran dilini konuşan dünyaya ilk girişini tespit ederek Samanîlerin erken döneminde Türk bozkır halklarının etnik bileşimi, Karahanlıların kökenleri, Samanîler ve bozkır kabileleri arasındaki etkileşimler, Selçuk devletinin kökenleri ve sonraki tarihi hakkında elde olan bilgilerin ayrıntılı tartışmalarını sunuyor. Bu bölümün sonuna doğru, yukarıda sözü edilen kronolojik zikzaklardan biriyle karşılaşıyoruz: onbeşinci bölümde, daha önce kuzey Çin'deki Liao hanedanı olarak doğuşlarını görmeden Karakitay'la tanıştırılıyoruz.

Ondördüncü Bölüm, "Eski ve Orta Çağlarda Tibet", Indiana Üniversitesi'ndeki uzun süreli görevinden şu an emekli olmuş Helmut Hoffmann'a ait. Hoffmann tarih öncesi dönemden, 14. yüzyılın başlarında Sa-skya egemenliğinin yıkılmasına kadar (dolayısıyla editörün belirlediği Moğol-öncesi İç Asya tarihi çerçevesinden biraz taşarak) olan zaman sürecinde Tibet'teki olayların bir incelemesini ortaya koyuyor. Bu Tibet'in Nepal, Çin, Zhang-zhung konfederasyonu ve Gilgit (Tibetçesi: Bru-sha) gibi farklı güçlerle olan dış ilişkilerine özellikle önem veren özenli ve dengeli bir sunum. Burada bulunan birçok malzeme, daha detaylı olarak ve kaynaklara bol göndermelerle, Hoffmann'ın değerli (ve hâlâ az bilinen) ve bu bölümle aynı anda yazılmış olup 1978'de çıkan kitabı *Tibet: A Handbook*'ta bulunuyor.[10]

Onbeşinci bölümde "Mançurya'nın Orman Halkları: Kitan ve Cürçenler"i, Münih Üniversitesi'nden Herbert Franke, Altay dilini konuşan bu iki halkın erken dönem tarihlerini ve sonradan (Liao ve Chin hanedanları olarak bilindikleri yer olan) kuzey Çin'i fetihlerini ele alıyor. Toplumsal yapı, din ve hem Kitan

hem de Cürçen için biraz karmaşık bir konu olan alfabe üzerinde özellikle durulmuş. İki grubun da kendi hanedanları yıkıldıktan sonraki durumları da takip edilip *Karakitay* İmparatorluğu ve Yüan ile Ming hanedanları (ikincisinde kitabın belirlenmiş kronolojik sınırının epeyce ötesine geçilse de, bu bölümün sonuna uygun bir sonuç ortaya çıkmış) altında Cürçenler hakkında bir kısım eklenmiş.

***

Bu seçkin katılımcıların sundukları malzemeyi gözden geçirdikten sonra bu kitaba nelerin dahil edilmediği konusuna dönebiliriz. Merkezi Turfan'da olan Uygur krallığı hakkında hiçbir anlatımın bulunmadığına daha önce değinmiştik: dizinde bu önemli şehir hakkında sadece birkaç referans (hemen hepsi A. K. Narain'in Uygurların bu bölgeye gelmeden önceki dönemi inceleyen yazısında) bulunuyor.[11] Halbuki Moğolistan'daki Uygur krallığının yıkılmasından sonra Turfan'da (ve yakınındaki Kansu'da) gelişen Uygur kültürü kesinlikle İç Asya medeniyetinin en yüksek noktalarından birini temsil eder. Yine okuyucu beyhude yere merkezi Kucha ve Agni'de olan Toharca konuşan kültürlerin serpilmesinin, Hotan, Yarkend ve Tumtuk merkezli Hotanca konuşan kültürün ya da (büyük olasılıkla) Toharca konuşan (bugünkü Sincan'daki Tarım Havzası'nda bulunan Niya, Endere ve Miran gibi yerleri kapsayan) Şan-şan krallığının doğru dürüst ele alınmış olmasını bekliyor. Bunların batı İç Asya'daki karşılıkları hakkında daha da az şey söyleniyor. Narain'in bölümündeki kısa bahisten başka Baktriya ve Sogdiyana'da gelişen kültürlerden, ancak bunlar göçebe halklar tarafından fethedilme sürecindeyken haberdar oluyoruz. Aynı şekilde Çin kaynaklarında Şi-şya olarak bilinen Tangut krallığı hesaba katılmamış: bu konuda geniş kapsamlı tek İngilizce eseri (doktora tezi)[12] yazan Ruth Dunnell'ın ya da bu alanda çalışan Sovyet araştırmacılardan (örneğin E. I. Kychanov) birinin kitaba katkısı çok güzel olurdu. Kuzey Çin'in Altay dilini konuşan iki fatihi Kitan ve Cürçen özellikle dikkate alındığına göre, yine Altay kökenli olup Kuzey Vey (Wei) hanedanı adıyla kuzey Çin'i yönetmiş olan To-ba halkının dışarıda bırakılma sebebi merak uyandırıyor.

Öyleyse bu kitaptaki malzemelerin seçimini belirleyen ilkeler nedir? Turfan'daki ve Kansu'daki Uygurlar dışarıda kalırken Moğolistan'daki Uygurlar niye dahil edilmiş? (Katılımları uygun bulunan) Kitan ve Cürçen'i Tangut ve To-ba'dan ayıran nedir? Ve son olarak, İç Asya'nın yaşam çizgisi denebilecek, "İpek Yolu" olarak bilinen eski anayol ağını oluşturan ve can alıcı öneme sahip (İç Asya'nın güneydeki çöl bölgesinin uzunluğunu artıran) vaha kasabaları zincirinin dahil edilmemesinin gerekçesi nedir? Bu soruları cevaplandırmak için editörün İç Asya anlayışını ortaya koyduğu önsözüne ve giriş bölümüne dönmemiz gerekiyor.

Sinor önsözünde, "İç Asya coğrafi olmaktan çok kültürel bir kavramdır" diyor. Bu noktada ayrıntıya girmese de konu birkaç sayfa sonra, girişte tekrar ele alındığında Sinor, İç Asya için iki tanım sunuyor. Birincisine göre, İç Asya (burada "Orta Avrasya" ile aynı anlamda) Avrupa, Ortadoğu, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Doğu Asya'nın yerleşik medeniyetlerinin dışında kalan alandan meydana geliyor. Diğer bir deyişle, İç Asya bütün Avrasya bölgesinden bu beş farklı kültürel birimi çıkardıktan sonra kalan alan. Ancak Sinor başka yerlerde, İç Asya'nın bu medeniyetlerden ayrımının kültürel sebeplerden çok, belirgin bir özelliğe dayandığını vurguluyor: Ona göre, İç Asya "sadece yoğun hayvancılığa elverişli" bir bölge ve bunun doğal sonucu olarak göçebelik "bu zamana kadar İç Asya halklarının karakteristik uğraşı"sı olarak sürmüştür. Ancak Sinor'un ilk tanımına göre, "İç Asya"da (kendisi ve daha detaylı olarak Taaffe tarafından anlatılan) tundra, orman, bozkır ve çöl bölgelerini içeren birçok değişik coğrafi-kültürel kuşak bulunuyor. Ne var ki İç Asya'nın Sinor'un ilgisini en çok çeken kısmı aslında oldukça açık: "İç Asya'nın dünya tarihindeki rolünü anlamanın anahtarı bozkırdır". Demek ki Sinor'a göre, İç Asya teknik olarak birçok farklı coğrafî-kültürel alandan oluşsa da, pratik sebeplerden ötürü sadece bu bölgelerden biriyle, yani "Orta Avrasya'da belirli bir gelişmişlik ve iktidar siyasasına destek sağlayabilecek tek doğal bölge" olan otlaklar ya da bozkırla eş tutulabilir.

Sinor, İç Asya'yı büyük ekolojik ve kültürel karmaşıklığa sahip bir bölgeden neredeyse göçebelerin yaşadığı illere indirgedikten sonra, (sürekli olarak göçebeleri anlatmak için kullandığı terim olan) "barbarlar" ile[13] (yerleşik çiftçiler için kullandığı) "uygarlar" arasındaki ilişkiyi çarpıcı ikili terimlerle resmetmeye yöneliyor. Bu karşıtlık onun tanımından alıntılanacak olursa:

"Özünde, bu [karşıtlık] varlıklılarla yoksullar arasındaydı; ikinciler, ocağın yanında yer kapacak kadar şanslı olanların elinden, tabir yerindeyse et kazanını kapmaya çalışıyorlardı. Önce ve öncelikle, çatışma ekonomik saiklerden kaynaklanıyordu, insan topluluunun iki karşıt kısımının doğal hareket biçimi olarak bir grup kendi yaşam koşullarını diğerinin zararıyla sonuçlanacak şekilde iyileştirmeye çalışıyor, dışarıdakilerin saldırılarına içeridekiler direniyor ya da geri püskürtüyorlardı, tabii 'dışarda' olanlar 'insan' sayılabilirse... Barbarın gelip yerleşik emeğin meyvalarını alıp götüreceği korkusu bu medeniyetlerin içine işler; onlar, barbarların açgözlülüğünden korunması gereken zenginliklerinin cazibesinin farkındadırlar, ki bu da Çinli ya da Romalı devlet adamları ve tarihçilerin gözde konusudur."

Sinor bu bakış açısını (Giriş'te "barbarların doymak bilmez hırsla hareket ettiklerini görmüştük" diyor) birçok kez tekrarladıktan sonra Giriş bölümüne, gerçek olup olmadığı kuşkulu *Ecclesiasticus* kitabından bir alıntıyla son veriyor:

"Sırtlan ile köpek arasında nasıl barış olabilir? Ve zenginle yoksul arasında nasıl barış olabilir?" İç Asya "bizim" uygar dünyamızın antitezidir. Onun tarihi Barbar'ın tarihidir.

Avrupa ve Çin tarihyazıcılığında gözü doymaz ve uygarlaş-

mamış "barbar" konusunun oynadığı önemli rolün inkâr edilemeyeceği malum. (Sinor'un kriterlerine göre bazıları "uygar" olarak nitelendirilebilecek olan Yunan, Saka ve Part saldırıları hakkında Hint tarihyazıcılığında benzer tasvirler bulunduğuna dikkat çekilebilir.) Yine de bu ikili "barbar-uygar" bakış açısının bize bu bölgedeki tarihsel olayların karmaşık dinamiklerini anlamak için en uygun olanağı sunup sunmadığını hâlâ sorgulayabiliriz. Şurası kesin ki göçebenin yaşamı gem vurulmamış bir açgözlülükten çok başka saiklerle belirleniyordu; yine kesin ki yerleşik halklar (özellikle yerleşik bölgelerin sınırlarına yakın yaşayanlar) mutlaka göçebe komşularının yaşam biçiminde korkulacakların yanında hayran kalınacak şeyler de görmüşlerdi.[14]

Göçebeleri, İç Asya'nın diğer üç bölgesinde (tundra, tayga ve çöl kuşakları) yaşayanları dışarıda bırakacak kadar vurgulamak, bazen Sinor'u tehlikeli bir kültürel miyopluğa itiyor. Sinor, "İç Asya halkları hiçbir zaman ortak bir yazı sistemini kullanmadılar" ve "cehalet yaygındı" diyor. Tundra, tayga ve bozkır alanlarında halkın okuryazar olmadığı doğrudur (ne de olsa yazma sanatının buraların halkına sunduğu fazla bir şey yoktu), ancak bütün İç Asya halklarının okuryazar olmadığını söylemek doğru olmaktan uzaktır. Yazma sanatı, Milattan hemen sonra, Sinor'un sürekli olarak "çöl" diye tanımladığı ("vaha" alanı denildiğinde niteliği daha belirginleşecek olan) bölgede yayılmıştı ve Pers Ahamenid İmparatorluğu'nda kullanılan Aramî yazı sisteminden uyarlanan Kharoshti işaret sisteminin, yani tek bir yazının, MÖ. 1. binyılın ilk yüzyıllarında bu bölgenin doğusu (bugünkü Çin) ve batısının bir bölümünde (yakın zamanlara kadar Sovyetler Birliği) kullanımda olduğu düşünülüyor. Budizmin yayılması (Kharoshti yazısının kullanımıyla da bağlantılı olarak) bu vaha topluluklarının arasında, İslam'ın ileride yapacağı gibi, birleştirici bir unsur görevi gördü. Ve ancak İç Asya'ya biçtiği (bana göre) dar tanıma varmasıyla neticelenen göçebelere amansız vurgusu, Sinor'un, İç Asya'nın en erken yazılı belgelerinin "Türkî bir dilde (ve) 8. yüzyılın ortalarına" tarihlenebileceğini iddia etmeye itmiş olabilir.[15]

İç Asya tarihinin dramında göçebelerin en önemli oyuncular olarak görülmeleri, Uygurların Moğolistan'daki krallıkları yıkıldıktan sonraki hikâyelerinin garip bir şekilde anlatılmayışını da açıklayabilir. Çünkü Moğolistan'dan kaçma imkânı bulan ve Turfan ve Kansu'ya (ve de başka yerlere) sığınan Uygurlar çabucak tarım ve ticarete dayalı yüksek bir kültürel gelişmişlik düzeyine ulaşmışlardı. Bu durumda Sinor'un bakış açısına göre şehir hayatına geçmiş bu Uygurlar artık "İç Asyalı" unvanını taşımaya uygun olmuyorlar. Aynı göçebelik yanlısı (ya da yerleşiklik karşıtı) duruş, İç Asya'nın (komşu kültürleri özellikle güçlü bir şekilde etkileyen) vaha kasabalarının da içinde bulunduğu bozkır olmayan üç kuşağına neden ilgi gösterilmediğini de anlatabilir.

Ne var ki bu kitabın yapısında gizli bir başka örüntü daha olabilir. Sinor'un Ural-Altay dillerine çok uzun zamandır süren ilgisi ve bunların çalışılmaları için verdiği destek -ABD'de bu adı taşıyan tek bölümün ve Amerika'daki İç Asya çalışmalarına onyıllardır öncülük eden programın kurucusudur- İç Asya tarihinde bu dilleri konuşan halkların rollerini öne çıkarmasına sebep olmuş olabilir. Bu aynı zamanda İç Asya'daki rollerinden çok (çünkü Mançurya'da bağımsız ve güçlü devletler kurmayı başaramadılar), Liao (907-1125) ve Chin (1125-1234) hanedanları olarak Kuzey Çin'i yönetmiş olmalarıyla tanınan Kitan ve Cürçen halklarının dahil edilmelerini açıklayabilir. Bu iki halkın kitaba dahil edilmeleri "sadece göçebeler" kriteriyle de haklı gösterilemez, çünkü Franke'ın belirttiği gibi Mançurya bozkır bölgesine girmez, daha çok avlanmaya, sığır yetiştirmeye ve biraz tarıma elverişli bir arazidir. Yani bu iki hanedanın Altay dilini konuşan kurucularının kitapta bulunmaları öncelikle -Altay dili yerine Tangut dilini konuşan Şi-şya sessizce atlanmışken- dile ait kaygılara bağlı olabilir.

Bu dahil edilmelerin ve dışarıda bırakılmaların başlıca sebebi dilsel yakınlıklar olsun ya da olmasın -kuşkusuz başka sebepler de bulunabilir- Sinor'un Ural-Altay grubuna olan özel ilgisi belirli durumlarda onun nesnelliğini kaybetmesine yol açmış. Giriş Bölümü'nde Ural-Altay dillerini konuşan halklar birbirlerini bütün bölgede gerçek bir birlik bağının ortaya çıkmasını sağlayacak kadar anlayamasalar da, bu iki gruba dahil dillerin yine de "İç Asya için tipik" olduğunu söylüyor. Bu diller kesin olarak İç Asya'da diğer yerlerde olduklarından daha fazla temsil edilirler (aslında neredeyse yalnızca bu bölgede bulunuyorlar); ancak İç Asya'da Altay ve (daha az derecede) Ural dilini konuşanların -özellikle komşuları üzerinde en fazla etkileri olmuş ve dilsel yakınlıkları belgelemenin en kolay olduğu bozkır ve vaha bölgelerindekilerin- hâkimiyeti bu bölgenin tarihinde yakın bir dönemin ayırıcı niteliği. Türk İmparatorluğu'nun 6. yüzyılda genişlemesinden ve sonucunda bozkır ve vaha bölgelerinin Türkleşmesinden önce (ki bu 13. yüzyılda Moğol fetihleri başlamadan az önce tamamlanan bir süreçti) İç Asya'nın bu can alıcı iki bölgesinde yaşayanlar görünüşe göre Hint-Avrupa ve özellikle İran dilleri konuşuyorlardı.

Sinor'un İç Asya'yı (Tibetlilere, ormanların Ural dillerini ve Mançurya'nın Altay dillerini konuşan yaşayanlarına onursal üyelik verilmiş olsa da) sadece bozkırın göçebe sakinlerini içerecek şekilde küçültmesi ve (açıkça söylenmese de) Ural-Altay dillerini konuşanları bu bölgenin asıl nüfusuyla özdeşleştirmesi İç Asya kültürünün en temel yönlerinden bazılarını karanlığa itmesine neden oluyor. Bu yönlerden biri vaha halklarının doğudan batıya ve batıdan doğuya maddi ve manevi kültür öğelerini kültürel aracılar olarak taşımaktaki temel rolüdür ve bu arada kültüre kendileri de katkıda bulunurlar. Bir diğeri yazının (önce Kharosthi, sonra Brahmi ve Soğd) bölgedeki önemidir ki göçebeler bu sanatı daha sonra yerleşik komşularından alıp benimsemişlerdir; yine başka bir yön de erken dönem İç As-

Cengiz Han'ın Çin'i fethetmek için yola çıkışını gösteren bir Pers minyatürü, 14. yüzyıl.

ya kültüründe Hint-Avrupa öğesinin hâkimiyetidir ki kitabın tek bir bölümünde incelenmekle (görünüşe göre Profesör Narain'e "Yüe-ci" üzerine yoğunlaşması talimatı verilmiş) sınırlı tutulmuştur.

Kitapta ciddi (ve düzeltmesi kolay olmayan) bir sorun makalelerin çoğunun (referanslarının gösterdiği gibi) 1970'lerin ortalarında tamamlanmış olması. Aradan geçen 20 küsur yılda İç Asya çalışmalarında hatırı sayılır ilerleme oldu; yani bazı açılardan bu kitap daha ortaya çıkmadan geçersiz hale geldi. Buna bir örnek, Hoffmann'ın Tibet üzerine yazdığı bölümde, Christopher Beckwith'in Tibet imparatorluğu hakkındaki, tam da bu dönemdeki olayları konu eden, 1987 tarihli çalışmasına hiçbir göndermede bulunmaması.[16] Bu Hoffmann'ın kendi öğrencisinin çalışmasına kıymet vermemesinden değil, sadece makalesinin Beckwith'in çalışması yayınlanmadan çok önce tamamlanmasından kaynaklanıyor.

***

Bu kitap bir bütün olarak İç Asya'nın dengeli bir tarihi olarak tanımlanamaz ve bu alandaki bilginin son durumunu da tam olarak ortaya koyamaz. Yine de önemli bir katkı sayılmaya yetecek düzeyde malzeme zenginliğine sahiptir ve şüphesiz uzun yıllar İç Asya ile ilgili Batı dillerinden birinde yazılmış başlıca referans kaynaklarından biri olarak kalacaktır. İç Asya'nın sonraki dönem tarihini kapsayacak ikinci cildin yanında, bu önemli bölgenin geri kalan kısmının da erken dönem tarihini tamamıyla içeren bir çalışmayı bekliyoruz.

1. Örneğin Thomas J. Barfield'in "The Hsiung-nu Imperial Confederacy: Organizations and Foreign Policy," *Journal of Asian Studies* 41(1981): 45-61 ve Sechin Jagchid ve Van Jay Symons, *Peace, War and Trade among the Great Wall* (Bloomington: Indiana Univ. Press, 1990), özellikle s. 24-36.
2. Kucula'nın sikkelerinde bulunan bağdaş kurmuş figür bir Kuşana icadı değil, Saka hükümdarı Azes II'nin sikkelerinde bulunan daha erken bir çeşidinin kopyası. Kucula'nın bu tasviri kullanımı için bkz. Michael Mitchiner, "Indo-Greek and Indo-Scythian Coinage, cilt 8 (London: Hawkins Publications, 1975), 689, sikke tipi 1054. Azes II'nin sikkeleri üzerindeki oturan figür ve öncellerinden biri olan Maues'in sikkelerindeki benzer bir figür için Budist bir yorum da önerilmiştir (ilk olarak W. W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, 2. baskı (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1951) ve daha sonra A. S. Altekar, "Buddha on Indo-Scythian Coins," *Journal of the Numismatic Society in India* 14 (1952): 52-53), ancak bahsedilen figürün silah taşıması böyle bir yorumu yalanlıyor. (bkz. (Tienne Lamotte, *Histoire du bouddhisme indien* (Louvain: Institut Orientaliste, 1958), 481) Azes II'nin bu figürü taşıyan sikkeleri için bkz. Mitchiner, 6: 573 (sikke tipi 865) ve s. 576 (tip 872). Maues'in sikkelerinde bu tasvirin belirgin prototipi için bkz. Mitchiner, 5: 479 (tip 734). Hint sikkelerinde Buda tasvirinin Kanişka'nın az sayıda sikkesinin üzerinde ilk görünümü kıyafetli, başında bir hale ile ayakta duran bir figür ve açıkça BOΔΔO işaretlerini taşıyor. (aşağıdaki 5. dipnota bkz.)
3. Bu ifade ilk defa Hint-Yunan hükümdarı Agathokles'in sikkelerinde görünüyor (y. o. 171-160); bkz. Mitchiner, "Indo-Greek and Indo-Scythian Coinage", 77, tip 141. Aynı terim daha sonra Saka hükümdarlarının Yunan/Prakrit sikkelerinde görülüyor, burada ΔIKAIOY Prakrit'e dhramiasa (dhramikasa) olarak çevrilmiş.
4. Kuşana hakimiyetinin kronolojisiyle ilgili yeni bir tartışma ve geniş bir kaynakça için bkz. Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran* (München: C. H. Beck'sche Verlag, 1984), 255-56.
5. Kuşana sikkelerinin ikonografyası üzerine klasik bir çalışma için bkz. John M. Rosenfield, *Dynastic Arts of the Kushans* (Berkeley: Univ. of California Press, 1967).
6. Bu alfabeyi taşıyan Baktriya dilindeki ilk yazıt Kanişka'dan önceki Kuşana hükümdarlarından biri olan Vima'ya atfediliyor. Bkz. Gérard Fussman, "Documents 'pigraphiques kouchans," *Bulletin de l'école Française d'Extrême Orient* 61 (1974): 1-50.
7. Bu genişletilmiş Yunan alfabesi ilk defa Saka hükümdarı (palirises'in sikkelerinde kullanılmış, ρ harfi hükümdarın adındaki s sesini belirtmiş (bkz. Mitchiner, 5: 454 ff.)
8. Batılı kaynaklarca Hsiung-nu'nun Hunlarla özdeşliği hakkındaki bilgi, Tun-huang'da bulunan ve Lo-yang'ın (Soğd dilinde xwn adıyla anılan) Şyung-nu tarafından yağmalanmasını anlatan bir Soğd mektubundan geliyor; bkz. W. B. Henning, "The Date of Sogdian Ancient Letters," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 12 (1948): 601-15. Henning'in tezine (bana göre ikna edici bir şekilde olmasa da) Otto Maenchen-Helfen şu makalesinde karşı çıkıyor: "Pseudo-Huns," *Central Asiatic Journal* 1 (1955): 101-6.
9. Moğolistan'ın Türkçe konuşan halk-

ları arasında Budizm'in erken dönemde ortaya çıkmasıyla ilgili olarak bkz. Annemarie von Gabain, Asiatica: Festschrift Friedrich Weller (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1954), 161-73 içinde "Buddhistische Türkenmissionen" ve Sergej G. Klyastorny ve Vladimir A. Livsic, "The Sogdian Inscription of Bugut Revised," *Acta Orientalia* (Budapest) 26 (1972): 69-102. Mackerras tarafından s. 335'te anılan Karabalgasun yazıtında eleştirilen önceki Türk halk dinine ait olmadığı halde Uygurlarda Budist tasvirlerin bulunması olabilir.

10. Helmut Hoffmann, *Tibet: A Handbook* (Bloomington: Indiana Univ. Press, 1978).
11. Annemarie von Gabain'in Turfan'daki Uygur krallığı ile ilgili önemli çalışması, *Das Leben im uigurischen Königreich von Qoco* (850-1250) (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1973) Sinor'un ek kaynakçasında yer almış.
12. Bkz. Ruth Wilton Dunnell, "Tanguts and the Tangut State of Ta Hsia," doktora tezi. Princeton Univ., 1983.
13. Sinor'un daha önceki bir makalesinde bulunan aynı kullanım için bkz. "Central Eurasia", *Orientalism and History*, der. Denis Sinor, 2. baskı (Bloomington: Indiana Univ. Press, 1970), 93-119, özellikle s. 95. "Dış Karanlık" için gönüllüler yok. Barbarlık ahlaki olduğu kadar ekonomik ve siyasal bir durumdur. Orta Avrasya'nın tarihi barbarın tarihidir."
14. Göçebe kültürün kuzey sınırında yaşayan Çinliler üzerindeki etkisi ve göçebelerin Çinlileşmesi üzerine bir tartışma için bkz. Yü Ying-shih, "Han Foreign Relations," *The Cambridge History of China*, cilt 1, der. Denis Twitchett ve Michael Loewe (Cambridge Univ. Press, 1986), s. 433.
15. İç Asya'dan günümüze kadar gelen en eski yazılı belgeler, eski SSCB topraklarının içinde yer alan (Türkmenistan'ın güney sınırında) Nisa'da bulunan Part çömleklerinin üzerindeki yazılar, M.Ö. 1. yüzyıldan kalma. Yerel alfabelerle Baktriya ve Soğd dillerinde yazılar sırasıyla 1. ve 2. yüzyıllarda ortaya çıkıyor ve aynı dönemde Orta Asya'nın doğusunda (Sincan) bireysel ve dini belgelerde Gandhari Prakrit'in kullanıldığına dair bilgi var. Bu bölgeden, dini olmayan belgeler için bkz. *The Cambridge History of Iran*, 3 (2): *The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, der. Ehsan Yarshater (Cambridge Univ. Press, 1983), 1152-53 (Part), 1227-28 (Soğd), 1245-46 (Khwarezmian); aynı bölgeden olan Budist belgeler için bkz. Jan Nattier, "Church Language and Vernacular Language in Central Asian Buddhism," Numen 37 (1990): 195-219. Eğer yerel olmayan dillerde (ör. Part, Gandhari ve Çince) yazılan İç Asya belgelerini dışarıda bıraksak bile, İç Asya dillerinde olan en erken yerel belgeler 8. yüzyıldan çok daha önceden geliyor. Sinor'un bahsettiği eski Türkçe belgeler bugüne kadar gelen en eski Altay dilinde olan ve bazıları göçebelere ait belgeler, ancak bunlar en eski İç Asya yazıları olmaktan çok uzak.
16. Beckwith, *The Tibetan Empire in Central Asia* (Princeton: Princeton Univ. Press).

NOT DEFTERİ

Jason Goodwin'in Kitabı Üzerine

Şubat 2000 tarihli derginizde çıkan, sayın Nilüfer Mizanoğlu Reddy'nin, Jason Goodwin'in *Lords of the Horizon* kitabı hakkındaki eleştirisini ilgiyle okudum. Eleştirilerinin hemen hemen tümüne katılmakla beraber yazarın dile getirmediği (ve getirmemesi doğal olan) bir noktayı belirtmek isterim. Osmanlı tarihine -tüm ihtişamı ve zaaflarıyla beraber- içeriden olduğu kadar biraz da dışarıdan, yani Türkiye dışından bakmak gerekir. Türkiye içinde, Osmanlı devleti ile ilgili çalışmalar, Osmanlı tarihinin ayrıntıları ele alınarak incelenmektedir. Yöntem (metod) ve kavram (concept) bakımından halen geleneksel "milli" ve "milliyetçi" görüşlerden hareket eden Türkiye tarihçileri, Osmanlılar'ın "hoşgörülü", "hakşinas", "insancıl", "medeni" vesaire gibi olumlu sıfatlara sahip olduklarını ispat etmeye çabalamaktadır. Ana amaç, çok kez açık belirtilmemekle beraber, Batının yüzaltmış yıllık Türk-Müslüman-Osmanlı (üç sıfat da tek bir varlığın üç yönünü tasvir eder) aleyhtarı yazılarının ve Türkleri küçülten görüşlerinin tersini ispat etmektir. Bu çeşit "defensive" tarih anlayışı şüphesiz ikna edici olmadığı gibi

kalıcı da değildir. Buna karşılık Osmanlı tarihini, Batı tarihçilerinden daha kötü gören ve o şekilde tanıtan, Türkiye'de yaşayan ve bazıları üniversitelerde ders veren missionerist-Cumhuriyetçi-modernist yazarlar da vardır. Sonuçta Osmanlı tarihi -Türkiye içinde -sıhhatsiz olmakla beraber- teferruatı ile bilinmekte veya öyle bilindiği sanılmaktadır. Halbuki Türkiye sınırları dışında Osmanlı tarihinin durumu çok çok daha farklıdır.

Kısaca, bu konuya ABD'deki durumu göz önünde tutarak dokunmak, bunu da kişisel tecrübeme dayanarak dile getirmek istiyorum.

Amerika'da Osmanlı tarihi birkaç "elit" üniversitede okutulduğu için geniş bir öğrenci kitlesine hitap edememektedir. "Undergraduates", yani lisans öğrencilerinin Osmanlı tarihi hakkında fazla bilgileri olmadığı gibi "Osmanlı"nın manasını bile bilmemektedirler. Bu bilgisizliğin ana kaynağı Osmanlılar ve Osmanlı tarihiyle ilgili popülarize yayının bulunmamasıdır. Ders kitabı olarak kullanılabilecek üç veya dört kitap vardır. Kitabın birisi iyi ve orijinal araştırmaya dayanmakla beraber isim, tarih ve olaylar içine gömülüdür, yani pratikte ders kitabı olarak kullanılamamaktadır. İkinci kitap kontrat üzerine plansız yazılmış, çok sağlam bilgiler vermekle beraber boşluklarla doludur. Üçüncü ve dördüncü kitap ise fazla teorik olmak çabasındadır. Böylece, Osmanlı dönemi tarihini doğru dürüst okutmak için ders verenin çok bilgili ve üstün bir analiz-sentez kabiliyetine sahip olması gerekmektedir. Ders kitabı *(text book)* noksanlığını bir dereceye kadar kapatabilir. Son senelerde Türkiye'de piyasaya sürülmüş birkaç ciltlik mufassal "Osmanlı Tarih"leri ise sınıfta kullanılamaz bir haldedir, hatta doğru dürüst tercüme edilse bile. "Visual aide" dediğimiz araçlar hemen hemen yoktur. Okuttuğum (ve çok rağbet gören) bir Osmanlı tarihi dersinde göstermek için 28 dakikalık tek bir filmi güçlükle bulabildim. O da iyi değildi. Buna karşılık Bizans tari-

hiyle ilgili birçok film vardır. Diğer tarih alanları da öyledir. Hatta Moğol tarihinde okutulan Cengiz Han hakkında birçok dokümanter film vardır. Türkiye film endüstrisi çok iyi tarihî dokümanter filmler hazırlayabilir. Bu düşüncemi "Türkiye'yi tanıtma programları" (daha doğrusu Türkiye'yi övmek) için kurulmuş bir iki yere bildirdim, netice alamadım. Her yerde olduğu gibi bu alanlarda da Türkiye'nin tüm hayatına hâkim olan "elitist" yaklaşım hâkimdir. Her çaba idareci sınıfa yani birkaç lider veya lider grubuna yönelmiştir. Amirler ikna edilirse onlar da emir yoluyla idare ettikleri halkın, aynen, kendileri gibi düşünmelerini ve davranmalarını sağlayacaklar sanılmaktadır. Halbuki gerçek demokratik bir toplumda halk demokratik usuller ile bilgilendirilir ve kendisine bilgi seçeneği verilir. Başka bir deyimle halkın önüne çeşitli bilgiler konur ve geniş seçenek imkânları ve hürriyeti sağlanır. Batıda, Türkler ve Osmanlılar hakkında ne kadar çok yazı, yayın, film vesaire bilgi kaynağı olursa, Batı okuyucusu da o nispette Türkiye ve Türklerin tarihiyle ilgili bilgiler edinebilir. İşte onun için Jason Goodwin'in kitabını yalnız akademik değeri bakımından değil, Batı halkına Türkiye'nin Osmanlı devrini tanıtmak açısından da ele almak gerekir. *New York Times*'ın Pazar sayısı bir buçuk milyon kadar nüsha basmaktadır. Yani ilk kez bir buçuk milyon kadar kişi Osmanlı hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Hiçbir Türk şimdiye kadar bu kadar çok okuyucuyu ilgilendirecek bir kitap yazmadığına, yazamadığına göre, Goodwin'in bu kitabını memnuniyetle karşılamak gerekir. Bununla kitabın hatasız olduğunu, eleştirilmemesi gerektiğini iddia etmekten çok uzağım. Benim gibi, hem tarihin doğru anlaşılmasını ve incelenmesini savunan hem de Türkiye tarihinin, Osmanlı süresi dahil, dışarıda geniş halk kitlelerine yaygın tanıtılması için çabalayan bir kimse için Goodwin'in kitabı iyi bir başlangıçtır. (Goodwin'in Osmanlıların kendine mahsus bir idare sistemi olduğu ve benzerlerinin bir daha dünyaya gelmeyeceği düşünceleri tartışılabilir.) Osmanlı dönemi hakkında bilgi edinmek arzusu Batıda durmadan artmaktadır. Bu arzunun kaynaklarını ve nedenlerini burada uzun uzadıya incelemek niyetinde değilim. Yalnız şunu söylemekle yetineceğim. Türkiye tarihi ve bilhassa Osmanlı dönemi hakkındaki bilgiler şimdiye dek çok kez, tek yanlı, Batı ülkelerinin emperyalist siyasetini destekleyen yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. 1878'den sonra Balkan ülkeleri tarihçileri de yeni kurulmuş milli devletlerinin Avrupa ayarında gelişmemelerinin günahını Türklere yüklemişler, Türklerin Müslüman oldukları için hiçbir zaman ilerleyemeyeceklerini savunmuşlardır. Hıristiyanlığın ise, eninde sonunda herkesi uygarlığa götüreceğini ileri sürerek, Müslüman Türkiye'yi (Osmanlı diye pek ayırım yapmazlar) kötü göstermişlerdir. (Bu görüşü kabul etmeyen bazı objektif çalışmalar da vardır.) Türkiye'nin son yirmi yıl içinde ekonomik sosyal ve siyasi bakımdan gelişmesi ve Balkan ülkelerini fersah fersah geride bırakması, Batılılara Osmanlılar hakkındaki görüşlerinin ne kadar yanlış olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin bu başarısının temellerinin bir kısmının Osmanlı döneminde atıldığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kökenlerinin 19. yüzyılda saklı olduğu anlaşılmaya başlayınca, Osmanlı dönemine karşı merak daha da güçlenmiştir. Bu durum karşısında Türkiye tarihçilerinin de yeni bir anlayış içinde ve halk tarafından benimsenecek tarih kitapları yazmayı denemeleri gerek. Onlar bu çabayı başaramadıkları sürece Batının Goodwin gibi yazarların kitaplarına bağlı kalacağı aşikardır ve biz de ona teşekkür etmeye devam edeceğiz. Onun için *Toplumsal Tarih* ve *Toplum ve Bilim* gibi dergilerin çabalarını takdirle karşılayarak hem onlardan faydalanıyorum hem de destekliyorum.

Kemal H. Karpat

TOPLUMSAL TARİH

ABONE FORMU

6 aylık, yurtiçi: 8.000.000.-TL., yurtdışı: 35 US$
1 yıllık, yurtiçi: 16.000.000.-TL., yurtdışı: 70 US$
Cilt fiyatı, yurtiçi: 8.500.000.-TL., yurtdışı: 40 US$
(Abone ücretine cilt kapağı, dizin ve gönderi masrafı da dahildir.)

Adı soyadı:..... Aboneliğe başlangıç sayısı:.....
Adres:.....
.....
Posta kodu:..... Şehir:..... Tel:.....

☐ Yıllık ☐ Altı aylık abonelik bedelini

☐ Vakıflar Bankası Taksim Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.
☐ 662907 no'lu posta çeki hesabına Tarih Vakfı adına yatırdım, fotokopisi ektedir.
☐ Nakit ödüyorum.
☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.
☐ Fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Visa Kredi Kartı No: |_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|_|
☐ Master-Euro Card Geçerlilik Tarihi: |_|_|_|_|
☐ Diners Club Kart Sahibi: ..... İmza:.....

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

DEMİRYOLUNDAN PETROLE CHESTER PROJESİ

(1908-1923)

BİLMEZ BÜLENT CAN

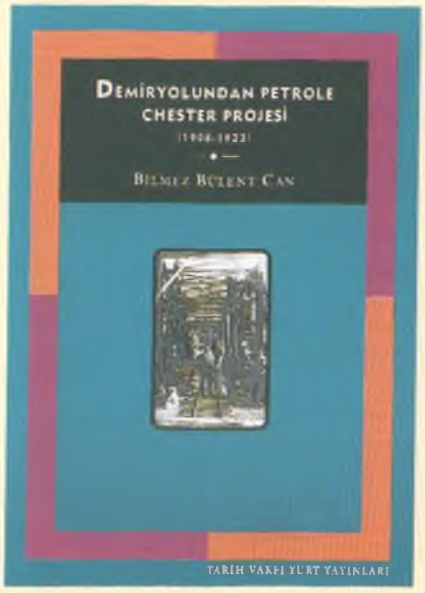

Colby Mitchell Chester adlı Amerikalı amiralin öncülüğündeki bir grup, demiryolları yapımı ve işletmesi başta olmak üzere Anadolu'da birçok imtiyaz almaya çalışmıştı. İlki 1908'de Jön Türk devriminden hemen sonra, ikincisi ise 1922'de Ankara yönetimi döneminde gündeme gelen ancak hiçbir zaman hayata geçirilemeyen bu imtiyazlar, sadece demiryollarıyla ilgili değildi. İnşa edilecek hatların çevresindeki madenlerin, özellikle de bakır ve petrolün de işletme haklarını kapsıyordu. Büyük Güçler'in Ortadoğu'daki nüfuz mücadelesi, Milli İktisat politikaları, Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri, Lozan Antlaşması, Musul sorunu gibi geniş açılımları olan bu çalışmada, Chester Projesi gibi somut bir örnek-olaydan yola çıkarak tezlerini kuramsal bir düzleme oturtan Bilmez Bülent Can, Türkiye'nin Batılılaşma süreci tartışmalarına "Avrupamerkezci modern standardizasyon" teziyle katkıda bulunuyor. Şerif Mardin'in deyişiyle, bu çalışma "bize dikkate değer yeni bir kuramsal yaklaşım sunduğu oranda, Cumhuriyet tarihimize de gerçek bir katkıda bulunuyor."

xiv + 409 / ISBN 975-333-121-5

EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Tarih Vakfı: Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Arabacılar Dairesi, 80700 Beşiktaş - İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - 227 37 34 Faks: (0212) 227 37 32
e-mail: pazarlama@tarihvakfi.org.tr.

Yıl 1867. Aylardan Kasım. Cevdet Bey, Osmanlı Bankası'na çalışmak üzere müracaat etti. Kendisinden bir fotoğraf istediler. O fotoğraf, o gün bugündür Osmanlı Bankası arşivlerinde yaşıyor. Tıpkı, diğer personel ve müşterilerimizinki gibi. Çünkü biz, bir kurumu yaşatan en büyük gücün insan olduğuna inanıyoruz.

OSMANLI BANKASI

...çünkü aslolan insandır.

www.osmanli.com.tr

TOPLUMSAL TARİH

OCAK - HAZİRAN 2000 / SAYI 73-78

13. CİLT DİZİNİ

A
Abalıoğlu, Yunus Nadi 73/26, 76/5, 55, 77/64, 78/49
ABD 74/34, 35, 75/11, 27, 35, 76/25, 30, 77/10, 42, 78/61, 63
Abdullah Cevdet 73/22
Abdullah Frères 77/48
Abdullah Naci Bey 77/33
Abdurrahman Niyazi 78/20
Abdurrahman Sami Bey 77/33
Abdurrahman Şeref 73/23
Abdülaziz 73/10, 48, 74/13, 77/47
Abdülhamid II 73/10, 12, 29, 48, 74/6, 53, 75/41-43, 52, 63, 76/24-26, 40, 41, 47, 77/46-48, 78/24, 30
Abdülkadir Paşa 73/51
Abdülmecid 74/6, 13, 47, 75/63
Abidin Bey (Doktor) 76/12
Ackerman, James 74/51
Açe Sultanlığı 74/43
Açılışının 71. Yıldönümü Dolayısıyla Millet Mektepleri 73/4
Adakale 78/4, 6-8, 12
Adalar 76/18
Adalet Bakanlığı 75/39, 77/6
Adam, Juliette 73/10, 11
Adana 76/10, 11, 78/39
Adapazarı 73/50, 78/34, 38, 42
Addams, Jane 75/36
Adımlar 77/10
Adıvar, Adnan 73/23, 30, 76/55
Adıvar, Halide Edip 76/55, 78/49
Adıyeke, A. Nükhet 76/17
Adliye Nezâreti 78/50
Adriyatik Denizi 75/10, 76/28
Afganistan 78/58
Afrika 73/14, 73/30
Afyon 76/16
Agi, Hasan 76/59
Agni 78/57, 60
Ağa Han Vakfı 74/51
Ağaoğlu, Ahmed 77/10, 78/44, 45, 55
Ağaoğlu, Samet 76/55
Ağaoğlu, Süreyya 75/34
Ağavni, Stepanos 78/54
Ağı, Ali 77/37
Ağios Nissis Paisios Efendi 74/32
Ahamenid İmparatorluğu 78/61
Ahenk 77/32
Ahmed Cemal Paşa 73/18
Ahmed Cevdet 75/52
Ahmed Fethi Paşa 74/47
Ahmed Midhat 74/60, 75/4, 5, 76/24-26
Ahmed Muhtar Paşa 73/18
Ahmed Reşid Bey 75/41
Ahmet Hulusi Efendi 77/36
Ahmet Mazhar Bey 78/46
Ahmet Rasim 74/54
Ahmet Refik'in Kaleminden Sapanca Gölünü İzmit Körfezine Bağlama Girişimleri 78/42
Ahmet Tevfik Efendi 78/25
Aile Kanunu 75/21
Ajami, Fouad 74/62
Akal, Emel Aslan 75/31
Akandere, Osman 77/52-57
Akçiçek, Selahattin 74/36
Akçura, Yusuf 73/26
Akdeniz 73/8, 74/37, 43, 75/12, 13, 76/28-30, 41, 47, 78/13
Aker, Mustafa Cavit 73/53, 56
Akgöl, Eyüp Sabri 76/9
Akgün, Seçil Karal 76/54
Akhisar 73/51
Akhisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 76/14
Akhisar Redd-i İşgal Cemiyeti 76/14
Akış, Ali 76/59
Akış, Ali Fethi 77/61
Akifoğlu, Aydın 78/46
Akmeşe 78/36, 39
Akmeşe Kasabası Tarihinde Ermeniler: Armaş Manastırı 78/32
Aknoz, Nurettin 74/38
Akses, Necil Kâzım 74/9
Aksoy, Bülent 74/14
Aksu, Hüseyin 76/6
Akşam 74/56
Akşehir Kitabevleri ve Tetkikat 73/55
Akşin, Sina 76/54
Akşit, Niyazi 74/61
Akyol 73/56
Alaca Mescit 77/44
Alada, A. Dinç 78/44
Alâeddin Bey 78/44-46
Alakom, Rohat 74/17
Alanyalızade Mahmut Bey 77/35
Alaşehir 73/51, 76/16
Albayrak 76/14
Aleksanyan, Kevork 78/35
Ali Dayı 77/7
Ali Fuat 78/25
Ali Kemal 73/28
Ali Nazmi Bey 77/32
Ali Neş'et Kütüphanesi 76/24
Ali Reşad 75/4
Ali Şükrü Bey 76/12
Aliye Esat 75/25
Aliye Şinasi 75/22
Aliyev, Haydar 76/58
Alman Donanması 76/28
Almanya 73/8, 46, 74/13, 75/11, 16, 76/28, 30, 33, 47, 48, 56, 58, 60, 63, 78/21
Alnar, Hasan Ferit 74/9
Alpagut, Ali Haydar Emîr 73/23
Alparslan 77/35
Alper, İbrahim 74/37
Alsancak 74/36, 75/10, 77/4, 20
Altay, Fahrettin 77/21
6/7 Eylül Olayları 74/34, 48, 41
60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancının Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar 76/56
Altınay, Ahmed Refik 74/57, 75/4, 78/42
Amaç, Faik Muzaffer 74/39
Amasya 78/39
Amerika 73/8, 50, 74/26, 47, 75/16, 48, 76/58, 77/10, 11
Amerikan Gazeteciler Cemiyeti 77/8
Amid 74/20
Anadolu 73/50, 51, 74/50, 76/14-16, 77/42, 78/13, 30, 32, 38, 39, 44
Anadolu Ajansı 78/44, 45, 49
Anadolu Ajansı Kurucularından ve İlk Genel Müdürü Alâeddin Bey (1888-1830) 78/44
Anadolu Ajansı Niçin Kuruldu? 78/49
Anadolu Demiryolları 78/37
Anadolu Üniversitesi 76/21, 54
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 76/15, 54
Anadolu Yavrusunun Kitabı 74/55
Anadolu'da Yeni Gün 76/55
"Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)" 76/21
Anaia (Kadıkale) Kalesi 77/44
Andican, Ahat 76/57
Andric, Ivo 74/14
Angelidis, Anastasios 74/32
Ankara 74/26, 37, 38, 56, 64, 76/4, 5, 7-9, 10, 15, 16, 55, 56, 60, 77/7, 8, 78/6, 18, 44
Ankara Belediyesi 76/9, 78/46
Ankara Caddesi 75/54, 56
Ankara Üniversitesi 75/46, 76/54

Ankara Valiliği 75/46
Annam 73/10
Antalya 76/5, 77/35
Antelope 77/58
Antik Yunan 74/45
Antiphonitis Manastırı 78/16
Arabyan 73/51
Aracı, Emre 74/13, 77/58
Aramî yazı sistemi 78/61
Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 75/41
Arapgir 78/39
Aras 74/18
Araş, Mehmet 74/36
Arat, Reşit Rahmeti 76/59
Arat, Yeşim 75/39, 76/64
Arbman, Holger 74/17
Arda, Adil 73/22
Ardahan 76/16
Arel, Sadettin 73/19
Arhavi 75/47
Arı, Kemal 77/20
Arıkan, Zeki 75/10, 77/43
Arıkoğlu, Damar 76/10
Arif Bey 77/33
Arif Efendi 73/10
Aristovulos, Filippos 74/25, 29, 31
Ark Royal 76/31
Arkın Kitabevi 75/54
Arkın, Ramazan Gökalp 75/54
Armao 73/51
Armaş (Akmeşe) 78/32, 33, 39
Armaş Manastırı 78/33, 38, 39
Arne, T. J. 74/17, 19
Arran 74/18, 22
Arsebük, Ahmed Esad 18
Artan, Tülay 74/50
Asadur Efendi 77/26
Ashby, Margery I. Corbett 75/37, 38
Asım Gündüz Paşa 76/55
Askanazyan Derneği 78/32
Asker, Ahmedali 76/59
Askeri Mükellefiyet Kanunu 75/22
Askitopulos 74/29
Askitopulos, Yeorgios K. 74/32
Astériks ve Oburisk Sezar'a Karşı 75/57
Astérix 75/57, 58, 60, 61
Astérix: Çizgi Romandan Beyaz Perdeye 75/57
Asya 73/14, 27, 30, 74/44, 76/60
Âşık Garib 62
"Âşık Garip Türküleri" 73/62
"Âşık Kerem Türküleri" 73/62
Aşıkpaşazâde 73/48
"Aşkale'ye Gidenler Gitmeyenler" 73/64
Aşkale'ye Gidenler-Gitmeyenler Yazısı Hakkında 73/64
Atabek, Fazıla 75/34
Ataç, Galit Atâ 23
Ataç, Nurullah 74/57
Atalay, Besim 76/11, 12
Atanas 78/33
Atatürk ve Ulusal Müzik 74/4
Atatürk, Mustafa Kemal 73/4, 5, 17, 74/4, 5, 7-10, 54, 64, 75/36, 76/4, 9, 10, 15, 54, 77/20, 32, 37, 39, 78/23, 25, 27, 29, 49
Atatürk 74/10
Atay, Falih Rıfkı 73/24
Athos Dağı 75/13
Atina 74/26, 28-30, 39, 75/10, 58, 76/17, 18, 78/39
Atina Üniversitesi 74/33
Atkinson, Lynton 77/58
Atlante 73/10
Atlantik Devletleri 74/43
Atlantik Okyanusu 76/29
Auber, Daniel Francois Esprit 74/4
Avarlar 78/58
Avrasya 78/60
Avrupa Birliği 74/42-45
Avrupa Müzesi 73/46
Avrupa Oteli 75/41
Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki 74/14
Avustralya 78/59
Avusturya 73/52, 74/5, 14, 47, 63, 75/13, 19, 76/40, 48, 63
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 76/28, 48, 78/5
Aya Dimitrios 78/17
Aya Yorgi 78/17
Ayasofya 74/60
Ayastefanos Antlaşması 78/5
Ayasuluk 77/44
Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı 76/57
Aydın 73/61, 77/27, 29, 32, 33, 36, 43, 44
Aydın Demiryolu 77/27, 73/51
Aykarlı, Mahmud 76/59
Ayn Ali Risalesi 75/13
Aynîzâde Hasan Tahsin 73/20
Ayrıncılığa Karşı Kadın Derneği 75/34
Aysiyan 73/51
Ayvalık 77/21
Ayvaz 73/62
Azerbaycan 73/4, 74/19, 22, 76/57
Azerbaycan 76/58
Aziyade 73/9, 10, 12, 30
***Aziyade* ve *Hamam*'da "Doğu"nun Kurgulanışı** 73/34
Aziyade 73/34-37, 40-42
Aziz Midhat 76/24

B

Babar 75/57
Babıâli 74/24, 47, 53, 54, 57, 75/39, 52, 56, 76/40, 78/36
Babıâli Caddesi 74/54, 75/53
Badetti 77/46
Bağdat 74/17, 78/39
Bağdat Paktı 74/34, 41
Baha Tevfik 73/20
Bahçecik 78/34
Bahriye Nezareti 73/10, 75/13
Bakanlar Kurulu 77/6
Baktriya 78/58, 60
Bakû 73/12, 76/57
Balcı, Hülya 78/56
Balıkesir 76/14-16, 77/5
Balıklı İş Hanı 75/56
Balın, Mehmet Ali 74/40
Balkan 77/61, 78/52, 64
Balkan Antantı 75/24
Balkan Dağları 78/4
Balkan Paktı 74/34
Balkan Savaşı 73/14, 74/43, 53-55, 75/18, 19, 76/33, 77/9, 20, 78/50, 52
Balkanlar 74/43
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı 73/19, 77/10
Baltık Denizi 74/21
Bammat, Haydar 76/57
Bammat, Necmeddin 76/57
Bammat, Timur 76/57
Banat Dağları 78/4
Banque de Constantinople 74/47
Barbaros Hayreddin Paşa 73/23, 75/12, 13
Bardizag 78/32
Barış 77/11
Barkan, Ömer Lütfi 75/46, 48
Barthes, Roland 73/36
Barthu, Louis 74/64
Bartok, Bela 74/7
Basın Tarihi'ne Dair Bilgiler ve Hatıralar 76/64
Basileios II. 74/19, 20
Basmane 74/36, 77/25, 27, 28, 32, 38
Basra Körfezi 75/12
Başbakanlık Osmanlı Arşivi 74/51, 76/19, 26
Batı Trakya 76/17
Batullah, Rabit 76/56
Batum 76/10, 16, 56
Bayar, Celal 74/37, 40, 75/40, 77/7, 8, 34, 57,
Bayburt 73/51
Baydur, Ragıp Hüseyin 78/44
Bayezid I 74/63, 75/12
Bayezid Camii 75/52
Bayezid Meydanı 73/17
Bayiç, Hakkı Behiç 73/21
Baykurt, Fakir 78/30
Bayönder 74/10
Baysun, Cavit 75/10
Bayur, Yusuf Hikmet 78/23, 24
BBC 77/58
Beauvais, Jean-Pierre 74/64
Bécassine 75/57
Beckwith, Christopher 78/62
Bedevi, Vergi 78/18
Bedia Tevfik 75/22
Beethoven, Ludwig van 74/8, 44
Bel, Yusuf Razi 73/26
Belçika 74/4, 9, 75/16
Belediye Reisi Uşakîzade Muammer Bey İle Vali Mahmut Muhtar Paşa Çatışması: İzmir'de İktidar Mücadelesi 77/25
Belen, Fahri 76/7
Belgelere Feminist Bilinçle Bakmak: Bir Kadın Kütüphanesinin Anatomisi 75/27
Belgrad 78/4, 5
Bellaviste 77/27
Belmonte 77/59
Belova 77/21
Benlisoy, Foti 74/24
Benlisoy, Stefo 74/24
Bentley, Michael 73/44
Berber, Engin 77/61
Berda 74/18, 19
Berktay, Halil 74/43
Berlin 75/24, 76/28, 57-60, 78/15
Berlin Anlaşması 76/40, 41, 48
Berlin Kongresi 78/5, 8, 12
Beş Şehir 78/30
Beşe, Hakkı Kamil 77/5
Beşe, Rana 75/34
Beşiktaş 78/44
Beşparmak Dağları 78/15
Beyazıt Meydanı Kahvesi 73/29
Beykoz 76/31
Beyoğlu 73/9, 14, 36, 75/24
Beyoğlu Mutasarrıflığı 77/46
Beyoğlu Postahanesi 77/48
Beyrut 76/7, 78/15
Bibliotheque Nationale 74/15
Biçki Dikiş Dersanesi 75/34
Biga 75/12, 13
Bil, Hikmet 74/38
1289 Safer'inin On Dördüncü Gecesi Görülmüş Bir Rüyâ 73/48
1935 Kongresi Arşivi: Türkiye'deki İlk Uluslararası Kadın Kongresi'nin Belgeleri 75/35
1894 Depremi 73/50, 51

1894 Depreminin İzmir'deki Yansıması Ve Güneş Tutulmasının Ardından Gelen Burdur-Isparta Depremi (1914) 73/50
Bin Yıl Boyunca İsveç Kürt İlişkileri 74/17
Bingazi 73/14
Binnaz Hanım 77/21
Bir Babıâli Yayıncısının Portresi: Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıraçan) 74/53
Bir Yayınevi Tarihçesi: Kitabhane-i İslam'dan Hilmi Kitabevi'ne 75/52
Biren, Necile Tevfik 75/27, 34, 36, 38
Birgen, Muhittin 78/44
Birikim 73/64
Birinci Basım Kongresi 74/56
Birinci Dünya Savaşı 73/16, 17, 74/32, 43, 53-55, 63, 75/18, 19, 60, 76/16, 28, 30, 32, 33, 77/20, 32, 41, 78/33, 36, 38, 39
Birinci Grup (Birinci Meclis'te) 76/10
Birinci Meclis 76/4, 7
"Birinci Meclis Döneminde Dış Politika" 76/54
Birinci Meclis 76/54
Birinci Meşrutiyet 73/10, 41
"Birinci TBMM Binası" 76/54
"Birinci TBMM'nden Düşünceler" 76/54
"Birinci TBMM'nden 'Sol' Portreler" 76/54
"Birinci TBMM'nin Toplanması ve Nitelikleri" 76/54
Birinci Türk Neşriyat Kongresi 74/56
"Birinci ve İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupları" 76/54
Bir'üs-sebi 77/20
Bitinya Bölgesi 78/32
Bitlis 74/20, 75/40, 78/39
Bizans 74/17, 20, 22, 60, 75/13, 77/44, 78/13, 58, 59, 63
Bizans Tarihi 73/58-60
Bizans'ın Kahpeliği Üzerine 74/60
Blanche, Jeanne-Amélie 73/12
Bloch, Marc 74/42, 78/29
Bobli, Georgi 73/51
Bodrum 73/56
Boğaz 75/10
Boğaziçi 73/13, 76/47, 77/46
Boğaziçi Üniversitesi 73/34, 58-60, 74/4
Boğazlar 76/40
Bolayır 77/20
Bolşevikler 76/56
Bolu 76/12, 78/38
Bona Limanları 76/29
Bond, James 75/60
Bordeaux 73/12
Bornova 77/20, 21, 77/35
Bosey&Hawkes 74/15
Bosko Bey 73/51
Bosna 74/14, 64
Bosworth, C. E. 74/19
Boşboğaz 74/54
Bozkır, Gürcan 75/21
Bozkurt, Mahmut Esat 77/43
Bozok, Cemil 76/9, 55
Bozok, Salih 76/9
Boztepe, Halil Nihad 73/21
Brahmi 78/61
Braudel, Fernand 74/51
Breslau Kruvazörü 76/28-30
Bretzner, Christoph 77/59
Brezilya 74/11
British Library 74/15
British Museum 77/48
Broby 74/20
Brooks, Mel 75/60
Brouneau 74/16
Bruegel 75/60
Brüksel 73/46, 74/4
Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı 75/62
Bubey, Fred E. 74/5
Buca 77/26
Buda 78/57, 58
Budapeşte 78/4
Budizm 78/59, 61
Bugs Bunny 75/57
Buğdan 78/4
Buhara Cumhuriyeti 76/57, 77/20
Bulgaristan 75/11, 76/45, 48, 78/39
Bulgur Tevfik Efendi 76/9
Burdur 73/51, 52
Burhaneddin 75/63
Bursa 73/12, 61, 74/47, 52, 77/7
Busbecq, Ogier Ghislain de 74/62
Buşir 73/12
Butka, Celile 75/34
Bükreş 76/46, 60
Büyük Edirne Kongresi 76/16
Büyük Postahane 77/47
Büyükada 74/35

C
Cağaloğlu 78/44
Cahen, Claude 78/30
Calendar of State Papers 74/44
Calmann-Lévy 73/10
Calmette, Gaston 73/14
Cambon, Paul 73/12
Cambridge Üniversitesi 74/13
Cami-i Atik 77/44
Cami-i Kebir 77/44
Can, Fahri 78/44
Canik 76/12
Casta, Lætitia 75/57
Catt, Carrie Chapman 75/36
Cavit, M. 73/54
Cavlı, Cevat 73/56
Cebelibereket 76/32
Cebesoy, Ali Fuat 76/55
Celal Bey 77/34
Celâl Sâhir Bey 26
Celaleddin Arif 73/20
Celali İsyanları 78/32
Cemaat-ı İslamiye 77/35
Cemil Bey 78/7
Cemiyet-i İlmiyye 77/36
Cenâb Şahabeddin 73/20
Cenani Bey 76/12
Cenevizliler 77/44
Cenevre 73/16
Cenevre Kantonu 75/16
Cengiz Han 78/64
Cenova 76/46
Cezayir 75/13, 76/29
Cezayir-i Bahr-i Sefid 75/11, 13
Chin 78/61
Churchill, Winston 76/30
Cizre 74/20, 21
Coch, Edmee de 75/38, 39
Coğrafya Harbe Yarar 78/31
Commercial Bank of Smyrna 74/47
Conker, Nuri Mehmet 78/44
Constance 76/47
Copeaux, Etienne 74/61
Copland, Aaron 74/5
Corbett-Ashby, M. 75/36
Cornell Üniversitesi 75/41
Cosmo 75/42
Coste Paşa 74/47
Cousteau, Jacques 74/50
"Cumhuriyet Döneminde Azınlıklar Politikası" 73/64
Cumhuriyet Halk Partisi 73/5, 6, 53, 56, 74/34-36, 55, 75/22, 24, 25, 39, 76/13, 77/4-8, 10, 54-56
Cumhuriyet 73/5, 75/64, 77/21, 45, 64, 78/42
Curie, Marie 75/36
Curzon (Lord) 78/11
Cürçenler 78/60
Czerny, Karl 74/14

Ç
Çağatay, Saadet 76/57
Çağatay, Tahir 76/57, 58
Çakır, Serpil 75/41
Çakmak, Fevzi 76/55, 77/37
Çamlıbel 73/ 62
Çanakkale 73/16, 76/30, 48
Çanakkale Boğazı 75/10, 76/30, 40, 41
Çanakkale Cephesi 75/19
Çankaya 76/15, 76/9
Çankırı 77/6
Çapa Hastanesi 75/54
Çapa İlkokulu 75/39
Çapanoğlu, M. S. 76/64
Çarıklı, Hacim Muhittin 76/15, 16
Çarlık Dönemi 77/64
Çarlık Rejimi 74/4
Çatalca 77/20
Çavaş, Raşit 78/4
Çavuş Deresi 78/50
Çavuşoğlu, Muammer 74/38
Çaycuma 77/6
Çaylı, Ahmet 73/30, 74/60
Çek Cumhuriyeti 74/43
Çekoslavakya 74/43
Çemberlitaş 73/14
Çerkes Edhem 77/35
Çerkes Mehmed Paşa 78/5
Çernomoreç Vapuru 76/47
Çeşme 76/46
Çetin, Atillâ 77/61
Çevikel, Nuri 78/18
Çığıraçan, İbrahim Hilmi 74/53, 75/52
Çıplak Silah 74/61
Çiçek Palas 77/11
Çiçerin, Georgi Vasilyeviç 77/64
Çin 73/8, 10, 11, 13, 42, 76/56, 78/57, 58, 60
"Çocuk Dergileri" 76/24
Çocuk Dünyâsı 76/24
Çocuk Esirgeme Kurumu 73/55, 75/39
Çocuklara Mahsûs Gazete 76/24
Çocuklara Rehber Dergisine İmtiyaz Verilmesi (1896) 76/24
Çocuklara Rehber 76/24, 26
"Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar" 73/64
Çokay(oğlu), Mustafa 76/57, 58, 60
Çoker, Fahri 76/54, 55
Çolak, Melek 73/53
Çorum 76/12, 77/6
Çörekçioğlu Nikolaki Efendi 77/39

D
Dadaloğlu 78/30, 31
Dağ 77/44
Dağcı, Cengiz 76/57
Dâhiliye Nezâreti 75/42, 76/25, 26, 77/25, 26, 29, 30, 33, 46
Dalida 75/57
Dallam 74/62
Dalmaçya 75/12

Danimarka 74/17, 21, 47
Danişmend, İsmail Hami 73/18
Dankelman 74/47
Darülaceze 75/39
Darülfünûn 73/17
Dârülfünûn Hukuk Şubesi 73/18, 24
Davidson, H. R. Ellis 74/20
Davutlar Milli Parkı 77/45
Daysamı ibn İbrahim el-Kürdî 74/19, 22
Defence 76/30
Değirmendere 78/38
Değirmenlik 78/21
Deledda, Grazia 75/36
Delpino, Nicola 74/35
Demircioğlu, Cemal 73/34
Demirel, Ahmet 76/4, 54
Demirkapı Boğazı 78/4, 5
Demokrasinin Menşei ve Tekâmülü 73/55
Demokrat Parti 73/56, 74/34, 36, 39, 41, 55, 77/4-8, 10, 57
Deniz Harp Okulu 73/8, 9
Denizli 77/36
Depardieu, Gérard 75/57
Dereköy 77/21
Deutsche Bank 76/47
Devellioğlu, Ferit 75/4
Devlet Konservatuvarı 74/7
Devlet Resim ve Heykel Müzesi 74/64
Devrek 78/38
Devrim dersleri 75/39
Devrim, İhsan 73/6
Devrim, İzzet Melih 73/23
Dharma 78/57
Dickson, Allan 77/34
Dil Encümeni 73/4
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 76/56, 59
Dil ve Tarih-Coğrafya Olayı (1947) 77/10, 11
Dilaver Bey 76/9
Dilipak, Abdurrahman 76/8
Dinar 73/51
Dinyeper 74/17, 21, 22
Divan-ı Harb 77/36
Diyarbakır 74/19-22, 76/11, 78/39
Dobrice 77/20
Doğer, Ersin 77/61
Doğu Akdeniz Üniversitesi 78/13, 18
d'Ohsson, M. 74/62
Doksanlık Sahtekâr Emine Azize Hanımın Cezasının Affedilmesi (1914) 78/50
9 Eylül Günü İzmir'e İlk Giren Türk Subayı Yüzbaşı Şerafettin ve İzmir'in Kurtuluşu Üzerine Notları 77/20
Dokuz Eylül Üniversitesi 73/50, 74/53 75/21, 52, 77/20, 25
Donizetti, Gaetano 74/13
Donizetti, Giuseppe 74/6, 13
Dorotheos 74/27
Dosdoğru, Hulusi 74/39
Dostum Mozart 77/64
Drama 76/20
Dreyfus, Alfred 73/24, 77/11
Duman, Hasan 75/41
Duman, Mustafa 73/ 4
Dumont, Paul 78/30
Dunnell, Ruth 78/60
Durak Bey 76/12
Dursun Bey 76/12
Dursun, M. Kamil 77/37
Durukan, Kaan 74/42
Dündar, Enver 74/37
Dünya Kadınlar Kongresi (1929) 75/24
Düzce 78/38
Dvin 74/19
Dybowski 73/50

E

Ebu Mansur Said bin Mervan 74/20
Ebu Said el-Hudrî Efendi 75/64
Ebubekir Nâbi (İskilipli Tahir Efendizâde) 73/48-49
Ebulûla Mardin 73/18
Ebusuud Caddesi 76/19
Ebuzziya Tevfik 74/53
Ecclesiasticus 78/60
Edebiyat Teorisi 73/35
Edgüer, Rıdvan Nafiz 78/45
Edîb-i Muhterem Merhûm Ziyâ Paşa'nın Rüyâsı 73/48
Edinburgh 74/16
Edirne 73/15, 16, 76/5, 16, 24
Edison, Thomas 74/53
Ediz, Zerrin 75/34
Edremit 77/35
Efendiyev, Elçin 76/57
Efes 77/44
Eflak 78/4
Eflak Ovası 78/4
Efzayiş Suat 75/24
Efzayiş Yusuf 75/22
Ege 74/42, 76/30, 31, 33, 77/61
Ege Adaları 73/52, 78/6
Ege Bölgesi 77/33, 35
Ege Denizi 78/12
Egeli, Münir Hayri 74/10
Eisenhover, Dwight 74/5
Ekim Devrimi (1917) 77/64
Ekinci, İlhan 76/40
Ekselansları Ömer Paşa'nın Besteci Karısı 74/13
Ekşigil, Nedret 75/19, 20
El Hizbel Vatani Fırkası 73/28
Elaziz 76/12
Elbi, Safiye Hüseyin 75/34
Eldem, Edhem 75/57
Elele 75/42
Eleni Torpido Çekeri 76/45
Elizabeta Kruvazörü 76/44-46
Elizabeth (Kraliçe) 75/4
Elizabeth I. 74/44
El-kur'an Elmushafüşşerif 74/55
Ellison, Grace M. 76/55
El Liva 73/28
Elmacı, Mehmet Emin 50
Elmet Köyü 76/56
El-muayyed 73/28
Emel 76/57
Emin Haki 78/52
Emin Paşa 77/21
Emin, Mehmet 78/45
Emine Azize Hanım 78/50
Emir Süreyya 77/39
Emircan, Abdülali 76/58
Emircan, Fuat 76/58
Emmanuel, Vittorio 74/5
Emre, A. Cevat 74/55
Emrullah Bey (Maarif Nazırı) 73/19
Endere 78/60
Engin, Oktay 74/40
Enver Paşa 73/18, 19, 76/32
Enver Paşa Alfabesi 73/4
Erdebil 74/19
Erdem, Ahmet Fevzi 76/10, 16
Erden, Ali Fuad 76/59
Erdoğan, Fahrettin 76/9
Ergani 73/51
Ergun, Metin 73/61
Erkân-ı Harbiye 78/23
Erkân-ı Harbiye Mektebi 78/25
Erkân-ı Harp Dairesi 74/54
Erkilet, H. Emir 76/59
Erkin, Ulvi Cemal 74/9
Ermeni Apostolik Topluluğu 78/36
Ermeni İhtilalleri (1896) 76/40
Ermeni Mahallesi 77/37, 38
Erol Tümertekin: Tarih ve Coğrafya 77/40
Erozan, Celâl Sâhir 73/20
Ersel, Hasan 74/4, 76/28
Ersöz, Faruk 73/8, 74/64
Ertuğ, Hasan Refik 77/5
Ertuğrul (Bilecik) 76/32
Ertuğrul Gemisi 76/40
Eryavuz, İhsan 76/32
Erzincan 76/6, 78/39
Erzurum 76/12, 16
Erzurum Kongresi 76/15
Eskenazi Yahudiliği 74/45
"Eski Bilgilerden Yeni Yorumlara" 77/53
Eski Foça 75/10
Eskişehir 76/9, 28
Eskişehir-Kütahya Savaşları 76/9
Esma Sultan 75/42
Estia 77/35
Eşref Paşa 73/51
Eşref Paşa (İzmir Belediye Reisi) 77/27
Etnoğrafya Müzesi 78/18, 21
Evastafiy Gemisi 76/30, 31
Evliyazade Hacı Mehmet Efendi 73/51
Eyüp 73/10, 29, 36, 40
Ezgi, Subhi 73/22

F

Fahriye Atıf 75/22
Faik Efendi 78/25
Faize Atıf 75/21
Falbala 75/57, 59
Farabi 73/52
Farer, Klod 23
Faroqhi, Suraiya 74/51, 63, 75/11
Fas 73/12, 42
Fatih 75/24
Fatin Bey 73/52
Fatma Aliye Hanım 73/24, 78/44
Fatma Sultan 74/51
Fazıl Ahmed Paşa (Köprülüzade) 75/10, 13
Fazıl Mustafa Paşa (Köprülüzade) 78/5
Fazilet Partisi 75/64
Felah-ı Vatan Grubu 76/13, 15
Felemenk 16
Feminizm 75/15-17
Fenikeliler 78/32
Fenmen, Lamia 75/37
Ferid Bey 73/17
Ferid Paşa (Damat) 76/47
Ferid Paşa (Aydın Valisi) 77/27
Ferid, Hasan 78/45
Fertekloğlu, Konstandinos 74/25
Fethalibeyli-Dudanginski, Abo Alioğlu 76/58
Fethi Bey (Dahiliye Nazırı) 77/33
Fethi Bey 76/12
Fethiye 73/55, 56
Fevzipaşa Bulvarı 77/32
Fındıkzade 75/55
FIFA 74/44
Figaro 73/11, 14, 15, 16, 51
Filip Efendi 75/42
Filistin 73/34, 42
Finlandiya 74/4, 75/16
Finlandiya Uyanıyor 74/4

Firuz Bey 78/7, 8
folklor 73/54
Forster, Kurt 74/51
Foucault, Michel 73/36, 74/44
Franchet d'Esperey (General) 73/16
Franke, Herbert 78/56, 61
Franklin, Benjamin 74/53
Fransa 73/8-13, 16-18, 21, 23, 29, 34, 41, 74/41, 47, 75/4, 11, 16, 57, 76/28, 30, 77/21, 35, 36, 48
Fransız Akademisi Vitet ödülü 73/10
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü 73/60, 78/29
Fransız Devrimi 74/43, 75/4, 77/10, 78/50
Fransız Kültür Ataşeliği 75/48
Frierson, Elizabeth 75/41
Furtwägler, Wilhelm 5

G
Gabudikyan, Pertoğimeos 78/33
Galabru 75/57
Galata 73/15, 74/47, 53, 75/12, 77/47
Galata Bankerleri 74/46
Galata Liman İdaresi 77/47
Galata Tersanesi 75/12
Gallieni (General) 73/16
Galya 75/58, 61
Gandhi, Mohandas Karamchand 77/9,11
Garp Cephesi Kumandanlığı 77/38
Gaydo, Fidao 73/51
Gaziantep 76/5, 12, 14
Gazimihal, Mahmud Ragıp 74/13
Gece Postası 74/36
Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000): Kuşadası'nın Dünü, Bugünü, Geleceği 77/43
Gelibolu 77/20
Gelibolu Tersanesi 75/12
Gelişim Yayınları 76/24
Gelveri 74/25, 27, 28
Genca 74/19
Gencel, Şeyma 76/24
Genç, Mehmet 75/46
General Bank of Constantinople 74/47
Genya, Veysel 76/4
Gerçek 77/11
Gerede, Hüsrev 75/39
Germanos, İerodiakonos 74/27
Gerritsen Koleksiyonu 75/35
Gevontyantz Okulu 78/35
Geyve 78/34
Gez, Başak Ocak 74/53, 75/52
Gibbons, Herbert Adams 74/62
Giedion, Sigfried 76/22
Gifre, Eli 77/28
Gil Blas 73/15
Gilgit 78/59
Ginzburg, Carlo 73/44
Giolma, Hebe 74/38
Girard, Herry 77/35
Girit 75/10, 76/18-20, 40
Girit Mekteplerine Dair Evamir Defteri 76/20
Girit Seferi (1669) 75/13
Girit Üniversitesi 75/10
Girit'te Sempozyum (7-9 Ocak 2000): Kapudan Paşa Eyaletinden Cezayir-i Bahr-i Sefîd Vilayetine 75/10
Girne 78/13, 18-20
Gladiateur gemisi 73/9
Glouchester 76/29
Goeben Kruvazörü 76/28-30
Golden, Peter B. 78/56, 59
Goliath Zırhlısı 76/33
Goltz, Colmar von der 76/41, 47
Goodwin, Jason 74/62-64, 78/63, 64
Goodwin'in Kitabı üzerine 78/63
Goscinny 75/59, 60
Gotland 74/20-22
Gourd, Emilie 75/37
Göçebeler, Barbarlar ve İç Asya'yı Çalışmak 78/56
Gök, Hayrullah 78/23
Gökalp, Ziya 74/6, 7, 9, 77/10
Gökdemir, Oktay 76/13
Göker, Bahtiyar Galip 78/44
Gölcük 76/28, 33
Gönensay, Hıfzı Tevfik 73/21
Göztepe 77/27
Grabar, Oleg 74/51
Gramsci, Antonio 74/43
Grandük Aleksi Gemisi 76/44
Green, Julien 73/12
Gregorios, Tourslu 78/58
Griffith Üniversitesi 78/59
Groker (Amiral) 76/44
Groves, Paul 77/58
Gşir 78/32
Gureba Hastanesi (İzmir) 77/27
Güdümlü Bir Yazar Olarak Pierre Loti 73/8
Gülden, Peter B. 78/58
Gülekli, Nurettin Can 76/4
Güllabi 74/54
Gültekin, Ali Ulvi 74/36
Gümrük 77/27
Gümüşhane 73/51, 74/36
Gündüz, Aka 73/19
Güner, Süleyman Necati 78/44
Güneş, İhsan 76/54
Güney Cephesi 76/14
Güney, Eflatun Cem 76/6
Gürcistan 74/20
Güreli, Recai 73/53
Gürgen, İrfan Konur 75/55
Gürgülen, Müjgan 75/34
Gürle 78/34
Gürpınar, Hüseyin Rahmi 74/54, 57, 75/53
Gürpınar, Safter 75/53
Gürsel, Cemal 74/37
Güvercinada 77/43-45
Güzide Osman 75/21
Güzin Fehiman 75/22

H
Hacı Bayram Camii 76/5, 54
Hacı Davut Ferkuh 73/51
Hacı Feyzullah 77/44
Hacı Şükrü Bey 76/11
Haçaduryan, Karekin 78/39
Hadımlı, Kemal 74/36, 38
Hafız İbrahim Bey 76/11
Hâkimiyet-i Milliye 78/49
Hakkâri 76/6, 7
Hakkı Hamdi Bey 76/12
Halas-ı Vatan 76/15
Halep 73/28, 74/51
Haliç 73/9, 40
Halikarnas 73/54
Halit Şükrü 75/21
Halk 73/53, 54
Halkevi Çalışma Broşürleri 73/55
Halkevi 73/53
Halkevleri 73/7
Halkın Sesi 74/36, 37
Halkodaları 73/7
Hamam 73/34-37
Hamdaniler 74/21
Hamidiye Zırhlısı 76/31, 33, 35
Hamnâmzâde İsmail Dede Efendi 74/6
Handan 73/21
Hanımlara Mahsûs Gazete 75/14, 41, 42, 76/64
Hanımlara Mahsûs Gazete'ye İmtiyaz Verilmesi (1895) 75/41
"Hanımlara Mahsûs Gazete'ye İmtiyaz Verilmesi" 76/64
Hannover 73/46
Harbiye Nezareti 76/14, 77/33
Harf Devrimi 74/53, 75/54
Hariciye Nezâreti 74/47
Harput 78/39
Harvard Üniversitesi 73/58, 59, 74/51
Hasan Tahsin 77/20, 33, 78/44
Hasib Bey 76/12
Haskall, Anne 75/35
Hasmehmet, Halil 76/58
Haşim Bey 76/12
Hatice 73/9
Hayat-ı Dünel 75/14
Haydar Bey 76/11
Haydarpaşa 76/32
Haydarpaşa Lisesi 75/47
Hayıt, Baymirza 76/59
Hayrenaser 78/32
Hayvanlar Çiftliği 74/44
Hazai György 75/11, 12
Hazar Denizi 74/17-19, 22
Hazaristan 74/22
Hazarlar 78/58
Heatcote-Smith 77/28
Hekimbaşızâde Doktor Muhiddin 73/25
Hellen Sillogları Konferansı 74/28
Helsinki Watch 74/38
Hélys, Marc 73/13
Hendaye 73/17
Henry VIII 75/4
Heraklio 75/10
Herbert Franke 78/59
Herkese Mahsus Yeni Harflerle Türkçe Alfabe 74/55
Herkül 74/61
Heybeliada 73/51
Heybeliada Ruhban Okulu 74/29
Heyd, W. 77/44
Heyet-i Temsiliye 76/14
Hikâye-i Kerem 73/62
Hikmet Hanım 75/22
Hilal-i Ahmer 73/52
Hilmi Kitabevi 74/54, 75/53-56
Hilmi'nin Roman Kütüphanesi Koleksiyonu 74/56
Hindistan 73/8, 12, 42, 77/9, 78/58, 60
Hinduizm 77/9
Hint Okyanusu 75/12, 13, 76/41
Hint Ulusal Kongresi 77/9
Hisar, Abdülhak Şinasi 74/57
Hitler, Adolf 76/63
Hizbullah 75/64
Hizmet 73/51
Hoca Yusuf Efendi 77/35
Hoca Zekâi Dede 74/6
Hocabey 76/42-45
Hoffmann, Helmet 78/56, 59, 62
Holbrook, Victoria R. 74/63
Hollanda 74/4, 46, 47, 76/46
Horasani 73/51
Horen 78/36
Horozlu Alfabe 74/55
Hotan 78/60
Hrisostomos (İzmir Metropoliti) 77/36-38

Hugo, Victor 75/60
Hukuk-ı Beşer 77/33
Hukuk-ı Esasiye 75/15
hukuk-ı nisvan 75/16
Hulusi Behçet 75/24
Hulusi Bey 76/12
Hun 78/58
Huys 78/33, 35
Huzurevleri Kurma ve Yaşatma Derneği 75/39
Hükümet Caddesi 76/24
Hünkâr İskelesi Antlaşması 76/40
Hür Gençlik 77/11
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 77/32, 34-36
Hürriyet 75/64, 74/37, 75/64, 77/4
Hüseyin Hamid 78/52
Hüseyin Hüsnü Efendi 76/12
Hüseyin Lütfi Bey 77/33, 34
Hüseyni Peşrevi 74/9
Hüsrev Paşa 74/14

I

Idéfix 75/57
Ilgaz, Hasene 75/34, 39, 40, 76/64
Illinois 74/5
Imperatrista Ekatrine Velikaya Zırhlısı 76/31
Imperatritsa Mariya Zırhlısı 76/31
Indiana Üniversitesi 78/59
Indomitable 76/29
Inefatigable 76/29
International Women's News 75/35
Istahat 77/34, 39
Isparta 73/52, 78/25
Isparta Depremi (1914) 73/51
Ispartalı Mikr 73/51
Işıklar Askeri Lisesi 78/25

İ

İ. Nazianzos Maarifperver Cemiyeti 74/27
İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası 76/54
İbn Miskawaih 74/19
İbnü'l-hakkı Mehmed Tahîr Bey 75/41, 76/64
İbrahim Paşa (Damat) 74/51
İbrahim Edhem Bey 75/42
İbrail 76/46
İç Asya 78/57-62
İçen Hatıralar 76/56
İda 74/14
İdilli, Ayaz İshaki 76/57
İffet Halim 75/25
İffet İhsan 75/21, 22
İkdam 74/53, 54, 75/52
İkinci Dünya Savaşı 73/54, 56, 57, 74/43, 76/56, 57, 59, 77/10, 41, 57, 58
II. Enternasyonal 77/10
II. Filip Devrinde Akdeniz 74/51
İkinci Grup (Birinci Meclis'te) 76/10
İkinci Meşrutiyet 74/53-55, 57, 75/4, 14, 15, 18, 19, 21, 76/15, 77/9, 25, 27-29, 47, 52, 78/52
İktisad Dersleri 75/14, 15
İleri, Celâl Nuri 73/20
İlhan, Müfide 75/34
İliyadi 73/51
İliyadis 74/29
İmber, Colin 75/11
İnalcık, Halil 74/43, 62
İNALCO 76/57
İnan, Huricihan İslamoğlu 74/50
İnci 73/43
İne 77/44
İnebahtı 75/12, 13
İngiliz Kültür Evi 74/37
İngiliz Ticaret Odası 73/51
İngiltere 74/41, 44, 47, 75/11, 13, 16, 17, 76/28, 33, 41, 48, 77/9, 28, 35, 41, 64
İnönü, İsmet 73/5, 74/4, 76/4, 8, 12, 32, 55, 77/4, 5, 7, 8, 37, 54-56, 78/5-7, 11, 12
İoanoğlu Pavli Ağa 74/26
İosaf 74/27
İpek Yolu 78/60
İrade-i Milliye 78/49
İran 73/42, 74/43, 75/13, 78/32, 58
İrlanda 77/11
İrlanda Açlık Grevi 77/11
İsfahan 73/12
İsfahan'a Doğru 73/43
İshaki, Ayaz 76/59, 60
İskandinavya 74/17, 18, 20, 22
İskenderiye 74/26, 75/58
İskilipli Tahir Efendizâde Ebubekir Nâbi'nin Rüyası (1909) 73/48
İskitler 78/57
İskoç Oda Orkestrası 77/58
İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi 76/57
İsmail 78/4
İsmail Hakkı Bey 75/19, 20
İsmail Sıdkı Bey 77/26
İspanya 74/47, 75/16
İsrail 74/44
İstanbul Ansiklopedisi 75/62
İstanbul Borsası 77/58
İstanbul Büyükşehir Belediyesi 75/28
İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 76/21
İstanbul Ekspres 74/38
İstanbul Fenerler İdaresi 76/48
İstanbul Helen Filoloji Cemiyeti 74/30
İstanbul hükümetleri 76/16
İstanbul Kız Öğretmen Okulu 75/39
İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı 77/58
İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliografyası 75/41
İstanbul Muhibleri Cemiyeti 73/24
İstanbul Müftülüğü Arşivi 74/51
İstanbul Radyosu 77/5
İstanbul Şehir Meclisi 75/24
İstanbul Teknik Üniversitesi 75/46, 76/21, 77/40, 41
İstanbul Üniversitesi 75/46, 76/54, 77/40
İstanbul Yardım Sevenler Derneği 75/39
İstanbul: İnsan ve Mekân 77/40
İstibdat Dönemi 74/54, 76/25
İstiklâl Harbimiz 76/54
İstiklal Mahkemesi 76/12
İstinye 76/31
İsveç 74/17, 18, 21, 22, 74/47
İsviçre 73/47, 74/44, 75/16, 40
İşçan, Haşim 77/7
İtalya 73/14, 74/5, 46, 75/16, 76/48, 77/35, 46
İtalya Devleti Tebasından Badetti'ye Fotoğraf Çekme İzni Verilmesi (1896) 77/46
İtibar-ı Milli Bankası 77/33
İtil 74/22
İtilaf Devletleri 73/16, 76/14
İtimat Kütüphanesi 75/8
İttihat ve Terakki 74/32, 76/6, 16, 77/9, 29, 34
İttihat ve Terakki Cemiyeti 77/32
İttihat 77/26
Izabella 75/4
İzmir 73/16, 27, 50, 51, 74/6, 23-29, 35-38, 41, 47, 75/10, 77/4, 7, 20, 21, 25, 27-30, 32-35, 37, 38, 44, 61, 77/7, 8
İzmir Bankası 74/47
İzmir Belediyesi 77/26, 28, 32
İzmir Demiryolları İslam Memurini Teavün Cemiyeti 77/36
İzmir Enternasyonal Fuarı 74/36
İzmir İli Fakirlerine Yardım Derneği 74/40
İzmir İmarat ve İnşaat-ı Umumiye Şirketi 77/32
İzmir Limanı 73/8
İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 77/33, 36
İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti 77/36
İzmir Rıhtım Şirketi 77/27, 28
İzmir Sıkıyönetim Mahkemesi 74/37
İzmir Suikastı 74/10, 76/55
İzmir, Siret 77/21
İzmir, Şerafettin 77/20-22
İzmir'de 6/7 Eylül Olayları 74/34
İzmir'e Doğru 76/14
İzmit 76/12, 32, 78/32, 39
İzmit Körfezi 78/42
İznik 74/52, 78/6
İzzeddin Vapuru 76/45
İzzet Bey 76/47
İzzet Bey (İzmir Valisi) 77/37
İzzet, Pakize 75/39
İzzettin Paşa 77/37

J

Jacobin 74/43
Janus 74/42
Japonya 73/11, 13, 29, 42, 76/40, 41, 60
Jaurés, Jean 73/15
Jean-Bart Gemisi 73/8
Jeanne d'Arc 75/4-6, 8, 9
Jeffery, Goerge 74/13
John Hopkins Üniversitesi 74/62
Jorj Pondonosiç Zırhlısı 76/43, 44
Joseph II. 77/59
Journal of Developing Areas 77/40
Jön Türk Devrimi 75/14
Jön Türkler 77/10

K

Kadın Eserleri Kütüphanesi 75/28, 39
Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Arşivi 75/34
Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde İlk Arşiv, İlk Katalog: Hasene Ilgaz 75/39, 76/64
Kadınlar Birliği 75/21-26
Kadınlar Dünyâsı 73/42, 75/19, 41,
Kadınlar Halk Fırkası 75/21
Kadphises, Vima 78/58
Kafkasya 74/17, 22, 76/58
Kahire 74/6, 26, 51
Kahpe Bizans 74/60, 61
Kahramanmaraş 75/64, 76/14
Kajanus, Robert 74/4
Kale-i Sultaniye Fenerleri 76/48
Kalfaoğlu, E. 74/28
Kalküta 73/12
Kâmil Paşa 77/29
Kâmurân Sırrı 73/24
Kamus-ı Fransevi 75/4
Kamusü'l-Alam 75/4, 8
Kanada 73/47
Kandıra Fotoğrafları 77/61
Kandilli 73/14, 29
Kandiye 76/18
Kangırı 76/12

Kansu 78/60, 61
Kansu, Aykut 76/54, 55
Kansu, Mazhar Müfit 76/6, 7, 9
Kant, İmmanuel 77/40
Kantemir, Dimitri 74/62
Kanun-ı Esasi 75/4
Kapadokya 74/24-28, 31, 33
Kapanizade Tahir Bey 77/29
Kapitülasyonlar 74/47
Kara Murat 74/60
Kara Vasıf Bey 76/15
Kara, Nihal 77/52-54
Karabekir, Kazım 76/5, 54
Karabük 77/42
Karaca 74/25
Karacaoğlan 73/62
Karadağ, Metin 73/61
Karadeniz 74/17, 75/12, 76/30, 31, 40-47, 78/32
Karadeniz Boğazı 76/45, 46
Karagöz 73/61, 63, 74/63
Karahanlılar 78/56, 59
Karahisar 76/12
Karajan, Herbert von 74/5
Karakışla, Yavuz Selim 73/40, 73/48, 74/46, 75/18, 75/41, 76/24, 64, 77/46, 78/50
Karakitay İmparatorluğu 78/59, 60
Karakol Cemiyeti 76/15
Karaköse 77/21
Karaköy 75/56, 76/19
Karaman 73/51
Karamanlılar 74/27
Karamürsel, Ziya 78/44
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 76/55
Karay, Refik Halit 74/57
Kardoss, Samuel Szadeczky 78/56, 58
Karesi 76/15, 77/36
Karifer (Amiral) 76/43
Kariye Camii 73/64
Karheli 75/13
Kars 76/9, 16
Karşıyaka 77/26, 39
Karya 73/54
Kasaba 73/51
Kasaba Demiryolu 77/27
Kastamonu 73/30, 76/12, 77/5, 78/38
Katerina II 75/4
Katırcıoğlu, Mehmet 75/10
Kâtip Çelebi 77/44
Kavafis, Konstantin 74/44
Kavak 76/18, 45
Kavala 76/20
Kaya, Şükrü 74/10
Kayıkçioğlu, Kiryakos 74/30
Kayseri 74/27, 76/10, 14
Kazak, Fuat 76/59
Kazakistan 76/56
Kazan 76/56
Kazan 76/56
Kazanç Ortaklığı Osmanlı Şirketi 78/32
Kazgan, Haydar 74/47
Keçecizade Beşad Fuad Bey 73/29
Kefe 76/44, 45
Kehayoğlu, Vasilis 74/30
Kelekyan, Diran 75/4
Kelley, Donald 73/44
"Kemalist 'Yeni Düzen' Projesi Direniş" 76/54, 55
Kemalizm 73/53, 74/43
Kenan Bey 75/22
Kengerli, Mehmet 76/56
Kerç Burnu 76/30
Kerim Tevfik Bey 76/18
Kerime Hami 75/22
Kesriye 76/18
Keşan 78/45
Keyder, Çağlar 74/50
Kharoshti işaret sistemi 78/61
Khora 73/64
Kıbrıs 74/35, 41, 42, 75/13, 40, 78/13, 15, 18, 21
Kıbrıs Mahkeme-i Şer'iye Sicil Defterleri ve Zabıt Defterleri 78/19
Kıbrıs şer'iye sicilleri 78/18
Kıbrıs Türktür Cemiyeti 74/35, 38, 40
Kılıç Ali Bey 76/5, 6
Kılıçdere, Arzu 74/34
Kılıçoğlu, Hakkı 73/21
Kınalı 74/38
Kınarik 78/32
Kırım 76/57
Kırım Milli Merkezi 76/57
Kırım Savaşı (1853) 73/36, 74/14
Kırımer, Cafer Seydahmet 76/57, 60
Kırkağaç 77/5
Kırkanbar 75/4
Kışla köyü 78/33
Kışla 78/32
Kışla-ı Hümâyûn 77/27
Kızıl Ordu 76/58
Kızılay 75/39
Kızıldeniz 75/12, 76/41
Kızılhaç 77/35
Kızılyar 76/56
Kiev 74/17
Kili, Suna 76/7
Kiliseler Dünya Konseyi 74/40
Kilkis 76/30
Kilyos Tahliye Dâiresi 77/47
Kinross (Lord) 74/62, 64
Kirkus 74/62
Kirte 77/20
Kitabhane-i İntübâh 74/55
Kitan 78/60, 61
KKTC Milli Arşivi Şer'iye Sicilleri 78/18
Kleopatra 75/4, 75/60
Knyaz Obelinsky 76/31
Kocabaşoğlu, Uygur 76/54
Kocaeli 75/13
Kocagözün Üzümleri 75/55
Koçak, Cemil 76/54, 77/52, 53
Koçu, Reşad Ekrem 74/57
Kodallı, Yelda 77/58, 60
Koloğlu, Orhan 74/64, 76/54, 78/49
Konak 74/36, 77/20
Konfüçyüs 76/13
Konstantinopolis 74/17, 22
Konstanze 77/59, 60
Konur, Zeki 73/18
Konya 73/61, 76/11, 12, 78/39
Koraltan, Refik 77/8
Kordon 77/20, 28
Koryürek, Enis Behiç 19
Kosmidis, A. 74/32
Kosova 74/64, 75/62
Kovacs, Judith 73/61
Koz, M. Sabri 73/61
Köker, Osman 73/64, 77/64, 78/13
Kömürciyan, Eremya Çelebi 78/33
Köprülü, Mehmed Fuad 73/25, 74/60, 62
Köroğlu 73/62
Kösem Sultan 74/63
Köstence 76/44, 45
Köstence Limanı 76/46
Köy Enstitüleri 73/7
Köylü 77/28
Kraliyet Harp Akademisi 74/14
Kraliyet Kütüphanesi 74/15
Kramer Palas 77/34, 38
Krupp 76/47, 48
Ksenepulos Efendi 73/51
Kuban, Doğan 76/22
Kuchla 78/57, 60
Kucula 78/57, 58
Kudüs 78/39
Kula 77/21
Kuleli Askeri Lisesi 77/21
Kumanlar 78/58
Kuneralp, Sinan 74/64
Künos, Ignaz 73/61-63, 78/4
Künos'u Anmsamak... 73/61
Kuntay, Midhat Cemal 73/25, 30
Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi 74/55
Kurşunlu Han 77/44
Kurtuluş Savaşı 74/53, 75/19, 76/32, 77/20, 21, 78/44, 49
Kuruzo 76/48
Kusu Körfezi 76/31
Kuşadası 77/43-45
Kuşadası Belediyesi 77/43, 45
Kuşana 78/57
Kuşçubaşı, Eşref 77/35
Kutsal Çarmıh Bayramı 78/38
Kuva-yı Milliye 76/14, 15
Kuvayı Milliye Ruhu 76/55
Kuyulu Kahve 76/9
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 78/18
Kuzey Kıbrıs'ta Dünün/Bugünün Fotoğrafları 78/13
Kültür Bakanlığı 74/64, 76/56
Kültür Kitabevi 75/54
Kür 74/18, 19
Kür, İsmet 76/24, 25
Kürd Elem Suyu 74/19
Kürdistan 74/17, 20, 22
Kürtler ve Vikingler 74/17
Kütahya 73/61, 76/11, 78/7, 39
Kychanov, E. I. 78/60

L

La Couronne Firkateyni 73/9
La Nouvelle Revue 73/10
La Reform 77/39
La Sagrada Familia 74/44
Lacan 36
Lacoste, Yves 78/31
Ladurie, Emmanuel Le Roy 78/30, 31
Lagerlöf, Selma 75/36
Lale Devri 74/51
Lancaster yöntemi 74/28
Larsson, Mats G. 74/17
Latife Bekir 75/21, 23-26, 39
Le Banque Generale de Constantinople 74/47
Le Matin 73/15
Le Monde 77/8
Lefke 78/13, 21
Lefkoşa 78/13-15, 18, 20, 21, 77/59
Lemnos 76/30
Leondios, Nazianzu 74/27
Leytenant Pushchin Muhribi 76/30
l'Humanité 73/15
Liao 78/59, 61
Library Journal 74/62
Library of Congress 77/48
Lieutier, Nelly 73/8
Limni 75/13
Lincoln, Abraham 74/5
Linder-Welin, Ulla S. 74/21
Lisien 73/54
Liszt, Franz 74/6, 14
Livadya 76/40
Lojran Şilebi 76/45

Londra 73/51, 74/13, 16, 38, 47, 76/40, 47, 77/58
Londra Antlaşması 76/40
Londra Konferansı 74/38, 41, 78/5
Lords of the Horizon 78/63
Loti, Pierre (Julien Viaud) 73/8-10, 12, 13, 16, 18, 20, 21, 27, 29, 30, 36, 37, 40, 42, 74/64,
Lozan Antlaşması 73/14, 74/34, 35, 76/17, 78/4, 6-8, 11, 12,
Lozan Telgrafları 78/11
Lök, Atilla 73/58, 74/50, 76/21, 77/40, 78/29
Lucky Luke 75/57
Lutetia 75/58
Lüküs Hayat 74/9
Lüleburgaz 76/16, 77/20, 21
Lütfi Fikri 77/10
Lüzinyanlar 78/15

M

M 28 Monitoru 76/31
M. E. Resulzade'nin Mirasını Araştırma Vakfı 76/58
Maâni-i Kur'an 74/55
Maarif Nezareti 76/26
Macaristan 75/11
MacKerras, Charles 77/58
Mackerras, Colin 78/56, 59
Magdeburg 76/28
Maghamez, Zeki 73/27, 28
Magosa 78/13-15
Mağmumi 78/52
Mahmud II 74/13, 14, 63
Mahmud Paşa Kahvesi 75/29
Mahmud Muhtar Paşa 77/25-29, 32
Makal, Mahmut 78/30
Makine Kimya Endüstrisi Kurumu 76/33
Makri, Ekaterini N. 74/29
Malatya 74/36, 76/32, 78/39
Malazgirt 74/19
Malazgirt Savaşı (1071) 74/20
Malh[ât]ûn 73/48
Maliye Nezâreti 77/48
Malkoçoğlu 74/60
Malta 73/17, 75/13
Malûmât Matbaası 75/42
Malûmât 75/42
Malûmatçı Baba Tahir (Mehmed Tahir) 76/64
Manas, Edgar 74/9
Manastır 78/24
Manastır Askeri İdadisi 78/23, 25
Mançurya 76/56, 78/61
Mançurya Tatar Mahallesi 76/59
Mango, Andrew 74/10
Mani 78/59
Manifesto 74/4
Manisa 77/35
Mantran, Robert 74/62
Manyaslı Mahmut 77/35
Manyaslı Şevket 77/35
Maraş 78/15
Marceau, Marc 77/8
Mardin 74/52
Mardin, Aslı Davaz 75/27, 39
Mardin, Şerif 74/44
Marie Claire 75/42
Marmara 73/12, 50, 78/32
Marmara Üniversitesi 75/46
Marshall Yardımı 74/34
Marsilya 73/16, 75/37
Marsilya Konferansı 75/37
Martyropolis 74/20
Marx, Karl 74/42
Massachusetts Teknoloji Enstitüsü 74/50, 51
Matbaa-i Seraskerî 74/54
Matbuat Cemiyeti 73/16, 74/56
Matbû'ât Dairesi 76/26
Matbû'ât Nizamnâmesi 76/25
Matlube Ömer 75/22
Matosçenko 76/46
Matyosyan 73/51
Mayafarikin 74/20-22
mazurka 74/13
Mc Carthy, Arthur 74/5
Mecidiye nişanı 73/12
Meclis-i Mebusan 73/41, 76/13, 15, 55 77/25, 32, 48,
Meclis-i Vükelâ 78/50
Mecmuayı Fünun 74/53
Medelpad 74/21
Medeni Kanun 75/22, 27
Medici Ailesi 74/46
Mediha İhsan 75/22
Mediha Mazhar 75/21
Meğu 78/32
Mehmed Azîz 73/25
Mehmed Celaleddin 73/24
Mehmed II 73/64, 75/12, 76/40
Mehmed III 75/63
Mehmed Pertev Paşa 78/32
Mehmed Rauf 73/24
Mehmed Sadık Efendi 75/42
Mehmed Said Paşa 78/50
Mehmed Sedad 75/4, 7-9
Mehmed Şemseddin Bey 78/44
Mehmed Tâhir 75/42
Mehmed Tâhir (Bursalı) 73/24
Mehmed Tahir'ler Karıştırılmış 76/64
Mehmed V 73/48, 49, 75/19, 78/50
Mehmed Ziya (İhtifalci) 73/24
Mehmet Genç: Matematikten Tarihe 75/46
Meis 78/8, 12
Mekâtîb-i Hususiye Talimatnâmesi 74/32
Mekteb-i Harbiye-yi Şahane 74/54
Mekteb-i Hukuk 78/44
Mektebli Dergisi ve Hasan Âli Yücel'in İlk Yazısı 78/52
Mektebli 78/52
Mektebililere Arkadaş 78/52
Melot, Jean-Pierre /64
Melyukova, A. I. 78/56, 57
Memâlik-i Osmaniye Cep Atlası 74/54
Menderes, Adnan 74/38, 77/8
Menemenlizade Muvaffak Bey 77/33
Menger, Ahmet Veli 76/56
Mengi, Güngör 75/64
Men-i Müskirat Kanunu 76/9
Menteşe 77/36
Merih Kitaphanesi 76/24
Mérlmée 75/60
Merkelbach, Jacob 78/19, 21
Merkez Efendi Mahallesi 73/51
Mersin 74/26-28
Mersin Üniversitesi 76/13
Mervani Beyliği 74/22
Mervani Kürt Beyliği 74/20
Mervani sikkeleri 74/20-22
Meryem Ana Kilisesi 78/33, 34
Merzifon 78/39
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 75/13
Mesnevi 74/44
Messina Limanı 76/29
Meşhur Köroğlu'nun Hikâyesi 73/62
Meşihat 74/55
Mevlevihane 73/51
Mısır 73/8, 14, 42, 76/40, 58, 78/21, 39
Michigan Üniversitesi 76/21
Midhat Paşa (Aydın Valisi) 77/27
Midhat, Ahmed 74/60
Midilli 75/13, 76/19, 78/44
Midilli 76/30, 31
Migros 75/40
Mikrasyatika 74/32
Milanollo, Teresa 74/13
Milas 73/54, 56
Millet Han 77/47
Millet Kitaphanesi 74/55
Millet Mektepleri 73/5-7
Millet Partisi 74/34, 77/5, 8
Millet 74/54, 77/7
Milletler Cemiyeti 75/35
Milletler Cemiyeti Konseyi 76/17
Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi 78/18
Milli Eğitim Bakanlığı 74/56
Milli Kütüphane 77/34, 35
Milli Mücadele 75/18, 76/16, 55, 78/49
Milli Mücadele Dönemi 76/15
Millî Şef Dönemi (Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler) 77/52
Milli Şef Dönemi Üzerine Bir Doktora Tezi (Ya da Bir Doktora Tezi Nasıl Olmamalıdır!) 77/52
Millon, Henry 74/51
Milne, Archibald Berkeley 76/29, 30
Milou 75/57
Mimar Sinan Üniversitesi 77/40, 41
Minasyan, Agop 78/32
Ming Hanedanları 78/60
Minorski 74/19
Minotaur 76/30
Miran 78/60
Mir'atü'l-İber 75/4
Mirliva Tayyar Paşa 73/51
Misak-ı Milli 74/43, 76/15, 78/6
Mississippi 76/30
Mizistre 75/13
"Mnemosine: Kurtuluş Savaşını Hatırlamanın Sanatı" 76/54
Moğolistan 78/59-61
Moltke 76/28
Mondoros Mütarekesi 77/34, 76/13
Montagu, I. (Lady) 74/62
Moralızade Halit Bey 77/33, 36, 38
Morz Denizaltısı 76/31
Moshinsky, Elijah 77/58, 60
Moskova 77/64, 78/29, 30
Mozart Kimin Dostu? 77/64
Mozart Türkiye'de 77/58
Mozart, W. A. 77/58-60, 64
Mozart 77/64
Mrs. Florence Okulu 77/35
Muammer Bey (Uşakizade) 77/25, 27-30, 32
Muammer Bey Kabinesi 77/26
Muavenet-i Milliye 76/33
Muğla 73/53, 56, 57, 76/16
Muğla Halkevi 73/54-57
Muğla Halkevi ve Çalışmaları 73/53
Muğla Üniversitesi 73/53
Muğlaspor 73/55
Muhabir Ömer Paşa 74/14
Muhammed (Hz) 73/48, 49, 52
Muhammed Şaddad Bin Kartu 74/19
Muhsine Salih 75/22
Mukaddasi 74/19
Murad (Mizancı) 75/4-6
Murad I 75/12, 62
Murad II 75/63
Murad III 74/44
Murad V 73/10, 74/13

Murat Efendi 73/51
Musavver Küçük Osmanlı 78/52
Musée de l'Homme 73/47
Muslihiddin Âdil 75/15-17
Muslihiddin Âdil'in Görüşleri: Kadın ve Hukuk-ı Nisvan 75/14
Mustafa Bey (Miralay) 78/50
Mustafa Bey 76/12
Mustafa Hâzım 73/25
Mustafa Kamel 73/14, 28
Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi 76/7
Mustafa Necati Bey 73/5
Mustafa Reşid Paşa 74/47
Mustafa Suphi 76/55
Mustafa Zekai Efendi 73/64
Musul 73/51, 74/19, 78/6
Muş 73/51, 76/12, 77/5, 78/39
Muzaffer Hanım 75/20
Mübadeleye Dair Gizli Kalmış Bir Arşiv 76/17
Müdafaa-ı Milliye Cemiyetleri 73/52
Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 73/17, 76/13-16
Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 76/13
Müdafaa-i Hukuk Grubu 76/13, 15
Müezzin Ali Efendi 75/64
Müjde, Gani 74/60
Münif Paşa 74/53
Münih Üniversitesi 78/59
Münire Hanım 78/44
Müsavat Partisi 76/58
Müsavat 77/34, 35
Müstakiller Grubu (Birinci Meclis'te) 76/10
Müstecaplıoğlu, Esat Adil 74/39
Müzika-yı Hümayun 74/13

N

Nabizade Nazım 78/30
Nabucco 74/4
Naciye Hanım 75/19
Nadi, Nadir 77/64
Nafiz Bey 76/12
Nagazaki 73/11
Nail Bey 77/39
Naile Vahap 75/22
Nakiye Hanım 75/23, 24
Nallıhan 78/38
Namık Kemal 73/48, 75/4
Napoli 75/13
Napolyon 75/60, 78/21
Napolyon III 74/15
Nara Burnu 76/31
Narain, A. K. 78/56-58, 60, 62
Naregyan Okulu 78/33
Nasrü'd-Devle 74/22
Nasreddin Hoca 73/61, 63, 75/10
NATO 74/34-37, 76/33
Nattier, Jan 78/56
Navaro, Nesim 77/34
Nayman, Esma 75/39
Nâzım Hikmet 73/30, 77/9, 11
Nâzım Hikmet, Oryantalizm ve Pierre Loti 73/30
Nâzım Hikmet'in Açlık Grevi (Mayıs 1950) 77/9
Nazi 74/5, 43, 75/60, 76/59
Nazi Partisi 76/63
Nazilli 73/51, 75/55, 76/16
Neapolis kenti 77/44
Nebil Hoca 76/12
Necati 73/25
Necati Bey 76/11, 12
Necipoğlu, Nevra 73/58, 60, 74/61
Nedim Bey 77/33
Nedime Esad 75/22
Neme, Tisniso 73/51
Nepal 78/59
Nesim Habif Efendi 73/51
Nesta (Mösyö) 74/47
Nestor 74/17
Neuchatel Etnoğrafya Müzesi 73/47
Nevra Necipoğlu: Türkiye'de Bizans Çalışmak 73/58
Nevşehir 74/24-29, 31, 32
Nevşehir Hamı 74/30
New York 73/8, 15, 74/16
New York Times 74/62, 78/64
Newman, Ernest 77/58
Nezihe Muhiddin 75/21-24
Nice Seferi 75/12
Nigâr binti Osman 73/26
Nigâr Hanım 73/63
Nightingale, Florence 75/4
Nigoğayos 78/33
Nikomedia 78/32, 34, 35
Nikomedia Hayırsever Derneği 78/32
Nimet Reşide 75/21
Niya 78/60
Nobel Ödülü 75/36
Nordenstreng, R. 74/17
Nordmann, Rudolf 74/15
Norveç 74/17, 21, 44, 75/16, 17
Notre Dame de Paris 74/44
Novgorod 74/17
Numune-i Hamiyet 76/31
Nurettin Paşa (Sakallı) 77/33-39
Nurettin Paşa'nın İzmir Günleri 77/33
Nuruosmaniye Camii 76/18, 19
Nurü'l-beyan 74/55
Nusaybin 74/20, 21
Nusret Mayın Gemisi 76/33
Nüfus Mübadelesi 76/19

O

Obélix 75/57
Odabaşyan, Sahak 78/39
Odessa 76/44
Odlar Yurdu 76/57
Oğlak Yayınları 75/62, 63
Oğuz, Mehmet Şemsettin 78/44
Okay, Cüneyd 76/25, 78/52
Okladnikov, A. P. 78/56, 57
Oktay, Abdulvahap 76/57, 58
Oktay, Saide 76/57
Oktay, Seyide 76/60
Okumuş Rahil 74/25
Okuyan, Hâfız Yaşar 74/10
Okyar, Fethi 76/32
Onaran, Rıza 76/4
Onayman, Halil 74/9
15-18. Yüzyıllarda Maddi Uygarlık ve Kapitalizm 74/51
12 Kasım 1999 depremi 76/19
12. Uluslararası Kadınlar Birliği Kongresi 75/24, 25
19. Yüzyılda Karamanlılar ve Eğitim Nevşehir Mektepleri 74/24
14 Mayıs 1950: Demokrat Parti Halk Oyuyla İktidarda: Bir Seçim Böyle Geçti 77/4
17 Ağustos 1999 depremi 76/19, 78/39, 42
Onuncu Yıl Marşı 74/9, 75/25
Onuralp, Fikret 76/32
Orbay, Rauf 76/55, 78/6, 11
Ordu ve Donanma 74/54
Oreopulos, Lukas 74/29
Orhan Gazi 75/12
Orsova 78/4
Orta Doğu Teknik Üniversitesi 74/50, 51, 76/54
Ortaçağ 75/13
Ortaçağda Yakın Doğu Ticaret Tarihi 77/44
Ortadoğu 77/11
Ortaköy 73/14
Ortaoyunu 73/61
Oruç Baba Türbesi 73/64
Oruç Baba'nın Kerameti 73/64
Orwell, George 74/44
oryantalizm 73/30, 36
Oryantalizm 73/34, 41
Osman 73/23
Osman Bey 75/62
Osman Fuad (Şehzade) 77/20
Osman Gazi 73/48
Osmanlı Balık Pazarı 78/32
Osmanlı Bankası 73/51, 74/47, 76/47, 77/47, 78/36
Osmanlı Kadın Dergilerinin Feminist Gözüyle Pierre Loti 73/40
Osmanlı Kadın Hareketi 75/41
Osmanlı Matbaası 76/24
Osmanlı Milli Ajansı 78/49
Osmanlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti 73/42
Osmanlı Münevverlerinin Pierre Loti Hakkında Düşünceleri 73/18
Osmanlı Padişahları 75/62
Osmanlı Sosyalizminden Anadolu Enternasyonalizmi'ne 78/29
Osmanlı Yüzyılları 74/64
Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat 75/4
Osmanlı'da İlk Banka: İzmir Bankası (1842) 74/46
Osmanlı'da Kadın Fotoğrafçılar 75/18
Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet 77/53
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi 74/47
Osmanlı'nın Dört Jeanne D'Arc'ı: Karıların Sahibkıranı Jan Dark 75/4
Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) 76/40, 78/35, 50
Osmanlı-Türk Halk Edebiyatı Antolojisi 73/61
Osmanzade Hacı Hasan Paşa 77/36
Ostrorog (Kont) 73/29
Ostrorog (Kontes) 73/14
31 Mart Vak'ası 73/48, 77/47
Ovacık 78/32
Ozansoy, Faik Âli 24

Ö

Ödemiş 73/51
Öğüt 76/7
Öğütçü, Abdülkadir Kemali 76/12
Öküz Mehmet Paşa 77/44
Ömer Lütfi Bey 78/6
Ömer Lütfi Paşa 74/14, 15
Ömer Nazım Bey 76/32
Ömer Pacha Latas 74/14
Öner, Ferdi 77/21
Öngören, İbrahim Tali 75/22
Örik, Nahit Sırrı 73/35
Österhaninge 74/20
Öt, Bedrettin 75/55, 56
Özalp, Kâzım 76/55
Özbekistan 76/57, 59
Özbekistan Fenler Akademisi 76/59
Özbudun, Sibel 75/34
Özcan, Ömer 76/56
Özek Kalesi 78/5

Özer, Bülent 76/22
Özgüç, Nazmiye 77/42
Özipek Palas 74/56
Özmakas, Yavuz 77/33
Özpetek, Ferzan 73/34
Özsoy 74/10
Öztin, Feriha 75/50
Öztürk, Ali Osman 73/63

P
Pagnol, Marcel 75/60
Paisios 74/28
Pakistan 76/59
Pala, Yusuf 78/39
Pamucak Ovası 77/45
Pamyat Merkuriya Kruvazörü 76/31
Pangaltı Postahanesi 77/48
Panteleimon Zırhlısı 76/31
Papa Yeorgios Cemiyeti 74/28
Papazoğlu Han (Asmaaltı) 73/27
Papillon Lisesi 78/29
Paris 73/8-11, 13, 28, 47, 74/15, 78/29, 31
Paris Antlaşması 76/40
Paris Hukuk Fakültesi 73/18
Paros 78/32
Part 78/61
Paschwitz, Von Rebner 76/30, 31
Paskalya Adası 73/8, 9
Paul Dumont: Tesadüfen Tarih 78/29
Pazar 78/34
Pazartesi 75/41
Peçenekler 78/58
Pedram, Hüseyin Dâniş 73/20
Pehlevi, Rıza 74/10
Peirce, Leslie P. 74/63
Pekşen, Yalçın 77/64
Penzer, M. N. 74/62
Pera Palas Oteli 75/36
Perinçek, Doğu 77/53
Pers 78/61
Pestalozzi Köyü 75/40
Petersburg 76/44, 46
Peyam 73/28
Philippeville 76/29
Phyrigie 73/15
Pierre Loti Dostları Derneği 74/64
Pierre Loti Etkinlikleri 74/64
Pierre Loti Lisesi 78/29
Pikeraki, Sofya 74/57, 75/54
Pine Bay Oteli 77/43
Pir Sultan Abdal 73/62
Pirenne, Henri 74/42
Piri Reis 77/44
Piyer Loti Cemiyeti 73/17, 43
"Piyer Loti Öldü" 73/43
"Piyer Loti'nin Türklüğe Muhabbeti" 73/28
Poincaré 73/16
Pola Limanı 76/28
polka 74/13
Polonya 74/43, 76/57, 58, 60
Pomare (Kraliçe) 73/9
Pomian, Krzystof 73/45
Posta ve Telgraf Nezâreti 77/47
Postmodern Bir Osmanlı Tarihi 74/62
Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi 76/40
Potemkin Zırhlısı (*Kniaz Potemkin*) 76/41-48
Poyraz Limanı 76/33
Pozantı 76/16
Prag 74/43
Prakrit 78/57
Prezezevap İstasyoneri 76/44, 45
Proben 73/61, 63
Prokofiel 74/5
Promete Hareketi 76/57, 60
Providance Şilebi 76/31
Prusto Kadın İlkokulu 75/39
Prusya 75/60
Prut 76/43
Prut 76/30
Publisher's Weekly 74/62
Puccini, Giacomo 74/8
Punta 73/51, 77/27
Pütania 78/32
Pygela Ören Yeri 77/44

Q
Quebec Devlet Müzesi 73/47

R
Radloff, Wilhelm 73/61, 63
Raglan 76/31
Rahmi Bey (İzmir Valisi) 77/32, 33, 35
Rana Sani Yaver 75/24
Rancatore, Désirée 77/58
Rarahu 73/10
Rasathane-i Amire 73/52
Rawwadi Aşireti 74/19
Recaizade Mahmud Ekrem 73/19
Reddy, Nilüfer Mizanoğlu 74/62, 78/63
Reed Irwing and Company 74/47
Refik Bey 76/11
Refik Şevket Bey 76/11, 12
Refika İzzet 75/22, 24
Rejyo (Ispartalı) 73/51
Resimli Ay 75/4
Resmi Gazete 73/4, 5
"Resmi İdeoloji ve Gayrimüslim Yurttaşlar" 73/64
Resmo 75/10, 76/20
Resulzade, Mehmet Emin 76/58, 60
Reşadiye Zırhlısı 76/30, 33
Reuter Ajansı 76/44, 45
Revue et Gazette Musicale de Paris 74/15, 16
Rey, Cemal Reşit 74/9
Rıfat Bey 76/12
Rıhtım 77/32
Rıza Pehlevi 76/32
Richard, Arthur 74/40
Richet, Denis 78/30
Risale-i Mevkuta-i Harbiye 74/54
Robert Kolej 73/58
Rochefort 73/8, 11-13, 15, 41
Rodos 75/13, 76/19, 77/38
Roma 74/42, 45, 58
Roma İmparatorluğu 78/13
Romanya 74/53, 76/40, 45, 46, 78/4, 5, 11, 12, 39
Romen Diyojen IV 74/20
Rose, Peter 77/58
Roth, Martin 73/45
Roza 75/34
Rönesans 74/46, 51
Rum Ortodoks Kilisesi 75/13
Rumbold, Horace 78/11
Rumeli 78/52
Rumeli Dağları 76/12
Rurik 74/18
Rus Seyr-i Sefayin Kumpanyası 76/44
Rusçuk 78/4
Rus-Japon Savaşı 76/41, 48
Rusya 73/17, 74/17, 18, 22, 47, 63, 76/28, 31, 40, 41-43, 46-48, 56, 78/29, 56
Rutgers Üniversitesi 78/58
Rycaut, Paul 74/62

S
Sabah Postası 74/37
Sabah 73/51, 75/64
Sabancı Üniversitesi 74/50, 76/54
Sabancıoğlu, Müsemma 77/4
Sâbis, Ali İhsan 76/55
Sabuncubeli 77/21
Sabuncubeli Muharebeleri 77/21
Sadaret 77/46
Sadık Bey 77/28
Sadrazam Âli Paşa 78/44
Safeviler 74/43
Saffet, O. 73/54
Safiye Ali 75/22
Safiye Hüseyin 75/24
Sahaflar Çarşısı 75/56
Sahip Cemal Sultan 76/60
Said Paşa (Diyarbekirli) 75/4, 42, 76/26
Said, Edward 73/30, 34, 41
Saide Hanım 75/23
Saka 78/58, 61
Sakalar 78/57, 58
Sakaoğlu, Necdet 75/62
Sakaoğlu, Saim 73/61
Sakarya Nehri 76/10
Sakarya Savaşı 76/10, 77/21
Sakarya Vadisi 78/42
Sakız 75/13, 76/20
Salamonidi Efendi 73/51
Salebcioğlu Hanı 77/27
Salihli 77/35
Salime Kemal 75/22
Sâlime Servet Seyfi 73/21
Salname-i Askeri 78/24
Salzburg 77/59
Samanîler 78/59
Sami Bey 76/12
Samsun 74/26, 55, 76/32
Samsun 76/30
Sandison 74/47
Sands, Boby 77/11
Sapanca 78/42
Sapanca Gölü 78/42
Sapanca Mülakatı 78/5
Sara Ali 75/22
Saracoğlu, Şükrü 74/35
Sarayburnu 73/4
Saraydan Kız Kaçırma 77/58, 59
Sardunya 74/13, 47
Sarıgüzel 74/53
Sarkel 74/22
Särkland 74/18, 22
Sarmatlar 78/57
Sarmusaklı 74/26
Saruhan 76/5, 11, 12, 77/26
Sâtı' (el-Husrî) 73/21
"Savaş Bıkkınlığını Yenmek" 76/54
Savaş, Ayşen 76/54
Sayer, Derek 74/43
Saygun, Ahmet Adnan 74/9
Saz Semaisi 74/9
Scala Nuvo 77/44
Scheler, Max 75/48
Schneider-Craizot 76/47
Schröder, Friedrich 77/59
Schulenburg, Graf von 76/60
Schwarz, Elisabeth 74/5
Seddülbahir 77/20
Sefardim Yahudiliği 74/45
Seferiadis, Yordan 74/32
80. Yıldönümünde Birinci Meclis 76/4
Selahaddin Eyyubi 74/19
Selahattin Bey 77/35
Selanik 73/9, 36, 40, 74/37, 38, 41, 75/14, 15, 76/18, 19, 24-26, 77/47, 78/24, 25

Selanik Askerî Rüştiyesi 78/25
Selanik Nüfus Defteri 76/20
Selanik Üniversitesi 74/40
Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi 75/23
Selçuk, Münir Nurettin 74/9
Selçuklular 74/20, 78/59
Selim I 73/16
Selim III 75/63
Selim Paşa 76/48
Semerkant 74/62
Semiramis 75/4
Senegal 73/8-10, 42,
Seniha Rauf 75/22, 37
Seniha Salim 75/22
Serbest Cumhuriyet Fırkası 75/24
Serçe, Erkan 77/25, 61
Sermed Efendi 75/15
Sertel, Sabiha 75/24
Sertel, Zekeriya 75/24, 78/44
Sevengil, Refik Ahmet 74/13
Sevr Antlaşması 74/63, 78/5, 12
Seyfioğlu, Ali Rıza Seyfi 73/23
Seymen İskelesi 76/33
Sezar, Jül 75/58, 60
Shakespeare, William 74/44, 75/60
Shaw, Stanford J. 74/62
Sığla 75/13
Sırbistan 78/5
Sırrı Bey 76/12, 78/6
Sıvacıyan, Mihran 78/32
Sibelius, Johan 74/4, 44
Sibirya 76/56
Sicilya 75/13
Silivrikapı 75/39
Sillogomani 74/31
Silvan 74/20
Simeon 74/25, 26
Simonich, Anna 74/15
Sinaia Şatosu 73/12
Sinasos 74/29, 32
Sincan 78/57, 60
Sineus 74/18
Sinop 76/5, 46
Sinor, Denis 78/56, 58-61
Sirkeci 75/41, 77/47
Siroz 76/20
Sisam 75/13
Sivas 78/39
Sivas Kongresi 76/13-15
Sivastopol 76/30, 31, 43, 44
Siyezani Efendi 73/51
Skâne 21
Sofya 74/8, 76/48
Sogdiyana 78/60
Soğdlar 78/57, 61
Soğuk Çeşme 77/38, 47
Som, Deniz 75/64
Soma 73/51
Sophia Smith Koleksiyonu 75/35
Sopwith Baby 76/31
Sorbonne Üniversitesi 77/41, 78/29
Sorokin 75/48 İSİM
Soucek, Svat 75/11
Souchon, Wilhelm 76/28-31
Sovyet Mahkûmu Muhacir Türklerin Mücadeleleri 76/56
Sovyetler Birliği 74/5, 41, 42, 77/10, 64, 78/61
Soysallıoğlu İsmail Suphi 76/11
Södermanland 74/20, 21
Sölöz 78/34
Sönmez, Cevdet 73/56
Sözen, Metin 76/21
Sporting Klüp 77/33
Sri Lanka 77/41
Stalin, Joseph 74/5
Stamboul 73/13
Stanford Üniversitesi 78/56
Stephanie, Gottlieb 77/59
Stergiou 74/32
Stockholm 74/20
Stockholm Üniversitesi 74/20
Stoyanu, Eftalya Ahileos 74/29
Strasbourg Üniversitesi 78/29
Suhreverdi 73/22
Sultan Ahmed Camii 74/62
Sultan Osman 76/30, 33
Sultanahmet Mitingi (1930) 75/24
Suomi 74/4
Suriçi 74/52
Suriye 74/20, 77/34
Surp Magar Manastırı 78/15
Suttner, Bertha 75/36
Süleyman Bey 77/33
Süleyman Demirel Üniversitesi 76/40
Süleyman Faik Bey 77/26
Süleyman I 74/43, 51, 63, 75/12, 75/12, 77/44, 78/4
Süleyman II 78/5
Süleyman Nazif 73/17, 22
Süleymaniye Camii 74/62
Süleymaniye Kütüphanesi 76/18
Sümer, Ömer Lütfi 77/61
Sümmânî 73/62
"Süreli Çocuk Yayınlarına Genel Bir Bakış" 76/24
Sürgevil, Sabri 77/61
Süs 75/20
Sütçü İmam 75/64
Sütçü İmam ve Maraş'ın Kurtuluşu 64
Süveyş Kanalı 74/41
Svea Devleti 74/17
Sylva, Carmen 73/12
Szeged Üniversitesi 78/58

Ş

Şaddadiler 74/18, 19
Şadiye Afif 75/21
Şadiye Hanım 75/41
Şah Abbas 74/43, 78/32
Şah İsmail 73/62
Şah İsmail Hikâyesi 73/62
Şanlıurfa 76/14, 77/27, 35, 78/39
Şan-şan Krallığı 78/60
Şapolyo, Enver Behnan 76/7, 9
Şark Kitabevi 75/54
Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 76/15
Şebinkarahisar 78/39
Şehabeddin Süleyman 73/22
Şehbal 73/18, 19, 30
Şehir Klübü 77/34
Şehremini 73/64
Şehremini Halkevi 75/39
Şehzade Halil Olayı 75/12
Şekyari Efendi 73/51
Şemsettin Sami 75/8
Şereflikoçhisar 75/46, 48
Şerif Bey 76/5
Şeriye Sicilleri 74/51
Şevket Bey 76/12
Şeyh Edibâlî 73/48
Şiraz 73/12
Şirket-i Hayriye 73/51
Şişli 74/38
Şostakoviç, Dmitri 74/5
Şura-yı Bahriye 73/51
Şükrü Bey 76/12
Şükufe Nihal 75/39
Şyunğ-nu 78/57, 58

T

Taaffe, Robert N. 78/56, 57, 60
Tahiti 73/8, 9, 42
Tahran 73/12
Tahsin Bey (Suriye Valisi) 77/34
Tahsin Paşa 75/42, 76/26
Taksim 74/38
Taksim Meydanı 77/5
Talat Paşa (Dahiliye Nazırı) 77/26, 31
Talay, Ferit 74/9
Talay, İstemihan 74/64
Tan Matbaası 77/11
Tan Matbaası Olayı 77/10
Tan 75/38, 76/12
Tanburi Cemil Bey 74/6
Tandıra Limanı 76/43
Tangut Krallığı 78/60
Tanman, Baha M. 73/64
Tanör, Bülent 76/54
Tanpınar, Ahmet Hamdi 78/30
Tanrınınkulu, Abdullah 75/53-56
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 76/5, 60, 78/44-46
Tanyeli, Uğur 76/21
Tanzimat 74/24, 46, 47
Tanzimat Dönemi 78/19
Taoizm 78/59
Tapu-Tahrir Defterleri 75/12
Tarabya Vadisi 77/42
Tarcan, Selim Sırrı 73/22
Tarhan, Abdülhak Hâmid 73/22, 23
Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993): Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine 74/61
Tarih Gözü 75/4
Tarih Metodolojisi 75/46
Tarih Vakfı 73/44-46, 75/10, 34, 46, 77/40
Tarih Vakfı Yurt Yayınları 76/24
Tarih ve Toplum 73/64, 77/53
tarih yazıcılığı 73/46, 47
"Tarih Yazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar" 73/46
Tarihçilik ve Müzecilikte Yorum ve Kurgu 73/46
Tarih-i Umumi 75/4, 5
"Tarihyazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme" 73/44
Tarik 75/42
Tarkan 74/60
Tarman 78/32
Tasfir-i Efkâr 73/51
Tasvir 76/58
Taşbebek 74/10
Taşkıran, Hakan K. 77/61
Taşkıran, Tezer 75/34
Taşoz 76/30
Tatar Mahallesi 76/60
Tataristan 76/56
Tatyos Efendi 74/9
Tavşan Adaları 78/12
Taylan, M. Adil 73/25
Tayvan 73/50
Tayyareci Yusuf Kenân 26
TBMM 73/4, 17, 74/7, 35, 36, 38, 75/21, 36, 76/4, 6, 13, 15, 16, 55, 77/4, 20, 78/8, 49
"TBMM Birinci Dönem ve Sonrasında Asker-Siyaset İlişkisi" 76/54
TBMM Gizli Oturum Tutanakları ve Lozan Konferansı Tutanaklarına Göre Adakale'nin Romanya'ya Verilmesi Tartışması 78/4
"TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri" 76/54

"TBMM'nin İlk Yılında Fransız İhtilali'nin Etkileri" 76/54
Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti 75/14
Teceddüt Fırkası 76/16
Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı 74/32
Tek Parti Dönemi 76/4
Tekeli, İlhan 73/44, 74/51
Tekeli, Şirin 75/39
Tekinalp, Mehmet Ali 74/40
Tekiner, Efdaleddin 73/19
Telmisos, Knossos 73/54
Temir, Ahmet 76/56, 58, 59
Temiz, Şevket 74/39
Tepecik 77/37
Tepekule Tarih 77/61
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 76/55
Tersane Konferansı 73/10
Tersane-i Amire 76/46
Terter Çayı 74/19
Teselya 74/54, 75/52
"Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" 76/54
Tevfik Paşa 77/29
Tevfik Paşa Hükümeti 77/34
Thatcher, Margaret 77/11
The Illustrated London News 74/13, 14, 16
The Imperial Harem 74/63
"The Kapudan Pasha: His Office and his Domain" 75/10
The Musical Gazette 74/13, 15
The Times of London 74/62
Theodora 75/4
Theoktistos 74/26, 27
Tibet 78/59, 62
Ticaret-i Âliye Mektebi 74/54
Timur 74/62
Timurlenk 75/4
Tintin 75/57
Tire 73/51
Tirilye 77/7
TMMOB 76/21
To-ba 78/60
Tobias, Oliver 77/59
Tocuoğlu, Nazmi 77/35
Tok, Ekrem 78/45
Tokat 76/12
Tokdemir, Halis 74/36
Toker Yayınları 75/56
Toker, Yalçın 75/56
Tonyukuk 78/59
Tophane 74/13, 75/12
Tophane-i Amire 76/46, 47
Topkapı 75/56
Topkapı Fukaraperver Cemiyeti 75/39
Topkapı Sarayı 74/52, 77/58, 60
Toplum ve Bilim 78/64
Toplumsal Araştırmalar Dergisi 77/53
Toplumsal Tarih 78/23, 64
Toplumsal Tarihte Çocuk 76/24
Toprak, Zafer 75/14, 77/9
Torbalı 73/51
Tornberg, C. J. 74/21
Toscana 74/47, 75/13
Toulon 73/9, 74/43
Trablusgarp 73/14, 75/13, 77/20
Trablusgarp Savaşı (1911) 75/18
Trabzon 73/51, 74/28, 75/47, 76/31, 32
Traklar 78/32
Trakya 73/24, 74/43, 76/16, 78/6
Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 76/16
Tramvay Caddesi 75/41
Transilvanya Alpleri 78/4
Travnik 74/14
Tri Svyatitelya Zırhlısı 76/31
Trianon Anlaşması 78/5
Triomphante 73/11
Troubridge 76/30
Troyka 76/56
TRT 77/21, 58
Truvalı Helen 75/4
Truvor 74/18
Tuapse 76/31
Tufan 78/60
Tulcea 74/53
Tumtuk 78/60
Tuna 74/16, 53, 76/48, 78/4, 5, 12
Tuna-Avrupa Komisyonu 78/5
Tunalı Hilmi 76/11
Tunaya, Tarık Zafer 76/4, 54
Tunçay, Mete 74/42, 76/54, 63
Tunus 75/13
Turan, Meryem 75/35
Turan, Şerafettin 76/15, 77/44
Turfan 78/61
Turgut Reis 76/31
turkofon 74/32, 33
Turkofon Cemaatler 74/28
Tutya Hüseyin 75/54
Tül, Şükrü 77/61
Tülay Artan: Yanıbaşımızdaki Tarih 74/50
Tümertekin, Erol 77/40-42
Türk Adları 73/54, 55
Türk Boylarının Halk Edebiyatı Üzerine Denemeler 73/61
Türk Dil Kurumu 73/54
Türk Donanma Cemiyeti 75/39
Türk Editörler Derneği 74/56, 57
Türk Futbol Federasyonu 74/44
Türk Halk Edebiyatı 73/62
Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun 73/4
Türk Hava Kurumu 75/39
Türk Hemşireler Derneği 75/34
Türk İşitme ve Konuşma Rehabilitasyon Vakfı 75/39
Türk Kadının Siyasi Haklarını Kazanması ve Türk Kadınlar Birliği 75/21
Türk Kadınlar Birliği 75/27, 35, 37, 38
Türk Masalları 73/62
Türk Ocakları 73/5, 53, 75/23, 78/45, 46
Türk Ocağı İzmir şubesi 77/36
Türk Ocakları İkinci Kurultayı 78/45
Türk Sivil Emekliler Derneği 75/39
Türk Yurdu 78/46
Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercümesi 74/55
Türkçülüğün Esasları 74/7
Türkçülük 76/15
Türkeş, Mustafa 76/54
Türkili Hicazkâr Bir Beste Denemesi: Avrupa, Avrupa, Duy Sesimizi! 74/42
Türkistan 76/58
Türkistan Milli Birlik Komitesi 76/59
Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi 50. Yıldönümü 76/4
Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bir Tarihçe ve Aza-yı Kiramın Tasvirlerini Muhtevi Albüm 76/8
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25. Yıldönümü Anış 76/4
Türkiye Cumhuriyeti Posta İdaresi 75/36
"Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri" 77/53
"Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları" 77/53
"Türkiye'de Çok-Partili Rejimin Dayanıklığı ve Temelleri" 77/53
"Türkiye'de Çok-Partili Sisteme Geçiş Kararı" 77/52
Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984) 76/24
Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları 76/25
Türkiye-Havas-Reuter Ajansı 78/49
Türkler ve Araplar Aleyhinde Konuşanlar Onun Huzurunda Kabul Göremezdi: Türkçe Öğretmeni Zeki Maghamez'in Kaleminden Pierre Loti 73/27
Türkmen 77/44
Türk-Yunan Mübadelesiyle Gelen Evrakın Kataloğu 76/19
Tütün Ekenlere Öğütler 73/55

U

Uçar, Hasan 74/40
Uçuk, Cahit 75/34
Uderzo 75/57-60
Ufukların Beyleri, Bir Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 74/62, 64
Uğur Tanyeli: Zihniyet Arkeolojisi 76/21
Ulaş, Hüseyin Avni 76/12
Ulus 74/34, 77/8
Uluslararası Coğrafya Birliği 77/40
Uluslararası Kadın Konrgesi 75/34
Uluslararası Kadınlar Birliği 75/35, 37, 38
Uluslararası Karma Mübadele Komisyonu 76/17
Uluslararası Pierre Loti Dostları Derneği 74/64
Ulusoy, Pervin 75/34
Umar, Bilge 77/37
Umumi Cep Atlası 74/54
Umur Bey Köyü 75/40
Unat, Fait Reşit 78/24
Uncu, Ahmet 75/62
Uncuyan, Apik 78/36
Uncuyan, Mateos 78/36
Undset, Sigrid 75/36
UNICEF 75/55
Uppland 74/21
Ural-Altay dilleri 78/61
Us, Hakkı Tarık 75/23
Us, Mehmed Asım 74/55
Uşak 74/52
Uşaklıgil, Halid Ziya 73/21, 49, 74/57
Uyar, Mesut 78/23
Uygur Krallığı 78/59, 60
Uygurlar 78/61
Uz, Behçet 74/37
Uzunoluk Hamamı 75/64

Ü

Üçcan, Fikret N. 74/64
III. Uluslararası Tarih Kongresi 73/45
III. Uluslararası Tarih Kongresi: Tarihçilikle Müzeciliğin Keyifli Buluşması 73/44
Ülküsal, Müstecip 76/57
Ümmî Sinan Tekkesi 73/64
Ünlü Türkbilimci Dr. Ignac Kúnoş'un Özgeçmişi ve Eserleri 73/61
Üsküdar 77/8, 78/50
Üsküp 74/63

V

Vahap 76/60
Vakıf Gureba Hastanesi 73/51, 77/21, 22
Vakıf Tasfiye Defterleri 76/20
Vakıflar Genel Müdürlüğü 74/40, 76/18, 19

Vakit 74/56, 78/23, 25
Vâlâ Nureddin 75/30
Valavanis I. 74/32
vals 74/13
Van 76/11, 78/39
Vardar 76/20
Vargas, Getulio 74/11
Varlık Vergisi Kanunu 74/35
Varna 76/32, 48
Varren, A. 73/35
Varşova 76/57, 60
Varto 77/5
Vasilias Maarifperver Cemiyeti 74/28, 31
Västergötland 74/21
Vatan Cemiyeti 76/57
Vatan 77/7
Vautour Gemisi 73/13, 28
Vayanis, Yoannis 74/30
Veinstein, Gilles 75/11
Veli Kayyum Han 76/59
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 76/4, 8, 10, 11, 55
Velsen, Dorothee von 75/37
Venedik 74/25, 26, 75/12, 13, 78/13
Venedik Tersanesi 75/12
Vercier, Bruno 74/64
Verdi, Giuseppe 74/4
Vidin Sancağı 78/5
Viking Seferleri 74/17
Vikingler 74/17-22
Vilayet İdare Meclisi 77/25
Vilayet Tensîk-i Memurîn Komisyonu 77/25
Vilayet Umumî Meclisi 77/26
Villa-Lobos, Heitor 74/11
Vişnezâde Mahallesi 78/44
Vital, James William 73/51
Vitalis, Polikarpe A. 77/27, 28
Viyana 73/52, 74/43, 76/48, 77/59
Viyana Kuşatmaları 74/63
Vlasiu, Hacı Yoannis (Pişkinoğlu) 74/30
Vodina 76/18, 20
Volga 74/17, 18, 21
Volois, Marguerite de 75/4
Vostochnaia Şilebi 76/31

W

Wall Street Journal 74/62
Weber, Max 73/44, 51, 75/48
Wellek, R. 73/35
Wellesley College 73/58
Wels, Charles 16
Wilson İlkeleri 73/16, 76/14
Wisconsin Üniversitesi 78/57
Wittek, Paul 74/62
World Expo 2000 73/46

Y

Yahya Efendi Kabristanı 77/21
Yalçın, Gökçin 74/64
Yalçın, Hüseyin Cahit 74/34, 77/8
Yalman, Ahmet Emin 77/7, 10, 78/23, 25
Yalman, Rezzan 75/34
Yamanlar Kampı 74/37
Yana Milli Yol 76/57, 59
Yanko 77/37
Yapı ve Kredi Bankası 74/4
Yarkend 78/60
Yassıada Duruşmaları 74/36-38
Yaş Türkistan 76/57
Yaşaroğlu, N. H. 75/34
Yavuz Geliyor Yavuz... 76/28
Yavuz Zırhlısı 76/28, 30-33
Yavuz, Yıldırım 76/54
yazı devrimi 73/5-7
Yeditepe 74/57
Yeğyayan, Zaven Der 78/39
Yeni Asır 74/36
Yeni Azerbaycan 76/58
"Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi" 78/23
Yeni Bulunan Belgeler Işığında Mustafa Kemal'in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı 78/23
Yeni Foça 75/10
Yeni İnci 73/43
Yeni Müsavat 76/58
Yeni Sabah 77/8
Yenicami 77/47
Yenişehirlioğlu, Filiz Çalışlar 73/46
Yeorgios (Papa) 74/26
Yergir 78/32
Yergök, Abdülfeyyâz Tevfik 73/23
Yeşilköy 75/54
Yetkin, Nüvit 74/35, 36
Yetmen, Ahmet 74/35-37
Yılancı Burnu 77/44
Yıldız 75/19, 37, 38
Yıldız Sarayı 73/12, 19, 36, 37, 42, 76/26, 57, 77/46-48
Yıldız Teknik Üniversitesi 76/21
Yılmaz, Levent 73/44
"XX. yy'da Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu" 76/57
Yoanidis, Vasilios 74/32
Yoannikios 74/27
Yoanof, Savas 74/30
Yordan Ağa 74/26
Yozgat 74/26, 77/6
Yunan Enformasyon Servisi 74/38
Yunanistan 73/50, 52, 74/28, 31, 35, 38, 45, 47, 75/11, 76/18-20, 29, 30, 39
Yunanistan Araştırma ve Teknoloji Vakfı Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü 75/10
Yurt ve Dünya 77/10
Yurter, Feyzi Rahman 76/57
Yusuf Samih Efendi 61
Yü Ying-shih 78/57
Yüan 78/60
Yüce Divan 76/32
Yücel, Hasan Âli 77/10, 78/52
Yüksek Seçim Kurulu 77/5
Yüksek Tahsil Gençler Birliği 77/11

Z

Zachariadou, Elizabeth A. 75/10, 77/44
Zafer 74/39
Zafer Torpidosu 76/32
Zağfer Hanım 78/44
Zaharya 77/34
Zahire Borsası 77/27
Zaman Matbaası 75/15
Zamir Bey 76/11
Zaptiye Caddesi 75/53
Zaptiye Nezâreti 75/42, 77/46
Zegna 74/61
Zehra Hanım 75/27
Zidi, Claude 75/57
Zilvari Sokak 74/47
Zincidere Manastırı 74/27
Zincirdere 74/25
Zincirlikuyu Mezarlığı 74/57
Zinovyev, Grigori Yevseyeviç 76/48
Ziraat Mektebi 76/9
Ziya Hurşid 76/12
Ziya Paşa 73/48
Ziyad Ebüzziya 76/58
Zola, Emile 73/18, 24
Zonguldak 77/6, 78/38
Zorlu, Fatin Rüştü 74/38
Zürih 75/40